

**BOSANSKO KRALJEVSTVO
I OSMANSKO CARSTVO
(1386–1463)**

Emir O. Filipović

Emir O. Filipović
BOSANSKO KRALJEVSTVO I OSMANSKO CARSTVO
(1386–1463)

BOSANSKO KRALJEVSTVO I OSMANSKO CARSTVO (1386–1463)

Emir O. Filipović

Izdavač

Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu

Zmaja od Bosne 8b, 71000 Sarajevo, BiH

e-mail: ois@bih.net.ba

Odgovorni urednik

Dr. Adnan Kadrić

Glavni urednik

Dr. Aladin Husić

Recenzenti

Dr. Esad Kurtović

Dr. Aladin Husić

Lektor

Dr. Mehmed Kardaš

DTP

Narcis Pozderac

Tiraž: 500

Naslovnica

Pad pobunjenih anđela

Pieter Bruegel Stariji, ulje na dasci, 1562

(© Royal Museums of Fine Arts of Belgium, Brussels, inv. 584)

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(497.6)"1386/1463"

FILIPOVIĆ, Emir O.

Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo : (1386-1463) / Emir O. Filipović. - Sarajevo : Orijentalni institut Univerziteta, 2019. - 556 str. : slika autora ; 25 cm. - (Posebna izdanja / Orijentalni institut ; 57)

Dr. Emir O. Filipović: str. 555-556. - Bibliografija: str. 489-527 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Registri.

ISBN 978-9958-626-47-0

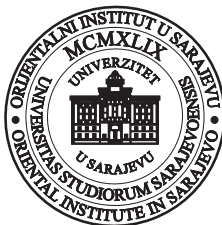
COBISS.BH-ID 28065542

ORIJENTALNI INSTITUT UNIVERZITETA U SARAJEVU

POSEBNA IZDANJA LVII

Emir O. Filipović

Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo (1386–1463)

Sarajevo, 2019.

*U znak sjećanja na roditelje
Omera i Merimu
(1953–1992–2011)*

SADRŽAJ

PREGOVOR.....	11
UVOD.....	15
Pristup temi	22
Izvori – različitim jezicima o istome.....	25
Ko je pozvao Turke? Historiografski stereotipi o bosansko-osmanskim odnosima.....	38
I. PRIPREMANJE POVIJESNE POZORNICE (1322–1386)	43
Bosna u prvoj polovini 14. stoljeća:	
Politički, privredni i ekonomski rast	44
Stupanje osmanskih Turaka na evropsko tlo	50
Rijekama prema Zapadu: Osmanska osvajanja Trakije i Balkana..	56
Ključ prvih osmanskih uspjeha.....	59
Bitka na Marici 1371. godine:	
“Gnjevu se Božijem niko ne može suprotstaviti”	64
Reakcija katoličkog Zapada	70
Bosna i susjedi u predvečerje osmanskih napada.....	74
II. NEIZBJEŽNI SUKOB: PRVI KONTAKTI BOSNE S TURCIMA (1386–1391) ...	83
Prvi upad osmanskih trupa na područje Bosanskog kraljevstva 1386. godine	83
Kraljevi prioriteta su na zapadu	90
“Turci su bili razbijeni, poraženi i sasječeni na komade”:	
Bitka kod Bileće 1388. godine	93
Od Bileće do Kosova.....	101
Bitka na Kosovu 1389. godine iz bosanske perspektive	104
Dobre vijesti putuju brzo: Međunarodni odjerci Kosovske bitke... “Sretno je Kraljevstvo bosansko kojem je pripalo da bije tako slavan boj i zadobije tako veliku pobjedu...”:	113
Uloga kralja Tvrtka u širenju vijesti o Bici na Kosovu.....	115

Potruga za bosanskom vlastelom zarobljenom u Kosovskoj bici ..	120
Još jedan osmanski napad na Bosnu 1390. godine.....	125
III. OD “TURAČKIH BOJEVA” DO “BEZBOŽNOG SAVEZA” (1391–1402)	133
Prilike u Bosni i okruženju poslije smrti kralja Tvrtka 1391. godine	134
Osvajanje Skoplja i veliki osmanski pohod na Bosnu.....	136
Uspostavljanje diplomatskih veza između osmanskog i napuljskog dvora.....	145
Đakovački ugovor i Bitka kod Dobora:	
Novi izvori, novo tumačenje	148
Ko je bio prvi osmanski protukralj Bosne?	160
Rat na donjem Dunavu i smjena na bosanskom prijestolju.....	165
“Pokolj bijaše ogroman i razaranje neizrecivo..”	
Bitka kod Nikopolja 1396. godine	170
Neuspjeli osmanski vojni upad na bosanski teritorij početkom 1398. godine	174
Nova smjena na bosanskom kraljevskom prijestolju	178
Promjena političke orijentacije:	
“Bossignani sunt concordati cum Turchis”	182
IV. DECENIJA OSMANSKOG GRAĐANSKOG RATA: NOVA PRESTROJAVANJA NA POLITIČKOJ POZORNICI BOSNE (1402–1413)	191
Dramatični preokret na početku epohe:	
Bitka kod Angore 1402. godine i njene posljedice	192
Rat Bosne s Dubrovnikom i reakcija kralja Žigmunda.....	196
Uhodani princip bosanske vanjske politike:	
Uz Ladislava i Turke protiv Žigmunda	202
Cijepanje jedinstvenog bloka u Bosni.....	208
Konačno pomirenje: Svi su uz Žigmunda	212
Rasplet osmanske dinastičke krize – Bitka pod Vitošom 1413. godine: Uloga vojvode Sandalja Hranića	214
Povratak na stare staze: Hrvoje Vukčić postaje saveznik Turaka... ..	222
V. BOSNA POD OSMANSKIM POLUMJESECOM (1414–1430)	227
Bosna kao poprište ratnih sukoba (1414–1415)	227
“Echo che Bosna anno perso del tucto li Hungari”:	
Lašvanska bitka 1415. godine	242
Kazna na Parenoj poljani:	
Političko ubojstvo kneza Pavla Radinovića.....	250
Širenje osmanske osvajačke lepeze iz Bosne	254

“Eto vidite i čujete što se čini među ovom gospodom”:	
Uloga Turaka u sukobu između Pavlovića i Kosača	256
“Kuda Turci hode, dobra ne čine...”	
Ubojstvo vojvode Petra Pavlovića.....	265
Turci na prijestolje dovode Tvrtka II.....	274
Prougarska orijentacija bosanskog kralja.....	281
Tvrtko II je osmanski haračar	288
VI. STEZANJE OMČE (1430–1443)	293
Svako svakog sapliće: Početak Konavoskog rata (1430–1432).....	293
Borba za naklonost Porte	298
Sultanovo posredovanje u Dubrovniku	300
Dubrovački poslanici na Porti.....	303
Nova diplomatska misija Porte u Dubrovniku:	
Ko je s kim a protiv koga?.....	305
Na kraju ipak arbitrira bosanski kralj	308
Djelovanje protukralja Radivoja Ostojića	309
Bosna u odbrambenim planovima Ugarskog kraljevstva	316
Vojvoda Stjepan Vukčić i Turci	323
Novi osmanski napadi, prvi pad Smedereva i “politički testament” kralja Tvrtka II	333
VII. UZALUDNI POKUŠAJI OTPORA (1443–1461).....	343
Tragom prethodnika:	
Mjesto kralja Tomaša u antiosmanskim koalicijama	344
Bosna u krilu Katoličke crkve	352
Osmanski napadi na Bosnu 1448. i 1449. godine:	
Približavanje Tomaša Ugarskoj	354
Držanje “Velikog Turčina” u ratu hercega Stjepana s Dubrovnikom (1451–1454)	360
“Exurge igitur, miles christi...” Bosanski kralj na čelu križarskog pohoda 1457. godine.....	374
Uloga bosanskog kralja u drugom padu Smedereva 1459. godine..	384
VIII. PAD BOSANSKOG KRALJEVSTVA POD OSMANSKU VLAST (1461–1463)...	403
Krunisanje bosanskog vladara papinskom krunom	404
Uvertira u propast Bosanskog kraljevstva	411
Očajni vapaji za pomoć: “E questo se vede chiaramente, el Turcho se fa ala zornada piu grande per taxer i Christiani”	419
Sultanov pohod na Bosnu u proljeće 1463. godine	426

“Minor est Turchorum potentia, quam fama feratur...”	
Zakašnjele reakcije Venecije i pape na pad Bosanskog kraljevstva...	444
Pohod kralja Matijaša na Jajce 1463. godine	457
Kad se povuče crta: Sudbina srednjovjekovne Bosne poslije 1463. godine	468
ZAKLJUČAK	477
Hronika bosanskog otpora.....	477
Zašto je Bosansko kraljevstvo tako dugo odolijevalo osmanskom pritisku?.....	482
Zašto je osmansko osvojenje Bosne bilo tako temeljito?.....	485
IZVORI I LITERATURA.....	489
REGISTRI	529
O AUTORU	555

PREDGOVOR

Ova knjiga je nastala na osnovu proširenog, dopunjenog i djelimično izmijenjenog rukopisa doktorske disertacije *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo od 1386. do 1463. godine* koja je branjena 15. decembra 2014. na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, pred tročlanom komisijom u sastavu: prof. dr. Esad Kurtović (predsjednik), prof. dr. Dubravko Lovrenović (mentor) i prof. dr. Enes Pelidija (član).

Kako sam se tokom pisanja disertacije a potom i njenog pretvaranja u knjigu oslanjao na svesrdnu podršku kolega, prijatelja i članova porodice, slijedeći uobičajenu praksu, ovaj predgovor namjeravam iskoristiti kako bih se zahvalio svim onim dobrim ljudima koji su mi pomogli u radu i dali svoj doprinos da se rezultati mojih višegodišnjih istraživanja konačno pojave u ovom obliku. Prije svega tu ističem članove komisije koji su u toku i poslije odbrane davali korisne primjedbe i savjete, mnoge od kojih su ugrađene u finalnu verziju rukopisa. Profesor Enes Pelidija je uvijek bio raspoložen za konstruktivan razgovor o temi te su mi njegove sugestije bile veoma vrijedne. Zahvalnost dugujem i profesoru Esadu Kurtoviću na nesebičnoj pomoći i strpljivoj podršci u toku rada. On me je širokogrudno uveo u “zamat historičara”, podučio me čitati, razumijevati i kontekstualizirati srednjovjekovne dokumente, usmjeravajući i pomno prateći moje stručno napredovanje. Uvijek mi je bio na raspolaganju i nije štedio vrijeme da sasluša sve moje dileme i probleme kojima sam opterećivao okolinu, a najviše njega. Osim toga, konstantno me je podsjećao na rokove i opominjao da svoje poslove, uključujući i rad na ovoj knjizi, privodim kraju kako kasnije ne bih trpio posljedice. Svome profesoru i mentoru Dubravku Lovrenoviću sam također neizmjereno zahvalan jer me je usmjerio prema ovoj tematskoj oblasti te definirao naslov i istraživački zadatak doktorske disertacije. Nažalost, njegova prerana smrt onemogućila nas je da rukopis još jednom zajedno pređemo i dotjeramo, a meni uskratila prijatnu čast da mu završeni posao predam na konačnu ocjenu i s njim podijelim svoju radost.

Ovom prilikom želim izraziti svoje veliko priznanje i uvažavanje profesoru Peji Ćoškoviću, od kojeg sam puno naučio i s kojim sam često i dugo razgovarao o svim mogućim temama vezanim za historiju srednjovjekovne Bosne, kao i profesoru Edinu Radušiću koji je svojevremeno, obnašajući dužnost predsjednika Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta, brižno vodio računa o blagovremenom izvršavanju svih obaveza u neumoljivoj administrativnoj proceduri vezanoj za odbranu disertacije.

Knjiga je štampana u okviru projekta *Bosansko-osmanski odnosi krajem 14. i početkom 15. stoljeća*, realiziranog 2019. godine na Orijentalnom institutu Univerziteta u Sarajevu uz novčanu podršku Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, a njeno objavljivanje podržala je i Fondacija za izdavaštvo Sarajevo. S osjećanjem prijatne dužnosti se želim zahvaliti Adnanu Kadriću, direktoru Orijentalnog instituta, jer je prepoznao značaj već urađenog posla, ukazao mi prijeko potrebno povjerenje, bio strpljiv i više nego što običaji nalažu, te se svesrdno založio da se ova monografija uvrsti u izdavački program Instituta. Ovdje rado ističem i zasluge kolega Muamera Hodžića i Aide Smailbegović, koji su u svojstvu suradnika navedenog projekta omogućili njegovu uspješnu provedbu, pružajući mi dragocjenu ljudsku i stručnu pomoć u svakoj prilici. Zahvalnost izražavam i recenzentima, Esadu Kurtoviću i Aladinu Husiću, jer su njihovi detaljni komentari i zapažanja značajno popravili kvalitet rukopisa, kao i kolegi Mehmedu Kardašu, koji se u veoma kratkom roku prihvatio zahtjevnog lektorskog posla. Podrazumijeva se da za sve omaške, greške i propuste odgovornost snosi isključivo autor.

U toku istraživanja i pripreme knjige za štampu u susret mi je izašao veći broj prijatelja i kolega uposlenih u različitim naučnim institucijama, bibliotekama i arhivima. Oni su uglavnom pomagali u pribavljanju izvornih dokumenata, rijetkih i teško dostupnih publikacija, ali su mi i svojim korisnim savjetima, ispravkama, primjedbama i prijedlozima omogućili da izoštrim, dotjeram ili usavršim neke od stavova iznesenih u knjizi. Bez njihove pomoći moj bi posao bio znatno teži a objavljena knjiga daleko siromašnija. Stoga u prvom redu želim zahvaliti kolegi Dejanu Zadri jer sam bespošteno uzurpirao njegovo vrijeme, stalno ga moleći da mi pošalje literaturu koju nisam mogao nabaviti u Sarajevu. Ništa manje značajan nije bio doprinos uposlenika Državnog arhiva u Dubrovniku, ali naročitu zahvalnost dugujem kolegi Zoranu Peroviću, voditelju Arhiva Dubrovačke Republike, koji mi je uvijek bio na usluzi i raspoložen da pomogne u svim pitanjima vezanim za dubrovačku arhivsku građu. Zahvalan sam i kolegicama Elviri Poljak Bajramović, bibliotekarki Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Muberi Bavčić, bibliotekarki Orijentalnog instituta u Sa-

rajevu, kao i Tei Čonč, koja je u vrijeme pisanja doktorske disertacije obavljala dužnost voditeljice Službe za međuknjižničnu posudbu Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Prijatnim razgovorima, dobronamjernim sugestijama i prijateljskim savjetima, kao i svojim nesebičnim zalaganjem da mi obezbijede članke, knjige i dokumente potrebne za pisanje ove knjige, naročito su me zadužile kolege Florin Nicolae Ardelean, Attila Bárány, Ivan Botica, Tomislav Galović, Adrian Gheorghe, Neven Isailović, Miloš Ivanović, Aleksandar Jakovljević, Aleksandar Jašarević, Jagoda Jurić-Kappel, Antonín Kalous, Amar Karapuš, Damir Karbić, Vjeran Kursar, Ivana Lazarević, Nella Lonza, Andrej Mojsić, Almir Peco, Igor Razum, Pedro Redol, Marko Rimac, Maciej Salamon, Felicitas Schmieder, Oliver Jens Schmitt, Mirsad Sijarić, Janusz Smołucha, Amer Sulejmanagić, Luka Špoljarić, Marko Šuica, Richard Horváth i Admir Zukanović. Svima se od srca zahvaljujem.

Ipak, najveću sam podršku u radu dobijao od obitelji i dug koji osjećam prema njima teško je izraziti riječima. U trenucima kada se činilo da su posao i pisanje važniji od vremena provedenog u njihovom društvu, supruga Nermina te sinovi Omer i Ibrahim su me iznova ohrabivali, dajući mi prijeko potrebnu snagu da sve započete obaveze privedem kraju. Knjigu sam pisao njima i zbog njih, a posvećujem je uspomeni na svoje roditelje, Omera i Merimu.

Dobrinja, maj 2019. godine

UVOD

U trenutku kada je juna mjeseca 1463. godine britka osmanska oštrica udarila bosansko drvo, prošavši kroz meso i kost Stjepana Tomaševića, ugasio se ne samo mladi život posljednjeg bosanskog kralja nego je praktično nestala i država kojom je do tada vladao.¹ Svi prethodni odnosi između nejednakih suparnika, Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva, bili su sažeti u tom momentu predstavljajući ujedno njihov vrhunac ali i rasplet. Ukoliko bismo nastojali iščitati simboliku ovog događaja, onda pored nas ne bi smjela proći neopažena misao da je snaga osmanskog oružja bila presudna ne samo u eliminaciji kralja nego i njegovog kraljevstva.

Krupne društvene promjene se rijetko mogu pripisati ishodu samo jednog ovakvog događaja. One su obično rezultat dugotrajnih i dubokih historijskih procesa koji su mu prethodili. U tom smislu je bosanski vladar bio tek jedan u nizu brojnih balkanskih dinasta pogubljenih u sukobu s osmanskim Turcima, a Bosna tek jedna od država slomljenih pod njihovim vojnim i ekonomskim pritiskom koji je do 1463. više od jednog stoljeća bio prisutan na Balkanu.² Od prvih međusobnih kontakata, sve do konačnog osvajanja Bosanskog kraljevstva, Turci su se toliko ukorijenili u skoro svaki segment bosanskih prilika, osobito političkih, da pisati o bosansko-osmanskim odnosima kasnog srednjeg vijeka ujedno znači pisati i historiju Bosne tog vremena.

¹ O dekapitaciji i njenom simboličkom i političkom značaju vidi: PAUL-HENRI STAHL, *Histoire de la decapitation*, Paris, 1986; LARISSA TRACY – JEFF MASSEY (ur.), *Heads Will Roll. Decapitation in the Medieval and Early Modern Imagination*, Leiden – Boston, 2012.

² Od poznatih balkanskih velikaša i vladara stradali u sukobima s Turcima do sredine 15. stoljeća, između ostalih, mogu se izdvojiti: srpski kralj Vukašin i njegov brat despot Uglješa koji su poginuli u Bici kod Marice 1371; zetski gospodar Balša II Balšić, ubijen 1385. na Saurskom polju; knez Lazar Hrebeljanović, ubijen 1389. u Bici na Kosovu; zatim kralj Marko koji je stradao 1395. u Bici na Rovinama; bugarski car Ivan Šišman, pogubljen 1395. po naredbi sultana Bajazida; vojvoda Petar Pavlović, usmrćen 1420. godine; te vlastela Pavlovići i Kovačevići, ubijeni 1463. prilikom osmanskog osvojenja Bosne.

Zbog toga naslovljena tema ove knjige spada u red zahtjevnijih, ali i značajnijih za Bosnu i Hercegovinu, posebno po posljedicama koje su događaji tog vremena ostavili, a koje se osjećaju i danas. Od 1386. pa sve do 1878, a formalno i do 1908. godine, bosanskohercegovačka historija bila je direktno vezana za Osmansko carstvo. Višestoljetna vladavina rezultirala je snažnim prisustvom osmanskog vjerskog, kulturnog i političkog naslijeđa, čiji se značaj i uloga različito interpretiraju u okvirima trenutno važećih etnonacionalnih podjela u zemlji, a nisu rijetki ni javno izrečeni stavovi koji to naslijeđe zapravo smatraju glavnim i osnovnim uzrokom tih podjela.

U kontekstu modernog razumijevanja prošlosti, sasvim je jasno da percepcija historijske uloge Turaka na razvoj i transformaciju Balkanskog poluotoka predstavlja izuzetno aktualnu, slojevitou, a moglo bi se reći i problematičnu temu u našoj suvremenoj političkoj kulturi.³ Pitanja poput osmanske ekspanzije i njenih posljedica kod šire javnosti još uvijek izazivaju duboka osjećanja, strast i zanos, što znači da im vrijedi prilaziti pažljivo, uz puno uva-

³ O tome: BOŽIDAR JEZERNIK (ur.), *Imagining 'the Turk'*, Newcastle upon Tyne, 2010. Za obrađivani period pojmovi *Turci* i *Osmanlije* se u historiografiji uglavnom smatraju i tretiraju kao sinonimi jer se tada pitanje etničke ili dinastičke pripadnosti nije postavljalo kao problematično. Međutim, da bi se izbjegla konfuzija, opredijelio sam se za dosljednu upotrebu izraza *Turčin* ili *Turci*, umjesto *Osmanlija* ili *Osmanlije*, i to isključivo u onim okolnostima kada se govori o pojedincima, grupama i ljudima, bez obzira na njihovo etničko porijeklo. Za razliku od toga, za sve ostale slučajeve, posebno pridjeve, izbjegavao sam upotrebu izraza *tursko* ili *turski*, zamijenivši ih pojmovima *osmansko* ili *osmanski*. Unatoč svim problemima u upotrebi ovih termina koji u različitim periodima imaju različita značenja i čije obrazloženje iziskuje posebnu studiju, te potpuno svjestan da ukorijenjena tendencija etniziranja Osmanskog carstva zanemaruje imperijalni i nadetnički karakter osmanske historije, na ovaj postupak sam se odlučio prvenstveno zbog toga što su ti pojmovi dosljedno upotrebljavani u suvremenim izvorima, ali i zbog činjenice da je Osmansko carstvo do sredine 15. stoljeća u velikoj mjeri zadržalo svoj primarni turski identitet. Naziv "Osmanlije" za podanike osmanskog sultana javlja se kao rezultat procesa razvijanih u nešto kasnijem periodu od onog koji sam razmatrao u ovom radu. Osim toga, naziv "Turci" predstavlja kompleksnu identitetsku odrednicu koja se kroz prošlost rijetko koristila u etno-lingvističkom značenju koje ima danas. Naime, do posljednje decenije 19. stoljeća elite u Osmanskom carstvu su smatrale da taj pojam označava njihovu vezu sa državom, ali i njihov islamski i osmanski identitet bez narušavanja posebnih regionalnih, lingvističkih ili etničkih identiteta. Sve ove dileme, ali bez kvalitetnog odgovora, pretresao je sa marksističkog stanovišta još АЛЕКСАНДАР МАТКОВСКИ, "Османска, Османлиска, Отоманска или Турска империја", *Гласник на Институтот за национална историја* 26 (1982), 41–59. Također vidi: КЕМАЛ Н. КАРПАТ, "Historical continuity and identity change or how to be modern Muslim, Ottoman, and Turk", u: *Ottoman Past and Today's Turkey*, Leiden – Boston – Köln, 2000, 1–28; МУРАТ СЕМ МЕНГУЏ, "Turks or Ottomans? Politics of Identity in 15th Century Ottoman Historiography", neobjavljen tekst pročitana na *Sixteenth Century Studies Conference* u Ženevi, 28–30. maja 2009. godine (academia.edu).

žavanje njihove složenosti. Činjenica da se jezik i terminologija historijskih izvora nisu uvijek razumijevali u smislu vremena u kojem su nastali rezultirala je neutemeljenim poistovjećivanjem srednjovjekovnih i modernih pojmova, ideja i pojava, što je značajno otežavalo ispravno shvatanje historijskih procesa. Za takvo stanje dio odgovornosti svakako snosi i angažirana historiografija u kojoj se razdoblje osmanske vladavine prikazivalo nekritički, kao nešto što nije vrijedilo istraživati osim da bi se pokazalo koliko je strašno i negativno bilo. Od “turskog straha” do “bolesnika na Bosforu”, historiografska percepcija Osmanskog carstva nikada nije bila pozitivna, a oblikovali su je stereotipi i predrasude sačuvani u zapadnim izvorima napisanim u žaru sukoba s Turcima. Suvremenike je munjeviti uspon Osmanskog carstva podsjećao na prethodnu arapsku ekspanziju iz vremena ranog srednjeg vijeka pa je strah od osmanskih Turaka, kreiran u periodu kada su nezaustavljivo napredovali prema srcu kontinentalne Evrope, bio dodatno pojačan vjerskim antagonizmom između kršćanstva i islama nastalim tokom prvih muslimanskih osvajanja u 7. i 8. stoljeću.⁴ Ta međusobna netrpeljivost se u potpunosti razvila za vrijeme križarskih ratova,⁵ što je na koncu zgodno poslužilo evropskim intelektualcima kasnog srednjeg vijeka da formiraju specifičnu, pretjerano nepovoljnu sliku islama i Turaka zasnovanu na preuveličanim izvještajima o neobuzdanim pokoljima i strašnim nasiljima koje su činili protiv kršćana.⁶ Konstrukcija ovakve

⁴ Postoji impozantna količina istraživačkih studija koje se bave kršćanskim percepcijama islama tokom srednjeg vijeka. Ovdje vrijedi navesti tek one najvažnije: NORMAN DANIEL, *Islam and the West: The Making of an Image*, Edinburgh, 1960; RICHARD W. SOUTHERN, *Western Views of Islam in the Middle Ages*, Cambridge, 1962; MICHAEL FRASETTO – DAVID R. BLANKS (ur.), *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe. Perception of Other*, New York, 1999; JOHN V. TOLAN, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, New York, 2002; ISTI, *Sons of Ishmael: Muslims through European Eyes in the Middle Ages*, Gainesville, 22013.

⁵ Vidi: TOMAŽ MASTNAK, *Crusading Peace: Christendom, the Muslim World, and Western Political Order*, Berkeley – Los Angeles – London, 2002; NORMAN HOUSLEY, “The Crusades and Islam”, *Medieval Encounters* 13 (2007), 189–208; JONATHAN RILEY-SMITH, *The Crusades, Christianity, and Islam*, New York, 2008. Od novijih studija posebno vidi: NOEL MALCOLM, *Useful Enemies. Islam and the Ottoman Empire in Western Political Thought, 1450–1750*, Oxford, 2019.

⁶ ROBERT SCHWOEBEL, *The Shadow of the Crescent – The Renaissance Image of the Turk (1453–1517)*, Nieuwkoop, 1967; JAMES HANKINS, “Renaissance Crusaders: Humanist Crusade Literature in the Age of Mehmed II”, *Dumbarton Oaks Papers* 49 (1995), 111–207; MUSTAFA SOYKUT, *Image of the Turk in Italy*, Berlin, 2001; ISTI (ur.), *Historical Image of the Turk in Europe – 15th Century to the Present*, Istanbul, 2003; NANCY BISAHA, *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, Philadelphia, 2006; MARGARET MESERVE, *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*, Cambridge – London, 2008. Vidi također: VEDRAN

negativne percepcije smatrana je neophodnom kako bi se dramatičnim tonovima ukazalo na problem osmanske agresije i prijetnje koju je predstavljala za kršćanstvo uopće. No u diskursu humanističkih učenjaka kasnog srednjeg vijeka “strah od Turaka” je ostavio toliko upečatljiv dojam da se na osnovu njega stvorio zajednički neprijatelj oko kojeg se po prvi put u historiji mogla formirati široka teorija o evropskom jedinstvu i potrebi zajedničkog napora u odbrani od osmanskih napada.⁷ Tako je pod osmanskom prijetnjom “Evropa” postepeno počela mijenjati “kršćanstvo” (lat. *christianitas*) kao primarni geopolitički i kulturni organizacioni koncept stanovnika evropskog kontinenta.⁸ Prema tome, dok se kršćanstvo u srednjem vijeku okupljalo oko borbe protiv Saracena, do vremena osmanskih osvajanja zajednička akcija oružanog otpora Turcima počela se graditi i oko evropske ideje čiji je politički značaj sve više rastao.⁹ Taj proces, koji se podudara sa sekularizacijom Evrope, započeli su humanisti talijanske renesanse, dalje su ga razradili protestantski reformatori i katolički protureformatori, da bi ga na koncu konsolidirali predstavnici prosvjetiteljstva i romantizma. Njihovo neprijateljstvo prema “Turčinu” pojačao je osjećaj filhelenstva i uvjerenje da kolijevka evropske civilizacije leži u temeljima iz razdoblja stare Grčke. Shvaćeni kao direktni oponenti kršćanstva ali i kao tlačitelji “klasičnih i evropskih vrijednosti” Turci su opisivani slikama koje su u najvećoj mjeri prevazilazile i krivile historijsku istinu, ne uzimajući u obzir dostupne i relevantne izvore.¹⁰

Osim što su duboko ukorijenjeni u priču o evropskim počecima, otkriveni negativni prikazi osmanskih Turaka bili su također presudni za etabliranje

GLIGO, *Govori protiv Turaka*, Split, 1983; DAVOR DUKIĆ, *Sultanova djeca: Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Zadar, 2004; VJERAN KURSAR, “Antimuslimanski karakter protuturskih govora”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 34–35–36 (2004), 29–46; ANTE NAZOR, “Strahovito divlji, podmukli, najodvratniji neprijatelj: opis Osmanlija u ‘protuturskim’ govorima i pjesmama”, *Acta Histriae* 15 (2007), 195–208.

⁷ O tome: DENYS HAY, *Europe: The Emergence of an Idea*, Edinburgh, 1957.

⁸ TOMAŽ MASTNAK, “Iznajdba ‘Evrope’: humanisti in vojna proti Turkom”, *Filozofski vestnik* 18 (1997), 9–24; ISTI, *Evropa: Istorija političkog pojma*, Beograd, 2007, 55–68, 83–110. Vidi i: DIETER MERTENS, “‘Europa, id est patria, domus propria, sedes nostra...’ Zu Funktionen und Überlieferung lateinischer Türkenreden im 15. Jahrhundert”, u: *Europa und die osmanische Expansion im ausgehenden Mittelalter*, Berlin, 1997, 39–57.

⁹ IVER B. NEUMANN, *Uses of the Other – The East in European Identity Formation*, Minneapolis, 1998, naročito poglavlje: “Making Europe: The Turkish Other”, 39–63.

¹⁰ FIKRET ADANIR – SURAIYA FAROQHI (ur.), *The Ottomans and the Balkans – A Discussion of Historiography*, Leiden – Boston – Köln, 2002, 42–43. O humanističkom porijeklu tog stereotipa o Osmanlijama vidi: NANCY BISAHA, “‘New Barbarian’ or Worthy Adversary? Humanist Constructs of the Ottoman Turks in 15th Century Italy”, u: *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe. Perception of Other*, New York, 1999, 185–205.

tradicionalnih historijskih narativa i formiranje identiteta novih balkanskih država uspostavljenih u vrijeme nacionalnih preporoda 19. stoljeća, te za legitimiranje njihovog novostečenog političkog statusa koji se gradio u potpunoj opoziciji prema Osmanskom carstvu. Iako se države srednjeg vijeka nisu nipošto mogle poistovjetiti s istoimenim nacionalnim državama modernog vremena,¹¹ politički angažirani historičari, filolozi i kulturni radnici su nastojali između njih uspostaviti direktnu vezu, predstavljajući srednji vijek kao ishodište svoje narodne kulture koja je trebala poslužiti kao temelj za predstojeću nacionalnu “regeneraciju”. Pri tome su, naravno, zanemarivali posljedice postepene i trajne preobrazbe Balkana pod utjecajem osmanske civilizacije.¹² Zato je na Zapadu očuvana slika dekadentnog Osmanskog carstva iz vremena njegove propasti u 19. i 20. stoljeću,¹³ pa je to stanje, svjesno ili nesvjesno, projicirano i na prošla vremena kada je realnost bila bitno drugačija.

U tom periodu se u literaturi i javnom diskursu sve češće počinju javljati pojmovi kao što su “turski jaram”,¹⁴ “turkokratija” (gr. *τουρκοκρατία*),¹⁵ i njihovi derivativi, poput “turskog sužanjstva”, “robovanja” ili “ropstva pod Turcima”, što na slikovit način opisuje kako je osmanska vlast doživljavana i predstavljana u tim nekritičkim, jednostranim i pojednostavljenim tumačenjima procesa iz prošlosti.¹⁶ Osnovu takvog razumijevanja stvari činilo je ubjeđenje da su kršćanske zemlje na Balkanu tokom kasnog srednjeg vijeka doživjele veliki uspjeh i prosperitet te da je to doba neviđenog političkog i kulturnog blago-

¹¹ KEMAL H. KARPAT, “The Balkan National States and Nationalism: Image and Reality”, u: *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Leiden – Boston – Köln, 2002, 442. O tome posebno vidi: PATRICK J. GEARY, *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*, Princeton, 2002.

¹² PASCHALIS M. KITROMILIDES, “Imagined Communities’ and the Origins of the National Question in the Balkans”, *European History Quarterly* 19 (1989), 159–61; FIKRET ADANIR, “Balkan Historiography related to the Ottoman Empire since 1945”, u: *Ottoman Past and Today’s Turkey*, Leiden, 2000, 236–52.

¹³ O slabljenju i konačnom slomu Osmanskog carstva vidi: BERNARD LEWIS, “Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire”, *Studia Islamica* 9 (1958), 111–27; ALAN PALMER, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, New York, 1994.

¹⁴ Iako se izraz sporadično susreće i ranije, u historiografiju ga je uveo i popularizirao KONSTANTIN JIREČEK, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, 525. Usp. DARIUSZ KOŁODZIEJCZYK, “The ‘Turkish Yoke’ Revisited: The Ottoman Non-Muslim Subjects between Loyalty, Alienation, and Riot”, *Acta Poloniae Historica* 93 (2006), 177–95.

¹⁵ IRAKLIS MILLAS, “Tourkokratia: History and the Image of Turks in Greek Literature”, *South European Society and Politics* 11 (2006), 47–60.

¹⁶ Takva terminologija se javlja u historiografskim djelima kroz cijelo 20. stoljeće. Primjerice: ЗДРАВКО КАЈМАКОВИЋ, *Зидно сликарство у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 1971, poglavlje “Српско зидно сликарство из епохе робовања под Турцима”, 117–303.

stanja nasilno prekinuto pojavom osmanskih Turaka u 14. i 15. stoljeću.¹⁷ Tada su, nakon duge i herojske borbe u kojoj su navodno branili cijelu Evropu i kršćanstvo od “istočnjačke napasti”, izmučene kršćanske države i narodi Balkana konačno bili primorani pokleknuti pred nezaustavljivim osmanskim valom apokaliptičnog razaranja koji je pomeo sve pred sobom. Tako se u djelima nacionalnih historiografija osmansko osvajanje predstavljalo, a i dalje predstavlja, kao neviđena katastrofa i najtragičniji događaj u prošlosti balkanskih naroda, kao retrogradni korak u njihovom razvoju poslije kojeg je višestoljetna, gotovo polumilenijska osmanska vladavina tlačenjem i ugnjetavanjem prekrila slavno naslijeđe njihove srednjovjekovne prošlosti.¹⁸

Međutim, shvatanje koje u osmanskom osvajanju Balkana vidi sudar ili sukob dvaju jasno definiranih političkih subjekata – manjih kršćanskih država koje su se branile i rastućeg muslimanskog Osmanskog carstva koje ih je napadalo – ima i svoju drugu stranu uvjetovanu samim historijskim događajima te suvremenim izvorima koji su ih opisivali. Na primjer, kršćanski odgovor na osmansku ekspanziju bio je sveopći poziv na *križarski pohod*, dok su osmanski Turci za svoja osvajanja pronašli ideološko opravdanje u *džihadu*, tj. *gazi*, kao islamskom “svetom ratu”. Tako su, oslanjajući se na pisane izvore toga vremena, moderni historičari problem tumačili primjenom uzajamno isključive terminologije: *križarski rat* ili *džihad*; *pobjeda* ili *poraz*, *kontinuitet* ili *diskontinuitet*, *početak* ili *kraj* itd. Prema tome, ovisno o porijeklu i stavovima autora, njihova djela su mogla predstavljati samo jedno ili drugo viđenje, nikad oba u isto vrijeme, i veoma rijetko potpuno drukčiju, neovisnu i neutralnu sliku koja bi raspravu o ključnim pitanjima okrenula u nekom trećem smjeru.

U skladu s tim, jednostrano sagledavanje problema ne može biti samo karakteristika opisane “zapadne” perspektive. I na “drugoj strani” postoji sličan narativ koji nekritički idealizira i glorificira Osmansko carstvo, postavljajući ga u središte svog interpretativnog okvira. Taj pristup je izrastao iz opravdane potrebe da se isprave ukorijenjeni nacionalni stereotipi u balkanskoj historiografiji, ali je u konačnici rezultirao jednim drugim, sasvim ekstremnim pogledom koji umanjuje, zanemaruje i prešućuje negativne aspekte osmanske ekspanzije, uključujući, između ostalih, posljedice nasilnih promjena, rata, ubojstava i masovnih razaranja, te redovno predstavlja proces uspostave osmanske vlasti kroz prizmu *kontinuiteta*, *integracije*, *inkorporacije*, *tranzicije* ili *prilagodbe*, odnosno u nekim slučajevima čak i *tolerancije*, *dobročinstva*, *poboljšanja*

¹⁷ Usp. indikativni naslov knjige: Момчило Спредић, *Прекинут успон. Српске земље у позном средњем веку*, Београд, 2005.

¹⁸ КАРПАТ, “The Balkan National States and Nationalism: Image and Reality”, 437.

ili *napretka*.¹⁹ Prema tom viđenju, Balkan je tokom kasnog srednjeg vijeka bio nesređen, nestabilan i politički fragmentiran prostor, obilježen socijalnom nepravdom i nejednakošću. Takvo haotično stanje se onda suprotstavlja i podređuje društveno, ekonomski, politički, kulturno i moralno superiornijem Osmanskom carstvu koje je donijelo mir i stabilnost, vjersko uvažavanje i koezistenciju, popravilo životni standard običnog stanovništva, otklonilo postojeće probleme i uvelo učinkovit sistem organizacije i administracije – tzv. *Pax Ottomanica*.²⁰ Iako se čini da ovi naizgled neutralni pojmovi bolje odgovaraju ili opisuju stanje, oni su i dalje kontradiktorni jer se fokusiraju samo na završetak i konačni ishod procesa, ali ne i na njegove inicijalne, formativne faze. “Tranzicija”, “integracija” i “inkorporacija” mogli su uslijediti tek poslije postupka osvajanja koji je u ovoj situaciji nužno bio obilježen tenzijama i frikcijama između sukobljenih strana, te praćen nasiljem, stradanjem, porobljavanjem i uništavanjem.

Iz svega navedenog se može vidjeti da oba ekstremna viđenja imaju ne samo ozbiljne manjkavosti nego su uopće trajno neodrživi, posebno ako se nastoji sagledati širi razvojni luk historijskih dešavanja i naročito ako se pokušaju primijeniti na bosanskom slučaju. Tada, naime, postaje jasno da pojedini procesi započeti osmanskim osvajanjem još uvijek traju i da se ne mogu jednostavno uklopiti u jednu od dvije ponuđene interpretativne matrice. Međutim, hranjeni ideologijom isključivosti i izgrađivani u nacionalističkim okvirima takvi tendenciozni stavovi doprinose nerazumijevanju i daljim podjelama ionako podijeljenog bosanskohercegovačkog društva. Stoga se u ovoj knjizi neće na mjesto starih stereotipa postavljati novi, niti će se prošlost tumačiti u isključivim i oprečnim kategorijama *crnog* ili *bijelog*, *dobrog* ili *lošeg*, nego će se pokušati dati, koliko to suvremeni izvori dopuštaju, nadasve trezven i realan pogled na jedan od ključnih problema bosanske historije, osmotren u propisnom kontekstu i neopterećen kasnijim ideološkim i političkim naslagama. Takav pristup temi po pravilu iziskuje nešto detaljnije obrazloženje.

¹⁹ OLIVER JENS SCHMITT, “The Ottoman Conquest of the Balkans – Research Questions and Interpretations”, u: *The Ottoman Conquest of the Balkans. Interpretations and Research Debates*, Vienna, 2015, 12–13, 19, 25–27, 39.

²⁰ Ovaj pojam, analogan daleko poznatijem *Pax Romana* antičkog svijeta, uveo je u upotrebu LEFTEN S. STAVRIANOS, *The Balkans since 1453*, New York, 1958, 112–15. Vidi također: EZEL KURAL SHAW, “The Ottoman Aspects of Pax Ottomanica”, u: *Tolerance and movements of religious dissent in Eastern Europe*, New York, 1975, 165–82.

Pristup temi

Pošto je pitanje odnosa Bosne s njenim bližim i daljim susjedima prepoznato kao važno za razumijevanje političkih, kulturnih i društvenih kretanja bosanskog srednjovjekovlja, u okvirima moderne kritičke historiografije do sada su, iz različitih uglova i s različitim zaključcima, cjelovito obrađeni odnosi Bosne s Venecijom i Ugarskom,²¹ dok se i dalje očekuje objavljivanje monografskih studija o vezama Bosne i Rimske kurije, Srpske despotovine, Dubrovačke republike i Napuljskog kraljevstva. Srednjovjekovna Bosna je sa svim ovim državama imala snažne kontakte i oni su u značajnoj mjeri utjecali na oblikovanje ne samo njenih unutrašnjih i vanjskih političkih prilika nego i društvene stvarnosti kao i životne svakodnevnice. S time u vezi je bilo očekivano da bi, cijeneći intenzitet njihovih interakcija, i knjiga o odnosima između Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva na sličan način mogla doprinijeti popunjavanju jedne krupne historiografske praznine i dodatno rasvijetliti neka važna pitanja prošlosti srednjovjekovne Bosne.

Unatoč očiglednom značaju teme, širini dostupne izvorne građe te brojnim istraživačkim radovima i priložima u kojima su bosansko-osmanski odnosi promatrani kroz prizmu pojedinačnih epizoda, historiografija do sada nije proizvela sveobuhvatan pristup i temeljnu sintezu koja bi se bavila historijom Bosanskog kraljevstva i njegovih odnosa s Osmanskim carstvom. Razlog za to bi se mogao potražiti u množini i kompleksnosti pokrenutih pitanja, ali i u raznovrsnosti izvora koji istraživaču stoje na raspolaganju i suprotstavljenim viđenjima o ključnim problemima. Kako bi se i autoru i čitatelju olakšalo kretanje u tom mnoštvu podataka i interpretacija, moraju se unaprijed odrediti prostorna i vremenska ograničenja te se trebaju precizno definirati zadaci i ciljevi ove studije.

Prema tome, vrijedi još jednom naglasiti da će se knjiga prvenstveno baviti teritorijem Bosanskog kraljevstva kao i onim oblastima koji su u različitim periodima bili obuhvaćeni njegovim promjenjivim granicama. Za donji prag vremenskog okvira uzet je prvi dokumentirani susret osmanskih Turaka s bosanskim političkim prostorom 1386. godine. Od tog trenutka Turci su se nastojali nametnuti kao odlučujući faktor koji bi presudno djelovao na gotovo svaku sferu života u onim predjelima koji su se našli na putu njihovog ekspan-

²¹ MARKO ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. st.)*, Sarajevo, 1996; MLADEN ANČIĆ, *Putanja klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, Zadar – Mostar, 1997; DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti. Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska 1387–1463*, Zagreb – Sarajevo, 2006.

zivnog kretanja. Ti su pokušaji kulminirali događajima iz 1463. godine – velikim vojnim pohodom sultana Mehmeda II i pogubljenjem kralja Stjepana Tomaševića u Jajcu. Stoga se u periodizaciji ukupne bosanske prošlosti ta godina tradicionalno prihvata kao završetak srednjovjekovnog razdoblja iako je sasvim jasno da se pojedini ranije započeti procesi nastavljaju odvijati i poslije nje. Smrću kralja Stjepana Tomaševića svakako nije ugašena ideja i svijest o Bosanskom kraljevstvu te ono u raznim formama nastavlja svoje postojanje i nakon njegovog pogubljenja, a potpuno osmansko osvajanje preostalih bosanskih zemalja bit će okončano tek po isteku prve četvrtine 16. stoljeća i to nakon grčevitih borbi između Osmanskog carstva i Ugarskog kraljevstva za prevlast nad Bosnom.

Neovisno od toga, može se ipak reći da je 1463. godinom završena jedna krupna faza osmanskog osvajanja koja je uključivala političko, ekonomsko i vojno iscrpljivanje, a potom i slamanje bosanske države kroz upropaštavanje njenih nosećih stubova – vladarske dinastije i vlastele. Rušenje uspostavljenog sistema odnosa između ta dva temeljna faktora na kojima je počivalo Bosansko kraljevstvo u krajnjem je slučaju omogućilo osmanskim Turcima da kasnije ovladaju cijelom zemljom, da u novoosvojenim oblastima postepeno, ali nadalje temeljito potkopaju i unište sve postojeće političke i upravne ustanove te zavedu vlastiti društveni poredak.

Uprkos svim postavljenim ograničenjima, osmansko ovladavanje Bosnom nemoguće je propisno razumjeti izvan šireg konteksta ekspanzije Osmanskog carstva na Balkanu i prateće reakcije kršćanskog Zapada, što znači da će knjiga morati prelaziti zacrtane geografske i hronološke okvire tamo gdje to bude bilo potrebno radi boljeg pojašnjenja i situiranja bosanskog slučaja u tokove srednjovjekovne evropske historije.²² Zbog toga će dostupni podaci biti smješteni u komparativni kontekst s ciljem stjecanja jasnije predodžbe o ulozi i značaju pozicije Bosne u kompleksnoj slici nadirućeg osmanskog širenja na Balkanu. No s druge strane to ne znači da će se detaljno analizirati pojedina značajna pitanja koja se tiču regionalnih i općih historijskih kretanja ili koja se naslanjaju na osnovnu temu istraživanja a izlaze izvan granica omeđenih

²² To se posebno odnosi na historijat kasnih križarskih ratova kojima je u historiografiji posvećena dužna pažnja: NORMAN HOUSLEY, *Religious Warfare in Europe, 1400–1536*, Oxford, 2002; ISTI (ur.), *Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact*, New York, 2004; ISTI, *Crusading and the Ottoman Threat, 1453–1505*, Oxford, 2012; ISTI (ur.), *The Crusade in the Fifteenth Century. Converging and Competing Cultures*, London – New York, 2017; ISTI (ur.), *Reconfiguring the Fifteenth-Century Crusade*, London, 2017; LIVIU PILAT – OVIDIU CRISTEA, *The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century*, Leiden – Boston, 2017.

naslovom knjige. Tako će biti samo usputnog spomena o procesu islamizacije, ekonomskim, vjerskim i kulturnim razmjenama, privrednim kretanjima ili trgovini između Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva, pošto će fokus biti prvenstveno usmjeren na sintetiziranje političke historije i vojnih sukoba, odnosno onih tema koje su u dosadašnjoj historiografiji samo parcijalno obrađivane.

Stoga se kao primarni cilj ove knjige postavlja kritička obrada postojeće literature, objavljenih izvora i arhivske građe, u namjeri da se dođe do dokumentirane studije o historiji Bosne u odnosu na osmansku ekspanziju od 1386. do 1463. godine, te da se u tom kontekstu odgovori na brojna pitanja proizišla iz zamršenih političkih i vojnih interakcija između Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva. Namjera je da se ovakvim sintetskim pristupom napravi presjek koji će objediniti dosadašnje spoznaje i prepoznati pravce budućeg rada pri čemu bi se naslovljena tema u potpunosti otvorila za dalje historio-grafske rasprave, ispravke i dopune.

U skladu s tim, knjiga će pokušati dati prilog razumijevanju i nekih osnovnih nedoumica koje su nametnute historiografskim i javnim diskursom o osmanskome osvojenju Bosne. Jedno od takvih pitanja tiče se uvriježenog shvatanja da je Bosansko kraljevstvo brzo i bez ikakvog otpora pokleknulo pod osmanskim političkim, vojnim i ekonomskim pritiskom. Imajući u vidu tadašnji geopolitički položaj bosanskog prostora i karakteristike osmanske osvajačke taktike primijenjene u dugotrajnom procesu njegovog pokoravanja, u ovoj knjizi to će pitanje biti nešto drukčije sročeno: zbog čega se Bosansko kraljevstvo uspjelo održati toliko vremena na historijskoj pozornici uprkos činjenici da je bilo izloženo konstantnim vanjskim pritiscima, odnosno, da li su balkanske zemlje, uključujući i Bosnu, relativno lako postale osmanski plijen, ili je tome prethodilo dugotrajno iscrpljivanje, praćeno krupnim društvenim lomovima i civilizacijskim potresima? Kojim sredstvima su se služili bosanski vladari i vlastela da bi rasteretili osmanski utjecaj u zemlji, koliku i kakvu ulogu su u tome imali vodeći politički faktori u zapadnoj Evropi te kako su se sva ta nastojanja odrazila na unutrašnju političku, društvenu i vjersku strukturu Bosanskog kraljevstva?

Pored odgovora na navedena pitanja, u knjizi će se nastojati prikazati i iznimna složenost odnosa Bosne i osmanskih Turaka koji se ne mogu i ne smiju svoditi na nekolicinu stereotipa uvriježenih u općem poimanju te problematike iz opterećene moderne perspektive. Demonstrirat će se i širina u rasponu relacija između ta dva politička subjekta koje su lavirale od inicijalnih otvorenih sukoba, do kasnijeg savezništva, preko tributarnog vazalnog statu-

sa bosanskih vladara i velikaša prema osmanskome sultanu, sve do konačnog pada Bosanskog kraljevstva pod osmansku vlast i inkorporiranja njegovog prostora u okvire rastućeg Osmanskog carstva. To će prvenstveno biti učinjeno kroz oslonac na raspoložive historijske izvore kao pisane ili materijalne preostatke prošlosti na kojima se i inače zasniva znanje o minulim vremenima. Pošto ti izvori služe kao dokazi za određeni argument ili konstrukciju narativa o prošlim događajima, svako historijsko djelo bi trebalo počivati na istraživanju i tumačenju relevantne izvorne građe te oslanjanju na postignute rezultate historiografije. U ovom slučaju, zbog kompleksnosti i specifičnosti korištenih dokaznih materijala, izvori i literatura zaslužuju nešto više pažnje u posebnom osvrtu.

Izvori – različitim jezicima o istome

Jedan od osnovnih razloga zbog kojeg su se u tolikoj mjeri namnožili kontradiktorni ili parcijalni pogledi na osmansko osvajanje Balkana i Bosne tiče se činjenice da su dostupni izvori o toj temi pisani na velikom broju različitih jezika te da su ih do sada uglavnom obrađivali stručnjaci specijalizirani za rad u različitim historijskim disciplinama. Na taj način su tekst nekog sačuvanog dokumenta, ovisno o njegovom jeziku, uglavnom tumačili medievalisti ukoliko je pisan na srednjovjekovnom latinskom ili talijanskom; slavisti ako je sastavljen na slavenskom; bizantolozi ako je pisan na grčkom; te osmanisti ili orijentalisti ako je pisan na turskom, arapskom ili perzijskom. Osim što je gotovo nemoguće istovremeno ovladati svim tim arhaičnim jezicima i njihovim pismima neophodnim za razumijevanje ondašnjih događaja, prilično je teško kompetentno pratiti i čitati moderna historiografska ostvarenja koja temu osmanske ekspanzije tretiraju na suvremenim živim jezicima. Zbog navedene okolnosti je i historiografija predmodernog razdoblja na Balkanu tradicionalno bila i ostala podijeljena na historičare srednjeg vijeka i osmanskog perioda, pri čemu se dioba zasnivala na razlikama u jeziku i kvaliteti izvora koji su im stajali na raspolaganju. To znači da su se historičari po pravilu unaprijed opredjeljivali za proučavanje srednjovjekovnih zapadnih tekstova s jedne strane, odnosno srednjovjekovnih orijentalnih dokumenata s druge strane, rijetko proizvodeći djela koja bi vješto kombinirala obje skupine izvora. Medievalisti i bizantolozi nisu obučavani da čitaju tekstove orijentalnog porijekla, dok su dokumenti pisani na srednjovjekovnom slavenskom, grčkom, latinskom ili talijanskom jeziku uglavnom ostajali izvan dometa i interesa mnogih osmanista i orijentalista. Takav odnos je onemogućavao razvoj struke i dalje predstavlja

objektivnu prepreku koju trebaju multidisciplinarnim pristupom prevazići stručnjaci osposobljeni za rad na obje grupe historijskih izvora.²³

Dokumenti konsultirani prilikom izrade ove studije su u najvećem broju slučajeva tek fragmentarni, usputni ili izolirani spomeni nekih pojedinosti o bosansko-osmanskim odnosima pa im je stoga bilo teško uhvatiti pravi smisao ili ih uklopiti u širi kontekst dešavanja. No oni su istovremeno izuzetno brojni, vrijedni i raznovrsnog karaktera, što znači da su potekli iz različitih sredina i da su nastajali u različite svrhe. Zapravo, po raznolikosti raspoloživog dokumentarnog materijala ova tema spada u red izazovnijih za historiografsku obradu. Radi lakšeg praćenja, dostupni se izvori u osnovi mogu podijeliti na diplomatske i narativne, a svaka od te dvije kategorije se prema porijeklu može dalje dijeliti na zapadnu, koja obuhvata latinske, talijanske i grčke dokumente, staroslavenske povelje i ljetopise te suvremene hroničare i putopisce, i istočnu izvornu građu u koju se mogu svrstati djela nastala na osmanskome turskom i perzijskom jeziku. Sve navedene kategorije imaju svoje prednosti i mane pa o njima vrijedi izreći nedvosmislen sud.

Diplomatički izvori u ovom slučaju obuhvataju gotovo cjelokupnu pisanu produkciju i korespondenciju privatnih i pravnih lica u kasnom srednjem vijeku, no taj se izraz češće koristi da bi se označili službeni vladarski ili vlasteoski dokumenti, obično sastavljani u kancelarijama ili pisarskim službama, bilo na latinskom, talijanskom, slavenskom, grčkom ili turskom jeziku. Ovi se izvori danas po pravilu čuvaju u arhivskim ustanovama te uključuju raznoražne spise, administrativne tekstove, pravne instrumente, zapise, pisma, povelje, darovnice, isprave, poslaničku prepisku, dokumente koji se tiču vanjske politike, diplomatskih pitanja itd.

Među diplomatskim izvorima korisnim za naslovljenu temu prednjači neobjavljena i objavljena ćirilčna, latinska i talijanska građa Državnog arhiva u Dubrovniku, inače osnovnog izvora informacija za historiju srednjovjekovne Bosne.²⁴ U zapisnicima sva tri vijeća, u bilježnicama kancelarije i notarijata, kao i u korespondenciji dubrovačke vlade sa svojim poslanicima na stranim dvorovima, nalazi se ogromna količina materijala relevantnog za istraživanje

²³ O tome: EMIR O. FILIPOVIĆ, "Researching Early Ottoman History in the Balkans through Slavic, Latin and Italian Records in the Archives of Coastal Dalmatia", u: 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi. Bildiriler*, sv. 1, Ankara, 2019, 269–78.

²⁴ O Državnom arhivu u Dubrovniku: JOSIP KOLANOVIĆ (ur.), *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, sv. 1, Zagreb, 2006, 245–82; VINKO FORETIĆ, "Dubrovački arhiv u srednjem vijeku", *Analitički historijski institut JAZU u Dubrovniku* 6–7 (1959), 315–36; ZDRAVKO ŠUNDRICA, "Kako je nastala i kako je sačuvana bogata arhivska građa Dubrovačkog arhiva", *Arhivist* 29 (1979), 23–36.

osmanskog prisustva ne samo u Bosni, nego i na širem balkanskom području. Ta građa je relativno lako dostupna i prilično jednostavna za korištenje, ali osnovni problemi u njenom tumačenju leže u činjenici da ona nudi isključivo dubrovački pogled na dešavanja i prilike u zaleđu te da zbog toga mnoge stvari iz bosanske prošlosti ostaju nejasne ili u najmanju ruku jednostrano osvijetljene. Osim toga, građa Dubrovačkog arhiva stajala je na raspolaganju generacijama istraživača koje su je temeljito pretresale pa je mnogi sada smatraju prilično iscrpljenom za političku historiju srednjovjekovne Bosne jer su neke najvažnije pojedinosti iz nje već objavljene i uvrštene u historiografiju.²⁵ Istina je, međutim, da u smislu osmanskog odnosa prema Bosni građa arhiva u Dubrovniku nije bila nikada promatrana cjelovito nego tek kroz pojedine arhivske sveske relevantne za određene periode i pitanja. To je značilo da su u svrhu sveobuhvatnog pristupa temi iznova morale biti konsultirane arhivske sveske glavnih političkih serija kako bi se na osnovu njih mogle sagledati bosansko-osmanske veze do 1463. godine u svoj njihovoj širini i kompleksnosti.²⁶

Pored dubrovačke, za ovu temu relevantna je i diplomatska građa sačuvana u brojnim arhivima i bibliotekama na Apeninskom poluotoku, prvenstveno u Veneciji, Rimu, Firenci, Milanu i Napulju, ali su također bitni i dokumenti koji se čuvaju u Budimpešti i drugim srednjoevropskim gradovima. Svi su ti izvori danas uglavnom pristupačni preko objavljenih zbirki izvora a korisni su za oslikavanje složenih diplomatskih odnosa koje je Bosansko kraljevstvo razvilo ne samo zahvaljujući svom važnom međunarodnom položaju nego upravo i zbog nadiruće osmanske opasnosti koja je još od kraja 14. stoljeća do-

²⁵ Od objavljenih zbirki izvora u kojoj se nalazi građa relevantna za bosansko-osmanske odnose i osmansko prisustvo na širem balkanskom prostoru ovdje vrijedi izdvojiti: FRANZ MIKLOSICH, *Monumenta Serbica Spectantia Historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Vienna, 1858; ЛУБОМИР СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, св. 1–2, Београд – Ср. Карловци, 1929–1934; LAJOS THALLÓCZY – JOSZEF GELCICH, *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae*, Budapest, 1887. (dalje: *Diplomatarium Ragusanum*); NICOLAÏ IORGA, *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle*, sv. 2, Paris, 1902; МИХАИЛО Ј. ДИНИЋ, *Одлуке већа Дубровачке републике*, св. 1–2, Београд, 1951–1964; ИСТИ, *Из Дубровачког архива*, Београд, 1967; NELLA LONZA – ZDRAVKO ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, Zagreb – Dubrovnik, 2005; NELLA LONZA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, Zagreb – Dubrovnik, 2011; ESAD KURTOVIĆ, *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne I (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365–1521)*, sv. 1–2, Sarajevo, 2017; ИСТИ, *Архивска грађа за историју средњовјековне Босне (Исписи из књига канцеларије Државног архива у Дубровнику 1341–1526)*, sv. 1–3, Sarajevo, 2019.

²⁶ Izvorna građa za izradu doktorske disertacije i ove knjige je najvećim dijelom skupljena zahvaljujući istraživačkim projektima “Likovi srednjovjekovne bosanske historije (1350–1500)” i “Konj u srednjovjekovnoj Bosni” koje je financiralo Ministarstvo za obrazovanje i nauku Federacije Bosne i Hercegovine tokom 2008. i 2012. godine.

vela Bosnu u fokus interesa stranih vlada i država.²⁷ Oni su relativno pouzdani, uglavnom ih nije teško hronološki situirati i daju mnogo podataka o tadašnjem stanju u Bosni te o reakcijama zapadnih država na osmansko napredovanje.

I inače se diplomatski dokumenti za historiju kasnog srednjeg vijeka smatraju daleko povjerljivijima od narativnih izvora jer se odnose na bilješke službenih aktivnosti, što implicitno znači da bi trebali biti i objektivniji. Uz to je većina tih suvremenih spisa i precizno datirana pa se na osnovu njih može izraditi vjerna rekonstrukcija hronologije dešavanja. Nasuprot tome, pod narativnim, odnosno pripovjednim izvorima podrazumijevaju se tekstovi koji opisuju ili objašnjavaju prošlost kao niz povezanih događaja i oni su uglavnom sastavljeni na pristran i subjektivan način, često sa značajnom hronološkom distancom, pa se u njihovo kritičko ispitivanje mora uložiti više truda, uz obavezno korištenje drugih dokumenata kojima se njihovi podaci mogu verificirati. U tu vrstu izvora se ubrajaju anali, hronike, historije, biografije, žitija i drugi hagiografski spisi, zatim dnevници, pjesme, putopisi, genealogije i sl. Iako

²⁷ Najčešće korištene zbirke su: CESARE BARONIO, *Annales Ecclesiastici*, sv. 26–29, Barri-Ducis, 1880; GEORGIUS FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, sv. 4–10, Buda, 1829–1842; AUGUSTIN THEINER, *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia*, sv. 2, Romae, 1860. (dalje: *Mon. Hung.*); ISTI, *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium*, sv. 1, Romae, 1863. (dalje: *Mon. Slav.*); FRANJO RAČKI, “Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju za jugoslovensku poviest”, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 7 (1863), 5–71; VICENTIO MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium vicinorumque populorum*, sv. 1–2, Varsaviae – Belgradi, 1874–1882; ŠIME LJUBIĆ, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, knj. 4–10, Zagreb, 1874–1891; IVÁN NAGY – ALBERT NYÁRY, *Magyar Diplomacziak emlékek – Mátyás király korából*, sv. 1–2, Budapest, 1875–1877; GUSZTÁV WENZEL, *Magyar diplomacziak emlékek az Anjou-Korból*, sv. 3, Budapest, 1876; VILMOS FRAKNÓI, *Bullae Bonifacii IX. P. M.*, sv. 1–2, Budapest, 1886–1889; ISTI, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae*, Budapest, 1891; ISTI, *Mátyás király levelei – Küllügyi osztály*, sv. 1, Budapest, 1893; LAJOS THALLÓCZY, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München – Leipzig, 1914; PÁL LUKSCICS, *XV. századi pápák oklevelei*, sv. 1–2, Budapest, 1931–1938; FERDO ŠIŠIĆ, “Nekoliko isprava iz početka XV st.”, *Starine JAZU* 39 (1938), 129–320; *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti*, sv. 1–2, Vindobonae, 1857–1873; HEINRICH FINKE, *Acta Concilii Constanciensis*, sv. 1–4, Münster, 1896–1928; JOHANNES HALLER, *Concilium Basiliense*, sv. 1–3, Basel, 1896–1900; IMRE NAGY, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásoneó*, sv. 5–6, Budapest, 1888–1894; DIETRICH KERLER, *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, sv. 1–2, München, 1878–1883; ЈОВАН РАДОНИЋ, *Ђурађ Кастриот Скендепбег и Арбанија у XV веку (историска грађа)*, Београд, 1942; ТАДИЈА СМИЏИЊАК, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 17–18, Zagreb, 1911–1990; GIUSEPPE VALENTINI, *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV*, sv. 7–25, München, 1970–1979; ELEMÉR MÁLYUSZ – IVÁN BORSA – NORBERT C. TÓTH – TIBOR NEUMANN, *Zsigmondkori oklevéltár*, sv. 1–11, Budapest, 1951–2007.

ih je po svemu dosta teško porediti s arhivskim izvorima, narativni tekstovi su i dalje važni jer ponekada predstavljaju jedini izvori informacija o pojedinoj ličnosti ili događaju, a posebno su vrijedni ako se radi o svjedočenjima lica koji su u opisanim događajima sudjelovali.

Nažalost, ukoliko su uopće i postojali, do naših dana nisu u integralnom obliku sačuvani narativni izvori pisani na tlu srednjovjekovne Bosne. Zapravo je na širem južnoslavenskom prostoru tokom kasnog srednjeg vijeka proizvedena veoma mala količina takvih deskriptivnih tekstova, što znači da su historičari u većoj mjeri upućeni na izvore pripovjedne naravi nastale u zapadnoevropskim katoličkim sredinama. Odstupanje od tog pravila predstavlja životopis Stefana Lazarevića (1389–1427) iz pera Konstantina Filozofa († 1431).²⁸ U njemu se nalazi detaljan i iscrpan pregled historijskih događaja u kojima je despot sudjelovao bilo kao vazal ili protivnik Osmanskog carstva, pa se tu sporadično spominju i neki zanimljivi podaci o Bosanskom kraljevstvu. Pošto je bio u despotovoj službi duži niz godina, kao učitelj i diplomata, Konstantin je bio svjedok mnogih opisanih situacija, što njegovom djelu povećava izvornu vrijednost. U tom smislu su posebno značajni radovi suvremenih autora koji su proveli neko vrijeme u osmanskoj službi ili zarobljeništvu, odnosno oni koji su posjetili Visoku Portu kao diplomate, uhode ili trgovci. Među tim narativnim izvještajima ističu se djela Johannes Schiltbergera († ca. 1440),²⁹ Jacoba di Promontoria di Campis († ca. 1487),³⁰ Georga iz Ugarske († 1502)³¹ i Gio-

²⁸ БАТРОСЛАВ ЈАГИЋ, “Константин Философ и његов Живот Стефана Лазаревића деспота српског”, *Гласник СУД* 42 (1875), 223–328; *Старе српске биографије XV и XVII века*, прев. ЛАЗАР МИРКОВИЋ, Београд, 1936, 43–125. Usp. СТАНОЈЕ СТАНОЈЕВИЋ, “Die Biographie Stefan Lazarević’s von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle”, *Archiv für Slavische Philologie* 18 (1896), 409–72.

²⁹ *Hans Schiltbergers Reisebuch nach der Nürnberger Handschrift*, ur. VALENTIN LANGMANTEL, Tübingen, 1885; *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger, a Native of Bavaria, in Europe, Asia, and Africa, 1396–1427*, prev. JOHN BUCHAN TELFER, ur. PHILIPP BRUUN, London, 1879.

³⁰ FRANZ BABINGER, “Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio – de Campis über den Osmanenstaat um 1475”, *Sitzungsberichte der Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse*, 8 (1956), 3–95. Usp. НИКОЛА РАДОЈЧИЋ, “Један занимљив извор за српску историју XIV и XV в”, *Гласник Скопског научног друштва* 12 (1933), 279–80.

³¹ GEORGIUS DE HUNGARIA, *Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum*, prev. REINHARD KLOCKOW, Köln – Weimar – Wien, 1993; J. A. B. PALMER, “Fr. Gregorius de Hungaria, O. P., and the Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum”, *Bulletin of the John Rylands Library* 34 (1951), 44–69; ALBRECHT CLASSEN, “The World of the Turks Described by an Eye-Witness: Georgius De Hungaria’s Dialectical Discourse on the Foreign World of the Ottoman Empire”, *Journal of Early Modern History* 7.3–4 (2003), 257–79.

van-Maria Angiolella († 1525),³² a za ovu temu su nezaobilazni radovi burgundskog viteza Bertrandona de la Broquièrea († 1459),³³ topolivca Jörga iz Nürnberga († ca. 1482),³⁴ ulcinjskog biskupa Martina Segona († ca. 1485)³⁵ te bivšeg janičara Konstantina Mihailovića († ca. 1501).³⁶ Svi oni nude prilično detaljne opise osmanskog dvora, institucija, organizacije, religije i običaja iz prve ruke, poneku važnu informaciju i o Bosni, a mogu se smatrati relativno pouzdanim jer im je osnovni cilj bio da informiraju zapadne vlade o stanju u Osmanskom carstvu kako bi mogle upoznati svog neprijatelja i bolje se pripremiti za odbranu ili eventualni napad u formi križarskog rata.

Za nabrojanim autorima ne zaostaje puno impresivna spisateljska dje latnost i korespondencija jednog od najpoznatijih humanista, diplomata i duhovnika 15. stoljeća Eneja Silvija Piccolominija, kasnijeg pape Pija II († 1464).³⁷ Koristeći svoju jedinstvenu poziciju ideološkog predvodnika zapadnog kršćanskog svijeta, bio je u prilici da prima brojna diplomatska obavještenja s terena

³² GIOVAN-MARIA ANGIOLELLO, "A short narrative of the Life and Acts of the King Ussun Cassano", u: *A narrative of Italian travels in Persia, in the fifteenth and sixteenth centuries*, prev. CHARLES GREY, London, 1873, 73–138; *A Fifteenth-Century Venetian's Adventures in Ottoman Lands: The Memoir of Gian-Maria Angiolello*, prev. PIERRE A. MACKAY, Washington, 1989. Isti je autor sastavio i djelo pod nazivom *Historia Turchescha* koje je greškom urednika pripisano izvjesnom Donadu da Lezze († 1526). Usp. DONADO DA LEZZE, *Historia Turchescha (1300–1514)*, ur. IOAN URSU, Bucuresti, 1909; ЈОВАН РАДОНИЋ, "Donado da Lezze и његова 'Historia Turchesca'", *Годишњица Николе Чуића* 32 (1913), 302–37. O autorstvu djela: PIERRE A. MACKAY, "The Content and Authorship of the Historia Turchesca", u: *Istanbul Üniversitesi 550. yıl, Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. yüzyıl), 30–31 Mayıs 2003*, Istanbul, 2004, 213–23.

³³ CHARLES SCHEFER, *Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière*, Paris, 1892; БЕРТРАНДОН ДЕ ЛА БРОКИЈЕР, *Путовање преко мора*, прев. Миодраг Рајичић, Београд, 1950; РАДИВОЈ РАДИЋ, "Босна у спису Берtrandона де ла Брокијера", *Зборник за историју БиХ* 3 (2002), 91–99.

³⁴ JÖRG VON NÜRNBERG, *Geschicht von der Turckey*, Memmingen, ca. 1482–83; ALEXANDAR A. VASILIEV, "Jörg of Nuremberg, a writer contemporary with the fall of Constantinople (1453)", *Byzantion* 10 (1935), 205–9; JOZO DŽAMBO, "'Geschicht von der Turckey' Jörga iz Nürnberga s izvješćem o propasti Bosne 1463. godine", u: *Zbornik radova o fra Anđelu Zvizdoviću*, Sarajevo – Foјnica, 2000, 239–58.

³⁵ AGOSTINO PERTUSI, *Martino Segono di Novo Brdo vescovo di Dulcigno. Un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento*, Roma, 1981.

³⁶ КОНСТАНТИН МИХАИЛОВИЋ, *Јаничарење успомене*, прев. БОРБЕ ЖИВАНОВИЋ, Београд, 1959; ИСТИ, *Memoirs of a Janissary*, prev. BENJAMIN STOLZ, ur. SVAT SOUCEK, Ann Arbor, 1975.

³⁷ AENEAS SILVIUS PICCOLOMINI, *Opera quae extant omnia*, Basel, 1571; ИСТИ, *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, ur. IBOLYA BELLUS – IVÁN BORONKAI, Budapest, 1993; RUDOLF WOLKAN, *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, sv. 1–4, Vienna, 1909–1918; *Reject Aeneas, accept Pius. Selected letters of Aeneas Sylvius Piccolomini (Pope Pius II)*, prev. THOMAS M. IZBICKI – GERALD CHRISTIANSON – PHILIP KREY, Washington DC, 2006.

o svim političkim i vjerskim pitanjima koja su se ticala osmanskih Turaka i njihovog širenja. Većinu tih informacija je doslovno uključivao u svoja djela, što ga svrstava među autentičnije i vrednije izvore toga vremena.

Postoji i veliki broj pisaca koji nisu bili suvremenici ili očevici događaja i koji opisuju historijske procese s nešto većom hronološkom ili geografskom distancom ali to ne znači da su njihova djela posve bezvrijedna, naročito jer su imali pristup znanju, knjigama i važnim spisima koji su danas izgubljeni. Ukoliko se koriste kritički i u korelaciji s drugim dostupnim izvorima, oni omogućuju historičaru da provjeri ili potvrdi raspoložive podatke iz diplomatskih dokumenata te im obezbijedi jasniji smisao. Od tih autora za ovu temu značajni su Jan Długosz († 1480),³⁸ János Thuróczy († ca. 1489),³⁹ Antonio Bonfini († 1503),⁴⁰ Marino Sanudo († 1536),⁴¹ Teodor Spandounes († ca. 1538),⁴² zatim dubrovački analisti,⁴³ Serafino Razzi († 1613),⁴⁴ Mauro Orbini († 1614),⁴⁵ Jakov Lukarević († 1615)⁴⁶ i dr.

Među narativnim izvorima posebno mjesto zauzimaju djela grčkih pisaca od kojih su mnogi bili sudionici dešavanja o kojima su pisali.⁴⁷ Iako svi ne nude uvijek pojedinosti o Bosanskom kraljevstvu, njihovi tekstovi daju pregršt

³⁸ JAN DŁUGOSZ, *Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 11–12, Varsoviae, 2000–2003; *The Annals of Jan Długosz*, prev. MAURICE MICHAEL, Chichester, 1997.

³⁹ JOHANNES DE THUROCZ, *Chronica Hungarorum*, sv. 1, ur. ELISABETH GALÁNTAI – GYULA KRISTÓ, Budapest, 1985; JÁNOS THURÓCZY, *Chronicle of the Hungarians*, prev. FRANK MANTELLO, ur. PÁL ENGEL, Bloomington, 1991.

⁴⁰ ANTONIUS DE BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, sv. 1–4, ur. JÓZSEF FÓGEL – BÉLA IVÁNYI – LÁSZLÓ JUHÁSZ, Leipzig, 1936; Budapest, 1941.

⁴¹ *I diarii di Marino Sanuto*, sv. 1–58, Venezia, 1879–1903. Usp. ROBERT FINLAY, “Politics and History in the Diary of Marino Sanuto”, *Renaissance Quarterly* 33 (1980), 585–98.

⁴² THEODORE SPANDOUNES, *On the Origin of the Ottoman Emperors*, prev. DONALD M. NICOL, Cambridge, 1997.

⁴³ *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, ur. NATKO NODILO, Zagreb, 1883; *Chronica Ragusina Junii Restii (Ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451–1484)*, ur. NATKO NODILO, Zagreb, 1893. Usp. NATKO NODILO, “Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka”, *Rad JAZU* 65 (1883), 92–128; ZDENKA JANEKOVIĆ RÖMER, “Osmanlis, Islam and Christianity in Ragusan Chronicles (16th–17th Centuries)”, u: *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium. Approaching the “Other” on the Borderland, Eastern Adriatic and beyond, 1500–1800*, Padova, 2007, 61–79.

⁴⁴ SERAFINO RAZZI, *La storia di Ravgia*, Lvcca, 1595; ISTI, *La Storia di Ragusa*, ur. LODOVICO FERETTI – GIUSEPPE GELCICH, Ragusa, 1903.

⁴⁵ MAURO ORBINI, *Il Regno degli Slavi*, Pesaro, 1601; ISTI, *Крaљевство Словена*, прев. ЗДРАВКО ШУНДРИЦА, Београд, 1968.

⁴⁶ GIACOMO DI PIETRO LVCCARI, *Copioso ristretto de gli Annali di Ravsa*, Venetia, 1605.

⁴⁷ Vidi: STEVEN RUNCIMAN, “Byzantine Historians and the Ottoman Turks”, u: *Historians of the Middle East*, London, 1962, 271–76.

podataka o Osmanskom carstvu i omogućuju kreiranje šire slike historijskih tokova. Tu u prvom redu vrijedi izdvojiti spise i korespondenciju cara Manojla II Paleologa († 1425)⁴⁸ i njegovog bliskog suradnika Dimitrija Kidona († 1397),⁴⁹ zatim djela Dukasa († poslije 1462),⁵⁰ Mihaila Kritobula († ca. 1470),⁵¹ Laonika Halkokondila († ca. 1470)⁵² i Georgija Sfrancesa († ca. 1478).⁵³ Naročitu vrstu narativnih izvora predstavljaju bizantske kratke hronike te stari srpski ljetopisi koji pomažu u hronološkom determiniranju krupnih političkih događaja ili vojnih pohoda.⁵⁴

Kada je riječ o osmanskim diplomatskim izvorima, upadljiva je činjenica da postoji značajan disparitet u kvantitetu očuvanog materijala iz 16. stoljeća u poređenju s ranijim periodom osmanske historije, kada običaj zapisi-

⁴⁸ *The Letters of Manuel II Palaeologus*, prev. GEORGE T. DENNIS, Washington, 1977; *Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his Brother Theodore*, prev. JULIANA CHRYSOSTOMIDES, The-ssalonike, 1985.

⁴⁹ RAYMOND J. LOENERTZ, *Les recueils de lettres de Démétrius Cydonès*, Città del Vaticano, 1947; ISTI, *Démétrius Cydonès Correspondance*, sv. 1–2, Città del Vaticano, 1956–1960; DEMETRIOS KYDONES, *Briefe*, sv. 1–5, prev. FRANZ TINNEFELD, Stuttgart, 1981–2003. Usp. FRANZ TINNEFELD, *Die Briefe des Demetrios Kydones*, Wiesbaden, 2010.

⁵⁰ DUCAS, *Istoria turco-bizantină (1341–1462)*, ur. VASILE GRECU, Bucuresti, 1958; DOUKAS, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, ur. HARRY J. MAGOULIAS, Detroit, 1975.

⁵¹ *Critobuli Imbriotae Historiae*, ur. DIETHER R. REINSCH, Berlin, 1983; *History of Mehmed the Conqueror*, prev. CHARLES T. RIGG, Princeton, 1954. Usp. DIETHER R. REINSCH, "Kritobulos of Imbros – Learned Historian, Ottoman raya and Byzantine Patriot", *Зборник радова Византолошког института* 40 (2003), 297–311; РАДИВОЈ РАДИЋ, "Босна у историјском делу Критовула са Имброса", *Зборник радова Византолошког института* 43 (2006), 141–54; TIHOMIRA MRŠIĆ, "Kritobulov opis osmanske opsade Jajca 1464. godine", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 57 (2008), 247–54.

⁵² IMMANUEL BEKKER, *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum de Origine ac Rebus Gestis Turcorum*, Bonn, 1843; EUGENIUS DARKO, *Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes*, sv. 1–2, Budapest, 1922–1927; NICOLAOS NICOLOUDIS, *Laonikos Chalkokondyles. A Translation and Commentary of the 'Demonstrations of Histories' (Books I–III)*, Athens, 1996; LAONIKOS CHALKOKONDYLES, *The Histories*, sv. 1–2, prev. ANTHONY KALDELLIS, Washington, 2014. Usp. WILLIAM MILLER, "The Last Athenian Historian: Laonikos Chalkokondyles", *The Journal of Hellenic Studies* 42 (1922), 36–49; ANTHONY KALDELLIS, *A New Herodotos. Laonikos Chalkokondyles on the Ottoman Empire, the Fall of Byzantium, and the Emergence of the West*, Washington, 2014.

⁵³ GEORGIOS SPHRANTZES, *Memorii 1401–1477*, ur. VASILE GRECU, Bucuresti, 1966; *The Fall of the Byzantine Empire: A Chronicle by George Sphrantzes 1401–1477*, prev. MARIOS PHILIPPIDES, Amherst, 1980; ГЕОРГИЈЕ СФРАНЦЕС, *Хроника. Пад Византијског царства*, Београд, 2011. Usp. WILLIAM MILLER, "The Historians Doukas and Phrantzes", *The Journal of Hellenic Studies* 46 (1926), 63–71.

⁵⁴ PETER SCHREINER, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, sv. 1–3, Wien, 1975–1979; ЛЬУБОМИР СТОЈАНОВИЋ, *Стари српски родослови и летописи*, Ср. Карловци, 1927.

vanja službenih odluka nije bio tako rasprostranjen kao što će postati kasnije. Naime, ne postoji nijedan autentičan vladarski spis sastavljen u vrijeme emira Osmana (ca. 1299–1324) i samo je mali broj kancelarijskih dokumenata iz 14. stoljeća ostao sačuvan do danas.⁵⁵ Situacija u pogledu osmanske diplomatske građe nije puno bolja ni u prvoj polovini 15. stoljeća. Zapravo, administrativni izvori na turskom jeziku za ranu osmansku historiju su toliko rijetki da historičari imaju ozbiljnih problema u ocjenjivanju određenih unutrašnjih karakteristika razvoja osmanske države u tom krucijalnom stoljetnom periodu njenog stvaranja. Stoga se srednjovjekovni osmanski izvori uopće ne mogu porediti s istovremenim evropskim izvorima, a u turskim arhivima skoro da i nema nikakvih odgovarajućih službenih sultanskih dokumenata koji bi se odnosili na prostor Bosanskog kraljevstva u razmatranom periodu.⁵⁶ Štaviše, utvrđeno je da su i mnogi vladarski akti za koje se u historiografiji vjerovalo da su iz ranoosmanskog razdoblja zapravo falsifikati iz kasnijeg vremena.⁵⁷ Situacija je nešto drukčija kad su u pitanju osmanski državni dokumenti sastavljeni na nekom od drugih jezika koji su ostali sačuvani u arhivima mediteranskih gradova, pri čemu se za bosansko-osmanske odnose po svom značaju posebno izdvaja diplomatska građa proistekla tokom 15. stoljeća iz dubrovačke korespondencije s Osmanskim carstvom.⁵⁸

⁵⁵ CEMAL KAFADAR, *Between Two Worlds – The Construction of the Ottoman State*, Berkeley, 1995, xii.

⁵⁶ IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR, *Recherches sur les actes des Regnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, München, 1967, 45; M. MEHDI İLHAN, "An Overview of the Ottoman Archival Documents and Chronicles", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 26.44 (2008), 23. Usp. PAUL WITTEK, "Les archives de Turquie", *Byzantion* 13 (1938), 691–99; LAJOS FEKETE, "Über Archivalien und Archivwesen in der Türkei", *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungaricae* 3.3 (1953), 179–205; STANFORD J. SHAW, "Archival Sources for Ottoman History: The Archives of Turkey", *Journal of the American Oriental Society* 80 (1960), 1–12.

⁵⁷ Ove dokumente je "sabradio" u 16. stoljeću Feridun Ahmed Bey (u. 1583) u svezak koji je naslovio "Prepiska sultana". U njega su bila uključena podjednako i autentična i izmišljena pisma, a zbirka je u 19. stoljeću objavljena kao: FERIDUN BEY, *Münşeati's-selatin*, sv. 1–2, Istanbul, 1848–1857. Usp. DIMITRIS KASTRITSIS, "Feridün Beg's Münşe'atü's-Selâtin ('Correspondence of Sultans') and Late Sixteenth-Century Ottoman Views of the Political World", u: *Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Space*, Washington, 2013, 91–110.

⁵⁸ ĆIRO TRUHELKA, "Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 23 (1911), 1–162; KARL KOVAČ, "Nekoliko slavjenskih listina", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 24 (1912), 397–412; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске новеле и писма*, 2.217–409; ГЛИША ЕЛЕЗОВИЋ, *Турски споменици*, св. 1–2, Београд, 1940–1952; BOŠKO I. VOJNOVIĆ, *Raguse et l'Empire Ottoman (1430–1520), de Murad II à Selim Ier*, Paris, 1998. Usp. MILOŠ IVANOVIĆ, "Cyrillic correspondence between the Commune of Ragusa and Ottomans from 1396 to 1458", u: *State and Society in the Balkans before and after establishment of Ottoman Rule*, Belgrade, 2017, 43–63; FILIPOVIĆ, "Researching Early Ottoman History in the Balkans", 272–74.

Iz tog razloga se orijentalni izvori za ranu osmansku historiju uglavnom svode na narativna djela književne vrijednosti s opisima ključnih ličnosti i događaja u razvoju osmanske dinastije i države. S obzirom na to da predstavljaju odraz popularne književne tradicije svog vremena te da se najčešće zasnivaju na usmenim predanjima, često sadrže brojne folklorne, fiktivne pa čak i mitske elemente, kombinirane s kompiliranim epskim djelima i hronikama. To znači da se činjenični podaci moraju iz njih izvlačiti veoma pažljivo i tek nakon detaljne filološke i historijske analize. Iako su najranija takva djela nastala početkom 15. stoljeća, historičari su rijetko ulagali potrebni trud da iz njih izvuku relevantne i korisne podatke. Neki su ih čak i potpuno odbacivali, smatrajući ih izmišljenima i nepouzdanima.⁵⁹

Osnovni problem s osmanskim narativnim izvorima sastoji se u tome da oni ne daju precizne hronološke odrednice ili datume, što znatno otežava situiranje određenih priča u neki hronološki kontekst pa se slijed i smisao pojedinih događaja mora utvrđivati uz oslonac na diplomatsku građu, ukoliko takva građa uopće postoji.⁶⁰ Oni također u sebi sadrže niz proturječnosti jer su nastajali u okviru različitih društvenih sredina i tradicija te nipošto ne predstavljaju homogen korpus o kojem se mogu izricati uopćene kvalifikacije. Ako i imaju nešto zajedničko, to se može odnositi na njihovu političku i ideološku dimenziju pošto su većinom nastajali sredinom ili krajem 15. stoljeća kao rezultat osmanske svijesti o veličini stvorenog univerzalnog carstva, s ciljem opravdanja postupaka pojedinih sultana, te nose breme autora koji ih je pisao i vremena u kojem su nastali.⁶¹ Te hronike su, dakle, trebale legitimirati osmansku

⁵⁹ HALIL İNALCIK, "J. W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391–1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, N.J., 1969, LIII + 614 pp", *Archivum Ottomanicum* 3 (1971), 274.

⁶⁰ ELIZABETH A. ZACHARIADOU, "Histoires et legends des premiers Ottomans", *Turcica* 27 (1995), 52; IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR, "La Conquête d'Andrinople par les Turcs: la pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes," u: *Travaux et mémoires*, sv. 1, Paris, 1965, 439–61; GEORG OSTROGORSKY, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, München, 31963, p. 442–443, n. 4. Usp. HALIL İNALCIK, "Ahmedî's 'Ghazânâme' on the Battle of Kosovo", u: *Les Annales de l'Autre Islam* 7 (2000), 21.

⁶¹ O počecima osmanske historiografije te karakteru i međusobnom odnosu sačuvanih izvora vidi: FRANZ BABINGER, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927; HALIL İNALCIK, "The Rise of Ottoman Historiography", u: *Historians of the Middle East*, London, 1962, 152–67; VICTOR L. MÉNAGE, "The Beginnings of Ottoman Historiography", u: *Historians of the Middle East*, London, 1962, 168–79; ISTI, "The 'Annals of Murad II'", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 39.3 (1967), 570–84; HALIL İNALCIK, "The Origins of Classical Ottoman Literature: Persian Tradition, Court Entertainments, and Court Poets", *Journal of Turkish Literature* 5 (2008), 5–75; MURAT CEM MENGÜÇ, "Histories of Bayezid I, historians of Bayezid II: Rethinking late fifteenth-century Ottoman historiography",

dinastiju i sultanov carski autoritet, što je podrazumijevalo selektivan pristup historijskim događajima, od kojih su neki iskrivljeni do neprepoznatljivosti, a imajući u vidu vrijeme i okolnosti u kojima su stvorena, neka od ovih djela su namjerno projicirala institucije i stanje iz svog vremena u daleku prošlost, opisujući događaje i pojedince s hronološkom distancom od skoro jednog stoljeća. Stoga se tim osmanskim narativnim izvorima ne treba slijepo vjerovati, nego im se mora pristupati kritički, s velikom dozom opreza. No s druge strane, unatoč svim pobrojanim nedostacima, osmanske hronike se također ne bi smjele *a priori* odbacivati, kao što su to određeni istraživači ranije činili, jer one u nekim slučajevima predstavljaju jedini izvor za pojedine historijske probleme.⁶² Upravo je zbog toga velika šteta što je samo mali dio najstarijih sačuvanih osmanskih izvora podvrgnut modernoj i sistematskoj analizi te je svega nekolicina tih hronika objavljena u prijevodu i kritičkom izdanju.

Vrijednost osmanskih izvora za proučavanje odnosa između Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva je očigledna, posebno ukoliko su ih sastavljali autori za koje se pouzdano može reći da su bili suvremenici pa čak i sudionici osmanskih vojnih pohoda na Bosnu. U tom pogledu se na prvom mjestu ističe čuveni historičar Âşikpaşazâde (u. ca. 1484).⁶³ Njegova "Historija doma Osmā-

Bulletin of the School of Oriental and African Studies 76.3 (2013), 373–89; H. ERDEM ÇIPA – EMINE FETVACI (ur.), *Writing History at the Ottoman Court. Editing the Past, Fashioning the Future*, Bloomington – Indianapolis, 2013.

⁶² Vodeći računa o hronološkoj distanci opisanih događaja, vijesti tih hronika posebno je kritikovao Colin Imber čije se mišljenje posebno izdvaja u historiografiji. On hiperkritički tvrdi da su mnogi dijelovi osmanskih hronika grube interpolacije, kreacije samih hroničara, ili pak samo detaljnije razrađene priče i legende ranijih autora. Oduzimajući im bilo kakvu historijsku vrijednost, on ističe da vijesti ovih hronika nisu pouzdane te spočitava historičarima zašto im uopće vjeruju. Vidi: COLIN IMBER, "The Ottoman Dynastic Myth", *Turcica* 19 (1987), 8; ISTI, "The Legend of Osman Gazi", u: *The Ottoman Emirate (1300–1389)*, Rethymnon, 1993, 67, 72, 75. Za razliku od Imbera, vrijednost ranih osmanskih hronika dosljedno je branio Halil İnalçık koji smatra da kasnija uljepšavanja skromnih osmanskih početaka ne smiju služiti kao izgovor historičarima da odmah odbacuju i rane narodne tradicije i njihove kasnije pisane elaboracije. HALIL İNALCIK, "Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus", u: *The Ottoman Emirate (1300–1389)*, Rethymnon, 1993, 97. Vidi također: MURAT CEM MENGÜÇ, *A Study of 15th Century Ottoman Historiography*, neobjavljena doktorska disertacija branjena 2008. godine na Univerzitetu Cambridge.

⁶³ FRIEDRICH GIESE, *Die altosmanische Chronik des Asikpasa zade, auf Grund mehrerer neuentdeckter Handschriften von neueren herausgegeben*, Leipzig, 1929; AŞIKPAŞAZADE, *Vom Hirtenzelt zur hohen Pforte. Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreiches nach der Chronik "Denkwürdigkeiten und Zeitläufte des Hauses Osman" vom Derwisch Ahmed, genannt 'Asik-Paşa-Sohn*, prev. RICHARD F. KREUTEL, Graz, 1959; Isti, *Osmanoğulları'nun Tarihi*, ur. KEMAL YAVUZ – M. A. YEKTA SARAÇ, Istanbul, 2003. Usp. HALIL İNALCIK, "How to Read 'Âshik Pasha-Zâde's History", u: *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*,

novog” (tur. *Tevārīḥ-i Āl-i ‘Osmān*) se u velikoj mjeri naslanja na brojne starije izvore koji nisu poimenično navedeni, a daleko je vjerodostojnija za prikaz razdoblja koji se poklapa s autorovim životom. Tako se od 1436. godine Âşik-pașazâde pridružio skopskom krajišniku Isaku na vojnim pohodima po Srbiji i Bosni te je sudjelovao u osvajanju Smedereva 1439. i u Bici na Kosovu 1448. godine, pa o tim i povezanim dešavanjima daje neposredne podatke. Drugi autor koji je sasvim sigurno dolazio u Bosnu te o tome ostavio svoje svjedočanstvo bio je Dursun-beg (u. ca. 1499),⁶⁴ istaknuti administrator i historičar druge polovine 15. stoljeća. S obzirom na to da je bio član ratnog savjeta velikog vezira Mahmut-paše Anđelovića, lično je prisustvovao većini osvajačkih pohoda sultana Mehmeda II uključujući i veliku vojnu akciju vođenu protiv Bosanskog kraljevstva u proljeće 1463. godine.⁶⁵ U djelu “Historija Osvajača” (tur. *Tarih-i Ebü'l-feth*) on u svojstvu upućene i mjerodavne osobe nudi detaljan pregled ključnih događaja svoga vremena, pa iako je to djelo panegirik sultanima Mehmedu II i njegovom sinu Bajazidu II, ono i dalje predstavlja nezaobilazno štivo pisano iz pera pojedinca koji je služio najviše krugove Osmanskog carstva i koji se nalazio u prisustvu najutjecajnijih političkih osoba tog perioda. Treći autor relevantan za rekonstruiranje političkih i vojnih pitanja na relaciji između srednjovjekovne bosanske države i osmanskih Turaka je Mula Mehmed Neșrî (u. ca. 1520). Njegovo djelo “Ogledalo Svijeta” (tur. *Kitab-ı Cihannüma*) smatra se najutjecajnijim narativom među kasnijim osmanskim historičarima i predstavlja iznimno vrijedan izvor za ranu historiju Osmanskog carstva.⁶⁶ Pored navedenih pisaca za ovu knjigu su važne bile i informacije koje su o osman-

Istanbul, 1994, 139–56. Segmente iz njegovog djela na naš jezik preveo je ГЛИША ЕЛЕЗОВИЋ, “Турски извори за историју Југословена. Два турска хроничара из 15 века. 1. Ашик Паша Заде, 2. Дурсун Бег”, *Братство* 26 (1932), 51–125. Vidi također: VICTOR L. MÉNAGE, “The Menâqib of Yakhshi Faqîh”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 26.1 (1963), 50–54.

⁶⁴ *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, prev. HALIL İNALCIK–RHOADS MURPHEY, Chicago, 1978; HALIL İNALCIK, “Tursun Bey, Historian of Mehmed the Conqueror’s Time”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 69 (1977), 55–71.

⁶⁵ O veziru Mahmut-paši: THEOHARIS STAVRIDES, *The Sultan of Vezirs. The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453–1474)*, Leiden – Boston – Köln, 2001.

⁶⁶ FRANZ TAESCHNER, *Ġihännümâ. Die altosmanische Chronik des Mevlânâ Meĥmed Neschrî*, sv. 1–2, Leipzig, 1951–1955; ИСТИ, “Ein Ausgabe von Neschrî’s altosmanischer Chronic”, *Der Islam* 29.3 (1949), 307–17; VICTOR L. MÉNAGE, *Neshri’s History of the Ottomans: the Sources and Development of the Text*, London, 1964; МЕХМЕД НЕШРИ, *Neșrî tarihi*, sv. 1–2, Ankara, 1983–1984. Usp. MURAT CEM MENGÜÇ, “Interpreting Ottoman Identity with the Historian Neșrî”, u: *Living in the Ottoman Realm. Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*, Bloomington – Indianapolis, 2016, 66–78. Na naš jezik jedan dio Neșrîjevog djela preveo je ГЛИША ЕЛЕЗОВИЋ, *Ogledalo Sveta или Историја Мехмеда Неурије*, Београд, 1957.

skom prisustvu na Balkanu te bosansko-osmanskim odnosima dale anonimne osmanske hronike,⁶⁷ zatim Ahmedi (u. ca. 1413),⁶⁸ Oruç (u. ca. 1503),⁶⁹ Idris Bitlisi (u. 1520)⁷⁰ i dr.

Po osobinama, porijeklu i namjeni sasvim odvojenu, ali ništa manje značajnu kategoriju osmanskih izvora čine najraniji popisni defteri nastali nakon što su pojedini dijelovi Bosne konačno bili inkorporirani u sastav Osmanskog carstva.⁷¹ Oni predstavljaju temelj za razumijevanje privrednih i ekonomskih prilika u zemlji, ali se iz njih također mogu izvesti veoma dragocjeni zaključci o političkim i vojnim pitanjima proisteklim iz odnosa Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva. Defteri se, zapravo, smatraju prvorazrednim izvorima za razumijevanje situacije koju je osmanska administracija zatekla u osvojenim oblastima i za praćenje njenog razvoja tokom prvih decenija osmanske vlasti u Bosni, ali i tim popisima također treba pristupati oprezno te uvijek voditi računa da se podaci crpljeni iz njih postave u odgovarajući kontekst. Od sačuvanih i dostupnih izvora te vrste najvažniji su zbirni katastarski popis krajišta Isa-bega

⁶⁷ FRIEDRICH GIESE, *Die altosmanischen anonymen Chroniken in Text und Übersetzung*, sv. 1–2, Breslau – Leipzig, 1922–1925; VICTOR L. MÉNAGE, “The ‘Annals of Murād II’”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 39 (1976), 570–84; COLIN IMBER, *The Crusade of Varna 1443–45*, Aldershot, 2006; *The Tales of Sultan Mehmed, Son of Bayezid Khan*, prev. DIMITRIS J. KASTRITSIS, Cambridge, 2007; *An Early Ottoman History. The Oxford Anonymous Chronicle (Bodleian Library, Ms Marsh 313)*, prev. DIMITRIS J. KASTRITSIS, Liverpool, 2017.

⁶⁸ PÁL FODOR, “Ahmedi’s Dāsītān as a Source of Early Ottoman History”, *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungaricae* 38 (1984), 41–54; KEMAL SILAY, “Ahmedi’s History of the Ottoman Dynasty”, *Journal of Turkish Studies* 16 (1992), 129–200; ISTI, *Tāceddīn İbrāhīm bin Hızır Ahmedi, History of the Kings of the Ottoman Lineage and their Holy Raids against the Infidels*, Cambridge, 2004.

⁶⁹ FRANZ BABINGER, *Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*, Hanover, 1925; *Oruç Beğ Tarihi*, ur. NIHAL ATSIZ, Istanbul, 1972; *Oruç Beğ Tarihi*, ur. NECDET ÖZTÜRK, Istanbul, 2007. Usp. VICTOR L. MÉNAGE, “On the Recensions of Uruj’s ‘History of Ottomans’”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 30.2 (1967), 314–22; ISTI, “Another Text of Uruč’s Ottoman Chronicle”, *Der Islam* 47 (1971), 273–77; IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR, “Un legs pieux du chroniqueur Uruj”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 33.2 (1970), 359–63.

⁷⁰ SALIH TRAKO, “Bitka na Kosovu 1389. godine u istoriji Idrisa Bitlisija”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 14–15 (1969), 329–51; ISTI, “Pretkosovski događaji u Hešt Bihistu Idrisa Bitlisija”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 20–21 (1970–1971), 159–204. Usp. MEHMED ŞÜKRÜ, “Das Hešt Bihist des Idris Bitlisi”, *Der Islam* 19 (1931), 131–57.

⁷¹ O popisnim defterima i njihovoj vrijednosti kao historijskih izvora: GYULA KÁLDY-NAGY, “Der Quellenwert der Tahrir Defterleri für die osmanische Wirtschaftsgeschichte”, u: *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. In memoriam Vančo Boškov*, Wiesbaden, 1986, 76–83; HEATH W. LOWRY, *Studies in Defterology. Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Istanbul, 1992; ISTI, *Defterology Revisited. Studies on 15th & 16th Century Ottoman Society*, Istanbul, 2008.

Isakovića iz 1455,⁷² zatim sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69,⁷³ te poimenični popis Hercegovačkog sandžaka iz 1477. godine.⁷⁴ Zahvaljujući okolnosti da su relativno dugo vremena poznati i iskorištavani u pisanju stručnih i naučnih radova, oni danas ne predstavljaju nikakvu historiografsku nepoznanicu.

Ko je pozvao Turke? Historiografski stereotipi o bosansko-osmanskim odnosima

Imajući u vidu značaj odnosa između evropskih zemalja i Osmanskog carstva, razumljivo je da je osmanska historija još od najranijih vremena privlačila pažnju brojnih historičara na Zapadu.⁷⁵ Kako su pojava i uzdizanje osmanske države dugo bili u fokusu istraživača, tako je s vremenom i historiografska produkcija o tom pitanju narasla skoro do nepreglednosti. Cilj ove knjige nije da navodi i razmatra sva ta djela, njihove prednosti i mane, jer su najvažniji zaključci o tome izloženi u recentnijim monografijama,⁷⁶ ali je bitno istaknuti da su brojni opći pregledi osmanske historije, koji su nekada smatrani kapitalnim ostvarenjima, bili malo korisni za specijalističko tretiranje naslovljene teme.⁷⁷ U historiografiji se već duže vremena osjeća nedostatak djela koje bi osvijetlilo osmanska osvajanja na Balkanu u 14. i 15. stoljeću, gdje bi i bosanski slučaj mogao pronaći svoje mjesto. Ni najpoznatija historija Osmanskog carstva iz pera Halila İnalcıka se ne bavi iscrpno balkanskim prostorom u tom

⁷² HAZIM ŠABANOVIĆ, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, Sarajevo, 1964.

⁷³ AHMED S. ALIČIĆ, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468–69. godine*, Mostar, 2008.

⁷⁴ AHMED S. ALIČIĆ, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo, 1985.

⁷⁵ FRANZ BABINGER, "Die türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Josef von Hammer-Purgstalls", *Die Welt des Islams* 7 (1919), 103–29. Njemački historičar Johannes Leunclavius († 1594) je među prvim evropskim autorima koji se u pisanju o Osmanskom carstvu oslanjao i na turske izvore. IOANNES LEUNCLAVIUS, *Annales Sultanorum Othmanidarum, a Tvrcis sva lingua scripti*, Francofvrdi, 1588; ISTI, *Historiae Mysvlmanae Tvrcorum, de monumentis ipsorum exscriptae*, Libri XVIII, Francofvrti, 1591. Usp. PÁL ÁCS, "Pro Turcis and contra Turcos: Curiosity, Scholarship and Spiritualism in Turkish Histories by Johannes Löwenklau (1541–1594)", *Acta Comeniana* 25 (2011), 1–21.

⁷⁶ Dobar pregled starijih djela o osmanskoj historiji, do 1932. godine, daju WILLIAM L. LANGER – ROBERT P. BLAKE, "The Rise of the Ottoman Turks and its Historical Background", *The American Historical Review* 37.3 (1932), 468–505. Moderniji i potpuniji prikaz historiografije o Osmanskom carstvu daje KAFADAR, *Between Two Worlds*, poglavlje: "The Rise of the Ottoman State in Modern Historiography", 29–47.

⁷⁷ Još je Veljan Trpković 1959. godine mogao primijetiti da su djela Hammera, Aschbacha i Zinkeisena zastarjela i "за наше разматрање" неупотребљива. ВЕЉАН ТРПКОВИЋ, "Турско-угарски сукоби до 1402", *Историски гласник* 1–2 (1959), 93.

razdoblju te Bosnu spominje samo usputno,⁷⁸ svi ostali opći prikazi osmanske prošlosti uglavnom šturo prelaze preko prilika u Bosanskom kraljevstvu, a situacija ni u domaćoj historiografiji nije mnogo bolja u tom pogledu. Tek su rijetki medievalisti u središte svojih istraživanja postavljali osmanske teme dok su se osmanisti, s izuzetkom Hazima Šabanovića,⁷⁹ uglavnom fokusirali na period od kraja 15. stoljeća jer je bilo daleko bolje pokriveno osmanskim izvorima.

Takvi uvjeti bili su pogodno tlo za stvaranje radova s jasnom ideološkom pozadinom i ciljevima. Razumljivo je da je svako historijsko djelo bremenito vremenom u kojem je nastalo te da je zadatak moderne historiografije da identificira te slučajeve a neke čak i da raskrinka. Budući da je jedan dugi period o bosanskoj srednjovjekovnoj historiji pisano uglavnom iz perspektive nacionalne ili državne prošlosti susjednih zemalja, ali ne samo zbog toga, u tim djelima namnožili su se i razvili brojni stereotipi a historiografija o bosansko-osmanskim odnosima uglavnom se fokusirala oko tri osnovna polazišta s motivom prevare, dobrovoljne predaje, odnosno sramotne izdaje:

1. *Turke je u Bosnu morao pozvati i dovesti neko od domaćih velikaša;*
2. *Bosanski krstjani su krivi za propast Bosanskog kraljevstva;*
3. *Turcima nije pružen dostojan otpor te je Bosna pala "šaptom".⁸⁰*

Djela s ovakvim stavovima mogu se po vremenu nastanka i osnovnom usmjerenju podijeliti u romantičarsku historiografiju, izraslu iz procesa nacionalne emancipacije južnoslavenskih naroda u 19. stoljeću, koja je historijske probleme shvatala u okvirima nacionalnih ideologija i državno-političkih programa, te marksističku historiografiju kritičkog usmjerenja čiji je uspon nastupio poslije Drugog svjetskog rata. Ni u jednom ni u drugom periodu bosanski vladari 14. i 15. stoljeća nisu se mogli uklopiti u prevladavajući "nacionalni" model boraca protiv tuđinske vlasti pošto se do tada nije uspio razviti neki autohtoni općebosanski nacionalni pokret koji bi se eventualno mogao pozivati na državne i duhovne tekovine srednjovjekovne Bosne, pa tako ni bosanski vladari nisu bili uvijek isticani kao borci protiv osmanskih Turaka na način

⁷⁸ HALIL İNALCIK, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600*, London, 1973.

⁷⁹ ENES PELIDIJA, "Osvrt na ličnost i djelo dr. Hazima Šabanovića", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 60 (2011), 47–64.

⁸⁰ Vidi nekritički pristup problemu u radu MARKO DRAGIĆ, "Etiologija izreke šaptom Bosna poginu", *Školski vjesnik* 60.3 (2011), 361–82. Usp. EMIR O. FILIPOVIĆ, "Historiografija o padu Bosanskog Kraljevstva", u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb – Sarajevo, 2013, 11–28.

kako su, naprimjer, slavljени Skenderbeg u Albaniji, Janko Hunyadi u Mađarskoj ili despoti Stefan Lazarević i Đurađ Branković u Srbiji. I u trenutnom poimanju tog problema iz nacionalne ili državne perspektive se krije niz krupnih proturječnosti koje proistječu iz sasvim modernog i neosnovanog poistovjećivanja vjerske, etničke ili narodne pripadnosti srednjovjekovnih stanovnika Bosanskog kraljevstva sa modernim bosanskohercegovačkim nacijama. Zbog toga se srednjovjekovna prošlost Bosne i dalje tumači s prenaplašenim i gotovo isključivim fokusom na vjersku problematiku, uz izbjegavanje ispravnog proučavanja postupaka vodećih političkih aktera toga vremena, što je rezultiralo okolnošću da se svi stanovnici današnje Bosne i Hercegovine ne mogu podjednako i na isti način poistovjetiti s Bosanskom državom i njenim vladarima, kao i da različito doživljavaju osmansko osvajanje Bosne i posljedice koje je ono izazvalo. Takav redukcionistički i pojednostavljeni pristup samo ojačava prisustvo pobrojanih stereotipa u javnom diskursu te dodatno otežava ispravno shvatanje brojnih i složenih procesa proisteklih iz interakcija između Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva.

Prvo djelo kritičke historiografije sa sistematskim pristupom problematici osmanskih osvajanja na Balkanu bila je knjiga Stojana Novakovića o odnosu Srba i Turaka u 14. i 15. stoljeću.⁸¹ Bez obzira na sveobuhvatni naslov, knjiga se hronološki bavila samo periodom do 1413. godine. Prazninu u tom pogledu pokušao je nadomjestiti Jovan Radonić namjerom da u svom djelu predstavi širi evropski kontekst, što je svakako bilo rezultat činjenice da je na raspolaganju imao veću količinu izvornog materijala.⁸² I u jednoj i u drugoj knjizi bosansko-osmanski odnosi tretirani su usputno, u skladu s naslovom i postavljenim zadacima. Tokom tog perioda veze između Bosne i osmanskih Turaka obrađivane su u nizu sintetskih prikaza bosanske historije i u nekim pojedinačnim raspravama, ali nikada kao zasebna tema.⁸³ Tadašnja je historiografija

⁸¹ СТОЈАН НОВАКОВИЋ, *Srbi u Турци XIV и XV века*, Београд, 1893. Usporedi opsežan i kritički prikaz ove knjige: KONSTANTIN JIREČEK, "Novaković, Serben und Türken im XIV.–XV. Jahrh.," *Archiv für Slavische Philologie* 17 (1895), 254–65.

⁸² ЈОВАН РАДОНИЋ, *Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века*, Нови Сад, 1905.

⁸³ ВЈЕКОСЛАВ КЛАИЋ, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 1882; ANTUN KNEŽEVIĆ, *Kratka povjest kralja bosanskih*, sv. 1–3, Dubrovnik, 1884–1887; SAFVET-BEG BAŠAGIĆ-REDŽEPAŠIĆ, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463. – 1850.)*, Sarajevo, 1900; FERDO ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*, Zagreb, 1902; АЛЕКСА ИВИЋ, "Радосав Павловић – Велики војвода босански", *Летонис Матице српске* 245–246 (1907), 1–32, 24–48; СІРО ТРУНЕЛКА, "Dubrovačke vijesti o godini 1463", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 22 (1910), 1–24.

bila na stanovištu da je osmansko osvojenje balkanskih zemalja poremetilo ili zaustavilo njihov historijski razvitak te je bila veoma kritična u odnosu na postupke bosanskih vladara i velikaša koji su stupali u kontakt s Turcima. Najstariji autori romantičarske historiografije slikali su negativan portret Turaka i njihovog osvajanja, što je s ideološke tačke gledišta bilo veoma značajno jer je Osmansko carstvo u njihovo vrijeme na neki način i dalje bilo prisutno u regiji kao politički faktor.

Stanje u vezi s tim pitanjem nije mnogo napredovalo ni u narednom periodu. Brojni kraći istraživački radovi kao i sinteze bosanske srednjovjekovne historije iz pera Vladimira Ćorovića i Marka Perojevića omogućili su produbljivanje saznanja o bosansko-osmanskim odnosima i obilovali su novim podacima,⁸⁴ ali ukorijenjene stereotipe bilo je teško razbiti. Daleko su više razumijevanju naslovljene teme doprinijela sintetička i analitička djela nastala poslije Drugog svjetskog rata. U prvom redu to su knjige i rani naučni radovi Sime Ćirkovića,⁸⁵ zatim monografija Ivana Božića o Dubrovniku i Osmanskom carstvu,⁸⁶ zasnovana na građi Dubrovačkog arhiva, i studija Hazima Šabanovića o Bosanskom pašaluku,⁸⁷ čiji cilj nije bio prikazivanje rane bosansko-osmanske političke ili vojne historije, nego objašnjavanje postanka i teritorijalnog razvoja osmanskih pokrajina koje su nastale na bosanskom tlu. U tom postratnom periodu segmenti iz ove problematike bili su rasvijetljeni i cijelim nizom manjih ali značajnih rasprava.⁸⁸

Za rekonstrukciju pojedinih historijskih događaja u okviru veza između Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva bilo je neophodno poslužiti se istraživačkim monografijama koje su prošlost tretirale ili kroz prizmu određe-

⁸⁴ ВЛАДИМИР ЂОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, Београд, 1940; *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1942, 286–592.

⁸⁵ СИМА ЂИРКОВИЋ, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд, 1964; ИСТИ, *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*, Београд, 1964; ИСТИ, “Две године босанске историје (1414 и 1415)”, *Историски гласник* 3–4 (1953), 29–42; ИСТИ, “Властела и краљеви у Босни после 1463 године”, *Историски гласник* 3 (1954), 123–31.

⁸⁶ ИВАН БОЖИЋ, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд, 1952.

⁸⁷ НАЗИМ ШАБАНОВИЋ, *Bosanski pašaluk – Postanak i upravna podjela*, Sarajevo, 1959.

⁸⁸ Међу тада објављеним радовима истићу се: НАЗИМ ШАБАНОВИЋ, “Питање турске власти у Босни до похода Мехмеда II 1463 г.,” *Годишњак историјског друштва БиХ* 8 (1955), 37–51; ИСТИ, “Босанско крајиште 1448–1463,” *Годишњак историјског друштва БиХ* 9 (1957), 177–220; ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ, “Прилог питању раних босанско-турских односа,” *Годишњак историјског друштва БиХ* 11 (1960), 257–263; ГАВРО ШКРИВАНИЋ, “Војничке припреме средњовековне босанске државе пред пропаст (1463. г.),” *Годишњак Друштва историчара БиХ* 14 (1964), 221–28; МОМЧИЛО СПРЕМИЋ, “Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku”, *Jugoslovenski istorijski časopis* 1–2 (1966), 37–48.

nog istaknutog pojedinca, vladara ili velikaša, ili kroz prizmu odnosa Bosne sa zemljama u okruženju.⁸⁹ Veoma su korisni bili i pojedini kraći radovi nastali u proteklih pedesetak godina.⁹⁰ Oni se odlikuju modernim pristupom i upotrebom većeg broja raznovrsnih izvora, ali su neki od njih na određenim mjestima i dalje opterećeni jednostranim sagledavanjem izvorne građe. Na ovom mjestu vrijedi izdvojiti da je u protekloj deceniji povodom 550. obljetnice osmanskog osvojenja Bosanskog kraljevstva objavljeno nekoliko zbornika radova s priložima različite vrijednosti, koji bosansko-osmanskim odnosima pristupaju iz različitih perspektiva.⁹¹ Sva spomenuta djela, a i brojne knjige i radovi koji ovdje nisu poimenično navedeni, poslužila su u kreiranju kompletnije slike veza i interakcija između Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva do 1463. godine.

⁸⁹ FRANZ BABINGER, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, München, 1953; JOHN W. BARKER, *Manuel II Palaeologus (1391–1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, 1969; NEDIM FILIPOVIĆ, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Sarajevo, 1971; ВЕЉАН АТАНАСОВСКИ, *Пад Херцеговине*, Београд, 1979; РАВО ЖИВКОВИЋ, *Tvrtko II Tvrtković. Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo, 1981; IVAN ĐURIĆ, *Sumrak Vizantije. Vreme Jovana VIII Paleologa, 1392–1448*, Zagreb, 1989; JÖRG K. HOENSCH, *Kaiser Sigismund – Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437*, München, 1996; МОМЧИЛО СПРЕМИЋ, *Десном Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд – Бања Лука, 1999; ESAD KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hrančić Kosača*, Sarajevo, 2009; ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*.

⁹⁰ НРГ. МОМЧИЛО СПРЕМИЋ, “Турски трибутари у XIV и XV веку”, *Историјски гласник* 1–2 (1970), 9–58; МАРКО ШУЊИЋ, “Трогирски извјештаји о турском освојенју Босне (1463)”, *Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine* 29 (1989), 139–57; ИСТИ, “Osvrt na ocjene uzroka propasti srednjovjekovne bosanske države”, *Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost* 2 (1994), 25–33; ИСТИ, “Uništenje srednjovjekovne bosanske države”, u: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1998, 83–96; ЂУРО ТОШИЋ, “Босна и Турци од косовске до ангорске битке”, *Зборник за историју БиХ* 1 (1995), 85–97; НЕВЕН ИСАИЛОВИЋ – АЛЕКСАНДАР ЈАКОВЉЕВИЋ, “Шах Мелек (Прилог историји турских упада у Босну 1414. и 1415. године)”, u: *Споменица академика Симе Ђурковића*, Београд, 2011, 441–63. Радови BORISA NILEVIĆA, “О босанско-турским односима до 1463. године”, *Преглед* 76 (1986), 417–24, и “Srednjovjekovna Bosna i Osmansko carstvo”, u: *Bosna i Hercegovina i Svijet*, Sarajevo, 1996, 65–74, nisu rađeni na osnovu izvorne građe i preglednog su karaktera.

⁹¹ *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb – Sarajevo, 2013; *Osmansko osvajanje Bosanske kraljevine*, Sarajevo, 2014; *Пад Босанског краљевства 1463. године*, Београд – Сарајево – Бања Лука, 2015.

I

PRIPREMANJE POVIJESNE POZORNICE (1322–1386)

Nije rijetkost da autori kompleksnu sliku prošlog vremena pokušaju čitateljima približiti upotrebom metafore povijesne pozornice. Ukoliko bismo uistinu prošlost promatrali kao teatarsku predstavu, na čijoj se sceni odigrava stvaranje povijesti, čin koji bi tretirao početke Osmanskog carstva, njegovo širenje po Balkanu i odnose s Bosanskim kraljevstvom, bio bi za redatelja možda jedan od zahtjevnijih dijelova predstave. Po širini, broju likova i zapleta, ta bi priča dosegla tolstojevske proporcije. Stoga je veoma važno olakšati praćenje izlaganja tako što će se odmah na početku pripremiti povijesna pozornica i na nju izvesti glavni akteri.

U tu svrhu je prije prelaska na obradu osnovne teme potrebno ocrtati najbitnije tokove koji su vodili prema prvom kontaktu Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva, a kako granice u prošlosti nisu nikada bile jasno omeđene, istraživač je za potrebu potpunije obrade bilo kojeg pitanja nužno primoran napustiti vremenske i prostorne okvire zacrtane naslovom knjige. Zato je cilj ovog prvog poglavlja da širokim kistom oslika prethistoriju bosansko-osmanskih odnosa te opiše najvažnije događaje koji su im prethodili. Prvo će ukratko biti predstavljena politička i društvena struktura bosanske države u prvoj polovini 14. stoljeća, a zatim će se preći na pojašnjenje glavnih karakteristika osmanskog rasta i osvajanja na Balkanu do 1386. godine. To je potrebno napraviti jer je širenje osmanske države bio kontinuiran proces i treba ga ispratiti od samog početka kako bi se mogao shvatiti njegov kasniji razvoj. Prije nego su stigli do bosanskih granica Turci su razvili čitav niz principa u svom odnosu prema državama i vladarima koji su im stajali na putu. Zbog toga je bitno da se bosansko-osmanski odnosi pokušaju sagledati u širem kontekstu odnosa Turaka s drugim kršćanskim zemljama na Balkanu.

Iako je prvobitno zahvatilo područja nastanjena pravoslavnim kršćanima, osmansko teritorijalno širenje nije moglo proći bez reakcije katoličkih

država na Zapadu. U ovom poglavlju bit će izloženi i najbitniji podaci o tome kako su zapadnjaci nastojali organizirati neku vrstu otpora Turcima i suzbiti njihovu ekspanziju. To je važno jer će do konačnog pada Bosanskog kraljevstva 1463. godine pod osmansku vlast Bosna zbog svog geostrateškog položaja više ili manje biti uključena u ta njihova nastojanja.

Bosna u prvoj polovini 14. stoljeća: politički, privredni i ekonomski rast

Historija srednjovjekovne bosanske države nije priča koja se kreće konstantnom uzlaznom putanjom. Do kraja prve četvrtine 14. stoljeća zemlja Bosna je prošla kroz brojne promjene, uspone i padove, ali nijedna njena tadašnja preobrazba nije bila tako temeljita ni značajna kao ona koja je nastupila za vrijeme tridesetogodišnje vladavine bana Stjepana II. Oslonivši se na pomoć ugarskog kralja Karla Roberta i šire koalicije bosanskih i hrvatskih velikaša, mladi sin bivšeg bosanskog bana Stjepana I i unuk nekadašnjeg srpskog kralja Stefana Dragutina uspio je 1322. godine s banske časti u Bosni skinuti bibriskog kneza Mladina II i time okončati dvodecenijsku upravu Šubića nad bosanskom državom.¹ Tim činom je otpočela sasvim nova epoha u historijskom i državno-pravnom razvoju Bosne, obilježena političkim jačanjem, teritorijalnim širenjem te privrednim i ekonomskim rastom. Ban Stjepan II je bio inicijator i stajao na čelu ovog procesa te je u relativno kratkom periodu, kako vojnim tako i diplomatskim sredstvima, uspio udvostručiti obim državnog teritorija Bosanske banovine. Svoj je autoritet širio u svim pravcima, osobito na jug i zapad, u one oblasti gdje se ranije bosanska vlast nije osjećala te je bosansko ime proširio i do obala Jadranskog mora.² Osvajanjem Humske zemlje 1326. godine ban je zaokružio prvu fazu ekspanzivnih aktivnosti pa je na svom velikom visećem pečatu mogao svima obznaniti da je “slobodni gospodin sve

¹ U literaturi još uvijek ne postoji zaokružen prikaz vladavine Šubića u Bosni. Vidi: ПИРКОВИЋ, *Историја*, 77–80. Usp. DAMIR KARBIĆ, “Šubići Bibriski do gubitka nasljedne banske časti (1322.)”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU* 22 (2004), 1–26; FERDO ŠIŠIĆ, “Pad Mladena Šubića, bana hrvatskoga i bosanskoga. Istorička studija”, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 14 (1902), 335–66.

² ПАВАО АНЂЕЛИЋ, *Studije o teritorijalnopoličkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1982. Vidi također: Владимир Ђоровић, “Територијални развој босанске државе у средњем веку”, *Глас СКА* 167 (1935), 5–47; Jelena Mrgić-Radojčić, “Rethinking the Territorial Development of the Medieval Bosnian State”, *Историјски часопис* 51 (2004), 43–64.

zemlje bosanske, usorske, solske, donjokrajske i sve zemlje humske”,³ a njegov dijak Pribisav je 1329. godine ponosno isticao da Stjepan II tada “držaše od Save do mora i od Cetine do Drine”.⁴

Geografski i fizički rast Bosanske banovine podrazumijevao je i porast njenog političkog i ekonomskog značaja pa istraživači o tom vremenu znaju neusporedivo više nego o ranijim razdobljima i vladarima. Zbog blizine i intenzivnih kontakata s Dubrovnikom, Venecijom i Ugarskom, počeli su se množiti raznovrsni izvori koji pružaju sadržajna obavještenja o onome šta se tada zbivalo u i oko Bosne, a periodu vladavine bana Stjepana II pripada i najcjelovitiji sačuvani korpus vladarskih darovnih povelja izdatih nekoj od vlasteoskih porodica u bosanskoj državi.⁵ Na osnovu tih dokumenata se po prvi put u historiji Bosne mogu sistematski i kombinirano pratiti politička, društvena, privredna, kulturna i vjerska kretanja koja su temeljito transformirala bosansku državu sredinom 14. stoljeća, pretvorivši je iz relativno male i zatvorene brdovite oblasti u jednu od vodećih regionalnih sila tog vremena.

U središtu svih navedenih procesa stajala je teritorijalna ekspanzija kojom je bosanski ban pod kontrolu stavio ključne prirodne i ljudske resurse iz svog okruženja, ovladao važnim trgovačkim putevima prema primorju, izbio na dalmatinsko tržište i došao u poziciju da diktira tok svih ekonomskih i poslovnih transakcija u oblastima pod njegovom vlašću. Zato je i mogao bosanske odnose s Dubrovnikom urediti i postaviti na sasvim nove osnove,⁶ uvesti praksu kovanja novca,⁷ te voditi sve neovisniju unutrašnju i vanjsku državnu politiku.⁸ U njegovo vrijeme dolazi do naglog porasta privrede i trgovačkog prometa, što značajno popravlja ekonomski potencijal zemlje.⁹ Tada počinje

³ PAVAO ANĐELIĆ, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1970, 16–17. O osvajanju Humske zemlje: ВЕЉАН ТРПКОВИЋ, “Кад је Степан II Котроманић први пут продро у Хум”, *Историски гласник* 1–2 (1960), 151–54; ИСТИ, “Бранивојевићи”, *Историски гласник* 3–4 (1960), 55–85; ИСТИ, “Хумска земља”, *Зборник Филозофског факултета* 8 (1964), 225–60.

⁴ (ca. 1326), THALLÓCZY, *Studien*, 15.

⁵ THALLÓCZY, *Studien*, 3–65; Usp. ИСТИ, “Истраživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje körmendskog arkiva”, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 18 (1906), 401–44. (15. august 1332), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.43–45.

⁷ IVAN RENGEJO, “Novci bosanskih banova i kraljeva”, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 55 (1943), 246–50, 273–78.

⁸ Očit primjer je banovo držanje prema Veneciji prije, u toku i poslije mletačke opsade Zadra 1345. i 1346. godine: ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 25–43.

⁹ DESANKA KOVAČEVIĆ, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo, 1961, 9–40; ISTA, “Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države”, u: *Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države. Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I*, Sarajevo, 1987, 89–190.

Veliki viseći pečat bana Stjepana II
(Franjevački samostan sv. Bonaventure, Visoko)

i sistematska, gotovo industrijska eksploatacija rudnih bogatstava Bosne i razvoja rudarske proizvodnje.¹⁰ U trgovačkom ugovoru sklopljenom 1339. godine između bana Stjepana II i trogirске općine, uz tradicionalne proizvode bosanske privrede – vosak, stoku, kožu i krzno – po prvi put se spominju i luksuzne sirovine poput srebra, zlata i bakra, koje Trogirani mogu slobodno izvoziti iz banove države.¹¹ Napredak rudarstva za sobom povlači postanak i razvoj gradskih naselja,¹² a nekoliko godina pred kraj banovog života spominju se i prvi bosanski rudnici, Ostružnica (1349) i Srebrenica (1352).¹³

Imajući u vidu i dalji razvitak bosanske države, može se bez ustezanja reći da su brojne njene temeljne značajke prepoznatljive iz kasnijeg vremena bile uspostavljene ili konačno oblikovane upravo tokom tri decenije duge vladavine bana Stjepana II. To naročito vrijedi za sistem veza i odnosa između vladara iz roda Kotromanića, koji je baštiniо nasljedno pravo na vladarski po-

¹⁰ МИХАИЛО Ј. ДИНИЋ, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, Београд, 1955; ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ, “О рударској производњи у средњовековној Босни”, *Годишњак Друштва историчара БиХ* 34 (1983), 113–22.

¹¹ (7. oktobar 1339), GIOVANNI LUCIO, *Memorie istoriche di Tragvrio, ora detto Trav*, In Venetia, 1674, 224.

¹² ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево, 1978; ИСТА, *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*, Београд, 2007.

¹³ ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ, *Средњовековна Сребреница XIV–XV вијек*, Београд, 2010, 14.

ložaj, i njemu nominalno podređenih velikaša, vlastele, odnosno velmoža, koji su također namjeravali baštiniti nasljedno pravo na svoje stečene položaje. Ta uzajamna suradnja između centralne i lokalnih vlasti, najčešće obilježena stanovitim tenzijama, u Bosni se može pratiti još od kraja 12. stoljeća i vladavine bana Kulina, ali u vrijeme bana Stjepana II ona nedvosmisleno dolazi u prvi plan, i to ne samo u očuvanom dokumentacionom materijalu nego i po posljedicama koje izaziva. Fizičko širenje bosanske države bilo je neminovno praćeno širenjem prerogativa i povlastica elitnog sloja bosanskog društva koji je tu ekspanziju omogućio svojim aktivnim sudjelovanjem u oružanim sukobima. Riječ je o ratničkom staležu čiji su pripadnici imali pravo posjedovanja zemlje i nošenja oružja, te su za svoje hrabre podvige i postignuća bili konkretno nagrađivani, između ostalog, titulama, zvanjima i privilegijama, kao i darovnicama za nove i potvrđama za stare zemljišne posjede. Oni su s vladarom bili spojeni vezama lične ovisnosti i obavezom da ga “vjerno služe”, podrazumijevajući pod time sve vrste dužnosti koje je on od njih mogao potraživati i koje su proisticale iz njihovog suštinskog položaja potčinjenosti. Na ovom međusobnom odnosu vladara i vlastele počivala je žilava struktura državnog organizma Bosanske banovine a kasnije i kraljevstva. No uslijed proturječnosti sadržanih u partikularističkim interesima i jedne i druge strane, te veze nisu uvijek bile konstantne i u različitim situacijama su mogle igrati ulogu i kohezivnog ali i razgrađujućeg faktora u bosanskom društvu. Vladar je pozivom na njih mogao mobilizirati svoje podanike na zajedničku akciju, ali su podanici, ovisno o interesima i datom trenutku, mogli svoju obavezu vršenja “vjerne službe” vladaru suzdržati, uskratiti ili prenijeti na drugoga.¹⁴ Onaj koji bi te veze uspio trajno pokidati, istovremeno bi uspio uništiti temeljno tkivo bosanske države.

U tim specifičnim srednjovjekovnim oblicima političke organizacije vladar je bio dužan cijeliti stara pravila i poštovati vlastelu koja je bila čvrsto ukorijenjena u svojim “plemenitim baštinama”. Ukoliko ih je želio pridobiti da rade u zajedničkom interesu, morao im je praviti veće ustupke i davati im više od onoga što su imali. Stoga zemljišni posjedi koje je vladar darovao vlasteli u Bosni nisu bili uslovljeni određenom vojnom službom ili ograničeni vremenskim rokom trajanja, nego su se voljom vladara prenosili na vlastelina i njegov rod: “njemu i njegovu posljednjemu”, i to najčešće do “zgorenja svijeta”. Tako su

¹⁴ Te teme tretiraju: АНТО БАБИЋ, “О односима вазалитета у средњевјековној Босни”, *Годишњак Историског друштва БиХ* 6 (1954), 29–44; СИМА ЂИРКОВИЋ, “Верна служба’ и ‘вјера господска”, *Зборник Филозофског факултета* 6.2 (1962), 95–112.

širenjem državnog teritorija “plemenite baštine” uvećavane a moć velikaških rodova u odnosu na vladara značajno unaprijeđena.¹⁵

Vlasteoske rodove su u pravnim poslovima zastupali predstavnici bratstava iz pojedinih oblasti Bosne, koji se na bosanskim poveljama javljaju u svojstvu svjedoka, odnosno “dobrih ljudi”.¹⁶ Svojim prisustvom izvršenju pravnog akta ta bi se grupa vlastelina obavezala odgovarati za njegovo izvršenje, te su istovremeno pristali činiti porotu koja bi “ogledala krivicu” u slučaju da jedan od njih počini nevjeru prema vladaru za koju bi bilo “vrijedno plemenitu čovjeku glavu odsjeći”.¹⁷ Osim izrečenih duhovnih kazni i presude ovog suda jednakih, vladar nije imao drugih službenih mehanizama da obuzda velikaše i stavi ih u službu svojih interesa. Zato su se oni s vremenom uspjeli nametnuti za ključnu društvenu komponentu koja je izraz svojih nastojanja artikulirala kroz sudjelovanje na državnom saboru poznatom u izvorima kao “stanak”. Tu su krupni i istaknuti velikaši odlučivali o najvažnijim pitanjima koja su se ticala države: izboru i krunjenju novog vladara, državnom teritoriju i njegovoj cjelovitost, međudržavnim odnosima i sl.¹⁸ Postepeno je to predstavničko tijelo izraslo u najviši organ državne vlasti, zadržavši nadmoć nad vladarom. U ovakvom sistemu odnosa bosanska vlastela imala je znatan stepen slobode za svoje djelovanje pa su se njeni najistaknutiji predstavnici početkom 15. stoljeća, uz oslonac na vanjske političke faktore i specifičnu međunarodnu poziciju Bosne, uspjeli dovoljno emancipirati od centralne vlasti i počeli sasvim samostalno istupati. Taj proces je u konačnici rezultirao stvaranjem jedne uske povlaštene grupe velikaša koji se u izvorima nazivaju “velmožama rusaga bosanskog”, odnosno “gospodom rusaškom”, jer su svoje nasljedne posjede pretvorili u gotovo autonomne i teritorijalno zaokružene političke oblasti – “rusage”.¹⁹ Kasnije će postati i više nego evidentno da je takvo unutrašnje uređenje bosanske države pogodovalo osmanskim Turcima prilikom osvajanja pojedinih dijelova Bosne i zavoda sistema vlasti.

¹⁵ СИМА БИРКОВИЋ, “Остаци старије друштвене структуре у босанском феудалном друштву”, *Историски гласник* 3–4 (1958), 157–58.

¹⁶ SREĆKO M. DŽAJA, “‘Dobri Bošnjani’ i ‘boni homines’”, *Dijalog* 1–2 (2006), 105–30. Vidi i: МИЛОШ ИВАНОВИЋ, “Добри људи” у српској средњовековној држави, Београд, 2017.

¹⁷ РЕЈО ЏОШКОВИЋ, “‘Ogledanje’ krivnje u srednjovjekovnoj bosanskoj državi”, u: *Bogišić i kultura sjećanja 1834–1908–2008*, Zagreb, 2011, 338–56.

¹⁸ МИХАИЛО Ј. ДИНИЋ, *Државни сабор средњовековне Босне*, Београд, 1955; ПАВАО АНЂЕЛИЋ, “Barones regni и државно вијеће средњовековне Босне”, *Прилози* 11–12 (1975–1976), 29–48; DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, “Bosanski rusag i sveta kruna bosanska”, u: *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a*, Sarajevo, 2007, 272–99.

¹⁹ СИМА БИРКОВИЋ, “Русашка господа”, *Историјски часопис* 21 (1974), 5–17.

U vrijeme vladavine bana Stjepana II također se prvi put u historijskim izvorima spominju i dva konstitutivna elementa bosanskog društva koja će u kontekstu kasnijeg osmanskog osvajanja Bosne igrati sve značajniju ulogu. U prvom redu to je Crkva bosanska, koja se tada počinje javljati kao hijerarhijski potpuno izgrađena ustanova s važnom društvenom ulogom i naročitim odnosom s bosanskim plemstvom.²⁰ Ova redovnička organizacija je sasvim sigurno izrasla u institucionalnoj praznini nastaloj preseljenjem biskupa i kaptola katoličke bosanske biskupije (lat. *ecclesia bosnensis*) sredinom 13. stoljeća iz Vrhbosne u Đakovo, a jurisdikcijski nije pripadala ni katoličkoj ni pravoslavnoj crkvi. Zbog svog insistiranja na slavenskom jeziku u crkvenoj službi, ali i zbog specifičnog shvatanja vjerskih pitanja, njeni pripadnici i zaštitnici bili su uvijek i s obje strane optuživani za krivovjerje, što je u raznim periodima i prilikama opterećivalo međunarodnu poziciju Bosne. Naročito je to do izraza došlo u vrijeme intenzivnog osmanskog širenja na bosanski prostor u 15. stoljeću, kada su sile katoličkog Zapada uslovljavale bilo kakvu vojnu ili materijalnu pomoć bosanskom vladaru potrebom da on prethodno suzbije i uništi Crkvu bosansku. U pojedinim situacijama banovi i kraljevi Bosne su mogli odolijevati ovom vanjskom pritisku, a nekada su morali popuštati kako bi očuvali postojeći odnos političkih snaga.

Upravo je u tom smislu instalacije latinskog kršćanstva u Bosnu ban Stjepan II bio primoran udovoljiti zahtjevima ugarskog kralja Karla Roberta i dopustiti franjevcima pastoralni rad na teritoriji svoje države, te podržati osnivanje Bosanske franjevačke vikarije 1340. godine.²¹ Isprva franjevci u Bosni nisu imali zapaženih rezultata u svom radu i, unatoč podršci koju su imali od vladara, njihov domet na suzbijanju utjecaja Crkve bosanske bio je ograničen. Franjevački samostani osnivani su uglavnom u rudarskim ili trgovačkim središtima koja su već bila nastanjena katoličkim stanovništvom, Dubrovčanima i Sasima, a bosansko plemstvo je istrajno podržavalo domaću crkvu u kojoj su vidjeli zaštitnika svojih prava i privilegija. Međutim, uslijed korjenite promjene u vjerskoj politici bosanskih vladara, ali naročito zbog njihove potrebe da se uz pomoć katoličkog Zapada odupru rastućoj osmanskoj prijetnji, bosanski franjevci postali su uz Crkvu bosansku drugi sastavni element multikonfesionalnog bosanskog društva. Oni će igrati višestruko značajnu ulogu u vjerskim i političkim zbivanjima prve polovine 15. stoljeća.

²⁰ Od obimne historiografske literature o problemu Crkve bosanske vrijedi izdvojiti: JAROSLAV ŠIDAK, *Studije o "crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, Zagreb, 1975; PEJO ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Sarajevo, 2005.

²¹ JOZO DŽAMBO, *Die Franziskaner in mittelalterlichen Bosnien*, Werl, 1991.

Osim stalnih napora s plemstvom i nesređenih crkvenih pitanja u zemlji, bosanske vladare su u razvijenom srednjem vijeku također opterećivali složeni odnosi koje je Bosna u državno-pravnom smislu imala s daleko većim i moćnijim Ugarskim kraljevstvom.²² Štaviše, sjena ugarskog crkveno-političkog patronatskog prava visila je stalno nad Bosnom te je utjecala na unutrašnji razvoj i međunarodni položaj Bosanskog kraljevstva, ali je imala i značajnog odraza na bosansko-osmanske odnose kasnijeg vremena.

Znatno teritorijalno širenje koje je ban Stjepan II poduzeo na početku svoje vladavine pretvorilo je Bosnu u relevantnu ekonomsku i vojnu silu svog okruženja, ali se u isto vrijeme na drugoj strani širilo i Osmansko carstvo. Uvidom u političku kartu Balkana u trenutku banove smrti 1353. godine ne bi se na prvi pogled moglo jasno uočiti ili bezrezervno zaključiti da će u relativno kratkom periodu doći do dodira između ta dva politička subjekta. Takav ishod situacije, iako možda neočekivan, bio je sasvim u skladu s dotadašnjim razvojem osmanske države i njenim ekspanzionističkim kretanjem prema zapadu.

Stupanje osmanskih Turaka na evropsko tlo

Do sredine 14. stoljeća osmanska država, nastala u specifičnim političkim i društvenim okolnostima na sjeverozapadu Anadolije, izrasla je u značajan regionalni faktor koji je utjecao na politiku nekada moćnog Bizantskog carstva.²³ Njenom jačanju i širenju posebno su pogodovali nemiri i građanski

²² O bosansko-ugarskim odnosima u srednjem vijeku: ANČIĆ, *Putanja klatna*; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*.

²³ Kao što je slučaj sa mnogim državama izraslim iz skromnih početaka, o najranijim godinama i o formiranju Osmanskog carstva ne zna se onoliko koliko bi se očekivalo, a i oni podaci koje stoje na raspolaganju nisu zasnovani na čvrstim temeljima. O ranoj osmanskoj historiji vidi: CLAUDE CAHEN, *Pre-Ottoman Turkey*, New York, 1968; ISTI, *The Formation of Turkey. The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, Harlow, 2001; SPEROS VRYONIS, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley, 1971; PETER CHARANIS, "Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975), 1–20; RUDI PAUL LINDNER, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington, 1983; ISTI, *Explorations in Ottoman Prehistory*, Ann Arbor, 2007; HALIL İNALCIK, "The Question of the Emergence of the Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies* 2 (1980), 71–79; ISTI, "The Emergence of the Ottomans", u: *The Cambridge History of Islam*, sv. 1a, Cambridge, 1977, 263–91; ISTI, "Foundation of Ottoman State", u: *The Turks*, sv. 3, Ankara, 2002, 46–73; ISTI, "Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus", 77–99; ISTI, "The Struggle between Osman Gazi and the Byzantines for Nicaea", u: *Iznik Throughout History*, Istanbul, 2003, 59–85; KAFADAR, *Between Two Worlds*; HEATH W. LOWRY, *The Nature of the Early Ottoman State*, New York, 2003. Osim blizine bizantskoj granici početkom 14.

ratovi između zavađenih bizantskih frakcija. Najpogubniji je bio iscrpljujući šestogodišnji sukob, od 1341. do 1347. godine, između legitimnog cara Jovana V Paleologa i velikog domestika Jovana VI Kantakuzena.²⁴ Osim što dugoročno nije donio mnogo zavađenim stranama, tim ratom su se najviše okoristili vanjski neprijatelji carstva. Energični i poduzetni srpski kralj Stefan Dušan suzio je granice Bizantskog carstva na Carigrad i okolnu Trakiju,²⁵ dok je osmanski emir Orhan sa zadovoljstvom svoje ratnike stavljao na raspolaganje onoj strani spremnijoj da plati više novca. U okviru tih sukoba osmanski vojnici su, ratujući za Jovana VI, prvi put organizirano prelazili Dardanele i stupali na tlo evropskog kontinenta još od 1345. godine.²⁶

Slabljenje jednog carstva otvaralo je prostor stvaranju drugog. Suvremenici taj tihi proces nisu mogli primijetiti u njegovim početnim fazama. Tako je Jovan VI želio osmanske vojnike još snažnije vezati za sebe. Kćerku Teodoru udao je 1346. za svoga glavnog saveznika – osmanskog emira Orhana.²⁷ Pokazalo se da je u rješavanju sukoba Orhanova naklonost bila presudna, te je nared-

stoljeća ništa drugo nije ukazivalo na to da bi se osmanski emirat mogao uzdići iznad ostalih emirata Anadolije. Vidi studije o ranoj historiji dvaju emirata: PAUL WITTEK, *Das Fürstentum Mentеше. Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.–15. Jh.*, Istanbul, 1934; i PAUL LEMERLE, *L'émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident: Recherches sur "La geste d'Umur Pacha"*, Paris, 1957. Usp. IRENE MELIKOFF-SAYAR, *Le Destan d'Umūr Pacha (Düstürnâme-i Enverî)*, Paris, 1954.

²⁴ DONALD M. NICOL, *The Last Centuries of Byzantium (1261–1453)*, Cambridge, 1999, 185; РАДИВОЈ РАДИЋ, *Време Јована V Палеолога (1332–1391)*, Београд, 1993, 121–64. O tome iscrpno: EVA DE VRIES-VAN DER VELDEN, *L'élite byzantine devant l'avance Turque à l'époque de la guerre civile de 1341 à 1354*, Amsterdam, 1989.

²⁵ Svakako je srpsko širenje na račun Bizantskog carstva doprinosilo njegovom slabljenju i značajno olakšalo osmanske uspjehe. O tome: GEORGE CHRISTOS SOULIS, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dušan (1331–1355) and his Successors*, Washington, 1984; МИХАИЛО Ј. ДИНИЋ, “За хронологију Душанових освајања византиских градова”, *Зборник радова Византолошког института* 4 (1956), 1–11. Usp. GEORGIJE OSTROGORSKI, “Étienne Dušan et la noblesse Serbe dans la lutte contre Byzance”, *Byzantion* 22 (1952), 159.

²⁶ РАДИЋ, *Време Јована V Палеолога*, 225.

²⁷ JOHANNES KANTAKUZENOS, *Geschichte*, sv. 3, prev. GEORGIOS FATOUROS – TILMAN KRISCHNER, Stuttgart, 2011, 390–93. Usp. ANTHONY A. M. BRYER, “Greek historians on the Turks: The case of the first Byzantine–Ottoman marriage”, u: *The Writing of History in the Middle Ages. Essays Presented to Richard William Southern*, Oxford, 1981, 471–93. O odnosu Jovana VI i Orhana vidi: ERNST WERNER, “Johannes Kantakuzenos, Umur Paşa und Orhan”, *Byzantinoslavica* 26 (1965), 255–76; JOSEPH GILL, “John VI Cantacuzenus and the Turks”, *Вуџартивá* 13 (1985), 55–76; KLAUS-PETER TODT, *Kaiser Johannes VI. Kantakuzenos und der Islam. Politische Realität und theologische Polemik im palaiologenzeitlichen Byzanz*, Würzburg – Altenberge, 1991, 52–54; DONALD M. NICOL, *The Reluctant Emperor. A biography of John Cantacuzene, Byzantine emperor and monk, c. 1295–1383*, Cambridge, 1996, 77–78.

ne godine, uz zetovu pomoć, veliki domestik ušao u Carigrad gdje je proglašen suvladarem mladog Jovana V.²⁸

U to vrijeme je i na drugoj strani došlo do razvoja, ispostaviti će se ključnog za dalje osmansko napredovanje na Balkanu – u okviru svog širenja prema zapadu osmanski Turci su, najvjerovatnije u zimu 1345/46, anektirali susjedni emirat Karasi, čime je njihova država izbila na Egejsko more. Ali ako zemlju čine ljudi, onda je važnije od pripojenog teritorija bilo uključivanje u osmansku vojsku velikog broja vještih i iskusnih moreplovaca Karasija koji su još od ranije poduzimali pohode u Trakiju prijeteci Bizantskom carstvu. Stupivši u Orhanovu službu, oni su omogućili njegovoj vojsci da ovlada južnom obalom Mramornog mora i da bez većih problema preko Dardanela počne prelaziti na prostor Balkana.²⁹

Češće vojne ekspedicije osmanskih vojnika na tračku obalu nisu bile samo posljedica osvajanja Karasija, nego i činjenice da se Orhanov tast sve češće oslanjao na zetovu pomoć u borbama sa svojim političkim protivnicima. Bilo je neminovno da će Turci prilikom ovih vojnih pohoda spoznati teren, resurse i kapacitete protivničkih snaga te se odomačiti na evropskom tlu.³⁰ Bizantski pisci prenose kako je Jovan VI nastojao osigurati da mu jedan odred osmanske vojske uvijek stoji na raspolaganju pa je najamnike sa ženama i djecom naselio u neke gradove Galipoljskog poluotoka. Taj je odred, pod komandom Orhanovog sina Sulejman-paše, smjestio u tvrđavu Tzympe, čija tačna lokacija nije sigurno utvrđena.³¹ Tako su još 1352. osmanski Turci imali svoj prvi posjed na Balkanu i umjesto da se vrati u Anadoliju poslije uspješno završene misije, Orhanov najstariji sin Sulejman-paša je stečene posjede namjeravao pretvoriti u bazu za dalje pohode u Trakiju. Tek je poslije dugotrajnih pregovora morao odustati od prvobitne ideje i vratiti okupirane tvrđave bizantskom caru.³²

Ova epizoda je pokazala da su osmanski Turci bili spremni stupiti na evropsko tlo i da su samo čekali pogodnu priliku. Upravo takva jedna prilika

²⁸ NICOL, *The Last Centuries of Byzantium*, 206.

²⁹ ELIZABETH A. ZACHARIADOU, "The Emirate of Karasi and That of the Ottomans: Two Rival States", u: *The Ottoman Emirate (1300–1389)*, Rethymnon, 1993, 225–36; KATE FLEET, "Early Turkish Naval Activities", *Oriente Moderno* n.s. 20 (2001), 129–38. Vidi i: HALIL İNALCIK, "The Rise of Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades", *Byzantinische Forschungen* 9 (1985), 179–217.

³⁰ RUDI PAUL LINDNER, "Anatolia, 1300–1451", u: *The Cambridge History of Turkey*, sv. 1, Cambridge, 2009, 123.

³¹ NICOLAS OIKONOMIDES, "From soldiers of fortune to Gazi warriors: the Tzympe affair", u: *Studies in Ottoman history in honour of Professor V. L. Menage*, Istanbul, 1994, 243.

³² РАДИЋ, *Време Јована V Палеолога*, 164–66; NICOL, *The Last Centuries of Byzantium*, 241.

im se ukazala dvije godine kasnije. Suvremeni bizantski pisci u svojim djelima spominju strašni zemljotres s epicentrom u utvrđenom gradu i luci Galipolju, najjačoj tvrđavi na evropskoj strani Dardanela, koji se desio u noći s 1. na 2. mart 1354. godine. Potres je razorio obalu Trakije i izazvao rušenje važnih tvrđava na poluotoku koje su u nastalom metežu Turci požurili okupirati.³³ Sulejman-paša je brzo prešao u Trakiju, zauzeo gradove i sela te ih naselio Turcima iz Anadolije. Posebnu je pažnju posvetio utvrdi Galipolju gdje je smjestio osmansku posadu, obnovio zidove i naselio grad sebi odanim kolonistima.³⁴

Ovaj događaj se smatra glavnim razlogom za kasnije uspješno osmansko zaposjedanje Trakije. Galipolj je kontrolirao morski prolaz preko Dardanela iz Azije u Evropu i kao takav predstavljao strateško mjesto odakle su ratnici mogli napadati i okupirati susjedne tračke oblasti. Njegov gubitak je bio ravan katastrofi za Bizantsko carstvo, a za Turke je to predstavljalo trijumf otvarajući im prostor za nova osvajanja i naseljavanja na evropskom tlu.³⁵ Kontrola moreuza bila je od velike važnosti za kasniju osmansku državu rasprostranjenu i po Evropi i po Aziji, jer je omogućavala siguran i stalan prolaz za vojsku s istočnog na zapadno ratište i obratno.³⁶ Važnost Galipolja shvatali su i suvremenici. Kastiljanski pisac Gonzales de Clavijo, koji je tim predjelima putovao početkom 15. stoljeća, je isticao da je posjedovanje Galipolja omogućilo Turcima da izvrše sva svoja osvajanja u Evropi i da bi gubitkom ovog mjesta izgubili i sva druga jer je ono bilo baza za flotu odakle se mogla brzo dovesti pomoć.³⁷ Bizantski pisac Dukas je u 15. stoljeću Galipolj jezgrovito i slikovito opisao kao “muslimansko grlo koje proždire svaki kršćanski narod”.³⁸

Poslije pada Galipolja više nije moglo biti nikakvih sumnji i iluzija. Turci su njegovim zauzimanjem ustanovili trajno uporište na Balkanu i otvorili sebi

³³ PETER CHARANIS, “On the Date of the Occupation of Galipoly by the Turks”, *Byzantinoslavica* 16 (1965), 113–17; ELIZABETH A. ZACHARIADOU, “Natural Disasters: Moments of Opportunity”, u: *Natural Disasters in the Ottoman Empire*, Rethymnon, 1999, 8; FRANZ BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.–15. Jahrhundert)*, München, 1944, 41; MACHIEL KIEL, “The incorporation of the Balkans into the Ottoman Empire, 1353–1453”, u: *The Cambridge History of Turkey*, sv. 1, Cambridge, 2009, 145.

³⁴ OIKONOMIDES, “The Tzympe affair”, 243; NICOL, *The Last Centuries of Byzantium*, 242

³⁵ DONALD M. NICOL, “A. D. 1354 – Annus Fatalis for the Byzantine Empire”, u: *Geschichte und Kultur der Palaiologenzeit*, Wien, 1996, 164.

³⁶ FLEET, “Early Turkish Naval Activities”, 129.

³⁷ *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzales de Clavijo to the Court of Timour, at Samarcand A.D. 1403–6*, prev. CLEMENTS R. MARKHAM, London, 1859, 28. Usp. ELIZABETH A. ZACHARIADOU, “Notes on the Subaşiş and the Early Sancakbeyis of Gelibolu”, u: *Halcyon Days in Crete (IV)*, Rethymnon, 2000, 61.

³⁸ DOUKAS, *Decline and Fall of Byzantium*, 144–45.

bezgranične mogućnosti za dalje napredovanje, te su istovremeno izazvali veliku brigu među Bizantincima i kršćanima na Zapadu. Mletački bailo u Carigradu je upozoravao svoju vladu o prijetnji osmanskog naseljavanja u Trakiji. Pisao je 6. augusta 1354. duždu Andriji Dandolu da je Carigrad, ugrožen od Turaka i Đenovljana, spreman prihvatiti protektorat neke moćne kršćanske države: Venecije, Ugarske ili čak Srbije.³⁹ Neće proći mnogo vremena prije nego će se u istoj poziciji pronaći i bosanski vladari, primorani sudbinu svoje zemlje povjeriti “moćnim” katoličkim zemljama evropskog Zapada. Uzdaajući se uzaludno u tu pomoć do samog kraja, i Bizantsko carstvo i Bosansko kraljevstvo okončali su na isti način.⁴⁰

To nije bio prvi put da se na katoličkom Zapadu razmatrala mogućnost pada Carigrada pod osmansku, odnosno tursku vlast. Papa Klement V je još marta 1307. godine izrazio misao da bi se padom bizantske prijestolnice u ruke “Turaka, Saracena i drugih nevjernika” Rimaska crkva i kršćanstvo uopće pronašli u velikoj opasnosti.⁴¹ Njegova ideja doživjela je svoju potpunu evoluciju u djelima mletačkog državnika i geografa Marina Sanuda Torsella († 1338) koji je strahovao da će Turci, ukoliko ne budu uskoro zaustavljeni, ući u Evropu i da ih više niko neće moći zaustaviti.⁴² Istu je bojazan iskazivao i papa Klement VI. On je 11. maja 1345. godine pisao francuskom kralju Filipu VI da Turci pustoše po grčkim oblastima, hvatajući bjegunce, prodajući ih kao stoku i tjerajući ih da se odriču katoličke vjere. Da ih nije zaustavila križarska vojska koja je tada

³⁹ (6. august 1354), LJUBIĆ, *Listine*, 3.266; DONALD M. NICOL, *Byzantium and Venice*, Cambridge, 1988, 279.

⁴⁰ Odnose Osmanskog i Bizantskog carstva tretiraju: NICOL, *The Last Centuries of Byzantium*, 251–412; NEVRA NECİPOĞLU, *Byzantium between the Ottomans and the Latins. Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge, 2009; RAÚL ESTANGÜI GÓMEZ, *Byzance face aux Ottomans. Exercice du pouvoir et contrôle du territoire sous les derniers Paléologues (milieu XIVe – milieu XVe siècle)*, Paris, 2014. Usp. IVAN DUJČEV, “Die Krise der spätbyzantinischen Gesellschaft und die türkische Eroberung des 14. Jahrhunderts”, *Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas* 21 (1973), 481–92.

⁴¹ KENNETH M. SETTON, *The Papacy and the Levant (1204–1571)*, sv. 1, Philadelphia, 1976, 166.

⁴² ANGELIKI LAIOU, “Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: The Background to the Anti-Turkish League of 1332–1334”, *Speculum* 45.3 (1970), 385. Njegovo djelo je odražavalo rastući strah od Turaka koji je motivirao Veneciju, papu, vitezove s Rodosa i Bizantince da pređu preko uzajamnog nepovjerenja i da 1332. formiraju prvu evropsku Ligu (*Sancta Unio*) s ciljem borbe protiv Turaka. Iako se Liga zbog međusobnih razmirica raspala u proljeće 1335. godine, značaj ovog poduhvata sastoji se u tome što je to bio prvi put da je jedna zapadna sila shvatila da bi osmanska opasnost mogla ugroziti i Evropljane koliko i Bizantince. O tome: VLADISLAV IVANOV, “Sancta Unio or the Holy League 1332–36/37 as a political factor in the Eastern Mediterranean and the Aegean”, *Études Balkaniques* 48.1 (2012), 142–76.

zauzela Smirnu, poručivao mu je papa, ko zna dokle su Turci mogli otići, do Napulja, pa čak i dalje.⁴³

Iako se na velikom sastanku sazvanom za rješavanje osmanskog problema Kantakuzen opirao vojnoj intervenciji i zagovarao diplomatski pristup, devet mjeseci nakon potresa, 10. decembra 1354. godine, Jovan VI je morao abdicirati u korist svog mlađeg protivnika Jovana V i povući se u manastir kao monah. Gubitak Galipolja je označio krah njegove politike i kraj njegove vladavine.⁴⁴ Uskoro potom Turci su započeli sistematsko i dosta uspješno osvajanje Balkanskog poluotoka. Na istočnom Balkanu i Trakiji bilo je mnogo utvrda, ali je njihova vojna vrijednost bila ograničena jer nisu činili koordiniran sistem odbrane. Zbog čestih ratova te su tvrđave bile izdvojene, odsječene od prijestolnice i ostavljene bez podrške mobilnih jedinica, pa su ih Turci uglavnom osvajali bez većih poteškoća.⁴⁵

Uvidjevši da se nastali osmanski problem ne može riješiti isključivim oslanjanjem na domaće snage, mladi car Jovan V je odlučio u decembru 1355. godine rimskom papi predstaviti izazovnu ponudu prema kojoj bi on i njegovi podanici u roku od šest mjeseci prihvatili katoličku vjeru, a zauzvrat je tražio konkretnu vojnu pomoć protiv osmanskih Turaka.⁴⁶ Bio je to samo jedan u nizu očajničkih pokušaja bizantskih vladara da papinstvu ponude crkveno i vjersko jedinstvo u zamjenu za podršku protiv vanjskih neprijatelja. Taj princip carske diplomacije utvrdio je još car Mihailo VIII Paleolog sklapanjem Lionske unije između zapadne i istočne kršćanske crkve 1274. godine.⁴⁷ No ta unija nikada nije implementirana u praksi i u Carigradu se nije nikada ozbiljno računalo na rješenje koje bi podrazumijevalo priznavanje latinskog crkvenog primata, odnosno potčinjavanje istočne crkve zapadnoj. Ubijedeni da bi popuštanje Latinima pokvarilo čistoću njihove vjere, stanovnici Bizantskog carstva su se grčevito opirali bilo kakvom crkvenom sporazumu te vrste.⁴⁸ Na Zapadu

⁴³ SETTON, *The Papacy and the Levant*, 1.194.

⁴⁴ DONALD M. NICOL, "The Abdication of John VI Cantacuzene", *Byzantinische Forschungen* 2 (1976), 269–83.

⁴⁵ Vidi podatke koje je za osvajanje Bugarske prikupio MACHIEL KIEL, "Mevlana Neşri and the towns of Medieval Bulgaria", u: *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, Istanbul, 1994, 165–86.

⁴⁶ РАДИЋ, *Време Јована V Палеолога*, 258.

⁴⁷ DENO JOHN GEANAKOPOLOS, *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258–1282. A Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge, 1959, 258–76.

⁴⁸ O crkvenoj šizmi te doktrinarnim i jurisdikcijskim nesporazumima između katoličke i pravoslavne crkve vidi: HENRY CHADWICK, *East and West: The Making of a Rift in the Church. From Apostolic Times until the Council of Florence*, Oxford, 2003; A. EDWARD SIECIENSKI, *The Filioque. History of a Doctrinal Controversy*, Oxford, 2010.

je taj stav dodatno povećavao sumnju prema pravoslavicima pa je učinkovita latinska pomoć protiv osmanskih Turaka redovito izostajala.⁴⁹

Upravo su zbog toga brojni suvremeni katolički autori smatrali da se jedino pokoravanjem “grčkih šizmatika” može stvoriti jedinstvo između zapadnog i istočnog kršćanstva neophodno za dalje pohode prema Svetoj zemlji i Kristovom grobu.⁵⁰ Ovaj duboki nesporazum je slikovito prikazan u poruci koju je papa Inocent VI početkom 1353. godine uputio pravoslavnim stanovnicima Filadelfije u Anadoliji, ističući da bi oni trebali prvo napustiti šizmu i priznati primat Rimske crkve “kako bi izbjegli vječnu kaznu, koja je mnogo gora od turske opasnosti”. Ukoliko bi to učinili, upozoravao je papa, Bog bi im dao toliku snagu da bi samo jedan čovjek mogao nadvladati hiljadu Turaka.⁵¹ U takvoj atmosferi međusobne netrpeljivosti teško je bilo razumjeti šire posljedice onoga što se spremalo. Jedan od rijetkih koji je ispravno shvatio situaciju bio je bizantski retor Dimitrije Kidon. Svjestan da se pomoć Latina iscrpljivala na riječima, pismima i ispraznim obećanjima, on je 1364. godine pisao da Latini ne čine ništa, da im se Turci podsmjehuju i da će Carigrad pasti u roku od godinu dana ako se nešto odmah ne poduzme. Ukoliko se Latini ne budu htjeli boriti sada za Carigrad, zabilježio je Kidon predskazivački, uskoro će biti primorani linije svoje odbrane postavljati u Italiji i na Rajni.⁵²

Rijekama prema Zapadu: Osmanska osvajanja Trakije i Balkana

Uzlet u osmanskome napredovanju privremeno je bio zaustavljen u ljeto 1357. godine kada su Orhanovog jedanaestogodišnjeg sina Halila zarobili fokejski gusari koji su zahtijevali veliki otkup za njegovo oslobođenje.⁵³ Osman-skog vladara je ubrzo potom u težak položaj dovela i smrt njegovog najstarijeg

⁴⁹ KIRIL PETKOV, “From Schismatic to Fellow Christians: East Central European Religious Attitudes towards the Orthodox Balkans (1354–1572)”, *Mediaevistik* 8 (1995), 171–92; IDEM, *Infidels, Turks, and Women. The South Slavs in the German Mind, ca. 1400–1600*, Frankfurt am Main, 1997.

⁵⁰ ANTHONY LUTTRELL, “Latin Responses to Ottoman Expansion before 1389”, u: *The Ottoman Emirate (1300–1389)*, Rethymnon, 1993, 121.

⁵¹ LEMERLE, *L'émirat d'Aydın*, 236–37.

⁵² LOENERTZ, *Démétrius Cydonès Correspondance*, L93, 1.127–28; KYDONES, *Briefe*, T59, 1–2.356. Usp. IHOR ŠEVČENKO, “The Decline of Byzantium Seen Through the Eyes of Its Intellectuals”, *Dumbarton Oaks Papers* 15 (1961), 186.

⁵³ SETTON, *The Papacy and the Levant*, 1.228.

sina Sulejman-paše, od ranije pripremanog za vladarsko dostojanstvo.⁵⁴ To je značilo da je Orhanov mlađi sin Murat neočekivano izbio u prvi plan. Dobivši priliku da zamijeni brata na osmanskim posjedima na Balkanu, mladi prijestolonasljednik je skupa s učiteljem (tur. *lala*) Šahinom nastavio voditi bratovu aktivnu politiku na granici. Pri tome se oslanjao na pomoć bliskih suradnika i iskusnih ratnika koji su u narednom periodu pronijeli osmansku zastavu do neslućenih daljina.⁵⁵

Datum Orhanove smrti nije sigurno utvrđen ali bizantske kratke hronike navode da je umro u martu 1362. godine.⁵⁶ Kada je preuzeo vlast, struktura osmanskog društva i države je bila jednostavna i slična drugim anadolskim emiratima. Zemlja je pripadala cijelom rodu, dijeljena je među sinovima i članovima porodice koji su uživali stanoviti stepen slobode na svom posjedu. Vladar je stajao na čelu države, u svojstvu starješine je zaključivao sporazume, kovao novac i spominjan je petkom na džumi prilikom sedmične molitve, te su upravo tokom Orhanove duge vladavine udareni temelji tipičnoj državnoj upravi koja je bila ključna za kasniji uspješan razvoj Osmanskog carstva.⁵⁷ Uspostavljanje efikasne administracije praćeno je strpljivim usavršavanjem vojne taktike i tehnike, vojska je omogućila širenje granica a teritorijalnu ekspanziju nužno je slijedila i ekonomska.⁵⁸

Unatoč činjenici da je Orhan za sobom ostavio uređen državni aparat te da je otpočeo nezaustavljivo širenje na prostoru Anadolije i Balkana, uloga utemeljivača carstva i prvog pravog graditelja osmanske države u Evropi ipak je pripala njegovom sinu Muratu. Za vrijeme njegove vladavine osmanski osvajači počinju privlačiti pažnju svojih susjeda na Balkanu pa zapadni izvori postaju obilniji. S druge strane, osmanske hronike koje pišu o istom razdoblju su i dalje maglovite i konfuze, pa najranije godine Muratove vlasti i dalje ostaju praktično nepoznate. To se posebno odnosi na utvrđivanje hronologije i redosljeda osmanskih osvajačkih poduhvata.⁵⁹ Tako, naprimjer, još uvijek nije

⁵⁴ Prema vijestima osmanskih hronika smrt Sulejman-paše se može datirati između 25. decembra 1356. i 13. decembra 1357. godine. BELDICEANU-STEINHERR, *Recherches*, 132.

⁵⁵ BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 45.

⁵⁶ SCHREINER, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, 1.66, 561; 2.290–91. Usp. COLIN IMBER, *The Ottoman Empire 1300–1481*, Istanbul, 1990, 26.

⁵⁷ JOEL SHINDER, "Early Ottoman Administration in the Wilderness: Some Limits on Comparison", *International Journal of Middle East Studies* 9.4 (1978), 512.

⁵⁸ LINDNER, "Anatolia, 1300–1451", 121.

⁵⁹ ГЕОРГИЈЕ ОСТРОГОРСКИ, *Серска област после Душанове смрти*, Београд, 1965, 155. Izvještaji zapadnih i osmanskih izvora za ovaj period su kontradiktorni i dosta je teško pomiriti različite verzije priča. Postoje razne hipoteze o tome kako riješiti ovaj problem ali se još

precizno utvrđen tačan datum osvajanja Jedrena pa se taj događaj različito datirao u 1361, 1365, 1369. pa čak i u 1371. godinu.⁶⁰

Bez obzira kada se to tačno moglo desiti, zauzimanje Jedrena značajno je olakšalo dalje osmansko širenje na Balkanu. To je bila najjača tvrđava između Carigrada i Dunava, smještena na glavnoj cesti prema balkanskom gorju. Ona je i ranije bila središte bizantskog vojnog i upravnog sistema na Balkanu, pa ju je Murat učinio prijestolnicom oblasti koja će po Istočnom rimskom carstvu ponijeti turski naziv Rumelija (tur. *Rūmili*). To je označilo i njegovu namjeru da se u narednom periodu prvenstveno fokusira na širenje svoje vlasti na račun balkanskih kršćanskih država. Turci su se u ovom periodu uglavnom naglim prodorima i zaposjedanjem većih centara borili za važne puteve i riječne doline jer su im omogućavale političku kontrolu širih prostora i ubrzanu ekonomsku dobit.⁶¹ Tako je rijeka Marica sa svojim pritokama činila važnu komunikacijsku mrežu, povezujući Trakiju sa Crnim morem i unutrašnjosti Balkana.

uvijek nije došlo do jedinstvenog mišljenja. Franz Babinger je utvrdio da u ranoosmanskim hronikama postoji sedamnaestogodišnja praznina u periodu između 1364. i 1381. godine, koja se podudara s vremenom vladavine sultana Murata. Kasniji pisci su pokušavali taj nedostatak popuniti ubacivanjem godina i proizvoljnom rekonstrukcijom događaja. To se najbolje vidi na primjeru Bitke na Marici, koju srpski i ostali izvori pouzdano smještaju u 1371. godinu, dok je osmanski datiraju u 1364/65, te na osvajanju Niša za koji se također navode dva datuma s razmakom od jednog desetljeća, 1375. i 1386. godina. BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 29, 76. Nekonsistentnost u hronologiji mogla bi poticati iz toga što mnoga prvobitna osmanska osvajanja nisu imala trajan karakter, te što se stara vlast uspijevala relativno brzo povratiti na prethodne pozicije. S obzirom na to da su kasnija osvajanja bila temeljitija, autori su onda dva događaja stapali u jedan.

⁶⁰ HALIL İNALCIK, "The Conquest of Edirne (1361)", *Archivum Ottomanicum* 3 (1971), 185–210, smatra da je Murat 1359. pokrenuo veliku ofanzivu protiv Jedrena, sistematski okupirao tvrđave na ključnim putevima, izolirao Jedrene i primorao njegove branitelje ga predaju 1361. godine. IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR, "La Conquête d'Adrianople par les Turcs", 439–61, u opširnoj i dokumentiranoj raspravi, navodeći cjelokupnu dotadašnju relevantnu literaturu o ovome pitanju, tvrdi da su nakon gubitka Galipolja 1366. osmanski krajišnici na Balkanu djelovali neovisno i da su Jedrene osvojili tek oko 1369. godine, pri čemu je Murat njime ovladao tek nešto prije 1376/77, vjerovatno 1373. ELIZABETH A. ZACHARIADOU, "The Conquest of Adrianople by the Turks", *Studi Veneziani* 12 (1970), 211–17, postavlja pitanje da li su Turci koji su zaposjeli najveći grad Trakije uopće bili osmanski Turci, dok se NICOL, *The Last Centuries of Byzantium*, 285, opredjeljuje za 1369. godinu. Dugu i opširnu bibliografiju radova naučnika koji se bave ovom temom donose ЛЬУБОМИР МАКСИМОВИЋ, "Византија и Турци од маричке до косовске битке (1371–1389)", *Глас САНУ* 377 (1996), 35 п. 8; i РАДИЊ, *Време Јована V Палеолога*, 342.

⁶¹ ОСТРОГОРСКИ, *Серска област после Душанове смрти*, 35–36.

Nakon Jedrena, osmanski Turci su u desetogodišnjem periodu, gotovo bez otpora, zauzeli cijelu istočnu Trakiju.⁶² Dimotikom, drugom tvrđavom po značaju u Trakiji, zagospodarili su 1361. godine.⁶³ Nedugo potom zauzeli su i Plovdiv gdje su utvrdili sjedište prvog rumelijskog beglerbega, Muratovog učitelja Lala Šahin-paše.⁶⁴ Ovo širenje im je omogućilo da slobodno upadaju u oblasti serskog despota Jovana Uglješe i njegovog brata srpskog kralja Vukašina. Đumuldžinu (*Komotini*) u središtu rodopske oblasti, kao jedan od strateški najvažnijih gradova bizantskog Volerona, Turci su osvojili u zimu 1364/65. godine. Zauzimanje ovog mjesta predstavlja značajan trenutak u osmanskom osvajanju Balkanskog poluotoka, jer su njime Turci uspjeli trajno ovladati većim dijelom rodopske oblasti.⁶⁵

Ključ prvih osmanskih uspjeha

Prvi osmanski poduhvati na Balkanskom poluotoku bili su obilježeni značajnim uspjesima, praćeni osvajanjem ključnih pozicija, širenjem teritorije i zone utjecaja, te naizgled nezaustavljivim napredovanjem. U historiografiji vlada mišljenje da osnovne uzroke ovog munjevitog uspjeha treba tražiti u razvijenom osvajačkom metodi usavršavanom kroz period od nekoliko decenija.⁶⁶ Svakako se mora voditi računa o tome da je pozadina osmanskih uspjeha bila višeslojna, da su na njih utjecale ne samo prilike u osmanskoj državi nego i specifične političke okolnosti u kršćanskim zemljama. Osim toga, osmanske metode i principi osvajanja su se mijenjali kroz vrijeme i prilagođavali se datim prilikama, što je zapravo njihova najbitnija karakteristika.

⁶² BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 49, 62.

⁶³ OSTROGORSKY, *Geschichte*, 442. Prema BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 46, Dimotika je pod osmansku vlast pala još 1360. godine.

⁶⁴ Zauzimanje Plovdiva smješta se ili u 1363. ili u 1370. godinu. Usp. OSTROGORSKY, *Geschichte*, 443; BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 43. Lala Šahin-paša je, prema izvještajima osmanskih hroničara, također učestvovao i u osvajanju Veroje za koje izvori također nude dva datuma: 765. anno hegirae (počela 10. oktobra 1363), BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 50; i anno mundi 6894. (1385/1386), GEORGE T. DENNIS, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382–1387*, Roma, 1960, 128 n. 78.

⁶⁵ ОСТРОГОРСКИ, *Серска област после Душанове смрти*, 35–36.

⁶⁶ Osnovni radovi koji tretiraju osmanske osvajačke metode: HALIL İNALCIK, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica* 2 (1953), 103–29; ISTI, "The Emergence of the Ottomans", 283–86; ISTI, "J. W. Barker, Manuel II Palaeologus (1391–1425)", 272–85. Usp. ŠABANOVIĆ, *Bosanski pašaluk*, 16–18.

Ipak, u ranom periodu osmanskog prisustva na Balkanu mogu se prepoznati obrisi određene strategije koju je osmanska vojska koristila u pokoravanju novih oblasti, a koja će kasnije postati svojevrsno pravilo. Turci su prije svega znali uspješno identificirati slabost svojih protivnika te iskoristiti razmirice i pad morala među kršćanskim stanovnicima Balkanskog poluotoka.⁶⁷ Oni su također osvajanju pristupali postepeno i sistematično, bez nepotrebno ishitrenih, naglih i nepromišljenih poteza. Stoga su redovito nastojali s vladarima susjednih država uspostaviti neku vrstu sporazumnog odnosa, te ih tek kroz izvjestan period eliminirati. U tu svrhu su poduzimali brojne i česte upade u susjedne zemlje s namjerom da se taj prostor ekonomski oslabi, stanovništvo prorijedi, te da se onima koji ostanu ulije strah od nekog budućeg razornog pohoda. Vladari pogođenih oblasti u takvim uslovima najčešće nisu imali drugog izbora nego da prihvate uslove nametnute osmanskom vojnom silom. To se tada činilo i logičnim rješenjem jer priznavanje osmanske prevlasti nije odmah rezultiralo njihovim zaposjedanjem određenog teritorija. Dopuštanje lokalnim vladarima da se neko vrijeme održe na vlasti bila je redovna faza u postupku osmanskog osvojenja i omogućavala je Turcima da se ne zadržavaju trajno u tim oblastima ukoliko nisu bili u prilici da nad njima uspostave stalnu i čvrstu vlast.⁶⁸

Tek nakon toga su Turci nastojali uspostaviti uporište u srcu napadnutog područja s ciljem da im ono na tom terenu posluži kao baza za kontrolu potčinjenog prostora i kao odskočna daska za dalja napredovanja. Posljednja faza osvajanja podrazumijevala je ostvarivanje direktne kontrole nad zemljom s namjerom da se primjenom timarskog sistema u njoj zavede osmanski državni, društveni i ekonomski poredak, pri čemu početna uspostava tog sistema nije nužno predstavljala korjenitu promjenu ili brisanje prethodno postojećeg reda.⁶⁹

Vodeća uloga u osmanskome osvajanju Balkana pripadala je vojnim organizacijama i jedinicama uspostavljenim u pograničnim oblastima, krajištima (tur. *uç*, doslovno *kraj*), povjerenim na upravu sposobnim vojnim zapovjednicima – sultanovim krajišnicima, odnosno *uç-begovima* (tur. *uç-beyleri*).⁷⁰ Labava, ili u nekim najranijim slučajevima i nepostojeća državna kontrola

⁶⁷ PETER CHARANIS, "The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370–1402", *Byzantion* 16 (1944), 286.

⁶⁸ İNALCIK, "J. W. Barker, Manuel II Palaeologus", 276.

⁶⁹ İNALCIK, "Ottoman Methods of Conquest", 103; ŠABANOVIĆ, *Bosanski pašaluk*, 17.

⁷⁰ FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 290, predstavlja *uç* kao "vojni bastion za odbranu granica i teritorija osmanske Rumelije, i odskočni poligon za upade i vojne pothvate na neprijateljsko zemljište".

ovih prostora pretvorila ih je u surova okruženja, zone gotovo konstantnog prekograničnog ratovanja gdje mijenjanje strana nije bilo rijetka pojava i gdje su se posebno običavali skupljati razbojnici i avanturisti u potrazi za slavom, ratom i plijenom.⁷¹ Po svojoj prirodi ova krajišta su predstavljala specifične i fluidne oblasti gdje su se naizmjenično smjenjivali periodi sukoba i suradnje pa je to rezultiralo miješanjem etničkih, vjerskih i kulturnih elemenata s obje strane granice. Ta razmjena ljudi i ideja iz suprotnih tabora je utjecala i na sultanove krajišnike koji su praktično sudjelovali u kulturnom miljeu slavenskog svijeta na Balkanu. Održavali su bliske veze s lokalnim elitama te su usvajali običaje svojih susjeda koji su ih nazivali slaviziranim patronimičnim prezime-nima i oslovljavali titulom vojvode.

Isprva su *uç-begovi* imali samo vojnu vlast, ali su kasnije primili i upravnu kontrolu, što ih je pretvorilo u namjesnike koji su vladali svojim oblastima u sultanovo ime. Njima zapravo pripada zasluga za neprestano širenje Osman-skog carstva u Rumeliji jer su zapovijedali svojim ratnim skupinama, inicirali i organizirali pljačkaške upade te uspostavljali izvidnice za dalja osvajanja.⁷² Oni su djelovali s određenim stepenom neovisnosti te su čak uspostavili i po-rodlične dinastije od kojih su neke trajale sve do vremena sultana Mehmeda II. Od samih početaka ovakvog vojnog i upravnog sistema na Balkanu krajišnici su uspjeli obezbjediti da njihova služba postane nasljedna i da se zadrži u okvi-ru porodice.⁷³ Njihovom položaju posebno je pogodovalo to što su bili odvojeni od centralne vlasti 1366. godine kada su Turci na nekoliko godina izgubili Gali-polje.⁷⁴ Oni su bili veoma imućni, posjedovali su robove i privatne trupe, kao i velika nasljedna imanja. Ponašali su se kao sultanovi vazali, a ne kao podanici.

⁷¹ İNALCIK, "Foundation of Ottoman State", 54.

⁷² LINDNER, "Anatolia, 1300–1451", 126. U spisima iz vremena sultana Bajazida I se navodi da se na granicama prema nevjernicima trebaju postavljati krajiški begovi koje treba nagraditi velikim timarima i velikom vojnom snagom. FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 290.

⁷³ Sultan je krajišnicima priznao ogromne osvojene teritorije kao njihove posjede, kasnije pretvorene u vakufe kojima su upravljali njihovi nasljednici. O Muratovim krajišnicima se ne zna mnogo više od kratkih životopisa zabilježenih u ranim osmanskim hronikama. BA-BINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 73.

⁷⁴ Križari su pod vodstvom savojskog kneza Amadea VI zauzeli Galipolj 23. augusta 1366. go-dine. SETTON, *The Papacy and the Levant*, 1.299. Bizantski car Jovan V tada je boravio na dvoru ugarskog kralja Ludovika od kojeg je očekivao vojnu pomoć za borbu protiv Tura-ka. O tome: ДЪУЛА МОРАВЧИК, "Византийские императоры и их послы в г. Буда", *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 8 (1961), 239–56; PETER WIRTH, "Die Haltung Kaiser Johannes' V. bei den Verhandlungen mit König Ludwig I von Ungarn zu Buda im Jahre 1366", *Byzantinische Zeitschrift* 56.2 (1963), 271–72.

Osnovna dužnost im je bila da prate susjedne zemlje i da se pripremaju za njihovo osvajanje konstantnim vojnim upadima i bespoštednim haranjem.⁷⁵

Vojne pogranične zone osmanskih krajišnika su se pomjerale prema zapadu i sjeveru u nekoliko valova; do 1361. godine obuhvatale su prostor do rijeke Marice, već do 1383. proširile su se na Balkansko gorje, u narednih deset godina su se pružile dolinom Dunava u Dobrudžu te na zapadu do Kosova, da bi do sredine 15. stoljeća obuhvatale Albaniju, Tesaliju, gornju Srbiju, Bosnu i Vidin.⁷⁶

U krajištima je u svako vrijeme boravio znatan broj laganu naoružanih konjanika, akindžija (tur. *akıncı*, od glag. *akın* – teći, isticati). Pod komandom krajišnika oni su predstavljali isturenu vojnu formaciju s ciljem vršenja iznenadnih upada na neprijateljski teritorij.⁷⁷ Osnovna odlika njihovog ratovanja bila je mobilnost koja im je obezbjeđivala nemjerljivu prednost u odnosu na tešku vitešku konjicu srednjovjekovnih kršćanskih armija – na kvalitetnim i laganim konjima su mogli u kratko vrijeme prelaziti velike udaljenosti. Živjeli su uglavnom od plijena zadobijenog pljačkom. Prema najčešće nepouzdanim izvorima bilo ih je između 10.000 i 20.000, a dijelili su se u manje grupe od po nekoliko desetina, stotina ili hiljada kako bi učinkovitost njihovog napada bila veća. Obično su bili naoružani mačem, kopljem, buzdovanom i štitom.⁷⁸

⁷⁵ PÁL FODOR, "Ottoman warfare, 1300–1453", u: *The Cambridge History of Turkey*, sv. 1, Cambridge, 2009, 205.

⁷⁶ İNALCIK, "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329–1451", 239; LOWRY, *The Nature of the Early Ottoman State*, 45–94.

⁷⁷ HEATH W. LOWRY, "Some thoughts on the Meaning of *Gaza* and *Akın* in Early Ottoman Usage", u: *The Ottoman Empire: Myths, Realities and 'Black Holes'* (*Contributions in Honour of Colin Imber*), Istanbul, 2006, 47–50; ОЛГА ЗИРОЈЕВИЋ, "Акинџије између ратова", u: *Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699*, Београд, 1989, 93–100.

⁷⁸ Jedan od najboljih opisa akindžijskih odreda dao je Giovan Maria Angioello. On ih je predstavio na osnovu njihovog sudjelovanja u pohodu protiv Uzun Hasana 1473. godine, navodeći da odred "Agancı", kojih je bilo do 30.000, nije primao redovne plaće, osim onoga što sami osvoje u ratu. Prema njegovom svjedočenju, oni nisu logorovali s ostatkom vojske, nego su izviđali, pljačkali i pustošili zemlju neprijatelja na svim stranama, ali ipak održavajući u tome svemu dobru disciplinu među sobom, kako u raspodjeli plijena tako i u izvršavanju svih svojih pohoda. ANGIOELLO, "A short narrative of the Life and Acts of the King Ussun Cassano", 80. Prema bizantskom historičaru Dukasu: "Ako Turci čuju uzvike glasnika koji ih poziva u napad – koji se na njihovom jeziku zove *aqin* – oni se spuštaju kao tekuća rijeka, nepozvani, većina bez torbi i hrane, bez kopalja i mačeva. Bezbroj drugih im prilaze trčeći, uvećavajući broj trupa, ne noseći ništa više osim palice u rukama. Napadaju kršćane i hvataju ih kao ovce". DOUKAS, *Decline and Fall of Byzantium*, 133–34. Opisi akindžija sačuvani su i kod Bertrandona de la Broquièrea i Konstantina Mihailovića.

Jedan od osnovnih ciljeva ovih akindžijskih upada je bilo i zastrašivanje što se postizalo pokoljima stanovništva, odvođenjem u ropstvo, paljenjem i pustošenjem oblasti. Saznanje da se niko ne može suprotstaviti Turcima širilo je među kršćanima ogroman strah, slabilo odbrambeno raspoloženje i u konačnici omogućavalo lakše uspostavljanje osmanske vlasti pred kojom je stanovništvo bježalo “glavom bez obzira”.⁷⁹ Pri određivanju motiva ovih osmanskih pohoda ne treba biti isključiv. Sasvim je jasno da im je jedan od osnovnih podsticaja bila želja za sudjelovanjem u svetom ratu protiv nevjernika (tur. *gaza*),⁸⁰ ali se to nije nužno kosilo sa stjecanjem osobnog imetka i nanošenjem štete protivnicima pljačkom. Pohode protiv kršćana i njihovih zemalja rijetko je bilo potrebno opravdavati jer su prema islamskom shvatanju ti posjedi smatrani zemljom rata (ar. *dār-al-harb*) koje je trebalo priključiti zemlji islama (ar. *dār-al-islām*).⁸¹

Postojao je i treći koncept a on je podrazumijevao određenu vrstu međuprostora i uključivao je one zemlje stečene sporazumnim načinom (*dār-al-‘ahd* ili *dār-al-sulh*).⁸² To je bilo područje gdje su osmanski sultani mogli vršiti vlast putem posrednika, odnosno vazala dovedenih u tributarni, tj. “harački” odnos. Stepenn njihove samostalnosti u odnosu na centralnu vlast ovisio je od mnogo faktora, te iako im je položaj prividno bio povoljan, osmanski pravni sistem smatrao je njihove posjede dijelom državne teritorije.⁸³ Nametanje

⁷⁹ O ovoj je temi u posljednje vrijeme mnogo pisano. Posebno vidi: HANS J. KISSLING, “Türkefurcht und Türkenhoffnung im 15./16. Jahrhundert. Zur Geschichte eines ‘Komplexes’”, *Südost-Forschungen* 23 (1964), 1–18; ЈОВАНКА КАЛИЋ, “‘Страх турски’ после Косова”, u: *Свети кнез Лазар*, Београд, 1989, 185–91. Jedan dio dostupnih primjera koji se odnose na Bosnu skupio je DŽENAN DAUTOVIĆ, “Metus Turchorum – Strah od Turaka u srednjovjekovnoj Bosni”, u: *Osmansko osvajanje Bosanske kraljevine*, Sarajevo, 2014, 75–103.

⁸⁰ LINDA T. DARLING, “Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context”, *Studia Islamica* 91 (2000), 133–63; ISTA, “Reformulating the Gazi Narrative: When was the Ottoman State a Gazi State?”, *Turcica* 43 (2011), 13–53; ALI ANOOSHAHR, *The Ghazi Sultans and the Frontiers of Islam*, London – New York, 2009; A. NURI YÜRDUSEV, “Ottoman Conceptions of War and Peace in the Classical Period”, u: *Just Wars, Holy Wars, and Jihads: Christian, Jewish, and Muslim Encounters and Exchanges*, Oxford, 2012, 190–206.

⁸¹ NORMAN ITZKOWITZ, *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, Chicago – London, 1980, 6; BERNARD LEWIS, *Islam and the West*, Oxford, 1994, 47.

⁸² NICOLA MELIS, “Some Observations on the Concept of *dār al-‘ahd* in the Ottoman Context (Sixteenth–Seventeenth Centuries)”, u: *Dār al-islām / dār al-harb. Territories, People, Identities*, Leiden – Boston, 2017, 182–202.

⁸³ BERNARD LEWIS, *The Political Language of Islam*, Chicago, 1988, 80. Usp. DARIUSZ KOŁODZIEJCZYK, “What is Inside and What is Outside? Tributary States in Ottoman Politics”, u: *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Leiden – Boston, 2013, 421–32.

ovakvog odnosa kršćanskim vladarima Balkana, uz osnovnu obavezu davanja godišnjeg tributa, predstavljao je prvu fazu osmanskog osvajanja.⁸⁴ Taj je princip omogućio stvaranje svojevrsnog prelaznog perioda u toku kojeg su se kršćani navikavali na osmansko prisustvo, upoznavali s njihovim običajima, te čak sudjelovali u intenzivnoj kulturnoj razmjeni. Međutim, on je nužno vodio konačnom pokorenju zemalja i njihovom stvarnom uključivanju u osmanski administrativni sistem, bez obzira na uredno izvršavanje obaveza prema carskoj blagajni. Plaćanje tributa samo je za određeno vrijeme odgađalo osmansko osvojenje pojedinih dijelova Balkanskog poluotoka, ali ga ono nije nipošto moglo sasvim zaustaviti.⁸⁵

Jedan od elemenata koji je olakšavao osmansko osvajanje Balkana bila je i politika sprovođenja niza mjera namijenjenih pridobijanju kršćanskog stanovništva, kako gradskog tako i seljačkog, te vojsku i kler, velikodušnim obećanjima i ustupcima (tur. *istimâlet*). Time su se na mnogim mjestima, posebno u prelaznom periodu, sačuvali stari zakoni i običaji.⁸⁶ Brzom osmanskim napredovanju su značajno doprinosili defetizam i beznađe među balkanskim narodima. Suvremenici su, naime, vjerovali da osmanski uspjesi predstavljaju neizbježnu kaznu za kršćanske grijehе te su ishode ratnih sukoba redovito pripisivali volji i raspoloženju nadnaravnih faktora.

Bitka na Marici 1371. godine: “Gnjevu se Božijem niko ne može suprotstaviti”

Neprestano šireći svoju vlast i presijecajući kopnenu vezu između Carigrada i Soluna, Turci su još od prelaska u Evropu snage usmjerili na dolinu rijeke Marice. Integrirajući njen tok u osmansku državnu teritoriju, osvojili su

⁸⁴ İNALCIK, “J. W. Barker, Manuel II Palaeologus”, 272. O osmanskome tributu vidi: HANID HADŽIBEGIĆ, “Džizja ili Harač”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 3–4 (1952–1953), 55–135. O uspostavljanju i značaju tributarnog odnosa za osmanska osvajanja vidi: СПРЕМИЋ, “Турски трибутари у XIV и XV веку”, 9–58; ИСТИ, “Турци и Балканско полуострво у XIV и XV веку”, 37–48.

⁸⁵ СПРЕМИЋ, “Турци и Балканско полуострво у XIV и XV веку”, 41.

⁸⁶ HALIL İNALCIK, “The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans”, *Turcica* 21–23 (1991), 409; NICOLAS OIKONOMIDES, “Byzantium between East and West (XIII–XV cent.)”, u: *Byzantium and the West c.850 – c.1200*, Amsterdam, 1988, 326. O politici *yagme* i *mudare*, tj. uspješno osmansko kombiniranje prisilnih metoda sa sračunatim pomirljivim nastojanjem razvijanja dobrosusjedskih odnosa i suradnje pisao je: FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 171. O *istimâletu* i osmanskoj političkoj strategiji u pokoravanju Bosne vidi i: SEDAD BEŠLIJA, *Istimâlet. Bosna u osmanskoj političkoj strategiji (15. i 16. stoljeće)*, Sarajevo, 2017.

velike gradove Jedrene i Plovdiv. Odatle su im putevi bili otvoreni prema zapadu i sve češćim upadima u dubinu Balkana, ali detaljni podaci o tim akcijama izostaju.⁸⁷ Ono što je moralo biti jasno i suvremenicima jeste da su se osmanska osvajanja mogla suzbiti i ograničiti jedino učinkovitom vojnom akcijom.

Prvi posjedi na koje su Turci udarili a da su pri tome sreli neku vrstu značajnijeg organiziranog otpora pripadali su despotu Uglješi. Štaviše, on je pokretanjem ofanzivnog rata namjeravao zaustaviti osmansko napredovanje prije nego bi se granični sukobi pretvorili u otvoreni napad na središte njegovog područja. U tu svrhu je nastojao prikupiti pomoć i obrazovati neku vrstu koalicije, ali potencijalni saveznici nisu bili zainteresirani. Tesalija, Epir i Moreja nisu još bili osjetili punu snagu osmanskog vojnog udara pa za njihove vladare ta opasnost nije predstavljala ozbiljniju prijetnju.⁸⁸ Stoga je Uglješa mogao ozbiljno računati samo na podršku svoga brata, srpskog kralja Vukašina, što je, između ostalog, svakako moralo utjecati na konačni ishod njegove akcije.⁸⁹

Uz nužne vojne pripreme, Uglješa je poduzeo i one duhovne pa je aprila 1371. godine otišao na Svetu Goru gdje je manastiru Vatopedu potvrdio sve posjede i privilegije govoreći o namjeri da se digne “на оружје против безбожних Муслимана”.⁹⁰ Prema tome, on je i u proljeće te godine bio spreman za pohod, ali ga je odložio,⁹¹ jednim dijelom vjerovatno zbog vijesti o iznenadnoj smrti bugarskog cara Ivana Aleksandra 17. februara 1371,⁹² ali sasvim sigurno zbog či-

⁸⁷ ОСТРОГОРСКИ, *Серска област после Душанове смрти*, 127.

⁸⁸ МАКСИМОВИЋ, “Византија и Турци”, 35. U okviru diplomatskih aktivnosti i priprema za rat protiv Turaka Uglješa se posebno angažirao na pomirenju sa carigradskom patrijaršijom, ostvarenom tek maja 1371. kada je patrijarh Filotej objavio izmirenje i jedinstvo između srpske i carigradske crkve. Ti pregovori o crkvenom ujedinjenju prethodili su pokušaju sklapanja vojnog saveza sa Bizantom. Dimitrije Kidon je u ljeto 1371. godine održao govor iz kojeg se vidi da je u Carigrad došlo srpsko poslanstvo s namjerom da se sklopi savez protiv zajedničkih neprijatelja. ОСТРОГОРСКИ, *Серска област после Душанове смрти*, 129–37, 139. Vidi također: ТОНИ ФИЛИПОСКИ, “Before and After the Battle of Maritsa (1371): the Significance (or Role) of the Non-Ottoman Factors in the Ottoman Conquests of the Balkans”, u: *The Ottoman Conquest of the Balkans. Interpretations and Research Debates*, Vienna, 2015, 65–78.

⁸⁹ Literatura o Maričkoj bici je dosta obimna pa se ovdje ukazuje samo na osnovne radove: ГАВРО ШКРИВАНИЋ, “Битка на Марици (26. септембра 1371)”, *Војноисторијски гласник*, Бр. 3, 1963, Београд, 71–94; ОСТРОГОРСКИ, *Серска област после Душанове смрти*, 127–46; ХРИСТО МАТАНОВ, *Југозападните блъгарски земи през XIV век*, Софија, 1986, 134–39.

⁹⁰ АЛЕКСАНДАР СОЛОВЈЕВ – ВЛАДИМИР МОШИН, *Грчке повеље српских владара*, Београд, 1936, 287.

⁹¹ ОСТРОГОРСКИ, *Серска област после Душанове смрти*, 141.

⁹² JOHN V. A. FINE, *The Late medieval Balkans*, Ann Arbor, 1994, 368. Usp. JOAN BOGDAN, “Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung”, *Archiv für Slavische*

njenice da je kralj Vukašin u rano ljeto 1371. sa sinom Markom i Đurđem I Balšićem ratovao protiv Nikole Altomanovića na zapadnom dijelu svojih posjeda.⁹³

Dok se Uglješa pripremao za pohod, u drugoj polovini mjeseca jula 1371, đenovješko poslanstvo je boravilo u Avignonu izvještavajući papu o prilikama na istoku. Potaknut njihovim opisom tadašnje situacije papa je poslao pisma brojnim vladarima Zapada javljajući im da su se Turci i drugi neprijatelji kršćanstva okupili u velikom mnoštvu (*in grandi multitudine congregati*) i da puštaju “vihor rata” na zemlje istočnih kršćana “uništavajući ime i kult Krista”. Napomenuo je da će, ukoliko se ne pošalje pomoć do sljedećeg marta, u tim krajevima teško ostati iko ko bi spominjao Kristovo ime.⁹⁴

Ako su ovakve vijesti stizale do juga Francuske, teško je vjerovati da nisu imale glasnjiji odjek na dvoru Uglješe i Vukašina. Oni su svakako htjeli preuzeti inicijativu u svoje ruke i sukob s Turcima započeti dok je osmanska vojska na Balkanu još uvijek bila izolirana od trupa u Anadoliji. Sudeći prema mjestu gdje se odigrala ključna bitka, može se pretpostaviti da su braća svoj napad usmjerila na Jedrene, vjerovatno s nakanom da pokušaju udariti u srce i centar osmanske države kako bi joj zadali što teži udarac.⁹⁵ Neovisno od toga, izričiti podaci o kretanju srpske vojske na putu prema Trakiji nisu sačuvani. Zapravo, nema direktnih informacija ni o detaljima sukoba na bojnopolju kod Černomena na desnoj obali rijeke Marice 26. septembra 1371. godine. Zna se samo toliko da je sukob završen potpunim porazom srpske vojske uz pogibiju oba vladara, i Uglješe i Vukašina.⁹⁶

Jedini suvremeni zapis o Maričkom boju nalazi se na kraju prijevoda djela Dionisija Areopagita, sastavljenog po naredžbi serskog mitropolita Teodosija iz pera starca Isaije, svetogorskog monaha, književnika i diplomate. On spominje da je do 60.000 izabrane vojske, što je svakako pretjerana brojka, pod vodstvom despota Uglješe i kralja Vukašina krenula “na izгнање Турака”, ali pošto se “гневу Божију нико не може супротставити”, oni ne samo da “не изгнаше” nego su i sami stradali, ostavivši nepokopane kosti na bojnopolju.⁹⁷

Philologie 13 (1891), 528, gdje je greškom navedena 1362. godina.

⁹³ КОНСТАНТИН ЈИРЕЧЕК, “Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани”, у: *Зборник Константина Јиречека I*, Београд, 1959, 374; МИХАИЛО Ј. ДИНИЋ, *О Николу Алтомановићу*, Београд, 1932, 19.

⁹⁴ (1. august 1371), BARONIO, *Annales Ecclesiastici*, 26.190–91. Usp. OSCAR HALECKI, *Un Empereur de Byzance a Rome*, Warszawa, 1930, 248.

⁹⁵ ШКРИВАНИЋ, “Битка на Марици”, 82.

⁹⁶ ОСТРОГОРСКИ, *Серска област после Душанове смрти*, 143.

⁹⁷ БОРЂЕ ТРИФУНОВИЋ, *Писац и преводилац инок Исаија*, Крушевац 1980, 85–86, 159–61. Usp. ВЕЉКО РАДУНОВИЋ, “Грчки запис у Житију Светога Симона Светогорца о Маричкој бици”, *Хиландарски зборник* 5 (1983), 180–81.

Sve ostale vijesti potječu iz kasnijeg vremena, pa se Marička bitka ne može pouzdano rekonstruirati. Najviše detalja pružaju osmanski izvori i oni su obilato korišteni u prikazu sukoba. Ako je vjerovati njihovim podacima, onda se bitka zapravo sastojala od noćnog prepada kojim su osmanske snage iznenadile srpsku vojsku i potpuno je porazile.⁹⁸ Pojedini osmanski izvori iz znatno kasnijeg vremena tvrde da se Uglješa dogovorio s kraljevima Bosne, Ugarske i Vlaške da protjera muslimane iz Rumelije, dok Idris Bitlisi izričito navodi da je serski despot mogao računati na vojvode i vlastelu Bosne, Ugarske i Vlaške.⁹⁹ Ove vijesti su krajnje nepouzdanе i pokazuju da su hroničari preslikavali situacije iz kasnijih razdoblja u raniji period. Svakako se ovime htjelo pokazati da je kršćanska koalicija bila brojna i jaka i da je, prema tome, osmanski uspjeh bio veći i značajniji.

Posljedice bitke bile su dalekosežne a njen značaj razumjeli su i suvremenici. Monah Isaija je upečatljivim riječima uspio slikovito prikazati stanje poslije Maričke bitke:

И толика невоља и зло љуто облише све градове и крајеве западне, колико ни уши слушаше, нити очи видеше. После убијања храброг овог мужа, деспота Угљеше, просуше се Исмаиљћани по читавој земљи као птице по ваздуху, и једне хришћане мачем клаху, друге у ропство одвођаху, остале смрт прерана поже, а смрти који избегоше, глађу погубљени бише. Јер таква глад би по свим крајевима, какава не би од створења света, нити после таква, Христe милостиви, да буде. А које глад не погуби, њих допустењем Божијим вуци ноћу и дању нападајући, јеђаху. Авај, тужан призор бејаше видети! Оста земља од свих добара пуста — и људи и животиња и других плодова. Не бејаше кнеза, ни вође, ни наставника међу људима, ни избавиоца, ни спасиоца, већ се све испуни страха исмаиљћанског, и срца храбра јуначких мужева у женска најслабија срца претворише се [...] И, ваистину, тада живи величашу раније умрле ...¹⁰⁰

⁹⁸ ШКРИВАНИЋ, “Битка на Марици”, 86–87.

⁹⁹ О томе: ТРАКО, “Pretkosovski događaji u Hešt Bihistu Idrisa Bitlisija”, 159–204.

¹⁰⁰ ТРИФУНОВИЋ, *Лисац и преводилац инок Исаија*, 85–86, 159–61. Овај запис је објављиван и раније више пута: СТОЈАН НОВАКОВИЋ, *Примери књижевности и језика старог српско-словенскога*, Београд, 1904, 99–101, 273; ЉУБОМИР СТОЈАНОВИЋ, *Стари српски записи и нацписи*, sv. 3, Београд, 1905, 41–44; ЂОРЂЕ СР. РАДОЈИЋИЋ, *Antologija stare srpske književnosti (XI–XVIII veka)*, Београд, 1960, 100–01.

Njegovo je svjedočanstvo ostavilo značajan utisak na one koji su ga imali priliku vidjeti pa se u kasnijim djelima često susreće njegov odjek. Jedan anonimni srpski pisac druge polovine 14. stoljeća ostavio je sljedeći zapis: “Bogomrski oni Ismailćani kao malo počekavši, onda kao pčele prosuše se, i svu zemlju našu protrčaše, jer ne bi onoga koji će zabraniti tima. Ne bi zlo koje ne stворише [...] O zemljo, rastvori se, žive primi sve nas!”¹⁰¹ I poznati Konstantin Filozof je pisao u istom duhu: “А друго исмаиљхански род, који се на нас изливаше као неки скакавци, једне су одводили, друге заробљавали, друге пленили, друге клали, као огањ ломећи и све сатирући, где год се налажаху и увек се наметају, и ишли су да оно што је остало поједу и немилостиво погубе”.¹⁰² Osim ovih, bilješku o strahu od Turaka i njihovim upadima na Svetu Goru ostavio je pravoslavni svetitelj Romil Ravanički. On je poslije bitke pisao: “pogibija onoga najhrišćanskijeg Uglješe izazva veliki metež i strahom ispuni sve monahe na Svetoj Gori, osobito usamljenike i one koji u pustim mestima življahu”.¹⁰³

Marički poraz je, prema riječima Georgija Ostrogorskog, “bila najveća i najdalekosežnija pobjeda Turaka pre 1453”.¹⁰⁴ Smrt cara Uroša u decembru 1371. godine ostala je u sjenci bitke, premda je označavala kraj dvostoljetne vladavine dinastije Nemanjića u Srbiji. Poslije Uroša jedini zakoniti srpski vladar bio je najstariji sin kralja Vukašina – Marko. No to u očima njegovih suvremenika nije ništa predstavljalo. On je poslije očeve pogibije s bratom Andrejašom gospodario znatno umanjenom teritorijom u oblasti Zapadne Makedonije, a veoma je brzo bio primoran priznati sultanovu vrhovnu vlast.¹⁰⁵

Izostanak bizantskih snaga iz Uglješine koalicije se može objasniti unutrašnjim komplikacijama u Carigradu. Za vrijeme Bitke na Marici Jovan V je boravio u Italiji, dok mu se sin Andronik iz prijestolnice otvoreno suprotstavljao.¹⁰⁶ Razočarani car je nakon povratka kući 28. oktobra 1371. svom mlađem sinu Manojlu povjerio vlast u Solunu i bizantskoj Makedoniji izrazivši nadu da

¹⁰¹ RADOJIĆIĆ, *Antologija stare srpske književnosti (XI–XVIII veka)*, 124–25.

¹⁰² ЈАГИЋ, “Константин Философ”, 258; *Старе српске биографије XV и XVII века*, 57.

¹⁰³ МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ, “О нападима Турака на Свету Gorу на основу византијских извора”, *Jugoslavenski istorijski časopis* 1–2 (1979), 12. O problematici osmanskih odnosa sa manastirskim posjedima na Atosu vidi: NICOLAS OIKONOMIDES, “Monastères et moines lors de la conquête ottomane”, *Südost-Forschungen* 35 (1976), 1–10; АЛЕКСАНДАР ФОТИЋ, “Светогорски метоси у доба прве турске власти 1383–1403 (питање опште конфискације)”, *Зборник радова Византолошког института* 37 (1998), 213–19.

¹⁰⁴ ОСТРОГОРСКИ, *Серска област после Душанове смрти*, 143; ISTI, *Geschichte*, 447.

¹⁰⁵ РАДЕ МИХАЉЧИЋ, *Крај Српског царства*, Београд, 1975, 168–69.

¹⁰⁶ СНАРАНИС, “The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks”, 292.

će ih moći braniti od Turaka.¹⁰⁷ Ohrabren novom ulogom, mladi despot Manojlo je u kratkom periodu stigao do središnjih dijelova Uglješine despotovine, u svakom slučaju prije osmanske vojske, pa su njegove brze akcije Bizantincima donijele najveću teritorijalnu korist od srpskog poraza. On je u nešto manje od mjesec dana iz Soluna uspio zaposjesti Ser, nekadašnje sjedište Uglješine države, što je u Carigradu dočekano s oduševljenjem.¹⁰⁸ Ali to stanje nije potrajalo dugo. Bizantincima nije trebalo mnogo vremena da shvate da je Marička bitka bila ključna prekretnica u osmanskom osvajanju Balkana. U jednom kasnijem dokumentu, prostagmi svetogorskim manastirima iz 1408. godine, car Manojlo II je isticao da je poslije Uglješine smrti počela veoma teška i dugotrajna “najeza Turaka”.¹⁰⁹ Prema jednoj kratkoj hronici iz kasnijeg vremena, Turci su poslije Bitke na Marici počeli “osvajati kršćanska carstva”.¹¹⁰

Turci nisu mogli do kraja iskoristiti svoju pobjedu u teritorijalnom smislu jer se sukob odigrao na njihovoj državnoj teritoriji i zbog toga što je veliki dio njihovih snaga i dalje boravio u Anadoliji.¹¹¹ Neovisno od toga, ishod bitke je ipak bio značajan na više razina. Potvrdio je i osnažio osmansku vlast u maričkoj dolini te ohrabrio njihove trupe da pređu Makedoniju i poduzimaju pohode do Tesalije i Albanije, izbivši čak i na Jadransko more.¹¹² Reagirajući na bizantsko zaposjedanje Makedonije, oni su 10. aprila 1372. godine napali Solun i pokazali šta namjeravaju činiti u predstojećem periodu.¹¹³

U dugoročnom smislu za Turke je bilo daleko korisnije to što su u relativno kratkom periodu poslije Maričke bitke svoju vrhovnu vlast nametnuli nizu pravoslavni vladara na Balkanu – braći Jovanu i Konstantinu Dragašu, kralju Marku, bugarskom caru Ivanu Šišmanu i bizantskom caru Jovanu V Paleologu. Od svih slučajeva historičarima je bio najzanimljiviji ovaj posljednji pa su vođene duge diskusije o tome šta je bio neposredni povod vladaru Istočnog rimskog carstva da prizna vrhovni autoritet osmanskog sultana. Mnogi

¹⁰⁷ DENNIS, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica*, 27, 33.

¹⁰⁸ БОЖИДАР ФЕРЈАНЧИЋ, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд, 1994, 115–16.

¹⁰⁹ ОСТРОГОРСКИ, *Серска област после Душанове смрти*, 146. Zanimljiv primjer se nalazi u zapisu iz Protatskog pomenika u kojem se spominje smrt blaženih despota Uglješe i kralja Vukašina, ИВАН ЂУРИЋ, “Поменик светогорског Протата с краја XIV века”, *Зборник радова Византолошког института* 20 (1981), 155. Усп. ISTI, *Sumrak Vizantije*, 23.

¹¹⁰ SCHREINER, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, 1.561. Усп. БОЖИДАР ФЕРЈАНЧИЋ, “Вести Кратких хроника о српској средњовековној историји”, *Глас САНУ* 338 (1983), 154.

¹¹¹ ШКРИВАНИЋ, “Битка на Марици”, 92.

¹¹² İNALCIK, “The Ottoman Turks and the Crusades, 1329–1451”, 242; ANTHONY LUTTRELL, “The Crusade in the Fourteenth Century”, u: *Europe in the Late Middle Ages*, London, 1965, 146.

¹¹³ DENNIS, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica*, 33.

su autori navodili da su ga neuspjeh njegove diplomatske misije na Zapadu i propast pregovora s rimskim papom primorali da pokuša odnose s Turcima srediti na najbolji mogući način, a zbog blizine datuma Bitke na Marici neki su i u njenom ishodu vidjeli direktni povod za carev postupak. To se svakako moralo desiti tokom 1372. pošto je već u proljeće naredne godine, ispunjavajući svoje vazalne obaveze, car Jovan V pratio sultana Murata na vojnom pohodu u Anadoliji.¹¹⁴

Reakcija katoličkog Zapada

Prvi glasovi o ishodu Maričke bitke stigli su do Avignona tek početkom maja 1372. Papa Grgur XI, koji je nešto više od godinu dana ranije naslijedio Urbana V, pisao je ugarskom kralju i mletačkom duždu da su "impij Turchi, atrocis hostes christiani nominis", nakon što su pobijedili neke velikaše Raškog kraljevstva u grčkim predjelima, zaposjeli široka prostranstva, došli do granica Ugarske, Raške, Albanije pa čak i do obala Jadranskog mora s namjerom da zauzmu tamošnje luke. Papa je od ugarskog kralja Ludovika očekivao da pokrene protuofanzivu, a na Mlečane je računao da kršćansku vojsku obezbijede lađama.¹¹⁵ Pošto je shvatio da je neophodan snažniji otpor Turcima, u novembru 1372. je uputio zvaničan poziv za skup u Tebi titularnom latinskom caru, Mlečanima, Đenovljanima, Ivanovcima, kraljevima Kipra, Ugarske i Sicilije, bizantskom caru te latinskim gospodarima Ahaje i Atike.¹¹⁶ Cilj ovog skupa trebao je biti stvaranje antiosmanske koalicije jer je, prema sadržaju sastavljenih pisama, "veliko mnoštvo Turaka oružjem širilo svoju iskrivljenu i nevjerničku vlast do granica kraljevstva Srbije i Albanije, do kneževine Ahaje i Atenskog vojvodstva", čemu su se kršćani trebali zajednički oduprijeti.¹¹⁷ Ovaj se skup, planiran za jesen 1373, po svemu sudeći uopće nije ni održao.¹¹⁸

¹¹⁴ GEORGIJE OSTROGORSKI, "Byzance, Etat tributaire de l'empire Turc", *Зборник радова Византолошког института* 5 (1958), 50; Usp. ZORICA ĐOKOVIĆ, "When did the Byzantine Empire become a Vassal State?", *Београдски историјски гласник* 3 (2012), 61–71.

¹¹⁵ (14. maj 1372), THEINER, *Mon. Hung.* 2.115–16. HALECKI, *Un Empereur de Byzance a Rome*, 252.

¹¹⁶ SETTON, *The Papacy and the Levant*, 1.328–29.

¹¹⁷ (13. novembar 1372), THEINER, *Mon. Hung.* 2.130. KENNETH M. SETTON, "The Catalans in Greece, 1311–1380", u: *A History of the Crusades*, sv. 3, Madison, 1975, 210.

¹¹⁸ NORMAN HOUSLEY, *The Later Crusades 1274–1580 – From Lyons to Alcazar*, Oxford, 1992, 70; DENO GEANAKOPOLOS, "Byzantium and the Crusades, 1261–1354", u: *A History of the Crusades*, sv. 3, Madison, 1975, 79.

Najvažnija papina uzdanica za organiziranje vojnog pohoda u tom trenutku bio je ugarski kralj Ludovik koji je u toku duge i aktivne vladavine izgradio reputaciju križarskog ratnika. Papa Urban V ga je 1364. opisivao kao idealnog kršćanskog vladara, “veoma posvećenog kneza i najsjajnijeg sina Božije Svete Crkve”, dok ga je Grgur XI 1373. godine isticao kao “najkršćanskijeg kneza i herojskog malja nevjernika”.¹¹⁹ No dok se u njegovim poveljama i pismima antiosmanski križarski pohodi često spominju, Ludovik se trudio nastalu situaciju više iskoristiti kako bi proširio svoju vlast na štetu Bugara i drugih susjeda na Balkanu.¹²⁰ Unatoč tome, papa Grgur XI ga je postavio u središte planiranog predstojećeg križarskog rata te je marta 1373. izdao niz pisama o tome. Iz njihovog sadržaja je očigledno da se Ludovik čvrsto obavezao povesti vojsku i u potpunosti istjerati Turke s Balkana. Bilo je predviđeno da se križarski rat propovijeda u Ugarskoj, Poljskoj i Dalmaciji, s indulgencijama za sve one koji bi se borili najmanje šest mjeseci.¹²¹ Međutim, ugarski kralj je izigrao ukazano povjerenje, odugovlačio je i otezao i na kraju nije ni poveo vojsku protiv Turaka. Zbog toga mu je razočarani papa Grgur XI uskratio tražena novčana sredstva te nije više na njega ozbiljno računao.¹²² Teško se ne složiti s historiografskim ocjenama koje kažu da je Ludovik obmanjujući Rimsku kuriju nanio priličnu štetu križarskim nastojanjima da ograniče osmansko širenje na Balkanu.¹²³

Štetu udruženoj akciji nanosili su i duboki nesporazumi između katoličkog i pravoslavnog svijeta. Na katoličkom Zapadu tako nisu potpuno shvaćene sve razmjere bizantske nemoći i težina nove pozicije carstva. Papa je prve glasove o vazalnom odnosu i potčinjenosti prema Turcima iz 1374. protumačio kao uspostavljanje bezbožnog saveza između Grka i Turaka uperenog protiv “Kristovih vjernika” (*inter Grecos et Turcos quedam impia colligatio adversus fideles Christi*),¹²⁴ dok se u Veneciji vjerovalo da se car i sultan pripremaju za zajedničku vojnu akciju, pa su u julu 1374. poduzimane mjere protiv očekivane opasnosti.¹²⁵

¹¹⁹ NORMAN HOUSLEY, “King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342–1382”, *The Slavonic and East European Review* 62.2 (1984), 192–208.

¹²⁰ LUTTRELL, “Latin Responses to Ottoman Expansion before 1389”, 125.

¹²¹ HOUSLEY, “King Louis the Great of Hungary and the Crusades”, 205.

¹²² ANTHONY LUTTRELL, “Gregory XI and the Turks: 1370–1378”, *Orientalia Christiana Periodica* 46 (1980), 395–96, 407.

¹²³ HALECKI, *Un Empereur de Byzance a Rome*, 319; HOUSLEY, “King Louis the Great of Hungary and the Crusades”, 207.

¹²⁴ (21. septembar 1374), HALECKI, *Un Empereur de Byzance a Rome*, 301 n. 3. DENNIS, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica*, 35.

¹²⁵ OSTROGORSKI, “Byzance, Etat tributaire de l’empire Turc”, 49; РАДИЋ, *Време Јована V Палеолога*, 364.

Tek nakon što su mu se vratili poslanici iz Carigrada 1375. godine papa je mogao stvoriti pravu sliku o dešavanjima na istoku. Svojim saveznicima je odao nekoliko pisama objašnjavajući im pravo stanje stvari. Pokušao je poduzeti i konkretnu akciju te je 27. oktobra 1375. uputio poslanika u Ugarsku kako bi tamo pokušao oživjeti križarski pohod, naglasivši u pismu da je bizantski car, “nimis oppressus a Turcis”, ostavljen bez ikakve pomoći, bio primoran početi plaćati tribut jer je samo sklopivši “certam concordiam et colligationem” s Turcima mogao spasiti svoje carstvo. Upozoravao je i dalje da je postojala velika mogućnost da Carigrad sasvim dođe pod njihovu vlast, što bi im omogućilo da zauzmu cijeli kršćanski istok i ugroze kneževinu Ahaju, pa čak i Napuljsko kraljevstvo. S tim u vezi papa je pozivao da se Grcima pomogne bez odlaganja tako što bi se spriječilo osmansko napredovanje na Balkanu.¹²⁶ U pismu Ivanovcima u Češkoj iz decembra 1375. isticao je da su “impia Turchi persecutores nominis Christiani” napali, zauzeli i uništili skoro cijelo slavno Romejsko carstvo, te da je ista sudbina zadesila Bugarsku i Srbiju. Papa se žalio da su također okružili i slavni Carigrad i njegovog cara, kojeg ne samo da su učinili svojim tributarom nego će ga i u potpunosti držati u svojim šakama ukoliko brzo ne uslijedi pomoć vjernika sa Zapada.¹²⁷

Tokom naredne 1376. godine ništa konkretno nije bilo učinjeno zato što su svi napori bili usmjereni na papin povratak u Rim.¹²⁸ U međuvremenu je na istoku sredinom jula iste godine carev sin Andronik, nakon neuspješne pobune protiv oca, uspio pobjeći iz tamnice u Peru. Očekujući zauzvrat vojnu pomoć ponudio je Tenedos Đenovljanima, što je vodilo iscrpljujućem sukobu između Venecije i Đenove koji je eskalirao sredinom 1377. godine,¹²⁹ i Galipolj Turcima.¹³⁰ Uz podršku Đenove i Turaka Andronik je ušao u Carigrad, zarobio oca i braću, smjestio ih u zatvor te se 18. oktobra 1377. krunisao za cara.¹³¹ U

¹²⁶ (27. oktobar 1375), BARONIO, *Annales Ecclesiastici*, 26.249. HALECKI, *Un Empereur de Byzance a Rome*, 314–15. O križarskim poduhvatima ugarskog kralja Ludovika vidi: HOUSLEY, “King Louis the Great of Hungary and the Crusades”, 192–208.

¹²⁷ (8. decembar 1375), BARONIO, *Annales Ecclesiastici*, 26.250; THEINER, *Mon. Hung.* 2.155.

¹²⁸ LUTTRELL, “Gregory XI and the Turks”, 410.

¹²⁹ Do višegodišnjeg rata oko otoka Tenedosa došlo je zbog suprotstavljenih interesa Đenove i Venecije na posjedima Bizantskog carstva. Sam otok na ulazu u Dardanele imao je izniman strateški značaj. Rat koji je okončan tek 1381. godine mirom u Chioggi je bio najdestruktivniji od svih ratova između dvije republike. LUTTRELL, “Gregory XI and the Turks”, 410; ĐURIĆ, *Sumrak Vizantije*, 13. Usp. БАРИША КРЕКИЋ, “Дубровник и рат око Тенедоса”, *Зборник радова Византолошког института* 5 (1958), 21–47.

¹³⁰ O osmanskom drugom osvajanju Galipolja 1376. godine vidi: BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 39–45.

¹³¹ DENNIS, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica*, 37.

martu iduće 1378. godine umro je papa Grgur XI, a s njim i nastojanja oko organiziranja križarskog rata. Financijski iscrpljena povratkom kurije iz Avignona u Rim i ratovima na Apeninskom poluotoku, papinska administracija nije više mogla punu pažnju posvetiti vojnom pohodu protiv Turaka, te se njen odgovor nužno svodio samo na ekstenzivnu diplomatsku korespondenciju bez dugoročnih rezultata.¹³² U narednom periodu je nastupila šizma u Katoličkoj crkvi te je interes za organiziranje križarskog rata naglo opao.¹³³

Najdalekosežnija posljedica ove naizgled beznačajne epizode sukoba unutar bizantske carske dinastije bila je ta da su ponovnim zaposjedanjem Galipolja 1377. godine konačno bili objedinjeni osmanski posjedi na Balkanu i Anadoliji, te da je od tada pa sve do kraja rata oko Tenedosa do augusta 1381. sultan Murat bio slobodan da konačno učvrsti sve uspjehe koje su postigli njegovi ratnici na Balkanu dok je on boravio u Anadoliji.¹³⁴ Taj period konsolidacije prekinut je osvajanjem Sera 19. septembra 1383. godine.¹³⁵ Pored simboličke vrijednosti zauzimanja tog grada kao značajnog centra dotadašnjeg bizantskog otpora Turcima, daleko je važniji bio njegov strateški položaj jer je otvarao puteve prema zapadu, a Turci nisu propuštali nijednu priliku da napadaju nove zemlje i prodiru sve dublje u unutrašnjost Balkanskog poluotoka. Grad Ser i cijela novoosvojena oblast pripali su Evrenos-begu, zapovjedniku zaduženom za njihovo osvajanje.¹³⁶ Zaleđe su držali osmanski vazali braća Dragaš i nasljednici kralja Vukašina, što je ostavljalo Turcima slobodan prolaz da nastave širiti svoj utjecaj na susjedna područja u Makedoniji, Bugarskoj i sjevernoj Grčkoj.¹³⁷ Osvajanje Sera omogućilo je Turcima da početkom novembra 1383. započnu opsadu Soluna, drugog najvažnijeg grada Bizantskog carstva. Grad je

¹³² ANTHONY LUTTRELL, "Popes and Crusades: 1362–1394", u: *Genèse et débuts de Grand Schisme d'Occident: 1362–1394*, Paris, 1980, 578.

¹³³ O zapadnoj crkvenoj šizmi vidi: JOËLLE ROLLO-KOSTER – THOMAS M. IZBICKI (ur.), *A Companion to the Great Western Schism (1378–1417)*, Leiden – Boston, 2009; ZSOLT HUNYADI, "The Western Schism and Hungary. From Louis I to Sigismund of Luxembourg", *Chronica* 13 (2017), 45–53.

¹³⁴ NICOL, *The Last Centuries of Byzantium*, 284.

¹³⁵ O osmanskom osvajanju Sera 1383. godine vidi: GEORGIJE OSTROGORSKI, "La prise de Serrès par les Turcs", *Byzantion* 35 (1965), 302–19; ELIZABETH A. ZACHARIADOU, "Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery (Serres)", *Südost-Forschungen* 28 (1969), 1–12; IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR, "La prise de Serres et le firman de 1372 en faveur du monastere de Saint-Jean-Prodrome", *Acta historica* 4 (1965), 19.

¹³⁶ OSTROGORSKI, "La prise de Serrès par les Turcs", 309; İNALCIK, "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329–1451", 245.

¹³⁷ SHARANIS, "The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks", 301; МАКСИМОВИЧЪ, "Византија и Турци", 45.

uspio izdržati skoro četiri godine uglavnom zahvaljujući morskim vezama, a odbrana je konačno popustila tek u aprilu 1387. godine.¹³⁸

Bosna i susjedi u predvečerje osmanskih napada

Bitka na Marici bila je istinska prekretnica u odnosu balkanskih vladara i velikaša prema Turcima čije se prisustvo sve više počelo prihvatati kao neminovna politička realnost. Ne samo da su uz bizantskog cara i mnogi drugi susjedni dinasti bili primorani priznati osmansku vrhovnu vlast, nego iz jednog pisma ugarskog kralja Ludovika od 6. jula 1374. se čak saznaje da su se širile glasine o tome kako je i udaljeni vlaški vojvoda Vladislav sklopio savez s Turcima.¹³⁹ Daljem razvoju situacije nakon ovog ključnog događaja doprinijele su i smrti srpskog cara Uroša i bugarskog cara Ivana Aleksandra u istoj godini. Srpska se država raspala na više dijelova, dok su sinovi bugarskog vladara prepolovili njegovo carstvo na dvije neovisne države u Trnovu i Vidinu. Ova podijeljenost, a i činjenica da su se našli prvi na direktnom udaru Turaka, značila je da je Bugarska najranije od svih balkanskih država morala popustiti njihovom pritisku.¹⁴⁰

U Srbiji je poslije Maričke bitke u prvi plan izbila aristokratska elita predvođena knezom Lazarom i njegovim zetom Vukom Brankovićem. Lazar je vladao prostranim područjem od planine Rudnik u centralnoj Srbiji do Prištine i Novog Brda na sjeveru Kosova,¹⁴¹ dok se Vuk Branković još od 1376/77. godine spominjao kao gospodar Skoplja.¹⁴² U tom periodu među istaknutijim srpskim velikašima bio je Nikola Altomanović, nećak humskog kneza Vojislava Vojinovića.¹⁴³ Zbog svog osionog ponašanja on je navukao protiv sebe koaliciju

¹³⁸ DENNIS, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica*, 77.

¹³⁹ "... nam multi rumores ex parte Laykonis voyvode et Turkorum, quos dicunt esse confederatos, nobis proferentur" (6. juli 1374), LAJOS THALLÓCZY, "Nagy Lajos és a Bulgár bánáság", *Századok* 34 (1900), 614.

¹⁴⁰ O tome: ИВАН ДУЙЧЕВ, "От Черномен до Косово поле" и: *Българско средновековие*, София, 1972, 546–87.

¹⁴¹ РАДЕ МИНАЈЋИЋ, *Lazar Hrebeljanović: Istorija, kult, predanje*, Београд, 1984.

¹⁴² МИХАИЛО ДИНИЋ, "Област Бранковића", *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 26 (1960), 7. Види и: МАРКО ШУИЦА, *Вук Бранковић. Славни и велможни господин*, Београд, 2015.

¹⁴³ Он је под својом влашћу држао значајне дијелове некадашњег Српског царства, приближно од Рудника и Дрине до приморја у околини Дубровника, укључујући приморске жупе Требиње, Конавле и Драчевицу. Види: ДИНИЋ, *О Николи Алтомановићу*. Успр. МИХАЉЧИЋ, *Крај Српског царства*, 185–86.

koja ga je nastojala ukloniti i proširiti svoje teritorije na njegov račun.¹⁴⁴ Iz tog perioda datiraju dobri odnosi bosanskog bana Tvrtka i kneza Lazara. Ujedinjeni u interesima, skupa su na jesen 1373. sudjelovali u obaranju Nikole Altomanovića i u podjeli njegovih zemalja.¹⁴⁵ Tako su Lazar, njegovi sestrići Musići i zet Vuk Branković zaposjeli bogate zemlje od Rudnika do Kosova,¹⁴⁶ dok su Balšići uzeli Trebinje, Konavle i Dračevicu.¹⁴⁷ Tvrtkovo neslaganje s Balšićima rezultiralo je njegovim osvajanjem Konavala, Trebinja i Dračevice 1377. godine, što je bosanskom banu dalo za pravo da potražuje od Dubrovčana svetodmitarski tribut u iznosu od 2.000 perpera isplaćivanih svake godine gospodarima tih oblasti.¹⁴⁸ Dakle, padom Altomanovića, proširenjem bosanske vlasti na srpske posjede i prisvajanjem tributa ranije isplaćivanog srpskim vladarima stvoreni su elementarni praktični uvjeti da se Tvrtko kandidira na poziciju “kralja Srba”.¹⁴⁹ Nakon što je razvijen i neophodni dinastički legitimitet, ban Tvrtko je krunisan vjerovatno na DMITROVDAN, 26. oktobra 1377. godine.¹⁵⁰ Podizanje ranga državnog autoriteta bio je izraz ostvarene političke i vjerske pozicije Bosne čije je temelje udario još Tvrtkov prethodnik ban Stjepan II. Takva pozicija se morala braniti ratom. Zbog toga je i poslije krunidbe bosanski vladar nastavio sa neprijateljskim odnosom prema Balšićima.¹⁵¹

S druge strane, knez Lazar je uspješnom bračnom politikom ispleo mrežu korisnih savezništava – bio je povezan s Nemanjićima preko žene Milice, zet mu je bio čelnik Musa, oženjen njegovom sestrom, a kćeri su mu bile uda-

¹⁴⁴ U novembru 1368. godine Dubrovčani su nagovarali velikaša Sanka Miltenovića da se vrati u vjernost svom “prirodnom gospodaru” banu Tvrtku jer trijumf toga Nikole neće dugo trajati, dok je bosanski banat “uistinu vječan”. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 11.

¹⁴⁵ МИХАЉЧИЋ, *Крај Српског царства*, 185–200. Усп. СИМА ЂИРКОВИЋ, “Србија уочи битке на Косову”, *Косовско-метохијски зборник 1*, Београд, 1990, 5.

¹⁴⁶ МИНАЈЋИЋ, *Lazar Hrebeljanović*, 59, 65–66.

¹⁴⁷ ЂИРКОВИЋ, *Историја*, 135.

¹⁴⁸ Динић, *О Николи Алтомановићу*, 33–37; ИСТИ, “Дубровачки трибути”, *Глас СКА* 168 (1935), 222–39.

¹⁴⁹ Динић, *О Николи Алтомановићу*, 33–38; ЂИРКОВИЋ, “Србија уочи битке на Косову”, 5.

¹⁵⁰ O tome: DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, “Proglašenje Bosne kraljevstvom 1377. (Pokušaj revalorizacije)”, *Forum Bosnae*, br. 3–4, Sarajevo, 1999, 227–87, s literaturom. Titulu i vlast kralja Tvrtka nije dovodio u pitanje ugarski vladar Ludovik, kao ni Mlečani koji ga ispočetka nazivaju *rex Rassie*. Međutim, Tvrtko nije imao realnu vlast u Raškoj pa je tadašnja situacija opisana u Dečanskom ljetopisu u kojem se pod godinom 6880/1372. kaže da “*прїими начелство кнезь Лазаръ, сервско кралевство, но три крала вьсть сервска њ то време: њ Призренъ Лазаръ, њ Босни Стефанъ Твартко, њ Прїлепъ Марко Влакашиновъ*”. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 209, br. 583б.

¹⁵¹ МИНАЈЋИЋ, *Lazar Hrebeljanović*, 62. Усп. МИХАИЛО Динић, “О крунисању Твртка I за краља”, *Глас СКА* 147 (1932), 145.

te za Vuka Brankovića, bugarskog cara Ivana Šišmana, zetskog vladara Đurđa II Stracimirovića i mačvanskog bana Nikolu Gorjanskog.¹⁵² Politički utjecaj kneza Lazara neprekidno je rastao, a podrška mu je dolazila i iz crkvenih krugova. Njegov glavni saveznik i zet Vuk Branković, nasljednik sevastokratora Branka, držao je Skoplje i Prizren s dijelom Kosova koji se protezao dalje u Makedoniju.¹⁵³

U svom napredovanju prema Zapadu poslije Bitke kod Černomena, praćeći tokove rijeka, puteva i glavnih centara na Balkanu, Turci su uspostavili tri osnovna pravca: 1. središnji dolinom Marice; 2. sjeverni tokom rijeke Tundže; 3. južno krajište pod komandom Evrenosa.¹⁵⁴ Prvi pravac ih je vodio putem prema Lazarevim zemljama i do njih su došli već 1380/81. godine. Naime, sačuvani srpski ljetopisi upravo tada bilježe prve upade Turaka u zemlje kneza Lazara. Prema tim šturim podacima bitka je vođena između Lazarevih vojskovođa, Crepa Vukoslavića i izvjesnog vlastelina Vitomira, koji su se 25. decembra 1380/81. godine suprotstavili Turcima na Dubravnici u blizini Paraćina, gdje su zapravo i bili locirani Crepovi posjedi.¹⁵⁵ Izvori ne daju sliku pravih razmjera sukoba, ali se čini da se radilo o manjem boju pošto osim dvojice lokalnih vlastelina i njihovih ratnika nisu bile angažirane i mobilizirane veće snage. Najvjerovatnije se radilo o upadu izvedenom iz pravca istočne granice Bugarske gdje su u to vrijeme bili aktivni akindžijski odredi.¹⁵⁶

Inače, u osmanskome napredovanju Balkanom 70-ih i 80-ih godina 14. stoljeća veoma je teško razlikovati neplanirane oportunističke upade krajiških vojvoda od organiziranih vojnih pohoda strateški osmišljenih na sultanovom dvoru.¹⁵⁷ Ono što je uočljivo kada se ti pomaci pogledaju u cjelosti jeste da su Turci tokom prvih decenija na Balkanu demonstrirali zavidno poznavanje geografije, zauzimajući strateški važne gradove koji bi im omogućavali da se kreću dalje prema zapadu. Paralelno s osvajanjima u Trakiji i na Balkanu tekli

¹⁵² O tome: МИОДРАГ АЛ. ПУРКОВИЋ, *Кћери кнеза Лазара. Историјска студија*, Београд, 1996.

¹⁵³ ДИНИЋ, "Област Бранковића", 6–7; СИМА ЂИРКОВИЋ, "Средњовековна прошлост данашњег Косова", *Зборник Филозофског факултета* 15 (1990), 163–64. Њихов однос nabolje objašnjava zapis u "Letovniku" Georgija Amartola u 1386/1387, iz manastira Svetih Arhandela u Prizrenu: "ВЪ КДИНСТВѢ И ВЪ ЛЮБВИ ПОВѢЖДАЮЩЕ ВРАГЫ СВОЕ". СТОЈАНОВИЋ, *Стари српски записи и натписи*, 150, br. 157.

¹⁵⁴ ІНАЛСІК, "The Emergence of the Ottomans", 276.

¹⁵⁵ СТОЈАНОВИЋ, *Стари српски родослови и летописи*, 113, 214. Успр. ЛЈУБОМИР СТОЈАНОВИЋ, "Цреп и Витомир", u: *Зборник у част Богдана Поповића*, Београд, 1929, 356–57; МАРКО ШУИЦА, "Приповест о српско-турским окршајима и 'страх од Турака' 1386. године", *Историјски часопис* 53 (2006), 97.

¹⁵⁶ ШУИЦА, "Приповест о српско-турским окршајима", 98.

¹⁵⁷ LINDNER, "Anatolia, 1300–1451", 127.

su i osvajački pohodi u Anadoliji gdje su se osmanski Turci sukobili sa moćnim emiratom Karamana.¹⁵⁸ Potčinjavanje ostalih emirata dalo je legitimitet Muratu da uzima titule ranijih seldžučkih sultana.¹⁵⁹ Ove anadolske ekspedicije su dobar pokazatelj koliko se stanje promijenilo u manje od pedeset godina. Dok su sredinom 14. stoljeća Bizantinci i drugi mogli računati na osmansku vojnu pomoć u svojim ratovima, već u drugoj polovini istog stoljeća osmanski Turci su se oslanjali na svoje balkanske kršćanske vazale za ratove vođene u Anadoliji.¹⁶⁰

U isto vrijeme u Ugarskom kraljevstvu su se dešavale krupne promjene čiji će ishod obilježiti i bosansku političku scenu u narednom periodu. Kralj Ludovik je želio najstariju kćer Mariju udati za brandenburškog markgrofa Žigmunda Luksemburškog, sina rimsko-njemačkog cara i češkog kralja Karla IV, koji bi tako postao nasljednik ugarskog prijestolja.¹⁶¹ Unatoč kraljevim željama, njegova smrt 11. septembra 1382. godine je izazvala duboku dinastičku krizu.¹⁶² Dan nakon Ludovikovog sprovoda kruna je prešla na Mariju a regentstvo je preuzela njena majka Elizabeta, kćerka bana Stjepana II, koja je vladala uz pomoć palatina Nikole Gorjanskog. U takvim uvjetima mnogi plemići su zakonitim vladarom smatrali Karla Dračkog, Ludovikovog rođaka te su podržali njegovu kandidaturu za ugarskog kralja 1385. godine.¹⁶³ No svega 39 dana nakon krunidbe u Budimu fizički su ga napali njegovi protivnici a preminuo je od rana 24. februara 1386. Kraljica Elizabeta je ponovo preuzela vlast, a do aprila češki kralj Vaclav IV je doveo svog brata Žigmunda u Ugarsku, gdje je primorao kraljice Elizabetu i Mariju da ga prihvate.¹⁶⁴ U svjetlu tih događaja obrazovala se jedna politička frakcija s ciljem očuvanja prevlasti dinastije Anjou u Ugarskoj tako što bi uspostavili brak između Marije i Ladislava Napuljskog, sina Karla Dračkog, posljednjeg živog muškog člana starije loze tog vladarskog roda. Vodeći zagovarači te opcije bili su braća Horvati, zagrebački biskup Pavao i mačvanski

¹⁵⁸ ELIZABETH A. ZACHARIADOU, "From Avlona to Antalya: Reviewing the Ottoman Military Operations of the 1380s", u: *The Via Egnatia under Ottoman Rule (1380–1699)*, Rethymnon, 1994, 231–32.

¹⁵⁹ BELDICEANU-STEINHERR, *Recherches*, 241 n. 2.

¹⁶⁰ LINDNER, "Anatolia, 1300–1451", 126.

¹⁶¹ Pitanje dinastičkog naslijeđa u Ugarskoj poslije Ludovikove smrti je dovelo do značajne preraspodjele moći u Centralnoj Evropi. PÁL ENGEL, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 825–1526*, London – New York, 2001, 169.

¹⁶² O tome: SZILÁRD SÜTTŐ, "Der Dynastiewechsel Anjou-Luxemburg in Ungarn", u: *Sigismund von Luxembourg. Ein Kaiser in Europa. Tagungsband des internationalen historischen und kunsthistorischen Kongresses in Luxembourg, 8–10. Juni 2005*, Mainz, 2006, 79–87.

¹⁶³ ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 195–97.

¹⁶⁴ ISTO, 198.

ban Ivaniš. Uz njih su također pristali Ivan Paližna, namjesnik vranskog priora, te bosanski kralj Tvrtko iako je u početku imao dobre odnose sa srođnicama na ugarskom prijestolju.¹⁶⁵ Dinastičke borbe kulminirale su 1387. godine kada su Horvati zatvorili i zadavili kraljicu Elizabetu pred kćerkom Marijom.¹⁶⁶

Prema raspoloživim izvorima, čini se da je početkom devete decenije 14. stoljeća u osmanskim osvajanjima najmanje pet punih godina lično učestvo-
vao i sultan Murat što je doprinijelo njihovom uspjehu.¹⁶⁷ Godine 1385. organi-
zirana je velika kampanja na Balkanu pod sultanovim vodstvom. Operacije su
izvođene u nekoliko pravaca, vojska pod rumelijskim beglerbegom Timurta-
šom i Evrenosom je ušla u Makedoniju i zauzela okolinu Soluna, ali ne i sam
grad. Zauzeli su Štip na putu od Samokova preko Dupnice i Melnika, a odatle
su udarili na Monastir (Bitolj) i Prilep kralja Marka. Zauzeli su i Strumicu Kon-
stantina Dragaša zbog čega se on morao premjestiti u Velbužd. Napadači su
stizali tako daleko do teritorije Karla Topije u Albaniji.¹⁶⁸ Septembra 1385. po-
razili su Balšu II Balšića gospodara Valone, dok je u međuvremenu veliki vezir
Çandarlı Hajredin-paša osvojio Kitros i Larissu u Tesaliji.¹⁶⁹

U ovom širenju Sofija je predstavljala nezaobilaznu prepreku pa su je
Turci osvojili još iste godine.¹⁷⁰ Njenim osvajanjem oni su zapravo ostvarili
potpunu kontrolu ključne balkanske ceste, starog rimskog puta “Via militaris”,
poznatog i kao “Veliki put”, odnosno “Carigradski drum”, kojim se od Carigrada
do Beograda dolinom Marice prelazilo preko Jedrena, Plovdiva i Sofije prema
moravskoj Srbiji.¹⁷¹ Njihov naredni cilj bio je Niš, tada u vlasti kneza Lazara, kao
veliki komunikacijski i privredni centar, ključna postaja na Carigradskom dru-

¹⁶⁵ БИРКОВИЋ, *Историја*, 152.

¹⁶⁶ ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 199.

¹⁶⁷ ШУИЦА, “Приповест о српско-турским окршајима”, 98; BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 73.

¹⁶⁸ BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 74–75; İNALCIK, “The Ottoman Turks and the Crusades, 1329–1451”, 246.

¹⁶⁹ DENNIS, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica*, 128. O prvom velikom veziru Hajredin-paši, tj. Kara Halilu Çandarlı, i njegovim nasljednicima vidi: FRANZ TAESCHNER – PAUL WITTEK, “Die Vezirfamilie der Gandarlyzade (14./15) und ihre Denkmäler”, *Der Islam* 18 (1929), 60–115.

¹⁷⁰ BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 74–75, 78.

¹⁷¹ ОЛГА ЗИРОЈЕВИЋ, *Цариградски друм од Београда до Софије (1459–1683)*, Београд, 1970; ИСТА, *Цариградски друм од Београда до Будима у XVI и XVII веку*, Нови Сад, 1976. Vidi i: KONSTANTIN JIREČEK, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, Prag, 1877, 91–92, 136; ГАВРО ШКРИВАНИЋ, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд, 1974, 82, 85;

mu.¹⁷² Iz Niša su se račvali putevi i jedan od njih vodio je dolinom Timoka prema Dunavu i Bugarskoj, a drugi dolinom Toplice prema Jadranskom moru.¹⁷³ Zauzimanje te utvrde predstavljao bi krupan iskorak na zapadu, ali i značajan pomak prema Ugarskoj na sjeveru.¹⁷⁴ Sve osmanske hronike smještaju pad Niša u 1375. godinu ali je grad konačno pao pod osmansku vlast tek 1386.¹⁷⁵ Zaposjedanjem Sofije i Niša Turci su sebi širom otvorili puteve u unutrašnjost Srbije.¹⁷⁶

Upravo u to vrijeme srpski izvori smještaju jedan događaj, koji se poslije pažljivije analize ne može nazvati ni oružanim sukobom, premda je u historiografiji često veličan kao značajan osmanski poraz.¹⁷⁷ Radi se o tzv. boju na Pločniku, mjestu jugozapadno od Niša, između Kuršumlije i Prokuplja, zapadno od rijeke Toplice.¹⁷⁸ Očuvani ljetopisi kao glavni izvor za ovu bitku ne daju za pravo da se govori o odlučnom sukobu, niti o srpskoj pobjedi. Podaci su dosta kontradiktorni pa je u jednoj hronici samo zabilježeno da je Murat došao do Pločnika,¹⁷⁹ ali se ne može zaključiti da li se desio okršaj između Muratove i Lazarove vojske. Druga bilješka tvrdi da “побеже Ямоуѣратъ и кнез Лазаръ ѿ Плочника ис Топлице”,¹⁸⁰ što bi zapravo upućivalo na to da su se obje vojske

¹⁷² ЈОВАНКА КАЛИЋ, “Ниш у средњем веку”, *Историјски часопис* 31 (1984), 5–40.

¹⁷³ ШКРИВАНИЋ, *Путеву у средњовековној Србији*, 87.

¹⁷⁴ ИСТО, 82–102; ШУИЦА, “Приповест о српско-турским окршајима”, 99, ш.

¹⁷⁵ BAVINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 75, 77. Prema İNALCIK, “The Ottoman Turks and the Crusades, 1329–1451”, 246, u jesen 1385.

¹⁷⁶ BAVINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 78.

¹⁷⁷ Нпр. FRANJO RAČKI, “Вој на Kosovu. Uzroci i posljedice”, *RadJAZU* 97 (1889), 32; ВЛАДИМИР БОРОВИЋ, *Краљ Твртко I Котроманић*, Београд – Земун, 1925, 64; STANFORD SHAW, *Ottoman Empire and Modern Turkey*, sv. 1, Cambridge, 1976, 20; LUTTRELL, “Latin Responses to Ottoman Expansion before 1389”, 132. Nije jasno na osnovu čega je Marko Perojević tvrdio da je 1387. (*sic!*) godine knez Lazar “uz pomoć bosanske vojske” nanio poraz Turcima kod Pločnika na rijeci Toplici. PEROJEVIĆ, u: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, 339.

¹⁷⁸ ШУИЦА, “Приповест о српско-турским окршајима”, 99; BAVINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 77. Pored isticanja činjenice da se o Pločniku zna jedino “по сувим белешкама летописа” (“ма да то није много а није ни особито јасно”), Mihailo Dinić je također utvrdio da se u spisima francuskog hroničara Jeana Froissarta ne krije spomen o ovom sukobu, kako se to do njegovog vremena pogrešno smatralo. МИХАИЛО ДИНИЋ, “Жан Фроасар и Бој на Плочнику”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 18 (1938), 361–65. Usp. STEPHEN W. REINERT, “From Niš to Kosovo polje. Reflections on Murad I’s Final Years”, u: *The Ottoman Emirate (1300–1389)*, Rethymnon, 1993, 174–79.

¹⁷⁹ СТОЈАНОВИЋ, *Стари српски родослови и летописи*, 215, br. 591a.

¹⁸⁰ ИСТО, br. 591j.

povukle s potencijalnog bojišta, dok se u trećoj kaže da je sultan ipak pobjegao ispred Lazara.¹⁸¹

Ono što je izvjesno jeste to da je taj događaj morao stajati u uskoj vezi s osmanskim akcijama poduzimanim u to vrijeme oko Niša.¹⁸² Budući da se Pločnik nalazi zapadno od Niša moglo bi se pretpostaviti da je osmanska izvidnica poslije zauzimanja Niša krenula dolinom rijeke Toplice preko Prokuplja ali da se nije upustila u okršaj sa spremnim snagama kneza Lazara te da su se obje vojske povukle.¹⁸³

Nešto drukčije vijesti o Pločniku donosi Mehmed Neşrî jer ih vezuje za veliki planirani pohod sultana Murata. Prema njemu, sultan je prvo namjerao poslati vojsku sa sinom Bajazidom i vojskovođom Timurtašom, ali je ipak na koncu sam prešao na evropsko tlo kod Galipolja kako bi preuzeo komandu nad vojnicima. U Trakiji su ga čekali Evrenos beg i Lala Şahin te je s njima došao u "Srpsku zemlju".¹⁸⁴ Neşrî dalje pripovijeda kako je Murat mislio da će Lazar istupiti na bojno polje, ali nakon što je srpski knez čuo da je osmanska vojska brojna odlučio se ne upuštati u sukob. Sultan ga je čekao 14 dana ali se on ipak nije pojavio. U nastavku je Neşrî prešao na opis osvajanja Niša.¹⁸⁵ Neşrî svoju priču o ovome zaključuje tvrdnjom da je poslije pada Niša knez Lazar prihvatio vrhovno gospodstvo sultana Murata.¹⁸⁶ Važno je naglasiti da nijedan suvremeni izvor ne bilježi ovakav razvoj situacije.¹⁸⁷

Kao prilog tvrdnji da knez Lazar nije prihvatio prevlast osmanskog sultana poslije pada Niša uzima se podatak da je on septembra 1386. godine sklopio ugovor sa oružarem Milašem Radoslavićem, pri čemu bi ga ovaj opskrbio

¹⁸¹ ISTO, br. 591e. Usp. REINERT, "From Niš to Kosovo polje", 176. Bitka na Pločniku zabilježena je u bizantskoj kratkoj hronici br. 72a gdje je taj događaj zaveden pod 1385. godinom sa sumarnim podatkom da je sultan Murat pošao na Srbiju i kneza Lazara ali da ništa nije postigao. SCHREINER, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, 1. 561. Usp. ФЕРЈАНЧИЋ, "Вести Кратких хроника", 154–55.

¹⁸² Iz jedne bilješke se čak vidi da je zauzimanje Niša bilo dio iste kampanje: "исходи царь Моуратъ на Плочникъ и приѣмлетъ Нишь", Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 215, br. 591в. Шуица, "Приповест о српско-турским окршајима", 100; КАЛИЋ, "Ниш у средњем веку", 31.

¹⁸³ REINERT, "From Niš to Kosovo polje", 177. O putu iz Niša prem Pločniku vidi: ШКРИВАНИЋ, *Путеви у средњовековној Србији*, 88.

¹⁸⁴ ЕЛЕЗОВИЋ, *Огледало Света*, 22.

¹⁸⁵ Шуица, "Приповест о српско-турским окршајима", 103, 106.

¹⁸⁶ ЂНАЛЦИК, "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329–1451", 246, oslanjajući se na osmanske izvore, piše da knez Lazar nije imao drugu alternativu nego da prihvati sultanovu prevlast, da mu pošalje svoju vojsku i 50 oka srebra godišnje kao tribut.

¹⁸⁷ Шуица, "Приповест о српско-турским окршајима", 112–13.

Tipar kneza Lazara
(Narodni muzej, Beograd)

balistama i bombardama. Smatra se da je Lazar skupocjeno vatreno oružje nabavljao u želji da stekne prednost u borbi s Turcima.¹⁸⁸ Međutim, do tada je za pripreme i odlučne akcije već bilo kasno. Tok povijesti uveliko se kretao u onom smjeru u kojem su ga upravljali Turci. Dok neki još ni tada nisu bili svjesni onoga što im se spremalo, izvjesni monah u jednom od meteorskih manastira u Grčkoj ostavio je gotovo proročanski zapis zabilježivši da je prepisivanje rukopisa dovršio godine 6894. (1385/86) – “kada su Turci postali gospodari, ne samo Veroje, nego skoro i cijelog svijeta”.¹⁸⁹

¹⁸⁸ МИХАИЛО ДИНИЋ, “Прилози за историју ватреног оружја у Дубровнику и суседним земљама”, *Глас СКА* 141 (1934), 83–84; ĐURĐICA PETROVIĆ, “O vatrenom oružju Dubrovnika u XIV veku”, *Vesnik Vojnog muzeja* 15 (1969), 88.

¹⁸⁹ DENNIS, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica*, 5, 128.

II

NEIZBJEŽNI SUKOB: PRVI KONTAKTI BOSNE S TURCIMA (1386–1391)

Prema karakteru i dotadašnjem smjeru osmanskog širenja, bilo je samo pitanje vremena kada će prvi akindžijski odredi osvanuti na granicama bosanskih oblasti. Iako izvori o tome ništa ne govore, teško je povjerovati da u Bosni o njihovim ranijim akcijama nije bilo barem nekih saznanja. Štaviše, može se pretpostaviti da je kralj Tvrtko preko svoje supruge Doroteje, kćerke Ivana Sracimira, bugarskog cara sa sjedištem u Vidinu, bio dobro upoznat s onim šta se u to vrijeme dešavalo u susjedstvu, te da se u Bosni svakako znalo za Turke i prije nego su se njihove vojne formacije prvi put pojavile na bosanskom području.

Prvi upad osmanskih trupa na područje Bosanskog kraljevstva 1386. godine

Prvi dokumentirani upad osmanske vojske na teritorij pod vlašću bosanskog kralja zabilježen je krajem oktobra mjeseca 1386. godine.¹ Tada je

¹ U modernoj turskoj historiografiji postoje djela u kojima se prvi kontakt Bosne s osmanskim Turcima datira u 1383/84, odnosno 785/86. hidžretsku godinu. Tako İSMAIL HAMI DANIŞMEND, *İzahl Osmanlı tarihi kronolojisi*, sv. 1, Istanbul, 1947, 522, navodi 786/1384. godinu, dok utjecajni turski historičar YILMAZ ÖZTUNA, *Türkiye tarihi*, sv. 3, Istanbul, 1963, 52; İSTİ, *Resimlerle Türkiye tarihi*, Istanbul, 1970, 60, navodi 785/1383. Takva hronologija je prisutna i u drugim radovima, npr. L. İNCİCIYAN — H. D. ANDREASYAN, “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası (Devam)”, *Güney-doğu Avrupa araştırmaları dergisi* 4–5 (1975–1976), 1975, 103; SEZAI SEVİM, “Türklerin Rumeli’ye İlk Geçişleri ve İskân Faaliyetleri”, u: *Balkanlar’daki Türk Kültürü’nün dünü-bügünü-yarını*, Bursa, 2002, 44. Niko od navedenih se ne poziva na neki određeni izvor, a zabuna je nastala usljed neprecizne hronologije starijih osmanskih historičara, npr. HOCA SADETTİN EFENDİ (u. 1599), *Tacüt-tevarih I*, Ankara, 1992, 155–56. U historiografiji je taj datum populariziran kroz djelo HADSCHI CHALFA, *Rumeli und Bosna geographisch beschreiben*, prev. JOSEPH VON HAMMER, Wien, 1812, 159, gdje se za Bosnu navodi: “Das Land ward i. J. 785 im Nahmen Murad II., von Timurtasch mit Tribut belegt”.

Vlasima te stanovništvu iz okolice Stona i neposrednog dubrovačkog zaleđa bilo dozvoljeno da potraže utočište u utvrđenom Stonu.² Veliko vijeće im je 23. oktobra dopustilo da u tvrđavu uđu skupa s porodicama, stokom i svojom imovinom prije nego se stonske kule dodatno utvrde i osiguraju.³ Istog dana u Vijeću umoljenih je istaknuto da su se oni tada spašavali od “turskog straha” — “terrore Teucrorum”.⁴

Da se zapravo radilo o upadu na bosanski teritorij i da se cjelokupna stvar ticala i kralja Tvrtka, saznaje se iz odluke dubrovačkog Senata da se istog dana bosanskom vladaru pošalje pismo s obavještenjem da je Vlasima dopušteno da svoje stvari sklone u Ston.⁵ Iz toga se može zaključiti da je razbježano stanovništvo barem jednim dijelom bilo s teritorije Bosanskog kraljevstva i da se radilo o podanicima bosanskog kralja. Vladimir Ćorović je iz ovih posve šturih odluka razumio da su “маса хумског становништва” krenule prema dubrovačkom teritoriju na Ston i Pelješac,⁶ iz čega se u kasnijim radovima počela javljati tvrdnja da je osmanska vojska “доспјела до крајњег југа ове земље и нашла се, како изгледа, на обалама ријеке Неретве”.⁷ Ove se pretpostavke na osnovu raspoloživih dokumenata ne mogu potvrditi jer izvori ne govore niti o broju stanovnika niti o pobližoj lokaciji s koje su dolazili u Ston. Čak se ne može znati da li je uopće došlo do oružanog sukoba, da li je osmanska vojska naišla na bilo kakvu vrstu organiziranog otpora, ili se samo fokusirala na paljenje i pljačkanje nekih sela i mjesta. Ako je Turcima cilj bio da zastraše stanovništvo i šire glas o moći svog oružja, onda su u tome uspjeli pošto se iz dokumenata jedino može prepoznati to da je osmanski napad izazvao priličnu paniku i strah u Dubrovniku i okolini.

Slična tvrdnja se nalazi i u drugim starijim djelima npr. LAJOS THALLÓCZY, “Geschichte”, u: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Wien, 1901, 202; te ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 72. O tome vidi: СПРЕМИЋ, “Турски трибутари”, 35 п. 7.

² O ovim događajima pisali su: БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 318–19; ТОШИЋ, “Босна и Турци”, 85; ШУИЦА, “Приповест о српско-турским окршајима”, 116–18.

³ (23. oktobar 1386), ДИНИЋ, *Одлуке већа*, 2.242.

⁴ “Рр. de permittendo quod recipiantur in Stagno familie, pastores, animalia et arnensia Vlacorum et circumvicinorum propter eorum salvamentum terrore Teucrorum partes discutientium” (23. oktobar 1386), ДИНИЋ, *Одлуке већа*, 2.298. Usp. БОРОВИЋ, *Краљ Твртко*, 64; БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 324, gdje je autor pogrešno tvrdio da su dubrovačka vijeća o spasavanju stanovništva odlučivali 26. i 27. oktobra.

⁵ “Рр. de scribendo d. regi Bosne quod sui contemplatione nos volumus permittere bisamam Vlacorum salvarı in Stagno” (23. oktobar 1386), ДИНИЋ, *Одлуке већа*, 2.298.

⁶ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 318–19.

⁷ ТОШИЋ, “Босна и Турци”, 85; ШУИЦА, “Приповест о српско-турским окршајима”, 118.

Ston na Pelješcu

Upravo su zbog toga u narednih nekoliko dana u vezi s ovom osmanskom akcijom donesene detaljne uredbe o čuvanju Stona i skupljanju sredstava za stražu.⁸ U Vijeću umoljenih se 26. oktobra odlučivalo o izboru dužnosnika za izvršavanje svih predviđenih mjera za utvrđivanje Stona,⁹ a istim pitanjem obezbjeđivanja okolnih položaja se bavilo i Malo vijeće tri dana kasnije birajući stražare koji bi bili u službi seljaka zbog prisustva osmanske vojske — “propter exercitum Turcorum”.¹⁰ To su i posljednje vijesti o ovom osmanskome prodoru zabilježene u dokumentima Dubrovačkog arhiva.

Historičari su ranije smatrali da osmanske trupe nisu bile brojne, da nisu postigle veći uspjeh na terenu te da su se ubrzo vratile nazad, ali i da je to istovremeno bila značajna opomena za ono što će uslijediti u predstojećem razdoblju.¹¹ Iz oskudnih arhivskih informacija o ovome događaju ne mogu se izvoditi veliki zaključci, ali se treba postaviti pitanje zbog čega su se Turci odlučili napasti Bosnu mnogo ranije nego što su to namjeravali učiniti u okviru svojih ratnih osvajanja i unatoč činjenici da se Bosna nalazila na samoj periferiji njihovih osvajačkih težnji? Ako se ova njihova akcija uklopi u opće osman-

⁸ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 9; ТОШИЋ, “Босна и Турци”, 85.

⁹ (26. oktobar 1386), ДИНИЋ, *Одлуке већа*, 2.299.

¹⁰ (29. oktobar 1386), ДИНИЋ, *Одлуке већа*, 2.299–300.

¹¹ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 318–19. Stav o malom broju osmanskih vojnika koji je učestvovala u ovom napadu ponovio je i ТОШИЋ, “Босна и Турци”, 85.

ske poduhvate tog vremena, može se uvidjeti da je ona po svemu sudeći bila sastavni dio smišljene strategije usmjerene prema ispitivanju područja koje se namjeravalo osvojiti, uz zastrašivanje stanovništva i nanošenja štete odbrambenoj snazi protivnika.¹²

Drugo pitanje koje se nameće u vezi s ovim odnosi se na pravac kretanja osmanskih odreda i smjer iz kojeg su upali na prostor Bosanskog kraljevstva. U to vrijeme su osmanski ratnici bili aktivni na više različitih ratišta, od Soluna do Makedonije, te u sjevernoj Albaniji, Bugarskoj, Anadoliji ali i u državi kneza Lazara. Zbog hronološke blizine vojnih operacija u okviru kojih su Turci zauzeli Niš, njihov pohod u Bosnu smatran je sporednom akindžijskom akcijom koja je bila produžetak te kampanje.¹³ Najprisutniji stav bio je da se jedan dio vojske iz Srbije odvojio i krenuo prema Bosni stigavši do doline Neretve.¹⁴ Takvom shvatanju bi u prilog išla činjenica da je napad izveden u kasnu jesen i da u njemu nije sudjelovao sultan Murat lično, kao što je to bio slučaj u osvajanju Niša i akcijama kod Pločnika.¹⁵

Za otkrivanje pozadine ovog vojnog napada na Bosansko kraljevstvo trebalo bi pažljivije sagledati širu sliku osmanskih pohoda poduzimanih na Balkanskom prostoru u prethodnih nekoliko godina. Tek tada se uočava da su i geografske i političke prilike toga vremena omogućavale osmanskoj vojsci da do dubrovačkog zaleđa daleko lakše prisprije s jugoistočne strane nego iz pravca Niša. Naime, napredujući glasovitom rimskom cestom *Via Aegnatia*, na potezu od Ipsale do Drača, Turci su veoma rano došli do Epira i posjeda epirskog despota Tome Preljubovića čija se prijestolnica nalazila u Janjini. On se u svojim borbama protiv okolnih velikaša oslanjao na osmansku vojnu pomoć pa je s Turcima još 1380. godine napravio pakt koji je rezultirao širenjem teritorija

¹² ШУИЦА, “Приповест о српско-турским окршајима”, 116.

¹³ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 318–19; ИСТИ, *Краљ Твртко*, 64, je smatrao da prvi upad stoji u uskoj vezi sa osmanskim osvajanjem Niša. Njegovo mišljenje ponovio je ТОШИЋ, “Босна и Турци”, 85, a detaljno elaborirao ШУИЦА, “Приповест о српско-турским окршајима”, 116–17, za kojeg je ova akcija bila “везана за наставак претходних ратовања у српским земљама, мада није била и њен саставни тактички део”.

¹⁴ Takvu je interpretaciju ponudio REINERT, “From Niš to Kosovo polje”, 174, prema kojem se pad Niša treba smjestiti u ljeto 1386. godine. On smatra da su Turci iz tog pravca došli u Bosnu jer je Niš bio povezan s Dubrovnikom dobrim putom koji se mogao preći za oko dvije sedmice.

¹⁵ ШУИЦА, “Приповест о српско-турским окршајима”, 117. Dokument koji je navodno već 26. oktobra 1386. godine u Bursi sultan Murat izdao Evrenos-begu, potvrdivši mu oblast Rumelije koju je on “sam na sablju dobio”, ЕЛЕЗОВИЋ, *Турски споменици*, 1.7–13, u struci je odavno identificiran kao falsifikat. Vidi: BELDICEANU-STEINHERR, *Recherches*, 228–36.

na uzajamnu korist saveznika.¹⁶ Tako su osmanske snage počele veoma rano širiti svoj utjecaj do obala Jadranskog mora i stupati u vezu s gospodarima tih oblasti. Ta okolnost im je omogućila da iz Epira preko Valone dopru do Drača u velikoj osvajačkoj akciji iz 1385. kada su napali zemlje vlastelina Karla Topije, gospodara centralnih i priobalnih oblasti Albanije, koji je tada bio primoran prihvatiti osmansku prevlast.¹⁷ Idući kontinentalnim putem prema sjeveru, mogli su preko Lješa i Danja stići do Skadra, gdje se put račvao i otvarao niz mogućnosti za dalja napredovanja. Jedan pravac vodio je preko Svetog Srđa, putem Ulcinj, Bar, Budva, Kotor, Risan, Novi, prema Dubrovniku i njegovom zaleđu, dok se drugim moglo preko Podgorice i Spuža doći do Onogošta, a potom se iz Onogošta starim drumom spuštalo prema Trebinju i Dubrovniku.¹⁸ Taj veliki put kojim se od Skadra, uz istočnu obalu Skadarskog jezera, preko Onogošta, dospijevalo u dolinu Neretve spominjao se još u rimsko vrijeme.¹⁹

Da su Turci u Bosnu mogli doći s južne ili jugoistočne strane, primijetio je još Franz Babinger, koji je pisao da su oni upravo iz Albanije poduzimali svoje pohode na Bosnu.²⁰ Njegova se tvrdnja čini vjerovatnijom ako se uzme u obzir to da je u historiografiji već utvrđeno da bi se prvi osmanski upad u Bosnu mogao dovesti u vezu sa politikom zetskih gospodara Balšića i njihovog neprijateljskog držanja prema bosanskom vladaru.

To je neprijateljstvo potjecalo još iz vremena “rasapa” Nikole Altomano-
vića, kada je podjelom njegovih zemalja ban Tvrtko postao susjed Balšića koji

¹⁶ ELIZABETH A. ZACHARIADOU, “Marginalia on the History of Epirus and Albania (1380–1418)”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 78 (1988), 199.

¹⁷ Prema zapisu koji je ostavio Âşikpaşazâde, Timurtaš je 787/1385. godine harao do zemlje “Karl-ili”. BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 74–75 n. 36. Ovaj podatak je u historiografiji različito tumačen. U 15. stoljeću tako se nazivala zemlja u kontinentalnoj Grčkoj kojom je vladao Karlo Tocco. VICTOR L. MÉNAGE, “Karl-ili”, u: *The Encyclopaedia of Islam*, sv. 4 (iran-kha), Leiden, 1997, 656–57; FRANZ BABINGER, “Beiträge zur Geschichte von Qarly-eli vornehmlich aus osmanischen Quellen”, u: *Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου*, Atena, 1935, 140–49. Međutim, pošto je to mogao biti i naziv za zemlju bilo kojeg vladara koji se u to vrijeme zvao Karlo, HALIL İNALCIK, “The Ottoman Turks and the Crusades, 1329–1451”, 246, se opredijelio za rješenje prema kojem se ovaj zapis treba odnositi na zemlju Karla Topije, u predjelima Drača. Usp. ZACHARIADOU, “Marginalia on the History of Epirus and Albania”, 200–01 n. 23. BELDICEANU-STEINHERR, *Recherches*, 197–98, je čak vjerovala da se pod “Karl-ili” mogu razumijeti i posjedi kralja Marka, tj. Prilep i oblasti oko Monastira. Veći broj izvora upućuje na to da su Turci upravo u to vrijeme stizali na područja pod vlašću albanskoga gospodara Karla Topije. O tome u nastavku teksta.

¹⁸ ШКРИВАНИЋ, *Путеву у средњовековној Србији*, 62, 65.

¹⁹ KONSTANTIN JIREČEK, “Skutari und sein Gebiet im Mittelalter”, *Illyrisch-Albanische Forschungen* 1 (1916), 97.

²⁰ BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 77–78.

su sebi prisvojili Trebinje, Konavle i Dračevicu.²¹ Pored toga, Balšići su nastupali kao baštinici prava ranijih srpskih vladara te su posjedovanjem te tri župe stekli pravo na unosni svetodmitarski dohodak.²² Početkom 1377. godine ljudi bosanskog bana su potakli pobunu u okolini Dubrovnika, što je za posljedicu imalo da su stanovnici te tri župe zbacili vlast Đurđa I Balšića i priznali vrhovno gospodstvo bana Tvrtka.²³ Time je Tvrtkova oblast izbila na sjevernu obalu Boke i stupila u neposrednu blizinu Kotora.²⁴ Osim toga, ovim činom je bosanski ban obezbijedio legitimitet da istakne pravo na krunu srpskih vladara, te da uz krunisanje, obavljeno na Dmitrovdan, 26. oktobra 1377. godine, također počne primati i svetodmitarski tribut od 2.000 perpera.²⁵

Đurađ I Balšić je umro 13. januara 1378. godine, a njegov nasljednik brat Balša II je s naslijeđenim zemljama također preuzeo i neriješen sukob s bosanskim kraljem Tvrtkom.²⁶ Osnovni kamen spoticanja bio je grad Kotor koji je 1385. priznao vlast kralja Tvrtka.²⁷ Time su bili pogoršani ionako narušeni odnosi između Tvrtka i Balšića, što je Balša II poslužilo kao povod da otpočne šire ratne operacije protiv svog neprijatelja, pa je u ljeto 1385. došlo do otvorenog ratnog sukoba između Bosne i Zete.²⁸ Ovaj rat se odvijao u pozadini drugih problema na južnoj granici posjeda Balšića. Iako se Balša II u proljeće 1385. proglasio “dukom Dračkim”,²⁹ upravo su u to vrijeme Turci u spomenutom velikom vojnom prodoru dospjeli do obala Jonskog i Jadranskog mora. Stoga je Balša II uputio poslanika u Veneciju ljeta 1385. godine kako bi se požalio da Turci svakodnevno napadaju njegove zemlje izazivajući “veliku konfuziju i destrukciju na ogromnu štetu njegovih podanika”. Mlečani su mu odgovorili 8. augusta i ponudili pomoć u vidu četiri naoružane galije s kojima bi se mo-

²¹ СИМА ЂИРКОВИЋ, “Босанска држава на обалама Боке”, у: *Историја Црне Горе*, св. 2.2, Титоград, 1970, 34; ЀТИ, *Историја*, 135, 157.

²² ДИНИЋ, “Дубровачки трибути”, 222–39.

²³ ДИНИЋ, *О Николи Алтомановићу*, 33–38.

²⁴ ЂИРКОВИЋ, “Босанска држава на обалама Боке”, 35.

²⁵ О tome: LOVRENOVIĆ, “Proglašenje Bosne kraljevstvom”, 227–87.

²⁶ ЂИРКОВИЋ, “Босанска држава на обалама Боке”, 36, 42–43, 44.

²⁷ (20. juli 1385), LJUBIĆ, *Listine*, 4.219; WENZEL, *Magyar diplomaciai emlékek az Anjou-Korból*, 3.586; IVAN KUKUЉJEVIĆ SAKCINSKI, “Izvadci listinah i poveljah bosanskih”, *Arkiv za povestnicu jugoslavensku* 2 (1852), 36; FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/1.260. NIKOLA ĆORIĆ, *Grad Kotor do god. 1420. s osobitim obzirom na bosansku prevlast (1385.–1420.)*, Zagreb, 1924, 24.

²⁸ LJUBIĆ, *Listine*, 4.224–25. ЃОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 318; ЃОРОВИЋ, *Краљ Твртко*, 62.

²⁹ (24. april 1385), MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 202.

gao “suprotstaviti nepravdi rečenih Turaka”.³⁰ Nije poznato kako je namjeravao upotrijebiti ove galije, niti u kojoj mjeri su mu bile od koristi.

Osmanska opasnost, izgleda, nije Balši II u potpunosti odvrtila pažnju od sukoba s bosanskim vladarem. Još dok je njihov sukob trajao, u oktobru mjesecu te godine, u mletačkom Senatu je čitan dopis kralja Tvrtka s molbom da Venecija “cum maxima instantia” posreduje za mir između njega i zetskog gospodara.³¹ Bez obzira na povod Tvrtkovog obraćanja Veneciji, svaka aktivnost po tom pitanju je bila suvišna zato što je do tada Balša II već bio mrtav. Poginuo je još u septembru 1385. u borbi protiv Turaka.³²

Osmansku vojsku u sukobu s Balšom II, po svemu sudeći, pomagali su odredi albanskog gospodara Karla Topije koji je nešto ranije prihvatio osmansko gospodstvo i razvijao srdačne veze sa sultanovim krajišnicima na tom području.³³ Intervenirajući u internim sukobima između Topije i Balšića, Turci su jačali svoje prisustvo i postepeno širili utjecaj uspostavljanjem krajišta na području između Epirske despotovine, Tesalije i albanske granice.³⁴ Do kraja 1386. godine njihovu vlast priznala je i brojna druga albanska vlastela, pa je Leka Dukadžin, gospodar Lješa, čak pozivao Dubrovčane da slobodno dođu u njegovu zemlju i nastave trgovati jer je sklopio mir s Turcima.³⁵

³⁰ (8. august 1385), LJUBIĆ, *Listine*, 4.220.

³¹ (5. oktobar 1385), LJUBIĆ, *Listine*, 4.224.

³² Prema GIUSEPPE GELCICH, *La Zedda e la dinastia dei Balšidi*, Spalato, 1899, 135, Balša II je poginuo početkom mjeseca novembra 1385. godine u boju s Hajredin-pašom. Osmanske hronike daju tačan datum bitke kao 12. šaban 787, odnosno 18. septembar 1385. godine. ZACHARIADOU, “From Avlona to Antalya”, 229. Prema zapisima Mavra Orbinija, Balša II je sa svega hiljadu ljudi pošao iz Drača u susret osmanskoj vojsci koja je upala na njegove posjede kod Berata. Do bitke je došlo na Saurskom polju, na obalama rijeke Vojuše gdje je Balša II bio ubijen. Smještajući događaje u 1383. godinu, Orbini dalje pripovijeda da su Turci odsjekli Balši glavu i poslali je Muratovom velikom veziru Hajredin-paši, zaduženom za upravu Makedonije i susjednih oblasti. ОРБИН, *Краљевство Словена*, 70–71.

³³ DRITAN EGRO, “The Place of Albanian Lands in the Balkan Geopolitics During the Ottoman Invasion (the 14th – 15th Centuries)”, *Acta Studia Albanica* 1 (2005), 85; ATAULLAH BOGDAN KORAŃSKI, “Islamization of Albanians in the Middle Ages: The Primary Sources and the Predicament of Modern Historiography”, *Islamic Studies* 36 (1997), 194.

³⁴ KORAŃSKI, “Islamization of Albanians in the Middle Ages”, 194.

³⁵ “... а ннед(н)ога страх се не бвште еѣр се ѡмирихъ с тѣрци ...” (30. decembar 1386), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.213. Usp. БОЖИЋ, “Зета између Турака и Млечана”, 50; ИСТИ, “Албанија и Арбанаси у XIII, XIV и XV веку”, *Глас САНУ* 338 (1983), 58. Ovaj dokument se u literaturi često pogrešno smještao u 1387. godinu. O njegovom datiranju vidi: СИМА ЂИРКОВИЋ, “Косовска битка у међународном контексту”, *Глас САНУ* 378 (1996), 56.

Nakon Balšine smrti njegova supruga Komnena je svoje posjede prepustila osmanskim vlastima.³⁶ Nije poznato da li je Balšin nasljednik, njegov sinovac Đurađ II Stracimirović Balšić, regulirao svoje odnose s Turcima neposredno poslije pogibije svog prethodnika, ili je te veze baštiniio još od ranije kada su počeli i njihovi prvi upadi u albanske zemlje.³⁷ Kako je i Đurđu II ambicija bila da zagospodari Kotorom, on je nastavio politiku svojih prethodnika u pogledu sukoba s Bosnom.³⁸ U tu svrhu se povezao s Turcima i pokušao se na taj način obračunati s kraljem Tvrtkom, starim neprijateljem svoga strica. Stoga je veoma moguće da je i prvi upad osmanskih akindžija izveden na njegov prijedlog i uz njegovu pomoć. Naime, Turci su do Bosne morali preći preko sjeverne Albanije i Zete a u tome im je upravo mogao pomoći Balšić.³⁹

Kraljevi prioriteti su na zapadu

Posljednje dubrovačke vijesti o osmanskom upadu na bosansko tlo 1386. godine potječu iz 29. oktobra. Očuvana dokumentarna građa ne dopušta da se sagledaju posljedice ove osmanske akcije i eventualne mjere poduzete u Bosni. Ni narativni izvori nisu pretjerano korisni za rekonstrukciju događaja. Ono što se u izvorima tog vremena može prepoznati jeste da su se na bosanskom dvoru stvari veoma brzo nastavile tamo gdje ih je osmanski prepad privremeno omeo – kralj Tvrtko je i dalje bio preokupiran svojim teritorijalnim ambicijama.

Prateći temelje politike svog prethodnika bana Stjepana II u širenju države prema jadranskoj obali, Tvrtko je prvobitno pružio svoje granice prema istoku i jugoistoku, te je uzimanjem kraljevske titule stvorio sve preduvjete za

³⁶ KONSTANTIN JIREČEK, "Valona im Mittelalter", *Illyrisch-albanische Forschungen* 1 (1916), 179–80. Također vidi: ZACHARIADOU, "Marginalia on the History of Epirus and Albania", 200–01; ISTA, "From Avlona to Antalya", 229.

³⁷ БОЖИЋ, "Зета између Турака и Млечана", 52. Albanska historiografija stoji na stanovištu da se Đurađ II Balšić morao potčiniti Turcima i predati im Skadar poslije Balšine smrti. EGRO, "The Place of Albanian Lands", 85; КОРАЊСКИ, "Islamization of Albanians in the Middle Ages", 194.

³⁸ БОЖИЋ, "Зета између Турака и Млечана", 52.

³⁹ Sima Ćirković i Ivan Božić su u svojim djelima isticali pretpostavku da je i prvi osmanski upad u Bosnu izveden na inicijativu zetskoga gospodara Đurđa II Stracimirovića. ЂИРКОВИЋ, *Историја*, 158; ИВАН БОЖИЋ, "Зета између Турака и Млечана", у: *Историја Црне Горе*, св. 2.2, Титоград, 1970, 52. I Marko Šuića, unatoč iznesenim stavovima da je osmanski napad došao iz pravca Niša, tvrdi da se provala akindžijskih odreda odigrala "на таласу сукоба између босанског краља Твртка I Котроманића и зетског господара Ђурђа II Страцимировића Балшића". ШУИЦА, "Приповест о српско-турским окршајима", 16–17.

ekspanziju prema zapadu.⁴⁰ To je bio očekivan pravac budućih akcija pošto je gotovo sav bosanski izvoz bio orijentiran prema Jadranskom moru, a unatoč širokom obalnom pojasu kojim je Bosna tada vladala, u njega nisu spadale važnije luke i trgovački centri.⁴¹ Širenje u Dalmaciji je posebno postalo moguće nakon smrti kralja Ludovika sredinom septembra 1382. godine, kada se bosanskom vladaru ukazala idealna prilika da svoju vlast približi moru, ali njegovi ozbiljni potezi u tom smislu mogu se tek pratiti od uhićenja ugarskih kraljica Marije i Elizabete kod Gorjana krajem jula 1386. godine, kada je bosanski kralj prešao s diplomatskih na vojne metode rješavanja problema.⁴² Situaciju je dodatno zakompliciralo ubojstvo kraljice Elizabete u januaru 1387. te krunisanje Žigmunda Luksemburškog u Stolnom Biogradu 31. marta iste godine.⁴³ Ovime je hrvatsko plemstvo, predvođeno Ivanom Paližnom i braćom Horvat, dobilo povod da otpočne svoje akcije na restauriranju dinastije Anjou na ugarskom prijestolju. S obzirom na to da je kralj Tvrtko duži niz godina svoje interese usmjeravao prema Dalmaciji i Jadranu, “strateški najvažnijem i geopolitički najosjetljivijem od svih područja”,⁴⁴ njegovo miješanje u ovim sukobima čini se razumljivim. Bila je to savršena prilika da se u općem rasulu u susjedstvu još koji unosni komad zemlje pripoji Bosni.

Prva velika utvrda čija je odbrana pokleknula pred bosanskim pritiskom bio je Klis. Njegova posada se predala Tvrtkovo vojsci bez otpora u julu 1387. godine. Uzimanjem ove strateški vrijedne utvrde Tvrtku je bio otvoren put prema Splitu oko kojeg se polako stezao obruč. Nakon uništavanja i pljačkanja njegove okoline, bosanske su trupe svoju pažnju okrenule prema Ninu i Ostrovcu te su ih zauzeli do sredine decembra 1387. godine.⁴⁵

Sultan Murat se poslije Pločnika i Niša vratio u Anadoliju i posvetio se tamošnjim prilikama. Pretresajući itinerar sultana Murata u periodu između 1386. godine i njegove smrti 1389. godine, Stephen Reinert je utvrdio da sul-

⁴⁰ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 30.

⁴¹ БИРКОВИЋ, *Историја*, 144.

⁴² LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 34, 36; ELEMÉR MÁLYUSZ, *Kaiser Sigismund in Ungarn, 1387–1437*, Budapest, 1990, 14.

⁴³ БИРКОВИЋ, *Историја*, 154. LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 36. Izuzev krunidbe, sve što je moglo poći po zlu za Žigmunda na regionalnom planu 1387. godine je krenulo upravo tim smjerom. O tome: ALEXANDRU SIMON, “Annus mirabilis 1387. King Sigismund, the Ottomans and the Orthodox Christians in the Late 1380s and Early 1390s”, u: *Emperor Sigismund and the Orthodox World*, Wien, 2010, 150.

⁴⁴ TOMISLAV RAUKAR, “Hrvatske zemlje u doba bitke na Kosovu 1389.”, *Historijski zbornik* 42 (1989), 31–35; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 31.

⁴⁵ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 43.

Potpis kralja Tvrtka s pisma Dubrovčanima od 20. oktobra 1387. godine

tan nije lično sudjelovao u krupnim vojnim pohodima na Balkanu sve do juna 1388.⁴⁶ Tada je na red došla Bugarska i posjedi cara Ivana Šišmana.⁴⁷ Oko precizne hronologije ovog pohoda postoje nedoumice u historiografiji, a prema pisanju Mehmeda Nešrija, u okviru ovih aktivnosti Turci su uspjeli osvojiti Provadiju, Madaru, Šumen, Varnu, carevu prijestolnicu u Trnovu te većinu utvrda do Dunava.⁴⁸ Ovo naglo širenje na prostoru Bugarske omogućilo je sultanu da pojača pritisak prema granicama zemalja kneza Lazara i Vuka Brankovića, što je možda i bio jedan od osnovnih ciljeva cjelokupnog pohoda. Ovim operacijama stvoreni su svi uvjeti da sultan u narednom periodu više vremena posveti tom ratištu.

⁴⁶ REINERT, "From Niš to Kosovo polje", 179–80. Tom vremenu pripada i prvi sačuvani pisani ugovor između Osmanskog carstva i Đenove: KATE FLEET, "The Treaty of 1387 between Murād I and the Genoese", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 56 (1993), 13–33.

⁴⁷ Prema svjedočenju francuskog maršala Bouciquauta koji je februara ili marta 1388. godine kratko boravio kod Murata u Trakiji, nudeći svoje usluge u ratu protiv drugih muslimana, sultan je tada odlučio svoje vojskovođe uputiti da pređu Rumeliju i da preko Grčke dođu do "kraljevstava Bosne i Bugarske". *Le livre des fais du bon messire Jehan le Maingre, dit Bouciquaut*, ur. DENIS LALANDE, Geneva, 1985, 62; REINERT, "From Niš to Kosovo polje", 183. Prijevod relevantnog segmenta iz Bouciquautovog djela donosi NORMAN HOUSLEY (ur.), *Documents on the Later Crusades 1274–1580*, London, 1996, 100.

⁴⁸ ЕЛЕЗОВИЋ, *Огледало Света*, 42–44. Usp. REINERT, "From Niš to Kosovo polje", 184; KIEL, "Mevlana Neşri and the towns of Medieval Bulgaria", 165–86.

U vrijeme osmanskih vojnih akcija u Bugarskoj, gdje je bila angažirana glavnina Muratove vojske, bosanske snage su intenzivno radile na uspostavljanju i jačanju svoje vlasti u primorju. Dok su Turci osvajali Bugarsku, kralj Tvrtko je osvajao Dalmaciju. Od početka 1388. godine akcije bosanske vojske su se intenzivirale,⁴⁹ a potom su pritisci preneseni na diplomatsku razinu.⁵⁰ Uporno odbijanje dalmatinskih gradova da priznaju Tvrtkovu vlast dalo je zeleno svjetlo bosanskoj vojsci za puni napad na samom kraju proljeća.⁵¹ Akcije su se nastavile i tokom ljeta, a u sklopu njih je, svakako prije 11. novembra 1388, pod bosansku vlast došao i Knin. To je predstavljao do tada najveći vojni uspjeh jer se radilo o jednoj od najvažnijih utvrda tog prostora čije je posjedovanje dodatno uzdrimalo položaj obalnih komuna u srednjoj Dalmaciji.⁵²

“Turci su bili razbijeni, poraženi i sasječeni na komade”: Bitka kod Bileće 1388. godine

Osmanski upad preko bosanskih granica od dvije godine ranije bio je upozorenje za ono što bi tek kasnije moglo uslijediti. U ljeto 1388. godine u Dubrovniku i Bosni ponovo je zavladao opravdan strah od očekivanog novog napada.⁵³ Kako je ljeto odmicalo, tako je opasnost postajala izvjesnija. U dubrovačkom Senatu je 9. augusta odlučeno da se razmatranje “pro facto Turchorum” proslijedi na Veliko vijeće,⁵⁴ gdje je istog dana, bez detaljnijeg obrazloženja, donesena odluka da se “circha factum Turchorum” zaduženjem ili prodajom općinskih dobara počnu skupljati sredstva i birati poslanici. U istom vijeću je odlučeno da se u Ston i Pelješac čak prime i naoružani ljudi “de partibus d. regis Bossine” sa svojim porodicama i dobrima “pro defensione Turchorum”.⁵⁵

Narednog dana odabrani su poslanici i određene su im dužnosti. Marin Bucignolo bio je upućen Đurđu II Balšiću “pro facto Turchorum”,⁵⁶ a jedan

⁴⁹ (19. januar 1388), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/3,72–76.

⁵⁰ ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 72.

⁵¹ (juni 1388), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/3,78. LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 45.

⁵² LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 46. ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 73.

⁵³ Početkom jula 1388. godine Hrebeljan Perutinić se obavezao prevesti neku robu Bogoju Marojeviću do Prijepolja. U ugovoru je jasno istaknuto da bi Hrebeljan u slučaju da nastupi “timor Turchorum vel aduentus ipsorum”, trebao stvari odnijeti do onog mjesta koje odredi Bogoje. (4. juli 1388), Div. Канс. sv. 27, f. 135.

⁵⁴ (9. august 1388), ДИНИЋ, *Одлуке већа*, 2.437.

⁵⁵ (9. august 1388), ДИНИЋ, *Одлуке већа*, 2.418.

⁵⁶ (10. august 1388), ДИНИЋ, *Одлуке већа*, 2.437.

poslanik je trebao poći i bosanskom kralju.⁵⁷ Da se vjerovatno radilo o istoj stvari, govori podatak da je istovjetna komisija trebala savjetovati oba poslanika.⁵⁸ Posljednje što je s tim u vezi bilo riješeno 10. augusta jeste da se u Ston i Pelješac primi 1.000 naoružanih ljudi bosanskog kralja pod uvjetom da podrže postojeću naoružanu stražu u Stonu.⁵⁹

Osmanska prijetnja nije se umanjila u narednim danima, pa je Senat odabrao dvojicu činovnika “pro facto Turchorum”, sa zadatkom da se brinu o odbrani Dubrovnika, naoružanju njegove gradske straže i okoline te da vode računa o posebnoj odredbi da se naoružani ljudi ne smiju slati van gradskih zidina. Pored toga, dvojici izabranih službenika je povjerena i misija da obezbijede oružje i sve ostalo što je potrebno za odbranu i stražu Stona.⁶⁰ Tri dana kasnije, 16. augusta, je opet odlučeno da se u Ston prime svi koji bježe od Tura-ka, osim plemića koje je trebalo uputiti u Dubrovnik.⁶¹ To znači da su osmanske postrojbe već najmanje sedam dana boravile u blizini dubrovačkog zaleđa.

Kako osmansko prisustvo u dubrovačkoj blizini nije jenjavalo, tako i dokumenti počinju otkrivati sve više pojedinosti o ovoj situaciji. Senat je 20. augusta odlučivao o tome da se pošalje jedan poslanik “ad Sayn caput Turchorum”. Koliko je misija bila važna, a istovremeno i opasna, svjedoči odluka da odabrani nije smio imati nikakvih izgovora za eskiviranje misije. Za poslanika je odabran “Georgius de Bossa”.⁶² U ovoj ličnosti nije teško prepoznati Žoru Bokšića, kasnijeg protovestijara bosanskih kraljeva.⁶³

Detalji ove misije nisu poznati, ne zna se ni šta je bio njen cilj niti krajnji ishod, kao ni to da li je Bokšić uopće stigao do osmanskog poglavara.⁶⁴ Nešto se o tome saznaje tek iz jedne kasnije vijesti od 2. septembra kada je Senat odlučio da podmiri i nadoknadi troškove četvorici pomoćnika (*famulis*) koji su skupa sa Žorom učestvovali u poslanstvu Turcima.⁶⁵ Vjerovatno je smisao

⁵⁷ (10. august 1388), Динић, *Одлуке већа*, 2.438.

⁵⁸ (10. august 1388), Динић, *Одлуке већа*, 2.480.

⁵⁹ (10. august 1388), Динић, *Одлуке већа*, 2.438.

⁶⁰ (13. august 1388), Динић, *Одлуке већа*, 2.480–81.

⁶¹ (16. august 1388), Динић, *Одлуке већа*, 2.439.

⁶² (20. august 1388), Динић, *Одлуке већа*, 2.440.

⁶³ Usp. DESANKA KOVAČEVIĆ, “Žore Bokšić, dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva”, *Godišnjak Društva istoričara BiH* 13 (1962), 305.

⁶⁴ БОРОВИЋ, *Краљ Твртко*, 77; ТОШИЋ, “Босна и Турци”, 86; REINERT, “From Niš to Kosovo polje”, 192.

⁶⁵ (2. septembar 1388), Динић, *Одлуке већа*, 2.442. Iz ovog podatka, БУРО ТОШИЋ, “Родоначелник племена Косача – Војвода Влатко Вуковић”, u: *Српска проза данас. Косаче – Оснивачи Херцеговине*, Билећа – Гацко – Београд, 2002, 258, izvodi zaključak da Žore Bokšić uopće nije došao do Šahina.

njihovog odlaska u osmanski kamp bio da pokušaju skrenuti napad s Dubrovnika, udobrovoljiti Šahina i upoznati se s njegovim uvjetima. Ostaje u domeni pretpostavke da li je s Bokšićem u poslanstvu boravio i Žanino, sin Filipa Bareljija, protovestijara Đurđa II. Njemu su Dubrovčani 23. augusta darovali poklon u vrijednosti od 20 dukata kao znak zahvalnosti jer je učestvovao u poslanstvu “pro bono et utilitate nostra tractanda super facto Turchorum”.⁶⁶ Svakako je moguće da je on kod Turaka intervenirao i neovisno od dubrovačke misije.

Možda je upravo u okviru tih pregovora riješeno da se 26. augusta u Senatu donese odluka o oslobađanju svih Albanaca uhvaćenih prilikom bijega, s odredbom da se ne smiju prodavati.⁶⁷ Da se stvari nisu smirivale, pokazuje činjenica da su dva dana kasnije Dubrovčani pisali Žigmundu “de novo Turchorum” tražeći savjet i pomoć.⁶⁸

Iako joj je trebalo malo više vremena, čini se da je misija Marina Bucignola, dubrovačkog poslanika upućenog u Zetu, ipak na kraju urodila plodom jer je do 5. septembra Senat odlučio Đurđa II Balšića primiti u red svojih građana, te su riješili da mu pošalju novog poslanika kako bi prihvatili i utvrdili sve pojedinosti. Pomirenje Đurđa II s Dubrovčanima proizvelo je želju da se oživi stara ideja uspostavljanja prijateljstva između dva dubrovačka susjeda – Zete i Bosne, pa je istog dana odlučeno da poslanici koji idu u Bosnu trebaju za račun Đurđa II raditi na tome da postignu sporazum s bosanskim kraljem.⁶⁹ Premda nisu poznati rezultati tih pregovora, može se vjerovati da je došlo do “popuštanja zategnutosti”.⁷⁰

Čini se da je pozitivan razvoj u odnosima između Balšića i Bosne, iniciran iz Dubrovnika, polako išao svojim slijedom. Senat je 13. oktobra odlučio da zadrži svoje poslanike na dvoru bosanskog kralja ukoliko bi to bilo potrebno za ostvarenje sloge između kralja i Đurđa Stracimirovića.⁷¹ Nešto više od mjesec dana kasnije, 17. novembra, potvrđena je uputa za Mihaela Rastića koji je s po-

⁶⁶ (23. august 1388), Диниѣ, *Одлуке већа*, 2.440.

⁶⁷ (26. august 1388), Диниѣ, *Одлуке већа*, 2.441. ЂИРКОВИЋ, *Историја*, 158, piše da su se ti Albanci “налазили, свакако, уз турску војску”. ГЕЛСИЧ, *La Zedda*, 152, smatra da su ovi Albanci, bježeći od osmanske vojske, potražili utočište u Dubrovniku.

⁶⁸ (28. august 1388), Диниѣ, *Одлуке већа*, 2.441. Ova vijest je u stručnoj literaturi različito datirana. U Dinićevoj zbirci je greškom naveden 18. august. ТНАЛЛОЏИ – ГЕЛСИЧ, *Diplomatarij Ragusanum*, 708, vjerovatno štamparskom greškom, navodi 2. august. ПЕРОЈЕВИЋ, u: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, 337, daje 20. august, dok ПУРОВИЋ, *Краљ Твртко*, 76, vijest datira 22. augustom. Усп. БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 10; ТОШИЋ, “Босна и Турци”, 86. ЂИРКОВИЋ, *Историја*, 158; РЕЙНЕРТ, “From Niš to Kosovo polje”, 193.

⁶⁹ (5. septembar 1388), Диниѣ, *Одлуке већа*, 2.442.

⁷⁰ БОЖИЋ, “Зета између Турака и Млечана”, 53.

⁷¹ (13. oktobar 1388), Диниѣ, *Одлуке већа*, 2.443.

slanicima bosanskog kralja išao zetskom gospodaru.⁷² Pregovori su nastavljeni i naredne godine kada je marta 1389. knez Mirko Radojević u ime bosanskog kralja išao u Zetu.⁷³

Nažalost, suvremeni zapisnici dubrovačkih vijeća, iako prilično korisni za oslikavanje cjelokupne političke situacije, ne otkrivaju ništa više direktno o nekom većem okršaju u neposrednom zaleđu. Tek pojedine informacije iz arhiva o trgovačkim transakcijama ukazuju na tragove nekog sukoba u dubrovačkoj blizini. Nepuni mjesec dana nakon što su prve pouzdane vijesti o osmanskoj vojsci stigle do Dubrovnika, 8. septembra 1388. godine Dobroslav Radoslavić iz Mlina u Brenu preprodavao je roba Dobru, kupljenog od Slavena, ali kojeg su prethodno uhvatili Turci.⁷⁴ Dvije godine kasnije isti je rob preprodavan i tom je prilikom istaknuto da je Dobro “de genere Turchorum”, kao i da je zarobljen “in conflictu Turchorum”.⁷⁵ Početkom oktobra 1388. Dapko Milunović iz Trebinja je za 15 perpera prodao izvjesnom Dubrovčaninu “turskog konja rumene boje”,⁷⁶ a nedugo potom je i jedan stanovnik Barcelone kupio roba Turčina, po imenu Dimitrije, za 24 zlatna florena.⁷⁷ Nije poznato kako je Dimitrije došao u ropstvo, ali se može pretpostaviti da je uхваćen ili tokom ili neposredno poslije osmanskog boravka u dubrovačkoj okolini. Tome u prilog govori i najraniji izričiti podatak o vojnim okršajima. Jedan je Katalonac 24. oktobra 1388. kupio dvadesetpetogodišnjeg roba Velsesa od Gradoja, brata kaznaca Sanka Miltenovića, za 19 dukata. U ugovoru nije ispuštena napomena da je Gradoje Velsesa zarobio “in conflictu Turchorum” u kojem su sudjelovali ljudi bosanskog kralja.⁷⁸

⁷² (17. novembar 1388), Динић, *Одлуке већа*, 2.446. Dan ranije Dubrovčani su odlučili sve troškove te misije preuzeti na sebe: (16. novembar 1388), LAJOS THALLÓCZY – KONSTANTIN JIREČEK – MILAN SUFFLAY, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, sv. 2, Vindobonae, 1918, 105.

⁷³ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 325; БИРКОВИЋ, *Историја*, 159; ГОШИЋ, “Босна и Турци”, 86, tvrde da su taj “посао наставили сами Босанци” i da su pregovori nastavljeni “без дубровачког учешћа” i “без дубровачког посредовања”. Izvori govore drukčije. Veliko vijeće je 20. marta 1389. godine odlučilo knezu Mirku dati naoružanu galiju s 24 vesla za put do Zete, a bosanskog velikaša je pratio dubrovački plemić Matej Đurđević kojem su plaćeni svi troškovi, kao i ranije Mihaelu Rastiću kada je za bosanskog kralja išao u Ulcinj. THALLÓCZY – JIREČEK – SUFFLAY, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, 2.105.

⁷⁴ (8. septembar 1388), Динић, *Из дубровачког архива*, 48 п. 120.

⁷⁵ (11. april 1390), Динић, *Из дубровачког архива*, 54. Dobro je bio oslobođen ropstva 1392. godine. (13. juni 1392), Div. Canc. sv. 31, f. 17v.

⁷⁶ “... unum equum Turcheschum pilii rubei ...” (1. oktobar 1388), Div. Canc. sv. 27, f. 159. Vidi i: ESAD KURTOVIĆ, *Konj u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo, 2014, 120.

⁷⁷ (8. oktobar 1388), Динић, *Из дубровачког архива*, 48, п. 121.

⁷⁸ (24. oktobar 1388), Динић, *Из дубровачког архива*, 48, п. 122. ЈОВАНКА МИЈУШКОВИЋ, “Хумска властeosка породица Санковићи”, *Историјски часопис* II (1960), 34; ГОШИЋ,

Suvremeni dokumenti ne pružaju priliku da se detaljnije rekonstruira taj sukob, ali se nešto više detalja može pronaći u jednoj dubrovačkoj anonimnoj hronici, sastavljenoj ne kasnije od sredine 15. stoljeća.⁷⁹ U njoj se nalaze svi oni ključni podaci koji nedostaju u arhivskoj građi, datum, mjesto okršaja te imena sukobljenih vojskovođa. Naime, ta vijest kaže da je 27. augusta 1388. godine kod Bileće u Bosni vojvoda Vlatko Vuković sa 1.700 ratnika porazio Turke pod vodstvom Šahina na čijoj strani se borilo 20.000 vojnika, od kojih se malo živih vratilo kući.⁸⁰ Izuzevši nerealne brojke, možemo smatrati da ostale vijesti barem približno odgovaraju istini.

Neke pojedinosti o samom sukobu daje i Mauro Orbini. On, pored informacija anonimnog hroničara, bilježi da je Šahin s 18.000 vojnika upao u Bosnu i popalio cijelu zemlju, da je prije Bileće došlo do okršaja u Rudinama, da su Turci bili “razbijeni, poraženi i sasječeni na komade”, da su bosanski vojnici pretrpjeli samo neznatne gubitke te da je bosanskim odredom od 7.000 ratnika pored Vlatka Vukovića komandovao i Radič Sanković.⁸¹ On nije hronološki precizirao vrijeme ovih događaja.

Vodeći se navedenim podatkom, stariji historičari su pisali da se osmanski vojskovođa Šahin poslije poraza povukao “s malim brojem pratnje i ljudi”,⁸² ili da je čak pobjegao “glavom bez obzira”.⁸³ Prateći izlaganje Konstantina Jirečka, Ćorović navodi da je ovaj osmanski upad izveo “jedan poveći odred” pod vodstvom nekoliko “turskih čelebija”, tj. prinčeva,⁸⁴ dok Tošić ističe da je to bio pohod “moćnije turske armade”.⁸⁵ U svjetskoj historiografiji Bitka kod Bileće

“Родоначелник племена Косача”, 247 п. 17.

⁷⁹ Pisac ljetopisa počeo je svoj rad oko 1463, a prekinuo ga 1485. Svoje informacije o starijim periodima crpio je iz pouzdanih izvora. O tome: NODILO, “Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka”, 109, 119.

⁸⁰ “1388. Adi 27 agosto furono rotti li Turchi in Bosna in Bilecia per li Bosnesi, per Voevoda Vuchovich, lo qual haveva lanze 1700. Et di Turchi fu Voevoda Scan [Sciain] Bascia con lanze 20 mila; et pochi Turchi sono scampati vivi in suo paese”. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, 48. REINERT, “From Niš to Kosovo polje”, 191.

⁸¹ ORBINI, *Il Regno degli Slavi*, 361; ОРБИН, *Краљевство Словена*, 154. Prema Simi Ćirkoviću ovo je “Veoma важно место које се ослања на добро обавештени извор”, jer nudi podatke kakvih nema u drugim djelima. ISTO, 347.

⁸² Нпр. БОРОВИЋ, *Краљ Твртко*, 76–77; БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 325; ПЕРОЈЕВИЋ, у: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, 337.

⁸³ ТОШИЋ, “Босна и Турци”, 86.

⁸⁴ KONSTANTIN JIREČEK, *Geschichte der Serben*, sv. 2, Gotha, 1918, 119; БОРОВИЋ, *Краљ Твртко*, 76. Isto čini i БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 9. Čini se da su u ovom slučaju stopljene vijesti o kasnijem osmanskom pohodu protiv Bosne iz 1398. godine.

⁸⁵ ТОШИЋ, “Босна и Турци”, 85.

često se miješala sa sukobom kod Pločnika pa se čak pobjeda pripisivala knezu Lazaru i smatrana je srpskim uspjehom.⁸⁶

Prema podacima anonimne hronike Bitka kod Bileće se obično datirala u 27. august, ali je na osnovu odluke od 26. augusta o otpuštanju zarobljenih Albanaca, Sima Ćirković zaključio da se bitka morala odigrati “koji dan ranije”.⁸⁷ Ne može se sa sigurnošću utvrditi da li su možda ti Albanci bili zarobljeni u okršaju kod Rudina spomenutog u Orbinijevom djelu.⁸⁸ Ovo mjesto bi se svakako moglo identificirati s Rudinama sjeverno od Bileće,⁸⁹ a nije sasvim isključeno ni da se radi o selu Rudine smještenom na pola puta između Onogošta i Trebinja. U tom bi slučaju i osmanski napad iz 1388. godine uslijedio iz pravca Onogošta, istim putem kojim su se kretale trupe prilikom prvog upada na tlo Bosanskog kraljevstva.

Indikativna je i činjenica da se u izvorima posebno ističe uloga članova humske vlasteoske porodice Sankovića u borbama oko Bileće. Sasvim je sigurno da je u sukobu sudjelovao Gradoje Miltenović, a Orbini navodi da je jednim dijelom bosanske vojske komandovao i njegov nećak Radič Sanković. Prvobitni posjedi ove porodice nalazili su se na prostoru oko Nevesinja, da bi do 1388. godine uspjeli ovladati Popovim poljem, te primorjem od Stona do Petrova Sela, uključujući i Slano.⁹⁰ Suvremeni dokumenti svjedoče o tome da je upravo ovo područje neposrednog dubrovačkog zaleđa bilo najviše pogodeno. Prema tome, za odbranu zemlje su prvenstveno bili zaduženi gospodari onih teritorija direktno ugroženih osmanskim napadom. Uloga Vlatka Vukovića u tom pogledu može biti dvojaka. On je istovremeno bio vojvoda Bosanskog kraljevstva, ali su se i njegovi porodični posjedi nalazili u susjedstvu ratom zahvaćenih oblasti.

Suvremeni dokumentarni izvori ne govore direktno zbog čega su augusta 1388. Turci izveli upad u Bosnu koja se nalazila daleko od tada aktivnih ratnih zona. Ako se usporedi ova situacija s onom od dvije godine ranije, onda se

⁸⁶ ЂНАЛЦИК, “The Ottoman Turks and the Crusades, 1329–1451”, 247; “Lazar did apparently impose some sort of check on Murad at Pločnik in 1386 and he won a notable victory against an Ottoman force at Bileca in Bosnia during August 1388”. LUTTRELL, “Latin Responses to Ottoman Expansion before 1389”, 132. BARKER, *Manuel II*, 66, to predstavlja kao “Serbian victory”. Usp. СНАРАНИС, “The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks”, 302–03. Alexandru Simon smatra da je to bila “Serbian anti-Ottoman victory”. SIMON, “Annus mirabilis”, 138.

⁸⁷ ЂИРКОВИЋ, *Историја*, 158; ИСТИ, “Србија уочи битке на Косову”, 19 n. 55. Uz to mišljenje pristaju ТОШИЋ, “Босна и Турци”, 86; REINERT, “From Niš to Kosovo polje”, 192.

⁸⁸ Iako se u ranijem radu slagao s Ćirkovićem, ТОШИЋ, “Родоначелник племена Косача”, 247 n. 17, ipak smatra da se bitka odigrala 27. augusta zbog okršaja na Rudinama.

⁸⁹ КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ, *Градска насеља*, 172.

⁹⁰ МИЈУШКОВИЋ, “Хумска властeosка породица Санковићи”, 22.

čini opravdanom pretpostavka nekih historičara da su i prvi i drugi osmanski upad na bosansko područje izvedeni s jugoistoka te da su uslijedili na poticaj zetskoga gospodara Đurđa II Balšića.⁹¹ Turci su upravo takve situacije nastojali koristiti u okviru svojih osvajačkih metoda. Ako se za prvi upad to ne može izričito tvrditi, utjecaj Đurđa II Stracimirovića na dešavanja iz 1388. godine je daleko izvjesniji. O tome uostalom govori i arhivska građa, jer se na osnovu nje može prepoznati da je u osmanskoj vojsci čak moglo biti i Đurđevih podanika.⁹²

Uloga Đurđa II u ovim dešavanjima je još jasnije istaknuta u djelu Mehmeda Nešrija. Prema njegovom tumačenju, nakon što su knez Lazar i kralj Tvrtko sklopili savez, sultanu Muratu je prišao “tekvur-i iskenderiyye” s ponudom da osigura Bosnu za Turke ukoliko bi mu sultan pristao poslati komandanta i trupe. Ovaj “gospodar Skadra” bi se mogao identificirati sa Đurđem II Balšićem.⁹³ Vjerujući njemu, Murat je poslao “Lala Šahina” u Bosnu s malom silom. On je došao u Bosnu, gdje ga je dočekala vojska od 30.000 vojnika, što je, kako Nešri implicira, zapravo bilo saučesništvo Đurđa, Tvrtka i Lazara. Protivno Šahinovima prijedlozima, Turci su se borili u bici i pretrpjeli težak poraz. Šahin je, međutim, uspio pobjeći i prenio loše vijesti Muratu.⁹⁴ Iako Nešri posmatra tri slavenska vladara kao kolektivno odgovorna za Šahinov poraz, on ne ističe da li su se dogovorili prije nego što je Đurađ posjetio Murata, ili da su Lazar i Tvrtko samo pomogli Đurđu kad je on namamio osmansku vojsku u Bosnu.⁹⁵ Činjenica da Tvrtko i Đurađ u vrijeme Bitke kod Bileće nisu bili saveznici diskreditira ovaj dio Nešrijevog prikaza, ali i dalje može vrijediti osnovna linija izlaganja prema kojoj je osmanske trupe prema Bosni naveo upravo Đurađ II.

U literaturi je bilo dosta konfuzije oko ličnosti vojskovođe Šahina, predvodnika osmanskih trupa u Bici kod Bileće. Mnogi su ga, uglavnom na osnovu navedenog prikaza u djelu Mehmeda Nešrija, pomiješali s čuvenim Lalom Šahinom, Muratovim učiteljem i prvim rumelijskim beglerbegom,⁹⁶ no on je preminuo oko 1383. godine i ukopan je u Kirmasti (sada Mustafa Kemal Paša),

⁹¹ БОЖИЋ, “Зета између Турака и Млечана”, 52; REINERT, “From Niš to Kosovo polje”, 194; ЂИРКОВИЋ, *Историја*, 158; ГОШИЋ, “Босна и Турци”, 86; ГОШИЋ, “Родоначелник племена Косача”, 247; ВЛАДИМИР БОРОВИЋ, “Влатко Вуковић, војвода босански”, *Календар Просвета*, Сарајево, 1925, 85; МИНАЈЧИЋ, *Lazar Hrebeljanović*, 116.

⁹² БОЖИЋ, “Зета између Турака и Млечана”, 52.

⁹³ БОРОВИЋ, *Краљ Твртко*, 77; БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 325; ГОШИЋ, “Босна и Турци”, 86.

⁹⁴ ЕЛЕЗОВИЋ, *Огледало Света*, 34.

⁹⁵ REINERT, “From Niš to Kosovo polje”, 171–72.

⁹⁶ Нпр. ELIZABETH A. ZACHARIADOU, “Shāhīn, Lala”, u: *The Encyclopaedia of Islam*, sv. 9 (sansze), Leiden, 1997, 211, ali i u brojnim drugim djelima sintetskog karaktera.

nedaleko od Burse gdje mu se i danas nalazi Turbe.⁹⁷ Da Lala Šahin nije mogao sudjelovati u akcijama kod Bileće uočili su još Franz Babinger,⁹⁸ Nedim Filipović,⁹⁹ i Hazim Šabanović, koji je naglasio da bi ovo pitanje vrijedilo “posebno proučiti”.¹⁰⁰ Obojica su pretpostavljala da se tu možda radi o drugom Šahinu, spominjanom 1393/95. kao “capitaneus Turcorum” u Skadru, Drivastu i Svetom Srđu na Bojani u sjevernoj Albaniji.¹⁰¹

Ukoliko bi se prihvatila njihova osnovana pretpostavka, onda bi to bio još jedan dokaz u prilog tome da su prvi napadi na Bosnu izvedeni iz pravca Albanije, gdje se još početkom 80-ih godina 14. stoljeća pojavljivao izvjesni osmanski vojskovođa Isaim (gr. *Ἰσαίμ*), odnosno Šajin ili Šahin. Njegovo ime se sreće u Janjinskoj hronici gdje se tvrdi da je s Tomom Preljubovićem sklopio pakt protiv albanskog plemstva. Kao rezultat tog saveza Isaim je 2. juna 1381. osvojio gradove Velu i Opu, a 5. maja 1382. godine je “na sablju” zauzeo i tvrđavu Revnik.¹⁰² Za ove podatke znao je još i Franjo Rački kojemu je ovaj Isaim bio

⁹⁷ BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 73, 78; KIEL, “The incorporation of the Balkans into the Ottoman Empire”, 163.

⁹⁸ BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 78.

⁹⁹ “Ovu provalu u Bosnu nije mogao izvršiti poznati Lala-Šahin, jer on tada nije bio živ”. FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 203 n. 225.

¹⁰⁰ ŠABANOVIĆ, *Bosanski pašaluk*, 19, 22.

¹⁰¹ Osmanski vojskovođa Šahin zaposjeo je Skadar prvih mjeseci 1393. odakle je u naredne dvije godine uspostavljao kontrolu i utjecaj u regionu. VALENTINI, *Acta Albaniae Veneta*, 2.137; БОЖИЋ, “Зета између Турака и Млечана”, 59. Na Tom području Šahin je bio aktivan i tokom 1400. i 1401. godine. Vidi: THALLÓCZY – JIREČEK – SUFFLAY, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, 2.183, 193; LJUBIĆ, *Listine*, 4.426–27. Usp. ZACHARIADOU, “Marginalia on the History of Epirus and Albania”, 200, 206. Može se isključiti pretpostavka Halila Īnalcıka da je ovdje u pitanju subaša Leskovca koji se u izvorima susreće kao “Kavala” ili “Kefalia” Šahin. Isti autor je unio i dodatnu konfuziju poistovjećujući zatim tog Šahina sa Shihāb al-Dīn Shāhīn Pašom. HALIL İNALCIK, “Arnawutluk”, u: *The Encyclopaedia of Islam*, sv. 1 (a-b), Leiden, 1986, 653. Njegove stavove prihvatili su EGRO, “The Place of Albanian Lands”, 84, i KOPAŃSKI, “Islamization of Albanians in the Middle Ages”, 194. Međutim, ovaj Kavala Šahin, odnosno Kula Šahin Paša, bio je zapravo Hadum Hadži Šihabedin-paša koji je kao rumeljski beglerbeg služio sultane Murata II i Mehmeda II, a iz službe je otpušten 1457. On je 40-ih godina 15. stoljeća udario temelje zadužbini u Plovdivu koja se sastojala od medrese, imareta i tekije koja je kasnije pretvorena u džamiju. Njegovo turbe i džamija dobro su sačuvani i danas stoje u Plovdivu. ГРИГОР БОЙКОВ, *Татар Пазарджик*, Софија, 2008, 6; ISTI, “The Waqf and the Complex of Şihabeddin Paşa in Filibe”, u: *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Sempozyumu*, Ankara, 2012, 181–90.

¹⁰² “Повѣсть Комнена монаха и Прокла монаха о различитимъ деспотима Епира, и о тирану Томи деспоту и Комнену и Прелюбу”, *Гласникъ Друштва србске словесности* 14 (1862), 260–61. Vidi također: *Cronaca dei Tocco di Cefalonia*, ur. GIUSEPPE SCHIRO, Roma, 1975, 16; EGRO, “The Place of Albanian Lands”, 82.

zapravo “poturica Arbanas Šahin”, uz čiju je pomoć Toma Preljubović osvajao gradove u Epiru.¹⁰³

Od Bileće do Kosova

U vrijeme Bitke kod Bileće Mlečani su planirali napraviti obrambenu ligu kršćanskih sila, ali taj savez nije ostvaren.¹⁰⁴ Bolje rezultate su postigli Đenovljani iz Pere, Ivanovci s Rodosa, kiparski kralj Jakov Lusignan, trgovačko društvo Maona s otoka Chiosa, i Francesco II Gattilusio, gospodar Lesbosa, jer su tokom novembra i decembra 1388. načinili “ligu, uniju, konfederaciju, bratstvo i udrugu”, ne samo da se bore protiv osmanskih Turaka nego i protiv “sve i jednog nevjernog Turčina”. Isprava datirana 2. novembra 1388. navodi da je taj savez uperen posebno protiv “onog Turčina, sina nepravde i zlobe, neprijatelja Svetog Križa, Murat-bega i njegove sekte, koji ozbiljno nastoje napasti kršćanski narod”.¹⁰⁵

Ne može se znati da li su i u Bosni poduzimani dodatni koraci da se organizira sistematski otpor osmanskim napadima, ali se čini da je postignuti mir s Đurđem kralju Tvrtku ponovo omogućio da svoje snage usmjeri prema Dalmaciji. Uz provjeren recept dubrovačkog posredovanja u ovom slučaju, sredinom decembra poduzimani su koraci za sklapanje mira između ugarskog i bosanskog kralja.¹⁰⁶

U to vrijeme je kralj Tvrtko morao djelovati na dva fronta. Na zapadnom, u Dalmaciji, uprkos okupiranosti bosanske vojske ratom kod Bileće, stvorene pozicije su bile dovoljno dobre da su se Bošnjani mogli vratiti i nastaviti svoj prodor prema srednjem Jadranu započet osvajanjem Klisa i Ostrovice godinu dana ranije. Dalmatinski gradovi su od Žigmunda dobili pomoć u vidu vojnih snaga predvođenih guvernerom Hrvatske i Dalmacije Ladislavom Lackovićem. On je 23. decembra 1388. stigao u Zadar da otpočne vojne operacije protiv Tvrtka i bosanske vojske.¹⁰⁷ Međutim, u proljeće 1389. godine Tvrtko je krenuo u odlučni napad, okruživši obalne komune svojim četama s kopnene strane, ali

¹⁰³ RAČKI, “Boj na Kosovu”, 30.

¹⁰⁴ REINERT, “From Niš to Kosovo polje”, 195.

¹⁰⁵ LUIGI TOMMASO BELGRANO, “Seconda serie di documenti riguardanti la colonia di Pera”, *Atti della Società Ligure di storia patria* 13,5 (1888), 956. REINERT, “From Niš to Kosovo polje”, 199–200.

¹⁰⁶ (14. decembar 1388), Ref. sv. 28, f. 79. БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 325.

¹⁰⁷ ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 73.

njegova vojska nije raspolagala kvalitetnim opsadnim spravama neophodnim da primora dalmatinske gradove na predaju.¹⁰⁸

Pošto pomoć od Žigmunda nije dolazila, u nadi da će kupiti vrijeme i barem malo odgoditi napade bosanske vojske, Splitsani su 24. marta, na zapovijed Vlatka Vukovića, Tvrtkovog vojvode u predjelima Dalmacije i Hrvatske, uputili poslanike bosanskom kralju sa zadatkom da od njega zatraže neki rok za predaju i da mu izjave da će se, ako im Žigmund ne pomogne, podvrgnuti vlasti bosanskog kralja.¹⁰⁹ Tvrtko je, kako se saznaje iz uputa splitskog vijeća svojim poslanicima za odlazak kralju Žigmundu, sastavljenih dva mjeseca kasnije, 18. maja 1389, odredio za rok 15. juni te godine do kada su se morali odlučiti da li će preći na njegovu stranu.¹¹⁰ Poslanstvo je Žigmunda uvjeravalo da bez njegove pomoći Split neće dugo izdržati pritisak jer se bliži dan određen za predaju.¹¹¹

U međuvremenu su se na istoku dešavale stvari koje će odgoditi neminovnu predaju dalmatinskih gradova Tvrtku.¹¹² Uslijed pojačanih osmanskih aktivnosti na ratištima u sjevernoj Albaniji, Bugarskoj i na granicama Srbije, vladari pogođenih oblasti su razmatrali mogućnost formiranja široke balkanske antiosmanske koalicije u kojoj bi kralju Tvrtku pripalo značajno mjesto, pored srpskog kneza Lazara, vidinskog bugarskog cara Sracimira i vlaškog vojvode Radula I.¹¹³ Teško je dokučiti da li je takva jedna koalicija uopće i postojala,¹¹⁴ ali je izvjesno da su zbog podudarnih interesa barem knez Lazar i kralj Tvrtko bili upućeni na suradnju.¹¹⁵ Zbog vojnih akcija u Dalmaciji i opće poli-

¹⁰⁸ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 47; RAUKAR, "Hrvatske zemlje u doba bitke na Kosovu", 31.

¹⁰⁹ (24. mart 1389), SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 17.188–89. LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 45. 47.

¹¹⁰ (18. maj 1389), SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 17.201–02.

¹¹¹ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 47.

¹¹² LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 48. Odsustvo bosanske vojske iskoristio je Ladislav Lacković koji je u julu čak uspio zauzeti Klis poslije godinu i pol bosanske vlasti, čime su bosanske pozicije po mnogo čemu vraćene na stanje s kraja 1387. godine. ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 75.

¹¹³ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 182.

¹¹⁴ O tome raspravljaju: REINERT, "From Niš to Kosovo polje", 205; ÍNALCIK, "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1451", 247; ALFONS HUBER, "Die Gefangennehmung der Königinnen Elisabeth und Maria von Ungarn und die Kämpfe König Sigismunds gegen die Neapolitanische Partei und die übrigen Reichsfeinde in den Jahren 1386-1395", *Archiv für Österreichische Geschichte* 66 (1885), 523.

¹¹⁵ МИНАЛЈИЋ, *Lazar Hrebeltanović*, 64. O odnosima Lazara i Tvrtka: ISTO, 92–94. Također: СИМА ПИРКОВИЋ, "Сугуби венац (прилог историји краљевства у Босни)", *Зборник Филозофског факултета* 8 (1964), 347–50. Tim dobrim odnosima mogla je naštetiti emancipacija kneza Lazara, ali i izmirenje sa kraljem Žigmundom, isposlovano uz posredovanje njegovog zeta Nikole Gorjanskog. (12. juli 1408), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*,

tičke situacije na zapadu bosanskom vladaru nije mogla odgovarati bilo kakva veća smetnja na istoku koja bi poremetila njegova dotadašnja postignuća.

Pored Tvrtka, najznačajniji Lazarov saveznik bio je njegov zet Vuk Branković čija je pozicija bila važna i zbog toga što su se u tom trenutku upravo njegovi posjedi nalazili direktno na putu osmanske ekspanzije.¹¹⁶ Drugi Lazarov zet, Đurađ II Balšić, oženjen njegovom kćerkom Jelom, bio je isključen iz zajedničkih pregovora i akcija, pa je na njegovom primjeru moguće zaključiti da pretpostavljeni politički savez između Lazarevih zetova možda nije ni postojao.¹¹⁷

Iz tog potencijalnog saveza se svakako moraju isključiti bugarski car, Dukadini u Albaniji te Konstantin Dragaš i sinovi kralja Vukašina jer su tada bili Muratovi vazali. Osmanski sultan je od zemalja kneza Lazara i Vuka Brankovića bio odvojen pojasom vazalnih teritorija od Dunava do jadranske i jonske obale. Ta je okolnost Turcima bila korisna zato što je omogućavala kontrolu i kretanje širokim prostranstvima, ali im je također predstavljala i smetnju jer zbog nje nisu mogli Srbiju direktno dovesti pod svoju vlast dok prethodno ne bi pokorili navedene oblasti.¹¹⁸

I dok o uspjesima vojske bosanskog kralja u Dalmaciji postoje relativno iscrpna obavještenja, o Muratovim kretanjima i aktivnostima uoči Bitke na Kosovu, od kraja 1388. do sredine 1389. godine, ne zna se gotovo ništa. Murat je krenuo na put u kasno proljeće 1389, a njegova vojska je na Kosovo stigla preko oblasti Konstantina Dragaša, što znači da ih je on kao osmanski vazal propustio ne pruživši nikakav otpor.¹¹⁹ Kada je krenuo na Kosovo, Murat je bio na vrhuncu moći. S izuzetkom Carigrada, osvojio je gotovo sve što mu je stajalo na putu, potčinio brojne pravoslavne gospodare na Balkanu i nametnuo im razne teške obaveze. U tom trenutku mogao je računati na tribut najmanje četiri osobe iz bizantske dinastije Paleolog.¹²⁰ Pohod protiv Srbije i Bosne trebao je samo potvrditi njegovu vodeću ulogu u regionalnoj politici tadašnjeg vremena.

10/4.665; ŠIŠIĆ, "Nekoliko isprava iz ročetka XV st.", 279. Усп. БИРКОВИЋ, "Србија уочи битке на Косову", 17–18.

¹¹⁶ БИРКОВИЋ, "Средњовековна прошлост данашњег Косова", 164.

¹¹⁷ МИНАЈЧИЋ, *Lazar Hrebeljanović*, 95, 98–99.

¹¹⁸ СИМА ЋИРКОВИЋ, "О саставу и снази Лазаревог тора на Косову", *Vojnoistorijski glasnik* 2 (1989), 157.

¹¹⁹ АЛЕКСАНДАР СТОЈАНОВСКИ, "Во кој правец низ Македонија минувал Муратовиот поход на Косово (1389)?", *Гласник на Институтот за национална историја* 2 (1972), 147–57.

¹²⁰ СТЕПЕН W. РЕИНЕРТ, "The Palaiologoi, Yıldırım Bāyezīd and Constantinople: June 1389 – March 1391", *To Eλληνισκη. Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr.*, sv. 1, New York, 1993, 289.

Bitka na Kosovu 1389. godine iz bosanske perspektive

Poraz osmanske vojske na bosanskom tlu 1388. bio je neočekivan, ali ne i presudan za zaustavljanje njihovih daljih operacija u unutrašnjosti Balkanskog poluotoka. Stariji osmanski hroničari su u dešavanjima kod Bileće vidjeli povod sultanovog “osvetničkog” pohoda na Kosovo iduće godine, a za njima su se povelili i brojni kasniji autori smatrajući da su osmanske vojne akcije izvedene u ljeto 1389. zapravo odmazda za pretrpljeni poraz.¹²¹ No Murat je u narednom pohodu svoje snage uperio protiv Lazara i njegove zemlje, a ne direktno na Tvrtka čiji je vojskovođa porazio Šahina.¹²² Ako se prihvati da je u to vrijeme organizirana šira kršćanska koalicija za suprotstavljanje Turcima, u kojoj je učestvovao i bosanski vladar, a svu težinu osmanske vojne sile osjetio najistureniji srpski knez Lazar, osveta i dalje ostaje samo jedan od segmenata višeslojnih uzroka osmanskog širenja prema Zapadu. Zapravo, čini se da je sultan 1389. imao namjeru nastaviti nedovršene akcije od prije tri godine kada je zauzeo Niš, jer je u njegovom daljem napredovanju i velikom osvajačkom pohodu po Balkanskom poluotoku prirodna sljedeća tačka poslije Sofije i Niša bilo Kosovo. Ta je regija predstavljala posebno strateško središte za prelaz s juga prema sjeveru pošto spaja srednji tok Dunava sa Solunskim zaljevom kojim su Turci ovladali 1387.¹²³

Tu se na dan sv. Vida, 15. juna 1389. godine, desio jedan od najznačajnijih vojnih okršaja u srednjovjekovnoj historiji Balkana.¹²⁴ Kasnija epska tradicija posebnim je velom religiozne mistike obavila ovaj događaj, što je njegovim ra-

¹²¹ Nešri piše da je poslije poraza kod Bileće Murat mobilizirao vojsku za osvetu, te da je prije polaska na Kosovo poduzeo vojni pohod na Bugarsku. ЕЛЕЗОВИЋ, *Огледало Света*, 36. REINERT, “From Niš to Kosovo polje”, 173. JIREČEK, *Geschichte der Serben*, 2.119, piše za Bitku kod Bileće: “Dieses Mißgeschick bewog Murad zu einem großen Feldzug gegen Serbien und Bosnien”. Njegovo mišljenje ponavljaju: ŠABANOVIĆ, *Bosanski pašaluk*, 20; REINERT, “From Niš to Kosovo polje”, 194; İNALCIK, “The Ottoman Turks and the Crusades, 1329–1451”, 247. ТОШИЋ, “Босна и Турци”, 87.

¹²² REINERT, “From Niš to Kosovo polje”, 205.

¹²³ Geografijom kosovskog područja posebno se bavio THOMAS A. EMMERT, “The Battle of Kosovo – Early Reports of Victory and Defeat”, u: *Kosovo. Legacy of a Medieval Battle*, Minneapolis, 1991, 19–40.

¹²⁴ Naročito zamah u istraživanju Kosovske bitke desio se neposredno prije i u toku obilježavanja njene 600. obljetnice. Nabranjanje opširne bibliografije o tom sukobu izlazi izvan okvira ove knjige, pa će se ovdje ukazati samo na glavne sinteze u kojima se govori i o posljedica ishoda bitke na regiju: RADE MIHALJIĆ, *The Battle of Kosovo*, Belgrade, 1989; WAYNE S. VUCINICH – THOMAS A. EMMERT (ur.), *Kosovo. Legacy of a Medieval Battle*, Minneapolis, 1991. Historiografska dostignuća o Kosovskom boju sažeo je СИМА БИРКОВИЋ, “Косовска битка као историјски проблем”, u: *Косовска битка у историографији*, Београд, 1990,

nim istraživačima otežavalo posao razdvajanja historijskih segmenata priče od kasnijih književnih naslaga.¹²⁵ Kosovska bitka je također poslužila kao neiscrpno vrelo djelima nacionalističke inspiracije a u srpskoj publicistici i javnosti predstavljena je kao prelomni trenutak srpske historije. Značaj njenog ishoda je nesumnjivo bio veliki i nadilazio je lokalne i regionalne okvire, o čemu svjedoče tragovi sačuvani u osmanskim narativnim izvorima te brojni odjeci među suvremenicima. Glasovi s Kosova putovali su do Trogira, Sutjeske, crnomorske obale u Anadoliji, do Carigrada, Venecije, Firence, Pariza, Barcelone i dalje.¹²⁶

Historijski izvori o Kosovskom boju nisu neznatni brojem koliko su nepouzdati vremenom svojega postanka i oskudnošću sadržaja.¹²⁷ U njima se i odražavaju specifična stanovišta onih sredina iz kojih su ponikli. Tako se rani osmanski izvori o Bici na Kosovu uglavnom nalaze u epskim pjesmama, hronikama i analima, a pisali su ih ljudi udaljeni i od vremena i mjesta same bitke. Većina autora su bili iz vjerskog miljea i duh njihovih prikaza bitke je prožet odanošću islamu i osmanskoj dinastiji.¹²⁸ Najraniji srpski izvori nisu pretjerano detaljni u opisu bitke i analizi njenog ishoda, nego se više koncentriraju na srpske gubitke i mučeništvo kneza Lazara.¹²⁹ Glavni izvor grčkim piscima je bila tradicija brzo formirana oko bitke.¹³⁰ Zapadni izvori uglavnom naglašavaju

116, riječima: “Mi danas o bici znamo manje od naših prethodnika, ali ono što znamo je provjereno i neusporedivo je pouzdanije”.

¹²⁵ Usp. РАДЕ МИХАЉЧИЋ, *Јунаци косовске легенде*, Београд, 1989.

¹²⁶ ЂИРКОВИЋ, “Косовска битка као историјски проблем”, 225.

¹²⁷ Usp. РАЧКИ, “Вој на Косову”, 32. О Косовској бци постоји велики број парцијално publiciranih историјских извора различите употребне вриједности. На једном мјесту их је преведене сабрао СИМА ЂИРКОВИЋ, “Историјски извори о косовском боју”, у: *Битка на Косову 1389. године*, Београд, 1989, 167–96. Најзначајније реконструкције битке на основу тих извора написали су: ПЕТАР ТОМАЦ, “Косовска битка”, *Војно-историски гласник* 1 (1950), 11–33; ГАВРО ШКРИВАНИЋ, *Косовска битка (15 јуна 1389)*, Цетиње, 1956; МИЛОШ БЛАГОЈЕВИЋ, “Војно-историјска реконструкција Косовске битке”, у: *Округли сто Косовска битка у историографији*, Београд, 1990, 11–21; СИМА ЂИРКОВИЋ, “Косовска битка у светлости нових истраживања”, у: *Српски народ у другој половини XIV и првој половини XV века*, Београд, 1989, 29–41.

¹²⁸ NICHOLAS C. J. PAPPAS – LEE BRIGANCE PAPPAS, “The Ottoman view of the Battle of Kosovo”, у: *Kosovo. Legacy of a Medieval Battle*, Minneapolis, 1991, 41; САФВЕТ БЕГ ВАЏАГИЋ, “Најстарија турска вијест о Косовском боју”, *Гласник Земалског музеја* 36 (1924), 95–99; FERDO ŠIŠIĆ, “Nov prilog o Kosovskom boju”, *Starohrvatska prosvjeta* n.s. 1 (1927), 90–97; ТРАКО, “Битка на Косову 1389. године у историји Идриса Битлисиза”, 329–51. Најбољи преглед даје: АЛЕКСИЈЕ ОЛЕСНИЦКИ, “Турски извори о Косовском боју”, *Гласник Скопског научног друштва* 14 (1935), 59–98.

¹²⁹ ЕММЕРТ, “The Battle of Kosovo – Early Reports of Victory and Defeat”, 19–40.

¹³⁰ НИКОЛА РАДОЈЧИЋ, “Грчки извори за Косовску битку”, *Гласник Гласник Скопског научног друштва* 7–8 (1930), 173; ИСТИ, “Die Griechischen Quellen zur Schlacht am Kosovo

isključivo jedan aspekt sukoba, a to je smrt osmanskog sultana, što je inače samo po sebi bio dovoljan razlog da se kosovski okršaj počne smatrati kršćanskom pobjedom.

U ovom segmentu knjige Kosovska bitka će biti promotrena iz bosanske perspektive s posebnim naglaskom na ulogu kralja Tvrtka u dešavanjima neposredno prije i poslije vojnog okršaja. Sima Ćirković je u svojim radovima zagovarao stanovište da je “улога владара Србије, обновитеља државе његових прародитеља ‘господе српске’”, primorala Tvrtka I da se angažira u odbrani srpskih zemalja te da je iz tog razloga bio obavezan poslati jedan dio svoje vojske na Kosovo.¹³¹ Ovakvo tumačenje svodi Tvrtka samo na ulogu srpskog kralja, ili tek jednog od “oblasnih gospodara” koji je održavao tjesne veze sa srpskim velikašima jer je bio upućen na njih zbog borbi s Ugrima i Turcima. U historiografiji se ne ističe da se on na Kosovu mogao predstavljati kao branitelj bosanskih interesa, odnosno branitelj bosanske države, te kao državnik koji je, posebno iz iskustva stečenog u prethodne tri godine, razumio da bi Turci u dogleđno vrijeme mogli ugroziti zemlje pod njegovom direktnom vlašću. Kao vladar, on je mogao nastupati i kao branitelj općih kršćanskih interesa, a ne samo zato što je bio kralj Srba.¹³²

Osmanski pohod na Kosovo došao je za kralja Tvrtka u izrazito nepogodnom trenutku budući da je u to vrijeme njegova vojska bila zauzeta ratovanjem u Dalmaciji. Kako je isticao određeni rok do kojeg su se gradovi morali predati bosanskom kralju, 15. juni, tako se osmanska vojska približavala kosovskom ratištu. Ne mogu se precizirati vojni resursi kralja Tvrtka u tom trenutku,

Polje”, *Byzantion* 6 (1931), 241–46. Usp. HENRI GREGOIRE, “L’opinion Byzantine et la bataille de Kosovo”, *Byzantion* 6 (1931), 247–51; НИКОЛА РАДОЈЧИЋ, “Један превиђен грчки спомен Косовске битке?”, *Гласник Гласник Скопског научног друштва* 11 (1932), 61–63; РАДИВОЈ РАДИЋ – ДУШАН КОРАЋ, “Занемарени подаци грчких извора о Бици на Косову 15. јуна 1389. године”, у: *Свети кнез Лазар*, Београд, 1989, 237–48.

¹³¹ БИРКОВИЋ, “Србија уочи битке на Косову”, 6; ИСТИ, “О саставу и снази Lazarevog tabora na Kosovu”, 155; ИСТИ, *Историја*, 159.

¹³² Osmanski historičar Idris Bitlisi Tvrtkovu ulogu je shvatio ovako: “Po časti, ugledu i vojnoj moći bosanski kralj i vladar bio je iznad ostalih i njemu je po dvorskom ceremonijalu i običaju pripadalo prvo mjesto među hrišćanskim vladarima. Njega je ovo novo neprijateljstvo i krvoločnost u ubijanju islamskih boraca sve više učvršćivalo u mržnji prema muslimanima i povećavalo njegovu upornost u preduzimanju mjera za vođenje rata. Bosanski kralj je od početka bio podstrekač Lazara na nepokornost, podizanje pobuna, buntovnička nedjela i stvaranje meteža. Našavši se u nevolji, pokazao je veliku upornost u postizanju tih želja. Naročito je postao poznat zbog pobjedonosnog boja u kome je razbio vojsku islamskih gazija. Stoga su ova dva smutljivca i razvratnika, komandanti nevjerničke konjice, postali podstrekači vladara drugih zemalja na neprijateljstvo i pobunu protiv sultana”. ТРАКО, “Bitka na Kosovu 1389. године у историји Идриса Битлисија”, 335.

niti se može govoriti o tome koliko je vojnika mogao poslati na Kosovo,¹³³ ali pošto su njegovi odredi bili angažirani u Dalmaciji, gdje su završavali davno započeti posao, izvjesno je da se na Kosovu pojavio tek jedan dio sveukupnih bosanskih snaga.¹³⁴

Premda je u historiografiji prisutna tvrdnja da je bosansku vojsku na Kosovu predvodio vojvoda Vlatko Vuković,¹³⁵ također je uočeno da “беспрекорни савремени докази о томе не постоје”,¹³⁶ te da se najraniji direktni spomen njegovog učešća u bici nalazi tek u dubrovačkoj anonimnoj hronici iz sredine 15. stoljeća.¹³⁷ Na osnovu zapisnika dubrovačkih vijeća iz vremena bliskog Kosovskom boju saznaje se da je Vlatko 7. maja 1389, vjerovatno idući s dalmatinskog ratišta na Kosovo, svratio u Dubrovnik gdje je dobio poklon od 100 perpera.¹³⁸ Veoma je moguće da je u talijanskom prijevodu historije bizantskog pisca Dukasa, po svemu sudeći sastavljenom krajem 15. ili početkom 16. stoljeća, gdje je prevodilac opisao Kosovsku bitku opširnije nego što je to bilo učinjeno u izvornom djelu, Vlatko Vuković zamijenjen Vlatkom Vlađevićem (*Vlathica Vlagenichio*).¹³⁹ Prema tom zapisu iz kasnijeg vremena, Vlatko Vla-

¹³³ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 49.

¹³⁴ ТОМАЦ, “Косовска битка”, 121; ЋIRKOVIĆ, “O sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu”, 155.

¹³⁵ БОРОВИЋ, *Краљ Твртко*, 80–81; ISTI, “Влатко Вуковић, војвода босански”, 83–86; ISTI, *Хисторија Босне*, 327; ПЕРОЈЕВИЋ, у: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, 339–40; ЂIRKОВИЋ, *Историја*, 159; ТОШИЋ, “Родоначелник племена Косача”, 248. Према ИВАН БОЖИЋ, “Неверство Вука Бранковића”, у: *О кнезу Лазару*, Београд, 1975, 226, Твртко није лично ишао с војском на Kosovo, “већ је то препустио господару српских крајева у својој држави Влатку Вуковићу”. Успр. ТОШИЋ, “Родоначелник племена Косача”, 245–46. Овакав став не узима у обзир чињеницу да је Влатко Вуковић, који се први пут у изворима сусреће у Твртковој повелји од 10. априла 1378. године, СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.80, био један од водећих ратника Босанског краљевства задужен и за операције у Хрватској и Далмацији, те да је и раније имао успјеха у борби против Турака код Билеће. Он се 1385. спомиње као “Vlatho, maiestatis vestre voevoda in partibus Dalmacie” (24. mart 1385), SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 17.189.

¹³⁶ МИХАИЛО ДИНИЋ, “Дукин преводилац о боју на Косову”, *Зборник радова Византолошког института* 8 (1964), 59.

¹³⁷ “1389. Adi 15 giugno, in giorno di S.to Vido, et fo martedì, fu battaglia tra Bosnesi et Gran Turco, li quali Bosnesi furono Despot Lazar Re de Bosna, et Vuch Brancovich, et Vlatho Vuchovich Voevoda; et fu gran ocisione tanto de Turchi, quanto de Bosnesi, et pochi tornorno in suo paese. Et Zar Murat è stato amazato, et Re de Bosna; et la vittoria non se ha dato, nè a Turchi, nè a Bosnesi, perché fu gran ocisione. Et fu la battaglia in Kosovo polje”. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, 48. РАЌКИ, “Вој на Косову”, 40.

¹³⁸ (7. мај 1389), ДИНИЋ, *Одлуке већа*, 2.509.

¹³⁹ Међутим, и овај потонји је био реална историјска личност савремена војводи Влатку Вуковићу и Kosovskom боју те је сачуван његов надгробни споменик који се налазио у селу Лађевици код Rogatice. Стецак је почетком 20. столјећа пренесен у двориште Земалског музеја

đević je zapovijedao vojskom od 20.000 “valorosi combatenti”, što je svakako pretjerana brojka.¹⁴⁰ U daljem opisu bitke navodi se da je izvjesni vojvoda Dragosav počinio izdaju, što je Vlatka Vlađevića navelo da odstupi s bojnog polja i brzo se vrati u Bosnu.¹⁴¹

Nije isključeno da je u skupljanju snaga za okršaj s Turcima Tvrtko mogao računati i na neke hrvatske odrede.¹⁴² Prema analima talijanskoga grada Forli u literaturi se još od Franje Račkog navodi mogućnost da je i jedan hrvatski odred učestvovao u Boju na Kosovu.¹⁴³ Prema Ferdi Šišiću, predvodnik tih trupa, ban Ivan “cum cruce signatis”, trebao bi biti Ivan od Paližne kao prior vranski, komandant križarskih vitezova i hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban od 1386. do smrti 1391. godine, koji je bio u tijesnim vezama s kraljem Tvrtkom.¹⁴⁴ Uz njegovo mišljenje pristaje i novija hrvatska historiografija.¹⁴⁵ Vodeći računa o tome da se u citiranoj hronici ne spominju Hrvati nego samo ban Ivan s križarima, ovom bi pitanju svakako trebalo prilaziti s određenom dozom rezerve.¹⁴⁶

Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Ono o čemu treba voditi računa jeste da je u ovom narativnom izvoru Vlatko Vlađević predstavljen kao Tvrtkov *nepote* iako to nije naglašeno na natpisu koji je sačuvan njegovom stećku. ДИНИЋ, “Дукин преводилац о боју на Косову”, 57–58, 61; MARKO VEGO, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, sv. 4, Sarajevo, 1970, 31, 33.

¹⁴⁰ ДИНИЋ, “Дукин преводилац о боју на Косову”, 64. РАЌКИ, “Вој на Косову”, 42; ЋИРКОВИЋ, “О саставу и снази Лазаревог тора на Косову”, 155.

¹⁴¹ ДИНИЋ, “Дукин преводилац о боју на Косову”, 65.

¹⁴² СТЈЕРАН АНТОЛЈАК, “Јесу ли Хрвати судјеловали у Косовској бци 1389. године?”, *Historijski zbornik* 42 (1989), 52, износи паушалну тврдњу према којој је већину од наводних 20.000 ратника које је Влатко Вуковић мобилизирао чинило хрватско становништво “далматинско-хрватских дијелова”.

¹⁴³ *Annales Forolivienses ab origine urbis usque ad annum MCCCCLXXXIII*, ur. GUISEPPE MAZZATINTI, Citta di Castello, 1903, 74.

¹⁴⁴ ШИШИЋ, “Nov prilog o Kosovskom boju”, 91.

¹⁴⁵ АНТОЛЈАК, “Јесу ли Хрвати судјеловали у Косовској бци 1389. године?”, 49; НЕВЕН БУДАК, “Ivan od Paližne, prior vranski, vitez sv. Ivana”, *Historijski zbornik* 42 (1989), 69. HRVOJE GRČANIN, “Ivan Paližna u povijesnim vrelima i historiografiji”, *Radovi Zavoda za znanstveno-istraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 4 (2011), 237–67. Stariji autori su pretpostavljali da se radilo o banu Ivanišu Horvatu. Npr. РАЌКИ, “Вој на Косову”, 51; КЛАИЋ, *Poviest Bosne*, 183; ШИШИЋ, *Vojvoda Hrvoje*, 73; ТОМАЦ, “Косовска битка”, 120. МИЛКО БРКОВИЋ, “Uloga bosanskog kralja Tvrtka I. u zbivanjima prije, u vrijeme i nakon kosovske bitke 1389. godine”, *Croatica Christiana periodica* 23 (1989), 4, pretpostavlja da su na Kosovu bili obojica.

¹⁴⁶ Усп. МИХАЉЧИЋ, *Lazar Hrebeltjanović*, 114–15; ЋИРКОВИЋ, “О саставу и снази Лазаревог тора на Косову”, 155.

Pitanje toka Kosovske bitke je veoma kompleksno, a posebno je teško dati odgovor na broj vojnika u oba tabora.¹⁴⁷ Razumljivo je da su ponekad srednjovjekovni autori i svjesno nastojali manipulirati brojem učesnika u boju, ili brojem stradalih vojnika, jer te brojke impresioniraju čitatelja i njihovom izmjenom, smanjivanjem ili uveličavanjem, se može jednostavno postići željeni efekt. Poseban problem predstavlja činjenica da o tome nema sačuvanih suvremenih izvora. Osmanski izvori iz kasnijeg vremena inače preuveličavaju brojke na obje strane, često ističući nadmoćnost kršćanske vojske kako bi se osmanski uspjesi prikazali što većima i značajnijima.¹⁴⁸ Pošto se u izvorima ne može pronaći oslonac za realno određivanje brojnosti vojske, pokušaji procjene se nužno svode na nagađanja i analogije.¹⁴⁹

Prikazi bitke iz pera vojnih historičara uglavnom slijede podatke koje je o njoj ostavio Mehmed Neşrî. Njegov opis, prožet narodnom tradicijom i epskim shvatanjima o onome što se u okviru Kosovskog boja dešavalo, je ipak daleko kompleksniji i detaljniji od svih drugih postojećih prikaza.¹⁵⁰ Prema Neşrîjevom opisu, na savezničkoj strani su se našle tri odvojene vojske čiji se interesi nisu poklapali. Bosanska vojska je zauzela lijevo krilo, Vuk Branković i njegova vojska bili su na desnom krilu, a knez Lazar je zauzeo centar.¹⁵¹ Na suprotnoj strani je i osmanska vojska bila podijeljena u tri sekcije; centrom i janičarima je komandovao sam sultan Murat, njegov mlađi sin Jakub bio je na lijevom krilu, a stariji sin Bajazid na desnom. Prema tome je bosanska vojska stajala nasuprot osmanskoj pod komandom budućeg sultana Bajazida, kojeg su pomagali Evrenos-beg, trupe iz Saruhana i Aydina pod Sarudža-pašom, te 1.000 strijelaca pod Malkoč Hamidoğluom.¹⁵²

Iz ovih šturih podataka teško je izvoditi sigurne i precizne zaključke o tome kako je bitka tekla. Petar Tomac tvrdi da zbog toga što osmanski izvori jedino naglašavaju uspjeh na svom lijevom krilu, da uspjeha na desnom krilu

¹⁴⁷ ĆIRKOVIĆ, "O sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu", 151–54.

¹⁴⁸ Ahmedi naziva kršćansku vojsku "nebrojenom", drugi osmanski autori tvrde da ih je bilo više od 100.000, dok je Neşrî došao i do pola miliona. PAPPAS – PAPPAS, "The Ottoman view of the Battle of Kosovo", 44. Usp. ОЛЕСНИЦКИ, "Турски извори о Косовском боју", 87.

¹⁴⁹ ĆIRKOVIĆ, "O sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu", 151, 165–66.

¹⁵⁰ ЕЛЕЗОВИЋ, *Огледало Света*, 48–72; ИСТИ, "Бој на Косову 1389 год. у Историји Мула Мехмеда Нешрије", *Братство* 31 (1940), 1–77; ШКРИВАНИЋ, *Косовска битка*; ТОМАЦ, "Косовска битка". Usp. PAPPAS – PAPPAS, "The Ottoman view of the Battle of Kosovo", 45; ОЛЕСНИЦКИ, "Турски извори о Косовском боју", 80–81.

¹⁵¹ ЕЛЕЗОВИЋ, *Огледало Света*, 62–63. ТОМАЦ, "Косовска битка", 124.

¹⁵² ЕЛЕЗОВИЋ, *Огледало Света*, 60–61. PAPPAS – PAPPAS, "The Ottoman view of the Battle of Kosovo", 46.

i centru u prvoj fazi bitke nije ni bilo. On ističe mogućnost da je glavni udar kasnijeg protunapada primilo bosansko krilo jer je osmanska desna strana bila daleko jača.¹⁵³ Dakle, prema Nešriju, saveznička vojska je pretrpjela odlučujući poraz upravo na onom krilu pod zapovjedništvom Vlatka Vukovića.¹⁵⁴ Iz podatka da je dubrovačko Veliko vijeće 3. novembra 1389. ponovo odlučivalo o tome da preda poklon vojvodi Vlatku vidi se da je on preživio bitku.¹⁵⁵ Prema shvatanju Gavre Škrivanića, vojvoda Vlatko se uspio spasiti vjerovatno jer se, kao uostalom i Vuk Branković, nalazio na krilu borbenog rasporeda a ne zbog toga što je bio manje angažiran u borbi.¹⁵⁶ Tek kasniji izvori govore o bijegu bosanske vojske, posebno talijanski prijevod Dukasovog djela i Mauro Orbini, prema kojem je Vlatko Vuković pobjegao s malo svojih ratnika.¹⁵⁷ Oba izvora kao da ponavljaju podatak neobjavljene dubrovačke hronike da se iz krvave i strašne bitke “kralj bosanski vratio živ i zdrav s malim brojem ljudi”.¹⁵⁸

Najvažniji ishod bitke bila je pogibija dvojice vojskovođa, što je ostavilo veliki utisak na sve suvremene izvještače. Neizvjesno je kako je uopće došlo do toga. Ne zna se pod kakvim okolnostima je stradao knez Lazar. Nije poznato da li je poginuo u žaru borbe ili je prethodno bio zarobljen pa potom i pogubljen. O smrti sultana Murata postoji više verzija sačuvanih u različitim izvorima koji se ne slažu ni u vremenu ni načinu njegove pogibije.¹⁵⁹ Posebno su proturječni kasniji izvještaji gdje se kao ubojica javlja izvjesni Miloš Kobilić,¹⁶⁰ vitez kneza Lazara, koji se, prema Nešriju, borio na istom krilu kao i bosanska vojska. Jedan suvremeni perzijski izvor se čak priklanja glasinama prema kojima je sam

¹⁵³ ТОМАЦ, “Косовска битка”, 130.

¹⁵⁴ ШКРИВАНИЋ, *Косовска битка*, 71.

¹⁵⁵ (3. novembar 1389), ДИНИЋ, *Одлуке већа*, 2.519.

¹⁵⁶ ШКРИВАНИЋ, *Косовска битка*, 71.

¹⁵⁷ ДИНИЋ, “Дукин преводилац о боју на Косову”, 65; ORBINI, *Il Regno degli Slavi*, 318–19. “Слутње да Босанци са Влатком Вуковићем нису до краја извршили своју дужност, почивају на доцнијем предању”, МИХАИЛО ДИНИЋ, “Историја још није успела да разлучи историско Косово од легендарног”, *Политика* 11.160 (28. јун 1939), 3.

¹⁵⁸ “1389 In questo anno Re di Bosna uscì alla campagna con grande esercito et fece fatti de armi in plan de Cossova contra il Gran Turco Murat qual battaglia fu tanto cruenta che de una parte et dell’ altre restoron molto pochi et quasi quatro quinti furno ammazati dove il Gran Turco morì in bataglia et tanto ebbeno Turchi peggio delli Bosnesi perche morì loro Principe et Re di Bosna con pochi suoi torno sano in Bosna”. *Trattato Origine della citta di Rausi*, saec. XVI, Sez. XXI/32, 52, cit. према: ШКРИВАНИЋ, *Косовска битка*, 86.

¹⁵⁹ Усп. СТАНОЈЕ СТАНОЈЕВИЋ, “Кад је убијен цар Мурат?”, *Гласник Скопског научног друштва* 15–16 (1936), 47.

¹⁶⁰ МИХАЉЧИЋ, *Јунаци косовске легенде*, 10; ИСТИ, *Lazar Hrebeljanović*, 116–18.

princ Bajazid naredio ubojstvo svoga oca.¹⁶¹ Zbog toga što je osmanski centar sa sultanom bio najbolje opremljeni dio osmanske vojske, neki su historičari pretpostavljali da se sultanovo ubojstvo uklapalo u ratni plan kršćanske vojske kao njegov značajan sastavni dio – s ciljem da se u odsudnom trenutku osmanska vojska obezglavi, čime bi se olakšala pobjeda kršćanskih trupa.¹⁶²

Pored sultana Murata, čini se da je žrtva bitke na osmanskoj strani bio i njegov mladi sin Jakub. Većina osmanskih izvora tvrdi da je on bio ubijen po naredbi svog starijeg brata Bajazida koji je preuzeo vlast odmah poslije očeve smrti.¹⁶³ Nakon očeve i bratove smrti Bajazid se povukao s bojnog poprišta. Bilo je nužno da osigura svoje prijestolje zbog spremnosti njegovih neprijatelja da iskoriste novonastalu situaciju i očekivanu krizu u državi. Prema Halkokondilu, Bajazid je na putu prema Jedrenima razorio neke gradove, poharao zemlje i poveo veliki broj roblja.¹⁶⁴

Anonimni dubrovački hroničar tvrdio je da pobjeda na Kosovu nije pripala nijednoj zaraćenoj strani, “ni Turcima, ni Bošnjanima”, jer je bilo veliko krvoproliće.¹⁶⁵ Takvo shvatanje je prije svega određeno činjenicom da su obojica vojskovođa na obje strane izgubili život, što je davalo utisak da je borba morala biti duga i krvava.¹⁶⁶ Osim toga, vojska koja se povukla s bojnog polja smatrana je poraženom pa su mnogi tako bitku i doživjeli. Mora se voditi računa i o tome da učesnici nisu jedinstveno shvatali ishod Kosovske bitke, niti su posljedice po njih mogle biti iste.¹⁶⁷

Svu neizvjesnost situacije poslije Kosovske bitke teško je rekonstruirati na osnovu raspoloživih izvora. Jedan suvremenik, ruski putnik Ignatije iz Smolenska, putujući u pratnji moskovskog metropolita Pimina na njegovom putu u Carigrad ostavio je u svom dnevniku zapis koji pomaže da se barem donekle prepozna kakva je situacija tada vladala na Balkanu. Iz putopisa se saznaje da je ruska delegacija, putujući obalom Crnog Mora, već u nedjelju 27. juna, dakle nepune dvije sedmice nakon bitke, boravila u mjestu zvanom “Astravija”, što je zapravo mjesto Astrabike na ušću rijeke Ane u Crno More, gdje su se raspitivali

¹⁶¹ ФЕИМ ВАЖРАКТАРЕВИЋ, “Jedan savremeni persiski izvor o bici na Kosovu”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 3–4 (1953), 15.

¹⁶² ТОМАЦ, “Косовска битка”, 124, 127.

¹⁶³ ОЛЕСНИЦКИ, “Турски извори о Косовском боју”, 65; ΡΑΡΡΑΣ – ΡΑΡΡΑΣ, “The Ottoman view of the Battle of Kosovo”, 49.

¹⁶⁴ ΝΙΣΟΛΟΥΔΙΣ, *Laonikos Chalkokondyles*, 181.

¹⁶⁵ “Et la vittoria non se ha dato ne a Turchi, ne a Bosnesi, perche fu gran ocisione”. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, 48.

¹⁶⁶ БИРКОВИЋ, “Косовска битка као историјски проблем”, 225.

¹⁶⁷ БИРКОВИЋ, *Историја*, 160.

za sultana Murata jer su znali da je bio na ratnom pohodu protiv srpskog kneza i da se čulo da su i Murat i Lazar poginuli u jednoj bici. Ti glasovi su izazivali zabunu i nemire u carstvu u tolikoj mjeri da su pojedini članovi delegacije bili otpušteni i poslani u Carigrad, vjerovatno da obavijeste tamošnje vlasti o svom putovanju i kako bi zatražili dodatnu zaštitu.¹⁶⁸

Pojedinosti o dešavanjima se nisu znale u Veneciji čak ni više od mjesec dana poslije bitke. O tome svjedoče bilješke u uputama mletačkim poslanici- ma koji su trebali posjetiti bizantski i osmanski dvor. Mlečani su 23. jula 1389. godine uputili poslanika bizantskom caru kako bi mu izrazili želju da se dobri odnosi između njih nastave, posebno u svjetlu novosti o smrti Murata i jednog njegovog sina, te o dolasku na vlast drugog.¹⁶⁹ Da Mlečani nisu znali ko sjedi na osmanskome prijestolju, pokazuje razmatranje upućeno istog dana na Vi- jeće dvanaestorice s ciljem da odluči o upućivanju poslanika novom vladaru Osmanskog carstva. U slučaju da se poslanik eventualno i pošalje na osmanski dvor, trebao se predstaviti vjerovnim pismom sastavljenim u dva primjerka, za sultanova oba sina, a novom sultanu bi trebao biti predat odgovarajući u ovisnosti od toga koga poslanik zatekne na prijestolju. Osim pisma, poslanik je novom vladaru trebao kazati da mletačka vlada ima informacije, ali ne jasne, o ratu i novostima između Murata i kneza Lazara, o kojima su se govorile različite stvari ali da im se upravo zbog toga ne može pokloniti puno povjerenje. Dalje je trebao izraziti saučešće povodom vijesti o Muratovoj smrti i izjaviti da su ga Mlečani “uvijek držali kao jedinstvenog prijatelja a voljeli smo njega i njegovu državu”. Nakon toga trebao je govoriti o sreći i zadovoljstvu povodom stupanja na prijestolje novog vladara “jer kao što smo iskreno voljeli oca, tako volimo i skloni smo voljeti sina i njegovu vladu i imati ga za jedinstvenog pri- jatelja”.¹⁷⁰ Cilj i pozadina ovakvog obraćanja svakako su bili traženje svih onih dobara i sloboda za brodove koje su podanici Mletačke republike uživali za vri-

¹⁶⁸ GEORGE P. MAJESKA, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Washington, 1984, 90; БОРЪЕ СП. РАДОЈЧИЋЪ, “Савремене вести о косовској битци код руског путописца Бакона Игњатија”, *Старинар* 12 (1937), 52. Usp. МИХАИЛО ДИНИЋ, “Два савременика о боју на Косову”, *Глас СКА* 182 (1940), 138. Ignjatijev tekst je u kasnijem vremenu interpoliran i obogaćen detaljima, što je zavidilo ranije istraživače u pogledu podataka koje je ovaj izvor nudio. Npr. РАЧКИ, “Вој на Косову”, 35–36. Na to je ukazao: АЛЕКСИЈЕ ОЛЕСНИККИ, “Logothet Pahomije interpolator ruskih i srbskih viesti o kosovskom boju”, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 22–23 (1942), 223–33.

¹⁶⁹ (23. juli 1389), NICOLAI IORGA, “Venetia in Marea Neagră II”, *Analele Academiei Române, Memorie sectiunii istorice* 36 (1914), 1099.

¹⁷⁰ Ovaj dokument je prvi put objavio LJUBIĆ, *Listine*, 4.269–70, ali su omaškom priređivača u tom izdanju objedinjene dvije različite odluke o poslanstvima bizantskom caru, citirana u prethodnoj napomeni, i Muratovom nasljedniku. Usp. ДИНИЋ, “Два савременика о боју

jeme Muratove vladavine, putujući i trgujući slobodno po osmanskoj zemlji. I u narednih nekoliko mjeseci poslije Muratove smrti Mlečani su slali poslanike na dvor njegovog sina, izjavljujući mu saučešće zbog smrti oca, ali i radost zbog njegovog dolaska na vlast.¹⁷¹

Poslije Mlečana i Đenovljani su požurili da uspostave dobre odnose s novim vladarom. U oktobru mjesecu podesta Pere, Antonio Leardo i jedan đenovški ambasador na istoku, Raffael Carpento, izjavili su da je potvrđen mir sa “serenissimo principe et domino domino Basita bey Jhalabi magno amirato amiratorum Turchie”.¹⁷² Vjerovatno se do tog vremena Bajazid bio učvrstio na poziciji osmanskog sultana i sve eventualne borbe za prijestolje nakon smrti njegovog oca, ukoliko su uopće i postojale, morale su biti okončane do ovog ugovora.

Dobre vijesti putuju brzo: Međunarodni odjeci Kosovske bitke

Još je Mihailo Dinić utvrdio da svi poznati rani izvori o Kosovskoj bici ili sasvim otvoreno ističu kršćansku pobjedu, ili su neodređeni, te da o osmanskoj pobjedi ni jedan ne svjedoči izričito.¹⁷³ Tu najstariju grupu izvora zapravo čine odjeci glasina i neusklađenih verzija o događaju oblikovanim prema općim shvatanjima tadašnjeg vremena.¹⁷⁴ Činjenica da je ostalo više sačuvanih vijesti o proslavi kršćanske pobjede, od Carigrada do Pariza, od Sutjeske do Firence, govori o značaju bitke te o radostima koje je izazvala Muratova smrt.

Među najranijim podacima o ishodu bitke ističe se pismo solunskog reatora Dimitrija Kidona upućeno njegovom bliskom prijatelju Manojlu Paleologu, budućem bizantskom caru koji je u to vrijeme boravio na otoku Lemnosu. Taj tekst ne nudi pojedinosti i mnoštvo detalja, ali je u njemu sažeto izraženo opće raspoloženje u vrijeme kada se bitka odigrala. Kidon je, vjerovatno u julu 1389, Manojlu pisao o tome kako je “onaj prokletnik” Murat nestao i poginuo od ruke onih o kojima je mislio da će samo na vijest o pokretanju njegove velike sile od straha poskakati u okean. Završavajući pismo, Kidon je izrazio žalje-

na Косову”, 137; БИРКОВИЋ, “Историјски извори о косовском боју”, 169. Potpunije izdanje dokumenta objavio je IORGA, “Venetia in Marea Neagră II”, 1101.

¹⁷¹ (11. januar 1390), IORGA, “Venetia in Marea Neagră II”, 1101; (17. februar 1390), ISTO, 1102; (6. mart 1390), ISTO.

¹⁷² ФЛЕЕТ, “The Treaty of 1387”, 19, 23.

¹⁷³ ДИНИЋ, “Два савременика о боју на Косову”, 138.

¹⁷⁴ СИМА БИРКОВИЋ, “Перцепција исхода Косовске битке”, *Историјски гласник* 1–2 (1994), 13.

nje što Manojlo nije bio slobodan da u tom boju povede Grke jer su oni mogli pobjedu učiniti potpunom.¹⁷⁵

Premda su u literaturi opovrgnute tvrdnje da je francuski kralj Charles VI priredio svečano slavlje u crkvi Notre Dame u Parizu povodom kršćanske pobjede na Kosovu, glasovi o pobjedi ipak su stigli u Pariz najkasnije do oktobra iste godine. Upravo je u francuskoj prijestolnici Philippe de Mézières († 1405), nekadašnji kancelar kiparskog kralja, u jednom od završnih poglavlja svoga obimnog djela “San starog hodočasnika”, napisanom prije oktobra 1389, zabilježio da je Murat potpuno pobijeden u predjelima Albanije, da su i on i njegov sin pali u boju kao i najhrabriji od njihove vojske.¹⁷⁶

Neobično je to što “Memoriale” zadarskog hroničara Pavla Pavlovića († 1416) uopće ne spominje Bitku na Kosovu, ali se smije pretpostaviti da je Zadranima bitka bila poznata s obzirom na to da su u njoj sudjelovale Tvrtkove čete.¹⁷⁷ U uputi splitskog vijeća za Ivana Marinova, poslanika kralju Tvrtku, 30. juna 1389, uopće se ne spominje neki sukob s Turcima. Sav njen sadržaj odnosi se na odgađanje priznavanja bosanske vlasti.¹⁷⁸ Kosovska bitka nije ostavila neposrednog traga ni u dubrovačkim službenim dokumentima.¹⁷⁹

¹⁷⁵ “Онај проклетник, веома осион према богу и његовој баштини а истовремено и веома дрзак према свима, сада нестаете и погибе од оних о којима је мислио да ни вест о сили, која се против њих припремаше, неће издржати, већ да ће на сам глас у океан поскакати. Али, иако је он пао, наше стање се неће побољшати. Ни када би сви Турци помрли, уверен сам да Ромеји не би почели паметније да раде. Шта је разлог томе, нека испитују којима је воља. Истражујући то, никада нећемо доћи до краја, све док оставивши друге, сами себе не почнемо окривљавати”. СИМА ЂИРКОВИЋ, “Димитрије Кидон о Косовском боју”, *Зборник радова Византолошког института* 13 (1971), 215. U izdanju Kidonove korespondencije, LOENERTZ, *Démétrius Cydonès Correspondance*, 2.352–53, no. 398; ISTI, *Les recueils de lettres de Démétrius Cydonès*, 119, a potom i u nekim drugim historijskim djelima, podaci iz ovog pisma dovodeni su u vezu sa osmanskim porazom u Bici kod Bileće augusta 1388. godine, prema čemu je onda pismo i datirano. Sumnju u takav postupak je prvi izrazio CHARANIS, “The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks”, 302–03, a potom je Sima Ćirković u navedenom radu detaljno pretresao sve mogućnosti i došao do zaključka da se zapravo radi o vijestima koje se odnose na Kosovsku bitku. Ćirkovićeve postavke ponovo je propitivao STEPHEN W. REINERT, “A Byzantine Source on the Battles of Bileća (?) and Kosovo Polje: Kydones’ Letters 396 and 398 reconsidered”, u: *Studies in Ottoman history in honour of Professor V. L. Menage*, Istanbul, 1994, 249–72, ali bez značajnijih zaključaka koji bi raspravu pomjerali u drugom pravcu.

¹⁷⁶ PHILIPPE DE MÉZIÈRES, *Le songe du Vieil Pelerin*, sv. 2, Cambridge, 1969, 501. ДИНИЋ, “Два савременика о боју на Косову”, 135–36.

¹⁷⁷ РАУКАР, “Hrvatske zemlje u doba bitke na Kosovu”, 34.

¹⁷⁸ (30. juni 1389), СМІЧІКЛАС, *Codex diplomaticus*, 17.210–11.

¹⁷⁹ Tek se gotovo četiri mjeseca nakon ovog događaja, 12. oktobra 1389, u Vijeću umoljenih raspravljalo o molbi gospođe kneginje, udovice pokojnog kneza Lazara. JOSIP LUČIĆ,

“Sretno je Kraljevstvo bosansko kojem je pripalo da bude tako slavan boj i zadobije tako veliku pobjedu...”:
Uloga kralja Tvrtka u širenju vijesti o Bici na Kosovu

Čini se da je presudnu ulogu u formiranju javnog mnijenja i percepcije o ishodu Kosovske bitke odigrao sam kralj Tvrtko budući da ju je nastojao predstaviti kao svoju pobjedu. Sačuvana su dva pisma o ovome – jedno poslano trogirskoj općini, te drugo upućeno kralju iz Firence, očigledno sastavljeno kao odgovor na njegov dopis u čijem se sadržaju slavio kršćanski uspjeh na Kosovu.¹⁸⁰ Pošto su ta pisma bila u suprotnosti s ostalim podacima o Kosovskom boju iz drugih izvora, mnogi su pomišljali da je kralj Tvrtko svojim susjedima i dobrim prijateljima slao pisma na osnovu izvještaja koje mu je u toku bitke slao neko s terena i to baš u onim trenucima kada je dolazilo do promjena u ratnoj sreći obiju strana.¹⁸¹ Na neodrživost tih teza ukazao je još Mihailo Dinić, naglasivši da je Tvrtko pisao o kršćanskom trijumfu poslije bitke, kada je nesumnjivo bio dobro obaviješten o pravom stanju stvari, te da je i tri mjeseca poslije Bitke na Kosovu smatrao sebe pobjednikom.¹⁸²

Iz pisma kralja Tvrtka upućenog Trogiranima iz Sutjeske 1. augusta 1389. godine po posebnom poslaniku saznaje se da je Murat, “oholi Sotonin sin i sluga, neprijatelj Kristovog imena i cijelog ljudskog roda”, koji “se svakodnevno poput zmije uzdignutog vrata, iz usta razjapljenih kao u ljutice, naprezao da izbací otrova koliko može”, došao s dva sina i sa svojim sljedbenicima pretprio poraz u bici 20. juna gdje je mali broj njegove vojske sačuvao život.¹⁸³ U pismu

“Dubrovnik i Kosovska bitka u dokumentima i historiografiji”, *Historijski zbornik* 42 (1989), 91.

¹⁸⁰ Pisma su odavno objavljena i korištena u historijskoj literaturi. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, “Izvadci listinah i poveljah bosanskih”, 15; ВИКЕНТИЈ МАКУШЕВ, “Прилози к српској историји XIV. и XV. века”, *Гласник СУД* 32 (1871), 173–75; RAČKI, “Вој на Kosovu”, 35; БОРОВИЋ, *Краљ Твртко*, 81.

¹⁸¹ Usp. СТАНОЈЕВИЋ, “Кад је убијен цар Мурат?”, 48–50. I Vladimir Ćorović je smatrao da je Vlatko Vuković “obavijestio” svog kralja kako je pobjeda bila na kršćanskoj strani. БОРОВИЋ, “Влатко Вуковић, војвода босански”, 86.

¹⁸² ДИНИЋ, “Историја још није успела да разлучи историско Косово од легендарног”, 3; ИСТИ, “Два савременика о боју на Косову”, 137.

¹⁸³ БОРОВИЋ, *Краљ Твртко*, 81, допушта да се у погледу наведеног датума ради о грешци која је услједила штампарском или издавачком omaškom, или грешkom trogirskog prepisivača, jer pismo nije sačuvano u originalu, ili pak eventualnom greškom Tvrtkovog pisara. Osim toga, on ostavlja mogućnost da je jedan dio osmanske vojske pošao dalje od Kosova prema Bosni gdje je bio poražen 20. juna. Daleko je vjerovatnije da je do greške došlo prilikom prepisivanja zbog sličnosti u grafiji brojeva: xv i xx.

Tvrtko nije propustio ukazati da je i njegova vojska također imala gubitke, ali ne velike. Osnovne zasluge za pobjedu kralj je pripisao pomoći i naklonosti “božanske desnice”.¹⁸⁴ Iako je ovaj tekst sačuvan u prepisu iz znatno kasnijeg vremena, u njegovu autentičnost se nije sumnjalo. Činjenica da se u njemu ne spominje Muratova smrt je zbunjivala određene istraživače,¹⁸⁵ ali se također mora voditi računa o tome da bi, prema datumu izdavanja, to bio najraniji službeni dokument s opisom onoga šta se dešavalo u Kosovskoj bici. Prema tome razumljivo je da na pojedinim mjestima nisu navedeni svi mogući podaci jer su oni izlazili na vidjelo tek kako je vrijeme poslije bitke odmicalo.

Jedno drugo Tvrtkovo pismo, upućeno Firenci, bilo je povod čuvenom kancelaru, humanisti i pjesniku Colucciu Salutatiju da 20. oktobra 1389. sastavi oduševljeni odgovor slaveći uspjeh bosanskog kralja. U pismu, prepunom retorskog pretjerivanja, naglašava se da je do Firence došao glas o “preslavnoj pobjedi” o kojoj su “odavno bili doznali, putem glasova i mnogih dopisa” čak i prije Tvrtkovog pisma. U tekstu se dalje nesumnjivo reproduciraju podaci iz Tvrtkovog pisma. Naveden je tačan datum bitke, 15. juni, te njeno mjesto, polje Kosova, kao i činjenica da su uz Murata bila dvojica njegovih sinova. U nastavku je Salutati dao oduška svom peru kada je napisao:

*Sretno je Kraljevstvo bosansko kojem je pripalo da bije tako slavan boj i zadobije tako veliku pobjedu, uz milost Kristove desnice. Sretan je i onaj dan blaženog Vida, presvetog mučenika, slavna i poštovanja dostojna uspomena, na koji bi dato pobijediti ovog najžešćeg neprijatelja. Sretni su i presretni i ona dvanaestorica zakletih plemića koji su se probili kroz odrede neprijateljskih konjanika i mačevima presjekla put kolu kamila združenih lancima, u naletu doprla do šatora Amuratovog. Sretan nadasve i onaj junak koji je usmrtio vojvodu tolike vojske mačem neustrašivo zabodenim u grlo i skut. Sretni i svi oni ostali koji su u mučeništvu slavodobitnom život svoj s krvlju istočili nad groznim onim truplom zaklanog sultana! No sretno je najviše od svih veličanstvo vaše, koje je tako slavna pobjeda neizbrisivo osvještala u pamćenju ljudi i kome priređena stoji i ona istinita beskrajna slava...*¹⁸⁶

¹⁸⁴ (1. august 1389), JOANNES LUCIUS, *De Regno Dalmatiae et Croatiae Libri VI*, Amstelodami, 1666, 257; FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/1.566–67; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 17.212–13. Prijevod pisma dali su ЂИРКОВИЋ, “Историјски извори о косовском боју”, 169–70, i fra Ignacije Gavran u: ВРКОВИЋ, “Uloga bosanskog kralja Tvrtka”, 7.

¹⁸⁵ Попут СТАНОЈЕВИЋ, “Кад је убијен цар Мурат?”, 45–51.

¹⁸⁶ (20. oktobar 1389), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/1.567–69; MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 1.528; WENZEL, *Magyar diplomaciai emlékek az*

Historičari nisu znali uvijek prepoznati pravu vrijednost ovog izvještaja. Stojan Novaković ga je smatrao “за нас Србе чудним али ипак важним писмом”,¹⁸⁷ dok je Mihailo Dinić zapisao: “Да се изричито не помињу Мурат, Косово и Видовдан, не бисмо веровали својим очима када читамо ово писмо”.¹⁸⁸ Raspravljajući o tim pismima Ilarion Ruvarac je čak zabilježio: “Човек не зна шта да мисли и како да назове тога босанског краља. Најпаметније је, не освртати се на та оба писма”.¹⁸⁹ Situacija je zapravo obrnuta. Umjesto da se zanemaruju, Tvrtkovim pismima se može i treba ukazati puno povjerenje jer upravo oni daju odgovor na to kako je kralj Tvrtko vidio svoju ulogu prije, u toku i poslije Kosovske bitke.

Posebno je u tom smislu značajno pismo Coluccia Salutatija zato što je prepuno nekih detalja koji su mogli poteći isključivo od Tvrtka, kao što je datum i mjesto bitke, te vijest o Muratovoj smrti. Nezahvalno je razlučiti šta je u pismu naknadna Salutatijeva konstrukcija, a šta je u njega uvršteno na osnovu spomenutih ranijih glasina cirkuliranih u Firenci. Također je veoma teško odbaciti podatke o junaku koji je ubio Murata, o kamilama, za koje Neşrî spominje da su bile uz osmanske trupe, ali da nisu upotrebljavane u boju, i o dvanaestorici plemića čija je uloga apostrofirana i u anonimnoj firentinskoj hronici. Naime, u zasebnom poglavlju tog djela se govori o tome kako su se “Moratto Bai” i “conte Lazero da Rascia” borili u bici gdje je palo puno mrtvih i gdje je knez Lazar zarobljen a car Murat smrtno ranjen. Ova hronika također govori o učešću barona iz Bosne, ali i o dvanaestorici “zavjetovanih” ratnika sa misijom da ubiju sultana.¹⁹⁰ Veoma je lako ovaj posljednji podatak pripisati autorovoj mašti, posebno zbog mističnog broja 12, ali je još Stjepan Antoljak ukazao na potencijalnu vezu između tog podatka i činjenice da se u bosanskim vladarskim poveljama kao klevetnici navode “dvanaest dobrih Bošnjana”.¹⁹¹ Teško je vjerovati da se ovdje radi o svjedocima jer Tvrtkovo pismo nije bilo uobičajeni pravni akt i stoga je još uvijek otvoreno pitanje da li su podaci o načinu Mura-

Anjou-Korból, 3.682–83. Prijevod pisma dali su МАКУШЕВ, “Прилози к српској историји XIV. и XV. века”, 173–77, i ЂИРКОВИЋ, “Историјски извори о косовском боју”, 170–71.

¹⁸⁷ СТОЈАН НОВАКОВИЋ, “Италијански архиви и наша историја”, *Гласник СУД* 11 (1870), 435.

¹⁸⁸ ДИНИЋ, “Историја још није успела да разлучи историско Косово од легендарног”, 3.

¹⁸⁹ ИЛАРИОН РУВАРАЦ, “О кнезу Лазару”, *Стражилово* 3.47 (1887), 747.

¹⁹⁰ *Cronica Volgare di Anonimo Fiorentino dall' Anno 1385 al 1409*, ur. ELINA BELLONDI, Città di Castello, 1915, 77; THOMAS A. EMMERT, “The Florentine Cronica Volgare dal 1385 al 1409”, *Глас САНУ* 378 (1996), 71–83. Tvrdnja o dvanaestorici ratnika susreće se i u djelima kasnijih autora, npr. SPANDOUNES, *On the Origin of the Ottoman Emperors*, 21.

¹⁹¹ АНТОЛЈАК, “Jesu li Hrvati sudjelovali u Kosovskoj bici 1389. godine?”, 41–42; THALLÓCZY, “Istraživanja o postanku bosanske banovine”, 409–11.

tovog ubojstva potekli iz pisma kralja Tvrtka firentinskoj općini, da li su bili plod glasina i vijesti koje su do Firence dolazili iz različitih krajeva, ili su njihovi kreatori bili Coluccio Salutati i anonimni autor firentinske hronike.

Da se o Tvrtkovoju političkoj poziciji i neprijateljskom držanju prema Turcima znalo u bližem, a potom i u daljem susjedstvu, svjedoči veoma zanimljiva vijest iz jedne padovanske hronike. U njoj se navodi da je 1388. godine grad Padovu od Francesca Novella da Carrare († 1406), posljednjeg člana te kuće padovanske gospode, oteo milanski vojvoda Gian Galeazzo Visconti, zabilježen u izvoru kao *Conte di Virtù*.¹⁹² U svom nastojanju da dobije pomoć i povрати izgubljene posjede, Francesco je došao do Bavarske odakle se potom uputio prema zemljama svog šurjaka, modruškoga gospodara kneza Stjepana Frankopana, supruga svoje sestre Katarine. Krajem septembra 1389. godine došao je u Modruš gdje je čuo vijesti nepovoljne za njegov poduhvat, tj. da je u oktobru Visconti sklopio mir s Firencem i Bolonjom, pa je stoga Francesco morao razmišljati o vojnoj akciji i prikupljanju vojske. Knez Stjepan mu je obećao 3.000 konjanika od svojih saveznika i 2.000 svojih vojnika, dok je Francesco izjavio da on lično može opskrbiti 3.000 kopljanika i da s tom snagom može ući u Padovu. Svakako bi mu veliko olakšanje predstavljalo kada bi vojvoda Visconti bio pritisnut s dvije strane pa ga je knez Stjepan uputio na kralja Tvrtka koji je, prema riječima hroničara, bio veoma ljut na milanskog vojvodu “pošto je tajno opskrbljivao njegovog neprijatelja, Turčina, novcem i oružjem u posljednjem ratu”. Knez Stjepan je čak upućivao Carraru da ide u Bosnu kralju Tvrtku jer je bio gotovo siguran da će mu kralj pomoći na njegovu preporuku.¹⁹³ Zbog promjene okolnosti do toga nije došlo. Hroničar dalje pripovijeda kako je Francesco jedna proročica predskazala da se njegov put u Bosnu neće moći ostvariti jer se mora vratiti u Njemačku i završiti svoje poslove s bavarskim vojvodom pošto će sklopljeni mir između Milana, Firence i Bolonje uskoro biti prekršen.

¹⁹² Na ovaj zanimljivi podatak ukazao je još VJEKOSLAV KLAJČ, *Krčki knezovi Frankapani*, sv. 1, Zagreb, 1901, 179–80, a potom se on kasnije često navodio u djelima koja su tretirala ovu problematiku. Usp. БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 329; ИСТИ, *Краљ Твртко*, 82–83; ПИРКОВИЋ, *Историја*, 159; ПЕРОЈЕВИЋ, u: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, 341 n. 105; ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 75; ANTOIJAČ, “Jesu li Hrvati sudjelovali u Kosovskoj bici 1389. godine?”, 51; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 190. Usp. DAVID SYME, *The Fortunes of Francesco Novello da Carrara, Lord of Padua*, Edinburgh, 1830, 96.

¹⁹³ “Il conte suo Cognato disse: Io voglio, che voi andiate per parte mia al Re di Bossina, il quale è inimicissimo al Conte di Virtù per cagione d’aver dato certe armi al Turco per danari da armare le sue genti, e fargli guerra, cosa, che gli nocque grandamente: però io son sicuro, che anchor’ egli vi sovvenirà, e massime per lo mezzo delle mie raccomandazioni”. ANDREA DE GATARIS, “Chronicon Patavinum”, *Rerum Italicarum Scriptores*, sv. 17, Mediolani, 1730, 763.

On joj nije vjerovao i sutradan je krenuo na put prema bosanskom kralju. Baš u tom trenutku mu se pojavio poslanik s vijestima iz Firence i Bolonje da je uistinu Visconti prekršio odredbe mirovnog sporazuma. Nakon razgovora sa sestrom i knezom Stjepanom odlučili su da bi im korisnije bilo da se drže već postignutog sporazuma s bavarskim vojvodom, nego da se pouzdaju u nesigurnu nadu saveza s Bosnom.¹⁹⁴

Prema ovoj priči, vijesti o Tvrtkovim sukobima s Turcima mogle bi se smjestiti u oktobar 1389. godine, što znači da je Boj na Kosovu odjeknuo daleko, do Hrvatske, Krbave i posjeda Frankopana, da je reputacija kralja Tvrtka u to vrijeme bila na izuzetno visokom nivou, da je kralj bio uključen u široku političku mrežu odakle je crpio informacije o Viscontijima i njihovoj kolaboraciji s Turcima, te da se o tome znalo i u bosanskom susjedstvu. Pored toga, ova vijest može poslužiti kao dokaz da su Turci saveznike možda tražili, a možda i pronašli među zavađenim evropskim državama. Ukoliko je nekim slučajem ovaj podatak u hroniku uvršten da bi ocrnio političkog protivnika Francesca Carrare dovedeći ga u vezu s Turcima, priča ipak govori o tome da se znalo da je bosanski vladar u tom trenutku imao problema i da je ratovao protiv osmanske vojske.

Kako je to još istakao Sima Ćirković, ni kralj Tvrtko, ni Vuk Branković, niti Lazarevi nasljednici nisu u istoj mjeri i na isti način osjetili posljedice bitke, pa o njoj nisu ni obavještavali svoje susjede na isti način.¹⁹⁵ Ako se stvar posmatra iz Tvrtkove perspektive, onda postaje razumljivo da je on Boj na Kosovu doživljavao i prikazivao kao svoj veliki vojni trijumf jer je osnovu za to pronašao u pogibiji njemu ekvivalentnog suparnika, sultana Murata koji na kraju nije bio u prilici da započeti boj privede kraju. Značajna je u tom smislu i činjenica da su osmanski vojnici napustili bojno polje pod vodstvom novog sultana Bajazida. U srednjem vijeku se mnogo značaja polagalo na gospodarenje bojištem a ne mogu se od suvremenika ni očekivati vijesti koje bi uzimale u obzir kasnije posljedice.¹⁹⁶ Osim toga, veliki dio bosanskih ratnika, uključujući vojvodu Vlatka Vukovića, uspio se vratiti kućama, što je bio dokaz Tvrtkove vojne nadmoći. Tvrtko je bio kralj i Bosne i Srba, te je kao takav u međunarodnim okvirima mogao trijumfalno govoriti o kršćanskom uspjehu i pred zapadnim državama i primorskim gradovima paradirati bosanskom vojnom moći.¹⁹⁷

U takvim namjerama ga nije mogla spriječiti ni smrt njegovog saveznika kneza Lazara. Tu okolnost kralj ne spominje u svojim pismima iako je u real-

¹⁹⁴ Исто, 763–64.

¹⁹⁵ Ђирковић, “Косовска битка као историјски проблем”, 233.

¹⁹⁶ Ђирковић, “Перцепција исхода Косовске битке”, 10.

¹⁹⁷ Ђирковић, *Историја*, 160.

nim okolnostima predstavljala ključni događaj za korjenitu promjenu političke orijentacije u Srbiji poslije Kosova. Manje je vjerovatno da je Tvrtko smatrao pogibiju ključnog saveznika nevažnom, a veća je mogućnost u pretpostavci da je Tvrtko svjesno propustio navesti gubitke savezničke vojske kako bi svoju pobjedu nad “nevjernicima” prikazao što potpunijom i uspješnijom.

U srpskoj historiografiji Kosovska bitka i pogibija kneza Lazara smatraju se krajem “političke iluzije” o “srpsko-bosanskom kraljevstvu” koju je Tvrtko I izgrađivao tokom cijele decenije i shvatani su kao “суморни завршетак његове политике према српским земљама и његове улоге наследника Немањића”.¹⁹⁸ U svjetlu ovakvih tvrdnji bitno je shvatiti da je, unatoč univerzalnosti kraljevske vlasti, kralj Tvrtko mogao biti srpski kralj samo u onim oblastima gdje je vršio realnu vlast. Nije to mogao biti tamo gdje njegov autoritet nije priznavan. Tvrtkovo vođenje neovisne politike u odnosu na staru jezgru srpske države ne znači da je bio sanjar ili da je njegovo kraljevstvo bilo iluzorno. Ispravan je, međutim, Ćirkovićev zaključak da se kraljevstvo poslije Kosovske bitke ipak održalo, da ga se nije odrekao nijedan Tvrtkov nasljednik, ali da je od tog trenutka ono bilo isključivo bosansko.¹⁹⁹

U svakom slučaju, Bitka na Kosovu i političke promjene koje je izazvala u Srbiji otklonili su posljednje tragove organiziranog otpora Turcima južno od Dunava čime je Osmansko carstvo dotaklo južne granice Ugarskog kraljevstva.²⁰⁰

Potruga za bosanskom vlastelom zarobljenom u Kosovskoj bici

Pored ubojstava, sakaćenja i generalne pometnje poslije Kosova, čini se da je na obje strane bilo dosta vojnih zarobljenika. Dva mjeseca poslije bitke, 22. augusta 1389, u Dubrovniku je jednom Kataloncu prodan rob “ex parte patris de genere Turchorum et ex parte matris de genere Grecorum” zvani Leo.²⁰¹ Ne može se sigurnošću tvrditi da se radi o borcu zarobljenom u borbama na Kosovu, ali je ipak zbog hronološke blizine to moguće pretpostaviti. Teško je vjerovati da bi se robovi te vrste dugo vremena zadržavali. Njihovi bi vlasnici redovito nastojali što ranije za njih dobiti odgovarajuću odštetu. Zabilježen je

¹⁹⁸ БИРКОВИЋ, “Сугуби венац”, 350; ИСТИ, *Историја*, 160.

¹⁹⁹ БИРКОВИЋ, “Сугуби венац”, 350.

²⁰⁰ PÁL ENGEL, “Ungarn und die Türkengefahr zur Zeit Sigimunds (1387–1437)”, u: *Das Zeitalter König Sigimunds in Ungarn und im Deutschen Reich*, Debrecen, 2000, 56–57.

²⁰¹ (22. august 1389), ДИНИЋ, *Из дубровачког архива*, 49.

i slučaj da je izvjesni Dubrovčanin 18. oktobra 1389. prodao jednom Kataloncu s Majorke dvadesetomogodišnjeg roba “de genere et natione Turchorum” po imenu Nebba.²⁰² A daleko je više podataka sadržano u ugovoru kojim je zlatar Pripko Butković 6. decembra iste godine prodao svog turskog roba jednom Sirakužaninu. Naime, Pripko je prethodno od Radašina Radulinovića kupio razrokog ali rastom velikog roba Mahmuta, starosti između 25 i 30 godina, uhvaćenog “in conflictu Turchorum facto in contrata Bossne”.²⁰³ Nije moguće znati da li se pod ovim sukobom u zemlji Bosni podrazumijevao okršaj kod Bileće, Boj na Kosovu, neki drugi vojni sudar koji je poslije njega uslijedio, ili možda čak i neki od ranijih osmanskih upada na bosanski teritorij. U svakom slučaju, pojedinci “de genere et natione Turchorum”, ratnici, vojskovođe, trgovci, putnici i robovi postajali su dio bosanske svakodnevnice.

Postoje zapisi o tome da su i Turci u Bici na Kosovu uspjeli zarobiti nekoliko bosanskih ratnika. U Dubrovačkom arhivu je sačuvana jedna notarska imbrevijatura pisana u obliku zadužnice čiji je regist objavio još Bariša Krekić 1962,²⁰⁴ a potpuni tekst uz komentar dao Ignacij Voje 1965. godine.²⁰⁵ Iz nje se saznaje da je bosanski kralj Tvrtko nekoliko mjeseci nakon Kosovske bitke bio aktivan u traganju za izgubljenim bosanskim plemićima. U ugovoru stoji da je Tadej Jakoba iz Firence primio 15. februara 1390. godine od protovestijara Tripe Buće 1.000 dukata s nalogom da do kraja marta ode u Tursku i da se tamo raspituje o zarobljenoj bosanskoj vlasteli. Ukoliko ne bi otišao na put, ili se ne vrati s informacijama, stupila bi na snagu obveznica za 1.000 dukata. Taj dug bi Tadej morao vratiti na Tripin zahtjev. Iz marginalne bilješke se saznaje da je Tripe kasnije kasirao obligaciju, ali iz formulacije ostaje nejasno kada je to učinio i da li je uopće Tadej obavio svoj posao ili je vratio primljenih 1.000 dukata.²⁰⁶

Čini se da Firentinac nije sasvim uspio u svojoj misiji. Više od jedne decenije nakon ove bilješke, u Dubrovačkom arhivu se može naići na nove podatke iz 1403. godine o pokušajima bosanskih vladara i vlastele da nešto više saznaju o svojim rođacima i podanicima čija tijela nisu uspjeli pronaći među krvavim leševima na bojnopolju Kosova.²⁰⁷

²⁰² (18. oktobar 1389), ДИНИЋ, *Из дубровачког архива*, 50.

²⁰³ (6. decembar 1389), ДИНИЋ, *Из дубровачког архива*, 52.

²⁰⁴ БАРИША КРЕКИЋ, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen age*, Paris, 1961, 299.

²⁰⁵ ИГНАЦИЈ ВОЈЕ, “Sitni prilozi za istoriju srednjovjekovne Bosne”, *Godišnjak Društva istoričara BiH* 16 (1965), 277–82. Dokument je kasnije objavio i ДИНИЋ, *Из дубровачког архива*, 53.

²⁰⁶ (15. februar 1390), ДИНИЋ, *Из дубровачког архива*, 53. ВОЈЕ, “Sitni prilozi za istoriju srednjovjekovne Bosne”, 278; ЛУЧИЋ, “Dubrovnik i Kosovska bitka”, 92.

²⁰⁷ СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.454, 481, 482, 484–85. Ovi izvori su objavljeni još i u prvim zbirkama ćirilskih izvora u 19. stoljeću, ali je tek МИХАИЛО ДИНИЋ,

To je bio period neposredno poslije čuvene Angorske bitke 28. jula 1402. godine kada je mongolski han Timur do nogu porazio osmansku vojsku. U okviru sistemskog uništenja osmanske države on je oslobodio sve kršćanske zarobljenike zatočene u Bursi, anadolskoj prijestolnici Turaka, a mnogi su i sami iskoristili novonastalu situaciju da dođu do slobode.²⁰⁸ U jednom pismu kapetana mletačke galije upućenom u Veneciju iz Carigrada 4. septembra 1402. godine govori se o tome kako su 6. augusta na obale moreuza došli brojni bivši osmanski zarobljenici s namjerom da pređu u Grčku.²⁰⁹

Upravo su početkom 1403. godine do Bosne stigle vijesti da su određeni bosanski velikaši, za koje se dugo vjerovalo da su poginuli na Kosovu ili da su ubijeni u osmanskom zarobljeništvu, viđeni živi, zdravi i slobodni u Carigradu. S tim u vezi su poduzete aktivnosti da se provjeri istinitost tih vijesti te da se, ukoliko je moguće, vlastelini vrate svojim domovima. U Dubrovnik su stigla pisma vojvode Hrvoja Vukčića, braće kneza Vukašina i vojvode Vukmira Zlatonosovića te kneza Mirka Radojevića s molbama za pomoć nakon što su čuli da su njihovi najbliži viđeni živi.²¹⁰ Nažalost, ta pisma nisu sačuvana, ali o njihovom sadržaju može se suditi iz dubrovačkih odgovora u kojima su se predstavnici općine obavezali učiniti sve što je u njihovoj moći da pomognu.²¹¹ Može se samo pretpostavljati da su bosanska pisma krila još neku pojedinost o Boju na Kosovu ili o sudbini zarobljene vlastele, jer se čini da su dubrovački odgovori sastavljeni po šablonu. Također ostaje nepoznato odakle su i kako bosanski plemići došli do podataka o svojim rođacima.

Bosanska pisma su do Dubrovnika stigla u prvoj polovini marta 1403, a Dubrovčani su imali namjeru rješavanje ove misije povezati s planiranim skorim dolaskom bizantskog cara Manojla II u njihov grad najavljen još 13. mar-
ta.²¹² Zbog toga su u Vijeću umoljenih dva dana kasnije donijeli upravo takvu

“Занимљива појединост о косовском боју”, *Политика* 10.996 (6–9. јануар 1939), 7, први довео у везу ћиришке документе с латинским. Види такође: DESANKA KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, “О ућећу босанског одреда у Косовској бици”, *Наши дани*, 40 (23. јуни 1989), 42. У посљедње вријеме сјелу епизоду детаљно је обрадио ПАВЛЕ ДРАГИЧЕВИЋ, “Српска канцеларија на острву Лезбосу”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 75 (2009), 13–20; ISTI, “Четири писма о ратницима заробљеним у косовској бици”, *Грађа о прошлости Босне* 3 (2010), 97–110.

²⁰⁸ ДИНИЋ, “Занимљива појединост”, 7; ДРАГИЧЕВИЋ, “Српска канцеларија на острву Лезбосу”, 14.

²⁰⁹ ВАСО МИЛИНЧЕВИЋ, “Грађа из венецијанског архива о ангорској бици 1402”, *Историјски гласник* 1–2 (1982), 122–23.

²¹⁰ ДИНИЋ, “Занимљива појединост”, 7; ЛУЧИЋ, “Dubrovnik i Kosovska bitka”, 92.

²¹¹ Let. di Lev. sv. 1, f. 38v, 39, 39v i 40; ДРАГИЧЕВИЋ, “Четири писма”, 97–110.

²¹² (13. mart 1403), Ref. sv. 32, f. 139.

odluku o ponudi svoje intervencije bosanskim plemićima. Dubrovčani su namjeravali poslati jednog svog čovjeka na mletačke galije koje prevoze cara do Carigrada kako bi se tamo raspitao o prevozu zarobljene bosanske vlastele.²¹³ Nakon što su se stekli svi formalnopravni uvjeti, Dubrovčani su mogli sastaviti odgovore na primljene molbe.

U odgovoru knezu Mirku Radojeviću od 16. marta 1403. godine Dubrovčani su poručivali da bi radije htjeli da im je pisao o nekom svom dobru i veselju, a ne o brizi zbog sina i drugih plemenitih Bošnjana. Pored toga, javljali su mu da ovih dana čekaju da prođe car carigradski na galijama iz Mletaka za svoju prijestolnicu, očekuju da će se zaustaviti kod njih pa će ga moliti da zapovjedi da se potraže oni vlastelini. Štaviše, obećali su da će poslati s njim svog čovjeka kako bi uvijek bio uz njega te ga podsjećao na to, jer će ih tražiti "kao da su naši". Uz obećanje da će mu javiti sve što budu čuli o ovome, također su napominjali: "а БГЪ ЗНА МНОГО ТИ СЕ ВБЕСЛИСМО КЪДЕ ЧЪСМО ДА ВИ К РЕЧНИО ДА СЪ ВИДЕНИ ЖИВИ И В НИХ ЖИВОТЪ БГА МНОГО БЛОДАРИСМО · И ШТО БЪДЕМО ЗА ТОЗИ ЧЪТИ ХОКЪМО ВАШОИ ЛЮБВЪ С ПИСАТЬ".²¹⁴

Istog dana kao i prvo pismo sastavljen je odgovor braći Zlatonosovićima čija je pisma u Dubrovnik donio njihov sluga Dragić. Iako je isti pojedinac, vjerovatno u isto vrijeme, Dubrovčanima predao pismo vojvode Hrvoja, njemu je odgovor sastavljen tek narednog dana. Zlatonosovići su Dubrovčanima pisali o tome kako ih je bila "ДОПАЛА НЕВОЛИА" jer su im poginula dva bratučeda na Kosovu polju a kako su sada čuli da su zapravo živi u Carigradu. Zamolili su ih da se o tome informiraju pa su im Dubrovčani u svemu odgovorili isto kao i knezu Mirku.²¹⁵ Iz dubrovačkog odgovora vojvodi Hrvoju se vidi da je on čak uz svoje pismo priložio i još jedno o tome da su njegovi nećaci živi u Carigradu.²¹⁶ Ne može se znati da li je to bilo pismo upućeno direktno njemu iz bizantske prijestolnice ili ga je sastavio neki posrednik koji je tamo vidio zarobljene bosanske vlasteline. O kojim ličnostima se radilo može se samo pretpostavljati. Vjerovatno su to bila djeca njegove sestre ili brata. U tom slučaju može se pomišljati na sinove Vučice ili Rese, udate za tepačiju Batala Šantića, ili pak braće Dragiše, Vojislava ili Vuka.

²¹³ (15. mart 1403), Ref. sv. 32, f. 139v. M. A. ANDREEVA, "Zur Reise Manuels II. Palailogos nach Westeuropa", *Byzantinische Zeitschrift* 34 (1934), 39.

²¹⁴ (16. mart 1403), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.481.

²¹⁵ (16. mart 1403), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.482.

²¹⁶ (17. mart 1403), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.454.

Tih dana kada su sastavljani odgovori bosanskoj vlasteli u Dubrovniku su vršene intenzivne pripreme za doček cara Manojla II.²¹⁷ Uvjereni u carev dolazak u grad, dubrovačka vlada je nekoliko dana kasnije prešla sa riječi na djela i 21. marta 1403. angažirala dubrovačkoga građanina Miloša Miliševića sa zadatkom da krene na put s galijama bizantskog cara i da potraži “izvjesne bosanske velikaše, koje su Turci nekoć odveli u ropstvo, a za koje se sada kaže da su u Carigradu”. Određen mu je rok od četiri mjeseca i naknada od 6 dukata mjesečno, s tim da mu je odmah isplaćeno 15 dukata.²¹⁸ U detaljnim instrukcijama naređeno mu je da se raspita o vlasteli, da provjeri da li su slobodni ili ne, da s njima stupi u kontakt i od njih uzme pisma. Naznačeni su i poimenično “li principali baroni de Bosna” za koje je bio dužan doći do podataka: Borovina Vukašinić, Mihoč Milošević, Vlad Zlatonosović, Stipan Zlatonosović i izvjesni Vuk čije prezime nije zabilježeno.²¹⁹ Spomen Zlatonosovića rješava dilemu o tome za kime su tragali knez Vukašin i vojvoda Vukmir, te u kojem stepenu srodstva je s njima bio vojvoda Hrvoje.²²⁰ O porijeklu drugih još je teže govoriti.²²¹ Pretpostavlja se da je i dubrovačko poslanstvo upućeno vojvodi Hrvoju 26. marta bilo, između ostaloga, zaduženo da vojvodi prenese vijesti u vezi s ovom misijom.²²²

Pripreme za veličanstveni doček uglednoga gosta su propale jer mletačke lađe nisu svraćale u Dubrovnik.²²³ Zbog toga je dubrovačka vlada već poslije Uskrsa zadužila Franka Tome Vicianovića s istom misijom kao i ranije Miloša

²¹⁷ (16. mart 1403), Ref. sv. 32, f. 139v; (17. mart 1403), ISTO, f. 207v; (21. mart 1403), ISTO, f. 33. ANDREEVA, “Zur Reise Manuels II. Palailogos nach Westeuropa”, 43. O carevom putovanju u Evropu vidi i: A. A. ВАСИЛЬЕВ, “Путешествие византийского императора Мануила II Палеолога по Западной Европе (1399–1403 г.)”, *Журнал Министерства народного просвещения* 39 (1912), 41–78, 260–304.

²¹⁸ (21. mart 1403), ДИНИТЬ, *Из дубровачког архива*, 82–83.

²¹⁹ (mart 1403), Lett. di Lev. sv. 4, f. 8v.

²²⁰ U historiografiji je već utvrđeno da je jedna od kćeri Vukca Hrvatinića bila udata za nekog, imenom nepoznatog, člana roda Zlatonosovića. Ilarion Ruvarac je tvrdio da se radi o Hrvojevoj sestri Vučići, udatoj za strica kneza Vukmira i vojvode Vukašina. ИЛАРИОН РУВАРАЦ, “Драга, Даница, Реса”, *Гласник Земалског музеја* 3 (1891), 237. Prema podacima iz kasnijih izvora, ona je imala i dva sina Vuka i Branivoja s kojima je početkom 1404. godine došla u Dubrovnik. (1. mart 1404), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.486. Vlad i Stjepan Zlatonosović se više ne spominju u izvorima te se ne može potvrditi da li im je Vučića bila majka. РАВО ЖИВКОВИЋ, “Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići i bosanski kraljevi (posljednja decenija XIV i prve tri decenije XV stoljeća)”, *Historijski zbornik* 39 (1986), 149.

²²¹ Posebno se nameće pitanje da li je među navedenima možda bio i sin kneza Mirka.

²²² (26. mart 1403), Ref. sv. 32, f. 140.

²²³ ЈОРЈО ТАДИЋ, *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik, 1939, 167–168; БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 330–331; BARKER, *Manuel II*, 231.

Miliševića. Od ukupno planiranih 30 dukata odmah mu je isplaćeno 20 kako bi krenuo prema Carigradu i Peri u potrazi za bosanskom vlastelom “qui fuerunt per Turchos deducti in servitutum”. Za one poimenično navedene je trebao saznati da li su živi ili mrtvi, ali je također dobio zadatak da se raspita o svim ostalim bosanskim plemićima zatočenim u tim oblastima. U slučaju da pronađe bilo kojeg od njih trebao mu je pokazati dubrovačko pismo, te je bio dužan uzeti pismenu poruku od bilo kojeg Bošnjana s opisom njihovog trenutačnog stanja.²²⁴ Vicijanović je na put ponio i jedno pismo dubrovačke vlade, datirano 17. aprila a upućeno “gospodinu Metelinskom” Francescu II Gattilusiju, tastu despota Stefana Lazarevića, u kojem su istakli da su im pisali njihovi poštteni susjedi i prijatelji, gospoda bosanska i srpska, govoreći da su njihovi vlasteličići koje su bili uhvatili Turci od njih sada pobjegli i da su došli na njegove posjede. Pošto su ih susjedi zamolili da o tome nešto saznaju, Dubrovčani su gospodaru Lesbosa poslali Franka Vicijanovića kako bi mu on mogao prenijeti šta god da je saznao o nekom vlastelinu, srpskom ili bosanskom, te uz njegovu pomoć mogao doći do njih jer su za njihovo oslobođenje bili spremni učiniti sve što je trebalo.²²⁵

Nisu poznati detalji o ishodu Frankove misije. On je iz Carigrada uspio donijeti dva pisma. Njih je dubrovačka vlada u proljeće 1404. godine prosljedila Marinu Kabužiću i Nikoli Perovom Puciću, svojim poslanicima na bosanskom dvoru, kako bi ih predali kralju Ostoji koji se zanimao za sudbinu svoje vlastele.²²⁶ Ne zna se šta je u njima pisalo ali je veoma mala vjerovatnoća da je ova potraga po njene aktere imala povoljan završetak. Ni misija, ni bosanska vlastela više se ne spominju u sačuvanim historijskim dokumentima.

Još jedan osmanski napad na Bosnu 1390. godine

Ishod Kosovske bitke značajno je utjecao na regionalnu politiku svih aktera i odredio tok dešavanja u narednih nekoliko godina. Muratov nasljednik Bajazid postao je sultan na bojnopolju a smrt njegovog oca spriječila je osmansku vojsku da nastavi svoje napredovanje zato što se novi vladar morao,

²²⁴ (14. april 1403), Динић, *Из дубровачког архива*, 83.

²²⁵ (17. april 1403), Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 1484–85.

²²⁶ “Item ve demo II litere le qual porta Franco de Vician de Constantinopoli ricercar de li baroni di Bossina a requesta del re, le qual debiate mostrar al detto re et bossignani et mostrare lo servizio li habiamo fatto apresso li altri” (29. mart 1404), Медо Пуцић, *Споменици Срѣбски од 1395. до 1423*, св. 1, Београд, 1858, примједбе VII; IORGA, *Notes et extraits*, 2.99–100.

zbog opasnosti od pobuna na drugom kraju države, povući sa sjeverne granice.²²⁷ I osmanski i grčki izvori izvještavaju o tome da je Bajazid, nakon što se učvrstio na prijestolju, poduzeo akcije na potčinjavanju brojnih turskih emirata u Anadoliji. Iako informacije ne omogućuju precizno utvrđivanje redosljeda osvajanja, ipak se zna da je u narednom periodu pokorio Saruhan, Aydin i Menteşe u zapadnoj Anadoliji, kao i stare seldžučke emirate Germijan, Hamid i Kastamonu, proširivši svoju vlast na regiju Amasye gdje se kasnije sukobio s moćnim sultanom od Sivasa.²²⁸

Učešće bosanskih trupa u Kosovskoj bici moralo je dovesti do odlaganja ultimatumata postavljenog dalmatinskim gradovima i slabljenja Tvrtkove pozicije u Dalmaciji. Unatoč tome, po saznanju da se glavnina osmanske vojske povukla s granice prema unutrašnjosti svojih evropskih posjeda, a zatim kasnije i prema Anadoliji, bosanski vladar je ponovo okrenuo svoju pažnju zapadu. Još u junu i septembru 1389. zabilježeni su slučajevi da bosanska vojska s odredima Stjepana Blagajskog pljačka posjede Pavla Zrinskog,²²⁹ a Tvrtkovi su odredi u drugoj polovini 1389. bili aktivni i na dalmatinskom ratištu.²³⁰ Premda je novonastalu situaciju iskoristio ban Ladislav Lučenc i za Žigmunda uzeo važnu stratešku utvrdu Klis, Tvrtko je i dalje bio orijentiran prema Dalmaciji nastojeći da je ekonomski i psihološki iscrpi. Dalmatinska odbrana je konačno popustila i potčinila mu se u proljeće i ljeto 1390.²³¹

U tom periodu Tvrtko nije mnogo pažnje posvećivao svojim istočnim granicama. Svakako je želio završiti ono što je započeo ranije u Dalmaciji, a morska obala je u njegovim političkim i ekonomskim projekcijama bila daleko vrednija od srpskih područja. Osim toga, kao što se vidi iz pisama upućivanim susjedima i prijateljima, Tvrtko je bio ubijeđen da je porazio Turke i da

²²⁷ REINERT, "From Niš to Kosovo polje", 169; LINDNER, "Anatolia, 1300–1451", 127; İNALCIK, "The Emergence of the Ottomans", 277.

²²⁸ ELIZABETH A. ZACHARIADOU, "Manuel II Palaeologos on the Strife between Bayezid I and Kadi Burhan al-Din Ahmad", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 43 (1980), 472; БОЖИДАР ФЕРЈАНЧИЋ, "Византијски василевс и Турци од Косова до Ангоре (1389–1402)", *Глас САНУ* 378 (1996), 112; REINERT, "The Palaiologoi, Yıldırım Bāyezīd and Constantinople", 291, 293. Vidi također: RHOADS MURPHEY, "Bayezid I's Foreign Policy Plans and Priorities: Power Relations, Statecraft, Military Conditions and Diplomatic Practice in Anatolia and the Balkans", u: *Contact and Conflict in Frankish Greece and the Aegean, 1204–1453*, London – New York, 2016, 177–215.

²²⁹ (20. septembar 1397), LAJOS THALLÓCZY – SAMU BARABÁS, *A Blagay-család oklevéltára*, Budapest, 1897, 190. HRVOJE KEKEZ, *Pod znamenjem propetog lava. Povijest knezova Babonića do kraja 14. stoljeća*, Zagreb, 2016, 177, 180–81.

²³⁰ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 330.

²³¹ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 48–49.

je barem na neko vrijeme suzbio njihovo napredovanje. Dostupni izvori ne omogućuju da se podrobnije piše o tome kako je bosanski kralj tada shvatao osmansku prijetnju i da li je poduzimao ikakve mjere predostrožnosti za eventualne buduće napade.

Malo je podataka i o stanju u Srbiji neposredno poslije Bitke na Kosovu, ali se ipak može zaključiti da su nasuprot Tvrtku, Lazarevi nasljednici, njegova udovica Milica i sinovi Stefan i Vuk, prolazili kroz veoma težak period. U bici su, pored Lazara, živote izgubili brojni vlastelini i veliki dio ratnika, a dojučerašnji saveznici su se okrenuli i počeli vršiti pritisak na njihove teritorije.²³² Ishodom vojnog okršaja na Kosovu Turci su odnijeli taktičku pobjedu, ali su teren u prvim mjesecima prepustili Ugrima.²³³ Kralj Žigmund je u periodu poslije bitke bio posebno aktivan na južnim granicama svoje države. On je početkom jula mjeseca, tražeći od grada Kremnice 1.000 florena na ime pokrivanja troškova, najavio veliki vojni pohod za nadolazeći blagdan sv. Jakova (25. juli) “protiv bosanskog bana i nekih protivnika i nevjernika njegova kraljevstva”.²³⁴ Odmah narednog dana Žigmund je “plemenitom gospodinu Vuku, vojvodi, zetu velmožnog muža Lazara, kneza Raške” uputio mačvanskog bana Nikolu Gorjanskog.²³⁵ Osim činjenice da su raspravljali o stvarima “na korist vašu i raške zemlje” ništa se drugo ne zna o tim pregovorima. Ovo Žigmundovo istupanje prema Vuku je svojevrсно priznanje njegovog značaja i pozicije u Srbiji poslije Lazareve smrti.²³⁶ Može se pretpostaviti da se, između ostalih, barem jedna tačka morala ticati i kralja Tvrtka s kojim je Žigmund od ranije bio u neprijateljskim odnosima.

Vjerovatno je u svjetlu Žigmundovih akcija pokrenutih protiv Srbije u kasnu jesen kneginja Milica tražila azil u Dubrovniku te je Vijeće umoljenih 12. oktobra 1389. odlučilo da udovolji njenoj molbi.²³⁷ Žigmund je već 8. novembra 1389. boravio u Srbiji gdje je pokušao iskoristiti poraz i rasulo poslije Kosova, ratujući protiv šizmatičkih Srba kao “pobunjenika” i neprijatelja svog kraljev-

²³² БИРКОВИЋ, “Перцепција исхода Косовске битке”, 13.

²³³ ТРПКОВИЋ, “Турско-угарски сукоби до 1402”, 96.

²³⁴ FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/2.310–11 i 10/3.20–21. U oba toma Fejerovog izdanja ove povelje ona je pogrešno datirana (*Datum in Lypche in octava Beatorum Petri et Pauli Apostolorum. Anno D. MCCCLXXXV*). U prvom slučaju navedena je 1395. godina, a u drugom 1385. Na ispravno datiranje u 1389. godinu uputio je БИРКОВИЋ, “Сугуби венац”, 350 n. 36. Usp. *Zsigmondkori oklevéltár*, 1.1085.

²³⁵ (7. juli 1389), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 113–14.

²³⁶ ШУИЦА, *Вук Бранковић*, 119–35.

²³⁷ (12. oktobar 1389), ДИНИЋ, *Одлуке већа*, 2.533.

stva.²³⁸ Nema nikakvih potvrda da su se tada desili neki sukobi ugarske vojske s Turcima.²³⁹ Situacija se izgleda smirila do početka decembra kada je Malo vijeće dopustilo dubrovačkim trgovcima da uzimaju u zakup carine u Srbiji i tamo idu po svojoj volji.²⁴⁰

Uprkos spremnosti Dubrovčana da im izađu u susret, Lazarevi nasljednici su ipak shvatili da najbolju mogućnost za preživljavanje i održavanje na vlasti pruža potčinjavanje osmanskom sultanu. Čini se da je tome kumovao upravo ugarski upad iz druge polovine 1389. godine.²⁴¹ U predgovoru novobrdskom zakoniku iz 1412. opisano je ono što je zadesilo Srbiju poslije Kosova te kako je Lazarov sin, mladi knez Stefan, išao u Sivas “**БЪЛИКОМОУ АМИРѢ ПАЛАЗИТОУ. ВЕЛАДАЮЩТОМУ БЪСТОЧНОЮ СТРАНОЮ И ЗАПАДНИКУ**”.²⁴² Hronološki se ovaj čin ne može detaljnije precizirati, no on se svakako morao desiti prije sredine 1390. godine.²⁴³ U takvim uvjetima, Turci su u Lazarevićima dobili novog značajnog vazala za nastavak operacija prema sjeveru, protiv Ugarske, ali i prema zapadu, odnosno Bosni.

Vojne operacije u Rumeliji su u sultanovom odsustvu preuzeli, kao i u prethodnim vremenima, njegovi krajišnici. Turcima je bilo jasno da glavni pravac prema Ugarskoj vodi upravo preko Srbije pa su tu uspostavili svoje vojne baze za dalji pritisak južne ugarske granice i sistematske vojne akcije protiv Ugarskog kraljevstva.²⁴⁴ Činjenica da je Srbija izgubila svoju samostalnost našla je odraza i u sadržaju tadašnjih dokumenata proisteklih iz Žigmundove vla-

²³⁸ (8. novembar 1389), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/1.515–16; (21. novembar 1390), LAJOS THALLÓCZY – ANTAL ÁLDÁSY, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest, 1907, 29. Žigmundove vojne akcije protiv Srbije u ovom periodu detaljno je obradio ТРПКОВИЋ, “Турско-угарски сукоби до 1402”, 96–99. Njegove zaključke je nekim novim dokumentima i poznavanjem historijske topografije dopunio PÁL ENGEL, “A török-magyar háborúk első évei 1389–1392”, *Hadtörténelmi Közlemények* III (1998), 561–77.

²³⁹ Žigmund samo spominje borbe protiv Rašana prilikom zauzimanja utvrda Borač i Čestin. (2. decembar 1389), FRIGYES PESTY, *Krassó vármegye története*, sv. 3, Budapest, 1882, 192; (31. mart 1390), THALLÓCZY – ÁLDÁSY, *A Magyarország és Szerbia*, 24. ENGEL, “A török-magyar háborúk első évei 1389–1392”, 563.

²⁴⁰ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 12.

²⁴¹ ТРПКОВИЋ, “Турско-угарски сукоби до 1402”, 100.

²⁴² АЛЕКСАНДАР МЛАЂЕНОВИЋ, *Повеље и писма деспота Стефана*, Београд, 2007, 408.

²⁴³ ТРПКОВИЋ, “Турско-угарски сукоби до 1402”, 101; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 50. Трpković ostavlja otvorenom mogućnost da su se Srbi pomirili sa Turcima baš u vrijeme ugarsko-srpskog sukoba, u kasnu jesen 1389, ТРПКОВИЋ, “Турско-угарски сукоби до 1402”, 102.

²⁴⁴ FERENC SZAKÁLY, “Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365–1526)”, *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungaricae* 33 (1979), 73.

darske kancelarije u kojima se kao neprijatelji Ugarske uz Srbe redovito javljaju i Turci.²⁴⁵ Zbog toga je Žigmund, pored akcije izvedene u kasnu jesen 1389, do 1392. morao još tri puta vojno intervenirati u Srbiji, s namjerom “da satre bezobzirnost, drskost Turaka i Srba”.²⁴⁶ Prodor Turaka, “lukavom misli udruženih” sa Srbima, u Ugarsku zabilježen je rane 1390. kada su opustošili oblast Temišvara.²⁴⁷ I osmanski hroničari pišu da je u proljeće sultan Bajazid na Srbiju poslao Timurtaša, najvjerovatnije da skupa sa Srbima udari na zajedničke neprijatelje u Ugarskoj.²⁴⁸

Osmanski napadi na Ugarsku nastavili su se tokom 1390. godine, a ciljali su na granična područja sa Srbijom: županije Kovin, Tamiš, Torontál, prostore između Save i Drave, te posebno istočni dio Srijema.²⁴⁹ Žigmund je u sjevernoj Srbiji želio granice svoje države pomjeriti što južnije i od tog prostora napraviti zaštitni pojas.²⁵⁰

U tom periodu i Bosna je doživjela sličnu sudbinu kao i Ugarska. Postala je česta meta osmanskih akindžijskih akcija. Prateći historiografiju i često korištene izvore za opisivanje posljednjih godina vladavine kralja Tvrtka, može se steći utisak da je Bitka na Kosovu bila posljednja značajna osmanska prijetnja bosanskoj državi za vrijeme njegovog života te da su napadi nastavljeni tek poslije kraljeve smrti. No ukoliko se obrati pažnja na dostupnu i objavljenu dokumentaciju, postaje evidentno da su Turci u godini poslije Kosovske bitke izvršili još barem jedan upad na teritorij Bosanskog kraljevstva pričinivši priličnu štetu. Takav tok dešavanja postao je moguć upravo zbog osmanskih pozicija stečenih u Srbiji.

U dubrovačkom Malom vijeću se 10. maja 1390. odlučivalo o dopuštanju Slavenima da se sklone u stonsku tvrđavu, ali bez navođenja izričitih detalja

²⁴⁵ Npr. (14. august 1390), THALLÓCZY – ÁLDÁSY, *A Magyarország és Szerbia*, 26–28. ENGEL, “A török-magyar háborúk első évei 1389–1392”, 565.

²⁴⁶ Žigmund u povelji Nikoli Gorjanskom 1406. godine kaže da je četiri puta lično silazio s vojskom u Srbiju “da slomi drskost Turaka i Srba” (1. august 1406), ŠIŠIĆ, “Nekoliko isprava iz početka XV st.”, 279–80. ТРПКОВИЋ, “Турско-угарски сукоби до 1402”, 94. Uz male promjene ova je povelja ponovljena i 1408, FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/1.666. Vidi i ПЕТАР РОКАИ, “Краљ Жигмунд и Угарска према Србији после косовске битке”, *Глас САНУ* 378 (1996), 145–50.

²⁴⁷ (14. august 1390), THALLÓCZY – ÁLDÁSY, *A Magyarország és Szerbia*, 27. ТРПКОВИЋ, “Турско-угарски сукоби до 1402”, 100; ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 202–03. LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 85.

²⁴⁸ ТРПКОВИЋ, “Турско-угарски сукоби до 1402”, 102.

²⁴⁹ ENGEL, “Ungarn und die Türkengefahr zur Zeit Sigimunds”, 57.

²⁵⁰ SZAKÁLY, “Phases of Turco-Hungarian Warfare”, 72–75.

prema kojima bi se mogla naslutiti neka eventualna osmanska opasnost.²⁵¹ Sve sumnje o čemu se tu zapravo radilo bile su otklonjene do 4. jula kada je Senat, slično kao i u istim situacijama prethodnih godina, dozvolio naoružanim Vlasi i Slavenima s porodicama i životinjama da se sklone u Ston i Pelješac jer su bježali zbog “turskog straha”.²⁵² Krajem istog mjeseca Dubrovčani su slali poslanika bosanskom kralju,²⁵³ ali se ne može pouzdano znati da li su ova dva događaja bila i na koji način povezana. S obzirom na ranija iskustva, tu mogućnost ne bi trebalo unaprijed isključivati.

I osmanske anonimne hronike navode da su poslije Bitke na Kosovu sultanovi vojnici povelili jedan pohod na Bosnu. U izvoru se navodi da su tom prilikom osvojili Bosanski vilajet odakle su sultanu Bajazidu poslali silno blago u Jedrene.²⁵⁴ Uz sav oprez prema podacima o ranoj osmanskoj historiji iz tih ljetopisa, te uz sve poteškoće koje prate datiranje tih informacija, ipak se nameće zaključak da se u ovom slučaju misli na osmanski napad na Bosnu maja i juna mjeseca 1390. godine.

Česti upadi Ugra i Turaka na područje Srbije išli bi u prilog zaključku da je manjih vojnih upada, osobito akindžijskih, u Bosni tada bilo daleko više nego što izvori bilježe. Jedna sačuvana bilješka bi mogla u tom smislu ilustrirati domete i posljedice osmanskog prisustva u blizini bosanskih granica te njihov utjecaj na ekonomske prilike. Nedugo poslije spomenutog slučaja osmanske prijete, sredinom augusta 1390. godine, sklopljen je u Dubrovniku klasični i uobičajeni ugovor o prijevozu robe između dvije zainteresirane strane preko prostora Bosanskog kraljevstva. Međutim, ono što je karakteristično za ovaj dokument jeste i jedna klauzula koja će se početi sve češće javljati u sporazumima te vrste. Naime, dvojica Vlaha Drobunjaka, Micija Klapčić i Božidar Bogosalić, obavezali su se Radoslavu Cvetkoviću sigurno prevesti sedam tovara tkanina do Prijepolja, za što bi im on platio šest perpera po tovaru. Sporazum je unaprijed uračunao i mogućnost osmanske opasnosti, pa je izričito određeno da su Micej i Božidar, u slučaju da na svom putu čuju neke vijesti o Turcima koje bi ih onemogućile da nastave prema Prijepolju, trebali robu vratiti na neko sigurno mjesto u okolini Dubrovnika. Ako bi se desilo da lopovi odnesu

²⁵¹ (10. maj 1390), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 67.

²⁵² “Pp. de dimittendo et concedendo Vlachis et Sclavis hominibus armorum cum eorum familiaribus et bestiis, quod possint fugere et se reducere et salvare in Stagno et in Puncta timore Turchorum fugientibus, si se voluerint ibi salvare, et hoc ex auctoritate maioris consilii presenti consilio attributa” (4. juli 1390), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 96.

²⁵³ (21. juli 1390), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 96.

²⁵⁴ GIESE, *Die altosmanischen anonymen Chroniken in Text und Übersetzung*, 2:39.

tkanine a ostave konje, onda bi prevoznici bili dužni nadoknaditi gubitak robe. No ako bi kradljivci na silu uzeli i robu i konje, onda nisu bili dužni platiti ništa.²⁵⁵ Ovaj primjer pokazuje kako su u veoma kratkom periodu osmanski napadi na Bosnu evoluirali od izoliranih pograničnih incidenata do gotovo stalno prisutne i nepredvidljive prijetnje o kojoj se moralo konstantno voditi računa.

Prva dva vojna pohoda na Bosansko kraljevstvo su došla iz pravca Albanije, predvođena tamošnjim krajišnikom Šahinom, te stoje u uskoj vezi sa razmiricama između kralja Tvrtka i porodice Balšića. Iako su u prvom navratu vjerovatno nespremno dočekali iznenadnu agresiju, bosanski ratnici su već do drugog puta organizirali svoju vojsku i uspješno se suprotstavili osmanskim trupama. Napadi na Bosnu koincidirali su s velikim osvajačkim akcijama sultana Murata prema Srbiji 1386. i 1389. godine i kulminirali su Bitkom na Kosovu. U odbrani granica kršćanstva tada su sudjelovale i bosanske snage. Kralj Tvrtko je ishod bitke suvremenicima predstavljao kao svoj veliki uspjeh što je, u kontekstu njegove aktivne politike prema Dalmaciji, znatno doprinijelo njegovom prestižu i reputaciji. Bez obzira na to kako se rezultat Kosovskog boja mogao činiti iz kraljeve perspektive, u Srbiji je on predstavljao stratešku pobjedu Turaka budući da su poslije njega primorali nasljednike kneza Lazara da priznaju osmansku vlast. To je omogućilo sultanovim odredima i trupama krajišnika da iz Srbije vrše napade na susjedne oblasti Bosne i Ugarske. Tvrtkova uspješna dalmatinska politika mogla je privremeno zasjeniti svu opasnost osmanske prijetnje s istoka, ali je nije mogla sasvim prikriti. Kada su se na zapadu krenuli nizati neuspjesi, tada su i Turci počeli predstavljati značajniji faktor u bosanskoj politici.

²⁵⁵ (13. august 1390), Div. Canc. sv. 29, f. 126–126v.

III

OD “TURAČKIH BOJEVA” DO “BEZBOŽNOG SAVEZA” (1391–1402)

U posljednjoj deceniji 14. stoljeća bosansko-osmanski odnosi su prošli kroz nekoliko različitih faza. Od inicijalnih neprijateljstava u periodu neposredno nakon smrti kralja Tvrtka, koji su zapravo bili samo produžetak vojnih akcija iz prethodnog perioda, uslijed spleta političkih okolnosti razvili su se do te mjere da su početkom vladavine kralja Ostoje rezultirali sklapanjem uzajamnog saveza i zajedničkog istupanja protiv kralja Žigmunda Luksemburškog. Do kraja 14. stoljeća Turci su postali sasvim uobičajena pojava i integralni segment političkog života bosanske države. Njihovo prisustvo u Bosni se više nije moglo zanemarivati.

Cijeli period obilježila je snažna ličnost sultana Bajazida, zvanog *Yıldırım*, tj. Munja, kako zbog svog temperamenta tako i zbog sposobnosti da protivnicima u brzim i odlučnim vojnim pohodima nametne svoju volju. On je uspio proširiti domen osmanskog utjecaja te je nastojao centralizirati državu pokoravanjem brojnih vazalnih vladara u susjednim zemljama. Širio je svoju vlast u Anadoliji, a na Balkanu je uspostavio direktnu kontrolu nad Bugarskom, ojačao utjecaj u Srbiji, miješao se u unutrašnja bosanska pitanja i vršio stalni pritisak na Ugarsko kraljevstvo, glavnog suparnika osmanske države. Usprotivio se Veneciji, otpočeo opsadu Carigrada i toliko je uznemirio tadašnje neprijatelje da su se na katoličkom Zapadu pronosili glasovi kako pored Ugarske namjerava uskoro osvojiti i cijelu Italiju, gdje će na oltaru sv. Petra u Rimu napojiti svog konja. Suvremenicima je poseban strah zadao svojim spektakularnim vojnim uspjesima i okrutnim odnosom prema zarobljenicima u Bici kod Nikopolja. Stoga se, bez obzira na njegov neslavni završetak, s pravom kaže da je upravo on zaslužan za definiranje dugoročne sudbine balkanskih država i njihovih odnosa s Turcima.

I dok je sultan Bajazid nizao vojne i političke pobjede, na samom početku njegove vladavine Bosansko kraljevstvo je ostalo bez svog energičnog i poduzetnog vladara čiji su brojni i ambiciozni projekti tek bili pokrenuti. Njegovom smrću je bosanska politika prema Dalmaciji i primorju doživjela težak udarac. Nije trebalo dugo Tvrtkovim nasljednicima da odustanu od ekspanzionističkih planova te da u tom pogledu svu inicijativu prepuste napuljskom kralju Ladislavu, pretendentu na ugarsko prijestolje, koji je upravo u praznini kreiranoj Tvrtkovom smrću vidio priliku za ostvarenje svojih političkih ciljeva. Pošto su tako postali sporedni igrači u ugarskim prijestolnim borbama, bosanski velikaši su upravo preko Ladislava uspostavili i svoje prve diplomatske veze s osmanskim dvorom, pokazujući i praktično da politički interes ne poznaje koncept vječnog prijateljstva i neprijateljstva.

Prilike u Bosni i okruženju poslije smrti kralja Tvrtka 1391. godine

Nepuni mjesec dana nakon Kosovske bitke Mlečani su odgovarali na molbu kralja Tvrtka da iz njihovoga grada izveze oružje.¹ Nesumnjivo je namjeravao tu novu opremu iskoristiti na dalmatinskom ratištu gdje je fokusirao gotovo svu svoju tadašnju vanjsku politiku i gdje je nailazio na daleko manji otpor. Tvrtkovi uspjesi u Dalmaciji su se nastavili i iduće godine, pa su u aprilu 1390. Splićani slali poslanike, prvo “gospodinu banu Ivanu, namjesniku istoga gospodina kralja”, a potom i u Bosnu kako bi se podvrgnuli Tvrtkovoј vlasti.² Dakle, iako su željeli biti posljednji u tome, Splićani su se ipak prvi početkom juna predali Tvrtku. Nedugo poslije njih istim putem su poslali Trogir i Šibenik, dok su Klis i Omiš, te Hvar, Brač i Korčula još od ranije bili pod bosanskom vlašću.³ Time je bosanska država dosegla vrhunac svog teritorijalnog opsega iz kojeg su izostali samo Dubrovnik, Zadar i sjeverni Jadran.⁴ Rezultat tog uspjeha bio je jezgrovito sažet u vladarskoj tituli isticanoj u dokumentu o utvrđivanju granica splitske općine iz jula i augusta 1390. Mada se bosanski kralj sam tako

¹ (6. juli 1389), LJUBIĆ, *Listine*, 4.268.

² (8. maj 1390), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/3.110–11.

³ (9. maj 1390), SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 17.286–87; (11. juni 1390), ISTO, 17.297–99; (22. juli 1390), ISTO, 17.306–09; (30. august 1390), ISTO, 17.312–13. Vidi: EMIR O. FILIPOVIĆ, “Pismo firentinske vlade kralju Tvrtku Kotromaniću iz aprila 1390. godine. Prilog pitanju bosanske vlasti u Dalmaciji”, *Иницијал* 6 (2018), 139–58.

⁴ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 51.

nije titulirao, u njoj su se ipak, pored Bosne i Raške, našla i kraljevstva Dalmacije i Hrvatske.⁵

Podvrgavanjem dalmatinskih gradova Tvrtko je postigao svoj dugoročni strateški cilj na kojem je intenzivno radio prethodnih godina. Mlečanima se hvalio svojim podvizima, a oni su mu 8. jula 1390. izražavali svoju radost zbog toga što mu stvari polaze za rukom.⁶ Krajem augusta iste godine isticali su sreću zbog njegovih uspjeha ali su ponudeni savez odbili.⁷ Tvrtko nije dugo uživao u plodovima svoga napornog rada. Smrt ga je zatekla svakako prije 17. marta 1391. kada je ta informacija razmatrana na dubrovačkom Velikom vijeću.⁸ Istog dana Vijeće umoljenih javilo je novosti o smrti kralja Tvrtka svojim kaštelanima u Konavlima i Sutorini, a pisali su i općinama dalmatinskih gradova nago-varajući ih da se vrate u dužnu vjernost ugarskom kralju.⁹

Očekivalo bi se da smrt bosanskog vladara obilježe krupne političke promjene u državi i susjedstvu. Ne može se znati da li su ta dva događaja ikako povezana, ali dan prije nego što se u Dubrovniku odlučivalo o prosljeđivanju informacije o smrti kralja Tvrtka, u Vijeću umoljenih je dato dopuštenje da se u Ston sklone svi Vlasi koji bježe sa stvarima, porodicama i stokom.¹⁰ I dok je veoma moguće da su Turci na vijest o kraljevoj smrti željeli iskoristiti eventualnu pometnju u njegovom kraljevstvu, te da su uputili jedan odred pred kojim se stanovništvo moralo sklanjati, za takvu vrstu zaključka ne postoji uporište u očuvanoj građi jer se prisustvo Turaka izričito ne spominje. Koliko god bilo izazovno svaku zabilježenu pometnju i kretanje stanovništva u dubrovačkom

⁵ (10. juli 1390), FRANJO RAČKI, "Notae Joannis Lucii", *Starine JAZU* 13 (1881), 249; (1. august 1390), LJUBIĆ, *Listine*, 4.283–84.

⁶ (8. juli 1390), LJUBIĆ, *Listine*, 4.282.

⁷ (30. august 1390), LJUBIĆ, *Listine*, 4.284–86; WENZEL, *Magyar diplomacziak emlékek az Anjou-Korból*, 3.692–94. U tom pismu se također nalazi trag o Tvrtkovim namjerama za sklapanje braka sa kćerkom austrijskog hercega Albrehta III Habsburškog. No kako nije zabilježeno u izvorima da je Albrecht III imao kćerku, barem ne zakonitu, može se pretpostaviti da je Tvrtko namjeravao oženiti neku drugu ženu iz tog roda. Planirani savez je vjerovatno trebao poslužiti u smirivanju odnosa između Tvrtka i Žigmunda s čijom je polusestrom Albrecht III bio u braku. LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 94. Dubrovačko Vijeće umoljenih je 17. septembra 1390. godine nudilo bosanskom kralju posredovanje u sklapanju mira sa kraljem Ugarske, LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 98, a pregovori su izgleda bili već u poodmakloj fazi kad su krajem januara 1391. godine Dubrovčani poslali Klimenta Gučetića Tvrtku kako bi mu izjavio radost zbog dolaska u Bosnu ugarskog poslanika koji je trebao pregovarati o miru, ISTO, 256.

⁸ (17. mart 1391), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 322.

⁹ (17. mart 1391), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 262–63. FERDO ŠIŠIĆ, "Studije iz bosanske historije", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 15 (1903), 326.

¹⁰ (16. mart 1391), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 262.

zaleđu povezati s osmanskim provalama, ipak se sačuvanom šturom podatku treba pristupati s većom dozom opreza.¹¹

Osim te kratke arhivske bilješke, koja ne otkriva mnogo, čini se da novi bosanski vladar Stefan Dabiša nije imao problema pri stupanju na prijestolje. Prethodnik mu je ostavio snažne temelje pa su mu veoma brzo, već u ljeto 1391, Mlečani podarili svoje građanstvo, dok ga je početkom januara naredne godine i splitska komuna priznala za kralja Raške, Bosne i Dalmacije.¹²

Jedini koji se izgleda nije želio pomiriti s promjenom na bosanskom prijestolju bio je kralj Žigmund, koji se nastojao okoristiti Tvrtkovim silaskom s političke scene.¹³ U maju 1391. ugarski kralj je planirao povesti vojni pohod na Bosnu.¹⁴ U augustu iste godine krenuo je prema Srbiji, odakle se vratio krajem oktobra.¹⁵ Trag njegovih prethodnih aktivnosti sačuvan je u povelji kojom je u oktobru 1391. darovao Dominiku Konska i njegovim sinovima zemljišne posjede zbog zasluga stečenih “u kraljevstvima Bosne i Raške”.¹⁶ Sve ove akcije nisu polučile značajne rezultate, barem što se Bosne tiče.

Osvajanje Skoplja i veliki osmanski pohod na Bosnu

Dok je Žigmund ratovao i proizvodio dodatne krize u Srbiji i Bosni, Turci su bili posebno aktivni šireći granice svoje države na račun drugih balkanskih vladara. Najznačajniji događaj u osmanskome kretanju poslije Kosovske bitke bilo je zaposjedanje Skoplja u jesen ili ranu zimu 1391. godine.¹⁷ Prema osman-

¹¹ Da se takve situacije ne mogu isključivo pripisivati djelovanju Turaka pokazuje i podatak da je 1. decembra 1391. godine Veliko vijeće odlučivalo o stonskoj straži zbog Slavena koji tamo bježe u strahu od bosanske vojske, pokrenute da bi kaznila braću Sankoviće zbog njihovog samostalnog istupanja i prodaje Konavala Dubrovčanima, “Pp. fuit de consulendo super custodia castrorum Stagni, occaxione Sclavorum qui fuguint ad ipsum Stagnum ob timorem exercitus Bosne” (1. decembar 1391), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 343. Korištena terminologija zapisničke bilješke u potpunosti odgovara onim slučajevima kada se radilo o osmanskim akcijama. Uplašenom stanovništvu je bilo svejedno da li se mora sklanjati zbog straha od bosanske ili od osmanske vojske.

¹² (1. juni 1391), LJUBIĆ, *Listine*, 4.201; (27. januar 1392), DANIELE FARLATI, *Illyricum Sacrum*, sv. 3, Venetiis, 1765, 335. FRANJO RAČKI, “Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća”, *Rad JAZU* 3 (1868), 124.

¹³ SIMON, “Annus mirabilis”, 134–35, 150

¹⁴ (18. maj 1391), *Zsigmondkori oklevéltár*, 1.2046.

¹⁵ ТРПКОВИЪ, “Турско-угарски сукоби до 1402”, 109–10; JÖRG K. HOENSCH, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368–1437*, Warendorf, 1995, 56.

¹⁶ (oktobar 1391), *Zsigmondkori oklevéltár*, 1.2257.

¹⁷ Na osnovu jednog zapisa pisanog na dan 6. januara 6900. godine, “къди Тѡурци прикше Скопикъ”, СТОЈАНОВИЪ, *Стари српски записи и натписи*, 1.56, u historiografiji je vladalo

skim izvorima, Skoplje je osvojio paša Yiğit-beg, odnosno Pašajit, kako se češće navodi u dubrovačkim izvorima, vjerovatno porijeklom iz Saruhana, koji je potom postao i vojni zapovjednik skopskog kraja.¹⁸ Time je Skoplje postalo središte organiziranog osmanskog krajišta na čelu s krajišnikom zaduženim da u sultanovo ime predvodi sve operacije prema sjeveru i zapadu, uključujući i pohode prema Bosni.¹⁹ O pogodnosti geografskog položaja toga grada najbolje svjedoči podatak iz jula 1464. godine kada ga je Gerard de Collis, poslanik milanskog vojvode, opisao kao mjesto odakle se može lako doći do Srbije, Bosne, Albanije i Dalmacije.²⁰ S obzirom na strateški značaj Skoplja, Turci su posebno nastojali u grad dovesti što više muslimanskog stanovništva iz Anadolije kako bi na taj način dodatno učvrstili svoju vlast.²¹

Gubitak Skoplja i zemalja južno od planine Šare krajem 1391. doveo je Vuka Brankovića u nezavidan položaj pa je tokom 1392. godine morao pristati na promjenu političke orijentacije.²² U okviru prekomponiranja političke slike Balkana u periodu poslije Kosovske bitke, a posebno u Srbiji, Branković je

mišljenje da je Skoplje pod osmansku vlast došlo mirnim putem 6. januara 1392. godine. Npr. ГЛИША ЕЛЕЗОВИЋ, "Турски споменици у Скопљу", *Гласник Скопског научног друштва* 1 (1925), 139–40; ИСТИ, "Скопски Исаковићи и Паша-Јигит бег", *Гласник Скопског научног друштва* 11 (1932), 159; ДИНИЋ, "Област Бранковића", 26; БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 8; БОЖИЋ, "Зета између Турака и Млечана", 57; ШАВАНОВИЋ, *Bosanski pašaluk*, 25. Godina 6900. u koju se datira zapis trajala je od 1. septembra 1391, a iz teksta se vidi da je zapravo 6. januara pisar završio svoj posao, i da je to *terminus ante quem* za utvrđivanje datuma pada Skoplja. Prema tome, precizniji termin za pad Skoplja je jesen ili rana zima 1391. godine. ДУШАНКА БОЈАНИЋ-ЛУКАЧ, "Како Турците го презеле Скопје (1391)", *Музеј на град Скопје – Зборник* 2–3 (1965–1966), 5–10.

¹⁸ БОЈАНИЋ-ЛУКАЧ, "Како Турците го презеле Скопје (1391)", 7. Pašajit je ostavio značajnog traga na političkim i vojnim prilikama u regionu s kraja 14. i početka 15. stoljeća. Bio je "capitaneus Turchorum in partibus Scopie", a ponekad se naziva i "namjesnikom zemlje Konstantinove". U januaru 1409. za njega Mlečani kažu: "Et quia sumus informati, quod Pasayt capitaneus Turchi, qui est cum gentibus suis in partibus Scopie, multum potest cum Turcho domino suo ..." (20. januar 1409), ЛЈУВИЋ, *Listine*, 5.148–49; (7. septembar 1409), ЛЈУВИЋ, *Listine*, 6.14. U izvorima se susreće do 1414. godine.

¹⁹ ШАВАНОВИЋ, *Bosanski pašaluk*, 25. Vidi također: АЛЕКСАНДАР СТОЈАНОВИСКИ, "Кратак осврт на изворе и литературу о Скопском крајишту", у: *Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699*, Београд, 1989, 55–62.

²⁰ (26. juli 1464), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.232.

²¹ Halkokondil izričito tvrdi da je sultan kolonizirao Skoplje. NICOLOUDIS, *Laonikos Chalkokondyles*, 181.

²² O ulozi i držanju Vuka Brankovića u toku i poslije Bitke na Kosovu vidi БОЖИЋ, "Неверство Вука Бранковића", 223–40; МОМЧИЛО СПРЕМИЋ, "Вук Бранковић и Косовска битка", *Глас САНУ* 378 (1996), 85–106; МИЛОШ БЛАГОЈЕВИЋ, "О издаји или невери Вука Бранковића", *Зборник Матице српске за историју* 79–80 (2009), 7–42; МАРКО ШУИЦА, "О могућој улози Вука Бранковића у Косовској бици – Прилог разматрању

nastojao popuniti prazninu nastalu smrću kneza Lazara. U tom kontekstu treba razumjeti i njegove teritorijalne ambicije jer one nisu išle samo u smjeru Bosne, nego i prema jugu pošto su sačuvani tragovi o njegovim bezuspješnim nastojanjima da uzme jedan od gradova koji je pripadao Balšićima, vjerovatno Ulcinj.²³ Vuk je početkom 1390. godine dubrovačkim trgovcima potvrdio povlastice,²⁴ a do maja iste godine položaj mu je bio tako osjetljiv da je tražio utočište u Dubrovniku, ukoliko ne bi više mogao držati “землю српскѣ нѣ га иждѣнѣ ѣгри или тѣрци или тѣко ини”.²⁵ Dubrovčani su bili spremni udovoljiti njegovim zahtjevima, ali on tu mogućnost ipak nije iskoristio.

Konačno je pod neizdrživim osmanskim pritiskom morao popustiti 1392. godine. Iz sadržaja povelje izdane manastiru Hilandaru 21. novembra se saznaje da je do tada preuzeo plaćanje Turcima sume od 200 perpera na ime hilendarskih posjeda u svojoj oblasti. U povelji se može pročitati da je Vuk “složio” mir s Turcima prišavši “великомѣ господинѣ царѣ Бѣлѣзитѣ”, nakon čega je bio primoran “raspisati” svu zemlju u svojim oblastima kako bi platio danak Turcima. On se obavezaio da će na ime Hilandara plaćati tu svotu “ѡтѣ себе” i “ѡдѣ моѣ кѡкѣ” i to do kraja svog života “докле давамо данѣ тѣркомѣ”.²⁶ Nije poznato da li su Turci pored Skoplja u to vrijeme zauzeli još Vukovih utvrda, ali je sasvim izvjesno da su kontrolirali njega i njegovu zemlju, koja je stajala na raskršću puteva prema Bosni, Zeti, dubrovačkom zaleđu i sjevernim oblastima. To im je omogućavalo da vrše redovne upade u ta područja te se broj takvih napada odjednom naglo povećao. S obzirom na to da iz tog vremena nisu sačuvani zapisnici dubrovačkih vijeća, teško je dobiti jasniju sliku šta se konkretno dešavalo i koja su mjesta u Vukovoj zemlji Turci prisvojili sebi. Prema Orbiniju, oni su svakako zauzeli i zadržali Zvečan i Jeleč,²⁷ a iz kasnijih dubrovačkih vijesti se saznaje da je kadija uspostavio carinu u Gluhavici do

средњовековне ратне тактике”, u: *Споменица академика Симе Ђурковића*, Београд, 2011, 225–44.

²³ Vuk Branković je prije juna 1390. godine nudio Filipu Barelliju, protovestijaru Đurđa II, 500 litara srebra u zamjenu za neki grad. ИВАН БОЖИЋ, “О улози Вука Бранковића”, *Летопис Матице српске* 415 (1975), 477. На račun bosanskih teritorija Branković je širio svoje oblasti u gornjem i srednjem Polimlju.

²⁴ MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 231; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1140.

²⁵ (9. мај 1390), MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 215; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1140–42.

²⁶ (21. новембар 1392), MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 223; СТОЈАН НОВАКОВИЋ, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд, 1912, 459–60. МИЛИЦА ГРКОВИЋ, “Хрисовуља Вука Бранковића Хиландару”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 43 (1977), 59–75.

²⁷ ORBINI, *Il Regno degli Slavi*, 320.

marta 1396. godine,²⁸ dok se osmanski kefalija u Zvečanu prvi put spominje tek 1399.²⁹ Ova su važna pogranična uporišta poslije smrti Vuka Brankovića ostala pod trajnom vlašću Turaka i njihovo držanje je bilo od strateškog značaja za dalja osvajanja susjednih zemalja.³⁰ Posebno je Zvečan u tom pogledu bio važan zato što se nalazio na granici prema bosanskim posjedima i služio kao baza za napredovanje prema Bosni.³¹ Turcima je svakako bilo korisno to što su uz Lazareviće mogli kontrolirati i drugu gospodsku porodicu u Srbiji – Brankoviće. Njihovo zaposjedanje područja pod vlašću Vuka Brankovića urodilo je plodom veoma brzo i osmanski napadi na Bosnu nastavili su se pojačanim intenzitetom.

Tako se osmanska vojska u svom velikom osvajačkom pohodu krajem 1391. godine nije zaustavila samo na zauzimanju Skoplja. Jedan zanemareni dokument Dubrovačkog arhiva predstavlja ključno svjedočanstvo o tome da su Turci u tom periodu bili aktivni i u neposrednoj blizini granica Bosanskog kraljevstva. Podatke iz tog izvora je koristio još 1896. Stanoje Stanojević u svojoj doktorskoj disertaciji, ali bez navođenja signature ili nekih drugih pojedinosti na osnovu kojih bi se dokument mogao locirati i provjeriti.³² Nešto više podataka o zapisu dao je Konstantin Jireček u svom osvrtu na zbirku izvora *Hrvatski spomenici* Đure Šurmina, gdje je naveo da se radi o konceptu dubrovačkog pisma upućenog kralju Žigmundu, pronađenom u 28. svesci serije *Reformationes* Dubrovačkog arhiva, uz odluke Malog vijeća od februara 1390. godine.³³ Prateći taj trag može se doći do nedatiranog dokumenta čiji sadržaj govori da je proteklog 29. decembra "određeni broj Turaka upao u pogranične oblasti Bosne", odakle su oteli i odveli nemali broj zarobljenika u nepoznatom smjeru.³⁴ Una-

²⁸ (28. mart 1396), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.217–18; (28. mart 1395), LONZA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, 244. БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 15, 17.

²⁹ (7. oktobar 1399), Ref. sv. 31, f. 196. Usp. СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.219–20.

³⁰ O Gluhavici kao raskršću puteva vidi: ШКРИВАНИЋ, *Путеви у средњовековној Србији*, 109. Veliki dio Vukovih zemalja dobio je Stefan Lazarević, bez sumnje kao nagradu za vjernost iskazanu prema Bajazidu. ДИНИЋ, "Област Бранковића", 16. Sultan je Vukovoj porodici, ženi Mari i trojici sinova, ostavio tek rudimentarne posjede.

³¹ ДИНИЋ, "Област Бранковића", 26; МАРКО ШУИЦА, "Дубровачка писма: огледало друштвено-политичких промена у српским земљама (1389–1402)", *Годишњак за друштвену историју* 2 (2011), 31.

³² СТАНОЈЕВИЋ, "Die Biographie Stefan Lazarević's", 419.

³³ KONSTANTIN JIREČEK, "Glagolitisches Urkundenbuch", *Archiv für Slavische Philologie* 21 (1899), 619.

³⁴ "... die XXVIII decembris preteriti Turchorum aliqua quantitas inuasit prope confinia Bosne, quibus depopulatis et non paucis ductis captivis non minus Sclavis et subiungatis in

toč činjenici da se dokument nalazio uz odluke iz februara 1390, to ne mora značiti da je tada i napisan, niti da se informacije nužno odnose na prethodni decembar 1389. godine.³⁵ Tim principom se vjerovatno služio i Stanojević koji nije naveo razloge zašto je u svom radu pismo datirao u mart 1392.³⁶

Relativno pouzdana hronologija pisma se može utvrditi na osnovu drugih podataka iz njegovog sadržaja. Dubrovčani su se pismom Žigmundu pravdali da mu nisu ranije pisali i slali novosti jer je njihov grad od svetkovine Duhova do blagdana Svih Svetih uhvatila nepopravljiva epidemija kuge. Mada je spomen kuge u zapisnicima dubrovačkih vijeća dosta čest, ipak se vidi da je kuga u navedenom intervalu, odnosno od 14. maja do 1. novembra, harala Dubrovnikom 1391. godine.³⁷ Prema tome je pismo uistinu sastavljano 1392. godine, a opisani osmanski napad na područje u blizini bosanskih granica može se datirati u 29. decembar 1391.

To nisu bile posljednje vijesti o tadašnjem prisustvu Turaka u Bosni. Do tada su osmanski napadi po pravilu trajali barem nekoliko dana ili sedmica, a njihove posljedice su se mogle osjetiti na širem prostoru, pa je u dubrovačkom Velikom vijeću 24. januara 1392. godine donesena odluka o primoravanju ljudi u Stonu i Pelješcu da utvrde ta mjesta zbog Turaka i drugih neprijatelja, te o prihvatanju ljudi koji se iz okolnih područja žele skloniti u Ston i na cijeli Pelješac. Istog dana u istom vijeću je dopušteno dubrovačkim trgovcima u Drijevimama i Brštaniku da u slučaju straha od Turaka dođu sa svojim dobrima u Ston, bez ikakvog zadržavanja.³⁸

Kako se u citiranim izvorima ne spominje nikakav sukob bosanske vojske s Turcima, nego tek osmanski dolazak do bosanskih granica odakle su odveli zarobljenike, ne može se bez rezerve tvrditi da su u ovom slučaju osmanski vojni odredi naišli na neki organiziran otpor. Mora se ukazati i na hronološku podudarnost ovog njihovog pohoda i povelje koju je kralj Dabiša 15. aprila 1392. godine izdao vojvodi Hrvoju Vukčiću za Kakanj i Hrast, u kojoj se upravo spominje rat s Turcima. Njen originalni primjerak nije sačuvan a sadržaj je poznat

unum confluentibus congregavit...” (bez datuma), Ref. sv. 28, ad f. 37. Vidi i: STANOJEVIĆ, “Die Biographie Stefan Lazarević’s”, 419.

³⁵ U Dubrovniku su se nove godine računale od Božića (*Stilus nativitatis*) ali to u ovome slučaju nije presudno jer u dokumentu nije navedena godina nego samo “protekli decembar”.

³⁶ STANOJEVIĆ, “Die Biographie Stefan Lazarević’s”, 419.

³⁷ (7. juni 1391), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 164; (22. juli 1391), ISTO, 169; (14. august 1391), ISTO, 337; (22. decembar 1391), ISTO, 345.

³⁸ (24. januar 1392), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 354–55.

samo na osnovu prijepisa iz kasnijeg vremena.³⁹ Neovisno od toga, autentičnost povelje u starijoj historiografiji nije dovođena u pitanje. U tom dokumentu bosanski kralj, ne navodeći ni mjesto ni vrijeme tih događaja, pripovijeda kako je "пльна моћь воиске тѣрачке" naprasito napala njegovu zemlju zbog čega je morao sazvati "кралвства ми боларе, воеводе, банове, кнезове, тепачие, жѣпане и ине велможани, властели же и властеличиће" s kojima je udario

"... на реченѣ тѣрачкѣ воискѣ днѣмь и ноћѣ, и божиимь хѣтинкѣмь и тачинимь своими милостѣми, имѣ же ме смилובה, а нашихъ вирнихъ срѣчанимь тѣрѣчкѣмь реченѣ воискѣ тѣрачкѣ побисмо и подѣ мачѣ обратисмо и гледахомо нашимъ очима, гди наши вирни поливахѣ свое свитло орѣжѣ крѣвю тѣрачкомѣ одѣ ѣдораць мачнихъ крипкие ихъ деснице не штедеће се намѣ послѣжити, а свок мишце насладити въ поганьскои крѣви ..."⁴⁰

Opisani događaji su u literaturi uglavnom datirani krajem 1391. ili početkom 1392. godine, ali nisu tumačeni kroz prizmu navedenog dubrovačkog pisma kralju Žigmundu.⁴¹ Ako se u korelaciju dovedu ova dva izvora, onda proističe da je osmanski upad na teritorij Bosanskog kraljevstva izvršen krajem decembra 1391, nakon što im je osvajanje Skoplja omogućilo kreiranje stalne baze u neposrednoj blizini bosanskih granica. Turci su tom prilikom opustošili napadnute oblasti, ali im je bosanska vojska, u kojoj je izvjesno sudjelovao i vojvoda Hrvoje Vukčić, pružila dostojan otpor.

Osmansko zaposjedanje Srbije i pojačani napadi na Bosnu i Ugarsku su zahtijevali i brzu reakciju kralja Žigmunda. On je u borbi protiv Turaka želio granice svoje države pomjeriti što više na jug i uspostaviti niz tampon zona koje bi mu pomogle da se lakše nosi s budućim osmanskim napadima. Još

³⁹ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, III d 194-a, 54–61. Povelja je prvobitno objavljena na staroslavenskom jeziku, ĐURO ŠURMIN, *Hrvatski spomenici*, sv. 1, Zagreb, 1898, 95–98, da bi se potom pojavila i njena latinska transkripcija, VJEKOSLAV KLAJČ, "Povelja kralja Stjepana Dabiše izdana Hrvoju Vukčiću", *Vjestnik Kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog Zemaljskog arkiva* 2 (1900), 60–61.

⁴⁰ ŠURMIN, *Hrvatski spomenici*, 196; KLAJČ, "Povelja kralja Stjepana Dabiše", 60.

⁴¹ ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 84, opisane događaje smješta u decembar 1391. godine; ПОРОВИТЬ, *Хисторија Босне*, 342, u zimu 1391/1392. godine; према ЂИРКОВИТЬ, *Историја*, 171, oni su se desili "вероватно у пролеће 1392"; док ТОШИТЬ, "Босна и Турци", 88, smatra da su ti događaji odigrani početkom 1392. godine. ЈЕЛЕНА МРГИТЬ-РАДОЈЧИТЬ, *Доњи краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд, 2002, 78 n. 90, bez navođenja dodatnih obrazloženja misli da se ovaj sukob desio "вероватно негде у северном делу босанске државе". U posljednje vrijeme sumnju u datiranje povelje, doduše samo kroz prizmu spomena vojvode Sandalja u spisku svjedoka, izrazio je KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 22–23, 80.

krajem 1391. godine, 18. decembra papa Bonifacije IX podario je oprost kralju Žigmundu i vojnicima za sudjelovanje u pohodu protiv “Turaka, maniheja i heretika” u susjedstvu njegovog kraljevstva, kao i protiv “šizmatika koji borave u Bosni” odakle često napadaju njegove posjede.⁴² Ugarskog kralja su o osmanskom prisustvu u pograničnim oblastima Bosanskog kraljevstva informirali Dubrovčani, a 20. marta 1392. su ga molili da kod Mlečana posreduje u njihovu korist te da ih preporuči mletačkoj zaštiti “pro oppressione Turchorum”.⁴³ Zato je Žigmundov pohod iz 1392. godine bio temeljitije planiran i poveden s jačim vojnim snagama nego oni iz ranijih godina.⁴⁴

Nije poznato kada je sultan otpočeo svoje pripreme za sukob sa Žigmundom. Pomoć u orijentaciji predstavlja informacija da je dubrovačko Malo vijeće 12. maja 1392. godine raspravljalo o pisanju svom vlastelinu Teodoru Gisli u Novom Brdu da pođe prema “imperatorem turchum Chuchabasa” koji se nalazi u Romaniji, kako bi pokušao vidjeti šta se može učiniti kako bi se oslobodio zarobljeni Andre Dobre de Binçolla i povratile oduzete dubrovačke stvari.⁴⁵ Da li je ovaj *Chuchabasa*, vjerovatno Hodža paša, bio Bajazid, ili možda njegov vezir ili vojni zapovjednik, teško je znati. Ono što je sigurno jeste da su u to vrijeme na srpskom teritoriju osmanski vojnici bili izuzetno aktivni. Da su mogli vršiti upade i na bosansko tlo, pokazuje podatak da je u Vijeću umoljenih 14. maja 1392. godine odlučeno da se prime vlaške porodice sa stokom u Stonu a da se vojno sposobni ljudi upute prema Dubrovniku, ukoliko to žele. U protivnom bi morali ostati izvan stonske utvrde.⁴⁶ Osim toga, tokom cijelog mjeseca maja dubrovačko poslanstvo je boravilo u Bosni,⁴⁷ a onda je krajem mjeseca njihov boravak produžen,⁴⁸ pa su tamo ostali najmanje do kraja juna.⁴⁹ Svi izvori upućuju na to da su se dešavale važne stvari, ali ne otkrivaju mnogo.

⁴² (18. decembar 1391), VILMOS FRAKNÓI, *Bullae Bonifacii IX. P. M.*, sv. 1, Budapest, 1886, 1.178. Istog dana Žigmundu i vojnicima je podijeljeno dopuštenje da propuste post, (18. decembar 1391), ISTO, 179; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 17.409–10.

⁴³ (20. mart 1392), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 286; Božić je ovaj dokument pogrešno smjestio u 1390. godinu. БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 13 п. 57.

⁴⁴ (27. juni 1392), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/1.683 (za datiranje dokumenta vidi: *Zsigmondkori oklevéltár*, 1.2546); (28. juni 1392), ISTO, 10/2.48.

⁴⁵ (12. maj 1392), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 211.

⁴⁶ (14. maj 1392), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 295.

⁴⁷ (20. maj 1392), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 296.

⁴⁸ (30. maj 1392), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 296. (1. juni 1392), ISTO, 297.

⁴⁹ (4. juni 1392), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 298. (22. juni 1392), ISTO, 299.

Krajem maja Žigmund je boravio u Vršcu i čini se da su tada otpočeli direktni vojni sudari.⁵⁰ U junu i julu se i u ugovorima zabilježenim u sveskama dubrovačke kancelarije sluti na mogućnost pojave osmanske opasnosti – "timore Turchorum", te su predviđani postupci u slučaju da se čuju "aliquod nouum de gentibus Turchorum vel Ungarorum".⁵¹ Stoga je dubrovačka vlada u Malom vijeću 8. jula 1392. godine zabranila svojim trgovcima da putuju u Srbiju dok se ne dobiju prve novosti o tamošnjem stanju.⁵² Turci su upravo u tom periodu dolazili do ugarskih granica, pa su ih čak i prelazili. Iz jedne povelje od 13. jula 1392. se vidi da su tih dana pljačkali posjede po Srijemu.⁵³ Vjerovatno se na sukobe u ovom području i periodu odnose podaci iz Žigmundove povelje od 29. augusta 1399. Petru Perényiju gdje je navedeno da je on, ratujući u oblasti Šomljo, prilikom otimanja zastave od jednog osmanskog vođe, koju je poslao kralju, zadobio ozbiljnu posjekotinu na jednoj nozi.⁵⁴ I u drugim situacijama on se isticao ratujući protiv Turaka. Jednom prilikom su mu u pograničnim srijemskim oblastima Turci nanijeli teške rane, posebno na lijevoj ruci.⁵⁵

Žigmund je 9. augusta 1392. bio kod Kovina.⁵⁶ Tamo ga je, prema podacima iz povelje Hermanu II Celjskom od 1397, na desnoj obali Dunava čekala jaka vojska sultana Bajazida, ali se uskoro potom i povukla. Poslije toga kralj je u Srbiji pustošio do Ždrele istočno od Niša.⁵⁷ Da se situacija nije smirivala ni u septembru mjesecu, pokazuje podatak da je u Vijeću umoljenih 15. septembra 1392. bilo dopušteno pojedincima iz predjela Paravare (?) da se sklone sa stokom u Ston bježeći od Turaka, ali ne i ljudima s oružjem.⁵⁸ Zbog takvih slučajeva je zabrana dubrovačkim trgovcima da putuju u Srbiju ponovljena i produžena u Malom vijeću 26. septembra 1392. godine.⁵⁹ Zabrana odlaska u Srbiju ukinuta je tek 15. oktobra 1392,⁶⁰ što upućuje na izvjesno smirivanje situacije iako opasnost nije još bila sasvim prošla. Upravo tih dana su u Dubrovniku sklopljena dva ugovora o prevozu robe preko bosanskog teritorija u kojima se

⁵⁰ (28. maj 1392), *Zsigmondkori oklevéltár*, 1.2529.

⁵¹ (4. juni 1392), Div. Canc. sv. 30, f. 110v–111; (9. juli 1392), ISTO, f. 124v.

⁵² (8. juli 1392), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 222.

⁵³ ТРИКОВИЋ, "Турско-угарски сукоби до 1402", 112.

⁵⁴ (29. august 1399), THALLÓCZY – ÁLDÁSY, *A Magyarorszá g és Szerbia*, 40.

⁵⁵ THALLÓCZY – ÁLDÁSY, *A Magyarorszá g és Szerbia*, 41.

⁵⁶ (9. august 1392), *Zsigmondkori oklevéltár*, 1.2588–89.

⁵⁷ (14. august 1397), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/2.419.

⁵⁸ "Pp. de dimittendo reduci a contrata de Paravara usque ad Stagnum cum bestiamine et personis, non de hominibus armigeris, fugiendo a Turchis" (15. septembar 1392), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 302.

⁵⁹ (26. septembar 1392), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 236.

⁶⁰ (15. oktobar 1392), LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 241.

izričito predviđaju mjere predostrožnosti za situacije u kojima bi stvari mogle stradati kao rezultat “aliquibus periculis vel robariis tam occasione Turchorum quam aliter”.⁶¹

Vijest o povlačenju dubrovačkih građana iz Skadra pokazuje da su Turci istovremeno bili aktivni i na albanskom ratištu.⁶² Tamo je Đurađ II Stracimirović u pomjeranju političkih kriterija izgubio Bajazidovu podršku koja je tada pripala njegovom rođaku Kostadinu Balšiću, pa je u aprilu 1391, nakon prepiske s papom Bonifacijem IX, prešao na katoličanstvo. Papi je obećao ostaviti svoje zemlje ako umre bez nasljednika, a zauzvrat je dobio dozvolu da koristi zastavu rimske crkve kad krene protiv njenih neprijatelja, ne samo pagana nego i onih koji se oslanjaju na osmansku pomoć.⁶³ Približavajući se Zapadu Đurađ je dobio mletačko građanstvo 10. marta 1392.⁶⁴ I on se nastojao okoristiti Tvrtkovom smrću, pa je prisilio Kotor da prizna njegovu vlast i da mu počne plaćati danak.⁶⁵

Sultanu ovakva samostalna politika jednog od njegovih vazala nije odgovarala i nije mogla proći nekažnjeno. U istoj godini velikih osmansko-ugarskih sukoba na tlu Srbije mletački senat je 7. oktobra 1392. raspravljao o gospodaru Ulcinja Đurđu II i jednom njegovom rođaku koji su pali u osmansko ropstvo. Raspravljalo se i o dogovoru između sultana i zarobljenika prema kojem bi u slučaju njihovog oslobođanja Ulcinj, Skadar i druga mjesta u Albaniji bili predani Turcima.⁶⁶ U tom pogledu su posebno nagovarali Đurđevu suprugu Jelenu da ne prepusti svoje gradove Turcima nudeći joj pomoć.⁶⁷ U historiografiji je tumačeno da je zetskog gospodara zarobio skopski krajišnik Pašajit, kada mu je Balšić pošao na pregovore.⁶⁸ No daleko je vjerovatnije da je Đurađ II otišao

⁶¹ (15. oktobar 1392), Div. Canc. sv. 30, f. 151v; (17. oktobar 1392) ISTO, f. 152.

⁶² LONZA – ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, 294.

⁶³ (13. april 1391), THEINER, *Mon. Hung.* 2.165; THALLÓCZY – JIREČEK – SUFFLAY, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, 2.115–16. Papa Bonifacije IX je bio zaštitnik Ladislava Napuljskog; ZACHARIADOU, “Marginalia on the History of Epirus and Albania”, 203–04. Đurđevi tadašnji posjedi su se svodili na prostor između Danja na Jugu, Skadarskog jezera i mora. БОЖИЋ, “Албанија и Арбанаси”, 59.

⁶⁴ (10. mart 1392), LJUBIĆ, *Listine*, 4.290.

⁶⁵ БОЖИЋ, “Зета између Турака и Млечана”, 57.

⁶⁶ (7. oktobar 1392), LJUBIĆ, *Listine*, 4.296; THALLÓCZY – JIREČEK – SUFFLAY, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, 2.122.

⁶⁷ (7. oktobar 1392), LJUBIĆ, *Listine*, 4.296.

⁶⁸ БОЖИЋ, “Зета између Турака и Млечана”, 58; ИСТИ, “Албанија и Арбанаси”, 59. Ovdje bi bilo korisno ukazati na činjenicu da se u tumačenju mletačkih dokumenata iz tog vremena može javiti zabuna zbog miješanja osmanskog sultana Bajazida i skopskog krajišnika Pašajita, čija se imena u latiničnoj transkripciji slično pišu: Sultan se navodi kao “Baysit” ili

da na uobičajen način iskaže vazalnu vjernost sultanu Bajazidu koji je po svoj prilici boravio negdje u blizini.⁶⁹ Nezadovoljan Đurđevim ponašanjem u pret hodnom periodu sultan ga je zarobio te je morao za slobodu predati Skadar, Drivast i Sveti Srđ na Bojani. U te utvrde je početkom 1393. godine ušao osman ski kapetan Šahin i iz njih je u narednom periodu dalje širio osmansku vlast po zetskim i albanskim područjima.⁷⁰

Uspostavljanje diplomatskih veza između osmanskog i napuljskog dvora

U pozadini dešavanja na istočnim i sjevernim granicama Bosanskog kra ljevstva, opterećenih osmanskim akcijama u Srbiji poslije Kosova i problemima sa kraljem Žigmundom, na drugoj obali Jadranskog mora razvijali su se događaji koji će ostaviti dubokog traga na bosansku historiju. Novembra 1389. godine na papinskom prijestolju Urbana VI zamijenio je Pietro Tomacelli iz Napulja, kao papa Bonifacije IX, čija je podrška bila presudna u jačanju Ladislava Napuljskog, okrunjenog u Gaeti 1390. godine.⁷¹ Od maja 1390. Ladislav je istakao pretenzije na ugarsko prijestolje, krvnički oteto iz ruku njegovog oca Karla Dračkog.⁷² Međutim, iako su Mlečani početkom februara 1390. Žigmundu tvrdili da su osvajanja kralja Tvrtka u Dalmaciji izvršena u ime mladog pretendenta,⁷³ ipak se može reći da Ladislav nije mogao razmišljati u pravcu razvijanja samostalnih akcija u Dalmaciji za Tvrtkovog života. Tek nakon nje gove smrti Ladislav se odvažio na snažnije isticanje svojih prava. U ljeto 1391. godine imenovao je za svog namjesnika u Ugarskoj bana Ivaniša Horvata,⁷⁴ a zbog vjernosti iskazane njegovom ocu Ladislav je poveljom od 17. jula 1391. braći Vukčićima, Hrvoju i Vuku, potvrdio banat Dalmacije i Hrvatske.⁷⁵ Zbog

"Baysith" ili "Baisit(us)", uz titulu "bey" ili "dominus", dok je Pašajitovom ime zabilježeno u formi "Basait(us)", "Pasait(us)" ili "Pasayt", s titulom "capitaneus" ili "voyvoda Turcorum". O tome: ZACHARIADOU, "Manuel II Palaeologos on the Strife", 479.

⁶⁹ ZACHARIADOU, "Manuel II Palaeologos on the Strife", 480; ISTA, "Marginalia on the History of Epirus and Albania", 206.

⁷⁰ БОЖИЋ, "Зета између Турака и Млечана", 59, 74; ISTI, *Дубровник и Турска*, 8.

⁷¹ O Ladislavu Napuljskom: ALESSANDRO CUTOLO, *Re Ladislao d'Angiò-Durazzo*, sv. 1–2, Milan, 1936; BÁLINT HÓMAN, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290–1403*, Roma, 1938; ISTVÁN MISKOLCZY, "Nápolyi László," *Századok* 55–56 (1921–1922), 330–50, 499–523.

⁷² ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 82; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 67.

⁷³ (3. februar 1390), LJUBIĆ, *Listine*, 4.274.

⁷⁴ (8. oktobar 1391), RAČKI, "Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju", 36.

⁷⁵ (17. juli 1391), RAČKI, "Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju", 32–34.

sličnih zasluga obdaren je i treći brat Dragiša Vukčić,⁷⁶ a djelovanje braće Hrvatinića, kojima je napuljski pretendent namijenio “ulogu izvidnice i graditelja mosta za njegov prelazak u Ugarsku”,⁷⁷ davalo mu je za pravo da bosansku vlast u Dalmaciji smatra samo privremenim stanjem prilikom kojeg su bosanski vladari i vlastela štitili prava i interese zakonitog ugarskog vladara.⁷⁸

U nastojanju da što dublje potkopa Žigmundovu vlast i sebi stvori mogućnost da zasjedne na njegovo prijestolje, Ladislav je još u oktobru 1392. godine, u vrijeme žestokih osmanskih akcija protiv Ugarske i Bosne, po principu “neprijatelj mog neprijatelja je moj prijatelj”, uputio pismo i poslanike “uzvišenom vladaru, gospodinu Bajazidu, caru Turaka”, predlažući sklapanje bračnog saveza.⁷⁹

Dublji smisao ovog Ladislavljevog poteza pokazao se tek u septembru naredne godine kada je postalo očito da je inicijativa za napuljsko-osmanskom suradnjom primljena pozitivno na sultanovom dvoru. Tada su Mlečani uputili odgovor na dopis Francisca Bemba, njihovog potkapetana u Jadranskom moru iz kojeg se može izvući više pojedinosti o tim odnosima. Bembo je svojoj vladi krajem augusta 1393. godine poslao pismo iz Splita s informacijom da je od izvjesnog Nikole iz Trogira saznao kako je Nikola na zapovijed svoga gospodara brigantinom preveo Bajazidovog ambasadora u Apuliju. Prema njegovom svjedočenju, taj Turčin je krenuo gospodinu kralju Ladislavu radi dogovaranja svadbe između kralja i kćerke sultana Bajazida.⁸⁰ Takve aktivnosti teško je bilo držati u tajnosti i one su među bogobožnim kršćanima mogle samo izazvati revolt i zgražanje. U nekoliko kasnijih pisama Žigmund je Ladislava s gađenjem optuživao da se kroz svadbu s Bajazidovom kćerkom namjeravao okruniti Svetom krunom.⁸¹

⁷⁶ RAČKI, “Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju”, 34–35.

⁷⁷ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 67, 85.

⁷⁸ БИРКОВИЋ, *Историја*, 170.

⁷⁹ (18. oktobar 1392), WENZEL, *Magyar diplomaciai emlékek az Anjou-Korból*, 3.720–22. Istog dana Ladislav je uputio pisma sličnog sadržaja “Agupaši” i “Amortašu”, vjerovatno Jakub-paši i Timurtašu. ISTO, 721–22. ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 83–84; БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 345.

⁸⁰ (11. septembar 1393), WENZEL, *Magyar diplomaciai emlékek az Anjou-Korból*, 3.742–43; LJUBIĆ, *Listine*, 4.317. Na osnovu ovog pisma ZACHARIADOU, “Marginalia on the History of Epirus and Albania”, 205, je smatrala da se radi o braku planiranom između Ladislava i kćerke skopskog krajišnika Pašajita. Kasnija Žigmundova pisma protiv Stjepana Lackovića i Stjepana od Simontornje, koji su bili uključeni u ovu akciju, opovrgavaju tu tezu i potvrđuju da se napuljski kralj želio oroditi s osmanskom vladajućom dinastijom.

⁸¹ (4. mart 1397), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/2.415–18; (1. decembar 1398), ISTO, 10/2.557–63; (19. maj 1400), ISTO, 10/2.750; (6. januar 1401), ŠIŠIĆ, “Nekoliko isprava iz početka XV st.”, 131.

Ovdje je izričito spomenuto da je Nikola iz Trogira u prevoženju osman-skog poslanika djelovao po naredbi svoga gospodara, a budući da je u to vrijeme Trogir uglavnom priznavao bosansku vlast, te da su Ladislavljevu stranku u Bosni tada predstavljali Hrvatinići, ne smije se sasvim isključiti ni postavka da je i Bosna na neki način bila uključena u ove pregovore.⁸² No već u jednom dokumentu iz sredine aprila 1393. Trogirani navode da je "vacante Regno dominio Regali",⁸³ a uzevši u obzir osjetljivu prirodu političkih odnosa toga vremena, vijesti o potencijalnom savezu između Ladislava i Bajazida svakako su mogle biti presudne za odluku da se bosanska vlastela, koja se do jučer tako hrabro borila protiv Turaka, okrene od napuljskog pretendenta i pristupi Žigmundu.⁸⁴

I uistinu se na osnovu nekih izvora iz ljeta 1393. godine mogu pratiti počeci u promjeni orijentacije bosanskog vladara i vlastele, njihovo odmicanje od Ladislava i postepeno javljanje pomirljivih tonova u odnosima prema kralju Žigmundu. Najjasniji pokazatelj da u tom trouglu odnosi više nisu funkcionirali kao ranije predstavlja povelja vojvode Hrvoja Vukčića iz augusta 1393. kojom je obećao vjernu službu kralju Žigmundu i kraljici Mariji, protiv svih osim kralja Dabiše.⁸⁵ Dostupni izvori nisu dovoljni za formiranje sigurnog zaključka o tome da li se ovdje radilo o usamljenom, posebnom i tajnom dogovoru bosanskog vojvode s ugarskim kraljem, ili je po srijedi rezultat općeg sporazuma Bosne i Žigmunda, ali se čini da su u tom periodu kalkulirali gotovo svi ključni akteri, nastojeći sebi obezbijediti što povoljniju poziciju u predstojećim dešavanjima. Ove zamršene veze raspletljat će, barem privremeno, otvoreni vojni sukob u ljeto naredne godine.

Na drugoj strani političkog spektra su se također dešavale velike i značajne promjene. Sultan Bajazid je u zimu 1393/1394. godine sazvao sve svoje kršćanske vazale na sastanak u Seru.⁸⁶ Tok ovog sastanka nije posve jasan, ali se

⁸² LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 96.

⁸³ (15. april 1393), LUCIO, *Memorie storiche di Tragvrio*, 355.

⁸⁴ Tako to tumači ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 84. Za njim, između ostalih, pristaje ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 83.

⁸⁵ (23. august 1393), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/2.158–59; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 17.529–30; LAJOS THALLÓCZY, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca*, Zagreb, 1916, 254.

⁸⁶ Ovaj događaj je mnogo puta pretresan u historiografiji. Posebno vidi: BARKER, *Manuel II*, 112; ĐURIĆ, *Sumrak Vizantije*, 33–35; *Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his Brother Theodore*, prev. JULIANA CHRYSOSTOMIDES, Thessalonike, 1985, 7; NICOL, *Byzantium and Venice*, 332; NICOL, *The Last Centuries of Byzantium*, 300; СИМА БИРКОВИЪ, "Поклад краља Вукашина", *Зборник Филозофског факултета* 14 (1979), 159–61; МАРКО ШУИЦА, "Вук Бранковић и састанак у Серу", *Зборник радова Византолошког института* 45 (2008), 253–66.

na njemu moralo desiti nešto krupno jer je upravo taj događaj označio promjenu držanja cara Manojla II prema osmanskome caru čijim se zahtjevima više nije namjeravao pokoravati.⁸⁷ Sastanak u Seru označio je i prekretnicu Bajazidove politike prema balkanskim državama. Od tog trenutka osmanski sultan je otpočeo s jačanjem centralne administracije, uveo je veću kontrolu poreskog i fiskalnog sistema, stvarao ekonomsku bazu širenja timarskog sistema na Balkanu i ustanovio drukčiji odnos prema vazalima.⁸⁸ Bajazid nije namjeravao tolerirati novo Manojlovo držanje i u proljeće 1394. godine je otpočeo opsadu Carigrada koja će potrajati skoro osam godina.⁸⁹ Osmanski sultan bio je svjestan činjenice da je tek osvajanjem prijestolnice mogao Bizantsko carstvo zamijeniti osmanskim, ali je Manojlo još uvijek bio dovoljno uvjeren u snagu carigradskih zidova.⁹⁰

Đakovački ugovor i Bitka kod Dobora: Novi izvori, novo tumačenje

Otrprike u isto vrijeme kada je otpočela opsada Carigrada, došlo je i do krupnog političkog preokreta u Bosanskom kraljevstvu, prvenstveno izazvanog osmanskim uplitanjem. To su Đakovački ugovor i borbe kod utvrde Dobor u sjevernoj Bosni poslije kojih su se bosanski vladar i vlastela morali odreći ranije stečenih posjeda u Hrvatskoj i Dalmaciji. U dosadašnjoj historiografiji ova dešavanja se nisu dovodila u vezu s osmanskim prisustvom u Bosni, ali nedavno otkriveni i kontekstualizirani dokumenti pomažu da se cjelokupna situacija bolje obrazloži te da se stekne prava predstava razmjera osmanskog utjecaja na unutrašnje prilike u Bosanskom kraljevstvu.⁹¹ Riječ je o dva pisma

⁸⁷ ФЕРЈАНЧИЋ, "Византијски василевс и Турци", 119.

⁸⁸ ШУИЦА, "Вук Бранковић и састанак у Серу", 254; Usp. FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 168, 368–70.

⁸⁹ BARKER, *Manuel II*, 123.

⁹⁰ NICOL, *The Last Centuries of Byzantium*, 301.

⁹¹ O tome: EMIR O. FILIPOVIĆ, "Bosna i Turci za vrijeme kralja Stjepana Dabiše – neke nove spoznaje", u: *Споменица Др Тибора Живковића*, Београд, 2016, 273–301. Ispravno razumijevanje političkih odnosa i hronologije zbivanja u ovom periodu dugo je vremena ometalo shvatanje da je sporazum između ugarskog i bosanskog kralja bio postignut u Đakovu još 1393. godine. To mišljenje se zasnivalo na instrukcijama zadarske općine svojim poslanicima upućenim kralju Žigmundu u Đakovo: "1393 Ind. prima die 20 men. Maij. Commissio data Nobilibus & sapp: V. V. B. Theobaldo de Nassis legum Doctore & Ser Mazolo de Fafogna Ambaxiatoribus Cois Iadrae ituris ad locum Diaco, vbi futurus est Ser:^{mus} D. N. R. Hung. & D Rex Boemia [!] pro pace tractanda simul", IOANNES LUCIUS, *Inscriptiones Dalmaticae*, Venetiis, 1673, 38. Iz nastavka teksta postaje jasno da se radi o kralju Bosne: "Item si pax non erit inter Ser:^{mus} D. N. R. & R. Bosnen: sed solum treuga...", ISTO, 41. Usp. Ferdo Šišić, *Memoriale Pauli*

koja su firentinski građani i trgovci uputili Donatu Acciaiuoliju († 1405), pripadniku čuvene firentinske bankarske porodice i jednom od vodećih političkih figura Firence i Italije u drugoj polovini 14. stoljeća, a koja se danas čuvaju u biblioteci samostana Bazilike San Lorenzo u Firenci.⁹²

Oba pisma su nastala u relativno kratkom vremenskom rasponu od dva dana, a prvo od njih je uputio firentinski trgovac Sandro Altoviti 28. jula 1394. godine iz Senja Donatu Acciaiuoliju u Firencu. Pisao mu je o zdravstvenom stanju njegovog mlađeg brata, atenskog vojvode Nerija, i izvještavao ga o situaciji na Peloponezu. Altoviti je tada putovao iz Grčke prema Ugarskoj preko Dubrovnika, Zadra i Senja pa je bio dobro informiran o tadašnjim dešavanjima u susjedstvu. Između ostalog pisao je o tome kako je dva dana ranije stigao u Senj s namjerom da krene dalje prema Budimu gdje će se sastati s kraljem Žigmundom Luksemburškim. U Senju mu je rečeno da kralj nije tamo nego da se nalazi na granici između njega i kralja Bosne. Drugi su mu govorili da je kralj već postigao sporazum s bosanskim kraljem i da se zaputio prema Vlaškoj kako bi se tamo sastao s nekom gospodom u namjeri da napravi zajednički dogovor o turskim pitanjima. Bez obzira na proturječne informacije koje je dobio, Altoviti nije namjeravao tražiti kralja po njegovom kraljevstvu nego je htio odmah poći u Budim. Računao je da će se kralj prije ili kasnije vratiti u svoju prijestolnicu. Na takav potez se odlučio i zbog straha jer se nije usudio bez pratnje prelaziti zemlju, te je smatrao da bi mu sigurnije bilo putovati direktno u Budim. Nadao se da će u Zagrebu saznati nešto više o kraljevom kretanju i gdje se tačno nalazi, pa bi mu odatle mogao poći u susret.⁹³

Drugo pismo bilo je upućeno Donatu Acciaiuoliju iz Venecije 30. jula 1394. godine, a pisao ga je Gherardo Davizi, trgovac i diplomata koji se na svom povratku iz Grčke u Italiju susreo sa Sandrom Altovitijem u Dubrovniku. U iscrpnom izlaganju svoga je gospodara izvijestio o predaji Argosa Mlečanima, o

de Paulo patritii Iadrensis (1371–1408), Zagreb, 1904, 43; СИМА БИРКОВИЧЪ, "О ђаковачком уговору", *Исторички гласник* 1–4 (1962), 7, je utvrdio da do sastanka nije došlo tada nego tek godinu dana kasnije.

⁹² (28. juli 1394), Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze, Carteggio Acciaiuoli II, no. 480; (30. juli 1394), ISTO, no. 212. Dokumente je objavila JULIAN CHRYSOSTOMIDES, *Monumenta Peloponnesiaca. Documents for the history of the Peloponnese in the 14th and 15th centuries*, Camberley, 1995, 288–89, 290–92. Vrijedi naglasiti da je grčki historičar Spiridon Lambros objavio jedno od tih pisama još 1906. godine ali da to izdanje nisu uočili i iskoristili historičari koji su se tokom 20. stoljeća bavili historijom Bosne i Balkana. ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΛΑΜΠΡΟΣ, *Έγγραφα αναφερόμενα εις την μεσαιωνικήν Ιστορίαν των Αθηνών, Ιστορία της πόλεως Αθηνών κατά τους μέσους αιώνας – Από του Ιουστινιανού μέχρι της υπό των Τούρκων κατακτήσεως, υπό Φ. Γρηγοροβίου, Τόμος Γ΄*, Εν Αθήναις, 1906, 114–16.

⁹³ CHRYSOSTOMIDES, *Monumenta Peloponnesiaca*, 288–89.

smrti Anese, Nerijeve supruge, te mu je s mnogo detalja prenio sadržaj pisma bosanskog kralja Dabiše koje je tog dana stiglo u Veneciju. Prema Davizijevom svjedočenju, kralj je mletačkoj vladi pisao o pobjedi nad Turcima u kojoj je ubijeno više od 5.000 Turaka i u kojoj su neki bili i zarobljeni. Davizi dalje kaže da je kralj potom pisao o banu Ivanišu Horvatu – *Gianbano* – koji je otišao sultanu Bajazidu – *velikom Turčinu* – i podložio mu se, nastojeći isposlovati da Turčin postavi nekog drugog za kralja Bosne. To je ovaj i učinio proglašivši kraljem čovjeka niskog statusa – *uno paesano*. Taj novi kralj i ban Ivaniš su skupa s banovim bratom – vjerovatno zagrebačkim biskupom Pavlom – i s podrškom i vojskom dobivenom od Turčina, došli u zemlju Bosnu kako bi ustoličili novog kralja u njegovim posjedima. Kralj Dabiša je pisao da ih je bilo oko 40.000 te da je s njima bio i neki seljanin.⁹⁴

Tu se Davizi nije zaustavio na prepričavanju kraljevog izvještaja, nego je nastavio izlagati o tome kako je još vidio da kralj u pismu piše o dolasku ugarskog kralja u bosanske predjele, o tome kako su skupa razgovarali, da su učinili dobar dogovor i uredili odnose među sobom, te da se taj kralj, učinjen kraljem od Turčina i bana Ivaniša, sa svojom vojskom utaborio u tvrdom mjestu u nekoj šumi. To su mjesto potom opsjeli i opkolili vojnici udruženih kraljeva, pa se nadaju da će uz Božiju pomoć zadobiti pobjedu. Bosanski kralj je još pisao o tome kako su ovaj novi kralj i ban Ivaniš Turčinu poslali jednog brata bana Ivaniša i jednog njegovog sina tražeći podršku i pomoć. Davizi svoju poruku zaključuje riječima da svi misle kako će zasigurno dva kralja – Dabiša i Žigmund – krenuti na Turke i to stoga što kralj Dabiša piše da ih se do sada skupilo preko 40.000 osoba, te da među njima ima mnogo stranaca.⁹⁵

Iz opisanih podataka nije teško prepoznati da je ovdje riječ o dobro poznatim dešavanjima vezanim za utvrdu Dobor u Usori koji su se odvijali u ljeto 1394. godine.⁹⁶ Pisma upućena Donatu Accaiuoliju dopunjuju historiografsko znanje o ovim događajima i omogućuju da se oni još jednom osmotre kroz

⁹⁴ ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ἐγγράφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν*, 114–16; CHRYSOSTOMIDES, *Monumenta Peloponnesiaca*, 290–92.

⁹⁵ ISTO.

⁹⁶ Na osnovu drugih dokumenata ove je događaje prilično dobro predstavio i hronološki rasporedio ТИРКОВИЋ, “О Ћаковачком уговору”, 3–10, gdje je ispravio brojne pogreške ranijih autora. Međutim, unatoč tome što su poznavali pa čak i citirali ovaj članak, neki kasniji pisci nisu pravilno razumjeli sve njegove postavke te su ih i dalje zbunjivale velike praznine u izvorima. Simptomatični su u tom smislu radovi: PAVO ŽIVKOVIĆ, “Bitka kod Dobora 1394. godine”, *Značenja – Časopis za društvena pitanja i kulturu* 5 (1984), 55–61; ISTI, “Sigismundova odmazda prema Horvatima i pokušaj pokoravanja Bosanskog kraljevstva”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 28 (1989), 106–11.

prizmu osmanskog sudjelovanja u tadašnjim političkim odnosima na Balkanu. Oni ujedno mogu poslužiti kao osnova za razmišljanje o tome zbog čega je kralj Dabiša pristao na uvjete koje mu je očigledno diktirao kralj Žigmund Luksemburški, što je za posljedicu imalo to da poslije Dabišine smrti bosanska vlastela nije bila u prilici izabrati njegovog nasljednika nego se morala odlučiti za svojevrsno prelazno rješenje oličeno u trogodišnjoj vladavini Dabišine udovice Jelene.

Ključna uloga u ovim dešavanjima pripadala je Ivanišu Horvatu koji je još za života kralja Ludovika zauzimao jednu od vodećih uloga u političkom životu Ugarskog kraljevstva. Od 1376. do 1381. godine obnašao je dužnost mačvanskog bana i župana Bačke, Baranjske, Bodroške i Vukovske županije, a nakon kraljeve smrti je sudjelovao u svrgavanju njegovih nasljednica, dovođenju Karla Dračkog na prijestolje, a potom i u smaknuću kraljice Elizabete. U tom periodu ban Ivaniš je postao jedan od glavnih boraca za dovođenje Ladislava Napuljskog u Ugarsku, u čemu je imao načelnu podršku bosanskog kralja Tvrtka.⁹⁷ Nakon što je Žigmund Luksemburški relativno brzo uspostavio vlast u kraljevstvu 1387. godine, Ivaniš je kao njegov istaknuti protivnik izgubio svoja ranija uporišta i dotadašnje posjede u južnoj Ugarskoj te se premjestio u Bosnu. Prema tvrdnjama Mavra Orbinija, po svemu sudeći zasnovanim na nekim vjerodostojnim izvorima, kralj Tvrtko je Ivanišu Horvatu dodijelio neka mjesta u Usori odakle je nastavio uznemiravati ugarske granice.⁹⁸

Imajući u vidu to da je posjedima bio vezan za Bosnu te da je i poslije Tvrtkove smrti držao neke časti u dalmatinskim gradovima pod bosanskom vlašću, kao glavni napuljski namjesnik u zemljama ugarske krune, Horvat je uživao neskrivenu naklonost na Dabišinom dvoru. Taj je ugled zadržao najkasnije do jeseni, odnosno do kraja septembra 1393. godine. Tada je uz kralja i najvažniju bosansku vlastelu prisustvovao izdavanju razrješnice računa protovestijaru Žori Bokšiću. Kralj ga je tom prilikom ubrojao u "našu vlastelu", a na dokumentu je naveden na prvom mjestu među svjedocima, ispred vojvode Hrvoja Vukčića.⁹⁹ To je posljednji izravni podatak koji svjedoči o tome da je ban Ivaniš bio u kraljevoj milosti, no takvo raspoloženje se moglo zadržati barem još neko vrijeme jer se u februaru 1394. još uvijek ne naziru krupnije promjene u njihovim međusobnim odnosima. Tada su, naime, Mlečani molili Horvata da intervenira u slučaju nekih francuskih hodočasnika koji su na povratku iz Sve-

⁹⁷ O njemu vidi: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 5, Zagreb, 2002, s.v. "Horvat, Ivaniš".

⁹⁸ ORBINI, *Il Regno degli Slavi*, 359–60; ОРБИН, *Крaљевство Словена*, 152.

⁹⁹ (29. septembar 1393), Div. Sanc. sv. 30, f. 75–75v; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.178.

te zemlje završili kao zarobljenici gusara iz Omiša, grada koji je u tom trenutku priznavao vrhovnu bosansku vlast.¹⁰⁰ Utvrđivanju hronologije također pomaže i dokument datiran 9. marta 1394. godine u kojem se vidi da Hvarani priznaju Dabišu za svoga kralja a bana Ivaniša za svoga kneza.¹⁰¹ Iako to ne znači nužno da su njih dvojica bili u dobrim odnosima, ovaj podatak ipak svjedoči o tome da njihov sukob do tada nije bio poprimio tolike razmjere i da se o njemu još uvijek nije znalo na svim stranama.

Izvori iz narednih nekoliko mjeseci nude drukčiju sliku i navode na zaključak da se u međuvremenu desilo nešto što je izazvalo stanovite promjene u držanju gotovo svih zainteresiranih strana. U Ugarskoj je već 30. aprila bio proglašen opći vojni pohod “versus partes inferiores pro tuitione confiniorum regni”, za što su odgađana sudska ročišta onima koji su se priključili kraljevoj vojsci,¹⁰² a kralj Žigmund je krajem maja iz Budima najavljivao Rabljanima da će doći u Dalmaciju s jakom vojskom da satre pobunjenike.¹⁰³

Kralj Dabiša kao da je djelovao koordinirano s ovim ugarskim akcijama. Proglasivši bana Ivaniša “nevjernim odmetnikom”, početkom juna je iz Sutjeske uputio naredbu Korčulanima, Hvaranima i Bračanima da se s ljudstvom, flotom i opsadnim spravama pridruže njegovom knezu Ivanu Radivojeviću te mu pomognu da vrati grad Omiš pod kraljevu vlast.¹⁰⁴ Ovaj dokument predstavlja najraniji izvor o otvorenom sukobu između bosanskog kralja i bana Ivaniša koji je, prema tome, morao izbiti nekada između marta i maja, odnosno juna 1394. godine.

Pozadina i suština njihovog neslaganja, kao i pravi motivi za kraljev postupak ostali su izvan dometa struke. U literaturi se pretpostavljalo da je do rascjepa došlo zbog ugarskog pritiska te su mnogi vjerovali da je kralj Dabiša napustio bana Ivaniša zbog opasnosti od najavljene Žigmundove ofanzive, ali sadržaj kraljevog pisma Veneciji, prepričan u prepisci Gherarda Davizija s

¹⁰⁰ (27. februar 1394), LJUBIĆ, *Listine*, 4.324–26.

¹⁰¹ (9. mart 1394), LJUBIĆ, *Listine*, 5.352.

¹⁰² U dokumentima iz 11. 12. i 13. juna 1394. se izričito kaže da je vojna proglašena “ad octavas beati Georgii martyris”, odnosno 30. aprila, a ne 1. maja, kako stoji u Gyula Nagy, *Gróf Sztáray család oklevéltára*, sv. 1, Budapest, 1887, 531–534, a prema tome i u Šišić, *Vojvoda Hrvoje*, 260, koji se poziva na te izvore.

¹⁰³ (27. maj 1394), SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 17.593–94. Sadržaj nedatiranog dokumenta upućuje na to da je izdan 1394. Od sredine do kraja maja 1394. godine kralj Žigmund je boravio u Budimu. Vidi: HOENSCH, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds*, 59.

¹⁰⁴ (5. juni 1394), ŠIME LJUBIĆ, “Dvie stare narodne izprave”, *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva* 5.3 (1883), 81–82. Ljubiću je prepis dokumenta ustupio Vid Vuletić-Vukasović prema tekstu pronađenom u zbirci obitelji Kapor u Korčuli. Izvor je objavljen i u: SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 17.596.

Donatom Acciaiuolijem, nudi neke informacije o ovome koje vrijedi uzeti u obzir. Tako je, prema Dabišinom izvještaju, razdoru između njega i bana Ivaniša prethodio sukob bosanske vojske s Turcima. Navodno su tada Bošnjani iz okršaja izašli kao pobjednici, ubijeno je više od 5.000 Turaka, a neki vojnici iz osmanskih redova su dopali u bosansko zarobljeništvo. Način na koji je ta vijest izložena daje za pravo na pomišljanje da se radilo o boju koji se odigrao nedugo prije sastavljanja pisma, vjerovatno u rano proljeće, možda čak u martu ili aprilu. Nije isključeno da je po srijedi osmanski napad na Bosnu opisan u falsificiranoj darovnici koju je 2. aprila 1394. godine kralj izdao poimenično nepoznatom plemiću čije je ime bosanski biskup Ivan Tomko Mrnavić (1580–1639) kasnije promijenio u ime svoga fiktivnog pretka, kneza Gojka Mrnavića.¹⁰⁵ Dabiša je posebnom ispravom svom vlastelinu darovao Vojnićevo i Gudeljevo polje u imotskoj župi pored Posušja jer je on, "quando venit Paiasit cum Turcis, et depopulatus est Bosnam valde, et stetit in Naglasincis, et destruxit Bosnam", služio kralju tako što je "iuuit Nos Turcas mactare".¹⁰⁶

Prema tome, taj sukob se odigrao negdje na Glasinačkom polju kod Sokoca, istočno od današnjeg Sarajeva, a otvoreno je pitanje da li je osmanski napad tada predvodio skopski krajišnik Pašajit ili lično sultan Bajazid, kako to izričito stoji u darovnici.¹⁰⁷ Ukoliko se i datum izdavanja povelje uzme kao vjerodostojan, on može poslužiti kao definitivni termin poslije kojeg se ovaj rat s Turcima nije mogao desiti. Stoga bi se bosansko-osmanski okršaj eventualno mogao hronološki smjestiti u februar ili mart. U njemu su mogli također sudjelovati župan Vukmir Semković i njegova braća jer im je kralj Dabiša 17. maja 1395. potvrdio selo Kolo u Duvnu, između ostalih zasluga i zbog njihovog hrabrog držanja u bojevima protiv Turaka, u kojima su se borili "ne štedeći svojih glava".¹⁰⁸

¹⁰⁵ O životu i djelu biskupa Mrnavića vidi: TAMARA TVRTKOVIĆ, *Između znanosti i bajke: Ivan Tomko Mrnavić*, Zagreb, 2008.

¹⁰⁶ PAVAO ANĐELIĆ, "Originalni dijelovi dviju bosanskih povelja u falzifikatima Ivana Tomke Mrnavića", *Glasnik Zemaljskog muzeja n.s. Arheologija* 26 (1971), 349. U starijim djelima ovaj se dokument sasvim odbacivao, ali je još АЛЕКСАНДАР СОЛОВЈЕВ, "Властееоске повеље босанских владара", *Историско-правни зборник* 1 (1949), 83, tvrdio da je Mrnavić imao u rukama autentične povelje bosanskih kraljeva, dok je ГИРКОВИЋ, *Историја*, 367, 374, primijetio da su u povelji interpolirana samo imena destinatarata.

¹⁰⁷ ANĐELIĆ, "Originalni dijelovi", 350, je smatrao da se navedeno ime prije odnosi na skopskog krajišnika nego na sultana. Odgovor na ovo pitanje bi se mogao dobiti rekonstrukcijom Bajazidovog itinerara za 1394. godinu.

¹⁰⁸ (17. maj 1395), MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 226–27. PAVAO ANĐELIĆ, "Povelja bosanskog kralja Stjepana Dabiše u Britanskom muzeju", *Radovi ANUBiH* 35 (1970), 285–88; СРЪАН РУДИЋ, "Повеља краља Стефана Дабише браћи Семковић", *Стари српски архив*

Vjerovatno su ove osmanske akcije iz početka 1394. godine, kao i vijesti o opsadi Carigrada, izazvale priličnu brigu za papu Bonifacija IX u Rimu, kojeg su priznavali Ugarska, njemačke zemlje, Engleska, Italija i Poljska. One su mu bez sumnje poslužile kao povod da 3. juna uputi pismo dominikancu Ivanu de Montelupone, nadbiskupu Lepanta, o napadima Turaka na kraljevine Ugarsku, Dalmaciju, Hrvatsku, Bosnu i Srbiju, kneževinu Ahaju, vojvodstvo Atene i “et nonnulla alia Christianorum loca”. Prema njegovim informacijama Turci su mučili i ubijali kršćanske zarobljenike, prodavali ih u roblje i tjerali ih da se odreknu vjere. Stoga je nadbiskupu zapovjedio da u svojstvu papinskog nuncija, uz obećanje uobičajenih indulgencija, propovijeda križarski rat u Bosni, Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji kako bi pokušao pridobiti slavenske kneževe za sebe u borbi protiv pristalica avinjonskog pape Klementa VII, podržavanog u Francuskoj, Španjolskoj, Napulju i Siciliji.¹⁰⁹ Premda ova propaganda nije naišla na jači odziv, ona govori o tome da je Rimski kurija s Bosnom računala kao s potencijalnim saveznikom u borbi protiv Turaka.¹¹⁰

Premda nije poznato kakvo je bilo držanje bana Ivaniša prema ovim dešavanjima i osmanskom napredovanju, nesporno je da su njegovi postupci poslije bitke poslužili kao direktni povod za raskid između njega i kralja Dabiše.

5 (2004), 157–71. Sadržaj posljednjeg navedenog dokumenta tek usputno spominje “turačke bojeve”, ali činjenica da se sukobi spominju u množini daje povoda pretpostavci da je bilo više takvih okršaja u kojima su Semkovići ne samo učestvovali nego i služili “vjerno i srčano”. Suprotno tome, Тошић, “Босна и Турци”, 90–91; ISTI, “Гласинац у земљи Павловића” u: *Земља Павловића. Средњи вијек и период турске владавине*, Бања Лука – Српско Сарајево, 2003, 80–83, zaključuje da se u vrijeme Dabišine vlasti desio samo jedan sukob bosanske vojske s Turcima, da je do njega došlo početkom 1392. godine u istočnoj Bosni, na Glascincu, te da je strah od daljeg napredovanja osmanske vojske stizao i do dubrovačkog zaleđa, u Drijeva i Brštanik. БОРИС БАБИЋ, “Напади Османлија на Босну деведесетих година XIV вијека”, *Гласник удружења архивских радника Републике Српске* 1 (2009), 131–35, je na osnovu djela Laonika Halkokondila i “Hronike o turskim sultanima” pokušao utvrditi veći broj osmanskih napada na Bosnu u posljednjoj deceniji 14. stoljeća. Iako se radi o izvorima koji opisuju događaje s velikom hronološkom distancom, oni samo ponavljaju ili potvrđuju podatke iz drugih, događajima suvremenih izvora koje autor tog rada nije uzeo u obzir.

¹⁰⁹ (3. juni 1394), BARONIO, *Annales Ecclesiastici*, 26.554; ΦΡΑΚΝÓΙ, *Bullae Bonifacii IX*, 1.259–60.

¹¹⁰ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 180. Uprkos slabom odzivu i rezultatima, papa nije odustajao od križarskog rata i 15. oktobra je zadužio profesora Ivana Dominici de Eugubio da u austrijskom herceštvu i trevizanskoj marki, u svojstvu apostolskog nuncija, skuplja vjernike za protjerivanje Turaka. (15. oktobar 1394), ΦΡΑΚΝÓΙ, *Bullae Bonifacii IX*, 1.270–72. U tu svrhu su vjernicima koji bi ratovali protiv Turaka podijeljene indulgencije, (18. oktobar 1394), ISTO, 1.274, dok su Eugubiju novom bulom s kraja oktobra proširene ingerencije, uz obrazloženje da su Turci već neke dijelove Ugarske okupirali i da su stanovništvu nametnuli takve namete da im je sada teže nego što je Izraelcima bilo pod jarmom faraona. (30. oktobar 1394), ISTO, 1.276.

..H 211

*Povelja kralja Dabiše braći Semković od 17. maja 1395. godine
(litografija Pavla Solarića)*

U svom pismu upućenom Mletačkoj republici bosanski kralj je bana Ivaniša optuživao da se poslije osmanskog poraza uputio sultanu Bajazidu, potčinio mu se i kod njega radio na tome da sultan na bosansko prijestolje dovede nekog drugog vladara. Sultan se rado odazvao tom pozivu i kraljem imenovao nekog “seljaka”. Osim toga, sultan Bajazid je banu Ivanišu, njegovom bratu i ovom novom kralju Bosne dao pomoć i vojsku s kojom su došli u bosanske oblasti i ovoga “seljaka” pokušali ustoličiti u njegovim posjedima. Prema procjeni kralja Dabiše, njihove snage su brojale oko 40.000 ljudi. Dok se navedena brojka svakako čini pretjeranom, te uzevši u obzir mogućnost da je bosanski kralj u pismu Veneciji iznio samo neprovjerene glasine ili svoju stranu priče u kojoj su pojedinosti bile tendenciozno predstavljene, ipak je teško povjerovati da se radi o potpunim izmišljotinama.

Ovdje se čini da je Horvat kao predstavnik napuljske stranke postupao u okvirima ranije postignutog sporazuma između sultana i kralja Ladislava, te da se na takav drastičan potez odlučio jer su se možda već do tada u bosanskim redovima pojedini istaknuti velikaši, uključujući i kralja, počeli približavati Žigmundu. Takav razvoj bio bi posve poguban po ambicije Ladislava Napuljskog koji bi prelaskom Bosne na Žigmundovu stranu izgubio ključnu podršku u svom nastojanju da se domogne ugarskog prijestolja.

Nije isključeno ni da je osmanski napad iz prve polovine 1394. godine zapravo bio svojevrsna kaznena ekspedicija koja je za cilj imala razdvajanje bosanskog i ugarskog kralja, ali umjesto da obeshrabri dvojicu vladara i razbije njihovu eventualnu koaliciju, izazvana je sasvim suprotna reakcija. Dabiša je u istom pismu Veneciju izvijestio o tome kako je Žigmund došao u Bosnu gdje su postigli “buono acordo e legha”. O sastanku kraljeva se govori i u pismu Sandra Altovitija koje je uputio 29. jula u Firencu iz Senja, gdje su pojedinci vjerovali da je do tada dogovor već bio finaliziran i da se Žigmund uputio prema Vlaškoj. To se sasvim podudara s kretanjem ugarskog kralja koji je svoju prijestolnicu u Budimu napustio 11. juna, u Pečuj pristigao dvanaest dana kasnije, da bi već do 5. jula boravio u Đakovu.¹¹¹ Tu se zadržao najmanje sedam dana i, po svemu sudeći, upravo se u Đakovu odigrao sastanak dvojice kraljeva na kojem su utanačene odredbe budućih bosansko-ugarskih odnosa.¹¹² Svi detalji tog ugovora nisu poznati, ali se nešto o njima može nazrijeti iz povelje koju je kralj Žigmund u Đakovu 11. jula 1394. godine izdao Vukmiru Semkoviću i njegovoj braći kada su se uz pristanak bosanskog kralja pismeno obavezali da će poslije Da-

¹¹¹ HOENSCH, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds*, 59.

¹¹² Najraniji Žigmundov dokument izdat u Đakovu je od 5. jula, *Zsigmondkori oklevéltár*, 1.3549, a posljednji od 12. jula, *ISTO*, 1.3553.

bišine smrti Žigmunda priznati za svog "prirodnog gospodara".¹¹³ Vjerovatno je za svoje ustupke Dabiša tada, između ostalog, imenovan ugarskim plemićem i šomođskim županom,¹¹⁴ a iz Žigmundovih povelja braći Kanizsai i Gorjanski, o kojima će još biti govora, može se zaključiti da se bosanski kralj, pored toga što je ugarskog kralja imenovao svojim nasljednikom, također odrekao ambicija da ubuduće vlada Dalmacijom i Hrvatskom.

U nastavku svog pisma Mlečanima kralj Dabiša je pisao o tome da su se prilikom njegovog sastanka sa Žigmundom novi protukralj i ban Ivaniš, potpomognuti Turcima, utaborili u tvrdom mjestu u nekoj šumi. Očigledno se radi o gradu Doboru koji se u Žigmundovim poveljama izričito spominje kao uporište Horvata. Dabiša je pismo uputio u trenutku kada su ustanici bili opkoljeni u toj tvrđavi i situaciju je opisivao tako da su u opsadi sudjelovale zajedničke snage bosanske i ugarske vojske. U takvim okolnostima opsjednuti ustanici su Turcima uputili jednog brata bana Ivaniša i jednog Ivaniševog sina tražeći dodatnu pomoć. Tada se očekivalo da će Žigmund i Dabiša zajedničkim snagama udariti na Turke čija se vojska procjenjivala na preko 40.000 osoba.

Dabiša je pismo poslao u trenutku kada Dobor još uvijek nije bio pao. Ako se uzme u obzir da je kurir s pismom stigao u Veneciju 30. jula 1394. godine, te da je tamo upućen dvije sedmice ili oko deset dana ranije, onda se može zaključiti da je u pismu opisano stanje iz sredine jula mjeseca. Štaviše, preciznija hronologija se može utvrditi prema činjenici da je kralj Žigmund 20. jula boravio u vojnom logoru "sub castro Dobro", gdje je izdao jednu ispravu,¹¹⁵ a već 29. istog mjeseca je bio u Erdutu na Dunavu.¹¹⁶

U dosadašnjoj literaturi su ovi događaji rekonstruirani uglavnom na osnovu sačuvanih Žigmundovih povelja izdatih najvažnijim sudionicima opsade Dobra. Njihov sadržaj nije u potpunosti komplementaran s Dabišinih izvještajem upućenim Veneciji, pa se stoga vjerovalo da je ugarski napad na Dobor bio usmjeren ne samo protiv Horvata, nego i protiv Bosne, odnosno kralja Dabiše za kojeg se smatralo da se u međuvremenu pomirio s banom Ivanišem. Odsustvo spominjanja bosanskih snaga u opsadi tumačeno je tako što je Dabiša u presudnom trenutku uskratio pomoć Ivanišu i odlučio se pokoriti

¹¹³ (11. juli 1394), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/2.178; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 17.604–605.

¹¹⁴ Nije posve jasno da li je tu dužnost Dabiša obnašao i od ranije. Neposredno nakon kraljeve smrti Žigmund je ovu župansku čast povjerio Stjepanu Kanizsai, magistru svoga dvora. (29. septembar 1395), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/2.176. Usp. PÁL ENGEL, "Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU* 16 (1998), 59.

¹¹⁵ ENGEL, "Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa", 67.

¹¹⁶ *Zsigmondkori oklevéltár*, 1.3576.

nadmoćnoj vojnoj snazi ugarskog kralja. Dabišino izmirenje sa Žigmundom datirano je u period tek nakon poraza Horvata kod Dobora, pa se uzimalo da je i povelja Semkovićima izdata 11. jula u Đakovu tek nakon Doborske bitke, prilikom povratka ugarskog kralja u svoju zemlju.

Problem je, također, predstavljala okolnost da Žigmund u svojim poveljama ne spominje ni sudjelovanje Turaka, niti to da je do sporazuma s bosanskim kraljem došlo ranije u Đakovu, nego samo prepričava vojne uspjehe i slom svojih protivnika. U tom su pogledu značajne darovnice iz 1397. i 1401. godine za ostrogonskog nadbiskupa Ivana Kanizsai i njegovu braću Nikolu i Stjepana, u kojima se naročito hvali njihovo držanje prilikom opsade Dobora. U tim poveljama Žigmund ističe zasluge svojih dragih prelata i barona koji su mu, u vrijeme dok su njegova kraljevstva Dalmacije i Hrvatske okupirali nevjerni Bošnjani, pomogli u zauzimanju Dobora, utvrde u oblasti zemlje zvane Usora koja pripada kralju Bosne. Žigmund navodi da su taj zamak na granicama njegovog kraljevstva podigli odmetnici biskup Pavle i Ivaniš Horvat sa svojim saučesnicima i pristalicama, odakle su iz zasjede i ne malom zloćom iz pokvarenih namjera uznemiravali njegove podanike. U namjeri da uz Božiju pomoć povрати rečena kraljevstva, Žigmund je skupio veliku vojsku i usmjerio je preko Save protiv grada Dobora u koji se ban Ivaniš povukao primijetivši snažno napredovanje ugarske vojske. Tada su mu braća Kanizsai sa svojim ljudima i vojnicima, uvijek držeći njegovu stranu, pomogli da se ulogoruje pod Doborom, te je uz pomoć njihovog stručnog savjeta i snage zadobio rečenu utvrdu. Ugarski vladar je potom dvorac spalio i pretvorio u pepeo, čime je, prema njegovim riječima, povratio kraljevstva Dalmacije i Hrvatske i priključio ih ponovo svojoj vlasti. Žigmund je također tvrdio da mu je prišao kralj Bosne i poslušno mu se potčinio skupa sa stanovnicima svoje zemlje, obavezavši se na trajno vjerno služenje kralju i svetoj kruni, uz vjernu i iskrenu ponudu da se povrate u njegovo podaništvo. Time su ta kraljevstva značajno vraćena u svoje prijašnje stanje.¹¹⁷

I dok se izloženi narativ ne kosi mnogo s Dabišinom verzijom priče, podaci iz Žigmundove povelje braći Nikoli i Ivanu Gorjanskom za njihove vojne zasluge nudi nešto drukčije viđenje događaja, posebno u pogledu informacija o držanju bosanskog kralja. Žigmund u dokumentu pripovijeda kako su njegovi vlastelini, između ostalog, sudjelovali i u zauzimanju, uništavanju i razaranju utvrde zvane Dobor, smještene u oblasti Usore, koju su podigli biskup Pavle i njegov brat, čuveni odmetnik ban Ivaniš, sa sinom, rođacima i brojnim

¹¹⁷ (8. decembar 1397. i 17. februar 1401), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/4.52, 442–43; Šišić, "Nekoliko isprava iz početka XV st.", 146–47.

saučesnicima, kako bi, obuzeti opakim namjerama, nanosili bol i štetu Žigmundovim podanicima. Ugarski kralj dalje kaže kako je Kristovom pomoću, uz podršku rečenih i drugih njemu vjernih podanika, te odmetnike izvukao i zarobio, utvrdu spalio i pretvorio u pepeo i dim. Posebno je zanimljivo što Žigmund ističe da je na to mjesto "u prisustvo našeg veličanstva" došao Dabiša kralj Bosne i to u pratnji vojske pod zapovjedništvom rečenog Nikole Gorjanskog, gdje je sebe i svoje Bošnjane potčinio Žigmundovoj vlasti.¹¹⁸

Po završetku izlaganja tih događaja, Žigmund Luksemburški je u ovoj povelji prepričao ono što se desilo poslije spaljivanja Dobora. Naime, iz razloga što su ban Vuk Vukčić, ban Ivaniš, njihove pristalice i neki drugi nevjerni Bošnjani ometali povratak i integraciju Dalmacije i Hrvatske pod Žigmundovu vlast, ugarski kralj je u sporne oblasti uputio Nikolu i Ivana Gorjanskog. Tamo su, ne bojeći se predstojeće opasnosti od smrti, stupili u sukob s vojskom rečenog bana Vuka kod utvrde Knin, gdje su nevjernike izbacili, kako iz kninske tvrđave, tako i iz drugih utvrda i gradova, čime su kraljevstva Dalmacije i Hrvatske povratili u njihovo prijašnje vlasništvo.¹¹⁹

Ova informacija baca izvjesno svjetlo na držanje Vuka Vukčića u ovim dešavanjima. On je s bratom Hrvojem držao primorje i predstavljao jednu od ključnih ličnosti napuljske stranke na bosanskoj političkoj sceni. Njegovo povlačenje u Knin i odbijanje Dabišinog sporazuma sa Žigmundom bi upućivalo na to da sva Bosna nije bila tako jedinstvena u svojim stavovima i da nisu svi bosanski velikaši u istom trenutku okrenuli leđa dinastiji Anjou. Štaviše, moguće je da su braća nastupala odvojeno i zastupala različite političke interese. Zagonetno ostaje ponašanje vojvode Hrvoja koji se uopće ne spominje u ovim dešavanjima.

O opsadi Dobora govori još jedan dokument koji nije do sada uziman u obzir prilikom pokušaja rekonstrukcije onoga što se uistinu pod tom utvrdom dogodilo. Radi se o Žigmundovoj povelji sinovima Nikole Rozgonyija, dvorskom sucu knezu Simonu i njegovom bratu magistru Ladislavu. U dokumentu se ističu njihove zasluge u vojnim ekspedicijama protiv Bošnjana, "naših odmetnika", a posebno se izdvaja držanje Simonovog sina Stjepana "in obsidione cuiusdam fortalitii, Dobor appellati", smještenoj u pobunjeničkim predjelima, kada je rečenog Stjepana, snažnog i spretnog mladića, na Žigmundove oči, kaštelan te utvrde ranio smrtnom ranom. Nakon što je razglášena pobjeda, a ugarska vojska raspuštena uz dozvolu da se vrati na svoje, Žigmund je namjeravao pažnju posvetiti završetku nekih poslova. U trenutku kada je mislio

¹¹⁸ (1. august 1406. i 12. juli 1408), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/4.666–67; ŠIŠIĆ, "Nekoliko isprava iz početka XV st.", 280.

¹¹⁹ ISTO.

da je siguran od neprijatelja, napali su ga neki Bošnjani u tajno okupljenim bandama. Kralj je prepoznao njihov dolazak i poslao je obavijest onima koje je ranije otpustio, a oni su se, saznavši za ovu promjenu, odmah vratili u borbu osiguravši nesumnjivu pobjedu. Neki Žigmundovi neprijatelji spasili su se samo tako što su ranom zorom tajno pobjegli uskim prolazima. Svoju vlastelu ugarski kralj je također pohvalio zbog toga što nisu samo ratovali na njegov poziv protiv Bošnjana, Turaka i južnjaka, nego su za uvećanje njegove časti i sami velikodušno ratovali o svom trošku.¹²⁰

O tajnom bijegu pojedinih pobunjenika govori i Antonio Bonfini u svom opisu ove epizode. Prema njegovom izlaganju ban Ivaniš se prvobitno povukao u Dobor, ali je zatim pomislio da će više sreće imati ako se potajno iskrade iz utvrde. Međutim, na koncu je pao kao žrtva ugarske zasede dok je prolazio kroz brda i planine, te je doveden kao zarobljenik pred Žigmunda. U međuvremenu je Dobor osvojen, poslije čega su Bosna, a potom Hrvatska i Dalmacija privedeni Žigmundovoj vlasti.¹²¹ Izlaganje o smrti bana Ivaniša se podudara i kod Thuróczyja i kod Bonfinija. Prema njihovom pisanju, kralj je u Pečuju naredio da se ban ubije groznom metodom egzekucije, kako je to zahtijevala bijesna kraljica, željna osvete za majčinu smrt. Navodno je ban Ivaniš prvo zavezan za konja koji ga je provlačio kroz gradske ulice, da bi na kraju bio mučen užarenim kliještima, a potom raščetvoren te je takav obješen na gradskim kapijama kako bi služio kao zastrašujuća opomena budućim zločincima.¹²²

Ko je bio prvi osmanski protukralj Bosne?

Iščitavanjem sadržaja pisma kralja Dabiše Veneciji nameće se pitanje utvrđivanja identiteta osobe koju je sultan Bajazid na intervenciju bana Ivaniša imenovao kraljem Bosne. Taj protukralj bio je dovoljno važan suparnik Dabiši da se legitimni bosanski kralj odlučio o njemu pisati mletačkoj vladi. Štaviše, izgleda da je bio aktivni sudionik događaja vezanih za utvrdu Dobor i očigledno je služio kao ličnost oko koje su se okupljali pojedinci nezadovoljni Dabišinim približavanjem kralju Žigmundu.

Razmotrivši dostupne dokumente iz tog razdoblja, čini se opravdanim zaključiti da je ovdje najvjerojatnije riječ o "kralju" Ikaču koji već dugo vreme-

¹²⁰ (29. maj 1410), *Zsigmondkori oklevéltár*, 2/2.7633. Podaci su ponovljeni u Žigmundovoj povelji Ivanu, knezu i kaštelanu Sároša, i Stjepanu, kaštelanu Szegvára i knezu Bakonya od 1. januara 1414, FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/5.472–73.

¹²¹ BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades*, 3.27.

¹²² ISTO, 3.27–28; THUROCY, *Chronica Hungarorum*, 208–209.

na predstavlja svojevrsnu zagonetku bosanske historije. Njega su stariji historičari, prateći izlaganje u ljetopisu Janósa Thuróczyja u kojem su očigledno pobrkane dvije historijske epizode iz bosanske prošlosti, uglavnom pogrešno izjednačavali s Isakom, kasnijim osmanskim vojvodom u Bosni, pa je ta priča odbacivana kao neosnovana.¹²³ Međutim, o djelovanju Ikača kao pretendenta na prijestolje Bosanskog kraljevstva govori i tekst jedne znatno oštećene povelje ugarskog kralja Vladislava II iz 1. oktobra 1498. u kojoj je prepričana Žigmundova darovnica Nikoli, Andriji i Simonu "de Machedonia" od 2. marta 1397. godine. Tu su opisani podvizi destinataru u Bici kod Nikopolja i u Raškoj, a posebno se naglašavaju zasluge magistra Nikole koji je 1396, prilikom ličnog sukoba u Tamiškoj županiji, ubio izvjesnog Ikača "koji se izdavao za kralja Bosne".¹²⁴

Ovaj vrijedni podatak bio je poznat i od ranije te je pobuđivao pažnju mnogih historičara. Shodno tome je o Ikaču dosta pisano i na osnovu raspoloživih izvora se mogu djelimično rekonstruirati njegovi osnovni biografski podaci.¹²⁵ On je bio slavonski plemić s posjedima u Požeškoj županiji. Prvi put se u sačuvanim dokumentima spominje u jednom sudskom pozivu požeškog kaptola iz 1378. godine koji mu je upućen zbog njegovog spora s vlasnicima Dobre Kuće. Tada je oslovljen kao Ikač, sin Iktora, odnosno Hektora od Orhljave.¹²⁶ Također je poznato da je u okviru prijestolne krize u Ugarskoj pristao uz pobunu braće Horvata. Tokom 1386. godine sudjelovao je u uhićenju kraljica Elizabete i Marije kod Gorjana. U povelji kralja Žigmunda od 2. juna 1387. hvale se Ladislav i Stjepan, sinovi pokojnog magistra Stjepana Lučenca, posebno zbog svog držanja u ratu protiv kraljevih neprijatelja. Na tom mjestu se među poimenično navedenim ustanicima, uz braću Horvate i Ivana Paližnu, spominju i "Ikach et Wtk filios Iktoris de Oryaua".¹²⁷ U historiografiji se naglašava da je Ikač porijeklo vodio iz roda prvog imenom poznatog bosanskog bana Boriča, čiji su članovi posjede imali u Požeškoj i Križevačkoj županiji,¹²⁸ te se pretpostavlja da je na osnovu te veze isticao svoje pravo na bosansko prijestolje.

¹²³ Vidi: VJEKOSLAV KLAJIĆ, "Tko je to 'rex Ikach'", u: *Bosnensia*, Zagreb, 1879, 12–15.

¹²⁴ *Zsigmondkori oklevéltár*, 1.4653.

¹²⁵ БИРКОВИЋ, *Историја*, 176, 370 п. 4; ELEMÉR MÁLYUSZ, "Ikach rex Bosnensis", *Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae* 14 (1968), 259–67; ТОШИЋ, "Босна и Турци", 91–92.

¹²⁶ ANČIĆ, *Putanja klatna*, 223, 264–65.

¹²⁷ ELEMÉR VARJÚ, *A tomaj nemzetségbeli Losonczi bánffy család története*, sv. 1, Budapest, 1908, 390. MORITZ WERTNER, "Beiträge zur bosnischen Genealogie", *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 8 (1906), 242–44.

¹²⁸ Dezső Csánki, *Hunyadiak kora Magyarországon*, sv. 7, Budapest, 1894, 386. Усп. ПЕТАР РОКАИ, "СТИЦАЊЕ ПОСЕДА КАО ВИДИ ИМИГРАЦИЈЕ БАЛКАНСКОГ СТАНОВНИШТВА ЗА УГАРСКУ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ", u: *Десети конгрес историчара Југославије (15–17. јануар 1998)*, Београд, 1998, 109 п. 3.

Prilikom raspravljanja o pitanju Ikačevih veza s Bosnom vrijedi uputiti i na već spominjanu povelju kralja Dabiše izdatu u septembru 1393. protoveštijaru Žori Bokšiću. Isprava je bila sastavljena u onome trenutku kada su još među kraljem i banom Ivanišem vladali dobri odnosi, pa je ban naveden na prvom mjestu među svjedocima. Kao kraljevi vlastelini, “koji tada bijahu u dvoru kraljevstva mi”, uz bana se poimenično navode dobro poznata imena bosanske političke scene: vojvoda Hrvoje [Vukčić], tepčija Batalo [Šantić], knez Priboje [Masnović], knez Dobroslav [Divošević], Juraj Stjepanić, Juraj Radivojević i “vojvoda” Petar Pavlović.¹²⁹ Između posljednja dva nabrojana svjedoka, i prije navedene titule “vojvode”, nalazi se riječ “икоча”. U zbirci Ljubomira Stojanovića ta riječ je odvojena i predstavljena s veznikom u obliku “и коча”, iz čega se može tumačiti da je potencijalno riječ o formulaciji “i kuća vojvode Petra Pavlovića”. No relativno nedavno je predloženo da se ovo mjesto treba čitati kao “икоча воеводе”, pri čemu bi se zapis i titula odnosili na ime “vojvode” Ikača.¹³⁰ Ova teza se čini privlačnom, ali proizvodi dodatni niz pitanja. Zbog čega su pojedini vlastelini navedeni sa svojim zvanjima, a drugi bez njih? Zašto bi titula “vojvode” radije pristajala imenu Ikača, s kojom se nigdje u izvorima ne spominje, nego imenu Petra Pavlovića, koji je i ranije i kasnije spominjan kao vojvoda?¹³¹ Šta nam može reći redosljed u nabrajanju vlastele? Da li se upisana riječ “икоча” može odnositi na Ikačevo ime i bez vojvodске titule?

Ukoliko je Ikač skupa s banom Ivanišem uistinu boravio na dvoru kralja Dabiše, to bi značilo da su se njih dvojica nakon bosansko-osmanskog okršaja zajedno i uputili sultanu Bajazidu koji je ovog prvog proglasio kraljem Bosne. U Dabišinom pismu Veneciji se ne navodi njegovo ime, nego se samo kaže da je bio “uno paesano”, odnosno seljak, vjerovatno kako bi se diskreditirao kao osoba nižeg društvenog statusa u odnosu na onoga koji je mogao nositi vladarsko dostojanstvo. Te vijesti, kao i podaci iz Žigmundove povelje Nikoli, Andriji i Simonu “de Machedonia” iz 1397. godine, kao da su kombinirane u narativu ugarskog ljetopisca Janósa Thuróczyja. Ono što je zbunjivalo kasnije istraživače jeste to da je Thuróczy pomiješao događaje iz posljednje decenije 14. s onima iz druge decenije 15. stoljeća. Tako je proizašlo da je Ikača, “čovjeka ni-

¹²⁹ (29. septembar 1393), Div. Canc. sv. 30, f. 75v; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1178.

¹³⁰ АЛЕКСАНДРА ФОСТИКОВ, “Два документа босанског краља Стефана Дабеше о разрешењу рачуна протовестијара Жоре Бокшића”, *Стари српски архив* 7 (2008), 144, 153.

¹³¹ Identitet ovog “vojvode” Petra treba se vezati za lozu donjokrajских Hrvatinića a ne za istoimenog sina kneza Pavla Radinovića. Usp. ESAD KURTOVIĆ, “Dileme oko titule vojvode u srednjovjekovnoj Bosni”, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 36 (2007), 248–50. Petar sin Pavla, odnosno Petar Pavlović, spominje se s vojvodskom titulom 19. oktobra 1392. i 26. maja 1403. godine. РАЧКИ, “Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju”, 39, 47.

skog roda i skromne reputacije", za kralja Bosne postavio sultan Mehmed, a ne sultan Bajazid.¹³² Ukoliko se ispravi to hronološko neslaganje, ostaje podudarnost da je Ikača bosanskim kraljem imenovao osmanski sultan, da je on potom "podstaknut novom slavom svog imena" prikupio sve njemu povjerene ljude te ušao i pustošio oblasti Bosne. Thuróczy dalje izlaže priču o tome kako je Nikola, sin Petra "de Macedonia", u jeku borbe prepoznao Ikača, hrabro ga napao kopljem, ranio ga i oborio s konja, te mu tako postavio nogu na prsa i mačem presjekao grkljan.¹³³ Izuzevši hronološku pomutnju, Thuróczyjevo izlaganje se može sasvim dovesti u sklad sa suvremenim i autentičnim historijskim izvorima na osnovu kojih je možda njegova verzija priče i nastala.

Upravo zbog svega navedenog podaci iz analiziranih firentinskih pisama predstavljaju koristan dodatak poznatoj historiji srednjovjekovne Bosne i u mnogome pojašnjavaju političku situaciju i poteze glavnih aktera u dešavanjima tog vremena. Ona potvrđuju da je dogovor Dabiše i Žigmunda Luksemburškog mogao biti postignut početkom jula 1394. godine u Đakovu, prije opsade Dobora, te da bosanski vladar na krupne ustupke nije bio primoran zbog vojničke nadmoći ugarskog kralja nego zbog političke neodrživosti svog položaja u kontekstu rastuće osmanske prijetnje i pobune protiv njegove vlasti u zemlji.

Kralj Žigmund je tada, zapravo, postigao "dvostruku" pobjedu u Bosni. Prvu je ostvario mirnim, odnosno diplomatskim putem nad bosanskim kraljem u Đakovu, gdje su ga Dabiša i njemu odana vlastela prihvatili imenovati narednim kraljem, a potom se pod Doborom vojnički obračunao s onima koji nisu prihvatili Dabišino političko opredjeljenje. Tako je već krajem jula Žigmund imao pravo svoju vlast u kraljevstvima Dalmacije i Hrvatske smatrati ponovo uspostavljenom, a Bosansko kraljevstvo s kraljem i stanovnicima privedenim u vjernost svetoj kruni ugarskoj. To je bila cijena koju je Dabiša platio za očuvanje svoje pozicije na bosanskom prijestolju. Vjerovatno je računao da je u tom trenutku po njega isplativije pokoriti se Žigmundu i kraljevsku krunu izgubiti nakon smrti, nego se samostalno izložiti mogućnosti da bez krune ostane za života. O opravdanosti ovog poteza najbolje govori činjenica da u izvorima ne nalazimo potvrdu da se to krupnije odrazilo na njegovu poziciju unutar Bosanskog kraljevstva. Štaviše, nakon Dabišine smrti i sam Žigmund ga je nazvao "slavnim gospodinom Dabišom, kraljem Bosne".¹³⁴

Međutim, o pravim uzrocima takvog postupka i suštinskim razlozima za ovakvo ponašanje bosanskog vladara moglo se samo pretpostavljati i samo

¹³² THUROCY, *Chronica Hungarorum*, 226.

¹³³ ISTO.

¹³⁴ (29. septembar 1395), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/2.276.

su rijetki historičari iznosili smjelije ideje o tome. Tako je Vladimir Ćorović smatrao da se Dabiša riješio na ovaj korak jedino iz straha od Turaka koji su na Balkanu postajali sve aktivniji i te godine potčinili Bugarsko carstvo u Trnovu.¹³⁵ Taj njegov stav svakako je bio eho tvrdnje formulirane još u 17. stoljeću iz pera Ivana Lučića.¹³⁶ Analizirani dokumenti svakako potvrđuju te postavke jer upućuju na to da je osmanska prijetnja s istoka bila presudna u onome što se dešavalo, a ne ugarska sa sjevera. Drukčije rečeno, osmanski pritisak je imao presudnu ulogu i odlučujući utjecaj na Dabišino ponašanje i držanje prema Žigmundu. Poslije jednog uspješnog okršaja s vojskom sultana Bajazida na bosanskom tlu, Dabiša se morao suočiti sa širokim ustankom usmjerenim protiv njegove vlasti u zemlji, te je u trouglu odnosa između Bajazida, Žigmunda i Ladislava bosanski kralj završio kao kolateralna šteta. Dabišinu poziciju je ugrožavala činjenica da se na političkoj pozornici pojavila osoba koja je direktno prijetila njegovom vladarskom dostojanstvu, najvjerovatnije Ikač, sin Hektora od Orljave, koji je uživao osmansku podršku. Oko njega se okupila očigledno znatnija vojna sila kojoj se Dabiša nije mogao sam oduprijeti. Stoga je u formalnom pogledu legitimni bosanski vladar priznao vrhovnu vlast ugarskog kralja, oslonio se na njegovu vojnu pomoć, te je, prema sopstvenom svjedočenju, sudjelovao u slamanju otpora ustanika utaborenih u tvrđavi Dobor.

Na ovakav rasplet događaja je svakako utjecala i Dabišina poodmakla životna dob i okolnost da u tom trenutku nije imao zakonitih muških potomaka koji bi mogli naslijediti bosansko prijestolje. To je, po svemu sudeći, i doprinijelo Žigmundovom blagom držanju prema Dabiši kojeg nije želio sasvim lišiti vlasti u Bosni. Ugarski kralj je morao biti svjestan činjenice da bi samostalnim zavođenjem reda u Bosanskom kraljevstvu neminovno naišao na nepremostive probleme te da mu je korisnije bilo osloniti se na saveznike, kojih je u to vrijeme bilo malo. Kao dodatnu garanciju svoje pozicije Žigmund je uzeo

¹³⁵ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 346. Sultan Bajazid je 1393. godine poduzeo pohod usmjeren protiv vlaškog kneza Mirče, u toku kojeg je konačno pokorena Bugarska. BABINGER, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 13, 18, 29. Prema ljetopisima, Šišmanova prijestolnica Trnovo pala je 17. jula 1393. godine nakon tromjesečne opsade. Premda je izgubio svoj status i naslov cara, Šišman je barem sačuvao život i posjed u Nikopolju. O tome: BISTRA A. CVETKOVA, "Sur le sort de Târnovo, capitale bulgare au Moyen Âge, après sa prise par les Osmanlis", *Byzantino-Bulgarica* 2 (1966), 181–93; KIRIŁ MARINOW, "Problem zdobycia Tyrnow przez Turków Osmańskich w literaturze naukowej oraz w świetle źródeł pisanych i archeologicznych", *Mars* 17 (2004), 3–24; ISTI, "Wybrane problemy upadku Tyrnowa", *Acta Universitatis Lodzianensis – Folia historica* 80 (2005), 139–60; JAKE RANSOHOFF, "Ivan Šišman and the Ottoman Conquest of Bulgaria (1371–1395). A Reconsideration", *Palaebulgarica* 37 (2013), 89–100.

¹³⁶ LUCIUS, *De Regno Dalmatiae et Croatiae Libri VI*, 258.

zakletve Dabišinih podanika Semkovića, a možda i još nekih vlastelina koji su obećali držati se utanačenih odredbi. Stoga je kralj Žigmund samo očekivao Dabišinu skorbu smrti i realizaciju ugovora sklopljenog u Đakovu.

Rat na donjem Dunavu i smjena na bosanskom prijestolju

Kao odgovor na rastuću osmansku prijetnju južnim granicama njegovog kraljevstva, Žigmund je aprila 1394. godine u Budimu sazvao skupštinu plemstva gdje je bio uveden poseban "turski porez" s namjerom da olakša podnošenje troškova iscrpljujućih ratova protiv Turaka.¹³⁷ Problem nisu predstavljali samo direktni vojni okršaji nego i uspješna osmanska politika potčinjavanja gospodara susjednih oblasti i približavanja granicama Ugarskog kraljevstva. Tako su u Vlaškoj Turci pružili podršku vojvodi Vladu kojeg su suprotstavili vojvodi Mirči te mu pomogli da zauzme strateški važnu utvrdu Mali Nikopolj na obali Dunava.¹³⁸ Zbog toga, ali i zbog gotovo neprekidnih osmanskih upada u Vlašku, Žigmund se uputio na to ratište u drugoj polovini 1394.¹³⁹ Pošto je riješio ključne probleme u Bosni, u narednih nekoliko godina se mogao posvetiti borbama između ugarske i osmanske vojske za kontrolu donjeg Dunava.

Još i prije ovih poduhvata Žigmund je odlučio pomoć potražiti od evropskih dvorova u organiziranju jedne široke antiosmanske akcije. Krajem aprila 1393. u Veneciji se razgovaralo o sklapanju saveza s ugarskim kraljem protiv Turaka,¹⁴⁰ a u septembru naredne godine Mlečani su primili izvještaj ugarskog poslanika s informacijama o Žigmundovom planu da sa svojim "Principibus, Baronibus et fratribus" u proljeće naredne godine poduzme nešto protiv Turaka "ad damnum et destructionem suam".¹⁴¹ U intenzivnim pripremama za ratni pohod, Žigmund je početkom 1395. godine od Dubrovčana tražio da mu se isplati uobičajeni danak unaprijed za 5 godina jer mu je novac trebao za pred-

¹³⁷ HOENSCH, *Kaiser Sigismund*, 81; ENGEL, "Ungarn und die Türkengefahr zur Zeit Sigismunds", 58. Opći pregled Žigmundovog odnosa s osmanskim Turcima daje: GYULA RÁZSÓ, "A Zsigmond kori Magyarországnak és a török veszély, 1393–1437", *Hadtörténelmi Közlemények* 20 (1973), 403–41.

¹³⁸ MÁLYUSZ, *Kaiser Sigismund in Ungarn*, 141; ТРИКОВИЋ, "Турско-угарски сукоби до 1402", 112; GH. I. CONSTANTIN, "Le 'traité' entre le Sultan Bazajet Ier et la Valachie", *Der Islam* 59 (1982), 267.

¹³⁹ ТРИКОВИЋ, "Турско-угарски сукоби до 1402", 112; HOENSCH, *Kaiser Sigismund*, 80.

¹⁴⁰ (29. april 1393), WENZEL, *Magyar diplomaciai emlékek az Anjou-Korból*, 3.732–33.

¹⁴¹ (6 septembar 1394), LJUBIĆ, *Listine*, 4.335–36; WENZEL, *Magyar diplomaciai emlékek az Anjou-Korból*, 3.755–56.

stojeći rat.¹⁴² Njegovi poslanici su u Veneciji tokom marta te godine predstavili kraljeve planove za poduzimanje križarskog pohoda izjavivši da je Žigmund odlučan “da krene sa svim svojim snagama protiv Turaka” i da je zbog toga uputio poslanike “u sve dijelove svijeta”.¹⁴³

U martu 1395. godine ugarski kralj je boravio u Erdelju gdje je sklopio savez s vojvodom Mirčom. Vlaški vladar se tim ugovorom obavezao da “kad god bi kralj lično krenuo protiv Turaka ... i mi ćemo ići uz njega s našom vojskom, ljudima i svom silom”.¹⁴⁴ Želeći osujetiti taj savez, sultan je u proljeće 1395. godine poveo pohod na Vlašku.¹⁴⁵ Na vijesti o Bajazidovom kretanju Žigmund je napustio Budim i krenuo u susret sultanu. Sredinom maja desio se niz okršaja, a najvažniji među njima bio je onaj 17. maja 1395. na Rovinama u Vlaškoj, kada su udružene trupe kneza Mirče i kralja Žigmunda pobijedile osmansku vojsku u kojoj je bilo i srpskih vazala.¹⁴⁶ U tim sukobima su, boreći se na sultanovoj strani, poginuli Konstantin Dragaš i kralj Marko, a preživio je Kostadin Balšić.¹⁴⁷

¹⁴² ДУШАНКА ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ, *Дубровник и Угарска у средњем веку*, Нови Сад, 1986, 48.

¹⁴³ Mlečani su tada raspravljali o eventualnom davanju pomoći ugarskom kralju, i konačno je odlučeno da će se Žigmundu pomoći samo u slučaju da se u akciju uključe francuski i engleski knezovi, kraljevi Poljske i Bosne, te austrijski herceg. LJUBIĆ, *Listine*, 4.339, 340–43. Tom su prilikom izračunali da je potrebno najmanje 25 galija kako bi se Turci spriječili da idu “iz Turske u Grčku i opet natrag”, i da bi održavanje galija koštalo između 35.000 i 40.000 dukata mjesečno. Mlečani su ozbiljno sumnjali u cijeli poduhvat. Isticali su da su u miru s Turcima i da imaju mnogo trgovaca u Osmanskom carstvu čiji bi život i imovina bili u opasnosti ako naljute sultana. NICOL, *Byzantium and Venice*, 334.

¹⁴⁴ (7. mart 1395), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/2.270–73.

¹⁴⁵ HALIL İNALCIK, “An Ottoman document on Bayezid I. s Expedition into Hungary and Wallachia”, u: *Actes du X. Congres International d'Etudes Byzantines*, Istanbul, 1957, 220–22, predstavio je jedan dokument iz vremena sultana Mehmeda II a koji se odnosio na Bajazidov pohod u Ugarsku i Vlašku 1395. godine. U tom dokumentu se precizno opisuje put sultanove vojske te tvrdave koje su osvojene.

¹⁴⁶ Na osnovu jedne bilješke u ljetopisima se vjerovalo da se ova bitka desila 10. oktobra 1394. na Rovinama i da su Turci pobijedili. Tek su kasnije ĐORĐE SP. RADOJIČIĆ, “La chronologie de la bataille de Rovine”, *Revue historique du Sud-Est Européen* 5 (1928), 136–39; ISTI, “Откуда летописима 10 октобар као датум битке на Ровинама”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 16 (1936), 322–23, и МИХАИЛО ДИНИЋ, “Хроника сен-дениског калуђера као извор за бојеве на Косову и Ровинама”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 17 (1937), 51–66, datum pomjerali na 17. maj 1395, a pobjedu prenijeli s osmanske na vlaško-ugarsku stranu, dok ubicacija Rovina još uvijek nije utvrđena. Usp. ТРПКОВИЋ, “Турско-угарски сукоби до 1402”, 113; ALEXANDRU V. DITĂ, “17 mai 1395, o data importantă în istoria universală – victoria românească de la Rovine”, u: *Marele Mircea Voievod*, Bucuresti, 1987, 254; DAN IOAN MURESAN, “Avant Nicopolis: la campagne de 1395 pour le contrôle du Bas-Danube”, *Revue Internationale d'Histoire Militaire* 83 (2003), 115–32.

¹⁴⁷ БОЖИЋ, “Зета између Турака и Млечана”, 61. ДИНИЋ, “Област Бранковића”, 14. Mada vjerovatno ne predstavlja autentično svjedočanstvo iz bitke, priča koju prenosi Konstantin

Bez sumnje je Žigmund ovim akcijama postigao ono što je namjeravao – oduzeo je Turcima Mali Nikopolj i povratio izgubljena područja svom savezniku Mirči.¹⁴⁸ Bitka je naširoko shvatana kao veličanstvena kršćanska pobjeda. U Parizu su čak kralja Charlesa VI o njenom ishodu obavijestili mletački poslanici, zbog čega je kralj u čast pobjede sa svojim stričevima i velikašima kraljevstva pobožno slavio misu u crkvi Notre Dame.¹⁴⁹ Žigmunda je tek lična tragedija spriječila da do kraja iskoristi svoj vojni uspjeh. Upravo dok je trajao sukob s Turcima, 17. maja 1395. godine, preminula je Žigmundova supruga, kraljica Marija, što je uzdrvalo njegovu dugo osporavanu vlast u Ugarskoj.¹⁵⁰ Pored toga, neki baroni Ugarskog kraljevstva su smatrali da smrću nasljednice kralja Ludovika prestaje i Žigmundovo pravo na ugarsku krunu stečeno ženidbom. Posebnu prijetnju u tom pogledu predstavljao je poljski kralj Vladislav Jagelo jer je poveo vojsku na ugarsku granicu kako bi pokušao Marijino vladarsko pravo prenijeti na njenu sestru, svoju suprugu Hedvigu.¹⁵¹ Zbog te opasnosti Žigmund je morao brzo reagirati. Do kraja mjeseca maja se već nalazio u Višegradu.¹⁵²

Dok je Žigmund užurbano hitao prema svojoj prijestolnici, Bajazid je uspio na vlaško prijestolje postaviti svog štićenika Vlada nametnuvši mu vazalni status.¹⁵³ Sultan je 3. juna 1395. bio u Bugarskoj gdje je naredio smaknuće bugarskog cara Ivana Šišmana ali tek nakon što mu je ovaj pomogao da s voj-

Filozof, prema kojoj se navodi da je Marko rekao Konstantinu: "Ja kažem i molim Gospoda da bude hrišćanima pomoćnik, a ja neka budem prvi među mrtvima u ovom ratu", ЈАГИТЬ, "Константин Философ", 269–70, ipak vjerno prenosi svu težinu pozicije i situacije u kojoj su se našli kršćanski velikaši primorani da učestvuju u sultanovim vojnim pohodima. Usp. МАРКО ШУИЦА, "Битка код Никопоља у делу Константина Филозофа", *Историјски часопис* 58 (2009), 112.

¹⁴⁸ Ta dešavanja Žigmund spominje u darovnici sinovima Ivana Kanizsai. (4. mart 1397), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/2.438–53; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 18.195–205.

¹⁴⁹ *Chronique du religieux de Saint-Denys, contenant le règne de Charles VI, de 1380 à 1422*, prev. M. L. BELLAGUET, sv. 2, Paris, 1840, 390. ДИНИТЬ, "Хроника сен-дениског калуђера", 51–66.

¹⁵⁰ Vidi: MACIEJ SALAMON, "On the Credibility of an Item in Jan Długosz's Chronicle: May 17, 1395 – the Date of the Battle of Rovine or of the death of Queen Mary?", u: *Mélanges d'histoire Byzantine offerts à Oktawiusz Jurewicz à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire*, Łódź, 1998, 164–70. Dubrovčani su o kraljičinoj smrti znali 22. maja, a 8. juna su donesene odluke da se organizira svečani sprovod u gradu. ДИНИТЬ-КНЕЖЕВИТЬ, *Дубровник и Угарска*, 49; ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 201.

¹⁵¹ (4. mart 1397), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/2.445–46; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 18.201.

¹⁵² (29. maj 1395), *Zsigmondkori oklevéltár*, 1.3997; HOENSCH, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds*, 61.

¹⁵³ CONSTANTIN, "Le 'traité' entre le Sultan Bazajet Ier et la Valachie", 254–84.

skom pređe Dunav.¹⁵⁴ Tako su Turci, uprkos porazu na Rovinama, ipak došli u posjed Bugarske gdje su Silistra i Dobrudža postali sjedišta osmanskih krajišnika, a u Vidinu je Ivan Sracimir, tast kralja Tvrtka, ostao kao odani vazal pod budnim nadzorom osmanskoga garnizona.¹⁵⁵ Turci su vjerovatno zaposjeli i pripojili svom carstvu zemlje poginulih vazala Marka Kraljevića i Konstantina Dragaša. Sjećajući se nekoliko godina kasnije ovih događaja, Žigmund je zaključio da “tunc quoque Wolahia perdita et Danobius in potestatem hostium est redactus”.¹⁵⁶

Zbog dešavanja u Ugarskoj i na ratištu prema Turcima, Žigmund se u to vrijeme nije mogao značajnije posvetiti Bosni, te nije mogao iskoristiti priliku iskrslu promjenom na bosanskom prijestolju. U aprilu i maju 1395. godine serija odluka dubrovačkih vijeća otkriva da je bosanski kralj od Dubrovnika potraživao liječnika jer je bio bolestan.¹⁵⁷ Kralj je možda još u maju bio u iznimno teškom zdravstvenom stanju, što pokazuje odluka Dubrovčana od 22. maja da poslanike upute da o određenim stvarima razgovaraju s bosanskom kraljicom.¹⁵⁸

U Bosni su se očekivao razvoj nekih važnih događaja pošto su krajem augusta Dubrovčani odgovorili Jurju Radivojeviću i Vukoslavu Nikoliću da se mogu s porodicama skloniti u Dubrovnik “pro eorum salvamento”.¹⁵⁹ Nije poznato zbog čega su se bosanski velikaši odlučili na ovaj potez i od čega su se trebali spašavati. Po srijedi su vjerovatno bila neprijateljstva s Ugarskom jer je svega par dana kasnije, 25. augusta, u vojnom taboru kraj Karánsebesa Žigmund obećao vratiti grad Ostrožac sinovima kneza Dujma Babonića, Nikoli

¹⁵⁴ Ovi se podaci izvode iz bugarske hronike: “Блазитъ же и тѣ вѣгѣ сѧ жтѣ хотѣ прѣити Дѣнавѣ, постави же и блюстелѧ по вѣсемѣ вродѣ на Дѣнавѣ рѣцѣ; емь оубо вѣлгарскаго царѣ Шѣшмана и оубити его вѣ лѣто .сѣг. (6903 = 1395), мѣсѧца іѣнїїа .г. Таже прѣемь вѣлгарскѧ земѧа и постави вѣ неи обѧдателѧ по вѣсеи земѧи вѣлгарстѣи”. BOGDAN, “Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung”, 530. Uz cara je eliminirana i politička elita zemlje. Razlog za takav Bajazidov postupak ležao je u činjenici da su nakon vojničkog pokoravanja Bugarske 1393. godine tu državu održali kao vazalnu zonu prema Ugarskoj. Nakon što je sultan sklopio sporazum s vladom, ta je uloga prešla na dio Vlaške kojim je on upravljao i Šišman je postao samo smetnja. O tome: MURESAN, “Avant Nicopolis”, 115–32.

¹⁵⁵ ÍNALCIK, “The Ottoman Turks and the Crusades, 1329–1451”, 251.

¹⁵⁶ (23. mart 1399), *Zsigmondkori oklevéltár*, 1.5769. ТРПКОВИЋ, “Турско-угарски сукоби до 1402”, 115–16.

¹⁵⁷ (2. april 1395), LONZA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, 216; (3. april 1395), ISTO, 216; (12. maj 1395), ISTO, 219.

¹⁵⁸ (22. maj 1395), LONZA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, 221.

¹⁵⁹ (23. august 1395), LONZA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, 229; (23. august 1395), ISTO, 229. БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 11.

i Stjepanu, čim dođe do mira s Bošnjanima.¹⁶⁰ To bi moglo značiti da su neki bosanski vlastelini i prije Dabišine smrti promijenili politiku prema Žigmundu i započeli ratne operacije protiv njegovih posjeda.

Bolest kralja Dabiše je tada očigledno bila u podmaklom stadiju jer je 8. septembra 1395. godine preminuo.¹⁶¹ Ovime je ponovo na površinu vraćeno pitanje naslijeđa na bosanskom prijestolju koje je bilo naizgled riješeno dogovorom iz Đakova prethodne godine, ali je kralj Žigmund upravo u tom trenutku bio isuviše obuzet unutrašnjim stvarima u državi da bi se posvetio južnim granicama i problemima u Bosni.¹⁶² Pored činjenice da je smrću supruge Marije bila poljuljana njegova vlast u Ugarskoj, i dalje su ga opterećivale pristalice Ladislava Napuljskog na Balkanu i pripreme za rat protiv Turaka na donjem Dunavu. Iako je i jedan dio bosanske vlastele prihvatio obavezu da Žigmunda proglasi kraljem u Bosni, on nipošto nije bio u poziciji da u tom trenutku prihvati krunu.¹⁶³ Žigmundu je u takvim okolnostima izgleda najbolje odgovaralo neko privremeno rješenje pa se složio s ulogom Dabišine udovice Jelene kao nove bosanske kraljice koja bi samo produžila suprugovu vladavinu do povoljnog trenutka kada bi prijestolje mogao preuzeti ugarski kralj.¹⁶⁴

¹⁶⁰ (25. august 1395), THALLÓCZY – BARABÁS, *A Blagay-család oklevéltára*, 186.

¹⁶¹ ČIRO TRUHELKA, "Kroničke bilješke u 'Liber Reformationum' dubrovačke arhive", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 20 (1908), 268.

¹⁶² Da je Žigmundu bio potreban novac te da je morao iskoristiti sve raspoložive resurse pokazuje i činjenica da je svega 20 dana nakon Dabišine smrti, 29. septembra, njegovu županiju Šomođ povjerio Stjepanu Kanizsai. (29. septembar 1395), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/2.276; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 18.60.

¹⁶³ БИРКОВИЋ, *Историја*, 175. Pitanje novog vladara je moralo izazvati podjelu u bosanskom plemstvu od kojih su neki sigurno priželjkivali i neko drugo rješenje. Nešto više informacija o tadašnjim prilikama pružaju pisma Paola Armaninija, mantovanskog poslanika na ugarskom dvoru, upućena njegovom gospodaru Francescu Gonzagi. Naime, iz pisama od 24. i 27. novembra se saznaje da je 11. dana tog mjeseca poslanik stigao u Budim, ali da tamo nije zatekao ugarskog kralja jer je bio odsutan još od maja i da je trenutno krenuo prema Bosni čiji je kralj umro. Tamo ga je, navodno, jedan dio vlastele priželjkivao za vladara a Ugri su svakako smatrali da Bosna spada pod jurisdikciju njihovog kraljevstva. (24. novembar 1395), LAJOS THALLÓCZY, "Mantovai követjárás Budán 1395", *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 20 (1905), 377. (27. novembar 1395), ISTO, 379–80; MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.23–24. U tim pismima se izričito kaže da kralj nije prešao u Bosnu jer mu je u prijestolnicu kraljevstva došlo poslanstvo iz Češke.

¹⁶⁴ Dubrovčani su 16. juna 1396. godine uputili molbu Žigmundu da preko Hrvoja izvrši utjecaj na kraljicu Jelenu i bosanske barone da im se ustupi Slansko primorje. IORGA, *Notes et extraits*, 2.61. МИЛЕНА ГЕЦИЋ, "Прилог босанској историји (1397–1399)", *Историски гласник* 1–2 (1953), 56; АЛЕКСАНДРА ФОСТИКОВ, "Јелена Груба, босанска краљица. Босна крајем 14. века (1395–1399)", *Браничевски гласник* 3–4 (2006), 36. То је знак да је уgarski kralj priznavao vladavinu kraljice Jelene u Bosni.

“Pokolj bijaše ogroman i razaranje neizrecivo...” Bitka kod Nikopolja 1396. godine

S kakvim se problemima u tom periodu suočavao Žigmund, svjedoče i informacije iz decembra 1395. godine o tome da su Turci ponovo počeli poduzimati pohode na Vlašku, došavši do Temišvara.¹⁶⁵ Iz jedne povelje od 13. augusta 1396. se saznaje da su Turci i Srbi oko polovine jula te godine upali u oblast Temišvara i spalili Novi Bečej.¹⁶⁶ Zapravo, oni su tada već slobodno prelazili Dunav i nije čudo da je Žigmund intenzivirao diplomatske napore da osigura pomoć od evropskih vladara u zaustavljanju osmanskog napredovanja.¹⁶⁷ Uspjeh njegove vojske na Rovinama stvorio je privid vladarima na Zapadu da se protiv osmanske vojske može ratovati, a slikovita propaganda koja je tada širena o Turcima i njihovim namjerama ih je potakla na odlučnu akciju. Tako francuski hroničar Jean Froissart prenosi vijest da je sultan “Basaach dit l’Amorath-Bacquin”, kako su inače na Zapadu zvali Bajazida, prijetio kralju Žigmundu da će se s njim obračunati u njegovoj zemlji te da će poslije toga doći do Rima gdje će oltar sv. Petra pretvoriti u jaslje za svog konja. On dalje piše kako je Bajazid namjeravao uspostaviti svoje prijestolje na obalama rijeke Tiber, gdje će u svojoj pratnji dovesti bizantskog cara i sve grčke barone.¹⁶⁸ Froissart nije bio usamljen. Prema hroničaru opatije Saint Denis, Bajazid je imao špijune koji su ga redovno izvještavali o dešavanjima u kršćanskom svijetu i da je, “hvaleći francuskog kralja”, Francuzima mnogo puta poručivao da će ga sigurno posjetiti kad završi ono što je počeo u Ugarskoj i susjednim zemljama.¹⁶⁹ Manje je bitno da li je Bajazid tako hvalisavo isticao svoje planove od činjenice da su mnogi katolici na Zapadu smatrali da on to jeste činio.¹⁷⁰ Zbog toga se do ljeta 1396. okupila velika vojska ugarskih, francuskih, vlaških, njemačkih i engleskih ratnika, uz volontere ili plaćenike iz Štajerske, Češke, Poljske, Španjolske i Italije, sve ukupno do nekoliko hiljada ljudi koji su htjeli stati u kraj Bajazidovim namjerama. Nije poznato da li se ova vojska zanosila idejom da, nakon što Turke odbace s ugarske granice, prodru i do Sirije i Svete zemlje, oslobodivši Jerusalem i Sveti Grob “od pagana i potčinjenosti sultanu i

¹⁶⁵ (10. decembar 1395), THALLÓCZY, “Mantovai követjárás Budán 1395”, 390.

¹⁶⁶ (13. august 1396), TIVADAR ORTVAY – FRIGYES PESTY, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, sv. 1, Pozsony, 1896, 263–65.

¹⁶⁷ Venecija mu je 11. aprila 1396. godine ponudila samo četiri galije i odbila mu je pozajmiti traženi novac. (11. april 1396), LJUBIĆ, *Listine*, 4.363; (18. maj 1396), ISTO, 374.

¹⁶⁸ *Oeuvres de Froissart, Chroniques*, sv. 15, ur. KERVYN DE LETTENHOVE, Bruxelles, 1871, 216–17.

¹⁶⁹ *Chronique du religieux de Saint-Denys*, 2.708, 710.

¹⁷⁰ SETTON, *The Papacy and the Levant*, 1.341.

neprijateljima našeg Gospoda", kako to tvrdi francuski hroničar Froissart.¹⁷¹ Ni takve nerealne procjene ne bi bile neuobičajene za ovaj vojni pohod jer su mu osnovne odlike bile raskoš i razmetljivost, a ne učinkovitost.

Žigmund je bio oduševljen dolaskom stranih odreda i dočekaio ih je svečano. U augustu 1396. godine su udruženim snagama krenuli protiv Turaka. Do septembra su opsjeli Nikopolj na Dunavu, a do sudara je došlo 25. septembra 1396. kod Nikopolja, gdje se kršćanska vojska, inspirirana križarskim idealima, ipak pokazala nesposobnom za jedinstvenu akciju. Pretrpjela je potpun poraz.¹⁷² U jednoj povelji iz 1412. Žigmund je izjavio da je to bio strašan pokolj neviđenih razmjera sa stradalima na obje oštrice mača.¹⁷³

Poraz kod Nikopolja razbio je zadnju iluziju o karakteru osmanske ekspanzije i organizaciju obrane postavio kao jedan od prioriteta ugarske krune, unatoč tome što je konstantno zapinjao na brojnim preprekama financijske i pravne naravi.¹⁷⁴ Ova je pobjeda, praćena osvajanjem i pripajanjem Vidina osmanskoj državi, dodatno učvrstila Bajazidove posjede južno od Dunava i osigurala da nikakva pomoć više ne može doći Carigradu kopnenim putem iz Evrope. Trijumfom kod Nikopolja Bajazid se približio svom konačnom cilju – stvaranju prostrane, univerzalističke i centralizirane islamske države na prostoru nekadašnjeg Istočnog rimskog carstva. Pobjeda mu je donijela slavu u islamskom svijetu pa je u Anadoliji naredne godine zaposjeo Konju i uništio Karaman. Poslije toga je osvojio Sivas i, napredujući dalje, zauzeo Malatyju i Elbistan u gornjoj dolini Eufrata. Ovime je došao u sukob s interesnom sferom mongolskog vladara Timura "Hromog".¹⁷⁵

¹⁷¹ *Oeuvres de Froissart, Chroniques*, 15, 218–20.

¹⁷² AZIZ SURYAL ATIYA, *The Crusade of Nicopolis*, London, 1934; RADU ROSETTI, "Notes on the Battle of Nicopolis (1396)", *The Slavonic and East European Review* 45 (1937), 629–38; FERDO ŠIŠIĆ, "Die Schlacht bei Nicopolis (25. September 1396)", *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina* 6 (1899), 291–327; GUSTAV KLING, *Die Schlacht bei Nikopolis im Jahre 1396*, Berlin, 1906. Pregled historiografije nude: LÁSZLÓ VESZPRÉMY, "Some remarks on Recent Hungarian Historiography of the Crusade of Nicopolis (1396)", u: *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, 2001, 223–30; VASIL GYUZELEV, "La bataille de Nicopolis de 1396 à la lumière des dernières recherches", *Études Balkaniques* 1 (2003), 147–51; EMANUEL ANTOCHE, "Les expéditions de Nicopolis (1396) et de Varna (1444): une comparaison", *Analele universitatii "Dunarea de Jos" din Galati – Seria Istorie* 3.19 (2004), 47–78; TAMÁS PÁLOSFALVI, *From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389–1526*, Leiden – Boston, 2018, 55–65.

¹⁷³ "... caedes fit maxima et strages indicibilis ex utraque parte committitur, cadentibus innumerabilibus utriusque personis in ore gladii saeuientis ..." (1412), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/2, 342–43.

¹⁷⁴ MÁLYUSZ, *Kaiser Sigismund in Ungarn*, 131–39; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 186.

¹⁷⁵ İNALCIK, "The Emergence of the Ottomans", 278.

U međuvremenu, Žigmund se, uz dosta sreće, uspio spasiti na brodu vitezova sv. Ivana usidrenom na Dunavu za vrijeme trajanja bitke. Uz kralja su se nalazili njegovi najvjerniji pratitelji i s njima je otplovio prema Crnom moru gdje su se potom premjestili u mletačku galiju kapetana zaljeva Tommasa Moceniga i nastavili svoj put prema Carigradu.¹⁷⁶ Žigmund je preko Korona i Modona krenuo prema Dubrovniku.¹⁷⁷

Upravo se u ovom razdoblju počinju množiti informacije o osmanskome prisustvu u Bosni. I prije nego se odigrala Bitka kod Nikopolja Dubrovčani su se u junu 1396. obraćali vojvodi Sandalju Hraniću, nećaku vojvode Vlatka Vukovića, s molbom da naredi svojim ljudima da oslobode neke zarobljene Turke.¹⁷⁸ Ne može se znati da li je ovdje bilo riječi o pojedincima uhvaćenim u nekom većem ili manjem sukobu, pljačkaškom upadu Turaka na bosanski teritorij, ili pak kao posljedica kretanja Sandaljevih ljudi prema posjedima pod kontrolom osmanskih vlasti. Moguće je, ali nije sasvim sigurno, da je ovo dubrovačko posredovanje kod Sandalja bilo u vezi s traženjem potvrde sigurnosti za svoje trgovce od osmanskih vojvoda 20. istog mjeseca.¹⁷⁹

Nekoliko mjeseci kasnije u dokumentima se ponovo naslućuje djelovanje osmanske vojske na prostoru Bosanskog kraljevstva. Iz sadržaja dubrovačkog pisma knezu Stefanu Lazareviću i njegovoj majci kneginji Milici od 13. novembra 1396. se vidi da su dubrovački trgovci krenuli prema Srbiji, ali da nisu stigli daleko “*крь войсками босаньцѣми не могоше индѣ проки*”.¹⁸⁰ Dubrovčani su zbog opasnosti od Turaka već 25. novembra 1396. godine za branili izvoz za Srbiju i Bosnu,¹⁸¹ a samo sedmicu dana kasnije, 2. decembra, dubrovačka općina je dozvolila knezu Pavlu Radinoviću i drugima Bošnjanima

¹⁷⁶ (4. mart 1397), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/2.415–18; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 18.195–205. NICOL, *Byzantium and Venice*, 335, smatra da je to bila jedina praktična uloga koju su Mlečani odigrali u ovom križarskom ratu. U vrijeme zategnutih odnosa sa Žigmundom nikada nisu propuštali priliku da ga podsjetu da su ga svojim lađama spasili poslije Bitke kod Nikopolja. (28. septembar 1409), LJUBIĆ, *Listine*, 6.28; (27. mart 1410), ISTO, 6.67; (2. septembar 1410), ISTO, 6.111; (8. januar 1411), ISTO, 6.131; (26. septembar 1411), ISTO, 6.187.

¹⁷⁷ (21. decembar 1396), LJUBIĆ, *Listine*, 4.393, 394.

¹⁷⁸ “Pp. est de addendo in comissione dictorum nobilium quod rogent voyvoda Sanday pro liberatione illius Turchi quem ceperunt eius homines” (9. juni 1396), LONZA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, 251.

¹⁷⁹ “In dicto minori consilio captum fuit de dando Nicole Greco, olim magistro slavicho, pro quandam litera (?) quem portavit a Turchis securitatis nostrorum mercatorum yperperos decem” (20. juni 1396), LONZA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, 128.

¹⁸⁰ (13. novembar 1396), STOЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.182.

¹⁸¹ IORGA, *Notes et extraits*, 2.44.

da se mogu sa svojim porodicama, životinjama i vojnicima skloniti u Ston.¹⁸² Očigledno su u pozadini svega bila krupna politička dešavanja.

Nakon što se vratio u Ugarsku Žigmund je poduzeo odlučne mjere za jačanje svoje uzdrmane pozicije. On je februara 1397. u Križevcima pogubio bivšeg palatina Stjepana Lackovića, optuženog za suradnju s neprijateljem,¹⁸³ već u junu je spominjao neki pohod protiv Turaka,¹⁸⁴ a 29. septembra 1397. godine je održan državni sabor u Temišvaru gdje je ponovo bilo govora o odbrani Ugarskog kraljevstva od osmanske prijetnje.¹⁸⁵ Tada je izložen novi odbrambeni koncept a najvažnije odredbe su se odnosile na reformu vojske. Ukinuta je privilegija plemstva da ne ratuje van granica zemlje, pa je novi zakon obavezivao plemiće da u svako vrijeme moraju biti spremni poći na granicu. Prema novim obavezama, trebao se naoružati jedan laki konjanik ili strijelac na svakih dvadeset kmetovskih sesija, tj. poreznih jedinica (lat. *portae*), zbog čega je ta vojska prozvana *Militia portalis*. To je trebala biti odgovorna, uređena i efikasna veleposjednička vojska.¹⁸⁶ Pored toga, Žigmund je u odbranu uključio sitno plemstvo i seljake, a i ugarski kler je također morao podnositi značajan financijski teret Žigmundovih antiosmanskih ratova.¹⁸⁷ Taj teški porez nametnut crkvenim ustanovama na temišvarskom saboru, koji je podrazumijevao da polovinu svojih godišnjih prihoda moraju slati u kraljevsku blagajnu, prvenstveno je korišten za plaćanje skupih vojnih poduhvata.¹⁸⁸ Nisu poznate precizne cifre, ali se procjenjuje da je na ovaj način Žigmund godišnje stjecao oko 100.000 florina.¹⁸⁹ Postoje potvrde u arhivima nekih dalmatinskih komuna da se ovaj porez doista provodio i redovito prikupljao, barem u periodu neposredno poslije Križevačkog sabora 1398. godine.¹⁹⁰ I 2. marta 1398. u Dubrovniku se odlučivalo o odgađanju davanja odgovora kralju Žigmundu u pogledu njegovog zahtjeva da se polovina crkvenih prihoda pošalje njemu "pro subsidio

¹⁸² (2. decembar 1396), LONZA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, 258. БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, II, pogrešno ovaj podatak datira u 1397. godinu.

¹⁸³ БИРКОВИЋ, *Историја*, 176; ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 204.

¹⁸⁴ (3. juni 1397), *Zsigmondkori oklevéltár*, 1.4807.

¹⁸⁵ HOENSCH, *Kaiser Sigismund*, 88.

¹⁸⁶ ANDRÁS BOROSY, "The Militia portalis in Hungary before 1526", u: *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, Brooklyn, 1982, 63–80.

¹⁸⁷ HOENSCH, *Kaiser Sigismund*, 88–89; SZAKÁLY, "Phases of Turco-Hungarian Warfare", 72–77; JÁNOS M. BAK, "Hungary and Crusading in the Fifteenth Century", u: *Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact*, New York, 2004, 116–17.

¹⁸⁸ FRANCISCUS DÖRY – GEORGIUS BÓNIS – VERA BÁCSKAI, *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns, 1301–1457*, Budapest, 1976, 172.

¹⁸⁹ ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 227.

¹⁹⁰ SERĐO DOKOZA, "Sigismundov porez na Crkvu", *Povijesni prilozi* 41 (2011), 135–36.

custodie regni a perfidis Turchis”.¹⁹¹ Žigmundovu tešku financijsku situaciju su svojim novčanim priložima pomagali i njegovi najvjerniji vazali.¹⁹²

Neuspjeli osmanski vojni upad na bosanski teritorij početkom 1398. godine

Pored Anadolije, južnih granica Ugarske i Moreje, Turci su u godini poslije Nikopoljske bitke bili aktivni i na ratištima prema bosanskim granicama, posebno u Srbiji.¹⁹³ U drugim izvorima nema naznaka da se tokom mjeseca decembra u Bosni dešavaju neki nemiri, ali određene informacije iz Dubrovačkog arhiva ipak navode na mišljenje da je zbog nekih događaja bilo vrijedno potražiti utočište u Stonu i Dubrovniku.¹⁹⁴ U jednoj odluci Vijeća umoljenih se Vladi, majci Jurja Radivojevića, predlaže da umjesto u Ston, gdje se prvobitno namjeravala skloniti, dođe u Dubrovnik gdje će biti sigurnija i bolje smještena.¹⁹⁵

Do januara u dubrovačkim arhivskim vijestima se može primijetiti očekivano kretanje osmanske vojske te da Dubrovčani poduzimaju sve neophodne mjere kako bi propisno osigurali svoje ljude i njihova dobra.¹⁹⁶ Prvi podaci o vijestima vezanim za Turke vežu se još za 5. januar 1398. kada je imenovana tročlana komisija za opskrbljivanje Stona.¹⁹⁷ Stvari su se brzo razvijale pa je Malo vijeće 22. januara 1398. godine odlučilo da se dubrovačkim trgovcima u Drijevimima dopusti da se sklone u Ston “propter timorem Turchorum”,¹⁹⁸ a i na-

¹⁹¹ (2. mart 1398), Ref. sv. 31, f. 111.

¹⁹² Ugarski kralj je u prvoj polovici godine 1398. založio krčko-modruškom knezu Nikoli Frankopanu utvrdu Ozalj na zavoju Kupe u Slavoniji, nakon što mu je s majkom novčano pomogao sa 17.000 dukata u odbrani granica kraljevstva od osmanskih napada. (1. novembar 1398), LAJOS THALLÓCZY – SAMU BARABÁS, *A Frangepán család oklevéltára*, Budapest, 1910, 1.127–28. KLAJČ, *Krčki knezovi Frankapani*, 191.

¹⁹³ (24. oktobar 1397), Ref. sv. 31, f. 103v. Da se intenzitet osmanskih upada na ugarsko tlo iz pravca Srbije nije smanjivao u godinama poslije Nikopolja pokazuje primjer ostrogonskog đakona Thomasa Petri de Ludany, kojem je papa Bonifacije IX 19. novembra 1397. dao pravo ispovjedanja, posebno u ratovima protiv Turaka. FRAKŃÓI, *Bullae Bonifacii IX*, 2.42.

¹⁹⁴ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 357.

¹⁹⁵ (23. decembar 1397), Ref. sv. 31, f. 105v.

¹⁹⁶ EMIR O. FILIPOVIĆ, “The Ottoman-Serbian Attack on Bosnia in 1398”, u: *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu – Bildiriler*, sv. 1, Çanakkale, 2017, 119–25.

¹⁹⁷ “Ser Junius de Sorgo, Ser Luchas de Bona, Ser Nicola P. de Poça, ellecti fuerunt ad portandum consilio rogatorum prouisiones fiendas pro custodia Stagni propter noua Turchorum” (5. januar 1398), Ref. sv. 31, f. 15v.

¹⁹⁸ “Prima pars de dando libertatem domino rectori et eius minori consilio cum consilio rogatorum quod si eis videbitur propter timorem Turchorum possint dare fidem e liberam

rednog dana se u Vijeću umoljenih raspravljalo o tome da se trgovci mogu sa svojim stvarima povući u Ston i Dubrovnik.¹⁹⁹ I 24. januara je Vijeće umoljenih svojim trgovcima u Drijevim, koji su se "propter noua Turchorum" sklanjali od eventualne opasnosti, obećalo da se njihov dolazak u Ston neće negativno odraziti na njihove postojeće dugove.²⁰⁰ Drijeva su po svoj prilici predstavljala zgodnu metu za osmanske akindžije pošto su se kao trg nalazile na ravnom i otvorenom mjestu, na raskršću putnih i trgovačkih komunikacija i pošto je tamo u svako vrijeme bilo vrijedne robe koja se mogla opljačkati.

Da Dubrovčani nisu smatrali da se povlačenjem u Ston izbjegla sva opasnost i da je osmanska vojska mogla zaprijetiti i dubrovačkim posjedima, pokazuje podatak da se 26. januara u Vijeću umoljenih raspravljalo o slanju izabranih plemića kako bi se bolje starali o stonskoj straži "propter noua que habemus de Turchis". Taj prijedlog nije usvojen nego je naredeno da se pošalje dekurija, tj. odred od deset plemića da vode računa o straži u Stonu. Također je određeno da će se te dekurije mijenjati svakih 15 dana.²⁰¹ Mada kratki zapisi arhivskih bilješki ne ostavljaju puno prostora za sadržajni zaključak, može se ipak pretpostaviti da je osmanski napad po svoj prilici bio dosta žestok jer se istog dana dozvolilo svim pojedincima koji bježe od "straha turskog" i drugih vojski da se sklone u Ston sa svojim porodicama i dobrima, te da se također u tvrđavu prime i naoružani pojedinci. Izgleda da je Dubrovčanima bio potreban svaki čovjek za čuvanje Stona jer su tamo poslali i plaćenike i trideset balistarija. Osim toga, tada je odlučeno i da se stonska straža pojača sa stotinu ljudi iz Astoreje, te još stotinu s Elafitskih otoka, a uz njih su trebali pristati i pojedinci s Mljeta i Lastova.²⁰²

U Dubrovnik je do 27. januara stigao poslanik Đurđa Stracimirovića, također ugrožen osmanskim napadima. Tog dana je Vijeće umoljenih ponudilo Đurđu jednu kuću za stanovanje njegove supruge i porodice kako bi se sklonili u Dubrovnik zbog straha od Turaka. Također su mu dopustili da za svoj novac

fidacium mercatoribus nostris Raguseis habitantibus in Narento per illud temporis quo videbitur ipsis consiliis presentibus quod possint se reducere in Stagno" (22. januar 1398), Ref. sv. 31, f. 161v.

¹⁹⁹ (23. januar 1398), Ref. sv. 31, f. 107.

²⁰⁰ "Prima pars est de dando fidem et securitatem mercatoribus et ciuibus nostris habitantibus in Narento propter noua Turchorum quod possint se reducere cum personis et eorum rebus ad se saluandum in Stagno libere et secure absque ullo impedimento creditorum" (24. januar 1398), Ref. sv. 31, f. 107v.

²⁰¹ (26. januar 1398), Ref. sv. 31, f. 107v.

²⁰² (26. januar 1398), Ref. sv. 31, f. 108–108v.

popravi staro a kupi i u tajnosti izveze novo oružje iz Dubrovnika.²⁰³ Dubrovačkoj vladi se narednog dana obratio i vojvoda Sandalj te su mu odobrili da može u njihovom gradu kupiti i iznijeti žita za potrebe svojih utvrda.²⁰⁴

Nešto više detalja o ovom osmanskome upadu se nalazi u bilješki pisara Andrea iz Bologne, sa zadnjeg lista sveske zapisnika dubrovačkih vijeća. Njegova vijest ne odaje tačan dan kada je osmanska vojska ušla u Bosnu i zaprijetila stanovništvu dubrovačkog zaleđa, no to nije ni presudno jer su ovakvi upadi znali trajati i po nekoliko dana. Ona otkriva da je u januaru, pod vodstvom “filius Pasayt”, “velika množina” Turaka i Srba upala u Bosnu i opljačkala je, te da je veći dio te vojske na povratku stradao zbog iznimne hladnoće.²⁰⁵ Ovaj šturi trag ne otkriva ništa o tome da li je uopće došlo do nekog sukoba. Historičari su čak dugo vremena bili u nedoumici o tome ko je predvodio ovaj pohod zato što se u sintagmi “filius Pasayt” može prepoznati i sin skopskog krajišnika Pašajita,²⁰⁶ ili osmanskog sultana Bajazida. Međutim, o ovoj vojnoj akciji ostao je sačuvan i zapis u životopisu despota Stefana Lazarevića autora Konstantina Filozofa, gdje su otklonjene sve eventualne sumnje. Prema njegovom zapisu, car Bajazid je poslao svoje sinove na čelu “НЕИЗРЕЧЕНОК ВОИИЬСТВЪ” protiv Bosne skupa s knezom Stefanom, ali da su oni prilikom pohoda nastradali od jake zime i velikog snijega. Zanimljivo je da Konstantin navodi kako je snijeg bio toliki da vojnici nisu uspijevali ni zapaliti vatru da se ugriju.²⁰⁷

Konstantin Filozof također prenosi da je knez Stefan bio “oblagan” kao krivac za ovaj poraz i vojni neuspjeh,²⁰⁸ ali ni to ne baca bolje svjetlo na Stefanovu ulogu u ovom pohodu. Moguće je da je srpska vojska odstupila s bojnog

²⁰³ (27. januar 1398), Ref. sv. 31, f. 108v.

²⁰⁴ (28. januar 1398), Ref. sv. 31, f. 162.

²⁰⁵ “die [_] Januarii filius Pasayt cum magna quantitate Turchorum et Sclauorum intrauit Bosphnam et fuit depredatus ipsam, et in reuersione maior pars ipsorum propter immensium frigus decesserunt”, Ref. sv. 31, f. 199; ТРУНЕЛКА, “Кроничке билеške”, 269. Mjesto za datum je ostavljeno prazno te ga je pisac vjerovatno namjeravao kasnije popuniti, kada dobije sigurniju informaciju, ali mu se prilika za to nije više ukazala pošto je uskoro obolio. GELCICH, *La Zedda*, 201.

²⁰⁶ Kako to čine ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 127; ПЕРОЈЕВИЋ, u: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, 372, ili БОЖИЋ, “Зета између Турака и Млечана”, 66.

²⁰⁷ ЈАГИЋ, “Константин Философ”, 270. БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 357; ПИРКОВИЋ, *Историја*, 184; ТОШИЋ, “Босна и Турци”, 92. Vijesti o ovom pohodu su sačuvane i u srpskim ljetopisima: “Въ лѣто ꙗзце [6905/1397]. Сие лѣто Тѣрци ѿ Босни ѿходише и погибоше”; “Въ лѣто ꙗзцз [6907/1398]. Сіе лѣто загыбоше Тѣурци оу Боснѣ”; “ꙗзце [6905/1397]. посебоше (погибоше) Тѣурци на Боснѣ”; “Сіе лѣто загыбоше Тѣурцѣ оу Боснѣ”, СТОЈАНОВИЋ, *Стари српски родослови и летописи*, 113, 219.

²⁰⁸ ЈАГИЋ, “Константин Философ”, 270.

polja, da su zakazali na ratištu, da su možda odveli osmansku vojsku u klopku. Moguće je, također, da je to bio odraz Stefanovog približavanja Ugrima poslije Nikopolja. Protiv kneza Stefana je upravo nakon ovog vojnog poduhvata ustala i njegova vlastela koja ga je nastojala kompromitirati kod sultana tako što je otkrila njegove tajne pregovore s kraljem Žigmundom. Nakon što se cijela stvar smirila, Konstantin prenosi da je Bajazid prekorijsavao Stefana riječima: "КЪТО ЛИ ОТЬ ВЛАДЫЧЬСТВОВАВШИИХЪ И ОУГРОМЪ ГЛАЗОУ ПРѢКЛОНЪ, ВЪ СВОКЪ ГОСПОДСТВО ПОСТИЖЕ?"²⁰⁹

Čini se da je do kraja mjeseca januara osmanski upad okončan, ali je on, osim u snijegu, ostavio dubokog traga i u Dubrovniku u čijem se Velikom vijeću 7. februara 1398. godine odlučilo da se pruža pomoć gospodi i drugim susjednim plemićima ako se žele skloniti u Dubrovnik u strahu od Turaka i drugih neprijatelja, te da im se izade u susret tako što će se u gradu dočekati kako pristoji i da će im se dati kuća za stanovanje.²¹⁰ Znak da je opasnost prošla predstavlja podatak od 17. februara prema kojem su se razrješavali dužnosti oni balistari koji su čuvali stražu Stona.²¹¹

Ako osmanski vojni odredi i nisu bili aktivni na prostoru Bosanskog kraljevstva nakon sredine februara 1398. godine, posljedice njihovog djelovanja su se svakako mogle osjetiti i poslije tog datuma. Naime, s ovim osmanskim napadom bi se eventualno mogla povezati i jedna informacija s kraja jula mjeseca iste godine koja sažeto ali rječitro govori o sudbini bosanskog stanovništva zarobljenog u upadima ovakve vrste. U svesku dubrovačke kancelarije je tada upisana izjava Radoslave, kćerke pokojnog Nikoja Kalimanića iz Breze, "contratis Bosne", da ju je dubrovački trgovac Dobrilo Miltinić otkupio "in Pristina de manibus Turchorum qui me ducebant captiuam" za 60 perpera. Stoga se Radoslava obavezala ostati s Dobrilom i služiti ga do kraja života ili do onog

²⁰⁹ ЈАГИЋ, "Константин Философ", 268. СТАНОЈЕВИЋ, "Die Biographie Stefan Lazarević's", 420; МАРКО ШУИЦА, "Завера властеле против kneza Стефана Лазаревића 1398. године", *Историјски гласник* 1–2 (1997), 17, 20. Dubrovčani su kasnije poručivali gospođi Evgeniji: "... ТАКОИ ЧЪКМО КЪРЪ ГОСПОДИНЪ КНЕЗЪ СТЕФАНЪ ДОШАЛЪ КЪ Ѡ ВЕЛИКОГА ГОСПОДАРА НА СИЮ СТРАНЪ ЗДРАВО БОЖИИМЪ МИЛОСТИЮ ..." (30. novembar 1398), *СТОЈАНОВИЋ, Старе српске повеље и писма*, 1.188.

²¹⁰ "Prima pars est de dando arbitrum et liberam auctoritatem domino Rectori et eius minori consilio et consilio rogatorum subueniendi dominis et aliis nobilibus archaueicinis volentibus se reducere ad saluandum in Ragusium timore Turchorum et aliorum inimicorum de comoditate et habilitate quibus possint huc venire et se reducere per modum quo videbitur dictis consiliis ac illis dandi in Ragusio domum pro habitatione illis videlicet quibus videbitur dicto consilio rogatorum et in hoc faciendi quantum facere possint maius consilium presens" (7. februar 1398), Ref. sv. 31, f. 162.

²¹¹ (17. februar 1398), Ref. sv. 31, f. 109v.

trenutka do kojeg to Dobrilo bude želio, a on je njoj obećao da će je pustiti na slobodu ukoliko ona, njena braća ili neko drugi od njenih bližih plati otkupnu cijenu i uz nju povezane troškove.²¹² Bosansko-osmanski ratovi su svakako proizvodili robove na obje strane sukoba. Tako je, svega godinu dana nakon opisanog osmanskog napada protiv Bosne početkom 1398, izvjesni Radoslav Dekojević za 13 zlatnih dukata prodao Mlečaninu Petru Pauliju svoga roba zvanog Bochia “de genere et natione Turchorum”, starosti od oko dvadeset godina, za kojeg je tom prilikom izričito rečeno da je “captum in conflictu in partibus Bosne”.²¹³ Na osnovu ove vijesti nije moguće zaključiti tačno gdje i kada je Bochia bio uhvaćen, ali jedno je izvjesno, kako se omjer snaga u odnosima između Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva postepeno pomjerao u korist Turaka, tako su i zabilježeni slučajevi bosanskih stanovnika odvedenih u osmansko roblje postajali češći. Od početka 15. stoljeća zarobljeni Turci se praktično više ni ne spominju u dokumentima Dubrovačkog arhiva.

Nova smjena na bosanskom kraljevskom prijestolju

Premda je osmanska vojska bila i prošla, postoje samo nagovještaji da je njeno djelovanje moglo utjecati na političku situaciju u Bosni. U prethodnom periodu vladavina kraljice Jelene, barem što se njenih odnosa s Dubrovnikom tiče, bila je obilježena nedosljednošću u isplati dubrovačkih tributa plaćanih bosanskoj kruni. Posljednji put je u Dubrovniku poslanik bosanske kraljice boravio 3. decembra 1397. kada je došao po svetodmitarski tribut,²¹⁴ da bi 23. februara 1398. Vijeće umoljenih odlučilo da se kraljici ili njenom čovjeku samo obeća stonski tribut za prethodnu godinu.²¹⁵ Njega je 2. aprila 1398. preuzeo Tvrtko Vučetić, kraljičin poslanik.²¹⁶

Ove vijesti o tributima kao da skrivaju ono što se uistinu dešavalo u pozadini. U historiografiji je vladalo mišljenje da je upravo ova velika osmanska provala omogućila promjenu na bosanskom prijestolju i da je iznjedrila novu političku ličnost – kralja Ostoju – koji je uživao podršku vojvode Hrvoja.²¹⁷ Pojedini su historičari u promjeni na bosanskom prijestolju prepoznavali i poli-

²¹² (27. juli 1398), Div. Canc. sv. 33, f. 30.

²¹³ (5. februar 1399), Div. Canc. sv. 33, f. 35.

²¹⁴ (3. decembar 1397), Ref. sv. 31, f. 10.

²¹⁵ (23. februar 1398), Ref. sv. 31, f. 110v.

²¹⁶ (2. april 1398), Ref. sv. 31, f. 22v.

²¹⁷ Za takvo mišljenje vidi ЂОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 357; ТОШИЋ, “Босна и Турци”, 93; ГРЕГОР ЧРЕМОШНИК, “Босанска краљица Груба”, *Годишњак историског друштва БиХ* 4 (1952), 160.

tičku promjenu držanja prema Ugarskoj. U literaturi je već isticano da su se za vrijeme vladavine kraljice Jelene bosanski velikaši udaljili od Ladislava Napuljskog kako bi krunu mogli sačuvati od Žigmundovih nasrtaja, da bi se odnosi između Bosne i Napulja ponovo uspostavili i ojačali tek nakon dolaska na vlast Stefana Ostoje.²¹⁸

Još su se marta 1398. u Dubrovniku javljale vijesti s nešto više informacija o razvoju dešavanja u Bosni. Tada je Vijeće umoljenih odlučilo da se stonskom knezu odgovori na njegovo pismo u kojem ih je izvijestio o molbi supruge Vukslava Nikolića da se skloni u Ston. Pismom je knezu rečeno da joj prenese da se ona može skloniti u Dubrovnik zato što je "Bosna u neslozi" te da joj zbog tih razmirica ne mogu ponuditi sklonište u Stonu. Također je odlučeno da se na isti način odgovori i supruzi Jurja Radivojevića.²¹⁹

Značajne stvari su se dešavale u Bosni i tokom mjeseca maja. Vijeće umoljenih je 14. maja 1398. odobrilo stonskom knezu da vrati suprugu Jurja Radivojevića s njenom porodicom iz Stona,²²⁰ a 20. maja u Dubrovniku je boravio Dragiša, poslanik bosanskog kralja.²²¹ Prvo službeno i počasno poslanstvo Dubrovčani su Ostoji, "nouiter creatus regem Bossine", uputili tek 11. juna.²²²

Kralj Žigmund nije mogao mirno promatrati sva ova dešavanja. On je od februara 1398. godine izgleda kontinuirano boravio u predjelima Slavonije odakle je nadzirao situaciju na svojim južnim granicama.²²³ Kao odgovor na to vojvoda Hrvoje je poveo pohod protiv Žigmundove vojske u okviru koje je došlo do praktične suradnje između Turaka i bosanske vlastele pošto su udruženim snagama udarili na Ugarsko kraljevstvo. Očigledno je promjena na bosanskom prijestolju za sobom povlačila i promjenu političkog odnosa prema dojučerašnjim osmanskim protivnicima. Uostalom, upravo za taj period se vežu najranije dokumentirane vijesti o prvom zajedničkom bosansko-osmanskome vojnom nastupu usmjerenom protiv ugarskih posjeda u Slavoniji. U povelji kralja Žigmunda mačvanskom banu Ivanu Moroviću od 5. novembra 1403. godine se kaže da su nedugo nakon Nikopoljske bitke jake snage Turaka s Bošnjanima prešle Savu i upale u "požeški distrikt" gdje im se Morović snažno suprotstavio, uz pogibiju mnogih srodnika i podložnika, te da je i sam tom prilikom bio

²¹⁸ БИРКОВИЋ, *Историја*, 176, 185, 193; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 95.

²¹⁹ (21. mart 1398), Ref. sv. 31, f. 111v.

²²⁰ (14. maj 1398), Ref. sv. 31, f. 115. Majka Jurja Radivojevića je u Dubrovniku boravila i u oktobru 1398, (7. oktobar 1398), Ref. sv. 31, f. 171v.

²²¹ (20. maj 1398), Ref. sv. 31, f. 25v, 115v.

²²² (10. juni 1398), Ref. sv. 31, f. 116v; (11. juni 1398), Ref. sv. 31, f. 166v.

²²³ HOENSCH, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds*, 65.

ranjen.²²⁴ Reagirajući na ovaj napad, kralj Žigmund je 2. juna 1398. iz Požege poslao pismo Trogiranima tvrdeći da se Hrvoje “pridružio društvu dušmana Kristova križa, to jest Turcima”. U istom pismu tražio je da mu se “zbog nepriступaćnih klanaca i utvrda u rečenom Bosanskom kraljevstvu” upute strijelci – “koliko više i koliko boljih imate ... prema Dubici” – pograničnom mjestu gdje je planirano okupljanje trupa. S obzirom na to da je vjerovatno za sav razvoj događaja u Bosni, smjenu na prijestolju i dolazak kralja Ostoje, optuživao Hrvoja, Žigmund ga je okarakterizirao kao osmanskog saveznika. Za Žigmunda je to bio pogubni potez, posebno za Bosnu koja je “inače štit i odbrana rečenih naših kraljevstava Dalmacije i Hrvatske” protiv onih Kristovih protivnika.²²⁵ Zbog toga je ugarski kralj još u julu upao s vojskom u Bosnu a silina napada je bila usmjerena na Hrvojeve posjede. Vojne operacije su trajale sve do augusta, ali se o njima ne zna ništa detaljno. Žigmund je čak stigao do Vrbaskog grada, gdje je izdao dvije isprave 20. jula i 13. augusta,²²⁶ ali nije poznato da li je njegova vojska uspjela upasti u župu Sanu.²²⁷ Do 17. augusta Žigmundove trupe su se povlačile te su boravile u Gredi i Dubici,²²⁸ a čini se da ovaj ratni pohod nije imao većeg uspjeha zato što ga kralj ne spominje ni u jednoj od kasnijih povelja u kojima je sa zadovoljstvom isticao svoje ratne podvige.²²⁹ Štaviše, iz jed-

²²⁴ “Preterea dum valida potentia Turcorum cum ceteris persecutoribus christianorum gente utputa Boznensi, fluvium Zawe transfretasset et districtum de Posega hostiliter subintrasset, tunc idem Johannes banus ... adversus eosdem viriliter properando ... commisit et perpetravit” (5. novembar 1403), ŠIŠIĆ, “Nekoliko isprava iz početka XV st.”, 232. Ranije se u historiografiji ovaj događaj datirao u vrijeme neposredno poslije Nikopoljske bitke. ISTO, 234 n. 11; ТРПКОВИЋ, “Турско-угарски сукоби до 1402”, 14–15; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 87. STANKO ANDRIĆ, “Rijeka Sava kao protuturski bedem (do pada Bosne)”, u: *Rijeka Sava u povijesti*, Slavonski Brod, 2015, 212, je prvi skrenuo pažnju da bi opisani bosansko-osmanski pohod protiv Slavonije trebalo smjestiti u 1398. godinu.

²²⁵ (2. juni 1398), SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 18.345. ПЕЈО БОШКОВИЋ, “Дубица у босанско-угарским односима 1398–1402. године”, *Историјски зборник* 2 (1981), 44. O retoricu “predziđa kršćanstva”, u okviru kojih se i Bosna javlja kao “štit”, “kapija” ili “zid”, vidi: EMIR O. FILIPOVIĆ, “The key to the gate of Christendom? The strategic importance of Bosnia in the struggle against the Ottomans”, u: *The Crusade in the Fifteenth Century. Converging and competing cultures*, London – New York, 2017, 151–68. Vidi također: PAUL SRODECKI, *Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit*, Husum, 2015.

²²⁶ (20. juli 1398), LAJOS THALLÓCZY – SÁNDOR HORVÁTH, *Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyéek)*, Budapest, 1912, 117; (13. august 1398), *Zsigmondkori oklevéltár*, 1.5433.

²²⁷ БИРКОВИЋ, *Историја*, 193.

²²⁸ HOENSCH, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds*, 65.

²²⁹ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 90; БОШКОВИЋ, “Дубица у босанско-угарским односима”, 45.

nog pisma Emerika Bubeka kralju Žigmundu saznaje se da je vojvoda Hrvoje sa svojim podanicima "okrutno zauzeo" Dubicu odmah po kraljevom odlasku iz Grede, te da ju je držao u svom posjedu sve do 1402. godine kada ju je Bubek uz pomoć zagrebačkog biskupa Eberharda Albena i drugih kraljevih plemića uspio povratiti pod kraljevu vlast.²³⁰

I Dubrovčani su iščekivali završetak vojnih akcija u Bosni pa su 30. augusta 1398. odgodili slanje poslanika bosanskom kralju dok ne dobiju prve novosti.²³¹ Siguran znak da se situacija smirila bilo je konačno upućivanje tog poslanstva mjesec dana kasnije, 30. septembra.²³² U ugarskim dokumentima ima znakova da je vojska i dalje bila aktivna pa je 6. oktobra 1398. palatin Detrik Bubek odgodio jedno ročište pošto se jedna od stranaka nalazila u ratu u Bosni, dok su i Nikoli Szecsu te Ivanu i Nikoli, sinovima Ivana de Homonna, 4. i 6. novembra 1398. odgođena prispjela ročišta.²³³

Okončanjem ovog rata bilo je jasno da je s novim kraljem i vojvodom Hrvojem Bosna ponovo krenula kursom protiv Žigmunda, svrstavši se još jednom na stranu Ladislava Napuljskog.²³⁴ Prema jednostavnoj računici po kojoj je Žigmund bio zagriženi neprijatelj Turaka, a Ladislav njihov prijatelj, s podacima da je Žigmund ratovao protiv Hrvoja, Ladislavljevog saveznika, može se samo pretpostaviti da je u to vrijeme Hrvoje predvodio proosmansku politiku u zemlji, uz koju je po svoj prilici pristajao i novi bosanski kralj.

U novembru je Ostoja, boraveći u Duvnu, regulirao odnose s Dubrovčanima oko pitanja duga kralja Tvrtka.²³⁵ Početkom decembra dubrovački poslanici slali su svojoj vladi pismo čiji sadržaj ne otkrivaju škrte arhivske bilješke.²³⁶ Ne može se izričito tvrditi da te dvije stvari stoje u korelaciji, ali tri dana poslije prispjela pisma iz Bosne, 6. decembra, Dubrovčani odlučuju da se "ob noua que dicuntur de Turchis" organizira straža u Brenu i Astareji tako što

²³⁰ (10. juli 1402), THALLÓCZY – HORVÁTH, *Alsó-Szlavóniai okmánytár*, 123; ANDRIJA LUKINOVIĆ, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, sv. 5, Zagreb, 1992, 162.

²³¹ Augusta mjeseca 1398. godine Turci su u Srbiji opljačkali jedan dubrovački karavan. Iz arhivskih vijesti se saznaje da su opljačkane tkanine i životinje te da su Dubrovčani aktivno radili na tome da se njihovim trgovcima nadoknadi šteta. U tu svrhu su poslali i jednog pučanina u poslanstvo Turcima. (8. august 1398), Ref. sv. 31, f. 32; (23. august 1398), Ref. sv. 31, f. 33; (24. august 1398), Ref. sv. 31, f. 33. Indikativno je da se radilo o pučaninu, jer je postojala velika opasnost da se Turcima pošalje plemić koji je mogao biti zarobljen ili ubijen.

²³² LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 90.

²³³ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 91.

²³⁴ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 88

²³⁵ (20. novembar 1398), MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 231–33; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.418–20.

²³⁶ (3. decembar 1398), Ref. sv. 31, f. 39v.

će se obavijest širiti paljenjem vatre i dimnim signalima. U Malom vijeću je također odlučeno da se zbog sumnji o osmanskome napadu izvijeste pojedinci u kopnenim distriktima Astareje da se pobrinu za svoje poslove te da se sa svojim stvarima sklone na predviđena mjesta.²³⁷ Dakako da se radilo samo o sumnjama jer više podataka o nekom eventualnom upadu nema u arhivskim bilježnicama. Dubrovčani jednom upozoreni na osmansku opasnost, nisu željeli riskirati pa su i na sumnjive vijesti reagirali krajnje oprezno poduzimajući sve mjere da obavijeste svoje podanike o eventualnom dolasku Turaka. Čini se da su do kraja 1398. godine Dubrovčani već bili uhodani u provođenju tih mjera.

Promjena političke orijentacije: “Bossignani sunt concordati cum Turchis”

Ranije je u okviru ovog poglavlja isticano da su politički interesi velikih regionalnih sila značajno utjecali na formiranje situacije u Bosni. Posebno je to slučaj u pogledu borbe za ugarsku krunu između Ladislava Napuljskog i Žigmunda Luksemburškog koja je polarizirala političku scenu u Bosni tokom posljednje decenije 14. i prve decenije 15. stoljeća. Izgleda da je na tragu te polarizacije i izvršena promjena na bosanskom prijestolju 1398. godine kada je kralj Ostoja kao pristalica stranke Ladislava Napuljskog, vjerovatno potpomognut Turcima i Hrvojem, uspio zbaciti kraljicu Jelenu s vlasti i oboriti utjecaj Žigmundovih pristalica. To se očigledno nije podudaralo sa Žigmundovim planovima u pogledu Bosne pa je u narednom periodu intenzivno radio da skrši otpor svojih protivnika. Krajem 1398. i početkom 1399. godine njegova vojska je vršila pripreme za pohod usmjeren protiv glavnih neprijatelja u Bosanskom kraljevstvu – Ostoje i Hrvoja.

U bosanskim prilikama tog vremena Turci počinju igrati sve značajniju ulogu. To pokazuje činjenica da je 12. marta 1399. godine Žore Bokšić obavijestio iz Drijeva dubrovačku vladu da će se kralj spustiti u Humsku zemlju kako bi tamo sačekao osmanskog poslanika.²³⁸ Iako štura, ova informacija daje osnova za pretpostavku da su bosansko-osmanski odnosi već tada bili ušli u jednu sasvim novu diplomatsku fazu.

²³⁷ (6. decembar 1398), Ref. sv. 31, f. 39v.

²³⁸ “Algune nouele de nouo non auemo de schriuer, saluo che chredemo, che miser lo Re descendera in tera de Chulmo, chome aueua spato li annbasatori de Turchi”. (12. mart 1399), Div. Canc. sv. 32, ad f. 234. Usp. ЧРЕМОШНИК, “Босанска краљица Груба”, 149–50; ГЕЦИЪ, “Прилог босанској историји”, 62.

U Dubrovnik je 26. aprila došao "Çasse", poslanik bosanskog kralja, sa vijestima o krunidbi kralja Ostoje.²³⁹ Ugarski kralj je morao ponovo djelovati pa je u Budimu 27. maja 1399. odgodio sve sudske parnice Ladislava Töttösa zbog toga što je uzeo učešća u pohodima protiv Turaka i drugih neprijatelja.²⁴⁰ Uskoro potom su odgođena ročišta i nekim drugim pojedincima dužnima da se priključe kraljevoj vojsci u pohodu protiv Bosanskog kraljevstva.²⁴¹

O opsežnosti i ozbiljnosti Žigmundovih priprema svjedoči i činjenica da su krajem juna Dubrovčani vijećali o tome da mu upute poslanika kako bi posredovao u izmirenju njega i Bosne, ali taj prijedlog nije usvojen.²⁴² Istog dana se raspravljalo i o još jednoj vijesti prema kojoj je Vijeće umoljenih trebalo obavijestiti Veliko vijeće o tome šta im je pisao omiški kaštelan i šta im je rekao Pašajit; da su Dubrovčani jedno s Bošnjanima koji su u slozi s Turcima – "quod nos sumus una cum Bossignanis qui sunt concordati cum Turchis" – te da bi bolje bilo da se dubrovački poslanici nađu uz Žigmunda.²⁴³ Ni taj prijedlog na koncu nije usvojen.

U literaturi se najčešće ovo tumačilo tako da je omiški kaštelan prigovarao Dubrovčanima da moraju na ugarskom dvoru pravdati činjenicu da su zbog ustupanja Slanskog primorja u dobrim odnosima s Bošnjanima, inače osmanskim saveznicima.²⁴⁴ To s druge strane ne objašnjava spominjanje onoga što je Dubrovčanima rekao Pašajit, s kojim su se inače intenzivno dopisivali još od maja 1398. godine.²⁴⁵ Njihova prepiska posebno je učestala od proljeća 1399. kada je Pašajit pisao Dubrovčanima da slobodno šalju svoje trgovce u Srbiju, na Moraču i na Lim, gdje je imao svoje carine i dokle je očigledno sezala

²³⁹ 26. april 1399, Ref. sv. 31, f. 184v.

²⁴⁰ (27. maj 1399), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 5,127; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 18.442.

²⁴¹ (30. maj 1399), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 5,110; ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 134, 266 n. 94.

²⁴² (31. juni 1399), Ref. sv. 31, f. 134v. LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 92.

²⁴³ "Prima pars de dicendo consilio maiori quia castellanus Almixe nobis scripsit et quia Pasayt nobis misit dictum quod nos sumus una cum Bossignanis qui sunt concordati cum Turchis, essere bonum quod nostri ambaxiotori reperirent se apud nostrum dominum nostro", 31. juni 1399, Ref. sv. 31, f. 134v.

²⁴⁴ БИРКОВИЋ, *Историја*, 193–94; ТОШИЋ, "Босна и Турци", 94. Успр. НЕВЕН ИСАИЛОВИЋ, "Омиш под влашћу Хрвоја Вукчића и борба за његово наслеђе", *Историјски часопис* (2007), 133.

²⁴⁵ Dubrovčani su Pašajitu 26. maja zahvaljivali što njihovim trgovcima oprašta treći dio carine i što im je potvrdio da imaju vjeru "ГОЛѢМОГА ЦАРА ДА СЛОБОДНО ХОДЕ И ТРЪЖЕ ПО ВСИИ ЦАРЕВИ ЗЕМЛИ БЕ-ЗАБАВЕ" (26. maj 1398), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.218.

njegova realna vlast.²⁴⁶ Dubrovčani su 19. juna, samo jedanaest dana prije vijesti o savezu Bošnjana i Turaka, vijećali o onome što je Pašajit, “capitaneum gentium armorum”, po svom poslaniku Vukoslavu Nikšiću zahtijevao od njih. Odlučeno je da mu Malo vijeće odgovori najbolje što zna te da ga obdare sa 10 libri bibera i dva kvaderna, tj. sveske “carte bambacine”, odnosno kvalitetnog papira izrađenog od lana i konoplje.²⁴⁷ Detalji o onome što je skopski krajišnik htio od Dubrovčana su nepoznati, ali nije nemoguće da im je upravo tom prilikom stavio do znanja da je Bosna tada bila u dobrim odnosima s Turcima.²⁴⁸ U očima suvremenika na katoličkom Zapadu takva jedna veza već je ranije opisana kao “bezbožni savez”.²⁴⁹ Na taj način su u relativno kratkom vremenskom roku bosansko-osmanski odnosi evoluirali od krvavih “turačkih bojeva” do otvorenog “bezbožnog saveza”.

Političke zavrzlake u susjedstvu su mučile Dubrovčane i mjesec dana kasnije. Pokazuje to činjenica da nije bio usvojen ni prijedlog s kraja jula o upućivanju poslanika Žigmundu kako bi dogovorili “concordio et amore” između njega i Bosne.²⁵⁰ U to vrijeme Dubrovnik se nastojao ograditi od putnika koji su išli na dvor kralja Ladislava Napuljskog. Jedno osmansko poslanstvo je u augustu 1399. preko Dubrovnika krenulo na drugu obalu Jadrana,²⁵¹ dok

²⁴⁶ Između 30. marta i 5. aprila 1399. Dubrovčani se zahvaljuju Pašajitu što im je javio da mogu slati svoje trgovce u Srbiju na Moraču i Lim uz vjeru “господна цара великога плазита” i “вокводе пашанита” da im neće biti zabave i nepravde, a ukoliko do toga dođe “ако к тѣрчинь да мѡ се глава ѡсѣче ако ли сръбинь да мѡ се глава ѡсѣче”. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 2.219; Tu je carinu držao i u ljeto 1411. godine. Динић, “Област Бранковића”, 10, 27.

²⁴⁷ U Vijeću umoljenih je odbijen prijedlog: “Prima pars est de tractando cum isto ambaxiatore Pasayt ad ea que nobis requirit”, a usvojen je: “Secunda pars quod consilium minus respondeat eidem quam melius scierunt non affirmando ad aliqua que petiti pro ista vice” (19. juni 1399), Ref. sv. 31, f. 134. “In dicto minori consilio captum fuit de donando Vochoslauo Nicholsich sclauo qui venit ambassiatori pro parte Pasaich Turchi capitaneum gentium armorum libri x piperis et II quaternos carte bambacine” (19. juni 1399), Ref. sv. 31, f. 61

²⁴⁸ Dubrovčani su inače tokom ljeta 1399. godine imali dobre odnose s osmanskim zapovjednicima u zaleđu s kojima su rješavali pitanja vezana za trgovinu i slobodan prolaz kroz njihove zemlje. Pisali su 28. jula 1399. “славномѡ и многопрѣхубрейнѡмѡ паче веленарочитѡмѡ великомѡ вокводи сарханѡ” izražavajući radost zbog njegovog dolaska, zahvalivši mu se za vjeru da se slobodno trguje. Nisu propustili priliku požaliti mu se kako su uzalud molili Pašajita da vrati robu otetu u jednoj pljački dubrovačkih trgovaca. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 2.222–23.

²⁴⁹ (21. septembar 1374), НАЛЕСКИ, *Un Empereur de Byzance a Rome*, 301 n. 3.

²⁵⁰ (26. juli 1399), Ref. sv. 31, f. 135.

²⁵¹ Dmitar, sin kralja Vukašina, boravio je u Dubrovniku augusta mjeseca 1399. godine. Ђирковић, “Поклад краља Вукашина”, 157; Ђирковић, *Историја*, 194. U pismu vojvodi Hrvoju iz 8. aprila 1400. Dubrovčani navode da je u isto vrijeme kada i Dmitar, u gradu boravilo osmansko poslanstvo, dakle u augustu 1399. Pogrešna je tvrdnja, bazirana na

je i poslanik bosanskog kralja i Hrvoja u Dubrovniku 5. oktobra 1399. također tražio prijevoz za Apuliju, ali je bio odbijen uz molbu da komunu ne upliće u potencijalno problematične odnose s ugarskim pretendentom.²⁵²

Početkom oktobra Turci su intenzivirali svoje diplomatske odnose sa bosanskim velikašima i državama u njihovom neposrednom susjedstvu. Tada su Dubrovčani zahvaljivali županu Ozrinu Kopijeviću i njegovom gospodinu knezu Pavlu Radinoviću, jer su im pismom javili da im stiže osmanski poslanik.²⁵³ Tek iz kasnijih izvora se saznaje da je to bio zvečanski kefalija Feriz. Iz pisma je teško zaključiti kakav je bio odnos župana Ozrina i kneza Pavla s Turcima, te zbog čega su i kako došli do informacija o kretanju osmanskog poslanika. Vjerovatno se neće puno pogriješiti ako se pretpostavi da je prije svog polaska u Dubrovnik kefalija Feriz barem neko vrijeme boravio na dvoru kneza Pavla. Istog dana kada su sastavili svoje pismo zahvale županu Ozrinu, Dubrovčani su odlučili da ne jave vojvodi Sandalju novosti o Turcima, ali su ih ipak saopćili vojvodi Radiču Sankoviću.²⁵⁴ Nije jasno koji su se motivi krili iza ovakvog dubrovačkog postupka i zbog čega su vojvodi Sandalju uskratili informaciju da se osmanska vojska skuplja u Srbiji s namjerom da krene prema Zeti i drugdje.²⁵⁵ Narednog dana, 4. oktobra 1399, u Vijeću umoljenih usvojen je prijedlog da se knezu i Malom vijeću daju ovlasti da se nagode s Pašajitovim poslanikom, zvečanskim kefalijom Ferizom, kako se ne bi obavezala dubrovačka općina ni njeni trgovci.²⁵⁶ Za svoje učešće u ovoj misiji kefalija Feriz je nagrađen sa 50 perpera.²⁵⁷

tom pismu Hrvoju, da je Dmitar u Dubrovniku bio i 1400. godine, koju iznosi АЛЕКСАНДРА ФОСТИКОВ, "О Дмитру Краљевићу", *Историјски часопис* 49 (2002), 56–57.

²⁵² (5. oktobar 1399), Ref. sv. 31, f. 137v. Zbog toga su se bosanski velikaši morali snalaziti i svoje poslanike upućivati kralju Ladislavu drugim putevima, prvenstveno preko Trogira, RAČKI, "Notae Joannis Lucii", 255.

²⁵³ Dubrovčani su mu odgovorili: "Писаник твоє любве примисмо и раздмѣсмо цю нам списа за тѣрка кон к намъ гред · за то ми захвалюємо господиѣ кнездъ павлѣ како срьдчномѣ и старомѣ добромѣ приателю а и тебѣ како драгѣ приателю кон сте наамъ дали видѣть ..." (3. oktobar 1399), STOЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.477. Sačuvan je i stećak župana Ozrina s natpisom. Vidi: VEGO, *Zbornik*, 4.35.

²⁵⁴ Nije usvojen prijedlog: "Prima pars de dando scire voyuode Sandal de nous quia habemus de Turchis", a usvojeno je: "Prima pars de dando scire voyuode Radiz de nous quia habemus de Turchis" (3. oktobar 1399), Ref. sv. 31, f. 137.

²⁵⁵ "... а ѡ гласовѣхъ имамо за гласе крѣ се тѣрци кѣпе ѡ срблѣ на зетѣ и дрѣгоиде да не вѣмо кѣдѣ тези за сѣди гласове имамо ако кок на прѣдѣ ѡзимамо хокѣмо твоки любвѣ списать а и башѣ милость молимо ако ви кок гласове ѡзимате да бѣдит милост даи нам видѣть" (3. oktobar 1399), STOЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.134.

²⁵⁶ (4. oktobar 1399), Ref. sv. 31, f. 137v.

²⁵⁷ "In ipso minori consilio captum fuit de portando ad consilium maius de donando isti Felix Turcho qui ad nos accessit pro parte Pasayt ab yperperorum quinquaginta infra" (6. oktobar

I u toku naredne godine bosansko-osmanski odnosi su se razvijali u pozitivnom smjeru. Početkom 1400. godine u Drijeva su stigli novi osmanski poslanici s namjerom da idu dalje u Apuliju. Kako su im tamošnji Dubrovčani zapriječili nastavak putovanja, vojvoda Hrvoje je uputio protestno pismo u Dubrovnik. U njemu je istakao da “се тѣжи годподинѣ краль встоиѣ” jer su njihovi ljudi zaustavili u Drijevim “после тѣрачке и не дали-мѣ прѣко мора поити”. Dubrovčani su 8. aprila 1400. sastavili odgovor, pravdajući se da se to sve desilo bez njihova znanja, jer oni ne ulaze “мегю крала босаньскога и мегю крала ѣгрьскога и тѣракъ”, obećavši da će pronaći i kazniti krivce. Kao dodatni залог svoje nevinosti Dubrovčani su kralja Ostoju podsjetili na slučaj iz augusta 1399. kada su pustili osmanske poslanike “да минѣ прѣко мора” uprkos nastojanjima Dmitra, sina kralja Vukašina, koji im je savjetovao da to ne čine.²⁵⁸

U pozadini tih dešavanja se nailazi na tragove konstantne pripravnosti ugarske vojske za ratove protiv Turaka i Bosne. Palatin Bubek je odgađao ročišta za sudionike kraljevskih pohoda 3. juna, 26. augusta i 6. novembra 1399. U januaru i februaru 1400. hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban i glavnokomandujući u pohodu protiv Bošnjana i Turaka Nikola II Gorjanski je odgodio sve parnice protiv nekih sudionika te ekspedicije.²⁵⁹ Slične odluke postoje i za 29. juli i 10. august 1400. kada su dvojici ratnika angažiranim na čuvanju utvrda na granicama prema Bosanskom kraljevstvu odgođena zakazana ročišta.²⁶⁰ Osim ovih dokumenata, stvarnih tragova o borbama nema.

Utaboreni 23. septembra 1400. kod Jaruga na Savi, spremali su se mačvanski banovi Franjo Bubek i Ivan Morović za akciju protiv Turaka, vjerovatno za prodor u Bosnu ili Mačvu, ali nema vijesti da bi to konkretno potvrdile.²⁶¹ Naprotiv, krajem 1400. ili na samom početku 1401. teško su stradali posjedi kraljevih pristaša u okolici Požege, Našica, Gorjana i Levanjske Varoši, a za pu-

1399), Ref. sv. 31, f. 69; “Prima pars est de donando Felis Çephilliae Sueçagni Turcho, qui venit ambassiator Ragusii pro parte Pasaiith Turchi” (7. oktobar 1399), ISTO, f. 196. Tog su dana Dubrovčani uputili pismo Pašajitu javljajući mu da su uredili pitanja o carini s njegovim opunomoćenikom Ferizom, te ga mole da i on to potvrdi. (7. oktobar 1399), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.219–20. Feriz je donio “листь великаго господара цара блазида з белѣгом царевѣмъ” kojim ovlašta Pašajita da se sporazumije s Dubrovčanima i pismo Pašajita koji to svoje pravo prenosi na Feriza.

²⁵⁸ (8. april 1400), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.448.

²⁵⁹ Ban Nikola II. Gorjanski bio je “... presentisque regie expeditionis contra Boznenses et potencias Turcarum perfidissimorum instaurande capitaneus generalis” (1. februar 1400), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 5.149. ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 266 n. 99.

²⁶⁰ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 92

²⁶¹ (23. septembar 1400), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 5.212.

stošenje su optuženi Bošnjani i Turci.²⁶² Dio te vojske prešao je također i preko Une i napao cistercitsku opatiju Topusko i Zrin.²⁶³ U jednoj ispravi požeškog kaptola od 21. februara 1401. godine se kaže kako im je došao lično neki Farkaš, sin Tome sina Ilije de Graduch i pokazao svoju raniju ispravu (istog kaptola), svu oštećenu od vode u koju je upala kad je bježao u strahu od Turaka, te ih je molio da mu izdaju novu.²⁶⁴ O tim akcijama protiv bosanske i osmanske vojske svjedoči i Žigmundova povelja zagrebačkom biskupu Eberhardu, izdana 6. januara 1401. godine, za zasluge u odbrani od Turaka i "posebno Bošnjana naših dobro poznatih protivnika".²⁶⁵

I u nastavku te godine bosanske trupe predvođene Hrvojem, ojačane osmanskim kontingentima, vjerovatno u proljeće 1401. opsjedale su Knin, pljačkajući, ubijajući i čineći zlodjela. U Hrvojevo zarobljeništvo dospio je knez Ivan Blagajski, oslobođen tek nakon što je platio visoku otkupninu.²⁶⁶ Upravo tada, u proljeće 1401, zavjerenička grupa ugarske vlastele zatočila je kralja Žigmunda u budimskoj utvrđi.²⁶⁷ Poslije toga je Zadar priznao Ladislavljevu vlast, Klis je 1401. pao u ruke Ivana Nelipčića, a u proljeće 1402. su Trogir i Šibenik konačno priznali vlast Ladislava Napuljskog.²⁶⁸

Može se reći da je Žigmundovo tvrdoglavo i gotovo slijepo nastojanje da potčini Bosnu i njene velikaše indirektno otvorilo vrata za stupanje Turaka u bosanske redove, odakle su se borili upravo protiv njega i njegovih pristalica. Stoga je jasno zbog čega je Žigmund saveznike za svoje ambiciozno zamišljene pohode protiv osmanske vojske tražio na svim stranama, izuzev u Bosni prema kojoj će nepovjerenje gajiti sve do smrti.²⁶⁹

* * *

Ni deset godina nije bilo prošlo od smrti kralja Tvrtka kada je bosanska vlastela uspostavila veze s Turcima. Od prvobitnih žestokih međusobnih okršaja do uzajamne suradnje i jedni i drugi prošli su put pun zapleta i preokreta.

²⁶² IVE MAŽURAN, "Đakovo i bosansko-đakovačka biskupija od 1239. do 1536. godine", *Diacovensia* 1 (1995), 128 n. 96.

²⁶³ (14. april 1401), ŠIŠIĆ, "Nekoliko isprava iz početka XV st.", 158; (30. novembar 1402), LUKINOVIĆ, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, 5.173.

²⁶⁴ (21. februar 1401), ŠIŠIĆ, "Nekoliko isprava iz početka XV st.", 154.

²⁶⁵ (6. januar 1401), ŠIŠIĆ, "Nekoliko isprava iz početka XV st.", 132.

²⁶⁶ (22. april 1406), THALLÓCZY – BARABÁS, *A Blagay-család oklevéltára*, 220–21.

²⁶⁷ ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 206.

²⁶⁸ БИРКОВИЧ, *Историја*, 195.

²⁶⁹ SZAKÁLY, "Phases of Turco-Hungarian Warfare", 75; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 180.

Ključni događaj u prvoj fazi predstavljalo je osmansko osvojenje Skoplja 1391. te potčinjavanje Vuka Brankovića naredne godine. U Skoplju je tada organizirano vojno krajište na čelu s Pašajitom. On i njegovi nasljednici su u narednih sedam decenija predvodili napade na Bosnu i nadgledali propast Bosanskog kraljevstva. Gotovo sve poslove vezane za Bosnu sultani su prepuštali njima, što je u dugoročnom smislu predstavljalo ispravnu stratešku odluku. Ovladavši zemljom Vuka Brankovića, Turci su dobili posjede direktno naslonjene na bosanske granice sa ključnim postajama i komunikacijama za put prema Bosni. Od tada su i njihovi napadi na Bosansko kraljevstvo postali češći i snažniji.

Šta god su skopski krajišnici pokušali postići u Bosni, nailazili su na složan i organiziran otpor bosanske vlastele. Plemići iz raznih krajeva kraljevstva bili su darivani za svoje hrabro i bespoštedno sudjelovanje u “turačkim bojevima”. Njihovu snagu i volju mogle su slomiti samo političke intrige. Od dolaska Žigmunda Luksemburškog na ugarsko prijestolje Bosna je zauzela prema njemu protivnički stav. Poslije smrti kralja Tvrtka kao alternativa Žigmundu pojavio se pretendent Ladislav Napuljski, sin ubijenog ugarskog kralja Karla Dračkog. Praktični Bošnjani nastojali su u sukobu ove dvojice prekomorskih protivnika za sebe izgraditi bolje pozicije. Gravitirali su čas prema jednom, čas prema drugom, kako su prilike nalagale.

U tom smislu je sudbina bosansko-osmanskih odnosa bila određena činjenicom da je Ladislav, upravo u vrijeme najžešćih osmanskih napada na Ugarsku iz pravca Srbije, sklopio savez sa sultanom Bajazidom. Onda kada su se približavali Ladislavu, značilo je to za bosansku vlastelu i približavanje Turcima. Konačno formaliziranje tih odnosa odgodila je Žigmundova pobjeda u Bosni u posljednjim godinama vladavine kralja Dabiše. Ugarski kralj nije uspio u potpunosti iskoristiti ono što je postigao u Bosni jer je tada bio zauzet smrću supruge, što je uzdrmalo njegovo pravo na vladavinu Ugarskom, i žestokim osmanskim napadima u predjelima donjeg Dunava.

Privremeno kompromisno rješenje u Bosni, pronađeno u vladavini Dabišine udovice Jelene, bilo je izvodivo samo u periodu dok Žigmund nije konsolidirao svoj položaj u Ugarskoj poslije strahovitog poraza kod Nikopolja. Promjena je nastupila poslije bezuspješnog osmanskog napada na Bosnu početkom 1398. godine i očitovala se u smjeni na bosanskom prijestolju. Novi kralj, Stefan Ostoja, bio je Ladislavljev čovjek, a time i osmanski čovjek. Njegovom pojavom na historijskoj sceni osmanski napadi su privremeno zamijenjeni savezničkim odnosima. Svoj antiugarski stav, oličen u protivljenju Žigmundu, Bošnjani su krunisali savezom s Turcima. Tako se u Ostojinu vrijeme množe podaci o osmansko-bosanskoj suradnji u borbi protiv Ugarske, a saču-

vani su i tragovi da je bosanska vlastela pomagala osmanskim poslanicima da pređu more na putu prema Napulju.

Taj politički kurs doživio je svoj vrhunac u krunidbi Ladislava Napuljskog za ugarskog kralja obavljenoj 1403. godine u Zadru. Bio je to, međutim, antiklimaks širokih proporcija. Oslanjanje na Ladislava predstavljalo je ulogu u nesigurno "poslovanje" iz kojeg se veoma teško bilo izvući. Bosanska vlastela je skupo platila svoju grešku. Kumovala su tome i krupna dešavanja na međunarodnoj političkoj pozornici koja su nezaustavljivo mijenjala svijet u bosanskom okruženju. Teren je pripreman za korjenite promjene. Velike katastrofe pratili su veliki usponi.

IV

DECENIJA OSMANSKOG GRAĐANSKOG RATA: NOVA PRESTROJAVANJA NA POLITIČKOJ POZORNICI BOSNE (1402–1413)

Prva decenija 15. stoljeća donijela je ogromne preokrete u regiji koji su nastupili raspadom jedinstvene osmanske vlasti nakon Bitke kod Angore 1402. godine i izbijanjem dinastičke krize u narednih desetak godina. U prethodnom periodu se u osmanskoj državi ustalila praksa da samo jedan sin preminulog vladara preuzima vlast u carstvu nakon što bi svi drugi pretendenti na prijestolje ranije bili eliminirani. Nepredviđeni ishod Angorske bitke, kada je oca nadživjelo više sinova, stavio je na probu takav sistem i njegovu opravdanost doveo pod znak pitanja.

Brojni autori su kasnije, nadahnuti patriotskim motivima, razmatrali ovaj period vidjevši u njemu propuštenu priliku kršćanskih vladara Balkana da se konačno i u potpunosti riješe osmanske prevlasti. Istovremeno su mnogi historičari postavljali pitanje kako je Osmansko carstvo uopće moglo preživjeti takav jedan slom i ponovo se, poslije relativno kratkog perioda, vratiti na iste one pozicije kakve je imalo prije Bitke kod Angore, pa čak i bolje. Katastrofu takvih razmjera mogao je nadživjeti samo izuzetno vitalan državni organizam s čvrstim temeljima. Država koja je postojala oko jedno stoljeće toliko se bila ukorijenila u svijest svojih podanika i neprijatelja da je ni tako teška prijestolna kriza nije mogla izbrisati s historijske karte. Svi su se ponašali kao da Osmansko carstvo i dalje postoji, ali da djeluje u nešto izmijenjenim uvjetima i krnjim granicama. To je bio i jedan od uzroka ponovnog brzog uspona osmanske moći kojoj su bila "dosuđena" još cijela stoljeća.

U ovom periodu je primjetno smanjenje spomena osmanskih upada na bosansko tlo, ali i uopće prisustva Turaka u Bosni onako kako su obilježili posljednju deceniju 14. stoljeća. To je sve bilo u skladu s općim kretanjima u

Osmanskom carstvu pošto je odmah poslije Angorske bitke na Balkanu vlast preuzeo princ Sulejman primoran da se oslanja na podršku kršćanskih država. Promjenom takvog stanja izmijenio se i osmanski odnos prema Bosni. Unatoč činjenici da su se tada svi pozabavili svojim problemima, suradnja bosanske vlastele s Turcima nije prekidana ni poslije 1402. godine. I dalje su tekle razmjene poslanstava, pojedini su bosanski velikaši držali osmanske najamnike, a i sam kralj Žigmund je svoje pohode protiv Bosne predstavljao kao antiosmanske kampanje vođene podjednako protiv neprijatelja križa – i Bošnjana i Turaka. Takvom je politikom bosansku vlastelu samo dodatno udaljavao od sebe.

Dramatični preokret na početku epohe: Bitka kod Angore 1402. godine i njene posljedice

Brzo osmansko napredovanje i osvajanja na Balkanu i Anadoliji suvremenicima su se činili nezaustavljivima. Nekoliko pokušaja da se vojno potisnu završili su teškim neuspjehom. Stoga je svima na Zapadu dobro došao neočekivani i dramatični preokret od 28. jula 1402. godine kada su snage mongolskog vladara Timura “Hromog” u blizini Angore potpuno potukle Turke i zarobile njihovog sultana Bajazida “Munju”.¹ Historičari se slažu u ocjeni da bi Bizantsko carstvo znatno ranije prestalo postojati da se kojim slučajem nije desila Bitka kod Angore.²

Sukob je izbio nakon što je Bajazid poražavanjem kadije Burhanedina te zauzimanjem Sivasa i Malatye došao u kontakt s Timurovom rastućom državom koja se tada na istoku protezala do Azerbajdžana i dijelova Kavkaza, obuhvatajući prostranstva od Anadolije do Indije.³ Ishod ove bitke nije trebao biti iznenađujući za suvremenike. Timur je vladao ogromnom državom a čak su i njegove pripreme za bitku bile bolje jer je duže vremena boravio u blizini Angore zauzevši povoljniji položaj.⁴ Održavao je i kontakte s državama na Zapadu gdje se s nestrpljenjem priželjkivao njegov uspjeh.⁵ Dubrovčani su još novembra 1400. godine izvještavali kneza Pavla Radinovića da “ВЕЛИКИ ГОСПО-

¹ MARIE-MATHILDE ALEXANDRESCU-DERSCA, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Bucarest, 1942; GUSTAV ROLOFF, “Die Schlacht bei Angora (1402)”, *Historische Zeitschrift* 161 (1940), 244–62; ГАВРО ШКРИВАНИЊ, “Ангорска битка (28. јула 1402)”, *Војноисторијски гласник* 2 (1964), 53–76.

² OSTROGORSKY, *Geschichte*, 460; KLAUS-PETER MATSCHKE, *Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz*, Weimar, 1981, 34.

³ BEATRICE FORBES MANZ, *The rise and rule of Tamerlane*, Cambridge, 1989, 1–2.

⁴ ROLOFF, “Die Schlacht bei Angora”, 251.

⁵ ALEXANDRESCU-DERSCA, *La campagne de Timur*, 40; ĐURIĆ, *Sumrak Vizantije*, 98.

ДИН ТАТАРСКИ ПРИМИ ВЕЛИКЪ СЕВАСТИЮ”,⁶ što znači da su glasovi o Timurovom napredovanju stizali i do Bosne.

Kao i inače, o brojnoj snazi suprotstavljenih sila je nezahvalno govoriti.⁷ Zna se da su u bici sudjelovali i sultanovi srpski vazali, knez Stefan Lazarević, postavljen na desnom krilu, uz svoje rođake, sinove Vuka Brankovića.⁸ Poslije mongolske pobjede nastupio je opći kaos.⁹ Nije se znalo šta će Timur poduzeti sljedeće, ali je posebno radio na tome da razbijenu osmansku državu što duže zadrži u tom stanju. Pljačkajući i krećući se slobodno po Anadoliji, Mongoli su zauzeli veće gradove: Nikeju, Bursu, Efes, Smirnu, Cezareju, te čitavu južnu obalu Anadolije. U općoj pometnji bilo je važno spasiti živu glavu, pa su mnogi Turci pokušali preći preko mora i utočište pronaći na balkanskom dijelu carstva.

Timur izgleda nije imao snage, a čini se ni ambicija, da dalje iskorištava pobjedu u smislu prebacivanja svojih trupa u Evropu. On se još samo neko vrijeme zadržao u Anadoliji a uz njega je kratko boravio i Bajazid, koga je smrt zatekla u martu 1403.¹⁰ U Anadoliji je mongolski vladar uspostavio stanje kakvo je bilo u vrijeme vladavine sultana Murata, povrativši sve one teritorije koje je u protekloj deceniji Bajazid bio pripojio svojoj državi.¹¹ Timur je Osmansko carstvo htio pretvoriti u tek još jedan anadolski emirat pod svojom vlašću, te je nastojao podijeliti neke posjede Bajazidovim sinovima i među njima raspiriti netrpeljivost što bi dodatno produbilo propast Turaka. Ostavio je Isu u Bursi, Mehmeda je učinio gospodarem Amasye, dok je Musu prvobitno zadržao kod sebe prepustivši ga bratu Mehmedu tek u proljeće 1403. Oni su Timura prizna-

⁶ “У СѢХЪ ДНЕХЪ ИМАСМО ГЛАСОВЕ ПО МОРЕ Ѡ КАТРЕГЪ ВНЕТАЧЬЦѢХЪ ПРАВЕ КРЬ ВЕЛИКИ ГОСПОДИН ТАТАРСКИ ПРИМИ ВЕЛИКЪ СЕВАСТИЮ И ПЛѢНИ И ѠЗВРАТИ СЕ ОПЕТ А ПАЛАЗИТА ПРАВЕ Ѡ ВРѢСИ, И ДА К РАСПѢСТИЛЬ ВОИСКЕ - ТЕИ ГЛАСЕ ИМАМО АКО ТВОЯ МИЛОСТ ИМА КОК ГЛАСОВЕ А МОГЪ СЕ ѠПИСАТЬ МНОГО МОЛИМО ВѢДИТ МИЛОСТ ѠПИШИ НИ” (30. novembar 1400), Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 1.247.

⁷ ALEXANDRESCU-DERSCA, *La campagne de Timur*, 68.

⁸ Pouzdani podaci o tome nalaze se kod Konstantina Filozofa. ШКРИВАНИЋ, “Ангорска битка”, 58. Vidi također: ALEXANDRESCU-DERSCA, *La campagne de Timur*, 74, 77.

⁹ FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 259.

¹⁰ ĐURIĆ, *Sumrak Vizantije*, 99.

¹¹ MATSCHKE, *Die Schlacht bei Ankara*, 9; DIMITRIS J. KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, Leiden, 2007, 2, 44. Timur je ponovo uspostavio samostalnost starih emirata Saruhana, Aydina, Menteşe, Hamida, Germijana i Karamana. Razaranje u samoj Anadoliji bilo je strahovito. Dukas prenosi da su Timurove snage, “idući od grada do grada, ostavljali takvu pustoš da se više nije mogao čuti ni lavež psa, ni zvuk kokošiju, ili plač djeteta”. DOUKAS, *Decline and Fall of Byzantium*, 99. O Timurovom pustošenju Anadolije vidi i FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 24.

vali za svog sizerena.¹² Ispočetka je najbolju poziciju imao najstariji Bajazidov sin emir Sulejman, jer je prešao na Balkan s vojnicima i administrativnim aparatom carstva.¹³ Timur ga je priznao vladarem osmanskih prekomorskih posjeda a takvo je stanje samo pospješivalo katastrofu i kaos.¹⁴ Zadovoljan postignutim, Timur se vratio na istok prema Samarkandu, da bi kroz par godina kasnije i sam preminuo 1405. na jednom pohodu protiv Kine.¹⁵

Bitka kod Angore i slom osmanske države su neminovno utjecali i na situaciju u Rumeliji. U decembru 1402. Dubrovčani su pisali skopskom krajišniku Pašajitu, koji je po svoj prilici i lično sudjelovao u borbama, iskazavši žaljenje što je carstvo “*ꙋ расхѡмѣри и ꙋ немирѡ*”, te su ga molili da posebno pazi njihove trgovce. Isticali su da im odgovara da je Osmanska država “*ꙋ мирѡ и ꙋ кѡдиньствѡ како сте и прѣ били*”.¹⁶ Glasovi o ishodu Angorske bitke dopirali su i do Bosne. U jednom dosta oštećenom nedatiranom dokumentu vidi se da su Dubrovčani svojim poslanicima kod Sandalja savjetovali da vojvodi prenesu ono šta su o Turcima i Tatarima čuli od mletačkih zapovjednika.¹⁷ Uskoro su u Bosnu nekim alternativnim kanalima stigle i vijesti o zarobljenicima s Kosova.

Dok je Sulejman poslije Angorske bitke čvrsto držao Balkan, uz sklopljen sporazum s kršćanskim državama Zapada,¹⁸ njegova braća su se borila za

¹² ELIZABETH A. ZACHARIADOU, “Suleyman çelebi in Rumili and the Ottoman chronicles”, *Der Islam* 60 (1983), 287; KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 63.

¹³ Naslov emir (tur. zapovjednik) činio je integralni dio njegovog imena. Javlja se na njegovom novcu i dokumentima koje je izdavao. To je našlo odraza u bizantskim i zapadnim izvorima koji njegovo ime najčešće navode u obliku Musulman (skraćeno od Emir Sulejman) ili slično. KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 41–43. Pored ove četvorice braće u izvorima se javljaju još Mustafa i Jusuf, ali oni nisu igrali značajniju ulogu u prijestolnim borbama do 1413. godine. ZACHARIADOU, “Suleyman çelebi in Rumili”, 269; KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 41.

¹⁴ FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 22.

¹⁵ FORBES MANZ, *The rise and rule of Tamerlane*, 73, 13.

¹⁶ U Vijeću umoljenih nije usvojena odluka: “Prima pars est de faciendo mencionem in litteris mitendis Passait Turcho existenti ad partes Sclauonie de morte ciuium nostrorum mortuorum in Sclauonia per exercitum de Turchorum predictorum”. Nije usvojeno ni: “Prima pars est de condolendo eidem Passait in dictis literis de caxu conflictus Turchorum”, nego: “Secunda pars est de non condolendo” (11. decembar 1402), Ref. sv. 32, f. 130v. Narednog dana su mu ipak pisali: “а сѡди ето чѡкмо да сте ꙋ расхѡмѣри и ꙋ немирѡ тер ни к недраго волѣли бисмо да стоите ꙋ мирѡ и ꙋ кѡдиньствѡ како сте и прѣ били ...” (12. decembar 1402), STOЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.221–22. Istog dana su pisali i Balabanu preporučujući mu svoje trgovce: “... гдѣ се намѣришь и кѡдѣ вѡладаш вѡдите ти наши трѣговци прѣпорѡчени ...” (12. decembar 1402), ISTO, 225.

¹⁷ “Item raxoniati al ditto voyuoda le nouvelle che habiamo de li Turcho et le nouvelle de li Tartari per lo capitano de le Veneciani” (prije 1. februara 1403. [?]), Lett. di Lev. sv. 4, f. 2.

¹⁸ Sporazum, koji je Bizantskom carstvu garantirao velikodušne ustupke, samo je sačuvan u nedatiranom prijevodu s turskog na talijanski jezik. GIORGIO M. THOMAS, *Diplomatarium*

prevlast nad anadolskim posjedima. U bratoubilačkom ratu Mehmed je prvo porazio Isu tako postavši vodeći osmanski vladar u Anadoliji.¹⁹ Uskoro je Sulejman oteo zemlje od Mehmeda i učvrstio se na obje strane Dardanela.²⁰ Njemu su se Mlečani obraćali kao “caru Turaka”.²¹ Dok je boravio u Anadoliji, Sulejman je održavao mir s kršćanskim vladarima na Balkanu.²² To je bila ustaljena praksa i ranijih, ali i kasnijih osmanskih vladara, koji su se posebno trudili da ne otvaraju istovremeno rat na dva fronta. Stoga su rijetko bilježeni sukobi s Turcima između 1403. i 1410. godine.²³ Sulejmanov položaj je bio najsnažniji, kontrolirao je Rumeliju i većinu Anadolije, uspijevao je održati *status quo* i ubirati godišnje tribute od kršćana.²⁴ U to vrijeme i u tim okolnostima bio je to maksimum.

U ovom periodu nisu bilježeni križarski pohodi protiv Turaka. Umjesto toga kršćani Zapada su slijedili defanzivnu taktiku. Suvremenicima je u interesu bilo da u bratoubilačkim borbama stalno podržavaju slabije kako bi utjecali na to da se sukob što više produži, a time i prolongira agonija Osmanskog carstva. Na početku je izgledalo da je upravo Mehmed, kasniji sultan, bio osmanski princ iza koga se krila najmanja prijetnja za uspostavljanje stare slave carstva.²⁵ Osim toga, upravo u tom periodu su izbile ključne borbe za prevlast u

Veneto-Levantinum, sv. 2, Venetiis, 1899, 290–93; GEORGE T. DENNIS, “The Byzantine-Turkish Treaty of 1403”, *Orientalia Christiana Periodica* 33 (1967) 72–88.

¹⁹ Isa Čelebi je smatran vodećim osmanskim vladarom u Anadoliji, ali njegova prevlast nije dugo trajala. U jednom denoveškom dokumentu iz Pere, pisanom marta 1403. godine, a koji se odnosio na dešavanja iz januara, njegovo ime bilo je praćeno bilješkom “koji je tada vladao Turskom”, IORGA, *Notes et extraits*, 2.85. Narednog dana Đenovljani su poslali ambasadora njegovom bratu Mehmedu “koji vlada Turskom”. ZACHARIADOU, “Suleyman çeledi in Rumili”, 284. FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 55; KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 79. Iako je hronologija ovih događaja nejasna, sigurno je da je Isa do septembra 1403. godine bio mrtav i da je Mehmed kontrolirao veći dio Anadolije. Već u martu 1404. taj Mehmedov utjecaj suzbio je novi napad Sulejmana koji je tada osvojio Bursu. KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 80, 97.

²⁰ KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 110.

²¹ “musulmanum Zalabi imperatorem Turchorum” (30. mart 1406), THOMAS, *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, 2.297. Sulejman je bio prisutan u Anadoliji od marta 1404. gdje je zauzeo Bursu, Angoru i još neke značajne predjele. Poslije toga se kratko vratio u Rumeliju, da bi zatim ponovo u ljeto 1405. godine prešao u Anadoliju gdje se sukobio s bratom Mehmedom. ZACHARIADOU, “Suleyman çeledi in Rumili”, 291; KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 126.

²² ZACHARIADOU, “Suleyman çeledi in Rumili”, 291; KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 118. U vrijeme Sulejmanovog boravka u Anadoliji osmansku vlast u Rumeliji predstavljali su Pašajit u Skoplju i Jusuf-beg u Tırhali. KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 127.

²³ ZACHARIADOU, “Suleyman çeledi in Rumili”, 291; KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 118.

²⁴ ZACHARIADOU, “Suleyman çeledi in Rumili”, 292.

²⁵ KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 107; DIMITRIS KASTRITSIS, “Religious Affiliations and Political Alliances in the Ottoman Succession Wars of 1402–1413”, *Medieval Encounters* 13 (2007), 223.

Ugarskoj i one su dosta utjecale na to da se ne poduzme objedinjena akcija protiv Turaka. Tome svakako treba pridodati i podjelu papinstva u Zapadnoj Evropi te nastavak neprijateljstava u okviru Stogodišnjeg rata između Engleske i Francuske.²⁶ Na sve to došle su ugarske vojne ekspedicije na Bosnu od 1404. godine, iz kojih su na kraju najviše profitirali Turci.

Rat Bosne s Dubrovnikom i reakcija kralja Žigmunda

Za vrijeme trajanja sudbonosnih dešavanja u Osmanskom carstvu, na drugom kraju spektra odvijali su se također monumentalni događaji. Razvoj političke situacije u Ugarskoj, gdje je Žigmund u aprilu 1401. godine završio kao bespomoćni zarobljenik, pogodio je pristalicama Ladislava Napuljskog u Bosni te su počeli aktivnije raditi na pripremanju njegovog puta prema ugarskoj kruni.

Žigmund je u svojoj borbi za prijestolja u Češkoj i Njemačkoj ostao bez potpore pape Bonifacija IX i ugarskog klera jer su se i oni svrstali uz Ladislava Napuljskog.²⁷ Ovakvim stanjem u Ugarskoj jedina osoba koja je mogla u neku ruku iskoristiti raspad Osmanskog carstva bila je paralizirana vlastitom nemoći i protivljenjem do jučer vjernih barona. Krajem jula 1403. Žigmund je došao iz Češke te se na javnoj ceremoniji kod Ostrogonu okrunio krunom sv. Stjepana kako bi odgovorio na Ladislavljeve pretenzije i javnosti pokazao ko je istinski vladar kraljevstva. Nedugo poslije toga uslijedila je još jedna krunidba. I Ladislav Napuljski je krunisan za ugarskog kralja u Zadru 5. augusta i to vijencem nepoznatog porijekla.²⁸ Razlike u pristupu dvojice vladara evidentne su iz njihovih poteza poduzetih nakon krunisanja. Žigmund je općom amnestijom, podijeljenom u oktobru 1403, učvrstio svoju poziciju u Ugarskoj te ponovo poveo aktivniju politiku na jugu svoje zemlje,²⁹ dok je Ladislav napustio dalmatinsku

²⁶ KASTRITSIS, "Religious Affiliations and Political Alliances", 225.

²⁷ Politički sukob između pape i Žigmunda posljedica je činjenice da je Bonifacije IX podržao svrgavanje Žigmundovog brata Vaclava s mjesta rimsko-njemačkog cara i dovođenje Ruprechta od Pfalza. Razlaz između njih postao je konačan nakon što je papa pružio podršku Ladislavu Napuljskom. Da kazni crkvene krugove zbog neukazanog povjerenja, Žigmund je posegnuo za mjerom koja mu je dobro došla i za poboljšanje stanja u kraljevskoj blagajni. Između 1404. i 1417. ostavljao je upražnjene nadbiskupije i biskupije, ili je na ta mjesta postavljao sebi odane ljude, uključujući i velikaše, čime su prihodi tih stolica djelimično usmjereni prema državnoj kasi. IMRE BARD, "The Break of 1404 Between the Hungarian Church and Rome", *Ungarn-Jahrbuch* 10 (1979), 63–64.

²⁸ (5. august 1403), LJUBIĆ, *Listine*, 4.479–80. ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 158.

²⁹ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 121.

obalu još u novembru te godine imenovavši Hrvoja Vukčića hercegom splitskim i svojim namjesnikom u Ugarskoj, Hrvatskoj, Dalmaciji i Bosni.³⁰ Na taj način je propuštena historijska prilika da se afirmira ona politika koju je vodila bosanska vlastela u toku protekle decenije. Slična se mogućnost više nikada nije ukazala.

Nakon Žigmundovog oslobođenja Dubrovčani su otvoreno stali na njegovu stranu budući da su ga i ranije podržavali. To vodećim ličnostima u Bosni nije išlo na ruku jer su zastupali interese njegovog protivnika.³¹ Situacija je izgledala mirna još početkom 1403, a u aprilu su Dubrovčani čak pozvali kralja Ostoju i Hrvoja da dođu u grad i obidu svoje kuće.³² Za povod sukobu iskorištena je situacija oko dvojice bosanskih bjegunaca, vlastelina Pavla Maštrovića i Pavla Radišića, pošto ih Dubrovčani nisu namjeravali predati kralju Ostoji.³³ No pravi motiv bosanskog kralja je bila želja da se Dubrovnik odvoji od Žigmunda. Stoga je tražio da Dubrovčani istaknu njegovu zastavu, da ga prihvate za svog gospodara i da mu vrate Slansko primorje.³⁴ Svojim poslanicima u Ugarskoj Dubrovčani su uputili više Ostojinih pisama čiji je sadržaj govorio protiv Žigmunda, te su lako mogli dokazati da je Dubrovnik napadnut zbog svoje vjernosti ugarskom kralju, a ne zbog Pavla Radišića.³⁵

Jedini izlaz iz ove krize Dubrovčani su vidjeli u hercegu Hrvoju. Uzdali su se u njegovu pomoć i poručivali mu: “ono što vi hoćete, htjet će cijela Bosna”.³⁶ Unatoč dobroj volji hercega, bosanske snage su u julu provalile na dubrovačku teritoriju došavši do gradskih zidina. U ovim trenucima Dubrovčani su čak razmišljali o unajmljivanju osmanskih plaćenika da im pomognu u sukobu s Bosnom.³⁷

³⁰ Dubrovčani su nekoliko godina kasnije pisali vojvodi Sandalju: “а нам к вилъ прьво многици писаль господинь херцегъ даюки ни знанк крѣ га к краль владисавъ мѣсто себе вставиль и никмѣ впорѣчилъ дальмацию и да внь за все впрала” (21. oktobar 1405), STOJANOVITĚ, *Старе српске повеље и писма*, 1.268. ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 165–66; ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 208; БИРКОВИЋ, *Историја*, 196.

³¹ БИРКОВИЋ, *Историја*, 197–98.

³² LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 108.

³³ (19. decembar 1403), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 151.

³⁴ Iz pisma Hrvoju Vukčiću, (13. juni 1403), Lett. di Lev. sv. 4, f. 23; THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 116–17. Vidi također: GAVRO ŠKRIVANIĆ, “Rat bosanskog kralja Ostoje sa Dubrovnikom”, *Vesnik Vojnog muzeja* 5 (1958), 37.

³⁵ THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 150–55.

³⁶ (20. juni 1403), Ref. sv. 32, f. 42v; (26. juni 1403), Lett. di Lev. sv. 4, f. 30.

³⁷ “... electi fuerunt officiales ad ponendum in forma modos tractandi et componendi cum Chatharensibus, cum Turcis, cum Albanensibus et generaliter cum quibuscumque aliis qui paruerint dictis officialibus posse tractare et ligas facere contra Bosenenses inimicos nostros capitales et contra eorum forticia. Et reportent ipsos modos et tractatis consilio rogatorum in forma ut predictum” (17. juli 1403), Ref. sv. 32, f. 48. Nedugo potom je izabran

Da su bosanske velmože nastavljale održavati veze s Turcima i u ovome periodu, slikovito pokazuje dolazak u Dubrovnik poslanika sultana Sulejmana krajem septembra 1403. Dubrovčani su ga obdarili s 12 lakata finih talijanskih tkanina, te mu dali dopuštenje da za svoj novac može kupiti i iznijeti još 20 lakata, ali tek nakon što se zakune da ih kupuje za sebe, a ne za Bošnjane s kojima su tada bili u ratu.³⁸ O percepciji bosansko-osmanskih odnosa među obrazovanim ljudima tog vremena rječito govori sastav o državama i narodima istoka sastavljen 1404. godine iz pera dominikanskog monaha Ivana, nadbiskupa Sultanije u današnjem Iranu. Opisujući Balkanski poluotok, dominikanac u svom djelu *Libellus de notitia Orbis* kaže da se Bosna, “mala i planinska oblast s utvrđenim prolazima”, prostire do Ugarske čiju vlast priznaje jedan dio Bosne, te da se čini da su Turci veliki broj žitelja ove zemlje odveli u ropstvo.³⁹

Stvari u Bosni su se zaoštrile nakon što je Hrvoje proglašen hercegom i namjesnikom kralja Ladislava. Na jednom stanku s kraja oktobra ili početka novembra došlo je do definitivnog razlaza između Ostoje i Hrvoja. Sredinom januara 1404. sklopljen je dogovor između Hrvoja i Dubrovnika “сѢПРОТѢВЪ КРАЛЮ УСТОИ НА НКГОВѢ ПОГИВѢЛЬ И РАСѢТИК И ПРОГНАКЪ ВАНЪ ИСЪ КРАКВѢСТВА”.⁴⁰ Unatoč privremenom približavanju,⁴¹ u maju 1404. Ostoja je iz sukoba s Hrvojem izašao kao gubitnik.⁴² Utočište je potražio na dvoru ugarskog kralja,

Pripko Butković da ode do Valone “ad loquendum cum domino Merchxa quod et expediendum ibi cum eo si possumus habere Turchos qui veniant supra Bossinam cum nostris denariis dando eis commodum paregii et bazarum et Bossinenses quos caperent” (21. juli 1403), ISTO, f. 160v. U njegovoj poslaničkoj instrukciji stajalo je da od gospodara Valone, Mrkše Žarkovića, treba tražiti određeni broj Turaka koje je imao na raspolaganju da im pomognu u ratu protiv Bosne: “... et quando podesse hauer alguna quantita de Turchi che volesse vegnir et offender a Bossignnani ...” (27. juli 1403), Lett. di Lev. sv. 4, f. 38.

³⁸ “Prima pars est de donando ambassiatori Turchorum qui venit presentialiter ad civitati Ragusii. Secunda pars est de donando ei brachia XII panni de cumo. Prima pars est de dando arbitrum domino rectori et eius minori consilio faciendi respensionem dicto ambassiatori” (29. septembar 1403), Ref. sv. 32, f. 171v; “In minori consilio predicto captum fuit de concedendo ambassiatori imperatoris Turcorum quod possit emere et trahere de Ragusii usque ad XX brachia pani iurando per sacramentum quod vult pro se et ser non pro aliquo Bosinensis” (1. oktobar 1403), ISTO, f. 55v.

³⁹ РАДИВОЈ РАДИЋ, “Четири занемарена податка о средњовековној Босни”, у: *Споменица Милана Васића*, Бања Лука, 2005, 156. О овоме доминиканском бискупу, дипломати и писцу види ANTHONY LUTTRELL, “Timur’s Dominican Envoy”, у: *Studies in Ottoman history in honour of Professor V. L. Menage*, Istanbul, 1994, 209–29.

⁴⁰ (17. januar 1404), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.456.

⁴¹ Dubrovčani su još 14. marta 1404. godine prihvatili Hrvojevu ponudu da ih izmiri s Ostojom, СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.457–58.

⁴² ŠKRIVANIĆ, “Rat bosanskog kralja Ostoje sa Dubrovnikom”, 59, smatra da je u tom periodu moglo čak doći i do oružanog sukoba između zavađenih strana pošto je konačni ishod

Novac splitskog hercega Hrvoja Vukčića
(Numismatik Lanz München, Auktion 152)

a njegovo mjesto u Bosni zauzeo je kralj Tvrtko II. Prema mletačkom odgovoru na pismo vojvode Hrvoja iz jula 1404. godine saznaje se da je smjena na bosanskom prijestolju izvršena “složnom voljom svih barona Bosne”.⁴³ Time je situacija još jednom zakomplicirana do skoro apsurdnih razmjera. Glavni podstrekač i zagovarač rata protiv Dubrovnika, koji je njime želio naškoditi i Dubrovniku i Žigmundu, sada je došao pod okrilje osobe protiv koje je i pokrenuo rat. Tako se skoro preko noći, promjenom političke vjernosti, bivši bosanski kralj počeo boriti protiv onih na koje se donedavno oslanjao.⁴⁴ Dubrovčani su to lijepo saželi u svojoj poruci Sandalju: “*Ѡ ПОТОПА СВѢТА НѢ СЕ ТОЛИКО СВѢТЬ СМЕЛЬ И ВРТѢЛЬ КОЛИКО СЪДЕ*”.⁴⁵

Žigmundu je ova situacija dobro došla jer je, ojačan nakon nemilih događaja prethodnih godina, bio životno zainteresiran da utvrdi svoj utjecaj u predjelima južno od Ugarske. To je podrazumijevalo da je morao sebi približiti sve velikaše u Srbiji i Bosni koji bi bili spremni na suradnju s njim. U tom

rezultirao bijegom kralja Ostoje iz Bosne.

⁴³ (31. juli 1404), LJUBIĆ, *Listine*, 5.46. Sjećajući se ovih događaja šest godina kasnije, Mlečani su jasno naveli ko je uistinu bio zaslužan za Ostojino zbacivanje: “quia dictus rex Hostoia propter potentiam domini Charvoie de regno ipso fuit expulsus” (15. januar 1411), LJUBIĆ, *Listine*, 6.134. Pišući o istim dešavanjima tri decenije kasnije, u maju 1432, Dubrovčani su, vjerovatno smišljeno, propustili naglasiti ulogu svog prijatelja u Ostojinom protjerivanju: “li baroni di Bosna caciare lo re Ostoia del regnamo ... et cusi siando del regnamo caziato et reduto in Ongaria” (14. maj 1432), Lett. di Lev. sv. 11, f. 91v.

⁴⁴ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 117; KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 122.

⁴⁵ (8. august 1404), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.261–62.

trenutku su mu odgovarale i političke konstelacije. Despotu Stefanu bio je potreban jak saveznik kako bi se mogao na njega osloniti u svojim odnosima s Turcima pa se odlučio okrenuti Žigmundu Luksemburškom. Čini se da je do te kombinacije došlo najkasnije do proljeća 1404. godine kada je Žigmund poslao pismo burgundskom vojvodi Filipu II s vijestima o nedavnim događajima.⁴⁶ U tom se pismu nalazi informacija da se despot Stefan potčinio Žigmundu, te da se aktivno bori protiv Turaka i drugih kraljevih neprijatelja.⁴⁷ Žigmund je tu priliku iskoristio da se burgundskom vojvodi pohvali kako je na njegovu stranu prešao bosanski kralj Ostoja, iskazavši spremnost da se bori protiv Ladislava i Hrvoja Vukčića.⁴⁸ Sve se ovo razvijalo u okviru Žigmundovih planova organiziranja sistema aktivne odbrane sa zaštitnim zonama u Srbiji i Vlaškoj.⁴⁹ Međutim, jedna velika praznina u Žigmundovim namjerama bila je Bosna, gdje nije mogao dugotrajno uspostaviti svoj plan.⁵⁰

Stoga je u junu 1404. odlučio povesti rat protiv Bosanskog kraljevstva.⁵¹ Tokom ljeta je ugarska vojska praktično bez otpora došla do srca Bosne gdje je zauzela utvrdu Bobovac, mjesto gdje se inače čuva bosanska kruna. Osim toga, drugi krak ugarske vojske, pod vodstvom Nikole Garazde i Ladislava Szilágyja, je u ovoj akciji zauzeo Srebrenik u Usori uspjevši ga zadržati i u narednom periodu.⁵² Tako je došlo do situacije da je Bosna od 1404. godine zapravo imala dva vladara – jednog, Ostoju, koji je držao prijestolnicu i krunu te uživao podršku kralja Žigmunda⁵³ – i drugog, Tvrtka Tvrtkovića, kojeg je podržavalo bosansko

⁴⁶ (16. april 1404), ŠIŠIĆ, "Nekoliko isprava iz početka XV st.", 240; МИХАИЛО ДИНИЋ, "Писмо угарског краља Жигмунда бургундском војводи Филипу", *Зборник Матице српске за друштвене науке* 13–14 (1956), 96.

⁴⁷ (2. maj 1405), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.385. Poslanici despota Stefana su u Veneciji 18. maja 1406. tvrdili da njihov gospodar nije više osmanski vazal i da je spreman otpočeti borbu protiv Turaka. LJUBIĆ, *Listine*, 5.76–77.

⁴⁸ (16. april 1404), ДИНИЋ, "Писмо угарског краља Жигмунда", 96; ŠIŠIĆ, "Nekoliko isprava iz početka XV st.", 240.

⁴⁹ ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 232; ISTI, "Ungarn und die Türkengefahr zur Zeit Sigimunds", 63.

⁵⁰ ENGEL, "Ungarn und die Türkengefahr zur Zeit Sigimunds", 64.

⁵¹ Iz obavijesti koju je poslao mačvanskom banu Ivanu Moroviću da će s njim u ratni pohod protiv Bosne poći i Ladislav Töttös sa svojim trupama, vidi se da je i Žigmund namjeravao sudjelovati u ovoj ekspediciji, (6. juni 1404), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 5.367; ŠIŠIĆ, "Nekoliko isprava iz početka XV st.", 243.

⁵² (28. novembar 1405), ŠIŠIĆ, "Nekoliko isprava iz početka XV st.", 261–62.

⁵³ Nakon što je ugarska vojska zauzela Bobovac 1406. godine, Ostoja je tražio utočište od Dubrovčana. Tada su se obraćali "прѣсвѣтломъ и прѣвисокомъ господинѣ кралу штои" (13. septembar 1406), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.436.

plemstvo.⁵⁴ Ovaj potonji je 20. juna 1405, izdavanjem povelje Dubovčanima, službeno okončao bosansko-dubrovački rat započet na inicijativu “*БИВШАГО КРАЛА УСТОЕ*” koji je radio “*СЪПРОТИВЪ БОГЪ И ПРАВЪДИ*”.⁵⁵

Ako su se neki u Bosni i nadali da će time prestati oružani sukobi i nastupiti mirnija vremena, nisu trebali čekati dugo da bi bili razuvjereni. Već u maju 1405. Dubrovčani su javili Jeleni, udovici Đurđa II Stracimirovića, i njegovom sinu Balši III da Žigmund sprema vojsku i da je s despotom u jedinstvu.⁵⁶ Ispravnost dubrovačkih informacija pokazala se u septembru kada je krenuo novi ugarski pohod protiv Bosne, ovaj put na čelu s kraljem Žigmundom.⁵⁷ Sve su akcije morale biti gotove do novembra mjeseca kada je Sandalj Dubrovčane pozivao da ne zaustavljaju prolazak trgovaca na njegove posjede.⁵⁸

Ugarska vojska se iz Bosne prema sjeveru počela povlačiti u prvoj polovini oktobra. Na svom povratku Žigmund je sredinom mjeseca pokušavao osvojiti Krupu,⁵⁹ gdje je došlo do sukoba između njegovih snaga i vojske gospodara Našica, njegovog imenjaka Žigmunda, koji mu se suprotstavio zajedno s Bošnjanima i Turcima. Ugarski ga je kralj proglasio izdajnikom i lišio ga njegovih posjeda koje je poklonio sinovima palatina Nikole Gorjanskog.⁶⁰ Ubrzano povlačenje ugarske vojske iz Bosne bilo je motivirano Žigmundovim planiranim vjenčanjem s Barbarom Celjskom zaključenim sredinom novembra 1405. godine u Krapini, na posjedu mladinoz oca, kraljevog tasta Hermana II Celjskog.⁶¹

⁵⁴ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 41; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 124.

⁵⁵ (20. juni 1405), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.490–95; U MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 253–57, naveden je pogrešan datum, 24. juni.

⁵⁶ (2. maj 1405), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.385.

⁵⁷ ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 194; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 126.

⁵⁸ (novembar 1405), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.269.

⁵⁹ (16. oktobar 1405), *Zsigmondkori oklevéltár*, 2/1.4201. Usp. HOENSCH, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds*, 75.

⁶⁰ (1. juli 1407), *Zsigmondkori oklevéltár*, 2/2.5593. Nikola Gorjanski je služio Žigmunda kao dvorski knez 31 godinu, od 1402. do 1433, te je za svoje vjerno držanje prema ugarskom kralju primio brojne darove i posjede. ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 211.

⁶¹ ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 192; ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 51. Utjecaj celjskog grofa Hermana II na Žigmundovu politiku bio je ogroman. O tome ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 211.

Uhodani princip bosanske vanjske politike: Uz Ladislava i Turke protiv Žigmunda

U političkim konstelacijama nakon rata s Dubrovnikom Ostojine veze sa Žigmundom dodatno su polarizirale postojeće stranke u Bosni. Vlastela je i dalje stajala uz kralja Ladislava Napuljskog te su mu u ljeto 1406. godine uputili tročlanu delegaciju, kao izraz volje ključnih aktera u kraljevstvu – hercega Hrvoja, vojvode Sandalja i kralja Tvrtka II. Njima je kralj u Napulju, ističući njihove vjerne zasluge, potvrdio državne granice Bosne kakve su bile u vrijeme bana Kulina.⁶² U nagrađivanju bosanske vlastele za vjerno držanje Ladislav je otišao i korak dalje. Iste godine je, 15. septembra, Hrvoju darovao utvrdu Prozor i župu Vrliku, te grad Zrin u Slavoniji. Sandalju Hraniću je potvrdio Drežnik, Cetin i Slunj, obezbijedio mu zadarsko plemstvo i kuću u Zadru. Time je snažio svoje vazale, a direktno štetio onu vlastelu i dalje vjernu Žigmundu – Zrinske, Senjske i Krbavske knezove te Ivaniša Nelipčića.⁶³ Teško je odgovoriti na pitanje koliko su te darovnice oslikavale stvarno stanje na terenu.

Intenzivne veze s Ladislavom i pojačano neprijateljstvo prema Žigmundu utjecale su i na bosansko-osmanske odnose.⁶⁴ Žigmund je 12. aprila 1406, prilikom potvrđivanja povlastica i posjeda Ladislavu Nikole Blagajskog, isticao da su njegovi posjedi stradali od Hrvoja jer je na njih dovodio “nebrojeno mnoštvo Turaka i bosanskih šizmatika”.⁶⁵ Turci su u to vrijeme slobodno mogli prolaziti Bosnom pa je 28. augusta 1406. godine Peter od Wormditta, generalni prokurator Teutonskog viteškog reda na Rimskoj kuriji, u svom izvještaju velikom meštru Konradu od Jungingena o situaciji na Balkanu saopćio da se u Rimu zna da su Turci, iskoristivši Žigmundovu zauzetost ratom protiv austrij-

⁶² PEJO ČOŠKOVIĆ, “Bosna na prijelomu stoljeća i potvrda državnih granica 1406”, *Prilozi* 31 (2002), 57–82.

⁶³ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 132.

⁶⁴ ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 199, je svojevremeno upozoravao da “u to doba Turcima nije moglo biti do uplitanja u bosanske poslove, pošto su i sami bili domaćim borbama i suviše zabavljeni”. Međutim, ТИРКОВИЋ, *Историја*, 207, je ispravno primjetio da se ni poslije Angorske bitke Turci nisu odricali svoje balkanske politike u okviru koje su surađivali s bosanskom vlastelom. U novije vrijeme je ta suradnja ponovo dovedena u pitanje te je navođenje Turaka uz Bošnjane u ugarskom diplomatskom materijalu okarakterizirano kao “model crkveno-političke komunikacije karakterističan za srednjovjekovnu epohu” i “ideološka diskvalifikacija”. O tome: DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, “Modeli ideološkog isključivanja: Ugarska i Bosna kao ideološki protivnici na osnovi različitih konfesija kršćanstva”, *Prilozi* 33 (2004), 12; ISTI, “Vitez, herceg i pataren – Ideološki stereotipi i životna stvarnost”, *Forum Bosnae* 7–8 (2000), 32–36.

⁶⁵ (22. april 1406), THALLÓCZY – BARABÁS, *A Blagay-család oklevéltára*, 220.

skog hercega, “s velikom vojskom došli u zemlju Bosnu, koja pripada Ugarskoj, počinili veliku štetu, zarobili više od 14.000 kršćana i odveli ih sa sobom.”⁶⁶

Ovakvo stanje primoralo je Žigmunda da poduzme odlučnu akciju. On je u oktobru 1406. godine sazvao skup u Varadinu gdje je trebalo biti riječi o problemima uzrokovanim provalama Turaka i Bošnjana, te o planiranom vojnom pohodu na Bosnu.⁶⁷ Iz Žigmundove povelje Pipu Spanu od 2. juna 1407. godine saznaje se da je on prilikom upada u Bosansko kraljevstvo protekle, tj. 1406. godine uspio opljačkati te vatrom razoriti i opustošiti gotovo pola bosanske zemlje.⁶⁸ Pipa je tom prilikom, kako se vidi iz Žigmundove druge povelje izdane u Koprivnici decembra 1407. godine, s namjerom da suzbije “strašno bjesnilo i trajno jačanje” neprijatelja Ugarskog kraljevstva, posebno Turaka ali i drugih perfidnih naroda, među njima i bosanskih patarena koji su iz Bosne često prelazili granice paleći, ubijajući ljude i odvođeci ih u ropstvo, u Žigmundovo ime zadobio utvrdu Bobovac u srcu Bosanskog kraljevstva. Držeći tu utvrdu u stranoj državi, smještenu između “bijesnih vukova” i skrivenih neprijatelja, okruženu izdajnicima, Pipa je iz nje poduzimao dalje pohode, pustošeći okolinu kako bi obezbijedio namirnice i hranu za posadu.⁶⁹ Epski sadržaj povelje ne dopušta da se precizno utvrdi kada je ovaj pohod izveden, ali je indikativno da je još početkom septembra 1406. godine kralj Ostoja tražio soluciju za svoj izlaz iz Bobovca obrativši se Hrvoju, Sandalju i Dubrovčanima.⁷⁰

U junu 1407. godine do Dubrovnika su stigli i prvi tragovi sukoba između prinčeva u Osmanskom carstvu, te su ubrzo prosljeđeni Žigmundu u Ugar-

⁶⁶ (28. august 1406), HANS KOEPPEN, *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie*, sv. 2, Köln, 1960, 80.

⁶⁷ “Quia nonnulli Turcy, Boznenses et alii nostri emuli et rebelles” (4. oktobar 1406), *Zsigmondkori oklevéltár*, 2/1.5036.

⁶⁸ Philip de Scolaris, tj. Pipa Spano, bio je *comes camerarum regalium salis* i upravnik rudnika, imao je jak utjecaj na finansijsku politiku kraljevstva, a kao član savjeta vodio je često glavnu riječ u spoljnoj politici. Neovisno od toga, najviše se isticao kao vojskovođa i strateg, i to na južnim granicama u Bosni i na Dunavu, u mnogim ratovima protiv Turaka. Njegove dobre pozicije proistekle su iz vjernosti kralju Žigmundu s kojim je 28. aprila 1401. godine bio zarobljen. Te zasluge Žigmund je pobrojao u poveljama iz 1407. godine kojima mu je poklonio Temišvar na južnim granicama sa zadatkom da ih ubuduće štiti od osmanskih napada. Osim toga, iz tih dokumenata se saznaje da je Pipa odigrao ključnu ulogu u potčinjavanju srpskog despota ugarskoj kruni. (2. juni 1407), GUSTAV WENZEL, “Okmánytár Ozorai Pipa történetéhez”, *Történelmi tár*, Budapest, 1884, 20–22. Usp. СТАНОЈЕ СТАНОЈЕВИЋ, “Pipa Spano (прилог српској историји почетком XV века)”, *Просветни гласник* 22 (1901), 595–600.

⁶⁹ (8. decembar 1407), WENZEL, “Okmánytár Ozorai Pipa történetéhez”, 25–26.

⁷⁰ СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.269, 468, 436; IORGA, *Notes et extraits*, 2.113.

sku.⁷¹ Nedugo potom, 23. juna 1407. godine, javljali su u Budim da su čuli “kako je turski poslanik došao u Bosnu k Hrvoju, a onda će poći k vašemu veličanstvu, da lažnim obećanjima traži između vas i Hrvoja izmirenje, te bi se tako pod plaštom ugovaranja srećni pothvati vašeg veličanstva otezanjem zaustavili”.⁷² Ova vijest, osim što nesumnjivo potvrđuje diplomatske kontakte između Bosne i Turaka u to vrijeme, također svjedoči o želji barem jedne od dvije uključene strane – ili bosanske ili osmanske – da se, čak i fiktivnim obećanjima, mirom odgode ratne akcije. Da li je osmanski poslanik došao na Hrvojev zahtjev, teško je reći.⁷³

U ovakvom ozračju nije moglo biti vremena za odugovlačenje. Pošto je njegov zapovjednik držao jednu od najvažnijih tvrđava u Bosni, Žigmund je 1407. godine nastavio pripreme da lično povede novi pohod usmjeren “protiv Turaka i Bošnjana”, te da konačno kapitalizira svoje uspjehe. Uputio je i pečujskog kardinala Valentina i splitskog nadbiskupa Andriju Gualda novom papi Grguru XII koji je 9. novembra 1407. izdao proglas vjernicima da pomognu ugarskog kralja u borbi protiv “Turaka, arijana, maniheja i drugih nevjernika u kraljevstvima i stranama carigradskim, Vlaškoj, Ugarskoj, Bosni, Dalmaciji, Hrvatskoj, Rami, Srbiji, Galiciji, Kumaniji i Bugarskoj”.⁷⁴ O njegovim namjerama svjedoče i brojna odlaganja ročišta nekim ugarskim vlastelinima jer su trebali uzeti aktivnog učesća u tim ekspedicijama.⁷⁵ U svom napadu na Bosnu ugarska vojska se podijelila u dvije kolone, jedna je krenula na posjede vojvode Hrvoja, a druga dolinom rijeke Bosne u središte zemlje.⁷⁶ U junu su se Ugri nalazili kod Krupe gdje su, prema riječima Nikole Gorjanskog, počeli sukobi s Turcima i Bošnjanima.⁷⁷

Na svom putu prema Bosni Žigmund se zadržao u Požegi, gdje je u jednom pismu datiranom 2. septembra 1407. naveo imena dvadesetak plemića koji su kao vjerne sluge svete krune došli s njim ratovati u kraljevskoj vojsci protiv Turaka i Bošnjana.⁷⁸ Nekoliko dana kasnije Žigmund je “cum valida no-

⁷¹ (14. juni 1407), Lett. di Lev. sv. 4, f. 120; THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 171.

⁷² (23. juni 1407), Lett. di Lev. sv. 4, f. 120v; THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 172.

⁷³ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 134

⁷⁴ (9. novembar 1407), THEINER, *Mon. Hung.* 2.179–80.

⁷⁵ Žigmund odgađa parnicu za rad učesća u ratu protiv Bošnjaka i Turaka: “in presentem nostram exercitualement expeditionem contra Turcos et Boznenses per nos instauratam ...” (31. maj 1407), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 5.512. ŠIŠIĆ, “Nekoliko isprava iz početka XV st.”, 287–89, 291–92.

⁷⁶ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 396; ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 55.

⁷⁷ *Zsigmondkori oklevéltár*, 2/2.5593, 5605.

⁷⁸ *Zsigmondkori oklevéltár*, 2/2.5706.

Pippo Spano, 1369–1426
(Andrea del Castagno, ca. 1448, Galleria degli Uffizi, Firenze)

stri exercitus potencia” bio utaboren u blizini Bobovca gdje je posadu još uvijek držao Pipo Spano.⁷⁹ U daljem iskorištavanju uspješne misije u Bosni Žigmunda je spriječila bolest. Po svemu sudeći ugarski kralj se razbolio i prije nego je došao do Bobovca, jer su Dubrovčani, odgovarajući na njegovo pismo poslano iz Bosne 7. septembra, iskazali spremnost da za njegovo liječenje poduzmu sve, pošto je “interes čitavoga kršćanstva vezan uz njegovo zdravlje i život”.⁸⁰ Izgleda da je bolest bila veoma teška jer se iz Bobovca uputio prema Ugarskoj, možda već 11. septembra.⁸¹

Osvajanje i zadržavanje Bobovca nisu bili jedini uspjeh Žigmundovih pohoda tokom protekle godine. Drugi dio njegovih trupa, pod komandom Ivana Morovića, zauzeo je razne utvrde u Usori i među njima najznačajniju tvrđavu Srebrenik. Time je Žigmund u Bosni ovladao izuzetno značajnim strateškim utvrdama što mu je davalo povoda za nadu da će konačno pokoriti neposlušne Bošnjane.⁸² Međutim, kako svjedoči sadržaj povelje od 10. decembra 1407. godine Nikoli Garazdu i Ladislavu Szilágyju, Bošnjani, “nevjernici križa Kristova”, su uz pomoć Turaka upravo iz Usore nastavili napadati ugarska područja, pljačkajući, uništavajući i odvođeci stanovništvo “s rukama vezanim iza leđa”.⁸³

I početkom 1408. godine Žigmund je planirao vojni pohod protiv Bosne.⁸⁴ U aprilu se senjski knez Nikola Frankopan obratio Veneciji s molbom da se odgodi iseljavanje mletačkih trgovaca iz Senja jer nije mogao ranije odgovoriti na njihov dopis. Naime, išao je ugarskom kralju lično budući da mu nije mogao poslati svoje poslanike zbog novih osmanskih upada.⁸⁵ Upravo zbog učestalih osmanskih napada Žigmundu nije bilo potrebno dugo vremena da planirani vojni pohod i ostvari.⁸⁶ Krajem maja je pozivao ratnike u vojni

⁷⁹ (8. septembar 1407), WENZEL, “Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez”, 25–26.

⁸⁰ (11. septembar 1407), Lett. di Lev. sv. 4, f. 128v; THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 175.

⁸¹ (11. septembar 1407), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/4.583.

⁸² ŠIŠIĆ, “Nekoliko isprava iz početka XV st.”, 262.

⁸³ (10. decembar 1407), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/4.610–11. Zasluge koje su destinatari stekli prilikom odbrane Srebrenika pobrojane su i u grbovnoj povelji koju im je Žigmund izdao 24. februara 1409. LÁSZLÓ FEJÉRPATAKY, *Magyar czimeres emlékek*, sv. 1, Budapest, 1901, 31–33; FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/4.609.

⁸⁴ ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 202; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 138; ЈЕЛЕНА МРГИЊ, *Северна Босна, 13–16. век*, Београд, 2008, 97.

⁸⁵ (22. april 1408), LJUBIĆ, *Listine*, 5.115.

⁸⁶ On je 17. maja 1408. godine obavijestio Stjepana Himfija da je za 24. juni proglasio vojni pohod protiv Bosne i Bošnjana budući da oni često ugrožavaju granice njegovog kraljevstva, *Zsigmondkori oklevéltár*, 2/2.6105. МРГИЊ, *Северна Босна*, 97.

pohod protiv Bošnjana i Turaka,⁸⁷ zbog kojeg su kasnije odgađane i neke sudske parnice.⁸⁸ Pored Bosne, meta Žigmundovih napada svakako su bili i često optuživani Turci. Nije ih propustio spomenuti u jednoj mnogo kasnijoj ispravi od 16. juna 1427. godine. U njoj je, sjećajući se događaja s početka 15. stoljeća i nevolja koje mu je pričinio Sandalj Hranic, “sljedbenik patarenske zlobe”, isticao da se bosanski vojvoda udružio s Bošnjanima i Turcima, “progoniteljima križa Kristova i svekolike prave vjere, njegovim i njegovih kraljevstava neprijateljima”.⁸⁹ Ne može biti nikakve sumnje da su tada Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo u očima kralja Žigmunda, a time i katoličke Evrope, predstavljali jedinstven politički blok.

Prvi sukobi s “Bošnjanima i Turcima” desili su se oko utvrda Ripča i Sokola u pograničnim dijelovima na sjeverozapadu Bosanskog kraljevstva,⁹⁰ ali se ključni okršaj odigrao na drugoj strani zemlje, kod Dobora u Usori, gdje su u periodu između 18. i 25. septembra 1408. bosanske snage u potpunosti poražene.⁹¹

U povelji Ivanišu Nelipčiću izdanoj u novembru 1408. godine, potvrđujući mu posjed utvrde Prozora u Rami, Žigmund nije propustio naglasiti da je obdarenik bio prisiljen od Bošnjana i Turaka pridružiti se kraljevim neprijateljima, ali sada, kada su se bosanski baroni, plemići, vitezovi i svi stanovnici Bosanskog kraljevstva vratili u dužnu vjernost njemu, njegovoj kruni i nasljednicima, i cetinski i kliški knez se obavezao na doživotnu vjernost.⁹² Osim toga, obavezao se Žigmunda krunisati krunom Bosanskog kraljevstva, svečano i s

⁸⁷ “... contra nonnullos nostros et regni nostri emulos, videlicet Boznenses et turcos” (26. maj 1408), SAMU BARABÁS, *Codex diplomaticus Sacri Romani Imperii comitum familiae Teleki de Szék*, sv. 1, Budapest, 1895, 339–40; ŠIŠIĆ, “Nekoliko isprava iz početka XV st.”, 307–08.

⁸⁸ (2. juni 1408), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 5.545; (5. juni 1408), *Zsigmondkori oklevéltár*, 2/2.6136.

⁸⁹ “... quod dum alias quondam Zandal wayuoda de Bozna paterinae iniquitatis alumpnus, non paucis Boznensibus necnon Turcis, crucis Christi et totius orthodoxae fidei persecutoribus, nostris videlicet et regnorum nostrorum aemulis caterva falerata congregatis, animo ipsius regni nostri Boznae confinia lacessendi et derabandi multimodisque invasionibus et continuis insultibus ac populorum et incolarum dictorum regnorum nostrorum incendiis et interemptionibus hominum, ipsos incolas nostros in dirae captivitatis mancipium abducenti ...” (16. juni 1427), VARJÚ, *A tomaj nemzetségbeli Losonczy bánffy család története*, 1.577.

⁹⁰ (30. august 1408), *Zsigmondkori oklevéltár*, 2/2.6311; “... fidelem famulatum in Servia sub Niacopolim, in Bohemia, in Bosnia ac pluribus aliis locis nostre maiestati oportunitis, et ultimatum de castris nostris Ripach et Sokol, conta Bosnenses ac nefandissimos Turcos viriliter pugnando ...” (4. septembar 1408), THALLÓCZY – HORVÁTH, *Alsó-Szlavóniai okmánytár*, 319–20.

⁹¹ Žigmund je između 18. i 21. septembra 1408. godine boravio pod Maglajem. HOENSCH, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds*, 80. МИХАИЛО ДИНИЋ, “Вести Еберхарда Виндекеа о Босни”, *Југословенски историски часопис* 1 (1935), 356.

⁹² (14. novembar 1408), ŠIŠIĆ, “Nekoliko isprava iz početka XV st.”, 312–14.

počastima kao što je to bilo u vrijeme kralja Tvrtka.⁹³ Bosansko-osmansku suradnju spominjao je Žigmund i u ispravi kaštelanima Srebrenika Nikoli Garazdi i Ladislavu Szilágyju od 29. decembra 1408.⁹⁴

Ključni ishod Doborske bitke, u kojoj nisu stradali najugledniji bosanski prvaci – herceg Hrvoje, vojvoda Sandalj i knez Pavle – ogledao se u promjeni njihove političke orijentacije što je svakako pospješila činjenica da je Ladislav Napuljski još od jula 1408. godine pregovarao s Venecijom o prodaji svojih vladarskih prava nad Dalmacijom.⁹⁵ Ni Turci tada nisu mirovali. Novembra 1408. godine u Veneciji se znalo da senjski knez Nikola namjerava osmanskoj vojsci osigurati hranu i propustiti je da ide dalje preko njegovih posjeda. Mletačka vlada nije mogla vjerovati u istinitost ovih informacija ali ga je svakako molila da to ne čini.⁹⁶ I maja naredne godine knez Nikola se nosio s istim problemom. Obratio se Veneciji i tražio zajam od 10.000 dukata zbog mnogih osmanskih provala i radi drugih ratova koje je morao voditi. Molbe su bile odbijene.⁹⁷

Cijepanje jedinstvenog bloka u Bosni

Žigmundova pobjeda i Ladislavljevo povlačenje ostavili su otvoreno pitanje izbora kralja koji će u novim političkim okolnostima popuniti bosansko prijestolje. Izvori ne govore o tome gdje se nalazio dotadašnji kralj Tvrtko II,⁹⁸ a u njegovom odsustvu sve značajniju ulogu počeo je igrati svrgnuti vladar

⁹³ БИРКОВИЋ, *Историја*, 211; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 143–46.

⁹⁴ "... nostrorum vtrputa et regni nostri emulorum Signanterque Turcorum et Boznensium a parte ipsius regni Bozne confinia dictorum Regnorum crebris inuasionibus et continu- is insultibus, populorumque et Incolarum eorum abduccionibus ... dictorum nostrorum emulorum Turcorum videlicet et Boznensium tirannicam rebellionem actus nepharios et impedimenta tollerare non valentibus ..." (29. decembar 1408), ORTVAY – PESTY, *Oklevelek Temesvármegyé*, 1.398–400; ŠIŠIĆ, "Nekoliko isprava iz početka XV st.", 318–19.

⁹⁵ Kontakti koji će dovesti do prodaje Dalmacije otpočeli su 9. jula 1408, 13. jula su utanačeni detalji saveza s Ladislavom, 17. jula se pregovaralo već o kupnji Dalmacije. Svi pregovori su završeni do 9. jula 1409. godine kada su Mlečani za 100.000 dukata kupili Dalmaciju. LJUBIĆ, *Listine*, 5.127, 129–31, 181–99. Posljednji ugarski gradovi u Dalmaciji, Split i Trogir, predali su se Veneciji juna 1420. čime je ta regija u potpunosti izgubljena za ugarsku krunu. ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 235.

⁹⁶ (9. novembar 1408), LJUBIĆ, *Listine*, 5.139. KLAJČ, *Krčki knezovi Frankapani*, 199; STANKO JUG, "Turški napadi na Kranjsko in primorsko do prve tretjine 16. stoletja", *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 24 (1943), 3, smatra to prvim osmanskim upadom na kranjsko područje.

⁹⁷ (17. maj 1409), LJUBIĆ, *Listine*, 5.173. KLAJČ, *Krčki knezovi Frankapani*, 199.

⁹⁸ U Dubrovniku je sredinom novembra 1408. godine boravio njegov poslanik Ivaniš Bilkanić kojemu je isplaćen svetodimitarski dohodak. ДИНИЋ, "Вести Еберхарда Виндекеа о Босни", 357.

Ostoja.⁹⁹ U novim okolnostima je i poraženi Hrvoje Vukčić morao tražiti izlaz u pomirenju s ugarskim kraljem. Krajem 1408. bio je po kraljevom pozivu u Budimu,¹⁰⁰ odakle je Žigmund pobjedonosno javio trogirskoj općini u januaru 1409. godine da je konačno postignut “mir, savez i sloga” sa Hrvojem i čitavom Bosnom.¹⁰¹ I Hrvoje se Dubrovčanima hvalio priznavanjem novog seniora, a oni su mu 9. februara 1409. pisali da su čuli o “*у красномъ и многопочтеном дѣлѣ ко кс ђчинкно мегю прѣсвѣтлога гдна крала шижьмѣнда и господства ти*”.¹⁰²

Dok su se Hrvoje i Žigmund na jednoj strani mirili, na bosansko prijestolje ponovo je došao kralj Stefan Ostoja, prema jednoj kasnijoj mletačkoj vijesti iz 1411. godine, potpomognut Sandaljem, glavnim Žigmundovim protivnikom u Bosni.¹⁰³ Vojvoda Sandalj očigledno nije slijedio Hrvoja u promjeni političkog kursa te je i dalje ostao odan Ladislavu Napuljskom.¹⁰⁴ To mu je prvenstveno omogućavala geografija njegovih posjeda fizički udaljenih od Žigmunda Luksemburškog. Kako je u historiografiji uočeno, sredinom 1409. Sandalj i Hrvoje su predstavljali “dva suprotna pola u bosanskoj politici” prema kojima se ravnao i ostatak Bosne.¹⁰⁵

Hrvojev prilaz Žigmundu značio je i raskid njegove proosmanske politike. U isto vrijeme vojvoda Sandalj, pošto je i dalje pristajao uz Ladislava, nastavljao je održavati intenzivne veze s Turcima baštinjene i od ranije. Na to je svakako utjecala i neposredna blizina teritorija pod osmanskom kontrolom koja je graničila sa Sandaljevima. Veliki vojvoda je čak u zajednički depozit sa suprugom Katarinom i punicom Ankom u Dubrovniku ostavio i veću sumu aspri.¹⁰⁶ Koliko god oni predstavljali “odraz jakog ekonomskog prometa Bosne sa Osmanlijama”,¹⁰⁷ i dalje vrijedi pretpostavka da su tim asprama najvjerovatnije bili plaćani najamni osmanski odredi u Sandaljevoj službi. Postoje indicije da se podizanje svih aspri iz njegovog depozita u martu 1410.

⁹⁹ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 59

¹⁰⁰ (2. april 1412), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.550. DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, “Jelena Nelipčić, splitska vojvotkinja i bosanska kraljica”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 20 (1987), 186.

¹⁰¹ (6. januar 1409), ФЕЈЉЕР, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/4.762–63.

¹⁰² (9. februar 1409), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.471.

¹⁰³ (15. januar 1411), LJUBIĆ, *Listine*, 6.134.

¹⁰⁴ KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 174.

¹⁰⁵ БИРКОВИЋ, *Историја*, 212; KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 178.

¹⁰⁶ Od početka 1407. do početka 1409. godine Sandalj je u tri navrata uložio ukupno 34.024 aspri. Njihova težina iznosila je preko 117 litara, odnosno preko 38 kg srebra. ESAD KURTOVIĆ, “‘Državni depozit’ (Depozit banice Anke, Sandalja Hranića i Katarine u Dubrovniku 1406.–1413. godine)”, *Prilozi* 28 (1999), 88–89, 92–96.

¹⁰⁷ ИСТО.

godine može dovesti u vezu s potrebom isplaćivanja Turaka kada su Sandalju pomagali da “izdrži pritisak što su ga Hrvoje i Žigmund tokom te godine vršili na kralja Ostoju i njegove pristalice”.¹⁰⁸ Da Turci nisu služili samo u odbrambene svrhe, pokazuje i sadržaj povelje kralja Žigmunda izdane 16. juna 1427. godine Žigmundu, sinu bana Ladislava Lučenca. U njoj stoji da je s nemalim brojem bosanskih i osmanskih konjanika Sandalj Hranić otpočeo rat na graničnim područjima Ugarskog kraljevstva, odvođeci stanovnike u ropstvo, razarajući okolinu. Lučenc se hrabro borio i, premda ranjen, ipak odnio pobjedu nad neprijateljima kraljevstva.¹⁰⁹ U jednoj drugoj ispravi od 16. novembra 1412. Žigmund spominje da su Turci i Bošnjani uništili imanje samostana Crala u Hrvatskoj.¹¹⁰ I u ljeto 1409. godine Sandalj je Dubrovčanima spominjao mogućnost da angažira osmansku vojsku.¹¹¹ Vijesti o Sandaljevima vezama s Turcima se tu ne prekidaju. Jedne prilike kada se Žigmund papi tužio na Veneciju zbog kupovine Ostrovice, Mlečani su se papi pravdali da su u interesu cijelog kršćanstva to mjesto kupili od Sandalja, koji kod sebe ima mnoge Turke, kako bosanski vojvoda ne bi Ostrovicu mogao prepustiti njima.¹¹² I Mlečani su u maju 1411, prilikom posredovanja u sređivanju zategnutih odnosa između Kotora i Sandalja, prvi isticali da se u to vrijeme govorilo da Sandalj kod sebe ima 7.000 Turaka.¹¹³

Uživajući podršku tako snažnih prijatelja kao što su Sandalj i Turci, Ostoja se relativno brzo vratio na prijestolje Bosanskog kraljevstva. Dubrovački senat je u novembru naredio da se njemu isplate tributi ali tek nakon što potvrdi ustaljene privilegije.¹¹⁴ Time je dotadašnji kralj Tvrtko II bio potpuno izoliran.

¹⁰⁸ KURTOVIĆ, “Državni depozit”, 89 n. 142.

¹⁰⁹ (16. juni 1427), VARJÚ, *A tomaj nemzetségbeli Losonczy bánffy család története*, 1,577–78.

¹¹⁰ *Zsigmondkori oklevéltár*, 3,2956. LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 180–81 n. 443.

¹¹¹ “МОГАЛЪ БИ ПОСАЛАТЬ НА ШИЊХЪ КОИ СЪ СЪПРОТЪВЪ ВАМЪ · И НЕ Ђ СКАЛАДЪ С ВАМИ НА НИХЪ ДА БИ МОГАЛЪ ПЪЛИЗЕ, ТЪРЪКЕ И БЪСЕ КЪЗИКЕ ШЕРАТИТЪ НЕ БИ СЕ ПОЩЕДИЛЪ” (5. august 1409), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1,276–77.

¹¹² “... illud esse in manibus cuiusdam domini Sandali capitanei Bossinensis, qui habet multos Turchos secum, et cuius Sandali dictum castrum ex patrimonio erat, ne capitaret ad manus aliarum et potissime Teucrorum pro bono universe christianitatis et pro bono nostri domini illud emimus non in displicentia, deus novit, dicti domini regis ...” (10. februar 1411. i 21. januar 1412), LJUBIĆ, *Listine*, 6,139–40, 218–19.

¹¹³ “... et precipue nunc, quum Sandali habet secum, ut dicitur, VII mille Turchorum ...” (25. maj 1411), LJUBIĆ, *Listine*, 6,160. KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 196.

¹¹⁴ (10. oktobar 1409), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1,437; Ref. sv. 33, f. 149. Kralj je tu obavezu ispunio početkom decembra. ISTO. On se uspio osigurati na prijestolju do kraja godine kada su mu 31. decembra 1409. godine Dubrovčani – nakon što “господа рѣсага босанскога шпеть хотише и полюбише господина краля встою за свога господина” – predali dohotke, kuću u gradu i zemlju u primorju, imenovavši ga skupa sa sinom i potomcima za dubrovačkog vlastelina. ISTO, 1,439–41.

On se krajem 1409. godine nalazio u istom položaju kao i kralj Ostoja poslije maja 1404.¹¹⁵ Sredinom decembra 1409. uputio je poslanika u Dubrovnik, da bi 17. decembra Senat odgodio donošenje odluke povodom njegovog pisma čiji sadržaj ostaje nepoznat.¹¹⁶ Dostupni dokumenti ne otkrivaju šta je bilo s Tvrtkom II u narednom periodu.¹¹⁷ Na sceni će se ponovo pojaviti nekoliko godina kasnije, kada su se bosanske političke prilike bile promijenile iz temelja.

Kako se njegovi planovi u Bosni nisu ostvarili, i kako je bosansko prijestolje zauzeo Ostoja, Žigmund je, u želji da mogućnost svog krunisanja bosanskom krunom što duže održi u životu, početkom 1410. godine imenovao hercega Hrvoja bosanskim vicekraljem.¹¹⁸ U Bosni je ugarski kralj mogao računati i na podršku svojih posada stacioniranih u utvrdama osvojenim u proteklim žestokim borbama protiv Bosne. Tu je svakako bio Srebrenik, ali i Bobovac gdje su se Ugri održali još u maju 1410.¹¹⁹ Tim utvrdama je pod nepoznatim okolnostima pridružen i Vranduk, najkasnije početkom marta 1410. godine kada se u njemu kao vrandučki kaštelan spominje Pavao Bessenyi.¹²⁰

Teren za Žigmundov dolazak u Bosnu je polako pripreman. Svrstavši se na stranu Žigmundovih pristalica, herceg Hrvoje je obnovio svoje staro neprijateljstvo sa kraljem Ostojom. Iz Jajca je 27. aprila 1410. godine uputio pismo Splićanima naredivši im da oduzmu sve kuće i posjede “nekadašnjeg kralja” smještene u gradu i distriktu, jer je on pristao uz Turke i bosanske odmetnike, a protiv ugarskog kralja Žigmunda.¹²¹ To bi značilo da svi koji su na strani La-

¹¹⁵ ДИНИТЬ, “Вести Еберхарда Виндекеа о Босни”, 360.

¹¹⁶ (17. decembar 1409) Ref. sv. 33, f. 265v.

¹¹⁷ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 66.

¹¹⁸ (16. mart 1410), Lett. di Lev. sv. 5, f. 7–8. LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 148. Trag mira sklopljenog između Žigmunda i Hrvoja ostao je zabilježen u pismu koje su Dubrovčani u februaru slali ugarskom kralju: “Habuimus eciam a nostris de Turchia redeuntibus, qualiter dominus Hervo se iactando cum suis, congratulabatur pacem obtinuisse, pariter concordiam cum serenissima maiestate vestra” (16. februar 1410), Lett. di Lev. sv. 4, f. 155; THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 190.

¹¹⁹ THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 194.

¹²⁰ U martu su se Dubrovčani žalili Žigmundu da su njegovi vojnici iz Vranduka uznemirali njihove trgovce. (11. mart 1410), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 191. Uznemiravanje je nastavljeno i narednih dana, te prošireno na područje Podvisokog. Dubrovčani nisu znali povod tih napada koje su poredili sa štetama što su trpjeli od Turaka i Puljiza, (24. mart 1410), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 192. Posebno im je to čudno bilo jer u vrijeme kada je kralj lično sa vojskom boravio u Bosni, njihovi trgovci bili su slobodni. Napominjali su da čak ni Turci nisu činili štetu nijednom njihovom trgovcu kada su ratovali u Srbiji ili Bosni, (16. mart 1410), Lett. di Lev. sv. 5, f. 7–8.

¹²¹ “... nunc autem, cum idem Ostoya, olim Rex, a iam diu se adhaeserit Turchis et rebellibus Bosnensibus, contra et aduersus regnum et Regiam Maiestatem Hungariae, videlicet

dislava, a protiv Žigmunda, uživaju osmansku podršku. Dakle, i Hrvoje, nekađasnji pristalica napuljskog kralja, svoje protivnike u Bosni prikazivao je kao suradnike Turaka.

Sudeći po tome što je tokom ljeta pripremana ugarska vojska za pohod protiv Bosne,¹²² može se zaključiti da je vojni pritisak odigrao odlučujuću ulogu u predstojećim dešavanjima. Žigmund je u jesen 1410. godine došao u Bosnu, gdje je skoro cijeli oktobar proveo u sjeveroistočnom dijelu zemlje,¹²³ posebno u Srebrenici koju je dobio od hercega Hrvoja Vukčića kao zalog njegove vjernosti.¹²⁴ U Srebrenici je 21. oktobra 1410. izdao jednu ispravu,¹²⁵ a istog dana su u Dubrovniku sastavljene instrukcije za poslanike upućene ugarskom kralju iz kojih se vidi da je sve bilo spremno da se Žigmund okruni bosanskom krunom. Vijeća su čak tri dana, od 20. do 23. oktobra, vodila raspravu o pitanju kupovine darova za kralja i kraljicu povodom Žigmundovog krunisanja bosanskom krunom.¹²⁶ Ali do toga ipak nije došlo. Dok je boravio u Bosni, ugarskom kralju su stigle vijesti o njegovom izboru za rimskog kralja, odnosno cara Svetog rimskog carstva. Po Žigmundovim postupcima bilo je sasvim jasno gdje leže njegovi prioriteti. Uostalom, dilema bosanska ili carska kruna za njega je bila nepostojeća.

Konačno pomirenje: Svi su uz Žigmunda

U toku 1411. godine bosanski velikaši bili su spremni na ustupke. Dubrovčani su još 25. maja 1411. Žigmundu javili o spremnosti Bošnjana da s njim sklope mir,¹²⁷ a 13. oktobra iste godine uputili su poslanike vojvodi Sandalju, izrazivši “najveću radost što je napravljen sporazum Bosne s kraljem Ugarske”.¹²⁸

Serenissimum Principem et Dominum Dominum Sigismundum, Regem Hungariae etc.” (27. april 1410), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/5.184. Za datiranje isprave: ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 221, 283 n. 64.

¹²² LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 151.

¹²³ (24. septembar 1410), Lett. di Lev. sv. 5, f. 44. Usp. HOENSCH, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds*, 84.

¹²⁴ НЕВЕН ИСАИЛОВИЋ, “Један непознати извор о предаји градова Хрвоја Вукчића Хрватинића угарском краљу Жигмунду 1410. године”, *Историјски часопис* 64 (2015), 135–68.

¹²⁵ (21. oktobar 1410), FRANZ ZIMMERMANN – CARL WERNER – GEORG MÜLLER, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, sv. 3, Hermannstadt, 1902, 498–99.

¹²⁶ O tome: LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 152–53.

¹²⁷ THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 201.

¹²⁸ IORGA, *Notes et extraits*, 2.131. Jedno dubrovačko poslanstvo vraćalo se iz Ugarske početkom 1411. godine, ali nije svratilo kod vojvode Sandalja. Kasnije su mu se pravdali da se nisu

Prilazak Sandalja Žigmundu može se i hronološki smjestiti u isti onaj period kada je ugarski kralj napravio sporazum s despotom Stefanom Lazarevićem, ustupivši mu Srebrenicu na upravu. Nije poznato da li je taj dogovor došao kao rezultat već ugovorenog braka s Jelenom, sestrom despota Stefana, ili je brak zaključen nakon što je savez bio sklopljen.¹²⁹ U svakom slučaju, burggraf Friedrich VI od Nürnberga pisao je iz Budima u svoj grad 3. jula 1411. da se srpski despot potčinio sa svim svojim zemljama ugarskoj kruni, što bi moglo biti na dobrobit cijelog kršćanstva.¹³⁰ Sedam dana kasnije u svoj izvještaj je, pored podataka o sklopljenom sporazumu ugarskog kralja s despotom, uključio i bosansko plemstvo navodeći da se ono obavezalo služiti kao štit Ugarskoj. U to su vrijeme, kako izvještava burggraf, u Budim pristigli i poslanici gospodara “one Turske koja leži s ovu stranu mora”, tj. Muse, nudeći kralju isti prijedlog kao što su učinili oni iz Srbije i iz Bosne, zbog čega se kralj nadao da će sklopljeni mir biti još čvršći. Slične vijesti su istog dana bile odaslane i gradskom vijeću Frankfurta.¹³¹ Bez sumnje je da je ovu bosansku delegaciju predvodio Sandalj.¹³² On je ovim sporazumom bio uvučen i u nastupajuće rеспetljavanje osmanske dinastičke krize u kojoj će odigrati zapaženu ulogu.

Bosanski velikaši su se sporazumjeli sa Žigmundom i on se morao zadovoljiti polovičnim ishodom ambiciozno zamišljenih planova u Bosni – nije se krunisao krunom, ali je barem osigurao vjernost svojih bosanskih podanika i mir na južnim granicama kraljevstva. Može se pretpostaviti da je Ostojin ostatak na prijestolju bio dio sporazuma postignutog u Budimu. U svakom slučaju,

mogli s njim sresti jer je i on bio na putu, da su im konji bili umorni, ali i zbog “la fama de Turchi”. (22. februar 1411), Lett. di Lev. sv. 7, f. 1.

¹²⁹ Sandalj Hranić je prethodno otpustio svoju prvu suprugu Katarinu, kćerku Hrvojevog brata Vuka Vukčića, i oženio Jelenu, sestru despota Stefana i udovicu Đurđa II Stracimirovića. O tome: KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 187–88; DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, “Kako je bosanski vojvoda Sandalj Hranić došao u posjed Ostrovice i Skradina”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 19 (1986), 231–36.

¹³⁰ (3. juli 1411), KERLER, *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, 1.126.

¹³¹ “So ist iezund beslossen und geendet mit dem herzogen der Syrfey und der landschaft zu Bossen, die dem künigreich zu Ungern sam ein schilt sein frides an dem ende. So sind auch herkomen ganz mechtige botschafte von dem hern der Türkei die do ligt uf disseiten des meres, auch and denselben unsern hern künig zu slahen in sülchel maße als die awz der Syrfey und Bossen getan haben, das die vorgeschriebnen fridlichen sachen, als man hoffet, noch baz sterken wirdt ...” (10. juli 1411), KERLER, *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, 1.127. *Zsigmondkori oklevéltár*, 3.673.

¹³² Sandalj se u aprilu 1412. Mlečanima pravdao da ga je ugarski kralj više puta zvao, te da je na koncu otišao jer nije mogao postupiti drukčije. (22. april 1412), LJUBIĆ, *Listine*, 6.252–53.

tada su Žigmunda u Bosni, pored hercega Hrvoja, počeli priznavati vojvoda Sandalj i kralj Ostoja.

Preuzimanje obaveza u carstvu opteretilo je Žigmunda u tolikoj mjeri da je od tada, pored pokretanja križarskog rata protiv Turaka, morao razmišljati i o brojnim teškim pitanjima međunarodne politike – zaustavljanje sukoba između Poljske i Teutonskog viteškog reda, okončanje šizme i uspostavljanje unije između crkava, a potom i o husitskim ratovima.¹³³ To je primoralo kralja da skoro polovinu svog vremena provodi izvan Ugarske, što je značajno utjecalo na opadanje mogućnosti njegovog angažmana na ratištima protiv Turaka, a samim tim i na opadanje njegovog zanimanja za Bosnu.¹³⁴ Vojne obaveze i rat s Turcima Žigmund je pod novim okolnostima morao prepustiti onima koji su bili bliži zoni okršaja i spremniji da se nose s osmanskom prijetnjom.

Rasplet osmanske dinastičke krize – Bitka pod Vitošom 1413. godine: Uloga vojvode Sandalja Hranića

Sulejmanov sporazum sklopljen s kršćanskim susjedima u evropskom dijelu Osmanskog carstva 1403. godine, kao i njegova zauzetost unutrašnjim borbama protiv braće u Anadoliji, obezbijedili su jedan relativno kratak period predaha od prethodno intenzivnih osmanskih aktivnosti na Balkanu.¹³⁵ Upravo su ti ustupci i prijateljski odnos novog sultana s kršćanima bili djelićnim razlogom njegovog naglog pada. U pozadini je tinjalo nezadovoljstvo akindžija naviknutih na agresivniji pristup prema kršćanskim zemljama odakle su uobičajali izvlačiti bogat plijen u prethodnim vremenima. Prvi glasovi o otvorenim sukobima pojavili su se na evropskim dvorovima još 1407,¹³⁶ a Dubrovčani su početkom jula 1407. ugarskom kralju prosljedili informacije dobijene od svojih trgovaca da su se iz Bosne i drugih prekomorskih krajeva povukli svi Turci.¹³⁷ Kako će se kasnije ispostaviti, oni su napustili Balkan kako bi mogli sudjelovati u borbama između pretendenata na osmansko prijestolje

¹³³ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 169

¹³⁴ Žigmund je na ime angažmana u carstvu ukupno proveo četrnaest godina izvan Ugarskog kraljevstva. O tome: ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 214.

¹³⁵ Osmanski napadi su se svakako i dalje odvijali, ali u manjem opsegu. FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 363 n. 411.

¹³⁶ (14. juni 1407), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 171. U tom periodu razmjenjivana su poslanstva između Hrvoja Vukčića, Žigmunda i Sulejmana. FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 100–01 n. 94.

¹³⁷ “Insuper serenissime domine noster, nostri mercatores testantur, a quibus recenter per diversas manus litteras accepimus, quod Teucris omnes habitantes Bosinam et alias

koje su tada izbile u Anadoliji. Skoro cijelu 1408. i početak 1409. godine Sulejman je proveo u Anadoliji ratujući protiv brata Mehmeda.¹³⁸

Balkanski vladari su očigledno bili prestrašeni eventualnim snaženjem Sulejmana pred kojim je stajalo ujedinjenje azijskog i evropskog dijela osmanske države, te su odlučili reagirati sklapanjem antiosmanskog saveza uperenog protiv Sulejmana. To pokazuju i događaji i razvoj iz kasnijeg vremena. Sasvim je razumljivo da je politika kršćanskih zemalja u okviru osmanskog građanskog rata bila da se Turci pokušaju marginalizirati a potom i u potpunosti uništiti. Objektivne okolnosti su sprečavale zajedničko djelovanje i odlučan napad, ali su balkanski saveznici mogli raditi na tome da u svakom datom momentu podržavaju slabijeg osmanskog pretendenta protiv jačeg koji je prijetio da će pod svojom vladavinom objediniti bivše osmanske posjede u Anadoliji i na Balkanu.¹³⁹

Sulejmanova reakcija nije izostala. Povjerio je despotovom bratu Vuku značajnu vojsku pod vodstvom Evrenosa. Ovaj iskusni osmanski ratnik je svoje trupe poveo prema Srbiji gdje je opljačkao Stefanove posjede, što je bio dovoljan povod za izbijanje građanskog rata. Dubrovčani su 28. februara 1409. Žigmundu pisali da je Vuk ušao u Srbiju s velikom vojskom Turaka tražeći od brata podjelu zemlje.¹⁴⁰ Pustošenje je bilo toliko da Dubrovčani nisu znali da li je to pismo uopće stiglo do ugarskog kralja jer su čuli da su njihovi kuriri zadržani u Bosni.¹⁴¹ Uprkos zakašnjoj dubrovačkoj reakciji, Žigmund je još u januaru poslao Pipa Spana u Srbiju da ratuje protiv Turaka.¹⁴² Poslanici ugarskog kralja su 7. februara 1409. u Veneciji izlagali kako je njihov gospodar čuo da se u Grčkoj i drugdje sprema velika osmanska vojska s namjerom da napadne

ultramarinas partes continuo ad priores transeunt lares" (8. juli 1407), Lett. di Lev. sv. 4, f. 123v; THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 173.

¹³⁸ FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 139.

¹³⁹ KASTRITSIS, "Religious Affiliations and Political Alliances", 231.

¹⁴⁰ "Voch filium comitis Lazari cum magna quantitate Teucrorum Rassie partes intrasse a fratre querentem contrate dimidium, experturum non cedente fratre eam ense aggredi pro posse, de quibus novis informatam plene credimus maiestatem vestram" (28. februar 1409), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 183.

¹⁴¹ "Insuper gentes Teucrorum cum Voch filio comitis Lazari aggressuras ferro fratris dicionem dicebatur, quos cursores in partibus Bossine detentos audivimus, nescientes, an ad vestram maiestatem pervenerunt litere" (18. mart 1409), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 183–84.

¹⁴² (25. januar 1409); (2. februar 1409), WENZEL, "Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez", 226; (5. februar 1409), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 5:577. U martu su se Dubrovčani žalili Žigmundu da su njegovi vojnici napravili štetu njihovim trgovcima u Prištini. THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 183–84. ДИНИЊ, "Област Бранковића", 171. п. 92.

njegovu zemlju, pa se dogovorio s nekim vladarima za savez protiv njih. Zbog toga je tražio da mu se i Venecija priključi.¹⁴³ Ishod građanskog rata je bio takav da je Vuk uspio ovladati dijelom Srbije kao osmanski vazal.¹⁴⁴

Naredni potez kršćanskih vladara bio je sklapanje saveza s Mehmedom protiv zajedničkog neprijatelja.¹⁴⁵ Čini se da su oni i u prethodnom periodu pripremali akciju protiv Sulejmana, te da je Sulejman to želio osujetiti napadom na Srbiju. Mletački senat je još u martu razmatrao opciju suradnje s Mehmedom.¹⁴⁶ Tako je tokom 1409. godine Sulejmanov mlađi brat Musa, vjerovatno djelujući koordinirano s bratom Mehmedom te drugim kršćanskim gospodarima na Balkanu, uspio oko sebe okupiti veći broj nezadovoljnih akindžija koji su jedva dočekali da se vrate starim ratnim podvizima.¹⁴⁷ On je preko Vlaške i posjeda vojvode Mirče prešao u Rumeliju, čime je otpočet posljednji čin u borbi za naslijeđe sultana Bajazida.¹⁴⁸ Kada je prešao u Rumeliju, Musa je relativno lako došao do Sulejmanovih posjeda pošto je napade usmjerio na one teritorije prepuštene Bizantu sporazumom iz 1403. godine.¹⁴⁹ Vidjevši njegove uspjehe, mnogi su kršćani prišli da mu pomognu da se oslabi do tada snažni Sulejman. Musa je, prema svjedočenju Konstantina Filozofa, obećao Stefanu prepustiti Srbiju ako mu pomogne, ali je ista takva obećanja dao i njegovom bratu Vuku i njihovim nećacima Brankovićima.¹⁵⁰

¹⁴³ (7. februar 1409), LJUBIĆ, *Listine*, 5,160.

¹⁴⁴ ZACHARIADOU, "Suleyman çelebi in Rumili", 295; KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 125. U srpskim ljetopisima stoji da je Vuk opustošio Srbiju 1. juna 1409. STANOJEVIĆ, "Die Biographie Stefan Lazarević's", 440.

¹⁴⁵ Još je FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 363, smatrao da su u to vrijeme događaji na Balkanu i Anadoliji stajali u međusobnoj ovisnosti i "da njihovo šire osvjetljavanje treba tražiti u pozadini borbe Mehmeda i Sulejmana, s jedne strane, i antiosmanske akcije na čelu sa Žigmundom, na Balkanu s druge strane". "Ćutanje osmanskih hronika i drugih osmanskih izvora o učestvovanju hrišćana osmanske Rumelije u Musinom pokretu nije nikakav dokaz da toga učestvovanja nije bilo, nego je jedna ilustracija više kako o takvim pojavama osmanski izvori uopšte nerado govore". FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 149

¹⁴⁶ (26. mart 1409), IORGA, *Notes et extraits*, 1,171. Izvadak iz istog dokumenta objavljen je i u LJUBIĆ, *Listine*, 5,167, ali bez informacije o savezu s Mehmedom.

¹⁴⁷ KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 129–30, 136, 141.

¹⁴⁸ MARIA MATILDA ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, "Les relations du prince de valachie Mircea l'ancien avec les émirs seldjoukides d'anatolie et leur candidat Musa au trône Ottoman," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 6.10–11 (1968), 113–125; МАЈА НИКОЛИЋ, "Деспот Стефан Лазаревић и турске међусобице 1411–1413. године", у: *Моравска Србија*, Крушевац, 2007, 160–61.

¹⁴⁹ KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 142.

¹⁵⁰ ЈАГИЋ, "Константин Философ", 293–94.

Mnogi su u ovom početku raspleta osmanske dinastičke krize vidjeli priliku da se konačno stane u kraj dominaciji Turaka na Balkanu, pa i u Anadoliji. Čak je i car Manojlo nagovarao Veneciju da poduzme konkretne korake u antiosmanskoj akciji. Sačuvano je njegovo pismo Mlečanima, datirano 10. januara 1410, gdje tvrdi da je sazrelo vrijeme za odlučan udar zbog sukoba "između dvojice braće, koji su vladari Turaka".¹⁵¹ Mlečani su ga uljudno odbili, upućujući ga na druge sile u regiji.¹⁵² Pokazalo se da je politika balkanskih saveznika prema osmanskim prinčevima od samog početka bila postavljena na pogrešnim osnovama. Podržavanjem jednog brata protiv drugog samo su doprinicali jačanju onog koji se kasnije mogao okrenuti protiv njih, što se na kraju i desilo.

Nakon mnogih sukoba u relativno kratkom periodu gubitnik je bio Sulejman, ubijen 17. februara 1411. godine, a pobjednik njegov mlađi brat Musa.¹⁵³ Ovakvim konačnim ishodom prestala je dotadašnja pomirljiva osmanska politika prema kršćanima Balkana koju je vodio Sulejman. Musa je uskoro nastao opsadu Carigrada, započetu u vrijeme vladavine njegovog oca, i pokušao povratiti teritorije ustupljene Bizantu 1403. godine.¹⁵⁴ S tim ciljem je opsjeo Solun i Selimvriju u ljeto 1411, a započeo je neprijateljski odnos prema svom donedavnom savezniku despotu Stefanu u Srbiji.¹⁵⁵ Prema svjedočenju Konstantina Filozofa, za podršku pruženu Musi despot je očekivao određena teritorijalna proširenja što osmanski princ nije ispunio. Nakon toga su između njih otpočeli oružani sukobi.¹⁵⁶ Despotov napad na Musine zemlje može se datirati u kraj 1411, a Musina odmazda je izvršena u januaru 1412. godine.¹⁵⁷ Čini se da su upravo ovi napadi na dojučerašnje saveznike, kao i osion odnos prema krajišnicima i drugim osmanskim velikašima, doveli do rapidnog pada Musine popularnosti. Njegovi protivnici su odbacili međusobne razlike i suparništva i okupili se u podršci njegovom bratu Mehmedu.¹⁵⁸ Planovi za Musino obaranje krojeni su na vladarskim i vlasteoskim dvorovima Balkana, a glavni akter

¹⁵¹ (10. januar 1410), IORGA, *Notes et extraits*, 1.179–80.

¹⁵² Ovo nije bio prvi Manojlov pokušaj da poslije Angorske bitke animira zapadne sile na zajedničku akciju protiv Turaka. Svoje je poslanike uputio kraljevima Aragona i Francuske 1404. godine, a Mlečanima je pisao ranije u nekoliko navrata, ali su odgovori, kako to duhovito primjećuje Donald M. Nicol, bili "instructive of Venetian ambiguity". NICOL, *The Last Centuries of Byzantium*, 323. KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 145.

¹⁵³ FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 339; KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 154.

¹⁵⁴ FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 401; KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 166.

¹⁵⁵ KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 159.

¹⁵⁶ FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 442–43.

¹⁵⁷ STANOJEVIĆ, "Die Biographie Stefan Lazarević's", 448.

¹⁵⁸ NICOL, *The Last Centuries of Byzantium*, 326.

bio je despot Stefan koji je uživao podršku ugarskog kralja. U julu 1411. godine na dvoru u Budimu postignut je sporazum između njega, Žigmunda te brojne druge gospode, među kojima je bilo i plemića iz Bosne.¹⁵⁹ Taj sporazum bio je na snazi i naredne godine o čemu svjedoči činjenica da je kralj Žigmund aprila 1412. godine iz Košica pisao raznim gradovima o dogovorima s kraljem Poljske, o namjeri da se kruniše carskom krunom i povede vojsku protiv Turaka i drugih nevjernika.¹⁶⁰

Novi politički kurs u odnosima između Ugarske i Bosne bio je oličen u spektakularnim viteškim svečanostima priređenima na Žigmundovu inicijativu u Budimu tokom maja i juna 1412. godine. Od bosanske gospode skupu su prisustvovali, naizgled ponovo ujedinjeni, kralj Ostoja, herceg Hrvoje, vojvoda Sandalj i knez Pavle.¹⁶¹ Činilo se da je tada završila “žilava i uporna borba” između Bosne i Ugarske koja je trajala skoro cijelu deceniju.¹⁶² Budimske svečanosti Sandalj je iskoristio da se sastane s despotom i dogovori kurs akcije, vjerovatno u pogledu planiranih aktivnosti protiv princa Muse. Tada su Dubrovčani savjetovali svom poslaniku da ne razgovara ni s despotom ni sa Sandaljem o nekom njihovom sporazumu.¹⁶³ Za ugarskog kralja Sandalj je i u junu 1413. godine bio “naš vjerni veličanstveni Sandalj”.¹⁶⁴

Despot je i inače radio na skupljanju koalicije kako bi se lakše borio protiv Muse. Vrativši se iz Budima, on je u drugoj polovini 1412. godine sklopio mir sa nećakom Đurđem Brankovićem.¹⁶⁵ Kada je početkom 1413. godine Musa udario na Srbiju i zauzeo važna strateška mjesta odakle je mogao prijetiti dalje ostatku despotovih teritorija, kao i Ugarskoj i Bosni,¹⁶⁶ despot je odlučio poslati glasnika Mehmedu da se zajedno suprotstave Musi.¹⁶⁷ U tom sukobu despot

¹⁵⁹ Vidi ranije.

¹⁶⁰ (6. april 1412), KERLER, *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, 1187.

¹⁶¹ O tome: EMIR O. FILIPOVIĆ, “Viteške svečanosti u Budimu 1412. godine i učešće bosanskih predstavnika”, u: *Spomenica akademika Marka Šunjića (1927–1998)*, Sarajevo, 2010, 285–306.

¹⁶² БИРКОВИЋ, *Историја*, 240.

¹⁶³ (13. maj 1412), Lett. di Lev. sv. 7, f. 43; THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 206.

¹⁶⁴ (16. juni 1413), LJUBIĆ, *Listine*, 7.123. LOVRENOVIĆ, “Modeli ideološkog isključivanja”, 30 n. 100.

¹⁶⁵ НИКОЛИЋ, “Деспот Стефан Лазаревић и турске међусобице”, 165.

¹⁶⁶ FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 455–56, 504 n. 650. Usp. СИНИША МИШИЋ, “Поход султана Мусе на Деспотовину 1413. године и источна српско-турска граница”, *Историјски гласник* 1–2 (1987), 75–76; НЕБОЈША БОКИЋ, “Напад принца Мусе на Србију 1413. године”, *Браничевски гласник* 1 (2002), 23–38.

¹⁶⁷ Konstantin navodi da su Mehmed i Stefan bili saveznici i da su djelovali kao članovi vojne i političke koalicije usmjerene protiv Muse. FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 457.

je, pored Đurđa i Sandalja s bosanskim odredima, mogao računati i na pomoć dvojice prekaljenih osmanskih ratnika, Pašajita i Jusuf-bega, jer su se spasili Musinog zarobljeništva i prišli despotovoj vojsci,¹⁶⁸ a kao znak Žigmundove podrške pridružili su mu se i određeni ugarski baroni.¹⁶⁹

Žigmund je sredinom juna 1413. godine iz Feltra pisao Dubrovčanima optužujući Hrvoja da je, između ostalog, uzeo neke zemlje Sandalju koji se tada borio s despotom i drugim ugarskim baronima protiv Turaka.¹⁷⁰ To bi značilo da su sukobi otpočeli prije juna mjeseca, te da su kulminirali u ljeto 1413. s bitkom pod planinom Vitošom kod Sofije u Bugarskoj, 5. jula 1413. godine, gdje je Mehmed uspio poraziti Musu uz pomoć turkomanske i tatarske konjice iz Anadolije, zatim bizantskih i srpskih vojnika te odreda iz Bosne i Ugarske pod vodstvom despotovog saveznika i zeta Sandalja Hranića.¹⁷¹

Dubrovčani su 14. jula pisali Žigmundu o ishodu prvih sukoba prije odlučujuće bitke. Navodili su da je sultan Mehmed s velikom vojskom došao do despotovih posjeda gdje se sastao s ugarskim vojnicima, despotom, vojvodom Sandaljem i Đurđem Brankovićem, odakle su napali njegovog brata Musu u Ovčepolju, kotlini istočno od rijeke Vardara u današnjoj Makedoniji. Prelomni trenutak u bici desio se kada je Evrenos, jedan od najvećih Musinih velikaša, uz brojne druge prišao sultanu Mehmedu. Tako je Musa primoran da se s ostatkom svoje vojske povuče na mjesto zvano Vasiljeva klisura. Despot, Morović i Sandalj su se vratili kućama, ostavljajući dio svoje vojske s Đurđem Brankovićem koji je ostao sa sultanom Mehmedom. Nadali su se da će lako obezbijediti pobjedu.¹⁷²

¹⁶⁸ FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 421; KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 180.

¹⁶⁹ ЈАГИЋ, "Константин Философ", 307.

¹⁷⁰ (17. juni 1413), LJUBIĆ, *Listine*, 7.123. O tome u nastavku teksta.

¹⁷¹ Datum bitke potvrđuje podudarnost podataka iz dubrovačkog pisma Žigmundu i srpskih ljetopisa. STOЈАНОВИЋ, *Стари српски родослови и летописи*, 224. Konstantin Filozof pripovijeda da je Mehmedova vojska bila ulogorovana na rijeci Iskar u ponodžju planine Vitoše kada se Musa, koji se nalazio kod Štiponja, uključio u borbu te primorao srpsku diviziju da se povuče. Tada je došao Đurađ Branković te napao Musu s druge strane, natjeravši ga da bježi prema rijeci, gdje je bio uhvaćen i zadavljen. Osmanske hronike navode da je Musin konj zapao u blato gdje su ga uhvatili Bajazid-paša, Mihaloğlu i Barak-beg. ЈАГИЋ, "Константин Философ", 308–09. Tu verziju priče potvrđuje činjenica da se bitka po osmanskoj tradiciji odigrala kod sela Çamurlua, što bi u prijevodu s turskog jezika označavalo blatno mjesto. Opis bitke prema osmanskim izvorima daje FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 468–70, 506. O bici je s vremenom nastala opširna literatura. Ovdje se navode samo neka djela koja se dotiču tematike u kontekstu širih zbivanja: KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 28, 187, 190, 194; BARKER, *Manuel II*, 280–89; NICOL, *The Last Centuries of Byzantium*, 327.

¹⁷² (14. juli 1413), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 223–25.

Uskoro su Dubrovčani mogli računati na daleko vjerodostojnije informacije koje su mogli proslijediti svome suverenu u Ugarskoj. Dubrovačko Malo vijeće je 17. jula pozitivno riješilo prijedlog da se novčano nagradi poslanik vojvode Sandalja zbog toga što je donio pisma s novostima o smrti Muse.¹⁷³ Te su iscrpne podatke poslali Žigmundu u pismu inače datiranom 30. jula, ali je izvjesno da se datum pisanja pisma mora približiti 17. julu, kada su Dubrovčani dobili novosti od Sandalja. Dubrovčani su ugarskom kralju poručivali da su dobili slavensko pismo od Sandalja koje im je pisao neki njegov čovjek, pošto se vojvoda nedavno vratio s bojnog polja, tvrdeći da je sve opisano vidio svojim očima. U nastavku navode da je 5. dana tog mjeseca, u mjestu nazvanom Ischyza,¹⁷⁴ sultan Mehmed skupio svoju vojsku i, kao što je bio običaj rata, rukovao se s Musom, svojim bratom i njegovim ljudima, “neprijateljima vašeg veličanstva i čitavog kršćanstva”. Protiv istog Muse i njegovih sljedbenika “pohvalno je zadobio pobjedu”, a nakon što ga je u sukobu uhvatio, naredio je da ga zadave i njegovo tijelo odnesu u Bursu gdje su se svi iz njihovog roda uobičavali ukopavati, da ga časno sahrane prema njihovim običajima. Svi krajevi koje je Musa do tada “nečovječno tištio” dobrovoljno su se predali.¹⁷⁵

Čini se da je Sandaljeva uloga u ovim događajima bila posebno značajna. Osim što sudjelovanje njegove vojske spominju brojni suvremeni izvori, i Dubrovčani su mu poslije nekog vremena isticali da su ga hvalili ugarskim poslanicima, a time i ugarskom kralju, “КАКО СЕ К ГОСПОСТВО ТИ ХРАБРО И ПЛЕМЕНИ-

¹⁷³ “Captum fuit de donando nuncio Sandal qui apportavit literas nouorum morti Mussie Teucri usque ad ualorem yperperorum viginti de denarii nostri communis” (17. juli 1413), Ref. sv. 34, f. 82.

¹⁷⁴ Vjerovatno iskrivljeno od Iskrecka reka, koja je pritoka rijeke Iskar koju kao mjesto bitke navodi Konstantin Filozof.

¹⁷⁵ “Iuxta debitum et morem fidelitatis nostre his diebus nuper elapsis sacre maiestati vestre humiliter reseruimus ea, que tam ex partibus Sclavonie quam aliis, nova usque tunc perceperamus. Nunc vero in presenti hora habuimus literas quasdam ydyomatis Sclavi a magifico voivoda Sandali, qui nobis affectualiter scribit habuisse per quemdam familiarem suum, qui nuper e campo remeavit, asserente omnia infrascripta oculata fide vidisse: quod videlicet die quinto presentis in loco quodam Ischyza per incolas nuncupato illustris soltanus Crissia, ordinatis aciebus gencium suarum, uti de more bellorum fieri consuevit, manus commiscens cum Mussia eius fratre et ipsius gentibus, sacre maiestatis vestre et tocius Christianitatis emulis, contra eumdem Mussiam ipsiusque sequaces victoriam laudabiliter obtinuit, ipsumque Mussiam in bello conflixit, conflictum captumve suffocari mandavit, dein eiusdem corpus ad civitatem Burse, ubi omnes ex ipsorum progenie sepelliri solent, humatum iuxta eorum consuetudinem honorabiliter destinavit. Tocius Romanie oras antehac per Mussiam occupatas inhumaniterque oppressas dicioni sue hactenus benigne submittens” (prije 30. jula 1413), Lett. di Lev. sv. 7, f. 76v; THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 225–26.

то понѣло при господинѣ деспотѣ и царѣ турском”.¹⁷⁶ Prema tome, Sandalj je bio jedna od bitnih karika u dogovoru između kralja Žigmunda, despota Stefana i princa Mehmeda, te je pomogao da se planovi koalicije provedu u djelo. Za svoje zasluge bosanski vojvoda je mogao od ugarskog kralja tražiti gradove i zemlje u primorju.¹⁷⁷

Pobjeda u ovoj bici Mehmeda je učinila jedinim vladarom ujedinjenog Osmanskog carstva.¹⁷⁸ Za pruženu pomoć, Mehmed je prema kršćanskim saveznicima vodio miroljubivu politiku i podijelio nagrade – Bizantu je vratio sve one posjede iz dogovora 1403. godine,¹⁷⁹ a despota Stefana je također nagradio prostranim posjedima.¹⁸⁰ Nisu sačuvani podaci o tome da li je na sličan način nagradio i vojvodu Sandalja.

U to vrijeme svi su samo vodili računa o sopstvenim interesima, često mijenjajući strane i savezništva prema trenutnim okolnostima, nadajući se da će iz nove situacije izvući poneku korist za sebe, ili barem izbjeći potpunu propast. Interesi su se objedinili tek 1413. kada je poražen Musa, ali je podržavanje jednog princa protiv drugog moglo proizvesti samo jedan ishod, a to je da je 1413. godine stanje bilo ponovo vraćeno na ono prije Bitke kod Angore.¹⁸¹ Očigledno je da su kršćanski vladari na taj način namjeravali destabilizirati osmansku državu i da su vidjeli savršenu priliku za to u neredima nastalima zbog prijestolne krize. Tom su se politikom iniciranja sukoba među pretendentima na sultansko prijestolje, unaprijed osuđenom na propast, nastavili služiti i nakon što su pomogli princu Mehmedu da dođe na vlast. U novembru 1413. Dubrovčani su Žigmundu javili da se protiv Mehmeda pobunio njegov brat Mustafa.¹⁸² Od takvog pristupa nisu odustajali sve do 1453. i pada Carigrada kada je i formalno završila borba za osmansko prijestolje vođena između Bajazidovih nasljednika od 1402. godine.¹⁸³

¹⁷⁶ (18. maj 1414), Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 1.290.

¹⁷⁷ Исто.

¹⁷⁸ KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid*, 160; ĐURIĆ, *Sumrak Vizantije*, 134.

¹⁷⁹ NICOL, *The Last Centuries of Byzantium*, 327; NICOL, *Byzantium and Venice*, 353.

¹⁸⁰ FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 512; НИКОЛИЋ, “Деспот Стефан Лазаревић и турске међусобице”, 169.

¹⁸¹ FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 516–17 n. 702, smatra da “nije uputno deklarativno optuživati hrišćansku koaliciju na čelu sa Stefanom da je svojom pomoći Mehmedu omogućila ponovno ujedinjenje osmanske države”.

¹⁸² (28. novembar 1413), Lett. di Lev. sv. 7, f. 90; THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 235.

¹⁸³ ЂИЊАЛИЋ, “Ottoman Methods of Conquest”, 106 n. 2.

Povratak na stare staze: Hrvoje Vukčić postaje saveznik Turaka

Iako ga je u novembru 1412. imenovao “vjernim našim, veličanstvenim hercegom splitskim”,¹⁸⁴ Žigmund sigurno Hrvoju nije oprostio podršku tako dugo i istrajno pružanu njegovom glavnom protivniku Ladislavu Napuljskom. Do juna 1413. godine ugarski kralj je u potpunosti promijenio svoje držanje prema splitskom hercegu. Pisao je Dubrovčanima da se Hrvoje vratio svojim starim zabludama, u što se i lično mogao uvjeriti kada je kod nekog Hrvojevog službenika bilo zaplijenjeno pismo u kojem se pozivaju Turci da upadnu u njegova kraljevstva. Kralj je Hrvoju posebno zamjerio to što je u trenutku kada je vojvoda Sandalj nedavno ratovao s despotom “ac aliis regnorum nostrorum Hungarie et Bozne baronibus et nobilibus” protiv “nevjernih Turaka i drugih barbarskih naroda”, Hrvoje napao njegove posjede i nanio mu veliku štetu. Zbog toga ga je proglasio izdajnikom i za kaznu mu oduzeo Split te Brač, Hvar i Korčulu. Osim toga, imenovao je i komandante zadužene da se podignu na oružje protiv Hrvoja, čime je također dao zeleno svjetlo Sandalju i ugarskim velikašima da ga napadnu i otmu mu posjede.¹⁸⁵ Opširnije pismo gotovo istog sadržaja poslao je Žigmund i Splitsčanima 1. augusta 1413.¹⁸⁶

Nezahvalno je govoriti o motivima ovakvih kraljevih postupaka, ali se može istaknuti nekoliko potencijalnih razloga: vojvoda Sandalj je razvrgavanjem braka s Katarinom nanio nepopravljivu štetu svom odnosu s hercegom Hrvojem, što je mogao biti potencijalni povod za sukob, ili je pak Hrvoje možda u okršaju osmanskih prinčeva podržavao Musu te bi udarom na njegovog protivnika nastojao pomoći svom savezniku. Nedim Filipović je pretpostavljao da su Hrvoje i Musa mogli održavati veze, te da u tome leži objašnjenje spomenutog Hrvojevog napada na Sandaljeve posjede. Logiku Hrvojevog savezništva s Musom objašnjavala bi činjenica da je nakon smrti princa Sulejmana, s kojim je Hrvoje stajao u dobrim odnosima, njegovo mjesto upravo zauzeo princ Musa.¹⁸⁷

U augustu su slavonski ban Pavao Čupor i usorski vojvoda Ivan Gorganski zauzeli hercegovu posjede u Slavoniji, dok je kralj Žigmund još 16. juna

¹⁸⁴ (15. novembar 1412), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/5.307.

¹⁸⁵ (17. juni 1413), LJUVIĆ, *Listine*, 7.123. ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 226–27; БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 410; БИРКОВИЋ, “Две године босанске историје”, 30; МРГИЋ, *Северна Босна*, 106. Dubrovački odgovor Žigmundu, (1. juli 1413), Lett. di Lev. sv. 7, f. 73; THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 221. Dubrovčani su javili i vojvodi Sandalju da su od ugarskog kralja dobili otoke, (24. juli 1413), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.287–88.

¹⁸⁶ (1. august 1413), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/5.405–11.

¹⁸⁷ FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 516–17 n. 702.

Hrvojevu župu Sanu ustupio knezovima Blagajskim.¹⁸⁸ I Hrvojevi podanici su prelazili Žigmundu. Najpoznatiji je primjer Vuka, sina Miloša Družića, iz Guče Gore, koji je u ime bosanskog tepačije Batala Šantića nekada upravljao župom Sanom i gradom Kozarom. Njemu je kao “dvorskom vitezu” mnogo kasnije 1425. godine Žigmund u vidu nagrade za iskazanu vjernost i zasluge u borbama protiv Turaka i Bošnjana, te za ustupanje Kozare, darovao brojne posjede.¹⁸⁹

Hrvoju su postupci kralja Žigmunda teško pali i u prvom periodu se pokušavao opravdati i vratiti u njegovu milost. Pismom upućenim u ljeto 1413. kraljici Barbari pozivao se na svoju dotadašnju vjernost, činjenicu da je član Zmajevog reda, da je kraljev kum i sl. Računajući unaprijed da su izgledi za pomirenje mali, pismo je okončao prijetnjom da će se obratiti svim kršćanskim vladarima i potužiti na Žigmunda jer je pogazio zadanu vjeru. Naglasio je da se Bošnjani ionako kane udružiti s Turcima, neovisno o njegovoj sudbini, zato što su tako i ranije postupali a i sada rade isto. Osim toga, Turci svakako namjeravaju povesti rat protiv Ugarske.¹⁹⁰ Hrvoje je u augustu potražio i posredovanje Venecije, moleći za pomoć u vraćanju izgubljenih posjeda, na što su mu Mlečani odgovorili da oni imaju sklopljen petogodišnji mir sa Žigmundom.¹⁹¹

Pošto je uvidio da su ga napustili skoro svi, Hrvoje je uistinu ostvario svoje prijetnje i posegao za opcijom saveza s Turcima. Mlečanima je u novembru 1413. pisao da mu je sultan uputio poslanstvo sa 60 konja nudeći mu uslugu od 30.000 osmanskih vojnika za njegove potrebe. Iz Venecije su Hrvojevom poslaniku odgovorili da je njegov gospodar veoma mudar gospodin te da u toj stvari može postupati onako kako mu odgovara i kako mu se čini da je bolje za njegovo stanje.¹⁹² Ovim svojim postupkom Hrvoje Vukčić je u historiografiji ocrnjen zbog otvaranja vrata osmanskom sudjelovanju u unutrašnjim bosan-

¹⁸⁸ (16. juni 1413), THALLÓCZY – BARABÁS, *A Blagay-család oklevéltára*, 232. Vidi također: KEKEZ, *Pod znamenjem propetog lava*, 295–99.

¹⁸⁹ (5. septembar 1425), THALLÓCZY, *Studien*, 354–356.

¹⁹⁰ “Item sive ego delear, sive non, iam Woznenses intendunt se unire cum Turcis et in eo hucusque processerunt, et procedunt iam de facto. Item Turcha intendit omnino habere guerram ad Hungaros” (1413), THALLÓCZY – HORVÁTH, *Alsó-Szlavóniai okmánytár*, 147–50; FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/5:387.

¹⁹¹ (25. august 1413), LJUBIĆ, *Listine*, 7.127–28.

¹⁹² “Ad aliam autem partem, quam nobis exposuit, videlicet dominus Turchorum sibi miserat unam ambaxiatam cum sexaginta equis ad offerendum dicto Cravoie triginta millia Turchorum pro succursu suo etc.; respondemus, quod dictus magnificus dominus Crevoia est sapientissimus dominus, et potest in hoc terminare et disponere, prout sue magnificentie videtur pro bono sui status” (18. novembar 1413), LJUBIĆ, *Listine*, 7.138.

skim sukobima.¹⁹³ Kako je evidentno iz ranijeg izlaganja, nije to bio ni prvi put da su Turci došli u Bosnu, niti bi se oni lako mogli spriječiti da se sami umiješaju u bosanske prilike. Opisujući dešavanja iz ovog vremena, Dubrovčani su se mnogo kasnije sjećali da su Bošnjani često dovodili Turke u Bosnu, zbog čega su trpjeli ne samo njihovi trgovci nego i njihovo zemljište, jer je bilo izloženo opasnosti, i vlada koja je bila primorana trošiti sredstva za jačanje utvrda i odbrane.¹⁹⁴

* * *

Hrvojevo držanje u ovim dešavanjima predstavljalo je uvod u kraj prve faze bosansko-osmanskih odnosa obilježene međusobnim upoznavanjem i ispitivanjem snaga. Sve što će Turci prema Bosni poduzimati poslije toga imat će daleko ozbiljniji karakter i bit će obilježeno jasnom namjerom da se na tlu Bosanskog kraljevstva uspostave stalne vojne baze za dalje napredovanje neovisno od volje vladara i vlastele u toj zemlji.

Dok je Bitka kod Angore označila promjenu međunarodne pozicije Osmanskog carstva, čiji je balkanski dio i dalje ostao kompaktan pod vlašću princa Sulejmana, suštinske promjene u držanju Turaka prema Bosni nije bilo. Nastavljena je pomirljiva politika iz prethodnog razdoblja te su rijetki podaci o osmanskim napadima usmjerenim na posjede bosanske vlastele. Gotovo sva njihova pažnja tada je bila usmjerena prema Ugarskoj, odakle su se iz godine u godinu počeli nizati Žigmundovi vojni pohodi na Bosnu. Savršenu priliku za novo miješanje u bosanske prilike ugarski kralj je dobio izbijanjem sukoba između Ostoje i Dubrovnika 1403. godine. Bilo je to upravo onda kada je Žigmund uspio konsolidirati svoju vlast u Ugarskoj nakon iznimno teškog perioda u karijeri i kada je postalo izvjesno da Ladislav Napuljski neće iskoristiti stečene pozicije u Dalmaciji. Taj rat je u konačnici doveo do rascjepa prethodno jedin-

¹⁹³ “Нема никакве сумње да управо Хрвоју припада сумњива слава да је Турке увукао у босанске унутрашње борбе и да је босанску државу довео у положај султановог трибутара”. БИРКОВИЋ, *Историја*, 242; “Нije onda čudo da se baš njemu pripisuje nezahvalna uloga da je u Bosnu doveo Turke. Svojim gestom Hrvoje Vukčić je *de facto* bosansku državu doveo u položaj sultanovog tributara”. ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 67.

¹⁹⁴ “Oltra questo li Bosignani spesse volte hanno menato in Bossina li Turchi, i quali Turchi hanno fatto grandi danni et robamenti a li merchadanti della dicta cittade, i quali se ritrovavano in Bossina secondo li tempi; et di piu li detti Turchi menazavano di assaltar, et predar li territori della dicta cittade, et per detta cason fu bisogno a la detta citta far gran spexe in guardar le sue fortezze et territori” (14. april 1451), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 494.

stvenog političkog bloka u Bosni, a pohodi ugarske vojske na Bosnu do 1408. godine odvijali su se pod zastavom borbe protiv udruženih snaga “Bošnjana i Turaka” koji su ugrožavali sigurnost Ugarske. Brojni izvori iz tog vremena također svjedoče o živim vezama bosanskih plemića s Turcima.

Politički ćorsokak mogao je biti riješen samo na bojnopolju. Žigmund je 1408. pokorio bosansko plemstvo i na svoju stranu privukao Hrvoja Vukčića. Upravo tada je Ladislav i formalno i pravno odustao od svojih pretenzija te je prodao Dalmaciju Mlečanima. Bio je to kraj jedne iluzorne politike pomoću koje su Bošnjani nastojali pronaći modus za što samostalnije djelovanje. Ispostavit će se kasnije da je cijena slobode u tom slučaju bila preskupa. Odlaskom Ladislava s političkog terena i drugi bosanski vlastelini prišli su Žigmundu. Uzrokovalo je to i promjenu držanja prema Turcima, i samih opterećenih borbom s unutrašnjim previranjima u svojoj državi. Nastupila je serija događaja koji su vodili prema rješavanju osmanske prijestolne krize.

Do 1411. ostala su samo dva brata kojima je predstojala borba do smrti za prevlast u Osmanskom carstvu. Te godine sklopljeni su i prvi dogovori na ugarskom dvoru o pomaganju jednom od dvojice pretendenta da izolira i uništi svoga protivnika. U tim pregovorima sudjelovao je i vojvoda Sandalj. On je, skupa s despotom Stefanom i mačvanskim banom Ivanom Morovićem, odigrao značajnu ulogu u boju pod planinom Vitošom u Bugarskoj, presudnim za okončanje građanskog rata u carstvu. Iz ove koalicije i njenih političkih projekcija očigledno je još ispočetka bio izostavljen Hrvoje Vukčić. Nije isključeno da je on podržavao princa Musu, ubijenog u sukobu s bratom. U svakom slučaju kralj Žigmund ga je optužio za izdaju i kolaboraciju s Turcima te naredio svojim podanicima da napadnu njegove posjede. Taj napad nije mogao ostati bez odgovora. Nakon dužeg perioda smanjenih neprijateljskih aktivnosti osmanske vojske u Bosni nastupit će razdoblje sve češćih i intenzivnijih napada, kako na Bosansko kraljevstvo, tako i na susjedne oblasti.

V

BOSNA POD OSMANSKIM POLUMJESECOM (1414–1430)

Činilo se da je poslije Bitke kod Angore mongolski vladar Timur jednim udarcem uništio osmansku državu, ali jedno desetljeće kasnije osmanska pre-vlast bila je ponovo uspostavljena a osvajačke ambicije nastavljene i proširene. Eliminiranje princa Muse kao glavnog Mehmedovog protivnika u borbi za car-sko prijestolje otvorilo je novo poglavlje bosansko-osmanskih odnosa, ono u kojem će bosanska strana imati sve manje aktivnog udjela i kada će postepeno postajati plijenom agresivne i ekspanzionističke osmanske politike.

Put preko Bosne vodio je dalje prema Zapadu kao jednom od osnovnih strateških ciljeva osmanske države. U prvo vrijeme su Turci u Bosni nailazili na suradnju domaćih vladajućih struktura pošto su im dopuštale da preko njihovih posjeda napadaju Hrvatsku, Slavoniju, Ugarsku, Istru, Kranjsku, Furlaniju i druge udaljene krajeve. Bosna je jedno vrijeme čak funkcionirala kao baza odakle su poduzimani napadi na susjedna područja. U ovome periodu bosanske velmože prihvatanjem plaćanja harača dolaze u ovisan položaj prema Turcima te oni upravo zbog toga počinju smatrati da imaju pravo miješati se u unutrašnju politiku Bosne i na nju utjecati prema svojim interesima.

Bosna kao poprište ratnih sukoba (1414–1415)

Prijetnje vojvode Hrvoja upućene neprijateljima u Ugarskoj nisu bile bezazlene. Pritisnut od Žigmunda i njegovih velikaša, bio je primoran potegnuti sve mjere da povрати izgubljene pozicije. Ako je suditi prema dubrovačkim izvorima, on je još početkom 1414. godine poslao jednu delegaciju na čelu sa svojim protovestijarom, Dubrovčaninom Mihailom Kabužićem, na sultanov dvor u Jedrene odakle je trebao dovesti osmanske trupe.¹ Premda se u nauci

¹ Mihailo Kabužić se prvi put spominje na dužnosti Hrvojevog protovestijara 11. januara 1412. godine. НЕВЕН ИСАИЛОВИЋ, “Михаило Кабужић, дубровачки одметник — босански

običavalo navoditi da je ta osmanska vojska u Bosansko kraljevstvo ušla početkom ili sredinom maja mjeseca,² takve postavke ne nalaze potvrdu u izvorima.³ Čak su u drugoj polovini maja i sami Dubrovčani pisali svojim poslanicima kod kralja Žigmunda o tome da trenutno ne postoji opasnost od Turaka i da mir vlada u oblastima Raške, istovremeno ističući kako Sandalj na primorje računa kao rezervno utočište u slučaju da ga počnu tjerati Turci, što dodatno svjedoči da se nešto pripremalo u pozadini.⁴ Otprilike u isto vrijeme kralj Žigmund je cara Manojla II obavijestio o svojoj namjeri da uskoro pošalje vojsku protiv Turaka, jer on lično ne može ići, nudeći mu savez za borbu protiv zajedničkog neprijatelja.⁵

Prve konkretne vijesti o Turcima i njihovom prisustvu u dubrovačkom zaleđu potječu iz juna mjeseca.⁶ Dubrovčani su bili zaprepašteni informacijom da je jedan njihov građanin potencijalno upleten u dovođenje Turaka u Bosnu, što je za posljedicu imalo ugrožavanje njihovih trgovačkih i državnih interesa. Stoga je 25. juna 1414. godine Vijeće umoljenih raspravljalo o tome šta da se učini po pitanju Mihaila Kabužića, za kojeg se govorilo da je doveo Turke u Bosnu, i izvjesnog Marina Stefanovića, koji mu je očigledno bio saučesnik.⁷ Nije prihvaćen prijedlog da im se obezbijedi *salvumconductum* kako bi se lično mogli opravdati od optužbi izrečenih na njihov račun, nego je usvojeno da im se piše i da se od njih do kraja jula sačeka pismeni odgovor. Dubrovčani su istovremeno optuženima savjetovali da se odvoje od osmanske vojske jer su se neki Bošnjani ranije žalili na njihove postupke tvrdeći da su upravo oni naveli Turke u Bosnu, a sadržaj naredne odluke otkriva da su te žalbe na Mihaila Kabužića iz Bosne stizale od kneza Pavla Radinovića.⁸

дипломата”, *Историјски часопис* 56 (2008), 393.

² ЂИРКОВИЋ, “Две године босанске историје”, 31; ЖИВКОВИЋ, *Твртко II*, 67.

³ Усп. ЕСАД КУРТОВИЋ, “Око великог османског упада у Босну 1414. године”, *Годишњак БЗК Препород* 2 (2002), 132–33.

⁴ “Respoxe in effecto lo dicto Sandali che avanti lasseria di man sue la mitade de quello che l a, che quilli luogi, asignando sue raxune ali dicti ambasaduri, zoie che se lui lasasse di mane quello luogo, et poi fosse incalzado da Turchi non haveria unde scampare a marina ... De novella non savemo altro che dire, salvo che al presente el Turcho va secondo se dixè ultra el mar in quella parte per sue facende; la contrada de Rassa sta in paxe. Altre nove non habiamo” (21. maj 1414), Lett. di Lev. sv. 7, f. 104; THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 243.

⁵ (maj ili juni 1414), FINKE, *Acta Concilii Constanciensis*, 1,391–92.

⁶ ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*, 233; KURTOVIĆ, “Oko velikog osmanskog upada u Bosnu”, 132–33.

⁷ (25. juni 1414), Ref. sv. 34, f. 222v–23.

⁸ “Prima pars est de dicendo attinentibus suprascriptorum quod scribant predictis quod Bosenensis conquerentur contra predictos eoquia venerunt cum Teucris supra eos et propter

Indikativno je da su samo tri dana nakon rasprave o Mihailu Kabužiću i Marinu Stefanoviću Dubrovčani bili primorani izdati *salvumconductum* do kraja augusta svojim trgovcima koji su se iz Drijeva zbog “straha turskog” sklanjali u Ston sa svojim stvarima i robom.⁹ Idućeg dana Dubrovčani su poduzimali sve neophodne mjere za obezbjeđivanje straže i naoružanja na Stonu i drugim tvrđavama.¹⁰ Do 30. juna su imali nove vijesti o dolasku Turaka u Bosnu, pa su u Velikom vijeću ponovo izglasali davanje vjere i slobodnog prolaza za svoje trgovce u Drijevimama.¹¹ Da su istinski strahovali za sigurnost svojih stanovnika, pokazuju i zapisnici od prvog jula 1414. godine. Taj dan je Malo vijeće donijelo odluku da se naredi Dabiživu, potknezu Novih zemalja, tj. Slanskog primorja, da obezbijedi stražu i noću i danju, na visokim brdima, na putevima kod granica, i u slučaju da stražari s vrhova brda primijete Turke, onda bi trebali znakovima vatre u noći, ili znakovima dima po danu, javiti stanovnicima otoka da s barkama dođu, preuzmu stanovnike s kopna i prevezu ih na sigurno.¹² Malo vijeće je također donijelo odluke o izboru službenika povjerivši im brigu o straži grada i okolnih tvrđava.¹³

Stanje se i u simboličnom i praktičnom smislu vratilo na pozicije prije Angorske bitke, a o tome svjedoči činjenica da su, kao i u posljednjoj deceniji 14. stoljeća, bosanski vlastelini iz dubrovačkog zaleđa ponovo počeli tražiti utočište iza tvrdih zidina Dubrovnika i Stona. Početkom jula se u Vijeću umoljenih raspravljalo o zahtjevu gospeđe Vladike, udovice vojvode Jurja Radivojevića, da se sa sinovima i njihovim porodicama te imetkom skloni u Ston zbog

quod debeat omnino seperare se ab eis” (25. juni 1414), Ref. sv. 34, f. 223.

⁹ “Captum fuit de portando ad maius consilium de faciendo salvumconductum mercatoribus Narenti prosertim illis qui sunt debitores precipius personis quod ob metum Turchorum possint se reducere Stagnum cum omnibus rebus et mercanciis suis per totum mensem augusti proxime futuri” (28. juni 1414), Ref. sv. 34, f. 128v. БУРО ТОШИЋ, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево, 1987, 123–24.

¹⁰ (29. juni 1414), Ref. sv. 34, f. 129, 223v.

¹¹ “Prima pars est de dando fidem et salvumconductum mercatoribus nostris de Narento videliet personis et mercanciis et rebus suis pro nouis Turchorum venientum in Bosnam” (30. juni 1414), Ref. sv. 34, f. 306v.

¹² “Captum fuit de ordinando et precipiendo Dabisiuo sape vicecomiti Terrarum Nouarum Slani quod faciat fieri custodias tam in nocte quod in die per montes altiores et per uias in confinibus et si opportunum fuerint quod apparerent gentes Turchorum quod faciat fieri per apicis montium in tribus uel quator laris uel quot fuerint oportunum ignes in nocte et fumum in die ut insulari indeat ipsos ignis et succurrant cum barcis gentibus terrarum et de hoc aduisando comitis insularum ut notificet insularis” (1. juli 1414), Ref. sv. 34, f. 129.

¹³ (1. juli 1414), Ref. sv. 34, f. 129–29v. I 10. jula se u Vijeću umoljenih raspravljalo o poboljšanju stonske straže, o slanju brigantina da patrolira obalom i jedne grupe plemića da pojačaju stražu u Stonu, (10. juli 1414), Ref. sv. 34, f. 223v.

“straha od Turaka”.¹⁴ Obazrivi Dubrovčani nisu mogli dopustiti uvažanim susjedima, potomcima bosanskog kralja Dabiše, da se snalaze u gužvi i pometnji nastaloj bježanjem stanovništva u Ston, nego su Jurjevićima dopustili da se sklone direktno u Dubrovnik.¹⁵ Potrebno je naglasiti da Dubrovčani nisu bili prema svima tako velikodušni. Vijeće umoljenih je 10. jula 1414. odbilo prijedlog o davanju jedne kuće za stanovanje velikaškoj obitelji Nikolića.¹⁶

Pored izvjesne osmanske opasnosti u njihovom neposrednom kontinentalnom zaleđu, Dubrovčani su također strahovali da će se napadi možda prenijeti i na obale te ugroziti otoke u Jadranskom moru. Svojim su ljudima na Braču, Hvaru i Korčuli 2. jula slali upozorenja da zbog novosti o Turcima stoje u pripravnosti, da poprave i urede brigentine, obezbijede stražu, da se ne bi desilo da od tih Turaka podnesu štetu.¹⁷

Nešto više informacija o osmanskom napredovanju kroz Bosnu može se pronaći u dubrovačkom pismu upućenom kralju Žigmundu 10. jula 1414. godine. Iako su mu ranije pisali da se Turci spremaju ići u Anadoliju, ovom porukom su ga obavještavali da su osmanski odredi učinili zaokret i uputili se prema Bosni. Sandalj im se pokušao suprotstaviti s bosanskom vojskom, ali kada je vidio da ne može odbraniti i zadržati prolaze, pustio ih je da uđu u Bosnu. Tako su 5. jula došli do Uskoplja gdje su se podijelili. Jedan dio njihove vojske krenuo je dolinom rijeke Bosne prema Dubočcu, preko zemalja izvjesnog Ivaniša Nadrojevića, drugi je krenuo prema Zagrebu, dok je treći ostao u Uskoplju. Nisu mu znali kazati šta se desilo poslije toga, osim da je Sandalj u brdima sa svojim ljudima.¹⁸

¹⁴ “Prima pars est de eundo ad maius consilium pro faciendo salvumconductum dicte domine Vladize et eis filiis et eorum familie videlizet personis et rebus suis pro ista vice qua venient Ragusium” (2. juli 1414), Ref. sv. 34, f. 223v.

¹⁵ “Prima pars est de dando fidem et salvumconductum domine Vladize et eius filiis ac eorum familie qui volunt venere Ragusium ob metum Turchorum videlizet personis et heri suo pro isto viagio quo venturi sunt nunc Ragusium” (3. juli 1414), Ref. sv. 34, f. 306v.

¹⁶ (10. juli 1414), Ref. sv. 34, f. 224v.

¹⁷ (2. juli 1414), Ref. sv. 34, f. 223v.

¹⁸ “Appresso ve scrissimo in quella come se dixea che li Turchi se asunava per andare in quella parte de Nathalio, mo ve deximo, che gl' ano facto la volta in Bosna. Sandal cum le oste di Bosna s asuno per contrastarli, vedando non podere tegnir lo passo canso et lasolli passar in Bosna. Et vene in Uscofia ad V di luglo. Et parte deli oste da li Turchi dovea andare a Dobozaz per lo paexe de Yvanis Nadroyevich. Et parte ando ala via de Sagrebe. Et parte romaxe in Uscofie. Quello hanno seguito fin ancoy non savemo. Sandal sta su la montagna cum la sua gente” (10. juli 1414), Lett. di Lev. sv. 7, f. 105. THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 245. PEJO ČOŠKOVIĆ, *Susret sa zagubljenom prošlošću. Područje Bosanske Gradiške u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 2001, 81; ИСАИЛОВИЋ – ЈАКОВЉЕВИЋ, “Шах Мелек”, 447.

Podaci ovog pisma jasno pokazuju da su osmanski ciljevi također bili i izvanbosanski, odnosno da su bili usmjereni na posjede pod vlašću ugarskog kralja.¹⁹ Očigledno je da je Sandalj, ako i nije bio primarna meta ovog napada, zauzeo odbrambeni stav. Istog dana kada je pisano dubrovačko pismo Žigmundu, Sandalju je data mogućnost da u Dubrovniku nabavi i napravi oružje te da ga slobodno iznese iz grada.²⁰

Opasnost se nije smirivala ni u narednim danima. Dubrovački senat je 13. jula 1414. izdao naređenje svojim ljudima u Slanskom primorju da nose žito i druge stvari u Ston, na otoke ili u Dubrovnik, zbog novosti o Turcima.²¹ Samo nekoliko dana kasnije izdali su upute kapetanima da ispituju oružje i municiju Stona, te da se pobrinu za sve neophodno da se to mjesto osigura. Posebno je naglašeno da se u Ston moraju primiti svi Dubrovčani sa stvarima i stokom, dok se Slaveni, razbježani prema Stonu u strahu od Turaka, nisu mogli prihvatiti unutar utvrđenja.²² Prijetnja je izgleda bila tolika da su Dubrovčani 23. jula ipak odlučili popustiti i u Ston prihvatiti nenaoružane Slavene koji su bježali ispred Turaka.²³ U oskudici vijesti o dešavanjima u Bosni podaci o mjerama koje su Dubrovčani i dalje poduzimali krajem mjeseca jula zorno su svjedočanstvo da opasnost još uvijek nije prolazila i da su osmanske trupe još uvijek bile prisutne na bosanskom tlu.

Do 26. jula u Dubrovnik su stigle nove informacije o osmanskome napredovanju, a narednog su dana Dubrovčani pisali svojim trgovcima u Drijevimama da im zbog novosti o Turcima naređuju da se u roku od četiri dana s dobrima i barkama sklone u Ston ili Dubrovnik. Pismo je zaključeno riječima da se naređenje mora izvršiti jer je zbog opasnosti bolje da se sklone na sigurno mjesto.²⁴ Vijeće umoljenih je 28. jula odgodilo izdavanje obavijesti “pro factis siue nous Turchorum qui sunt in Bosna”, ali je ipak dalo dopuštenje da se naoruža jedna galeota te da patrolira čuvajući Dubrovnik i Ston.²⁵ Njenom kapetanu su izdali upute i ovlasti da upotrijebi silu u slučaju da naiđe na Turke, ili da sretne ljude koji su u bijegu od Turaka željeli preći preko njihove zemlje ili zauzeti njihova tri otoka.²⁶

¹⁹ O tome: FILIPOVIĆ, “The key to the gate of Christendom?”, 151–68.

²⁰ (10. juli 1414), Ref. sv. 34, f. 224v.

²¹ (13. juli 1414), Ref. sv. 34, f. 224v.

²² (15. juli 1414), Lett. di Lev. sv. 7, f. 106.

²³ (23. juli 1414), Ref. sv. 34, f. 225v.

²⁴ (27. juli 1414), Lett. di Lev. sv. 7, f. 107v.

²⁵ (28. juli 1414), Ref. sv. 34, f. 227.

²⁶ (28. juli 1414), Lett. di Lev. sv. 7, f. 108.

O razmjerama osmanskih pustošenja svjedoči jedno pismo s kraja augusta u kojem je Berengar de Muntmany iz Barcelone saopćavao novosti kralju Ferdinandu Aragonskom. On je čuo da je vojvoda zvani “Carvoya” sa 20.000 osmanskih konjanika izvršio pohod na Senj i Istru te opustošio Dalmaciju i Slavoniju.²⁷ To ljeto su osmanske trupe izgleda stizale mnogo dalje nego što je to bilo očekivano. U njihovim akcijama posebno su stradali posjedi pod direktnom ugarskom vlašću. Naime, u Konstanzu je 17. januara 1415. godine papa Ivan XXIII oslobodio vjernike župa Oštra Luka u Zagrebačkoj biskupiji i Gezth u Kaločkoj nadbiskupiji od podmirivanja desetine biskupu na jednu marku srebra godišnje jer su ta sela u potpunosti opustošili Turci.²⁸ Vjerovatno su ta mjesta stradala upravo u pohodima izvedenim tokom ljeta 1414. godine. Kako su u percepciji učenih ljudi tog vremena izgledali bosansko-osmanski odnosi, možda najbolje pokazuje ulomak iz hronike njemačkog pisca Dietricha od Niecheima, sastavljene 1413. i 1414. godine, gdje je naveo da su do njegovog vremena Grčka, veliki dio Bugarske i Bosne, kao i drugih susjednih kršćanskih kraljevstava već došli pod osmansku vlast.²⁹

Osmanske akcije su po svemu sudeći bile okončane do sredine augusta mjeseca kada su Dubrovčani pisali kraljici Barbari da su se Turci nakon završenih pohoda vratili u Bosnu, odakle su zarobljeni plijen i roblje poslali kući, ali da i dalje namjeravaju ostati u predjelima Bosne odakle mogu nastaviti sa svojim prijetnjama.³⁰ Reakcija ugarskog kralja, mada zakašnjela, ipak nije izo-

²⁷ “Item diu lo dit doctor, ques comptave expressament en Bolunya, que un duch appellat Carvoya senyor del ducat de Asparatro del regne de Bocina ab XXm rocins de Turch[s] ha feta un gran coreguda e era entrat fins Assenya, qui es gran ciutat e aquella han lod habitans desenparade e fins a CC miles de Vanecia e fins aprobe de una patria appellada Istria e han correguda Esclauonia, Dalmacia e Caruoia e partida de Bocina” (30. august 1414), FİNKE, *Acta Concilii Constanciensis*, 1.260. СИМА БИРКОВИЪ, “О једном посредовању деспота Стефана”, *Истраживања* 16 (2005), 237.

²⁸ (17. januar 1415), LUKINOVIĆ, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, 5.470; *Zsigmondkori oklevéltár*, 5.96. ИСАИЛОВИЪ – ЈАКОВЉЕВИЪ, “Шах Мелек”, 447. *Gezthes*, današnje mjesto Várgesztes, je selo u županiji Komárom-Esztergom u Mađarskoj, sjeverno od Stolnog Biograda a zapadno od Budimpešte. Usp. GÉZA PÁLFFY, “Egy rendkívüli forrás a magyar politikai elit 16. századi földrajzi ismereteiről. Az 1526 és 1556 között török kézbe került magyarországi városok, várak és kastélyok összeírása a Német-római Birodalom rendjei számára”, u: *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*, Budapest, 2011, 191.

²⁹ *Historisch-politische Schriften des Dietrich von Nieheim*, sv. 2, ur. KATHARINA COLBERG – JOACHIM LEUSCHNER, Stuttgart, 1980, 281. Usp. ПЕТКОВ, *Infidels, Turks, and Women*, 52.

³⁰ “Et primo, de Turcorum novis, prout pridem eidem vestre serenitati humiliter explicavimus, ipsi Teucri post redditum suum ab illis partibus cum predis in Bosna, ipsas predas e Bosna domum transmiserunt, ad huc in ipsis Bosne partibus moram trahentes. Qui Teucri, uti fertur, ad diversa loca preditum minitantur accedere. Quid tamen sequetur, ignoramus,

stala. Njegov župan Pipo od Ozore je 17. augusta odgađao sve parnice Luki, sinu Ivana de Kamenfalua, jer je trebao učestvovati “in exercitum regium contra immanissimos turcas versus Boznam”.³¹ Početkom oktobra je Žigmund potvrđivao samostanu crkve u Lelezu da Georgije, sin Ivana de Salank, sudjeluje “in presenti nostro exercitu circa confinia Regni nostri Bozne adversus nonnullos nostros et Regni nostri emulos”, pod zastavom Pipa od Ozore.³² Nažalost, na osnovu nekoliko šturih informacija iz kasnijeg vremena ne mogu se u potpunosti ocrtati dešavanja iz ugarskog pohoda na Bosnu u jesen 1414. godine.³³ Ono što se može zaključiti jeste da je došlo do određenog sukoba.³⁴

Ovaj osmanski pohod iz ljeta 1414. godine često je okarakteriziran u historiografiji kao “pljačkaški”, iako su njegovi ciljevi, ali i posljedice, daleko nadilazili prizemne motive za pljačkom. Daleko od toga da su pljačka i politika bili međusobno isključivi, ali je indikativno da se nakon osmanske vojske u Bosni pojavio i stari kralj Tvrtko II Tvrtković.³⁵ Dubrovčani su 18. augusta vijećali o tome da li da upute pismo kralju Tvrtku “qui venit in Bosnam”,³⁶ a nekoliko dana kasnije, kada se u Dubrovniku pojavio Tvrtkov poslanik Radoslav, Vijeće umoljenih nije imalo drugog izbora nego da ovlasti kneza i Malo vijeće da mu odgovore.³⁷ Kako je uskoro izbio neki problem sa stokom dubrovačkih trgovaca u župi Vrm kod Trebinja, Dubrovčani su odlučili pokušati pitanje riješiti preko kralja Tvrtka.³⁸ Pored pisane korespondencije, istog dana su odredili upute za svog čovjeka, Pirka Pribojevića, kojem je rečeno da u slučaju da mu knez Petar Pavlović po tom pitanju ne izađe u susret, treba posjetiti kralja Tvrtka, udaljenog “oko dan hoda” od Pavlovića.³⁹ To bi moglo značiti da je kralj Tvrtko II bio veoma blizu kneza Petra, te da ga je ovaj po svojoj prilici priznavao za legitimnog

altissimo supplicantes, ut ipsorum ac aliarum barbaricarum nacionum immoderato nephandoque furori obsistere, ac eorum proterviam et superbiam misericorditer dignetur contere. Christicolarum gregi clementer opitulando” (14. august 1414), Lett. di Lev. sv. 7, f. 109; THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 246.

³¹ (17. august 1414), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 6.314. DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, “Bitka u Lašvi 1415. godine”, u: *Raukarov zbornik*, Zagreb, 2005, 275; МРГИЋ, *Северна Босна*, 107.

³² (4. oktobar 1414), WENZEL, “Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez”, 245.

³³ LOVRENOVIĆ, “Bitka u Lašvi”, 275.

³⁴ ENGEL, “Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa”, 70.

³⁵ БИРКОВИЋ, “Две године босанске историје”, 31; ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 68.

³⁶ (18. august 1414), Ref. sv. 34, f. 229.

³⁷ (21. august 1414), Ref. sv. 34, f. 229.

³⁸ (24. august 1414), Ref. sv. 34, f. 229v.

³⁹ (24. august 1414), Lett. di Lev. sv. 7, f. 110.

vladara Bosne.⁴⁰ Uzevši u obzir političke odnose u Bosni tokom augusta 1414. godine, osnovano se može pretpostaviti da je, pored Pavlovića, kralj Tvrtko u tom trenutku uživao podršku vojvode Hrvoja i Turaka.⁴¹

Izvori ne daju puno podataka o držanju kralja Ostoje u ovim delikatnim trenucima. Njegovo ime se prvi puta susreće u zapisnicima dubrovačkih vijeća tek sredinom novembra 1414. kada je u Dubrovnik poslao svog čovjeka da preuzme tribute.⁴² Nakon što je rasprava o tom pitanju odgođena, Senat je ovlastio kneza i Malo vijeće da s kraljevim poslanikom razgovaraju isključivo o kraljevim žalbama, ali ne i o tributu. Ostojin poslanik je prvo iznio neke optužbe na račun dubrovačkih trgovaca, ali se ne zna o čemu se tačno moglo raditi, te se zatim požalio i na Mihaila Kabužića.⁴³ U želji da otklone bilo kakav trag upletenosti u djela svoga sugrađanina, dubrovačke vlasti hitro su reagirale i odmah donijele odluku o početku procesa protiv Kabužića, izdajući mu rok od četiri mjeseca da se opravda od optužbi.⁴⁴ Nakon što su ti problemi otklonjeni, Dubrovčani su obećali Ostojinom poslaniku isplatiti dohodak kada se vrati s ispravnim papirima.⁴⁵ Početkom decembra su bez većih otezanja isplatili uobičajene tribute.⁴⁶

Na slučaju Mihaila Kabužića može se rekonstruirati slika političkih savezništava u Bosni tokom druge polovine 1414. godine. Tako je početkom godine Hrvoje Vukčić poslao Kabužića sultanu Mehmedu da isposluje dovodenje osmanskih odreda koji su u Bosnu došli tek početkom juna. Hrvojevi ciljevi su se u suštini nalazili izvan Bosne, ali je bilo nužno obezbijediti suradnju ili pokoriti one bosanske velikaše čije su zemlje osmanski vojnici morali preći da bi došli do mjesta i gradova koje je Hrvoje želio napasti. Tu je u prvom redu stajao knez Pavle Radinović. Vijesti iz juna mjeseca pokazuju da su se pojedini bosanski velikaši žalili Dubrovčanima na Kabužićeve postupke, te da je među njima bio i knez Pavle. Nakon što su nametnuli svoju volju Pavlu, Turci su na

⁴⁰ БИРКОВИЋ, “Две године босанске историје”, 40; ĐURO TOŠIĆ, “Vojvoda Petar Pavlović. Prilog istoriji Bosne početkom XV vijeka”, *Jugoslavenski istorijski časopis* 34 (2001), 37.

⁴¹ To potvrđuju izvori iz kasnijeg vremena. БИРКОВИЋ, *Историја*, 242; ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 68.

⁴² (14. novembar 1414), Ref. sv. 34, f. 233v; (20. novembar 1414), STOЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.443.

⁴³ (14. novembar 1414), Ref. sv. 34, f. 234.

⁴⁴ (14. novembar 1414), Ref. sv. 34, f. 234. (22. novembar 1414), Ref. sv. 34, f. 234v. (3. decembar 1414), Ref. sv. 34, f. 235v. Odgađanje poduzimanja odlučujućih koraka u postupku protiv Kabužića trajalo je i narednih nekoliko mjeseci.

⁴⁵ (16. novembar 1414), Ref. sv. 34, f. 234v.

⁴⁶ (3. decembar 1414), Ref. sv. 34, f. 235.

njegov posjed, ili u blizini granice njegovih zemalja, mogli dovesti protukralja Tvrtka II. Razvoj događaja nije odgovarao kralju Ostoji te se on po svoj prilici žalio na Kabužića upravo zbog dovođenja Turaka i protukralja u Bosnu, jer je napad koji je orkestrirao Hrvoje svakako bio uperen i protiv Žigmundovih pristalica u Bosni, a među njih su se mogli ubrojati vojvoda Sandalj i kralj Ostoja.

U kontekstu te situacije Ostoja je pokušao oslonac potražiti kod kralja Žigmunda, ali je on već tada bio zauzet saborom u Konstanzu gdje se rješavalo pitanje šizme u Rimskoj crkvi. Bosanski kralj mu je tamo poslao plemića Obrada iz Ričice s molbom da mu potvrdi povlastice i povelje o “gradovima, utvrdama, posjedima, imanjima i pravima”. Žigmund je, uvaživši mu zasluge stečene protiv Turaka, kada nije štedio ni sebe ni svoja dobra, Ostoji potvrdio tražene povlastice i isprave poveljom od 1. februara 1415.⁴⁷

Podaci o osmanskim aktivnostima na teritoriji Bosanskog kraljevstva u drugoj polovini 1414. godine su veoma oskudni. Situacija se promijenila u decembru kada se ponovo javljaju vijesti o njihovoj potencijalnoj opasnosti. Već 9. decembra Vlah Budislav Bojković se obavezao Mihailu Sorkočeviću prevesti robu “usque ad locum patarenorum in Glubscou”, te da će mu svu eventualnu štetu nadoknaditi iz svojih sredstava, izuzev, kako je to uobičajvano navoditi u ugovorima ove vrste, ako tu štetu ne pričine vojnici. U dokumentu je također dodano da bi u slučaju “straha od Turaka” ili pojave druge vojske Sorkočeviću robu trebalo skloniti tamo gdje kažu Nikša Kabužić, Radivoj Grgurić i Vlatko Miokušević, koji su vjerovatno dobro bili upoznati s lokacijama potencijalnih skloništa.⁴⁸ Nekoliko dana prije Božića u Vijeću umoljenih je donesena odluka da se u Ston zbog “straha od Turaka” prime nenaoružani Slaveni s porodicama i stvarima, te da se čak dopusti onima koji krenu prema Dubrovniku da prođu.⁴⁹

Očigledno meta napada nije bio Dubrovnik,⁵⁰ nego se ponovo radilo o akcijama vođenim iz Bosne a na štetu posjeda ugarskog kralja. To potvrđuju podaci iz bilježnice torinskog svećenika Jacoba Cerretanusa s koncila u Kon-

⁴⁷ “... revolventes etiam in animo grata plurimum et accepta servitia quibus prefatus Ostoya rex nostre Serenitati immo et caro regno nostro Hungarie etc. tam prompte tamque fideliter contra Turcos crucis Christi emulos neque rebus neque personis parcendo multipharie hucusque placere studuit, placet cottidie et inantea ferventius placere poterit et debebit ...” (1. februar 1415), THALLÓCZY, *Studien*, 353.

⁴⁸ (9. decembar 1414), Div. Sanc. sv. 40, f. 91; ДИНИЋ, *Из Дубровачког архива*, 186 n. 14

⁴⁹ “Prima pars est de recipiendo in Stagno familias et res ac hauere sclaborum fugientium metu Turchorum solum et non gentes armorum et quicumque volunt venire Ragusium veniat ... Prima pars est de induciendo super facto prouisionis fiende in Stagno propter aduentum Turcorum” (23. decembar 1414), Ref. sv. 34, f. 237.

⁵⁰ (3. januar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 1.

stanzu, koji kaže da je Žigmund s kraljicom Barbarom ušao u Konstanz uoči Božića, 24. decembra 1414,⁵¹ i da su upravo tada saznali od saksonskog vojvode i grofa Hermana II Celjskog da su dva Turčina, jedan od njih bio je kralj a drugi vojvoda, nedavno s više hiljada vojnika upali u Ugarsko kraljevstvo i pobili mnogo ljudi, zatočivši knezove, barone, vitezove i plemiće.⁵² Na koga su aludirali spominjući kralja i vojvodu, ne može se sa sigurnošću reći, ali se na osnovu drugih izvora može zaključiti da su osmanske akcije iz decembra očigledno potrajale i početkom januara 1415. godine. Trogirani su 10. januara zaključili da će u slučaju potrebe, zbog “straha turskoga”, poslati cetinskom knezu Ivanišu Nelipčiću deset strijelaca na mjesec dana.⁵³ Osmanska vojska je bila stacionirana u Bosni i njeno prisustvo je otežavalo promet a samim time i održavanje veza s okolnim gospodarima. Dubrovčani su januara 1415. odgađali slanje poslanstva Đurđu Brankoviću,⁵⁴ i kasnije su mu se izvinjavali zbog toga što su njihovi glasnici zakasnili na njegove svadbene svečanosti pošto su im put preko Bosne priječili osmanski vojnici.⁵⁵

Situacija se nije smirivala ni početkom februara 1415. godine. Trogirsko vijeće je odlučilo u slučaju potrebe kralju Žigmundu poslati oružane ljude pod Omiš,⁵⁶ a Dubrovčani su vijećali o uspostavljanju straže u Stonu zbog novosti o Turcima.⁵⁷ Prva zabilješka u zapisniku sa sjednica dubrovačkog Vijeća umoljenih poslije informacije o Turcima, a prije odlučivanja o stonskoj straži, bila je ona od 8. februara o davanju ovlasti knezu i Malom vijeću da sastave odgovor na nedavno zaprimljeno pismo “previsokog gospodina kralja Tvrtka”.⁵⁸ Pozicioniranje ove vijesti ostavlja malo prostora za sumnju da je sadržaj pisma bio djelimično vezan za osmansku problematiku. Istina, to Dubrovčani u svom odgovoru kralju Tvrtku izričito ne spominju, nego samo odgovaraju na njegove žalbe. Naime, pretendent na bosansko prijestolje se Dubrovčanima žalio zbog toga što su ljudi iz Bosne bježali u njihove tvrđave iz kojih su poduzimali na-

⁵¹ Žigmund je na Božić 1414. godine ušao u Konstanz. Tamo je bio i kada su spalili Jana Husa 6. jula 1415. Dvije sedmice poslije toga krenuo je na dugo putovanje zapadnom Evropom koje ga je odvelo po Španjolskoj, Francuskoj i Engleskoj. U Konstanz se ponovo vratio 27. januara 1417. ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 230.

⁵² FINKE, *Acta Concilii Constanciensis*, 2.199–200.

⁵³ “Si opus fuerit, mittantur comiti Cetine X balistarii pro uno mense et hoc propter metum Turcorum” (10. januar 1415), RAČKI, “Notae Joannis Lucii”, 265.

⁵⁴ (19. januar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 2v.

⁵⁵ (januar 1415), Lett. di Lev. sv. 7, f. 118v.

⁵⁶ RAČKI, “Notae Joannis Lucii”, 265.

⁵⁷ (1. februar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 3; (8. februar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 3; (8. februar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 3–3v.

⁵⁸ (8. februar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 3.

pade protiv njegovih sluga, na što je od Dubrovčana dobio odgovor da su ljudi bježali pred silom i da je bolje da bježe na dubrovačku teritoriju nego u udaljene zemlje u Ugarskoj i Hrvatskoj odakle bi se teško vratili svojim kućama.⁵⁹ Iz ovoga se jasno vidi da je bosansko stanovništvo bježalo pred osmanskom vojskom, te da se nisu prijateljski odnosili prema “slugama” Tvrtka II. To bi bio dokaz u prilog tome da je Tvrtko nailazio na probleme i otpor u uspostavljanju svoje vlasti u Bosni, te da bi se korijen tog otpora mogao upravo tražiti u njegovim vezama s Turcima. Unatoč Tvrtkovoju korespondenciji s Dubrovčanima, ne postoje tragovi da je od njih potraživao tribut i dohotke inače redovno isplaćivane samo kralju Ostoji. Još 16. februara Vijeće umoljenih je donijelo odluku da se Ostoji odobri stonski tribut, obično davan svake godine na svetkovinu sv. Vlaha.⁶⁰ Uskoro su ponovo pisali Tvrtku II izražavajući veselje zbog njegovog “dobrog zdravlja i slavnog stanja”.⁶¹

Vojvoda Hrvoje je u to vrijeme i dalje bio ishodište svih sukoba, što pokazuje podatak da je Nikola Gorjanski, na molbu svog brata Ivana, 20. februara 1415. odgađao Clemensu, sinu Patha de Gywle, sudsku parnicu do 30. aprila jer je ovaj bio zadržan u Bosanskom kraljevstvu boreći se protiv Hrvoja.⁶² No dešavanja u Bosni nisu zahvatala samo sjeverni dio države. Februara mjeseca utočište u Dubrovniku je tražio i Grgur Nikolić ali mu se dubrovačka vlada izvinila zbog toga što nije mogla udovoljiti njegovoj molbi da preveze svoje žito i stoku morskim putem do utvrđenog Stona.⁶³ Istog dana kada su sastavljali odgovor knezu Grguru, Dubrovčani su pisali i Ivanu, ostrogonskom nadbiskupu, gubernatoru i vikaru Ugarskog kraljevstva. Oni su mu spominjali treći dolazak Turaka u Bosnu i bojazan da će ih se uskoro pojaviti još i više.⁶⁴ Svakako da je tadašnji osmanski upad bio treći u proteklih godinu dana, računajući od ljeta 1414. godine. Kako će se ispostaviti, nije bio i posljednji.

⁵⁹ (10. februar 1415), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.501–02.

⁶⁰ (16. februar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 4.

⁶¹ (23. februar 1415), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.502; (24. februar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 5.

⁶² (20. februar 1415), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 6.337.

⁶³ (20. februar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 4v; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.537–38. ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 71, pogrešno tvrdi da mu je dopušteno da u slučaju nevolje preveze robu u Ston.

⁶⁴ “Nova vero, que in partibus istis vigent de adventu iam tercio Teucrorum in Bosnam et noviter de metu copiosioris adventus numeri eorundem, nil vestre paternitati reserandum duximus, arbitantes eadem ipsa nova longe apud paternitatem vestram lucidiora fore” (20. februar 1415), Lett. di Lev. sv. 7, f. 122v; THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 247.

Dubrovačka strahovanja uskoro su se ostvarila. Prvi vjesnici dolaska osmanske vojske bili su, kao i obično, vlastela iz zaleđa koja je od Dubrovnika tražila utočište. Istog dana, 20. marta 1415. godine, rješavane su u Vijeću umoljenih dvije molbe bosanskih velikaša. Dopušteno je obiteljima Nikole i Pavla Radivojevića s prostora Imotske krajine da sa stokom i dobrima uđu u Ston kopnenim putem, ali bez naoružanih pojedinaca.⁶⁵ Slična privilegija dodijeljena je i braći Pavlu i Ratku Kostanjiću, vlastelinima s posjedima u Makarskoj krajini, te je za njih također napisano pismo preporuke knezu Hvara da ih dočeka s obiteljima, stokom i dobrima.⁶⁶

Dubrovčani su u to vrijeme, 21. marta, primili pismo od hercega Hrvoja, a odgovorili su mu pet dana kasnije.⁶⁷ Herceg se raspitivao za predstojeće dubrovačke planove a oni su ga u svom odgovoru uvjerali da ne spremaju vojsku na Omiš.⁶⁸ Prema tome, Hrvoje se zanimao za svoje stare posjede na koje se, vjerovatno na njegov nagovor, uskoro sručila osmanska vojska pod komandom istaknutog vojnog zapovjednika Šah Meleka.⁶⁹ Turci su tada prešli preko Krajine te udarili na zemlju oko Omiša, Šibenika i Zadra došavši do morske obale.⁷⁰ Iz mletačkog odgovora zagrebačkom biskupu Eberhardu se saznaje da su oni tada

⁶⁵ (20. mart 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 9. Usp. (6. mart 1415), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.542–43.

⁶⁶ (20. mart 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 9.

⁶⁷ (21. mart 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 9; (26. mart 1415), ISTO, f. 9v.

⁶⁸ (25. mart 1415), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.474. ИСАИЛОВИЋ, “Омиш под влашћу Хрвоја Вукчића”, 131–50.

⁶⁹ Zech Melech, tj. Kōr Šah Melek, jedan je od najznačajnijih pojedinaca osmanske historije prve četvrtine 15. stoljeća. Prema osmanskim kratkim hronikama, princ Musa ga je postavio za svog vezira. Bio je čovjek sultana Mehmeda i svoju suradnju s Musom je prekinuo kada je zaratio protiv brata Mehmeda. Nakon završetka osmanskoga građanskog rata Šah Melek je duže vremena obavljao dužnost rumelijskog beglerbega. FILIPOVIĆ, *Princ Musa*, 395, 397–98, 486; ИСАИЛОВИЋ – ЈАКОВЉЕВИЋ, “Шах Мелек”, 442. U pismu kralju Žigmundu od 28. juna 1415. godine Dubrovčani navode da se 16. juna Šah Melek, nakon više od tri mjeseca neometane pljačke po Hrvatskoj i drugdje, morao vratiti nazad u Anadoliju po pozivu sultana Mehmeda. THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 249. Dakle, početak njegovih akcija može se smjestiti upravo u februar ili mart 1415. godine.

⁷⁰ Iz dubrovačkog pisma Korčulanima: “Nuper ad nostram noticiam peruenit non paruum Turchorum multitudinem ad presens reperiri in partibus illis prope Sibenicum, et quasdam gentes esse in partibus Almisi et Craine, que gentes, si nullam forte obstaculum reperirent, transfretare possent ad insulis, quibus possent non parua damna inferre” (26. mart 1415), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 248. Trag ovog osmanskog pohoda ostao je zabilježen i u jednom ljetopisu: “Anno Domini MCCCXV mense Marcij, quando derobauit Cehmelich Vaiuoda Turchorum Cetinam et similiter Tragurium, Sibenicum et Jadram usque mare”, IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, “Kratki ljetopisi hrvatski. D. Ljetopis nepoznatoga u talijanskom jeziku”, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 4 (1857), 65. Usp. SEID

opljačkali i spalili utvrdu Zvoničac između Šibenika i Drniša, te da je u javnosti vladalo mišljenje da su Mlečani u ovom napadu pomagali Turke.⁷¹

I u drugim izvorima se nalaze potvrde da su u toku 1413. i 1414. godine Mlečani itekako bili upleteni u osmanske akcije protiv Ugarskog kraljevstva. Tada su se te dvije regionalne sile sporile oko prava na posjedovanje Dalmacije. Mlečani su još u januaru 1413. uputili svoga poslanika Mehmedu s ciljem da ga oraspolože da otpočne rat na strani Venecije protiv Žigmunda.⁷² Poslaniku bizantskog cara su u ljeto 1414. izjavili da bi bili spremni sklopiti mir s ugarskim kraljem, te da bi mu onda pomogli u njegovoj borbi protiv Turaka ukoliko bi im se pridružili i drugi kršćanski vladari,⁷³ ali od mira s Ugarskom nije bilo ništa, pa su nastavili sa svojim prvobitnim namjerama. Njih je Žigmund u drugoj polovini 1414. godine optuživao za suradnju s Turcima, a oni su odbacili optužbe i izrazili odlučnost da brane svoju čast.⁷⁴ Takvi su stavovi bili u najmanju ruku licemjerni, posebno ako se uzme u obzir da se još u januaru 1415. pričalo o razmjeni poslanstava između Venecije i Turaka.⁷⁵ I na proljeće 1415. bilo je riječi da su osmanski napadi izvođeni na nagovor Mlečana koji su obezbijedili balistare, topove i ostale namirnice osmanskoj vojsci.⁷⁶ O tome da je sami vrh mletačkih vlasti stajao u nekoj vezi s Turcima pokazuje i činjenica da su svom knezu u Šibeniku početkom juna savjetovali da se ne trudi oko dobijanja Splita, Trogira i Ostrovice jer za to nije pogodan trenutak, te da se nipošto ne miješa u osmanske akcije.⁷⁷ Mletačko-osmanske veze dokumentirane su i u drugim, kasnijim izvorima.⁷⁸

M. TRAJLIĆ, "Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine", *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 18 (1971), 344.

⁷¹ (24. juni 1415), LJUBIĆ, *Listine*, 7.207–08.

⁷² (14. januar 1413), LJUBIĆ, *Listine*, 7.65.

⁷³ (24. juli 1414), LJUBIĆ, *Listine*, 7.161.

⁷⁴ (21. novembar 1414), FINKE, *Acta Concilii Constanciensis*, 3.213.

⁷⁵ (21. januar 1415), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.163–64.

⁷⁶ (19. maj 1415), EDMUND MARTENE – URSINUS DURAND, *Thesaurus novus anecdotorum*, sv. 2, Paris, 1717, cols. 1632–33. БИРКОВИЋ, "О једном посредовању деспота Стефана", 237.

⁷⁷ "De Spalato autem et Tragurio vos non debeatis aliquo modo intromittere, nec consentire, quod inferrentibus Turchis aliquam novitatem predictis locis, aliquis de nostris illuc debeat se conferre ad damnum eorum, nec se immiscere aliquo modo dictis Turchis; et ita dicimus de Ostroviza et aliis locis, de quo vestram sapientiam quanto plus possumus oneramus" (11. juni 1415), LJUBIĆ, *Listine*, 7.206.

⁷⁸ Bartol Krbavac zapisao je 1414. godine u brevijar za crkvu sv. Andrije u Bakru: "понеже бех присилен у страничаство за рат, ку нечистиви Хрвој з Боснами и з Бенеци и с Турки уздвигше на краља угарскога Жигмунда, ки верно сташе за чест кершщанску". ŠURMIN, *Hrvatski spomenici*, 1.113–14.

Mlečani nisu bili posve neosjetljivi na optužbe i glasine o njihovoj suradnji s Turcima. U augustu 1415. godine iskazali su potrebu da se opravdaju i samom Žigmundu, od kojeg su uglavnom te vijesti poticale, ali i svim ostalim kršćanskim vladarima jer su im poslali jedno cirkularno pismo. Pisali su u propagandističkom duhu da je Venecija uvijek gajila duboku netrpeljivost prema nevjernicima, posebno prema Turcima, da je ona obezbijedila brodove za Žigmundov bijeg iz Carigrada, iz ralja turske mornarice, te da mu je uvijek nudila pomoć protiv Turaka.⁷⁹ Kako bi njihovo opravdanje bilo shvaćeno ozbiljnije, Mlečani su pokrenuli i ideju ponovnog formiranja pomorske lige za borbu protiv Turaka, ali se ta zamisao veoma brzo izjalovila.⁸⁰ Bez obzira na sve pokušaje, zlih se glasina nisu lako rješavali. Ponovo su bili primorani 10. septembra pisati poslanicima Koncila u Konstanzu odbacujući sve optužbe za suradnju s Turcima.⁸¹

Podaci o osmanskim aktivnostima u proljeće 1415. godine ne svode se samo na dva navedena izvora gdje se spominju u kontekstu napada na primorje i pustošenja starih posjeda vojvode Hrvoja. Početkom marta izvjesni G. de Fenolet pisao je iz Barcelone kralju Ferdinandu Aragonskom o novostima pristiglim iz Venecije da je mnoštvo Turaka pustošilo zemlje ugarskog kralja.⁸² Ako je suditi prema podacima neobjavljenih mletačkih hronika, osmanske trupe su tom prilikom išle i dalje na sjever. Prema podacima tih djela Turci su 7. marta 1415. upali u zemlje pod vlašću kneza Nikole Frankopana oplijenivši ih do Senja, odakle su odveli 12.000 zarobljenika, među njima i 200 plemkinja koje su bile krenule u hodočašće u obližnju crkvu.⁸³ Ovaj napad bilježi i Dietrich iz Niecheima. Prema njegovom zapisu, u vrijeme dok je Žigmund bio u Konstanzu, oko Uskrsa, dakle 31. marta,⁸⁴ veliki broj Turaka stigao je u Bosnu, “na poziv namjesnika tog kraljevstva”, kojeg je Žigmund postavio na tu dužnost da čuva zemlju, korumpiran novcem i obećanjima Mlečana, neprijatelja rečenog kralja, odakle su dalje napredovali čineći štetu gdje god su došli.⁸⁵ U

⁷⁹ (30. august 1415), LJUBIĆ, *Listine*, 7.209–11. JUG, “Turški napadi na Kranjsko in primorsko”, 5.

⁸⁰ (31 August 1415); IORGA, *Notes et extraits*, 4,554, 558, 573–74.

⁸¹ (10. septembar 1415), FINKE, *Acta Concilii Constanciensis*, 3,283.

⁸² (6. mart 1414), FINKE, *Acta Concilii Constanciensis*, 4,443.

⁸³ IORGA, *Notes et extraits*, 1,235.

⁸⁴ HOENSCH, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds*, 94.

⁸⁵ Dietrich iz Niecheima kaže da su oni iz Bosne hitro krenuli u kraljevstvo Dalmacije do morskih obala i u Slavoniju, da su jahali i noću dok nisu došli do toplih voda Vespremske dijezeze, kod Blatnog jezera u Ugarskoj, gdje su uhvatili i zarobili mnogo plemenitih i običnih ljudi oba spola. Išli su i po drugim zemljama, sve do granica Njemačke, popalili su i nasilno uništili crkve i crkvena mjesta, sela i polja i ubili mnogo kršćana i odveli više od

“namjesniku” Bosanskog kraljevstva iz Dietrichove priče nije teško prepoznati Hrvoja Vukčića.

Iako su Mlečani bili sigurni od osmanskih napada, Dubrovčani su i dalje strahovali da bi se Turci u proljeće 1415. iz okoline Šibenika mogli prebaciti na otoke jer je postalo jasno da su namjenski ciljali na bivše posjede hercega Hrvoja. To je Dubrovčane ponukalo da naredbe upraviteljima otoka Korčule, Brača i Hvara da naoružaju svoje lađe.⁸⁶ Korčulani nisu ozbiljno shvatili ni osmansku prijetnju niti dubrovačku naredbu. Nekoliko su puta odbijali izvršiti zapovijest, što je u konačnici dovelo do toga da su se Dubrovčani u novembru 1415. na njihove postupke žalili Žigmundu.⁸⁷

Početkom aprila Dubrovčani su ponovo raspravljali o slanju straže u Ston “ob noua Turchorum existentium in partibus Bosne”, odlučivši da se na obale kod Stona pošalje naoružani brigentin sa stražom i artiljerijom. Osim toga, odlučeno je da se s brigentina pošalje naredba na Korčulu, Hvar i Brač da i oni naoružaju svoje lađe, da uspostave stražu, te da kod prolaza u Brocama što prije naprave tvrđavu kako bi narod to područje mogao lakše braniti.⁸⁸ Istog dana odlučeno je da se piše knezu Slanog da pošalje potknezove s ljudima na najugroženija mjesta da stražare, te da često šalju glasnike i špijune prema Bišću i okolnim mjestima da saznaju novosti o Turcima koje bi knez Slanog znakovima vatre javljao knezovima na otocima. Također je knezu Šipana naređeno da uspostavi stražu danju i noću, te da vatrenim znacima javlja novosti, ili da lično s barkama ide do slanskih nasipa da pomogne u prijevozu ljudi, stoke i stvari.⁸⁹

8.000 robova. THEODORICUS DE NIEM, “Historia de vita Joannis XXIII, Pontificis Romani”, u: *Rerum Germanicarum*, sv. 3, ur. HEINRICUS MEIBOMIUS JUNIOR, Helmaestadii, 1688, 34; ISTI, “De Vita ac fatis Constantiensibus Johannis Papae XXIII. usque ad fugam & carcerem ejus”, u: *Rerum concilii oecumenici Constantiensis*, sv. 2, ur. HERMANN VON DER HARDT, Francofurti et Lipsiae, 1697, 416–17. Usp. WLADIMIR LEVEC, “Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark”, *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 16 (1903), 183; GEORG ERLER, *Historischen Schriften Dietrichs von Nieheim*, Leipzig, 1887, 77.

⁸⁶ (26. mart 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 9v; (26. mart 1415), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 248.

⁸⁷ ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ, *Дубровник и Угарска*, 82.

⁸⁸ (6. april 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 10v.

⁸⁹ “Prima pars est quod scribatur comiti Slani quod mittat vicecomites ad loca magius dubiosa videliet unum ad unum locum et alium ad alium cum societate meliorum hominum contrate ut bona custodia fiat, et quod ipsi vicecomites mittant frequentur nuncios et speculatores ad viam Bisce et locorum circauicinarum eam sciscitandi de nouis Turchorum et quod comes Slani predictus informet comitem insularum literas suas de signis ignium qui fiet in riparia Slani de ipsius mandato ut se ad nunc intelligant” (6. april 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 11.

Turci su predstavljali opasnost za Dubrovčane tokom cijelog aprila 1415. Novosti o njima bile su aktualne i 28. tog mjeseca te je čak postojala opcija da se ljudima iz Slanskog primorja naredi da se preventivno sklone u Ston, ali je na koncu prepušteno da svaka osoba pojedinačno za sebe donese odluku da li će bježati ili ne.⁹⁰

“Echo che Bosna anno perso del tucto li Hungari”: Lašvanska bitka 1415. godine

Osmanske akcije su hercegu Hrvoju donijele samo djelimičan uspjeh jer se u maju obraćao Veneciji nudeći joj Omiš, a zauzvrat tražeći da ga Mlečani preporuča kod napuljske kraljice Ivane da mu pomogne u zauzimanju Splita, te da ga uvrste u predviđeni mir sa Žigmundom.⁹¹ Međutim, u tom trenutku mir za Žigmunda nije bio opcija. On je u aprilu naredio mobilizaciju vojske s namjerom da je povede protiv Hrvoja. Više dokumenata iz aprila i maja 1415. svjedoči o odgađanju sudskih ročišta do oktave sv. Jakova, dakle do 1. augusta, zbog toga što je bilo predviđeno da stranke tada sudjeluju u općem vojnom pohodu “contra Turcos versus regnum nostrum Bozne”.⁹² Sredinom maja zagrebački biskup i vrhovni kraljevski kancelar je zamolio župana Zaladske županije da ne ometa učesće Nikole sina Dionizija de Feneek u predstojećem općem vojnom pohodu protiv Turaka.⁹³ Dan kasnije Žigmund je izdao svjetovnim vlastima županije Tolna upute za ratni pohod protiv Turaka u Bosanskom kraljevstvu.⁹⁴ I narednih mjeseci se množe podaci o pojedincima koji su zauzeti pohodom na Bosnu.⁹⁵ Dok se ugarska vojska spremala, Turci su mogli bez otpora stizati do Kranjske i dalje na zapad. O njihovim akcijama se znalo početkom maja 1415. godine u Udinama u Furlaniji, gdje se u izvodu iz protokola gradskog vijeća Udina navodi da je veliko mnoštvo Turaka krenulo protiv kršćana te da su stigli do Ljubljane.⁹⁶ Tada su u Konstanz iz Cividalea stizale vijesti o dešavanjima u

⁹⁰ (28. april 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 12v–13.

⁹¹ (10. maj 1415), LJUBIĆ, *Listine*, 7.200–01.

⁹² (21. april 1415), *Zsigmondkori oklevéltár*, 5.532; (2. maj 1415), ISTO, 5.580; (17. maj 1415), ISTO, 5.636; (19. maj 1415), ISTO, 5.645; (1. juni 1415), ISTO, 5.693; (2. juni 1415), ISTO, 5.703; (2. juni 1415), ISTO, 5.704; (2. juni 1415), ISTO, 5.705; (3. juni 1415), ISTO, 5.713.

⁹³ (18. maj 1415), IMRE NAGY – DEZSŐ VÉGHÉLY – GYULA NAGY, *Zala vármegye története. Oklevéltár*, sv. 2, Budapest, 1890, 399.

⁹⁴ (17. maj 1415), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 6.361.

⁹⁵ (26. juli 1415), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 6.363.

⁹⁶ (6. maj 1415), LEVEC, “Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark”, 196. Usp. (19. maj 1415), *Zsigmondkori oklevéltár*, 5.645.

Furlaniji i o tome da akvilejski patrijarh Ludovik Teck počinje skupljati vojsku za borbu protiv Turaka.⁹⁷ Te informacije dodatno potvrđuje zapisnik sa sjednice gradskog vijeća Udine od 21. maja kada se raspravljalo o slanju konjanika u pomoć patrijarhovojoj vojsci. Stanovnici Furlanije nisu bili ni u kakvoj sumnji da su za upade Turaka na njihova područja krivi Mlečani.⁹⁸

U isto vrijeme kretale su se i ugarske trupe. U svojoj povelji od 12. augusta 1426. godine Žigmund ističe da su tada jake snage Turaka napale i potčinile “njegovo Bosansko kraljevstvo” te ga primorale da za odbranu uputi brojnu vojsku s mnogim ugarskim baronima, vitezovima i prvcima.⁹⁹ Iz jednog dubrovačkog pisma s kraja juna 1415. se saznaje da je kurir iz Srebrenice u Dubrovnik donio vijesti da se velika ugarska vojska pod vodstvom Ivana Gorjanskog već 16. juna nalazila u Usori pod Dobojem i da se kretala prema Bosni.¹⁰⁰ Iz istog dana potiče i informacija da je Bosnu sa svojim ljudima napustio i Šah Melek koji je u njoj boravio više od tri mjeseca neometano pljačkajući po Hrvatskoj i drugim mjestima. Dubrovčani su očekivali da će sultan Mehmed, inače zauzet ratovanjem protiv emirata Karaman u Anadoliji, uskoro poslati zamjenu, ali su svom suverenu javljali da je u tom trenutku malo Turaka ostalo u Bosni s kraljem Tvrtkom.¹⁰¹ Dubrovački trgovci iz Srbije su javili da jedan zapovjednik zvani Isak skuplja Turke u Skoplju i ovdje nije teško prepoznati Pašajitovog nasljednika na poziciji sultanovog vojvode u skopskom krajištu, zaduženom za širenje osmanske vlasti u zapadnim stranama. Stoga i nije neobična informacija da se upravo tih dana očekivao prolaz njegovih trupa na pljačkaški pohod

⁹⁷ (5. juli 1415), LEVEC, “Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark”, 195.

⁹⁸ “Determinatum fuit quod consideratis novis sinistris prolatis per Venetos contra statum nostrum et in favorem Turchorum” (21. maj 1415), LEVEC, “Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark”, 197

⁹⁹ “Tandem cum multitudo barbarorum gentis Turcorum regnum nostrum Bozne tibi subiugando subintrasset et nos pro defensione eiusdem regni nostri multas barones, miletis, quam et proceres huius regni nostri Hungarie copioso nostro cum exercitu direxissemus ...” (12. august 1426), THALLÓCZY, *Povijest Jajca*, 257. Vidi također: (3. novembar 1427), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/6.862–63.

¹⁰⁰ “Die vero XXVIII. presentis habuimus unum cursorem de Sreberniza a nostris mercatoribus, per quorum literas novimus, qualiter die XVI. huius Iohannes de Ghara cum multis gentibus serenitatis vestre appulerat in Uxora subtus castrum Dobuy, qui, ut fertur, venit versus Bosnam” (28. juni 1415), Lett. di Lev. sv. 7, f. 130.

¹⁰¹ “Isto tempore in contratibus Bosne fuit unus caporalis Theucer, nominatus Zech Melech, qui stetit in Bosna plus quam tribus mensibus, faciendo raubarías in Charvacia et aliis locis, prout alias vestra maiestas informata fuit. Nullum enim gencium obstaculum habuit. Qui Theucer discessit de contratibus Bosne die XVI. presentis cum gentibus, et fertur, quod Chrisii misit pro eo, qui foret sibi opportunus, et pro nunc pauci Theuceri remanserunt in Bosna cum rege Tuertcho” (28. juni 1415), Lett. di Lev. sv. 7, f. 130.

izvan granica Bosanskog kraljevstva u kojem, kako dubrovačko pismo kaže, neće nikoga pljačkati jer su te oblasti pokorne i daju tribut turskom caru kako bi se očuvale.¹⁰² Dubrovčani dalje pišu da se kralj Ostoja, ne usudivši se pouzdati se u Turke, zatvorio u svoje utvrde, da je Sandalj, držeći se vjerno prema Žigmundu, bio primoran otkupljivati se skupim darovima, te da je despot Stefan u miru s Turcima na svim svojim granicama.¹⁰³

Dubrovačka vijest da su oblasti Bosanskog kraljevstva pokorne i da plaćaju tribut osmanskom sultanu predstavlja prvi pouzdan podatak o tome da su bosanski vladar i velikaši postali osmanski tributari.¹⁰⁴ S pravom se postavljalo pitanje koji je od dva bosanska kralja pristao na takvu poziciju, a većina autora se opredjeljivala za Tvrtka II.¹⁰⁵ No logičnije bi bilo rješenje prema kojem se Ostoja prvi obavezao davati harač zato što ga Turci u narednom periodu nisu ometali, zatim nije sudjelovao u predstojećem sukobu na ugarskoj strani i ostao je na prijestolju onda kada su svi sukobi bili okončani. Za razliku od njega, Tvrtku II se uskoro gubi trag. Osim toga, i Ostojin dotadašnji saveznik Sandalj veoma je rano preuzeo obavezu plaćanja harača. Pretpostavlja se da je to bilo najkasnije do maja 1415. godine.¹⁰⁶

¹⁰² “Habemus etiam per mercatores nostros de Sclavonia, qualiter unus caporalis nominatus Isach Theucer congregat ad Scopiam gentes Theucas, qui his diebus expectatur in Bosna pro eundo ad raubaras versus ponentem extra regnum Bosne, in quo regno nil depredantur. Que omne contrate sunt ad ipsorum obedienciam, dando tributum domino imperatore Theucrorum pro se conservando” (28. juni 1415), Lett. di Lev. sv. 7, f. 130. U historiografiji se dugo vremena vjerovalo da je Pašajit, čuveni skopski krajišnik, posljednji put spomenut 1413. godine, ЕЛЕЗОВИЋ, “Турски споменици у Скопљу”, 140–41; ХАЗИМ ШАБАНОВИЋ, “О организацији турске управе у Србији у XV и XVI веку”, *Историски гласник* 3–4 (1955), 60, на основу чега се изводио закључак о његовој смрти и наслиједу које је прешло у руке Isak-bega. Међутим, постоји могућност да је Паšajит био још жив и активан крајем фебруара 1414. године, када се спомиње као “Baysetus Teucer” који је извршио напад на млетачку Албанију, тј. на Скадар. IORGA, *Notes et extraits*, 1.217–18. Time се доводи у склад чињеница да се његов наслиједник први пут спомиње тек крајем маја 1415. године у већ цитраном dubrovačком документу. THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 250.

¹⁰³ “Rex vero Hostoia stat in suis fortiliiciis, non audendo sumere fiduciam Theucrorum aliquo modo. Dominus vojvoda Sandal se bene habet erga fidelitatem serenitatis vestre, exigendo se a Theucris cum non parvis donis. Dominus despotus de Sclavonia est in bona prosperitate et pace cum Turcis per omnes suos confines” (28. juni 1415), Lett. di Lev. sv. 7, f. 130.

¹⁰⁴ СПРЕМИЋ, “Турски трибутари”, 35. Према тврдњама Dubrovčана, још је сultan Bajazit у више наврата тражио да се њему исплате они трибути које Dubrovnik даје bosanskoј круни, али су они на све његове захтјеве одговарали негативно.

¹⁰⁵ ЂИРКОВИЋ, “Две године босанске историје”, 33; СПРЕМИЋ, “Турски трибутари”, 35–36; ЖИВКОВИЋ, *Tvrtko II*, 70; КУРТОВИЋ, *Veliki vojvoda bosanski*, 208.

¹⁰⁶ КУРТОВИЋ, *Veliki vojvoda bosanski*, 206.

Napredovanje ugarske vojske dovelo ju je u sukob s novim, svježim osmanskim snagama pristiglim iz Skoplja. Osim ishoda bitke, za koji se znalo da je bio negativan po Ugare, sve ostale pojedinosti o okršaju bile su dugo vremena predmet rasprave.¹⁰⁷ Tako se nije znalo ni gdje se bitka desila, ni kada, ali je historiografija uspjela utvrditi da je do odlučnog sukoba došlo početkom mjeseca jula 1415. u župi Lašvi.¹⁰⁸ U svom opisu osmansko-ugarskog sukoba na prostoru Bosne Dietrich od Niecheima navodi da su Turci na povratku iz pljačkaškog pohoda u Bosni sreli mnoge ugarske plemiće, otprilike 6.000, naoružanih za odbranu Ugarske. U bici su se borili s jednim dijelom osmanske vojske koju su pobijedili, a istog dana sudarili su se i s drugom osmanskom vojskom te joj nanijeli poraz pred večernje sate. Uprkos tim uspjesima, među njima je bio i kapetan, izdajica Bosne i lažni kršćanin. On je, žaleći zbog kršćanskih pobjeda, nagovarao kršćane da se sukobe i treći put s Turcima istog dana. Oni su mu odgovarali da su umorni i da taj dan nisu spremni da se bore, a izdajnik im je rekao da je u blizini malo Turaka i da će ih lako pobijediti. Oni su mu povjerovali i došli su na neko mjesto gdje je bilo skupljeno ogromno mnoštvo nevjernika kojima nisu mogli parirati. Okruženi tim Turcima, svi su kršćani bili ubijeni, a među njima su najplemenitiji zarobljeni.¹⁰⁹

Ovaj prikaz bitke je očigledno izvršio veliki utjecaj na ugarskog hroničara Jánosá Thuróczyja jer je on u "lažnom kršćaninu" prepoznao vojvodu Hrvoja te se u njegovom djelu može naići na tvrdnju da je Hrvoje napao Ugarsku uz pomoć Turaka.¹¹⁰ Upravo se na osnovu ovog iskaza u historiografiji ustalilo mišljenje da je Hrvoje u ovom sukobu igrao značajnu ulogu. Izvori takvu verziju

¹⁰⁷ Najkompletniji prikaz dešavanja s iscrpnom literaturom donosi LOVRENOVIĆ, "Bitka u Lašvi", 275–95.

¹⁰⁸ БИРКОВИЋ, "Две године босанске историје", 33. Dugo vremena se u historiografiji neopravdano vjerovalo da se bojno polje nalazilo kod Doboja, i to na osnovu podataka iz dubrovačkog pisma Žigmundu. Da se sukob zapravo desio u Lašvi, u srednjoj Bosni, može se zaključiti na osnovu dva dokumenta iz 1416. godine. U jednoj ispravi od 27. jula 1416. godine istaknuto je da su se "barones ac milites et clientes predicti regni nostri Hungarie" borili "pro Christiane plebis tuitione in regni nostri Bozne in provincia Laswa". (27. juli 1416), *Zsigmondkori oklevéltár*, 5,2146. U drugom dokumentu od 16. jula 1416. zagrebački biskup Eberhard datira neki događaj pozivajući se na datum blagdana Bogorodice (*circa festum Virginis gloriose*) protekle godine kada je ugarska vojska poražena "in provincia Las[va] regni Bosne", kada su Turci opustošili kraljevstvo Slavonije, prešavši preko Save, Kupe i Une. (16. juli 1416), *Zsigmondkori oklevéltár*, 5,2117; LUKINOVIĆ, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, 5,526, s pogrešnim datumom (26. juli) i nepročitanim dijelom dokumenta u kojem se navodi Lašva.

¹⁰⁹ THEODORICUS DE NIEM, "Historia de vita Joannis XXIII, Pontificis Romani", 34; ISTI, "De Vita ac fatis Constantiensibus Johannis Papae XXIII", 417.

¹¹⁰ БИРКОВИЋ, "Две године босанске историје", 33;

događaja izričito ne potvrđuju.¹¹¹ Daleko više izvora upućuje na to da je druga bosanska vlastela bila na neki način uključena u ta dešavanja, te da su se u sukobu ugarske i osmanske vojske na bosanskom tlu odlučno svrstali na stranu Turaka.¹¹²

Vijesti o strahovitom porazu ugarske vojske putovale su brzo i daleko. Uskoro su informacije o ishodu bitke stigle i u Šibenik. Prema njima, od ugarske vojske nije ostalo “do šest konja”.¹¹³ Sredinom augusta 1415. godine do Konstanza su došle vijesti da su Turci upali u Ugarsko kraljevstvo te su poduzimani koraci da se organizira otpor. Poslana su pisma litvanskom vojvodi Vitoldu i poljskom kralju Vladislavu s pozivom da pošalju pomoć Žigmundovoj odbrani od Turaka.¹¹⁴ O tome je Koncil obavijestio sve vjernike, posebno kraljeve i kneževe, te ih je pozvao da pomognu.¹¹⁵ Uputili su poslanike i u Njemačku kako bi tamo prikupljali pomoć za ugarskog kralja koji je radio za dobrobit kršćanstva.¹¹⁶

Jedan od najkorisnijih izvora za utvrđivanje političkog stanja u Bosni neposredno prije Bitke u Lašvi, a potom i njenih posljedica, jesu poruke bana Ivana Morovića upućene kralju Žigmundu iz osmanskog zatočeništva u Zvečanu. Njegove su riječi u Dubrovnik stigle posredstvom Splićanina Dujma Kukuljića i Dubrovčanina Sracina Bunića nešto prije 18. augusta, kada ih je dubrovačka vlada, uz svoje popratno pismo, prosljedila u Ugarsku. Prije nego su mu priložili tekst pisma s izjavama jednog od vodećih zapovjednika njegove vojske, Dubrovčani su smatrali za shodno da svom sizerenu izraze žaljenje zbog poraza pretrpljenog uslijed brojčane nadmoći osmanskih trupa.¹¹⁷

¹¹¹ БИРКОВИЋ, “О једном посредовању деспота Стефана”, 232.

¹¹² Vidi: НЕВЕН ИСАИЛОВИЋ, “Прилог о деловању кнеза и војводе Петра Павловића у босанско-угарско-турским сукобима почетком XV века”, *Историјски часопис* 66 (2017), 183–208.

¹¹³ IORGA, *Notes et extraits*, 1.235 n. 3.

¹¹⁴ (16. august 1415), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/5, 593–94; (17. august 1415), ANATOLIUS LEWICKI, *Codex Epistolaris saeculi decimi quinti*, sv. 2, Krakow, 1891, 75–76, 76–78.

¹¹⁵ (25. august 1415), FINKE, *Acta Concilii Constanciensis*, 4.660.

¹¹⁶ (25. august 1415), FINKE, *Acta Concilii Constanciensis*, 2.258.

¹¹⁷ “Serenissime et excellentissime etc. Gravissima nova ac molestissima conflictus Ungarorum cum Teucris nuper infeliciter occursa arbitramur serenitatem vestram diu iam de partibus Hungarie presensisse. Ipsi tamen Hungari pauci fuerunt, nullo respectu quantitatis Theucrorum, quantique tantique fuerint, dolendum est. Que nova cum precibus et hortacionibus Iohannis bani Morovich quidam Spalatensis cuidam civi nostro intimaverit literis suis; ipsas eadem literas eiusdem Spalatensis serenitati vestre duximus transmittendas pro pleniori ac vehemenciori informacione vestre serenitatis, et per nuncios proprios nostros, ne ad alievas ferantur manus, quam serenitatis vestre. Cui humilitate solita supplicamus, qualiter de serenitatis vestre sospitate...” (18. august 1415), Lett. di Lev. sv. 7, f. 132v.

U sadržaju tog pisma koje je 6. augusta 1415. svojoj vladi uputio dubrovački trgovac Sracin Bunić nalazile su se informacije dobivene od Splicićanina Dujma Kukuljića koji je 1. augusta boravio u Podzvečanu gdje se sreo sa zarobljenim banom Morovićem. Osmanski zatočenik ga je zamolio da sastavi dvije poruke, jednu za Žigmunda, a drugu za Dubrovčane. Dujam je strahovao od osmanske odmazde i nije želio pisati pismo Dubrovčanima pa je banu predložio da pismo ugarskom kralju uputi preko Sracina Bunića.¹¹⁸ Prvo o čemu je Morović želio izvijestiti kralja jeste da je sultan sklopio sedmogodišnji mir s Karamanom, zatim da je sva Bosna ujedinjena protiv Ugara, da se Sandalj izmirio s Hrvojem i da je car, odnosno sultan, potvrdio Ostoju za kralja. Zaključio je riječima: “i tako su Ugri izgubili svu Bosnu, i strahujem da će na isti način izgubiti Srbiju, odnosno despota i Đurđa”.¹¹⁹ Osim toga, u pismu stoji i da je u sukobu uhvaćen Bošnjakin Vladislav Dubravčić te da je za oslobođenje morao predati svoju utvrdu Kovač u Usori.¹²⁰ Uz ovo pismo Dubrovčani su Žigmundu poslali i još jednu kratku poruku u kojoj su ga obavijestili o tome da su bosanski velikaši postigli “universalem colloquium” te da namjeravaju oteti Srebrenicu, koju je Žigmund ranije predao despotu.¹²¹

Ono što se može zaključiti iz podataka navedenih u ovom dokumentu jeste to da se na Zapadu strahovalo od mira sklopljenog između sultana Mehmeda i vladara emirata Karamana. To je osmanskog sultana oslobađalo

¹¹⁸ “Copia litere supra missa ad dominum imperatorem. In Christi nomine amen. Anno 1415. die 6. Augusti. Ser Saracin. Io di qua son beni sano con volunta di Dio et cosi voria dela sanita vostra et di tutti voi. In Trepza mercantizemo troppo pigramente. Ma quel poco che se fa si e a mio parer sicuro; lo vostro pagamento spero in Dio havereti tosto di me. Novelle di qua sono. Sappi che primo di d agosto mando per me et per Matcho Peschich, Moronich de Soto Svezar et si ne prego ebe dovessamo scriver a re per lor parte una letera et altra alla signoria di Ragusa che li la mandasse: hora io abiando paura della repression della dicta signoria io non olsai far questo, ma aviso te azo che tu possi avisar signoria quel che voliano che scrivesse al re et a essi zo che lor piace” (18. august 1415), Lett. di Lev. sv. 7, f. 132v-133.

¹¹⁹ “Prima disia avisate come soldan a facto triegua con Caramania per septe anni. Poi disia come Bosna si e tucta quanta in una volonta contra li Hungari et che Sandal se a pacificato con Hervoie, et che imperador a lor conferma per lor re Hostoia; echo che Bosna anno perso del tucto li Hungari, et mo dubito che cosi non perderanno Schiavonia zoe dispoth et Zorzi” (18. august 1415), Lett. di Lev. sv. 7, f. 132v-133. S tom porukom su se složili i drugi zarobljeni ugarski velikaši: ban Martin, Janoš Harap, Petar sin Henrika Zepeša i Ladislav Töttös.

¹²⁰ “Quel di Mori et Vladislave Dubrafçich bossignan fu preso et diede per se suo castello che avea in Usora per nome Covaz” (18. august 1415), Lett. di Lev. sv. 7, f. 132v-133. ПИРКОВИЋ, “Две године босанске историје”, 37. Utvrda Kovač je najvjerovatnije istoimena fortifikacija na Radiškovića brdu, blizu sastava Male i Velike Ukline. МРГИЋ, *Северна Босна*, 109, 266.

¹²¹ (18. august 1415), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 251.

problema u Anadoliji i dopuštalo mu razvijanje opsežnijih vojnih akcija na Balkanu. Također poražavajuće za ugarsku stranu u ovom sukobu bilo je to što su osmansku nadmoć u tom trenutku priznali svi glavni bosanski velikaši – herceg Hrvoje, vojvoda Sandalj i kralj Ostoja. To se izričito vidi iz konstatacije da je sultan potvrdio Ostoju za kralja. Novi je savez bio usmjeren protiv Ugarske, što je nagoviješteno u želji bosanskih velikaša da povrate Srebrenicu pod svoju vlast te time faktički i simbolično ponište Žigmundova postignuća u Bosni iz prethodnog perioda. Drugi bosanski plemići koji su stali uz Ugre, kao što je primjer Vladislava Dubravčića, bili su hvatani i progonjeni. Takva sudbina uslijedit će svim onima koji se nisu složili s novom političkom opcijom. Zanimljivo je primijetiti da se u pismu Ivana Morovića i Dubrovčana ne spominju ni Tvrtko II ni knez Pavle Radinović. Njih dvojica su u ovim dešavanjima u potpunosti izolirani nakon izmirenja Ostoje i Turaka, što je tek kasnije dobilo svoj krvavi rasplet.

Podaci iz Morovićevog pisma korisni su, između ostalog, jer su potekli od osobe koja je bila uključena u vanjsku politiku Ugarske već duži niz godina i koja je i lično sudjelovala u ekspediciji protiv Turaka u Bosni 1415. godine. Pišući o tome mnogo kasnije, kralj Žigmund je isticao da Morović “nije bio pozvan niti prisiljen” da ratuje protiv Turaka, nego je to učinio “radi uzdignuća njegove kraljevske časti, dapače zbog zaštite i obrane čitave prave vjere”, te je u borbama neke od protivnika mačem pogubio, a druge na zemlju oborio.¹²²

Zbog značaja i ugleda ugarskih velikaša koji su iz kraljevstva Bosne ili drugdje dospjeli u osmansko zarobljeništvo, njihovi sunarodnjaci su još 1416. godine pokrenuli postupak oslobađanja. Sredstva su posebno skupljali za Morovića, ali i za druge zarobljene ratnike.¹²³ Unatoč naizgled ekspeditivnoj akciji prikupljanja novca, Ivan Morović je ipak, kako se to navodi u Žigmundovoj povelji od 4. jula 1427. godine, u sramotnom sužanjstvu proveo preko četiri godine, te je oslobođen tek nakon što je plaćena otkupnina u punom iznosu od 40.000 zlatnih florena.¹²⁴

Stradanje ugarskog plemstva u Lašvanskoj bici poprimilo je takve razmjere da je kralj Žigmund još 1416. godine naredio obustavljanje svih postu-

¹²² (4. juli 1427), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/6.888.

¹²³ Za otkup je bilo potrebno prikupiti 65.000 zlatnih florena, koje je potom trebalo predati Ivanu Gorjanskom i Mihovilu Stjepanovom kako bi mogli uz posredovanje despota Stefana pristupiti pregovorima s Turcima. (4. septembar 1416), *Zsigmondkori oklevéltár*, 5.2255; FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/8.564. Tu despotovu ulogu u oslobađanju ugarskih plemića spominje i Konstantin Filozof, ЈАГИЋ, “Константин Философ”, 312. O tome: БИРКОВИЋ, “О једном посредовању деспота Стефана”, 230.

¹²⁴ (4. juli 1427), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/6.889.

paka u kojima je jedna od stranaka stradala u sukobu ili zarobljena od strane Turaka.¹²⁵ Mnogi dokumenti iz kasnijeg vremena poimenično navode vojnike stradale u borbama,¹²⁶ a daleko je veći broj onih izvora koji spominju ugarske plemiće dospjele u zarobljeništvo radi “odbrane katoličke vjere i naših kraljevstava”.¹²⁷ Dosta pouzdan spisak najznačajnijih velikaša koji su tom prilikom uhvaćeni i odvedeni u osmansko ropstvo nalazi se i u jednoj mletačkoj hronici.¹²⁸ Tamo je među prvima bio naveden slavonski ban Pavao Čupor, koji je uistinu i preminuo u zarobljeništvu “quarundam infidelium Bosnensium”.¹²⁹ Pored njega se spominje i usorski vojvoda Ivan Gorjanski, koji se, za razliku od Čupora, uspio spasiti nakon dugog i teškog robovanja kod Bošnjana te se zdrav vratio na svoju zemlju.¹³⁰ Činjenica da se izričito navodi da su njih dvojica bili u zatočeništvu kod Bošnjana, svjedoči o upletenosti Bosne u ugarsko-osmanski sukob, ili barem upućuju na to da ugarski baroni nisu mogli računati na pomoć od bosanskih velikaša.¹³¹ Spomenutim ugarskim velikašima treba pridodati i Ladislava Töttösa. Za njega se jedno vrijeme vjerovalo da je u toj bici poginuo “za obranu kršćanske vjere naroda i našeg Ugarskog kraljevstva”.¹³² Nedugo potom su se javile vijesti da se uspio izvući iz osmanskog zarobljeništva, u čemu je izvjesnog utjecaja mogao imati i vojvoda Sandalj na čijoj zemlji je boravio tokom druge polovine 1416. godine, spremajući se za put kući.¹³³ Ishod cijele

¹²⁵ (4. maj 1416), *Zsigmondkori oklevéltár*, 5,1849.

¹²⁶ (2. septembar 1415), *Zsigmondkori oklevéltár*, 5,1000; (2. juni 1416), ORTVAY – PESTY, *Oklevélek Temesvármegyére*, 1,522.

¹²⁷ БИРКОВИЋ, “О једном посредовању деспота Стефана”, 239.

¹²⁸ IORGA, *Notes et extraits*, 2,150 n. 5.

¹²⁹ (12. august 1426), THALLÓCZY, *Povijest Jajca*, 257. U maju 1420. godine upućena je molba papi Martinu V da podijeli oprostite onima koji budu hodočastili kapelu Majke Božije u Sloboštini i dali novac za njenu izgradnju pošto ju je počeo zidati ban Pavao Čupor, ali je nije uspio završiti jer je poginuo u bici s Turcima, (20. maj 1420), LUKINOVIĆ, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, 5,590.

¹³⁰ (11. novembar 1427), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/6.862–63.

¹³¹ Na to je još ukazao БИРКОВИЋ, “Две године босанске историје”, 34. Vidi također: ИСАИЛОВИЋ, “Прилог о деловању кнеза и војводе Петра Павловића”, 183–208.

¹³² (7. januar 1416), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 6,392; (14–16. februar 1416), ISTO, 6,398–99.

¹³³ Pečujski biskup Ivan Alben, nećak zagrebačkog biskupa Eberharda, javio je 26. oktobra 1416. Ladislavljevoj supruzi: “Noveritis me ex relatione fidedigna percepisse et in aures nostras devenisse, quomodo karissimus vir tuus Ladislaus Tutus, videlicet vir magnificus ex terra turcorum liberam habuisset exiendi facultatem, unacum fratre nostro, qui quidem nunc apud Zandalem gauderetur de present” (26. oktobar 1416), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 6,426.

priče nije bio tako sretan jer se u kasnijim dokumentima navodi da je Ladislav ipak stradao u Bosni.¹³⁴

U borbama protiv Turaka na tlu Bosanskog kraljevstva u to vrijeme istakli su se još Georg de Oztopan i njegov senior Nikola de Marczaly,¹³⁵ Nikola, sin Grgura de Gepew,¹³⁶ Benedikt, sin Ladislava Dersa,¹³⁷ vranski prior Albert od Nagymihalyja,¹³⁸ kasniji mačvanski ban Desiderije Gorjanski i njegov nećak Ivan Gorjanski,¹³⁹ Ladislav, sin Ivana od Crkvene,¹⁴⁰ Frank Gyula,¹⁴¹ i brojni drugi. Jedan odred vojske možda je predvodio i Pipo od Ozore.¹⁴²

Kazna na Parenoj poljani: Političko ubojstvo kneza Pavla Radinovića

Razne političke frakcije u Bosni morale su biti trenutačno ujedinjene i prije odlučujućeg ugarskog poraza u Lašvi. Ako je u godini pred Lašvansku bitku Bosna bila podijeljena na prougarsku stranku, s Ostojom i Sandaljem, i proosmansku s Hrvojem, knezom Pavlom i Tvrtkom II, onda su praktične potrebe po ko zna koji put donijele novi obrat čime je došlo do nove preraspore-

¹³⁴ "... et medio tempore ipso Ladislao in exercitu nostro nuper in regno nostro Bozne per turcos devicto in captivitate ipsorum turcorum incidente et ibidem vitam suam finiente temporalem ..." (6. august 1418), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 6.494–95. Više sreće od Ladislava imao je njegov šurjak Stjepan Ciko, koji je 4. jula 1418. godine bio u prilici da ushićeno obavijesti svoju sestru da se napokon živ i zdrav vratio kući na svoj posjed u Pomazu nakon što je prije tri godine pao u osmansko ropstvo u Bosni: "Noveritis, cum et quando universi et singuli barones regni Hungarie contra nonnullos sevissimos Thurkones emulos eiusdem regni Ungarie anno tercio in regno Boznensi fuerunt debellati et convicti, in eciam nos manus eorundem ineideramus, modo per voluntatem omnipotentis Dei manus ipsorum evasi et nunc transivimus circa domum nostram Pomaz sanus et incolomis, de quo plurimum gaudeatis gaudio ingentissimo, quia eciam nos gaudemus" (4. juli 1418), PÁL LUKCSICS, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásoneő*, sv. 12, Budapest, 1931, 111–12.

¹³⁵ "... demum vero pridem in exercitu nostro regali contra nonnullos nostros et ipsius regni aemulos, vtputa Turcas Bosnenses et alias nationes barbaricas" (29. novembar 1417), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/5.810.

¹³⁶ (6. april 1427), JAKOV STIPIŠIĆ – MILJEN ŠAMŠALOVIĆ, "Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije (Inventar)", *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije* 2 (1959), 365.

¹³⁷ LOVRENOVIĆ, "Bitka u Lašvi", 286.

¹³⁸ (1418), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/5.114; (29. mart 1418), FEJÉRPATAKY, *Magyar czimeres emlékek*, 1.49.

¹³⁹ (4. april 1421), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/6.385.

¹⁴⁰ (8. juni 1419), STIPIŠIĆ – ŠAMŠALOVIĆ, "Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije", 354.

¹⁴¹ (1416), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/5.670–71.

¹⁴² (26. novembar 1415), LUKINOVIĆ, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, 5.509.

djele uloga na bosanskoj političkoj sceni. Ranije se smatralo da izjava Ivana Morovića kako je “sva Bosna bila jednodušna protiv Ugara” bila odraz stanja koje je stupilo na snagu tek poslije bitke.¹⁴³ No ona postaje daleko razumljivija ako se primijeni na stanje neposredno pred vojni okršaj i ukoliko se sagleda u ukupnosti onoga što se dešavalo prije i poslije jednog od presudnih trenutaka u bosansko-osmanskim odnosima, tj. u bosanskoj historiji uopće.

Iako se Turci poslije objedinjavanja osmanske države pod vladavinom sultana Mehmeda u Bosni javljaju s kraljem Tvrtkom II, koji je u Bosni izgleda mogao računati samo na podršku vlasteoskog roda Pavlovića, taj pretendent na bosansko prijestolje bio je koristan Turcima samo dok su ga mogli suprotstavljati trenutno vladajućem kralju. U momentu kada je Ostoja s drugim velikašima bio primoran prihvatiti osmanske uvjete i plaćanje harača, Tvrtko II je izgubio tlo pod nogama, a s njim i svi oni čiju je podršku uživao.

Da sintagma “sva Bosna” nije nužno podrazumijevala da su svi u Bosni zastupali iste interese, pokazuje razvoj događaja u periodu neposredno poslije bitke.¹⁴⁴ Najbolji izvor za to jeste pismo dubrovačkog poslanika Ivana Gundulića koji se augusta mjeseca nalazio u Sutjesci gdje je prisustvovao sastanku bosanskih velikaša.¹⁴⁵ U izvještaju pisanom 24. augusta Gundulić je želio svojoj vladi predstaviti “de facti sono seguiti in Bosna tra Hongari et Turchi”, ali je smatrao za shodno da radije opiše ono što je lično razumio i vidio. Tu je prije svega upozorio Dubrovnik kako je saznao da vojvoda Hrvoje s nekim svojim “zlim sljedbenicima” prijeti da će nanositi što više štete njihovoj vladi dovodeći Turke i druge sljedbenike tako da oni neće imati prostora da razviju svoje djelatnosti. Gundulić dalje pripovijeda da se raspitao o Hrvojevim namjerama kod kneza Petra Pavlovića te da mu je ovaj u ljubaznom razgovoru prenio kako Hrvoje želi otpočeti sukob s Dubrovnikom. U povjerenju mu je prenio kako je Hrvoje u savezu s Venecijom i da se nada od nje dobiti galije s kojima će krenuti protiv Splita te Brača, Hvara i Korčule, tada u posjedu Dubrovčana. Iz toga se

¹⁴³ Prema ЂИРКОВИЋ, “Две године босанске историје”, 38, ishod bitke je primoraо угарску странку u Bosni да се окрене према Турцима.

¹⁴⁴ Morovićeve “vijesti ipak ne treba precijeniti, jer je uskoro uslijedio nov obrat, pokazujući da je trenutno savezništvo iz računa među bosanskim magnatima ipak bilo fiktivno i kratkoročno”. LOVRENOVIĆ, “Bitka u Lašvi”, 278.

¹⁴⁵ (24. august 1415), Lett. di Lev. sv. 7, f. 133v–34v. Pismo je objavio БУРО ТОШИЋ, “Писмо дубровачког посланика Ивана Гундулића о смрти кнеза Павла Раденовића”, u: *Земља Павловића. Средњи вијек и период турске владавине*, Бања Лука – Српско Сарајево, 2003, 357–66. ЖИВКОВИЋ, *Tvrtko II*, 72 n. 56, navodi i pogrešan datum за писмо, као и погрешну signaturu. Vidi također: РЕЈО ЏОШКОВИЋ, “Krstjanin Vlatko Tumurlić i njegovo doba (1403.–1423.)”, *Croatia Christiana periodica* 35 (1995), 28–31.

primjećuje da je Hrvoje priželjkivao povratak svojih starih posjeda. Knez Petar mu je dalje saopćio da će dobiti galije od napuljske kraljice i još “mnoge druge besmislice i priče”, a Gundulić mu je odgovorio kako misli da vojvoda samo prijeti i ništa više.¹⁴⁶

Ujutro 24. augusta, kako dalje pripovijeda dubrovački poslanik, kralj Ostoja i njegov sin su otišli jašući a s njima i knez Pavle i njegov sin, u društvu vojvode Sandalja, vojvode Vukmira, župana Dragiše Dinjičića, kneza Vuka Hranića i vojvode Pavla Klešića. On sam je ostao u svojoj sobi, u franjevačkom samostanu, pišući neka pisma. Uskoro je po njega došao neki čovjek kneza Pavla s kojim je odmah na konju pošao prema skupini bosanskih velikaša pronasavši ih negdje nasuprot Sutjeske. Na osnovu ovih podataka se može zaključiti da se povorka kretala iz kraljevog dvora u Sutjesci, gdje se nalazio i franjevački samostan, prema Bobovcu, putem uz rijeku Bukovicu, koji se nalazi “inverso Sutiesca”, preko kose Ježevice. Kada se pridružio velikašima, Gundulić je jahao uz vojvodu Sandalja kojeg je u jednom trenutku pozvao vojvoda Vukmir riječima: “ili dođi meni, ili ću ja doći tebi”. Potom je Vukmir srdačno prišao Sandalju i razgovarali su dugo vremena. Kada su došli do mjesta zvanog Parena poljana, što bi danas odgovaralo širem lokalitetu Poljani, vojvoda Sandalj je izvukao mač kao znak onima na desno od njega. Tada je kralj Ostoja odmah s nekim plemićima svezao kneza Petra i odveo ga na Bobovac, dok je vojvoda Vukmir krenuo direktno na kneza Pavla. Ivan Gundulić je sve to promatrao i isprva je smatrao da se radilo samo o igri, jer među vlastelom do tada nije bilo nikakvih zadjevica, pa ih je molio da ne prolijevaju krv. Kada je knez Pavle počeo bježati, poslanik je mislio da će ga samo svezati, ali su ga stigli knez Vuk Hranić i još jedan Sandaljev čovjek, te su mu odsjekli glavu ostavivši ga mrtvog. Mrtvo tijelo kneza Pavla u Vrhbosnu je odnio krstjanin Vlatko Tumurlić koji je utočište prilikom ovih nemilih događaja potražio u Gundulićevom stanu kod franjevacu. Knez Petar, isticao je Gundulić, bio je svezan i odveden u Bobovac, gdje je trebao biti oslijepljen, iz čega će se teško spasiti. Kad je sve bilo gotovo, svi ljudi su se vratili kućama. Ukupno su stradale četiri osobe. Vojvoda Vukmir bio je ranjen iznad desne plečke, vjerovatno u borbi s knezom Pavlom. Zarobljeni su i ljudi iz pratnje kneza Pavla. Vuk Hranić je svezao njegovog protovestijara Braila Tezalovića, dok su Pribislava Muržića, imućnog trgovca iz Prače, zarobili drugi.

Kad su se stvari smirile, Gundulić je odjahao kod Sandalja. Vojvoda ga je pitao: “Jesi li očekivao da ćeš ovo vidjeti? Tako mi Božijom milošću činimo

¹⁴⁶ (24. august 1415), Lett. di Lev. sv. 7, f. 133v.

pravdu kao i vaša gospoda dubrovačka, jer je u Dubrovniku kazna za izdaju odsijecanje glave, pa tako i ja činim s drugim vjernim Bošnjanima”. Dalje mu je Sandalj iznio mnoge stvari protiv oca i sina, tj. Pavla i Petra, koji su se ogriješili o ugarskog kralja i kraljevstvo Bosne, te mu je poručio da je on brat i prijatelj dubrovačke vlade.¹⁴⁷

U svemu ovome što se desilo Gundulić je prepoznao Sandaljevu krivicu. Dubrovačkoj vladi je pisao da o zavjeri niko ništa nije znao osim Sandalja i kralja Ostoje, da mu se čak i vojvoda Vukmir zakleo tog jutra da ranije uopće nije bilo riječi o Pavlovoj smrti, te da je za svoj udio u njoj trebao dobiti Pavlov grad Olovo. Gundulić dalje piše da je kralj Ostoja u dobrom stanju, ali da je razgovarao i s kraljicom te da se ona u ovoj situaciji pribojavala za svoj položaj jer je bila u srodstvu s knezom Pavlom. Na kraju pisma dubrovački poslanik je naveo kako je čuo, ali da ne može potvrditi, da su Turci bili strahovito potučeni na putu prema Brinju. Također je naglasio da bi novosti o osmanskome porazu posebno odgovarale bosanskom kralju i njegovoj družini.¹⁴⁸ To bi značilo da je u tom trenutku bosanska vlastela nevoljko posmatrala osmanske pohode na ugarske posjede, a takav stav se može dovesti u vezu s držanjem kralja Ostoje i njegovih saveznika prema Hrvoju Vukčiću koji je i dalje važio za osobu blisku osmanskim vojnim odredima. Sandaljeve riječi upućene dubrovačkom poslaniku o njegovom prijateljskom odnosu prema Dubrovniku također bi upućivale na to da su on i Hrvoje i dalje vodili različitu politiku.¹⁴⁹

Nažalost, u pismu se ne navode detalji o tome kako su se i na koji način Pavlovići ogriješili o ugarskog kralja i bosansku gospodu. Postoje ozbiljne indicije da je knez Pavle ubijen zbog svojih veza s Tvrtkom II i Turcima,¹⁵⁰ ali i zbog toga što se možda njegovo shvatanje konavoske politike razlikovalo od Sandaljevog.¹⁵¹ Posebno se treba uzeti u razmatranje činjenica da je ovakav potez Sandalja Hranića i njegovih ljudi iznenadio i samog kneza Pavla i njegovog sina Petra jer su oni, unatoč pratnji koju su imali sa sobom, ipak relativno lako bili savladani. Prema podacima saopćenim u Gundulićevom pismu, izgleda kao da je knez Pavle mirno ušetao u Sandaljevu zamku, ne sluteći ništa loše. To bi značilo ili da nije bio svjestan svojih grijeha, ili je mislio da ih drugi ne

¹⁴⁷ ISTO.

¹⁴⁸ “Ancoi intesi ma non vi affermo che li Turchi li quali andarono inverso Brigne dicono sono forte malmenadi, et questo piazeria allo Re de Bosna con la sua compagnia”, ISTO.

¹⁴⁹ LOVRENOVIĆ, “Bitka u Lašvi”, 280.

¹⁵⁰ БИРКОВИЋ, “Две године босанске историје”, 40; ЖИВКОВИЋ, *Tvrtko II*, 73.

¹⁵¹ KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 211.

poznaju, ili je pak smatrao da oni nisu bili dovoljan razlog zbog kojeg bi bilo opravdano “plemenitu čovjeku glavu odsjeći”.

Međutim, bilo bi kontradiktorno tvrditi da su Sandalj i Ostoja i poslije Lašvanske bitke podržavali ugarskog kralja, te da je nevjerno držanje kneza Pavla prema Žigmundu bio jedan od osnovnih razloga za njegovo smaknuće.¹⁵² Postavlja se pitanje, ako su Sandalj i Ostoja i dalje bili predstavnici prougarske struje, te ako su bili gospodari situacije, kako to pokazuje slučaj iz Parene poljane, zašto je ugarski utjecaj u Bosni posve oslabio i zašto sultan Mehmed godinu dana nakon ubojstva kneza Pavla uzima sebi za pravo da se miješa u unutrašnje stvari bosanske države?

Širenje osmanske osvajačke lepeze iz Bosne

U vremenu političkih obračuna među bosanskim velmožama osmanska vojska je iz bosanskih krajeva pustošila okolne zemlje slobodno prelazeći bosanske granice i provaljujući u Hrvatsku, Dalmaciju i dalje. Dietrich iz Niecheima u svom opisu Lašvanske bitke navodi da je pobjedničkoj osmanskoj vojsci ovaj uspjeh u unutrašnjosti Dalmacije i Slavonije otvorio prolaze prema zemljama celjskog grofa Hermana II u Njemačkoj, do granica Salzburške dijeceze i zemalja Akvilejskog patrijarhata. Prema njegovom svjedočenju, Turci su na svom putu sva mjesta, svete crkve, sela i kršćanske zemlje podvrgli paljevini i ubijanju ljudi, niko im se od kršćana nije suprotstavio, a kralj Žigmund je tada bio u Francuskoj zbog unije crkava. S preko 30.000 kršćana zarobljenih “in perpetua & miserabili servitute” Turci su se vratili preko mletačkih posjeda, čije stanovnike nisu dirali.¹⁵³

Dietrichove riječi nalaze potvrdu i u ispravi zagrebačkog biskupa koja govori o tome kako su Turci poslije pobjede nad ugarskom vojskom prešli u Slavoniju preko Save, Kupe i Une gdje su počinili velika pustošenja.¹⁵⁴ Toj tvrdnji se ne protive ni informacije iz dnevnika Marina Sanuda, gdje se za period

¹⁵² Kao što to čini ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 72.

¹⁵³ THEODORICUS DE NIEM, “Historia de vita Joannis XXIII, Pontificis Romani”, 34–35; ISTI, “De Vita ac fatis Constantiensibus Johannis Papae XXIII”, 417–18. I poljski hroničar Jan Długosz piše da su Turci došli do zemalja grofova Celjskih. *The Annals of Jan Długosz*, 418.

¹⁵⁴ “... quomodo ipsi in anno proxime preterito, et circa festum Virginis gloriose, dum sevisima Turcorum potencia debellato, proch dolor, et quasi penitus in ore gladii prostrato exercitu Hungarorum, in provincia ... regni Bozne, regnum Sclavonie, et presertim partes ultra fluvios Zawe, Kwlpe et Wn vocatos, constitutas invaserat vastatura, depredatura et depopulatura. Timentes eosdem Turcos partes istas, inter predictam Zawam et Drawam positas, posse subintrare, universas eorum litteras et litteralia instrumenta super eodem

između 1. i 25. augusta navodi da je 20.000 Turaka nanijelo velike štete u zemljama Žigmundovog tasta, grofa Hermana II, pustošeći sve do Senja.¹⁵⁵ I podaci o osmanskome ratovanju u okolici Brinja, spomenuti u pismu Ivana Gundulića s kraja augusta, također idu u prilog zaključku da su akindžijski odredi 1415. godine prelazili ogromne udaljenosti.

Turci su u tom svom napredovanju došli i do Furlanije. Početkom augusta u protokolima grada Udine spominje se povratak akvilejskog patrijarha iz borbe protiv Turaka na koju se spremao još u maju te godine. Patrijarh je 19. augusta javljao u Udine da su ti predjeli ugroženi jer su došli Turci čineći “maxima damna”, zbog čega on traži pomoć u ljudstvu i balistarima. I narednog dana se u Udinama odlučivalo o tome da se patrijarhu, zbog Turaka, čiji su odredi do te oblasti stigli preko zemalja grofova Celjskih i Ortenburških, pomogne na svaki mogući način. Patrijarh je 2. septembra javljao da su se Turci povukli ali da uskoro spremaju novi napad, te da austrijski herceg, Ugri, grofovi Celja, Hrvatske i Ortenburga, kao i gospodar Wallseea na Dunavu u Donjoj Austriji, spremaju naoružanje i vojsku da započnu rat s Turcima.¹⁵⁶ I ugarski velikaši su se početkom septembra ponovo pripremali za rat, o čemu svjedoči veliki broj odgođenih sudskih parnica jer je jedna od stranaka bila zauzeta tadašnjim sukobom s Turcima u Bosni.¹⁵⁷

U oktobru 1415. se govorilo o tome da su osmanski vojni odredi na svom povratku iz ovog pohoda odveli 70.000 zarobljenika.¹⁵⁸ Prema podacima iz jedne mletačke hronike, Celje i Senj su se tada spasili teže propasti tako što su napadačima obezbijedili potrepštine i platili sumu od 6.000 dukata.¹⁵⁹ Cifre su svakako pretjerane,¹⁶⁰ ali razorne posljedice takvih osmanskih napada teško je umanjiti. I Dietrich od Niecheima navodi da su se Turci sredinom septembra vratili s mnoštvom ljudi namjeravajući da osvoje cijelo Ugarsko kraljevstvo. Njima su se nastojali suprotstaviti Teutonski vitezovi, okupljeni za odbra-

predio Zebyncz vocato, confecta et emanata, ne ab eisdem” (16. juli 1416), LUKINOVIĆ, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, 5.526.

¹⁵⁵ MARINO SANUTO, “Vitae ducum Venetorum”, u: *Rerum Italicarum Scriptores*, sv. 22, Mediolani, 1733, 897.

¹⁵⁶ Sjednice od 6. augusta do 2. septembra 1415, LEVEC, “Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark”, 198–200; JUG, “Turški napadi na Kranjsko in primorsko”, 6.

¹⁵⁷ (2. septembar 1415), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 6.369; (2. septembar 1415), *Zsigmondkori oklevéltár*, 5.1000; (5. septembar 1415), ISTO, 5.1026; (6. septembar 1415), ISTO, 5.1030.

¹⁵⁸ (25. oktobar 1415), *Zsigmondkori oklevéltár*, 5.1155.

¹⁵⁹ Prema hronici Zorzija Dolfina. IORGA, *Notes et extraits*, 1.235 n. 3.

¹⁶⁰ ИСАИЛОВИЪ – ЈАКОВЉЕВИЪ, “Шах Мелек”, 450.

nu Njemačke. On dalje bilježi da je 18. septembra u Konstanz stigla vijest o osmanskome porazu i kršćanskoj pobjedi, ali da se u osnovanost ovih informacija sumnjalo. I zbilja, nedugo potom se pročulo da su zapravo Turci ponovo porazili mnoge kršćane u onim krajevima i da su sa sobom odveli mnoštvo kršćanskog roblja.¹⁶¹

U oktobru 1415. godine poslanik kneza Nikole Frankopana boravio je u Veneciji tražeći pomoć i moleći savjet da ubuduće može presresti osmanske napade, te da posreduje kod hercega Hrvoja i zamoli ga da s knezom Nikolom živi u miru i slozi. Mlečani su mu u svom odgovoru od 5. oktobra poručivali da mu ne mogu pomoći jer je njihova snaga samo na moru, a ne na kopnu, te se uzdaju u njegovu mudrost da će on sam iznaći način da se odbrani od Turaka. Hrvoju će pisati da živi s knezom u miru.¹⁶²

“Eto vidite i čujete što se čini među ovom gospodom”: Uloga Turaka u sukobu između Pavlovića i Kosača

Dok su osmanski ratnici pustošili njemačkim i ugarskim krajevima, u Bosni su trajali sukobi između zavadene vlastele, što pokazuje zahtjev Ljubiše Bogdančića i Vukoslava Poznanovića, ljudi porodice Pavlovića s područja Trebinja, da im se izda odobrenje da u slučaju nevolje mogu doći i skloniti se u Dubrovnik. Njihovom traženju je udovoljeno jer “ЕТО ВИДИТЕ И ЧУЈТЕ ЦО СЕ ЧИНИ МЕГЮ ВБОМЪ ГОСПОДЪМ”.¹⁶³ Jedno je sigurno – ubojstvo kneza Pavla nije značilo i zatiranje porodice. Njegov mlađi sin Radosav je bio živ i sposoban da se osveti očevim neprijateljima, a uskoro se ponovo pojavio i stariji sin Petar koji nije bio oslijepjen, kako je bilo prvobitno planirano, nego samo odveden na Bobovac odakle se nedugo potom uspio osloboditi. Njih dvojica su svakako mogli računati na pomoć osmanskih odreda, ponovo slobodnih za akcije na Balkanu nakon sklopljenog mira s Karamanom. Još se početkom oktobra 1415. u Dubrovniku znalo da je sultan došao u Jedrene te se vjerovalo da će poslati vojsku protiv Ugarske.¹⁶⁴ U velikom broju ponovo su se pojavili u Bosni tokom novembra mjeseca, kada su Dubrovčani najavili njihov dolazak kralju Žigmundu.

¹⁶¹ THEODORICUS DE NIEM, “Historia de vita Joannis XXIII, Pontificis Romani”, 34–35; ISTI, “De Vita ac fatis Constantiensibus Johannis Papae XXIII”, 415, 417–18.

¹⁶² (5. oktobar 1415), LJUBIĆ, *Listine*, 7.212. (2. januar 1416), THALLÓCZY – BARABÁS, *A Frangepán család oklevéltára*, 1.176. ИСАИЛОВИЋ – ЈАКОВЉЕВИЋ, “Шах Мелек”, 453 п. 59.

¹⁶³ (3. oktobar 1415), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.410.

¹⁶⁴ (1. oktobar 1415), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 252.

ndu uz upozorenje da ti Turci namjeravaju napasti primorske krajeve i otoke.¹⁶⁵ Ne može se sa sigurnošću izvesti zaključak da je trenutačna osmanska sklonost prema Pavlovićima bila rezultat njihovih ranijih dobrih odnosa s knezom Pavlom, ali to ne bi trebalo u potpunosti isključiti.

Na vezu između Turaka i Pavlovića upućuje činjenica da je novi osmanski napad bio usmjeren protiv vojvode Sandalja budući da mu je krajem novembra ponuđeno da skloni svoju suprugu u Dubrovnik u slučaju da bude htjela pobjeći od Turaka.¹⁶⁶ Ista je usluga 5. decembra 1415. odobrena knezu Miliši Nikoliću koji se u to vrijeme nalazio u taboru kralja Ostoje.¹⁶⁷ On je prvobitno tražio da se sa stvarima, stokom, svim dobrima te nenaoružanim ljudima skloni u Ston,¹⁶⁸ ali su Dubrovčani ocijenili da je opasnost zaista velika pa su mu poručili da bi za sada bilo bolje i slobodnije da se skloni u Dubrovnik ili na otoke.¹⁶⁹ Istog su dana Dubrovčani, zbog vijesti o Turcima, javili svojim ljudima u Novim zemljama da sve vrijedne stvari sklone u Ston ili Dubrovnik te da pošalju svoje kurire kako bi ispitali pravce kojima se Turci kreću.¹⁷⁰

Sedam dana kasnije, Dubrovčani su odbili izaći u susret knezu Grguru Nikoliću iz Popova polja te mu nisu dopustili prolaz do Stona i Pelješca.¹⁷¹ Izgleda da se u narednih nekoliko dana situacija pogoršala pa su Dubrovčani odlu-

¹⁶⁵ “Nos vero ad id conatus omnes nostros atque sollicitudines exponentes, instanti animo, dum per adventum Turchorum in Bosna heu copiosissimum nimis atque molestissimum, vestre quoque serenitati permississimum, sentiremus illos se conferre velle hostiliter ad predam ad maritimas partes et maxime ad illarum insularum pertinencias ...” (6. novembar 1415), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 253.

¹⁶⁶ “Prima pars est de offerendo nuncio et ambassiatori domini voyuode Sandalis paregium pro accipiendo uxorem suam pro conducendo eam Ragusium prout videbitur tunc domino rectorii cum consilio rogatorum tunc existentibus si ipsa uolet aufugere a Teucris” (29. novembar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 29v.

¹⁶⁷ МИХАИЛО ДИНИЋ, *Хумско-требињска властела*, Београд, 1967, 8.

¹⁶⁸ Nije usvojen prijedlog: “Prima pars est de faciendo gratiam Milisse Nicolich quod propter nouitates Turchorum possit saluare a Turchis in Stagno res, animalia et bona omnia sua et personas et familias suas exceptis hominibus ad arma”, usvojeno je: “Secunda pars est de excusando se” (5. decembar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 30.

¹⁶⁹ “раздмѣсмо цю намъ ѡписа крѣ се бонте ѡвѣ тѣракъ и зато просите ѡвѣ насъ да бисмо вамъ дали милость ако ви бѣде невола да морет привѣки ѡ стон и ѡ рат с главами и с иманькм и съ добитци ... за сѣди правимо болк и слованик вамъ к донти ѡ дѣрвоникъ или ѡ отоке наше ако хокѣте” (5. decembar 1415), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1, 544–45.

¹⁷⁰ (5. decembar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 30.

¹⁷¹ Nije usvojen prijedlog: “Prima pars est de faciendo gratiam Gregorio Nicolich quod propter has nouitates Turchorum possit saluare animalia, res et bona atque familia sua in Punta uel Stagno exceptis hominibus aptis ad arma”, usvojeno je: “Secunda pars est de excusando” (12. decembar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 30v.

čili preinačiti ranije donesenu odluku i dopustiti knezu Grguru da sa svojim uđe u Ston s kopnene strane.¹⁷² Isto je odlučeno i za kneza Milišu.¹⁷³ Dubrovčani su tog dana “propter nouitates Turchorum” poslali stražu u Ston s 40 ljudi.¹⁷⁴ O ozbiljnosti situacije svjedoči odluka od narednog dana o tome da se obezbjeđivanje straže direktno povjeri knezu i Malom vijeću.¹⁷⁵

Uz sve poduzete predostrožnosti, osmanski napad je zaobilazio Dubrovnik, čija su gradska vijeća i narednih dana intenzivno radila na jačanju i naoružavanju svojih utvrda, posebno Stona, ali on nije mimoišao okolna područja. Dubrovčani su 20. decembra odlučili pisati svojim ljudima na obalama Slanog, Župe i Rijeke dubrovačke da se s obiteljima i životinjama spašavaju od Turaka kako znaju i umiju. Također su pisali knezu Stona i njegovim savjetnicima da otvore svoja vrata Vlasima i njihovim drugim ljudima koji s obiteljima i stokom bježe od “straha turskog”.¹⁷⁶

Tih dana je u Dubrovnik stiglo i pismo Petra Pavlovića. Dubrovčani su mu odgovor sastavljali 23. decembra, a vjerovatno se sadržaj njegove poruke odnosio na Turke zato što se u istoj odluci zadužuju knez i Malo vijeće da se pobrinu za povlačenje ljudi iz dubrovačkih distrikta u Ston i Lovrijenac. Ozbiljnost situacije se može procjenjivati iz podatka da su Dubrovčani tada razmišljali i o uništavanju puta koji je iz Ljute u Konavlima vodio prema Dubrovniku,¹⁷⁷ ali se čini da za to na koncu nije bilo potrebe.

Naredni spomen Turaka u dokumentima Dubrovačkog arhiva potječe iz februara 1416. godine, a na svaku novu informaciju o njihovom dolasku u Dubrovniku je iznova provođena ustaljena procedura i po ko zna koji put je opet naređeno povlačenje ljudi iz Slanskog primorja i Astoreje u Ston, Dubrovnik i na otoke. Računajući na stečeno iskustvo, Dubrovčani su jednom sumarnom odlukom ponovo izdali dopuštenje svim onima iz Bosanskog kraljevstva

¹⁷² “Prima pars est de faciendo gratiam Gregorio Nicolich quod propter has nouitates Turchorum possit saluare familia, animalia, res et bona sua in Punta uel in Stagno veniendo per portam” (16. decembar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 31.

¹⁷³ “Prima pars est de faciendo similem gratiam Milise Nicolich prout super proxima facta a Gregorio” (16. decembar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 31. Izgleda da se za ovo vrijeme mogu vezati kasnije vijesti o kažnjavanju neposlušnih Dubrovčana koji su bez dozvole prevozili Bošnjane do Stona, i koji su u svoju kuću primili žene iz doma kneza Grgura Nikolića, (21–27. april 1416), Cons. Rog. sv. 1, f. 46v–47.

¹⁷⁴ (16. decembar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 30v.

¹⁷⁵ (17. decembar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 31v.

¹⁷⁶ (20. decembar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 31v–32.

¹⁷⁷ (20. decembar 1415), Cons. Rog. sv. 1, f. 32v.

kojima su i ranije davali koncesiju za dolazak na dubrovački teritorij.¹⁷⁸ To su ponovili i u uputama za Klementa Bodaču, Marina Gradića i Nikolu Saraku, zadužene da sa stražom pođu u Ston, naredivši im da, izuzev naoružanih pojedinaца, također prime i sve one ljude iz Bosne koji su bježeći ispred Turaka željeli doći u Ston i Pelješac.¹⁷⁹

Upravo tada se u izvorima počinju javljati i neke informacije o djelatnosti Pavlovića. Dubrovčani su se 14. februara žalili knezu Radosavu Pavloviću zbog onoga što su činili njegovi ljudi u Konavlima, Trebinju i Popovu.¹⁸⁰ Uskoro su do Dubrovnika stigli i neki nagovještaji o potencijalnim osmanskim akcijama.¹⁸¹ Mada u tom konkretnom slučaju nije bilo potrebe za panikom, ipak se nije trebalo čekati previše dugo na nove vijesti o Turcima, koje se javljaju mjesec dana kasnije.¹⁸² Ovaj put izvori jasno govore o tome da su oni u dubrovačkom zaleđu i okolini nastupali u službi Pavlovića. Još 22. marta 1416. je odlučeno da se pošalje Stane Ilić kao ambasador “ad caporales exercitus Turchorum”,¹⁸³ te da se piše knezu Petru o tim pitanjima.¹⁸⁴ U pismu koje su mu uputili sutradan navodi se da u ranijem periodu, dok je njegov brat Radosav boravio u blizini s vojskom, nije bilo među njima nikakvih problema. Međutim, sada “КНЕЖЕ ДОНДОШЕ ИЗЪ ДОЛѢ ДРЪГЕ ВАШЕ ВОЙСКЕ ... А КСД ПРѢДЪ НИМИ ЖЪПАНЪ ГЮЂРАГЪ И СТѢПАНЪ МИЛОРАДОВИКЪ И Ш НИМИ ТЪРЪЦИ” koji su “potrali” Slivno i zauzeli položaje na dubrovačkoj granici u primorju. Zbog toga su kneza Petra molili da među njima ne bude štete.¹⁸⁵ Uz svoje pismo priložili su mu i ono s prijetećim riječima koje im je uputio njegov čovjek župan Đurađ. Sadržaj ovog pisma je veoma zanimljiv i oslikava tadašnju percepciju Turaka i njihovih okrutnih metoda. Tako je župan Đurađ pisao stonskom knezu o nekom dugu poručujući mu da bi on mogao svezati i porobiti puno njegovih ljudi kada bi to htio učiniti, ali da on nije Turčin pa to ne čini. Župan je zatim optužio stonskog kneza da su zapravo Dubrovčani “kao Turci” jer su vezali njegove ljude na putu

¹⁷⁸ “Prima pars quod omnes regni Bosne [quibus concessum fuit per consilium rogatorum] anni propelapsi quod possint saluare familias, animalia et alia bona sua excepti hominibus armigeris in Stagno et Punta ob nouitates Turchorum” (7. februar 1416), Cons. Rog. sv. 1, f. 35v.

¹⁷⁹ “Apresso vi dicemo che tucti del regno di Bosina che si volesse reducirere la in Stagno et in la Punta per suo sicurta dalli Turchi, voi li dobiate riceuere con suoi animali, famigle et beni excepto homini d’arme” (8. februar 1416), Lett. di Lev. 7, f. 144v.

¹⁸⁰ (14. februar 1416), Cons. Rog. sv. 1, f. 36v.

¹⁸¹ (20. februar 1416), Cons. Rog. sv. 1, f. 37v.

¹⁸² (22–23. mart 1416), Cons. Rog. sv. 1, f. 39v.

¹⁸³ IORGA, *Notes et extraits*, 2.154.

¹⁸⁴ (22. mart 1416), Cons. Rog. sv. 1, f. 40.

¹⁸⁵ (23. mart 1416), Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 1.530.

za Ston. Zbog toga im je on poslao vojsku Kutlovića s Turcima kako bi ih primorao da mu izmire dugove dok još uvijek boravi u Hrasnom.¹⁸⁶ Dubrovčani su se knezu Petru žalili “*кърь ѿ наше дни ѡвъ нѣднаго господина рѣсажькога тако- въ грѣбъ листь не примисмо*”. Dok su Turci pustošili i dok su svi, manje ili više bili ugroženi, kršćani su jedni drugima prigovarali da postupaju “kao Turci”.

Početkom aprila Dubrovčani su spremali upute za svoje građane u Drijevim upozorivši ih da vode računa o opasnosti od eventualnog osmanskog napada, te su se posebno trebali pobrinuti za to da barke i lađe ne dospiju u njihove ruke.¹⁸⁷ I svom su kapetanu straže Ivanu Đurđiću savjetovali da primi ljude iz Bosanskog kraljevstva, sa njihovim životinjama, obiteljima i dobrima, izuzev naoružanih pojedinaca, u slučaju da se uslijed očekivanih napada počnu okupljati pred Stonom.¹⁸⁸ Sve su to izgleda bile mjere predostrožnosti pošto je zbog osmanskog prisustva ratno stanje u dubrovačkom zaleđu postalo skoro svakodnevnica.

I na drugom kraju zemlje nastavljeni su sukobi. Vjerovatno na vijest o smrti vojvode Hrvoja Vukčića, marta ili aprila 1416. godine, Ugri su željeli iskoristiti novonastalu situaciju i pokrenuti vojsku s namjerom da povrate ranije izgubljene posjede. Početkom juna mjeseca Petar Perenyi, zapovjednik ugarske vojske, odgađao je parnice pojedincima uključenim u pohod protiv Turaka u Bosanskom kraljevstvu.¹⁸⁹ O ishodima tih borbi, ako ih je i bilo, nisu sačuvani nikakvi podaci.

Neke informacije o bosansko-osmanskim odnosima mogu se naslutiti iz tadašnjih dubrovačkih pisama upućivanih njihovom sizerenu u Ugarsku. U jednom takvom pismu, sačuvanom u formi koncepta, Žigmund je mogao pročitati o novostima vezanim za sukob između osmanskih Turaka i emirata Karaman, te o akcijama koje je protiv Mehmeda izvodio njegov brat Mustafa uz podršku vlaškog kneza Mirče. Osim toga, sadržaj poruke ga je upozorio da su bosanski velikaši u velikom i smrtnom neprijateljstvu zbog ubojstva kneza Pavla, zbog čega im je sultan Mehmed uputio svoja dva poslanika da između

¹⁸⁶ “... га не вих тѣрѣчинъ с тѣрци · а што сте ви тѣрци · тере вежете моѣ люди ки гредѣ ѿ стон · кѣтловиѣ да ето вама послах тамо люди и тѣрчина · ѡвредите ми болѣ дългованьѣ вола ко ви ѡмѣте доколѣ смѣ на Храснѣ” (bez datuma), STOЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.531.

¹⁸⁷ (6. april 1416), Lett. di Lev. sv. 7, f. 153v.

¹⁸⁸ “Appresso vi diciamo che tutti del regno de Bosna che si volesse ridurre la in Stagno per suo sicurtà dalli Turchi, voi gli dobiate receuere con li suoi animali, famigle et beni excepto homini da arma” (10. april 1416), Lett. di Lev. sv. 7, f. 154.

¹⁸⁹ (1. juni 1416), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 6.409; (4. juni 1416), ISTO, 6.413; (4. juni 1416), ISTO, 6.414.

njih postignu mir. To se trebalo ostvariti na sastanku svih velikaša Bosne, ali do njega nije došlo jer bosanski plemići nisu mogli vjerovati jedni drugima. Navodno je na tom stanku bilo odlučeno da se uhvate i svežu kralj Ostoja i Dragiša Dinjičić, velmoža iz Podrinja, ali su njih dvojica saznali o namjerama drugih i prethodnu su noć pobjegli. Zbog toga je Bosansko kraljevstvo stajalo u velikom sukobu i podjeli. Kralj Ostoja je, nastavljali su Dubrovčani, za suprugu uzeo Jelenu, udovicu vojvode Hrvoja, a napustio je svoju prvu suprugu.¹⁹⁰

Razumljivo je da se sukobi između Kosača i Pavlovića nisu smirivali od burnih događaja s Parene poljane. Za shvatanje tadašnjih prilika ključna je informacija da sultan šalje svoje poslanike da posreduju za mir u Bosni, te da se pomirenje trebalo postići na stanku sve bosanske vlastele. Iz toga bi proisteklo da je stanak ili sazvan na sultanovu inicijativu, ili da su njegovo posredovanje odobrili neki članovi državnog vijeća. Sultan svakako ne bi mogao utjecati na stanak da ga jedan dio bosanskih velmoža nije priznavao za sizerena, neovisno od njihovog općeg neprijateljskog stava prema Turcima. Državni sabor je bilo vrhovno tijelo u Bosanskom kraljevstvu koji je isključivo sazivao vladar i bilo kakvo vanjsko miješanje u njegov rad predstavljao bi grubu povredu vladarskog prava i integriteta države. Stoga je očigledno jednom dijelu vlastele odgovaralo osmansko posredovanje jer ga svi nisu doživljavali kao protuzakonit i protudržavni čin. Podatak da su na tom skupu trebali biti uhvaćeni kralj Ostoja i Dragiša Dinjičić, sudionici nemilih događaja na Parenoj poljani, upućuje na to da se radilo o planiranoj osveti za ubojstvo kneza Pavla. Eskaliranju sukoba svakako je mogao doprinijeti Ostojin odnos prema supruzi Kujavi, rođici Pavlovića. Mavro Orbini navodi da je protiv kralja ustao i njegov najstariji sin.¹⁹¹ Vjerovatno se udružio sa svojim rođacima Petrom i Radosavom te se priklonio Turcima.

Uprkos pretrpljenim porazima u proteklom periodu, kralj Žigmund i dalje nije odustajao od uplitanja u bosanske prilike. U Bosni je vidio jedno od naj-

¹⁹⁰ "Inter barones de Bosna est maxima et mortalis inimicia propter mortem olim comitis Pauli. Et hac de causa Crixia Teucer miserat duos suos nuncios pro tractanda pace inter barones predictos, pro qua facienda ordinata fuit collacio omnium dictorum baronum; que collacio sive coadunacio non potuit ad effectum perduci, quia ipsi barones non confidunt se ipsis invicem. Et fertur, quod in collacione predicta ordinatum et contratatum fuerat, quod rex Ostoia et comes Dragissa Dignicich capentur et ligarentur. Quod cum ipsi Ostoia rex et comes Dragissa sentirent, nocte proxima aufugerunt de collacione predicta, et propterea regnum Bosne stat in maximo conflictu et divisione. Rex vero Hostoia cepit uxorem suam Jelenizam, olim uxorem Crevoie, facto divorcio cum uxore prima" (12. oktobar 1416), Lett. di Lev. sv. 6, f. 1.

¹⁹¹ ОРБИН, *Краљевство Словена*, 161.

značajnijih poprišta svoga sukoba s Turcima. U novembru je spomenut neki vojni pohod Pipa od Ozore i njegovog banderija u Bosni.¹⁹² Vjerovatno se na tu kampanju odnose i neki dokumenti iz naredne godine u čijim se sadržajima spominje i sukob s Turcima na bosanskom tlu.¹⁹³

Bez obzira na sve ove nemire, na osmansko-ugarske sukobe i zavjeru vlastele, Ostoja je i dalje uspijevaao od Dubrovčana naplatiti svetodimatarski dohodak u novembru 1416. godine.¹⁹⁴ To bi moglo govoriti o snazi kraljevog položaja u odnosu na njegove protivnike. Vjerovatno se u tom periodu nalazio u južnim krajevima svoje zemlje pošto se spominju sukobi njegove vojske oko Bišća i donjeg toka rijeke Neretve.¹⁹⁵

Na prisustvo osmanskih trupa u Bosni su utjecale i opće političke prilike u Osmanskom carstvu. Pokazuje to podatak da su Turci u decembru 1416. godine skoro u potpunosti napustili Bosnu i Rašku, kako su Žigmundu javili Dubrovčani, jer je vojska bila potrebna sultanu za njegovu opsadu Soluna u kojem se nalazio njegov brat. Taj brat Mustafa je ranije bio u Vlaškoj, a podršku je uživao i od carigradskog cara.¹⁹⁶

I u toku naredne godine Bosnu su potresali nemiri. Takve prilike bile su idealne za novo intenzivnije uplitanje Turaka. Nesigurnost se osjećala u svim krajevima, pa su 20. februara Trogirani poduzimali neophodne mjere da se pripreme – jačali su zidove, nabavljali oružje i slali špijune da ispituju kretanje i aktivnosti Turaka i drugih neprijatelja Trogira.¹⁹⁷ Krajem marta Dubrovčani su pisali Žigmundu da je Bosna poslije smrti kneza Pavla u velikom ratu koji je donio mnoga razaranja, naročito u neposrednoj dubrovačkoj okolini. Posebno je stradala župa Konavli jer je ostala bez stanovnika. Njena popaljena i opustošena sela držao je knez Petar, “smrtni neprijatelj” vojvode Sandalja.¹⁹⁸

Nije bilo izgleda da će se stanje uskoro popraviti. Početkom aprila ponovo se u Dubrovniku osjećao nemir, što je bio dovoljan povod da se upute stra-

¹⁹² (16. novembar 1416), WENZEL, “Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez”, 419–20.

¹⁹³ (3. februar 1417), ORTVAY – PESTY, *Oklevelek Temesvármegyé I*, 530; (3. juni 1417), NAGY, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 6.448–49.

¹⁹⁴ (20. novembar 1416), Cons. Rog. sv. 1, f. 54.

¹⁹⁵ TOŠIĆ, “Vojvoda Petar Pavlović”, 43.

¹⁹⁶ “De novis Teucrorum: ad presens nullus exercitus est in regno Bosne aut Rasie, quia eorum imperator est occupatus Salonichi circa obsidionem fratris ipsius, qui erat in Vlachia, cui imperator Constantinopolitanus favorem exhibet” (25. decembar 1416), Lett. di Lev. sv. 6, f. 107. O tadašnjim pretendentima na osmansko prijestolje vidi: JOHN R. MELVILLE JONES, “Three Mustafas (1402–1430)”, *Istituto Romeno di cultura e ricerca umanistica – Annuario 5* (2003), 255–76.

¹⁹⁷ RAČKI, “Notae Joannis Lucii”, 266.

¹⁹⁸ (31. mart 1417), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 284.

žari u Ston. Da nisu imali precizne informacije šta se zapravo spremalo, vidi se iz prijedloga od 3. aprila da se Bošnjanima koji bježe, a zatim je prekriziženo “a Turcis”, obeća sklonište u Stonu. Odlučivanje o prijedlogu je odgođeno.¹⁹⁹ Deset dana kasnije humski vlastelini Grgur Nikolić i Klapac Jamometić su se osjećali ugroženo i zatražili su da ih Dubrovčani prime u Ston, što im je odobreno.²⁰⁰ Šture arhivske zabilješke ne daju više nikakvih podataka. Tek 17. aprila Dubrovčani imaju neke vijesti zbog kojih ponovo šalju stražu u Ston, a istog dana odgovaraju na pismo vojvode Petra Pavlovića.²⁰¹ Dva dana kasnije, Dubrovčani na istoj sjednici Vijeća umoljenih odlučuju o darivanju kralja i kraljice Bosne ako dođu u predjele Neretve ili Bišća, i o obezbjeđivanju straže “propter noua Turchorum”.²⁰² Veoma je teško utvrditi u kakvom odnosu stoje ove dvije vijesti.

Skoro cijelo ljeto 1417. godine nije bilo informacija o novim osmanskim napadima i aktivnostima u Bosni. To je prvenstveno zbog toga što je glavina njihovih rumelijskih snaga bila u to vrijeme angažirana na osvajanju Valone u Albaniji, ključnog mjesta za kontroliranje trgovačkih puteva i na moru i na kopnu.²⁰³ O tome su Žigmunda izvještavali Dubrovčani krajem mjeseca augusta. Pisali su mu o osmanskim namjerama da se poslije pustošenja albanskog primorja upute prema Bosni odakle bi se, kako su Dubrovčani strahovali, mogli obrušiti na dalmatinsku obalu. U istom su mu pismu saopćili da je sultan zauzet u Anadoliji, da se jedan dio njegove vojske nalazi na granicama Srbije i Albanije, te da ne znaju kuda dalje namjeravaju krenuti. Također su mu pisali da je Bosansko kraljevstvo obavijeno uobičajenom i velikom međusobnom neslogom svojih barona.²⁰⁴

Tek je smrt kralja Ostoje 1418. godine donijela nove promjene u Bosni.²⁰⁵ Iako ga je na prijestolju naslijedio sin Stjepan Ostojić, to nije bio nikakav garant političke stabilnosti. Još 20. septembra 1418. Dubrovčani su knezu Niko-

¹⁹⁹ Nije usvojen prijedlog: “Prima pars est de promittendo familias, animalia et bona Bosinensium fugientum [a Turcis] venire in Stagnum ad se saluandum exceptis hominibus armorum”, usvojeno je: “Secunda pars est de induciando” (3. april 1417), Cons. Rog. sv. 1, f. 69v.

²⁰⁰ (13. april 1417), Cons. Rog. sv. 1, f. 70v.

²⁰¹ (17. april 1417), Cons. Rog. sv. 1, f. 71.

²⁰² (19. april 1417), Cons. Rog. sv. 1, f. 71v.

²⁰³ Turci su Valonu zauzeli 27. i 28. juna 1417. godine. SETTON, *The Papacy and the Levant*, 1.404.

²⁰⁴ “Nunc vero notificamus reuerenter quod pro quanto scire possumus Magnus Theucer occupatus est nunc in Turchia, et quod aliqua Turchorum quantitas est ad confinia Rassie et Albanie et ad huc ignoramus quorsum se diriget, pretera istud regnum Bosne est in solita et magna discordia quam hinc domini et barones inter se, ut alias domine vestre notificamus” (26. august 1417), Lett. di Lev. sv. 6, f. 138v.

²⁰⁵ БОРОВИЋ, *Историја Босне*, 420, smatra da je “po svoj prilici” Ostoja umro u novembru, a БИРКОВИЋ, *Историја*, 246, “najverovatnije u septembru”.

li u Senj javljali o dolasku Turaka,²⁰⁶ a tokom oktobra su bili primorani u nekoliko navrata odgađati poslanstvo bosanskom kralju i kraljici dok ne dobiju prve vijesti o Turcima koji su se tada nalazili u Bosni.²⁰⁷ Zbog nedostatka i nepotpunosti izvora teško je govoriti o dešavanjima u Bosni u ovom vremenu. Pretpostavlja se da su Stjepana Ostojića priznali Pavlovići, ali i vlastela ranije odana njegovom ocu, što bi značilo da je na unutrašnjem pitanju u zemlji postignuto barem prividno i kratkotrajno jedinstvo.²⁰⁸ Tragovi u dokumentima Dubrovačkog arhiva isuviše su oskudni da bi se takvo mišljenje moglo potvrditi. Ono što se može vidjeti jeste da su dubrovački poslanici s poklonima nakon prvobitnih problema ipak otputovali u Bosnu sredinom novembra,²⁰⁹ ali i da novi bosanski kralj nije mogao računati na prihode od dubrovačkih tributa.²¹⁰ Put iz Dubrovnika u zaleđe nije bio siguran ni početkom decembra, a to pokazuje odluka Vijeća umoljenih da poslanici ugarskom kralju ne putuju preko Bosne nego da krenu preko Senja.²¹¹ I sredinom tog mjeseca odgađan je polazak poslanicima upućenima bosanskom kralju i kraljici.²¹²

Nije jednostavno dati odgovor na pitanje da li ovi izvori upućuju na osmansko prisustvo ili na interne sukobe između bosanskih velikaša. Nezahvalno je zaključivati i o razlozima osmanskog prisustva u Bosni u vrijeme kada je trajala smjena na prijestolju. Može se pretpostaviti da su oni na neki način željeli utjecati na izbor novog kralja, ili su novom kralju bili neophodni da obezbijedi sigurno preuzimanje vlasti. U historiografiji se smatralo da su Turci ovaj put došli pomoći Sandalju, što se posredno zaključuje na osnovu činjenice da je do kraja 1418. godine on uz njihovu podršku uspio povratiti izgubljeni dio Konavala potisnuvši Petra Pavlovića.²¹³ Tako su pojedini autori o

²⁰⁶ (20. septembar 1418), Cons. Rog. sv. 1, f. 137. U nekim starijim djelima se može pronaći informacija da je knez Nikola krajem te godine sudjelovao u bici kod slovenačkoga grada Radgone na strani habsburškog hercega Ernsta "Željeznog" gdje su odnijeli veliku pobjedu nad Turcima. O tome: KLAJČIĆ, *Krčki knezovi Frankapani*, 207. Podaci o ovom osmanskome pohodu nalaze se i u pismu wrocławskog biskupa Konrada iz novembra 1418. upućenog velikom meštru Teutonskog viteškog reda, (19. novembar 1418), ANTONIUS PROCHASKA, *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae, 1376–1430, Cracoviae*, 1882, 433.

²⁰⁷ (19. oktobar 1418), Cons. Rog. sv. 2, f. 4; "Prima pars est de induciando expeditionem ambassiatorum nostrorum ire debentium in Bossina donec habebimus prima noua de Theucris qui sunt in Bossina" (26. oktobar 1418), ISTO, f. 4v; (31. oktobar 1418), ISTO, f. 5v.

²⁰⁸ БИРКОВИЋ, *Историја*, 246.

²⁰⁹ (16. novembar 1418), Cons. Rog. sv. 2, f. 6v.

²¹⁰ (26. novembar 1418), Cons. Rog. sv. 2, f. 7.

²¹¹ (1. decembar 1418), Cons. Rog. sv. 2, f. 7v.

²¹² (14. decembar 1418), Cons. Rog. sv. 2, f. 8v; (16. decembar 1418), ISTO.

²¹³ БИРКОВИЋ, *Историја*, 246; ŽIVKOVIĆ, *Tvrsko II*, 76.

Sandaljevoj “rehabilitaciji” sudili na osnovu jedne dubrovačke odluke s kraja oktobra da mu se pošalje plemić s poklonima u vrijednosti do 150 dukata.²¹⁴

Izvori iz tog vremena ne daju za pravo da se iscrpnije govori o vezama između Turaka i Sandalja, ali se te veze mogu prepoznati iz onoga što je uslijedilo u narednih nekoliko mjeseci. Osim toga, teško je povjerovati da bi se tako krupne promjene u Bosni mogle odvijati bez osmanskog “blagoslova”. S obzirom na to da su januara 1419. Dubrovčani otvoreno pregovarali s ljudima Petra i Sandalja o kupovini Konavala, može se zaključiti da su ti razgovori započeli još krajem prethodne godine.²¹⁵ Iz toga se vidi da su neprijateljstva između Kosača i Pavlovića barem privremeno okončana te da je situacija u pogledu Konavala vraćena na pozicije iz početka sukoba. Smatra se da je to izmirenje došlo nakon što je Sandalj konačno prihvatio osmansku prevlast krajem 1418. godine i postao vazal sultana Mehmeda.²¹⁶ Sve ove promjene u zemlji bile su moguće tek poslije smrti kralja Ostoje.

“Kuda Turci hode, dobra ne čine...” Ubojstvo vojvode Petra Pavlovića

Unatoč izglednom smirivanju odnosa između Kosača i Pavlovića, o nekom stabilnijem stanju još uvijek nije moglo biti govora. Prvi mjesec 1419. godine obilježen je Sandaljevom žalbom na postupke Dubrovčanina Ilije Crijevića jer je njegovom neprijatelju, vojvodi Petru Pavloviću, u proteklom periodu dao baliste i baruta.²¹⁷ Sandalj nije bio ni uz novog kralja Stjepana Ostojića kada je on konačno Dubrovčanima u Bobovcu potvrdio stare povelje svojih prethodnika.²¹⁸ Ako se iz toga i ne može izvesti zaključak da su kralj, koji je stalno stajao uz Pavloviće, i Sandalj bili u sukobu, onda se sigurno može reći da prostora za suradnju između njih dvojice sigurno nije bilo.

Na naizgled srdačne i prisne bosansko-dubrovačke odnose sjenku je bacalo držanje jednog ozloglašena građanina Dubrovnik – Mihaila Kabužića. Ovaj Dubrovčanin, poznat po svojoj ulozi u dovođenju osmanskih trupa u Bosnu 1414. godine, je poslije smrti svog gospodara Hrvoja Vukčića prešao

²¹⁴ IORGA, *Notes et extraits*, 2.165.

²¹⁵ KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 221–22.

²¹⁶ IORGA, *Notes et extraits*, 2.160–61; KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 212.

²¹⁷ (4. februar 1419), Cons. Rog. sv. 2, f. 14v. KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 223 n. 797.

²¹⁸ (5. mart 1419), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.554–57.

u službu kralja Ostoje.²¹⁹ Nakon Ostojine smrti Kabužić je ostao vezan za bosanski kraljevski dvor i vršio je veliki utjecaj na Ostojinog sina. Moguće je da je upravo on bio jedan od osnovnih faktora zatezanja odnosa između novog kralja i Dubrovnika jer je i ranije pokazivao određenu netrpeljivost prema svojoj domovini, “kao da nema Boga pred svojim očima, već prije podstaknut đavoljim duhom”, kako su to jedne prilike isticali njegovi sugrađani.²²⁰ U svakom slučaju, zbog njegovih postupaka Dubrovčani su još sredinom februara pokrenuli sudski postupak protiv njega zbog izdaje i ugrožavanja teritorijalnog integriteta Dubrovnika.²²¹ No kap koja je Dubrovčanima u slučaju Mihaila Kabužića prelila čašu desila se u aprilu te godine. Tokom tog mjeseca dubrovački poslanik Petar Bunić je boravio na dvoru velikaške porodice Radivojevića u Jezercima kada mu je vojvoda Pavle Jurjević u povjerenju prenio da je Kabužić nagovarao kralja da napadne i osvoji Ston i Pelješac koji su svakako bili njegova stara baština. Prema pričanju vojvode Pavla, kralju se taj prijedlog dopao te je zaključio da će ga pokušati ostvariti ukoliko ga u tome ne spriječe Ugri ili Turci.²²² Nakon što su upoznati s postupcima svog sugrađanina, Dubrovčani su ga odlučili osuditi na smrt.²²³ Dok su Turci cijeloj jednoj epohi izricali smrtnu presudu, Dubrovčani su na smrt osudili svog sugrađanina.

Svakako se činjenica da je kralj Stjepan Ostojić spomenuo da će zaratiti protiv Dubrovnika samo pod uvjetom da ga ne spriječe Ugri ili Turci može tumačiti tako da se nadao da će njegova vojska biti slobodna od njihovih napada. Daleko je vjerovatnije da je kralj vodio računa o velikom političkom utjecaju koji su te dvije velike sile vršile na Bosnu.²²⁴

Bez obzira na trzavice u međusobnim odnosima, Dubrovčani su ipak 1. maja odlučili isplatiti bosanskom kralju tribute.²²⁵ U tom su periodu intenzivno radili na finaliziranju kupoprodaje Konavala završene krajem juna 1419. godine.²²⁶ Posebno je zanimljivo da u povelji o prodaji Konavala vojvoda San-

²¹⁹ НЕВЕН ИСАИЛОВИЋ, “Записници са суђења Михаилу Кабужићу”, *Мешовита Грађа* н.с. 29 (2008), 8.

²²⁰ ИСАИЛОВИЋ, “Записници са суђења Михаилу Кабужићу”, 15.

²²¹ (13. februar 1419), Cons. Min. sv. 2, f. 43v. ИСАИЛОВИЋ, “Записници са суђења Михаилу Кабужићу”, 9.

²²² (21. april 1419), ИСАИЛОВИЋ, “Записници са суђења Михаилу Кабужићу”, 21; ИСАИЛОВИЋ, “Михаило Кабужић”, 401.

²²³ (22. april 1419), Cons. Rog. sv. 2, f. 24–24v.

²²⁴ ИСАИЛОВИЋ, “Записници са суђења Михаилу Кабужићу”, 14.

²²⁵ (1. maj 1419), Cons. Rog. sv. 2, f. 26v.

²²⁶ Detalji o kupoprodaji Konavala formulirani su u dvodijelnom sporazumu zaključenom 24. i 29. juna 1419. MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 288–91; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.293–301.

dalj navodi da je tu zemlju držao na osnovu potvrđenih listina “*кРАЛЕВЪ ДГРСЦИХЪ И ЦАРЪ ТДРСЦИХЪ*”.²²⁷ Sličnu formulaciju ponovit će i godinu dana kasnije kada je ponovo potvrđivao ustupanje Konavala s utvrdom Sokolom koje “... с МИЛОСТИЮ И ДАРОМЪ БОЖИМЪ И БЕЛИКОГА ЦАРА СЪТНА МЕХОМЕТЪ БЕГА ПРИДЕ 8 НАШЕ РЪКЕ ЗАПИСАНО И СТВЕРДЕНО И БОКВОДОМЪ ИСАКОМЪ ИЗДАНО НАМЪ РЕЧЕНЪМЪ ДРЪЖАТИ И ВЛАДАТИ ...”.²²⁸ Bila je to nedvosmislena potvrda da su se osmanski sultan i njegovi krajišnici uspjeli ugraditi u postojeći sistem odnosa između bosanskog vladara i njegovih velmoža te da su već tada u pojedinim dijelovima Bosanskog kraljevstva bili neprikosnoveni gospodari.

Politički odnosi u Bosni, podsticani i usmjeravani od Turaka, dobijali su nove konture. U augustu su Dubrovčani uputili poslanstvo kralju Stjepanu i vojvodi Petru,²²⁹ što bi moglo značiti da su oni u Bosni predstavljali jedan blok. Kralj je uskoro potom, početkom septembra 1419, nudio savez Veneciji protiv svih njenih neprijatelja i nastojao da od nje dobije nešto oružja za svoje potrebe.²³⁰ To je bilo u vrijeme intenzivnog rata Žigmunda i Venecije,²³¹ ali se kraljeva ponuda prije svega odnosila na zetsko ratište gdje je Mlečanima probleme predstavljao Balša III, nasljednik Đurđa II Stracimirovića. S obzirom na to da je Sandalj bio Balšin saveznik, kraljeva je akcija mogla biti usmjerena protiv Sandalja.²³² Ponuda Stjepana Ostojića je u Veneciju stigla u vrijeme neposredno prije nego su Mlečani sklopili mir sa sultanom 6. novembra 1419.²³³

Na drugoj strani Žigmund se i dalje trudio suzbiti osmanski utjecaj u Evropi, posebno u Vlaškoj gdje su Turci mogli iskoristiti smrt vojvode Mirče koji je preminuo 31. januara 1419.²³⁴ U oktobru iste godine kralj Žigmund je prešao Dunav i zaustavio se u Novigradu (današnje Kladovo), gdje je konačno s Turcima sklopio petogodišnje primirje.²³⁵ To mu je ostavljalo slobodne ruke

²²⁷ (24. juni 1419), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.293.

²²⁸ (30. мај 1420), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.309–10; MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 300. KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 76, 378.

²²⁹ (7. august 1419), Cons. Maius sv. 2, f. 5.

²³⁰ (9. septembar 1419), LJUBIĆ, *Listine*, 7.298–99.

²³¹ Žigmund je u ovom ratu pretrpio poraze u sjevernoj Italiji i Dalmaciji, što je za posljedicu imalo zatvaranje ugarskog prilaza Jadranskom moru. Ta su dešavanja imala nesagledive strateške posljedice koje su korjenito utjecale na formiranje novih geopolitičkih odnosa u regiji. HOENSCH, *Kaiser Sigismund*, 281.

²³² БИРКОВИЋ, *Историја*, 248

²³³ ТНОМАС, *Diplomatarium Veneto-Levanticum*, 2.320.

²³⁴ СТОЈАНОВИЋ, *Стари српски родослови и летописи*, 224–25.

²³⁵ РАДОНИЋ, *Западна Европа и балкански народи према Турцима*, 41; ĐURIĆ, *Sumrak Vizantije*, 173.

da razvije borbu protiv čeških Husita koji su se protivili njegovom dolasku na prijestolje nakon smrti njegovog brata Vaclava IV 16. augusta 1419.²³⁶

Krajem 1419. došlo je do nekog preokreta i prestrojavanja bosanskih političkih faktora. Na to upućuje činjenica da je 4. decembra bosanski kralj potvrdio Sandaljevu prodaju Konavala.²³⁷ U međuvremenu je moralo doći do pomirenja između kralja i vojvode, ali pravi uzroci promjene njihovog držanja ostaju nepoznati. Historiografija navodi da je Sandalj “uz tursku pomoć” izvršio pritisak na kralja i Pavloviće,²³⁸ ali to ne nalazi na potvrdu u očuvanim izvorima. Vijesti o novom osmanskome prisustvu u Bosni javljaju se tek nakon što je kralj izdao potvrdu za Konavle.

Već krajem januara 1420. godine u dubrovačkom Vijeću umoljenih spominju se “noua Theucrorum nouiter allata”.²³⁹ To je prva informacija u nizu onih koje će nas u narednih nekoliko mjeseci obavještavati o novim događajima presudnim za političku sliku Bosne u tom periodu. Dva dana poslije prvog spomena novosti o Turcima, u Dubrovniku se odobrava knezu Grguru Nikoliću iz Popova da može skloniti svoju majku, suprugu i obitelj s pratnjom i stokom u Ston i Pelješac.²⁴⁰ Vijeće umoljenih je 5. februara donijelo odluku da stočari bosanskog kralja mogu u Ston dovesti i njegovu stoku. Premda su mu odlučili isplatiti tribute, Dubrovčani su odbili zahtjev kralja Stjepana Ostojića da mu se pošalje i 150 balistarija.²⁴¹ Iz svega ovoga bi se moglo zaključiti da je napad bio usmjeren na kraljeve ljude iz neposrednog dubrovačkog zaleđa i Nikoliće iz Popova koji su u tom trenutku priznavali njegovu vlast. Istog dana u Dubrovnik je stiglo pismo vojvode Petra Pavlovića, čiji se sadržaj barem jednim dijelom odnosio na zahtjev da se uz kraljevu i njegova stoka s čelnicima i pastirima primi u Ston, što mu je odmah i odobreno.²⁴² Dva dana kasnije, 7. februara, Du-

²³⁶ U ovom sukobu Žigmund se uspio probiti do Praga gdje je krunisan 28. jula 1420, ali je uskoro primoran na povlačenje poslije čega je pretrpio brojne poraze. Bilo mu je potrebno 16 godina da se ponovo vrati u češku prijestolnicu. ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 230.

²³⁷ (4. decembar 1419), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.557–62.

²³⁸ Нпр. “Почетком 1420. упали су Турци поново у Босну; овога пута у договору са војводом Сандаљем”. БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 422. Усп. ТИРКОВИЋ, *Историја*, 248. “... желећи да се освети Павловићима, војвода Сандаљ је на портином двору оптужио војводу Петра за издају”, ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 78; “Војвода Сандаљ, бескрајно жедан освете над Павловићима ...”, Тошић, “Војвода Петар Павловић”, 45. Усп. КУРТОВИЋ, *Veliki vojvoda bosanski*, 235.

²³⁹ (31. januar 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 89v.

²⁴⁰ (1. februar 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 90.

²⁴¹ (5. februar 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 90v–91; (8. februar 1420), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.562–63.

²⁴² (5. februar 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 90v, 92; (9. februar 1420), ISTO, f. 93.

brovniku se obratio i Dobruško Kudelinović iz Trebinja, vlastelin Pavlovića.²⁴³ Njemu je zbog dobrih odnosa između njegovog roda i Dubrovnika dopušteno da sa se svojom braćom, ljudima i stokom skloni na dubrovačke posjede.²⁴⁴

Ako se uzme u obzir to da je kralj i zbog rodbinskih odnosa bio blizak Pavlovićima onda bi osmanske akcije možda mogle imati za cilj nanošenje štete tom političkom bloku oličenom u kralju Stjepanu Ostojiću i vojvodi Petru. Samo se ovim posrednim izvođenjem prisustvo Turaka može povezati s vojvodom Sandaljem. Da je Kosača bio duboko upleten u ono što se tada dešavalo u Bosni, pokazuje njegova žalba Dubrovčanima na njihovo prihvatanje obitelji i stoke kneza Grgura Nikolića. Dubrovčani su mu se pravdali da zbog ranijih dogovora s bosanskim velikašima nisu mogli drukčije postupiti, a 10. februara su donijeli odluku da se piše kralju i vojvodi Petru te da ih se podstiče na jedinstvo i slogu.²⁴⁵ Prihvati li se tumačenje da ta vijest predstavlja prve znakove razdvajanja kralja Stjepana Ostojića i Pavlovića, onda je ovu informaciju veoma teško uklopiti u ono što se zna o njihovim dotadašnjim odnosima. Iako su se u ovom vremenu politička savezništva brzo mijenjala, ovaj se podatak može shvatiti i tako da su dubrovačka pisma bila upućena kralju i vojvodi Petru, ali ne kao neprijateljima, nego kao predstavnicima jednog političkog bloka koji je trebao raditi na izmirenju sa svojim protivnicima.

Dubrovčani su i u narednom periodu ostali u kontaktu s vojvodom Petrom jer su kod njega i dalje boravili njihovi poslanici.²⁴⁶ U Dubrovniku je 22. februara odgođeno odlučivanje o sklanjanju stanovništva iz Konavala i Trebinja koji su bježali u strahu ispred osmanske vojske.²⁴⁷ Uskoro je odobren prijevoz do Brijesta na Pelješcu za sina kneza Grgura Nikolića i njegovu dadilju, što je upućivalo na zaključak da su se sukobi u zaleđu razvili, pa je istog dana omogućeno Radiću Paštroviću, čovjeku porodice Pavlovića, da svoju obitelj skloni u Dubrovnik gdje bi im bio obezbijeđen stan sve dok bude trajao osmanski napad.²⁴⁸

Iz ovoga vremena sačuvano je jedno veoma zanimljivo pismo, dubrovački odgovor trebinjskom knezu Vukoslavu Kobiljačiću čiji su predjeli bili obuhvaćeni osmanskim napadom i koji im se obraćao s molbom da mu se odobri sklanjanje na dubrovački teritorij. Dubrovčani su u svojoj poruci knezu izrazili

²⁴³ Динић, *Хумско-требињска властела*, 17.

²⁴⁴ (7. februar 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 92v.

²⁴⁵ (10. februar 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 94–94v.

²⁴⁶ (19. februar 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 97.

²⁴⁷ (22. februar 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 98.

²⁴⁸ (24. februar 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 98.

žaljenje što su “тѢрци много зла съде дчинили съде пришьд ѿ боснѸ”, ali su ipak bili zadovoljni na vijest da nisu uspjeli puno naštetiti vojvodi Petru i njegovu “rusagu”. Knez Vukoslav je Dubrovčanima također jezgrovito sažeo tadašnji sentiment o osmanskom djelovanju na prostoru Bosanskog kraljevstva: “кѢдѣ тѢрци хѸде добра не чине”.²⁴⁹

Krajem februara Dubrovčani su odgađali slanje poslanstava bosanskom kralju i vojvodi Petru Pavloviću. Odgađali su i slanje odgovora svojim poslanicima kod Sandalja.²⁵⁰ Cijela je situacija iziskivala mnogo opreza. Trebalo je prvo da poslanici usmeno izdiktiraju i zapišu ono što je Sandalj pisao njihovoj vladi, a potom su Dubrovčani planirali da im u svom pismu upute dodatne instrukcije, ali su od toga odustali. Namjeravali su svojim poslanicima naložiti da, ne govoreći ništa Sandalju, oprezno i pažljivo ispitaju istinitost podataka dobijenih od dubrovačkih poslanika iz Borča o tome da je vojvoda Petar sklopio dogovor sa skopskim krajišnikom Isakom.²⁵¹

No stvari nisu baš tako jasne kao što se čini na prvi pogled. Dubrovčani su 5. marta 1420. pisali svojim poslanicima u Borču da vojvodi Petru prenesu ispriku u pogledu Isaka, te da insistiraju na Konavlima. Posve je nejasno zbog čega su se Dubrovčani izvinjavali i u kakvom je kontekstu Isak ovdje spomenut. Jedino što je jasno iz naredne odluke jeste da su Dubrovčani bili svjesni velikih problema u svom zaleđu i da su nastojali raditi na tome da se situacija pokuša smiriti. Naložili su svojim poslanicima kod Petra i Sandalja da nagovaraju te velmože na mir i slogu, da isto čine i s drugim prisutnim baronima, te su ih trebali podsticati da preporuče predavanje Konavala Dubrovčanima.²⁵²

Prepiska je nastavljena i u narednom periodu. Dubrovčani su se nadali mirnom ishodu problema pa su jedne prilike odgađali sastavljanje uputa svojim poslanicima dok ne dobiju vijesti o miru od Sandalja.²⁵³ Situacija nije bila riješena ni do 22. marta.²⁵⁴ Narednog su dana Dubrovčani povukli skoro sve poteze iz svog diplomatskog arsenala da se među zavađenom vlastelom postigne mir. Nisu štedjeli izdataka i novca za oba poslanstva i upućivali su vjerovna

²⁴⁹ (26. februar 1420?), Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 1, 565–66.

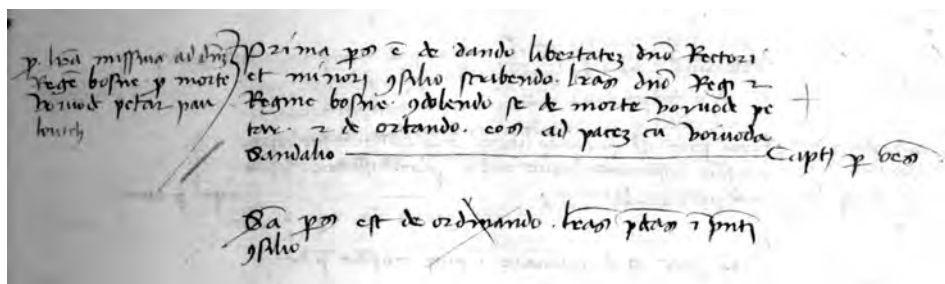
²⁵⁰ (29. februar 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 99v.

²⁵¹ Nije usvojen prijedlog: “Prima pars est de scribendo ambaxiatoribus predictis apud Sandalium existentibus ut nichil propterea dicendo Sandalie indagare caute et sollicito studeant siquid sentire present de his qui scribunt ambaxatores existentes in Boraz voyuodam Pethar habuisse pacte Ysaach Teucer”, usvojeno je: “Secunda est de non scribendo predictis aliquid” (1. mart 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 100.

²⁵² (5. mart 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 101–101v.

²⁵³ (17. mart 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 102v.

²⁵⁴ (22. mart 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 103v.

Dubrovačko Vijeće umoljenih odlučuje o izrazima saučešća
povodom smrti vojvode Petra Pavlovića
(Državni arhiv u Dubrovniku, Consilium rogatorum, sv. 2, f. 105)

pisma onim bosanskim velikašima koji su mogli utjecati na to da dođe do sklapanja sporazuma.²⁵⁵ No u narednih sedam dana sukob je eskalirao do te mjere da iz njega živu glavu nije iznio vojvoda Petar Pavlović. Dubrovački poslanici kod njegovog mlađeg brata, vojvode Radosava, spominju se 31. marta,²⁵⁶ a 1. aprila Dubrovčani su pisali kralju i kraljici Bosne izražavajući im saučešće za smrt vojvode Petra, nagovarajući ih da sklope mir s vojvodom Sandaljem.²⁵⁷

Zbog očigledne koristi koju je stekao Petrovom smrću, smatralo se da je Sandalj doveo Turke te inicirao Petrovo ubojstvo.²⁵⁸ Aprila mjeseca Sandalj se i dalje obračunavao sa svojim političkim protivnicima u Bosni. Dubrovčani su mu odobravali izvoz oružja,²⁵⁹ a krajem mjeseca, vjerovatno na Sandaljevu inicijativu, knezu Grguru Nikoliću su uskratili mogućnost da sa svojim ljudima boravi u Stonu.²⁶⁰ Upravo je prema Sandaljevim riječima Pavlovićevu polovicu Konavala on stekao uz pomoć osmanskih snaga. Sandalj se veoma brzo sporazumio s Dubrovčanima oko prodaje druge polovice Konavala te je dogovor formaliziran krajem maja mjeseca 1420. godine.²⁶¹ U svečanoj povelji, izdanoj Dubrovčanima tom prilikom, Sandalj navodi da je Petrove posjede dobio “милостию и даромъ вожимъ и великога цара сѣтана мѣхометъ бѣга”, da mu je to zapisao i potvrdio vojvoda Isak u ono vrijeme kada se “пѣтръ павловићъ

²⁵⁵ (23. mart 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 104.

²⁵⁶ (31. mart 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 104v.

²⁵⁷ “Prima pars est de dando libertatem domini rectori et minori consilio scribendo literas domino regi et regine Bosne condolendo se de morte vojvode Petar et de ortando eos ad pacem cum vojvoda Sandalio” (1. april 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 105.

²⁵⁸ ЂОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 424.

²⁵⁹ (15. april 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 106v; (17. april 1420), ISTO, f. 108.

²⁶⁰ (30. april 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 109v.

²⁶¹ KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 236

ИЗНЕВѢРИ ЦАРЬ СЪТАНЪ И ДБИ ГА ИСАКЪ ЦРЕВЬ ВОКВОДА СЪ ЦАРЕВОМ ВОИНСКОМЪ”.²⁶² Osim krvavog kraja, ništa se više ne može reći o tome kako je vojvoda Petar učinio nevjeru prema sultanu niti na koji način ga je ubio skopski krajišnik Isak. Jedno je sigurno, da su i Pavlovići, ali i Kosače, u tom trenutku bili osmanski vazali. To je, zapravo, i najvažnije.

Iz dokumenata se također vidi da je vojvoda Isak bio prisutan u dubrovačkom susjedstvu sve vrijeme dok se Sandalj nije s Dubrovčanima sporazumio oko prodaje Konavala. Dubrovčani su 21. maja 1420. odlučivali “pro factis Isach Theucri”,²⁶³ a tri dana kasnije su ga odlučili darovati s poklonom u iznosu od 400 perpera. Poklon su trebali uručiti dubrovački poslanici, koji su tada boravili kod Sandalja, po čemu se može zaključiti da je Isak s vojskom i dalje bio u neposrednoj blizini Sandaljevih posjeda. Istog dana odlučili su Dubrovčani darovati i kralja Tvrtka II s poklonom u iznosu do 100 perpera.²⁶⁴ Ne bi trebala biti slučajnost to što se stari kralj pojavio na političkoj sceni u isto vrijeme kada istaknutu ulogu u bosanskim unutrašnjim pitanjima počinje igrati vojvoda Isak. Da je i Tvrtko II boravio u području nadohvat poslanicima kod Sandalja, odnosno u neposrednoj blizini osmanske vojske, pokazuje podatak da je istim poslanicima bila povjerena misija da poklone prenesu i Isaku i Tvrtku II.²⁶⁵ Tako su narednog dana odabrana tri plemića za sastavljanje uputa poslanicima kod Sandalja sa zadatkom da vojvodu Isaka daruju poklonom u tkaninama, a kralja Tvrtka poklonom u hrani.²⁶⁶ Očigledno zadovoljni Isakovom ulogom u procesu kupoprodaje Konavala, Dubrovčani su dan prije izdavanja svečane povelje svoje poslanike koji su vodili pregovore sa Sandaljem ovlastili da osmanskom vojvodi čak ponude i dubrovačko građanstvo.²⁶⁷

U isto vrijeme Dubrovčani su pisali kralju Stjepanu Ostojiću i Radosavu Pavloviću zbog žalbi ljudi iz Klobuka.²⁶⁸ Sandaljevo potraživanje oružja, balista i bombardi, nastavilo se i tokom maja i juna mjeseca.²⁶⁹ Rješavanje njegovog zahtjeva odgođeno je dok u Dubrovnik ne stignu odgovori kralja Stjepana i voj-

²⁶² (30. maj 1420), MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 301; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.310.

²⁶³ (21. maj 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 114v; (21. maj 1420), Cons. Maius sv. 2, f. 29.

²⁶⁴ (24. maj 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 118; (24. maj 1420), Cons. Maius sv. 2, f. 29.

²⁶⁵ (24. maj 1420), Cons. Maius sv. 2, f. 29v.

²⁶⁶ (25. maj 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 118v.

²⁶⁷ “Prima pars est de dando libertatem ambassiatoribus existentibus apud voyuodam Sandaliam offerendi ciuilitatem Ragusii Isaach Theucro si eam potierit” (29. maj 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 120v.

²⁶⁸ (29. maj 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 120v.

²⁶⁹ (25. maj 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 118v; (4. juni 1420), ISTO, f. 122.

vode Radosava,²⁷⁰ što pokazuje da su te dvije informacije stajale u posljedičnoj vezi. Po svoj prilici je sukob između Sandalja i Radosava još trajao. Radosavu je bilo teško pomiriti se s bratovom smrću, a potom i s gubitkom svoga dijela konavoske župe.

Međutim, političke prilike u Bosni odgovarale su više njegovim protivnicima. Dubrovčani su krajem juna bili toliko uvjereni u autoritet kralja Tvrtka da su pisali svojim poslanicima kod Sandalja da nastoje raditi na tome da od Tvrtka i barona Bosne na sljedećem stanku pokušaju isposlovati potvrdu prodaje Konavala.²⁷¹ Na tom stanku, o kojem nemamo nikakvih izvora, je po svoj prilici bosanska vlastela odlučila da se Stjepan Ostojić zamijeni kraljem Tvrtkom. To se najvjerojatnije desilo u julu jer je krajem tog mjeseca u Dubrovniku boravio Tvrtkov poslanik.²⁷² Već sredinom augusta novi bosanski kralj je potvrdio Dubrovčanima, prvo Sandaljevo ustupanje Konavala s utvrdom Sokol,²⁷³ a zatim, godinu dana kasnije, i standardnih privilegija koje su im potvrđivali njegovi prethodnici.²⁷⁴

Tokom ovih dešavanja Sandalj i Radosav su i dalje bili u sukobu. Dubrovčani su 28. oktobra 1420. pisali Sandalju u nadi da će između njih dvojice biti dogovoren mir,²⁷⁵ ali se nadanja nisu ostvarila. Početkom novembra u Dubrovniku je boravio Brajan, poslanik vojvode Isaka. Dubrovčani su ga obdarily tkaninama vrijednim 40 perpera, poslavši i poklon njegovom gospodaru u vrijednosti od 60 dukata.²⁷⁶ U to vrijeme u Dubrovniku se nalazio i čovjek Radosava Pavlovića, a Dubrovčani su mu obećali da će uputiti poslanstva njegovom gospodaru, vojvodi Sandalju i bosanskom kralju.²⁷⁷ Uskoro je došao i čovjek bosanskog kralja, ali se on kući morao vratiti praznih ruku zato što mu nije odobrena isplata uobičajenih tributa.²⁷⁸ Možda su upravo zbog tih problema Dubrovčani odlučili uputiti zasebno poslanstvo kralju Tvrtku od onoga upućenog vojvodama Sandalju i Radosavu. Dubrovački poslanici su kod kralja

²⁷⁰ (4. juni 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 122.

²⁷¹ (25. juni 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 128v.

²⁷² (30. juli 1420), Cons. Rog. sv. 2, f. 137.

²⁷³ (16. august 1420), Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 1,503–04.

²⁷⁴ (18. august 1421), Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 1,504–08; Миклосич, *Monumenta Serbica*, 316–18.

²⁷⁵ (28. oktobar 1420), Cons. Rog. sv. 3, f. 4; (28. oktobar 1420), Cons. Min. sv. 2, f. 154v. Пирковић, *Историја*, 250, i Куртовић, *Veliki vojvoda bosanski*, 236, smještaju sklapanje sporazuma u oktobar 1420, ali je mir vjerovatno sklopljen prvih dana novembra.

²⁷⁶ (2. novembar 1420), Cons. Rog. sv. 3, f. 5v; (3. novembar 1420), Cons. Maius sv. 2, f. 41v.

²⁷⁷ (4. novembar 1420), Cons. Maius sv. 2, f. 42.

²⁷⁸ (6. novembar 1420), Cons. Rog. sv. 3, f. 6.

boravili početkom decembra mjeseca,²⁷⁹ gdje su vjerovatno radili na tome da osiguraju potvrdu prodaje utvrde Sokol u Konavlima.²⁸⁰

U pozadini tih pregovora javljali su se novi problemi. Sandalj se ljutio na Dubrovčane a Radosav Pavlović je svoje interese branio s Turcima. Kada je cijelu stvar pojasnio i postavio tako da je u izvršenoj transakciji Sandalj kao osmanski vazal prodao Sokol ugarskim vazalima Dubrovčanima, Turci su htjeli da se cijela stvar poništi iako je već bila sprovedena u maju i to pod njihovim nadzorom. Stoga je Sandalj početkom decembra insistirao na tome da mu Dubrovčani vrata utvrdu Sokol,²⁸¹ uprkos tome što su mu oni s pravom isticali da je prodaju učinio s braćom i vlastelom i da su to sve potvrdila dva kralja, i Stjepan Ostojić i Tvrtko Tvrtković.²⁸² Sandalj nije popuštao i, uprkos dubrovačkom otezanju, krajem decembra su mu morali vratiti njegov dio grada Sokola.²⁸³

Turci na prijestolje dovode Tvrtka II

Iz preokreta koji se odigrao u proljeće 1420. godine poslije ubojstva vojvode Petra Pavlovića ponovo je iskrsla situacija da se za prijestolje Bosanskog kraljevstva bore dva kandidata. Izvori pokazuju da je u tim dešavanjima kralj Stjepan Ostojić, koji se držao uz Pavloviće, pretrpio poraz i da se Tvrtko II domogao prijestolja uz osmansko posredovanje te se krunisao u augustu mjesecu 1421.²⁸⁴ I u historiografiji se smatralo da je Tvrtko II na vlast došao “kao турски човек”,²⁸⁵ te da je “doveden i podignut uz pomoć Turaka”.²⁸⁶

Tvrtko II je još ljeta 1420. godine važio za osobu s kraljevskim autoritetom, što je bilo potvrđeno na stanku bosanske vlastele, no time ipak nije bio eliminiran njegov protivnik Stjepan Ostojić. Istina, njega je Radosav Pavlović u svojoj povelji Dubrovčanima od novembra 1420. spominjao kao bivšeg kralja,²⁸⁷ ali je već u februaru 1421. godine naveden Tvrtko Borovinić kao knez kralja Stje-

²⁷⁹ (9. novembar 1420), Cons. Rog. sv. 3, f. 6v; (11. novembar 1420), Cons. Maius sv. 2, f. 43; (16. novembar 1420), ISTO, f. 44; (29. novembar 1420), ISTO, f. 45; (9. decembar 1420), Cons. Rog. sv. 3, f. 11v.

²⁸⁰ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 81.

²⁸¹ (6. decembar 1420), Cons. Rog. sv. 3, f. 10v; (7. decembar 1420), ISTO, f. 10v; (2. decembar 1420), ISTO, f. 11; (9. decembar 1420), Lett. di Lev. sv. 8, f. 2.

²⁸² (9. decembar 1420), Lett. di Lev. sv. 8, f. 2–2v.

²⁸³ (20. decembar 1420), Cons. Rog. sv. 3, f. 13; (21. decembar 1420), ISTO, f. 13v.

²⁸⁴ (25. august 1421), Cons. Maius sv. 2, f. 70v; (26. august 1421), Lett. di Lev. sv. 8, f. 166.

²⁸⁵ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 426

²⁸⁶ ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 175–76; ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 79.

²⁸⁷ (3. novembar 1420), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1,567.

pana u Visokom.²⁸⁸ Početkom aprila njegov se poslanik nalazio u Veneciji tražeći da se nastave dobri odnosi kakvi su bili za vrijeme vladavine njegovog oca Ostoje.²⁸⁹ To su bile posljednje vijesti o kralju Stjepanu Ostojiću, pa se vjerovalo da je on umro prije aprila 1422. godine kada je njegova majka Kujava tražila od Dubrovčana da je preporuče kralju Tvrtku i vojvodi Sandalju.²⁹⁰

Jedan do sada malo korišten izvor o osmanskome napadu izvedenom u Bosni tokom proljeća 1421. godine mogao bi baciti nešto više svjetla na ono što se desilo s kraljem Stjepanom Ostojićem. Na njega je prvi ukazao Nicolai Iorga, koji ga je prema verziji sačuvanoj u rukopisu hronike Zorzija Dolfina († ca. 1458) iz venecijanskog muzeja Correr objavio u prvom tomu svoje zbirke izvora o križarskim ratovima 15. stoljeća.²⁹¹ Marko Šunjić je jedini taj tekst koristio u znanstvenoj literaturi, ali ga je predstavio ne po Iorginom ispisu nego po rukopisu hronike Antonija Morosinija († 1433) iz biblioteke Marciana.²⁹² Pošto se smisao teksta u obje hronike djelimično razlikuje, povjerenje je potrebno dati Morosinijevoj verziji jer je ustanovljeno da je Zorzi Dolfin većinu informacija crpio iz njegovog djela.²⁹³

Morosini je pred sobom očito imao sadržaj pisma upućenog mletačkoj Sinjoriji 12. aprila 1421. s novostima iz Bosne i Vlaške. Prema pojedinim detaljima navedenim u tekstu može se zaključiti da pismo predstavlja vjerodostojan prikaz događaja. Naime, u njemu se tvrdi da su Turci “per la via de Visochi” prešli rijeku Bosnu – “pasa la flumera de Batana” – gdje su se utaborili i razapeli svoje šatore. Navodno ih je bilo 17.000 i predvodio ih je kapetan zvani *Albanes*, uz kojeg su još bili *Chazibeck*, *Aziboch*, *Muradibeck*, ali i drugi čija imena hroničar nije naveo. Kada je bosanski kralj saznao za kretanje osmanske vojske i da su prešli preko rijeke Bosne, poslao je svog kapetana zvanog *Avranes* sa 8.000 ljudi prema utvrdi *Boraze*, nedaleko od Visokog.²⁹⁴ Osmanski

²⁸⁸ U Dubrovniku je podignuta optužba “supra Tuertichum Borouinich comitem Stefani Regis” zbog pljačke dubrovačkih trgovaca koja je izvršena 6. februara “violenter in Visochi” (18. februar 1421), Lam. de for. sv. 4, f. 288v. Usp. DESANKA KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, “O knezovima u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* 6 (1970–1971), 334 n. 9; PEJO ČOŠKOVIĆ, “Veliki knez bosanski Tvrtko Borovinić”, *Croatica Christiana periodica* 37 (1996), 66.

²⁸⁹ (7. april 1421), LJUBIĆ, *Listine*, 8.84–85. ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 89.

²⁹⁰ (22–24. april 1422), Cons. Rog. sv. 3, f. 83–83v.

²⁹¹ IORGA, *Notes et extraits*, 1.309 n. 1.

²⁹² ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 175.

²⁹³ Ovdje je korišteno novo kritičko izdanje Morosinijeve hronike: ANDREA NANETTI, *Il Codice Morosini: Il mondo vista da Venezia (1094–1433)*, sv. 1–4, Spoleto, 2010.

²⁹⁴ “In Veniexia vene nuove de le parte de Blachia, in Bosigna, e de questo avixado la Dogal Signoria per letera de XII d’avril, l’oste del Turcho, che se aspetava, pasà in Bosigna per la via

zapovjednik *Albanes* naredio je *Chazibeču* da krene na Visoki i zauzme utvrdu s oko 10.000 Turaka, ali ga je tu presreo *Avranes* sa svojih 8.000 Bošnjana, isjekao njega i veliki broj njegovih vojnika. Nastavljajući svoje napredovanje, bosanska vojska je željela nanijeti poraz i *Albanesu*. On je pružio snažan otpor jedva se spasivši sa 3.000 Turaka i ostavivši za sobom sve svoje šatore, insignije i opremu. Hroničar ovaj opis zaključuje riječima da se tada činilo da su Bošnjani izvojevali pobjedu kakvu godinama nisu imali.²⁹⁵

Marko Šunjić je opisani osmanski napad shvatio kao akciju usmjerenu protiv Tvrtka, zbog čega je zaključio da je “do raskida, pa i do rata među njima”, tj. između Tvrtka i Turaka, došlo u proljeće 1421. godine.²⁹⁶ Pošto se osmanska vojska kretala preko Visokog, tada u vlasti čovjeka kralja Stjepana Ostojića, može se pretpostaviti da je osmanski napad bio usmjeren protiv Tvrtka i da je za cilj imao pomaganje Radosavu Pavloviću i njegovom rođaku Stjepanu Ostojiću. Posebno su zagonetna imena zapovjednika *Albanesa* i *Avranesa*, kojima bi najviše odgovaralo ime proslavljenog osmanskog vojskovođe Evrenosa, ali je on umro nekoliko godina ranije pa ne treba isključiti ni mogućnost da se ovdje radi o nekom od njegovih potomaka. Nedugo poslije ovog osmanskog upada u Bosnu, na ljeto 1421. godine preminuo je i sultan Mehmed I, a na prijestolju ga je naslijedio njegov sin Murat II.²⁹⁷

de Visoch, e pasà la flumera de Batan, e là fexe el so canpo e meso i so pavioni, e avemo fose per numero, segundo chomo per la letera fo scritto, XVII milia e 'l capetanio so per nome chamado Albanes, e fo chon lui parechi signor turchi, i nomi d'i qual fo questi: Chazibech, Aziboch, Muradibech, e altri asai che per brevitade me paso. E, sapudo el re de Bosigna questo, chomo loro aver pasado la flumera de Batan, la zente soa mese in ordene e mandò Avranes, che iera là, el so chapetanio, con VIII milia homeni in ponto tuti a muodo de san Ziorzi, al chastelo de Boraze, che xè a l'incontro de Povich, e là se mese in arguaito”, NANETTI, *Il Codice Morosini*, §064.0927. Vjerovatno se ovdje radi o Borču, utvrdi Pavlovića, ali su moguća i druga rješenja, prvenstveno Bobovac.

²⁹⁵ “Albanes chomandà a Chazibech che 'l vegnisse a Visoch e che 'l prenda el chastelo, e lu' se partì per far el so chomandamento, e fo con circha X milia turchi. E Avranes, sapiando questo, vene a l'incontro con VIII milia bosignani ascheradi in ordene, per tal avesemo i taià per peze Chazibech, e gran parte d'i suo. Muraze che iera in arguaito se mose e andà ad asaltar Albanes, ma Albanes iera forte e fexe una gran defexa per tal che quaxi i ronpeva Muraze. E sovra vene Avranes e dè in 'sti turchi per tal che a pena Albanes schanpase con cercha III milia turchi, e lasà i pavioni con tute le suo insegne e arnixie, e partise lizieri. Per tal che al prexente avemo la Bosigna trionfa al fato de la marchadantia, per caxon che zia pluxor ani bosenexi non ave tal vituoria”, NANETTI, *Il Codice Morosini*, §064.0927. ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 176.

²⁹⁶ ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 175.

²⁹⁷ IMBER, *The Ottoman Empire 1300–1481*, 90–91.

no doveli na vlast.²⁹⁸ Tim pregovorima novi je kralj protiv sebe navukao krupnu bosansku vlastelu, vojvodu Sandalja, Zlatonosoviće i Dinjičiće, jer su oni i dalje podržavali dubrovačke interese.²⁹⁹ Sandalj, u to vrijeme glavni osmanski čovjek u Bosni, posebno je bio oštećen mletačkim zaposjedanjem Kotora.³⁰⁰ Mlečani su svojim poslasticima kod bosanskog kralja 1422. godine poručili da je Kotor bio slobodan da se potčini bilo kome i da bi se radije potčinio Turcima nego Balši III.³⁰¹ Zbog takvih mletačkih stavova Sandalj je u svojim pregovorima s Venecijom insistirao na tome da se u ugovor unese klauzula prema kojoj je mogao na sultanov poziv, ili poziv bosanskog kralja, ratovati skupa s despotom Stefanom, iako je on upravo tada vodio bitke protiv Venecije u Zeti. Mlečanima je takav Sandaljev zahtjev bio neprihvatljiv jer im je nepojmljivo bilo da im neko u isto vrijeme bude prijatelj i neprijatelj, jedno “in partibus Sclavonie” a drugo u Albaniji, pa su pregovori trajali duže nego što je bilo očekivano.³⁰²

Sandalj se mogao tako držati prema Veneciji jer mu je s vremenom rastao ugled iskusnog borca na političkoj sceni zbog izgrađene pozicije i mudro sklapanih savezništava. Njemu je prilazio i ugarski kralj šaljući mu neka pisma krajem novembra 1422.³⁰³ U proljeće naredne godine, preko Dubrovnika do Sandaljevog mjesta Pljevalja dolazio je i “gospodin Asan”, poslanik bizantskog cara Manojla II.³⁰⁴ Mada je u novije vrijeme izražena sumnja u antiosmanski

²⁹⁸ Kralj je od Mlečana dobio obećanje: “Et possit nostrum nomine dicto regi promittere, quod nostrum dominium per mare non dabit Turchis nec aliquibus aliis gentibus volentibus ire ad damna dicti regis transitum, subsidium nec favorem” (5. januar 1421), LJUBIĆ, *Listine*, 8.66.

²⁹⁹ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 92. Misija mletačkog poslanika Zuana Zorzija na dvoru Tvrtka II trajala je od augusta 1422. do marta 1423. godine. ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 178, 186. Dubrovčani su pisali Žigmundu 15. marta 1423. da je Zorzi osam mjeseci boravio kod bosanskog kralja i da je puno radio protiv njih, ali bez uspjeha jer su ga osujetili Sandalj Hranić i Vukmir Zlatonosović. (15. mart 1423), Lett. di Lev. sv. 8, f. 158v; THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 290–91.

³⁰⁰ (10. mart 1421), LJUBIĆ, *Listine*, 8.73–75.

³⁰¹ (26. maj 1422), LJUBIĆ, *Listine*, 8.176–77.

³⁰² (6. august 1423), LJUBIĆ, *Listine*, 8.246–48.

³⁰³ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 230

³⁰⁴ “Stanoue Stanchouich de chatono Protinich vlachi promisit nobili domino Asan ambasiatorii serenissimi domini imperatoris Constantinopolitani. Eidem domino Asan die crastina bona hora dare preparatos sex equos sufficientes et ydoneos, quinque, videlicet, pro equitando et uno per ferendo saumam. Promittens eum dictum Asan cum comitiua sua die crastina ... de Ragusio bona hora fideliter associare ipse Stanoue personaliter, aut fratrem suum Flapaz mittere loco sui, cum eo usque ad locum Pleueiane, qui locus est voyuode Sandagl ...” (13. april 1423), Div. Canc. sv. 42, f. 129v.

karakter njegove misije jer je smatrano da poslanik nije tražio Sandalja,³⁰⁵ na kraju dokumenta kojim je Asan dogovarao prijevoz do Pljevalja navodi se da on može platiti manji iznos od ugovorenog ukoliko put bude želio prekinuti onda kada pronade vojvodu.³⁰⁶ Stoga se i dalje čini najboljim tumačenjem ono po kojem je bizantski poslanik dolazio u želji da uglednog bosanskog vojvodu zainteresira na antiosmansku akciju s ciljem rasterećenja teško pritisnute bizantske prijestolnice.³⁰⁷

U februaru 1423. u Dubrovnik su stigle vijesti “... како слатки мирь, любавь почтена и красно єдинство и приатељство ђчинише господинь воєда сандаль и господинь воєда радосавь мегю собвм”.³⁰⁸ Kako je primijetio Ćirko-
vić, “чим су престале унутрашње борбе у Босни, нестало је повода честом турском мешању”.³⁰⁹ I uistinu, barem izvjesno vrijeme nije bilo zabilježenih osmanskih upada na bosansko tlo. Bosansko-osmanski odnosi su se tada odvijali u diplomatskim okvirima, što pokazuje jedan ne sasvim jasan podatak iz augusta 1423. godine o žalbama nekog Turčina na povratku od bosanskog kralja.³¹⁰ Takvo stanje zadržano je sve do 1424. godine kada je osmanski vojvoda Isak ponovo s vojskom došao u Bosnu. Dubrovčani su 27. aprila 1424. pisali da je Isak “cum magna Teucrorum ipsorum caterua” tih dana ušao u Bosnu i pu-
stošio posjede kralja Tvrtka. Međutim, kako Dubrovčani prenose, bosanski je kralj bio spreman i nije pretrpio veliku štetu. Opljačkano su ipak Turci uspjeli sa sobom iznijeti iz Bosne.³¹¹ Napad je očigledno ostavio i traga na ekonomske aktivnosti u Bosni, pa su još u julu mjesecu iste godine bosanski i dubrovački

³⁰⁵ KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 255.

³⁰⁶ “Item cum hoc pacto quod dictum dominus dominus Asan non attingeret ad dictum locum sed descendere vellet citra dictum locum penes dictum vojyoda Sandagl ...” (13. april 1423), Div. Canc. sv. 42, f. 130.

³⁰⁷ Za takvu interpretaciju vidi: БИРКОВИЋ, *Историја*, 255; ĐURIĆ, *Sumrak Vizantije*, 197 n. 227; СИМА БИРКОВИЋ, “Пљевља у средњем веку”, у: *Историја Пљевља, Пљевља*, 2009, 77 n. 19. Sultan Murat II otpočeo je opsadu Carigrada u junu 1422. godine. Mlečani su o tome bili obaviješteni iz pisma svog baila u Carigradu, (26. august 1422), LJUBIĆ, *Listine*, 8.188. Turci su se povukli 6. septembra iste godine. NICOL, *Byzantium and Venice*, 358–59.

³⁰⁸ (15. februar 1423), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске новеле и писма*, 1.583.

³⁰⁹ БИРКОВИЋ, *Историја*, 256

³¹⁰ Pismo dubrovačkim poslasticima kod Radosava: “Per l'altra vostra lettera vedemo chella andata da Dobrun non posse essere per lamenta del Turcho chi ritorno dal re di Bosna...” (2. august 1423), Lett. di Lev. sv. 9, f. 10. ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 105, je ovo razumio tako da je dubrovački poslanik obavijestio svoju vladu da su se Turci “nakon izvjesnih pljačkanja, povukli iz Bosne”. To ne stoji u izvoru.

³¹¹ “Noua vero de Theucris his sunt videlizet Isach voiuoda Theucrorum cum magna Teucrorum ipsorum caterua intrans Bosnam his propexactis diebus aliqua territoria domini Tuertichi regis Bosne depredauit. Vero quia idem dominus rex Bosne prouisus erat magnum

trgovci strahovali od potencijalnog novog napada. Vlah Bogeta Nenковиć se obavezao dubrovačkim trgovcima prevesti robu do Vrabča a po potrebi i do Konjica, te da će u slučaju pljačke braniti i robu i trgovce. Na kraju ugovora je naznačeno da u slučaju da u međuvremenu Turci uđu u Bosnu, ili dođe do nekih novih promjena zbog kojih trgovci ne bi mogli dalje nastaviti, nisu bili dužni Bogeti plaćati za prijevoz.³¹² Na sličan način su se nedugo poslije toga Klapac Stanković i Dubravec Milićević obavezali prevesti robu karavanom do Prijepolja, sigurnu i neoštećenu od svih rizika i opasnosti osim od Turaka.³¹³

O razlozima za ovaj napad može se samo nagađati, ali se vjerovatno neće puno pogriješiti s pretpostavkom da je on trebao razbiti Tvrtkove dobre odnose s Mlečanima.³¹⁴ S Venecijom je bosanski kralj u prethodnom periodu dogovorio savez protiv cetinskog kneza Ivaniša uz obavezu da protiv njega povede svoju vojsku u proljeće 1424.³¹⁵ U to su vrijeme, još od septembra 1423. godine, Turci bili u ratu s Venecijom jer su Mlečani za 50.000 dukata preuzeli prava na Solun koji su Turci smatrali svojim gradom.³¹⁶ Još u proljeće 1424. Venecija je protiv Turaka poslala veliku ratnu flotu pod komandom Petra Loredana, pa su Dubrovčani 20. marta 1424. godine pisali Žigmundu da, otkad je svijeta, nije na moru viđeno toliko ratnih lađa i da su svi primorski gradovi u velikom strahu zbog toga.³¹⁷ U tom smislu je osmanski napad protiv Bosne izveden u najpogodnijem trenutku za nanošenje štete bosansko-mletačkim odnosima i može se smatrati udarom protiv mletačkog saveznika. Tvrtko je pisao trogirskom knezu Jakovu Zorziju pravdajući se da nije mogao poduzeti planirani napad jer su ga omeli Turci.³¹⁸ U svom odgovoru od 17. juna 1424. godine, Venecija je konstatala da je sa žaljenjem primila vijest o osmanskome napadu, te da u pogledu ranije dogovorenih akcija ona odustaje od svoga zahtjeva i obaveze jer

sibi damnun inferre non potuit. Scilicet quantamcumque predictam habere potuit secum dux exiens de Bosna" (27. april 1424), Lett. di Lev. sv. 9, f. 31v.

³¹² (12. juli 1424), Div. Canc. sv. 42, f. 295v.

³¹³ (15. juli 1424), Div. Canc. sv. 42, f. 296v.

³¹⁴ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 431

³¹⁵ БИРКОВИЋ, *Историја*, 255

³¹⁶ Solun je Mlečanima predao despot Andronik, najmlađi sin cara Manojla II, pod uvjetom da se nastave brinuti za odbranu opsjednutoga grada. Mlečani su vlast u Solunu preuzeli 14. septembra 1423. Turci su odmah pojačali opsadu s kopnene strane i zarobili su mletačkog poslanika koji je sultanu trebao opravdati poteze svoje vlade. To je bio direktan povod za rat i mletačku reakciju. NICOL, *Byzantium and Venice*, 360–63; ĐURIĆ, *Sumrak Vizantije*, 217.

³¹⁷ (20. mart 1424), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 296.

³¹⁸ Pisma nisu sačuvana ali je zabilježeno da su stigla i šta su sadržavala. VALENTINI, *Acta Albaniae Veneta*, 12.92.

prilike više nisu bile odgovarajuće da se započeti posao privede kraju.³¹⁹ Tako su propale teritorijalne ambicije kralja Tvrtka a njegovi odnosi s Venecijom nakratko zapečaćeni.

Prougarska orijentacija bosanskog kralja

Zbog prekida veza s Mlečanima kralj Tvrtko II je bio primoran tražiti saveznike na drugim stranama. Može se reći da je osmanska provala ubrzala kraljevu odluku da se počne približavati Ugriima.³²⁰ Na to je svakako mogao utjecati i vojvoda Sandalj Hranić, predstavljajući u dubrovačkom Vijeću umoljenih krajem 1423. kao Žigmundov čovjek i dubrovački prijatelj.³²¹ Upravo je on obavijestio Veneciju jula 1425. o približavanju kralja Bosne i kralja Ugarske.³²²

Neovisno od toga, prve sigurne znakove promjene u Tvrtkovoju političkoj orijentaciji predstavljaju kratke izjave kralja Žigmunda sačuvane u izvještaju koji su poslanici knezova izbornika uputili svojim gospodarima nakon sastanka s kraljem u Langendorffu u Ugarskoj 27. augusta 1424. godine. Oni su kralja molili da predstojeću carsku skupštinu zakazanu za Beč pomjeri u Regensburg ili u Nürnberg. No on im je odgovorio da ne može napustiti zemlju zbog mnoštva problema koje mu stvaraju nevjernički Turci i stari heretici, Bošnjani i Grci, koji su se Turcima potčinili. Pravdajući se dalje da ne može udovoljiti zahtjevu i odgoditi skupštinu, izjavio je da su se ti Grci i Bošnjani vratili kršćanstvu, te da je bosanskom kralju poručio da će mu ponovo biti od pomoći. Stoga je u Bosnu poslao 1.500 kopljanika pod komandom celjskog grofa Hermana II.³²³

U drugim izvorima nema tragova o djelovanju ovog odreda, ali sama odluka da se započnu pregovori sa Žigmundom dovoljan je dokaz Tvrtkove antiosmanske orijentacije. Žigmund je u tom periodu predstavljao glavnu tačku oko koje su se okupljali oni s namjerom da se ogledaju u borbi protiv Turaka. Ugarski kralj je konstantno bio posvećen toj ideji i nije od nje odustajao uprkos brojnim drugim problemima u carstvu, Češkoj, ali i u Ugarskoj. Još su 21. januara 1420. godine tri strazburška poslanika pisala svom gradu iz Wrocława kako je Žigmund obznanio da će krenuti protiv Turaka s velikom vojskom, te da u tu svrhu skuplja 80.000 konja i mnogo pušaka.³²⁴ Takvom njegovom držanju su

³¹⁹ (17. juni 1424), VALENTINI, *Acta Albaniae Veneta*, 12.93–94; LJUBIĆ, *Listine*, 8.275.

³²⁰ ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 189.

³²¹ (30. decembar 1423), Cons. Rog. sv. 3, f. 233v.

³²² (9. august 1425), LJUBIĆ, *Listine*, 9.4–5.

³²³ (27. august 1424), KERLER, *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, 2.373, 375.

³²⁴ (21. januar 1420), KERLER, *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, 1.408.

svakako doprinosili osmanski napadi preko Save i Dunava jer nisu jenjavali ni u ovom periodu. U godini 1422. zabilježen je njihov upad u požešku kotlinu,³²⁵ a 1423. Turci su oplijenili područje oko Đakova spalivši crkvu u mjestu Jošava.³²⁶ Petogodišnje primirje tada je bilo isteklo pa je Žigmundova vojska u jesen 1423. bila zauzeta borbama na donjem Dunavu, “in Bulgarie atque Transalpinis partibus”, gdje se pobjedonosno sukobila sa 15.000 Turaka.³²⁷ I 1424. godine Žigmund je planirao pohod protiv Turaka u Bosni,³²⁸ ali on po svoj prilici nije bio izveden.³²⁹

Tog ljeta 1424. godine bizantski prestolonasljednik Jovan VIII boravio je u Budimu gdje je pregovarao o ratu protiv Turaka nastojeći raditi na tome da se između Ugarske i Venecije sklopi mir. Ovo je bio treći po redu odlazak bizantskih državnika po pomoć u Evropu. Njegov djed Jovan V također je putovao u Budim i Rim, otac Manojlo II poduzeo je dugačko putovanje sve do Engleske, a Jovan VIII je sebi u zadatak stavio da popravi narušene mletačko-ugarske odnose koji su u takvom stanju najviše škodili Carigradu. Vrijeme za takvu akciju je bilo pogodno. Mlečane su zabrinuli osmanski napadi na Albaniju i opsada Soluna, dok je Žigmund već duže vremena nastojao pokrenuti rat protiv Turaka. Misija Jovana VIII nije imala nikakav konkretan ishod, a Bizantinci su do februara 1424. godine bili postigli primirje s Turcima.³³⁰

U jesen 1425. godine Turci su pustošili po Srbiji gdje su preko Niša i Pomoravlja stigli do Kruševca. Tu su im se suprotstavile ugarske snage pod vodstvom Pipa od Ozore.³³¹ Dubrovčani su 20. oktobra 1425. hvalili poduhvate Žigmundove vojske budući da je na različitim ratištima postizala sjajne uspjehe

³²⁵ (13. oktobar 1422), *Zsigmondkori oklevéltár*, 9.1032.

³²⁶ (18. novembar 1423), *Zsigmondkori oklevéltár*, 10.1419.

³²⁷ (25. oktobar 1423), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 292.

³²⁸ (2. juli 1424), STIPIŠIĆ – ŠAMŠALOVIĆ, “Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije”, 361.

³²⁹ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 102, 108, 111; МРГИТЬ, *Северна Босна*, 113.

³³⁰ Jovan VIII krenuo je iz Carigrada 14. novembra 1423. godine. U Veneciji je bio 15. decembra, te se zadržao duže od mjesec dana. Nakon putovanja po sjevernoj Italiji, u Ugarsku je stigao tek ljeta 1424. NICOL, *Byzantium and Venice*, 364–66; ĐURIĆ, *Sumrak Vizantije*, 210–211. Vidi također: МОРАВЧИК, “Византийские императоры и их послы в г. Буда”, 239–56.

³³¹ ДИНИТЬ-КНЕЖЕВИТЬ, *Дубровник и Угарска*, 86. U hronici Ivana Tomašića se za 1425. godinu navodi strahovit osmanski napad koji je zahvatio Bosnu i Hrvatsku, sve do mora, te koji je preko Glamoča, Cetine, Vrlike, stigao do Kranjske i Koruške, tj. do Belih Voda kod Velenja: “Anno Dni 1425 uenerunt iterum Turche et intrauerunt Bosnam et Croatiam, et spoliauerunt usque ad mare, Dlamoch, Cetinam, Uernicham (Verhrikam ?) et transierunt in Carniolam (et) Carintam, usque ad aquas gradatas, que vulgo “bile vode” dicuntur, et multum abduxerunt populum”, IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, “Chronicon breve Regni Croatiae Joannis Tomasich minoritae”, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 9 (1868), 16. Usp. JUG, “Turški napadi na Kranjsko in primorsko”, 6.

protiv Turaka. Jedan odred je pod zapovjedništvom Pipa od Ozore ratovao u Srbiji, dok je drugim komandovao Nicola Zaach pomažući vlaškog vojvodu Dana.³³² Bosanski kralj je nastojao iskoristiti osmansko pustošenje Srbije, te je septembra 1425. godine napao Srebrenicu, ali je nije uspio osvojiti.³³³

U tom ozračju su započeli i odvijali se pregovori između Tvrtka II i Žigmunda. “Оно за шта је некада било потребно годинама проливати крв, постигнуто је сада без непријатељства, постепеним приближавањем које су диктирали обострани интереси”.³³⁴ Dubrovčani su do 20. oktobra bili obaviješteni o planovima da se dva kralja sastanu i da su do tada razmijenili već nekoliko poslanstava.³³⁵ Glavni posrednik u ovim pregovorima bio je grof Herman II Celjski, Tvrtkov rođak i Žigmundov tast.³³⁶ Ti su pregovori donijeli nekoliko rezultata. Prvi i najvažniji bilo je uključivanje Bosne u opću odbrambenu politiku Ugarske protiv osmanske ekspanzije.³³⁷ Time se pokazala želja bosanskog vladara, ali i velikog dijela vlastele, da se pokuša uz oslonac na druge kršćanske zemlje nositi s osmanskim pritiskom. Takvo držanje je našlo odjeka i kod suvremenika. Mletački hroničar Morosini je za august 1427. zabilježio da u vojsci kralja Žigmunda, pripremanoj za rat protiv Turaka, trebaju, uz Ugre,

³³² (20. oktobar 1425), Lett. di Lev. sv. 9, f. 86. Situacija u Vlaškoj zakomplicirala se 1417. godine kada je sultan Mehmed, podstaknut činjenicom da je vojvoda Mirče podržavao njegovog brata i protukandidata na osmansko prijestolje, upao u Vlašku, osvojio Turnu Severin i druge utvrde uz Dunav, zarobio tri Mirčina sina i primorao starog vojvodu da plaća tribut. Nakon Mirčine smrti 1418. godine, Turci su nastavili vršiti pritisak na Vlašku, a kralj Žigmund im se nastojao suprotstaviti. U novembru 1419. povratio je Turnu Severin i ojačao odbrambenu liniju do Golupca. Ljeta 1420. godine Žigmundov saveznik vojvoda Mihailo je ubijen u borbama protiv Turaka poslije čega je nastupila prijestolna kriza. Turci su na Vlaško prijestolje postavili svog štićenika Radua II i nastavili svoje upade na ugarske posjede. Već 1422. godine vlast je uspio prigrabiti Mirčin nećak Dan II ali je bilo potrebno više godina i snažna ugarska pomoć da konsolidira svoj položaj. Od 1423. do 1426. Žigmundovi komandanti su svake godine slali pomoć vojvodi Danu, a 1426. godine je i Žigmund lično išao da nadgleda operacije. ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 236; SZAKÁLY, “Phases of Turco-Hungarian Warfare”, 81–82. O tome također: ELIZABETH A. ZACHARIADOU, “Ottoman Diplomacy and the Danube Frontier (1420–1424)”, *Harvard Ukrainian Studies* 7 (1983), 680–90; MATEI CAZACU, “Les Ottomans sur le Bas Danube au XVe siècle”, *Südost-Forschungen* 41 (1982), 27–33.

³³³ (31. oktobar 1425), Cons. Rog. sv. 3, f. 267v. O tim dešavanjima piše i Konstantin Filozof, ЈАГИЋ, “Константин Философ”, 317. МИХАИЛО ДИНИЋ, “Сребрник крај Сребренице”, *Глас СКА* 161 (1934), 190–94.

³³⁴ ЂИРКОВИЋ, *Историја*, 258. O pregovorima: ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, III; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 232

³³⁵ (20. oktobar 1425), Lett. di Lev. sv. 9, f. 86, 87v. THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 309–10.

³³⁶ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 432; ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, III–12.

³³⁷ ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 236.

Nijemce, Litvance, osmanske otpadnike i Vlahe, također sudjelovati i Bošnjani.³³⁸ Druga se odredba odnosila na prihvatanje Hermana II kao nasljednika Tvrtka II na bosanskom prijestolju ukoliko kralj umre bez potomaka, o čemu je u jesen 1427. izdao povelju.³³⁹ Tvrtko se vjerovatno nadao da do toga neće doći, a i kasniji su događaji pokazali da se nije namjeravao čvrsto držati ovog sporazuma.³⁴⁰ Vjerovatno je ovo bio jedan od osnovnih Žigmundovih uvjeta postavljenih bosanskom kralju za prihvatanje bilo kakve vrste suradnje. I konačno, brak Tvrtka II s kćerkom Ivana Gorjanskog 1428. godine, što ga je još više privuklo Ugarskoj.³⁴¹

Bosansko-ugarsko približavanje treba posmatrati u širem kontekstu Žigmundovih poteza tog vremena. Naime, u oktobru 1425, u isto vrijeme kada su privođeni kraju pregovori s Tvrtkom II, Mlečani su slali pozitivan odgovor na Žigmundov prijedlog o formiranju anti-osmanske koalicije. Iako su tek nedavno sklopili sporazum sa sultanom, ipak su željeli pomoći u slučaju da Ugri napadnu Turke, posebno na moru i Dunavu. Žigmundu su mogli ponuditi Solun i druge mletačke postaje na istoku, a ugarski kralj je mogao također računati i na vojnike i brodograditelje s mletačkog teritorija. Mlečani su čak pristali dati mu 50.000 dukata za taj posao.³⁴² U skladu s tom politikom bilo je i sporazumijevanje sa srpskim despotom Stefanom Lazarevićem maja 1426. godine na osnovu kojeg je Žigmund kasnije došao u posjed Beograda, ključne utvrde za sigurnost Ugarskog kraljevstva.³⁴³

Nije trebalo dugo da Turci reagiraju na približavanje Bosne Ugarskoj. Tokom 1426. godine sve češće se u dubrovačkim izvorima susreće ime skopskog krajišnika Isaka. Njegovo pismo je početkom januara, skupa s pismima dubrovačkih trgovaca u Novom Brdu, usorskog vojvode Vukašina Zlatonosovića i al-

³³⁸ ĐURIĆ, *Sumrak Vizantije*, 220.

³³⁹ (2. septembar 1427), FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/6.183–84. PETER ŠTIH, "Celjski grofje kot dediči bosanske krone – Listina bosanskega kralja Tvrtka II. Kotromanića za celjskega grofa Hermana II. iz leta 1427", u: *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik*, Ljubljana, 2006, 79–103.

³⁴⁰ PEJO ČOŠKOVIĆ, "Fridrik II. Celjski kao pretendent na bosansko prijestolje", *Prilozi* 35 (2006), 11–29.

³⁴¹ PAVAO ANĐELIĆ, "Bosanska kraljica Doroteja Gorjanska", *Glasnik Zemaljskog muzeja n.s. Arheologija* 27–28 (1972–73), 377–95. Dorotejin otac bio je zarobljen u Lašvanskoj bici 1415. godine. LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 237.

³⁴² (30. oktobar 1425), IORGA, *Notes et extraits*, 1.409–10.

³⁴³ FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae*, 10/6.809–13. ЈОВАН РАДОНИЋ, "Споразум у Тати 1426 и српско-угарски односи од XII–XVI века", *Глас СКА* 187 (1941), 117–232; IVICA PRLENDER, "Споразум у Тати 1426. године и Žigmundови оборбени sustави", *Historijski zbornik* 44 (1991), 23–41.

banskog gospodina Ivana Kastriote, čitano u Vijeću umoljenih.³⁴⁴ Ponovo je pisao pismo Dubrovniku u martu mjesecu,³⁴⁵ a u junu su ga Dubrovčani darovali sa 120 dukata.³⁴⁶ Vjerovatno je on predvodio osmanski napad na Bosnu izveden ljeta 1426. godine jer su Dubrovčani početkom augusta Žigmundu pisali da je 4.000 Turaka tokom više prethodnih mjeseci pustošilo Bosnu i susjedne krajeve, da su zauzeli ključne prolaze i klanca te da im se ni kralj Tvrtko ni drugi bosanski velikaši nisu usudili oduprijeti. Iz Bosne su Turci čak dva puta upadali u Hrvatsku, odakle su odvodili veliki broj Hrvata i Vlaha, te su pustošili Usoru i navaljivali na grad Srebrenik. Stradali su i posjedi vojvode Vukmira Zlatonosovića. Jedan dio Turaka se vratio, dok je manji dio ostao u Bosni.³⁴⁷

O ovom napadu Žigmunda je izvijestio i bosanski kralj. U junu 1426. Žigmund je pisao novoizabranom kardinalu Engleske Henryju Beaufortu, biskupu Winchestera, da mu je Tvrtko II javio o svakodnevnom naježdama Turaka koji su u tim krajevima nanosili neizmjerljive i nepopravljive štete. Žigmund je kardinalu prenio da je velika osmanska sila upala dva puta u Hrvatsku i Slavoniju odakle je izvukla više hiljada stanovnika oba spola i da je od kralja Bosne saznao da osmanski car, s cjelokupnom svojom skupljenom silom, lično želi krenuti da potčini njegova kraljevstva te da im on ne može spriječiti prolaz kroz svoju zemlju, što se moglo vidjeti prilikom nedavnih svakodnevnih napada na Bosnu.³⁴⁸

³⁴⁴ (3. januar 1426), Cons. Rog. sv. 3, f. 273v.

³⁴⁵ (18. mart 1426), Cons. Rog. sv. 3, f. 293v.

³⁴⁶ (11. juni 1426), Cons. Maius sv. 3, f. 117v; (17. juni 1426), Cons. Min. sv. 4, f. 16v.

³⁴⁷ "... et presertim nuper tanto avidius sospitate predictae serenitatis vestre audire cupimus, quanto cum a tot retrolapsis mensibus de serenitate eadem habere haud potuimus aut propter cursorum segnitina, que postquam Bosne confines actingunt, ad serenitatem vestram pergentes, sero curant ad propria remeare, aut forte propter passus Bosne, qui et mensibus retrolapsis et nunc undique sunt a Turchorum potencia occupati ... Hec infrascripta noua scripta fuerunt in una cedula introclusa in literis predictis alterius manus scripta: Tota ferre presenti estate circa 4 millia Teucrorum exercitus fuit in Bosna; nec dominus rex Bosne, nec barones ipsius ausi fuerunt contra eos novitatis aliquid attentare. Voivoda Sandalius et voivoda Radossauus Paulovich de concordia invicem se tentantes, bonam inter se pacem fecere. Qui Teucris bis Crohatie fines hostiliter inuaserunt, predatique fuerunt ibidem magnam predam Crohatorum videlizet et vlacorum ibidem permanentium. Bis et predam fecerunt in partibus Ussore in Srebrnich; fuerunt eciam in partibus voivode Slatonossouich, qui Teucris versus propria remeantes, ipsorum pauci in Bosna remanserunt" (6. august 1426), Lett. di Lev. sv. 9, f. 122v-123.

³⁴⁸ "Et nunc rex Bosne nobis advertendo potissime huiusmodi cottidianas infestaciones, quibus regnum nostrum et nostri cottidie invaduntur, periculosum, ymmo multum formidabile fuisse, si tunc absentes fuissetus, quod adeo magna, ymmo irrecuperabilia ipsi Turci regno nostro a partibus illis intulissent dampna; de quibus, sicut Deo placuit, per nostram

U toku 1426. godine Turci su pored Bosne, Hrvatske i Slavonije napadali i Srbiju. Izgleda da su vijesti koje je Tvrtko II prenio Žigmundu o želji sultana Murata da se lično angažira u predstojećim vojnim pohodima bile ispravne. Sultan je s vojskom provalio u Srbiju, prošao preko Pirota i Niša u Pomoravlje i oblast Kruševca.³⁴⁹ Prema svjedočanstvu Konstantina Filozofa, razlog za ovaj napad bile su despotove veze s ugarskim dvorom.³⁵⁰ U julu te godine despot Stefan bio je u Srebrenici gdje je potvrdio uvjete sklopljenog mira s Venecijom.³⁵¹ U septembru 1426. Pipa od Ozore patrolirao je južnim granicama Ugarske očekujući osmanski napad.³⁵² Dugo se vremena nije znalo šta se tada dešavalo na donjem toku Dunava, pa su u Veneciju tokom oktobra stizale vijesti da su Dan II, Pipa i još jedan bugarski knez uspjeli preći Dunav i pobijediti Turke, a u decembru se znalo da je Pipa pretrpio poraz i izgubio mnogo vojske.³⁵³ Zapovjednik Soluna je potom javljao zapovjedniku Krete da su bila dva sukoba ugarske i vlaške vojske s Turcima, te da su se obje strane povukle.³⁵⁴ Krajem godine, zaslužni Žigmundov vojskovođa Pipa je preminuo.³⁵⁵

Naredne godine ponovo su izbili sukobi između Ugarske i Turaka oko Vlaške i Srbije. Žigmund je u proljeće 1427. bio primoran intervenirati u Vlaškoj za korist svog štićenika vojvode Dana.³⁵⁶ Ugarski kralj je taj pohod iskoristio za utvrđivanje i jačanje dunavske granice prema Turcima.³⁵⁷ Tada su Turci izveli još jedan napad na Srbiju, usmjeren na Novo Brdo. Opsada je po svoj prilici počela još prvih mjeseci 1427. godine i trajala je cijelu godinu.³⁵⁸ Dubrovčani su

presentiam providimus tempestive. Ex alia eciam parte, prefati Turci regna nostra Croacie et Sclavonie potenter, per duas vices invaserunt et magnam predam et multa milia hominum utriusque sexus in perpetuam servitutem abduxerunt. Et nunc rex Bosne nobis intinavit quod imperator Turcorum, omni potentatu suo congregato, personaliter velit regna nostra subintrare, prout iam per primas sui exercitus acies cottidie invadunt et quod eis per regnum suum nequaquam possit transitum prohibere ..." (12. juni 1426), NICOLAE IORGA, *Acte si fragmente cu privire la istoria romanilor*, sv. 3, Bucuresti, 1897, 80–81.

³⁴⁹ СТОЈАН НОВАКОВИЋ, "Царица Мара. Историјске црте из XV века", у: *Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886–1905*, Београд, 1906, 194–95.

³⁵⁰ ЈАГИЋ, "Константин Философ", 317–18.

³⁵¹ (25. juli 1426), LJUVIĆ, *Listine*, 9.18.

³⁵² СТАНОЈЕВИЋ, "Pipa Spano", 683.

³⁵³ (14. oktobar 1426), IORGA, *Notes et extraits*, 1.435; (6. decembar 1426), ISTO.

³⁵⁴ (8. decembar 1426), IORGA, *Notes et extraits*, 1.437.

³⁵⁵ СТАНОЈЕВИЋ, "Pipa Spano", 685.

³⁵⁶ (7. juli 1427), THALLÓCZY – BARABÁS, *A Blagay-család oklevéltára*, 287–88.

³⁵⁷ ÍNALCIK, "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329–1451", 259.

³⁵⁸ U Dubrovniku je 1428. registrovan testament od 25. februara 1427, sastavljan u Novom Brdu "in hoste de Murathbegh sotto de Novomonte". (26. oktobar 1428), Test. Not. sv. 11. f. 183.

Utvrda Golubac na Dunavu

Žigmundu pisali decembra 1427. da su njihovi trgovci “već mjesecima” opsjednuti u Novom Brdu i Prizrencu.³⁵⁹ Dubrovčani su se trudili podilaziti osmanskim gospodarima i tako olakšati situaciju. U februaru su preko trgovaca iz oblasti Brankovića i Novog Brda slali poklone vojvodi Isaku.³⁶⁰ Nekoliko mjeseci kasnije u Dubrovniku su se pojavili poslanici Isakovog sina Baraka kojima je trebalo laskati i odobrovoljiti ih skupocenim darovima.³⁶¹

U tom je došlo i do smjene na prijestolju u Despotovini poslije smrti Stefana 18. jula 1427. gdje je vlast preuzeo njegov nećak Đurađ Branković.³⁶² Prema ranijim dogovorima, Ugri su trebali preuzeti Beograd, Golubac i Mačvu.³⁶³ Dubrovčani su u decembru Žigmundu čestitali na preuzimanju Beograda odakle će moći braniti granice Ugarske i Raške.³⁶⁴ Manje sreće Žigmund je imao s utvrdom Golubac koju je zapovjednik predao Turcima. Zbog toga je

³⁵⁹ (8. novembar 1427), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 328; (9. decembar 1427), ISTO, 329.

³⁶⁰ (8. februar 1427), Cons. Rog. sv. 4, f. 10v.

³⁶¹ (21. april 1427), Cons. Rog. sv. 4, f. 19v–20; (21. april 1427), Cons. Maius sv. 3, f. 165.

³⁶² (31. juli 1427), Lett. di Lev. sv. 10, f. 28. THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 324–25.

³⁶³ ÍNALCIK, “The Ottoman Turks and the Crusades, 1329–1451”, 259.

³⁶⁴ THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 329–30.

ugarski kralj u proljeće 1428. poveo jedan pohod i opsjeo tu značajnu postaju na Dunavu. Pretrpio je težak poraz 12. juna, jedva se spasivši uz velike gubitke, nakon što je sultan Murat pristigao s vojskom da pomogne opsjednutoj posadi.³⁶⁵ To je ugarskog kralja primoralo da odustane od svih ofanzivnih planova,³⁶⁶ te da uz posredovanje milanskog vojvode narednog februara pristane na sklapanje trogodišnjeg mira sa sultanom.³⁶⁷

Tvrtko II je osmanski haračar

Nekoliko godina intenzivne vojne aktivnosti Turaka u Srbiji i Bosni sasvim su okrenuli situaciju u njihovu korist. Posebno je poslije 1426. godine osmanski utjecaj u Bosni ojačao te se u historiografiji smatra da su se bosanski velikaši s kraljem “рачунали у турске људе”.³⁶⁸ U tome je bio presudan osmanski pritisak koji se počinje manifestirati obavezom plaćanja harača. Iako imamo podatke iz ranijeg vremena da su bosanski vladari barem privremeno plaćali tribut osmanskom sultanu, za vrijeme vladavine kralja Tvrtka II ti podaci postaju konkretniji i detaljniji. Tako se u testamentu dubrovačkog trgovca Živka Đuraševića, sastavljenom u Visokom 1. novembra 1428. godine,³⁶⁹ navodi isplata od 250 dukata koje je preminuli dao Radinu komorniku i knezu Milivoju iz Deževica “per bisogno del carazo del re de Bosna”.³⁷⁰ U kontekstu svega što se dešavalo između Bosne i Turaka za vrijeme druge vladavine kralja Tvrtka II može se pretpostaviti da mu je obaveza isplate harača nametnuta nedugo poslije velikog osmanskog napada u ljeto 1426. godine.

Takvu pretpostavku potvrđivala bi i jedna sumnjiva povelja proistekla iz bogate falsifikatorske produkcije biskupa Ivana Tomka Mrnavića. Dokument je navodno 7. oktobra 1426. godine izdao kralj Tvrtko II knezu Ivanu Mrnaviću

³⁶⁵ (22. august 1428), PROCHASKA, *Codex epistolaris Vitoldi*, 800; (25. august 1428), ISTO, 802. Vidi također: LÁSZLÓ VESZPRÉMY, “King Sigismund of Luxemburg at Golubac (Galamboc) 1428”, u: *Church Union and Crusading in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Cluj–Napoca, 2009, 291–306; PÁLOSFALVI, *From Nicopolis to Mohács*, 70–76.

³⁶⁶ (juni 1428), LEWICKI, *Codex Epistolaris saeculi decimi quinti*, 2.212; (septembar 1428), ISTO, 2.220.

³⁶⁷ (18. februar 1429), PROCHASKA, *Codex epistolaris Vitoldi*, 818–19; (17. april 1429), ISTO, 821. HOENSCH, *Kaiser Sigismund*, 344.

³⁶⁸ БИРКОВИЋ, *Историја*, 261.

³⁶⁹ Poslije njegove smrti komisija koja je bila zadužena za provjeru njegovog testameta podnijela je svoj izvještaj 11. juna 1429. godine u Visokom. Izvještaj i testament su zavedeni u Dubrovniku 18. juna 1429. godine. Test. Not. sv. II, f. 205v. KOVAČEVIĆ, “Prilog pitanju ranih bosansko-turskih odnosa”, 258; СПРЕМИЋ, “Турски трибутари”, 36.

³⁷⁰ KOVAČEVIĆ, “Prilog pitanju ranih bosansko-turskih odnosa”, 258.

za njegovu vjernu službu obavljenu nakon što je “Caesar Turcarum Murat Big” opustošio njegovu zemlju. Kraljev vlastelin je navodno tada sudjelovao u poslanstvu, gdje je na Porti postigao da sultan naredi povlačenje svojih trupa iz Bosne. Zbog uspješno obavljene misije nagrađen je zemljišnim posjedima.³⁷¹

Ukoliko bi se radilo o autentičnoj ali iskvarenoj povelji, iz nje bismo mogli izvući zaključak da je bosanski kralj, nemoćan da se vojno odupre osmanskom pustošenju, pribjegao diplomatskom rješenju nastale krize. Uputio je poslanika u Jedrene gdje je vjerovatno pristao na plaćanje godišnjeg tributa. To što je ime destinataru zamijenjeno Mrnavićevim fiktivnim pretkom, te što je i ostali sadržaj povelje dosta interpoliran, ne bi moralo značiti da su svi navedeni podaci netačni. I drugi dokumenti bliski vremenu događaja potvrđuju da je Tvrtko II uistinu bio haračar sultana Murata II. Taj ga je položaj primorao da se okrene Ugarskoj, što mu je proizvodilo dodatne probleme na osmanskoj Porti.

U proljeće 1428. godine u Dubrovniku se javljaju neke vijesti o aktivnostima Turaka.³⁷² Moguće je da su one bile u vezi s akcijama poduzimanim u odbrani utvrde Golubac od ugarske vojske. Dubrovčani su posebno upozoravali svoje poslanike kod Radosava Pavlovića da vode računa o svojoj sigurnosti i da javljaju sve vijesti o Turcima.³⁷³ Dubrovčani su također očekivali susret bosanskog kralja sa Žigmundom.³⁷⁴ Nešto kasnije su svojim poslanicima kod bosanskog kralja pisali da ne mogu vjerovati informacijama koje govore o tome da im vojvoda Isak nije naklonjen, te ih mole da im pišu sve novosti u slučaju da Turci krenu prema Bosni.³⁷⁵ Sukobe u Bosni nagovještava i podatak o dozvoli Vukašinu Zlatonosoviću da iz Dubrovnika izveze oružje.³⁷⁶

Da je Tvrtko nailazio na probleme prilikom izmirivanja svojih obaveza prema Turcima, pokazuje i slučaj iz 1430. godine. Bosanski kralj se početkom juna 1430. obratio Dubrovčanima s molbom da u njihovom gradu zamijeni svoje srebro, u vrijednosti od 30.000 dukata, za zlatne kovanice, pri čemu bi

³⁷¹ ANĐELIĆ, “Originalni dijelovi”, 353. Ovu povelju analizirao je i JAROSLAV ŠIDAK, “O autentičnosti i značenju jedne isprave bosanskog ‘djeda’ (1427)”, *Slovo* 15–16 (1965), 282–97.

³⁷² (11. mart 1428), Cons. Rog. sv. 4, f. 51v.

³⁷³ “Si ando in Bosna a questa vostra ambaxiada dateui a sentir per ogni via che vi sara possibile se delli Turchi auemo a fare alguna guardia o proudamento di qua per che sapete le nouvelle che a nessun di qua auanti el vostro partire et di tucto ne auisate per vostra lettera et de ogni nouvelle” (18. mart 1428), Lett. di Lev. sv. 10, f. 84.

³⁷⁴ (18. mart 1428), Cons. Rog. sv. 4, f. 52v; (18. mart 1428), Lett. di Lev. sv. 10, f. 84.

³⁷⁵ “Noi intendessimo per le vostre lettere che aui sentito che Isach non e nostro amico ... la qual cosa noi non credemo pero chel non ne a alguna raxon ma pur dateui asentire se alguna gente de Turchi vegnisse a via de Bosna et de questo et de ogni altre nouvelle che dogni parte potesse sentire ne date a saper per vostra lettera” (1. juni 1428), Lett. di Lev. sv. 10, f. 89v.

³⁷⁶ (9. april 1428), Cons. Rog. sv. 4, f. 52v.

prodajna cijena bila ista kao i ona u Veneciji. Oni su mu odgovorili da ne kuju zlatnu monetu, da su cijene srebra promjenjive i da se u Dubrovniku ne može skupiti dovoljna količina dukata, pa su mu predložili da srebro pošalje u Dubrovnik po nekom svom povjerljivom čovjeku, a oni bi o svom trošku pripremili naoružan brod na kojem bi potom srebro prevezli do Venecije gdje bi njihovi trgovci pomogli oko prodaje.³⁷⁷ Zbog ovakvog odgovora, Tvrtko je odlučio uputiti poslanika u Veneciju da pokuša što brže riješiti problem. Poslanik je trebao tražiti savjet i upozoriti Veneciju da ugarski kralj i osmanski car navoraju njegovoga gospodara da raskine svoje veze s Venecijom.³⁷⁸ Tek kada je dobio odgovor s kojim nije bio zadovoljan, poslanik je tražio od Republike da se kraljevo srebro zamjeni za 32.000 zlatnih dukata kako bi mogao povratiti neke svoje utvrde koje Turci drže u njegovom kraljevstvu. Mlečani su mu 5. septembra dali negativan odgovor.³⁷⁹ Kralj ipak nije odustajao od toga da svoje gradove povrati i otkloni osmansko prisustvo iz svoje zemlje. Do 29. oktobra 1430. je uspio zamijeniti srebro, ali po nepovoljnim uvjetima zbog čega je optuživao dubrovačke trgovce.³⁸⁰ U svakom slučaju, srebro je zamijenjeno, dukati skupljeni i po svoj prilici utvrde otkupljene. Teško je bez ikakvih izvornih pokazatelja iznijeti pretpostavku o kojim se utvrdama radilo, niti kada su ih Turci zaposjeli. Sve rečeno je nagovještavalo agresivniji period osmanske ekspanzije na račun Bosanskog kraljevstva.

Ovo je bio također posljednji zabilježeni službeni kontakt između Bosne i Venecije prije prekida u odnosima koji će trajati skoro čitavo naredno desetljeće. Niti su mletački poslanici dolazili u Bosnu, niti imamo sačuvanih slučajeva iz tog perioda da je bosanski kralj slao pisma u Veneciju.³⁸¹ Neće se puno pogriješiti ukoliko se zaključi da su za to bile presudne sultanove prijetnje i

³⁷⁷ (18. juni 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 160v–61.

³⁷⁸ (29. august 1430), LJUBIĆ, *Listine*, 9.44.

³⁷⁹ “Quoniam orator serenissimi regis Bossine videtur non bene contentari de responsione, quam sibi fecimus, et insuper requirit mutuo a nostro dominio ducat. 32 mille auri pro redimendo de manibus Turchorum aliqua eius castra, que sunt in illorum manibus in regno suo Bossine secundum certam compositionem, quam invicem habuerunt ... Ad partem autem mutui ducatorum 32000 summatur excusatio, quod non est nobis possibile posse complacere sue serenitati cum verbis et allegationibus ad materiam pertinentibus” (5. septembar 1430), LJUBIĆ, *Listine*, 9.45–46. KOVAČEVIĆ, “Prilog pitanju ranih bosansko-turskih odnosa”, 260, je pokazala da ovaj izvor ne može biti osnova za tvrdnje da su gradovi Hodidjed i Vrhbosna već 1428. ili 1429. godine bili u stalnoj vlasti Turaka, koje je zastupala starija historiofografija. СПРЕМИЊ, “Турски трибутари”, 36; ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 190; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 242.

³⁸⁰ (7. novembar 1430), Lett. di Lev. sv. 11, f. 40v–41.

³⁸¹ ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 192–93.

izvršeni pritisak na Tvrtka II, kao i njegove intenzivne veze s Ugarskom na koje je bio primoran zbog jačanja neprijatelja u državi.

Vojvoda Sandalj, vjerovatno na osnovu bogatog iskustva stečenog u osmanskim prijestolnim borbama početkom stoljeća, želio se osigurati tako što bi isposlovaio potvrdu svojih posjeda od osmanskog pretendenta Mustafe, tada zauzetog ratom protiv sultana Murata II. S tom se idejom obratio Mlečanima, koji su bili u dobrim odnosima s Mustafom, ali su ga oni odvratili od te kombinatorike upozoravajući ga da se može desiti da pretendent ne uspije osvojiti vlast, pa bi onda ta veza Sandalju mogla samo postati štetna.³⁸²

U junu 1427. Sandalj je poručio Mlečanima: “Vi vidite i čujete kakva vremena dolaze, posebno u našim stranama”. Zbog toga se želio osigurati i imati kuću u Veneciji.³⁸³ Tom njegovom zahtjevu je uskoro udovoljeno.³⁸⁴ Dodatni potezi osiguranja bili su potrebni i to lijepo ilustrira primjer trebinjskog kneza Radoja Ljubišića. On se, naime, Dubrovčanima obratio s molbom da se njemu i njegovoj obitelji obezbijedi sklonište od Turaka. Dubrovčani su dali vjeru njemu i njegovima, uz napomenu da se to pravo uskraćuje svima onima koji su se u prethodnom periodu svojim lošim postupcima ogriješili o Dubrovnik.³⁸⁵

* * *

Nastupala su za bosansku vlastelu teška vremena u kojima je bilo sve manje izgleda da se spasi čvrstog osmanskog stiska. Od vremena kada je herceg Hrvoje Vukčić 1414. iskoristio najamne odrede Turaka da mu pomognu u vraćanju izgubljenih posjeda do izbivanja Konavoskog rata prošlo je više od 15 godina. U tom periodu Turci su bili u prilici da primjenom ekstenzivnih osvajačkih metoda, utvrđivanih u prethodnom stoljeću, bosanskog vladara i vlastelu dovedu u ovisan položaj te da ih primoraju na plaćanje godišnjeg tributa.

Pored primjene diplomatskih pritisaka i ekonomskog izrabljivanja, najsigurniji način za demonstriranje dominacije predstavljale su uspješne vojne akcije. Napadi osmanske vojske na ugarska područja 1414. godine bili su ideal-

³⁸² (9. august 1425), LJUBIĆ, *Listine*, 9.5.

³⁸³ (28. juni 1427), VALENTINI, *Acta Albaniae Veneta*, 13.25–27.

³⁸⁴ (14. juni 1429), VALENTINI, *Acta Albaniae Veneta*, 13.153–54.

³⁸⁵ Usvojen je prijedlog: “Prima pars est de respondendo et scribendo literis Radoye Glubisich de dando fidem ex causa et occaxione Turchorum”, dalje nije usvojeno: “Prima pars est da dando fidem pro nunc suprascripto Radoye et domuy et familie sue occaxione suprascripta Tuecrorum [sic]”, usvojeno je: “Secunda pars est de scribendo sibi quod quilibet ex eis habet fidam exceptis illis qui illam amiserunt propter mala opera sua contra dominium Ragusii” (10. mart 1425), Cons. Rog. sv. 3, f. 241.

na prilika za širenje moći i utjecaja. Pored Hrvoja, osmansku pomoć su koristili i Mlečani. Oni su tada sa Žigmundom vodili rat za područja u Dalmaciji na koja su polagali pravo putem kupoprodajnog ugovora sklopljenog s Ladislavom Napuljskim.

Nakon kraće pauze napadi su nastavljeni i u 1415. godini. Indikativna je širina područja obuhvaćenog osmanskim akcijama – od Dalmacije do Furlanije, Štajerske i Ugarske. Rijetke su bile oblasti pošteđene akindžijskih pohoda. U želji da osujeti i spriječiti dalje osmansko napredovanje, kralj Žigmund, inače zauzet Koncilom u Konstanzu i drugim važnim pitanjima carske politike, poslao je ugarsku vojsku prema Bosni da napadne Turke. U sudaru monumentalnih proporcija, i ništa manje značajnog ishoda, Turci su u Lašvi nanijeli nesaagledive gubitke Ugrima. Tom bitkom nije poražena samo ugarska vojska nego je i ugarska politika prema Bosni uopće pretrpjela strašan poraz. Poslije 1415. Ugri više nisu bili vodeći faktor pritiska i njihovo mjesto zauzimaju Turci. Oni uspijevaju ojačati svoje pozicije i nametnuti obavezu plaćanja tributa pojedinim bosanskim velikašima. Ako su ispravne dubrovačke vijesti o tome da je i kralj Ostoja platio tribut kako bi bio pošteđen napada, onda je on u očima Turaka već bio njihov podanik, a njegova zemlja uključena u državni sistem Osmanskog carstva kao posjed koji drži njihov vazal na osnovu sporazuma sa sultanom ili njegovim predstavnikom. Mada suštinski to nije moralo odgovarati stvarnosti, Turci su na osnovu takvog posmatranja situacije sebi uzimali za pravo da se počnu sve češće miješati u unutrašnje bosanske stvari.

Nije se to odnosilo samo na međusobne odnose bosanskih velikaša, poput sukoba između Pavlovića i Kosača, kada je vojvoda Petar Pavlović izvukao deblji kraj, nego i na pitanje postavljanja bosanskih kraljeva. Svi sačuvani podaci upućuju na to da je Tvrtko II na prijestolju zamijenio Stjepana Ostojića uz osmansku pomoć. Unatoč tome, novi kralj se veoma brzo počeo približavati Veneciji nakon čega su uslijedili i novi akindžijski napadi. Da bi ublažio njihove posljedice i smanjio pritisak na svoju zemlju, Tvrtko II se odlučio povesti prougarsku politiku. Oslonac na Žigmunda možda je doveo do toga da se Tvrtko II mogao osjećati sigurnije na svom položaju, ali ga nije spasilo teškog tributa plaćanog Turcima jer su oni već do kraja treće decenije 15. stoljeća uspješno implementirali sistem ekonomskog iscrpljivanja Bosanskog kraljevstva. U narednom periodu su nastavili s oprobanom taktikom diplomatskog nadmudriavanja u intervalima između munjevitih vojnih akcija.

VI STEZANJE OMČE (1430–1443)

Problemi s kojima se suočavao kralj Tvrtko II u Bosni na početku četvrte decenije 15. stoljeća množili su se skoro na svakodnevnoj osnovi. Ako je to uopće bilo potrebno potvrđivati, onda je ishod Konavoskog rata nesumnjivo svima stavio do znanja kakvu su poziciju Turci nastojali izgraditi u Bosni. Osim toga, kraljevi sukobi sa Zlatonosovićima, zatim sa srpskim despotom oko Srebrenice, aktivnosti protukralja Radivoja i sve veća osmanska opasnost konačno su ga primorali da u ovom periodu još jednom svoje interese pokuša poistovjetiti s ugarskim. Tokom 1435. i 1436. godine on se nalazio uz kralja Žigmunda kada je razmatrana uloga Bosne u odbrambenim planovima Ugarskog kraljevstva. Premda je kralj Tvrtko II u tim pregovorima igrao određenu ulogu, oni nisu donijeli konkretne rezultate za njegovu državu. Kada su Turci nedugo potom ušli u srpsku prijestolnicu Smederevo 1439. godine, srpski despot prestao je biti “dobar štit za Ugarsku i Bosnu”, kako su to Dubrovčani jedne prilike istaknuli, i postao državnik bez države. Time je osmanska omča oko Bosne bila postavljena. Ostalo je samo da se izmakne stolica, ali je umjesto toga uslijedilo samo dodatno stezanje.

Svako svakog sapliće:

Početak Konavoskog rata (1430–1432)

Početak Konavoskog rata u proljeće 1430. godine predstavljao je izvor prve velike međunarodne diplomatske krize u koju su istovremeno bili uključeni i Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo.¹ Ovaj naizgled lokalni sukob, čije dimenzije ispočetka nisu naslućivale pokretanje “najvećih hijerarhija na

¹ Pitanje ovog rata tretirano je u skoro svakoj sintezi bosanske historije. I dalje je kao polazište nezaobilazna rasprava ĆIRO TRUHELKA, “Konavôski rat (1430–1433). Historička studija po spomenicima dubrovačke arhive”, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 29 (1917), 145–211.

tako malom prostoru”,² ponudio je Turcima novu priliku za posredovanje i širenje utjecaja u Bosni. Posebno je tada došla do izraza njihova “arbitarska uloga u odnosima između kralja i vlastele, ali i između Bosne i Ugarske”.³ Osmansko držanje prema zaraćenim stranama bilo je odlučno za određivanje cjelokupne političke orijentacije.⁴ Sagledano u tadašnjim parametrima osmansko posredovanje u ovom ratu niskoga intenziteta predstavljalo je vrhunac diplomatske strategije. Ostavljajući suparnike da se, uz njihovu arbitražu, međusobno iscrpljuju, Turci su učvršćivali vlastite pozicije i čekali da im bosanska “jabuka razdora” sama padne u ruke.

Povod za izbijanje rata ležao je u problemima nastalim prilikom teritorijalnog širenja Dubrovnika na područja pod bosanskom vlašću.⁵ Dubrovačka nastojanja oko dobijanja plodne župe Konavle sezala su duboko u prošlost, djelimično su bila riješena kupovinom jednog dijela zemljišta od vojvode Sandalja Hranića 1419. godine i izgledalo je da će se cijelo pitanje zatvoriti otkupom ostatka župe od njenog vlasnika vojvode Radosava Pavlovića. Pregovori o kupoprodaji Radosavljevog dijela Konavala s Cavtatom i Obodom nisu tekli bez problema.⁶ Konačno su privedeni kraju izdavanjem svečane povelje 31. decembra 1426.⁷

Trzavice u odnosima između Dubrovnika i Radosava, koji izgleda od početka nije bio zadovoljan učinjenom prodajom, pojavile su se još 1428. godine kada je bosanski vojvoda zaustavio jedan dubrovački karavan. Protestirajući protiv takvog poteza, oni su navodili da se takvim metodama nisu služili ni

² KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 298.

³ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 242.

⁴ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 49; ТРУНЕЛКА, “Konavôski rat”, 145.

⁵ O nastojanjima Dubrovčana da dobiju Konavle, vidi: РАДОСЛАВ ГРУЈИЋ, “Конавли под разним господарима од XII до XV века”, *Споменик СКА* 66 (1926), 1–121; ZDENKA JANEKOVIĆ, “Stjecanje Konavala: Antička tradicija i mit u službi diplomatije”, u: *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti 1*, Dubrovnik, 1998, 31–45; ESAD KURTOVIĆ, “Motivi Sandaljeve prodaje Konavala Dubrovčanima”, *Anali* 38 (2000), 103–20; НИКО КАРЕТАНИЋ, *Konavle u XV stoljeću*, Gruda, 2011.

⁶ O tome vidi rad bez znanstvenog aparata: ВЛАДИМИР ЂОРОВИЋ, “Како је војвода Радослав Павловић продавао Дубровчанима Конавље (1423–1427.)”, *Годишњица Николе Чутића* 26 (1927), 73–109. Usp. РАВО ЖИВКОВИЋ, “Ustupanje Konavala Dubrovčanima”, u: *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti 1*, Dubrovnik, 1998, 88–98.

⁷ (31. decembar 1426), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1, 592–606, s pogrešnom godinom. Prodajna cijena iznosila je 13.000 dukata i godišnji dohodak od 600 perpera. Taj dohodak Dubrovčani nisu bili dužni davati u onim prilikama kada bi protiv Dubrovnika zaratili Radosav ili neko od njegovih nasljednika, ili pak bosanski kralj ili osmanski sultan. ТРУНЕЛКА, “Konavôski rat”, 148.

Turci.⁸ To je bio tek jedan od mnogih i uobičajenih problema te se razvijanje nekog šireg sukoba nije moglo naslutiti u tom trenutku. Štaviše, do privremenog poboljšanja odnosa došlo je početkom 1429. kada je u martu Radosav Dubrovčanima potvrdio ranije izdane povelje. Osim toga, upozorio ih je na prijetnje vojvode Isaka te im je predlagao da bi osmanskog krajišnika bilo dobro oraspoložiti poklonima.⁹

Međutim, u drugoj polovini 1429. godine oživljeni su stari problemi. Ovaj put se vojvoda Radosav žalio da Dubrovčani na svojoj zemlji primaju njegove odbjegle kmetove.¹⁰ Nisu mu se dopadali ni dubrovački planovi da na njegovoj bivšoj teritoriji naprave jedno utvrđenje s namjerom da u odbrambenom smislu funkcionira kao Ston na Pelješcu. Najpogodniji za takav projekat bio je Cavtat te su ga Dubrovčani željeli odvojiti od ostatka kopna kopanjem kanala na tankoj prevlaci čime bi grad faktički pretvorili u lako branjivi otok.¹¹ Takav postupak Dubrovčana bio je dovoljan Radosavu Pavloviću kao povod i izgovor za otpočinjanje rata. Uskoro je vratio Dubrovčanima sve povelje čime je i na simboličan i uobičajen način označio prekid svih veza i početak sukoba.¹²

Pošto što su njegovi ljudi počeli napadati dubrovački teritorij, Dubrovčani su najprije pokušali problem riješiti direktno s vojvodom Radosavom. Mogli su se pravdati da na tom području koje im je on prodao imaju pravo činiti šta žele te da kanal kopaju radi sigurnosti Konavljana jer će se ubuduće tu moći sklanjati u slučaju nevolje.¹³ Pošto nisu imali uspjeha u neposrednom obraćanju vojvodi, odlučili su pokrenuti širu diplomatsku akciju. Uputili su 27. aprila 1430. poslanike bosanskom kralju i vojvodi Sandalju Hraniću.¹⁴ Posebno im je bilo stalo do toga da na svoju stranu privuku bosanskog vladara te da ga zainteresiraju za vojnu akciju. Navodili su mu da je Radosav svojim postupcima prekinuo mir između Bosne i Dubrovnika, te da bi trebalo kazniti “tu zmiju koja truje čitavu Bosnu i ujeda sav svijet, koja svakoga gazi a nije nikomu vjerna, nikomu prijatelj ni samom sebi”. Kralju su tvrdili da Turci neće pružiti podršku Radosavu, jer su u miru s Ugarskom, te da bi trebalo napasti grad Borač. Smatrali su da bi Borač pao za 10 dana, a uskoro za njim i ostale utvrde.¹⁵

⁸ (18. mart 1428), Lett. di Lev. sv. 10 f. 82.

⁹ БИРКОВИЋ, *Историја*, 262; ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 139.

¹⁰ (8. oktobar 1429), Cons. Rog. sv. 4, f. 119.

¹¹ BARIŠA KREKIĆ, “Dva priloga bosanskoj istoriji prve polovine petnaestog vijeka”, *Godišnjak Društva istoričara BiH* 37 (1986), 138.

¹² ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 140.

¹³ TRUHELKA, “Konavôski rat”, 150.

¹⁴ (27. april 1430), Cons. Rog. sv. 4, f. 149v–50.

¹⁵ (30. april 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 111–13.

Vojvoda Sandalj je pokazao početnu spremnost da pregovara s kraljem i vlastelom o dubrovačkom zahtjevu da knez Grgur Nikolić stupi u sukob na njihovoj strani,¹⁶ ali je bio ograničen zbog svog odnosa s Turcima. Tvrdio je da mu je bilo potrebno njihovo odobrenje za ulazak u rat, te je tražio od Dubrovčana da zbog toga posreduju kod sultana.¹⁷ Vojvoda je, držeći se u početku neutralne pozicije, prvenstveno vodio računa o svojim interesima.¹⁸

Obzir prema sultanu kočio je i akciju bosanskog kralja jer ni on bez njegove suglasnosti nije smio ništa poduzimati. Zapravo, sve tri glavne karike bosanske politike, i Tvrtko, i Sandalj, i Radosav, stajali su u posebnom odnosu prema Turcima gdje je jedan nepromišljen potez bio dovoljan da ih kompromitira i ugrozi do tada izgrađene pozicije. Iskusni i upućeni Dubrovčani su bili svjesni da se “bez sudjelovanja Turaka više nije mogao zamisliti ni najmanji korak u pravcu rješavanja konflikta”,¹⁹ pa su u svojim pismima i kralju i Sandalju navodili da su radi uništenja Radosava Pavlovića spremni povezati se “sa sultanom i ma s kim drugo” i da će na tome raditi “ako treba i pomoću Turčina”.²⁰

Upravo su zbog toga Dubrovčani nastojali Radosavljeve postupke predstaviti u širem kontekstu kao napad sultanovog vazala na podanike ugarskog kralja, čime je pogazio i prekršio trogodišnje primirje sklopljeno u proljeće 1429.²¹ Dubrovčani su se obratili Žigmundu, “svojoj jedinjoj nadi”, žaleći se na “patarena” Radosava, “najvećeg neprijatelja katoličanstva u ovim krajevima”, jer je bez povoda nasilno ušao na njihove posjede.²² Kako nisu bili u stanju da mu se suprotstave, molili su kralja da pošalje Matka Talovca iz Srebrenika da udari na Radosavljeve posjede i primora ga na povlačenje. Osim toga, Dubrovčani su svog sizerena molili da za njih intervenira i kod despota Đurđa, kralja Tvrtka II i vojvode Sandalja.²³ Pisali su i Matku Talovcu da ih podrži kod Žigmunda te da ga nagovori da uputi svog poslanika sultanu.²⁴

Dubrovčani su sve svoje nade polagali na reakciju susjeda ali one nisu išle očekivanim tokom. Zbog toga je dubrovačka vlada morala ponovo 11. maja slati pisma Žigmundu s molbom da intervenira vojno i da pošalje svoje ljude despotu, bosanskom kralju, vojvodi Sandalju i sultanu. Uzdale su se da će sul-

¹⁶ (30. april 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 113–16.

¹⁷ (9. maj 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 127v–29.

¹⁸ KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 302

¹⁹ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 243

²⁰ (9. maj 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 127v–29; IORGA, *Notes et extraits*, 2.271.

²¹ БИРКОВИЋ, *Историја*, 263; БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 50.

²² (30. april 1430), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 336–37.

²³ (30. april 1430), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 337.

²⁴ (30. april 1430), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 340.

tanov utjecaj biti presudan da kralja Tvrtka i druge bosanske velikaše okrene protiv Radosava, koji je za njih bio “nequissimo patarino, catholice fidei flagello”, te da će ugarski kralj i osmanski sultan zajednički vojno intervenirati zato što je narušen postojeći mir.²⁵

Ono što je pored manjka osmanskog odobrenja otežavalo konkretnu akciju bosanske gospode jeste to da savez protiv Radosava i nije bio izvorno bosansko polazište. Kralj je dubrovačkim poslanicima tvrdio da se prije ulaska u taj savez trebao savjetovati s vojvodama Sandaljem Hranićem i Vukašinom Zlatonosovićem.²⁶ Neki su predstavnici bosanske političke scene pokazivali sklonost prema vojnom rješenju, ali jedinstvo nije bilo jednostavno postići. Dubrovčani su računali na iskustvo svog prvog susjeda, vojvode Sandalja, u odnosima s Turcima i od njega su mogli očekivati konkretan savjet. On im je predložio provizornu financijsku konstrukciju neophodnu za postizanje određenih ciljeva, kako za podmićivanje službenika na Porti, tako i za troškove njegove vojske. Sandalj je očekivao da će ih sultanova dozvola da zajednički zarate protiv Radosava koštati 6.000 dukata. On je bio spreman platiti jednu trećinu, dok su Dubrovčani trebali izmiriti ostatak,²⁷ ali je ta solucija uskoro zaboravljena jer su je pretekli drugi događaji.

Razočarani manjkom opipljive pomoći, Dubrovčani su krajem maja mjeseca ponovo pisali bosanskom kralju zahtijevajući da čvršće nastupi prema svom podaniku, da ga primora da prekine s neprijateljstvima i nanošenjem štete svima u Bosni. Predlagali su mu da stupe u zajedničku ligu protiv Radosava, te da će, ukoliko im se on ne pridruži, biti primorani uputiti svoje poslanstvo sultanu.²⁸ Dubrovčani su isprva izbjegavali direktne kontakte s Portom, u strahu da ne dođu u obavezu plaćanja harača, ali i da smanje eventualne izdatke neophodne za postizanje svojih ciljeva na Porti. Zbog toga su se trudili da drugi kod sultana interveniraju u njihovu korist.²⁹

²⁵ (11. maj 1430), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 342. Usp. DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, “Profani teror – sveta retorika (Kako je vojvoda Radoslav Pavlović postao opaki pataren, bič katoličke vjere)”, *Spomenica akademika Marka Šunjića*, Sarajevo, 2010, 103–60.

²⁶ (13. maj 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 131v.

²⁷ (13. maj 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 133.

²⁸ (27. maj 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 139–41v.

²⁹ Iz kasnijeg vremena postoje primjeri u kojima se Dubrovčani pravdaju da neće upućivati svoje ljude na Portu izuzev ako ih na to ne natjera velika nevolja. TRUHELKA, “Konavôski rat”, 165; БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 51.

Borba za naklonost Porte

Dok su Dubrovčani radili sve što su mogli na diplomatskom planu da stvore savez usmjeren protiv Radosava, njihov ogorčeni protivnik nije sjedio skrštenih ruku. Za razliku od Dubrovčana, on nije prezao od veza sa sultanom te je prvi posegnuo za uplitanjem Turaka u sukob. Još krajem maja poslao je svog čovjeka Ostoju Paštrovića na Portu kako bi pokušao od sultana obezbijediti podršku.³⁰ Ove vijesti su u Dubrovnik stigle prvih dana mjeseca juna preko jednog dubrovačkog trgovca iz Jedrena. Pročulo se, naime, da je Ostoja potrošio 3.000 dukata mita dok ga veziri nisu saslušali, te da su mu, nakon što je izložio svoj slučaj, odgovorili da se u taj spor ne mogu miješati jer je trenutno na snazi mir s Ugarskom, da sultan poštuje ugarskog kralja kao oca i da ne namjerava učiniti ništa što bi taj mir prekršilo.³¹ Ovu su situaciju Dubrovčani nastojali iskoristiti da bosanskog kralja dodatno okrenu protiv vojvode Radosava tako što su mu poručili da je Ostoja Paštrović obilazio sultanov dvor podstičući ga da napadne kralja Tvrtka II i Sandalja. Kao reakciju na to, kralj je početkom juna 1430. na Radosavljev dvor uputio svog čovjeka Ivaniša Gojšića s dvojicom predstavnika Crkve bosanske koji su trebali vojvodi prenijeti prijekore zbog učinjenih djela.³² Radosav je navodno kraljevim poslanicima izrazio žaljenje zbog rata ističući da je odobrenje za otpočinjanje sukoba imao od vojvode Isaka. S ovim informacijama je bosanski kralj savjetovao Dubrovčanima da se obrate skopskom krajišniku i da od njega zatraže posredovanje.³³

Uskoro se u Dubrovniku saznalo da su poslanici bosanskog kralja i velikaša stigli na Portu. Oni su svoje gospodare mogli informirati da je Ostoja Paštrović uistinu radio na tome da nagovori Isaka da pomogne Radosavu. Kasnije se saznalo da vojvoda Isak uopće nije želio primiti Ostoju, niti s njim razgovarati.³⁴

U prilog dubrovačkim interesima išla je i okolnost da je Žigmund odlučio uputiti svog poslanika na osmanski dvor.³⁵ Dubrovčani su naredili svojim trgovcima u Novom Brdu da se na Porti sastanu sa Žigmundovim izaslanikom te da ga detaljno obavijeste o njihovom sukobu s Radosavom kako bi on mogao

³⁰ О пјему: БУРО ТОШИЋ, "Остоја Паштровић – трагом једног контроверзног дипломате", *Истраживања* 20 (2009), 257–66.

³¹ Vidi pisma dubrovačkim poslanicima kod bosanskog kralja i kod Sandalja: (3. juni 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 143v–44v, 145–46.

³² (3. juni 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 143v–44v.

³³ (8. juni 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 149v.

³⁴ (18. juni 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 160v.

³⁵ (20. juni 1430), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 347.

od sultana tražiti da vojno intervenira protiv bosanskog vojvode.³⁶ Trebalo je nastojati da sultan pošalje svog sklava kralju Tvrtku, vojvodi Sandalju, ostaloj bosanskoj gospodi i despotu Đurđu te da im naredi da napadnu Radosava. Kao dodatni argument za sultanovu akciju navodili su da je Radosav održavao veze s Kotorom i Venecijom, neprijateljima Turaka. Taj Dubrovčanin nipošto nije smio istupiti pred sultana, nego mu je zadatak bio samo da djeluje na ugarskog poslanika te da sazna šta na Porti rade poslanici kralja Tvrtka i Sandalja.³⁷

Uskoro je u Dubrovnik stiglo i Žigmundovo pismo za kralja Tvrtka. Dubrovačkom poslaniku na bosanskom dvoru savjetovano je da Tvrtku zahvali na tome što je uputio poslanike Turcima te da izrazi zadovoljstvo zbog dobrih odnosa sa Žigmundom.³⁸

Prividni debakl Ostoje Paštrovića na Porti utjecao je na naredne poteze svih aktera. Posebno je Sandalj preuzeo inicijativu da se konačno uspostavi liga protiv Radosava. Predlagao je da Turci budu vezani za saveznike, te da se kao garanti budućeg mira s Radosavom pojave kralj, Sandalj Hranić, te vojvode Vukašin Zlatonosović iz Usore i Juraj Vojsalić iz Donjih kraja.³⁹ Ideja je bila da se posjedi Radosava Pavlovića kupe za ukupno 70.000 dukata. Od toga je trebao kralj Tvrtko II osigurati 40.000, Dubrovčani 20.000, a Sandalj 10.000 dukata.⁴⁰ Kako bi isposlovali dopuštenje od Turaka za ovu transakciju, Dubrovčani su bili dužni dati 6.000, a Sandalj 3.000 dukata.⁴¹

Vojvoda Radosav je također nastojao raditi na izmirenju s Dubrovnikom preko bosanskog kralja. Tvrtko II je Dubrovčane upoznao s vojvodinim uvjetima za mir, ali Dubrovčani nisu mogli na to pristati s obzirom na to da su kod sultana već bili pokrenuli pitanje dozvole za kupovinu posjeda Radosava Pavlovića i vođenje rata do konačnog uništenja ovog bosanskog vojvode. Molili su kralja da ne odustaje od dogovorenih planova.⁴²

Izgleda da Tvrtko II Radosavu nije dao nikakvo čvrsto obećanje da će mu pomoći. Na njegov dvor je uskoro trebao doći poslanik ugarskog kralja, a Dubrovčani su mu javljali da su se njegovi i ugarski poslanici sastali na Porti.⁴³ I krajem jula Dubrovčani su slali informacije na kraljevski dvor u Bosni.⁴⁴ Od

³⁶ (18. juni 1430), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 343–45.

³⁷ (18. juni 1430), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 345–46.

³⁸ (15. juni 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 168.

³⁹ (10. juni 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 152.

⁴⁰ (20. juni 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 167; (14. juli 1430), ISTO, f. 181–81v.

⁴¹ (10. juni 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 151.

⁴² (14. juni 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 155v–56.

⁴³ (26. juni 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 171v–72.

⁴⁴ (29. juli 1430), Cons. Rog. sv. 4, f. 206.

tamo su saznali da je i bosanski poslanik o svemu obavijestio sultana te da je sultan uskoro namjeravao u Dubrovnik poslati svog sklava. Dubrovčani su željeli da se pored sultanovog čovjeka u Dubrovniku nađu i poslanici vojvode Sandalja i bosanskog kralja kako bi skupa procijenili cijelo pitanje i utvrdili istinitost Radosavljevih optužbi na račun Dubrovčana.⁴⁵ Predstavnici Dubrovnika su posebno nastojali da u razgovorima s Turcima obezbijede sudjelovanje bosanskog kralja jer su se bojali da bi i oni sami mogli postati sultanovi podanici.⁴⁶ Čini se da je i Tvrtko II strahovao od eventualnih smetnji s Turcima koje je vojvoda Radosav bio uvukao u rješavanje problema, te da bi u eventualnim solucijama mogao izgubiti jedan dio teritorija svoga kraljevstva. Stoga nije pristajao na formiranje lige i nije se uspio dogovoriti s vojvodom Sandaljem.⁴⁷

Sultanovo posredovanje u Dubrovniku

U međuvremenu je na inicijativu despota Đurđa Brankovića sultan Murat zadužio svog subašu Karadžu sa zadatkom da ispita cjelokupnu situaciju.⁴⁸ On je prvo svratio na dvor vojvode Radosava, a zatim je pošao i prema Dubrovniku gdje je trebao iznijeti sultanovu poziciju i pokušati iznaći kraj nesporazumima.⁴⁹ Dubrovčani su se trudili osmanskog poslanika dočekati svečano, kako je pristojalo njegovom položaju.⁵⁰ Nastojali su da im kralj Tvrtko II i vojvoda Sandalj također upute svoje ljude kako bi svi u isto vrijeme bili prisutni u njihovom gradu čime bi rješenje problema bilo temeljitije.⁵¹ Karadža je u Dubrovnik stigao 20. augusta gdje je odsjeo u kneževom dvoru. On je donio sultanovo pismo, sastavljeno u Jedrenima 10. jula, pročitano u prisustvu Sandaljevog poslanika i poslanika Radosava Pavlovića.⁵² Držeći Radosavljevu stranu, sultan je Dubrovčanima zamjerao što podižu grad “**НА МОМЪ ВЕРНОМЪ И ПРЕПОЧТЕННОМЪ МИ ВОЕВОДЪ РАДОСЛАВЪ ЗЕМЛЮ**”, što su mu “**ЛОЗИГА ИССЕКЛИ И ЖИТА ЗАТРИЛИ И ИНЪ ВЕЛИКЪ ЧТЕТЪ СЧИНИЛИ**”. Time su povrijedili i njegova prava jer je on “njegov čovjek” i plaća mu “danak”, pa im je naredio da njegovom

⁴⁵ (1–2. august 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 187–88v.

⁴⁶ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 147–48.

⁴⁷ KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 310–11.

⁴⁸ О томе: ВЛАДИМИР ЂОРОВИЋ, “Деспот Ђурађ Бранковић према Конавоском рату”, *Глас СКА* 90 (1923), 26–39.

⁴⁹ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 52.

⁵⁰ (12. august 1430), Cons. Rog. sv. 4, f. 216.

⁵¹ (12. august 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 191v–92v. Vojvoda Sandalj je pristao poslati svoga čovjeka, a kralj je to odbio. ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 150.

⁵² (24. august 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 200.

podaniku nadoknade štetu i vrate Sokol sa založenim zemljama. Sultan im je spočitao i to što mu do tada nisu poslali svoje ljude da se “upoznaju” iako “**ПО ВСЕХ МОАХ ЗЕМЛІАХ ХОДИТЕ ТЕР ТРЪГЪДЕТЕ И ЦЮ ВИ К ПОТРЕБНО УДЪ МОШ ЗЕМЛЮ СВЕ ИМАТЕ**”. Sultan im je čak prijetio da će, ukoliko ne pošalju svoje poslanike “**ДА СЕ СТАНЕ СЪ БОЕВОДЕ РАДОСАВА ЛЮДИ УЧИ НА УЧИ**”, poslati veliku vojsku da napadne Dubrovnik, “**ЗАПАЛЕ ЗЕМЛЮ, ЦЮ Е НА ДВОРЪ ИЗ ГРАД(А) И ДА ВИ ПОСЕКЪТ УВОКЕ ВСЕ, ПАЧЕ И ДА ЗАТВОРЕ И ГРАДЪ**”.⁵³ Dakle, i pored svih intervencija kralja Tvrtka, vojvode Sandalja, despota Đurđa i kralja Žigmunda, sultan Murat je i dalje želio da pred njega istupe poslanici i Dubrovnik i Radosava kako bi mogao objektivno ocijeniti ko je od njih upravu. Radosavljevi postupci su mu pružili savršen izgovor da izvrši pritisak na Dubrovčane.

Neosnovanost optužbi protiv Dubrovnika bilo je veoma jednostavno provjeriti uvidom u dostupne izvorne primjerke povelja, čime su oborili sve dobro raspoloženje prema Radosavu koje je moglo postojati kod sultanovog čovjeka.⁵⁴ Kasnije su svom poslaniku kod bosanskog kralja tvrdili da je svojim optužbama, kao i svi ostali opaki ljudi, “u nakani da se prekrsti, vlastitim palcem iskopaо око” te da je “lijevom rukom odsjekao desnu”.⁵⁵ Kad se uvjerio u ispravnost dubrovačke pozicije, Karadža je naredio obustavu neprijateljstava i primirje do Božića.⁵⁶ Osim toga, Dubrovčanima je savjetovao da upute svoje ljude na Portu, obećavši im da od njih neće biti tražen harač.⁵⁷ Pošto su smatrali da imaju čistu situaciju i da više nije bilo potrebno odlagati, Dubrovčani su konačno odlučili uputiti svoje poslanstvo s poklonima na Portu.⁵⁸ Posebno je bila bitna uloga vojvode Sandalja koji je nizom korisnih savjeta pomagao Dubrovčanima.⁵⁹ Oni nisu željeli donositi nikakvu odluku o izboru poklona za sultana dok se nisu posavjetovali sa Sandaljem.⁶⁰ Taj primjer pokazuje da je Sandalj bio upoznat s protokolom na osmanskome dvoru te dobro upućen u to u kakvim poklonima je uživala osmanska gospoda.

⁵³ (10. juli 1430), TRUHELKA, “Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive”, 4–5. U STOЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.227–28, naveden je dokument s pogrešnim datumom.

⁵⁴ (24. august 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 200.

⁵⁵ (25. august 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 201v.

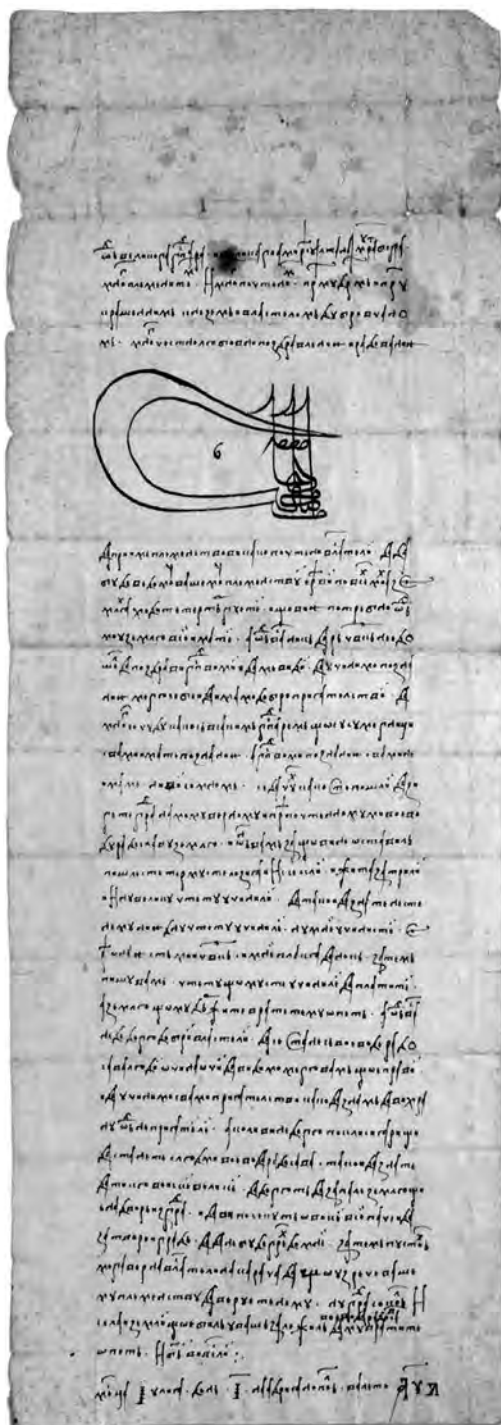
⁵⁶ (9. septembar 1430), Cons. Rog. sv. 4, f. 231v.

⁵⁷ (24. august 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 199v, 200v.

⁵⁸ Odluka je donesena još početkom augusta, (8. august 1430), Cons. Rog. sv. 4, f. 211v–12v.

⁵⁹ KURTOVIĆ, *Veliki vojvoda bosanski*, 314.

⁶⁰ (8. august 1430), Cons. Rog. sv. 4, f. 212v; (16. august 1430), ISTO, f. 218v–19v. O darovima vidi: TRUHELKA, “Konavôski rat”, 176.

*Pismo sultana Murata II upućeno Dubrovčanima 10. jula 1430. godine
(Državni arhiv u Dubrovniku, Diplomata et acta, St. 811)*

Dubrovački poslanici na Porti

Nakon pripreme skupocjenih poklona u srebrenini i tkaninama, dubrovački poslanici mogli su na Portu krenuti skupa s Karadžom 13. septembra s 10 jahaćih i 16 tovarnih konja.⁶¹ Oni su se na svom putu kraće vrijeme zadržali da ispitaju kakvu je štetu Radosav nanio dubrovačkoj teritoriji, te su svratili kod Sandalja da ga mole da im se pridruži i njegov poslanik. Dubrovčani su nastojali Karadžu nagovoriti da se sastanu s Radosavom u Breznici, Prijepolju ili Prištini. Kasnije je bilo predviđeno da putuju do vojvode Isaka ili njegovih sinova kako bi tražili određene carinske olakšice za svoje trgovce.⁶²

Dolazak osmanskog poslanika i njegovo zajedničko istupanje s vojvodom Radosavom u Dubrovniku nije odgovaralo bosanskom kralju. On nipošto nije imao namjeru da se na takav način rješavaju pitanja između Bosne i Dubrovnika, pa su ga Dubrovčani nastojali preko Sandalja nagovoriti da pošalje zajedničko poslanstvo sultanu kako bi isposlovali dopuštenje za vojne akcije protiv Radosava.⁶³ Kralj je bio zauzet rješavanjem problema na drugoj strani svoga kraljevstva i nije namjeravao svoje ljude upućivati sultanu. Upravo se u august 1430. godine datiraju prvi problemi koji će rezultirati njegovom kaznenom ekspedicijom u novembru protiv usorskog vlastelinskog roda Zlatonosovića.⁶⁴ Ta su dešavanja ostavila svoj trag na relaciji između kralja i vojvode Sandalja, ali i u odnosu Tvrtka II prema Dubrovniku.⁶⁵ Postalo je izvjesno da će se naizgled lokalni ili interni bosanski problem rješavati samo uz posredovanje Turaka i to onako kako oni odrede.⁶⁶

Tvrtko II je čak nastojao omesti polazak dubrovačkih poslanika na Portu te ih je molio da se taj posao odgodi dok se njegovi ljudi ne vrate od sultana, ali

⁶¹ TRUHELKA, "Konavòski rat", 180

⁶² (13. septembar 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 209v–10.

⁶³ (14. august 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 193–94.

⁶⁴ Vojvoda Vukašin Zlatonosović je u julu Dubrovčanima predlagao da se u savez protiv Radosava uključi i srpski despot, o čemu su Dubrovčani izvijestili vojvodu Sandalja. (1. august 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 187. Možda je to bio jedan od razloga za kraljevo razračunavanje s usorskom porodicom. Već krajem augusta Dubrovčani pišu ponovo Sandalju moleći ga da prenese njihovo izvinjenje kralju i Vukašinu što su uputili poslanike na Portu, (24. august 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 199v. Tvrtko II je na pohod protiv Zlatonosovića krenuo u novembru, (16. novembar 1430), Cons. Rog. 4, f. 246. Izgleda da je kraljeva akcija bila brza i učinkovita, (22. novembar 1430), Lett. di Lev. sv. 11, f. 10. Vidi također: ŽIVKOVIĆ, "Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići", 160–61; ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 150.

⁶⁵ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 440–41.

⁶⁶ Iz ovog vremena datira Tvrtkova informacija da ga ugarski kralj i osmanski sultan nagovaraju da raskine svoje veze s Venecijom. (29. august 1430), LJUBIĆ, *Listine*, 9.44–45.

Dubrovčani nisu mogli čekati. Upozorili su kralja da je on u svim dotadašnjim pregovorima dugo oklijevao, da su zbog toga bili na velikim troškovima i da ih turski poslanik ne želi duže čekati.⁶⁷ Kasnije se ispostavilo da su Dubrovčani bili upravu što su brzo reagirali i da ništa ne bi dobili da su kojim slučajem sačekali povratak kraljevih poslanika s Porte. Kralj Tvrtko II im je 23. septembra javio da njegovi ljudi nisu uspjeli od sultana isposlovati otkup zemalja Radosava Pavlovića.⁶⁸

Slanje ljudi na Portu trebalo je opravdati i kod kralja Žigmunda pa su mu Dubrovčani još 31. augusta 1430. uputili pismo sa zahvalom zbog toga što je poslao glasnike bosanskom kralju i sultanu. Isticali su da je sporost ugarskog poslanika dala dovoljno vremena vojvodi Radosavu da na Porti izloži svoju stranu zbog čega im je sultan naredio da vrate Konavle i upute svoje ljude na Portu. Oni su to učinili teška srca, ali pod pritiskom, nadajući se da će tamo još uvijek zateći ugarskog poslanika.⁶⁹

U svojim uputama za poslanike osmanskog caru, Dubrovčani su trebali tražiti odštetu, a kako Radosav nije imao čime da ih isplati, jer su potrošili više od 50.000 dukata, trebao im je uz potvrdu bosanskog kralja i Sandalja predati Vrm s Klobukom, oblast Bileće i Trebinje s Lugom. Ovaj zahtjev je daleko premašivao sve ono o čemu su se dogovarali s Tvrtkom i Sandaljem te su poslanici o tome trebali javno i tajno govoriti s vezirima uz obećanje nagrade od 20.000 dukata čim dobiju tražene posjede. Minimum onoga što su zahtjevali bilo je Trebinje s Lugom. Ukoliko ne pristane zemlje predati mirnim putem, Radosava je na sve trebalo prisiliti ratom. Dubrovčani su očekivali od sultana da primora bosanskog kralja i Sandalja da priznaju i pismeno potvrde ustupanje zemljišta. To im je trebao zapovjediti osmanski sklav. Dubrovčani su bili spremni i da im se na Porti prigovori da im je Radosav bez osmanskog dopuštenja prodao carevu zemlju, a na to su trebali odgovoriti da oni nisu tobože znali u kakvim je on odnosima s Portom, te da je krivica ipak njegova što je zemlju prodao, a ne njihova što su je kupili.⁷⁰

Dubrovački poslanici su početkom oktobra bili u Skoplju gdje ih je vojvoda Isak uobičajeno primio, ali im bez Portinog dopuštenja nije mogao izaći u susret u pogledu njihovog zahtjeva za carinskim olakšicama. On im je također poručio da ne očekuju da će kod sultana naići na raspoloženje za prodaju

⁶⁷ (1. septembar 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 204.

⁶⁸ (23. septembar 1430), Lett. di Lev. sv. 11, f. 4.

⁶⁹ (31. august 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 204v, 190 [dokument odvojen zbog novog uveza sve-ske]. THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 349–50.

⁷⁰ (15. septembar 1430), Lett. di Lev. sv. 10, f. 215.

Radosavljevih zemalja ako značajno ne povećaju ponudenu sumu za otkup.⁷¹ Nastavljajući svoj put prema Porti, Dubrovčani su 22. oktobra stigli u Plovdiv. Tamo su pronašli sultana ali im je on savjetovao da ga kroz osam dana sačekaju u Jedrenima. U Dubrovnik su javljali da su za njima na Portu došli i poslanici Sandalja i bosanskog kralja Tvrtka, te je bilo važno saznati šta traže pošto očigledno nisu bili u dogovoru s Dubrovčanima.⁷²

Na Porti su Dubrovčani uspjeli dokazati da su Radosavljeve optužbe neosnovane, te da su povelje na koje se pozivao krivotvorene. Boraveći na sultanovom dvoru, dubrovački poslanici su, “stavljajući na kocku odnose sa Žigmundom”, intenzivno radili za interes svoje Republike.⁷³ Njihova misija rezultirala je izdavanjem sultanove povelje 6. decembra 1430. u Jedrenima. Murat II je na tri jezika naredio “*да никто не смие ѡд сѡсиедѣ нихъ ближнихъ али далечнихъ ... да им кою чтетѣ ѡчини али које размире ѡ землѣ им*” te da dubrovački trgovci “*хѡде слободно по свои землѣ госпоцтва ми и да си чине трѣгъ закономъ, кѡдѣ ѡсхѡде по западнихъ и по источнихъ странахъ и по сѡхѣ и по морѣ, ѡ србинѣ, ѡ арпанасѣ, ѡ боснѣ и по ѡнехъ землѣхъ и градовехъ и жѡпахъ госпоцтва ми, кои сѡ ѡ повели госпоцтва ми*”.⁷⁴ Ako je poslije svega izloženog bila potrebna dodatna potvrda da je sultan Bosnu smatrao svojom zemljom, na kojoj je mogao određivati političke, trgovačke i ekonomske uvjete, navedeni dokument predstavlja upravo taj krunski dokaz. Od ovoga je upravo i kralj strahovao, i na djelu su se pokazale posljedice Konavoskog rata i prije nego je on bio okončan.

Nova diplomatska misija Porte u Dubrovniku: Ko je s kim a protiv koga?

Sultanova povelja je širom otvorila vrata osmanskom posredovanju u Konavoskom ratu. Murat II je odmah naredio da njegov poslanik, haznadar Ali-beg, skupa s poslanikom ugarskog kralja pođe prema Dubrovniku i još jednom sve potanko ispita nakon čega bi mogli Konavle predati Dubrovniku.⁷⁵ O ovome su Dubrovčani obavijestili bosanskog kralja moleći ga da primi subašu

⁷¹ (27. oktobar 1430), Lett. di Lev. sv. 11, f. 8v.

⁷² (28. decembar 1430), Lett. di Lev. sv. 11, f. 14.

⁷³ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 247

⁷⁴ (6. decembar 1430), TRUHELKA, “Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive”, 5–6; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.229–30. БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 54–55; TRUHELKA, “Konavôski rat”, 186.

⁷⁵ (28. decembar 1430), Lett. di Lev. sv. 11, 13v.

i da mu pokaže ispravne pečate na poveljama.⁷⁶ Na pristizanje ove delegacije u Dubrovnik se dugo čekalo. Osmanski poslanik je na svom putu prvo obišao vojvodu Sandalja,⁷⁷ da bi tek krajem januara 1431. došao u Dubrovnik gdje je svečano dočekan.⁷⁸ Stavljeno mu je na raspolaganje sve što je trebao i mogao ispitati. Uskoro potom je na zboru u Konavlima upozorio tamošnje stanovništvo da su Dubrovčani kupili Konavle od Radosava te da se tome moraju pokoravati, a isto je učinio i u samom Dubrovniku.⁷⁹ “Bez bosanskog kralja krojili su ugarski i turski predstavnik pravdu u jednom bosansko-dubrovačkom sporu”.⁸⁰ Ne i posljednji put.

Poslanicama vojvode Radosava, primoranima da priznaju politički poraz, ogorčeni i zaneseni Dubrovčani su postavljali teške mirovne uvjete.⁸¹ Ratnu štetu su procijenili na 60.000 dukata te su htjeli da im se ona nadoknadi ustupanjem zemljišta ranije traženog od sultana, prije svega Trebinja s Lugom. Subaša nije bio ovlašten da naredi isplatu odštete, niti je imao nalog da čini teritorijalne ustupke, pa je, darovan od Dubrovčana, krenuo nazad s ugarskim poslanikom.⁸² Dubrovčani su i nakon odlaska subaše nastojali da trošenjem velikih suma novca na Porti postignu svoje ciljeve. Svom su poslaniku 22. februara pisali da imaju pravo velikom veziru Mehmed-begu obećati poklon u iznosu od 2.500 dukata ukoliko uspješno posreduje za njihovu korist i isposluje ustupanje traženog zemljišta. Bili su spremni za te posjede plaćati danak u iznosu od 500 dukata godišnje. U slučaju da sultan ni na to ne pristane, onda je poslanik trebao insistirati na tome da im se dodijeli sedam sela s po 50 kuća, te protjerivanje roda Ljubibratića od kojih su trpjeli štetu. Za to posljednje rješenje Dubrovčani su bili spremni platiti i 5.000 dukata.⁸³

Misija osmanskog poslanika bila je po svom konačnom ishodu za Dubrovčane skoro u potpunosti beskorisna – mir nije sklopljen, šteta nije nadoknađena, a njegov odlazak iz Dubrovnika poslužio je kao motiv Radosavu Pavloviću za nove vojne napade izvedene krajem februara i sredinom marta.⁸⁴ Vojvoda je svakako mogao računati na podršku bosanskog kralja jer mu se nije

⁷⁶ (3. januar 1431), Cons. Rog. sv. 4, f. 261. Vidi također uputstva dubrovačkom poslaniku kod kralja Bosne: (28. decembar 1430 – 5. januar 1431), Lett. di Lev. sv. 11, f. 14–15.

⁷⁷ (6. januar 1431), Lett. di Lev. sv. 11, 15.

⁷⁸ (9. januar 1431), Cons. Rog. sv. 4, f. 262.

⁷⁹ TRUHELKA, “Konavòski rat”, 188. БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 54.

⁸⁰ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 248.

⁸¹ (17. februar 1431), Cons. Rog. sv. 4, f. 271v.

⁸² Dubrovčani su ga darovali na polasku, (19. februar 1431), Cons. Rog. sv. 4, f. 272.

⁸³ Upute dubrovačkim poslanicima kod sultana: (22. februar 1431), Lett. di Lev. sv. 11, 17–19v.

⁸⁴ (14. mart 1431), Cons. Rog. sv. 4, f. 280.

mogao dopasti način na koji su Dubrovčani isposlovali da se za njih zauzimaju Turci i Ugri, a sve na teritorijalnu štetu Bosanskog kraljevstva.⁸⁵

Pregovori vođeni maja mjeseca 1431. između Radosava i Dubrovčana godine su propali.⁸⁶ Stoga je u junu sultan Murat II pristao na to da se Dubrovčanima na ime štete predaju tvrđava Klobuk, župa Vrm i Trebinje s Lugom. O tome im je izdao povelju i uputio haznadara Ali-bega da mjesta i zemlju oduzme Radosavu i preda ih Dubrovčanima.⁸⁷ U slučaju da bosanske velmože nisu htjele pristati na sultanovu odluku, Dubrovčani su predlagali da ih na to primora vojvoda Isak s vojskom. U isto vrijeme su Ali-begu, koji je do Dubrovnika došao preko zemlje Grgura Nikolića u Popovom polju, ukazivali velike počasti, te su ga 28. jula pozvali da sjedi s njima na vijeću.⁸⁸ Ali-beg je donio i sultanovo pismo za bosanskog kralja te je Vijeće umoljenih pristalo da mu ga uruči.⁸⁹

U očima bosanskog vladara osmanska odluka je predstavljala povredu njegovog prava. Tokom ljeta te godine pristao je sasvim na stranu Radosava Pavlovića i s njim je na Porti zajednički nastojao povratiti poljuljani ugled i okrenuti sultanovu odluku u svoju korist. Dubrovčani su početkom septembra pisali ugarskom kralju da se Radosav izmirio s Tvrtkom, te da je bosanski kralj uputio svog poslanika u Dubrovnik kako bi se požalio na dubrovačke veze s Portom usmjerene na štetu njegove države. Bosanski kralj evidentno nije želio pristati na one odluke koje su bosansko zemljište ustupale Dubrovčanima te je izjavio da će pokušaje sprovođenja te odluke u djelo smatrati otpočinjanjem novih neprijateljstava.⁹⁰

Poslanik bosanskog kralja se Dubrovčanima žalio zbog toga što su pristali sultanu plaćati onaj tribut do tada davan bosanskoj kruni. Oni su mu odgovorili da ih je na to natjerala nužda jer od Tvrtka II nisu dobijali nikakve konkretne prijedloge za rješavanje sukoba pošto je on uvijek tvrdio da ne smije činiti ništa protiv Radosava zbog eventualne osmanske osvete. Osim toga, isticali su da u sultanovoj povelji nema govora o prekidanju isplate tributa kralju Bosne, te da oni tu praksu namjeravaju nastaviti.⁹¹

Ni Radosav se nije mirio sa sultanovim naredbama. Navodno je uputio nove poslanike na Portu, ovaj put s mitom u iznosu od 15.000 dukata, koje mu

⁸⁵ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 154

⁸⁶ TRUHELKA, "Konavòski rat", 190.

⁸⁷ (9. juni 1431), TRUHELKA, "Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive", 6–7; STOЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.231; ЕЛЕЗОВИЋ, *Турски споменици*, 1.583.

⁸⁸ TRUHELKA, "Konavòski rat", 193–94. БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 55.

⁸⁹ (26. juli 1431), Cons. Rog. sv. 4, f. 28v.

⁹⁰ (6. septembar 1431), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 355–57.

⁹¹ (25. novembar 1431), Lett. di Lev. sv. 11, f. 64–65.

je posudio bosanski kralj, u namjeri da sultana nagovori da izmijeni svoju odluku. Vezirima i sultanu trebalo je staviti do znanja da su Dubrovčani podanici ugarskog kralja i da bi ustupanje Pavlovićevog zemljišta predstavljalo snaženje ugarske strane na štetu Turaka.⁹² Kada je pitanje bilo postavljeno na taj način, Porta je promijenila svoju raniju odluku i presudila u korist Radosava.⁹³

Dubrovačkom poslaniku na Porti je zapravo bilo otvoreno kazano da će Dubrovčani jedino moći postići nešto kod sultana ako ponude veću sumu od Radosava, pa su se do kraja godine Turci rezervirano odnosili prema dubrovačkim poslanicima.⁹⁴ U to vrijeme je na bosanski dvor došao osmanski poslanik, zbog čega je kralj Tvrtko II sazvao stanak.⁹⁵ Ove okolnosti, ali i brojne druge koje su išle protiv njih, primorale su Dubrovčane da intenziviraju svoje diplomatske aktivnosti u Bosni i pokušaju spor riješiti intervencijom na bosanskom dvoru.⁹⁶ Pregovore su okončali do sredine oktobra 1432. godine, na bazi uspostavljanja stanja od prije rata.⁹⁷ U novembru su javili svojim poslanicima na Porti da je mir sklopljen, te da skupa s poslanicima vojvode Radosava izmole sultanovu suglasnost.⁹⁸ Mirom su dobili Konavle, ali im nisu nadoknađene štete.⁹⁹

Na kraju ipak arbitrira bosanski kralj

Kralj Tvrtko II je početkom marta 1433. godine poveljom ovjerenom njegovim srednjim visećim pečatom u Sutjesci potvrdio mir Dubrovnika s Radosavom Pavlovićem.¹⁰⁰ Svi detalji oko mirovnih pregovora, te precizne obaveze obje strane, definirane su do 25. marta kada je i vojvoda Radosav u Borču izdao svoju povelju Dubrovčanima.¹⁰¹ Time je Konavoski rat, čuvena “bura u čaši vode”, bio i formalno okončan.

Ako se nešto može zaključiti iz držanja zaraćenih strana u dvogodišnjem sukobu oko konavoske župe, to je da su svi bili svjesni uloge koju je u okonča-

⁹² (19. septembar 1431), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 358–62.

⁹³ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 442.

⁹⁴ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 56.

⁹⁵ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 252; ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 157.

⁹⁶ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 251; ЂИРКОВИЋ, *Историја*, 264. ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 156

⁹⁷ (25. oktobar 1432), MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 367; STOЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.627–31.

⁹⁸ (8. novembar 1432), Lett. di Lev. sv. II, f. II8.

⁹⁹ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 56.

¹⁰⁰ (2. mart 1433), MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 374–76; STOЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.512–13.

¹⁰¹ (25. mart 1433), MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 376–77; STOЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.631–32.

nju sukoba moglo imati Osmansko carstvo. Sasvim je sigurno da je Radosav Pavlović, kao sultanov vazal, računao na podršku svog suverena. To pokazuje njegova tvrdnja da je imao mandat od vojvode Isaka da napadne Dubrovnik, ali i njegove početne diplomatske akcije na osmanskome dvoru, inače pogrešno doživljene u Dubrovniku kao neuspjeh misije Ostoje Paštrovića. Sultanova povelja od 10. jula 1430. godine jasno svjedoči o tome da je sultan namjeravao držati stranu svog vazala, ali se čvrstoća pojedine odluke mjerila uložnim novcem u njeno donošenje.¹⁰² Čim su i Dubrovčani bili spremni potrošiti određenu sumu, sultan se prividno priklonio njihovim interesima. Na samom kraju sukoba suma koju je ponudio Radosav bila je veća, a oživljavanje sukoba s ugarskim kraljem dovelo je do toga da su Turci djelimično izgubili interes u rješavanju ovog pitanja.

Uloga i držanje bosanskog kralja u svemu ovome bili su predmetom raznih tumačenja. Historičari, nužno uvjetovani dubrovačkom perspektivom izvora, su ga optuživali za oklijevanje, neodlučnost, otezanje i prevrtljivost u pogledu stvaranja lige protiv Radosava Pavlovića. No Radosav je bio i njegov vazal, te bi Radosavljevim porazom i osmanskim posredovanjem bilo oštećeno njegovo kraljevstvo, pa je mudro čekao razvoj situacije, odustajući da se posveti bilo kojoj soluciji uperenoj protiv njegove zemlje. Svojim držanjem Tvrtko je zapravo uspio potisnuti ulogu Porte i Ugarske iz odlučivanja o sporu između Radosava i Dubrovnika,¹⁰³ te sačuvati i svoju poziciju i autoritet, kao i teritorijalni integritet svoje države. Da se on protivio osmanskome uplitanju u nešto što je smatrao internim pitanjem Bosne, pokazuje podatak da je u mirovnim pregovorima insistirao na tome da se on postavi za arbitra u svakom budućem eventualnom sporu između zaraćenih strana, čime bi se u potpunosti isključila mogućnost nove sultanove intervencije. Iako Dubrovčani na taj prijedlog nisu pristali, ipak je u dokumentu istaknuta njegova ograničena arbitarska uloga.¹⁰⁴

Djelovanje protukralja Radivoja Ostojića

Uz pokretanje lavine složenih pitanja u bosansko-osmanskim odnosima, Konavoski rat je također iznjedrio novog pretendenta kojeg su kao svog štitićenika Turci željeli dovesti na prijestolje Bosanskog kraljevstva. Nije to bio prvi put da su se priklonili toj metodi. Samo jednu deceniju ranije isticali su

¹⁰² Dubrovčani su poručivali Tvrtku: "Vaše veličanstvo dobro zna i poznaje tursku narav. Oni sve čine za novac i ko da više taj je pobjednik". IORGA, *Notes et extraits*, 2.306.

¹⁰³ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 162; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 252.

¹⁰⁴ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 161.

trenutno vladajućeg kralja Tvrtka II kao protivnika legitimnom kralju Stjepanu Ostojiću, a krajem 14. stoljeća su umjesto Dabiše za kralja pokušali dovesti slavonskog plemića Ikača. Turcima očigledno nije trebao isuviše snažan motiv da na ovaj način pokušaju destabilizirati državnu strukturu zemlje u kojoj su željeli pojačati svoj utjecaj, ali se ipak moraju navesti potencijalni razlozi za pojavu protukralja Radivoja Ostojića na historijskoj sceni.

“Gospodin Radivoj, sin pokojnog kralja Ostoje”, se prvi put u historijskim izvorima javlja u ključnom trenutku Konavoskog rata. Njegovo ime susrećemo u dokumentima Dubrovačkog arhiva krajem oktobra mjeseca 1431. godine kada su Dubrovčani pripremili odgovor njegovom poslaniku.¹⁰⁵ Premda detalji ovog poslanstva nisu poznati, pretpostavlja se da je Radivoj nastojao već tada da ga Dubrovnik prizna za legitimnog kralja Bosne. Put njegovom službenom istupanju vjerovatno je otvorilo približavanje kralja Tvrtka Radosavu Pavloviću te njihovo zajedničko nastojanje da zaobiđu Portu u rješavanju Konavoskog rata.¹⁰⁶ Teško se oteti dojmu da u vezi s njegovom pojavom također ne stoji Tvrtkov obračun sa Zlatonosovićima, te da su uz njega također uskoro uslijedili Tvrtkov sukob s despotom Đurđem, kao i nastavljanje osmanskih akcija protiv Ugarske u Vlaškoj i Dalmaciji. Naime, u prethodnom periodu, iako je plaćao danak osmanskome sultanu, Tvrtko II se ipak nije sasvim mirio s ulogom namijenjenoj njegovoj državi i trudio se da stisak olabavi prvenstveno osloncem na Ugarsku. Stoga je razumljivo da su Turci još u ranijem periodu pripremali metode za njegovo svrgavanje. Navodno je u tu njihovu akciju, kako to svjedoči dubrovačka poruka Žigmundu, još ispočetka bio uključen i vojvoda Radosav Pavlović.¹⁰⁷

Po isteku trogodišnjeg primirja između Žigmunda i Murata osmanske snage su ponovo otpočele neprijateljstva protiv Ugarske. Februara i marta mjeseca 1432. spominju se njihovi prvi napadi preko Bosanskog kraljevstva na područja Hrvatske. Dubrovčani su javljali svome senioru u Ugarsku da je vojvoda Isak s oko 3.000 Turaka prešao preko Bosne do Luke i Zadra, odakle je otjerao mnogo stoke. Unatoč tome, ipak nije uspio pohvatati puno ljudi jer su se, vidjevši kretanje njegove vojske, uz velike poteškoće na vrijeme sklonili na

¹⁰⁵ (26. oktobar 1431), Cons. Rog. sv. 5, f. 42v. O Radivoju: THALLÓCZY, *Studien*, poglavlje: “Radivoj, Sohn des Königs Stefan Ostoja von Bosnien 1429–1463”, 79–109; STANKO ANDRIĆ, “O obitelji bosanskog protukralja Radivoja Ostojića (prilog rasvjetljavanju bračnih veza posljednjih Kotromanića s plemstvom iz dravsko-savskog međurječja)”, u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb – Sarajevo, 2013, 109–32.

¹⁰⁶ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 163.

¹⁰⁷ (19. septembar 1431), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 359.

nedostupna mjesta. Pričalo se da je vojvoda namjeravao u tim krajevima ostati neko vrijeme, ali ga je sultan Murat opozvao jer je navodno imao neki drugi zadatak za njega.¹⁰⁸ Ova osmanska provala je zabilježena i u Pašmanskom brevijaru gdje se navodi da “ва тои вриме приде Исак’ воевода с Турци и пороби влахе и Хрвате”,¹⁰⁹ a da su Turci stizali do mora, pokazuje bilješka u ljetopisu šibenskog opata Stjepana Biličića koji je zabilježio da su februara 1432. došli do mjesta Srime nedaleko od Šibenika.¹¹⁰

U to vrijeme Tvrtko II se morao nositi i s ratom protiv despota Đurđa Brankovića. Početkom 1432. Dubrovčani su spominjali neki despotov “skandal” prema kralju Bosne.¹¹¹ Na proljeće su putevi iz Dubrovnika prema Srbiji kroz Bosnu bili zatvoreni, zbog čega su Dubrovčani žestoko protestirali,¹¹² da bi se prvi tragovi direktnog oružanog sukoba pojavili početkom augusta kada se kralj Tvrtko zaputio u Usoru odakle je namjeravao otpočeti vojne operacije. Dubrovčani su upozoravali svoje poslanike da kralja mogu pratiti samo do Kladnja.¹¹³ Tokom jeseni Žigmundu su javljali da oba vladara “na granicama svojih oblasti pričinjavaju štetu jedan drugom, uznemiravaju se i pakoste”.¹¹⁴

¹⁰⁸ “Isach autem, voivoda Teucrorum, per viam Bosne cum circa 3. m. Teucris transivit in Croaciam, in Luca et tenutis Iadre, ubi magnum damnum armentorum et gregum intulit. Personarum vero minima, imo quasi nullam predam facere potuit, quia pervise de ipsius itu ad loca tuta confugerant; tamen ad aliquos arduos passus non sine suo magno damno evadere potuit. Fama erat, quod illis in partibus aliquandiu demorari debebat, sed revocatus ab ipso Omorat, pretendente habere aliud agere in illis suis partibus, nunc inde reversus est” (22. mart 1432), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 367–68. Sačuvana je žalba izvjesnih pojedinaca koji su se 15. aprila 1433. godine obratili duždu Francescu Foscariju tvrdeći da su od 1430. držali u dvogodišnjem zakupu državne daće Novigrada, Ostrovice i Zadra, ali da su u tom periodu pretrpjeli veliku štetu zbog provale Turaka u te krajeve. Moli-li su da im se ta šteta nadoknadi. Sličan slučaj registrovan je i četiri godine kasnije. TRALJIĆ, “Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine”, 345.

¹⁰⁹ ŠURMIN, *Hrvatski spomenici*, 1.31–32. TRALJIĆ, “Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine”, 344.

¹¹⁰ FRAN GUNDRUM, “Latinski rukopis svećenika Dalmatinca iz petnaestog stoljeća”, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 6 (1902), 213. Vidi također: BOGUMIL HRABAK, “Turske provale i osvajanja na području severne Dalmacije do sredine XVI stoleća”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 19 (1986), 71.

¹¹¹ “per certo scandalo del signor despoti Zorzi verso la sua corona” (19. januar 1432), Lett. di Lev. sv. II. f. 68. Iz konteksta poruke nije moguće razumijeti u čemu se taj “skandal” sastojao. Usp. БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 442.

¹¹² (14. maj 1432), Lett. di Lev. sv. II. f. 94.

¹¹³ (4. august 1432), Cons. Rog. sv. 5, f. 99v.

¹¹⁴ “Lis orta est inter dominum regem Bosne et dominum dispot Sclavonie, qui ad confinia territoriorum suorum se damnis afficiunt ac turbant et molestant” (11. novembar 1432), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 378.

Dok je Tvrtko II bio zauzet ratom protiv despota Đurđa, kroz njegovo kraljevstvo su slobodno prolazili Turci i napadali zemlje pod ugarskom vlašću. U istom pismu Dubrovčani su Žigmundu javljali da je ponovo oko 3.000 Turaka nekoliko dana prelazilo do Hrvatske, gdje, kako im je rečeno, nisu nanijeli isuviše veliku štetu.¹¹⁵ Mjerenje štete može biti relativno, osobito kada ovisi iz kojeg ugla se posmatra. Tako u izvjesnoj proturječnosti s tvrdnjama Dubrovčana stoji činjenica da je burgundski vitez Bertrandon de la Broquière početkom 1433. godine, negdje ispred Plovdiva vidio “oko petnaest ljudi vezanih debelim lancima oko vrata, i deset dobrih žena, koji su skoro bili pohvatani u Bosanskom kraljevstvu, prilikom jednog upada kojeg su izvršili Turci”.¹¹⁶ Može se pretpostaviti da su to bili zarobljenici uhvaćeni upravo u pohodima poduzetim 1432. godine. Ako je vjerovati podacima koje nudi osmanski pisac Âşik-paşaazâde, plijen iz takvih upada bio je toliko velik da je na skopskom tržištu roblja redovito dolazilo do pada cijena. Robinja se jednom prilikom prodavala za par čizama, mladić za 100, a četverogodišnji dječak čak za 20 aspri.¹¹⁷

U ratovanju na sjeveru zemlje kralj Tvrtko II nije imao puno sreće. Despot je uspio do 1433. godine ovladati Usorom, Zvornikom i Teočakom. Ta su mjesta, raniji posjedi Zlatonosovića, ostala u sastavu srpske države do 1458.¹¹⁸ Možda je, osim ugleda kod sultana, presudno za despotov uspjeh bilo i to što je na njegovu stranu prešao vojvoda Sandalj koji je također podržavao Radivoja Ostojića.¹¹⁹ Pretpostavljalo se da je jedan od osmanskih upada vojvode Isaka na hrvatski teritorij imao za cilj da dovede i postavi Radivoja na bosansku prijestolje,¹²⁰ ali dostupni izvori to ne potvrđuju. Radivoja zapravo tokom 1432. godine uopće ne susrećemo u zapisnicima dubrovačkih vijeća. Tribute za bosansku krunu Dubrovčani su u aprilu 1432. isplatili Tvrtku, kada su mu istovremeno

¹¹⁵ “Nova autem emergentia hec sunt: Teucrici ad numerum 3000 equorum vei circha in Croaciam pluribus diebus transierunt, ubi per ea, que nobis relata veniunt, parum, imo nullum damnum intulerunt” (11. novembar 1432), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 378.

¹¹⁶ SCHEFER, *Le Voyage d'Outremer*, 199–200. РАДИЋ, “Босна у спису Бертрандона де ла Брокијера”, 95.

¹¹⁷ ЕЛЕЗОВИЋ, “Турски извори за историју Југословена”, 67–69. Успр. БОГУМИЛ ХРАБАК, “Скопскиот пазар на робје во XV и XVI век”, *Гласник на Институт за национална историја* 24 (1980), 151–61. Оквирна тежина аспре средином 15. stoljeća bila je 1 gram.

¹¹⁸ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 253. Kralj Tvrtko je bio direktno uključen u sukobe. U proljeće 1433. godine se nalazio oko Zvornika. Dubrovački poslanik se krajem aprila javljao svojoj vladi iz Podzvornika opisujući njegove akcije, (5. maj 1433), Lett. di Lev. sv. II. f. 144v.

¹¹⁹ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 168

¹²⁰ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 64; ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 164

isplaćeni i svetodmitarski i stonski dohodak za prethodnu godinu.¹²¹ Tada nastupa trogodišnja pauza u isplati tributa zbog nemira i rata u zemlji.

Energičniji istupi protukralja Radivoja mogu se pratiti tek od proljeća 1433. godine, a za to postoje i razlozi. Već spominjani Bertrandon de la Broquière je na svom povratku s puta u Svetu zemlju svratio i na dvor osmanskog sultana u Jedrenima gdje je boravio krajem februara ili prvih dana marta 1433. godine.¹²² Tamo je vidio jednog gospodina iz Bosanskog kraljevstva koji se došao potčiniti sultanu i tražiti pomoć protiv bosanskog kralja govoreći da ta država pripada njemu.¹²³ Nema sumnje da je taj gospodin bio upravo Radivoj Ostojić jer se on ponovo počinje javljati u dubrovačkim izvorima od druge polovine aprila 1433. godine. Tada se dubrovačkoj vladi počeo obraćati s energičnim zahtjevima da mu se isplate tributi. Dubrovčani su se isprva držali dosta rezervirano. Nisu ga htjeli priznati za kralja, jer se ta titula tada ne nalazi uz njegovo ime i nisu mu isplatili dohotke, ali mu se također nisu željeli ni zamjeriti pa su mu odlučili ukazati sve počasti i poslati darove.¹²⁴

Radivojev povratak doveo je do raspirivanja sukoba u Bosni. U proljeće Tvrtko II je molio Dubrovčane da uz njegovo poslanstvo i oni upute jednog svog vlastelina kralju Žigmundu.¹²⁵ Uspjesi njegovih protivnika su vjerovatno bili osnovni povod Tvrtkovom dotadašnjem savezniku Radosavu Pavloviću da se izmiri sa Sandaljem Hranićem, čime su bosanskog kralja napustile vodeće političke snage u državi. Početkom aprila 1433. u Dubrovniku se znalo o prijateljstvu postignutom između dvojice bosanskih vojvoda,¹²⁶ a u toku ljeta je i despot izvršio napad na posjede Tvrtka II.¹²⁷ Izgleda da je to bila dovoljna motivacija vojvodi Radosavu da u septembru, uz posredovanje Dubrovčana, i on sklopi mir s despotom Đurđem.¹²⁸ Ovim potezom je bosanski kralj bio skoro u potpunosti izoliran.

¹²¹ (5. april 1432), Cons. Rog. sv. 5, f. 76v.

¹²² Iz Burgundije je krenuo februara 1432. godine. U svom povratku kući prošao je kroz Carigrad, koji je napustio 23. januara 1433, te Jedrene, gdje je boravio do 12. marta, zatim se preko Bugarske, Srbije i Ugarske vratio u svoju domovinu. O tome: РАДИЋ, "Босна у спису Бертрандона де ла Брокијера", 92. U dosadašnjoj historiografiji se Radivojev boravak na sultanovom dvoru smještao u 1432. godinu. ПИРКОВИЋ, *Историја*, 266.

¹²³ SCHEFER, *Le Voyage d'Outremer*, 189.

¹²⁴ (20. april 1433), Cons. Rog. sv. 5, f. 136v.

¹²⁵ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 253.

¹²⁶ (2. april 1433), Lett. di Lev. sv. 11, f. 138v.

¹²⁷ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 444.

¹²⁸ ЖИВКОВИЋ, *Tvrtko II*, 167.

Upravo je u tom periodu izvršen još jedan osmanski napad, ali ovaj put usmjeren protiv bosanskog kralja. Cilj ove osmanske akcije bio je jasan: iskoristiti politički trenutak i loš položaj Tvrtka II te na njegovo mjesto postaviti pretendenta Radivoja Ostojića. U Bosni su se Turci zadržali nekoliko mjeseci. Njihovo prisustvo rezultiralo je aktivnim Radivojevim istupanjem prema Dubrovniku. U odluci Velikog vijeća od 19. septembra 1433. godine za njega je rečeno da se “naziva kraljem Bosne” i predlagano je da mu se dar pokloni u tajnosti, ali taj prijedlog nije usvojen. Istovremeno, Dubrovčani su raspravljali i o darovima za vojvodu Isaka, što upućuje na to da su njihovi poslanici u Dubrovniku istupali zajednički.¹²⁹ Vjerovatno su Radosav i Sandalj podržavali njihove akcije. Tome bi u prilog išla činjenica da su se Dubrovčani sa Sandaljem savjetovali šta da čine u tom pogledu kada su mu slali liječnika Jakoba. Problem im je predstavljalo to što su vojvoda Isak i Radivoj tada bili u jedinstvu te što je ovaj potonji zahtijevao da ga se daruje i časti kao da je “pravi kralj Bosne”, a to im je moglo nanijeti štetu u odnosima s kraljem Tvrtkom.¹³⁰

Vijesti o ovom osmanskom napadu na Bosnu stigle su i do Bazela gdje se upravo tada održavao veliki crkveni koncil. U uputama sročnim 28. septembra 1433. godine dužd Francesco Foscari je naložio mletačkim poslanicima na koncilu da govore o očajnom stanju kršćana na Balkanu, kako su nedavno stigle vijesti o osmanskom upadu u Bosnu, “koja je dio kršćanstva”, te da Turci uvijek i u svakom slučaju mogu na bojno polje izvesti 30.000 ratnika ili više.¹³¹ I Dubrovčani su početkom oktobra pisali svom sugrađaninu Ivanu Stojkoviću u Bazel odgovarajući na njegove molbe da posreduju kod bosanske gospode, kralja Tvrtka II, vojvode Sandalja i vojvode Radosava, kako bi uputili svoje poslanike na koncil. Oni su mu u svom pismu objašnjavali da u Bosni traju ratovi, da Turci svakodnevno napadaju Tvrtka II kojem su kao suparnika doveli nekog velikaša iz bosanskog kraljevskog roda, po imenu Radivoja, i kojeg nastoje

¹²⁹ (17. septembar 1433), Cons. Rog. sv. 5, f. 160v, 161.

¹³⁰ “... non distulimus honorare vouiodam Isach prout per suam magnificentiam nobis pluribus literas persuasum est de mitamus eidem sue amititie quante suasiones ipsius vouiude nobis patefactas intentio nostra fuit et est sic agere cum vero effectu pro ut hortati sumus ab eo verumtamen attento qui dictus vouiuda Isach una cum rege Radiuoy, siue qui dicit se regem Bosne, stat et est, et honorando et exenia faciendo defferre dicti vouiuda Isach et non regi Radiuoy esset in detrimentum ipsius regis Radiuoy qui merito qui nos et nostros posset dedignari et volentes nunc ipsi etiam regi Radiuoy munera prebere et tanquam uero regem Bosne honorare ob hoc ad maius dannum inducerem quoniam hoc quod celari non possere peruento ad audientiam regis Tuertchi in castris et potestate ...” (30. septembar 1433), Lett. di Lev. sv. 11, f. 163v.

¹³¹ (28. septembar 1433), GUSTAV BECKMANN, *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, sv. 5, Gotha, 1898, 146.

učvrstiti na tom položaju. Međutim, unatoč pritisku, Turci ipak Tvrtku II nisu uspjeli oteti nijednu utvrdu.¹³²

Sukobi se, po svoj prilici, nisu nikako ni zaustavljali. Sredinom decembra su dubrovački trgovci bili ugroženi u Kreševu pa je njihova vlada molila Sandalja da im pomogne.¹³³ To bi moglo značiti da je već do tada Tvrtko djelimično izgubio kontrolu centralnih dijelova svoga posjeda. Nemirno stanje u Bosni pogodilo je i okolna područja. Splitski je knez u martu 1434. godine pisao u Veneciju da je Bosansko kraljevstvo u toku cijele protekle godine bilo devastirano i okupirano od strane Turaka, te da se zbog toga sol iz Splita nije mogla tamo izvoziti i prodavati, što je za posljedicu imalo da je splitska blagajna ostala prazna, a time i nesposobna da izmiri svoje obaveze prema Republici.¹³⁴

U historiografiji se dugo vremena mislilo da je ovaj posljednji osmanski napad i pritisak na Bosnu krajem 1433. primorao kralja Tvrtka II da bježi iz Bosne i da utočište pronade u Ugarskoj.¹³⁵ Prvi je Pavo Živković utvrdio da je bosanski kralj i tokom većeg dijela 1434. godine boravio u Bosni te da se dosta dobro držao u odnosu na broj neprijatelja koji se svakodnevno množio.¹³⁶ Unatoč činjenici da se Tvrtko II nije predavao, Turci su i dalje radili sve da oslabe njegovu poziciju. Protukralj Radivoj je slao svoje ljude u Dubrovnik s osnovnim zahtjevom da mu Dubrovčani upute svoje zvanično poslanstvo i na taj način mu iskažu počast i poklone mu se kao zakonitom i pravom vladaru Bosne. Obazrivi, ali i pronicljivi Dubrovčani nisu pristajali na ovakve izazove, ma koliko ih to moglo koštati teško građenih dobrih odnosa s vojvodom Isakom, a potom i sa sultanom. Početkom 1434. godine nije izglasano upućivanje poslanstva Radivoju a Malom vijeću je prepušteno da odluči o daru u vrijednosti do 100 dukata.¹³⁷ Za to vrijeme održavali su veze s kraljem Tvrtkom

¹³² (5. oktobar 1433), ДИНИЋ, *Из дубровачког архива*, 192–93.

¹³³ (16. decembar 1433), Cons. Rog. sv. 5, f. 180.

¹³⁴ ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 191.

¹³⁵ KLAJČ, *Poviest Bosne*, 275, je tvrdio da je Tvrtko bez prestanka boravio u Ugarskoj do tri godine, u koje vrijeme "bijaše tužna država njegova pozorištem žestokih borba i ratova, u kojih se međusobno zatirahu bosanska vlastela, pomagana divljimi četami turskimi". БИРКОВИЋ, *Историја*, 266–67, je period Tvrtkovog izgnanstva smanjio na "skoro pune dve godine", zaključivši da "od meteža za vreme kratke vladavine Ostojinog naslednika, nije vlast bosanskog kralja pala toliko nisko" te da su ga nastale okolnosti dovele "u izolaciju i naterali ga da se isključivo veže za kralja Žigmunda i Ugarsku". ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 191, piše: "Kad su se svi, (Turci, Sandalj, Radoslav Pavlović i despot) okomili na Tvrtka, on je primoran na 2-3 godine napustiti zemlju i povući se u Ugarsku".

¹³⁶ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 168.

¹³⁷ (30. januar 1434), Cons. Rog. sv. 5, f. 184v.

II. Krajem februara su odgovarali na njegovo pismo i pismo njegovog protoveštijara Restoja.¹³⁸

Kroz sve ovo vrijeme u Bosni su boravile osmanske čete. Vojvoda Isak nalazio se u drugoj polovini maja 1434. godine na posjedima vojvode Sandalja gdje su mu Dubrovčani slali vrijedne poklone od kojih je jedan dio bilo potrebno predati javno, a drugi tajno.¹³⁹ Bez obzira na podršku skupine značajnijeg dijela domaće vlastele, te Turaka čija je naklonost u ovakvim prilikama često bila presudna, Radivoj Ostojić ipak nije uspio u svojoj nakani da bude priznat za kralja Bosne, ni u zemlji, ni u okruženju.¹⁴⁰ Njegov primjer zapravo najbolje pokazuje koliko su se samo Turci morali grčevito boriti da uzdrmaju temelje na kojima je počivala struktura srednjovjekovnog Bosanskog kraljevstva.

Bosna u odbrambenim planovima Ugarskog kraljevstva

Opasnost od širenja osmanskog utjecaja u Bosni nije brinula samo kralja Tvrtka i njegove malobrojne pristalice unutar zemlje. Ona je zadavala glavobolju i kralju Žigmundu. Postavljanje osmanskog marionetskog kralja na ključnoj tački njegovog složenog odbrambenog sistema južnih granica Ugarskog kraljevstva otvorilo bi rupe u liniji te bi Turci mogli faktički neometano i po volji nastaviti napadati njegovu državu. Pošto bi to dovelo u pitanje sigurnost Ugarske na njenom najranjivijem dijelu, Žigmund se opet, nakon dužeg niza godina, odlučio vojno intervenirati u Bosni. Ovaj put njegovi ciljevi nisu bili tako ambiciozni kao ranije – na “ПОЧТЕНЪ КРЪНЪ БОСАНСКЪ” nije više ni pomišljao. Situacija se iz korijena promijenila: bilo je bitno samo očuvati na prijestolju kralja Tvrtka II kojemu je jedina alternativa bio osmanski šticienik Radivoj Ostojić.¹⁴¹

Bila je to i prilika da se na djelu probaju Žigmundove ideje o novoj taktici i vojnoj organizaciji, razvijene uslijed sve snažnijeg pritiska Husita i Turaka. Veliku vojnu reformu ugarski kralj osmislio je prilikom svog boravka u Italiji, na putu prema Rimu, gdje je išao na ceremoniju carskog krunisanja. Stjecajem okolnosti, zbog sukoba s Firencem i papom, Žigmund je bio zadržan devet dugih mjeseci u Sijeni 1432. i 1433. godine, dovoljno da se posveti razmišljanju o odbrani svoje države.¹⁴² Bilo je jasno da ugarski kralj nije više

¹³⁸ (26. februar 1434), Cons. Rog. sv. 5, f. 190v.

¹³⁹ (11. maj 1434), Cons. Rog. sv. 5, f. 202; (22. maj 1434), ISTO, f. 203; (26. maj 1434), ISTO, f. 207.

¹⁴⁰ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 170.

¹⁴¹ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 255

¹⁴² Žigmund se krunisao za cara u Rimu 21. maja 1433. ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 231.

Car Žigmund Luksemburški, 1368-1437
(Antonio di Puccio Pisanello, 1433, Musée du Louvre, Paris)

namjeravao poduzimati ofanzivne pohode na jug, a nije mu se činila stranom ni ideja dugotrajnog mira s Turcima.¹⁴³ Osnovni cilj novog sistema bio je uspostavljanje dobro opremljene i obučene vojske umjesto redovno sazivanih plemićkih odreda, samo kako bi se stanje na granicama održavalo u onom stanju kakvo jeste.¹⁴⁴

Uvidjevši da je taj granični sistem pred kolapsom, Žigmund je sredinom 1434. godine uputio Matka Talovca u Bosnu da intervenira na ovom osjetljivom ratištu. Talovac je za svoj novac, u iznosu od 6.000 zlatnih forinti, opremio 1.117 kopljanika, s kojima je krenuo u pomoć Tvrtku II “contra seuissimos Turcos”.¹⁴⁵ Na početku pohoda Matko se javio Dubrovčanima a njihov odgovor je dobio 16. augusta 1434, što znači da su vojne operacije već tada bile otpočete. Dubrovčani su ga molili da ih preporuči Žigmundu, te su mu se žalili na neke ekonomske prakse u Bosanskom kraljevstvu uperene protiv interesa dubrovačkih trgovaca.¹⁴⁶ Nešto više podataka o ovim akcijama može se saznati iz Žigmundove povelje Matku izdane tri godine kasnije. U sadržaju tog oštećenog dokumenta se navodi kako je ban Matko poduzeo pohod za odbranu Bosanskog kraljevstva i Tvrtka II, uslijed brojnih napada njegovih neprijatelja i Turaka, da je došlo do oružanog sukoba, da je u tim borbama uspio određene utvrde osvojiti od Turaka, dok mu je neke druge kralj Tvrtko II dao na čuvanje kao zalag svoje vjernosti. Osim toga, Žigmund je također istakao da je rečene utvrde Matko držao i u trenutku izdavanja povelje.¹⁴⁷

Da nije sačuvana još jedna darovnica za bana Matka, ne bismo znali koje je utvrde Bosanskog kraljevstva osvojila njegova vojska 1434. godine. Tako se u povelji Žigmundovog nasljednika, kralja Albrechta, iz 1438. godine izriči-

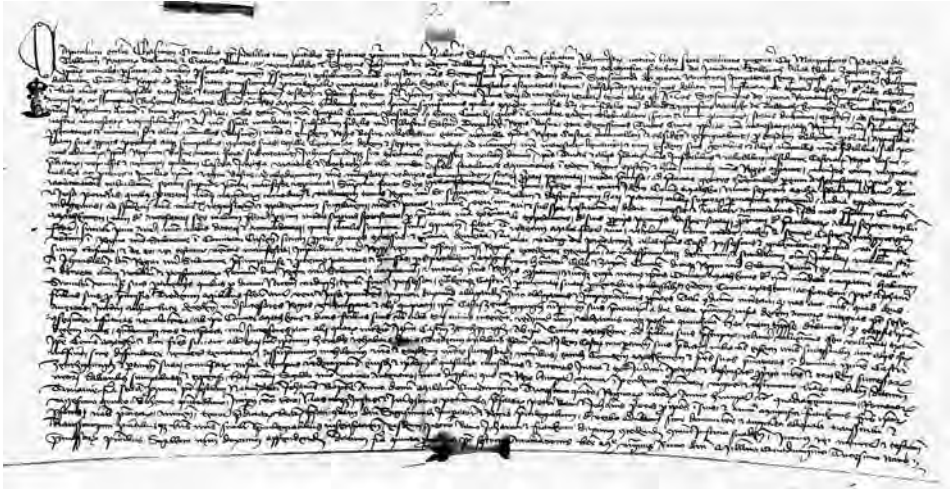
¹⁴³ Nakon isteka prvog trogodišnjeg primirja između Ugarskog kraljevstva i Osmanskog carstva početkom 1432. godine, izbila su nova neprijateljstva na donjem Dunavu. Krajem te godine mletački dužd Francesco Foscari slao je poljskom kralju Vladislavu kopiju pisma u kojem se spominje Žigmundova namjera da sklopi mir s Turcima i da im prepusti Vlašku, (13. novembar 1432), LEWICKI, *Codex Epistolaris saeculi decimi quinti*, 2.305.

¹⁴⁴ ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 219.

¹⁴⁵ (27. juni 1435, u ovjerenom prijepisu od 26. marta 1439), Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomataikai Levéltár 34067. Dijelove dokumenta objavio je PETAR ROKAI, “Poslednje godine balkanske politike kralja Žigmunda (1435–1437)”, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 12 (1969), 101 n. 89. O pohodu: ISTO, 91, 101; БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 445; ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 172; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 255. O Talovcima: ELEMÉR MÁLYUSZ, “Die vier Gebrüder Tallóci”, *Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae* 28 (1982), 3–66; TAMÁS PÁLOSFALVI, “Die Familie Tallóci im Mittelalter”, u: *Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker*, Sarajevo – Budapest, 2010, 183–90.

¹⁴⁶ (16. august 1434), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 384–85.

¹⁴⁷ (27. septembar 1437), THALLÓCZY – ÁLDÁSY, *A Magyarország és Szerbia*, 115–16.

Povelja kralja Žigmunda Matku Talovcu od 27. juna 1435. godine
(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár 34067)

to navodi da je u vrijeme pokojnog Žigmunda Matko sa svojom vojskom na silu uzeo gradove u Bosni, te se poimenično navode Jajce, Komotin i Bočac, te Hodidjed, prilikom čijeg zauzimanja je stradalo mnogo članova Matkove pratnje.¹⁴⁸ Mada u dokumentu nije precizirano vrijeme zaposjedanja ovih utvrda, može se pretpostaviti da je inicijalni napad ban Matko poduzeo s područja Srebrenika, koji je držao i u ranijem periodu, ili Doboja, odakle je udario na srednju Bosnu osvojivši Vranduk i Hodidjed.¹⁴⁹

Pohod Matka Talovca u Bosni bio je ograničenog dometa. Uspio je samo privući humske velikaše Jurjeviće i izvući ih ispod vlasti vojvode Sandalja Hranica.¹⁵⁰ Osvojene utvrde nisu činile jedinstven odbrambeni sistem i iz njih se nije moglo značajno prijetiti ni Turcima, ni pristalicama Radivoja Ostojića.¹⁵¹ To pokazuje činjenica da je Radivojev poslanik Tvrtko sredinom septembra dolazio u Dubrovnik zahtijevajući da se njegovom gospodaru isplati tribut koji pripada bosanskoj kruni, ali Dubrovčani nisu bili spremni izbrojiti novac.¹⁵² Ban Matko se nedugo potom ipak uspio povezati s kraljem Tvrtkom II te je s

¹⁴⁸ (31. mart 1438), THALLÓCZY – ÁLDÁSY, *A Magyarország és Szerbia*, 125. ČOŠKOVIĆ, *Susret sa zagubljenom prošalošću*, 86.

¹⁴⁹ Vranduk je nedugo potom bio vraćen bosanskom kralju. ENGEL, "Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa", 72.

¹⁵⁰ БИРКОВИЋ, *Историја*, 266.

¹⁵¹ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 257.

¹⁵² (14. septembar 1434), Cons. Rog. sv. 5, f. 222.

njim ostao i u narednom periodu. Naime, 8. i 9. oktobra Dubrovčani su slali odgovore na pisma kralja Tvrtka II i Matka Talovca.¹⁵³ Nažalost, ni pisma ni odgovori nisu sačuvani pa se ne može ni pretpostavljati šta su sadržavali.

Također je teško na osnovu raspoloživih izvora odrediti kada je tačno kralj Tvrtko II napustio svoje kraljevstvo i koji su ga razlozi motivirali da to učini. Znamo samo, i to na osnovu spominjane povelje iz 1437, da je kralj s grupom odabranih i vjernih plemića u pratnji Matka Talovca krajem 1434. ili početkom 1435. godine došao u Požun gdje je Žigmundu iskazao vazalnu vjernost.¹⁵⁴

U historiografiji se vjerovalo da je Tvrtko, “sve više ugrožavan od Turaka, protukralja Radivoja i njegovih pristalica”, morao napustiti zemlju,¹⁵⁵ te da se pred kraljem Ugarske “pojavi kao neka vrsta taoca i zaloga njegove vojne pobjede ostvarene nad Turcima u Bosni”.¹⁵⁶ I uistinu, podaci s kraja 1434. godine pokazuju određenu aktivnost Tvrtkovih protivnika. Sredinom decembra Dubrovčani su s protukraljem Radivojem i vojvodom Sandaljem razmijenili nekoliko pisama.¹⁵⁷ Iz njihovog zajedničkog nastupa može se pretpostaviti da je Radivoj i dalje uživao podršku vojvode Sandalja. Ali ništa ne upućuje na to da je Tvrtko bio primoran otići iz svoje države. Izvori govore o tome da se, unatoč velikom pritisku, bosanski kralj dobro držao u svojim utvrdama i prije akcije bana Matka, te da Dubrovčani ni pod kojim uvjetom nisu pristajali na isplatu tributa njegovom protivniku Radivoju. Ako je stanje bilo tako loše kao što se pretpostavlja, napuštanje kraljevstva samo bi pogoršalo situaciju i prepustilo bi državu Tvrtkovim protivnicima. U takvim uvjetima rješenje nije bilo poželjno tražiti u bijegu, nego u vojnom sučeljavanju. Tek će kasniji razvoj događaja otkriti pravi smisao Tvrtkovog odlaska na dvor ugarskog kralja.

O Tvrtkovom boravku u Ugarskoj se dugo vremena nije znalo mnogo. Novi podaci otkrili su kako se Tvrtko II iz Požuna sa Žigmundom, preko Hainburga na Dunavu, po velikom snježnom pokrivaču uputio prema Beču, gdje su s pratnjama boravili od sredine januara do početka marta 1435. godine.¹⁵⁸ Dolazak jednog vladara iz udaljene i strane zemlje izazivao je pažnju suvremenika, posebno zbog toga što se Tvrtko upravo tada odlučio sasvim prikloniti ugarskim metodama rješavanja osmanskog problema. Grof Konrad od Wein-

¹⁵³ (8. oktobar 1434), Cons. Rog, sv. 5, f. 226.

¹⁵⁴ (27. septembar 1437), THALLÓCZY – ÁLDÁSY, *A Magyarországnak és Szerbia*, 116.

¹⁵⁵ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 173.

¹⁵⁶ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 257.

¹⁵⁷ TRUHELKA, “Konavôski rat”, 209.

¹⁵⁸ O tome: EMIR O. FILIPOVIĆ, “Boravak bosanskog kralja Tvrtka II Tvrtkovića u Beču tokom 1435. godine”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* 16 (2012), 229–45.

sberga je 18. februara općem crkvenom saboru održavanom u Baselu pročitao Žigmundovo pismo s tvrdnjom da mu se bosanski kralj podložio skupa sa svim sektama i praznovjermima svoga kraljevstva te da je izrazio želju da se vrati katoličkoj vjeri.¹⁵⁹ Taj je podatak ostavio traga u izlaganju Ivana Stojkovića na koncilu juna te godine. On je izražavao radost što je nakon trideset godina Bosna napokon vraćena u okrilje Rimske crkve.¹⁶⁰

U Beču je Tvrtko dočekaio i rođenje Žigmundovog prvog unuka, 16. februara, ali je dječak nažalost preminuo odmah po rođenju. Tog dana Dubrovčani su pisali Žigmundu zamolivši ga da ih preporuči kod despota Đurđa Brankovića i kralja Tvrtka II jer su se obojica nalazila u njegovoj blizini.¹⁶¹ Poslije velikih svečanosti priređenih u njihovu čast, kraljevi Ugarske i Bosne su napustili Beč i uputili se prema Požunu da sudjeluju na državnom saboru gdje je trebalo biti riječi o odbrani Ugarskog kraljevstva. Upravo se iz te činjenice može zaključiti da je Tvrtko II bio Žigmundov gost na sastanku kada se raspravljalo o pitanjima životne važnosti za njihove države a ne njegov talac. U literaturi se olako prelazilo preko činjenice da je i despot Đurađ u isto vrijeme boravio kod Žigmunda iako on nije imao takvu “krizu” u državi kroz kakvu je prolazio bosanski kralj. Tome u prilog ide i to da se kralj Tvrtko II, bez većih problema, vratio u svoju domovinu čim je sabor okončao svoj rad.¹⁶²

U Požunu je glavna tema razgovora bila Žigmundova projekcija plana odbrane Ugarskog kraljevstva s dva glavna ratišta, husitskim na sjeveru i osmanskim na jugu zemlje. Svoju ambicioznu osnovu za novo vojno uređenje

¹⁵⁹ “Lecte fuerunt littere credenciales domini imperatoris, presentate per dominum Conradum comitem camerarium hereditarium, quibus lectis miles ambassiator exposuit credenciam ... Dixit quod rex Bozne cum maxima multitudine submisit se domino imperatori, volens redire ad fidem catholicam” (18. februar 1435), HALLER, *Concilium Basiliense*, 3.316; “Item prefatus comes de Winsperg pro singulari gaudio concilii dixit, quomodo rex Possne, qui est confinis Ungarie regni et Turcorum, se et totum ipsius regnum et omnes ipsius regni sectas et supersticiones submisit cesaree majestati”, ISTO, 5.118; “Circa materiam ista Februario mense anni XXXV. imperator Romanorum significauit concilio regem Boxgne submississe se sibi, et quoniam vellet ab errore conuerti, hortabatur dilligenciam fieri per concilium pro eius suorumque regnicolarum reduccione”, *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti*, 2.749–50; “Exonebat insuper, quod rex Boxgne submiserat se eidem imperatori, qui christianus erat, regnum quoque eius regno Vngarie propinquum, sed multis infectum erroribus, cumque vellent ad fidem conuerti, hortabatur diligenciam fieri per concilium circa reduccionem eorum”, ISTO, 2.776.

¹⁶⁰ (10. juni 1435), HALLER, *Concilium Basiliense*, 3.417.

¹⁶¹ (16. februar 1435), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 389. СПРЕМИТЬ, *Деспот Бугађ Бранковић*, 207–08.

¹⁶² FILIPOVIĆ, “Boravak bosanskog kralja Tvrtka II Tvrtkovića u Beču tokom 1435. godine”, 239–40.

Žigmund je obznanio još ranije i želio je da se njegovi prijedlozi prihvate kao zakoni za odbranu zemlje.¹⁶³ Zbog toga je kralj i sazvao državno vijeće, prvi put nakon 38 godina vladavine.¹⁶⁴ Prisutnima je sugerirao da se siromašni plemići oslobode vojne obaveze, a da se njihov nedostatak nadoknadi kroz djelovanje postrojbi *militie portalis*, ustanovljenih još krajem 14. stoljeća. Također je želio da se prijašnji petnaestodnevni pohodi produže na onoliko vremena koliko bude bilo potrebno kralju.¹⁶⁵ Osnovno Žigmundovo rješenje odnosilo se na uspostavu vojnih oblasti duž cijele južne linije kraljevstva. Taj pojas, koji bi se protezao od jadranske obale do Erdelja, trebao je biti podijeljen na pet sektora, odnosno krajišta. Prva oblast prostirala bi se na području južnog i primorskog dijela Hrvatske, gdje se ratovalo protiv Venecije i Turaka, druga bi obuhvatala Slavoniju dužinom rijeke Une, dok bi se treća i četvrta odnosile na temišvarsko i erdeljsko ratište.¹⁶⁶ Jedna od planiranih vojnih oblasti bila je i Usora, prostorno najveća, s utvrdom Srebrenik. Taj je okrug trebao predstavljati barijeru od napada s bosanske i srpske strane. Svaka od ovih jedinica imala je i određen kontingent ratnika, pa su u odbrani Usore trebali sudjelovati despot Đurađ s onoliko snage koliko može skupiti, zatim slavonski ban Matko Talovac sa 1.000 konjanika, mačvanski ban s 400 konjanika, a bosanski biskup iz Đakova i drugi ugarski baroni sa po 100 konjanika.¹⁶⁷

Premda je uz njega na ovom saboru u Požunu sjedio i bosanski kralj, Žigmund je pokazao nedostatak senzibiliteta prema osjetljivoj poziciji jedne od ključnih brana na njegovim južnim granicama. Sabor je iskoristio za proklamiranje oživljenih teritorijalnih ambicija prema bosanskoj državi još iz vremena kralja Ludovika i dislokacije bosanske biskupije u Đakovo. Pitaو je prisutne da li i dalje mogu računati da te, poimenično navedene oblasti i dalje pripadaju kruni Ugarske. Ali svoj pravi odnos prema Bosni Žigmund je otkrio tek u nastavku analiziranog nacrtu. Pošto je u prethodnom periodu, pored Husita i Turaka, morao voditi računa i o uvredama i nepravdama koje su mu nanosili bosanski kralj i Bošnjani, ugarski vladar predložio je da izvrši podjelu vojske

¹⁶³ Jedan kraći izvadak iz tog nacrtu objavio je još THALLÓCZY, *Povijest Jajca*, 257–60. Kritičko izdanje izvora dostupno je u: DÖRY – BÓNIS – BÁCSKAI, *Decreta Regni Hungariae*, 407–30.

¹⁶⁴ ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 220

¹⁶⁵ DÖRY – BÓNIS – BÁCSKAI, *Decreta Regni Hungariae*, 410.

¹⁶⁶ DÖRY – BÓNIS – BÁCSKAI, *Decreta Regni Hungariae*, 418–22.

¹⁶⁷ DÖRY – BÓNIS – BÁCSKAI, *Decreta Regni Hungariae*, 419. Prema jednom kasnijem popisu ovih kontigenata iz perioda između 1454. i 1459. godine, ukupna vojna snaga Ugarske iznosila je 61.750 ratnika, od čega se pola odnosilo na vazalne države. Bosna je tada bila dužna davati 9.000 ratnika. O tome: БИРКОВИЋ, “O sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu”, 166.

svojih barona i plemića tako da će oni konstantno biti u stanju pripravnosti za rat na tri fronta: jedan protiv Turaka, drugi protiv Husita i treći protiv Bosne.¹⁶⁸

Činjenica da se bosanski kralj “sa svim sektama i praznovjerjima” svoje države potčinio i poklonio Žigmundu, te da se obavezao prihvatiti katoličku vjeru, nije bila dovoljna da izmjeni njegovo držanje prema Bosni čije je stanovnike postavio u istu ravan s Turcima i Husitima. Iako ova deklaracija nije bila ispravan odraz političke stvarnosti, jer su Ugarska i Bosna u suštini imale isti problem,¹⁶⁹ jasno je da Žigmund nije u Bosni vidio jednakog partnera u akciji protiv zajedničkog neprijatelja.¹⁷⁰ Ugarski kralj je želio potčiniti Bosnu svom autoritetu kako bi je mogao pretvoriti u jednu od mnogih “zaštitnih zona” na južnoj liniji odbrane od Turaka, pri čemu bi taj teritorij podnio glavni teret rata i razaranja, primajući početne osmanske napade i obezbjeđujući mu dovoljno vremena da pripremi sopstvenu odbranu.¹⁷¹

U takvim okolnostima nije bilo nikakve potrebe da se Tvrtko duže zadržava u Požunu. Tamo je sa Žigmundom boravio još 19. marta 1435,¹⁷² gdje ih je vjerovatno zatekla vijest o smrti Sandalja Hranića.¹⁷³ Tu su se izgleda i razišli jer je Žigmund uskoro, u pismima datiranim 25. i 31. marta 1435. godine, Dubrovčanima javio da je otpustio Tvrtka nakon što mu je “položio vazalnu prisegu”.¹⁷⁴ Tvrtko je, dakle, upravo krajem marta krenuo na put da bi već u aprilu uspio iz Bosne uspostaviti kontakt s Dubrovčanima.¹⁷⁵

Vojvoda Stjepan Vukčić i Turci

Situacija u Bosni se za vrijeme Tvrtkovog odsustva značajno promijenila. Na političkoj sceni više nije bilo starog i iskusnog vojvode Sandalja Hranića kojeg je naslijedio sinovac Stjepan Vukčić.¹⁷⁶ Tvrtkov položaj najbolje pokazuje

¹⁶⁸ DÖRY – BÓNIS – BÁCSKAI, *Decreta Regni Hungariae*, 416–18.

¹⁶⁹ O tome: SZAKÁLY, “Phases of Turco-Hungarian Warfare”, 83–85.

¹⁷⁰ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 273–75.

¹⁷¹ PÁL FODOR, “The Simurg and the Dragon. The Ottoman Empire and Hungary (1390–1533)”, u: *Fight Against the Turk in Central Europe in the First Half of the 16th century*, Budapest, 2004, 20; ENGEL, *The Realm of St Stephen*, 231–43.

¹⁷² (19. mart 1435), ERNESTUS BIRK, “Johannes de Turonis regestrum (Tercia legacio sacri concilii)”, u: *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti*, 1.791. KARL JOSEPH VON HEFELE, *Conciliengeschichte*, sv. 7, Freiburg im Breisgau, 1874, 607.

¹⁷³ Sandalj je umro 15. marta 1435. godine. Dubrovčani su Žigmunda o tome izvijestili 24. marta. THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 390.

¹⁷⁴ (7. maj 1435), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 391.

¹⁷⁵ (21. april 1435), Cons. Rog, sv. 5, f. 268.

¹⁷⁶ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 10–11.

podatak da su Dubrovčani u maju 1435. godine njegovom poslaniku Radosavu Kodezbi isplatili zaostale tribute za protekle tri godine u ukupnoj vrijednosti od 7.500 perpera.¹⁷⁷ Vrijeme provedeno u Dubrovniku Kodezba je iskoristio da potraži i dobije naknadu za zakup kraljevih posjeda u Konavlima,¹⁷⁸ čime se stanje državne blagajne u relativno kratkom periodu barem malo oporavilo. Pokazuju to i Tvrtkove poslovne aktivnosti jer su mu 14. juna 1435. godine Dubrovčani dopustili da preko njihovoga grada u Veneciju pošalje svoje srebro.¹⁷⁹

Tvrtkov povoljni položaj nije dugo potrajao. U Bosni su se u ljetnim mjesecima ponovo pojavili Turci ali sada s ciljem da zaštite interese Stjepana Vukčića i protukralja Radivoja.¹⁸⁰ Pored titule, posjeda i vlasti, mladi Stjepan je od svog strica naslijedio i savezničke odnose s Turcima i Radivojem Ostojićem. Da se tada ovaj potonji nalazio na dvoru Kosača potvrđuje podatak prema kojem su Dubrovčani svom poslaniku upućenom vojvodi Stjepanu nakon Sandaljeve smrti savjetovali da bi tada kod njega mogao sresti "lo re Radiuoi o altri baroni, signori et grandi zentilomini".¹⁸¹

Dolazak i djelovanje Turaka je po svoj prilici bila reakcija na ugarske vojne operacije u Bosni povedene s namjerom iskorištavanja očekivanog rasula poslije smrti vojvode Sandalja. Žigmund je odmah poslije vijesti o Sandaljevoj smrti želio u djelo provesti svoju deklaraciju iz Požuna i vratiti Humsku zemlju pod vlast ugarske krune. S tim ciljem je pisao Dubrovčanima još krajem marta 1435. godine, tražeći od njih da budu na usluzi onim humskim baronima koji su se nakon Sandaljeve smrti vratili u pokornost njegovoj kruni.¹⁸² Kroz mjesec dana Žigmundovi su se planovi razvili pa je mogao 26. aprila uputiti poziv braći Ivanu i Stjepanu Frankopanu, hrvatsko-dalmatinskim banovima, da uz pomoć kralja Tvrtka II, vojvode Jurja Vojsalića, cetinskog kneza Ivana, krbavskih knezova te plemića i Vlaha Hrvatskog kraljevstva u njegovo ime osvoje Hum i sačuvaju ga za ugarsku krunu. Žigmund je vjerovatno računao na želju lokalne humske vlastele da se oslobodi prevlasti Kosača i da prizna vlast ugarskog

¹⁷⁷ (11. maj 1435), Cons. Rog, sv. 5, f. 275; (23. maj 1435), Div. Not. sv. 20, f. 7.

¹⁷⁸ (18. maj 1435), Cons. Rog, sv. 5, f. 278; (23. maj 1435), Div. Not. sv. 20, f. 7.

¹⁷⁹ (14. juni 1435), Cons. Maius, sv. 5, f. 40v.

¹⁸⁰ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 13.

¹⁸¹ (29. mart 1435), Lett. di Lev. sv. 11, f. 229v. Veza između Kosača i Radivoja se održala i u nastavku 1435. godine jer su Dubrovčani i u julu mjesecu nalagali svojim poslanicima kod vojvode Stjepana da pozdrave i kralja Radivoja. (23. juli 1435), Cons. Rog. sv. 5, f. 294.

¹⁸² (7. maj 1435), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 391.

kralja.¹⁸³ Po svemu sudeći on je još od ranije imao informacije o nekoj podršci u Humu, a nju su po svemu sudeći predvodili Jurjevići.¹⁸⁴

Ugarske akcije izvedene poslije Sandaljeve smrti poremetile su kratkotrajni mir u Bosni. Dubrovčani su još 12. aprila javili Žigmundu da mu iz Bosne ne mogu poslati puno vijesti, najviše zbog toga što se u njoj ne nalazi nikakva osmanska vojska. U istom su mu pismu također poručili da se očekuje dolazak vojvode Isaka u Bosansko kraljevstvo, ali da se ne zna kada će doći, ni s kolikim snagama.¹⁸⁵ Ove osmanske trupe bile su namijenjene za pružanje pomoći vojvodi Stjepanu da se održi na vlasti pred prijeljnom trupom iz Ugarske i pobune njegove vlastele. Dubrovčani su o Žigmundovim akcijama obavještavali Sandaljevog nasljednika te je on potom mogao spremno dočekati sve ono što mu se spremalo.¹⁸⁶ Početkom jula 1435. godine na Stjepanove posjede došlo je oko 1.500 Turaka pod vodstvom Isakovog sina Baraka, odakle su u narednih par mjeseci, napadajući zemlje neposlušnih podanika vojvode Stjepana, uspjeli u određenoj mjeri učvrstiti vlast svog štićenika. Njihova pojačana aktivnost se može smjestiti tek u drugu polovinu augusta jer su tada Dubrovčani pisali Žigmundu da Turci u Bosni do tog trenutka nisu učinili ništa značajno.¹⁸⁷ U svom narednom pismu ugarskom kralju, datiranom 31. augusta, javljali su mu “quod timore concussa tota terra ipsa Halomfelde aduentu Teucrorum qui in Bosnam deuenerant ad petitionem voiuode Stipani, nepotis dicti Sandagl”, te da je dolazak osmanske vojske natjerao na bijeg ugarskog vlastelina Jurja Kera, koji je bio došao u Hum da uredi preuzimanje drijevske carine. On je pred Turcima bježao u tolikoj žurbi da ga ni dubrovački poslanik koji se s njim trebao sastati nije mogao sustići.¹⁸⁸ Time su osmanski odredi pomogli vojvodi Stjepanu da

¹⁸³ (26. april 1435), THALLÓCZY – BARABÁS, *A Frangepán család oklevéltára*, 1.266.

¹⁸⁴ БИРКОВИЋ, *Историја*, 267.

¹⁸⁵ “Fertur quod voivoda Ysach cum gentibus venturus est in regnum Bosne, cum quot et quando fama non declarat. Regnum ipsum Bosne sine motu vel novitate de qua digna mentio fieri possit post mortem dicti voivode Sandagl est et transit, maxime quia nulle Teucrorum gentes sunt in eo” (12. april 1435), Lett. di Lev. sv. 11, f. 235.

¹⁸⁶ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 64.

¹⁸⁷ “Alia per nunc non occurrunt significacione digna, nisi quod Teucrici, quos referunt aliqui esse ad numerum mille quingentorum, in regnum Bosne intraverunt, qui usque nunc nil dignum significatu egerunt, preter quod quandam contratam aliquorum, qui voivode Stipani nepoti Sandagl, ad cuius petitionem videntur venisse, rebellarant, fuerunt depredati” (24. august 1435), Lett. di Lev. sv. 11, f. 265.

¹⁸⁸ (31. august 1435), Lett. di Lev. sv. 11, f. 267v. O istom su pisali i slavonskom banu Matku Talovcu, ISTO, 267v bis.

očuva najvažniji dio Humske zemlje, drijevski trg, jedan od osnovnih motiva ugarskog vojnog angažmana u tim predjelima.¹⁸⁹

Nakon što se riješio ugarske prijetnje, Stjepan je svoje osmanske saveznike iskoristio da mu pomognu u sukobu s Radosavom Pavlovićem.¹⁹⁰ Napadajući njegove posjede na jugu zemlje, izazvali su toliku pometnju i bježaniju, posebno u okolici Trebinja, da su Dubrovčani u septembru morali donijeti odluku o obustavi daljeg prihvatanja izbjeglica.¹⁹¹ Opasnost u neposrednom dubrovačkom zaleđu prošla je već do oktobra, vjerovatno jer su se Turci, predvođeni vojvodom Barakom, tada bili zaputili prema Hodidjedu u centralnoj Bosni, kako se može zaključiti iz dubrovačkog pisma banu Matku Talovcu s kraja novembra mjeseca.¹⁹² Po svemu sudeći u ovom su napadu Turci uspjeli protjerati ugarsku posadu iz Hodidjeda i tu uspostaviti svoju bazu za daljnje akcije. Početkom novembra u Dubrovniku se raspravljalo u upućivanju poslanika vojvodi Stjepanu i Baraku, razmatrali su se i prijedlozi o darovima, ali poslanstvo nije upućeno jer su Dubrovčani osjetili da im osmanski vojskovođa nije naklonjen.¹⁹³

Ne može se znati u kakvoj je situaciji tada bio bosanski kralj. On je i dalje predstavljao ugarsku politiku u Bosni i zbog toga bio nepoželjan kod jednog dijela vlastele. Svakako su prema njemu gajili neprijateljsko raspoloženje vojvoda Stjepan i njegove pristalice. Stoga Tvrtko II nije mogao biti zadovoljan time što su osmanski odredi bili aktivni u srcu njegovog kraljevstva pa je morao tražiti neko rješenje. Vjerovatno je posljednji put u toku 1435. godine u Bosni boravio sredinom novembra kada se obratio Dubrovčanima sa zahtjevom da mu se isplati najamnina za kuću u njihovom gradu.¹⁹⁴ U drugoj polovini novembra je morao krenuti na put da bi u decembru došao do Stolnog Biograda, gdje se sastao s kraljem Žigmundom.¹⁹⁵ Tvrtko je, prema pisanju austrijskog hroničara Thomasa Ebendorfera († 1464), u Stolnom Biogradu bio 21. decembra, u

¹⁸⁹ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 262

¹⁹⁰ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 10, je smatrao da je do sukoba između vojvode Radosava Pavlovića i vojvode Stjepana Vukčića došlo odmah poslije smrti vojvode Sandalja. Prve vijesti o tome javljaju se aprila 1435. godine, (20. april 1435), Cons. Rog. sv. 5, f. 265v.

¹⁹¹ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 448.

¹⁹² "Barach voivoda Teucer, qui cum Teucris Bosnam intraverat, in regione Calumfelde et extra aliquas terras predatas est; nunc videtur cum ipsis Teucris versus civitatem Chodidich se recepisse ..." (30. novembar 1435), Lett. di Lev. sv. 12, f. 3v.

¹⁹³ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 65; БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 14

¹⁹⁴ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 181.

¹⁹⁵ THALLÓCZY, *Studien*, 85.

društvu Žigmunda i Albrehta, njihovih supruga, te nekih drugih velikaša.¹⁹⁶ Bosanskog kralja su vjerovatno i tada pratili njegovi vjerni dvorjani i najbliži suradnici.

Na dvoru ugarskog kralja nalazio se i bosanski vikar Jakov Markijski († 1476).¹⁹⁷ On je od ranije insistirao na čvršćoj vjerskoj politici prema Bosni, govoreći da je bosanski kralj “lažni kršćanin” te da nije propisno ni kršten, kao i da ne dopušta franjevcima svog kraljevstva da pokrštavaju pripadnike “manihejske sekte”. Isticao je da bi se cjelokupno stanovništvo zemlje moglo pokrstiti za šest mjeseci ukoliko bi car Žigmund naredio kralju da se to učini. Zbog toga se Jakov i povezao s legatima Bazelskog koncila zatraživši njihovu podršku u svojim nastojanjima da cara oraspoloži za svoje planove.¹⁹⁸ Pored njega i Žigmunda, sastanku su prisustvovali herceg Albrecht Habsburški i kralj Tvrtko II, te brojni češki poslanici i legati Bazelskog koncila.¹⁹⁹

Bosanski kralj je 25. januara 1436. izdao povelju u korist bosanskih franjevaca. Tim je dokumentom primio sve franjevce i sve samostane Bosanske vikarije u Bosanskom kraljevstvu u svoju zaštitu, posebno u svojim zemljama i posjedima, davši im slobodu da šire u Bosni katoličku vjeru i da krste i obraćaju stanovnike bez obzira na spol i životnu dob. Iz te se povelje vidi da je Tvrtko II u Ugarskoj boravio u pratnji plemića i dvorskih službenika: palatina Tvrtka Borovinića, dvorskog kneza Vladislava, sina vojvode Pavla Klešića, zatim Jurja

¹⁹⁶ “Die vero XXI mensis antedicti [decembris] intrauit similiter dominus imperator cum imperatrice et illustrissimo principe Alberto, duce Austrie, et conthorali sua et nonnullis magnatibus, cui obuiam venimus, pariter et rege Bosne” (21. decembar 1435), ERNESTUS BIRK, “Thomae Ebendorferi de Haselbach Diarium gestorum per legatos Concilii Basiliensis”, u: *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti*, 1.757.

¹⁹⁷ O djelovanju Jakova Markijskog u Bosni: ATHANASIVS MATANIĆ, “De duplici activitate S. Iacobi de Marchia in regno et vicaria franciscali Bosnae”, *Archivum franciscanum historicum* 53 (1960), 111–27; DIONYSIVS LASIĆ, *De vita et operibus S. Iacobi de Marchia*, Ancona, 1974; BAZILIJJE PANDŽIĆ, “Jakov Markijski vikar Bosanske vikarije”, *Bosna Franciscana* 7 (1997), 155–66.

¹⁹⁸ “Multa eis exposuit de rege Bosne, qui ad eadem die qua nos intrauit Albam regalem, dicens, quod ille rex erat fictus Christianus, nec in veritate erat baptizatus, imo prohibebat suos baptizari per fratres minores, qui sunt in regno suo; quod in illo regno sunt tenentes sectam Manicheorum; quod si imperator diceret illi regi, quod populus regni Bosne baptizatur, quod in sex mensibus totus ille populus baptizeatur, cum sit ad hac voluntarius, et rogabat eos, ut tempore et loco de hoc facerent verbum imperatori” (21. decembar 1435), ERNESTUS BIRK, “Aegidii Carlerii (Quinta legacio)”, u: *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti*, 1.676–77.

¹⁹⁹ FRANZ PALACKY, *Geschichte von Böhmen*, sv. 3.3, Prag, 1854, 208.

Dragičevića i protovestijara Bosanskog kraljevstva Restoja Milohne.²⁰⁰ Njihovo prisustvo uz bosanskog kralja potvrđeno je i Žigmundovom poveljom izdanom 19. januara 1436. godine “fidelis nostri egregii Resteye filii Mylohnae de Bogonynagora, camerarii illustris Stephani Twertk regis Bosne fidelis nostri dilecti” za vjernost, zasluge i hrabro držanje pokazano prema bosanskom kralju i ugarskoj kruni u sukobu s Turcima i pobunjenicima.²⁰¹ Delegacija s kojom je tada kralj Tvrtko II boravio u Ugarskoj bila je daleko šira nego se do sada pretpostavljalo, što nam otkriva povelja kralja Žigmunda od 20. januara 1436. izdana Milivoju Mačiću od *Gernycze* i njegovoj bratiji, kao potvrda ranije dacrovnice vojvode Jurja Vojsalića. Destinataru su dobili svoje posjede u župama Zemunik i Glaž jer su se u sastavu vojske vojvode Jurja borili protiv Turaka, Kosača i pristalica protukralja Radivoja. Iako za to nema izričitih potvrda, može se pretpostaviti da je uz njih tada u Stolnom Biogradu također boravio i njihov feudalni senior.²⁰²

Dok je Tvrtko II zimovao u Ugarskoj, u Bosni je stanje bilo prilično mirno. U zemlji je tada boravio osmanski vojvoda Barak, sin skopskog krajišnika Isaka, i izvori ne otkrivaju tragove nikakvih sukoba do proljeća. Tek krajem marta 1436. godine se javljaju neke “sumnje” o Turcima zbog kojih su trgovci iz Drijeva tražili da se povuku u Dubrovnik.²⁰³ Barak se tada nalazio u srcu Bosne, negdje oko Podvisokog ili Zenice. Dubrovčani su mu, “kao i inače kada je ishod misije izgledao prilično neizvestan”,²⁰⁴ odlučili uputiti jednog pučanina, Maroja Đurkovića. Poslanik je na svom putu trebao svratiti na Stjepanov dvor i isposlovati vojvodino posredovanje u komunikaciji s Barakom. Ukoliko Đurković ne bi naišao na osmanskog zapovjednika kod Podvisokog ili Zenice, trebao ga je potražiti u okolini Vrhbosne. Opravdano se može pretpostaviti da su sva navedena mjesta bila u to vrijeme ili pod direktnom vlašću Turaka, sa stacioniranim posadama u utverdama, ili da su tu vlast na neki način nominalno priznavali njihovi dotadašnji zapovjednici. Kada ga pronađe, poslanik je Baraku trebao izložiti priču o starom prijateljstvu njegovog oca prema dubrovačkim

²⁰⁰ (26. januar 1436), EMERICUS PAVICH, *Ramus viridantis olivae*, Budaë, 1766, 6–7; EUSEBIUS FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, Zagreb, 1892, 150–51. GREGOR ČREMOŠNIK, “Ostaci arhiva Bosanske franjevačke vikarije”, *Radovi Naučnog društva BiH* 3 (1955), 35–38. ČOŠKOVIĆ, “Veliki knez bosanski Tvrtko Borovinić”, 76–77.

²⁰¹ СРЪАН РУДИЋ, “Неколико нових података о Рестоју Милохни”, *Историјски часопис* 58 (2009), 174.

²⁰² НЕВЕН ИСАИЛОВИЋ, “Неколико нових података из 1436. године о фамилијарима Хрватинића у жупама Земуник и Глаж”, *Историјски часопис* 60 (2011), 160–61.

²⁰³ (31. mart 1436), Cons. Maius sv. 5, f. 69v.

²⁰⁴ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 65.

trgovcima, te ga zamoliti da u svojstvu njegovog zamjenika i predstavnika prema Dubrovčanima zauzme isti stav. Da je Barak tada uistinu imao utjecaj u Bosni, pokazuje činjenica da mu se Dubrovčani obraćaju s molbom da, pozivajući se na sultanove povelje, naredi vojvodama Stjepanu i Radosavu da puteve na svojim posjedima drže otvorene i sigurne za promet njihovih trgovaca. U slučaju da razgovor ne pođe po planu a Barak odbije ponuđene prijedloge i poklone, u vidu četiri peče mantovanske tkanine i 18 lakata grimiznog sukna, poslanik je bio zadužen da se uputi prema vojvodi Stjepanu i isposluje dodatnu preporuku uz posredovanje osmanskog haznadara.²⁰⁵ Razloga za strah nije trebalo biti. Đurkovićeva misija je uspjela i dobri odnosi između Dubrovčana i Turaka u Bosni su bili uspostavljeni. Uskoro se u Dubrovniku pojavio Barakov poslanik, gdje je dočekan s poklonima i “lijepim riječima ljubavi”.²⁰⁶

Međutim, u maju su se pojavili i prvi problemi. Dubrovčani su se tada žalili Žigmundu na osmanske postupke. Pisali su mu da su Turci čekali u zasjedi dva njihova karavana ali da su se trgovci s robom uspjeli spasiti u obližnjoj utvrđi vojvode Stjepana. Napad su izveli pošto su sumnjivali Dubrovčane za pomaganje albanske vlastele, neprijateljski raspoložene prema osmanskim vlastima. Isticali su tada svom suverenu kako više niko ni ne krije da moć Turaka u Srbiji, Bosni i Zeti raste iz dana u dan, i to ne samo u onim krajevima u kojima snažno ratuju, zauzimajući gradove i utvrde, nego da to njihovo svakodnevno jačanje izaziva strah i kod okolnih gospodara koji mogu samo nemoćno drhtati.²⁰⁷ Poslovično spretni u ocjenjivanju političke situacije, Dubrovčani su svog poslanika pretendentu na osmansko prijestolje, Davudu Čelebiji, upućivali s porukom da se Turci u Bosni i Srbiji sada poštuju kao gospodari u svemu.²⁰⁸

Razumio je to očito i Tvrtko II nakon što je uvidio da s ugarske strane nikakva pomoć neće stići. Prisustvo vojske Matka Talovca u njegovom kraljevstvu nije mu donijelo nikakve koristi i ostavilo mu je malo manevarskog prostora. Ukoliko je želio povratiti vlast u državi, morao se izmiriti s vojvodom Stjepanom Vukčićem. Prvi tragovi poboljšanja njihovih odnosa susreću se u junu mjesecu.²⁰⁹ Mir je svakako sklopljen na obostranu korist. Stjepan je njime

²⁰⁵ (20. mart 1436), Lett. di Lev. sv. 12, f. 18–19. Usp. БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 65.

²⁰⁶ (30. mart 1436), Cons. Rog. sv. 6, f. 43v; (30. mart 1436), Cons. Maius sv. 5, f. 69.

²⁰⁷ (4. maj 1436), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 397–98.

²⁰⁸ “Et come li Turchi signorizano per fina alli confini de Ragusa et che lor tieneno tutti li luogi e passi per li quali passano li nostri mercadanti con le lor mercantie e robe, e essi Turchi in Bosna e Schiauonia per tutto vieneno obediti come signori...” (5. maj 1436), Lett. di Lev. sv. 12, f. 26. O djelovanju tog pretendenta: FRANZ BABINGER, “Dâwûd Čelebi, ein osmanischer Thronwerber des 15. Jahrhunderts”, *Südost-Forschungen* 16 (1957), 297–311.

²⁰⁹ (30. juni 1436), Lett. di Lev. sv. 12, f. 38v.

obezbijedio formalno priznanje Sandaljevog naslijeđa od bosanske krune, a Tvrtko II se riješio protukralja Radivoja koji je do tada uživao Stjepanovu podršku.²¹⁰ Po svemu sudeći, mir je omogućio kralju da se osloni na posredovanje vojvode Stjepana u sređivanju svog odnosa prema sultanu.²¹¹ To se zaključuje samo po tome što je Tvrtko II ostao na vlasti narednih godina pri čemu ga Turci nisu pretjerano uznemiravali, iako suvremenik Ivan Stojković u svom pismu upućenom Bazelskom koncilu februara 1437. iz Carigrada nije među osmanske tributare ubrojao i Bosnu.²¹² Bez obzira na to, da bi se održao na svojoj poziciji, kralj je morao ponovo pristati na plaćanje danka. Prema tvrdnji Laonika Halokondila, tadašnji harač iznosio je 25.000 dukata.²¹³ Ta opcija je tada vjerovatno bila jedini način da sačuva svoju krunu. Mada se iz današnje perspektive cijena plaćenog tributa može činiti previsokom, ona je ipak omogućila Tvrtku II da trenutno smiri stanje u zemlji. Bosanski kralj je uspostavio određenu vrstu kontrole u zemlji jer je 14. augusta 1436. njegov poslanik Radosav Kodezba uspio od Dubrovčana naplatiti uobičajene tribute za prethodnu godinu.²¹⁴

Savez između kralja i Stjepana uskoro se usmjerio na njihovog nekadašnjeg zajedničkog neprijatelja Radosava Pavlovića. Iako je u proljeće 1436. došlo do opuštanja u odnosima između vojvode Stjepana i vojvode Radosava,²¹⁵ kraljev povratak u zemlju i snaženje Stjepanovog utjecaja povoljno su se odrazili na njegove šanse da uspije u sukobu protiv Radosava.²¹⁶ Augusta mjeseca, prilikom podizanja tributa, Dubrovčani nisu udovoljili Tvrtkovoju molbi za kupovinom oružja.²¹⁷ Sukob između zaraćenih strana nije bio riješen ni do novembra 1436. kada je vojvoda Stjepan molio Dubrovčane da posreduju u sklapanju mira s bosanskom gospodom.²¹⁸

* * *

Turci su u januaru 1437. ponovo izvršili upad u Ugarsku. Kralj Žigmund, tada na samom kraju svoje pedesetogodišnje vladavine, poslao je vojsku u protuudar tek u junu mjesecu iste godine, kada su ugarski vojnici prešli Dunav i

²¹⁰ БИРКОВИЋ, *Историја*, 269.

²¹¹ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 31.

²¹² (13. februar 1437), HALLER, *Concilium Basiliense*, 1.378.

²¹³ СПРЕМИЋ, “Турски трибутари”, 37.

²¹⁴ (14. august 1436), Cons. Rog. sv. 6, f. 72v; (16. august 1436), Div. Not. sv. 21, f. 6v.

²¹⁵ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 22–23

²¹⁶ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 449

²¹⁷ (17. august 1436), Cons. Rog. sv. 6, f. 73.

²¹⁸ (24. novembar 1436), Cons. Rog. sv. 6, f. 95.

zaputili se dolinom Morave prema Kruševcu. Tvrđavu su ostavili spaljenu i već su bili krenuli prema Kovinu kada su čuli vijest da se približavaju osmanski odredi pod vodstvom vidinskog zapovjednika Ali-bega Mihaloğlu. Do sukoba je došlo na Godominskom polju kod Smedereva gdje su Ugri odnijeli ubjedljivu pobjedu.²¹⁹ Ovaj ugarski uspjeh pao je na leđa despota Đurđa Brankovića te se on morao nagađati sa sultanom Muratom za mir. Bio je primoran predati Braničevo.²²⁰

Pobjeda Žigmundove vojske kod Smedereva omogućila je starom vladaru da ovaj svijet napusti barem s prividnim osjećajem da je nadvladao svoje protivnike. Njegovom smrću 9. decembra 1437. bosansko-osmanski odnosi izgubili su svog vjernog partnera koji ih je pratio od početaka, kreirajući, usmjeravajući i utječući na politiku i jedne i druge strane tokom pola stoljeća. Žigmundovi potezi, izvođeni u ime i za korist cjelokupnog kršćanstva, ponekad su direktno štetili njihovim interesima. Njegov antagonizam prema bosanskim velikašima širom je otvarao vrata njihovoj suradnji s Turcima. Žigmundov silazak s političke scene također je označio raspad antiosmanske politike na Balkanu koju je, koliko-toliko držao u svojim rukama, te se osmanski pritisak na Bosnu u narednom periodu mogao samo još više povećati.²²¹

U Bosni su u to vrijeme i dalje trajali interni sukobi. Savez između Tvrtka II i vojvode Stjepana nije se prekidao ni 1437. godine.²²² U dubrovačkom pismu sastavljenom 14. novembra za kralja Žigmunda, možda i posljednjem koje je do njega stiglo prije smrti, stoji da je kralj Tvrtko II u savezu s vojvodom Stjepanom, da zajedno ratuju protiv Radosava Pavlovića i da se osmanski sultan ne namjerava miješati u njihov sukob.²²³ Razaranje je u tom trenutku poprimalo široke razmjere. Bosanski franjevci su se žalili papi Eugenu IV da su “nečovječni Turci, neprijatelji Kristovog imena” samo u protekle dvije godine uspjeli uništiti 16 crkava i fratarskih kuća u Bosni, zbog čega im je papa u decembru 1437. dodijelio sedam mjesta u Ugarskoj.²²⁴

²¹⁹ (27. septembar 1437), THALLÓCZY – ÁLDÁSY, *A Magyarország és Szerbia*, 119–21.

²²⁰ (14. novembar 1437), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 405.

²²¹ РОКАИ, “Poslednje godine balkanske politike kralja Žigmunda”, 107–08.

²²² БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 450.

²²³ “De partibus autem Bosne habetur regem eiusdem Bosne vintum et confederatum esse in liga cum voivoda Stipano, ambobus existentibus in guerra cum voivoda Radossavo Paulovich. Imperator autem Teucrorum ad presens se minime impedire videtur hac ... nec sentitur, quod aliquem gencium apparatus faciat” (14. novembar 1437), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 403–06.

²²⁴ “Hinc est, quod nos dilecti filii Iacobi ordinis Minorum professoris Vicarii Bosne, asserentis circa XVI. ecclesias et domus fratrum dicti ordinis spatium duorum annorum ab

Na proljeće naredne godine, nakon što su se snjegovi otopili, i Turci su se umiješali u rat koji je tada vođen u Bosanskom kraljevstvu. Ljudi vojvode Stjepana su tvrdili da je njihov gospodar imao naredenje od sultana da napadne, potčini i opljačka Trebinje, inače u posjedu vojvode Radosava.²²⁵ Kosača je isti izgovor koristio da uzme i neke druge Pavlovićeve gradove. Dubrovčanima se pravdao da je to učinio kako tri, poimenično navedene utvrde ne bi došle u ruke Turaka, na što su ga oni početkom marta upozoravali da to neće zadovoljiti sultana jer “koliko god utvrda da ima taj Turčin u Bosni, toliko će ih još više željeti”.²²⁶ Nije isključeno da se tu radilo o već osvojenom Trebinju, zatim gradu Jeleču u Podrinju, gdje je Stjepan također uspio uspostaviti svoju vlast, te o utvrdi Klobuk u Vrmu za koju se zna da su je tada opsjedali Kosačini ljudi.²²⁷

Čini se da je u tom trenutku ponovo bila presudna osmanska intervencija. Ovaj put u korist Radosava Pavlovića. Novo stanje stvari primoralo je i kralja Tvrtka II da mijenja svoj politički kurs. Možda su ga na to navele aktivnosti protukralja Radivoja iz januara 1438. godine kada ga Dubrovčani daruju, što upućuje na jačanje njegovog utjecaja.²²⁸ Radivoj je svakako i dalje bio u prijateljskim odnosima s vojvodom Stjepanom. Tvrtko II se počeo približavati Radosavu i pretpostavlja se da su njihovi odnosi bili uređeni do aprila 1438. kada je kralj posredovao kod Dubrovčana u vezi s nekim Pavlovićevim novcem čuvanim kod njih.²²⁹ Pošto su njihove trupe bile zauzete na drugim rati-

inhumanissimis Turcis Christi nominis inimicis destructas et combustas fuisse, supplicationibus inclinati vobis, ut in regno Hungarie septem loca, si vobis pia largitione fidelium concedantur...” (7. decembar 1437), THEINER, *Mon. Slav.* 1.375.

²²⁵ “Niente di men per chel par secondo la risposta vostra fata la detto nostro citadino messo che voy disete non poder far di men de obedir et comandamenti del nostro signor el qual a comandamento dal gran signor Turcho de subiugar et depredar la contrada de Tribigne e li Tribignani...” (19. februar 1438), Lett. di Lev. sv. 12, f. 77.

²²⁶ “E per l’altro obiecto vi feze che ne parera se lo imperator Turcho tora quelli tre castelli de voyuoda Radossauo. E che visinanza sera quella etc. Ve dicemo che allo detto voyuoda dobiati per nostra parte sempre con gran humanita e reuerentia de parlar che conzosia che la uolunta e cupiditia de lomo sia insaciabele et infinita, quanto piu castelli auesse el dicto Turcho in Bosina, tanti de piu ancora ne voria” (7. mart 1439), Lett. di Lev. sv. 12, f. 79v. Pogrešnu postavku nudi ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 198, kada, pozivajući se na ovaj dokument, piše: “Prilikom upada u Bosnu početkom 1438. godine zaposjeli su oni [Turci] tri Radosavljeve tvrđave, ali se ne kaže koje”.

²²⁷ БИРКОВИЋ, *Историја*, 270.

²²⁸ (3. januar 1438), Cons. Rog. sv. 6, f. 161.

²²⁹ Prvi spomeni o posredovanju potječu od 22. aprila kada Dubrovčani odgovaraju poslaniku kralja Tvrtka i vojvode Radosava Pavlovića na njihova potraživanja. (22. april 1438), Cons. Rog. sv. 6, f. 191. Vidi i: ЕСАД КУРТОВИЋ, *Из хисторије банкарства Босне и Дубровника у средњем вијеку (улагање новца на добит)*, Београд, 2010, 115–16.

štima,²³⁰ osmanska akcija protiv Stjepana uslijedila je tek pred istek te godine. Dubrovčani su 28. novembra vijećali o primanju na dubrovačku teritoriju onih podanika vojvode Stjepana koji bježe u strahu od rata.²³¹ Da se radilo o napadu Turaka, potvrđuje izjava konavoskog kneza tri dana kasnije.²³² Stjepan je također naredio da se zbog straha od Turaka povuku i stanovnici Drijeva,²³³ a uskoro su Dubrovčani upozoravali svoje trgovce u Srebrenici i Despotovini o opasnostima u oblasti vojvode Stjepana.²³⁴

Novi osmanski napadi, prvi pad Smedereva i “politički testament” kralja Tvrtka II

Osmanjski pritisak na vojvodu Stjepana iz 1438. nastavio se i početkom iduće godine; sredinom januara Kosačini podanici su tražili utočište u Dubrovniku “propter dubium Turchorum”.²³⁵ Krajem mjeseca u strahu od Turaka bježali su i ljudi iz Huma, Krajine i Duvna.²³⁶ To pokazuje da je napad bio širih razmjera i da nije bio usmjeren samo na Stjepana. Po svemu sudeći Turci su se tada okomili i na zemlje Tvrtka II jer izvori bilježe sudjelovanje Dubrovčana u nekom okršaju kod Jajca gdje su pomagali Bošnjanima da zarobljavaju Tur-

²³⁰ İNALCIK, “The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1451”, 267.

²³¹ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 30.

²³² “Prima pars est de dando libertatem domino rectori et eius minori consilio rescribendi comiti nostro Canalis ad respensionem litere sue lecte in presenti consilio, videlicet qui super facto hominum voyuode Stipani se reducentum cum eorum bosaniis et animalibus in contrata nostra Canalis ob metum Teucrorum” (1. decembar 1438), Cons. Rog. sv. 7, f. 1.

²³³ U jednom kasnijem pismu Dubrovčani su hvalili taj Stjepanov postupak: “Anche de piu li poretì dir e monstrar ben che scampassino quelli del borgo di Narenta per dubio de Turchi et fo di soa propria volunta” (19. maj 1439), Lett. di Lev. sv. 12, f. 143v.

²³⁴ (18. decembar 1438), Cons. Rog. sv. 7, f. 3.

²³⁵ (12. januar 1439), Cons. Rog. sv. 7, f. 8v–9v; “Prima pars est de offerendo Stipan Miloradouch, vlacho vayuode Stipani, quod propter dubium Teucrorum possit in Stagno et Puncta reducere familiam eius, videlicet mulieres, pueros, hauere, animalia, pastores, item quod in totum sint ad numerorum L^{ta} personarum non intelligendo armigerios aliquos in dicto numero” (19. januar 1439), ISTO, f. 10.

²³⁶ Odgovor dubrovačke vlade stonskom knezu: “Abiamo recepute doe lettere di vuy conte per le quale ne aduxata chome li Narentini se paregiano parezarsi allo ladi della Ponta per pagura delli Turchi. Et chome dubitari che li homeni de Homia e de Crayna sa paregiano nela Punta, et per lo simel chome li homini della contrata de Dumlio sono reduti alla marina per pagura deli Turchi che fano la via verso della detta contrata” (24. januar 1439), Lett. di Lev. sv. 12, f. 119v.

ke.²³⁷ Teško je utvrditi o čemu se ovdje sve tačno radilo. Nešto svjetla na cijelu situaciju baca podatak da je u februaru Radoje, poslanik vojvode Radosava, nastupao u društvu sa sultanovim čovjekom.²³⁸ Dubrovčani su februara i marta uzalud pokušavali pomiriti Stjepana i Radosava,²³⁹ ali je teško od ovih povijesnih “krhotina” sklopiti smislenu sliku zbivanja. Izvjesno je samo da je vrijeme radilo u korist Turaka.

Osmanska vojska boravila je u Bosni i tokom marta mjeseca. Očekivalo se da će tada Stjepan doći u Trebinje ili Dračevicu pa su mu Dubrovčani htjeli uputiti svoga poslanika. Iako se Kosača nije pojavio, ipak su sačuvana poslanička uputstva. Kako su Dubrovčani očekivali da će Stjepana kroz Konavle pratiti vojska, naredili su svom stanovništvu da se iz sigurnosnih mjera povuče u Cavtat. Poslanik je vojvodi trebao opravdati taj potez tako što će objasniti da je to učinjeno zbog Turaka koji se nalaze u Bosni i zato što ne znaju protiv koga će krenuti. Trebao je napomenuti vojvodu Stjepana da i on sam uvijek postavlja dobre straže kada čuje da Turci dolaze.²⁴⁰

Do tog trenutka, dakle do marta, osmanski napadi na Stjepanove posjede su prestali. Dubrovčani su mu u maju poručivali da “sav svijet zna da su Turci u to vrijeme bili u Bosni i u kakvoj su opasnosti bili ne samo Drijeva i njegovi stanovnici nego i sve vaše zemlje”.²⁴¹ Čini se da operacije nisu bile prvenstveno usmjerene protiv Stjepana nego na područje centralne Bosne koje je napadano iz osmanskih središta u Vrhbosni i Hodidjedu. Osmanske trupe predvodio je vojvoda Sebalija, drugi sin skopskog krajišnika Isaka. Njemu su Dubrovčani u prvoj polovini marta uputili jednog od svojih pučana sa zadatkom da osman-

²³⁷ “E per che lo detto voyuoda per lo detto suo messo ne a mandato a dir aggrauandose alquanto di certi nostri mercadanti che par guerazando sotto Jayze. I detti nostri da tre che forno siano stati in scaramuza con li altri et abiano preso alcuni deli Turchi lor” (mart 1439), Lett. di Lev. sv. 12, f. 126.

²³⁸ “Prima pars est de dando libertatem domino rectori et eius minori consilio respondendi Radoe ambaxiator voyuode Radossau et Teucro [eius socio] secum existenti ad ambaxiatam suam expositam nostro dominio” (21. februar 1439), Cons. Rog. sv. 7, f. 20. Taj Turčin je bio sklav, što se vidi iz druge odluke: “Prima pars est quod equus hodie donatus pro parte sclauu Teucru sit esse debeat comunis nostri”, ISTO, f. 21.

²³⁹ (24. februar 1439), Cons. Rog. sv. 7, f. 22.

²⁴⁰ (13. mart 1439), Lett. di Lev. sv. 12, f. 128–28v.

²⁴¹ “E la vostra magnificentia sa una volta et e manifesto a Dio e al mondo che li Turchi sono stati in quello tempo in Bosna e a quanto pericolo non solamente sia sta Narenta e li Narentini, ma tute le contrade et tegnute vostre” (19. maj 1439), Lett. di Lev. sv. 12, f. 143v. U svom pismu vojvodi Stjepanu s kraja aprila Dubrovčani su spominjali i neke informacije o Turcima čiji se smisao iz očuvanog teksta ne može sasvim prepoznati, (30. april 1439), Lett. di. Lev. sv. 12, f. 138–40v.

skog vojvodu potraži upravo negdje u široj okolini Vrhbosne ili Hodidjeda,²⁴² kako bi mu izrazio zadovoljstvo svoje vlade jer mu je “turski car povjerio ove krajeve i granice Bosne koje su držali i njegovi prethodnici”.²⁴³ Poslanik je posebno trebao insistirati na blagonaklonom stavu njegovih prethodnika prema dubrovačkim trgovcima, posebno njegovog djeda Pašajita i oca Isaka, koji je “uvijek s velikim žarom i milošću volio našu vladu i vlastelu i trgovce kao svoje drage prijatelje”.²⁴⁴

Uspostavljenе veze Dubrovčana sa Sebalijom nisu spriječile Turke da u aprilu zarobe jedan dubrovački karavan oslobođen tek na intervenciju protukralja Radivoja koji je u to ime uputio svog čovjeka na Portu.²⁴⁵ Zbog sličnih problema Dubrovčani su se u aprilu obraćali i kralju Tvrtku II.²⁴⁶ Njima je bilo stalo da postignu izmirenje bosanske gospode. Izgledalo je da su se stvari razvijale u pozitivnom smjeru. Krajem maja postignut je neki sporazum jer se u Dubrovniku već početkom juna znalo da je između Radosava i Stjepana došlo do izmirenja te da je Radosav vratio kući svoju suprugu Teodoru, Stjepanovu sestru, koju je bio otjerao na početku sukoba.²⁴⁷

Labavljenje osmanskog pritiska u Bosni bilo je moguće i zbog toga što su Turci bili zauzeti na ratištu u Srbiji. Dubrovčani ni krajem juna nisu znali sve detalje o onome što se tada tamo dešavalo, ali su ipak na pristizanje nekih “novosti o Turcima” 30. juna naredili svojim trgovcima u Novom Brdu da se u slučaju osmanskog napada “ponesu muški i ostanu vjerni vlasteli koja vlada onom zemljom”.²⁴⁸ U tom trenutku je trajala osmanska opsada smederevske tvrđave koju su branile postrojbe pod komandom Tome Kantakuzena i des-

²⁴² “... sia voyuoda predicto Sebalia Turcho ritrouando si in Bosina, in Verbosanie o in Chodi-dieth, o li cerchi ...” (mart 1439), Lett. di Lev. sv. 12, f. 125v–26.

²⁴³ “... como el signor Imperator Turcho vi a dato in guardia e tenuta queste parte e confini di Bosina li quali ano tenuti i vostri antecessori a poter comandar alto e basso quanto la propria soa persona ...” (mart 1439), Lett. di Lev. sv. 12, f. 125v. Prema informacijama iz pisma Lett. di Lev. 128–28v, pisanog 13. marta, proizilazilo bi da je uputstvo za dubrovačkog poslanika Sebaliji pisano prije 13. marta.

²⁴⁴ “Magnifico voyuoda, la mia signoria di Ragusa la qual longo tempo a abuto singular amicia con la bona memoria del condam voyuoda Pasayth e Isaach vostro padre, e con li vostri e la magnificentia vostra, del qual voyuoda Ysaach ben si prodir vuy esser proprio et vero figliolo per che seguite le uestigie et costumi de quello el qual sempre a amato e dilecto con grandissimo feruor di carita essa mia signoria e suoi zentilomeni come cari amici soi ...” (mart 1439), Lett. di Lev. sv. 12, f. 125v.

²⁴⁵ (30. april 1439), Lett. di Lev. sv. 12, f. 140.

²⁴⁶ (15. april 1439), Cons. Rog. sv. 7, f. 47v.

²⁴⁷ ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II*, 200.

²⁴⁸ (30. juni 1439), Lett. di Lev. sv. 12, f. 160.

potovog sina Grgura. Despot Đurađ tražio je pomoć od kralja Albrechta Habsburškog, Žigmundovog zeta i nasljednika, ali je konkretna akcija izostala zbog toga što su upravo u tom trenutku izbili unutrašnji sukobi u Ugarskoj.²⁴⁹

Pošto je regulirao odnos prema Turcima, i vojvoda Stjepan je u sastavu vazalnih obaveza poslao svoju vojsku da plijeni i pustoši po zapadnoj Srbiji.²⁵⁰ Nije poznato da li su tako postupili i drugi velikaši iz Bosne opterećeni obavezom plaćanja godišnjeg tributa osmanskome sultanu. Na samom početku sukoba i Srebrenica je vraćena u posjed bosanske vlastele.²⁵¹

Dok su se katolički i pravoslavni prelati u Firenci sporazumijevali oko crkvene unije, svečano zaključene objavom bule *Laetentur Caeli* 6. jula 1439,²⁵² sultan je nakon tromjesečne opsade uspio ući u Smederevo 18. augusta iste godine.²⁵³ Time je ovladao i posjedima despota Đurđa u istočnoj Bosni – Srebrenicom, Zvornikom i Teočakom.²⁵⁴ Van njegove vlasti ostali su tada jedino Novo Brdo i Zeta.²⁵⁵ Bio je to odlučan sultanov trijumf. Dok su se talijanske države i papinstvo borili s Turcima za kontrolu albanskog ratišta, Murat II je preuzeo vodeću ulogu na srednjem toku Dunava. Iduće godine opsjedao je Beograd, ključnu kapiju za prolaz u centralnu Evropu.²⁵⁶

Raspad despotove vlasti u Srbiji pogodovao je i teritorijalnim ambicijama Stjepana Vukčića budući da je on još u julu nastojao zauzeti Zetu.²⁵⁷ Dubrovčani, u strahu da se njihov susjed uskoro ne okrene i protiv njih, nudili su svoje posredovanje u izmirenju vojvode Stjepana i despota Đurđa. Isticali su da bi obnavljanjem Despotovine njen vladar ponovo predstavljao “dobar štit za Ugarsku i Bosnu”,²⁵⁸ ali je despot u narednih nekoliko godina bio osuđen da

²⁴⁹ РАДОНИЋ, *Западна Европа и балкански народи према Турцима*, 90.

²⁵⁰ IORGA, *Notes et extraits*, 2.362.

²⁵¹ РАДОНИЋ, *Западна Европа и балкански народи према Турцима*, 89.

²⁵² Za Firentinski koncil su i dalje relevantna djela: JOSEPH GILL, *The Council of Florence*, Cambridge, 1959; ISTI, *Eugenius IV. Pope of Christian Union*, London, 1962; ISTI, *Personalities of the Council of Florence and other essays*, Oxford, 1964.

²⁵³ O ulozi skopskog krajišnika Isaka u osvajanju Smedereva i njegovom imenovanju sa smederevskog sandžak-bega vidi: ЕЛЕЗОВИЋ, “Турски споменици у Скопљу”, 147.

²⁵⁴ МРГИЋ, *Северна Босна*, 123.

²⁵⁵ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 63. Pošto je u toku naredne godine glavnina osmanske vojske bila angažirana na opsadi Beograda, Novo Brdo je moglo izdržati pritisak do juna 1441. godine. ДИНИЋ, “Област Бранковића”, 28. U maju 1441. godine Radoje Pripčić je pisao svoj testament u Novom Brdu dok je još uvijek trajala opsada. БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 87.

²⁵⁶ ЂНАЛЦИК, “The Ottoman Turks and the Crusades, 1329–1451”, 266–67.

²⁵⁷ ЂИРКОВИЋ, *Историја*, 273; ЂУНЈИЋ, *Bosna i Venecija*, 209–12.

²⁵⁸ “... considerando che lo signore Despotto stagando nella signoria de Schiauonia della quale chazato essere bono schudo alla Ungaria et anche alla Bosina ...” (7. mart 1441), Lett. di Lev. sv. 13, f. 14.

luta kao državnik bez države. Bio je to tek nagovještaj jedne pojave širih razmjera kada će bosanske kraljice i vlastela u drugoj polovini 15. stoljeća napustiti Bosnu tražeći pomoć po evropskim dvorovima, oplakujući svoju sudbinu i sudbinu svoje zemlje.

Vidjevši šta se desilo s despotom, a svjestan i sam da je tek prije nekoliko godina i on napuštao svoje kraljevstvo, Tvrtko II je još jednom pokušao umanjiti osmanski pritisak uz oslonac na zapadne kršćanske države. Nakon postizanja crkvene unije u Firenci ljeta 1439, razvila se nova antiosmanska kampanja u kojoj je zapaženu ulogu trebao imati poljski kralj Vladislav III, izabran za kralja Ugarske. On se prilikom prihvatanja ugarskog prijestolja, što je naznačeno u povelji izdanoj 8. marta 1440, obavezao da će povesti rat protiv Turaka.²⁵⁹

Zbog toga je Tvrtko II, vjerovatno nedugo poslije jula 1440, uputio delegaciju kralju Vladislavu s prijedlogom zajedničke akcije protiv Turaka. Kraljev biograf Phillip Callimach registrirao je posjetu bosanskih diplomata i zabilježio njihov trud da naglase zajedničko porijeklo i jezik Bošnjana i Poljaka, na osnovu čega su se trebali ujediniti i pomoći jedni drugima protiv osmanske prijetnje. Kralj im je zahvalio za lijepe riječi i iskazao spremnost da se bori protiv Turaka pa je poslanike podsticao da rade na tome da se bosanski kralj održi u svojoj namjeri. Poslije toga je potpisan svečani ugovor između dva kralja.²⁶⁰ Ako je ovaj prikaz događaja istinit, onda je to značajan odmak od inicijalne politike kralja Žigmunda prema Bosni. To bi također bio prvi korak prema ujedinenju snaga dvojice kraljeva protiv Turaka.²⁶¹

Sve te fraze o zajedničkom porijeklu i jeziku nisu mogle premostiti stvarnost oblikovanu krutim geopolitičkim faktorima. Ne čudi zato da nikakva zajednička akcija nije pokrenuta u narednim mjesecima. Uslijed predstojeće opasnosti koja se nadvila nad njegovim kraljevstvom, bosanski vladar je morao Veneciju učiniti glavnim fokusom svoje vanjske politike. Zbog zategnutih odnosa s Ugarskom, Republika sv. Marka bila je jedina susjedna sila od koje je Bosna barem teoretski mogla očekivati neku pomoć. Kraljevom komorniku Restoju Milohni bio je povjeren zadatak da pošalje službenog poslanika u Veneciju, da u ime kralja saopći nevjerovatnu ponudu da dužd, javno ili tajno, preuzme upravu i vladavinu nad Bosanskim kraljevstvom. Izaslanik je također bio dužan pitati da li bi kralj mogao poslati svoje stvari u Veneciju i da li bi mogao slobodno doći na teritorije pod mletačkom vlašću u slučaju potrebe. Od-

²⁵⁹ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 275.

²⁶⁰ SATURNINUS KWIATKOWSKI, *Philippi Callimachi Experientis, Historia rerum gestarum in Hungaria et contra Turcos per Vladislaum Poloniae et Hungariae regem*, Krakow, 1893, 44–45.

²⁶¹ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 272.

govor, formuliran 21. februara 1442, bio je pun poticajnih riječi. Kralju je rečeno da je slobodan doći na mletačke posjede sa svojom obitelji i pratnjom za veću sigurnost, te da može tamo poslati i svoje stvari. Mlečani su skoro u potpunosti ignorirali ponudu da vladaju Bosanskim kraljevstvom, ljubazno izrazivši svoje uvažavanje i odgovorivši mu sa željom da kralj ostane u svojoj zemlji.²⁶²

Tvrtko II je mogao očekivati upravo takav odgovor. Osnovu dobrih odnosa između Venecije i Bosne uvjetovao je pragmatični i politički pogled. Venecija ni pod kojim uvjetom nije bila zainteresirana za uspostavu administrativne kontrole onih teritorija koje nisu direktno doprinosile sigurnosti njene pomorske trgovine i ovaj princip je isključivao mogućnost sukoba s Bosanskim kraljevstvom te su međusobni dobri odnosi održavani sve do 1463.²⁶³ Mjesec dana nakon ove misije Tvrtko se ponovo obratio Veneciji. Nudio joj je jedan od svojih gradova u zamjenu za neku utvrdu u Dalmaciji, te molio da Mlečani posreduju kod sultana u njegovu korist. Upozoravao je da Turci ne pretendiraju samo na Bosnu, nego da žele i Dalmaciju. Mlečani su se ponovo oglušili ističući da su u miru sa sultanom, te da se nadaju da će bosanskom kralju, ukoliko dođe do osmanskog napada, pomoći prirodni uvjeti njegove zemlje, položaj mjesta te teško prohodni klanci dobro pripremljeni za odbranu.²⁶⁴

Nakon što su mu propali svi planovi suradnje s Ugarskom i Venecijom, te kada su ga Dubrovčani 22. marta 1442. obavijestili o tome da su Ugri i Turci sklopili mir,²⁶⁵ Tvrtko II je konačno odlučio da u septembru 1443. godine pošalje posebnog poslanika, u pratnji hvarskog biskupa Tome Tommasinija, u Rim gdje se kraljev predstavnik u njegovo ime, ali i u ime cijelog kraljevstva, odrekao “manihejske hereze i prihvatio rimsku vjeru”.²⁶⁶ Manje od dva mjeseca

²⁶² (21. februar 1442), VALENTINI, *Acta Albaniae Veneta*, 17.175.

²⁶³ MARKO ŠUNJIĆ, “Venezia e gli ultimi re della Bosnia”, *Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost* 3 (1995), 45.

²⁶⁴ (5. april 1442), VALENTINI, *Acta Albaniae Veneta*, 17.186–88.

²⁶⁵ “Prima pars est de dando libertatem domino rectori et eius minori consilio scribendi literas nostras domino regi Bosine, voyuode Stipano et voy. Iuanis notificando eis pacem firmatam inter imperator Turchorum et nostrum dominum prout arreatum fuit in presenti consilio” (22. mart 1442), Cons. Rog. sv. 8, f. 108v.

²⁶⁶ Benedetto degli Ovetarii iz Vicenze, sekretar kiparskog kralja, pisao je padovanskom biskupu Petru Donatu: “His diebus venit ad sedem apostolicam dominus episcopus Ferrariensis, cum quodam legato regis Bosniae, /et/ in publico consistorio regis nomine /et/ totius regni dogma Manichaeorum ipse legatus abjuravit, Romanamque fidem /et/ traditiones nostras meliores esse confessus est” (1. oktobar 1443), PEJO ČOŠKOVIĆ, *Bosanska Kraljevina u prijelomnim godinama, 1443–1446*, Banjaluka, 1988, 182.

ca kasnije, u novembru 1443. godine, kralj Tvrtko II je umro.²⁶⁷ Na kraju, pred samu smrt, prepušten na milost i nemilost Turcima, licitirao je bosanski kralj u Papinskoj kuriji s vjerom.

I Dubrovčanima je tada bilo jasno da poslije Tvrtkove smrti Bosni dolazi težak period borbe za vlast. Svoje su oči upirali prema vojvodi Stjepanu kojem su poručivali da je on najveći gospodar u Bosni, “kako po moći, tako i po mudrosti”, te da mu predstoji zahtjevan zadatak očuvanja mira i sloge u kraljevstvu.²⁶⁸

* * *

Okončan je tako život jednog bosanskog vladara koji je više od dvije decenije upravljao Bosnom ploveći manje ili više uspješno između ugarske Scile i osmanske Haribde. Posebno je za njegovu vladavinu bio težak period od izbijanja Konavoskog rata kada se Turci sve više upliću u unutrašnju politiku Bosanskog kraljevstva. Mada to nije bio sukob u klasičnom smislu te riječi, nego više jedna vrsta srednjovjekovnog “hladnog rata”, vođenog uglavnom diplomatskim putem, on je samo još dodatno odškrinuo vrata Bosne Turcima. U vrijeme njegovog izbijanja tributari osmanskog sultana bili su srpski despot, bosanski kralj te dva najmoćnija vlastelina u Bosanskom kraljevstvu – vojvode Sandalj Hranić i Radosav Pavlović. Više nije moglo biti dileme ko uistinu drži konce njihove sudbine u svojim rukama.

Uz sumnjivi podatak naveden u falsificiranoj povelji iz 1426. Konavoski rat je bio povod intenzivnoj razmjeni poslanika između bosanskog kraljevskog dvora i osmanske Porte. Vrijeme, nažalost, nije sačuvalo tragove o sadržaju tih nesumnjivo teških i mukotrpnih razgovora, niti konkretne podatke o kulturnoj i civilizacijskoj razmjeni razvijanoj u ozračju diplomatskih i dvorskih ceremonijala. Možemo samo pretpostaviti kakve su utiske iz sultanovog prisustva donosili kraljevi najpouzdaniji povjerenici te kako je na njih djelovao složeni ali ipak uređeni osmanski državni sistem.

Kao i u svim krupnijim događajima iz bosanske prošlosti, i u slučaju Konavoskog rata jednu od ključnih uloga odigrale su međunarodne prilike. Naime, u vrijeme kada je rat počeo, Ugarsko kraljevstvo i Osmansko carstvo bili su u miru. Sukob između te dvije velike sile nastavljen je neposredno pred okončanje neprijateljstava u Bosni. Ni Žigmundu ni Muratu II u tom trenutku

²⁶⁷ Vijesti o kraljevoj smrti stigle su u Dubrovnik najkasnije do 22. novembra 1443, Cons. Rog. sv. 8, f. 255v.

²⁶⁸ (9. decembar 1443), Lett. di Lev. sv. 13, f. 137v.

nije bilo u interesu da se opterećuju jednim lokalnim konfliktom dok su snagu svog oružja odmjeravali na Dunavu. Zbog toga se odugovlačenje s konkretnom akcijom i mudro držanje bosanskog kralja na koncu isplatilo. On je uz teritorijalni integritet kraljevstva također uspio sačuvati svoju poziciju i ulogu.

Takvo stanje nije moglo dugo potrajati. Iako je Bosna nakon 1426. godine bila u određenom smislu pošteđena velikih i razornih osmanskih napada, Turci su je ipak i dalje pokušavali slabiti diplomatskim sredstvima. Nastojali su isticanjem pretendenta Radivoja Ostojića naškoditi trenutnom vladaru i polarizirati bosansku političku scenu na najmanje dvije stranke. To je bila klasična i oprobana metoda po principu “zavadi pa vladaj”. U slučaju Bosne ona je implementirana uz promjenjiv uspjeh. Radivoj nikada nije službeno zasjeo na kraljevsko prijestolje i sigurniji način podrivanja vlasti sastojao se u vojnim pritiscima.

Po okončanju mira s Ugarskom 1432. godine Turci su preko bosanskih područja ponovo počeli napadati ugarske posjede. Iduće dvije godine ti napadi su bili usmjereni i na Tvrtka II. Čvrsti zidovi kraljevih tvrđava nisu popuštali pod osmanskom prijetnjom, ali je situacija ipak bila toliko teška da je u Bosni morao intervenirati Matko Talovac sa svojim trupama. Vraćajući se s pohoda, Talovac je sa sobom u Ugarsku poveo i Tvrtka II. Prisustvujući, skupa s despotom Đurđem, saboru u Požunu, gdje se raspravljalo o odbrani Ugarske od Turaka, Tvrtko je – kao nekoć bizantski car Jovan V – bio sasvim spreman prihvatiti sve postavljene uslove samo da mu se na neki način pruži pomoć. Uključivalo je to i prihvatanje katoličanstva te napuštanje Crkve bosanske na kojoj se temeljila dotadašnja politička vlast bosanskih kraljeva. Njegova žrtva nije bila dovoljna, a iz Ugarske očekivana pomoć nije stizala.

U to vrijeme Turci su dobili novi povod da se umiješaju u bosanske prilike. Poslije smrti vojvode Sandalja Hranića pojavili su se mnogi pretendenti za preuzimanje njegovih posjeda, ali je Sandaljev nasljednik Stjepan mogao računati na osmansku pomoć te se jedan odred Turaka zadržao u Bosni duže vremena. Predvodio ga je Barak, treći u liniji skopskih krajišnika zaduženih za osmansku politiku prema Bosanskom kraljevstvu, sadržanu u uznemiravanju granica, pljačkanju i robljenju stanovništva, ekonomskom crpljenju države, podrivanju centralne vlasti, i sl. Nedugo poslije Baraka u Bosnu je stigao i njegov brat Sebalija s novim trupama.

Smanjenju tog pritiska nije pomogao ni Tvrtkov drugi odlazak u Ugarsku. Žigmund nije vodio računa o bosanskim interesima ranije, nije očigledno namjeravao to činiti ni u tom trenutku. U podmakloj životnoj dobi su ga sigurno i dalje morila iskustva s bosanskim velikašima krajem 14. i početkom

15. stoljeća. Prema Bosni je Žigmund gajio trajno nepovjerenje i ono ga nije napustilo ni do same smrti. Ostavljen bez drugog izlaza, Tvrtko II je sklopio mir s vojvodom Stjepanom, a potom i s Portom, ali je kupljeni mir bio kratkog vijeka. Uskoro su Turci opet napali Bosni susjedne oblasti. Srpska prijestolnica pala je pod njihovu vlast 1439, što je značilo da je sultan ovladao i bivšim bosanskim posjedima u sjevernoj Bosni koji su pripadali Despotovini. Bio je to još jedan korak bliže srcu Bosanskog kraljevstva.

Potvrđujući svoju antiosmansku orijentaciju, Tvrtko II je i dalje radio na traženju izlaza iz krize. Poslije smjene na ugarskom prijestolju uspostavio je veze s novim kraljem i u principu dogovorio zajedničku borbu protiv Turaka. Budući da konkretna akcija nije uslijedila, kralj se okrenuo Veneciji, ali je ponovo ostao bez željenog odgovora. Kao posljednje utočište, uputio je poslanika u Rim gdje je i službeno zamijenio svoju dotadašnju konfesiju, prešavši na katoličanstvo. Bio je to očajnički potez čovjeka u bezizlaznoj situaciji. Njime je nanesen nepopravljiv udarac samoj srži političkog bića srednjovjekovne bosanske države, sadržanoj u Crkvi bosanskoj kao izvoru vladarskog autoriteta. S druge strane to sasvim sigurno nije bila nepromišljena i naprečac donesena odluka. Pokazuje to i činjenica da je Tvrtko II prije Rima kucao na gotovo sva vrata. Tek kada se uvjerio da pomoć ne stiže ni iz Ugarske ni iz Venecije, te da Turci gaje ozbiljne namjere da u potpunosti potčine Bosnu, on se okrenuo papi i pristao da svoje kraljevstvo privede latinskom kršćanstvu. Bio je to potez isključivo motiviran željom da se Bosna spasi od sigurne propasti. Možda se na njega odlučio predosjećajući da je na izmaku snage i na kraju života. Svom je nasljedniku ostavio u naslijeđe da se nosi s tom konfesionalnom dramom te da se izbori sa svim problemima koje je ona mogla donijeti. U najboljoj namjeri da priskrbi pomoć Tvrtko II je uključivanjem Rimske kurije, uz Ugarsku i Veneciju, kompletirao završni krak bosanskog "bermudskog trokuta". U njemu će se kroz dvije decenije zauvijek izgubiti Bosansko kraljevstvo.

VII

UZALUDNI POKUŠAJI OTPORA (1443–1461)

Posmatrana s distance duge više od pet stoljeća, vladavina kralja Tomaša u Bosni se obično predstavljala kao početak kraja, odnosno kao uvertira u propast koja je kulminirala osmanskim osvajanjem Bosanskog kraljevstva 1463, samo dvije godine poslije njegove smrti. No pažljiva analiza kompleksnih domaćih i međunarodnih odnosa pokazuje da je pretposljednji bosanski vladar živio u vremenima koja su na probu stavljala i daleko iskusnije i sposobnije državnike od njega. Kraljevstvo je po Tomaševom dolasku na vlast već bilo u teškoj poziciji, pritisnuto od neprijatelja sa svih strana, a novi kralj se pored vanjskih također morao nositi i s unutrašnjim problemima u svojoj državi jer mu pojedini velikaši nisu željeli priznati pravo da vlada. No osnovna prepreka za bosanskog vladara ležala je u činjenici da njegovo kraljevstvo nije pripadalo sasvim ni katoličkom, niti pravoslavnom svijetu. Ono se nalazilo na periferijama i jednog i drugog, pa je kralj Tomaš morao uložiti znatan napor da zainteresira tadašnje vodeće političke faktore za dešavanja u Bosni.

Za novoizabranog kralja i nije bilo drugog izbora. Kada je naslijedio prijestolje nakon smrti svog strica Tvrtka II u novembru 1443, bio je svjestan rezultata koje je ugarska vojska do tada postigla u okviru Duge vojne protiv Osmanskog carstva i želio je biti sastavnim dijelom tog uspjeha. Kako bi ostvario zacrtane ciljeve, Tomaš se morao u međunarodnom kontekstu predstavljati kao katolički vladar. Ali on nije bio rođen u vezi koju je Katolička crkva smatrala legitimnom, a i njegov brak je također smatran nezakonitim. Stoga je napustio svoju prvu suprugu, prešao na katoličanstvo, te do kraja života ostao ustrajan u svojoj politici traženja pomoći od zapada kako bi se nosio s rastućom osmanskom moći na istoku. Ovako je Tomaš postao ratnik na prvoj liniji "svetog rata", te se zbog važne geostrateške pozicije njegovog kraljevstva činilo nezaobilaznim da ga se uključi u široku kršćansku koaliciju s namjerom da se

potisnu Turci. U jednom trenutku njegove vladavine 1457. godine papa Kalikst III ga je čak imenovao “Kristovim vitezom” koji se trebao uzdignuti i boriti protiv barbara za odbranu kršćanstva.¹

Tragom prethodnika:

Mjesto kralja Tomaša u antiosmanskim koalicijama

Smrt starog kralja došla je u nezgodno vrijeme za pripremanu kršćansku koaliciju. U posljednjim godinama svoje vladavine kralj Tvrtko II je razvio diplomatsku mrežu s vezama u Poljskoj, Ugarskoj, Veneciji i Rimu, kako bi organizirali neku vrstu zajedničke akcije protiv Turaka. U trenutku kada je ostvarenje takvog poduhvata postalo mogućnost, on mu nije mogao doprinijeti. Čini se da bosansko plemstvo nije sudjelovalo u Dugoj vojni jer je iščekivalo ishod događaja nakon kraljeve smrti. Suvremeni izvještaji bilježe da je samo jedan kontingent iz Bosne, oko 600 ili 700 konjanika, pod vodstvom vojvode Petra Kovačevića, člana podrinjskog vlasteoskog roda Dinjičića, sudjelovao u pobjedama Janka Hunyadija kod Niša i u osvajanju Sofije početkom novembra 1443. godine.² Ovo nije bio rezultat dogovora sklopljenog nekoliko godina ranije između vladara Bosne i Ugarske, nego se mora tumačiti u kontekstu bliskih odnosa vojvode Petra sa srpskim despotom čijim se snagama pridružio u tom pohodu.³

U Bosni je izbor novog vladara riješen iznenađujuće brzo premda su se u jednom trenutku za prijestolje borila čak tri kandidata. Jedan od njih bio je knez Friedrich II Celjski, koji se mogao pozvati na povelju Tvrtka II iz 1427. godine, izdanu njegovom ocu Hermanu II, ali na njega bosanske velmože nisu ozbiljno računale.⁴ U konačnom izboru je zaobiđen i bivši protukralj Radivoj

¹ O tome: EMIR O. FILIPOVIĆ, “Exurge igitur, miles Christi, et in barbaros viriliter pugna... The Anti-Ottoman Activities of Bosnian King Stjepan Tomaš (1443–1461)”, u: *Holy War in Late Medieval and Early Modern East-Central Europe*, Kraków, 2017, 201–42.

² Iz pisma kardinala Cesarinija caru Friedrichu III: “... venerunt ad dominum despotum ex Rassianis ultra octo milia equestrium et pedestrium, venit eciam ad eundem ex Bossna quidam vayvoda vocatus dominus Petrus Cohacz cum equitibus 600 vel 700 ...” (novembar 1443), WOLKAN, *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, 1.282. IORGA, *Notes et extraits*, 3.109. JOHN JEFFERSON, *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad. The Ottoman-Christian Conflict from 1438–1444*, Leiden – Boston, 2012, 324.

³ PEJO ČOŠKOVIĆ, “O dolasku Stjepana Tomaša na vlast i njegovom međunarodnom priznanju”, *Istorijski zbornik* 5 (1984), 19.

⁴ IGNACIJ VOJE, “Odnos Celjskih grofova prema političkim prilikama u Bosni i Hercegovini u XV vijeku”, u: *Radovi sa simpozijuma “Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura”*, Zenica, 1973, 57; ČOŠKOVIĆ, “Fridrik II. Celjski kao pretendent na bosansko prijestolje”, 11–29.

Ostojić, vjerovatno zbog ranijih odnosa s Turcima,⁵ a kraljem je proglašen njegov brat Tomaš, vanbračni sin kralja Stefana Ostoje. Na ovu odluku je mogao utjecati i uspjeh Duge vojne, koja je shvatana kao veliki moralni i vojni trijumf kršćanskih snaga te se smatralo da bi bosansko plemstvo trebalo izborom kralja pokazati na koju se stranu svrstalo. Štaviše, ugarski kralj Ladislav je u jednoj povelji od 30. januara 1453. izričito tvrdio da se bosanski kralj poslije Duge vojne vratio u prijašnju vjeru ugarskoj kruni i ostao dosljedan u tom držanju.⁶

U pismima upućenim stranim vladama, obavještavajući ih o svom dolasku na prijestolje, Tomaš je tvrdio da ga je stric Tvrtko II na svojoj smrtnoj postelji odredio za nasljednika.⁷ Nema razloga da se sumnja u ovu Tomaševu izjavu zato što je ustoličen za manje od dvije sedmice nakon smrti svoga pretahodnika, ali i zbog toga što je u prvim godinama vlasti besprijekorno slijedio politički testament bivšega kralja – održavanje saveza s Venecijom i suradnje s papom u Rimu. S malim izuzecima, Tomaš je ostao odan ovoj orijentaciji do kraja života.

Novi kralj je istraživačima predstavljao svojevrsnu enigmu jer nisu sačuvani pisani tragovi o njegovim aktivnostima prije nego je stupio na prijestolje. Unatoč tome, ipak je bio dovoljno poznat svojim suvremenicima, a njegovi kasniji postupci potvrđuju da se u relativno kratkom vremenskom roku pokazao kao sposoban vladar i vješt diplomata. Prve vijesti o Tomašu kao kralju potiču iz Dubrovnika, gdje je njegov poslanik došao 5. decembra s vijestima o stupanju na prijestolje svoga gospodara.⁸ U isto vrijeme njegovi su poslanici bili aktivni i na drugim stranama tako da je informacija stigla u Veneciju dvije sedmice kasnije,⁹ a nešto duže joj je trebalo da putuje do rimsko-njemačkog cara Friedricha III.¹⁰ Nije poznato kada je papa dobio vijesti o promjeni na prijestolju, ali je 25. januara 1444. izdao dokument *urbi et orbi* o troškovima i dugim naporima koje je Sveta stolica pretrpjela u ujedinjenju Grka, ali i u povratku u istinsku katoličku vjeru Armena, Jakobita, Maronita, Etiopljana, Bošnjana i

⁵ ČOŠKOVIĆ, *Bosanska Kraljevina u prijelomnim godinama*, 28.

⁶ (30. januar 1453), JÓZSEF TELEKI, *Hunyadiak kora Magyarországon*, sv. 10, Pesten, 1853, 352. O Dugoj vojni: JEFFERSON, *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad*, 295–356; PÁLOSFALVI, *From Nicopolis to Mohács*, 105–20.

⁷ ČOŠKOVIĆ, “O dolasku Stjepana Tomaša na vlast”, 8; ISTI, *Bosanska Kraljevina u prijelomnim godinama*, 29.

⁸ (5. decembar 1443), Cons. Rog. sv. 8, f. 259v. U odnosu na vrijeme potrebno da novosti putuju iz Bosne do Dubrovnika, to znači da je Tomaš najvjerovatnije na prijestolje došao oko 20. novembra 1443. godine. Vidi: ČOŠKOVIĆ, *Bosanska Kraljevina u prijelomnim godinama*, 34.

⁹ (20. decembar 1443), LJUBIĆ, *Listine*, 9.178.

¹⁰ RUDOLF WOLKAN, *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, 1–2.1909, 165–66.

drugih naroda.¹¹ On je ovdje, naravno, govorio o poslu obavljenom za vrijeme vladavine kralja Tvrtka II, ali je do tada morao biti svjestan da je novi bosanski kralj namjeravao slijediti tragove svoga prethodnika iako nije bio katolik u trenutku stupanja na prijestolje. Papa svakako nije želio odustati od misije u koju je uložio toliko vremena i truda, a toliko je bio uvjeren u uspjeh da je 17. aprila 1444. pisao u udaljeni Gdańsk o pripremama kršćanske vojske za rat protiv Turaka i o crkvenoj uniji ostvarenoj s Grcima, Armenima, Jakobitima, Nestorijancima i bosanskim kraljem.¹²

Ovo bi značilo da je Tomaš bio u kontaktu s papom, ali je glavni fokus njegove pažnje i dalje bio usmjeren u pravcu Venecije gdje je uputio jednu delegaciju početkom 1444. godine tražeći opipljivu pomoć. Čak je predlagao da bi Venecija trebala preuzeti njegovo kraljevstvo u slučaju da ga napadne osmanski sultan, ugarski kralj, srpski despot ili bilo koja druga osoba od čijih se napada nije mogao sam braniti. Tomaš je također bio spreman Mlečanima predati sve svoje predjele s rudnicima srebra, a oni su njegovim poslanicima odgovorili 28. februara potvrđujući uzajamno prijateljstvo te imenujući kralja svojim građaninom i članom Velikog vijeća. Međutim, uz sve izraze naklonosti i prijateljstva, u poruci su kratko zaključili: “non intendimus loca sua accipere”, te iako je Turčin neprijatelj, Venecija je s njim ipak u miru.¹³ Očekivana pomoć nije bila ni na vidiku.

Od regionalnih sila Tomaš je dobijao pozitivne reakcije ali nisu svi bili podjednako oduševljeni njegovim izborom. Vojvoda Stjepan Vukčić ga je odbio priznati za legitimnog kralja Bosne i umjesto njega je podržavao Tomaševog brata Radivoja, koji se još od ranije nalazio na dvoru Kosača. Pošto je zauzeo neprijateljsko držanje prema Tomašu, vojvoda Stjepan je slao svoje ljude u Dubrovnik nagovarajući tamošnju vladu da ne prizna novog vladara nego da svoje povjerenje pruži njegovom štićeniku Radivoju.¹⁴ Ovi poduhvati nisu uspjeli prvenstveno zbog toga što su u to vrijeme Turci bili zauzeti na drugoj

¹¹ (25. januar 1444), LUCA WADDING, *Annales Minorum*, sv. 11, Romae, 1734, 211–12; ČOŠKOVIĆ, *Bosanska Kraljevina u prijelomnim godinama*, 183–86.

¹² (17 april 1444), BARONIO, *Annales Ecclesiastici*, 28.414; ČOŠKOVIĆ, *Bosanska Kraljevina u prijelomnim godinama*, 186–87. Dokument je često pogrešno datiran 3. septembrom 1444. O tome: ČOŠKOVIĆ, “O dolasku Stjepana Tomaša na vlast i njegovom međunarodnom priznanju”, 25 n. 58. Januara 1445. pismo sličnog sadržaja upućeno je Marku, aleksandrijskom patrijarhu; BARONIO, *Annales Ecclesiastici*, 28.451.

¹³ VALENTINI, *Acta Albaniae Veneta*, 18.124, 126. IORGA, *Notes et extraits*, 3.154.

¹⁴ Kosača očigledno nije prisustvovao saboru vlastele na kojem je izabran Tomaš. БИРКОВИЋ, *Историја*, 276.

strani i može se samo pretpostavljati kojim bi smjerom teкао razvoj situacije da su im kojim slučajem Turci pružili svoju punu podršku.¹⁵

Dok mu je vojvoda Stjepan osporavao pravo da vlada, Tomaša je podržao vojvoda Ivaniš Pavlović. On je januara 1444. slao pisma ugarskom kralju i srpskom despotu,¹⁶ neposredno prije nego se priključio kraljevoj uspješnoj akciji povedenoj protiv Stjepana i njegovih pristalica.¹⁷ Sadržaj tih pisama je nepoznat, ali se ipak može pretpostaviti da su ona imala određene veze s nadolazećim vojnim poduhvatima jer su kralj i vojvoda Ivaniš uskoro zauzeli trg Drijeva koji je Tomašu obezbijedio znatnu i stalnu dobit, neophodnu za financiranje njegovih budućih planova.¹⁸ Naredni cilj bili su rudnici Srebrenice. Oni su se prethodno nalazili u rukama despota Đurđa, ali su ih od 1439. kontrolirali Turci. U dosta brzo izvedenoj akciji Tomaš im je uspio oteti Srebrenicu i priključiti je svom kraljevstvu maja mjeseca 1444. godine.¹⁹

Na prvi pogled se može činiti da Tomaš uopće nije bio uključen u planove antiosmanske koalicije, ali ako uzmemo u obzir njegov specifični položaj, možemo tvrditi da nekoliko faktora ukazuje na to da je barem bio upućen u zajedničke ciljeve i namjere lige, te da je gledao da svoje akcije koordinira s njihovim. Moramo također biti svjesni činjenice da je on i dalje bio novi na prijestolju te da je bio obuzet pokušajima da obezbijedi unutrašnje i međunarodno priznanje, što ga je kočilo u davanju značajnijeg vojnog doprinosa pohodima. Štaviše, Tomaš i njegovo kraljevstvo su bili na prvoj liniji osmanske ekspanzije i on nije morao prelaziti velike distance kako bi se borio protiv Turaka. On je to mogao činiti na sopstvenom pragu. A to je učinio tako što je udario na posjede vojvode Stjepana i svog brata Radivoja, osmanskih vazala i pristalica osmanskih interesa u Bosni. Također, Tomaš je zauzeo Srebrenicu od Turaka, što mu se pokazalo višestruko korisnim. Kombinirao je borbu za više kršćanske ciljeve s konsolidacijom svoje moći u kraljevstvu, a činjenica da nije lično sudjelovao u pohodima u Srbiji i Bugarskoj rezultat je toga što je morao braniti bosanske granice i voditi računa o unutrašnjim neprijateljima koji su bili na strani Turaka.

¹⁵ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 72.

¹⁶ (7 januar 1444), Cons. Rog. sv. 9, f. 2v–3.

¹⁷ ČOŠKOVIĆ, *Bosanska Kraljevina u prijelomnim godinama*, 45.

¹⁸ Početkom januara Dubrovčani su pripremali poklone za eventualni dolazak kralja Tomaša u Drijeva. (7. januar 1444), Cons. Rog. sv. 9, f. 2v. Već početkom februara se znalo da je trg Drijeva bio u kraljevim rukama. (8. februar 1444), LJUBIĆ, *Listine*, 9.180.

¹⁹ “Prima pars est de donando nuntio domini regis Bosne qui portauit literas de leuatione castris Strebernich de manibus Turcorum” (22. maj 1444), Cons. Maius sv. 7, f. 178. ДИНИЋ, “Сребрник крај Сребренице”, 185.

Uspjesi novog bosanskog vladara donijeli su mu pozitivnu pažnju i ključna podrška došla mu je iz pomalo neočekivanog izvora. Do kraja maja 1444. Janko Hunyadi je ubijedio kralja Vladislava da prizna i potvrdi Tomaša za zakonitog nasljednika na prijestolju. Kao znak zahvalnosti, bosanski vladar je poznatom ugarskom ratniku 27. maja te godine izdao povelju obećavši mu pomoć i savjet u svakoj situaciji, slobodan prolaz u Bosnu u slučaju potrebe i godišnji tribut od 3.000 zlatnih dukata.²⁰ Uprkos činjenici da je ovaj potez Hunyadiju koristio da oteža rast grofova Celjskih i suzbije njihove pretenzije na bosansko prijestolje, Ugri su također imali i drugih, uglavnom strateških razloga za uključivanje Tomaša u antiosmansku ligu. Tako je bosanski kralj mogao biti zadovoljan onim što je postigao u prvih šest mjeseci svoje vladavine. Smatran je saveznikom i članom kršćanske koalicije, ali on je i dalje marljivo radio na rješavanju internih problema zato što su velike sile bile zauzete borbama daleko od granica Tomaševog kraljevstva.²¹

Nedugo nakon što je Tomaš izdao povelju Hunyadiju, desio se još jedan obrat. Iako je ugarski kralj u Budimu, u prisustvu kardinala Giuliana Cesari-nija, aprila 1444. godine dao svoju riječ da će naredno ljeto obnoviti rat protiv Turaka i, unatoč tome što je u julu pisao firentinskom prioratu da se želi lično uključiti u sveti rat, u pozadini svega toga tekli su mirovni pregovori s Turcima u Jedrenima.²² Bosanski kralj očigledno nije bio upućen u ova dešavanja i očekivao je najavljene operacije jer mu je Vladislav još 24. jula 1444. poslao pismo izrazivši namjeru da krene u boj protiv “prokletih Turaka”.²³ Kratko poslije toga dešavanja su se opet neočekivano okrenula. Ugarski kralj i osmanski sultan

²⁰ (27. maj 1444), THALLÓCZY, *Studien*, 366–68. GEORGIUS FÉJÉR, *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae Gubernatoris*, Budaë, 1844, 68–71. Ovaj dokument je različito datiran u literaturi: FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 185, smješta ga u 10. juni, dok ga THALLÓCZY, *Studien*, 368, datira u 3. juni 1444. Međutim, tekst dokumenta izričito govori da je povelja izdana: “feria quarta proxima post festum penthecostes, anno domini millesimo quadringentesimo quadregesimo quarto”, tj. prve srijede poslije Duhova, a kako su Duhovi 1444. bili u nedjelju 24. maja, onda se povelja sigurno može datirati u 27. maj 1444.

²¹ ČOŠKOVIĆ, *Bosanska Kraljevina u prijelomnim godinama*, 11, 56.

²² IORGA, *Notes et extraits*, 2.404–05. Prijevod kraljevog pisma Firenci: IMBER, *The Crusade of Varna*, 199–200.

²³ Dubrovački poslanici koji su boravili na bosanskom dvoru su javili svojoj vladi: “Et de nouvelle, ve demo a saper chome li ambassadori nostri che sono apresso del re de Bossina, per soa lettera rezevuta alle XV del presente, ne scriveno hauer vista una lettera del serenissimo re de Ungaria, fata in Ungaria, alle XXIII del passato, la qual scrive al deto re de Bosina, digando chome de presente se mette in ordene per andar alla destrution delli maledeti Turchi, che idio per soa misericordia li conzeda de reportar la desiderata palma et victoria” (15. august 1444), Lett. di Lev. sv. 13, f. 156v. IORGA, *Notes et extraits*, 2.407. FRANCESCO PALL,

prvo su potvrdili i potpisali desetogodišnji mir, ali je već početkom augusta u Segedinu kardinal Cesarini uspio nagovoriti kralja Vladislava da prekrši mirovni sporazum i zakune se da će povesti križarski rat protiv Turaka.²⁴

Od tog trenutka političke okolnosti se okreću protiv Tomaša. Do početka augusta 1444. su izbili novi sukobi u Bosni. Kosača je napao kralja i povratio teritorije izgubljene prethodnog januara, uključujući i trg Drijeva.²⁵ Mada se ovo može naizgled činiti kao unutrašnji problem, ipak se mora imati na umu činjenica da je vojvoda bio osmanski vazal i eksponent osmanske politike u Bosni. Borba protiv njega imala je sve odlike borbe protiv Turaka, posebno onda kada su Turci uspjeli skupiti snagu da ga podrže s vojskom koja je također željela da osveti gubitak Srebrenice od prije nekoliko mjeseci.²⁶

Štaviše, nakon što je srpski despot sklopio odvojen mir s Turcima,²⁷ i on je zauzeo neprijateljski stav prema bosanskom vladaru. Htio je povratiti neke posjede koje je držao prije 1439. godine a koje je u međuvremenu Tomaš bio zauzeo. Stoga je despot bio prirodno upućen da sklopi savez s vojvodom Stjepanom protiv zajedničkih neprijatelja, bosanskog kralja i Venecije. Ta je koalicija ostvarena u jesen, najkasnije do oktobra 1444.²⁸

Aktivnosti vojvode i despota otežavale su Tomaševa antiosmanska nastojanja. Nije poznato da li je bosanski kralj dijelio optimizam pape Eugena IV koji nije sumnjao u potpuno istrebljenje Turaka iz Evrope,²⁹ ali je Tomaš i dalje bio član šire koalicije, kako svjedoče dubrovački izvori. Dubrovčani su Tomašu slali redovne izvještaje o pripremama i napredovanju kršćanske flote.³⁰ Bosanske trupe nisu sudjelovale u Bici kod Varne 10. novembra 1444. gdje su ubijeni ugarski kralj Vladislav i kardinal Cesarini. Teško je reći zbog čega, ali se čini da bosanski kralj još uvijek nije bio dovoljno siguran u sopstvenoj zemlji da bi mogao poslati veću vojsku u pomoć kršćanskoj ligi. Najveću prepreku Tomaševim planovima predstavljala je Despotovina, restaurirana kao osmanska vazalna

“Ciriaco D’Ancona e la Crociata contro i Turchi”, *Bulletin de la Section historique, Académie Roumaine* 20 (1938), 39.

²⁴ O hronologiji ovih događaja vidi: KRYSZYNA LUKASIEWICZ, “The real date of the Szeged manifesto”, *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungaricae* 60 (2007), 447–54. Prijevod kraljeve zakletve iz Segedina: ИМБЕР, *The Crusade of Varna*, 201–02.

²⁵ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 79.

²⁶ ЋОШКОВИЋ, *Bosanska Kraljevina u prijelomnim godinama*, 61.

²⁷ СЕТТОН, *The Papacy and the Levant*, 2.83.

²⁸ БИРКОВИЋ, *Историја*, 279.

²⁹ (4. oktobar 1444), BARONIO, *Annales Ecclesiastici*, 28.418.

³⁰ (4. august 1444), Lett. di Lev. sv. 13, f. 155v; (20. august 1444), ISTO, f. 159. IORGA, *Notes et extraits*, 2.406. БАРИША КРЕКИЋ, “Учешће Дубровника у ратовима против Турака 1443 и 1444 г.”, *Зборник радова Византолошког института* 2 (1953), 152.

država na njegovim istočnim granicama, koja je činila fizičku barijeru za priključivanje križarskoj armiji. Pored toga, da je Tomaš kojim slučajem napustio svoju zemlju, izložio bi je napadima ne samo despota nego i vojvode Stjepana s juga.

Nastupajuća kriza u Ugarskoj nije imala pozitivan učinak na Tomaševe planove. Poslije Bitke kod Varne nije bilo mnogo toga što je mogao poduzeti pa je 1445. ponovo usmjerio svoje osnovne diplomatske aktivnosti prema papinstvu nastavljajući transformaciju svog kraljevstva u katoličku zemlju. Taj proces bio je započet za vrijeme vladavine njegovog prethodnika i nije ga mogao omesti negativan ishod križarskog rata. Tomaš je pisao papi u rano proljeće 1445. nadajući se da će tako raščistiti neke komplikacije te je do kraja maja dobio dva pisma. Iz jednog od njih se saznaje da je kralj imao “natalni defekt”, što je značilo da je rođen iz veze oženjenog kralja Ostoje s drugom ženom. Zbog Tomaševih mnogih dobrih djela papa je odlučio da ga potvrdi u očevom naslijeđu kao da je rođen u ispravnom braku. Ovo je značilo da su pretenzije svih drugih kandidata za bosansko prijestolje eliminirane. Značajno je i to što je u istom pismu papa hvalio kralja za održavanje svog kraljevstva čistim od hereze, ističući da Tomaš nije samo priznao papu, nego da je digao svoju ruku u odbranu pape, Crkve i vjere od šizmatika i heretika, aktivno nastojeći da ih iskorijeni s granica svog kraljevstva.³¹

U drugom pismu papa je odgovorio na Tomaševe žalbe da mu plemići zemlje zamjeraju na njegovoj trenutnoj supruzi koju smatraju ženom niskog roda za kraljicu, pa ga je papa razriješio te unije i dopustio mu da potraži novu suprugu.³² Na ovaj način se put kojim je krenuo Tvrtko II bližio svom kraju.³³ To, međutim, nije postignuto bez velikih poteškoća za papinstvo. U pismu ugarskim biskupima i plemićima od 30. jula 1446. papa je pripisivao zasluge svom legatu, hvarskom biskupu Tomi Tommasiniju za obraćenje bosanskog kralja na katoličanstvo, tvrdeći da je on uspio to postići “nakon mnogih i raznih pregovora” tokom sedam godina koliko je služio kao papinski legat u Bosni.³⁴

Implikacije ove promjene stava prema katoličanstvu u Bosnu su bile dalekosežne. Šta je ovo značilo za međunarodnu reputaciju kralja, pokazuje činjenica da su početkom 1446. godine kružile glasine da je jedna grupa ugarskih plemića nastojala Tomaša proglasiti ugarskim kraljem. Ovu tvrdnju nalazimo u pismu Eneja Silvija, kasnijeg pape Pija II, pisanom u Beču 6. marta 1446. i

³¹ (29. maj 1445), THEINER, *Mon. Slav.* 1.388.

³² (29. maj 1445), THEINER, *Mon. Slav.* 1.389.

³³ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 291.

³⁴ (30. juli 1446), THEINER, *Mon. Slav.* 1.396. STJEPAN KRASIĆ, “Toma Tomasini: Hvarski biskup, teolog i diplomat (1429.–1462.)”, *Starine HAZU* 63 (2005), 114.

upućenom svom prijatelju Giovanniju Campisiju.³⁵ Teško je reći koliko je bilo istine u ovim pričama, ali je i dalje zanimljivo zapaziti da je pojava takvih priča uopće bila moguća.³⁶ Izneseni stavovi su možda i posljedica okolnosti da je srpski despot tada već definitivno bio izgubljen za kršćanske poduhvate, što se pokazalo evidentnim u Bici kod Varne, te da je kršćanstvu bila potrebna nova, katolička brana za sprečavanje osmanskog napredovanja prema zapadu. Rješenje ugarske prijestolne krize, iako traženo na raznim stranama, bilo je izvedeno na unutrašnjem planu tako što je sabor 6. juna 1446. godine do punoljetstva kralja Ladislava za gubernatora Ugarske jednoglasno izabrao erdeljskog vojvodu Janka Hunyadija.³⁷

Uz pozitivan razvoj na međunarodnoj sceni, bilo je još dosta neriješenih internih problema i Tomaš je morao nastaviti svoju borbu protiv vojvode Stjepana. Ali vojvoda je uskoro zaključio mir s Venecijom i Tomaš je ostao sam.³⁸ U aprilu 1445. despot je uspio povratiti Srebrenicu i u junu je Bosansko kraljevstvo ponovo bilo pod napadom Turaka koji su došli podržati svoje vazale, vojvodu Stjepana i pretendenta Radivoja.³⁹ Neprijateljstva su prestala do septembra i neka vrsta dogovora između kralja i vojvode je postignuta početkom 1446.⁴⁰ U martu te godine Tomaš je uputio poslanike u Veneciju s molbom da Mlečani posreduju u miru između njega i Turaka, ali su oni odgovorili diplomatski, podsjećajući ga da ni oni nisu trenutno u miru s osmanskim sultanom, te da će se truditi da ga uvrste u eventualni ugovor, ali mu nisu obećali praktično ništa.⁴¹ Ovaj dokument pokazuje da je unatoč svojoj naizgled respektabilnoj poziciji Tomaš i dalje strahovao od osmanske opasnosti i da je nastojao

³⁵ (6. mart 1446), WOLKAN, *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, 2.24.

³⁶ БИРКОВИЋ, *Историја*, 281.

³⁷ Životom i djelima Janka Hunyadija bave se radovi objavljeni u zborniku: ANA DUMITRAN – LORÁND MÁDLY – ALEXANDRU SIMON (ur.), *Extincta est lucerna orbis: John Hunyadi and his Time*, Cluj–Napoca, 2009. Vidi također: FERENC SEBŐK, “John Hunyadi as a Military Leader”, u: “*In my spirit and thought I remained a European of Hungarian origin*”: *medieval historical studies in memory of Zoltan J. Kosztołnyik*, Szeged, 2010, 153–57; ISTVÁN PETROVICS, “John Hunyadi, Defender of the Southern Borders of the Medieval Kingdom of Hungary”, *Banatica* 20 (2010), 63–75.

³⁸ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 88; ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 240–42.

³⁹ ДИНИЋ, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, 77.

⁴⁰ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 91; БИРКОВИЋ, *Историја*, 280.

⁴¹ “Ad tercium de concordio suo cum Teucro, respondeatur, quod optamus semper facere posse omnia, que grata et commoda essent ipsi serenissimo domino regi, sed ei denotamus, quod nundum in pace cum Teucro sumus; sed occurrente casu, quo ad pacem cum ipso Teucro deveniamus, semper repperiemur promptissimi facere pro eius serenitate quicquid boni nobis possibile erit” (17. mart 1446), LJUBIĆ, *Listine*, 9.235–36.

raditi na postizanju mira s Turcima kao najboljoj preostaloj opciji nakon slova križarskog rata iz prethodne godine.⁴² Ono što se još može zaključiti iz ovog pisma je da kralj uopće nije spomenuo svog najvećeg dotadašnjeg neprijatelja u državi, vojvodu Stjepana, i to može poslužiti kao pokazatelj da su pregovori između njih dvojice već bili započeti.⁴³ Ako se ta dva faktora dovedu u vezu, onda se nameće zaključak da je mir s vojvodom Stjepanom trebao biti višestruko koristan za kralja jer bi njegov novi saveznik, kao sultanov vazal, mogao za njega isposlovati postizanje primirja s Turcima, ali i zbog toga što bi time Tomašev brat Radivoj izgubio svu podršku koju je do tada uživao. Bosanski kralj je također želio ovaj novi savez potvrditi brakom s Katarinom, najstarijom kćerkom vojvode Stjepana.

Bosna u krilu Katoličke crkve

Mir s vojvodom Stjepanom donio je Tomašu prednost. U dvije povelje iz 1446. on je istaknuo svoju punu vladarsku titulu kao “**ШЕФАНЪ ТОМАШЪ ГЪСТОИЊЪ, КРАЉЪ СРЪБЛЕМЪ, БОСНИ, ПРИМОРЮ, ХЪМЦИ ЗЕМЛИ, ДАЛМАЦИИ, ХРЪВАТОМЪ, ДОИНИМ КРАКМ, ЗАПАДНИМЪ СТРАНАМЪ, ДЪСЪРИ, ГОЛИ, ПОДРИНИЮ И КЪ ТОМЪ**”.⁴⁴ Mogao je započeti pripreme za sklapanje braka kako bi ojačao svoje veze s prvim velikašem Bosanskog kraljevstva. Kraljeva nova nevjesta nije bila odgajana kao katolkinja i odrasla je u heterogenom vjerskom okruženju, pa je i ona trebala preći na katoličanstvo da bi brak mogao ponijeti zamišljenu političku težinu. Problem se morao brzo riješiti, što potvrđuje i pismo pape Nikole V iz 1447. u kojem tvrdi da je Katarina tek nedavno prihvatila pravu vjeru.⁴⁵ Zapravo, u jednom kasnijem dokumentu iz 1452. godine papa je isticao da je njegov legat Toma Tomasini, hvarski biskup, preveo na katoličanstvo i kralja i kraljicu, kao i brojne druge barone kraljevstva.⁴⁶ Nakon što je to pitanje skinuto s dnevnog reda, brak je svečano sklopljen u Milodražu nedaleko od Fojnice 26. maja 1446.⁴⁷

⁴² U aprilu 1446. Dubrovčani su uputili poslanike u Srbiju zbog vijesti koje su imali o skupljanju osmanske vojske: “Prima pars est de dando libertatem domino rectori et suo minori consilio mittendi cursores et scribendi nostris ciuibus existentibus in partibus Sclauonie pro scisitando de nouis Turchorum, videlicet de adunatione gentium quam faciunt” (8. april 1446), Cons. Rog. sv. 9, f. 236.

⁴³ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 91.

⁴⁴ (Sućjeska, 25. maj 1446), ŠURMIN, *Hrvatski spomenici*, 1.165; (Vranduk, 22. august 1446), MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 438.

⁴⁵ (18. juni 1447), ULRICUS HÜNTEMANN, *Bullarium Franciscanum*, sv. 1, Quaracchi, 1929, 540.

⁴⁶ (1. juli 1452), THEINER, *Mon. Hung.* 2.264.

⁴⁷ (31. maj 1446), Lett. di Lev. sv. 13, f. 205v.

Ovi događaji imali su značajan učinak na političku situaciju u Bosni. Pišući 19. juna 1447. papa Nikola V je tvrdio da je Tomaš “prvi od bosanskih kraljeva koji je prihvatio svetu katoličku vjeru”.⁴⁸ Kraljeva konverzija je utabala stazu i plemićima u njegovoj državi. Jedan od prvih koji je prišao papi bio je bivši protukralj Radivoj (9. oktobar 1446), uskoro poslije njega Rimska crkva je pod svoje okrilje primila i vojvodu Petra Vojsalića iz Donjih kraja (18. juna 1447), te Sladoja Semkovića (19. juna 1447). Kraljev komornik Restoje Milohna je slijedio uskoro poslije njih (8. februar 1448), a katoličanstvo je također prihvatio i kraljevski sekretar Pavle iz Jajca.⁴⁹

Budući da je sve teklo po planu, bilo je očekivano da će Tomaš uskoro biti krunisan za prvog katoličkog kralja Bosne krunom poslanom i sankcioniranom u Rimu. Papa je poslao krunu kako bi kralj mogao uskladiti svoju krunidbenu ceremoniju s brakom. Vijenac ukrašen draguljima i biserima stigao je u Split ljeta 1446, odakle ga je 20. jula, pred svjedocima, preuzeo biskup Tommasini iz komore Crkve sv. Dujma.⁵⁰ Nije sasvim jasno šta se potom desilo. Ne postoji spomen da je kruna ikada donesena kralju ili da je njome krunisan, niti postoje podaci o tome gdje je završila.⁵¹ Zapravo, papa Pije II je u svojim *Komentarima* zabilježio da mu je Tomašev sin Stjepan Tomašević 1461. godine pisao da je njegov otac odbio krunidbu jer se bojao izazvati osmanski bijes i jer je bio novi kršćanin u to vrijeme te da nije još svoje kraljevstvo bio očistio od manihejaca.⁵²

Činilo se da je kralj bio u daleko delikatnijoj poziciji nego što je i papinstvo mislilo. Turci su i dalje bili velika prijetnja i sigurno im se ne bi dopala takva otvorena demonstracija kraljevih veza s papom. Ugri su se također mogli usprotiviti takvom razvoju stvari jer bi, u njihovim očima, krunisanje bosanskog kralja predstavljalo kršenje njihovog patronatskog prava nad Bosnom. Papa je poduzeo posebne mjere da ih umiri pa im je preporučio Tomaša i nagovarao ih da ga prihvate, ne sumnjajući da se krunidba neće ni desiti.⁵³ Kako

⁴⁸ (19. juni 1447), THEINER, *Mon. Hung.* 2.237.

⁴⁹ Radivoj (9. oktobar 1446), IORGA, *Notes et extraits*, 2.420; Petar Vojsalić (18. juni 1447), THEINER, *Mon. Hung.* 2.235. Usp. (29. maj 1445), THEINER, *Mon. Slav.* 1.389; Sladoje Semković (19. juni 1447), ISTO, 236; Restoje (8. februar 1448), ISTO, 251; Pavle iz Jajca (4. februar 1450), LAJOS THALLÓCZY – SÁNDOR HORVÁTH, *Jajca (bánság, vár és város) története 1450–1527*, Budapest, 1915, 1–2. LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 294.

⁵⁰ THALLÓCZY, *Povijest Jajca*, 48 n. 3.

⁵¹ ČOŠKOVIĆ, *Bosanska Kraljevina u prijelomnim godinama*, 116.

⁵² “Tuus antecessor, Eugenius patri meo coronam obtulit, et pontificales ecclesias in Bosna voluit erigere. Rennuit pater, ne Turchorum in se odium provocaret; erat enim novus Christianus, nec Manicheos adhuc regno expulerat”, PICCOLOMINI, *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, 534.

⁵³ (30. juli 1446), THEINER, *Mon. Slav.* 1.396.

je vidljivo iz svjedočanstva pape Pija II, jedna od najvećih prepreka jačanju katoličanstva u Bosni ležala je u snazi Crkve bosanske. Kralj je mogao prihvatiti vjeru rimsku, i njegovi plemići također, ali značajan broj njegovih podanika su i dalje u očima Svete stolice bili heretici. Može se prihvatiti da je djed Crkve bosanske i dalje imao dovoljno autoriteta da zaustavi tok događaja,⁵⁴ ali je odluku mogao donijeti i sam Tomaš koji vjerovatno nije želio poremetiti osjetljivi politički balans uspostavljen za prvih nekoliko godina vladavine.

Riskantnu poziciju bosanskog kralja najbolje pokazuju sljedeći primjeri. Uskoro nakon što je riješio svoje poslove sa Svetom stolicom krajem maja 1445, franjevci su optužili kralja da održava bliske veze s hereticima i njihovim prvacima. Pošto su mu zbog toga uskratili svete sakramente, Tomaš se papi morao pravdati da su ga prilike natjerale da pokazuje susretljivost hereticima, te da je to činio iz političke nužde jer su brojni i moćni u njegovom kraljevstvu. Također je obećao da će ih prisiliti da prihvate katoličanstvo ili da napuste njegovu zemlju kada za to dođe pogodno vrijeme.⁵⁵ Sličan incident se desio ponovo u februaru 1448. kada su do pape u Rimu stigle vijesti da je nedavno kralj otpao od prave vjere te da je njegovo kraljevstvo i dalje puno onih “zaraženih herezom”, među kojima je glavni bio vojvoda Stjepan, njegov tast, ali i vojvoda Ivaniš Pavlović koji je prešao na katoličanstvo prije tri godine, ali se vratio svojoj zabludi drugi put “kao što se pas vraća svojoj bljuvotini”. Papa je autorizirao legata Tommasinija da se vrati u Bosnu i da ekskomunicira spomenute velikaše ako ne konvertiraju, te da zabrani svim katolicima, pod prijetnjom crkvene kazne, da održavaju trgovačke veze s njima.⁵⁶ Ove prijetnje su ostale mrtvo slovo na papiru i biskup Tommasini nije mogao mnogo postići s njima.

Osmanski napadi na Bosnu 1448. i 1449. godine: Približavanje Tomaša Ugarskoj

Jedan od razloga za ovakvo stanje leži u činjenici da je u to vrijeme bosanski vladar bio pritisnut mnogo značajnijim problemima. Novi osmanski napad obavio je Bosnu u proljeće 1448, a bio je usmjeren protiv vojvode Stjepana.

⁵⁴ Kao što to čini ČOŠKOVIĆ, *Bosanska Kraljevina u prijelomnim godinama*, 116.

⁵⁵ (11. novembar 1445), FARLATI, *Illyricum Sacrum*, 4.257. Ovaj dokument je ranije pogrešno datiran u 3. novembar. FRANJO RAČKI, “Bogomili i Patareni”, *Rad JAZU* 8 (1869), 152–53; KRASIĆ, “Toma Tomasini”, 95 n. 10, 121.

⁵⁶ (1. februar 1448), GIUSEPPE SIMONE ASSEMANI, *Kalendarium Ecclesiae Universae*, sv. 5, Romae, 1755, 84; BARONIO, *Annales Ecclesiastici*, 28.522–23.

Turci su upali u njegove zemlje tokom februara i marta,⁵⁷ opustošile ih, spalivši trg Drijeva.⁵⁸ Razlozi za ovaj napad su bili kompleksni i trebaju biti osmotreni u kontekstu općih političkih prilika tog vremena. Naime, u ljeto 1448. gubernator Ugarskog kraljevstva Janko Hunyadi, poveo je vojsku protiv Turaka, bez ikakve pomoći od zapada.⁵⁹ Srpski despot je odbio da mu se pridruži i sredinom oktobra Hunyadi je pretrpio težak poraz u trodnevnoj bici na Kosovu polju, istom mjestu gdje se više od pola stoljeća ranije desio poznati sukob.⁶⁰

Kralj Tomaš je ostao van Hunyadijevih akcija i njegova vojska nije bila uključena u taj pohod. Ne postoje ni spomeni da su Ugri računali na njegovo sudjelovanje.⁶¹ Razlozi za ovo vjerovatno leže u činjenici da je osmanski napad

⁵⁷ Stanovnici su bježali sa posjeda vojvode Stjepana, (21. februar 1448), Cons. Rog. sv. 10, f. 161v. Već 10. marta je u Dubrovniku donesena odluka da se u Ston i Pelješac prime seljaci i Vlasi vojvode Stjepana, Radoja Nikolića i Vukašina Grgurevića, skupa s porodicama, stadima, čelnicima i pastirima, (10. mart 1448), ISTO, f. 165.

⁵⁸ Knez Korčule, Petar Soranzo, javljao je svojoj vladi 12. marta 1448. o napredovanju osmanske vojske: “Adi XI. di questo scrissi alla Vostra Serenità quelche fo di bisogno fina al dar di quella, da poi adi ditto da sera sum auuisado per lettere da Ragusi da Toma di Bona de X di questo, e da Narenta da Francesco di Obradi nostro cittadin di qui de nuove di questo, i qual scrive come una grandissima quantitate di Turchi sono intradi in la Bossina, e parme per quello se diuulga, che i uoia uegnir ai danni del conte Stephano, non so se i abbia altra intention...” (12. mart 1448), FRANJO RADIĆ, “Prilog za povjest slavenskog juga god. 1448”, *Starine JAZU* 27 (1895), 227. Osmanski napad se proširio i na Hrvatsku, pošto je knez pisao ponovo Veneciji osam dana kasnije: “Item auuiso la Vostra Serenità come à quella scrissi del fatto de Turchi, come più particolarmente la Vostra Serenità sarà auuisada dai Vostri rettori di Zara, mà per quello sento, io sento el dir esser grandissima quantitate, i quali se hanno diuisi in do parte, l' una parte sono rimasi in la Bossina, l' altra sono andadi alla via di Croația. Non intendo fermamente qual sia la sua intention, perchè diuersamente se diuulga, che se questi signori di questi paesi non fosse in division lizieramente i li poraue tor i passi, e far carne di tutti, ma per tutti se diuulgado el despoto Zorzi esser sta cason de farli conduir, et auerli dado le guide” (20. mart 1448), ISTO, 228. Dubrovčani su par godina kasnije pisali hercegu Stjepanu, podsjećajući ga na osmanski napad na Drijeva: “In questa ultima guera de li Turchi, quando passorno in Chelmo hauerian deffato la gabella vostra et tuto lo borgo et loro robati et taiati in pece” (31. januar 1450), Lett. di Lev. sv. 14, f. 28.

⁵⁹ (1. juli 1448), RADIĆ, “Prilog za povjest slavenskog juga god. 1448”, 234.

⁶⁰ Najopsežniji i najpouzdaniji izvor za ovu bitku je pismo koje je Hunyadi 30. decembra 1448. iz Segedina poslao krakovskom dekanu Nikoli, FEJER, *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad*, 126–29, kao i izvještaj Paskoja Sorkočevića, komornika despota Đurda, koji je detaljno opisao kršćansku vojsku, МИТА КОСТИЋ, “Опис војске Јована Хуњадија при поласку у бој на Косово”, *Годишњак Скопског научног друштва* 1 (1925), 83–86. Usp. NICOLAI IORGA, “Du nouveau sur la campagne turque de Jean Hunyadi en 1448”, *Revue Historique du Sud-Est Européen* 3 (1926), 13–27; EMANUEL CONSTANTIN ANTOCHE, “Hunyadi's Campaign of 1448 and the Second Battle of Kosovo Polje (October 17–20)”, u: *Reconfiguring the Fifteenth-Century Crusade*, London, 2017, 245–84; PÁLOSEALVI, *From Nicopolis to Mohács*, 141–66.

⁶¹ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 316.

iz prve polovine godine služio da razbije savez između kralja i vojvode Stjepana i da je kažnjeni vojvoda bio primoran pristati na sultanove želje. Stoga je u septembru 1448. despotova vojska napala bosanskog kralja a pomagale su joj i snage vojvode Stjepana jer su na kralja udarile s juga.⁶² Nije teško prepoznati utvrđeni sistem prema kojem bi Turci u važnim trenucima uključili svoje kršćanske vazale u sukob s još uvijek nepotčinjenim kršćanima kako bi ih omeli u pružanju pomoći i uzimanju aktivnog učešća u velikom vojnom pohodu protiv Turaka. Akcije glavnog osmanskog tijela i njegovih vazala bile su u potpunosti iskoordinirane. U tom smislu treba i tumačiti osmanski napad na posjede vojvode Stjepana izveden u proljeće 1448. godine.

Ovo se može potvrditi još jednim primjerom. Naime, knez Korčule Francisco Lombardo javio je Veneciji 12. februara 1449. da je 10.000 Turaka došlo do zemalja bana Petra u Cetini i da su napali Duvno u kraljevim zemljama. Prema njegovom izvještaju, osmanska vojska je došla na poziv vojvode Stjepana da bi se borila protiv kralja Tomaša, vojvode Sladoja Semkovića iz Humske zemlje i hrvatsko-dalmatinskog bana Petra Talovca. U drugom izvještaju, pisanom nešto više od mjesec dana kasnije, knez je govorio o pustošenju i porobljavanju stanovništva. Do tada se glavnina Turaka povukla ali je ipak jedan dio ostao u Bosni.⁶³ Postoje i drugi podaci o tome da je ovaj napad bio usmjeren u srce kraljevih posjeda. Tako je u Dubrovniku 17. marta 1449. godine Rusko Tudrović podigao optužnicu protiv Đuraša Ljubetkovića jer je opljačkao njegove sluge kada su se oni “u strahu od Turaka” sklonili u grad Kozao.⁶⁴

Ova svjedočanstva pokazuju da su Turci još jednom uspješno podijelili Bosansko kraljevstvo tako da kralj više nije mogao računati na savez sa svojim tastom. Vjerovatno je jedna inicijativa za njihovim pomirenjem potekla s ugarskog dvora, jer im je u martu 1449. Janko Hunyadi slao neka pisma.⁶⁵ Ona je okončana bezuspješno te je Tomaš bio primoran tražiti nova rješenja za osmanske probleme.

⁶² U srpskim ljetopisima se navodi da je 16. septembra Toma Kantakuzen, rođak despota Đurđa, razbio “*кРАЛЈА БОСАНСКАГО ОМАША*”, *СТОЈАНОВИЋ, Стари српски родослови и летописи*, 235–36. Istog dana u Dubrovniku je odloženo razmatranje dva pisma koja su pristigla od vojvode Stjepana, “*usque ad reditum vavvode Stipani de exercitu ubi est*” (16. septembar 1448), *Cons. Rog. sv. 11, f. 5. ЂИРКОВИЋ, Херцег Стефан*, 105–06, s pravom zaključuje da je vojvoda tada ratovao protiv bosanskog kralja.

⁶³ ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 245.

⁶⁴ “... ipsius famulorum qui cum aufugissent timore Turchorum cum dicta capsula sub castro vocato Chosau ...” (17. mart 1449), *Lam. de for. sv. 22, f. 42v.*

⁶⁵ (29. mart 1448), *Cons. Rog. sv. 11, f. 54v.*

Kralj se obratio Veneciji u aprilu 1449. tražeći savez protiv Stjepana kao zajedničkog neprijatelja jer je vojvoda zahtijevao da ga aragonski kralj Alfonso V proglasi “hercegom splitskim”, što bi impliciralo pretenzije na mletačke posjede.⁶⁶ Vojvoda Stjepan se uistinu u toku prethodne godine proglasio hercegom. Dosadašnja istraživanja utvrdila su da je tu titulu uzeo sam, ali da je od Turaka isposlovaio potvrdu i priznanje.⁶⁷ Moguće je da je ta potvrda uslijedila nakon što je Stjepan raskinuo savez s kraljem i ponovo prišao Turcima. Iz jedne zabilješke u dubrovačkom pismu, sastavljenom sedam godina kasnije, u želji da ga što više optuže na ugarskom dvoru, Dubrovčani napominju da su pretrpjeli štetu od hercega Stjepana, “tj. ako se smije hercegom nazivati onaj kojeg su Turci odlikovali herceškim naslovom”.⁶⁸

Nakon Bitke na Kosovu i osmanskih vojnih upada na bosansko tlo koji su uslijedili nedugo potom, bilo je važno da Bosna bude uključena u bilo kakav mirovni sporazum s Turcima. Ugarsko plemstvo je prišlo despotu Đurđu s molbom da posreduje u sklapanju mira sa sultanom a on je 21. maja 1449. predložio sljedeće uvijete: mir bi trajao sedam godina, Vlaška i Srbija bi platili samo pola svog tributa dugovanog sultanu tokom tog perioda; Bosna bi trebala nastaviti s plaćanjem punog iznosa tributa dok bi sultan otpisao do tada neizmirene dugove bosanskog kralja. Ukoliko mu sultan ne bude htio otpisati dug, onda bi se kralj s njim trebao zasebno sporazumjeti. Vlaška, Srbija i Bosna bi s tim ugovorom dobile potpun mir od Turaka.⁶⁹

O ovim prijedlozima je raspravljano 1. juna na Saboru u Pešti, gdje su bili prisutni poslanici pape, bosanskog kralja i despota. Despotov prijedlog je odbi-

⁶⁶ ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 246. Stjepan je još 1444. godine sklopio vazalni ugovor s aragonskim kraljem Alfonsom V koji se dvije godine ranije proglasio kraljem Napulja i Sicilije. O njemu i njegovoj politici prema Balkanu: МОМЧИЛО СПРЕМИЋ, “Вазали краља Алфонса Арагонског”, *Зборник Филозофског факултета* 12 (1974), 455–69; ALAN RYDER, *The Kingdom of Naples under Alfonso the Magnanimous*, Oxford, 1976; ISTI, *Alfonso the Magnanimous, King of Aragon, Naples and Sicily*, Oxford, 1990; CONSTANTIN MARINESCU, *La politique orientale d'Alfonse V d'Aragon roi de Naples*, Barcelona, 1994. Za njegovo držanje prema Turcima posebno vidi: MARK ALOISIO, “Alfonso V and the anti-Turkish crusade”, u: *The Crusade in the Fifteenth Century. Converging and competing cultures*, London – New York, 2017, 64–74.

⁶⁷ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 106–07.

⁶⁸ “Non tam nos movent erga nos illate multiplices hactenus iniurie per ducem Stefanum, si ducem appellari fas est, quem Teucrici ducali nomine decorarunt ...” (23. mart 1455), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 577.

⁶⁹ (21. maj 1449), ТЕЛЕКИ, *Hunyadiak kora Magyarországon*, 10.243–44. СИМА БИРКОВИЋ, “Деспот Бураж Бранковић и угарско-турски преговори 1454. године”, *Глас САНУ* 280 (1971), 104.

jen. Papinski poslanik Valentin se posebno založio za bosanskog kralja jer je on zbog svog katoličanstva, kako je poslanik tvrdio, pretrpio mnoge štete od here tičkih podanika, tasta Stjepana, kao i despota Đurđa. Ugarski plemići su izjavili da će bilo kakav nesporazum između despota i kralja rješavati na sudu, a da će se prikloniti onome koji pred sudom bude mogao dokazati da ima više prava.⁷⁰

Nakon sloma pregovora bosanski se kralj 11. novembra 1449. sastao u Dobraču, tvrđavi u sjevernom dijelu svoje zemlje, gdje je s mačvanskim banom Ivanom Korodškim i sklopio zaseban ugovor o zajedničkoj antiosmanskoj strategiji. Kako je sačuvan samo bosanski primjerak povelje, stječe se utisak da je ugarska strana diktirala uvjete jer su naznačene samo obaveze bosanske strane. Tomaš je mačvanskom banu morao obećati da neće počiniti nevjeru prema Ugrima, da neće pozivati Turke protiv njih ili im davati pomoć, nego da će spriječiti Turke iz svog kraljevstva da prelaze rijeke u Ugarsku. Međutim, ukoliko bi veća sila Turaka upala u Bosansko kraljevstvo da im se kralj nije bio u stanju suprotstaviti i odbraniti riječne prelaze i brodove, bio je dužan javiti vijesti o upadu gubernatoru i ugarskim plemićima odmah, te bi bio dužan djelovati po njihovim naredbama.⁷¹ Ako se pažljivije promotri tekst ove povelje, može se vidjeti da su Ugri i dalje Tomaša smatrali potencijalnim osmanskim saveznikom premda on taj epitet nipošto nije zaslužio.

Naredne godine kralj Tomaš je bio odlučan u namjeri da povede vojsku protiv Turaka čije je prisustvo u kraljevstvu samo snažilo kako je vrijeme odmicalo. Papa je na stvari gledao nešto drukčije nego kralj i zapravo je smatrao vjersko pitanje u kraljevstvu skoro podjednako opasnim kao i osmansku prijetnju. Tomašu je 13. juna 1450. poslao pismo prenijevši na njega i njegovu vojsku sve privilegije i milosti obično davane križarima za borbu protiv heretika i nevjernika.⁷² Godinu dana kasnije, 18. maja 1451, varadinski biskup Ivan Vitez od Sredne poslao je pismo papi Nikoli V podsjećajući ga da nagovara bosanskog kralja da drži na umu sadržaj i uvjete mira kako se ne bi činilo da je odustao od svojih obećanja da će istrijebiti herezu koja jedino uživa zaštitu u njegovom kraljevstvu, ne samo na štetu nego i na sramotu Katoličke crkve.⁷³ Uz sve što

⁷⁰ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 317.

⁷¹ (11. novembar 1449), TELEKI, *Hunyadiak kora Magyarországon*, 10.245–46. Usp. ANDRIĆ, "Rijeka Sava kao protuturski bedem (do pada Bosne)", 216–17.

⁷² (13. juni 1450), THEINER, *Mon. Hung.* 2.255.

⁷³ (18. maj 1451), IOHANNES DE ZREDNA, *Epistolae, in diversis negotiis statvm pvblicvm regni Hungariae continentibus, ab anno Christi MCDXLV, vsqve ad annum MCDLII*, u: *Scriptores rerum Hungaricarvm veteres, ac genvini*, sv. 2, Vindobonae, 1746, 105.

je do tada učinio, predstavnici Katoličke crkve nisu imali razumijevanja za Tomašev specifični položaj i prema njemu su i dalje gajili znatno nepovjerenje.

Postojeći izvori ne potvrđuju da li je kralj poduzeo nekakvu vojnu akciju pod privilegijama dodijeljenim iz Rima ili ne, ali zna se da su Turci bili aktivni na njegovim područjima početkom 1451. godine. U poblize nedatiranom uputstvu dubrovačke vlade fra Mihaelu koji se trebao sastati s bosanskim kraljem, poslaniku je naloženo da izrazi veliko žaljenje i bol ukoliko se utvrdi da su Turci došli u Bosnu s ciljem da naškode kraljevoj zemlji i da su tom prilikom odnijeli veliki plijen i nanijeli veliku štetu njegovom kraljevstvu. No ako do tog trenutka Turci budu napustili zemlju, te ako šteta koju su nanijeli bude malena, trebao je izraziti radost i utjehu jer se “svaki kršćanski vjernik žalosti na svako zlo i nedaću rečenog kralja, a raduje i zahvaljuje Bogu za svako njegovo dobro, jer je on vjerni kršćanin”.⁷⁴ U februaru je preminuo sultan Murat II, a naslijedio ga je sin Mehmed II koji je sklopio povoljan mir s despotom. To je Tomaša dovelo u nezavidnu poziciju, zbog jačanja njegovog susjeda i protivnika, te je stoga započeo diplomatske aktivnosti da rastereti svoju državu osmanskog pritiska. Uputio je poslanike u Veneciju moleći je da na Porti stane na njegovu stranu a da u njegovom sudaru s despotom ostane neutralna.⁷⁵ Mlečani su u maju izabrali Lorenca Mora s misijom da pođe na Portu i posreduje za mir u korist bosanskog kralja. Bilo je čak dogovoreno da se on sredinom juna sastane s bosanskim poslanicima u Trogiru,⁷⁶ ali je došlo do odlaganja pa su upute za njegovu misiju usvojene tek u julu mjesecu. Predviđalo se da on s poslanicima bosanskog kralja stupi na osmanski dvor i novom sultanu preda darove, izrazi sućut povodom očeve smrti i podsjeti ga na staro prijateljstvo između njihove dvije države. U pogledu Bosne, poslanik je trebao izjaviti da je Venecija upo-

⁷⁴ “Deinde direti come siandove achaduto de vignir in Bossina per a ver voiuto per amor e carita che voi portate a la sua maiesta, come so bon servo, et che sentando voi nelli luoghi de Ragusi, del signor de li Turchi in Bossina a li damni del paese d’esso re, et che faxevano gran prede et cerchavano la oppressione, et desfacion del suo regno, voi, frate Michel, ne recevesti grande affanno de mente et dolor cordiale. Et e converso sentando poi che essi Turchi erano partiti et insiti de Bossina, et che havevano fatto pocha preda e pochi damni, che voi ne recevesti grande allegrezza et consolacione, et ringraziasti l’ eterno dio, perche ogni fedel cristiano è tenuto a dolersi de ogni male et adversita del prefato rè, et così ad allegrarse et ringraziar Dio d’ogni suo bene, si perche l’è fidelissimo cristiano, si etiamdio perche merita ogni bene per le sue virtude, clemencia et bontade, et maxime essi frari sono tegnuti ad pregar Dio per la sua maesta et a desiderar ogni suo bene, per li beneficii che hanno recevuti et receveno de di in di da essa sua maestà” (1451), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 512.

⁷⁵ (29. april 1451), LJUBIĆ, *Listine*, 9.377–78.

⁷⁶ (4. maj 1451), VALENTINI, *Acta Albaniae Veneta*, 21.28–29; (7. juni 1451), ISTO, 21.39.

znata s time da se između kralja i sultana javljaju određeni razdori i sporovi, te da je spremna posredovati kako bi se između njenih prijatelja uspostavio mir. Mletački poslanik je bio dužan insistirati na rješavanju svih problema i to na taj način da se prisutni ljudi bosanskog kralja uvjere da je on učinio sve da se sukobi otklone.⁷⁷ Dokumenti o rezultatima ove misije nisu sačuvani.

Kralj Tomaš je paralelno vodio i diplomatske aktivnosti za postizanje mira s despotom Đurđem. Tokom juna je molio Dubrovčane da u tome posreduju,⁷⁸ a mir između njih je postignut krajem jula uz uvjet da bosanski kralj preda Srebrenicu srpskom vladaru.⁷⁹ Od tada je Tomaš mogao računati na despotovu pomoć i usluge na Porti.⁸⁰ U općim političkim kretanjima tog vremena bilo je uputno sklapati mirovne sporazume. Tako je i Janko Hunyadi u novembru 1451. godine zaključio mir s Turcima, ratificiran u aprilu naredne godine. Tim ugovorom su bile obuhvaćene sve zemlje na koje se odnosio sukob između Osmanskog carstva i Ugarskog kraljevstva: Vlaška, Dubrovnik, Despotovina i Bosna. Vladari ovih zemalja bili su dužni plaćati tribut i služiti sultana za očuvanje mira.⁸¹

Držanje “Velikog Turčina” u ratu hercega Stjepana s Dubrovnikom (1451–1454)

Izbijanje trogodišnjeg rata između hercega Stjepana i Dubrovnika narušilo je tek postignuto primirje. Ovaj lokalni konflikt s ograničenim značajem veoma je brzo prerastao u kompleksnu međunarodnu krizu nalik na onu iz Konavoskog rata dvije decenije ranije. Neprijateljsko držanje hercega Stjepana prema Dubrovčanima može se pratiti još od 1447. U oktobru te godine Dubrovčani su se žalili da je njegovo poslanstvo na Porti od sultana tražilo

⁷⁷ (8. juli 1451), VALENTINI, *Acta Albaniae Veneta*, 21.53–56.

⁷⁸ (17. juni 1451), Lett. di Lev. sv. 15, f. 1.

⁷⁹ (13. august 1451), Lett. di Lev. sv. 15, f. 138.

⁸⁰ (17. august 1451), Lett. di Lev. sv. 14, f. 89.

⁸¹ “Et rex Bossne et alii domini Bosne cum quid tenentur dominacioni, aut cum tributo, aut aliis serviciis, id mihi perficiant, et, donec perfecering cuilibet nostrum, maneant in pace. Ubi vero non perfecerint quod teneantur mihi aut regno Hungarie aut domino gubernatori, liberam habent facultatem quelibet pars perturbare ipsos et impedire et ad id faciendum compellere et per hoc treuga presen non violetur” (13. april 1452), IORGA, *Acte și fragmente*, 3.26. ЂИРКОВИЋ, “Деспот Бурађ Бранковић и угарско-турски преговори”, 105–06; ДУШАНКА ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ, “Српска деспотовина према Турцима од пада Цариграда до опсаде Београда (1453–1456)”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 6 (1961), 127.

dozvolu za napad na Dubrovnik, da je herceg sultanu poručivao kako želi primorati Dubrovčane da plaćaju danak i za proteklo vrijeme, ali da se s time vezir Çandarlı Halil-paša nije složio.⁸² Stjepana su izgleda samo osmanske akcije na njegovoj teritoriji iz proljeća 1448. spriječile da svoju nakanu provede u djelo. Veoma je brzo uredio svoje odnose s Turcima i već naredne godine je mogao nastaviti sa svojom starom politikom. Početkom 1449. Dubrovčani su pokušavali upozoriti despota Đurđa da poslanici hercega Stjepana ponovo rade protiv Dubrovnika na Porti, te su molili da on utječe na sultana i hercega da ne dopuste izbijanje neprijateljstava.⁸³

Herceg je svu svoju aktivnost usmjerio na pitanje Konavala jer je smatrao da bi tako najlakše mogao dobiti odobrenje za napad na Dubrovnik koji je, navodno, želio potčiniti Porti. U martu je Kosača otvorio tkaonicu i trg soli u Novom, čime je želio poremetiti dubrovačku trgovinu, a zategnuti odnosi bili su evidentni još u ljeto 1449. godine kada dubrovački trgovci nisu bili sasvim sigurni na hercegovim posjedima.⁸⁴ U isto vrijeme došlo je i do popuštanja zategnutosti između hercega Stjepana i kralja Tomaša. Oktobra 1450. godine Dubrovčani su raspravljali o tome da u svom pismu za kralja o hercegu Stjepanu ne spominju ništa “ni dobro ni loše”,⁸⁵ a do sklapanja mira između njih dvojice je došlo početkom 1451. godine.⁸⁶

To je Dubrovčane podstaknulo da intenziviraju diplomatske akcije na suzbijanju sukoba i prije nego što je otpočeo. Gubernatoru kraljevstva Hunyadiju su slali pisma još sredinom 1450. godine moleći ga da piše bosanskom kralju i hercegu Stjepanu s pojašnjenjem da je Dubrovnik pod ugarskom zaštitom te da neće dozvoliti nikakve napade na njega.⁸⁷ Narednog januara uputili su delegaciju u Ugarsku nastojeći, kao i prilikom Konavoskog rata, da se odnosi između Dubrovnika i hercega Stjepana uredi na osnovu mira između Ugarske i Osmanskog carstva. Tražili su da se zauzme stav prema kojem bi ratna šteta nanesena Dubrovniku bila smatrana učinjenom štetom i za Ugarsku. Žalili su

⁸² “... per che nouamente da voy semo aduisati lo deto vay. Stipan per li soy ambaxadori mandar alla porta del gran Turcho hauer dato lo prouido digando che li fosse data libertade de rompar guerra contra della zitade nostra ...” (18. oktobar 1447), Lett. di Lev. sv. 13, f. 244v. БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 98–99, 147–48. O ovom ratu vidi i raspravu: ЛУБОМИР ЈОВАНОВИЋ, “Раговање херцега Стјепана с Дубровником, 1451–1454”, *Годишњица Николе Чутића* 10 (1888), 87–198.

⁸³ (28. januar 1449), Lett. di Lev. sv. 14, f. 7v–8.

⁸⁴ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 116.

⁸⁵ (1. oktobar 1450), Cons. Rog. sv. 11, f. 243v.

⁸⁶ (28. januar 1451), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 477.

⁸⁷ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 149.

se da je herceg zaposjeo njihove zemlje, zlostavljao građane i trgovce te uvodio novine u poslovanje kršeći stare ugovore. Posebno su ga optuživali da je upućivao poslanike sultanu, aragonskom kralju, Veneciji i Đenovi.⁸⁸ Na ove optužbe ugarski sabor je reagirao tako što je u proljeće uputio jednog poslanika hercegu i Dubrovniku kako bi otklonio njihove razmirice, ali to svakako nije bilo ono što su Dubrovčani od svojih zaštitnika očekivali.⁸⁹

Pored ugarske pasivnosti i sklopljenog mira s bosanskim kraljem, hercegovim namjerama odgovarala je i smjena na osmanskome prijestolju. U februaru 1451. godine na hercegovu posjede došao je sultanov sklav, tražeći 50.000 dukata da bi hercega potvrdio u gospodstvu.⁹⁰ Uskoro su Dubrovčani saznali da je herceg uspio od novog sultana isposlovati dozvolu za zauzimanje Konavala nakon što mu je obećao isplatiti 5.000 dukata.⁹¹ Sredinom aprila Dubrovčani su opet pisali Hunyadiju podstičući ga da stupi u savez s Tomašem i drugima kako bi akcijama protiv hercega Ugarskoj povratili Hum i Drijeva koji joj od starine pripadaju. Osim toga, pohodom u Bosnu mogao bi on osvojiti Hodidjed od Turaka i tako im blokirati pristup Bosni, a potom i na ugarske posjede. Na kraju pisma u 13 stavki su detaljno obrazložili sve optužbe na hercegov račun.⁹² Tada su tražili i od despota Đurđa da za njihovu korist posreduje na Porti tako što bi sultanu objasnio da bi tim ratom najviše trpjela despotova blagajna zbog

⁸⁸ "... si etiamdio habiando et continuamente praticando con li soi ambadori ala Porta del Gran Turcho, appresso de la maiesta del re d'Aragona, de la illustrissima signoria de Vinexia et della magnifica et potente comitade de Zenova, cose le quale tendeno in male et desfacion della detta citade" (28. januar 1451), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 477, 479.

⁸⁹ БИРКОВИЋ, *Историја*, 298.

⁹⁰ "... li quali ne auixa come le vignuto ale 9 del presente lo schiauo del Turcho a cherchec domandando a chercech ducati L^m per confermalo ne la soa signoria" (13. april 1451), Lett. di Lev. sv. 14, f. 72.

⁹¹ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 117.

⁹² "Avvisando la vostra excellencia che, tegnando essa modo di aplichar a se lo re di Bossina cum altri soi adherenti bosignani, et Petar ban, et mandando apresso li detti alcun subsidio di zente, lezera cosa serave a tuor al detto Cherzeg, la contrada de Chelmo cum la gabella di Narente, le qual antigamente solevano esser del regno di Hongaria, et valeraveno a la vostra excellencia ogni anno da VIII in M. ducati ... Et appresso recordemo, come boni et fedeli servitori de la corona de Hongaria et de la vostra excellencia, che se voi in persona cum el vostro exercito vegnereti in Bossina, secondo havete detto al nostro messo, disemo cum verità che presto porete aquistar el castello di Codiviet, el qual è in man de li Turchi, et de la tutta Bossina, sí e per tal che li Turchi non haveraveno alcun adito in Bossina, nè di Bossina a le parte adherente di Hongaria, et vignerete ad haver grande honor et utilita di Bossina, la qual a presente hanno li Turchi" (14. april 1451), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 497.

smanjenog obima trgovine u Srbiji, te da on ne bi bio u prilici redovno ispunjavati svoje tributarne obaveze.⁹³ Dubrovčani su ponovo nastojali sve svoje poslove s Portom uređivati preko srpskog dvora, što je bila oprobana metoda od dvadeset godina ranije.⁹⁴ Ovoga puta nije bilo uspjeha jer je prije 10. maja u Smederevo stigla vijest da su hercegovci poslanici uspjeli na Porti isposlovati svom gospodaru privilegije protiv Dubrovnika.⁹⁵

Krajem maja Dubrovčani su zabranili promet trgovcima preko hercegovine zemlje,⁹⁶ a Hunyadiju su ponovo pisali da svu nadu polažu u njegov dolazak u Bosnu.⁹⁷ Dubrovačka diplomatska misija postigla je određenog uspjeha na drugim frontovima. Mlečani su proglasili neutralnost u ratu, a aragonski kralj Alfonso V je zabranio regrutiranje najamnika za sukob s njegovih područja.⁹⁸ Osim toga, i papa Nikola V je početkom juna opozvao sve crkvene milosti koje je hercegu Stjepanu darovao njegov prethodnik Eugen IV, ekskomunicirao ga te zabranio da mu se pruža pomoć ili da se stupa u njegovu službu. Ti dokumenti nalazili su se kod hvarskog biskupa Tome Tommasinija, papinskog legata u Bosni, ali ih on nije objavio na molbu Tomaša jer je kralj navodno strahovao da će one biti povod za Stjepanove žalbe na Portu, poslije čega bi uslijedili novi osmanski napadi na Bosnu. S obzirom na to da je do augusta 1451. bio sklopljen mir između kralja i despota, Dubrovčani su urgirali da se bula objavi jer je Tomaš utanačio svoj odnos sa sultanom preko despota Đurđa.⁹⁹

Uskoro je došlo do sklapanja mira, prvo između Hunyadija i despota,¹⁰⁰ a zatim i između despota i kralja Tomaša koji je još ranije isticao da bi bio spreman sklopiti savez s Dubrovnikom protiv hercega ukoliko dođe do mira između njega i despota.¹⁰¹ Uprkos tome, oružani sukobi između hercega i Dubrovčana nastavljeni su i u septembru, a članovi koalicije nastojali su na Porti raditi da se od sultana otkupe hercegovci posjedi. Situacija kao da je bila presli-

⁹³ (8. april 1451), Lett. di Lev. sv. 14, f. 70–70v.

⁹⁴ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 118.

⁹⁵ (24. maj 1451), Lett. di Lev. sv. 14, f. 81v.

⁹⁶ IORGA, *Notes et extraits*, 2.446.

⁹⁷ (17. juni 1451), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 505.

⁹⁸ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 307.

⁹⁹ "Et esso vescuou allora non li volse mandar ne publicar tal cossa per respeto del re de Bossina el qual lo prego chel non volesse mandar essi briuei ne publicar tal cossa per che esso re dubitaua che siando publicato questo fatto el conte Stephano non se agrauasse ala porta del Turcho e faxesse vegnir li Turchi ali danni del prefato re" (18. august 1451), Lett. di Lev. sv. 14, f. 88. Bulu od 9. juna 1451. godine objavio je: THEINER, *Mon. Slav.* 1.408.

¹⁰⁰ (13. august 1451), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 514–17, s pogrešnim datumom.

¹⁰¹ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 161.

kana iz Konavoskog rata. Dubrovčani su poručivali despotu da sultanu u ime saveznika može obećati 150.000 dukata, a vezirima 50.000 dukata, za cijelu hercegovu zemlju s gradovima. Saveznici bi dug isplatili nakon što preuzmu posjede za koje bi nastavili plaćati Stjepanov harač, i to sve srazmjerno dobijenom posjedu. Dubrovčani su iz sporazuma željeli uzeti samo Konavle, Trebinje, Dračevicu i Vrm, dok su ostalo prepustili razumnom dogovoru između kralja i despota.¹⁰² S druge strane, novcem su podsticali neodlučnog kralja Tomaša da se sa svojom vojskom uključi u sukob protiv Stjepana. Obećali su mu 6.000 dukata, pod uvjetom da istraje u ratu. Ukoliko bi uspio doći u primorske oblasti, Hum, okolinu Blagaja ili Trebinja, Dubrovčani bi mu bili spremni ustupiti još 300 najamnika.¹⁰³

Trendu sklapanja mirovnih sporazuma uskoro se pridružio i sultan Mehmed II te je 24. novembra 1451. sklopio trogodišnji mir s Ugarskim kraljevstvom.¹⁰⁴ Tekstom ugovora bio je obuhvaćen i Dubrovnik pa je sultan naredio Stjepanu da mora vratiti oduzete posjede i namiriti učinjenu štetu.¹⁰⁵ Tim ugovorom je bilo regulirano i pitanje bosanskog tributa dugovanog Osmanskom carstvu. Štaviše, u tekstu je izričito navedeno da harač Srbije i Vlaške plaćaju vladari tih zemalja, dok su za Bosnu pored kralja kao haračari navedeni i drugi bosanski gospodari (*rex Bosne et alii domini Bosne*).¹⁰⁶ Za Tomaša se svakako zna da je i tokom 1451. godine, pa i ranije, plaćao danak osmanskom sultanu. Aprila 1451. jedan dubrovački poslanik je trebao na svom putu u Ugarsku svratiti do bosanskog kralja i upozoriti ga da herceg Stjepan radi na tome da i Dubrovnik počne Porti isplaćivati one tribute do tada davane bosanskoj kruni. To je svakako išlo na štetu blagajni bosanskog vladara, kao i činjenica da hercegovi postupci onemogućuju trgovinu između Bosne i Dubrovnika, pa je poslanik trebao podsticati kralja da uputi svoje ljude na Portu kako bi se žalili

¹⁰² (2. septembar 1451), Lett. di Lev. sv. 14, f. 91v–92.

¹⁰³ (17. novembar 1451), Lett. di Lev. sv. 14, f. 98v–99.

¹⁰⁴ Mir je potvrđen tek u proljeće naredne godine. (13. april 1452), IORGA, *Acte si fragmente*, 3,24.

¹⁰⁵ Sultanova naredba Stjepanu da vrati Konavle nije bila sastavni dio mirovnog sporazuma. Nju nalazimo u jednoj kasnijoj dubrovačkoj instrukciji u kojoj piše da je herceg govorio: "Io voglio referar li danni li qual hauesse fatti comenzando dal di che me fu comandato per parte del imperator Turcho, che non douesse far piu guerra ali Ragusei, che fo de zenaro de 1452, et nuy voleuamo chel refesse li danni li quali haueua fatti comenzando dal di che fu fatta la tregua tra li Ungari e Turchi, zoe ale XXIII de nouembrio del 1451, secondo se contineua nella lettera del imperator Turcho ..." (dokument je bez datuma), Lett. di Lev. sv. 15, f. 23.

¹⁰⁶ (13. april 1452), IORGA, *Acte si fragmente*, 3,26.

da zbog hercegovog ponašanja trpe kraljevi prihodi od carina, zbog čega neće biti u prilici da ispuni obavezu isplate harača.¹⁰⁷

Nedugo poslije sklopljenog mirovnog ugovora Ugarske i Osmanskog carstva kralj Tomaš je izdavanjem povelje na Bobovcu 18. decembra 1451. godine zapečatio s Dubrovčanima svoj ratni savez, “**ЛДВАВЪ И СРЪЧАНО ПРИЋТЕЛСТВО И ЕДИНСТВО Ѧ ВОЛѦ И Ѧ НЕВОЛѦ СДПРОТИВЪ ХЕРЦЕГѦ СТИПАНѦ ВЪКЧИИѦ**”. Kralj im je ustupio Vrsinje, Dračevicu, te gradove Novi i Risan, obavezavši se da će krenuti u rat sa svom svojom kraljevstva moći “**НЕ ИМИЮЋЕ ТЕШКОЋЕ АЛИ ВОИСКЕ ТЪРЪСКЕ НА СЕБИ**”.¹⁰⁸ Na ovaj način je bosanski kralj uvučen u sukob s hercegom Stjepanom, što je dodatno crpilo njegove resurse i energiju od borbe s redovnim osmanskim trupama u njegovoj zemlji.

Budući da su obje strane još ranije pristale na osmansko posredovanje, i s obzirom na to da su odnosi bili djelimično uređeni mirom između njihovih feudalnih seniora, hercegu Stjepanu i Dubrovčanima nije preostalo drugo osim da čekaju dolazak osmanskog predstavnika koji će presuditi. U Dubrovniku su se nadali da će on doći u decembru, ali je osmanski sklav stigao tek sredinom januara 1452. godine, i to u pratnji tri hercegova čovjeka, među kojima je bio i jedan “njegov Turčin”.¹⁰⁹ Murat, “rob cara turskog”, izvršio je ekspeditivno svoju zadaću u Dubrovniku. Primorao je hercega da vrati otete posjede a u Konavlima je organiziran “zbor” na kojem su trebale biti oprostene sve uvrede iz vremena rata i položena nova zakletva vjernosti Dubrovniku. Svi problemi bili su riješeni za skoro sedmicu dana i činilo se da je rat između hercega i Dubrovčana okončan, ali odmah nakon što je sklav krajem januara napustio Dubrovnik, pojavili su se novi problemi.¹¹⁰ Iako je 18. februara bilo zaključeno da se bosanskom kralju pošalje kopija sklopljenog mirovnog ugovora,¹¹¹ hercegov ljudi bili su ponovo zaposjeli Konavle. Do kraja marta mjeseca tokovi rata poprimili su nove oblike nakon što je protiv hercega ustao njegov stariji sin

¹⁰⁷ (14. april 1451), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 491.

¹⁰⁸ Ustupanje navedenih teritorija bilo je samo na papiru jer ih je u to vrijeme herceg Stjepan čvrsto držao u svojoj vlasti. Kralj Tomaš je zapravo Dubrovčane samo ovlastio da ih mogu s njegovim blagoslovom “**ИСКАТИ И ПРИМИТИ Ѧ СВОЕ РЪКЕ АЛИ С ПОРТОМЪ ТЪРЪСКОМЪ АЛИ С ПИНЕЗОМЪ АЛИ С МОЃЬЮ СВОИМЪ АЛИ ИНИХЪ АЛИ ПО КОИ ГОДИРЕ НИМЪ ДРАГО НАЧИНЪ ѦЗЕТИ И ПРИМИТИ Ѧ СВОЕ РЪКЕ И Ѧ СВОЮ УБЛАСТЬ**” (18. decembar 1451), MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 447–50; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.118–21.

¹⁰⁹ “Prima pars est de dando liberam tutum et validum salvumconductum Rugiero et Siclize ambassiatores de chercech Stiepano et Saino eius Teucro qui veniunt ad ad dominationem nostram cum Sclauo misso a Porta” (16. januar 1452), Cons. Rog. sv. 12, f. 208v.

¹¹⁰ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 172, 173, 175.

¹¹¹ IORGA, *Notes et extraits*, 2.461.

Vladislav te humski vlasteoski rod Vlatkovića.¹¹² Uskoro su od hercega preoteli neke utvrde, a početkom aprila su ovladali gotovo cijelim Humom izuzev grada Ljubuškog.¹¹³ Tada je u Dubrovnik stigao novi sklav zadužen da ponovo vrati Konavle Dubrovčanima te da primora hercega da plati odštetu.¹¹⁴

Sredinom aprila u Humu su se sastale vojske kralja Tomaša, Petra Vojšalića, Ivaniša Vlatkovića i hercegogovog sina Vladislava s namjerom da pređu Neretvu i udare na hercegovu zemlju. Dubrovčanima se činilo da je nastupila izvrsna prilika da se njihov vojni savez s kraljem Tomašem oproba na djelu, pa su insistirali na tome da kralj izvrši napad. Kasnije su tvrdili da je tada kralj odlagao akcije govoreći: “sutra ćemo, prekosutra ćemo”, ali da se poslije svega nekoliko dana provedenih u Humu vratio u Bosnu ne učinivši ništa. Pravdao se da je primoran vratiti se na svoje posjede zbog svakodnevnih osmanskih napada. Tražio je vremena da riješi to pitanje i obećavao je da će ponovo doći u Hum i nastaviti ratovanje.¹¹⁵ Kasnije, početkom juna, Dubrovčani su nastojali Tomaša nagovoriti da ispuni ranije dato obećanje i da pokrene vojsku protiv hercega. Hrabrili su ga iznošenjem činjenica da je njegov odnos s Portom riješen, da se sultan prema tom ratu drži neutralno, da ni Hunyadi ni drugi ugarski velikaši na despotovo posredovanje neće ometati njegovu vojsku i trupe vojvode Petra Vojšalića.¹¹⁶ Kralju su u veoma kratkom periodu stigli poslanici iz Ugarske, sultanov sklav i ljudi vojvode Ivaniša Vlatkovića.¹¹⁷

Misija ovog trećeg po redu sklava bila je izraz sultanove neutralnosti prema sukobu između hercega i sina. U Dubrovniku se pojavio 1. jula u pratnji despotovog poslanika i ljudi vojvode Ivaniša. Uskoro su im se pridružili i

¹¹² Vojvoda Vladislav sklopio je savez s Dubrovčanima protiv oca još u augustu 1451. godine, obećavši da neće knezu i vlasteli grada učiniti nijednu štetu “ни за волю ни за страхъ цара тѣрскога ни краља ђрскога ни краља арагоньскога ни за еднога инога господара ни гсподе ни члвѣка ...” (15. august 1451), STOЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.124–28; (25. mart 1452), ISTO, 2.133–35.

¹¹³ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 176.

¹¹⁴ IORGA, *Notes et extraits*, 2.465–66.

¹¹⁵ “El qual re venne la prima volta fin a Blata, e prometeue doman faremo, posdoman faremo, e fra pochi gorni torno in Bossina non abiando fato cossa alcuna. Et grauandoue nui per tal cossa, lui fexe la schusa per li Turchi chi erano in Bossina, digando che lo hauenuano predato che ogni di lo predauano ...” (16. juni 1452), Lett. di Lev. sv. 15, f. 95v–96.

¹¹⁶ “Apresso tanto per vostre lettere quanto per lettere de li nostri ambadori e zantilhomeni quali sono apresso lo s. d. hauemo chome li fatti de la maiesta del re sono conzi ala Porta, della qual cossa ne prouidemo grande alegreza e consolatione. Et similiter li fatti del s. Vladissau sono conzi ala dicta Porta in questo nostro, zoe che lo imperador non vol dar aiuto a Stiepan contra el s. Vladissau ne a Vladissauo contra el dicto Stiepan” (2. juni 1452), Lett. di Lev. sv. 15, f. 105.

¹¹⁷ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 182.

hercegovci poslanici, a kopije sultanovih pisama su poslana onim strankama koje nisu imale svoje predstavnike u Dubrovniku, kralju Tomašu i Vladislavu Hercegoviću.¹¹⁸ Sklav je trebao sklopiti mir između hercega i Dubrovnika te utvrditi nastalu ratnu štetu. Unatoč činjenici da se na tom pitanju intenzivno radilo, herceg ipak nije želio pristati na plaćanje odštete od vremena sklapanja primirja između Ugarske i Osmanskog carstva u novembru 1451. godine.¹¹⁹ Rješenje problema nije se naziralo zbog hercegovog sukoba sa sinom, ali vjerovatno i zbog toga što je sklav, prema dubrovačkoj procjeni, bio više naklonjen hercegu nego njima i despotu.¹²⁰

Budući da ni s trećim sklavom nije bilo postignuto rješenje, Dubrovčani su se pouzdali u autoritet hvarskog biskupa Tome Tommasinija i uspjeh njegove misije na hercegovom dvoru. Tamo mu je herceg Stjepan objasnio da je sukob otpočeo po osmanskim naredjenju te da bi želio sklopiti častan mir.¹²¹ I Dubrovčani su bili spremni za mir,¹²² ali su biskupa podsjećali da je zapravo herceg sam od Porte tražio dozvolu da napadne njihov grad, da je dao 5.000 dukata za Konavle i da je sultanu obećavao da će primorati Dubrovnik da plaća harač.¹²³

Paralelno su se razvijali rezultati dubrovačkih poslaničkih misija na susjednim dvorovima. Janko Hunyadi im je poslao u septembru pismo za sultana, a oni su ga prosljedili despotu s molbom da ga on uputi na Portu jer je bolje informiran o tamošnjim prilikama.¹²⁴ Ni herceg u to vrijeme nije mirovao. Uputio je poslanika Mlečanima s molbom da se kod sultana založe za njegov slučaj, na što mu je pozitivno odgovoreno.¹²⁵ Osmanska vojna pomoć stigla je u oktobru i herceg je posljednjih mjeseci 1452. godine mogao otpočeti nove akcije protiv

¹¹⁸ (4. juli 1452), Cons. Rog. sv. 13, f. 46.

¹¹⁹ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 125

¹²⁰ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 126; ЂИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 185–86.

¹²¹ “Quinto: luy dise che ha spexi per nuy ducati XXXm quando el s. despot era in Ragusa, et che li fo comendato per lo gran Turcho di far guerra a Ragusa...” (dokument je bez datuma), Lett. di Lev. sv. 15, f. 77v.

¹²² (7. august 1452), Cons. Rog. sv. 13, f. 66.

¹²³ “Dise etiamdio el detto cherzech che la guerra la qual luy ne ha fatte, ne ha fata per comandamento del gran Turcho. Et questo se responde chel gran Turcho non haueraue fato comandamento alcuno al detto cherzech, se luy non hauesse cerchato. E za piu tempo el detto cherzech haueua cerchato de la Porta del detto Turcho che ne podesse far guerra, e mai non lo pote obtegnir. E finalmente fexe proferta ala Porta del detto Turcho de darli ducati 5000 se de concedere licentia de tor la contrada de Canal, e de piu promese el detto cherzech de condure a dar el tributo al detto gran Turcho” (dokument je bez datuma), Lett. di Lev. sv. 15, f. 78v.

¹²⁴ THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 525. Dokument je bez datuma koji se može utvrditi na osnovu odluke Vijeća umoljenih od 17. oktobra 1452, Cons. Rog. sv. 13, f. 97v.

¹²⁵ (26. oktobar 1452), LJUBIĆ, *Listine*, 9.451–52. O ovoj misiji: ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 269.

svojih neprijatelja. On je skupa s pomoćnim osmanskim odredima upao u Hum i nastojao povratiti izgubljena područja.¹²⁶ Time je odbačeno dotadašnje navodno neutralno držanje sultana Mehmeda II prema sukobu u Bosni. Položaju hercega Stjepana i njegovom uspjehu u novom sukobu svakako je odgovaralo i to što je uspio povratiti naklonost Alfonsa V koji ga je 19. novembra 1452. pismeno preporučio njemačkom caru Friedrichu III i Janku Hunyadiju.¹²⁷

U decembru je do Dubrovnika ponovo došao sultanov sklav s hercegovim ljudima i Branislavom, “glasnikom” vojvode Isa-bega, sina vojvode Isaka,¹²⁸ ali su sve osmanske intervencije na diplomatskom planu ostajale bez posljedica. Računale su se samo one vojne koje su išle u korist hercega. On se početkom 1453. godine ponovo mogao osloniti na pomoć osmanskih vojnih odreda čije su aktivnosti tada zabilježene u Humu.¹²⁹ Dubrovčani su Janku Hunyadiju javljali u februaru da s hercegovom vojskom djeluje osmanski odred, procijenjen na 2.000 ratnika, te da je s njima napao Vladislavljeve posjede.¹³⁰ Vjerovatno je ovo bila ista ona sila koja mu je pomagala u oktobru mjesecu protekle godine. Ovaj vojni pritisak urodio je plodom i natjerao je Vladislava da pregovara o sporazumu s ocem, te je dogovoreno da obojica pošalju svoje ljude u Dubrovnik kako bi zaključili mir.¹³¹

Aprila mjeseca sultan je otpočeo svoju epohalnu opsadu Carigrada, triumfalno okončanu 29. maja ulaskom u bivšu bizantsku prijestolnicu kroz Harisijsku kapiju.¹³² U to vrijeme uz sultanov šator boravili su i bosanski poslanici te su bili u prilici da među prvima donesu vijesti o tim sudbonosnim događaji-

¹²⁶ (11. oktobar 1452), Cons. Rog. sv. 13, f. 94. Nakon toga slijedi niz odluka o slanju najamnika, straže u Ston, baruta, hrane i ostalih potrepština, posebno vojvodi Ivanišu Vlatkoviću. БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 189.

¹²⁷ (19. novembar 1452), THALLÓCZY *Studien*, 391–92.

¹²⁸ “Prima pars est de dando libertatem domino rectori et eius minori consilio dandi responcionem sclauo imperatoris Teucrorum et nuncio de Isabech et ambassiator de chercech Stiepano ad eorum ambassiatas secundum fuit arreatum” (5. decembar 1452), Cons. Rog. sv. 13, f. 118v.

¹²⁹ “Prima pars est de induciendo ad prima noua qui habebimus de Chelmo recedentibus Teucris de dicta contrata” (4. februar 1453), Cons. Rog. sv. 13, f. 143v.

¹³⁰ “De novis, que apud nos sunt, dominacionem vestram avisamus Teucros ad requisicionem comitis Stefani venisse ad numerum equitum duorum milium in predas et damna contra comitem Vladislaum filium eiusdem comitis Stefani in loca Chelmi, que locis et territoriis nostris vicina sunt, et usque in diem hunc aliquas predas egerunt, non tamen maiores” (februar 1453), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 530.

¹³¹ (dokument je bez datuma), Lett. di Lev. sv. 15, f. 15. THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 528.

¹³² O padu Carigrada vidi: MARIOS PHILIPPIDES – WALTER K. HANAK, *The Siege and Fall of Constantinople in 1453. Historiography, Topography, and Military Studies*, Burlington, 2011;

ma na zapad.¹³³ Kralj Tomaš je i prije pada Carigrada bio upoznat sa sultanovim namjerama i pokušavao je Veneciju i papu upozoriti da pokušaju to spriječiti. Tri godine poslije, podsjećao je Mlečane da ih je blagovremeno obavijestio šta će se desiti s Carigradom.¹³⁴ Stjepan Tomašević je u svojoj korespondenciji s papom Pijem II također napominjao da je njegov otac predvidio ta dešavanja papi Nikoli V i Mlečanima, ali da mu oni nisu vjerovali.¹³⁵

Sultanova pobjeda bila je ujedno pobjeda i njegovog vazala hercega Stjepana jer je on sada došao u priliku da diktira sve uvjete eventualnog mirovnog sporazuma. Dubrovčane je u kasnijim pregovorima živo zanimalo hercegovo držanje prema padu Carigrada, te da li je sultanu uputio svoje poslanike.¹³⁶ On je sa svakim uspjehom Turaka postajao još uporniji i računao je da će osmanska podrška sve njegove neprijatelje učiniti popustljivijim.¹³⁷

Iako su Dubrovčani Vladislavu i hvarskom biskupu Tommasiniju isticali da mir ne bi trebao biti sklopljen pojedinačno, nego u ime cijelog saveza, Vladislav je već otpočeo samostalne pregovore s ocem. Dubrovčanima nije preostalo ništa drugo nego da Vladislavljevom poslaniku pridruže svog kako bi od hercega isposlovaio bilo kakav mir.¹³⁸ I ovo njihovo nadanje bilo je uzaludno. Herceg je veoma vješto uspio Dubrovčane ostaviti na cjedilu tako što je primorao njihove saveznike da ih napuste. Do 19. jula bio je sklopljen separatan mirovni sporazum između hercega i sina u kojem Dubrovnik nije ni spomenut. Herceg je prvo na Pivskoj planini u selu Pišću izdao dokument pismeno oprostivši “всѣ сѣгрѣхѣ и сѣпротившнѣ” supruzi Jeleni, sinu Vladislavu te svoj

MICHAEL ANGOLD, *The Fall of Constantinople to the Ottomans. Context and Consequences*, London – New York, 2012.

¹³³ Iz pisma trogirskog pravnika i humaniste Ivana Sobote upućenog mletačkoj vladi: “Postquam nobis nunciatum est, Bizantium urbem cristianissimam a Machometo Teucrorum principe ingenti cum iactura cristiane rei captam, tanquam ex percepto vulnere vehementer consternati fuimus; tandem varie tumultatum est ... Parvo interjecto tempore legatos regis Bosne, qui apud imperatorem Teucrorum legationis munere functi sunt, venisse nunciatum est” (24. juli 1453), FRANJO RAČKI, “Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina”, *Rad JAZU* 1 (1867), 155.

¹³⁴ (3. juni 1456), LJUBIĆ, *Listine*, 10.87.

¹³⁵ “Pater meus antecessori tuo, Nicolao et Venetis futuram Constantinopolis calamitatem praedixit. Non fuit adhibita fides”, PICCOLOMINI, *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, 534–35.

¹³⁶ “Et etiam vedete de sauer per qualche bon modo se cherezeg e contento chel gran Turcho abia preso Constantinopoli ouer no, e de piu se luy ha mandati li soi ambassatori al detto gran Turcho, e quen li mando, e chi sono, e con che presenti li mando, e se ha mandato a cerchar cossa alcuna contra nuy” (18. juli 1453), Lett. di Lev. sv. 14, f. 123.

¹³⁷ БОЖИЪ, *Дубровник и Турска*, 128.

¹³⁸ (dokument je bez datuma), Lett. di Lev. sv. 15, f. 15.

vlasteli i vlastelićima Humske zemlje,¹³⁹ a zatim je posebnom poveljom regulirao odnose svog sina Vladislava prema sultanu potvrdivši da se vraćanjem u vjernost ocu također vratio u vjernost velikom gospodararu. Tim dokumentom je Stjepan, “МИЛОСТИЮ БОЖИИМЪ И ГОСПОДАРА ВЕЛИКОГА ГОСПОДИНА МИ ЦАРА АМИРЬ СЪЛТАНЪ МЕХМЕДЪ БЕГА”, herceg od Svetog Save, gospodar humski i primorski, veliki vojvoda rusaga bosanskoga, knez drinski i veće, svečano obećao i dao “НА ЗНАНЬЕ ГОСПОДАРЪ ВЕЛИКОМЪ И ГОСПОДЪ ВЕЗИРЕМ И КРАИШНИКЪ ГОСПОДАРЕВЪ КОИ ГОДЪ БЪДЕ НА ВОСЪНСКО КРАИЦЕ” da će još za života sinovima podijeliti svoju zemlju i sve ono što joj pripada kako bi oni sami mogli služiti sultana.¹⁴⁰ Ova hercegovina povelja i obaveza sadržana u njoj odigrat će ključnu ulogu u propasti Bosanskog kraljevstva jedno desetljeće kasnije.

Dubrovčani su nastojali ometati sklapanje ovog ugovora žestoko protestirajući kod Vladislava Hercegovića i vojvode Ivaniša Vlatkovića s kojima su do posljednjeg dana bili u savezu.¹⁴¹ No ostali su ne samo bez saveznika nego i bez izbora. Svoje pregovore o miru s tvrdoglavim i upornim hercegom otpočeli su još 10. jula u Bileći. Herceg je bio voljan sklopiti mir, no ipak je pred Dubrovčane postavljao skoro nemoguće zahtjeve. Prije svega se želio savjetovati s “velikim Turčinom”, kako je na zapadu bio čest naziv za sultana, te od njega dobiti dozvolu za sklapanje mira.¹⁴² Računajući na svoje veliko iskustvo u poslovanju s Turcima, Dubrovčani su ga pokušali od toga odvratiti. Savjetovali su mu da takav postupak nije neophodan i da bi se njime mogli kreirati samo veći problemi. Sultan je, isticali su, mogao odrediti da mir bude sklopljen na onakav način kakav nijednoj strani ne bi odgovarao, a ni hercegovini prethodnici nikada nisu tražili da se za sporazum između njih i Dubrovnika traži odobrenje sultana, kao što ni Dubrovnik nije tražio dopuštenje ugarskog kralja.¹⁴³ Herceg nije htio ni čuti sva ova uvjeravanja. Krajem jula je iznio novi prijedlog da se u tekst sklopljenog ugovora uvrsti stavka po kojoj on može u slučaju sultanovog naređenja napasti Dubrovnik, ali da ne bude optužen za vjerolomstvo.¹⁴⁴

Jasno je da ovakvi hercegovini postupci nisu doprinosili sklapanju mira. Dubrovčanima su očigledan problem predstavljale hercegovine veze sa sultanom, te su kasnije tvrdili da nema ni u Bosni ni Srbiji gospodara koji bi se

¹³⁹ (19. juli 1453), Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 2.66–69.

¹⁴⁰ (19. juli 1453), Миклосич, *Monumenta Serbica*, 460; Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 2.69–72.

¹⁴¹ Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 31.

¹⁴² Ђирковић, *Херцег Стефан*, 201.

¹⁴³ (18. juli 1453), Lett. di Lev. sv. 14, f. 122–22v.

¹⁴⁴ (30. juli 1453), Lett. di Lev. sv. 14, f. 125–25v.

usudio napasti hercega pošto ga podržavaju i štite Turci.¹⁴⁵ Njemu samom su poručivali da što je “veliki Turčin jači, toliko je za hercega važnije da bude u miru i jedinstvu s Dubrovnikom”.¹⁴⁶

Dubrovačke poruke nisu imale učinka na hercega. On se u potpunosti poistovjetio s osmanskim interesima u Bosni. Poveo je rat protiv kralja Tomaša, a krajem oktobra se spominjalo se da je pozivao Turke da dođu i pustoše po Bosni.¹⁴⁷ Sukobi i zategnuto stanje se izgleda održalo sve do januara iduće godine kada se prvi put spominju pregovori o miru između kralja i njegovog tasta.¹⁴⁸ Ove su aktivnosti zadržavale i usporavale postizanje dogovora između hercega i Dubrovčana jer su se i dalje spotali na spornoj tački oko hercegovog napada na Dubrovnik po sultanovoj naredbi. Tek kada su pristali na taj zahtjev hercega Stjepana, moglo je doći do konačnog završetka razmirica iz kojih prema hercegovim riječima, “НИ ЕДНА КОРИСТЪ НИЕ НИ ЕДНОИ СТРАНЪ НИ ДРЪГОИ, ПАЧЕ ЦЕТА И МАНШИНА”. Novi odnosi svečano su zaključeni 10. aprila izdavanjem hercegovе povelje kojom je potvrdio sve ranije dubrovačke povelje i privilegije, te poništio sve štete i osvete izrasle iz njihovog sukoba. To znači da je mir utvrđen po principu *status quo*. Dubrovčani nisu u sporazum unijeli svog sizerena, ugarskog kralja, a sporna stavka oko koje su se proteklih mjeseci lomila koplja ogleдала se u onom dijelu teksta gdje je naznačeno da se mir s Dubrovnikom “НЕ ИМА ПРИТИ НИ СЕ ПОТВОРИТИ НИ ЗА ЕДНЪ СТВАРЪ НА ЗЕМЛЪ НА ЗА СТРАХЪ НИ ЗА БЛАГОУ НИ ЗА НЕИДНОГА ГОСПОДИНА НИ ЗА НЕИДНОГАА ИНОГА ЧЛОВЪКА ВОЛЮ, ИЗЛОЖИВЪ ВЕЛИКОГА ГОСПОДАРА ГОСПОДИНА ЦАРА ТЪРСКОГА МЛЕХМЕТ БЕГА. И АКО БИ МИ БИЛА ЗАПОВИЕДЪ ВИШЕ РЧЕННОГА ЦАРА ТЪРСКОГА РАТЬ ИМЪ ШЧИНИТИ КНЕЗЪ И ВЛАСТЕЛЪМЪ ДЪБРОВАЧИЕМЪ, ДА НИЕСАМ ВОЛІАН НИ МОГЪ, НЕ ПРИПОВИДЪВШЕ ИМЪ КНЕЗЪ И ВЛАСТЕЛОМЪ ДЪБРОВАЧИЕМЪ ПРЪВО ТОГАИ ПО МОИХЪ ПОКЛИСАРИХЪ, И ПРИПОВИДЪВШЕ ИМЪ ВДЪ ТОЛЕ ДО ТРИ МЪСЕЦЕ ДА ИМЪ НИЕСАМ ВОЛІАН НЕИДНОГА ШЧИНИТИ ЗЛАА НИ НЕИДНЕ ЦЕТЕ”.¹⁴⁹ Do kraja maja sva su formalna pitanja bila ra-

¹⁴⁵ (26. april 1453), Lett. di Lev. sv. 14, f. 117v. Vidi također: БАРИША КРЕКИЪ, “Вук Бобаљевић”, *Зборник радова Византолошког института* 4 (1956), 127.

¹⁴⁶ “Digando inter cetera al detto chertzegh che quanto piu el gran Turcho e potente, tanto piu se fa per esso chertzegh a star in bona paxe e amore cum Ragusa” (8. august 1453), Lett. di Lev. sv. 14, f. 126v.

¹⁴⁷ “Prima pars est de dando libertatem domino rectori et eius paruo consilio scribendi serenissimo domino regi Aragonum, regi Bosne, et mercatoribus nostris in Veneciis pro nouis que habuntur de Teurcis qui intrauerunt Bosnam ad petitionem chertzegh” (30. oktobar 1453), Cons. Rog. sv. 13, f. 252v.

¹⁴⁸ (26. januar 1454), Cons. Rog. sv. 14, f. 13v.

¹⁴⁹ (10. april 1454), МІКЛОСИЧ, *Monumenta Serbica*, 465–69; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.72–75.

zriješena i Senat je mogao donijeti odluku da se pošalju pisma svim vladarima u regiji te da se po cijeloj dubrovačkoj teritoriji obznani da je sklopljen mir.¹⁵⁰

Završetak ovog rata 1454. godine bio je još samo jedan u nizu dokaza sultanove moći i utjecaja jer je na kraju ipak njegova podrška pružena hercegu, te opće držanje prema sukobu opredijelilo postupke obje zaraćene strane. Njegova zaštita omogućavala je hercegu da pored sklopljenog mira i dalje nastavi nanositi štete dubrovačkim trgovcima.¹⁵¹ Svakako su ga u tome ohrabrile osmanske akcije u to vrijeme poduzimane u Srbiji. Premda je primirje sklopljeno u novembru 1451. trebalo trajati tri godine, čini se da su obje strane smatrale taj ugovor poništenim nakon što je kralj Ladislav preuzeo vlast u Ugarskoj početkom 1453.¹⁵² Pregovori su obnovljeni tek u toku 1454. na posredovanje despota Đurđa čiji su prijatelji među vezirima utjecali na sultana da zauzme pomirljiviji stav.¹⁵³ Budući da rješavanje pitanja nije teklo očekivanim tempom, Mehmed II je smatrao da ima pravo krajem jula 1454. godine, “s tolikom silom kakva se do tada nije mogla nigdje vidjeti niti se o njoj moglo pročitati”,¹⁵⁴ ući u Despotovinu, zauzeti Ostrovicu na Rudniku te pokušati osvojiti Smederevo. U toj nakani ga je spriječila vijest o dolasku ugarske vojske, te se s velikim plijenom i robljem povukao prema Sofiji, ostavivši za sobom vojsku koja je nastavila pustošenje i pljačkanje. Hunyadi i despot uspjeli su se organizirati tek krajem septembra kada su s 20.000 ljudi krenuli iz Beograda i udarili na osmansku vojsku kod Kruševca, tako da su, prema pričanjima suvremenika, skoro svi Turci poginuli. Uspio se spasiti samo Isa-beg s četiri svoja ratnika.¹⁵⁵

U Dubrovniku se veoma brzo saznalo da je despot ponovo uspostavio vlast na svojim teritorijama i da je sultan spreman sklopiti mir. Zato su se Dubrovčani obraćali Hunyadiju s molbom da u mir s Turcima uključi i njih, te da isposluje da sultan pošalje jednog svog sklava kako bi opomenuo kralja

¹⁵⁰ (27. maj 1454), Cons. Rog. sv. 14, f. 64.

¹⁵¹ БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 136.

¹⁵² БИРКОВИЋ, “Деспот Ђурађ Бранковић и угарско-турски преговори”, 106. Čelnik Paskoje Sorkočević upozoravao je dubrovačku vladu u novembru 1453. da će dolaskom Ladislava na ugarsko prijestolje prestati važiti ugarsko-osmanski mir ukoliko ne bude obnovljen. Savjetovao je tim povodom da pošalju svoje ljude na Portu jer “ono što bi se sada moglo završiti na Porti s jednim haračem, neće se moći kasnije ni sa dva”, IORGA, *Notes et extraits*, 2.475–76.

¹⁵³ БИРКОВИЋ, “Деспот Ђурађ Бранковић и угарско-турски преговори”, 103–04; ИШТВАН КАПИТАНФИ, “Византија, Турска и Угарска у последњим годинама Царства”, *Зборник радова Византолошког института* 18 (1978), 220–21.

¹⁵⁴ (27. juli 1454), РАЧКИ, “Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina”, 153.

¹⁵⁵ Vidi pisma Ivana Sobote koja je objavio РАЧКИ, “Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina”, 152–54.

El gran turco – sultan Mehmed II
(Antonio del Pollaiuolo, ca. 1470, Kupferstichkabinett, Staatliche Museen zu Berlin)

Tomaša, hercega Stjepana, Pavloviće i druge velikaše da se drže ugovorenih povelja i ugovora.¹⁵⁶ Kasnije su optuživali hercega ugarskom kralju da se javno hvalio kako ima njegovo pismo koje ga oslobađa obaveze sudjelovanja u ratu s Turcima dok kralj ne osvoji sve zemlje do Jedrena, i pismo od sultana koje ga oslobađa davanje vojske za rat protiv Ugarske dok sultan ne dođe do Budima, ali da ipak namjerava udariti na Dubrovnik čim sazna da su kršćani krenuli protiv Turaka.¹⁵⁷ Istovremeno je herceg aragonskom kralju Alfonsu V obećavao da će mu davati 5.000 dukata godišnje ako ga on oslobodi tributarnih obaveza prema sultanu i drugim gospodarima koji ga žele potčiniti.¹⁵⁸

“Exurge igitur, miles christi...”

Bosanski kralj na čelu križarskog pohoda 1457. godine

Pad bizantske prijestolnice razbio je zadnje iluzije, ukoliko ih je uopće tada moglo biti, o karakteru osmanskog širenja i ponovo je oživio interes za križarski rat. Tokom 1454. organizirano je nekoliko sabora u kršćanskom svijetu na kojima je bilo govora o konkretnim akcijama protiv Turaka. Mladi ugarski kralj Ladislav je na podsticaj pape Nikole V februara 1454. sazvaio sabor u Budimu gdje je za vođu predstojećeg pohoda protiv Turaka odabran Hunyadi.¹⁵⁹ Paralelno s vojnim pripremama tekli su i pregovori o sklapanju primirja sa sultanom, pa unatoč brojnim zaključcima sabora ništa konkretno nije postignuto. Ugrožene zemlje su puno polagale na ujedinjenje talijanskih država, očekivano da će nastupiti poslije sklapanja sporazuma između Milana i Venecije. Dubrovački nadbiskup Jakov pisao je sredinom aprila milanskom vojvodi Francescu Sforzi izražavajući nadu da će se “ujedinjena Italija moći oduprijeti najokrutnijem neprijatelju kršćanstva – Turcima”.¹⁶⁰ I to je, međutim, ostalo tek mrtvo slovo na papiru.

¹⁵⁶ “Et de piu seguendo paxe cum li Turchi, come e ditto, procurarete de obtegnir dal ditto signor governor et dal signor dispoto, che quando mandarano lor ambassadori allo imperador turcho, vogliono impetrar dal ditto imperador che el manda uno sclavo al re de Bosna, et chercech Stiepan et Pavlovich et altri signori de Bosna a comandarli che debbiano observar le poveglie et scritte, et che non olsano far novita alguna contra noi, et contra la citta et merchadanti nostri” (2. novembar 1454), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 563–64.

¹⁵⁷ (24. april 1455), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 579.

¹⁵⁸ (1. juni 1454), THALLÓCZY, *Studien*, 394–401.

¹⁵⁹ IORGA, *Notes et extraits*, 4.81, 84–85, 85–86.

¹⁶⁰ (14. april 1454), MACUSEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.85.

Kralj Alfonso V, 1396–1458

(Francesco Laurana ili Pietro da Milano, ca. 1449, Museo Arqueológico Nacional, Madrid)

Krajem godine Hunyadi je Dubrovčanima iz Beograda javljao da će pokrenuti pohod protiv Turaka, a Dubrovčani su se radovali jer bi taj pohod njemu donio slavu, a cijelom kršćanstvu korist.¹⁶¹ Do početka proljeća 1455. Turci su stigli u Despotovinu, zauzeli značajan dio zemlje i otpočeli opsadu Novog Brda, osvojivši ga 1. juna.¹⁶² Dubrovčani su deset dana po primitku te vijesti uputili Hunyadiju novi poziv da krene u borbu protiv Turaka.¹⁶³ Despot Đurađ se tada nalazio u Ugarskoj i vijest o padu Novog Brda i drugih gradova je do njega došla tek 21. juna 1455. Franjevac Ivan Kapistran, jedan od najistaknutijih propovjednika križarskog rata svoga vremena, je tada pisao papi o teškom stanju u Despotovini te ga je molio da pošalje pomoć u što je moguće kraćem roku. Papi je isticao da je Hunyadi spreman o svom trošku opremiti 10.000 konjanika, ugarski kralj Ladislav 20.000, aragonski kralj još 10.000, a prenio mu je

¹⁶¹ (13. januar 1455), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 569–70.

¹⁶² СПРЕМИЋ, *Деспот Бурђа Бранковић*, 505; ELIZABETH A. ZACHARIADOU, “The First Serbian Campaigns of Mehmed II (1454, 1455)”, *Annali Istituto Universitario Orientate di Napoli* n.s. 14 (1964), 837–40.

¹⁶³ (11. juni 1455), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 580–81.

i Hunyadijevo uvjerenje da bi s vojskom od 100.000 ljudi uspio za tri mjeseca protjerati Turke ne samo iz Jedrena nego i iz Jerusalema.¹⁶⁴

Još i prije ovih osmanskih akcija u Srbiji bosanski kralj Tomaš je želio biti uključen u kršćansku koaliciju protiv Turaka. Glavni zagovarači konkretne vojne akcije protiv Turaka u tom vremenu bili su novi papa Kalikst III i kralj Aragona.¹⁶⁵ Zbog toga je u martu 1455. godine bosanski kralj uputio poslanike na dvor kralja Alfonsa javljajući mu da je otpočeo rat protiv Turaka. Dobio je odgovor, datiran 1. aprila – Alfonso zajedno s drugim kršćanskim vladarima također skuplja vojsku s namjerom da je povede protiv Turaka.¹⁶⁶ Na riječima je sve izgledalo tako kao da se samo čeka znak neke nevidljive ruke.

I herceg Stjepan je također slao pismo aragonskom kralju pitajući ga da li da započne rat s Turcima ili mirovne pregovore.¹⁶⁷ On je znao da se nešto sprema u susjedstvu jer je januara mjeseca na njegovom dvoru boravio sultanov sklav sa zahtjevom da mu se preda sve srebro i sav novac što je herceg zaplijenio od Dubrovčana, te da se pohvataju svi dubrovački trgovci na hercegovoj teritoriji. Zbog toga je Kosača savjetovao dubrovačkom poslaniku da se vrati u Dubrovnik ili da se povuče negdje dok sklav ne ode, te da poruči svojoj vladi da ne propušta trgovce preko njegovih posjeda kako bi se izbjegli svi eventualni skandali.¹⁶⁸

I papa Kalikst III je pisao kralju samo 22 dana nakon početka pontifikata. U pismu od 30. aprila 1455. papa je uzeo u zaštitu Tomaša i njegovog sina Stjepana, s njihovim gradovima i tvrđavama, obećavši im da će mu poslije uspješnog završetka rata protiv Turaka biti vraćeni svi gradovi i posjedi koje su mu oveli Turci ili nevjerni plemići.¹⁶⁹ Papinska kurija je postajala svjesnija strateške važnosti Bosne u ratu protiv Turaka. Kardinal sv. Anđela, Juan de Carvajal, pisao je 15. novembra bavarskom vojvodi upozoravajući ga da bi sultan

¹⁶⁴ (21. juni 1455), FÉJER, *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad*, 216–18.

¹⁶⁵ CONSTANTIN MARINESCU, "Le Pape Calixte III (1455–1458), Alfonse V d'Aragon, roi de Naples, et l'offensive contre les Turcs", *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine* 19 (1935), 82–84.

¹⁶⁶ (1. april 1455), THALLÓCZY, *Studien*, 402–03.

¹⁶⁷ (5. april 1455), THALLÓCZY, *Studien*, 403–04.

¹⁶⁸ Na te hercegeve prijedloge dubrovački poslanici su trebali odgovoriti: "che noy non dubitamo chel ha tanta autorita et tanta gratia apresso el gran Turcho et etiam e dotato de tanto intelletto et de tanta prudentia che lezerissima cossa alluy sera conzar ogni cossa cum el detto Turcho omnio honor suo et nostro et per nostro che li merchadanti nostri non in-correranno in algun danno" (22. januar 1455), Lett. di Lev. sv. 16, f. 241.

¹⁶⁹ (30. april 1455), THEINER, *Mon. Hung.* 2.272.

veoma lako mogao prebaciti svoje trupe u Njemačku preko Bosanskog kraljevstva pošto mu je ono potčinjeno tributom.¹⁷⁰

I dok su u ljeto 1455. godine Dubrovčani pripremali poklone za nove osmanske vojvode u srpskim gradovima, do njih su stizale informacije da se Turci pripremaju napasti Bosnu i Dubrovnik. Pismo tim povodom upućeno papi najtamnijim bojama je slikalo njihovo stanje.¹⁷¹ No Hunyadijeve akcije u Vlaškoj su doprinijele da se Turci povuku prema tom ratištu i napuste bosansku granicu.¹⁷²

Predah je kratko trajao. Tokom prve polovine 1456. godine, u kontekstu priprema za predstojeći pohod na Smederevo i Beograd, sultan je naredio kralju Tomašu te vojvodama Stjepanu Vukčiću i Petru Pavloviću da mu se pridruže lično sa svojim vojskama. Prvi je trebao obezbijediti 10.000, drugi 8.000 a treći 4.000 vojnika s opremom. Sva trojica su odbila ovaj ultimatum tvrdeći da će samo platiti svoje obaveze kao i do tada.¹⁷³ Kralju je predložen još jedan dodatni zahtjev – da preda četiri grada sultanu, od kojih je Bistrički grad bio smješten u najzapadnijem dijelu zemlje, presudan za dalje napredovanje pre-

¹⁷⁰ “Cum iste Christi persecutor, christianorum occisor, per regnum Bozne, federe et tributo ei obnoxium, facile in Germaniam potest copias suas adducere” (15. novembar 1455), IORGA, *Notes et extraits*, 4.125.

¹⁷¹ (2. novembar 1455), Lett. di Lev. sv. 16, f. 174.

¹⁷² “Rumor apud nos publicus est dominacionem vestram invictissimani ingentem ac numerosum exercitum congregasse, ex quo Turci omnes, qui Bosne confinia tenebatur, qui Albaniam devastabant, festim relicti propriis consiliis, metu ac trepidacione percussi accurrunt, ut propria loca a periculis conservent, sicque et res nostre tute remanent” (20. novembar 1455), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 585–86.

¹⁷³ Mačvanski ban Ivan Korodski pisao je Ivanu Kapistranu prenijevši mu poruku bosanskog kralja: “Hec sunt novitates, quas illustris princeps dominus rex Bozne per suos speciales intimat nobis veraciter oretenus, cuius litteram credentialem et epistolam domini Georgii despoti in presentibus inclusis, P.V. transmisimus clarius cernere ... Requirit etiam idem imperator Turcorum prefatum regem Bozne et Sthepan Herczegh ac Petrum wayvodam filium Radozlafy wayuode et mandat eisdem, ut prefatus rex decem milia hominum et Sthepan Herczegh octo milia, ipse vero Petrus wayuoda quator milia hominum cum frugibus ponderosos in auxilium imperatoris darent et amministrarent. Insuper cum viribus ipsorum penes ipsum imperatorem ire et prosisti deberent, qui unanimiter responderunt, quod neque dictos ponderosos homines et nec exercitus in auxilium imperatoris darent, sed quod census de medio ipsorum consuetos et imperatori provenire debentes extradarent et amministrare facerent, sicut aliis cesaribus; et intimat, quod ista premisa ita veraciter credamus, ac si propria nostra in persoa videremus” (22. maj 1456), BÉLA PETTKÓ, “Kapisztrán János levelezése a Magyarokkal”, *Történelmi tár* 2 (1901), 193–94, s pogrešnim datumom (8. februar 1456). Za ispravnu dataciju: PÁLOSFALVI, *From Nicopolis to Mohács*, 176 n. 404. Vidi još: SIMA ĆIRKOVIĆ, “Đurađ Kastriot Skenderbeg i Bosna”, u: *Simpozium o Skenderbegu*, Priština, 1969, 54.

ma Dalmaciji i Istri.¹⁷⁴ Tomaš se tom prilikom žalio Veneciji ističući potrebu da se odupru “perverznoj volji ovog bijesnog tiranina, cara turskog, koji je naumio sasvim nas istjerati iz našeg kraljevstva”. Upozoravao je da će se poslije Bosne na osmanskim udaru naći njeni posjedi i isticao da bi mu teško palo ako se ne bi mogao osloniti na pomoć Venecije i ostalih kršćana. Molio je za savjet, oružje i sklonište na mletačkom teritoriju u slučaju da bude primoran bježati. Napominjao je da sultan za ishranu svoje vojske u Srbiji od njega traži 10.000 tovara žita prijeteći odmazdom ukoliko se tom zahtjevu ne udovolji.¹⁷⁵

Ekonomsko iscrpljivanje Bosanskog kraljevstva nije se svodilo samo na zahtjeve za novčanim tributom, gradovima i ishranom za vojnike. Krajem aprila 1456. Dubrovčani su dobili informacije od svojih trgovaca iz Fojnice o dolasku novog osmanskog sklava sa sultanovom odlukom da se sve srebro iz Bosne mora slati u carsku kovnicu. Štaviše, herceg je dobio izričito naređenje da mora zaplijeniti i ono srebro koje bi prolazilo kroz njegovu zemlju.¹⁷⁶ Ovim mjerama sultan je direktno slabio financijsku moć Bosanskog kraljevstva i ako je Tomaš želio ostati na prijestolju i sačuvati svoju državu, morao je poduzeti odlučne mjere. Kralj je 3. maja 1456. pisao Ivanu Kapistranu, šaljući mu neke franjevce i plemiće kako bi mu objasnili stanje u kojem se nalazi njegova država.¹⁷⁷ Kasnije tog mjeseca Tomaš se susreo s papinskim izaslanikom dominikancem Nikolom Barbučijem iz Drača. On je Kapistranu javljao o Tomaševoj spremnosti da djeluje po papinim željama, ali da mu i dalje treba pomoć jer se Turcima ne može suprotstaviti sam zato što maniheji, koji čine veliki dio

¹⁷⁴ To se vidi iz poruke koju je kralj Tomaš poslao Veneciji tražeći pomoć u borbi protiv Turaka: “Nunc autem non contentus solum pecuniis, petit etiam quatuor castra regni nostri, ut habilis possit occupare feliquum dominium regni nostri prefati. Quorum unum castrum, videlicet Bystrychky, distat a Spaletto, Tragurio et Sibenicho per unam dietam, cuius etiam castrum confines distant a Jadra per unam dietam. Vestrum autem est considerare, si regnum idem sibi, liti conatur, subiecerit et occupaverit, quid sequetur de partibus Dalmatie et Istrie, que etiam Istria non multum dietat a confinibus regni nostri antedicti” (3. juni 1456), LJUBIĆ, *Listine*, 10.87. Ovakvi sultanovi zahtjevi nisu bili neuobičajeni. Nekoliko godina ranije tražio je od srpskog despota predaju utvrda Golubac i Smederevo, (24. juli 1453), RAČKI, “Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina”, 152.

¹⁷⁵ (3. juni 1456), LJUBIĆ, *Listine*, 10.86–87.

¹⁷⁶ “Hauemo receute doe vostre letere, una a resposta della nostra alla qual non bisogna altra resposta, l'altra per la qual ne significata como conte Pauao vi ha ditto chel sclauo ha comandato che tuti li arzentu se debiano portar in Turchia alla cecha et chel ha comandato che cherzech debia leuar tal arzeno se tra portato per suo paese” (24. april 1456), Lett. di Lev. sv. 15, f. 150.

¹⁷⁷ (3. maj 1456), FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 227–28.

njegovog kraljevstva, više vole Turke nego kršćane.¹⁷⁸ Iako ova tvrdnja stoji u kontradikciji s događajima koji će se desiti uskoro nakon što je izrečena, može se pretpostaviti da je ona kralju poslužila samo kao ideološki izgovor da se isključi iz sudjelovanja u predstojećem pohodu jer ga je smatrao unaprijed izgubljenim. Ona je i dalje mogla predstavljati očajni vapaj za pomoć jer se činilo da je papinstvo, barem u bosanskom slučaju, uvijek bilo više zainteresirano za suzbijanje Crkve bosanske nego za poraz Turaka.

Uprkos tome, kršćanska pobjeda kod Beograda u julu 1456. je dobro došla kralju Tomašu.¹⁷⁹ Ne samo da mu je omogućila predah nego ga je ohrabrila da se u narednom periodu postavi na čelo križarske vojne. U novembru mjesecu te godine vicekancelar Ugarskog kraljevstva je poručio kraljevom komorniku da Tomaš, uz despota, čini sve što može protiv Turaka.¹⁸⁰ Činjenica da su u relativno kratkom periodu do kraja 1456. godine preminuli istaknuti nosioci križarske ideje – Janko Hunyadi, Ivan Kapistran i Đurađ Branković – potvrdila je poziciju kralja Tomaša kao jednog od vodećih kandidata u regiji sposobnog da preuzme vodstvo križarskog pohoda. Njegovu odluku da pokuša vojnim putem pronaći rješenje osmanskog problema u svojoj zemlji najvjerojatnije su pospješile vijesti o intenzivnim aktivnostima osmanskih trupa u neposrednom susjedstvu. Petar de Thomasiis, mletački poslanik u Ugarskoj, pisao je svojoj vladi 3. februara 1457. da je sultan u Bosnu poslao veliki broj zanatlija s naredbom da grade brodove na bosanskoj strani rijeke Save. Poslanik je tako-

¹⁷⁸ “Die XXVII madii applicavi apud regem Bosgne cui omnia que mihi dominatio vestra commisit explicavi, respondit, quod ipse vult facere illud, quod sanctissimus dominus noster precipiet et vestra reverendissima paternitas, tamen vult habere aliquod adiutorium, quia solus non valet pugnare cum Turcis ob causam istorum manicheorum, quia isti magis vellent Turchos quam Christianos et quasi maior pars regni est, ipsorum videlicet plures sunt manichei ac de causa non est ausus cum ipsis pugnare cum Turcis sine adiutorio Christianorum. De Turcho dixit, quod habet exploratores suos ibi et quam cito venient notificabit vestre reverendissime paternitati” (31. maj 1456), THALLÓCZY, *Studien*, 415–16, gdje je objavljeno bez datuma. Ranije u knjizi Thallóczy je dokument smjestio u 1459. godinu. ISTO, 107. O utvrđivanju vremena izdavanja ovog dokumenta vidi БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 229 n. 9.

¹⁷⁹ O opsadi Beograda: SETTON, *The Papacy and the Levant*, 2.161–95; NORMAN HOUSLEY, “Giovanni da Capistrano and the Crusade of 1456”. u: *Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact*, New York, 2004, 94–115; PÁL FODOR, “The Ottoman Empire, Byzantium and Western Christianity. The Implications of the Siege of Belgrade, 1456”, *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungaricae* 61 (2008), 43–51; PÁLOSFALVI, *From Nicopolis to Mohács*, 174–87.

¹⁸⁰ “Item despotus et rex Bosne facient eorum debita contra Turcos et omnes nos faciemus omnia, que poterimus pro fide Christi” (4. novembar 1456), LUKCSICS, *Codex diplomaticus comitum Zichy*, 12.249.

der pisao da je osmanski subaša došao na lice mjesta s oko 8.000 ratnika kako bi držao radnike na oku i štitio ih od mogućih napada.¹⁸¹ Zbog prisustva tako velike vojske Dubrovčani su obustavili planirani promet robe preko bosanskih puteva,¹⁸² uputivši svog čovjeka Isa-begu u Prištinu da mu preda poklone i zamoli da dubrovačke trgovce preporuči bosanskoj vlasteli.¹⁸³ Odlučili su pisati i hercegu Stjepanu kako bi mu izrazili žaljenje zbog novosti o Turcima.¹⁸⁴

Pritisnut osmanskim prisustvom u blizini svojih granica, Tomaš je u martu 1457. uputio poslanstvo u Rim javljajući papi o svojim namjerama, tražeći križarsku zastavu protiv Turaka. Zahtjev mu je brzo odobren u pismu datiranom 23. aprila 1457. i ohrabren je da nastavi u svojoj “plemenitoj, pobožnoj i svetoj nakani”.¹⁸⁵ U međuvremenu Tomaš je uputio i glasnike ugarskom kralju i papinskom legatu Juanu Carvajalu, javljajući im o sultanovom zahtjevu za neke od njegovih tvrđava, te da je jedan osmanski subaša došao s velikim brojem Turaka od kojih je još veći broj stizao svakodnevno. Osim toga, kralj je naznačio da će prekinuti sve veze sa sultanom i osloniti se na kršćane, pozivajući Carvajala da hitno dođe u Bosnu.¹⁸⁶

Tomaševe namjere su tretirane s iskrenošću i važnošću iako prema Ćirkoviću on “nije raspolagao ni snagama ni ličnom vrednošću koje bi odgovarale

¹⁸¹ (3. februar 1457), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.216. Usp. ANDRIĆ, “Rijeka Sava kao protuturski bedem (do pada Bosne)”, 222–23.

¹⁸² “Prima pars est de retinendo pro nunc pannos et alias mercantias quod non vadant ad viam Bosne propter noua que habeantur de Turcis quosque aliud videbitur presenti consilio” (5. februar 1457), Cons. Rog. sv. 15, f. 93v.

¹⁸³ (8. februar 1457), Lett di Lev. sv. 14, f. 188.

¹⁸⁴ “Prima pars est de faciendo tres qui debeant ordinare et ordinatum in scriptum portare presenti consilio responsum faciendum cherezegh Stiepano pro robariis facte suos in Canali nostris, et condolendi pro nouis Turchorum” (19. februar 1457), Cons. Rog. sv. 15, f. 99.

¹⁸⁵ (23. april 1457), THEINER, *Mon. Hung.* 2.291.

¹⁸⁶ Iz pisma kojeg je mletački ambasador de Thomasiis uputio svojoj vladi: “Preterea e qui quinto uno ambassador del Ser^{mo} Re de Bossina ala Maesta de questo Re et al Rev^{mo} Legato, ma principaliter al prefato Signor Legato. Qualle ha exposto, come el Turcho li richiede certe sue castelle, e che per tal caxone e giunto in la Bossina uno subassi con gran numero de Turchi et ala giornata ne giungeno di altri, de che ditto Re delibera poi che questa faria ge vien adosso defenderse et alienarse del tuto dal ditto Turcho et aderirse a christiani, maxime havendo bona parte del stato suo inexpugnabile, et rechiede el prefato Rev^{mo} Legato chel se vogli trasferir per ditto caxon ale ditte parte dela Bossina. Et circa dezo Ré fa grande instantia” (7. april 1457), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.217. VILMOS FRAKNÓI, “Kardinal Carvajal u Bosni 1457”, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 1 (1890), 9; ISTI, “Carvajal János bibornok Magyarországi követségéi. 1448–1461”, *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 14 (1889), 41; LINO GÓMEZ CANEDO, *Un Español al servicio de la Santa Sede. Don Juan de Carvajal, cardenal de Sant’Angelo, legado en Alemania y Hungria (1399?–1469)*, Madrid, 1947, 181–85.

ulozi koju je hteo da zaigra”.¹⁸⁷ Stoga je u aprilu Carvajalu naređeno da ode u Bosnu i da razgovara s kraljem o akciji protiv Turaka, kao i da poduzme sve neophodne mjere da ta kampanja uspije.¹⁸⁸ Do kraja juna 1457. kardinal Pavije javio je vojvodi Francescu Sforzi da je legat krenuo iz Budima prema Bosni, da bosanski vladar želi preuzeti križ, ali da on sumnja u njegovu snagu i da smatra da bi bilo bolje da je legat ostao u Budimu.¹⁸⁹ Kralj je primio Carvajala u Doboru kod Modriče. Mletački poslanik prisutan na tom sastanku poslao je pismo svojoj vladi izvještavajući je u junu 1457. da je kralj spreman povesti rat protiv Turaka. Vidjevši sultanove njegove “izopačene namjere”, Tomaš je nastojao odložiti rješenje tog pitanja koliko god je bilo moguće. No nakon što je cijela stvar dovedena do kraja, nije mogao više odlagati pa se u svemu svrstao uz papinstvo i druge kršćane protiv rečenog Turčina. Osim toga, po tom izvještaju kralj Tomaš je rekao Carvajalu da sultan smatra njegovo kraljevstvo “la principal porta de christiani”, da je od njega jedne prilike tražio četiri utvrde od kojih se dvije nalaze u srcu njegovog kraljevstva, a od druge dvije jedna je “ključ” Ugarske a druga Dalmacije i primorja, te da ga je u četiri godine od pada Carigrada natjerao da mu plati 160.000 dukata.¹⁹⁰ To znači da su sredinom 15. stoljeća godišnja dugovanja bosanskog kralja osmanskom vladaru iznosila 40.000 dukata, odnosno 140 kg zlata.¹⁹¹ Bilo je to puno u uslovima srednjovjekovne ekonomije i u državi gdje su zemljoradnja i stočarstvo predstavljali osnovne grane privrede. Čak i ako se uračunaju znatni prihodi srednjobosanskog rudarskog bazena i razvijene trgovine, teško je vjerovati da takav jedan redoviti izdatak nije nanosio ogromnu štetu ekonomiji Bosanskog kraljevstva. No to je bila cijena koju je bilo potrebno platiti kako bi se obustavili napadi i sačuvao barem

¹⁸⁷ ĆIRKOVIĆ, “Đurađ Kastriot Skenderbeg i Bosna”, 54.

¹⁸⁸ (23. april 1457), THEINER, *Mon. Hung.* 2.292.

¹⁸⁹ (24. juni 1457), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.199.

¹⁹⁰ “Et disse che dapoi la perdita de Constantinopoli el Turcho havea tracto da luy piu de ducati 160 m. oltra le altre subiectione, et che non gli bastando questo, considerando dicto turcho questo regno esser la principal porta de christiani, già fa uno anno gli domandó quatro castelle de questo regno, le qual se posso dir esser le colone d'esso: perchè do de quelle sono nel mezo de questo regno, et de l'altre do e l'uno è la chave de Hungaria et l'altro de Dalmatia et de la marina; de che vedando luy la perversa soa intention, havia differito fin hora la conclusione di tal domanda cum darli speranza et bone parole. Tandem essendo riduta questa cossa a termine, che piu luy non poteva prolongar, la Sua Serenità havea deliberato fuor la via de christiani, et adherirse in tuto al summo pontefice et gli altri christiani contra dicto Turcho cum molte large parole ...” (13. juni 1457), FRAKNÓI, “Kardinal Carvajal u Bosni 1457”, 11. Legat je napustio Bosnu sredinom jula. FRAKNÓI, “Carvajal János bibornok Magyarországi követségei”, 42.

¹⁹¹ СПРЕМИЊ, “Турски трибутари у XIV и XV веку”, 38.

privid mirnog stanja. I kralju je do tada bilo jasno da se takav odnos snaga mora promijeniti na bojnopolju. Nakon savjetovanja s legatom, Tomaš je bio odlučan da privuče i međunarodnu pomoć pa je izdao akreditivno pismo svom poslaniku Nikoli Testi povjerivši mu misiju da ide papi i drugim vladarima na Zapadu, kako bi od njih dobio podršku u ratu protiv Turaka.¹⁹² Zna se da je poslanik stigao do Venecije, Milana i Rima, ali nije poznato da li je išao u Napulj i Burgundiju kako su instrukcije u pismu nalagale.

Čini se da papa, za razliku od kardinala Pavije, nije imao nikakvih sumnji o vrijednosti Tomaševih obećanja. Juna 1457. papa je ponovo pisao Carvajalu da su ga kraljevi poslanici uvjerali u kraljevu vjeru i želju da povede rat protiv Turaka, tvrdeći da je čak prestao plaćati uobičajeni tribut osmanskom sultanu, tražeći znakove križa i apostolsku zastavu. Papa je naredio Carvajalu da ispita kraljeve resurse i da mu može, ukoliko vidi da su njegova vjera i predanost iskreni, predati tražene simbole.¹⁹³ Kralj je očigledno uspio dokazati svoje tvrdnje i mjesec dana kasnije papa je pisao mletačkom duždu predlažući mu da se pridruži križarskom pohodu te da dopusti da se novac prikupljen od propovijedanja u Dalmaciji prebaci bosanskom kralju za njegov rat protiv Turaka.¹⁹⁴ Dan kasnije papa je poslao instrukcije fra Marijanu iz Sijene da propovijeda križarski rat u Ugarskoj, Bosni i Srbiji, da prikuplja porez za križarski rat u tim zemljama, te da sav skupljeni novac prebaci bosanskom kralju.¹⁹⁵ Papa je pisao i Tomašu, javljajući mu o svojoj odluci da mu dodijeli novčana sredstva, hvaleći njegovu odluku da krene protiv Turaka narednog septembra, hrabreći ga riječima: “Exurge igitur, miles Christi, et in barbaros viriliter pugna, de quibus stragem videbis victoriamque, dante domino, gloriosissimam reportabis...”¹⁹⁶

Tok događaja u narednih nekoliko mjeseci je i dalje zagonetan iako je skoro sve bilo spremno za Tomaša da povede križarski rat protiv Turaka. Sve što se zna jeste da bosanski kralj do početka septembra nije poduzeo nikakav vojni poduhvat. Veoma je teško utvrditi razloge za njegovu neaktivnost, ali raspoloživi izvori daju dovoljno osnova za pretpostavku da su problemi bili prvenstveno financijske prirode. Naime, do početka augusta vijesti su stizale u Italiju o velikom osmanskom napadu na Albaniju.¹⁹⁷ Kako bi olakšao nastalu

¹⁹² (24. juli 1457), THALLÓCZY, *Studien*, 413; НЕВЕН ИСАИЛОВИЋ, “Акредитивно писмо краља Стефана Томаша за посланика Николу Тесту”, *Стари српски архив* 7 (2008), 175–86.

¹⁹³ (22. juni 1457), THEINER, *Mon. Hung.* 2.296–97.

¹⁹⁴ (26. juli 1457), THEINER, *Mon. Hung.* 2.297.

¹⁹⁵ (28. juli 1457), THEINER, *Mon. Hung.* 2.298.

¹⁹⁶ (29. juli 1457), THEINER, *Mon. Hung.* 2.298–99.

¹⁹⁷ Markiz de Varese javljao je milanskom vojvodi 2. augusta da je 60.000 Turaka ušlo u Albaniju i napalo Skenderbega. Sukobi su trajali najmanje mjesec dana. Kardinal Pavije pisao

štetu i pomogao kršćanskoj stvari, papa Kalikst III je obećao dio sredstava prikupljenih u Dalmaciji proslijediti albanskom plemiću Đurđu Kastrioti Skenderbegu.¹⁹⁸ Stoga je naredio da se sav sabrani novac za križarski rat podijeli u tri dijela, jedan za ugarskog kralja, drugi za Skenderbega u Albaniji i treći za kralja Bosne.¹⁹⁹ Ovo je imalo značajan utjecaj na pripreme bosanske vojske jer se čini da bosanski kralj uopće nije dobio išta od obećanih sredstava. Shodno tome, u septembru je poslao poslanika u Veneciju da ispita šta je s prikupljenim novcem, ali je dobio tipičan odgovor da će novac ubiran od mletačkih podanika biti iskorišten za naoružavanje križarske flote u predstojećem ratu.²⁰⁰

Priliv sredstava je predstavljao nepremostivu prepreku, što pokazuje i to da je 18. septembra papa morao pisati Dubrovčanima naredivši im da skupljene prihode u Dalmaciji podijele na tri jednaka dijela ugarskom i bosanskom kralju te Skenderbegu. Pošto su zanemarili njegove naredbe, papa je bio primoran da im početkom decembra zaprijeti kaznom ekskomunikacije i interdikta ukoliko ne predaju novac njegovom opunomoćeniku. Istog dana odredio je da se sav novac u Dubrovniku i Dalmaciji preda trgovačkom udruženju de Pazis, dok je on trebao poduzeti neophodne mjere da se idućeg ljeta obezbijedi pomoć hrabrom Skenderbegu.²⁰¹

U međuvremenu je u oktobru 1457. papa pisao Jakovu Markijskom da podstiče evropske vladare da šalju svoje poslanike u Rim kako bi raspravljali o predstojećem ratu protiv Turaka.²⁰² U to vrijeme bosanski poslanik je bio na putu iz Rima prema Milanu. Kardinal Pavije je pisao milanskom vojvodi moleći ga da se lijepo odnosi prema poslaniku i da ga tretira primjereno budući da nosi poruku kralju koja ga je trebala utješiti i ohrabriti da ostane snažan i odlučan u svojoj namjeri.²⁰³ Dubrovčani su 12. novembra pisali ugarskom kralju Ladislavu da Isa-beg Isaković skuplja vojsku kako bi je usmjerio protiv bosanskog kralja.²⁰⁴ Dva dana kasnije su mu se žalili da, prema vijestima poteklim

je vojvodi Milana još 7. septembra da su Turci okupirali albanske doline. РАДОНИЋ, *Ђурађ Кастриот Скендербег*, 87–88, 89, 90.

¹⁹⁸ (11. septembar 1457), THEINER, *Mon. Hung.* 2.303–04.

¹⁹⁹ (10. septembar 1457), THEINER, *Mon. Slav.* 1.427. Papa je svoju odluku saopćio Carvajalu 17. septembra, THEINER, *Mon. Hung.* 2.304.

²⁰⁰ (13. septembar 1457), LJUBIĆ, *Listine*, 10.114.

²⁰¹ (18. septembar 1457), РАДОНИЋ, *Ђурађ Кастриот Скендербег*, 94; (3. decembar 1457), ИСТО, 96–97.

²⁰² (25. oktobar 1457), FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 233–34.

²⁰³ (28. oktobar 1457), MACUSEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.200.

²⁰⁴ “Ceterum Exebech Isachovich voivodam exercitum adunare ad damna serenissimi regis Bosne processurus” (12. novembar 1457), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 600.

od poslanika despotove djece, Grgura i Mare iz Jedrena, Turci uopće ne misle dobro njegovoj državi. Saznali su da je sultan Mehmed, za kojeg se govori da je “ambiciosissimus dominus”, poslao svog vojvodu Isa-bega Isakovića i bosansku gospodu, svoje saučesnike i tributare – “qui eius complices et censuarii sunt” – da se skupe u što većem broju i da napadnu Dubrovnik, te da ga izlože paljenju i pustošenju. To su čuli i od poslanika vojvode Isa-bega koji im je prenio informaciju da sultan planira protiv njih povesti rat izuzev ako brzo ne pošalju svoje ljude na Portu i potčine se godišnjem plaćanju danka.²⁰⁵ Te vijesti vjerovatno nikada nisu ni stigle do kralja Ladislava. On je umro 23. novembra 1457. Novi kralj Ugarske Matijaš Korvin na prijestolje je stupio tek mjesec dana kasnije.²⁰⁶

Uprkos riječima utjehe i hrabrenja iz Rima, Tomaš je morao biti razočaran kad se njegovi planovi nisu ostvarili. Do decembra 1457. sve njegove križarske ambicije pale su u vodu. Tragajući za razlozima ovakvog razvoja događanja, dolazi se do zaključka da je Zapad Tomašu davao samo verbalnu podršku, lišenu svake realnosti, dok Turci nisu trošili vrijeme na riječi nego na konkretne akcije. Dok je papa sastavljao retorička uputstva, sultan je osvajao teren. Zbog toga su početkom iduće godine nova dešavanja u susjedstvu primorala Tomaša da svoju pažnju usmjeri na druge načine rješavanja osmanskog problema.

Uloga bosanskog kralja u drugom padu Smedereva 1459. godine

Smrcu despota Lazara Brankovića 20. januara 1458. bosanskom kralju se ukazala prilika za aktivnije učešće u kreiranju politike na svojim istočnim granicama odakle mu je i stizala najveća osmanska prijetnja.²⁰⁷ Tomaš je još prije isteka februara osvojio dvanaest despotovih gradova uz Drinu. Među njima su bili Srebrenica, te vjerovatno Zvornik i Teočak. Njih je zadržao kralj, dok je ostale podijelio vlasteli iz tih krajeva – vojvodama Tvrtku Kovačeviću i Tvrtku

²⁰⁵ (14. novembar 1457), Lett. di Lev. sv. 16, f. 114. THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 600–61. Pismo istog sadržaja upućeno je istog dana i Ladislavu Gorjanskom, Lett. di Lev. sv. 16, f. 115.

²⁰⁶ (24. januar 1458), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.3. O kralju Matijašu Korvinu, vidi: JÖRG K. HOENSCH, *Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen*, Graz – Wien – Köln, 1998; NORMAN HOUSLEY, “Matthias Corvinus and Crusading”, u: *Church Union and Crusading in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Cluj–Napoca, 2009, 239–50.

²⁰⁷ Datum despotove smrti donose srpski ljetopisi. СТОЈАНОВИЋ, *Стари српски родослови и летописи*, 242.

Stančiću.²⁰⁸ Tomaš nije bez razloga upirao pogled prema tim posjedima. Njihovim zauzimanjem se želio osigurati svih eventualnih problema koji su mogli nastupiti u okviru rješavanja neizvjesne prijestolne krize u Srbiji budući da je despot Lazar preminuo bez muškog potomstva.

Tomaš je bio svjestan da su tada u Despotovini djelovale dvije struje, s dvije različite koncepcije pristupa raspodjeli vlasti poslije Lazareve smrti. Jedna je bila prougarska i nju je predvodio gubernator Ugarskog kraljevstva Mihailo Szilágyi, ujak novoizabranog kralja Matijaša.²⁰⁹ On je predlagao zamjenu ostataka Despotovine za posjede u Ugarskoj, čime bi Ugri preuzeli obavezu njihove odbrane, ali su svi njegovi naponi bili osujećeni.²¹⁰ Druga je bila prosmanska i nju je predstavljao veliki čelnik pokojnog despota Mihailo Anđelović, brat rumelijskog beglerbega Mahmuta Anđelovića.²¹¹ On je od početka februara 1458. godine s Lazarevom udovicom Jelenom i njegovim slijepim bratom Stefanom činio sastavni dio tročlanog namjesništva koje je držalo vlast u Smederevu.²¹² Kako je Anđelovićeva vladavina predstavljala očit izraz njegovih veza s osmanskim dvorom, u Smederevu je brzo došlo do pobune. Veliki čelnik je uhvaćen i bačen u tamnicu.²¹³ Ovakav postupak prema glavnom eksponentu njihove politike u Srbiji proizveo je žestoku osmansku odmazdu. U februaru je bilo očekivano da će odred od 5.000 Turaka iz Bosne krenuti prema Srbiji.²¹⁴

²⁰⁸ Pismo koje je splitska općina uputila svojim poslanicima u Milanu: “Nove havemo, come mori Lazaro despot, cussi Rè de Bossnia cum hoste ando la et si ha preso Srebarniča, et altri castelli 11, deli quali reservo a si castelli 3 et 5 diti Astanach et quatro Atavacevich, li quali hano zurato esser soto posti alo dominio de Re de Bossina, li quali Sresbarniča et castelli 2 ha reservato Re per si, et li renderano ogni anno ducati 30.000, et quelli de Srebarniča, chiamo fiol de Re ad uno convito curo altre cosse li fo donate have tage de argento 250, lo qual re diceno, che vignera in Cetina passando mega quaresima” (22. februar 1458), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.204–05. Nešto drukčiju transkripciju dokumenta daje NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.6.

²⁰⁹ (24. januar 1458), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.3.

²¹⁰ (12. april 1458), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.12.

²¹¹ O porijeklu Mahmut-paše Anđelovića i njegovoj obitelji: STAVRIDES, *The Sultan of Vezirs*, 73–106.

²¹² БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 527.

²¹³ (21. april 1458), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.18; MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.114. МОМЧИЛО СПРЕМИЋ, “Борбе за Смедерево 1458–1459. године”, у: *Пад Српске деспотовине 1459. године*, Београд, 2011, 216.

²¹⁴ “... e chel Turcho era andato ad occupare quel paexe del despoto, e che aldando questo, Silay Mihal se levo a petitione del re lo exercito contro el Turcho, et scontuo Turchi ben V milia de questi Turchi, i quel se reasonava esser in Bossina ...” (22. februar 1458), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.6.

Do 20. marta se u Budimu znalo da su Turci došli do Kruševca,²¹⁵ u maju su osvojili Resavu, zatim izbili u neposrednu blizinu Beograda i počeli opsjedati Golubac.²¹⁶

Do tog trenutka bosanski kralj je bio uredio svoje odnose sa sultanom. Historiografija smatra da je za to bio presudan pritisak osmanske vojske jer je ona u proljeće primorala Tomaša da pristane na njihove uvjete.²¹⁷ Jedan suvremenik je u Bistrici 21. aprila sastavio pismo s tvrdnjom da je Tomaš, “ne mogavši podnijeti takvu silu na plećima” i ne imavši drugog izbora, sklopio mir s Turcima i platio im traženi tribut.²¹⁸ Sultan je u okviru sporazuma po svoj prilici odustao od svojih ranijih zahtjeva za kraljevim gradovima, dok mu je Tomaš zauzvrat uputio poslanike da plate harač. U jednom pismu poslanom duždu u Veneciju sredinom maja iz Budima Petar de Thomasiis je naveo informacije dobijene od dubrovačkog poslanika Damjana, vjerovatno Đurđevića, koji je za Uskrs boravio kod osmanskog sultana u Jedrenima. Tamo je vidio izaslanike bosanskog kralja kako su sultanu predali 9.000 dukata na ime tributa.²¹⁹ S obzirom na to da je Uskrs 1458. godine bio 2. aprila, onda je i sporazum bosanskog kralja sa sultanom morao biti sklopljen prije tog datuma.

Na osnovu raspoloživih izvora ne može se isključivo govoriti o tome da je osnovni motiv sklapanja mira s Turcima ležao u vojnom pritisku kojem je Tomaš bio izložen u svojoj zemlji. Daleko je vjerovatnije da je sporazum bio plod kraljeve želje da sređivanjem odnosa s Portom sebi oslobodi put za aktivno vođenje pregovora s despoticom Jelenom oko svadbe između njegovog sina i njene kćerke.

Despotica je nastojala srpsko prijestolje osigurati svom potomstvu i tako potisnuti utjecaj slijepog djevera Stefana i njegovog nezakonitog sina Vuka koji je mogao preuzeti vlast u Srbiji. Ona je željela što bolje udati svoje tri kćeri a to je odgovaralo i bosanskom kralju budući da je još od 1454. godine pokušavao brakom svog prvorođenog sina sklopiti pogodno savezništvo s nekom dobrostojećom vladarskom kućom na zapadu ili gospodskom porodicom iz susjed-

²¹⁵ (20. mart 1458), THALLÓCZY – ÁLDÁSY, *A Magyarország és Szerbia*, 231.

²¹⁶ (14. maj 1458), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.25–26.

²¹⁷ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 235

²¹⁸ “Re de Bossina ha fatto et confermato lo pace con el Turcho, dandoli el tributo ordenato, per non poter far altro et per non haver tanta furia ale spale” (21. april 1458), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.18; MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.115.

²¹⁹ “Affirmano predicti Ambassatori et maxime uno d’essi chiamato Misser Damiano Raguseo, quale questa Paqua passata se trovo ambassator apresso al Signor Turcho, predicte nove de Turchi ... Dice preterea haver veduto in Adrionopoli Ambassata del Re de Bossina, quale havea portato el tributo de Ducati VIII millia” (13. maj 1458), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.29.

stva.²²⁰ Da je mir s Turcima bio na neki način motiviran pregovorima o svadbi, pokazuje činjenica da prve informacije o njima potiču iz istog izvora. Tako je u pismu sastavljenom u Bistrici izražena sumnja da će brak između sina bosanskog kralja i kćerke despota Lazara uopće biti ostvaren.²²¹

Motivi bosanskog kralja za sklapanje ovog političkog braka nisu bili vođeni isključivo željom za stjecanjem posjeda, širenjem vlasti i skupljanjem bogatstva, iako su sva tri motiva bila razumljiva i legitimna zbog njegovog trenutnog položaja i jer su mu omogućavali prosperitetniju poziciju prema Turcima. Sređivanje odnosa s Portom kroz plaćanje harača nije označilo kraj Tomaševih nastojanja da se riješi osmanske prijetnje i on se trudio proširenje svoje vlasti na Despotovinu iskoristiti za stvaranje šireg fronta i bolje osnove za rat protiv Turaka. Tokom aprila on je sklopio mir s hercegom Stjepanom.²²² U narednom periodu je stupio u kontakt s kraljem Matijašem koji se upravo tada zanosio idejom borbe protiv Turaka, te je čak papi pisao o svojim namjerama ne samo da povrati Carigrad, nego da osvoji i Svetu zemlju i uništi “muhamedansku sektu”.²²³

U to vrijeme Srbijom je vladao slijepi despot Stefan. Njega je vojska Mahmut-paše Anđelovića natjerala da preda Golubac u augustu 1458. godine,²²⁴ što je izazvalo reakciju kralja Matijaša. Ugarski vladar je tada pošao na jug svoje zemlje te je oktobra mjeseca boravio u Beogradu odakle je bezuspješno vodio pregovore oko predaje Smedereva.²²⁵ Pošto je uvidio da Smederevo neće moći pridobiti za sebe, ugarski kralj je vjerovatno bio raspoložen da se pronade neko drugo rješenje za Srbiju. U tom smislu se s njegovim namjerama nisu slagali planovi bosanskog vladara o objedinjavanju Bosne i Srbije jer je smatrano da bi se dvije države mogle lakše zajednički oduprijeti osmanskoj navali te tako činiti veću branu na južnim granicama Ugarske. Početkom oktobra je visoka delegacija bosanskog kralja, predvođena njegovim bratom Radivojem, Nikolom Testom i kustodom Marinom, stigla kod kralja Matijaša u Beograd kako bi pokušali od njega isposlovati dozvolu i pristanak da Smederevo pređe u bosanske ruke. Dogovarali su s njim određene uvjete i nudili da mu se u pohodu

²²⁰ O tome: НЕВЕН ИСАИЛОВИЋ, “Брачни планови Котроманића и државна политка Босне половином XV века”, u: *Пад Српске деспотовине 1459. године*, Београд, 2011, 203–14.

²²¹ (21. april 1458), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.18; MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.115.

²²² (21. april 1458), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.18; MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.115.

²²³ (24. april 1458), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.21.

²²⁴ (25. august 1458), THALLÓCZY – ÁLDÁSY, *A Magyarország és Szerbia*, 241; i pismo dubrovačkog kancelara Bartolomeja markizu de Varese, (13. septembar 1458), ISTO, 242.

²²⁵ СПРЕМИЋ, “Борбе за Смедерево 1458–1459. године”, 220.

protiv Turaka pridruži i bosanska vojska.²²⁶ Do tog trenutka pregovori između bosanskog i srpskog dvora bili su u podmaklom stadiju. Predstavnik despotice Jelene u tom poslu bio je veliki logofet Stefan Ratković kojemu su oktobra mjeseca bosanski kralj i njegov sin poveljom izdanom u Žepču potvrdili povlastice i brojna sela u Srbiji i Bosni “ради вере и праве слѣдѣе госпоцтвѣ ми, што е показав к намъ по смърти свето почившега господина деспота Лазара”.²²⁷ Kralj Tomaš je u povelji posebno isticao svoju namjeru da odbrani i sačuva Despotovinu, ali je računao da mu to možda neće poći za rukom pa je u slučaju njenog pada logofetu omogućio da se povuče na bosanski teritorij. Čineći veliki ustupak, Tomaš ga je oslobodio sudjelovanja u svakom vojnom pohodu, pa čak i od onih protiv Turaka, izuzev kada kralj lično bude predvodio svoje trupe i kada se Stefan bude morao pronaći uz kralja sa svojim slugama.²²⁸

Premda je između despotice Jelene i kralja Tomaša sve bilo riješeno, posljednja riječ morala je ipak pripasti ugarskom kralju. Stoga su se Tomaš i Matijaš sastali krajem 1458. godine u Segedinu.²²⁹ Prilikom jednomjesečnog zasjedanja na saboru bosanski kralj je uspio nagovoriti Matijaša da pristane na predloženi bračni savez i instalaciju mladog bosanskog princa na prijestolje srpskih despota.²³⁰ Izgleda da su se obaveze bosanske strane, koje nigdje nisu zabilježene, svodile na priznavanje primata ugarskog kralja, intenzivan rad na odbrani Smedereva i obećanje da će kralj Tomaš povesti aktivan pohod protiv Turaka. U martu naredne godine mletački poslanik de Thomasiis javljao je u Veneciju da je kralj lično obećao krenuti protiv Turaka.²³¹

Turci su bili sumnjičavi na veze između Tomaša i Ugarske, pa su Matijašu već u novembru počele stizati vijesti o tome da se osmanska vojska skuplja u

²²⁶ (8. oktobar 1358), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.38; MACUSEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.221.

²²⁷ (14. oktobar 1458), RAČKI, “Prilozi za sbirku srpskih i bosanskih listina”, 156–58. СИНИША МИШИЋ, “Поседи великог логотета Стефана Ратковића”, у: *Моравска Србија*, Крушевац, 2007, 7–19.

²²⁸ RAČKI, “Prilozi za sbirku srpskih i bosanskih listina”, 157–58.

²²⁹ Datum Tomaševog dolaska u Segedin se saznaje na osnovu pisma koje je Matijaš uputio Sedmogradskim Sasima, (29. novembar 1458), TELEKI, *Hunyadiak kora Magyarországon*, 10.604.

²³⁰ THALLÓCZY, *Studien*, 100–01. БУРО ТОШИЋ, “Босанска назови ‘кривица’ за пад српске деспотовине”, у: *Пад српске деспотовине 1459. године*, Београд, 2011, 185–86.

²³¹ “El Serenissimo Re de Bosina havea promesso personalmente conferirse, hora venendo Turchi, chomo de ogni canto sona, et essendo luy quodadmodo nele forbice quello habia a fare ala Celsitudine Vestra lasso considerare” (14. mart 1459), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.45.

Skoplju.²³² Vjerovatno su upravo te trupe dočekale bosanskog kralja kada se on vratio kući iz Segedina.²³³ Tomaš je početkom februara pisao varadinskom biskupu Ivanu Vitezu da je iz Segedina u Jajce stigao za trinaest dana, 31. januara, ali da su dva dana prije nego je on stigao u svoju zemlju jaki osmanski odredi – “maxima potentia exercitus Thurcorum” – upali u srce njegovog kraljevstva i udarili na grad Bobovac gdje mu se nalazio sin Stjepan. Jedan dio vojske opsjeo je i grad Vranduk. Osmansku vojsku predvodila su četiri kapetana: vojvoda Isabeg Isaković, zatim sin Feriz-bega, Lazun-beg i Zenu-beg koji je držao Bihor. Kralj se žalio da je ta vojska nanosila veliku štetu njegovoj zemlji gdje god da je boravila; hvatali su ljude, oduzimali dobra, palili kuće, sjekli voće i loze – “gentes nostras captivando, bona auferendo, domos comburendo, fructus et vineas secando”. Odvodili su ljude iz tako snažnih utvrda odakle to nikada ranije nisu mogli činiti. Pa iako su namjeravali opstruirati put njegovom sinu iz Bobovca, kao što su ranije ometali i njegov polazak, Tomaš se uzdao u vještinu i znanje svog sina da izađe iz Bobovca i da što prije pođe prema Smederevu, kao što je bilo dogovoreno. Situacija je izgledala tako ozbiljna da je bosanski kralj čak mislio da će Turci napasti i osvojiti njegovo kraljevstvo čim se snijeg istopi.²³⁴ Istovremeno je pisao i papi da su Turci zarobili 22.000 njegovih podanika i da su uspostavili kontrolu nad centralnim dijelovima zemlje.²³⁵ Dok su te vijesti stigle do Rima, u aprilu 1459. Tomaš je uspio povratiti barem jednu od tvrđava izgubljenih u prethodno opisanom upadu. Njegova vojska napala je Hodidjed, jedno od glavnih osmanskih uporišta, te je utvrdu zauzela i spalila, nešto ljudi su pobili, a druge su odveli u zarobljeništvo.²³⁶

Stjepan Tomašević je, kako se kralj i nadao, uspio izaći iz Bobovca veoma brzo. S njim je bio sve vrijeme i stric Radivoj. Mladi bosanski princ je preuzeo

²³² (novembar 1458), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 612.

²³³ Sredinom januara je Rusko Tudrović, u ime kralja Tomaša, u Dubrovniku uzeo šest balista i 200 buzdovana sa špagom, (15. januar 1459), Cons. Rog. sv. 16, f. 7. Vjerovatno za potrebe borbe protiv Turaka.

²³⁴ (10. februar 1459), FRANZ PALACKY, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450–1471)*, Wien, 1860, 171–72.

²³⁵ “Novitates autem hae sunt: Rex Bosnae papae scripsit, viginti duo millia animarum sibi per Thurcum arrepta fore et dominium medium occupatum” (30. april 1459), ISTO, 181.

²³⁶ Iz dubrovačkog pisma ugarskom kralju: “Illustris Bosne rex, sicut maiestati vestre conperitum esse credimus, locum, per quem curas aditus patebat in Bosnam, Chodidicum nuncupatum suis cum copiis aggressus est; burgum, qui magnus erat et populo plenus, igne consumpsit, populo partim trucidato, et partim in predam ducto; castrum dictum Chodiech oppugnat, cum si voti compos fiat, satis ... ab impiis terras Bosne rebus afferet” (26. april 1459), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 618.

vlast u Srbiji 21. marta 1459, na Veliku srijedu.²³⁷ Osmi dan po Uskrsu, 1. aprila, vjenčao se s jedanaestogodišnjom Lazarevom kćerkom Jelenom.²³⁸ Sedam dana kasnije, da bi dodatno učvrstili svoju vlast, protjerali su slijepog despota Stefana.²³⁹ Krajem aprila Dubrovčani su pisali Stjepanu Tomaševiću u Smederevo.²⁴⁰ Kralj Tomaš je 1. maja 1459. javljao milanskom vojvodi Francescu Sforzi da je njegov sin dobio one posjede pokojnog despota Lazara u Srbiji i Ugarskoj koje Turci još nisu bili zauzeli, te da ga je kralj Matijaš, “uz složnu volju svih Rašana”, proglasio despotom.²⁴¹

Preuzimanjem Smedereva i onoga što je ostalo od Despotovine kralj Tomaš je morao biti svjestan da preuzima ne samo izvjestan rizik u svom odnosu s Turcima, nego i obaveze starog vladara te zemlje. Naime, despot Lazar je poslije očeve smrti već 15. januara 1457. godine sklopio ugovor s Mehmedom II obavezavši se plaćati harač u iznosu od 40.000 dukata.²⁴² Stoga je Tomaš morao računati na to da će nastaviti plaćati taj dug, da će postići neki sporazum s Turcima oko utvrđivanja novih obaveza, ili da će s njima otvoreno stupiti u sukob. Možda se nadao da će mu u novoj poziciji od pomoći biti ne samo ugarski kralj s kojim se sporazumio nego i druge kršćanske zemlje. Uputio je svoje poslanike u Veneciju tokom maja kako bi Mlečane upozorio na velike osmanske pripreme i predstojeću opasnost koja je prijetila i Bosni i Ugarskoj. Molio je za novčanu i vojnu pomoć. Mlečani su mu odgovorili 31. maja ne obećavši nikakvu pomoć, nego ga samo uputivši na sabor u Mantovi gdje je trebalo biti riječi o ratu protiv Turaka.²⁴³

Pomoć kralju Tomašu nije mogla doći ni od Matijaša Korvina zbog toga što je on bio zauzet borbama protiv rimsko-njemačkog cara Friedricha III koji je posjedovao krunu sv. Stjepana te iskazivao pretenzije za ugarskim prijestoljem.²⁴⁴ Kako se može vidjeti iz pisma ambasadora Otta de Carreta upućenog milanskom vojvodi, bosanski kralj je svoje ljude poslao papi u Mantovu

²³⁷ СТОЈАНОВИЋ, *Стари српски родослови и летописи*, 244.

²³⁸ (1. maj 1459), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.49.

²³⁹ СТОЈАНОВИЋ, *Стари српски родослови и летописи*, 244.

²⁴⁰ (27. april 1459), Cons. Rog. sv. 16, f. 34.

²⁴¹ (1. maj 1459), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.49–50. THALLÓCZY, *Studien*, 94–95, 102.

²⁴² (3. februar 1457), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.215.

²⁴³ (31. maj 1459), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.31. Ovaj dokument nije objavljen u često korištenim *Listinama* Šime Ljubića. U citiranoj mađarskoj zbirci je pogrešno smješten među dokumente iz 1458. godine, što je zavodilo neke kasnije istraživače.

²⁴⁴ Stanje u odnosima između Matijaša i Friedricha III je u svom pismu milanskom vojvodi opisao Gentilis de Curte, (23. maj 1459), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.51–54. O tome također: KARL NEHRING, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz in Donauraum*, München, 1975.

s molbom da posreduje i spriječi cara kako ne bi pravio probleme Matijašu jer bosanski kralj s njim ima “certi boni ordini per defensione de la Republica christiana”.²⁴⁵

U međuvremenu, Mehmed II je odmah po saznanju da je Stjepan Tomašević došao u Smederevo pokrenuo svoju vojsku i došao u Sofiju.²⁴⁶ Sumnjalo se tada da će sultan s vojskom preći Savu.²⁴⁷ Jedan odred je uistinu pljačkao Ugarsku, ali bez većeg odjeka.²⁴⁸ Nije se znalo skoro ništa o sultanovim namjerama, pa su Dubrovčani zbog toga uputili jednog špijuna prema Srebrenici i Smederevu kako bi pokušao saznati nešto više o onome što se dešava u Srbiji.²⁴⁹ Tako je, neposredno pred izbijanje osmanske vojske pod zidine Smedereva, milanskom vojvodi iz Dubrovnika javljano “da su uzvišeni car i veličanstveni kralj Ugarske, tj. sin kneza Janka Hunyadija, u miru i da obojica sa svojom vojskom kreću prema Beogradu da se suprotstave Turčinu, tada ulogorenom u Sofiji zajedno s rumelijskim beglerbegom i snažnom vojskom Turaka, Grka i Tatara”.²⁵⁰ Bilo kakva vojna akcija došla je prekasno. Prisustvo katoličkih vladara u Smederevu izazivalo je gnjev pravoslavnih stanovnika koji su grad predali čim se sultanova vojska pojavila pred njegovim zidovima. Još su 1458. godine kružile vijesti da su se Srbi spremni sporazumjeti s Turcima jer su im Ugri veoma mrski.²⁵¹ Konstantin Mihailović pripovijeda da su tada Srbi “radije željeli da

²⁴⁵ (29. juni 1459), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.63. O saboru u Mantovi vidi: JOYCE-LINE G. RUSSEL, “The humanists converge: The Congress of Mantua (1459)”, u: *Diplomats at Work – Three Renaissance Studies*, Stroud, 1992, 51–93. Pored Otta de Carreta, bosanske poslanike u Mantovi spominje i PICCOLOMINI, *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, 143. Vidi također: BAZILIJE PANDŽIĆ, “Bosna i sabor u Mantovi (1459.–1460.)”, *Bosna Franciscana* 10 (1998), 104–05. I herceg Stjepan se zanimao za dešavanja u Mantovi. Dubrovčani su mu poručivali da je papa stigao u Mantovu koja se nalazi blizu Njemačke i Francuske, a nedaleko od Ugarske, i prenosili mu detalje o svečanom dočeku koji je tamo priređen za papu, (dokument je bez datuma), Lett. di Lev. sv. 16, f. 49v. O odnosu pape Pija II prema Bosni, Turcima i križarskom pohodu, vidi: CARLO LOZZI, “Pio II e il Regno di Bosnia”, *Atti e memorie di Deputazione di Storia per le Marche* 4.2 (1964–1965), 29–34; JOHANNES HELMRATH, “Pius II. und die Türken”, u: *Europa und die Türken in der Renaissance*, Tübingen, 2000, 79–137; NORMAN HOUSLEY, “Pope Pius II and Crusading”, *Crusades* 11 (2012), 209–47.

²⁴⁶ (1. april 1459), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.46; (23. maj 1459), ISTO, 53.

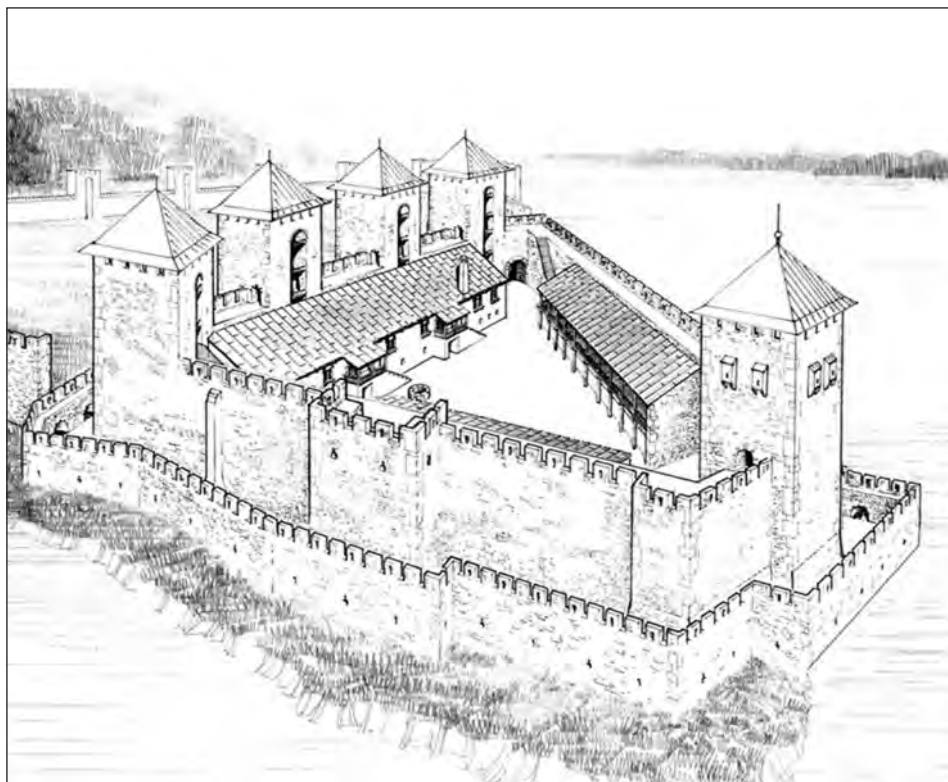
²⁴⁷ (14. mart 1459), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.43; MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.221–22.

²⁴⁸ (11. april 1459), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.47.

²⁴⁹ (5. juni 1459), Cons. Rog. sv. 16, f. 49v.

²⁵⁰ (11. juni 1459), THALLÓCZY – ÁLDÁSY, *A Magyarország és Szerbia*, 245–46.

²⁵¹ “... che la crede lo reyame de Servia pigliara accordio con Turchi, perchè molto son odiosi verso Ungari” (10. april 1458), THALLÓCZY – ÁLDÁSY, *A Magyarország és Szerbia*, 233.

Smederevski zamak, rekonstrukcija
(crtež Marko Popović)

Smederevo padne Turcima u ruke nego Ugrima”.²⁵² Prijestolnica Despotovine je došla pod sultanovu vlast u srijedu 20. juna 1459. godine.²⁵³

Suvremenici su za takav razvoj događaja okrivili kralja Tomaša i njegovog sina Stjepana Tomaševića koji se s porodicom i pratnjom uspio spasiti i, vjerovatno preko Teočaka, ponovo stupiti na bosanski dvor.²⁵⁴ Uskoro su počele kružiti priče o njihovom izdajstvu i kako su dobrovoljno predali tvrđavu Turcima. Papa Pije II je u Mantovi dočekao vijesti o Smederevu te je pad srpske

²⁵² МИХАИЛОВИЋ, *Јаничареве успомене*, 39.

²⁵³ Datum se utvrđuje na osnovu srpskih ljetopisa. U jednom od njih stoji: “·**СЦЪС. ПРЪДАДЕТЬ СЕ СМЕДЕРЕВО ЦАРЪ МЕХЕМЕДЪ**”, СТОЈАНОВИЋ, *Стари српски родослови и летописи*, 244. Vidi i radove objavljene u zborniku *Пад Српске деспотовине 1459. године*, Београд, 2011. Усп. PÁLÓSFALVI, *From Nicopolis to Mohács*, 188–99.

²⁵⁴ To se zaključuje na osnovu činjenice da su se u Teočaku nalazile moći sv. Luke Evanđeliste prije nego su sklonjene u Jajce. (15. septembar 1463), RAČKI, “Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina”, 162.

prijestolnice usporedio s gubitkom Carigrada.²⁵⁵ Kardinalu Carvajalu je pisao o žalosti koja ga je obuzela kada je čuo o Smederevu i napredovanju Turaka izazvanih izdajom bosanskog kralja.²⁵⁶ Nešto kasnije papa je tvrdio da je cijeli svijet upoznat s Tomaševim opakim aktivnostima.²⁵⁷ I Ivan Tomašić, hrvatski ljetopisac iz 16. stoljeća, je pod 1459. godinom zabilježio da je bosanski kralj Tomaš predao Smederevo Turcima.²⁵⁸ To je evocirano i 1463. godine prilikom osmanskog upada u Bosnu kada je sastavljač sečeničkog ljetopisa zabilježio da “БОЕВА ЦАРЬ ПРѢЗЪ ДРИНОУ НА БОСНОУ И ОУХВАТИ СТЕФАНА, ЗЕТА ДЕСПОТА ЛАЗАРА ИЖЕ ДАСТЬ ЦАРОУ СМѢДЕРЕВО”.²⁵⁹

I kralj Matijaš Korvin, djelimično odgovoran za cjelokupnu situaciju, također je optuživao bosanski dvor za predaju Smedereva. Nije protekao ni mjesec dana otkako je sultan s vojskom ušao u srpsku prijestolnicu, a ugarski kralj je Radivoju Ostojiću oduzeo selišta u posjedu Paka u Požeškoj županiji “propter notam infidelitatis”, kada je zajedno s kraljem Tomašem Smederevo

²⁵⁵ U pismu upućenom saksonskom knezu izborniku, papa Pije II piše: “Anonia vero, sicut nobilitas tua intellexisse iam debuit, oppidum Zendren in Rascia constitutum, insignis custodiae locus, nuper in potestatem Turcorum devenit, ejusque amissione non minor quam ex Constantinopoli creditur clades accepta, quoniam et maioribus quam unquam copiis ad nostram ruinae eosdem accelerare notissimum est ...” (26. juli 1459), ADOLF BACHMANN, *Urkunden und Actenstücke zur Österreichischen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrichs III. und König Geogs von Böhmen (1440–1471)*, Wien, 1879, 282. Ovaj stav ponavlja i u svojim *Komentarima*: “Rasciani per id tempus Thurcorum impetum aegre ferebant; ob quam rem passus est rex Hungariae, ut Senderoviam, oppidum apprime munitum et ad ripam Danubii situm Stephani filius defendendum acciperet; qui paucis post mensibus, quam intromissus est, accersitis Thurcis magno auri pondere oppidum vendidit. Quae res non minus Hungarorum animos fregit, quam perdita olim Constantinopolis. Est enim Senderovia porta quaedam ex Rascia in Valachiam ad bellum Hungaris inferendum opportuna, quo in loco multae sunt naves ad fluvium transeundum, et in alteram ripam descensus faciles”, PICCOLOMINI, *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, 143.

²⁵⁶ “De amissione Zendrensi et perfidia Regis Bosne, atque de progressu Turchorum summam mestitiam cepimus ...” (30. juli 1459), THEINER, *Mon. Hung.* 2.330.

²⁵⁷ Iz pisma kardinalu Juanu Carvajalu: “... nefarium Regis Bosnae sit toti orbi notissimum ...” (12. mart 1460), ISTVAN KAPRINAI, *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae*, sv. 2, Vindobonae, 1771, 400.

²⁵⁸ “Anno Domini 1459. rex Thomas Bosne obtinuit castrum Zmederevo a Turchis in pasche et ibidem dedit Turchis”, KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, “Chronicon breve Regni Croatiae Joannis Tomasich minoritae”, 17.

²⁵⁹ СТОЈАНОВИЋ, *Стари српски родослови и летописи*, 246. ТОШИЋ, “Босанска назови ‘кривица’”, 187.

predao Turcima, tako načinivši štetu ne samo Ugarskom kraljevstvu nego i cijelom kršćanstvu.²⁶⁰

Podatke o dobrovoljnoj predaji Smedereva nalazimo i u osmanskim izvorima. Mehmed Neşrî piše da je bosanski kralj strahovao da će sultan, koji je tog proljeća s vojskom boravio u Sofiji, napasti njegovo kraljevstvo. Stoga mu je uputio svog čovjeka s prijedlogom da izvrše razmjenu utvrda. Tomaš bi, prema tom planu, sultanu trebao predati Smederevo a zauzvrat bi dobio utvrdu *Serayinik*. Sultan se prvobitno složio s kraljevim prijedlogom, a nakon što je preuzeo Smederevo, utvrđeno je da bosanski kralj ima dug u vidu harača. Uzimajući u obzir to dugovanje, Turci nisu željeli kralju predati traženu utvrdu. Neşrî napominje da su po osvajanju srpske prijestolnice crkvena zvona bila srušena, a crkve pretvorene u džamije. "Lazova zemlja" u potpunosti je došla pod sultanovu vlast.²⁶¹ Ne možemo biti sigurni da li je utvrda *Serayinik* identična sa Srebrenicom, kako to navode izdavači Neşrîjeve historije, pošto je kralj Tomaš osvojio Srebrenicu u februaru 1458. godine. Ukoliko se prihvati ta identifikacija, onda bi značilo da su Turci Srebrenicu osvojili u akcijama izvedenim januara i februara 1459. u vrijeme Tomaševog povratka iz Segedina.

Dakle, veći broj izvora upućuje na to da je Smederevo predano Turcima. To su učinili ili stanovnici grada ili despot Stjepan Tomašević kao predstavnik politike kralja Tomaša u Despotovini. To ni ne može biti sporno. Sporna je krivica natovarena na bosansku stranu, ne samo od suvremenika, nego i od kasnije historiografije. Smederevska epizoda pokazuje da je bosanski kralj barem pokušavao igrati aktivnu ulogu u regiji u odnosu na osmansko širenje. On je smatrao da mu pripada jedno od vodećih mjesta u borbi protiv Turaka i želio im se odlučno suprotstaviti. Smatrao je da to ne može učiniti sam. Nadao se da će se moći osloniti na Veneciju, od koje pomoć nije došla, i na Matijaša Korvina, isuviše zauzetog učvršćivanjem svoje vlasti u Ugarskom kraljevstvu. Kada je postalo izvjesno da neće dobiti pomoć i da neće moći odbraniti Despotovinu, Tomaš je učinio ono što mu se u tom trenutku činilo najkorisnijim – prepustio je Srbiju Turcima, nastojeći u narednom periodu raditi na jačanju odbrane Bosne. Međutim, ni to nije uspio izvesti na zadovoljavajući način s dugoročnim rezultatima. U tom trenutku je već bilo pet minuta poslije dvanaest.

²⁶⁰ "Significamus tenore praesentium quibus expedit universis, quod nos propter notam infidelitatis egregii Radywoy de Komothyn, quam idem ex eo, quod adharendens regi Bosnae fratri suo catrum Zendreu non solum in detrimentum huius regni verum etiam totius Christianitatis manibus saevissimorum Turcorum tradidit ..." (12. juli 1459), THALLÓCZY, *Studien*, 105.

²⁶¹ NEŞRÎ, *Neşrî tarihi*, 2.154–55.

*Prsten ninskog biskupa Natala, apostolskog legata u Bosni, dar pape Pija II
(Župna crkva sv. Anselma, Nin)*

Kako bi očistio svoje ime i pokazao se istinskim katoličkim vladarom, Tomaš je poduzeo temeljito čišćenje sljedbenika Crkve bosanske iz svog kraljevstva, ali je za neke radikalne poteze bilo isuviše kasno.²⁶² Njegov kredibilitet bio je već srozan a reputacija ukaljana. Tomaševi su poslanici, predvođeni ninskim biskupom Natalom Zorzijem, i u novembru 1460. u svojim pozdravnim govorima morali Mlečanima isticati da je kralj Tomaš istinski kršćanski vjernik.²⁶³

Tome nije doprinijelo ni kraljevo držanje prema hercegu Stjepanu u drugoj polovini 1459. U isto vrijeme kada je Smederevo padalo pod osmansku vlast, herceg je bio aktivan na sasvim suprotnom kraju političkih zbivanja. Dubrov-

²⁶² PEJO ČOŠKOVIĆ, "Tomašev progon sljedbenika Crkve bosanske 1459", u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo, 1990, 43–44; LUKA ŠPOLJARIĆ, "The Renaissance papacy and Catholicization of the 'Manichean Heretics'. Rethinking the 1459 purge of the Bosnian kingdom", u: *Global Reformations. Transforming Early Modern Religions, Societies, and Cultures*, London – New York, 2019, 153–75.

²⁶³ (10. novembar 1460), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.80. O vezama biskupa Natala s Bosnom vidi: PANDŽIĆ, "Bosna i sabor u Mantovi (1459.–1460.)", 101–11; NIKOLA JAKŠIĆ, "Ninska svjedočanstva o biskupu Natalu (1436. – 1462.), apostolskom legatu u Bosni", *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 2 (2015), 41–50.

čani su mu 22. juna istovremeno čestitali rođenje sina i osvajanje Čačvine.²⁶⁴ To je mjesto bilo u interesnoj sferi bosanskog kralja i njegovim zauzimanjem su odnosi između hercega i kralja naglo bili zategnuti. Kralj je zahtijevao da mu se utvrda preda, ali je herceg to odbio govoreći da bi Čačvinu radije dao Turcima nego Tomašu. Stoga je od Mlečana tražio savjet kako da postupi u tom pitanju.²⁶⁵

Dok se ovo sve može činiti kao sitničavo sporenje oko naizgled beznačajnih stvari u presudnom vremenu kada se odlučivala sudbina skoro cijele regije, potrebno je po ko zna koji put ukazati na to da su slike iz prošlosti rijetko onakve kakvima se na prvi pogled predstavljaju. U historiografiji se vjerovalo, iako to kasniji izvori samo djelimično naslućuju, da je zbog Čačvine bosanski kralj bio spreman osloniti se i na osmansku pomoć protiv hercega.²⁶⁶ Takav stav nije bio sasvim neosnovan. Čačvina je predstavljala veoma važan grad koji je otvarao puteve iz Bosne prema Jadranskom moru. Iz Duvna se preko Čačvine veoma brzo stizalo prema Splitu, Trogiru i Šibeniku. Turci su tim pravcem više puta prolazili tokom proteklih decenija. Kasnije će sultan izričito tražiti od hercega da mu se ta utvrda preda,²⁶⁷ i nije isključeno da je već 1459. godine sastavni dio dogovora kralja s Turcima bilo njegovo ratovanje za Čačvinu, ili da je bosanski kralj zaposjedanjem te tvrđave želio dati svojoj državi još jedan strateški izlaz na zapadnu stranu pošto su svi istočni putevi još i prije pada Smedereva bili nepovratno zatvoreni.

U svakom slučaju, ne postoje konkretni i neoborivi podaci o ratovanju kralja Tomaša protiv hercega. Sredinom novembra mjeseca Dubrovčani su izražavali izvinjenje poslaniku hercega Stjepana, koji je došao tražiti pojačanja

²⁶⁴ “Prima pars est de dando libertatem domini rectori et suo minori consilio respondendi Radiz Oproouch ambassiatori cherzechi Stiepani secum congratulando de filio sibi nato et de adeptione Zazuine” (22. juni 1459), Cons. Rog. sv. 16, f. 53.

²⁶⁵ “Quod Oratoribus Illustrissimi Domini Ducis Stefani Sancti Save, qui venerunt ad presentiam nostram circa particularitatem, per quam sumptus fuit respectus, videlicet de illo loco, sive castro sibi requisito per Serenissimum Regem Bossine, quod idem Dux ut asserit potius dare contentaretur Tuerco, quam dicto Regi...” (3. septembar 1459), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.63.

²⁶⁶ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 239.

²⁶⁷ “Ancora, illustrissima signoria, non me lassa in reposito mai questo crudelissimo tirrano, che per ogni modo vorave haver Zazuina; et al presente me ha mandado a dimandar, digando: dame Zazuina, perche voglio haver passo verso Chiervacia et verso la Dalmatia, promettandome ogni cambio che volesse, e mi non som disposto a far ne questa ne nesuna altra cossa senza conseio et volonta de vostra serenita” (26. februar 1461), LJUBIĆ, *Listine*, 10.166. I hercegov sin Vladislav je Čačvinu nudio sultanu 1462. godine, (13. novembar 1462), LJUBIĆ, *Listine*, 10.227–28.

u vojsci, jer su Turci pustošili zemlje njegovog gospodara.²⁶⁸ Očekivalo se da će ljudi s ugroženih područja potražiti utočište na dubrovačkoj zemlji, pa su knez i Malo vijeće ovlašteni da sastave upute za stanovništvo Stona, Pelješca, Slanskog primorja i Konavala za uspostavljanje straže i primanja u svoja mjesta onih koji sa životinjama bježe u strahu od turske vojske.²⁶⁹ Glavnina udara je izgleda zahvatila oblast Trebinja, pa je čak pet vlasteoskih rodova, Ljubišići, Medvedovići, Dabiživovići, Radivojevići i Dobruškovići, tražilo i dobilo dozvolu da se s porodicama sklone u Dubrovnik a da seljake i stoku pošalju u Astareju i druga dubrovačka područja van gradskih zidina.²⁷⁰ Ove neredе iskoristio je i zetski gospodar Stefanica Crnojević. Upao je u hercegove oblasti i zarobio jedan dio stanovništva predavši ga osmanskoj posadi u utvrđi Medun.²⁷¹

Osmanska opasnost minula je do sredine decembra i u Dubrovniku se znalo da su svi Turci napustili hercegovu zemlju. Svom su poslaniku kod hercega Dubrovčani savjetovali da mu prenese dobre vijesti, koje je s Porte donio Jakov Gundulić, o okončanju osmanskog pustošenja.²⁷² Izgleda da se te dobre vijesti odnose na sultanovo prihvatanje Stjepanove ponude da se napadi obustave novcem. Herceg se još krajem 1461. žalio da su ga protekle godine napali Turci, da je tražio pomoć od kralja Matijaša, ali da je nije dobio, te da je bio primoran platiti 40.000 dukata da se pustošenje prekine.²⁷³ Ovaj je osmanski

²⁶⁸ "Prima pars est de dando libertatem domino rectori et suo minori consilio respondendi Radiz Ostoich ambassiatori cherzechi Stiepani condolendo grauter de casu prede acte per Turcos eius territorio, et se excusando a petitione soldatorum" (14. novembar 1459), Cons. Rog. sv. 16, f. 84v.

²⁶⁹ "Prima pars est de dando libertatem domino rectori et suo minori consilio scribendi Stagnum in Pontam in Terras Nouas et in Canale, pro bonis guardiis faciendis et pro hominibus cherzechi cum animalibus recipiendis si fugient ad loca nostra metu Turchorum" (22. novembar 1459), Cons. Rog. sv. 16, f. 85v.

²⁷⁰ (3. decembar 1459), Cons. Rog. sv. 16, f. 88v.

²⁷¹ (26. februar 1461), LJUBIĆ, *Listine*, 10.167.

²⁷² "... et etiam per litere li habiano significato el lor dolor per la preda fatta in suo paese per li Turchi, et finalmente etiam la lor consolatione che hano receuto per le bone nouvelle che li ha portato el nostro ambassador misser Iacomo de Gondola dalla Porta del grande signor. Tamen ne ha preso esser cossa conueniente alla nostra bona amicia de mandar uno nostro zentilhommo a demonstrarli la dicta nostra consolatione che hauemo receuto delle ditte bone nouvelle le qual bone nouvelle congnoścemo esser per effetto per che per quanto in credemo tutli Turchi per Dio gratia sono leuati de suo paese" (15. decembar 1459), Lett. di Lev. sv. 16, f. 14.

²⁷³ (1. decembar 1461), LJUBIĆ, *Listine*, 10.192. Strogo uzevši, ovo bi značilo da se jedan osmanski napad na hercegovu zemlju desio i 1460. ili 1461. godine. Drugih pouzdanih izvora za potvrdu ove postavke nemamo. Kao prilog da je jedan takav napad uistinu i izveden te godine Sima Ćirković navodi svjedočenje Jörga iz Nürnberga koji spominje svoje zarobljavanje tokom 1460. kada su Turci skupa s Vladislavom udarili na hercega Stjepana. ТИРКОВИЋ,

napad izazvao promjenu u hercegovom držanju prema Turcima. Dok je ranije bio jedan od osnovnih predstavnika sultanove volje u Bosni, od decembra 1459. herceg se opredijelio za odlučan otpor. Početkom 1461. pisao je mletačkom duždu:

Zna vaša presvijetlost šta je ovaj nevjerni poganin, tj. veliki Turčin, učinio za tako malo vremena prema tolikoj gospodi. Uzeo je, to zna bolje vaša presvijetlost, Carigrad i svu njegovu carevinu. Isto tako može da zamisli vaša presvijetlost koliki su bili bogatstvo i moć despota Raške koji nije mogao zadržati i zasititi velikog Turčina svojim bogatstvom, niti mu se oduprijeti svojom moći, pa je i njegovu zemlju uzeo. Slično je učinio poslije smrti Janka Hunyadija kad je osvojio cijelu Vlašku koja je surađivala s Ugrima, i njome vlada i danas. Poslije je uzeo Moreju i cijelu njenu državu. Stoga mi se, presvijetli gospodaru, čini da se bliži vrijeme kada će me progutati kao i tolike druge vladare i gospodare jer naše granice nisu ni velike planine ni velike vode. Ne mogu ga svojim bogatstvom zasititi, niti mu se svojom silom oduprijeti. A on, uzdajući se u svoju snagu, raspoložen je da uzme sve što može i od koga može.²⁷⁴

Ove osmanske akcije iz oktobra i novembra 1459. nisu bile usmjerene samo protiv hercega Stjepana. Njima su Turci željeli povratiti one posjede za koje su smatrali da su pripadali Despotovini u prethodnom periodu, a koje je bio osvojio kralj Tomaš neposredno poslije smrti despota Lazara u februaru 1458. To ratovanje rezultiralo je činjenicom da su Turci vjerovatno još početkom 1460. godine držali Srebrenicu, Zvornik i još neke druge utvrde u Usori.²⁷⁵ Na osnovu toga što su Zvornik, Srebrenica, Kušlat, Šubin i Sokol navedeni u najstarijem katastarskom popisu Smederevskog sandžaka, pretpostavlja se da

Херцег Стефан, 241. Međutim, izgleda da događaji koje je opisao topolivac Jörg pripadaju proljeću 1463. godine, a da je osmanski napad koji herceg spominje Veneciji zapravo onaj koji se desio oktobra i novembra 1459. godine.

²⁷⁴ (26. februar 1460), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.67–68; LJUBIĆ, *Listine*, 10.165.

²⁷⁵ Prilikom rasprave o šteti koju su pretrpjeli dubrovački trgovci opljačkani od strane Turaka utvrđene su mjere poslovanja po osmanskim posjedima dok se šteta u iznosu od 5.000 dukata ne nadoknadi. U toj odluci posebno su istaknuti Srebrenica, Zvornik i cijela Usora kao mjesta koja su 1462. godine bila pod osmanskom vlašću: "Item per poter schuoder li dicti ducati V^M se debia obseruar questo modo zoe che tuti quelli li quali traremo de li citta nostra, tanto per terra, quanto per mar, panni o altre merchantie, per portarle in li luogi in li quali Turchi hanno dominio intendando erat in questo Sreberniza, Suonich et tuta Ussora ..." (13. oktobar 1462), Cons. Maius sv. 12, f. 90v.

su upravo te utvrde tada pale pod osmansku vlast.²⁷⁶ Ova će oblast i u narednom periodu biti problematična za bosansko-osmanske odnose.

Da su ovi osmanski napadi protiv hercega mogli biti djelo kralja Tomaša, zaključuje se samo na osnovu nekoliko nepouzdanih vijesti iz januara 1460. godine. Tada su u Rim stigle informacije o tome da je Tomaš ponovo razvrgnuo mir s vojvodom Stjepanom, te da se čak poslužio osmanskom pomoći u napadu na svog tasta. Papa je naredio hvarskom biskupu da ispita stvar te je, u slučaju da se optužbe pokažu istinite, imao autorizaciju da ekskomunicira kralja a njegovo kraljevstvo postavi pod crkveni interdikt.²⁷⁷ Nije poznato da li su te optužbe ikada dokazane, ali ljaga izdajstva svakako nije skinuta s Tomaša.²⁷⁸

On se nalazio u tako nezavidnoj poziciji da je morao činiti sve što mu Turci narede. Mačvanski ban i kapetan beogradski Šimun javljao je početkom maja 1460. čanadskom biskupu Albertu da je u Bosnu došao izvjesni Hasan-paša koji je natjerao Tomaša da ustupi osmanskoj vojsci prelaze preko Save za dalje napredovanje prema Srijemu i Vukovskoj županiji, što mu je kralj i odobrio.²⁷⁹ Suočen s rastućim osmanskim pritiskom, kralj se odlučio još jednom obratiti za pomoć Veneciji. Ispostavit će se kasnije da je to bio njihov posljednji kontakt. Tomaš je u oktobru uputio preko mora svog poslanika ninskog biskupa Natala. Zbog velike opasnosti kralj je tražio da ga Venecija uzme u zaštitu i da ga odbrani od osmanskog pritiska. Ako joj to ne bi odgovaralo, onda barem da mu pruži pomoć u najamnicima, šalitre i drugoj ratnoj opremi kako bi se pokušao sam odbraniti. Pošto je sumnjao da će mu to poći za rukom, molio je da na mletačkom teritoriju dobije neko mjesto gdje bi se u najgorem scenariju mogao skloniti s porodicom. Od Venecije je 10. novembra dobio odobrenje za nabavku ratne opreme i prelazak na njeno zemljište, ali su Mlečani učtivo odbili njegovu ponudu da zavladaju Bosanskim kraljevstvom. Podsticali su sklapanje mira između njega i hercega, te nudili svoje posredovanje.²⁸⁰

Međutim, u vezi s pitanjem izmirenja kralja i hercega pomak nije napravljen ni do januara 1461. godine. Venecija je uočila da će, ukoliko se ta dvojica gospodara ne slože i ujedine te zajednički ne porade na svom očuvanju i spasu, biti

²⁷⁶ ŠABANOVIĆ, *Bosanski pašaluk*, 51, 169. Usp. ADEM HANDŽIĆ, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975, 29.

²⁷⁷ (18. januar 1460), FARLATI, *Illyricum Sacrum*, 4, 263.

²⁷⁸ (7. juni 1460), THEINER, *Mon. Hung.* 2, 358.

²⁷⁹ "Hazan Bassa fuit missus ad Regem Bosnie pro eo, ut vada per Zavam ipsi Nasawtbek dare deberet, ut possit versus Sirmium et Valcho transfretare et ipsa vada sunt ei data et assignata" (4. maj 1460), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1, 78. Usp. ANDRIĆ, "Rijeka Sava kao protuturski bedem (do pada Bosne)", 220, 223–24.

²⁸⁰ (10. novembar 1460), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1, 80–82.

uzrokom ne samo propasti i sloma njihovih država, kao što je bio slučaj s morejskim despotom, nego će u opasnost dovesti cijeli kršćanski svijet, osobito mletačku Dalmaciju. Stoga im je obojici uputila svog poslanika Pavla Morosinija.²⁸¹ Zbog raznih odugovlačenja i otezanja poslanik ipak nije krenuo na put za Tomaševog života jer je kralj preminuo početkom jula 1461. ne ostvarivši nikakav trajan rezultat u borbi protiv Turaka. Smrt ga je u konačnici izbavila iz svih nevolja.

* * *

Tomaš je na kraju bio neuspješan u organiziranju odbrane svoje zemlje. Iako je obećavao mnogo, ostvario je tako malo. U nekoliko navrata je preuzeo inicijativu ali njegov plan se nikada nije ostvario. Tome je svakako doprinijela činjenica da je većina Tomaševe vladavine protekla u sukobu ili s jednim ili s oba svoja susjeda koji su bili osmanski vazali. Oni bi odmah otpočeli s neprijateljstvima čim bi izgledalo da Tomaš poduzima ofanzivu, te su ga tako sprečavali da izvrši odlučujuće akcije. Ostavljajući po strani neke od temelja njihovih razmirica, ovo sasvim sigurno ima veze s osmanskim centrom i njegovim nastojanjem da u sklopu politike *divide et impera* maksimalno iskoristiti svoje kršćanske vazale. Mada je ratujući protiv njih Tomaš zapravo ratovao protiv Turaka, slabeći njih on nije bio u prilici da oslabi glavnu osmansku vojsku ili da umanjí njen pritisak na svoju zemlju.

Međunarodna situacija u to vrijeme također nije išla Tomašu na ruku. On je sve svoje karte bacio na odnos s papinstvom, ali je Sveta stolica ponekad bila više fokusirana na uništavanje hereze nego na borbe s Turcima. Izvršavajući papine naredbe, Tomaš je štetio jedinstvu i moralu u zemlji. No njegova volja da se povinuje zahtjevima iz Rima značila je da su ga pape barem smatrale vrijednim, dok ugarski kraljevi i plemići nisu dijelili njihovo mišljenje. Venecija je uvijek podržavala kralja, ali samo riječima. S te strane nikad nije stizala učinkovita materijalna pomoć. Bosanskom kralju je bila neophodna direktna vojna podrška u ljudstvu i oružju, ali takvo što niko nije nudio. Umjesto toga dobijao je prazne riječi ohrabrenja.

²⁸¹ "Non est dubium, quod dissensiones vigentes inter serenissimum dominum regem Bossine et ducem Stefanum de sancta Sava, nisi componantur et uniantur predicti duo domini ad curam salutis et conservationis utriusque eorum, erit causa perdicionis et eversionis status utriusque, ut de despoto Amoree secutum est; quod si sequeretur, ultra comune periculum universe christianitatis facile etiam coniectari potest, quo in statu res nostre Dalmatie reperirent" (7. januar 1461), LJUBIĆ, *Listine*, 10.165.

Evidentno je da je Tomaš smatran članom kršćanskih koalicija, posebno na osnovu izvora iz perioda neposredno pred Bitku kod Varne kada je ugarski kralj javljao Tomašu svoje namjere i kada su ga Dubrovčani izvještavali o napredovanju kršćanske flote. Papinski dokumenti također govore o Tomašu kao o križaru koji “diže svoju ruku u odbranu Svete Majke Crkve”, boreći se protiv heretika i nevjernika. U jednom trenutku Tomaša su neki čak smatrali sposobnim kandidatom za popunjavanje ugarskog prijestolja, ali ti planovi nikada nisu ostvareni. Ako je to sve bilo tako, postavlja se opravdano pitanje zašto su gotovo sve antiosmanske kampanje zaobilazile bosanskog kralja? Odgovor bi se barem jednim dijelom mogao pronaći u činjenici da je većina zajedničkih akcija u borbi protiv Turaka poduzimana daleko od Bosne jer su direktni osmanski napadi na Ugarsku uglavnom izvođeni preko teritorija Despotovine. Stoga su Ugri bili više fokusirani na odbranu Srbije i svojih granica na Dunavu nego Bosanskog kraljevstva. Rijetko je kakva akcija planirana sa strateškim ciljevima koji bi u obzir uzeli smanjivanje osmanskog pritiska na Bosnu. Turci su već od ranije bili duboko ukorijenjeni u njegovom kraljevstvu pa je održavanje primirja bilo Tomašu daleko korisnije nego otvoren sukob s njima. On je morao biti svjestan moći osmanske armije, ali je još bolje poznao svoje nedostatke i manjkavosti.

Historiografija je neopravdano bila isuviše oštra prema Tomašu. Većina krivice za osmansko osvajanje Bosne palo je na njega i njegove “nepromišljene” akcije. Bio je optužen da je preambiciozan, nerealan, slab, politički naivan i nekompetentan.²⁸² Uzevši umjereniji pogled i objektivno osmotrivši sve okolnosti, može se reći da je on činio sve da zaustavi osmansko napredovanje ali da to na kraju ipak nije bilo dovoljno.

²⁸² БИРКОВИЋ, *Историја*, 323.

VIII

PAD BOSANSKOG KRALJEVSTVA POD OSMANSKU VLAST (1461–1463)

Posljednje godine postojanja Bosanskog kraljevstva obilježene su ubrzanim i paničnim diplomatskim nastojanjima da se okolni svijet upozori i upozna s osmanskom opasnošću koja je prijetila ne samo Bosni nego i kršćanstvu u cijelosti. Posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević pokušao je poduzeti konkretne mjere da popravi položaj svoje zemlje. Budući da mu je pred očima bilo svježije iskustvo iz vremena vladavine njegovog oca, posebno se trudio ispraviti njegove greške. Jedan od prvih poteza novog kralja bilo je jačanje jedinstva unutar kraljevstva te izmirenje s hercegom Stjepanom. U kontekstu onoga što je tada bilo potrebno Bosni ovaj je čin svakako morao biti na vrhu prioriteta. Potom je kralj, oslanjajući se na mrežu kontakata njegovog oca, stupio u vezu sa skoro svim državama i vladarima na koje je računao da bi mu mogli pomoći. Unatoč brojnim obećanjima, na kraju je ipak osmanski pohod na svoju zemlju dočekaao usamljen.

Događaji u toku maja i juna mjeseca 1463. godine kulminirali su osmanskim osvojenjem Bosanskog kraljevstva i odrubljenjem glave posljednjeg bosanskog kralja iz vladarskog roda Kotromanića. Oni su ostavili dubok utisak na suvremenike koji su u brojnim zapisima dokumentirali svoje viđenje situacije tako da se u tom smislu ne možemo požaliti na manjak historijskih izvora. Problem je samo njihova interpretacija.¹ Dostupni narativni izvori, diplomatska

¹ Razumljivi su razlozi zbog kojih je pad Bosanskog kraljevstva pod osmansku vlast dugo vremena privlačio pažnju historičara. Unatoč tome, do sada nije napisana detaljna kritička studija koja bi se posvetila rješavanju brojnih pitanja iz tog perioda. Tema je tretirana u više različitih članaka i poglavlja u knjigama. Ovdje navodimo samo ona najvažnija djela: БИРКОВИЋ, *Историја*, 307–41; ŠUNJIĆ, “Osvrt na ocjene uzroka propasti srednjovjekovne bosanske države”, 25–33; ISTI, “Uništenje srednjovjekovne bosanske države”, 83–96; SREĆKO M. DŽAJA, “Ideološki i politološki aspekti propasti Bosanskoga kraljevstva 1463. godine”, *Croatica Christiana periodica* 10 (1986), 206–14; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 341–60. Za pregled literature o ovom pitanju pogledaj: FILIPOVIĆ, “Historiografija o padu Bosanskog Kraljevstva”, 11–28.

prepiska i kratke bilješke u hronikama o padu Bosne, mogu se jednostavno podijeliti na osnovu svog osmanskog, bizantskog ili zapadnog porijekla.² Uprkos količini dostupnog materijala, i dalje treba oprezno postupati s podacima koje nude. Mnogi su nastali izvan Bosne, često daleko od mjesta gdje su se opisivani događaji desili. Neki od njih samo prenose glasine iz tog vremena, dok drugi daju iskrivljenu i pogrešnu sliku onoga što se zbilo.

Od zapadnih izvora mletački su među najobjektivnijim i najpouzdanijim, no nisu uvijek tako detaljni. Oni opisuju operacije bez pokušaja da se objasni pozadina ili identificiraju uzroci osvojenja, niti brzog pada Bosne. Iako u suštini sadrže drugorazredne informacije dobivene od posrednika, ipak se mogu smatrati vjerodostojnim jer je Venecija djelovala kao mjesto gdje su se sve informacije sabirale i skupljale za dobrobit Republike sv. Marka. Važnost mletačkih izvora također leži u činjenici da daju detaljan uvid u objektivno težak položaj Bosanskog kraljevstva u predvečerje osmanskog osvojenja.

Krunisanje bosanskog vladara papinskom krunom

Ako se ostavi po strani ispitivanje okolnosti pod kojima je ljeta 1461. godine život okončao pretposljednji bosanski kralj Stefan Tomaš,³ a koje su pojedini suvremenici smatrali u najmanju ruku sumnjivima,⁴ raspoloživi izvori

² Ugarsku diplomatsku korespondenciju i izvještaje Rimske kurije razmatrao je DŽAJA, "Ideološki i politološki aspekti propasti Bosanskoga kraljevstva", 206–14. Dubrovački izvori obrađivani su do sada nekoliko puta: FRANJO RAČKI, "Dubrovački spomenici o odnošaju dubrovačke občine naprama Bosni i Turskoj godine razspa bosanske kraljevine", *Starine JAZU* 6 (1874), 1–18; TRUHELKA, "Dubrovačke vijesti o godini 1463", 1–24; ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ, "Пад босанске државе по дубровачким изворима", *Годишњак Друштва историчара БиХ* 14 (1963), 205–20; ZDENKA JANEKOVIĆ RÖMER, "Kraj srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva u dubrovačkim izvorima", u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb, 2013, 47–67. Kratak pregled bizantskih izvora napravio je IVO GOLDSTEIN, "Bizantski izvori o osmanskom osvajanju Bosne 1463. godine", u: *Zbornik radova o fra Andelu Zvizdoviću*, Fojnica – Sarajevo, 2000, 229–37. Opise osmanskog osvojenja Bosne koje daju Aşikraşazade i Dursun-beg u prijevodu na naš jezik objavio je ЕЛЕЗОВИЋ, "Турски извори за историју Југословена", 32–34, 63–70. U posljednje vrijeme ponovo ih je pretresao DINO MUJADŽEVIĆ, "Pad Bosne 1463. prema osmanskim narativnim izvorima", u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb, 2013, 29–45.

³ Kralj Tomaš se u dubrovačkim izvorima posljednji put javlja 8. i 10. juna kada je Rusko Tudrović u njegovo ime tražio naoružanje i liječnika. (8. juni 1461), Cons. Rog. 16, f. 266. Dubrovčani su u Bosnu poslali magistra Marina Radonjića koji je trebao tamo ostati dva mjeseca, (10. juni 1461), ISTO, f. 267.

⁴ Brojni su suvremeni izvori i oni iz nešto kasnijeg vremena koji spominju da je Stjepan Tomašević, u dogovoru sa stricem Radivojem, usmrtio svog oca Tomaša. Na osnovu podatka

svjedoče o brzom i sigurnom prenosu vlasti na njegovog sina Stjepana Tomaševića. Novom su kralju Dubrovčani pripremali poslanstvo već od 25. jula,⁵ a vijest o promjeni na bosanskom prijestolju je nedugo potom stigla i u Veneciju gdje su Mlečani 28. augusta počeli birati poslanike da izraze saučešće za smrt njegovog oca i novom kralju čestitaju uspon na prijestolje.⁶

Razmotrivši sve otvorene opcije u to vrijeme, kralj je mogao samo raditi na unutrašnjem jedinstvu i nadati se da će oslanjanjem na susjedne kršćanske sile moći otkloniti osmansku opasnost jer joj se nije mogao samostalno suprotstaviti. Prema kraljevom svjedočenju, sačuvanom u *Komentarima* pape Pija II, on je odmah po očevoj smrti uputio svoje izaslanike u Ugarsku, Veneciju, Albaniju i Rim da mole za pomoć u organiziranju zajedničke antiosmanske akcije za oslobađanje njegovog kraljevstva od osmanske stege. Iz govora kraljevih poslanika izloženog na Rimskoj kuriji, uvrštenog kasnije u papino djelo, iščitava se sva kompleksnost situacije u kojoj se nalazio Stjepan Tomašević. Kralj je papi poručivao da posjeduje informacije kako sultan Mehmed II namjerava idućeg ljeta povesti vojsku na Bosansko kraljevstvo. Svjestan pretihodnog odnosa Rimske kurije prema Bosni, kralj je potencirao da ne zahtijeva “zlatna brda”, nego da bi bio sretan da i njegovi podanici i neprijatelji samo budu svjesni da on može računati na stranu pomoć. To bi podanicima dalo veće pouzdanje, a neprijateljima veći strah. Papi je ponovio zahtjev za krunom i biskupima kao znak da ga papa “neće u nevolji ostaviti”, te ga zamolio da ponovo pokuša Mlečanima zapovjediti da skupljaju novac u Dalmaciji za križarski rat, jer, za razliku od prethodnih vremena, sada “i Mlečani drukčije misle”, te se pronose vijesti da i oni namjeravaju objaviti rat protiv Turaka.⁷

Kralj je posebno apostrofirao da uspjeh ove zamišljene misije ovisi o suradnji ugarskog kralja pa je molio papu da pošalje svoje poslanike Matijašu kako bi posredovali za račun bosanskog kralja jer tek udružena njegova vojska s bosanskom može lako spasiti Bosnu, “inače će sasvim propasti”. Također je papu upozorio da se sultan ne namjerava zadržati na Bosni, nego će poslije

da je neposredno pred smrt kralj Tomaš od Dubrovnika potraživao liječnika u modernoj historiografiji se priča o oceubojstvu sasvim odbacila kao neosnovana. Ovo je pitanje koje bi vrijedilo kritički ispitati u jednom posebnom istraživanju, uz osvrt na motive nastanka i brzog širenja te priče. Postoje indicije da je ona mogla poteći iz osmanskih krugova s ciljem da djelimično opravda sultanov pohod na Bosnu i njegovo kasnije postupanje s bosanskim kraljem.

⁵ (25. juli 1461), Cons. Rog. 16, f. 279.

⁶ U Veneciji se još 20. augusta 1461. znalo da je bosanski kralj “anteactis diebus ab humanis subtractus” i da ga je naslijedio sin. LJUBIĆ, *Listine*, 10.179. Osam dana kasnije započeli su postupak izbora poslanika koji se otegao do oktobra. LJUBIĆ, *Listine*, 10.181, 189–90.

⁷ PICCOLOMINI, *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, 534.

sasvim sigurno napasti Ugarsku i Dalmaciju, pa zatim preko Kranjske i Istre Italiju, te ovladati Rimom. “Ja prvi očekujem buru, a za mnom će Ugri i Mlečani i ostali narodi okusiti svoju sudbinu, a neće ni Italija ostati na miru, kako je neprijatelj odlučio”.⁸

Kraljev poziv očito je ostavio dubok dojam na papu i on nije dugo čekao da krene ispunjavati ono što je od njega traženo. “Imamo povjerenje u poslanstvo Stjepanovo”, pisao je kasnije.⁹ Dolazak na prijestolje novog kralja mogao je samo oživjeti nade u mogućnost zajedničkog otpora Turcima i podgrijati želju za konkretnom akcijom jer su i suvremenici bili svjesni da sultan namjerava prvo udariti na Bosnu. Papa se nadao da mu to neće poći za rukom ako se kralj hrabro odupre, “pošto su teški i strmi planinski klanci koje može braniti malobrojna vojska”. Osim toga, on je mislio da će se oružanom silom pridružiti i Ugri i Mlečani pošto će im on uputiti poslanike da ih nagovaraju “da zajedničku stvar zajedničkim silama pomažu”.¹⁰

Da bi obezbijedio veću mogućnost za uspjeh misije papa je u Bosnu poslao korčulanskog arhidakona Luku de Tolentisa, koji je boravio na dvoru kralja i hercega od septembra do novembra 1461. Moguće je da je on bio zadužen za pripremu svečanosti krunidbe, ali nema sumnje da je prilikom dugih razgovora moralo biti riječi i o organiziranju pohoda protiv Turaka.¹¹ Osim toga, ne želeći otežati započetu akciju, papa je 5. novembra 1461. obnovio križarsku bulu objavljenu dvije godine ranije u Mantovi te ovlastio ninskog biskupa Natala da propovijeda križarski rat i skuplja sredstva za njega u Bosni.¹²

Dva dana kasnije, uoči krunidbene ceremonije, na zahtjev Stjepana Tomaševića, papa je za zaštitnika Bosanskog kraljevstva potvrdio sv. Grgura Čudotvorca.¹³ Izgleda da su i kralj i papa bili svjesni da će za predstojeću odbranu Bosne biti potrebna čuda. U ovom slučaju, svetac nije mnogo pomogao. S obzirom na to da su u užurbanim uvjetima komunikacije pripreme za kru-

⁸ PICCOLOMINI, *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, 534–35.

⁹ ISTO, 535.

¹⁰ ISTO.

¹¹ Luka de Tolentis se prvi put u vezi s Bosnom spominje u dubrovačkim dokumentima 22. septembra 1461. godine, Cons. Rog. 17, f. 13v. U Dubrovniku je ponovo bio spomenut 20. novembra 1461, Cons. Rog. 17, f. 26v.

¹² (5. novembar 1461), THEINER, *Mon. Hung.* 2.369. Biskup Natal Zorzi je preminuo nakon fatalnog pada s konja 28. januara 1462. kod Bistrice. O tome: PANDŽIĆ, “Bosna i sabor u Mantovi (1459.–1460.)”, 104–05. U literaturi, pa i u Pandžićevom radu, njegova se smrt pogrešno datira 1461. godinom.

¹³ (7. novembar 1461), THEINER, *Mon. Hung.* 2.371. Vidi i: DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, “Sv. Grgur Čudotvorac: zaštitnik Kotromanića i srednjovjekovne Bosne”, u: *Zbornik o Marku Dobretiću*, Sarajevo – Dobretići, 2008, 9–32.

Enea Silvije Piccolomini, papa Pije II, 1405–1464
(Pinturicchio, 1502–1508, Libreria Piccolomini, Duomo, Siena)

nidbu bile obavljane tokom novembra mjeseca, ovaj podatak o izboru novog sveca zaštitnika možda je upravo bio motiviran blizinom njegove svetkovine 17. novembra, vjerovatno unaprijed određene kao datum za krunidbu.¹⁴ S tim u vezi bi onda stajalo i papino pismo od 7. novembra s podjelom oprosta svi-ma onima koji posjete Crkvu sv. Marije u Jajcu gdje se čuvaju relikvije sv. Luke Evanđeliste.¹⁵ Na osnovu toga se može pretpostaviti da je krunidba obavljena upravo u toj crkvi. Nekoliko dana poslije krunidbe, u maniri svojih prethodnika, kralj je pun samopouzdanja, potvrđujući Dubrovčanima privilegije, naveo svoju vladarsku titulu u cijelosti: “милостию Божиимъ ми господинъ Стефанъ Степанъ Томашевићъ, краль сръблемъ, Босни, приморью, хѣмьски земли, Далмации, хрватомъ, донимъ краемъ, западнимъ странамаъ, њсорѣ, Соли, подринью и к томѣ ...”¹⁶

Bio je to prividan vrhunac u kratkoj vladavini novog bosanskog kralja koji se nadao da će mu čin krunidbe priskrbiti prijeko potrebnu neovisnost i gestu podrške na koju je tako mnogo polagao. Međutim, iako je živio u vremenu u kojem su geste mnogo značile, i sam Stjepan bio je svjestan da se bez konkretne pomoći ne može postići ništa. On je činio ono što je bilo u njegovoj moći – izmirio se s hercegom i privukao je vlastelu na svoju stranu što je omogućavalo jedinstven politički front u zemlji za odbranu od Turaka.¹⁷ To se moralo desiti prije 28. augusta 1461. kada se u Veneciji znalo da je kralj sklopio “savez ili sporazum” s hercegom Stjepanom i krbavskim knezovima protiv bana Pavla Sperančića.¹⁸ Herceg je 1. decembra iste godine javljao Veneciji da je poticaj za pomirenje došao od kralja. Premda su pojedini historičari Stjepana Toma-

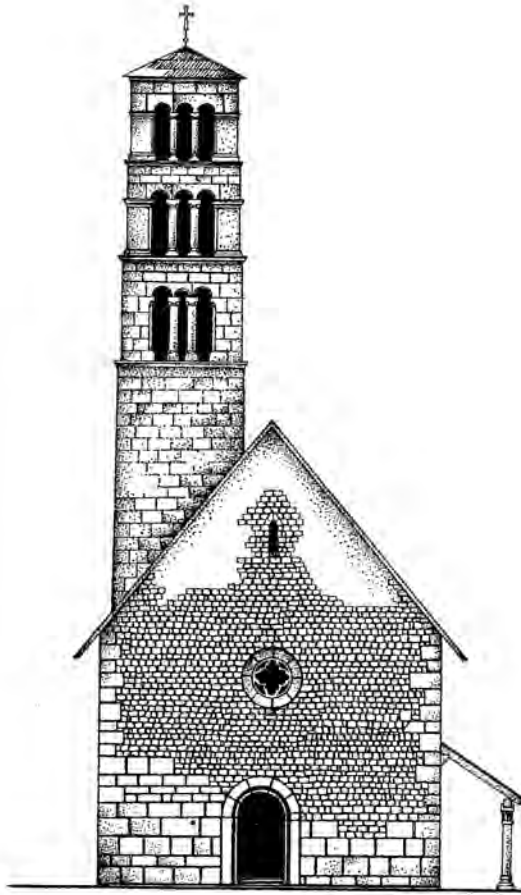
¹⁴ JOHN V. A. FINE, *The Bosnian Church – A New Interpretation*, New York – London, 1975, 339. Premda se po katoličkom kalendaru svetkovina sv. Nikole Čudotvorca obilježava 17. novembra, papa izričito u pismu kaže da on određuje da se u Bosni ta svetkovina ima slaviti 16. kalende decembra, što je zapravo bio 16. novembar. THEINER, *Mon. Hung.* 2.371. Možda je po srijedi greška u prepisu dokumenta. Svečarsko raspoloženje uoči krunidbe sigurno su popravile vijesti da su u nekom okršaju kod Beograda Turci izvukli deblji kraj, (13. novembar 1461), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.155–56.

¹⁵ THEINER, *Mon. Slav.* 1.460.

¹⁶ (23. novembar 1461), MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 485–86.

¹⁷ Iz spiska svjedoka s kraljeve povelje Dubrovniku od 23. novembra može se vidjeti da je kralj u tom trenutku uživao podršku sljedećih vlastelina i njihovih rodova: vojvoda Petar Pavlović, vojvoda Tvrtko Kovačević, vojvoda Pavle Klešić, vojvoda Ivaniš Vlatković, vojvoda Pavle Čubretić, vojvoda Vukić Tihčinović, vojvoda Ivan Šantić, vojvoda Vladislav Vukčić (hercegov stariji sin), knez Vladislav Vuković, knez Marko Dragišić (iz roda Hrvatinića) te knez Vladoje Vladimirić. MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 487–88. Primjećuje se da su zastupljene skoro sve oblasti Bosanskog kraljevstva što upućuje na postignuto jedinstvo s vlastelom u državi.

¹⁸ (28. august 1461), LJUBIĆ, *Listine*, 10.181.

*Crkva sv. Marije u Jajcu, rekonstrukcija
(crtež Đuro Basler)*

ševića smatrali “megalomanom bez talenta”,¹⁹ svoju je zrelost pokazao državnim potezom tako što je “omekšao srce” starog hercega prihvativši njegovu kćerku Katarinu kao svoju majku. Osim toga, uputio mu je svoje poslanike da sklope mir. Poslije toga je herceg slao svoga sina Vlatka na kraljevu krunidbu.²⁰

U takvoj klimi su uputili i zajedničko poslanstvo u Veneciju. Kraljevi su glasnici primljeni u Veneciji gdje su izložili zahtjeve i molbe svoga gospodara nedavno krunisanog “slobodnim pristankom njegovih knezova i gospode kraljevstva uz preveliko odobravanje i veselje”. Kralj je uglavnom tražio oružje da

¹⁹ THALLÓCZY, *Povijest Jajca*, 51.

²⁰ (1. decembar 1461), LJUBIĆ, *Listine*, 10.192, 197.

bi mogao utvrditi svoje tvrđave te sačuvati svoju državu od osmanskog napada. Oni su mu dopustili da može slobodno izvesti iz njihovih zemalja i mjesta balistarije, muškete i municije za svoj novac. Kralj je uz to također tražio da mu Venecija, ukoliko on ne bude bio u prilici oduprijeti se Turcima, podari za njegov novac jednu od svojih tvrđava za njega i njegov dvor. Mlečani su mu odgovorili da su uvjereni u Božiju milost i njegovu snagu i drugih, te da se nadaju da se to neće desiti. No ako se to i desi, onda će oni poduzeti sve što bude bilo potrebno da zbrinu njega i njegove ljude.²¹

Hercegovci zahtjevi su se podudarali s kraljevima. I on je tražio baliste i muškete, na što mu je odgovoreno manje-više praznim riječima da se nadaju da će i on u savezu s kraljem, i zbog teško pristupačne zemlje, konfiguracije tla te zbog hrabrosti ljudi nadvladati Turke te da može slobodno izvesti za svoj novac sve tražene stvari s njene teritorije. Također su mu obećali da se može skloniti na otok Hvar. Svoju situaciju herceg je Veneciji slikao najtamnijim bojama. Činilo mu se da je poslije zauzeća Srbije, Trapezunta i Sivasa, te otkako je sklopio mir s ugarskim kraljem, sultan samo pomišljao da otpočne rat protiv njega. Žalio se da ni ranije nije mogao računati ni na čiju pomoć u sukobu s Turcima, te da je bio primoran skupo plaćati mir sklopljen s njima. On se lično, po svom iskazu, uzdao u Veneciju jer je izgledalo da se Turci nje najviše boje od svih kršćana.²²

Ove kraljeve i hercegovce riječi shvaćene su dosta ozbiljno u Veneciji gdje je zbog svoga geopolitičkog položaja Bosna smatrana važnom predstražom vrijednom ulaganja truda i sredstava za njenu odbranu. Stoga su Mlečani pokušali raditi u korist bosanske stvari na papinomu dvoru u Rimu gdje se njihov poslanik trudio prikazati svu bijedu položaja bosanskog vladara te nagovoriti papu da novčano i savjetom podrži kralja i hercega da se odupru “podmuklom neprijatelju koji im, po svemu što se znalo, sigurno prijeti i sprema uništenje”. Svom poslaniku u Rimu Mlečani su pisali 8. decembra 1461. izrazivši brigu da bi Bošnjani bili prisiljeni preći na osmansku stranu, uzeti oružje i okrenuti ga protiv kršćana ukoliko im brzo ne bi stigla pomoć.²³

Venecija se i dalje nastavila zauzimati za uspjeh križarskog rata te je, kako se vidi iz pisma upućenog francuskom kralju 22. januara 1461, nagovarala papu da Ugri, Stjepanu Tomaševiću, ali i hercegu pomogne davanjem sredstava iz crkvene desetine da ne bi bili prisiljeni da stradaju ili da se u protivnom

²¹ (1. decembar 1461), LJUBIĆ, *Listine*, 10.193–96.

²² (1. decembar 1461), LJUBIĆ, *Listine*, 10.192, 197.

²³ ŠUNJIĆ, “Venezia e gli ultimi re della Bosnia”, 52; ISTI, *Bosna i Venecija*, 350.

sporazumiju s Turcima.²⁴ Bosanskom kralju je prijeko bio potreban novac, ali ga nigdje nije mogao pronaći. Njegov zahtjev za pozajmicom od 12.000 dukata Dubrovčani su odbili.²⁵ Zbog situacije u kojoj se nalazio kralj je bio nepouzdan dužnik. Za njega su teški dani tek trebali nastupiti.

Uvertira u propast Bosanskog kraljevstva

Teško je znati o čemu je razmišljao Stjepan Tomašević dok mu je papinski legat stavljao krunu na glavu. Morao je biti svjestan da će njegova krunidba započeti proces odmotavanja klupka u zamršenim dinastičkim i patronatskim odnosima između njegove države i Ugarskog kraljevstva. Bosanski vladar sasvim sigurno nije bio naivan, ali drugog izbora u datim okolnostima nije imao. Upravo je iz tog razloga upravo on podsticao papu da posreduje u njegovu korist kod ugarskog kralja jer je uspjeh antiosmanske misije ovisio isključivo o suradnji Matijaša Korvina. Na taj način je kralj Stjepan stavio svoju sudbinu u ruke Papinske kurije. Sve povjerenje je uložio u uspješan ishod papinskog poslanstva u Budimu.

Za razliku od bosanskog, ugarski vladar je mletačkom poslaniku na svom dvoru početkom 1462. godine rekao da je, čekajući kršćansku pomoć i uzdajući se u obećanja papinskog legata, dugo ratovao s Turcima koji su samo u protekle tri godine iz njegovog kraljevstva odveli više od 200.000 ljudi.²⁶ U takvom raspoloženju ga je sigurno zateklo i papinsko pismo od 21. januara 1462. s vijestima da je bosanskog kralja primio u okrilje crkve. Papa ga je podsticao da i on učini isto kako Stjepan ne bi iz ogorčenosti prešao na neprijateljsku stranu.²⁷ Znajući da neće moći lako odobrovoljiti Matijaša, papa je pisao i varadinskome biskupu Ivanu Vitezu, te je nastojao na kralja djelovati preko kardinala Juana Carvajala.²⁸ Ugarski kralj nije bio zadovoljan razvojem situacije. Četiri mjeseca kasnije, krajem maja 1462, odgovorio je papi podsjetivši ga je da je bosanski kralj potčinjen Ugarskoj iz koje mu izvire sva prava, te da je on bez velike potrebe prišao Turcima i neprijateljima križa jačajući ih i plaćajući im tribut, što je za posljedicu imalo pustošenje zemlje i porobljavanje stanovništva. Rimskom prvosvećeniku je zamjerio što apostolska stolica tako lako oprašta bosanskom kralju te mu šalje posebne legate koji ga, vrijeđajući prava

²⁴ ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 351.

²⁵ (23. januar 1462), Cons. Rog. sv. 17, f. 46v.

²⁶ (22. januar 1462), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.112.

²⁷ FRAKNÓI, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae*, 17.

²⁸ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 350.

kraljeva i krune Ugarske, potvrđuju za kralja i osnivaju nove biskupije, što je dovelo do promjene u njegovom odnosu prema ugarskom kralju. Naime, Matijaš je u pismu papi tvrdio da mu je Stjepan do tada bio obećao staviti sredstva na raspolaganje, te mu je ponudio da u Bosni preuzme granične kule i utvrde odakle je mogao Turcima nanositi dvostruke gubitke. Izričito je zahtijevao od pape da ne podržava “drskost toga čovjeka”, te da sav do tada urađeni posao papinskih legata poništi. Korvin je tvrdio da će tek poslije toga u svoje okrilje primiti Stjepana, čiji su poslanici tada boravili kod njega.²⁹

Premda su pregovori već bili u toku, Petar de Thomasiis, mletački čovjek na ugarskom dvoru u Budimu, 27. maja je izvještavao da bosanski poslanici još uvijek nisu ništa postigli u pogledu dogovora između dva kralja te da se on nada da bi se i taj problem, kao i svaka poteškoća, mogao riješiti “cum denari maxime”.³⁰ Matijašu je novac svakako bio potreban kako bi od svog protivnika cara Friedricha III otkupio Svetu krunu Ugarskog kraljevstva. U skupljanju sredstava su mu pomogli građani slovačkoga grada Bardejova (njem. *Bartfeld*), zatim prelati i baroni Ugarskog kraljevstva, te Dubrovčani, ali i “fidelis noster, illustris princeps, D. Stephanus, rex Bosniae”, naveden augusta mjeseca 1462. godine među onima koji su Matijašu novčano pomogli da dođe do krune.³¹ Dok je Stjepan Tomašević činio sve da politički stabilizira Bosnu, na suradnju Matijaša Korvina se nije mogao osloniti.

U međuvremenu, Turci nisu mirovali. U februaru 1462. u Veneciji su kružile vijesti da herceg uz pomoć bosanske i osmanske vojske želi osvojiti Klis, čime bi bili otvoreni svi putevi Turcima prema mletačkim posjedima.³² Mjesec dana kasnije kod njega su boravili osmanski poslanici – sultanov sklav, poslanik Isa-bega Isakovića i Stefan iz Rudnika, čovjek smederevskog sandžakbega Mehmed-bega Minetovića.³³ Svrha njihovog boravka kod hercega nije u potpunosti poznata. Herceg je u toku prethodne godine sklopio neku vrstu spora-

²⁹ FRAKNÓI, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolæ*, 18–19. Prijevod ovog odlomka donosi SREČKO M. DŽAJA, “Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije”, *Jukić* 15 (1985), 99–100. LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 348.

³⁰ (27. maj 1462), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.222.

³¹ (10. august 1462), STEPHANO KATONA, *Historia Critica Regum Hungariae*, sv. 14, Pestini, 1792, 544.

³² (19. februar 1462), LJUBIĆ, *Listine*, 10.201.

³³ “Prima pars est de donando sclauo Turcho ... Prima pars est de donando Giuriecuo homini Exebeghi Isachouich qui venit cum suprascripto sclauo Turcho ... Prima pars est de donando Giuragh Çemereouich ambassiator cherzech Stiepani qui venit cum sclauo Turcho suprascripto ... Prima parst de franchando a solutione dohane Stiepanum de Rudnich nuncium voyuode Muniatouich pro mercanciis quas emet a ducatos 400 infra” (13. mart 1462), Cons. Rog. sv. 17. f. 67v–68.

zuma s Mehmed-begom Minetovićem, o čemu je izvijestio Veneciju ali nema-
mo nikakvih podataka ni o tome.³⁴ Zna se samo to da je hercegov čovjek Juraj
Čemerović ispratio osmansko poslanstvo do Dubrovnika gdje je odlučeno da
se upute glasnici sultanu, te da se trgovci upozore da ih Turci po Srbiji zatva-
raju.³⁵ Ne može se znati da li ove vijesti stoje i u kakvoj korelaciji s činjenicom
da je herceg u martu imao informacije, dobijene u velikoj tajnosti preko nekih
njemu sklonih prijatelja doma sultanovog – *amici de caxa del Turcho* – kako je
Mehmed II odlučio povesti pohod protiv Albanije i Bosne, te se obraćao Vene-
ciji za pomoć, upozoravajući je da Turci ne cijene mnogo mletačke snage na
tlu.³⁶ Uskoro potom je Lovri, splitskom nadbiskupu, papinskom legatu u Bosni,
naređeno 23. marta 1462. da propovijeda križarski rat u Bosni.³⁷

Krajem marta u Veneciji je boravio poslanik ugarskog kralja koji je u
dugom, riječima ukrašenom izlaganju upozorio mletačku vladu na “perfidne”
osmanske namjere protiv kršćana koje žele istrijebiti iz Evrope, posebno ratu-
jući protiv Ugarske kako bi mogli lakše potčiniti kršćansko ime. Podsjetio ih je
na teške i opasne prilike u Ugarskoj, te pretrpljene velike gubitke i poraze, ža-
leći se da je papa na njegove molbe do sada odgovarao samo riječima. Poslanik
je naglasio da bi, ukoliko se povede rat protiv Turaka, kralju trebalo 60.000 rat-
nika, ali da je sada spao na samo 40.000, koje bi trebale financirati kršćanske
sile na barem šest mjeseci da bi pobjeda mogla biti izgledna.³⁸

Mlečani su papi stavljali do znanja da su na strani ugarskog kralja. Počet-
kom maja javljali su svome čovjeku u Rimu da prenese papi mletačku odluč-
nost da ugarskog kralja stipendiraju svakog mjeseca s po 5.000 dukata.³⁹ Poslali
su i jedno pismo lično papi urgirajući da uputi ljude u Ugarsku sa zadatkom da
hrabre vojsku i narod. Upozoravali su ga da neprijatelj žuri da uništi kršćanstvo
i da pokušava potkopati kraljevstvo Ugarske, zbog neutažive želje da pogazi

³⁴ “Pro advisatione autem nobis data de praticis, qua prefatus dominus dux habet cum illo
capitaneo Turco, qui dominatur in partibus Servie, regratiamur similiter excellentie sue, et
laudamus modos per eam prudentissime servatos cum ipso Turco ex rationibus et respecti-
bus per illustrem dominationem suam commemoratis. Et demum sumus semper prompti
ad omnia incrementa honorem et beneplacita excellentie sue” (20. august 1461), LJUBIĆ,
Listine, 10.180.

³⁵ “Prima pars est de dando libertatem domino rectori et suo minori consilio expediendi cur-
sors quos ipsius videbitur causa auisandi mercatores nostros quod se reducant ne personis
et hauere in loca tuta propter noua habita de captiuitate ipsorum mercatorum nostrorum
in partibus Sclauonie” (23. mart 1462), Cons. Rog. sv. 17. f. 72v.

³⁶ (18 mart 1462), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.157.

³⁷ (23. mart 1462), THEINER, *Mon. Hung.* 2.374.

³⁸ (29. mart 1462), LJUBIĆ, *Listine*, 10.204–06.

³⁹ (5. maj 1462), LJUBIĆ, *Listine*, 10.208–09.

ime Kristovo. Opasnost je bila “pred vratima”.⁴⁰ Svom poslaniku u Budimu su ispostavili poseban spisak onoga što su u Rimu radili na korist ugarskog kralja. On je posebno bio dužan spomenuti kralju da su, unatoč svojim velikim troškovima u pomorskom ratu, ali i u sukobima na tlu, uspjeli obezbijediti od talijanskih država 12.000 dukata mjesečno na ime borbe protiv Turaka.⁴¹

U drugoj polovini maja Mlečanima se obratio i papinski poslanik, korčulanski arhidakon Luka de Tolentis, objasnivši im da je zadužen da se pobrine na sve moguće načine za novac skupljen za križarski rat protiv Turaka u Dalmaciji, Albaniji i Istri.⁴² U međuvremenu je neaktivnost kršćana ponovo testirana na prostoru Vlaške. De Thomasiis je krajem maja izvještavao da su Turci različitim putevima krenuli prema Beogradu da se skupljaju u pohod protiv Vlaške, s procijenjenih 150.000 ljudi, od kojih je 20.000 bilo janičara, da su 8. maja preko Morave ušli s tri stotine fusta u Dunav i da će uskoro ući u Vlašku. Također se govorilo da je vlaški vojvoda Vlad Țepeș, upozoren na vrijeme, uspio poslati žene i djecu u planine, te da je s ostalima, od 12 godina starosti krenuo na obale Dunava da stražare.⁴³ Dva dana kasnije isti je poslanik pisao da ovaj napad Korvinu zadaje mnoge probleme, da je on poslao vojsku prema Beogradu te da razmišlja čak da i lično stupi u boj.⁴⁴ Pronosili su se glasovi da Vlad Țepeș računa da će se odbraniti uz pomoć ugarskog i bosanskog kralja koji je također neposlušan Turcima – *in contumacia cum el Turcho*.⁴⁵ Da li to znači da je u pregovorima Matijaša Korvina s bosanskim poslanicima postignut neki uspjeh, to ne znamo, ali je situacija u Vlaškoj eskalirala sredinom juna.⁴⁶ Zapadni svijet bio je zbunjen djelovanjem Turaka i nisu mogli predvidjeti njihove naredne poteze. Mlečani su nagađali da njihov eventualni pohod na Ugarsku ne bi imao izgleda za uspjeh, ali da bi zato mogli potčiniti bosanskog kralja i hercega Stjepana što bi im onda omogućilo da stignu i do Furlanije. Samo su još uvijek čuvali nadu u to da će se Turci vratiti prema Carigradu.⁴⁷ Do

⁴⁰ (5. maj 1462), LJUBIĆ, *Listine*, 10.209–10.

⁴¹ (5. maj 1462), LJUBIĆ, *Listine*, 10.210. Mlečani su 19. jula obećali ugarskom kralju da će mu poslati još 10.000 dukata, od kojih je već 4.000 u to vrijeme bilo poslano u Zadar. LJUBIĆ, *Listine*, 10.221–22.

⁴² (22. maj 1462), LJUBIĆ, *Listine*, 10.211.

⁴³ (27. maj 1462), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.222–23.

⁴⁴ (29. maj 1462), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.223–24; (16. juni 1462), LJUBIĆ, *Listine*, 10.215–18; (2. juli 1462), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.25–26.

⁴⁵ (9. juni 1462), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.157.

⁴⁶ (14. juni 1462), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.224–25.

⁴⁷ Iz pisma milanskog poslanika Antonija Guidobonija Veneciji: “... Qua stano cum grande dubio dele cosse del Turcho. Sel se volta al Ungaro, dubitano, chel non obtenga l'imprexa o

Janičar

(Gentile Bellini, ca. 1480, British Museum, London)

10. augusta se znalo da su se Turci povukli zbog gladi nakon što su Vlasi popalili sve svoje doline.⁴⁸

Iako nisu krenuli prema Italiji, Turci su ipak bili aktivni na drugoj strani ratišta. Herceg se početkom jula žalio na osmansku opasnost Mlečanima, a oni su mu 16. jula poručivali i bodrili ga da izdrži uz obećanje da će ga oni pomagati.⁴⁹ Napadi na hercega očekivani su krajem augusta jer su 1. septem-

per accordio o per victoria, in quale caxo el Re de Bossina e ducha Steffano serano de duo subito o vincti o accordati. Et tunc cum grande facillitate potria el Turcho vignire fine in Friulli, et loro per terra non hanno modo a resistere a tanta potentia; ma loro speranza e de darli in quello caxo tanto da statere per aqua cum andare loro a Constantinopoli, che lo farrano ritornare indietro ...” (25. juni 1462), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.158.

⁴⁸ (10. august 1462), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.158.

⁴⁹ (16. juli 1462), LJUBIĆ, *Listine*, 10.220.

bra Dubrovčani zabranjivali svojim trgovcima odlazak u zaleđe,⁵⁰ te se Vijeće umoljenih pobrinulo da obezbijedi sklonište za vlastelu “i druge ljude” iz neposrednog zaleđa, iz Trebinja i Popova, koji su sa stokom i stvarima bježali od Turaka.⁵¹ Posebno su donijeli odluku o izboru tri vlastelina zadužena da izrade prijedlog odbrane grada i okolnih područja te o spašavanju stanovništva u slučaju “da se Turci približe našim mjestima”.⁵²

Razloge za ove osmanske prijetnje potrebno je tražiti u kompleksnim porodičnim odnosima u hercegovom domu. Uprkos sporazumu postignutom 1453. godine između hercega i njegovog najstarijeg sina Vladislava, ponovo su se pojavili tragovi trzavica. U augustu 1461. herceg se Mlečanima žalio na sinovljeve postupke, a oni su mu odgovorili s nadom da će ubuduće biti poslušni.⁵³ Stvari nisu bile sređene ni početkom iduće godine, a to pokazuje podatak da su Dubrovčani, nakon što im se obratio Vladislav u martu 1462,⁵⁴ smatrali potrebnim da pišu hercegu urgirajući ga “da čuva jedinstvo svoje kuće zbog nemira kojima su ispunjena vremena”.⁵⁵ U maju su čak imali i neke podatke s Porte te su ih namjeravali prenijeti hercegu, od čega su, iz nepoznatih razloga, na kraju ipak odustali.⁵⁶

Iako je hronologija sukoba između hercega i sina u najmanju ruku neprecizna, ovo se može uzeti kao dosta siguran početak otvorenog razdora u obitelji. Suština problema se sastojala u tome da je Vladislav smatrao kako herceg nije ispunio svečano obećanje, dato skoro deset godina ranije, da će još za života svoju zemlju podijeliti sinovima.⁵⁷ Situaciju je najbolje opisao sam herceg u svom obraćanju Mletačkoj republici 13. novembra 1462. godine kada se požalio da je Vladislav protiv njegove volje otišao sultanu žaleći mu se da ga je otac istjerao iz njegove zemlje uskrativši mu naslijeđe koje mu po pravu pripada. Prema hercegovom iskazu, Vladislav je sultanu za ukazanu pomoć obećao 100.000 dukata, a na pitanje Mehmeda II otkuda mu toliki novac, odgovorio je da će pola sume dobiti od Venecije a drugu polovicu od Dubrovni-

⁵⁰ (1. septembar 1462), Cons. Rog. sv. 17, f. 127v.

⁵¹ (9. septembar 1462), Cons. Rog. sv. 17, f. 130v.

⁵² (9. septembar 1462), Cons. Rog. sv. 17, f. 131.

⁵³ (20. august 1461), LJUBIĆ, *Listine*, 10.179–80.

⁵⁴ (23. mart 1462), Cons. Rog. sv. 17, f. 72v.

⁵⁵ (29. mart 1462), Cons. Rog. sv. 17, f. 75v.

⁵⁶ Nije usvojen prijedlog: “Prima pars est de dando noticiam chercech Stiepano de nouis habitis a Porta Magni Turchi” (8. maj 1462), Cons. Rog. sv. 17, f. 89v.

⁵⁷ (19. juli 1453), MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 460; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.69–72.

ka.⁵⁸ Uznemireni herceg se potom obratio Dubrovčanima.⁵⁹ Od njih je dobio garanciju da Vladislavu niti su šta obećali niti mu šta namjeravaju dati, te je stoga molio i Veneciju da ni ona ništa ne daje njegovom sinu.⁶⁰ Prema tome, prvi tragovi sukoba pojavili su se na proljeće 1462, a u ljeto su se manifestirali kroz očekivanu prijetnju osmanske vojske. Sultan, možda i kreator cjelokupne situacije, nastojao je izvući što veću korist za sebe. Pisao je Dubrovčanima javljajući im da je Vladislavu dodijelio “*ЦЮ ПОИСКА Ѡ ЗЕМЛК ОЧИНЕ*”, te “*АКО СТЕ СЪ МНОМ ПРИАТЕЛЬКЕ, И НИКМѢ ДА БѢДЕТЕ ПРИАТЕЛЬКЕ*”.⁶¹

U svom pismu Mlečanima herceg se žalio na to da je sultan dao Vladislavu veliku osmansku vojsku koja je krenula protiv njega i njegove zemlje, naređujući mu da pola svoje zemlje preda sinu. No kako su se Ugri skupili na Dunavu, ni ti Turci nisu mogli s Vladislavom ući u njegovu zemlju. Dakle, do vojnog okršaja nije došlo. Nedugo potom poslao mu je sultan svog ambasadora rekavši mu: “tvoj mi je sin obećao 100.000 dukata, zato mi daj tih 100.000 dukata ili mi predaj tri utvrde, prvo Klobuk, drugo Mičevac, obje na granicama dubrovačkim, i treću utvrdu Čačvinu na granici Dalmacije. Ja ću Vladislavu dati dobar dio svoje zemlje a u tvoje posjede neću dirati”. Mlečanima je herceg objašnjavao da je sultan tražio upravo ove tvrđave kako bi mogao biti bliži Dubrovniku i Veneciji. Saopćio im je da bi radije umro nego predao utvrde ili novac Turčinu. Zbog toga je bio siguran da će iduće godine sultan sa svojom vojskom krenuti protiv njega, te je molio Veneciju da mu pomogne u naoružanju i vojsci, da uputi poslanika Mehmedu da pokuša posredovati između njih. Herceg je također podsjećao da je upravo Venecija njegovom stricu Sandalju savjetovala da počne davati tribut sultanu, te da takvu vrstu savjeta i on od njih očekuje. Dalje je izložio da mu je, dok su njegovi poslanici još u Dubrovniku čekali lađu da ih preveze do Venecije, stigla nova poruka sultana s prijetnjom da odmah prekine veze sa zapadnim svijetom, intenziviranim u proteklom periodu. Poručivano mu je: “*nemaš ti šta raditi ni s mletačkom Sinjorijom ni s papom*” – *tu non habi a far niente cum la signoria de Venexia ne cum el Papa*. Her-

⁵⁸ (13. novembar 1462), LJUBIĆ, *Listine*, 10.227.

⁵⁹ Nije usvojen prijedlog prema kojem se hercegovim poslanicima treba dati takav odgovor u kojem “*nullam sibi faciendo mentionem de comite Vladissauo filio suo*”. Umjesto toga odlučeno je: “*Secunda pars est de respondendo sibi modo predicto faciendo esset mentionem de dicto comite Vladissauo, videlicet consulendo sibi quod querat allicere ad se dictum comitum Vladissaum et habere ipsum in filium et seruitore cum honore ipsius cherzech*” (7. septembar 1462), Cons. Rog. sv. 17, f. 130.

⁶⁰ (13. novembar 1462), LJUBIĆ, *Listine*, 10.227.

⁶¹ (3. august 1462), STOЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.243, s pogrešnom godinom 1466.

ceg se nastojao opravdati odgovorivši da su te veze jako stare, te da su njegov stric i otac smatrali Mlečane svojim gospodarima, što on namjerava održavati jer ih i on želi za svoje gospodare.⁶²

U svom odgovoru na hercegovo pismo Mlečani su izrazili žaljenje zbog Vladislavljeve neposlušnosti, kazavši mu da mu ništa nisu obećali a da on ništa nije ni tražio. A i da je tražio, oni mu ne bi dali. Kad je riječ o zahtjevima koje je pred hercega postavio sultanov poslanik, Mlečani su pohvalili hercegovo držanje dopustivši mu da slobodno, bez ikakvih dažbina, izvozi oružje s mletačkih posjeda te da može bez prepreke uzimati u službu plaćenike. Osim toga, Mlečani su najavili veliku zajedničku kršćansku akciju te su ga hrabрили da se u nju može pouzdati.⁶³

Unatoč ovom ohrabrivanju, sultan je još jednom krajem godine hercegu poslao nove zahtjeve prema kojima je bosanski velmoža bio dužan sultanu ustupiti topove i vojsku za napad na Dubrovnik. Herceg je ovu sultanovu naredbu, ali i novi zahtjev za novcem, odbio jer mu je iz Venecije poručeno da bi taj novac mogao biti upotrebljen protiv njega.⁶⁴

Suočeni s neposrednom opasnošću, bilo je lakše pregovarati o miru i savezu između bosanskog i ugarskog kralja. Mletački poslanik u Budimu je u tri pisma pisana 1. 3. i 26. novembra izvijestio svoju vladu da su mu ugarski kralj i čanadski biskup u ime kraljevo saopćili svoje najbolje namjere da povede pohod protiv Turaka prije nego oni krenu na njega, te da je Matijaš bosanskom kralju i hercegu savjetovao da sklope mir jer se ujedinjeni mogu snažnije oduprijeti Turcima.⁶⁵ Izgleda da su obojica platili odgovarajuću sumu Matijašu, pošto se on kasnije rado odazvao na dubrovačke molbe da ih preporuči bosanskom kralju i hercegu koji su “po Božjoj volji skloni podložnosti njegovu veličanstvu i koji s njima ne trebaju postupati drukčije nego kao naši s našima”.⁶⁶

Pomirenju je mogao doprinijeti i modruški biskup Nikola budući da ga je papa 11. decembra 1462. imenovao svojim poslanikom u Bosni.⁶⁷ Odluka o izboru upravo ove ličnosti za osjetljivu političku misiju u Bosni možda je done-

⁶² (13. novembar 1462), LJUBIĆ, *Listine*, 10.227–28.

⁶³ (13. novembar 1462), LJUBIĆ, *Listine*, 10.229.

⁶⁴ (15. januar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.234–35.

⁶⁵ (15. januar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.233.

⁶⁶ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 351.

⁶⁷ (11. decembar 1462), FARLATI, *Illyricum Sacrum*, 4.108; KATONA, *Historia Critica Regum Hungariae*, 14.501–52. Usp. GIOVANNI MERCATI, “Notizie varie sopra Niccolò Modrussiese”, u: *Opere minori*, sv. 4, Città del Vaticano, 1937, 218. Period neposredno pred imenovanje za misiju u Bosni, od sredine maja do sredine augusta 1462. godine, Nikola Modruški proveo je zarobljeništvu kod krbavskih knezova. O tome: MISLAV ELVIS LUKŠIĆ, “Zatočeništvo Nikole

sena zbog činjenice da je modruški biskup bio blizak suradnik senjskog kneza Stjepana Frankopana na kojeg je Rimski kurija posebno računala u svojim antiosmanskim akcijama.⁶⁸

Očajni vapaji za pomoć:

“E questo se vede chiaramente, el Turcho se fa ala zornada piu grande per taxer i Christiani”

Strah od osmanskog napada osjećao se i početkom 1463. godine. Dubrovčani su pojačavali straže i poduzimali neophodne mjere za spašavanje svojih stanovnika.⁶⁹ U pismu svom čovjeku u Rimu, Bernardu Justinianu, od 15. januara, Mlečani su odgovarali na njegove informacije o razgovorima i dogovorima postignutim s papom u pogledu “turskih stvari”. Hvaleći njegovu mudrost, uputili su ga da papi prenese da se protiv Turaka, glavnih neprijatelja kršćanskog imena, ne smije biti u defanzivi nego da se mora djelovati ofanzivno kako bi se oni u potpunosti protjerali iz Evrope. Nadali su se da će papa poduzeti sve što je u njegovoj moći da povede ekspediciju s ciljem protjerivanja Turaka s Balkana, ali i iz Ugarske, bez čije se žudnje za zajedničkom akcijom to ne može ispuniti jer tu zemlju već dugo pritišću osmanske pljačke i pustošenja, te se mora učiniti sve da se i Ugri uključe u zajednički pohod. Justiniano je bio dužan papu upozoriti da će te godine Turčin biti snažniji na moru nego ikada ranije te da su i oni zbog toga mnoga sredstva potrošili da bi povećali broj trirema za 30 kako bi mo-

Modruškoga kod Krbavskih knezova g. 1462”, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 42 (2000), 105–71.

⁶⁸ Pogrešno je shvatanje pojedinih historičara da je Nikola Modruški kao papinski legat u Bosni boravio od 1461. godine. Zabuna je nastupila zbog odlomka iz Nikolinog djela *De humilitate* u kojem navodi da se njegova misija u Bosni desila u trećoj godini pontifikata pape Pija II (19. august 1460 – 18. august 1461). To je čak navelo Mladena Ančića da modruškog biskupa proglasi “stalnim diplomatskim predstavnikom” Rimske kurije u Bosni, koji je okrunio bosanskog kralja Stjepana Tomaševića u Jajcu 1461. godine. MLADEN ANČIĆ, “Renesansna diplomacija i rat: Primjer pada Bosne 1463.,” u: *Hrvatska srednjovjekovna diplomacija*, Zagreb, 1999, 158–59. No to djelo opisuje događaje s velikom vremenskom distancom nakon što su se desili, te ne postoje potvrde u drugim izvorima da je on boravio u Bosni prije decembra 1462. godine. O tome: LUKA ŠPOLJARIĆ, “Nikola Modruški avant la lettre: Društveno podrijetlo, akademski put i početci crkvene karijere (uz prilog o slučaju živog mrtvaca u Senju)”, *Povijesni prilozi* 46 (2014), 69–94. O Nikoli Modruškom, pored navedenih radova, također vidi: JADRANKA NERALIĆ, “Nicholas of Modruš (1427–1480): Bishop, Man of Letters and Victim of Circumstances”, *Bulletin of the Society for Renaissance Studies* 20 (2003), 15–23.

⁶⁹ (3. januar 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 165; (10. januar 1463), ISTO, f. 167v.

gli čuvati svoju državu i oduprijeti se namjerama neprijatelja.⁷⁰ Osim izgrađenih trirema, Mlečani su 8. februara 1463. naredili da se naoruža još po jedna galija u Splitu i Kotoru zbog predviđanja da će naredni rat biti na moru.⁷¹

I herceg Stjepan se nastojao osigurati od Turaka te je od Dubrovčana tražio oružje,⁷² a zatim slobodan prolaz za sebe i porodicu ukoliko bude primoran napustiti zemlju. Oni su njegovom zahtjevu udovoljili i izdali mu *salvusconductum*, kao i za suprugu te sinove Vlatka i Stefana, poslanike i drugo, da slobodno mogu doći sa svim svojim bogatstvom u Dubrovnik te u njemu boraviti po svom nahodanju.⁷³ Nedugo potom su se u Dubrovniku pojavili poslanici kralja Stjepana i hercega. Oni su, djelujući zajedno, tražili da im se pridruži neki dubrovački vlastelin te da skupa odu na dvor ugarskog kralja. Ova je misija mogla imati veću težinu ukoliko bi u njoj sudjelovao Dubrovčanin, no vlada je odbila takav zahtjev bosanskih poslanika obećavši samo da će kroz izvjesno vrijeme poslati svoje ljude ugarskom kralju, ali i na druga mjesta gdje to bude bilo potrebno. Krajem januara 1463. su ipak dali lađe za potrebe prijevoza kraljevih poslanika upućenih Skenderbegu u Albaniju.⁷⁴ Šta su postigli bosanski poslanici tamo, nije sasvim poznato, ali se zna da su se iz Albanije vratili tek mjesec dana kasnije pošto im je 3. marta u Dubrovniku odobren prijevoz do Splita.⁷⁵

Budući da se nesigurnost širila posvuda, herceg Stjepan se početkom februara obratio i Veneciji. U odgovoru formuliranom 11. februara Venecija mu se zahvalila za dostavljene podatke, pohvalila je njegovo držanje prema sultanu jer mu je odbio dati bombe i ljude za pohod protiv Dubrovnika te istakla da je takav potez dostojan katoličkog vladara. U pogledu novca koji je sultan i dalje zahtijevao od hercega, Mlečani su mu poručili da mu ne mogu savjetovati da novac preda sultanu jer bi ovaj, “zbog poznatog perfidnog držanja Turaka”, lako mogao upotrijebiti ta sredstva na hercegovu štetu. Herceg je Mlečane ispitivao i o dolasku turskog poslanika u Veneciju na što mu je odgovoreno da se on pretvarao da dolazi zbog nekih razmirica s mletačkim trgovcima i zbog neke počinjene štete, ali se njima više činilo da je on tu boravio sa zadatkom da špijunira i ispituje njihove stvari. Zbog toga je Venecija savjetovala da on i dalje ostane u zajedništvu i savezu s bosanskim kraljem jer bi se, uz sudjelovanje i ugarskog kralja kojem je papa poslao svog legata, zajedno mogli bolje braniti i

⁷⁰ (15. januar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.232–33.

⁷¹ (8. februar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.234.

⁷² (6. januar 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 166.

⁷³ (27. januar 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 176v.

⁷⁴ (31. januar 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 178.

⁷⁵ (3. mart 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 188v.

moćnom rukom udariti neprijatelja. U pogledu njegovog zahtjeva da ga prime na svojim posjedima ukoliko bude morao bježati od Turaka, rekli su mu da se uzdaju u Božiju dobrotu da se to neće desiti, ali da će mu oni svakako izdati odgovarajuću potvrdu.⁷⁶

Dok su hercegovci poslanici u Veneciji boravili početkom februara, poslanici bosanskog kralja svoju su misiju obavljali krajem mjeseca. Tada su mletačkoj vladi ispostavili poduži spisak pitanja o predstojećoj osmanskoj opasnosti očekivanoj u Bosni. Bit će to posljednje kraljevo obraćanje Veneciji prije nego je njegovu zemlju zadesio žestok osmanski napad. Kralj je želio Veneciji staviti do znanja da je njegov dom uvijek bio u velikom prijateljstvu sa Sinjorijom s kojom nikada nije bio u neslozi. Upoznao ju je s velikom opasnošću i namjerama Turaka da okupiraju i unište njegovo kraljevstvo, što je istovremeno upereno i protiv Venecije. U ovo je Venecija mogla biti sigurna, jer je bosanski kralj saznao iz pouzdanog izvora, osobe bliske sultanu koja je čula tu tvrdnju iz njegovih usta, da Mehmed planira na svaki način krenuti protiv kralja, hercega Stjepana i Dubrovnika. Ukoliko osvoji Bosnu, sultan će u njoj podići svoje utvrde odakle će lako preko Istre dolaziti do mletačkih granica. Zbog toga je kralj molio Mlečane da razmotre kakvo su razaranje Turci namijenili njegovom kraljevstvu, a potom i njihovoj državi. Kralj im je poručio: “Zbog ovoga neće pasti nijedna sjenka na vašu vladu, što govorim nije mašta jer inače ne bih povezao svoju sudbinu s vašom. Na taj način možemo osujetiti namjere Turčina.”⁷⁷

Bosanski kralj je napominjao Mlečane da nije prošlo mnogo godina otako su sultanu stavili do znanja da je Bosna u savezu s njima, zbog čega je sultan ostao u svojoj zemlji. Sada, čak i da pokuša izvršiti svoju namjeru, kada se pročuje da je bosanski kralj već davno član Republike, te da zbog toga ne plaća uobičajeni godišnji tribut Turcima, vidjet ćete da će i Turčin čuti te riječi i neće gledati da potčini ovo kraljevstvo. Kralj ne vjeruje da će poslije toga biti tako siguran da ga proguta. Zbog toga im je predlagao direktnu vojnu akciju, bez oklijevanja, te poručivao da zarate s Turcima jer onda oni ne bi ostvarili ono što su naumili. U protivnom će sultan sa svom svojom vojskom krenuti protiv njega i hercega pa ako i ne uspiju zauzeti cijelu Bosnu, zauzet će svakako što im je najpotrebnije, a jasno je da Turčin svakog dana raste zbog kršćanske štunje – *e questo se vede chiaramente, el Turcho se fa ala zornada piu grande per taxer i Christiani.*⁷⁸

⁷⁶ (11. februar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.234–35.

⁷⁷ (28. februar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.237.

⁷⁸ (28. februar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.238.

Osim toga, kralj je molio Mlečane da o ovome izvijeste papu te da mu prenesu sve opasnosti koje prijete Bosni. On se raspitivao za opremu i oružje u Dalmaciji koje je papa prije izvjesnog vremena obećao za potrebe križarskog rata njegovom ocu Tomašu, a koje on nije nikada preuzeo. Bio je svjestan da je Venecija te materijale predala hercegu Stjepanu, te ju je molio da mu umjesto toga ustupi nešto iz svoje ratne opreme. Molio je Mlečane da, ukoliko još ne namjeravaju zaratiti s Turcima, da mu pošalju baliste koje bi mogao postaviti na tvrđave, te da i njega unesu u eventualni mir postignut s Turcima, svakako, na njihovoj strani.⁷⁹

Odgovor saopćen bosanskim poslanicima 28. februara bio je rezerviran a prijedlog “avanturističkog” saveza odbijen dobro uvježbanom rutinom u kojoj su Mlečani ponavljali skoro sve što su do tada rekli mnogo puta. Priznali su vrijednost dostavljenih podataka i hvalili kralja za ljubav i predanost pokazanu prema njihovoj državi. Uvjeravali su ga da oni i dalje, iako su trenutno u miru s Turcima, poznavajući njihove perfidne načine, pripremaju moćnu flotu uz velike troškove kako bi im se mogli suprotstaviti. Stoga su ga poticali da se hrabro pobrine za svoje stvari, kako to dolikuje jednom katoličkom vladaru.⁸⁰ Hvalili su to što se sporazumio i ujedinio s hercegom Stjepanom i drugim gospodarima tih krajeva, jer će se u svakom slučaju ujedinjeni lakše suprotstaviti neprijatelju. Isticali su da bi s kraljem Matijašem mogli zadati jači udarac Turcima, posebno jer njihov poslanik u Rimu već nagovara papu da pošalje jednog legata u Njemačku a drugog u Ugarsku da prikupljaju neophodnu pomoć za ugarskog kralja. Mlečani su mu iznijeli i namjeru da jednog svog poslanika pošalju u Ugarsku gdje bi radio na istoj stvari jer su bili uvjereni da će uz pomoć susjednih država moći svoju državu, ali i kraljevstvo Bosne, zaštititi od osmanskih nasrtaja. Bosanski kralj je od Mlečana tražio da upute poslanike osmanskom sultanu, na što su mu oni odgovorili kako smatraju da bi u tome bilo više štete nego koristi te se nadaju u Boga da će se papa i drugi kršćanski vladari uspjeti dogovoriti o zajedničkoj akciji. Obećali su mu da će se kod pape zauzeti za njegove stvari kao da su njihove.⁸¹

Kad je riječ o oružju za križarski rat, Mlečani su mu odgovorili da su na papin zahtjev dali hercegu Stjepanu neko naoružanje iz svojih zemalja i mjesta u Dalmaciji, te zbog toga vjeruju da od tog oružja nije ostalo skoro ništa ili pak jako malo. Bez obzira na to, obećali su mu za svoj trošak dati 50 balista, 50

⁷⁹ (28. februar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.238.

⁸⁰ (28. februar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.236. LUDWIG PASTOR, *The History of the Popes from the Close of the Middle Ages*, sv. 3. London 1894, 314.

⁸¹ (28. februar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.237.

strijela i 50 buradi baruta za topove te da po svom nahodanju može uzeti najamnike iz njenih posjeda. Poručivali su mu da bi oni željeli dati više i učiniti sve za kralja o svom trošku, ali je također dobro poznato, napominjali su ga, da u naoružanju kao i u drugim potrepštinama podnose najveće troškove, posebno u graničnim mjestima prema Turcima.⁸²

Kraljeve informacije nisu bile u potpunosti zanemarene u Veneciji gdje je uskoro započeta misija obrazovanja vojne koalicije. Početkom marta Mlečani su pisali svom poslaniku u Rimu da javi papi o opasnosti koja se nadvila nad Ugarskom i Bosnom te da bude od pomoći bosanskim poslanicima jer će se uskoro pojaviti u Rimu gdje će predstaviti situaciju u pogledu osmanske prijetnje. Mlečani su podsticali papu da počne posao protiv Turaka i nedugo potom, 17. istog mjeseca, slali su pisma češkom, poljskom i ugarskom kralju, kao i bavarskom vojvodi, ohrabrujući ih da se podignu na oružje. Savjetovali su im da pripreme svoje vojske za bitku protiv Turaka i da brzo završe poslove vezane za ovaj pobožni poduhvat.⁸³

Mlečani su 18. aprila slali novog poslanika Giovannija Ema u Budim ugarskom kralju. Upute su mu sastavili prema podacima dobivenim od dotadašnjeg poslanika na ugarskom dvoru Petra de Thomasiisa. Bili su sigurni da Matijaš namjerava povesti vojsku protiv neprijatelja te je novi poslanik trebao pohvaliti njegova nastojanja. Potom mu je imao prenijeti da su Mlečani trenutno u pregovorima s kraljem Češke, Poljske i vojvodom Bavarske za pokretanje zajedničke kršćanske akcije protiv neprijatelja, te ga savjetovati da se i on dogovori s vladarima susjednih zemalja, tj. kraljevima Češke, Poljske, Bosne i vojvodom Bavarske, kako bi mu pomogli da očuva svoje kraljevstvo. Ako kojim slučajem dođe do nekog mira između ugarskog kralja i Turaka, mletački poslanik je trebao opstruirati takav razvoj dešavanja.⁸⁴

Dok su Mlečani pripremali koaliciju, na terenu su se stvari počele razvijati u smjeru općeg osmanskog napada. Turci su krajem februara bili u hercegovim zemljama te je zbog straha od njihovog djelovanja 5. marta dopušteno

⁸² (28. februar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.237. Ovo naoružanje nije nikada stiglo u Bosnu. Vidi: ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 358.

⁸³ (3. mart 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.238–39. ROBERTO LOPEZ, "Il principio della guerra Veneto-Turca nel 1463", *Archivio Veneto* 15 (1934), 51. O širem kontekstu mletačko-osmanskih odnosa u ovo vrijeme, vidi: STEFAN STANTCHEV, "Venice and the Ottoman Threat, 1381–1453", u: *Reconfiguring the Fifteenth-Century Crusade*, London, 2017, 161–205; ISTI, "Devedo: The Venetian Response to Sultan Mehmed II in the Venetian-Ottoman Conflict of 1462–79", *Mediterranean Studies* 19 (2010), 43–66.

⁸⁴ (18. april 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.240–41.

stanovnicima Drijeva da se povuku u Ston i na Pelješac.⁸⁵ Dva dana poslije Dubrovčani su poslali po dvojicu vlastelina u Konavle i u primorje sa zadatkom da organiziraju spašavanje ljudi i stoke “kako ih Turci koji su ušli u Bosnu ne bi otjerali kao plijen”.⁸⁶ I u narednom periodu vladao je strah od osmanskog puštošenja. Uskoro su sklonište u Dubrovniku zatražila dva glasnika iz Trebinja, jedan od vlastele, a drugi od “zboru”.⁸⁷ Smatra se da upravo s ovim događajima treba povezati zapis iz Vrhobrezničkog ljetopisa gdje se navodi da su 1463. godine “Turci razbili hercega na rijeci Breznici”, nedaleko od Pljevalja.⁸⁸

Takoder se pretpostavlja da je ovaj napad stajao u uskoj vezi s namjerama Turaka da na vlast postave hercegovog sina Vladislava kako bi nanijeli štetu njegovom ocu. Na taj način bi ova osmanska akcija zapravo bila samo produžetak nedovršenih poslova iz ljeta 1462. godine. To se zaključuje na osnovu podatka da je Vladislavljev poslanik u martu donio vijest u Dubrovnik o “zadobivanju gospodstva”.⁸⁹ S ovim napadom na hercegovu zemlju trebaju se dovesti u vezu i podaci iz djela topolivca, odnosno puškara Jörga iz Nürnberga koji se tada nalazio u hercegovoj službi. On je u svom djelu, pisanom 1482. ili 1483. u Memmingenu na jugu Njemačke, zabilježio da se Vladislav 1460. godine udružio s Turcima te da su s 40.000 vojnika za veoma kratko vrijeme odveli mnogo naroda s hercegovih posjeda. U toku tog pohoda je bio zarobljen i sam Jörg s porodicom.⁹⁰ Kako u navedenoj godini nema tragova o tako velikom osmanskome napadu na hercega, niti tako jasnog spomena o suradnji Vladisla-

⁸⁵ (5. mart 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 189.

⁸⁶ “Prima pars est de mittendo per dies decem duos ex nobilibus nostris in Canale et duos in Terras Nouas ad dandum cum comitibus nostris prouisiones opportunas ut homines nostri cum familiis et animalibus se reducant ne in predam agantur per Turchos qui sunt ingressi Bosnam” (7. mart 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 189v.

⁸⁷ (9. mart 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 191v.

⁸⁸ “развьше Тоурци господина херцега Стефана оу Херцеговини на рѣцѣ Брѣзници и приимше захълмскою землю”, Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 245; Гаврило Тројичанин, *Врхобрезнички летопис*, Подгорица, 2004, 535. Vladimir Ćorović je smatrao da se taj događaj odigrao u septembru 1462. Ђоровић, *Хисторија Босне*, 548.

⁸⁹ “Prima pars est de donando ambassiatori voyuode Vladissau qui portauit nouum de acquisitione domini” (16. mart 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 193v.

⁹⁰ “Item in dem .LX. iar do hete herczog Steffan ain son mit namen Ladislaua der was ein rechter haide vnd was albeg wider sein vattervn gesellt sich zu den turken vnd in kurzzen zeyten kam er mit .XL.tausendt mannen vnd furte vil volks seinem aigen vatter hinweg. In dem wart ich maister Jorg mit weib vnd kinden gefangen vnd gefurtfur den turcken vnd do er erhorth das ich ein buchsenmaister was liesser mich leben vn macht mir guten soldt”, JÖRG VON NÜRNBERG, *Geschicht von der Turckey*, 4; DŽAMBO, “Geschicht von der Turckey” Jörga iz Nürnberga”, 251.

va s Turcima, opisani događaji mogu se smjestiti jedino u proljeće 1463. godine. Jörgova greška je razumljiva ako se uzme u obzir činjenica da je svoje djelo pisao s velikom vremenskom distancom i nakon mnogo proživljenih upečatljivih događaja koji su potiskivali sjećanje na precizne datume.

Vladislav je u toku tog napada, pa i kasnije, kada su bile krenule akcije protiv bosanskog kralja, sve vrijeme provodio uz Turke. Prema zabilješci trogirskog kneza, ban Pavao Sperančić je 23. aprila uputio izaslanike “ad filium supradicti duche Steffani qui reperitur cum Theucris” i “ad capitulum Theucrorum qui venit cum dicto filio duche Steffani contra patrem suum”.⁹¹ Pišući kasnije Veneciji o ulozi svoga sina Vladislava u osmanskome osvojenju Bosne, herceg je izjavio: “I kad bi imao hiljadu života bilo bi pravo da ih sve izgubi, ne samo zbog onoga što je učinio protiv mene, svoga oca i gospodara, već i protiv cijelog kršćanstva, jer Bog zna da je on bio uzrok i vodič koji je Velikog Turčina doveo u Bosnu, na smrt i uništenje sviju nas”. Žalio se da su mu tada u jednom danu popalili sve i iz zemlje odveli čak 30.000 duša.⁹²

U teškom stanju, herceg se obratio i Skenderbegu koji je pristao pružiti neophodnu pomoć. Marta mjeseca herceg je tražio dozvolu od Mlečana da Skenderbeg s vojskom može preći preko njihove teritorije kako bi došao u Bosnu. Iako je konačni mletački odgovor bio povoljan, odluka da se tek 26. aprila skadarski knez i drugi upoznaju o dozvoli datoj Skenderbegu donesena je svakako isuviše kasno da bi mogla biti i od kakve koristi.⁹³ Istog dana je dubrovačko Veliko vijeće svojim trgovcima u Bosni izdalo “vjeru” da se mogu slobodno vratiti u grad i tu ostati do kraja jula.⁹⁴ Situacija je postala sasvim nesigurna i 29. aprila 1463. je odlučeno da se o novostima piše papi i ugarskom kralju.⁹⁵

Svega tri dana kasnije, Dubrovčani su slanje pisama popratili i upućivanjem poslanstava u Rim, Ugarsku i Veneciju. Istovremeno su jednoglasnom odlukom Senata zabranili svojim trgovcima bilo kakva putovanja izvan Du-

⁹¹ Citirano prema: MARKO ŠUNJIĆ, “O vojvodi Vladislavu Kosači i njegovoj srebrenini deponovanoj u Zadru”, *Godišnjak Društva istoričara BiH* 39 (1988), 66.

⁹² “Per caxon de Vladislavo quasi tuto el dominio ho perso. E sel havesse mille vite, serebe iusto tute lui perdesse, non solamente quello ha fato contra de mi, stando mi suo padre e signor, ma etiam contra tuta christianitade, perche sa ben idio lui fu cazon e quida menar el gran Turco in Bosna a morte et destruction de tuti nui. E lui meno i Turchi in el mio paize per alcuni passi, dove mai avanti Turcho nessun pote intrar; et in uno solo çorno piu de XXX mille anime me feze menar via, metendo tuto a fogo et a fiamma, come fiol maladetto et disobediente” (10. mart 1466), LJUBIĆ, *Listine*, 10.354.

⁹³ (26. april 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.242–43.

⁹⁴ (26. april 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 205; (28. april 1463), Cons. Maius 12, f. 123v.

⁹⁵ (29. april 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 206v.

brovnika “per viam terre”.⁹⁶ U Veneciji je istovremeno boravio i papin izaslanik Dominik de Luka gdje se raspitivao i za križarska sredstva koja su trebala poslužiti za pomoć Bosni. Mlečani su mu 4. maja dali odgovor da je novac skupljen na ime križarskog rata u Dalmaciji i Istri, a koji bi sada dobro došao i Veneciji za opremanje flote protiv Turaka, već potrošen po nalogima Kaliksta III i Pija II te da od njega nije ostalo više ništa.⁹⁷ Dan kasnije ugarski poslanici na putu do Rima, vespremski biskup i senjski knez Stjepan, svratili su u Veneciju gdje su mletačkoj vladi izložili veličinu i snagu osmanske vojske te predstojeću opasnost za Ugarsku i kršćanstvo.⁹⁸

U Bosni je bosanski kralj pokušavao činiti ono što je mogao na pripremanju odbrane. Koliko god da je imao ljudi na raspolaganju, trebalo mu je još više. Zbog toga se obratio Dubrovčanima sa zahtjevom za najamnicima, ali Senat tom potraživanju nije mogao udovoljiti uz obrazloženje da ni oni nemaju dovoljno ljudi za svoju odbranu.⁹⁹ Bosanski su poslanici u Dubrovniku boravili i 9. maja u vezi s isplatom svetodmitarskog dohotka despotici Jeleni, poslije čega su se preko Splita uputili za Jajce.¹⁰⁰

Sultanov pohod na Bosnu u proljeće 1463. godine

Ako je suditi prema izvještaju Konstantina Mihailovića iz Ostrovice, intenzivne diplomatske aktivnosti bosanskog kralja da animira kršćanske sile na antiosmansku akciju bile su praćene pregovorima da se od Turaka pokuša ugovorenim mirom kupiti nešto vremena za bolju pripremu. Prema njegovom iskazu, u proljeće 1463. godine bosanski poslanici su došli na Portu moleći primirje na 15 godina. Sultan im tada nije dao nikakav odgovor nego je otišao prema Jedrenima, što je dalo priliku njegovim savjetnicima, anadolskom beglerbegu Isak-paši i rumelijskom beglerbegu Mahmut-paši Anđeloviću, da

⁹⁶ (2. maj 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 207v, 208–09.

⁹⁷ “Circa partem pecuniarum Cruciate debendarum in subsidium Regis Bossine dicimus, quod his annis superioribus ad requisitionem et instantiam Romani Pontificis Calisti et nunc etiam moderni Pontificis Maximi pecunie ipse tam partium Dalmatie, quam Istrie et aliunde dispensate et tradite sunt ...” (4. maj 1463), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.204.

⁹⁸ (5. maj 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.244.

⁹⁹ “Prima pars est de faciendo tres, qui debeant ordinare et ordinatas in scriptum portare presenti consilio litteras scribendas maiestati regis Bosne, se excusando pro soldatis, quos petit, quia in hoc tempore ipsi egemus ipsis soldatis pro tutela nostra” (6. maj 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 210.

¹⁰⁰ (9. maj 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 212v.

prevare bosanske poslanike tako što bi s njima sklopili prividan mir dok bi se u pozadini zapravo pripremali za rat. Premda su upozoreni da Turci namjeravaju napasti Bosnu, kraljevi ljudi tome ipak nisu pridavali veliku pažnju.¹⁰¹ Konstantin Mihailović nije jedini koji spominje primirje sklopljeno na prevaru. Slična tvrdnja da se kralj pouzdao u nedavno sklopljeni mir može se pronaći i u djelu Martina Segona iz Novog Brda.¹⁰²

Iako nemamo izričitu potvrdu za sklapanje ovog mira u nekim drugim, pouzdanijim izvorima, on nam u određenom smislu može pomoći da pokušamo razumjeti zbog čega se kasnije činilo da je bosanski kralj sultanove trupe dočekaio nespreman. Naime, u ranijim pismima upućnim papi i Veneciji i herceg i kralj su spominjali da imaju pouzdane informacije da sultan priprema pohod na Bosnu, od kojih je posljednje pisano krajem februara 1463. Na osnovu toga se može zaključiti da je primirje sa sultanom moglo biti sklopljeno u mjesecu martu. Tome bi u prilog govorila i činjenica da Konstantin Mihailović navodi da je osmanska vojska krenula protiv Bosne nedugo nakon što je primirje ugovoreno. S druge strane, do samoga ulaska osmanskih trupa u Bosnu nije se znalo skoro ništa o sultanovim konačnim namjerama. U pismu kralja Matijaša papi od 27. januara 1464, kada se prašina već dobrano bila slegla, ugarski kralj je tvrdio da je početkom maja skupio vojsku te da se s njom utaborio na obalama Dunava zbog toga što sultan nije bio daleko. U to vrijeme su mu uhode javljale razne suprotstavljene vijesti, prvo da će s jednom vojskom opsjednuti Beograd, zatim da će otpočeti bitku s Matijašem, treće da namjerava krenuti negdje drugo. Neizvjesnost je kasnije nestala kada je postalo očito da se uputio protiv Bosne.¹⁰³ Informacije da će sultan krenuti protiv Beograda stigle su i do

¹⁰¹ Prema Konstantinu Mihailoviću, paše su prevaru pravdali činjenicom da bi bosansku zemlju inače veoma teško osvojili zbog planina, te da će kasnije bosanski kralj moći računati na pomoć ugarskog kralja, Hrvata i drugih gospodara. МИХАИЛОВИЋ, *Јаничарење успомене*, 49–50. Konstantinovo upozorenje bosanskim poslanicima očigledno je plod naknadne autorove želje da istakne sopstvenu ulogu u dešavanjima koja opisuje. Njegovi memoari su napisani s ciljem da opravdaju autorovo služenje Turcima, te da se ukaže na načine na koji se kršćanski svijet može osloboditi od Turaka. O tome: VICTOR L. MÉNAGE, “Memoirs of a Janissary by Konstantin Mihailović”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 40/1 (1977), 158; СИМА ТИРКОВИЋ, “Идеја светског царства код Константина из Островице”, *Зборник радова Византолошког института* 7 (1961), 141.

¹⁰² Segono kaže da se kralj “confidato nella pace poco prima fatta”, i svjestan da se ne može oduprijeti “tanta furia d’armi”, sa svojom pratnjom udaljio prema primorskim mjestima. PERTUSI, *Martino Segono di Novo Brdo*, 133–34.

¹⁰³ (27. januar 1464), ΦΡΑΚΝΟΙ, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae*, 26; ISTI, *Mátyas király levelei*, 1.45–50; IVÁN BORONKAI (ur.), *Iohannes vitez de Zredna opera quae supersunt*, Budapest, 1980, 213–16, s pogrešnim datumom.

Venecije preko Trogira.¹⁰⁴ Oslanjajući se na Konstantina Mihailovića, može se pretpostaviti da je zbunjivanje protivnika bila unaprijed smišljena i dobro razrađena osmanska taktika.¹⁰⁵

Širenju ovih zbunjujućih vijesti i dezinformacija svakako je pomoglo to što je sultan, anticipirajući da će ugarski kralj možda priteći u pomoć Bosni, pošto izvori tvrde da je takva opravdana bojazan postojala u osmanskim redovima,¹⁰⁶ zbilja poslao jedan poveći odred prema Dunavu da napravi diverziju i da uznemiruje ugarske granice. Zbog toga je Matijaš nužno bio preokupiran odbranom tih dijelova svoje države prije nego razmišljanjem o odbrani Bosanskog kraljevstva. Operacije je povjerio svom rođaku, erdeljskom vojvodi Ivanu Pongracu.¹⁰⁷ Osmanske čete pod zapovjedništvom Ali-bega Mihaloğlu, smederevskog sandžakbega, probile su se do Temišvara, gdje su unatoč pretrpljenom porazu uspjele zadržati i spriječiti ugarsku vojsku da pomogne Bosni, ako su takve namjere uopće postojale.¹⁰⁸ I nakon povratka iz Temišvara Ali-beg je nastavljao upade u Srijem i Bačku što je Ugrima zadavalo još više problema. U ljeto je tamiški knez Peter Szokoly uspio povesti protunapad iz predjela Srijema te zauzeti one dijelove Srbije u kojima su mnogi Srbi prešli na njegovu stranu.¹⁰⁹

Osmanski vojnički i ekonomski pritisak na Bosnu do proljeća 1463. godine bitno je utjecao i na njenu fizionomiju. Osim bitno reduciranih i oslabljenih granica u odnosu na ranije periode, bosanski su vladari bili primorani i sjedište države pomjerati što dalje od osmanskih utvrda pa je tako bosanska prijestolnica postepeno premještena iz Bobovca u Jajce.¹¹⁰ Nema sumnje da su uvjeti u Jajcu bolje pogodovali bosanskom kralju za primanje i slanje poslanstava u

¹⁰⁴ (18. juni 1463), ŠUNJIĆ, "Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne", 151. Slične vijesti donosi i poljski kroničar Jan Długosz koji kaže da je sultan početkom 1463. godine skupio veliku vojsku, ali tako mudro da niko nije znao kakve su mu bile namjere. *The Annals of Jan Długosz*, 546.

¹⁰⁵ Konstantin stavlja u usta Isak-paši sljedeće riječi: "Па зато дајмо им примирје, да би могли отпутовати у суботу, а ми ћемо за њима кренути у среду све до Ситнице близу Босне. А нико неће знати куда ће се одатле цар окренути". МИХАИЛОВИЋ, *Јаничарење успомене*, 50.

¹⁰⁶ МИХАИЛОВИЋ, *Јаничарење успомене*, 50.

¹⁰⁷ (maj 1463), ΦΡΑΚΝΌΙ, *Mátyas király levelei*, 140.

¹⁰⁸ (27. januar 1464), ΦΡΑΚΝΌΙ, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices*, 26; ВОРОНКАИ (ИР.), *Iohannes vitez de Zredna opera quae supersunt*, 213. Усп. ТΗΑΛΌСΖУ, *Ровјест Јајца*, 72–74; ВЕЛИМИР СТЕФАНОВИЋ, "Ратовање краља Матије у Босни", *Летонис Матице српске* 332 (1932), 22–25.

¹⁰⁹ ADOLF BACHMANN, *Urkundliche Nachträge zur österreichisch-Deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III*, Wien, 1892, 28.

¹¹⁰ О томе ШКРИВАНИЋ, "Војничке припреме средњовековне Босанске државе пред пропаст", 221–22.

Rim, Veneciju i Budim, te se može pretpostaviti da je i većinu svoje vladavine proveo upravo u Jajcu gdje je u novembru 1461. godine bio krunisan. To pokazuje i činjenica da su se u proljeće 1463. bosanski poslanici iz Dubrovnika u Bosnu vraćali preko Splita odakle je vodio brži, lakši i sigurniji put do Jajca.¹¹¹ Bez sumnje je glavni grad kraljevstva, pogodno lociran daleko od predjela pod osmanskom vlašću i zaštićen bosanskim planinama, Stjepanu Tomaševiću davao osjećaj veće sigurnosti jer se vjerovalo da će osmanska vojska do njega teže doći. Iz Jajca se kralj također lakše mogao kretati u slučaju eventualnog bijega ili na sjever prema Ugarskoj, ili prema primorskim gradovima Dalmacije. Iako to nije dovoljno za siguran zaključak da je bosanski kralj boravio upravo u Jajcu kada je osmanska vojska prešla bosansku granicu, ipak se može pretpostaviti da je njegov tadašnji boravak u dobro zaštićenoj i udaljenoj prijestolnici mogao utjecati na kraljevu odluku da s pratnjom krene na put prema zapadu tek kada je bilo prekasno.

Odluka Stjepana Tomaševića da se duže zadrži u Jajcu može se pravdati i time da se kralj, u odsustvu pomoći drugih kršćanskih zemalja, u prelomnom trenutku pouzdao u snagu bosanskih tvrđava i otpor bosanske vojske. Tome bi se u prilog moglo navesti vjerovanje i pape i mletačkih vlasti da su bosanski borci hrabri, planine skoro neprohodne, a utvrde teško osvojive.¹¹² Stjepan Tomašević je poduzimao određene korake za organiziranje odbrane, što svjedoče podaci o teškim i napornim borbama za pojedine bosanske tvrđave. Štaviše, on je u ranijem periodu nastojao voditi računa o pripremljenosti i opremljenosti svoje vojske i fortifikacija. U nekoliko navrata je apelirao da mu se pošalje pomoć u vidu artiljerijskog naoružanja i najamnika koji su s tim oružjem mogli rukovati, te je u tom smislu konstantno potraživao dodatna sredstva s namjerom da ih iskoristi za plaćanje oružja i opreme.¹¹³ Prema tome se može zaključiti da je osmanska vojska u Bosni naišla na organizirani otpor, ali da su iskusni osmanski ratnici svojom brojnošću, brzinom i vještinom izvedenih akcija, te posebno nadmoćnom artiljerijom, uspjeli iznenaditi branitelje koji su, bez izgleda na uspjeh, konačno popustili. Do sada se uobičavalo govoriti da je Bosna nespremna dočekala Turke. Prije bi se moglo reći da su bosanski ratnici učinili i poduzeli sve što je bilo u njihovoj moći da se odbrane, ali da se njihov maksimum nije mogao porediti ni s minimumom zalaganja jedne svjetske vojne sile kakvo je u tom trenutku bilo Osmansko carstvo.

¹¹¹ КОВАЧЕВИЋ, “Пад босанске државе по дубровачким изворима”, 211.

¹¹² RICCOLOMINI, *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, 535.

¹¹³ ШКРИВАНИЋ, “Војничке припреме средњовековне Босанске државе пред пропаст”, 223–27.

Razmatrajući pozadinu sultanovog pohoda, moramo se još jednom vratiti na razloge njegovog napada na Bosnu. Mada je jasno iz ranijih izvora da je bosanski kralj, uzdajući se u pomoć pape, Venecije i ugarskog kralja, tražio opravdanja za obustavljanje isplate uobičajenoga godišnjeg tributa plaćanog Porti,¹¹⁴ izričiti suvremeni i pouzdani podaci o tome da je on to uistinu učinio nisu sačuvani.¹¹⁵ Štaviše, ukoliko se prihvati obavještenje Konstantina Mihailovića o tome da je bosansko poslanstvo uspjelo dogovoriti petnaestogodišnji mir, bilo bi jasno da je takav ugovor podrazumijevao nastavak plaćanja harača.

Dostupne informacije o tadašnjem stanju u bosanskoj komori su u neku ruku proturječne. Dok je bosanski kralj početkom 1462. tražio od Dubrovčana da mu pozajme 12.000 dukata,¹¹⁶ također je novčano pomagao otkup Svete krune Ugarskog kraljevstva.¹¹⁷ Ni podaci iz posljednje godine Bosanskog kraljevstva ne upućuju na to da je Stjepan Tomašević bio u financijskoj oskudici, barem ne tolikoj da ne bi bio u stanju izmiriti svoje obaveze prema sultanu. On se još poslije svoje krunidbe u Jajcu novembra 1461. s dva posebna akta obavezao isplatiti dug kralja Tvrtka II, a potom i dug svoga oca, u ukupnoj vrijednosti od preko 400 litara, odnosno otprilike 130 kg srebra. Nešto od toga trebalo je biti plaćeno iz tributa koje su dubrovački knez i vlastela svake godine davali bosanskoj kruni, dok je ostatak kralj obećao podmiriti iz svojih sredstava.¹¹⁸ Krajem aprila 1463, dakle neposredno pred osmanski napad, kada je sultan s vojskom već bio na putu prema Bosni, kraljevim poslanicima u Dubrovniku ponuđena je isplata zaostatka nekog godišnjeg tributa – *denarios honorantie* – čija namjena i visina tom prilikom nije bila navedena. Pored toga, istim poslanicima trebalo je dati pisanu obveznicu za 6.000 dukata, na ime Tomaševog duga prema Dubrovčanima.¹¹⁹

Turci su obustavu plaćanja uobičajenog danka smatrali legitimnim povodom za rat. Smisao mnogih ranih historija Osmanskog carstva bio je upravo u nastojanju da se iznađu opravdanja za sultanove postupke te da se ukaže na činjenicu da je njegovo ratovanje bilo izazvano kršenjem sklopljenog sporazuma. Stoga je zanimljivo uočiti da osmanski izvori bliski vremenu događanja uopće izričito ne navode otkazivanje harača kao osnovni motiv sultanovog na-

¹¹⁴ (28. februar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.238.

¹¹⁵ WENZESLAUS VLAJIĆ, *Untergang des bosnischen Königreiches*, Sarajevo, 1926, 48, bez poziva na određeni izvor uzima kao sigurno da je tribut otkazan. СПРЕМИЊЪ, "Турски трибутари", 39, također smatra da je otkazivanje harača bio povod ratu.

¹¹⁶ (23. januar 1462), Cons. Rog. sv. 17, f. 46v.

¹¹⁷ (10. august 1462), КАТОНА, *Historia Critica*, 14.544.

¹¹⁸ (25. novembar 1461), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.165–66.

¹¹⁹ (22. april 1463), Cons. Rog. 17, f. 204, 204v.

pada na Bosnu ili on u njihovim prikazima igra sasvim marginalnu ulogu.¹²⁰ Štaviše, Dursun-beg čak navodi da je sultan pohod poveo uprkos činjenici da je bosanski kralj carskoj hazni slao golemo blago na ime džizije držeći se ugovora s Portom.¹²¹ On zapravo navodi da je jedan od osnovnih problema u odnosu između sultana i kralja bio u tome što je bosanski kralj polagao pravo na Smederevo, čime je usporio osmansko zauzimanje tih oblasti. Također navodi i da je Stjepan svoju poziciju stekao ubojstvom oca. Stoga mu je sultan predložio da primi islam, a nakon što je prijedlog odbijen, krenuo je protiv Bosne.¹²²

S tim izlaganjem teško je pomiriti podatke dobro obaviještenoga grčkog pisca Laonika Halkokondila. On spominje da je osnovni uzrok sultanovog pohoda bio prestanak isplate harača.¹²³ Jedini suvremeni zapadni izvor koji spominje otkazivanje harača jesu *Komentari* pape Pija II, čija je dvanaesta knjiga vjerovatno bila sastavljena u decembru 1463. U historiografiji je utvrđeno da je prikaz pada Bosanskog kraljevstva u tom djelu zapravo bio zasnovan na izvještaju Nikole, modruškog biskupa i apostolskog legata u Bosni.¹²⁴ Prema legatovom svjedočenju, Stjepan Tomašević je uskratio danak Turcima i razorio utvrdu koju su oni ranije podigli na sastavu Save i Bosne s ciljem zastrašivanja slavenskog i ugarskog stanovništva. Razjaren tom uvredom, sultan je na bosanskom kralju iskaliio bijes koji je spremao, kako se tada vjerovalo, Ugrima ili nekome drugom. Kasnije je, prema istom izvoru, kralj za svoje poteze optužio legata Nikolu rekavši mu: “Legate, ti si me uvalio u ovo zlo. Jer ti si mi

¹²⁰ Âşikpaşazâde pripovijeda da je poslije pada Smedereva sultan Stjepanu Tomaševiću poslao svog čovjeka s naređenjem da plati harač. Njega je bosanski kralj zarobio i zatvorio, a potom ubrzo i oslobodio pokajavši se za učinjeno djelo. Iz daljeg izlaganja se vidi da je prema ovom autoru sultan više bio uvrijeđen postupanjem prema njegovom poslaniku nego odbijanjem plaćanja harača. ЕЛЕЗОВИЋ, “Турски извори за историју Југословена”, 80. Istu priču prenosi i NEŠRI, *Neşri tarihi*, 2.166, koji se i inače u svom izlaganju o padu Bosne oslanja na ono što piše Âşikpaşazâde. Važno je napomenuti da nijedan od ta dva autora nije lično sudjelovao u pohodu protiv Bosne, za razliku od Dursun-bega i Konstantina Mihailovića koji ne spominju otkazivanje harača.

¹²¹ *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, 50; ЕЛЕЗОВИЋ, “Турски извори за историју Југословена”, III.

¹²² *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, 50.

¹²³ On navodi da je Stjepan Tomašević osmanskom poslaniku pokazao svoju riznicu s velikim blagom koje nije namjeravao dati sultanu jer, ukoliko bi bio napadnut, blago bi mu bilo potrebno za odbranu, a ako bi morao napustiti Bosnu, ono bi mu pomoglo da u tuđini lagodnije živi. БЕККЕР, *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum*, 532–33. Tu priču nekritički prihvata i BABINGER, *Mehmed der Eroberer*, 233.

¹²⁴ DŽAJA, “Ideološki i politološki aspekti propasti Bosanskoga kraljevstva”, 206–14; ISTI, “Osmansko osvojenje Bosne i rimska kurija”, u: *Zbornik radova sa Znanstvenog skupa u povodu 500. obljetnice smrti Fra Andela Zvizdovića*, Sarajevo – Fojnica, 2000, 219–28.

svojim savjetima tako dugo uši punio dok se nisam odvažio da razorim utvrde najmoćnijeg cara, kojemu se može jedva cijeli svijet oduprijeti. Ukloni pogiba koju si izazvao”.¹²⁵ Može se primijetiti da je kralj legata optuživao samo za rušenje utvrda, ali ne i za obustavljanje danka. Nije posve jasno da li se ovo rušenje utvrde može povezati s informacijom Mehmeda Nešrija da je na putu prema Bosni, boraveći u Vučitrnu, sultan dobio vijesti od Ali-bega Mihaloğlu, smederevskog sandžakbega zaduženog za napade na Ugarsku i sjeveroistočnu Bosnu, da je bosanski kralj zapalio *Ağaç hisar*, tj. Drveni grad.¹²⁶

Osmanska vojska je svakako početkom aprila stigla u Skoplje, potom je preko Vučitrna i Sitnice niz Drinu ušla u Bosnu.¹²⁷ Takvim kretanjem prve zemlje na koje su mogli naići bili su posjedi vlasteoskih porodica Pavlovića i Kovačevića.¹²⁸ Konstantin Mihailović pripovijeda da se “knez” Tvrtko Kovačević poslije iznenadnog napada predao caru, a ovaj je potom naredio da se zarobljenik pogubi.¹²⁹ Drugi suvremeni izvori ne govore ništa o tome šta se desilo s Pavlovićima, ni da su pružali otpor niti da su se dobrovoljno predali, ali je izvjesno da su pogubljeni jer se vojvoda Petar i brat Nikola Pavlović poslije 1463. ne spominju više u izvorima kao živi. Dursun-beg je pisao da su u ovom pohodu osmanskoj državi pripojene i manje kneževine situirane između Bosne i islamskih zemalja, *Kovac-oğlu* i *Pavli-oğlu*.¹³⁰ U junu 1463. godine Mahmut-paša Anđelović je od Dubrovčana potraživao 9.000 dinara i “ТѠВЕР” Pavlovića.¹³¹ Dubrovniku se u ljeto naredne godine obratio Isa-beg Isaković sa zahtjevom da mu se predaju dohoci do tada davani Pavlovićima.¹³² Tri godine poslije pada Bosne njegov sin Mehmed Čelebija nazivao se “gospodarom ze-

¹²⁵ PICCOLOMINI, *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, 558.

¹²⁶ NEŠRI, *Nešri tarihi*, 2.166–67. HANDŽIĆ, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, 30, tvrdi da se taj grad nalazio na mjestu današnje Tuzle.

¹²⁷ Trogirski knez je 26. maja izvijestio Veneciju da se Turci nalaze u Skoplju odakle mogu krenuti prema Beogradu, Bosni ili Dalmaciji. ŠUNJIĆ, “Trogirski izvještaji”, 151. NEŠRI, *Nešri tarihi*, 2.166–67, navodi da je sultana vijest o paljenju Drvenoga grada u Bosni zatekla u Vučitrnu, dok МИХАИЛОВИЋ, *Јаничарење успомене*, 50, spominje da je osmanska vojska za Bosnu trebala ići preko Sitnice, koja je i inače smatrana centralnim mjestom okupljanja osmanske vojske, (14. maj 1474), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 631. БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 167 n. 51.

¹²⁸ БОРОВИЋ, *Хисторија Босне*, 552.

¹²⁹ МИХАИЛОВИЋ, *Јаничарење успомене*, 50. Neki Kovačevići spominju se u Dubrovniku januara 1464. godine, (16. januar 1464), Cons. Rog. sv. 18, f. 11. Nije jasno da li su u nekoj vezi s Tvrtkom Kovačevićem.

¹³⁰ *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, 52.

¹³¹ (19. juni 1463), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.274.

¹³² (16. juli 1464), Cons. Rog. sv. 18, f. 74.

mlje Pavlovića”.¹³³ U toj se godini spominju i rođaci vojvode Petra, Vladimirići. Oni su u Zadru 19. maja 1466. podigli tužbu protiv splitskog trgovca Venture Engleskog jer je ostao dužan pokojnom vojvodi Petru za kojeg se kaže da je preminuo bez oporuke (“intestato defuncti”).¹³⁴ Godinu dana kasnije, aprila 1467, u jednom dubrovačkom dokumentu se navodi da se neka pljačka desila u vrijeme kada je sultan “zarobio” gospodu Pavloviće i kralja Bosne,¹³⁵ ali se najrječitiji dokaz da su Pavlovići stradali u toku osmanskog pohoda na Bosnu 1463. nalazi u pismu Mehmeda II upućenog Dubrovčanima juna 1474. godine. U sultanovoj poruci se navodi da je prošlo “ЕДИН НА ДЕСЕТЕ ГОДИН КАКО Е ШМРЕЛ ПАВЛОВИК”, a da u njegovu carsku haznu nije stiglo ništa od njegovih dohoda-ka koje mu je Dubrovnik dugovao.¹³⁶ Činjenica da se u pismu sasvim precizno navode detalji vezani za poslovanje između Dubrovčana i Pavlovića pokazuju da je sultan Mehmed II zaplijenio svu dokumentaciju na osnovu koje je mogao polagati pravo na potraživanje dubrovačkih dugova prema vojvodi Petru i Nikoli.¹³⁷ Iz toga proizlazi da Turci prilikom osvajanja Bosne i zarobljavanja bosanske gospode nisu palili i uništavali ono od čega bi kasnije mogli imati koristi. Posebno se to odnosi na obiteljske arhive, “kofance i škatule”,¹³⁸ u kojima su čuvani zapisi, povelje i knjige.

Iako nema izričitih pokazatelja, prema hronologiji ostalih događaja se može zaključiti da je udar na Pavloviće i Kovačeviće izveden početkom maja. Halkokondil navodi da su nakon prelaska Drine Turci došli do rijeke Bosne prešavši je koristeći lađe pravljene na licu mjesta.¹³⁹ Sredinom maja, kad je prijetila opasnost da Turci ugroze trg Drijeva, herceg se namjeravao skloniti a u Dubrovniku se očekivalo da će se spustiti u njihov grad.¹⁴⁰

U drugoj polovini maja iz Bosne su počele pristizati vijesti na mletačke posjede u Dalmaciji. Vlada u Veneciji je dobijala informacije od potčinjenih

¹³³ (7. oktobar 1466), Cons. Rog. sv. 19, f. 123v. Ovaj podatak može pomoći pri datiranju dokumenta koji je Truhelka smjestio u široko razdoblje “poslije 1454”: “УД ИСАКВЕГОВА ШИДКА ВОЕВОДЕ МЕХМЕДЪ ЧЕЛ(Е)БИК, ПАВЛОВИКА ЗЕМЛЕ ГОСПОДАР(А)” TRUHELKA, “Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive”, 13; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.237.

¹³⁴ ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 363.

¹³⁵ “quoniam magnus Theucer cepit dominos Paulouichii et regem Bosne” (23. april 1467), Lam. de for. sv. 38, f. 234v. Vidi također: ESAD KURTOVIĆ, “Poslednji Pavlovići u naučnom opusu Borisa Nilevića”, *Historijska traganja* 5 (2010), 161–62.

¹³⁶ (8. juni 1474), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.251–52.

¹³⁷ O tome: КУРТОВИЋ, *Из хисторије банкарства Босне и Дубровника*, 16–17.

¹³⁸ Iz depozita Sandalja Hranića u Dubrovniku, (4. maj 1406), СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 1.335.

¹³⁹ БЕККЕР, *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum*, 535.

¹⁴⁰ БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 253–54; ТОШИЋ, *Трг Дrijeва*, 175.

Sultan Mehmed II, 1432–1481

(Bertoldo di Giovanni, 1480, The Metropolitan Museum of Art, New York)

knezova primorskih gradova koji su bili u daleko boljoj poziciji da prikupljaju nove podatke. Mlečani su 26. maja hvalili šibenskog kneza jer ih je izvijestio,¹⁴¹ a 7. juna su pisali ser Andriji Veneriju, knezu Splita, zahvaljujući mu na pismima *de novis Turchorum et Bossine*, poslanim 27. i 30. maja, tražeći od njega da ne šteti troškova za poslanike i brodove kako bi ih mogao svakodnevno i vjerodostojno izvještavati.¹⁴²

Nažalost, podaci iz ovih pisama nisu sačuvani. Ta činjenica višestruko povećava vrijednost izvještaja trogirskog kneza. On je bio dobro obaviješten o dešavanjima u svojoj blizini i slao je više dopisa u Veneciju od 26. maja do 24. juna, od kojih je sačuvano svega desetak u sirovoj radnoj formi. Te ekstenzivne koncepte pronašao je i objavio Marko Šunjić, a njihova vjerodostojnost počiva na činjenici da su knezove prvobitne informacije o dešavanjima u Bosni potjecale od Nikole Teste, poslanika bosanskog kralja, inače stanovnika Trogira.¹⁴³ On je bio uz vladara prilikom osmanskog ulaska u zemlju i kralj mu je povjerio misiju da obavijesti Veneciju o situaciji i da pokuša obezbijediti pomoć. Na svom putu je stigao u Trogir do 29. maja s potpunim i pouzdanim informacijama. Prema njegovom kazivanju kralj ga je na put poslao deset dana ranije, što znači da je Bosnu napustio 19. maja.¹⁴⁴ Testa je obavijestio kneza Trogira da

¹⁴¹ (26. maj 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.245.

¹⁴² (7. juni 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.245; NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.208.

¹⁴³ ŠUNJIĆ, "Trogirski izvještaji", 139–57.

¹⁴⁴ Put od Bosne do Trogira nije trajao deset dana. Testu je možda zadržao hrvatski ban Pavao Sperančić.

je sultan lično ušao u Bosansko kraljevstvo te da je poslao pašu Romanije, tj. rumelijskog beglerbega, na Bobovac, glavno mjesto Bosne, gdje kralj uobičava držati svoju blagajnu. Također je izvijestio da su Turci napadali tvrđavu danju i noću, dok su se branitelji odupirali hrabro i odlučno. Po njegovom mišljenju, Bobovac nije mogao više izdržati ukoliko mu Ugri ili drugi ne bi došli u pomoć. Svoj iskaz je sažeo dalekovidnom tvrdnjom da će, u slučaju da Bosna ostane sama u ovom nejednakom ratu, Turci zauzeti Bobovac, čiji je značaj toliki da bi s njim i cijela Bosna postala osmanska.¹⁴⁵

Testa je dalje izvijestio kneza da je sultan poslao drugog pašu s drugim dijelom svoje vojske protiv mjesta zvanog Goruški, udaljenog od Bobovca tri milje.¹⁴⁶ Tu su se branitelji hrabro borili i odolijevali napadima, ali kada su Turci vidjeli da utvrdu ne mogu zauzeti, onda su se povukli. Neki kraljev vitez zadužen za odbranu tog mjesta ocijenio je duh branitelja slabim jer su bili skloni napustiti utvrdu iz straha da se Turci ne vrate, i kako im se nije mogao oduprijeti, odlučio se povući iz grada prethodno ga spalivši. Kada su Turci čuli za ovo, vratili su se na to mjesto, zauzeli ga i zarobili stanovnike koji nisu do tada mogli pobjeći. Testa nije znao šta se potom desilo. Trogirski knez je mletačkim vlastima napomenuo da su ove vijesti bile izvor velikog straha u svim dijelovima, a bojazan bi postala još gora u slučaju da Bosna pripadne Turcima, te je predlagao dodatne radove na utvrđenju Trogira. S Nikolom Testom je putovala i mlada kraljica Bosne Mara, koja je ostala u Vrlici na mletačkoj granici.¹⁴⁷ To su bili posjedi bana Sperančića, ranije neprijateljski nastrojenog prema njenom suprugu, te nije isključeno da je ona tu zadržana i protiv svoje volje.

Knez je želio biti informiran čak i kada je bosanski poslanik napustio Trogir i krenuo za Veneciju, pa je slao špijune da prate akcije osmanskih snaga. Iako njegovi ljudi zbog rata nisu mogli ući u Bosnu, on se trudio da na razne načine sazna šta se tamo dešavalo. Prije 3. juna dobio je loše vijesti od kraljice iz Vrlike da je Bobovac pao.¹⁴⁸ Također je saznao da su Turci zauzeli Travnik, Vinac, Novi i Jezero, i da su opkolili Jajce, a da su Goruški i Kozao kod Fojnice spalili sami stanovnici.¹⁴⁹

¹⁴⁵ ŠUNJIĆ, "Trogirski izvještaji", 146.

¹⁴⁶ ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 365, smatra da bi ovu utvrdu trebalo tražiti uz tok rijeke Goruše, koja izvire u blizini Bobovca, a ulijeva se u rijeku Bosnu nedaleko od Arnautovića kod Visokog. Nije isključeno da se radi o mjestu danas poznatom kao Čajangrad.

¹⁴⁷ ŠUNJIĆ, "Trogirski izvještaji", 147.

¹⁴⁸ (3. juni 1463), ŠUNJIĆ, "Trogirski izvještaji", 147.

¹⁴⁹ ŠUNJIĆ, "Trogirski izvještaji", 148–49.

Na osnovu ovih podataka može se rekonstruirati i približna hronologija događaja. Ako se prihvati tvrdnja Nikole Teste izrečena u Trogiru 29. maja da ga je kralj poslao u misiju deset dana ranije, te da u tom trenutku poslanik nije imao informacije da je odbrana Bobovca popustila, onda kao *terminus post quem* za pad Bobovca možemo utvrditi 19. maj. Isti datum za početak opsade se spominje i u izvještaju legata Nikole Modruškog uvrštenog u komentare Pape Pija II.¹⁵⁰ Pošto je trogirski knez tek 3. juna dobio informaciju iz Vrlike o padu nekadašnje bosanske prijestolnice, onda se taj datum može uzeti za granični prije kojeg je Bobovac morao pasti pod osmansku vlast.

Prema Testinom svjedočenju, opsadom Bobovca je zapovijedao rumejski beglerbeg, Mahmut-paša Anđelović. U njegovom najužem krugu savjetnika nalazio se i Dursun-beg koji je bio u prilici da zabilježi rasprave o svim pitanjima i problemima razmatranim na Mahmut-pašinom ratničkom vijeću. Upravo zbog te činjenice njegovo djelo, pisano u Bursi nakon što je autor otišao u mirovinu poslije 1488. godine, predstavlja prvorazredni izvor.¹⁵¹ Prema njegovom svjedočenju osmanskim su trupama trebala dva mjeseca da dođu do Bobovca, “predstraže Bosne”, koji su uspjeli zauzeti prije nego što je sultan došao. Iako spominje veliku bitku pod zidovima grada, on ipak napominje da “Božjom pomoći carske vojskovođe oružanom rukom otvoriše mu kapije tako lako kao što jutarnji povjetarac lako otvara nježne pupoljke”.¹⁵² Drugi sudionik opsade, Konstantin Mihailović, čak tvrdi da su pod Bobovcem salijevani topovi,¹⁵³ a i Laonik Halkokondil, koji je pred sobom imao ili očevica događaja ili jako dobar izvor, također navodi da su Turci teško pristupačni Bobovac, smješten u visokim brdima, osvojili tek uz pomoć topova.¹⁵⁴

Upotrebu artiljerije prilikom osmanskog zauzimanja Bobovca potvrdila su arheološka i terenska istraživanja koja je od 1959. do 1969. godine obavio Pavao Anđelić. Oslanjajući se djelimično i na narodnu tradiciju, on je ustanovio da su topovi za opsadu kraljevske prijestolnice mogli biti postavljeni na planini Liješnici, na kosi Hridu i na grebenu Meterizi u čijem se imenu mogu prepoznati tragovi opsade jer je to turski izraz za zemljani nasip, odnosno šanac. U neposrednoj blizini utvrde, u podnožju bobovačke kose, na lijevoj strani rijeke

¹⁵⁰ PICCOLOMINI, *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, 558.

¹⁵¹ ÍNALCIK, “Tursun Bey, Historian of Mehmed the Conqueror’s Time”, 55–71.

¹⁵² *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, 50. Prijevod prema: ЕЛЕЗОВИЋ, “Турски извори за историју Југословена”, 112. Vidi također: ALADIN HUSIĆ, “Bobovac, od pada pod osmansku vlast do ukidanja posade 1540. godine”, *Znakovi vremena* 13–14 (2001), 189–93.

¹⁵³ МИХАИЛОВИЋ, *Јаничарева успомена*, 50.

¹⁵⁴ БЕККЕР, *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum*, 536.

Bukovice, jedna ravnica nosi naziv Šehitluci, gdje su prema narodnom predanju bili ukopani ratnici stradali u osvajanju Bobovca. Iskopavanje fortifikacionog kompleksa i dvorskog područja otkrilo je jedan sloj paljevine na osnovu čega se zaključuje da je Bobovac spaljen nakon što su u njega ušle osmanske trupe. Također su otkriveni tragovi sistematskog rušenja zidina jer relativno maloj posadi zaduženoj za čuvanje utvrde nije bilo zgodno kontrolirati veći broj građevina.¹⁵⁵

Nijedan od glavnih izvora za opsadu Bobovca izrijekom ne spominje da se posada utvrde dobrovoljno predala. Jedino djelo gdje se kao faktor javlja neka vrsta predaje jesu *Komentari* pape Pija II, odnosno izvještaj modruškog biskupa Nikole. Prema njegovoj varijanti, zapovjednik bobovačke tvrđave bio je izvjesni Radak, bivši “manihejac”, a potom lažni kršćanin, koji je primio mito, pustio neprijatelja unutar gradskih zidova te nagovorio posadu da ne pruža otpor. Time je, prema papinim riječima, izručena najjača tvrđava koja se mogla lako braniti i do dvije godine bez dodatne pomoći.¹⁵⁶

Bez obzira na podatke o tome da se odbrana Bobovca dugo hrabro držala, koje je trogirskom knezu prenio Nikola Testa, ili da je osmanska vojska utvrdu bombardirala topovima salivenim na licu mjesta, kako pričaju Konstantin Mihailović i Laonik Halkokondil, odbrana, suočena s velikom vojnom silom, na kraju je morala popustiti i predati se napadaču. To se svakako desilo tek nakon što je zapovjednik utvrde shvatio da je dalje pružanje otpora besmisleno i da su izgledi za uspjeh nepostojeći.¹⁵⁷

Dursun-beg i Halkokondil u nastavku pripovijedaju da su se poslije pada Bobovca neke tvrđave u blizini predale od svoje volje, uključujući i Visoko, te da se sultan ulogorio u Travniku gdje je saznao da je kralj u Jajcu.¹⁵⁸ Podaci o predaji određenih tvrđava mogu se potvrditi i naknadnim izvorima. Najpoznatiji je primjer izvjesnog Pave Grgurevića. Za njega se u sumarnom popisu Bosanskog sandžaka sastavljenom 1468/69. godine kaže da je predao tvrđave Travnik i Hum u nahiji Hlivno.¹⁵⁹ Međutim, vijesti iz istog izvora o predaji dru-

¹⁵⁵ PAVAO ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo, 1973, 27, 29, 40, 45–46, 110, 146. Usp. HUSIĆ, “Bobovac, od pada pod osmansku vlast do ukidanja posade 1540. godine”, 188–205.

¹⁵⁶ PICCOLOMINI, *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, 558.

¹⁵⁷ IVO BOJANOVSKI, “Stari grad Bobovac i njegova konzervacija”, *Naše starine* 8 (1962), 87.

¹⁵⁸ *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, 50–51; ЕЛЕЗОВИЋ, “Турски извори за историју Југословена”, 112; ВЕККЕР, *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum*, 536.

¹⁵⁹ Grgurević je kasnije bio zarobljen pa su njegovi posjedi carskom naredbi 9. marta 1477. godine dati izvjesnom Hajdaru uz obavezu da ide u rat. ALIČIĆ, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468–69. godine*, 100, 195.

gih utvrda teško da se mogu povezati sa sultanovim pohodom iz proljeća 1463. godine. Naime, i predaja Sokola na sastavu Tare i Pive, koju je izvršio knez Radoje Zupčić,¹⁶⁰ te slučajevi jednog zapovjednika koji je nakon što je predao tvrđavu Samobor primio islam i uzeo ime Isa-Balija,¹⁶¹ i nekog kneza Ivaniša koji je predao Doboj,¹⁶² svi potiču iz kasnijeg vremena. Stoga se ne može govoriti o općoj predaji utvrda prije nego je kralj kao zarobljenik izdao zapovijed da se odbrana obustavi. Iako je veoma vjerovatno da su mnogi u Bosni, iscrpljeni neprestanim ratovanjem, bez izgleda za uspješnom odbranom, svojevrijem predavali utvrde, dostupni izvori ne dopuštaju da se govori o masovnoj predaji. Tvrđnja kralja Stjepana Tomaševića izrečena papi Piju II da Turci obećanjima slobode privlače bosanske seljake,¹⁶³ treba biti tumačena u kontekstu u kojem je izrečena. Tu je kralj želio papi bolje dočarati poteškoće s kojima se u državi suočavao te ga podstaknuti da mu pruži pomoć. Taj se primjer ne može koristiti za objašnjavanje osmanskog osvojenja bosanskih utvrda jer seljaci nisu u njima živjeli, niti su bili zaduženi za njihovu odbranu.

Da osmanska vojska nije u Bosni bila dočekana bez otpora ili kao oslobodilačka, sa zadatkom da rastereti stanovništvo teških feudalnih nameta, potvrđuje i navod očevica Dursun-bega da su oni stanovnici koji se nisu htjeli predati potražili skrovišta od Turaka u planinama gdje ih je dosta bilo pohvatano i odvedeno kao roblje.¹⁶⁴ Osim toga, to potvrđuju i kasniji podaci o velikom broju izbjeglica koji su iz Bosne potražili utočište u primorskim mjestima i Italiji. I Halkokondil navodi da su poslije zauzimanja Bobovca zarobljeni stanovnici podijeljeni na tri dijela, jedan dio je ostao u gradu, drugi je poklonjen osmanskim prvacima, dok je treći izdvojen za prijevoz u Tursku.¹⁶⁵ Slična se tvrđnja nalazi i u djelu Mehmeda Neşrija koji pripovijeda kako je zarobljeno stanovništvo iz Bobovca premješteno u okolinu Carigrada.¹⁶⁶ Sve ovo govori u prilog tome da je otpor iz bosanskih utvrda bio pružan i da dobrovoljne predaje, barem u slučaju Bobovca, nije bilo, jer bi inače stanovništvo bilo pošteđeno.

¹⁶⁰ ALIČIĆ, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468–69. godine*, 114.

¹⁶¹ ALIČIĆ, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468–69. godine*, 125.

¹⁶² ALIČIĆ, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468–69. godine*, 78.

¹⁶³ PICCOLOMINI, *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, 534.

¹⁶⁴ *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, 50; ЕЛЕЗОВИЋ, “Турски извори за историју Југословена”, 112.

¹⁶⁵ БЕККЕР, *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum*, 536. Halkokondil pripovijeda da je isto učinjeno i sa stanovnicima Ključa.

¹⁶⁶ НЕШРИ, *Neşri tarihi*, 2.166. Usp. EMIR O. FILIPOVIĆ, “The Ottoman Conquest and the Depopulation of Bosnia in the Fifteenth Century”, u: *State and society in the Balkans before and after establishment of Ottoman rule*, Belgrade, 2017, 79–101.

Bosanske snage nisu odustajale do samog kraja. To pokazuje i primjer kraljevog strica Radiča Kristića. Njemu su Dubrovčani 29. maja odlučili poslati 200 libara baruta za bombe u Črešnjevo kod Konjica.¹⁶⁷ O pripremljenosti bosanskih utvrda može govoriti i boravak puškara Jörga na dvoru hercega Stjepana, premda je on već do tog trenutka bio dospio u osmansko zarobljeništvo, ali i topolivca Bartolomeja iz Cremona u Italiji koji je do samog pada Bosne bio u službi bosanskog kralja.¹⁶⁸

U to vrijeme su Dubrovčani nastojali saznati što je moguće više detalja o dešavanjima u svojoj neposrednoj blizini. Zadužili su Živana Pripčinovića da prikupi novosti o kretanju osmanske vojske.¹⁶⁹ Strah u gradu bio je toliki da je dvije godine kasnije Veliko vijeće donijelo uredbu o štovanju blagdana Tijelova jer je upravo na taj blagdan sultan Mehmed, "koji nam je spremao propast i žudio za našom krvlju", odustao od svoje namjere.¹⁷⁰ Godine 1463. Tijelovo je bilo 29. maja.

Prema vijestima koje je trogirskom knezu poslao ban Pavao Sperančić, bosanski kralj je još prije 3. juna bio opsjednut u tvrđavi Ključ. U jednom drugom pismu ban je javio knezu da se Stjepan Tomašević u Ključu predao na vjeru, odakle su ga potom Turci odveli u Jajce s ciljem da oslabi moral odbrane i da im pomogne u zauzimanju grada. Druge su se tvrđave predale na isti način.¹⁷¹ Ovakav razvoj događaja potvrđuje i kazivanje Dursun-bega da je sultan

¹⁶⁷ "Prima pars est de concedendo de pulvere bombarde comiti Radiz Christich, barbano majestatis regis Bosne, qui est in Cresgneuo. Prima pars est de concedendo sibi libras ducentas. Prima pars est de concedendo sibi dictum pulverem venditum" (29. maj 1463), Cons. Rog. 17, f. 222; TRUHELKA, "Dubrovačke vijesti o godini 1463", 14. U historiografiji je ovaj podatak izazivao stanovitu zabunu. Mnogi su smatrali da se radi o kraljevom stricu Radivoju Ostojiću i da se spomenuto mjesto odnosi na Kreševo. Sasvim je jasno iz sadržaja bilješke da se radi o Črešnjevu koji se i u prvim osmanskim popisima nabrāja među kraljevim posjedima. Na to je ukazao još ŠABANOVIĆ, *Bosanski pašaluk*, 121.

¹⁶⁸ On je u Trogir dospio sredinom juna mjeseca 1463. godine, a nedugo potom svoje usluge stavio je na raspolaganje Veneciji, (19. juni 1463), ŠUNJIĆ, "Trogirski izvještaji", 152.

¹⁶⁹ (27. maj 1463), Cons. Rog. 17, f. 220.

¹⁷⁰ "Quod festum cum ab omnibus christicolis merito obseruari et summa veneratione coli debeat tum principue a ciuitate nostra que alias ipsis oculis conspexit epidemie flagellum in tali festo cessasse, et que vidit truculentissimum hostem Machumetem Turcorum imperatorem quam ruinam nostram properabat et in sanguinem nostram debahari statuebat in huius gloriosi festi die suum uteriosum mutasse propositum" (25. oktobar 1465), Cons. Maius sv. 12, f. 224v.

¹⁷¹ (3. juni 1463), ŠUNJIĆ, "Trogirski izvještaji", 149. Knez se kasnije pravdao Veneciji da joj je pismom od 3. juna prenio vijesti dobivene od trogirskog plemića Luke Kažotića o zauzimanju Bobovca i zarobljavanju bosanskog kralja, (18. juni 1463), ŠUNJIĆ, "Trogirski izvještaji", 151. Sa stanovitim zakašnjenjem u odnosu na trogirskog kneza, izvještaj o ovim dešavanjima

još iz Travnika poslao Mahmut-pašu Anđelovića sa zadatkom da pronade kralja za kojeg se vjerovalo da je u Jajcu.¹⁷² Izvori navode različite brojke kada je u pitanju Mahmut-pašina “evropska vojska” koja je išla u potragu za kraljem. Prema Dursun-begu, Mahmut-paša je po dolasku do rijeke Vrbas saznao da se kralj iz Jajca izmjestio u utvrdu Sokol. Stoga je s vojskom krenuo prema Sokolu gdje je izbila teška borba na strmovitom terenu. Kralj se nije ni tu zadržao i uskoro se pročulo da se nalazi oko tvrđave Ključa. Mahmut-pašu je izvijestio vođa izvidnice, Turahan-oğlu Ömer-beg, “beg Tirhale”, tj. sandžakbeg grčke Tesalije i unuk vojvode Pašajita, da je kralj unutar tvrđave. Kada su konačno došli do Ključa, zatekli su uništen most preko rijeke pa su je morali prelaziti plivajući. Osmanski pisac dalje navodi kako je kralj od ove izvidnice mislio da su akindžije pa je rasporedio svoju vojsku ispred gradskih zidova dok je on pratio borbu s kule.¹⁷³ Gotovo istu verziju priče, neovisno od Dursun-bega, prenosi i Halkokondil.¹⁷⁴ Konstantin Mihailović nešto drukčije opisuje epizodu kod Ključa, tvrdeći da osmanski vojnici prvobitno nisu bili svjesni da se kralj uopće nalazi u tvrđavi i da su opsadu otpočeli tek kada im je neko iz utvrde dojavio da je Stjepan Tomašević tu.¹⁷⁵ Na osnovu toga se može pretpostaviti da Konstantin uopće nije bio među onim trupama koje su prve izbile pod grad Ključ.

Dursun-beg u nastavku pripovijeda da su osmanski vojnici napali i u potpunosti porazili bosansku vojsku i prije nego je došao Mahmut-paša. Kada je došao paša tvrđava je opkoljena sa svih strana, podgrađe je zapaljeno, a odbrana se predala budući da je izgubila svu nadu za spasenjem. Kralj je istupio iz utvrde i, da bi garantirao sopstvenu sigurnosti, složio se da preda druge utvrde i svoju blagajnu. Mahmut-paša ga je poslao sultanu i okrenuo se prema Zvečaju gdje se nalazio kraljev mlađi brat. U to vrijeme sultan je prilazio Jajcu. Kada su stanovnici u Jajcu vidjeli zarobljene kralja i njegovog brata, dobrovoljno su se predali sultanu.¹⁷⁶

mletačkoj vladi podnio je i knez Splita. Vladimir Ćorović je u ostavštini Lajosa Thallóczyja, u Mađarskom nacionalnom muzeju u Budimpešti, pronašao prijepis izvotka iz njegovog pisma upućenog duždu, (11. juni 1463), БОРОВИЪ, *Хисторија Босне*, 557.

¹⁷² Slično tvrdi i Halkokondil. БЕККЕР, *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum*, 536.

¹⁷³ *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, 50–51. Vidi i: STAVRIDES, *The Sultan of Vezirs*, 147.

¹⁷⁴ БЕККЕР, *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum*, 538.

¹⁷⁵ МИХАИЛОВИЪ, *Јаничарење успомене*, 51.

¹⁷⁶ *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, 51. STAVRIDES, *The Sultan of Vezirs*, 148. МИХАИЛОВИЪ, *Јаничарење успомене*, 51, također spominje da je kralj s još jednim svojim čovjekom došao do Jajca. Ne zna se da li je to bio kraljev stric Radivoj ili mlađi brat Žigmund. Za Žigmunda se zna da je kasnije na osmanskom dvoru preveden na islam i da je

Sličnu verziju, s manje detalja, nalazimo i u *Komentarima* pape Pija II gdje se pripovijeda kako je osmanski paša opsjedao kralja u Ključu četiri dana, poslije čega se bosanski vladar, prisiljen glađu i žeđu predao osmanskom vojskovođi na vjeru sa svojom blagajnom. Dok Dursun-beg završava priču u Jajcu, u potpunosti ispustivši spomenuti pogubljenje Stjepana Tomaševića, izvještaj Nikole Modruškog spominje da je kralj zapovjednicima tvrđava poslao pismene naredbe da se predaju, poslije čega je u roku od osam dana više od 70 tvrđava prešlo u sultanove ruke skupa sa više od milion dukata kršćanskog blaga.¹⁷⁷

Stjepan Tomašević je vjerovatno očekivao da će i ovaj put proći slično kao prilikom predaje Smedereva 1459. godine. Na to je posebno mogao računati ako je smatrao da se nije značajnije ogriješio o sultana. Pored toga, pregovori o predaji kod Ključa vođeni su s Mahmut-pašom. Više izvora spominje da se kralj predao upravo njemu “na vjeru”. Možemo pretpostaviti da se Mahmut-paša u sultanovo ime obavezao kralju da će mu biti pošteđen život. Kada su se vratili u Jajce, i nakon što je izvršena predaja tvrđava, bosanski kralj je postao suvišan sultanu koji je, unatoč obećanju prvog vezira, naredio da ga pogube. Neki izvori smatraju da je sultan tražio opravdanje za svoj postupak kod jednog učenog Perzijanaca, pretpostavlja se da se radilo o šejhu Aliju al-Bistamiju.¹⁷⁸ On je proglasio bilo kakvo obećanje dato nevjerniku nevažecim. Navodno je al-Bistami lično kralju odrubio glavu.¹⁷⁹ Kraljevo pogubljenje spominje u svojim *Komentarima* i papa Pije II koji također piše da su uz njega ubijeni i najugledniji plemići kraljevstva.¹⁸⁰

U izvještaju Nikole Modruškog spomenuto je da su Turci u Bosni zauzeli više od 70 tvrđava, a kako je vrijeme odmicalo, ta je brojka rasla. Tokom jula Melchior de Imola, *armorum et in partibus Albanie gubernator generalis*, uputio je pismo iz Skadra u Veneciju s tvrdnjom da je sultan napustio Bosnu ostavivši oko 20.000 vojnika raspoređenih u 117 bosanskih tvrđava.¹⁸¹ Prema

obnašao određene visoke funkcije u državi. Donado da Lezze navodi da je mladi kraljević bio u dosta dobrim odnosima sa sultanom Mehmedom II, DA LEZZE, *Historia Turchescha*, 133.

¹⁷⁷ PICCOLOMINI, *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, 558.

¹⁷⁸ ‘Alā’ al-Dīn ‘Alī b. Madjd al-Dīn Muḥammad al-Biṣṭāmī, (u. 1470). O njemu: J. T. P. DE BRUIJN, “Muṣannifak”, u: *The Encyclopaedia of Islam*, sv. 7 (mif-naz), Leiden – New York, 1993, 663.

¹⁷⁹ NEŞRI, *Neşrî tarihi*, 2.169; BABINGER, *Mehmed der Eroberer*, 238; STAVRIDES, *The Sultan of Vezirs*, 149.

¹⁸⁰ PICCOLOMINI, *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, 558.

¹⁸¹ (19. juli 1463), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.26–27.

grčkom piscu Kritobulu, broj je povećan na “nešto manje od 300 bosanskih mjesta”.¹⁸²

Sva pomoć koja je mogla doći Bosni i njezinom kralju stigla bi prekasno. Iz Venecije se kraljev poslanik Nikola Testa vratio tek 19. juna. Uz sebe je imao 50 velikih balisti, 50 sanduka projektila za njih i 50 barila topovskog baruta. Budući da to oružje nije više moglo biti iskorišteno za prvobitnu namjenu, Testa je predlagao da se ono ustupi banu Sperančiću kako bi mogao zadržati mjesta osvojena od Turaka. Taj njegov prijedlog naišao je na negodovanje trogirskog kneza koji je tvrdio da se ništa ne može ustupiti bez dodatne suglasnosti.¹⁸³

U međuvremenu, nakon što je završio sve s bosanskim kraljem, sultan je naredio vojsci da pođe protiv hercega Stjepana. Dursun-beg navodi da je i tu vojsku predvodio Mahmut-paša Anđelović.¹⁸⁴ Rumelijski beglerbeg je iz Lepenice pisao Dubrovčanima prekorijevajući ih zašto još uvijek nisu uputili poslanike da se poklone sultanu i predaju harač, te zahtijevajući da mu se pošalju dva kantara šalitre i isto toliko sumpora.¹⁸⁵ To bi značilo da je opsada pojedinih utvrda u Bosanskom kraljevstvu i dalje bila u toku.

Do tada se herceg uspio spasiti s porodicom na sigurno mjesto. Vijesti da su Turci, predvođeni sultanom lično, krenuli prema hercegovim posjedima stigla je i do Trogira.¹⁸⁶ U tom naletu Turci su uspjeli zauzeti mnoge tvrđave. Kasnije se herceg žalio Veneciji da je pretrpio veliku štetu zbog nekih izdajnika koji su bili kaštelani u njegovim utvrdama. Optuživao ih je da su predali te gradove sa zalihama i bogatstvom i da je sultan u njima postavio svoje ljude Turke da vladaju zemljom.¹⁸⁷ Pisao je da su njegovi posjedi uništeni: “kud god je prošao ovaj pas uništio je žita i vinograde, ostavio je samo голу zemlju, a razorio je i sve mlinove”.¹⁸⁸

I drugi izvori govore o operacijama osmanske vojske na hercegovim posjedima. Tako su u popisu Krajišta Isa-bega Isakovića iz 1455. unesene naknadne bilješke s datumom i kratkim objašnjenjem zasluga. Ukupno tri naknadne

¹⁸² *Critobuli Imbriotae Historiae*, 177.

¹⁸³ (19. juni 1463), ŠUNJIĆ, “Trogirski izvještaji”, 152.

¹⁸⁴ *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, 51.

¹⁸⁵ (19. juni 1463), STOЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.274.

¹⁸⁶ (19. juni 1463), ŠUNJIĆ, “Trogirski izvještaji”, 152–53.

¹⁸⁷ (18. novembar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.285. Sačuvan je i jedan ilustrativan primjer kaštelana Radoslava Ratkovića, inače stanovnika Novog, koji je 1463. godine imao sklopljen ugovor s hercegom o čuvanju njegove utvrde Ključa za šest dukata, ali je u vrijeme opasnosti pobjegao sa svog položaja. Krajem jula 1464. godine ponovo se obavezao odraditi dogovoreni posao. ТИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 253.

¹⁸⁸ (18. novembar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.288.

bilješke spominju da su određeni timari dodijeljeni u vojnom logoru u Neve-sinju 21. juna 1463. godine.¹⁸⁹ O tadašnjem osmanskome prisustvu u hercegovoju zemlji govori i jedan podatak iz Dubrovačkog arhiva. Naime, 15. maja 1466. godine izvjesni Živat Pavlović je podigao optužnicu protiv dvije osobe unajmljene prije oko tri godine u Neretvi kao vodiče i pratioce. Tuženi su ga trebali odvesti do mjesta Kerkojevića “in confinio teritorii Turcorum”, gdje je trebao Isa-begu predati poklone dubrovačke općine. Oni su ga doveli do Kumije u Poriječju gdje je iduće noći opljačkan za što je sumnjičio njih dvojicu.¹⁹⁰

Ovaj podatak pokazuje da su Dubrovčani slali poslanike s poklonima osmanskim zapovjednicima u nadi da će njihov napad zaobići Dubrovnik. Ako uzmemo da se mjesto Kerkojević nalazilo u blizini Konjica,¹⁹¹ “na granici teritorija Turaka”, onda bi to značilo da je osmanska vojska u to vrijeme logor za svoje operacije prema hercegovim posjedima imala upravo na tom mjestu. Pokloni su nošeni Isa-begu, na osnovu čega se može zaključiti da je upravo on bio zadužen da komanduje operacijama prema jugu.

Taj Živat Pavlović vjerovatno je bio u delegaciji sa Nikolom Palmotićem i Ilijom Bunićem koje je dubrovački Senat 15. juna, na insistiranje osmanskog sklava, ovlastio da pođu sultanu sa zadatkom da mu pored harača (*charagi-um*) ponesu dodatnih 300 dukata kao poklon.¹⁹² Osim toga, trebali su također predati Mahmut-paši 300, Isak-paši 150, Isa-begu Isakoviću 100, te kancelaru Skenderu 20 i sklavu Mustafi 100 dukata.¹⁹³ Dan kasnije sklav je krenuo iz Dubrovnika kako bi donio propusnicu dubrovačkim poslanicima.¹⁹⁴ Ta procedura se oteгла, vjerovatno zbog ratnih operacija koje su još trajale na ponekim mjestima, pa su Dubrovčani na put mogli krenuti tek deset dana kasnije, 27. juna.¹⁹⁵ U trenutku kada su polazili iz Dubrovnika, nisu raspolagali informacijama gdje se sultan tačno nalazi. Stoga je poslanicima naređeno da se sklone i

¹⁸⁹ ŠABANOVIĆ, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, 90, 114, 115.

¹⁹⁰ (15. maj 1466), БРАНИСЛАВ М. НЕДЕЉКОВИЋ, “Мешовита порота. Дубровачка документа XIV и XV века о пограничној пороти”, *Мешовита грађа* 6 (1978), 115.

¹⁹¹ Prema ALIČIĆ, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 21, selo zvano Grkovići se nalazilo u nahiji Neretva. Priređivač je tom prilikom u napomeni naveo: “Nepoznato na području općine Konjic”. U izdanju ALIČIĆ, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468-69. godine*, 141 n. 2091 izdavač je zapisao: “U originalu Krković. Danas selo Čelebići u okolini Konjica, u bivšoj hercegovačkoj nahiji”.

¹⁹² (22. juni 1463), ŠUNJIĆ, “Trogirski izvještaji”, 155.

¹⁹³ (15. juni 1463), Cons. Rog. 17, f. 234v–36.

¹⁹⁴ (16. juni 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 237.

¹⁹⁵ (27. juni 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 244v. Dva dana ranije Dubrovčani su odlučili sultanu poslati voća i limuna u vrijednosti do 20 perpera, (25. juni 1463), ISTO, f. 244.

spasu kako bolje znaju u slučaju da je sultan krenuo prema Dunavu da napadne Ugarsku.¹⁹⁶ Izgleda da je već tada napuštao Bosnu.

Nakon sultanovog povlačenja situacija se u Bosni polako počela smirivati. Uspješno obavljeno poslanstvo omogućilo je Dubrovčanima da 7. jula dopuste svojim trgovcima i ostalim podanicima da idu kuda žele, osim u ona područja koja su osvojili Turci.¹⁹⁷ Dubrovčani su se svojim poslanicima zahvalili 21. jula, a istog dana su poslali dar Isa-begu Isakoviću u tkaninama vrijednim 400 perpera jer je i on odigrao stanovitu ulogu u opuštanju zategnutih odnosa između sultana i Dubrovnika. Ishod toga svega je bio taj što su Dubrovčani dozvolili svojim trgovcima da mogu ići u Bosnu, ali bez robe.¹⁹⁸ Prema određenim izvorima, Isa-beg je također bio određen za prvog sandžak-bega Bosne, ali ga je uskoro zamijenio Mehmed-beg Minetović zato što su Isa-bega optuživali da je sporošću svojih poteza omogućio hercegu Stjepanu da se spasi bijegom u primorje.¹⁹⁹

“Minor est Turchorum potentia, quam fama feratur..” Zakašnjele reakcije Venecije i pape na pad Bosanskog kraljevstva

Uspjeh sultanovog pohoda nije mogao nikoga ostaviti ravnodušnim. Pad Bosne doveo je do širenja straha na svim stranama,²⁰⁰ posebno jer se u to vrijeme vjerovalo da se sultan Mehmed II neće zaustaviti na Bosni. Osmansko napredovanje poremetilo je delikatnu ravnotežu moći u regiji i natjeralo u akciju dvije velike sile – Veneciju i Ugarsku – čiji su posjedi tada postali neposredno izloženi osmanskim napadima.²⁰¹ Kad su Mlečani čuli o ishodu sultanovih ak-

¹⁹⁶ “Prima pars est quod ambassiatores nostri ituri ad magnum Turchum debeant discidere hoc sero et sequi viagium suum cum hoc, quod si inuenient ipsum magnum Turchum egressum esse Bosnam et iuisse ad viam Danubii et dubitabunt quod sit conflicturus cum Hungaris, ipso casu sit in libertate ipsorum ambassiatorum ad se saluandum, ubi ipsis melius videbitur. Prima pars est, si dicti ambassiatores inuenerint imperatorem iuisse ad viam Romanie et deerint sibi expense, possint accipere de dono misso basse Romanie et Isach basse, quantum erit per eorum expensis a ducatis centum infra” (27. juni 1463), Cons. Rog. 17, f. 245.

¹⁹⁷ (7. juli 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 249v.

¹⁹⁸ (21. juli 1463), Cons. Rog. 17, f. 256v.

¹⁹⁹ HALIL İNALCIK, “Mehmed the Conqueror (1432–1481) and His Time”, *Speculum* 35 (1960), 423.

²⁰⁰ PASTOR, *The History of the Popes*, 3,314; LOPEZ, “Il principio della guerra Veneto-Turca”, 55.

²⁰¹ O tome: EMIR O. FILIPOVIĆ, “Minor est Turchorum potentia, quam fama feratur... Contributions to the History of Bosnia in the Second Half of the 1463”, u: *Pad Bosanskog kraljevstva*

cija, postali su svjesni predstojeće opasnosti koju bi izazvalo osmansko širenje i imali su razloga za brigu jer je osvajanje Bosanskog kraljevstva otvaralo Turcima put ne samo prema dalmatinskim gradovima, tada pod mletačkom vlašću, nego i jadranskim lukama Italije.²⁰² Širenju takvog raspoloženja doprinosilo je brzo prenošenje vijesti o potencijalnim sultanovim planovima. Trogirski knez je Veneciji još 3. juna javljao da je sultan zapovjedio banu Pavlu Sperančiću da mu preda ključeve Klisa, Knina i Ostrovice, ili da u protivnom očekuje njegov napad.²⁰³

Implikacije onoga što se dešavalo u Bosni bile su dalekosežne. Osvajanjem Bosne Mehmed Osvajač nije samo vojno zaprijetio Veneciji, nego je i otvorio novi direktni kopneni prolaz do Firence, preko Balkana i Dubrovnika, kao odgovor na mletački trgovački monopol na Jadranu i Levantu.²⁰⁴ Mlečani su odmah otpočeli diplomatsku i vojnu misiju informiranja svojih saveznika o bosanskoj propasti, da ih upozore na osmansku opasnost i da pokušaju organizirati vojni pohod.²⁰⁵ Panika koja je zavládala u Veneciji kao rezultat vijesti iz Bosne osjeti se u uputstvima datim 10. juna 1463. ser Bernardu Justinianu, posebnom izaslaniku u Rimu. To je bilo smatrano pitanjem od iznimne važnosti za spas kršćanske vjere i njemu je povjerenjeno da predstavi papi i kardinalima *infelicia nova* o turskom zauzeću Bosne čiji je kralj bio zarobljen.²⁰⁶ Značaj ovog problema je ponovljen dva dana kasnije i u poruci mletačke vlade providuru Zadra da su Turci, “neprijatelji cijelog kršćanstva”, zauzeli Bosnu, “kapiju Italije”.²⁰⁷

Mlečani su također slali izvještaje svom generalnom kapetanu (*capitano generali maris*) Alvisu Loredanu 13. juna javljajući mu da su Turci zauzeli Bosnu.²⁰⁸ Dan kasnije poslali su pismo svom izaslaniku u Rimu, kada se još nije znalo da je bosanski kralj ubijen nego se mislilo samo da je zarobljen. U ovome

1463. godine, Београд – Сарајево – Бања Лука, 2015, 195–226.

²⁰² HANS J. KISSLING, “Veneding und der Islamische Orient bis 1500”, u: *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, sv. 1, Firenze, 1973, 375.

²⁰³ (3. juni 1463), ŠUNJIĆ, “Trogirski izvještaji”, 148.

²⁰⁴ HALIL İNALCIK, “An Outline of Ottoman-Venetian Relations”, u: *Venezia – Centro di mediazione tra oriente e occidente (secoli XV–XVI): Aspetti e problemi*, Firenze, 1977, 87–88.

²⁰⁵ O tome: EMIR O. FILIPOVIĆ, “Ardet ante oculos opulentissimum regnum... Venetian Reports about the Ottoman Conquest of the Bosnian Kingdom, A.D. 1463”, u: *Italy and Europe's Eastern Border (1204–1669)*, Frankfurt am Main, 2012, 135–55.

²⁰⁶ (10. juni 1463), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.211.

²⁰⁷ “Bosna porta Italiae de Thurcibus, hostibus inimicissimis totius Christianitatis ... occupata est” (12. juni 1463), cit. prema: GYULA RÁZSÓ, “Die Türkenpolitik Matthias Corvinus”, *Acta historica Academiae scientiarum Hungaricae* 32 (1986), 13 n. 34.

²⁰⁸ (13. juni 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.247; NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.218–19.

dopisu Mlečani su podvukli činjenicu da njihovi podaci potiču iz raznih primljenih pisama. Pisali su kako je gorki neprijatelj, u svojoj neutaživoj žudnji za moći, probio u Krbavu i zemlju senjskih knezova, koljući, pljačkajući, ubijajući i paleći mnoge vatre.²⁰⁹ Mletački ambasador je dobio upute da opiše dalje napredovanje Turaka i predstojeću opasnost koja je prijetila Italiji. Također je bio dužan iskazati odlučnost njegove vlade da se odupre neprijatelju do samog kraja svoje moći.²¹⁰

Pismo upućeno direktno papi istog dana, tj. 14. juna 1463. godine, daleko je uznemirujuće i pruža tužnu sliku onoga što je zadesilo Bosansko kraljevstvo. Mlečani su papi saopćili da je silna osmanska vojska napala i zauzela Bosnu s vatrom, željezom i ubojstvima, podvrgla njene stanovnike mučenju razdjelivši ih kao plijen. Neke tvrđave sultan je zauzeo silom a druge izdajom. Znali su da je kralj zadržan u tužnom ropstvu, što ne može biti izrečeno bez boli i suza. Ono malo što je ostalo od tog kraljevstva, a to nije bilo mnogo, moglo se veoma lako zauzeti jer je zemlja ostala bez vlade. Njihovi su im izvori rekli da su osmanske snage nastavile sve do obale, do Senja i da su čak ušle u Krbavu. Došavši do obale, oni već kucaju na vrata Italije – *ad hostium et fores Italie*. Mlečani nisu sumnjali da je papa bio svjestan razmjera nevolje koja ih je zadesila.²¹¹

Istog dana pismo slične sadržine poslano je i Firentincima uz poziv da se bore protiv Turaka. Mlečani nisu štedjeli riječi da opišu strahote koje su se desile. Objasnili su kako je “najokrutniji i najnasilniji neprijatelj kršćanskog imena”, osmanski vladar sa svojim “instinktom grabežljivosti i neumoljivom mržnjom katoličke vjere”, bio doveden do takve pohlepe kao da ne postoji niko među kršćanskim vladarima ko bi se usudio suprotstaviti njegovim namjerama. Dalje su pisali o tome kako je okupio trupe sa svih strana i napao Bosansko kraljevstvo s vojskom, prolazeći kroz zemlju pljačkajući i uništavajući je u potpunosti. Tretirao je stanovništvo loše, neke je ubio bez milosti, dok je druge zarobio, a ostale protjerao. Mlečani su objasnili da je sultan oružjem uzeo neke od većih i boljih tvrđava i naselja kraljevstva, dok je druge zadobio prevanom, i kako je okupirao skoro cijelo kraljevstvo vatrom, uništenjem, rušenjem i željezom. Pokušavajući suzdržati bol i suze, Firentincima su poručili kako je sam kralj zadržan kao zarobljenik i kako se prema njemu zvjerski postupa. Ali nezadovoljan takvim trijumfima, žudeći za daljim osvajanjima i prostranijim zemljama, obećavajući svojoj vojsci i više, sultan se nije bojao da arogantno

²⁰⁹ (14. juni 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.250; NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.218.

²¹⁰ PASTOR, *The History of the Popes*, 3.315.

²¹¹ (14. juni 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.250–51; NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.217.

donese svoje oružje do obale u Senju, do same kapije i ulaza u Italiju. Mletački dužd Kristofor Moro sažeo je ovo pismo dramatičnim riječima:

Pred našim očima gori prebogato kraljevstvo. Najopasniji neprijatelj napada i prijeti, najrazjareniji protivnik i najproždrljiviji mrzitelj djela i posjeda kršćanstva, koji će moći doseći svugdje i koji će se usuditi da pokuša sve bez prepreke, i koji neće pronaći granice svoje grabežljivosti i neobuzdane strasti za vladanjem svuda ako mu kršćani ne osujete namjere s oružjem, s razumnim dogovorom i entuzijazmom, brzo i snažno suprotstavivši se njegovoj proždrljivosti.²¹²

Dovoljno je kazati da ovi opisi mletačkih saznanja o događajima u Bosni daju intenzivnu i strastvenu predstavu razaranja koja su pratila osmanske vojne operacije. Mlečani su koristili snažne motive da opišu stepen terora širenog kršćanskim svijetom, ali osnovna namjena ovih pisama nije bila samo da informiraju, nego da podignu razinu svijesti, da prošire strah među onima koji su čitali njihove riječi i da im otvori oči kako bi uvidjeli predstojeću opasnost. Mlečani su se trudili pokazati da sultan još nije bio spreman zaustaviti svoje napredovanje, da je želio osvojiti Italiju i da im svi trebaju pomoći u naporu da to spriječe. Unatoč ovim poticajnim i uvjerljivim upozorenjima, Firentinci su i dalje ostali najtvrdoglaviji protivnici križarskog rata i svoje su nezadovoljstvo ratom prikazivali daleko otvorenije. Milanski izaslanik, pišući 11. juna 1463, zabilježio je da se u Firenci smatra nesrećom što su Turci zauzeli Bosnu, ali se nije smatralo isuviše lošom srećom to što su u tome Mlečani naišli na nepravilike.²¹³

Venecija je 14. juna također poduzela direktne mjere da obezbijedi svoje posjede u Dalmaciji jer su sada ostali otvoreni osmanskim napadima. Javili su svom kapetanu Jadranskog mora da, prema njihovim izvorima, Turci, nakon što su potčinili kralja Bosne i okupirali njegovo kraljevstvo, namjeravaju poći protiv njihovih zemalja. Oni su mu savjetovali brzu pripremu za bilo kakvu opasnost koja bi se mogla pojaviti i naredili mu da zaštiti gradove Dalmacije sa svojim galijama.²¹⁴

Glas o padu Bosne stigao je preko Venecije čak do Portugala. Opisujući 28. juna 1463. razaranja i pad Bosanskog kraljevstva pozvali su Mlečani portu-

²¹² (14. juni 1463), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 1.532–34; GEORG MÜLLER, *Documenti sulle relazioni delle città Toscane coll' Oriente Cristiano e coi Turchi fino all'anno MDXXXI*, Firenze, 1879, 199.

²¹³ BENJAMIN BUSER, *Die Beziehungen der Mediceer zu Frankreich während der Jahre 1434–1494*, Leipzig, 1879, 113. Usp. PASTOR, *The History of the Popes*, 3.322, 343.

²¹⁴ (14. juni 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.252.

galskog kralja da se digne na oružje. Detaljno su mu pisali o sultanovoj drskosti i željom za moći, te groznim običajima njegove vojske. Ne zadovoljivši se brojnim pobjedama zadobijenim ranije, napao je i kraljevstvo Bosne moćnom rukom i njegovi su ga vojnici razorili, popalili i podijelili kao plijen. S velikom tugom i bolom su mu saopćili vijesti o zarobljeništvu bosanskog kralja, iako se zna iz drugih historijskih izvora da je kralj do tada već davno bio ubijen po sultanovoj naredbi. Pisali su kralju Portugala da Mlečani, koji trpe tako velike nevolje, neće štedjeti ni bogatstvo ni život u predstojećoj svetoj ekspediciji. Kako su sami pripremili 40 trirema, hrabрили su ga da pobožno pomogne kršćanskom spasenju i da odbije zajedničkog neprijatelja.²¹⁵

Slične vijesti iz Venecije su upućene i caru Friedrichu III. Obavještavajući ga o svojim vojnim pripremama, mletačka vlada je iskazala svoj nemir “zbog tužnih vijesti o nesreći kraljevstva i kralja Bosne”, pozivajući kršćanske vladare da se ujedine pod vodstvom pape. Isto su pismo slali i kiparskom kralju.²¹⁶ Korespondencija tog vremena savršeno reflektira stanje opće uzbune proizvedene događajima u Bosni. Početkom jula papa Pije II je pisao Bolonji, iskazavši svoju razočaranost i kajanje zbog toga što je sultan okupirao Bosnu i zarobio kralja, ne propustivši napomenuti da su Turci došli do kapija Italije.²¹⁷ Mlečani nisu žalili vrijeme da prikažu količinu razaranja i da predstave loše vijesti što je moguće široj publici, pa su njihova pisma sastavljena i pisana prema karakterističnom obrascu koji se veoma malo mijenjao tokom mjeseca juna, iako su morali biti svjesni novih podataka o dešavanjima u Bosni. Naprimjer, ovi izvještaji nisu ažurirani vijestima da je bosanskom kralju odrubljena glava, uprkos činjenici da se to desilo još prvih dana mjeseca juna. Osim ovih nedostataka koji se mogu nadoknaditi podacima iz drugih dokumenata i narativnih prikaza, pisma i dalje predstavljaju važan izvor za izučavanje osmanskog osvojenja Bosne.

Informacije o padu Bosanskog kraljevstva širile su se brzo i na različite načine. Brojne izbjeglice iz Bosne su došle u Italiju noseći sa sobom vijesti svoje nesreće i teškoća kroz koje su prošli. Kardinal Francesco Gonzaga je pisao dva pisma svom ocu markizu Ludoviku Gonzagi u Mantovu, jedno 22. juna iz Rima, a drugo 1. jula iz Tivolija. U prvom pismu je tvrdio da je 12. juna stigao brod u Ankonu iz Šibenika, pun ljudi iz Bosne koji su bježali od Turaka. Među

²¹⁵ (28. juni 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.258.

²¹⁶ (14. august 1463), FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 254. Za datiranje ovog pisma vidi: KARLO HORVAT, “Novi historijski spomenici za povjest Bosne i susjednih zemalja”. *Glasnik Zemaljskog muzeja* 21 (1909), 2–3.

²¹⁷ (3. juli 1463), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 1.309; FERMENTŽIN, *Acta Bosnae*, 254–55.

Giovanni Emo, † 1483
(Giovanni Bellini, ca. 1475, National Gallery of Art, Washington)

njima su bila i četiri bosanska plemića od kojih je saznao da je Turčin došao u Bosnu s 200.000 vojnika, da je brzo zauzeo Bosnu s kraljem i kraljicom i da je cijela Sklavonija bila u strahu, te da su mnogi, bježeći od ropstva, napustili svoje domove. Osmanski logor se nalazio na dan udaljenosti od Šibenika, što je primoralo mnoge da dođu u Ankonu kako bi izbjegli zarobljeništvo. On je također rekao da su stigle vijesti iz Venecije da su Ugri porazili Turke, ubivši ih oko 40.000, te zatočivši druge u tvrđavu. Mletački ambasador tražio je pomoć od pape.²¹⁸ U drugom pismu poslanom iz Tivolija Gonzaga je izrazio zabrinutost za Sklavoniju i cijelu Italiju, a mnogi su vjerovali da bi Turci, ako im se neko snažno ne suprotstavi, za manje od godinu i pol dana mogli zauzeti veliki dio Italije.²¹⁹

Zbog ovoga je bilo bitno reagirati u što kraćem mogućem roku. Tako su i prije nego je istekao mjesec juni konkretni potezi bili povlačeni s ciljem osiguravanja vojne kooperacije između Venecije i Ugarske. Giovanni Emo, mletački ambasador kod ugarskog kralja dobio je uputstva da izrazi volju svoje vlade da surađuje u bilo kakvoj budućoj antiosmanskoj akciji, kao i autorizaciju da sklopi sporazum u slučaju da kralj, koji je planirao uskoro poći protiv Turaka, pristane na mletački prijedlog.²²⁰

Nedugo poslije događaja u Bosni, dok su njihovi izvještaji užurbano odašiljani na evropske dvorove, gdje su čitani s velikim interesom, mletačke snage na terenu su počele prikupljati korisne podatke za predstojeći rat. Trogirski knez javio je svojoj vladi 18. juna da je sultan s vojskom napustio Bosnu i da mu se činilo da je ostalo malo osmanskih snaga koje bi se lako mogle nadvladati.²²¹ Izrečene tvrdnje su razumljive u kontekstu kneževе želje da animira rukovodstvo svoje države na akciju. Ukazivanjem na slabu odbrambenu moć Turaka on je Mlečane hrabrio tako što je u svojim pismima umanjivao rizik od neuspjeha eventualnog vojnog pohoda. Stoga su i shvatljive njegove poruke upućene Veneciji svega nekoliko dana kasnije, s upozorenjem da je potrebno izdvojiti više sredstava za odbranu i utvrđivanje Trogira zbog očekivanih osmanskih napada. Knez je, ponovo želeći dočarati situaciju, zapisao da činjenica da su zidovi dalmatinskih gradova slabo utvrđeni, a da oni ne posjeduju ni defanzivno ni ofanzivno oružje, kao ni vojnike i ljudstvo, može samo poslužiti kao dodatni povod Turcima za napad. To je posebno slučaj jer su se uvjerali da su Bosnu,

²¹⁸ (22. juni 1463), LUDWIG PASTOR, *Ungedruckte Akten zur Geschichte der Päpste*, sv.1, Freiburg, 1904, 184.

²¹⁹ (1. juli 1463), PASTOR, *Ungedruckte Akten*, 1.185.

²²⁰ (29. juni 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.259.

²²¹ (18. juni 1463), ŠUNJIĆ, "Trogirski izvještaji", 150.

gdje je bilo preko 300 utvrda među kojima i neke neosvojive, uspjeti zauzeti samo za nekoliko dana, bez pretjerane sile. Zbog takvog stanja Turci se iz sata u sat približavaju Dalmaciji.²²²

Do tog vremena više nije bilo direktnog razloga za strah. Svi napadi su u drugoj polovini juna obustavljeni i glavina osmanske vojske počela se povlačiti prema Skoplju i Jedrenima. Kretanje njihovih odreda može se rekonstruirati na osnovu rubnih i naknadnih bilježaka o dodjeli novih timara, bez sumnje stečenih na osnovu zasluga u bosanskom ratu, uvrštenih u popisni defter krajišta Isa-bega Isakovića. Tako je osmanska vojska 2. jula logorovala u Foči,²²³ tri dana kasnije logor im se nalazio na Kovač planini (tur. *Kovaç dađı*) istočno od Čajniča, na putu između Goražda i Pljevalja.²²⁴ Iz tog mjesta put ih je vodio prema Sjenici gdje se sultan 7. jula sastao s dubrovačkim poslanicima i izdao im povelju o zaštiti njihovih trgovaca.²²⁵ Poslije Sjenice vojska se zaputila prema Zvečanu, gdje su svoje šatore razapeli 13. jula,²²⁶ a potom su četiri dana kasnije, preko Kačaničke klisure,²²⁷ došli u Skoplje gdje su se zadržali najmanje još sedam dana.²²⁸ U vojnom logoru “Semizdže Šejh”, tj. u selu Semišću u Bugarskoj, jugoistočno od Plovdiva, osmanski vojnici boravili su 22. jula,²²⁹ da bi preko Samokova, krajem mjeseca stigli u Plovdiv.²³⁰ Ovo je vjerovatno bio i približan put kojim su došli u Bosnu.

U pismu datiranom 19. jula u Skadru, ranije spominjani Melchior de Imola je tvrdio da je sultan u bosanskim tvrđavama ostavio oko 20.000 vojnika,²³¹ dok je Sinjorija 1. augusta pisala svom generalnom kapetanu Alvisu Loredanu da se Turčin otišao iz Bosne s vojskom ostavivši 2.000 Turaka za sobom.²³²

²²² (poslije 23. juna 1463), ŠUNJIĆ, “Trogirski izvještaji”, 157; ISTI, *Bosna i Venecija*, 379.

²²³ ŠABANOVIĆ, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, 68, 110.

²²⁴ ŠABANOVIĆ, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, 69.

²²⁵ (7. juli 1463), TRUHELKA, “Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive”, 21; СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма*, 2.240–41.

²²⁶ ŠABANOVIĆ, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, 23 et passim.

²²⁷ ŠABANOVIĆ, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, 24 et passim.

²²⁸ ŠABANOVIĆ, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, 27, 44 et passim.

²²⁹ ŠABANOVIĆ, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, 69.

²³⁰ ŠABANOVIĆ, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, 21, 70.

²³¹ (19. juli 1463), MACUSEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.26. Navedeni broj vojnika i utvrda se čini pretjeranim.

²³² “Preterea ve advisemo che per quanto fin hora sentimo el turco cum lo exercito suo e ussito de bossina et ha lassato in bossina cerca turchi II^M” (1. august 1463), LOPEZ, “Il principio della guerra Veneto-Turca nel 1463”, 116. Ovo evidentno neslaganje u navedenim brojkama je svakako rezultat pisarske greške jer nije vjerovatno da bi sultan ostavio samo 2.000 ljudi da čuvaju plodove njegove nedavne pobjede.

Pronosile su se čak vijesti da su Turcima nedostajale potrepštine i hrana za njihove polumrtve konje.²³³ Sama činjenica da se sultan povukao s ratišta bila je suvremenima dovoljna da otpočinu razmatrati svoju strategiju protiv trupa koje su ostale u Bosni.

Kao što je to bio slučaj i u ranijim periodima inicijativa za križarski rat potekla je od pape. Osjetivši neposrednu prijetnju kršćanima, posebno u “slavnom Ugarskom kraljevstvu”, tom “nepovredivom štitu kršćanstva”, Pije II je odmah ustupio indulgencije onima koji bi sudjelovali u ratu protiv Turaka za odbranu katoličke vjere u zemljama preko Dunava i Save.²³⁴ Također je zadužio kardinala Besariona da nagovori mletačku vladu da uzme učešća u zajedničkoj akciji za dobrobit kršćanstva.²³⁵ Kardinal je stigao u Veneciju 22. jula te je odmah narednog dana izložio svoju misiju. Kratko se osvrnuo na prethodne događaje i izrazio bol i brigu zbog “nesreće koja je zadesila kršćane”.²³⁶ Nesumnjivo se to, barem jednim dijelom, odnosilo na osmansko osvojenje Bosne. Unatoč inicijalnoj indiferentnosti Mlečana, Besarionu nije bilo potrebno dugo vremena da ih ubjedi. Mletački senat se sastao 25. jula, raspravljao je i donio odluku da se pozitivno odgovori na papin poziv riječima: *Respublica est semper parata ad ineundum bellum generale contra Turcam*.²³⁷ Mlečani su bili svjesni da bi, ako ne nastave rat vođen prema njihovoj računici još od pada Carigrada, sigurno izgubili ne samo svoje dalmatinske krajeve nego i Dubrovnik, Hrvatsku banovinu, župe Krbove, Cetine i Senja, te da bi Turci još dublje zakoračili u kršćanske zemlje izbivši u neposrednu blizini kapija i prelaza za Italiju.²³⁸ Besarionu su dali pisani odgovor koji je kardinal prenio papi u svom izvještaju. U njemu su Mlečani tvrdili da su iz činjenice da je Turčin zauzeo tako mnogo zemalja u kratkom periodu razumjeli kako su mletački posjedi njegova sljedeća meta. Da bi to izbjegli, do sada su se stalno izlagali velikim troškovima i da to nisu učinili Turčin bi već bio u Italiji. Senatori su potvrdili da je njihova Republika uvijek bila spremna, a posebno tada, za opću ekspediciju protiv Turaka, te da su u tom smislu kontaktirali ugarskog kralja. Štaviše, poslali su jednog od svojih vodećih plemića kao izaslanika u Njemačku, Češku i Poljsku kako bi tamošnje vladare nagovarao da se pridruže zajedničkoj bor-

²³³ (1. juli 1463), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.159.

²³⁴ (30. juni 1463), THEINER, *Mon. Hung.* 2.378.

²³⁵ Vidi: PANAGIOTIS KOURNIAKOS, *Die Kreuzzugslegation Kardinal Bessarions in Venedig (1463–1464)*, neobjavljena doktorska disertacija branjena 2009. na Univerzitetu u Kölnu.

²³⁶ Cijeli tekst kardinalovog izvještaja papi, pisan 26. jula 1463, objavljen je u: BACHMANN, *Urkundliche Nachträge*, 18–21.

²³⁷ (25. juli 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.260.

²³⁸ ISTO.

bi.²³⁹ Nedugo poslije ovih događaja, u ponoć 28. jula, Mlečani su i formalno proglasili rat protiv Turaka, tako započevši šesnaestogodišnji sukob koji ih je koštao mnogo kolonija i jednako mnogo prestiža.²⁴⁰

Međutim, početak rata obećavao je mnogo za Mlečane. Početkom augusta, na račun nekadašnjih dobrih veza između Republike sv. Marka i Bosne, neki bosanski plemići izbjegli na mletačku teritoriju tražili su od Senata da im pomogne da povrate izgubljeno kraljevstvo tvrdeći da nisu imali druge gospodare osim Venecije te da ukoliko im Venecija ne bi pružila pomoć, ne bi imali drugog izbora nego se potčiniti Turcima.²⁴¹ Štaviše, tražili su da Venecija uputi poslanika hercegu Stjepanu čiji su sinovi već pobjedonosno otpočeli rat s Turcima, uzevši od njih nekoliko utvrda. Poslanik kneza Vlatka, hercegovog mlađeg sina, donio je 14. jula u Dubrovnik dobre vijesti o ponovnom osvajanju grada Ključa, a četiri dana kasnije njegov brat Vladislav obavijestio je dubrovačku vladu o svojim uspjesima u zauzimanju utvrde Ljubuški.²⁴²

Venecija je pokazivala veliki interes za novu uspostavu Bosanskog kraljevstva pa je ponuda bosanskih plemića shvaćena ozbiljno i poduzeti su koraci da se provjeri da li su njihovi prijedlozi u pogledu Bosne izvedivi. Do 26. augusta poslanik Antonio Priulo bio je na putu prema zemljama hercega Stjepana da se raspita o mogućnosti vojne akcije u Bosni. Poslanik je trebao proći kroz Split gdje bi skupio podatke o “stanju provincije Bosne” – trebao se raspitati koliko je Turaka bilo u Bosni, koliko su utvrda zauzeli, koliko mnogo i koje su utvrde bile u rukama drugih a koje su bile izvan osmanskog domašaja. Morao se dodatno informirati o općim kretanjima u Bosni te o uvjetima života Bošnjana izbjeglih u Split; koja je bila snaga i autoritet svakog od njih ponosob, na koji su način i kako su namjeravali povratiti kraljevstvo i u čije ime bi se to trebalo uraditi. Poslanik ih je trebao nagovarati lijepim riječima te ih zadovoljiti i uvjeravati. Nakon što bi došao do hercega, Priulo je bio dužan s njim razgovarati o situaciji u Bosni, izraziti žaljenje za ono što se desilo, čestitati mu na njegovim uspjesima protiv Turaka, ali ga nagovarati da nastavi započeti rad na ponovnom zauzimanju države. Poslanik je trebao vojvodi reći da je najsigurniji način oslobođenja Bosanskog kraljevstva upravo bio preko gospodara

²³⁹ (26. juli 1463), BACHMANN, *Urkundliche Nachträge*, 18–19.

²⁴⁰ SETON, *The Papacy and the Levant*, 2.244. O izbijanju rata vidi: LOPEZ, “Il principio della guerra Veneto-Turca nel 1463”, 45–131.

²⁴¹ (12. august 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.261. БИРКОВИЋ, *Историја*, 331.

²⁴² “Prima pars est de donando nuncio comitis Vlatchi Chercegowich qui portauit noua de recuperatione castris Cliuč” (14. juli 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 252v; “Prima pars est de donando ambassiatori voyvode Vladissau qui tulit novum pro Gliubuschi” (18. juli 1463), ISTO, f. 253v.

i barona kraljevstva jer su oni imali autoritet i dužnost da se posvete vraćanju svojih posjeda. Trebao ga je uvjeriti da će u tom poduhvatu biti uspješni, posebno jer je vladavina tiranskog Turčina nova u rečenom kraljevstvu te da baroni, plemići i obični svijet ne mogu biti zadovoljni situacijom u kojoj su svedeni na ropstvo. Nije sumnjao u to da će se pobuniti protiv takve tiranije. On je trebao nagovarati hercega tako što bi mu rekao da će mu sigurno pripomoći susjedni i drugi gospodari, jednim dijelom iz poštovanja prema njemu a drugim iz njihove mržnje prema Turcima.²⁴³ Puno je nade polagano u nezadovoljstvo domaćeg stanovništva i plemstva s novouspostavljenom osmanskom vladom, što je kasnije donijelo stanovite rezultate.

Kada je poslanik stigao na svoje odredište, zatekao je hercega kako opsjeda osmansku posadu u jednom gradu. U svom odgovoru mletačkoj vladi od 18. novembra herceg se hvalio da je uspio vratiti sve svoje posjede koje je prethodno potčinio Turčin, osim tri grada za koja se nadao da bi ih mogao uskoro zauzeti s nešto jačom vojskom. Obavijestio je Veneciju da se njegov sin svakodnevno borio protiv Turaka na granicama svojih posjeda i da je u augustu, uz Božiju pomoć, uspio oteti od Turaka šest dobrih utvrda u zemlji Pavlovića, a među njima i onaj najvredniji, najvjerojatnije Borač.²⁴⁴ Štaviše, herceg je tvrdio da je u zemlji Kovačevića u istočnoj Bosni njegov sin uspio zauzeti tri grada od kojih je jedan bio blizu Srebrenice. Neki Turci u tim oblastima su bili ubijeni dok su ostali pobjegli.²⁴⁵

Nekoliko mjeseci kasnije milanski izaslanik Antonio Guidoboni je poslao pismo u Veneciju tvrdeći da je herceg, prije nego je Priulo krenuo kući, dobio pismo od svog brata s izvještajem da je na granicama Bosne porazio jednog turskog pašu u borbi u kojoj je pohvatao i pobio oko 3.000 Turaka.²⁴⁶ Kako herceg tada nije imao živog brata za koga znamo, može se pretpostaviti da je pismo dobio od jednog od svojih sinova.

Razmjere ovih pobjeda i utisak koji su ostavljali na širu percepciju opće borbe protiv Turaka lijepo ilustrira nedavno objavljeno pismo neimenovanog

²⁴³ (26. august 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.267–68.

²⁴⁴ О Ворчу, сједишту обителји Павловића, види: ВЛАДИСЛАВ СКАРИЋ, “Жупа и град Борац у Босни”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 2 (1922), 184–88; ĐOKO MAZALIĆ, “Borač, bosanski dvor srednjeg vieka”, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 53 (1942), 31–94; ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ, “Борац – Средиште земље Павловића”, у: *Земља Павловића. Средњи вијек и период турске владавине*, Бања Лука – Српско Сарајево, 2003, 47–64.

²⁴⁵ (18. novembar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.286.

²⁴⁶ (29. decembar 1463), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.159. Izdavač je pismo pogrešno datirao u 1464. godinu.

mletačkog konzula iz Soluna, pronađeno u Državnom arhivu u Veneciji. Poruka je datirana 21. augusta i poslana je u Veneciju preko Negroponta. Između ostalih pismo sadrži i vijesti da se sultan povukao u Jedrene preko Skoplja, da nije namjeravao ići u Carigrad zbog straha od ugarske vojske i da se cijela Bosna pobunila.²⁴⁷ Ove informacije su sigurno izazvale veliko zanimanje u Veneciji jer su odgovarale zamišljenim mletačkim aktivnostima na planiranom osvajanju Bosne. Izvor, do sada nepoznat i neiskorišten u našoj historiografiji, pokazuje da su Turci morali računati na široku i značajnu pobunu u prvim mjesecima nakon što su nametnuli svoju vlast u Bosni. Mada su podaci saopćeni u izvoru šturi i ne govore ništa više o ovoj pobuni, može se pouzdano pretpostaviti da se oni odnose na akcije vojvode Vladislava i njegovog brata kneza Vlatka. Činjenica da je glas o njihovim pobjedama došao do Soluna, Negroponta i Venecije u relativno kratkom vremenskom razmaku je dovoljno svjedočanstvo o tome koliko su suvremenici polagali nade u njihove pohode protiv Turaka.

Očigledno upoznat s događajima u Bosni, papa Pije II je 22. oktobra 1463. godine svečanom bulom *Ezechielis prophete* proglasio križarski rat. U njoj je nabrojao sve sultanove pobjede i okrutne načine kojima je eliminirao svoje protivnike. Od tih zločina posebno je izdvojio “izdajničko pogubljenje” bosanskog kralja kojeg je, navodno, sultan zadavio sopstvenim rukama.²⁴⁸ Papa je nastojao ohrabriti vjernike tvrdnjom: *Minor est Turchorum potentia, quam fama feratur*.²⁴⁹ Razvoj događaja s kraja godine pokazat će da je to bilo samo jednim dijelom tačno, ali je i tada gotovo svima koji su osjetili osmansku prijetnju bilo sasvim jasno da će snaga Turaka s vremenom nadmašiti čak i njihove najgore strahove.

²⁴⁷ “El signor turco partito de Bosina vine a Scopia per dover andar deli parseli meio de andar in Andrinopoli per le nave de ongari e per esser le sue zente afanade lideta lizenzia infina zorni 40 pai debia esser in ardine ad ogni suo comandamento ... El signor turco se atrova in Andrinopoli e non va a Constantinopoli per respeto de ongari. Tuta la Bosina ha rebellado. Fo butade in mar in Zagora galie X sotil et 5 grossi arsilli per cargar bombarde e cavalli e portarli a Constantinopoli” (21. august 1463), SERGEJ KARPOV, “Was Trebizond really captured by Uzun Hasan after 1461? New archival evidences”, u: *Byzantina Mediterranea. Festschrift für Johannes Koder zum 65. Geburtstag*, Wien – Köln – Weimar, 2007, 300.

²⁴⁸ “In Bosna regem, qui salutem pactus sese dederat, cum patruo suo Maumethes ipse humano sanguine insaciabilis sua manu, ut fertur, jugulavit”. (22. oktobar 1463), THEINER, *Mon. Slav.* 1.474–75, 478.

²⁴⁹ ISTO, 478.

Pohod kralja Matijaša na Jajce 1463. godine

U to vrijeme počele su kolati vijesti da je ugarski kralj spreman priključiti se antiosmanskoj ligi. Dok je sultan poduzimao operacije u Bosni, poslao je jedan odred svoje vojske na obale Dunava kakao bi spriječio Matijaša Korvina da zaustavi osmanske planove.²⁵⁰ Stoga je, nakon teških borbi na obalama Dunava i nakon što se sultan povukao iz Bosne, ugarski kralj vidio odgovarajuću priliku. On je nastojao specifičnosti osmanskog ratovanja iskoristiti za svoju prednost. Naime, sultan bi tradicionalno vodio svoje pohode u proljeće kako bi njegova vojska bila spremna za ratovanje tokom ljeta. U ljeto bi se povlačio s bojnog polja ostavljajući samo najneophodnije trupe da čuvaju novostečene posjede.²⁵¹

Jacobo de Plaustris, mletački trgovac vunom, pisao je 1. septembra 1463. svom ocu iz Negroponta tvrdeći da je ugarski kralj blizu Bosne i da će “posjeći Turke u komade”. “Da Bog dadne da je ovo istina”, zaključio je Jacobo, “jer bi to bile najbolje dobre vijesti”.²⁵² Međutim, kralj se nije baš u tom trenutku primicao Bosni. Imao je još nekoliko pitanja te ih je želio riješiti prije nego krene na pohod. Nakon iscrpnih pregovora i potpisivanja sporazuma u Wiener Neustadtu između Matijaša i cara Friedricha III,²⁵³ ugarski kralj je bio slobodan da zaključi višemjesečne pregovore s Mlečanima. Tako je ofanzivni savez protiv zajedničkog neprijatelja, Turaka, potpisan između Ugarske i Venecije 12. septembra u Petrovaradinu.²⁵⁴ Budući da je dogovor sklopljen na osnovu objektivnih i suštinskih potreba obje stranke, bio je realističan i nije bilo potrebno dugo da se primijeni.²⁵⁵ Prema tekstu ugovora, Mlečani su obećali započeti rat na moru s 40 galija, i na kopnu u Moreji i Dalmaciji, gdje su se njeni posjedi naslanjali na Osmansko carstvo. U isto vrijeme ugarski kralj se obavezao napasti sjeverne osmanske provincije. Činjenica da su obje strane bile dužne poštovati teritorijalni integritet druge strane podrazumijeva da je kralj priznao

²⁵⁰ Ove akcije je sumarno predstavio THALLÓCZY, *Povijest Jajca*, 72–74.

²⁵¹ HOENSCH, *Matthias Corvinus*, 80.

²⁵² LOPEZ, “Il principio della guerra Veneto-Turca nel 1463”, 118.

²⁵³ Usp. NEHRING, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich*, 13–23, 202–17.

²⁵⁴ (12. septembar 1463), THEINER, *Mon. Hung.* 2.380–82; LJUBIĆ, *Listine*, 10.272–74. VILMOS FRAKNÓI, *Matthias Corvinus, König von Ungarn. 1458–1490*, Freiburg im Breisgau, 1891, 97. O događajima u Ugarskoj u to vrijeme vidi: TAMÁS PÁLOSFALVI, “The Political Background in Hungary of the Campaign of Jajce in 1463”, u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb – Sarajevo, 2013, 79–88.

²⁵⁵ LOPEZ, “Il principio della guerra Veneto-Turca nel 1463”, 135.

i prihvatio mletačke posjede u Dalmaciji. Ovo znači da je ratna zona također bila podijeljena i da je Bosna ostala izvan mletačke zone utjecaja.²⁵⁶

Značaj ove odluke pokazuje sljedeći primjer. U svojoj pobjedonosnoj kampanji protiv osmanskih garnizona stacioniranih u Bosni vojvoda Vladislav je proglasio da je sve osvojene zemlje osvojio u ime Venecije. Tim postupkom je nenamjerno demonstrirao mletačke pretenzije na bosansko tlo, što je zauzvrat izazvalo reakciju ugarskog kralja.²⁵⁷ Mlečani su morali vojvodu napomenuti da zastave sv. Marka dobijene od njih može koristiti samo na sopstvenim posjedima, a ne i u Bosni jer je ona bila u sferi interesa ugarskog kralja.²⁵⁸

Matijaš je pokazao odlučnost u ključno vrijeme. Nakon sporazuma u Petrovaradinu je ubrzao svoje akcije jer je bio svjestan da se takvi povoljni trenuci ne javljaju tako često i da mu se neće ukazati slična prilika ukoliko bude odlagao svoj pohod.²⁵⁹ Stoga je 29. septembra bio u Virovitici, na putu prema rijeci Savi, koju je prešao kod Gradiške.²⁶⁰ Nastavljajući dalje prema unutrašnjosti Bosne, Matijaš je podijelio svoju vojsku u dvije kolone i uputio ih prema obalama Vrbasa i Sane.²⁶¹ S malom vojskom, bez značajnog otpora, uspio je relativno lako doći do Jajca, zauzeti donji dio grada nakon četiri dana borbe i opsjesti utvrđenu citadelu.²⁶²

Vijesti o kraljevom napredovanju su putovale brzo i uzbudile su sve one koji su ih čuli. Mlečani su 13. oktobra izražavali svoju sreću i zadovoljstvo Nikoli, modruškom biskupu, izaslaniku ugarskog kralja jer je u Veneciju donio

²⁵⁶ LJUBIĆ, *Listine*, 10.273.

²⁵⁷ Mletačka republika se pravdala kralju da su te informacije bile netačne, (19. oktobar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.281.

²⁵⁸ (18. novembar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.288.

²⁵⁹ Jedan od najboljih izvora za ove akcije kralja Matijaša u Bosni jeste pismo koje je kralj poslao papi Piju II 24. januara 1464. godine kada je uspješno okončao pohod. FRAKNÓI, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae*, 25–29; ISTI, *Mátyas király levelei*, 1.45–50.

²⁶⁰ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, “Chronicon breve Regni Croatiae Joannis Tomasich minoritae”, 19. Vidi i: RICHÁRD HORVÁTH, *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*, Budapest, 2011, 75.

²⁶¹ FRAKNÓI, *Mathias Corvinus, König von Ungarn*, 97; THALLÓCZY, *Povijest Jajca*, 77; HOENSCH, *Mathias Corvinus*, 80.

²⁶² FRAKNÓI, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae*, 27. Kao što je bio slučaj i sa mletačkim zaposjedanjem Moreje, prvobitni uspjesi kralja Matijaša u Bosni moraju se djelimično pripisati i činjenici da je domaće kršćansko stanovništvo prihvatilo ugarsku vojsku kao osloboditelje i jednostavno zamijenilo podaništvo Osmanskom carstvu podaništvom Ugarskom kraljevstvu. Ovo je, svakako, bilo moguće jedino dok su osmanske trupe bile angažirane na drugim ratištima. Čim su stigla pojačanja s ciljem da povrate izgubljene teritorije, i Mlečani i Ugri su bili natjerani na povlačenje. Vidi: LOPEZ, “Il principio della guerra Veneto-Turca nel 1463”, 84.

dobre vijesti o kraljevim uspjesima u Bosni, iako su ih Mlečani i ranije čuli.²⁶³ Istog dana su formulirali odgovor vojvodi Vladislavu koji ih je hrabrio da otpočnu vojne operacije u Bosni. Oni su mu pisali da su saznali iz raznih izvora da je prejasni kralj Ugarske poduzeo pohod u Bosnu, da je zauzeo Jajce i da se spremao zauzeti ostatak kraljevstva.²⁶⁴ Mlečani su pratili kraljeve operacije pažljivo i hvalili su svog poslanika za sve ono što je činio.²⁶⁵ Do kraja oktobra podaci o kraljevom napredovanju su stigli do Dubrovnika odakle su dalje distribuirani hercegu Stjepanu i Skenderbegu.²⁶⁶ Mnogi dubrovački trgovci su se nadali da će ove akcije obuhvatiti cijelu Bosnu i da će u konačnici dovesti do oslobađanja svih okupiranih mjesta. Grupa trgovaca je čak prišla kralju Matijašu u Jajcu s molbom da im potvrdi određene posjede u Srebrenici na koje su polagali nasljedna prava, ali im nisu mogli pristupiti poslije osmanskog osvojenja Bosne. Optimistični kralj im je izašao u susret i izdao povelju.²⁶⁷

Međutim, nisu svi bili toliko uvjereni u uspjeh kao ugarski kralj. Antonio de Zuane, splitski plemić, uputio je početkom decembra iz Jajca pismo svom kolegi Nikoli Petriju ističući rezerve i sumnje o uspjehu ove ekspedicije. Pisao je da kralj može računati samo na malu vojsku, inače u žalosnom stanju i kojoj treba "božanska pomoć". U međuvremenu je 2.000 osmanskih ratnika svakodnevno pustošilo okolna područja. Zuane je svoje pismo završio porukom: "Da Bog dao da ova zemlja ostane kršćanska, ali to nije izgledno".²⁶⁸

I drugi suvremeni izvori također svjedoče o skromnom broju vojnika ugarskog kralja. Mletački poslanik Giovanni Emo pisao je svojoj vladi 13. decembra o broju i stanju vojske koju je Matijaš mogao izvesti na bojno polje. Tvrdio je da kralj od prelata i barona ima 12.000 konjanika te da su mu oni dužni služiti tri mjeseca, ali da ih je morao plaćati iz svoje blagajne ukoliko ih je želio zadržati duže. Također je imao dvorsku vojsku sastavljenu od 2.000 konjanika i 5.000 pješaka.²⁶⁹ Nisu to bile brojke koje su se mogle mjeriti s osmanskom vojnom silom.

²⁶³ (13. oktobar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.278.

²⁶⁴ (13. oktobar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.279.

²⁶⁵ (29. novembar 1463), LJUBIĆ, *Listine*, 10.291.

²⁶⁶ (31. oktobar 1463), Cons. Rog. sv. 17, f. 289v.

²⁶⁷ (14. decembar 1463), THALLÓCZY – GELCICH, *Diplomatarium Ragusanum*, 620–22.

²⁶⁸ (8. decembar 1463), GIUSEPPE PRAGA, "Testi volgari spalatini del trecento", *Atti e memorie della Società Dalmata di storia patria* 2 (1927), 124. Antonio de Zuane (Zuanović) bio je ujak Nikole Teste, proslavljenog diplomate bosanskih kraljeva, ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, 334.

²⁶⁹ (23. januar 1464), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.112. Izdavač je dokument pogrešno datirao u 1463. godinu.

Stoga je razumljivo da je Matijaš rado prihvatao bilo kakvu ponudenu pomoć te da je morao cijeniti vojnu podršku hercega i njegovih sinova.²⁷⁰ U povelji izdanoj 6. decembra u Jajcu Matijaš je pohvalio vojvodu Vladislava za njegovu požrtvovanost u borbi protiv Turčina koji je napao “naše” Bosansko kraljevstvo i ubio “našeg” vjernog kralja Stjepana. Matijaš je također isticao da Vladislav nije štedio troškova “pro recuperatione dicti regni nostri Bozne”.²⁷¹ U pismu poslanom Veneciji herceg je tvrdio da Matijaš ne bi sam mogao izdržati rat sa svojom malom vojskom i da je Jajce zauzeo “samo s Božijom i njegovom pomoći”. Herceg je kasnije pisao da je “čak i danas Veliki Turčin ljut na mene, govoreći da je izgubio Jajce zbog hercega Stjepana a ne zbog kralja Ugarske”.²⁷²

Matijašu su također pomagale trupe Martina Frankopana, čije su zasluge posebno isticane u kraljevoj povelji izdanoj u “civitate nostra Jaycza”, ne samo zbog odbijanja nedavne osmanske invazije u Hrvatsku, prilikom koje je pretrpio mnoge štete, nego i za lično dovođenje “plurimos fideles nostros, dicti regni nostri Croatie barones et nobiles” kako bi dali svoj doprinos osvajanju Bosanskog kraljevstva.²⁷³

Još jedan primjer vrijedan spomena jeste neobični slučaj Gérarda Descampsa (Gerhard des Champs) iz Liègea koji je također sudjelovao u borbama oko Jajca u zimu 1463. godine. Ovaj prekaljeni francuski ratnik dobio je 1459. papinski blagoslov za svoj projekat Družbe Isusove (*Societas Jesus*) čiji je cilj bio da okuplja križare iz Francuske kako bi sudjelovali u pohodima na Svetu

²⁷⁰ Vidi БУРО ТОШИЋ, “Ослобађање Јајца од Турака крајем 1463. године”, *Радови Филозофског факултета* 2 (2000), 217–26; ISTI, “Bosanska vlastela u oslobađanju Jajca od Turaka 1463. godine”, u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb 2013, 99–108.

²⁷¹ (6. decembar 1463), THALLÓCZY, *Studien*, 418–22; ISTI, *Povijest Jajca*, 83. U pismu od 2. januara 1464. godine, koje je svom tastu u Istru iz Modona uputio izvjesni Aloisio da Canal, može se pronaći tvrdnja da je sin hercega Stjepana išao skupa s jednim kraljevim zapovjednikom u potragu nekog osmanskog kapetana u Bosni. Ove podatke dobio je od Antonia Priula. Da Canal je također pisao da su Matijaševi ljudi uspjeli poraziti Turke i zarobiti neke njihove subaše, da je kralj u mjestu zvanom “Iaviza”, gdje je opsjedao utvrdu koju je branilo 400 Turaka. Pismo je prvobitno objavio GEORGE T. DENNIS, “Three Venetian Letters from Modon 1400–1401”, u: *Byzantium and the Franks 1350–1420*, London, 1982, 20.1–13, a analizirao JOHN V. A. FINE, “Новооткривени извор о приликама у Босни 1400. године”, *Годишњак Друштва историчара БиХ* 38 (1987), 107–09. Обојца су документу приступали као да је писан 1401. године. ТОШИЋ, “Ослобађање Јајца од Турака”, 217–26; ISTI, “Bosanska vlastela u oslobađanju Jajca od Turaka”, 99–108, je uočio pogrešku i propisno datirao pismo u 1464. godinu.

²⁷² (10. mart 1466), LJUBIĆ, *Listine*, 10.351. THALLÓCZY, *Studien*, 198.

²⁷³ (23. novembar 1463), THALLÓCZY – BARABÁS, *A Frangepán család oklevéltára*, 2.59.

zemlju.²⁷⁴ Budući da mu taj veliki plan nije bio učinkovit, uzeo je oružje i borio se protiv Turaka na Balkanu. Detalji o njegovim akcijama u Bosni sačuvani su u pismu upućenom iz Liona sindicima i vijeću Ženeve 8. decembra 1465. Prema njegovom svjedočanstvu, Deschamps je prošao kroz Njemačku s ciljem da se nađe s vojskom ugarskog kralja koji je opsjedao mjesto zvano “Jays” i koje je zauzeo “par vertu divine”.²⁷⁵ Nakon uspješnog osvajanja Jajca ugarski vojnici i francuska družina su pohvatali dosta osmanskih zarobljenika. Deschamps je poslao jednu osmansku zastavu i dva Turčina u Francusku kao živi dokaz svog trijumfa; jednog od njih je predao vojvodi Savoje u Chambery a drugog francuskom kralju. Prvi Turčin je kasnije pokršten. Zbog svojih uspjeha Deschamps su rimsko-njemački car i ugarski kralj nagradili plemstvom i proizveli ga u dvorskog kneza.²⁷⁶

Kralj Matijaš je razumio strateški značaj Jajca i Bosne, te ih je smatrao ključem i kapijom regije, odakle se moglo lako pristupiti svim putevima prema zapadu i sjeveru.²⁷⁷ Vjerovao je da je osmansko osvojenje Bosne bilo otvorena rana “srcu kršćanstva”, koja se lako mogla proširiti i ugroziti cijelu Evropu. Stoga nije namjeravao štedjeti resurse ni vrijeme da ih zauzme, što je konačno i uspio nakon tromjesečne opsade prilikom oštrem zime.²⁷⁸ Matijaš je lično tvrdio da mu se nakon vojnog zauzeća Jajca predalo tridesetak drugih utvrda.²⁷⁹ Ne

²⁷⁴ JACQUES PAVIOT, “Burgundy and the Crusade”, u: *Crusading in the Fifteenth Century – Message and Impact*, Basingstoke – New York, 2004, 79, s pregledom relevantne literature.

²⁷⁵ (8. decembar 1465), CHARLES LE FORT, “Une Société de Jésus au quinzième siècle (Documents inédits des Archives de Genève)”, *Mémoires et documents publiés par la Société d’histoire et d’archéologie de Genève* 20 (1879–88), 113.

²⁷⁶ ISTO, 110. Vidi također: HANS PRUTZ, “Pius II. Rüstungen zum Türkenkrieg und die Societas Jesu des Flandrers Gerhard des Champs 1459–66”, *Sitzungsberichte der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-philologische und historische Klasse* 4 (1912), 41–42.

²⁷⁷ (juli 1464), FRAKNÓI, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae*, 30–31; ISTI, *Mátyás király levelei*, 154. RICHÁRD HORVÁTH, “The Castle of Jajce in the Organization of the Hungarian Border Defence System under Matthias Corvinus”, u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb – Sarajevo, 2013, 89–98; (1464), JOSEPHUS KOLLER, *Historia episcopatus quinqueecclesiarum*, sv. 4, Posonii, 1796, 117.

²⁷⁸ “Ad utramque autem augendam talis ordo, taliaque principia parata sunt, ut ex eis vulneri huic, quod Christiano corpori ex ruina Bozne inflictum erat, facilius, quam ante, salubriusque remedium parari poterit; quandoquidem sane vulnus non iam angulos Europe, non latera sola, sed precordia ipsa attigerit, potuissetque ad omnes eius partes infesta correptione dilatari” (27. januar 1464), FRAKNÓI, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae*, 27–28; BORONKAI (ur.), *Iohannes vitez de Zredna opera quae supersunt*, 215.

²⁷⁹ FRAKNÓI, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae*, 27.

može biti nikakve sumnje da je ovo bio najvažniji lični doprinos kralja Matijaša u ratovima protiv Turaka.²⁸⁰

Nije posve jasno kada je zapravo jajačka tvrđava bila zauzeta. Kralj Matijaš na nekoliko mjesta tvrdi da se to desilo na Božić.²⁸¹ U jednom drugom pismu poslanom u Veneciju, datiranom 29. decembra 1463, naznačeno je da je kralj zauzeo neosvojivu tvrđavu Jajce i time ostvario gospodstvo nad cijelom Bosnom.²⁸² No postoje i neke indicije da je Jajce palo nekoliko dana ranije a da je smještanjem zauzeća na Božić Matijaš samo htio naglasiti da je utvrdu dobio uz Božiju intervenciju te iskazati duhovno odobrenje svojih akcija.

Ohrabreni kraljevim trijumfom Mlečani su ugarskom kralju odlučili poslati još više novca da mu pomognu u daljim akcijama. Izražavali su sreću zbog njegovih pobjeda, hvaleći njegovu ulogu u pohodu i ističući činjenicu da je uspio zauzeti Bosnu, štit njihovih posjeda u Dalmaciji. Posebno su naglašavali da je uspio spasiti kršćane od gorih poraza i ropstva.²⁸³

Kralj Matijaš je osvajanje Jajca i drugih utvrda u Bosni predstavljao kao osvojenje cjelokupnog Bosanskog kraljevstva.²⁸⁴ Mnogi su dijelili kraljevo mišljenje. Jedan suvremenik je čak smatrao da je Matijaš uspio ovladati cijelom Bosnom, naročito onim njenim dijelovima koji su nekoć pripadali bosanskom kralju.²⁸⁵ Ovo se mora objasniti time što je herceg Stjepan u to vrijeme priznao seniorat ugarskog kralja i potčinio se skupa sa svojim zemljama ugarskoj kruni. Stoga Matijaševe tvrdnje nisu bile sasvim neosnovane. On je mogao biti zadovoljan svojim postignućima,²⁸⁶ doživljavanim kao veliki trijumf. Mlečani su 2. marta 1464. naredili svom poslaniku Franciscu Justinianu da ode u Budim, čestita kralju

²⁸⁰ NEHRING, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich*, 23; SZAKÁLY, “Phases of Turco-Hungarian Warfare”, 97. O sukobima kralja Matijaša s Turcima vidi: RÁSZÓ, “Die Türkenpolitik Matthias Corvinus”, 3–50.

²⁸¹ (26. decembar 1463), THALLÓCZY – HORVÁTH, *Jajcza*, 30. Pismo je pogrešno datirano u 1464. godinu.

²⁸² (29. decembar 1463), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.159. I ovo pismo je izdavač pogrešno datirao u 1464. godinu. Neki historičari su smatrali ovo isuviše kratkim periodom da bi te vijesti mogle proputovati tako veliku udaljenost do Venecije, npr. БИРКОВИЋ, *Херцег Стефан*, 258 н. 80, i ТОШИЋ, “Ослобађање Јајца од Турака крајем 1463. године”, 223, ali se datum nesumnjivo odnosi na vrijeme kada je pismo poslano a ne kada je stiglo na svoje konačno odredište.

²⁸³ (2. januar 1464), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 1.262–63.

²⁸⁴ (28. januar 1464), THALLÓCZY – HORVÁTH, *Jajcza*, 18.

²⁸⁵ (29. decembar 1463), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.159.

²⁸⁶ ФРАКНОЉИ, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae* 28.

na njegovom nedavnom uspjehu te da ga nagovara da se opet digne na oružje protiv “perfidnog Turčina”.²⁸⁷

Priča o zauzeću jajačke tvrđave sadržana je u pismu kraljevskog vicekancelara Lukasa, egerskog prepozita, upućenog Ladislavu Palocu, sudiji kraljevskog suda, 26. decembra 1463. godine. Prema Lukasovoj priči, kralj i vojnici su slušali misu na Božić u franjevačkoj crkvi u Jajcu kada se, kao znak Božije volje, anđeo spustio i donio pozitivan okret dešavanjima. Tada je jedan od kraljevih stražara potrčao do kralja govoreći da su Turci tražili garanciju za svoje poslanike koji bi došli da pregovaraju o predaji. Stoga su prvo prišla dva Turčina, a potom još dva od kojih je jedan bio i Elez-beg, bivši komandant Turaka. On je bez većih poteškoća predao tvrđavu sa svom vojnom opremom i te iste noći su oružane ugarske trupe ušle u tvrđavu i zauzele je. Svi Turci su napustili tvrđavu ostavivši za sobom samo žene. Ugri su zarobili 430 osmanskih vojnika, dobrih za borbu, i kralj im je dao pravo izbora da uđu u njegovu vojnu službu, dok je ostalima dao vodiče da se vrate na osmansku teritoriju.²⁸⁸ Komandant jajačkoga garnizona je bio odveden skupa sa 400 drugih odabranih zarobljenika u Ugarsku gdje su spektakularno predstavljani u trijumfalnoj paradi.²⁸⁹

Ova verzija događaja se brzo proširila po kršćanskom svijetu jer se može pronaći i u jednom skoro suvremenom prikazu iz njemačkog pisma, do sada neiskorištenom u historiografiji. Premda je bilo objavljeno 1866. godine, izmaklo je pažnji Lajosa Thallóczyja i Sándora Horvátha kada su pripremali svoj jajački diplomatar. Pismo je sastavio 25. januara 1464. Johannes Brune koji je izvijestio gradsko vijeće Frankfurta o svojim putovanjima i situaciji u Austriji i Ugarskoj. Tom prilikom je pisao kako je ugarski kralj zauzeo glavni grad Bosanskog kraljevstva na Božić i da mu je, dok je primao sveti sakrament, spremajući se za napad, navodno prišlo 300 Turaka iz tvrđave sa željom da istupe pred kralja i pređu na njegovu stranu. Brune zaključuje da s Božijom voljom “postoji nada da će ugarski kralj zauzeti Bosansko kraljevstvo i vratiti ga u kršćanske ruke”.²⁹⁰

* * *

Još jedno pismo koje opisuje kraljeve akcije u osvajanju Jajca nije bilo uključeno u diplomatar Thallóczyja i Horvátha i, prema tome, je ostalo ne-

²⁸⁷ (2. mart 1464), LJUBIĆ, *Listine*, 10.298–99.

²⁸⁸ (26. decembar 1463), THALLÓCZY – HORVÁTH, *Jajcza*, 31–32.

²⁸⁹ SETTON, *The Papacy and the Levant*, 2.250.

²⁹⁰ (25. januar 1464), JOHANNES JANSSEN, *Frankfurts Reichsrespondenz nebst andern verwandten Aktenstücken von 1376–1519*, sv. 2.1, Freiburg im Breisgau, 1866, 239.

poznato historičarima koji su pisali o ovim događajima. Poslao ga je “thornantmeyster” Johannes od Rossingena iz Tate u Ugarskoj 19. novembra 1463. Ulrichu od Graffenecka u Trautmansdorf,²⁹¹ i ono uključuje detaljne podatke o operacijama ugarske vojske u Bosni.²⁹²

Sadržaj pisma daje nekoliko vrijednih informacija. Nakon kratkog opisa osmanskog osvojenja Bosne i dekapitacije njenog kralja, uništavanja države i bježanja njenih stanovnika, Rossingen navodi da je sultan novoosvojeno kraljevstvo povjerio jednom od svojih vojvoda zvanom *Mongothowith*.²⁹³ Ovo je bez sumnje prvi sandžak-beg Bosne, Mehmed-beg Minetović (Minnet-oğlu), koji je do tada obavljao dužnost smederevskog sandžak-bega.²⁹⁴ Činjenica da se čak u Ugarskoj i Austriji znalo da je on novi upravitelj Bosne pokazuje kako su se informacije brzo širile u to vrijeme. Rossingen zapravo kaže da je svoje podatke dobio od poslanika nedavno pristiglog iz prisustva kralja Matijaša.

Rossingen nastavlja da su neki bosanski plemići molili ugarskog kralja da im pomogne, tvrdeći da će uz njegovu pomoć moći očistiti kraljevstvo od Turaka na što je kralj pristao i poveo svoju vojsku u Bosnu.²⁹⁵ Nemamo drugih izvora da bismo potvrdili da su bosanski plemići inicirali kraljeve akcije, ali se

²⁹¹ Trautmansdorf je utvrda u Južnom Tirolu na sjeveru Italije. Ulrich od Graffenecka bio je istaknuti austrijski plemić 15. stoljeća, poznat po posjedima koje je držao u općini Grafeneegg u distriktu Krems-Land u Donjoj Austriji. Ubijen je 1487. godine prilikom operacija carske vojske u blizini dvorca Schottwien u Donjoj Austriji. JOHANN CHRISTIAN VON ENGEL, *Geschichte des Ungarischen Reichs*, 3.1, Wien, 1813, 411. Graffeneckova veza s Bosnom se ne završava na ovom pismu, njegov suvremenik Hector Müllich (†1489/90), bogati trgovac iz Augsburga, zapisao je u svojoj hronici da su se mnogi knezovi skupili u Nürnbergu novembra 1466. godine spremni da marširaju protiv Turaka. Graffeneck je trebao biti vođa ove kampanje a zauzvrat bi bio proglašen kraljem Bosne: “Anno domini 1466 umb Martini sind vil fürsten und stett zû Nürnberg gewesen von des Türcken wegen. Und ist der Grafnegker selb da gewesen und solt hauptman sein; man hett im verhaissen, in zû künig in Wossen zû machen”. “Chronik des Hector Müllich, 1348–1487”, u: *Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert*, sv. 22, Leipzig 1892, 208.

²⁹² Pismo je prvi objavio BACHMANN, *Urkundliche Nachträge*, 27–28, na osnovu kopije koja je čuvana u Državnom arhivu u Dresdenu (*Hauptstaatsarchiv zu Dresden*), pod signaturom: *Wittenberger Archiv, Zeitungen, Bl. 4*. Prema podacima koje mi je ljubazno ustupio arhivist Markus Seeman, pismo nije trenutno u posjedu dresdenskog arhiva jer se nalazilo u onom dijelu vitemberškog arhiva koji su konfiscirale snage Sovjetskog Saveza poslije Drugog svjetskog rata, a koji nije bio vraćen u restituciji iz 1958. godine. Citirani dokument bi se danas trebao nalaziti u posebnoj zbirci Ruskog državnog i vojnog arhiva u Moskvi (*Российский государственный военный архив*). Nažalost, pokušaji da se stupi u kontakt s osobljem arhiva nisu urodili plodom.

²⁹³ (19. novembar 1463), BACHMANN, *Urkundliche Nachträge*, 27–28.

²⁹⁴ ŠABANOVIĆ, *Bosanski pašaluk*, 40.

²⁹⁵ (19. novembar 1463), BACHMANN, *Urkundliche Nachträge*, 27–28.

ne smije u potpunosti isključiti da su bosanski plemići koji su izbjegli na ugarska područja mogli isto tako tražiti ponovno osvojenje Bosne na isti način kao i njihovi sunarodnjaci na mletačkim posjedima.

U pismu se dalje navodi da je ugarsku vojsku vodio kralj lično, zatim kraljevski komornik i Jan Jiskra.²⁹⁶ Komornik je bio Emerik Zapolja čiju uključenost u ove kampanje potvrđuju i drugi izvori. Njega je, zapravo, kralj držao najzaslužnijim za svoje podvige u Jajcu i Bosni i, budući da je smatrao “isto tako važnim zadržati kraljevstvo kao što ga je bilo i zadobiti”, imenovao ga je guvernerom Bosne, banom Dalmacije i Hrvatske, kao i priorom Vranskog priorata nedugo nakon svoje krunidbe.²⁹⁷ U drugoj, nedatiranoj povelji, kojom je kralj uzdigao Zapolju na rang kneza Spiša, Matijaš spominje njegove zasluge u Bosanskom kraljevstvu, gdje je Zapolja nadmašio očekivanja, posebno u teškim i zamarajućim zimskim uvjetima.²⁹⁸

Iako se njegovo ime ne susreće u drugim izvorima za ugarske akcije u Bosni, spominjanje učešća poznatog moravskog borca i stratega Jana Jiskre u pohodu kralja Matijaša sasvim je vjerodostojno. On je svakako u to vrijeme bio u službi ugarskog kralja i veoma je izgledno da je sudjelovao u borbama protiv Turaka u Bosni.²⁹⁹

U pismu se navodi da je vojska došla do dobro utvrđenoga grada Jajca, koje je bilo glavni grad Bosanskog kraljevstva isto kao što je Budim bio glavni grad Ugarske, gdje su započeli opsadu i borbe. Rossingen tvrdi da je ugarska vojska uspjela zauzeti grad zvani *Swetza* i zarobiti njegovu tursku posadu.³⁰⁰ Ovo je mjesto najvjerojatnije Zvečaj na Vrbasu,³⁰¹ poznat po tome što je zapovjednik njegove posade bio janičar Konstantin Mihailović iz Ostrovice koji je kasnije opisao taj događaj u svojim memoarima. Prema njegovom pisanju, nakon što je sultan osvojio Bosnu i povukao se, ostavio je Konstantina s još 30 drugih vojnika u Zvečaju. Uskoro je kralj Ugarske došao “bez oklijevanja” i opsjeo i Jajce i Zvečaj. Konstantin dalje navodi kako su Bošnjani u Jajcu, koji su se bili ranije potčinili Turcima, bacili i pogazili osmanske zastave promijenivši stranu i počevši napadati Turke i tako omogućivši Ugrima da zaposjednu

²⁹⁶ (19. novembar 1463), BACHMANN, *Urkundliche Nachträge*, 27–28.

²⁹⁷ (1465), CAROLUS WAGNER, *Analecta Scopusii Sacri et Profani*, sv. 1, Viennae, 1774, 144–45; FRAKNÓI, *Mátyas király levelei*, 1.134.

²⁹⁸ WAGNER, *Analecta Scopusii*, 1.146–47.

²⁹⁹ FRANTIŠEK OSLANSKÝ, “The Role of John Jiskra in the History of Slovakia”, *Human Affairs – Postdisciplinary Humanities & Social Sciences Quarterly* 6 (1996), 19–33.

³⁰⁰ (19. novembar 1463), BACHMANN, *Urkundliche Nachträge*, 27–28.

³⁰¹ Izdavač je ovo mjesto razumio kao “das heutige Žepce? oder Sarajevo?”. BACHMANN, *Urkundliche Nachträge*, 28 n. 2.

podgrađe iz kojeg je kralj Matijaš osam sedmica opsjedao jajačku utvrdu. Tokom tog vremena kralj je poslao topnike da bombarduju Zvečaj čiji su zidovi bili veoma slabi pa su ih Konstantin i njegovi drugovi morali popravljati. Konstantin tvrdi da Zvečaj nije pao prije Jajca koje je zauzeto dogovorom i da je kralj tek nakon pada Jajca imao više vremena da se posveti opsadi Zvečaja,³⁰² ali se sada zna, na osnovu Rossingenovog pisma, da Konstantinova priča nije sasvim istinita. Ako je pismo poslano 19. novembra, to bi onda bio definitivni *terminus ante quem* za osvajanje Zvečaja. Ako se uzme u obzir činjenica da je bilo potrebno izvjesno vrijeme da informacija o njegovom zauzeću dođe do sjevera Ugarske, onda se može pretpostaviti da je Zvečaj došao u ugarske ruke krajem oktobra ili početkom novembra, skoro mjesec dana ranije nego se desio pad Jajca. Pišući da je utvrda, čijom odbranom je komandovao upravo on, bila posljednja u Bosanskom kraljevstvu koja je podlegla ugarskom pritisku, Konstantin je sasvim sigurno nastojao pojačati sopstvenu ulogu u opisivanim događajima i time pokazati da je on bio hrabar komandant.

Osim Jajca i Zvečaja, Rossingen također piše da su Ugri zauzeli još mnogo drugih utvrda ali da još uvijek nije znao da li je kralj uspio ovladati cijelim Bosanskim kraljevstvom. Još navodi kako je čuo da se kralj nije namjeravao vratiti u Ugarsku dok svoj posao u Bosni ne završi uspješno, napominjući da je Bosansko kraljevstvo bogato plemenitim metalima.³⁰³ Ali Matijaša su svakako morali motivirati prvenstveno strateški a ne financijski razlozi.

* * *

Osmansko osvojenje Bosne se činilo potpunim posebno jer je sultan obezglavio kralja i dokrajčio njegovo kraljevstvo. Neki očuvani izvori govore o brzom načinu na koji se to sve odvijalo. Tako trogirski knez ističe da je Bosna pala za malo dana – *in paucis diebus* – ne samo bez ijednog ispaljenog topovskog hica nego i bez izvlačenja mača iz korica – *sine ictu non tamen bombarde ymo sine evaginatione unius ensis*.³⁰⁴ Zemlja za koju se vjerovalo da može izdržati još mnogo godina progutana je u jednom zalogaju – *in uno haustu* – za manje od mjesec dana.³⁰⁵ I kralj Matijaš Korvin je papi pisao da su sulta-

³⁰² МИХАИЛОВИЋ, *Јаничарење успомене*, 51. Ovo mišljenje ponavlja i THALLÓCZY, *Povijest Jajca*, 85.

³⁰³ (19. novembar 1463), BACHMANN, *Urkundliche Nachträge*, 27–28.

³⁰⁴ (poslije 23. juna 1463), ŠUNJIĆ, “Trogirski izvještaji”, 157.

³⁰⁵ Iz govora mletačkog humaniste i političara Bernarda Bemba održanog na sahrani talijanskog kondotjera Bertolda d’Este koji je umro 4. novembra 1463. godine. LOPEZ, “Il principio

na u Bosnu pozvali neki izdajnici – *invitatum eum a quibusdam proditoribus Bosnam versus declinare* – te da je zbog te izdaje tamo pobijedio i prije nego je potegao mač – *prius forte quam eduxisset gladium, vicit*.³⁰⁶ Vjerovalo se da su Turci osvojili Bosnu na osnovu prevare a ne na osnovu snage svog oružja. Zbog toga je ovaj događaj izazvao mnoge reakcije unutar zemlje, ali i među regionalnim silama. Uskoro nakon što je sultan napustio Bosnu i povukao se u Jedrene, herceg Stjepan se pomirio sa sinom i otpočeo kontraofanzivu. Ove akcije su rezultirale zauzimanjem skoro svih hercegovih starih posjeda, kao i nekih utvrda u zemljama Pavlovića i Kovačevića, pogubljenih u Mehmedovom pohodu iz maja i juna 1463. U toku ljetnih mjeseci najviše interesa za novu uspostavu Bosanskog kraljevstva pokazali su Mlečani koji su se osjećali ugroženi jer su Turci zauzimanjem Bosne imali otvoren put do dalmatinske obale, a potom preko Jadranskog mora i prema Apeninskom poluotoku. Međutim, nakon što su ratne zone podijeljene Petrovaradinskim sporazumom između Ugarske i Venecije, Mlečani su se usredotočili na rat na moru i borbu protiv Turaka u Dalmaciji i Moreji, dok su se Ugri posvetili bitkama u sjevernim zonama. Od tog vremena mletački izvori prestaju donositi detaljne podatke o dešavanjima u Bosni. Pohodi ugarskog kralja koncentrirali su se na Jajce i okolinu gdje je domaće stanovništvo uskoro zbacilo osmansku vladavinu i prigrllilo ugarskog kralja omogućivši mu da zauzme Jajce i oko 30 drugih tvrđava u sjevernoj Bosni. Teritorijalni posjedi osvojeni u ovom pohodu poslužiti će kao temelj za osnivanje ugarskih banovina koje su predstavljale značajnu tampon-zonu i štit Ugarske u narednih pola stoljeća. Zbog činjenice da se herceg Stjepan potčinio kralju Matijašu, ugarski kralj je mogao tvrditi da vlada cijelom Bosnom. Štaviše, unatoč činjenici da je Venecija u narednom periodu izgubila prestiž i kolonije, kao i ranije neosporavanu dominaciju na moru, njen rat za povrat izgubljenih posjeda je toliko okupirao Turke da više nisu imali značajnijih osvajačkih uspjeha na sjeveru za vrijeme vladavine Mehmeda II.

Stoga se može zaključiti da su uprkos padu Bosne i izazvanim problemima, Venecija, ugarski kralj i herceg Stjepan 1463. godinu završili u daleko boljoj poziciji od one koju su imali na njenom početku. Ta prednost nije trajala onoliko dugo koliko su se nadali. Turci su se u Bosni namjeravali zadržati i nije im trebalo mnogo vremena prije nego su povratili izgubljene položaje, pa čak ih i proširili poduzimajući nove pohode koji su pronijeli osmansku zastavu dalje nego ikada do tada.

della guerra Veneto-Turca nel 1463”, 52.

³⁰⁶ (27. januar 1464), FRAKNÓI, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae*, 26; BORONKAI (ur.), *Iohannes vitez de Zredna opera quae supersunt*, 213.

Kad se povuče crta: Sudbina srednjovjekovne Bosne poslije 1463. godine

U historiji Bosne i Hercegovine 1463. godina se smatra prijelomnom, onom koja dijeli srednji vijek od novog razdoblja obilježenog osmanskim gospodstvom, ali su u prošlosti veliki lomovi koji u potpunosti raskrste s pret hodnim periodom iznimna rijetkost. I u bosanskom slučaju se može govoriti o tome da srednjovjekovna historija Bosne nije završila osmanskim osvajanjem niti da se smrću Stjepana Tomaševića ugasila ideja o Bosanskom kraljevstvu. Pojedini procesi započeti u srednjem vijeku odvijali su se barem još nekoliko decenija. To se naročito odnosi na borbu između Ugarske i Osmanskog carstva za prevlast nad prostorom i ljudima u zemlji Bosni koja je trajala do prve četvrtine 16. stoljeća.

Sultan Mehmed II je pohodom iz proljeća 1463. godine uspio s vlasti skinuti posljednjeg legitimnog vladara iz loze Kotromanića kojeg je izabrao i potvrdio državni sabor – *stanak* – i postaviti svoje posade u mnogim ključnim tvrđavama. Do zime osmanske pozicije u Bosni su gotovo sasvim oslabile i zajedničkim akcijama hercega Stjepana i njegovih sinova te ugarskog kralja Matijaša teritorij Bosanskog kraljevstva je, s izuzetkom pojedinih gradova, vraćen na ono stanje prije velikog osmanskog pohoda. U strateškom ali i simboličnom smislu za Ugre je najvažnije bilo zauzimanje Jajca od Turaka na Božić 1463. godine. Zadovoljan ovim uspjehom kralj Matijaš se mogao u narednoj godini posvetiti krunisanju Svetom krunom i unutrašnjim problemima u svojoj državi dok je za zapovjednika Bosanskog kraljevstva – *regni Bozne gubernator* – ostavio Emerika Zapolju.³⁹⁷

Turci se nisu lako odricali onoga što su smatrali da im po pravu osvajanja pripada. Na stečenom području osnovali su Bosanski sandžak ali je sultanu bilo jasno da Bosnom neće u potpunosti ovladati dok ne zauzme Jajce. Mogao je očekivati da će u predstojećem periodu ugarska vojska iz najvažnije utvrde Bosanskog kraljevstva konstantno uznemiravati njegove posade. Stoga je ponovo na proljeće 1464. poveo svoje snage prema bivšoj bosanskoj prijestolnici, vjerovatno istim putem kao i protekle godine, te je u julu otpočeo opsadu Jajca

³⁹⁷ Još uvijek nema moderne kritičke biografije Emerika Zapolje. Koristan biografski pregled nudi RICHÁRD HORVÁTH, "Imre Szapolyai (c. 1435 – 12 September 1487)", u: *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458–1490, Exhibition catalogue*, Budapest, 2008, 269–70. Za raniji period njegove karijere vidi: RICHÁRD HORVÁTH, "Szatmár és a Szapolyaiak", u: *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*, Nyíregyháza, 2011, 345–356, sa spiskom literature na str. 345 n.

i okolnih utvrda.³⁰⁸ Prema svjedočenju grčkog pisca Kritobula, osmanska vojska bila je opskrbljena topovskim kuglama, ali i broncom i željezom od koje je oružje izljevano na licu mjesta.³⁰⁹ Sultan je četrdesetak ljetnih dana artiljerijom tukao jajačke zidove i držao opsjednutu tvrđavu, dobro opskrbljenu i spremnu za odbranu.³¹⁰ Na vijest da se u augustu počela kretati ugarska vojska prema Bosni, dolinom Drine prema Zvorniku, sultan je pokušao izvršiti frontalni napad, ali nije uspio u svojim namjerama. Napustio je opsadu, povukao se s glavninom vojske, a jedan dio odreda pod Jajcem povjerio je komandi tada već bivšeg bosanskog sandžakbega Mehmed-bega Minetovića.³¹¹ Konačni ishod ovih akcija nije bio povoljan za sultana – osvajač prijestolnice Bizantskog carstva nije uspio osvojiti prijestolnicu Bosanskog kraljevstva.

Pohod kralja Matijaša prema Zvorniku vjerovatno je bio motiviran željom da strateški osigura istočni dio zemlje te da time osujeti osmanske napade iz područja Srbije. Pored toga, ukoliko bi ovladao tim predjelima, uspio bi ih povezati s jajačkom okolinom i uspostaviti značajan odbrambeni kordon. Ugri su se pod Zvornikom pojavili u oktobru mjesecu, ali ga nisu uspjeli osvojiti, kako zbog vremenskih nepogoda, tako i zbog otpora branitelja, te se Matijaš početkom decembra vratio u Budim.³¹² Bez obzira na neuspjeh, ovaj ugarski pohod rezultirao je zauzetim posjedima koji su poslužili kao okosnica teritorija buduće ugarske banovine sa središtem u Srebreniku.

Sultan je dvije uzastopne godine u proljeće i ljeto predvodio vojsku u Bosnu, dok je ugarski kralj to činio u jesen i zimu. Što bi prvi postigao, drugi bi kasnije povratio i uzeo još više. Bilo je to klasično strateško nadmudrivanje gdje nijednoj strani nije pripao ni ubjedljivi poraz niti konačna pobjeda, iako je očigledno više vojnog uspjeha imao kralj Matijaš. On je svojim akcijama i kasnijim političkim potezima u narednih par decenija uspio osigurati barem obrise ugarske vlasti u sjevernim dijelovima Bosne. Njegove dvije vojno-političke kreacije na tom prostoru, sa središtima u Srebreniku i Jajcu, nadživjele

³⁰⁸ THALLÓCZY, *Povijest Jajca*, 87–88; LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 375.

³⁰⁹ MRŠIĆ, "Kritobulov opis osmanske opsade Jajca 1464. godine", 247–54.

³¹⁰ O drugoj opsadi Jajca vidi: PÉTER E. KOVÁCS, "Jajca 1464. évi ostroma" u: *Az értelem batorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, Budapest, 2005, 403–418.

³¹¹ *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, 54. Mehmed-bega je do februara 1464. na dužnosti sandžak-bega zamijenio Isa-beg Isaković.

³¹² THALLÓCZY, *Povijest Jajca*, 93–94, 96. Dobar izvor za ova dešavanja je Dursun-beg koji je bio očevidac, *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, 54. Vidi također: АЛЕКСАНДАР ЈАКОВЉЕВИЋ, "Између османског и угарског крајишта – османско запоседање Подриња и угарска опсада Зворника 1464. године", u: *Пад Босанског краљевства 1463. године*, Београд – Сарајево – Бања Лука, 2015, 227–57.

su ga i dočekale su 16. stoljeće. Srebrenik je pao 1512, a Jajce tek 1527. godine. Do tada je prostor nekadašnjeg Bosanskog kraljevstva bio skoro konstantno izložen ratovima i razaranjima kojima su Turci postepeno osvajali komad po komad opustošene i raseljene zemlje te je pripajali svom rastućem carstvu.

Poslije osmanskih i ugarskih sukoba 1463. i 1464. godine, na jugu zemlje je posljednje godine svoje vladavine i života provodio herceg Stjepan Kosača. Njegovom smrću 1466. Bosna je izgubila posljednjeg izrazitog predstavnika starog državnog sistema i polako je u zaborav tonulo sve ono što je podsjećalo na prethodna vremena. Hercega je na vlasti naslijedio srednji sin Vlatko, dok je stariji Vladislav držao neke tvrđave i pokušavao svoju moć očuvati povremenim oslanjanjem na Ugare, Veneciju ili Turke. Braća u tome nisu bila vješta kao otac, a ni prilike im nisu išle na ruku. Sporadični osmanski pohodi postepeno su im otimali tvrđave i tako krnjili teritorij njihovih oblasti. Posljednji slobodni ostaci Hercegovine pripojeni su Osmanskom carstvu 1482. godine.³¹³ Pravi ključni događaj bilo je osmansko zaposjedanje Počitelja 1471, a nedugo potom i Ljubuškog, čime je Turcima bio otvoren put prema Dalmaciji koju su od tada sve više i češće napadali.³¹⁴ Sedam godina kasnije na saboru u Zdencima donesene su odredbe o odbrani ratom ugroženih predjela Hrvatske.³¹⁵ Snaženje osmanskih pozicija u Bosni i u hercegovoj zemlji odrazilo se i na činjenicu da se u izvorima s kraja 15. stoljeća sve češće spominju osmanski napadi na Furlaniju.³¹⁶ Uistinu je Bosna predstavljala, kako je to još sažeto naglasio kralj Matijaš papi Piju II, “cijelog kršćanstva, tako rekuć, ključ i kapiju, odakle se u svakom pravcu na zapad i sjever putevi otvaraju”.³¹⁷ Tek su padom Bosanskog kraljevstva postale očigledne posljedice osmanske ekspanzije, na što su Ugarsku, Veneciju i Rim svojevremeno upozoravala dva posljednja bosanska kralja.

³¹³ O tome: АТАНАСОВСКИ, *Пад Херцеговине*, 126–53; ЈОРЈО ТАДИЋ, “Нове вести о паду Херцеговине под турску власт”, *Зборник Филозофског факултета* 6 (1962), 131–52.

³¹⁴ IVAN MUSTAĆ, “Počitelj u sustavu obrane Hrvatsko-ugarske države od Turaka”, u: *Povijest hrvatskog Počitelja*, Čapljina – Zagreb, 1996, 39–79.

³¹⁵ EMILIJ LASZOWSKI, “Zaključci hrvatskoga sabora u Zdencima od 20. januara 1478. pogledom na obranu Hrvatske od Turaka”, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva* 18 (1916), 81–87.

³¹⁶ CARLO BUTTAZZONI, “Incursioni Turchesche nel Secolo XV”, *L’Archeografo Triestino* n.s. 2 (1870–1871), 393–98; IACOPO VALVASONE, “Luoghi per li quali passarono già Turchi partendosi dalla Bossina per la Patria del Friuli”, *L’Archeografo Triestino* n.s. 2 (1870–1871), 399–402; MARIA PIA PEDANI, “Turkish Raids in Friuli at the End of the Fifteenth Century”, u: *Acta Viennensia Ottomanica*, Vienna, 1999, 287–90.

³¹⁷ (July 1464), FRAKNÓI, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae*, 30–31; ISTI, *Mátyas király levelei*, 1.54.

Oni koji su mirno stajali dok je Bosna propadala i sami su postajali osmanskim plijenom.

Uništivši krupno bosansko plemstvo kao nositelje autoriteta i predstavnike državne vlasti, Turci su željeli osigurati da se emigranti nikada više ne vrata u svoju domovinu. Posebno su u tom smislu upečatljive životne priče dviju posljednjih bosanskih kraljica, Katarine, udovice kralja Tomaša, i Mare, udovice kralja Stjepana Tomaševića.³¹⁸ Djeca kralja Stefana Tomaša, Žigmund i Katarina, zarobljena su u okviru osmanskog pohoda 1463. godine. Bili su prevedeni na islamsku vjeru i integrirani u osmansko dvorsko društvo.³¹⁹ Napori njihove majke da ih vrati, ili barem vidi, ostali su uzaludni. Bila su ta maloljetna djeca isuviše važan zalog političke pobjede sultana nad Bosnom i nije ih se želio tek tako odreći. Smješteni u novu sredinu vremenom su izgubili svaki dodir sa svojim porijeklom. O obnavljanju Bosanskog kraljevstva sa Žigmundom na čelu nije moglo biti ni govora. On je kao Isak-beg Kraloğlu, odnosno Kraljević, služio osmanskog sultana i obavljao dužnost sandžak-bega u Karasiju u Anadoliji.

Svoje prvobitno nesigurne pozicije u Bosni Turci su nastojali obezbijediti osloncem na pojedine predstavnike sitnog plemstva. Uključivši ih u državni sistem, omogućili su im da zadrže svoje dotadašnje posjede. Kada se i to pokazalo nedovoljnim, pokušali su stabilizirati vlast ponovnom uspostavom Bosanskog kraljevstva. Ova, iz današnje perspektive pomalo neobična odluka nalazila je svoje opravdanje u pragmatičnoj naravi osmanskog državnog sistema. Sultan i njegovi krajišnici su se uvijek nastojali prilagoditi prilikama i promišljeno raspolagati svojim resursima. Ukoliko nije bilo u slučaju krajnje nužde, trošenje vojne energije nije uvijek smatrano prvom opcijom za rješenje nastalih problema. I suvremenici je bilo jasno da se Mehmed II odvažio na ovaj potez kako bi pokušao stvoriti prividno stanje da Bosna ponovo ima svoju staru vlast i na taj se način lakše domoći Jajca – glavne nagrade u srazu s Ugrima.³²⁰ Da bi tu svoju namjeru predstavio kao vjerodostojnu, sultan je za kralja izabrao pripadnika dinastije Kotromanića, Matiju, sina nekadašnjeg

³¹⁸ БУРО ТОШИЋ, “Босанска краљица Катарина (1425–1478)”, *Зборник за историју БиХ* 2 (1997), 73–112; ИСТИ, “Понашање босанске краљице Маре (Јелене) у избјеглиштву”, у: *Десети конгрес историчара Југославије (15–17. јануар 1998)*, Београд, 1998, 393–98; ИСТИ, “Последња босанска краљица Мара (Јелена)”, *Зборник за историју БиХ* 3 (2002), 29–60.

³¹⁹ Е. ЈАНИЋ, “Islamizirana djeca bosanske kraljice Katarine”, *Nova et vetera* 29 (1979), 223–30.

³²⁰ (23. decembar 1465), THALLÓCZY – HORVÁTH, *Jajca*, 44.

protukralja Radivoja Ostojića.³²¹ Sasvim je jasno da u njegovom izboru stari sabor bosanske vlastele – *stanak* – nije imao nikakvu ulogu.

Dok je u Bosni vladao sultanov kralj, Matijaš je ukinuo ustanovu gubernatora Bosanskog kraljevstva te je bosanska područja priključio Hrvatsko-slavonskoj banovini. Pretpostavlja se da je dužnost bosansko-hrvatsko-slavenskog bana od 1466. godine vršio Ivan Thuz, bivši rizničar, kojeg je 1470. naslijedio Blaž Mađar.³²² Naposljetku, i Matijaš se poveo za primjerom Mehmeda II te je u Bosni za kralja 1471. imenovao Nikolu Iločkog.³²³ Tim potezom ugarski kralj je privukao na svoju stranu vođu opozicije u zemlji, te se privremeno riješio problema ratovanja s Turcima pošto ga je i u novčanom i vojnom smislu iscrpio rat vođen u Češkoj. Naime, dok su Emerik Zapolja i njegovi zapovjednici ranije plaću dobijali iz kraljevske blagajne, po novom rješenju sve troškove opremanja i odbrane gradova u Bosni snosio je Nikola Iločki.³²⁴ Novi “izabrani” kralj Bosne krunisan je u Budimu 1472. godine, po svemu sudeći krajem aprila ili početkom maja.³²⁵ Njegova vladavina u Bosni predstavlja svojevrsan pravni kuriozitet. Ona se nije isključivo temeljila na pretpostavljenoj ovisnosti Bosne prema Ugarskoj, nego se radilo o specifičnom rodbinskom odnosu čime je Nikolina vlast u Bosni bila svedena na njegovu osobnu vezu s kraljem Matijašem.³²⁶ Zbog toga poslije očeve smrti 1477. Nikolin sin Lovro nije naslijedio naslov bosanskog kralja nego je samo dobio čast bana Mačve.³²⁷ Time se konačno i uga-

³²¹ БИРКОВИЋ, “Властела и краљеви у Босни после 1463 године”, 125.

³²² VEDRAN KLAUŽER, “Djelovanje Blaža Mađara, bana Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u njegovom prvom mandatu (1470–1472). Prilog poznavanju vršenja banske dužnosti u kasnom 15. stoljeću”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU* 30 (2012), 123–44.

³²³ (10. novembar 1471), MACUSCEV, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, 2.95–96. O Nikoli Iločkom: LAJOS THALLÓCZY, “Az Újlakyak síremlékei”, *Archeológiai értesítő* 3 (1888), 1–8; ANDRAS KUBINYI, “Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog”, *Županjski zbornik* 4 (1973), 48–57; DAVOR SALIHović, “Nonnulla documenta pertinentia ad Nicolaum da Wylak, regem ultimum Regni Bosnae”, *Scrinia Slavonica* 17 (2017), 403–18; ISTI, “For a Different Catastrophe: A Fruitful Frontier on the Southern Edges of the Kingdom of Hungary after 1463. An initial inquiry”, *Иницијал* 5 (2017), 73–107.

³²⁴ KUBINYI, “Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog”, 50.

³²⁵ Do sada se vrijeme krunisanja određivalo na osnovu datuma izdavanja povelje Nikole Iločkog kao kralja Bosne na blagdan Uzašašća, koji se te godine slavio 7. maja. Jedno nedatirano njemačko pismo navodi da će se Iločki krunisati “iduće nedjelje”. CONSTANTIN HÖFLER, “Fränkische Studien IV.”, *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 7 (1851), 77. Najbliža nedjelja Uzašašću bila je 3. maja.

³²⁶ (7. maj 1472), TELEKI, *Hunyadiak kora Magyarországon*, 11.469–71. KUBINYI, “Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog”, 50–51.

³²⁷ KUBINYI, “Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog”, 53, pretpostavlja da je to bilo zbog toga što je otprilike u tom periodu bosanski kralj Matija, postavljen od Turaka, priznao i

sila ustanova kralja Bosne u političkim projekcijama Ugarske, iako je ideja o Bosanskom kraljevstvu i dalje opstala. U jednom pismu sultanu Mehmedu II 1480. Matijaš spominje “banove našeg Bosanskog kraljevstva”,³²⁸ a njegov sin Ivaniš je 1490. godine, u slučaju da poslije očeve smrti ne bi uspio obezbijediti ugarsku krunu, za utješnu nagradu trebao biti postavljen na položaj bosanskog kralja.³²⁹

Ideja o obnovi Bosanskog kraljevstva nije napuštala ni Turke koji su joj bili vjerni onoliko koliko je ona mogla poslužiti njihovim praktičnim ciljevima u Bosni. Da je ta varijanta mogla biti rizična, pokazao je slučaj novog bosanskog kralja Matije 1476. godine. Premda su ga postavili Turci, Matija je ipak zatražio i priznanje od kralja Matijaša.³³⁰ Takvi avanturisti nisu bili potrebni osmanskim vlastima i brzo su likvidirali bilo kakve ostatke njegovog gospodstva. Poučeni praktičnim iskustvom Turci se više nisu upuštali u slične eksperimente. Time se konačno i ugasilo “Bosansko kraljevstvo” koje to nikada uistinu nije ni bilo. Postavljani od strane tuđinskih gospodara, “marionetski” bosanski kraljevi nisu mogli steći jače uporište i razviti samostalnu djelatnost. Kao залог u igri velikih takmičara oni su zapravo predstavljali još samo jednu prelaznu fazu potpunog etabliranja osmanske vlasti u Bosni.

Navedeni primjeri pokazuju koliko je duboko bila usađena svijest o Bosanskom kraljevstvu u umove ne samo stanovnika Bosne nego i ugarskog kralja i osmanskog sultana iako su radili na tome da tu zemlju potpuno potčine sebi. Obojica su u stabiliziranju svoje vlasti na bosanskom tlu posegnula za rješenjem koje je uvažavalo postojanje zasebne državne organizacije ovisne o centralnoj vlasti. I u susjednom Dubrovniku se u narednih nekoliko stoljeća njegovala živa tradicija o nekadašnjoj moći i slavi bosanske države.³³¹ Dok je kraljevstvo faktički nestajalo s političke pozornice, ono je još dugo živjelo u svijesti brojnih pojedinaca koji su maštali o njegovom obnavljanju. Car Maksimilijan je najkasnije do 1517. uvrstio Bosnu u svoj heraldički repertoar

ugarsku prevlast.

³²⁸ LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti*, 383.

³²⁹ VJEKOSLAV KLAJČIĆ, “O krunisanju ugarskih Arpadovića za kraljeve Dalmacije i Hrvatske (1091–1207)”, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 8 (1905), 116.

³³⁰ (3. juli 1476), NAGY – NYÁRY, *Mátyás király korából*, 2.317–18.

³³¹ BOGUMIL HRABAK, “Tradiciona o srednjovjekovnoj Bosni u Dubrovniku XV i XVI veka”, u: *Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*, Zenica, 1973, 339–54. Ne stoji njegov zaključak da je “slava, inače slabe bosanske srednjovjekovne države, utvrđena mnogo posle njenog pada u sasvim novim historijskim uslovima”, ISTO, 344. On je zasnovan na pogrešnom uvjerenju da je Bosna u srednjem vijeku bila “bila nerazvijena kraljevina”, ISTO, 339.

kao simbol habsburške aspiracije na bosanska područja.³³² Taj primjer slijedili su svi njegovi nasljednici do 19. stoljeća kada su se njihove težnje i ostvarile austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine. U međuvremenu su ideju o obnovi Bosanskog kraljevstva brižno njegovali bosanski emigranti, raseljeni na širokom potezu od mletačke Dalmacije do Španjolske. Svoje su ambicije u pogledu Bosne krajem 16. stoljeća predstavili u formi bogato ukrašenih ilirskih grbovnika koji su prvenstveno trebali poslužiti za osiguranje statusa u novoj okolini, ali i biti trajan podsjetnik na plemićko bosansko porijeklo.³³³ Iako je carstvo u toj projekciji uspostave autentične slavenske države bilo “ilirsko”, te iako je vladajuća dinastija bila srpska, ne može se sporiti da je cjelokupan koncept bio osmišljen oko Bosne kao centralne “ilirске zemlje”. U projektu izrade tih grbovnika izvjesnu ulogu su odigrali i bosanski franjevci. Oni su potom preuzeli i nastojali oživjeti tradiciju o srednjovjekovnom Bosanskom kraljevstvu među katoličkim stanovništvom Bosne.³³⁴

No tada je već bilo kasno da naknadno pamćenje proizvede neke dalekosežnije i značajnije političke rezultate. Htijenja i želje pojedinih intelektualnih krugova izvan Bosne nisu mogla maskirati krupne društvene i političke lomove čije je djelovanje u potpunosti skršilo ideju istinskog otpora tuđinskoj vlasti u samoj zemlji. Kako je vrijeme polako odmicalo tako je i slika prošlog razdoblja postepeno blijedjela. Mjesta koja su nekada u spisima dubrovačkog arhiva nedvosmisleno bilježena kao “partium”, “prouincie” ili “Regni Bossine”, odjednom su postala “loca Turchorum”, “partibus Turchie” ili “iurisdictione Turchorum”.³³⁵ Svijest o staroj Bosni najviše se gubila zbog raseljavanja stanovništva i brojnih unutrašnjih migracija. Tome su svakako doprinijeli i gotovo nezaustavljivi osmanski vojni i ekonomski uspjesi nizani tokom 16. i 17. stoljeća. Na scenu su stupili novi historijski tokovi i oni su iz temelja izmijenili sli-

³³² O tome: EMIR O. FILIPOVIĆ, “Trijumfalni slavluk cara Maksimilijana i bosanska heraldika”, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 39 (2010), 173–87.

³³³ O ilirskoj heraldici: DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, “Fojnički grbovnik, ilirska heraldika i bosansko srednjovjekovlje”, *Bosna Franciscana* 21 (2004), 173–203; АЛЕКСАНДАР ПАЛАВЕСТРА, “Измишљање традиције: илirsка хералдика”, *Етноантрополошки проблеми* н.с. 5:3 (2010), 183–99.

³³⁴ EMIR O. FILIPOVIĆ, “Bosansko srednjovjekovlje u domaćim franjevačkim kronikama 18. stoljeća”, u: *Zbornik o Marku Dobretiću*, Sarajevo – Dobretići, 2008, 125–39.

³³⁵ Npr: “in Verbossania, dictione Turchorum in prouincia Bosna”, (14. septembar 1481), Div. Canc. sv. 81, f. 101; “de Cerniza de partibus Turchie” (19. januar 1493), Deb. Not. sv. 55, f. 70v; “de Visegrada de Turchia” (15. novembar 1493), Deb. Not. sv. 56, f. 7; “de Diedoua de partibus Turchorum apud Chozam” (26. novembar 1493), Deb. Not. sv. 56, f. 11v; “de Plgeuie de partibus Turchie” (08. mart 1494), Deb. Not. sv. 56, f. 58v; “de Gazcho partium Turchie” (25. april 1495), Deb. Not. sv. 57, f. 39v; “de Praza partium Turchie” (05. maj 1497), Deb. Not. sv. 59, f. 7v.

ku bosanske stvarnosti. Njima su okončane bilo kakve iluzije gajene o obnovi nekadašnje države na starim osnovama. Tek je osmanskim osvajanjem Bosne i promjenama proisteklim iz tog procesa kreirana društvena slika zemlje sastavljene od tri odvojene konfesionalne zajednice koje će s vremenom same proizvesti tri različite koncepcije prošlosti i suprotstavljene vizije budućnosti.

Dok se kod katolika održavala pozitivna slika srednjovjekovnog kraljevstva, uglavnom na osnovu kasnije konstruirane tradicije, pravoslavno stanovništvo Bosanskog sandžaka i kasnijeg ejaleta moglo se zadovoljiti srpskom državnom idejom njegovanom u krilu Pravoslavne crkve nakon obnavljanja Pečke patrijaršije 1557. godine. Bosanski muslimani, iako su sačuvali slavenski jezik i određene elemente povezanosti sa zavičajem, samim činom prihvatanja islamske vjere zamijenili su državnu svijest o nekadašnjem Bosanskom kraljevstvu sa sviješću o svojoj pripadnosti Osmanskom carstvu. I inače je proces islamizacije bosanskog stanovništva odigrao ključnu ulogu u konačnom etabliranju osmanske vlasti na bosanskom tlu.³³⁶ Premda spor i dugotrajan, on je u svojoj osnovi podrazumijevao da se novi muslimani prema srednjovjekovlju odnose kao vremenu “neznanja” od kojeg je trebalo napraviti snažan otklon. Kada su ti uvjeti bili ispunjeni, novi konvertiti bili su relativno brzo i efikasno integrirani u osmanski državni sistem.

Dubrovčani su januara 1474. godine pisali mletačkom duždu da je za novog rumelijskog beglerbega postavljen evnuh Sulejman-beg, “qui est quidam Bosnensis natione”³³⁷ dok Donado da Lezze prenosi da je u vrijeme sultana Bajazida II dužnost janičarskog age obavljao izvjesni Rustem-beg koji je bio “di natione Bossinese”.³³⁸ I sin hercega Stjepana, Ahmed-paša Hercegović, obavljao je u nekoliko navrata visoku dužnost velikog vezira Osmanskog carstva,³³⁹

³³⁶ Pitanje islamizacije predstavlja kompleksan problem o kojem je mnogo pisano u historiografiji. Ovdje navodimo samo osnovne radove: NEDIM FILIPOVIĆ, “Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku”, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 5 (1970), 141–67; ISTI, “Osvrt na pitanje islamizacije na Balkanu pod Turcima”, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 11 (1976), 385–416; ADEM HANDŽIĆ, “O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 16–17 (1966–1967), 5–48; ISTI, “O širenju islama u Bosni s posebnim osvrtom na srednju Bosnu”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41 (1991), 37–52; AHMED S. ALIČIĆ, “Širenje islama u Hercegovini”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41 (1991), 67–71; ALEXANDER LOPASIC, “Islamization of the Balkans with special Reference to Bosnia”, *Journal of Islamic Studies* 5.2 (1994), 163–86.

³³⁷ (31. januar 1474), Lett. di Lev. sv. 5, f. 113v.

³³⁸ DA LEZZE, *Historia Turchescha*, 179.

³³⁹ ERDMUTE HELLER, *Venedische Quellen zur Lebensgeschichte des Ahmed Paša Hersek-oghlu*, München, 1961; ГЛИША ЕЛЕЗОВИЋ, “Некретна добра Ахмед Паше Херцеговића у Дубровнику. Извор за пљачку Дубровачке републике”, *Prilozi za orijentalnu*

a pouzdano se pretpostavlja da je i Hadum Jakub-paša, pobjednik u Bici na Krbavskom polju 1493. godine, bio bosanskog porijekla.³⁴⁰ Ovakvih primjera ima još mnogo i svi oni svjedoče o tome koliko su se po prihvatanju islama nekadašnji podanici bosanskog kralja i njihovi potomci uspješno penjali na hijerarhijskoj ljestvici Osmanskog carstva. Prihvativši političku realnost i novo društvo, islamizirani stanovnici Bosne sjetili su se svojih predaka, bosanskih kraljeva i plemića, tek kasnije u 19. i 20. stoljeću kada su u promijenjenim političkim okolnostima nastojali dokazivati svoje pravo na posjedovanje zemlje.³⁴¹

Temeljita osmanizacija i islamizacija u Bosni za vrijeme osmanske vladavine odvijala se zbog niza raznovrsnih i međusobno uvjetovanih faktora. Od njih je svakako najznačajnije odsustvo bilo kakve institucionalizirane crkvene organizacije na bosanskom tlu u vrijeme pada kraljevstva. U tom pogledu dislokacija biskupije u Đakovo sredinom 13. stoljeća i izrastanje Crkve bosanske u kreiranom vakuumu predstavljaju prijelomne i odlučujuće trenutke u prošlosti Bosne. Pojava Turaka na granicama i neizdrživi pritisak na vladara i vlastelu u 14. i 15. stoljeću doveli su do potrebe mijenjanja krvne slike Bosanskog kraljevstva supstitucijom bosanske ćirilometodske biskupije s redovnom katoličkom biskupijom. Prvi korak u tom pravcu napravio je Tvrtko II, njegov nasljednik Tomaš je kroz gotovo čitav period svoje vladavine nastojao lavirati između dvije opcije, uvijek više naginjući, zbog objektivnih potreba, latinskom kršćanstvu, da bi taj proces bio polovično priveden kraju krunisanjem Tomaševog sina Stjepana papinskom krunom u Jajcu 1461. godine. Posljednji je bosanski kralj iz Rima dobio krunu, ali ne i dugo očekivane i tražene biskupe. Oni mu, na intervenciju ugarskog kralja Matijaša, nisu bili upućeni. Tako je Bosna još jednom ostala bez svoje biskupije, a ubrzo i bez vlasti u čijem bi interesu bilo njeno obnavljanje. Bio je to početak drame nedovršenog suvereniteta koja traje sve do danas. Nikada se poslije osmanskog osvojenja Bosna više nije definitivno i trajno uspjela etablirati kao samostalna država i riješiti se okova stranog protektorata.

филологију 1 (1950), 69–83; ALIJA NAMETAK, "Ahmed-paša Hercegović", *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ* 40 (1977), 626–34; HEATH W. LOWRY, *Hersekzâde Ahmed Paşa. An Ottoman Statesman's Career Path and Pious Endowments*, Istanbul, 2011; HEDDA REINDL-KIEL, "Some notes on Hersekzade Ahmed Pasha, his Family and his Books", u: *Defterology. Festschrift in Honor of Heath Lowry*, Cambridge, 2013, 315–26.

³⁴⁰ ALEKSIJE OLESNICKI, "Bošnjak Hadum Jakub, pobjednik na Krbavskom polju g. 1493", *Rad JAZU* 264 (1938), 123–60.

³⁴¹ Usp. govor Mustaj-bega Mutevelića u bosanskohercegovačkom Saboru 1910. godine. EDIN RADUŠIĆ, "Agrarno pitanje u Bosanskohercegovačkom Saboru 1910–1914", *Prilozi* 34 (2005), 138. Također vidi: DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, "Bošnjačka recepcija bosanskog srednjovjekovlja", *Zeničke sveske* 2 (2005), 241–90.

ZAKLJUČAK

Hronika bosanskog otpora

Kroz gotovo punih osam decenija odnosi između Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva prolazili su kroz razne faze, promjene i oscilacije. Svaki od tih stadija imao je svoje specifične karakteristike uvjetovane kako objektivnim okolnostima na lokalnom nivou, tako i širim međunarodnim kretanjima. Još od prvog osmanskog upada na bosansko tlo u oktobru 1386. moglo je biti jasno da su Turci prispjeli i da više nisu namjeravali odlaziti. Osmanska država svoj je uspjeh dugovala konceptu neprestanog teritorijalnog širenja i pokoravanja onih zemalja i oblasti koje su se nalazile u njenoj interesnoj sferi. Ovladavanje resursima i bogatstvom susjednih država omogućilo je jednoj maloj anadolskoj kneževini da izraste u višestoljetnu imperiju svjetskog značaja. Budući da je bila zasnovana na premisi nezaustavljive ekspanzije, i pošto je do stupanja u kontakt s Bosanskim kraljevstvom već pokorila brojne balkanske države i dinaste, nije moglo biti nikakve zabune da je još od najranijih početaka iza osmanske politike prema Bosni stajala precizna i sračunata namjera da se to kraljevstvo što više potčini i dovede u ovisan položaj prema Osmanskom carstvu s konačnim ciljem inkorporiranja njegovih teritorija i resursa u okvire rastuće imperije.

U ostvarivanju svojih namjera Turci su naišli na grčevit otpor domaćih vladajućih struktura, bosanskog kralja i vlastele, kao čuvara bosanskog državnog poretka. Slamanje njihove odbrane vršeno je prema matrici primjenjivoj i u drugim zemljama – sporo i dugotrajno, kombinacijom vješto izvedenih hitrih vojnih akcija i dužih perioda konsolidacije, upoznavanja i navikavanja na osmansko prisustvo, te zavođenja pojedinih principa osmanskog društvenog poretka. Prema tome su i periodi rata i periodi mira bili podjednako bitni za konačni cilj uspostave osmanske vlasti u Bosni. Turci su iz obje situacije izlazili kao ubjedljivi pobjednici. Njihove vojne akcije izvođene su prvenstveno s ciljem slabljenja odbrambene i ekonomske moći države. Osmanske tru-

pe bi udarile na strateške lokacije i posjede onih velikaša koji se nisu sasvim potčinjavali njihovim naredbama, čime bi ulijevali strah stanovništvu i poljuljali njihovo povjerenje u sposobnost onih gospodara zaduženih za njihovu odbranu. Tako je pokorenim državama oružjem nametana osmanska politička volja. Kratkotrajni periodi relativnog mira omogućivali su Turcima da tu volju isprobaju na terenu, da u ratom opustošenim oblastima kojima su nedavno zagospodarili primjenjuju svoja pravila i uredbе, te da primjerom narodu pokažu kako bi mogla funkcionirati pravna i uređena država.

Prateći hronologiju osmanskog osvajanja Bosne i letimičnim pogledom se može uočiti da se taj proces sastojao od naizmjeničnih perioda mira omeđenih strahovitim ratnim akcijama s dalekosežnim političkim i društvenim posljedicama. Tako je početak prve faze u osvajanju Bosne predstavljala pojava osmanskih akindžijskih odreda na južnim granicama Bosanskog kraljevstva 1386. Sličan napad desio se i dvije godine kasnije kada je bosanska vojska organizirala uspješnu odbranu. Obje akcije bile su izvedene uz posredovanje i na inicijativu zetskog gospodara Đurđa II Balšića, s njegovih posjeda u Albaniji i Zeti. Nedugo potom su odredi bosanskog kralja sudjelovali u čuvenoj Kosovskoj bici nastojeći da osujete daljnju osmansku ekspanziju na Balkanu pod vodstvom sultana Murata. Iako je kralj Tvrtko ishod tog okršaja predstavljao kao svoj veliki trijumf, bile su to sve samo izgubljene pobjede. U neposrednim posljedicama bitke Turci su uspjeli osigurati prevlast u Srbiji pod vlašću nasljednika kneza Lazara i ta okolnost im je omogućila da u narednom periodu povećaju svoje prisustvo na granicama Bosanskog kraljevstva, a samim time i pojačaju pritisak na vladara i vlastelu u Bosni.

Naredna faza u bosansko-osmanskim odnosima nastupila je poslije smrti kralja Tvrtka, odnosno osmanskog zaposjedanja strateški važnog Skoplja krajem 1391. godine i potčinjavanja Vuka Brankovića čije su se zemlje naslanjale na bosanske granice i odakle su Turcima otvarani putevi u duboku unutrašnjost bosanskog političkog prostora. Upravo tada počinju intenzivnije vojne akcije protiv zemlje Bosne, a njihovi su tragovi sačuvani u darovnim poveljama kralja Dabiše za bosansku vlastelu, sudionike otpora u "turačkim bojevima". Svi napadi tog vremena predvođeni su iz pravca Skoplja gdje je bilo obrazovano osmansko krajište na čelu s iskusnim ratnikom Pašajitom čiji su nasljednici u narednih sedamdeset godina nadgledali i predvodili uništenje Bosanskog kraljevstva. Koliko je ta njihova pozicija u neposrednoj blizini Bosne bila bitna za dalji razvoj dešavanja pokazuje primjer da su se već 1394. godine osmanski Turci pokušali nametnuti kao odlučujući faktor u unutrašnjim pitanjima bosanske politike, te da su željeli na kraljevskom prijestolju instalirati sebi odanu

osobu. Kralj Dabiša je ta nastojanja uspio osujetiti postizanjem sporazuma s kraljem Žigmundom Luksemburškim u Đakovu, ali je sklopljeni dogovor bio kratkog vijeka. Onemogućili su ga novi i neočekivani zapleti. Uprkos njima, neprijateljski odnosi Turaka prema Bosni zadržani su do kraja vladavine Dabišine udovice Jelene a promjenu je nagovijestio veliki osmanski napad na bosanska područja u januaru 1398. Mada naizgled po svojim posljedicama neuspješan, pratila ga je smjena na bosanskom prijestolju i dolazak kralja Stefana Ostoje. Naredni period obilježila je bosansko-osmanska vojna i politička suradnja u okviru suparništva između Ladislava Napuljskog i Žigmunda Luksemburškog za Svetu krunu Ugarskog kraljevstva.

Strahoviti poraz osmanske vojske u Bici kod Angore 1402. godine značajno je izmijenio međunarodnu poziciju Osmanskog carstva, ali su Turci prema Bosni i dalje nastavili starim vojno-političkim kursom. Brojni izvori tog vremena svjedoče o zajedničkom sudjelovanju bosanskih i osmanskih vojnika u napadima na posjede ugarskog kralja, o osmanskim najamnim odredima angažiranim za interes pojedinih bosanskih vlastelina, te o snažnoj interakciji između dvije strane. Dobri odnosi održavani su sve dok je bila aktivna opcija dovođenja napuljskog kralja Ladislava za vladara u Ugarskoj. Nakon što je on 1409. prepustio Dalmaciju Veneciji i odrekao se svojih pozicija na Balkanu, bosanska vlastela je promijenila dotadašnje držanje. U tome je svakako značajnu ulogu igrala vojna pobjeda kralja Žigmunda u Bosni 1408. i oživljavanje agresivne osmanske osvajačke politike predvođene princom Musom nakon ubojstva njegovog brata Sulejmana, dotadašnjeg "miroljubivog" gospodara balkanskog dijela Osmanskog carstva. Na Žigmundovom dvoru u Budimu skovani su planovi za Musino svrgavanje, a u njima su sudjelovali i pojedini bosanski plemići, na čelu s vojvodom Sandaljem Hranićem. Njegovi su odredi uzeli učešća u Bici pod planinom Vitošom 1413. godine u funkciji okončanja osmanskog građanskog rata i dovođenja na prijestolje sultana Mehmeda. Bosansko-osmanski odnosi tog vremena bili su uvjetovani međunarodnom političkom situacijom na širokom potezu Balkana i Mediterana: od Panonije do Anadolije, od Apenina do Crnog mora.

Prije nego je bitka bila okončana, kralj Žigmund je optuživao hercega Hrvoja Vukčića za izdaju i savezništvo s Turcima. Taj čin pokrenuo je lavinu događaja i otvorio novi period intenzivnih osmanskih akcija na području Bosanskog kraljevstva. Turci su prvobitno nastupali u službi vojvode Hrvoja i Mletačke republike te su njihovi napadi bili usmjereni iz Bosne na posjede pod vlašću ugarskog kralja. Siloviti akindžijski napadi tokom 1414. i 1415. godine dosežali su do Senja, Istre, Furlanije, Kranjske, Štajerske, pa čak i Blatnog jezera u Ugar-

skoj. Nastojeći ograničiti domet i posljedice ovih akcija, kralj Žigmund, inače zauzet Koncilom u Konstanzu, uputio je svoju vojsku prema Bosni, tadašnjoj jezgri osmanskog ratnog vihora, kako bi se sukobila s Turcima. Suprotstavljeni odredi ogledali su svoju snagu na prostoru župe Lašve u ljeto 1415. Nova pobjeda osmanskog oružja opredijelila je naredni tok bosansko-osmanskih odnosa. Dvogodišnji boravak Turaka u Bosni nužno je doveo do toga da su kralj i mnoge velmože morali prihvatiti njihove uvjete i priznati osmansku prevlast. Nova situacija ogledala se u miješanju sultana Mehmeda i njegovih skopskih krajišnika u unutrašnje stvari bosanske države, prvo kroz bosanski sabor, a zatim i na podsticanje i sudjelovanje u sukobu između vlasteoskih rodova Kosača i Pavlovića. Turci su također odigrali značajnu ulogu u dovođenju na vlast svoga starog štićenika kralja Tvrtka II Tvrtkovića 1421. godine, ali je on veoma brzo pokušao smanjiti njihov utjecaj osloncem na Veneciju. Takvo držanje kažnjeno je novim osmanskim ekspedicijama, po svemu sudeći okončanim nakon što je bosanski kralj pristao plaćati godišnji tribut sultanu. Vjerovatno shvativši pravac u kojem su se kretale osmanske namjere u pogledu njegove zemlje, Tvrtko II je nastojao razvijati prougarsku politiku te ponovo uključiti kralja Žigmunda u bosanske unutrašnje prilike.

Tvrtkove namjere omeo je naizgled lokalni sukob između vojvode Radosava Pavlovića i Dubrovčana oko posjeda u župi Konavle, kada su se u relativno kratkom periodu u njegovo rješavanje, pored bosanskog kralja i vojvode Sandalja, također uključili ugarski kralj i osmanski sultan kao zaštitnici zaraćenih strana. Bez obzira na ishod tog srednjovjekovnog "hladnog" rata, vođenog prvenstveno diplomatskim sredstvima, za Tvrtka je značajnije bilo razvijanje proosmanske struje u kraljevstvu predvođene pretendentom Radivojem Ostojićem i vojvodom Sandaljem. Njihovo djelovanje prouzrokovalo je nove osmanske akcije na bosanskom tlu 1435. i 1436. tokom kojih se skopski krajišnik javljao kao gospodar situacije. Tvrtko II je rješenje ponovo pokušao potražiti u Ugarskoj, ali ni ta politika u dugoročnom smislu nije polučila rezultate. Obeshrabren držanjem ugarskih vladara, bosanski kralj je ponovo uspostavio odnose s Venecijom u želji da mu ona pomogne. Kako zadovoljavajući odgovor nije stigao ni s te strane, bosanski kralj se naposljetku odlučio obratiti Papinskoj kuriji u Rimu. Preko posebnog poslanika potčinio je sebe i cijelo kraljevstvo Katoličkoj crkvi. Tim je očajničkim potezom otpočeo grčevitu borbu za crkvenu prevlast u Bosni, no nije mu bilo suđeno da u njoj sudjeluje. Crkveno i svako drugo razračunavanje zamršenih bosanskih prilika je zavještao u amanet svom nasljedniku na kraljevskom prijestolju.

Koračajući stopama Tvrtka II, kralj Stefan Tomaš je činio sve da smanji osmanski pritisak na svoju zemlju. Trudio se da Bosnu uključi u neku od širokih antiosmanskih akcija te je u tu svrhu pristajao na iznimno teške uslove. Na tragu stričevog testamenta predvodio je kompletnu transformaciju države u katoličko kraljevstvo i tako izbijao stoljetne temelje na kojima se zasnivala vlast njegovih prethodnika. Unatoč svemu, Tomaš na koncu ipak nije bio uspješan. Njegove aktivnosti su uglavnom paralizirali osmanski vojnici usidreni u srcu kraljevstva, ili su ih onemogućili vjerni i poslušni osmanski vazali, predvođeni hercegom Stjepanom Vukčićem.

Kada je 1461. godine na bosansko prijestolje zasjeo Stjepan Tomašević, bilo je jasno da "Veliki Turčin" samo čeka pogodnu priliku i izgovor da povede vojsku na Bosnu. Posljednjeg kralja od osmanskog napada nije mogla spasiti ni papinska kruna, niti Sveti Grgur Čudotvorac, niti postignuto jedinstvo u državi, kao ni primirje koje je u beznađu sklopio sa sultanom tek nekoliko mjeseci prije nego se ogromna vojna sila sručila na njegovu zemlju. Uz mnoštvo uspona i padova, promjena i zapleta, odnosi Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva završili su isto onako kako su i započeli – oružanim sukobom. Kralj Stjepan Tomašević je tako u proljeće 1463. godine postao doslovna žrtva osmanskog oružja i njegova smrt je *de facto* ozvaničila stvarno političko stanje na terenu. Iako je nezahvalno i nekorektno upirati prst i tražiti krivce za pad Bosne pod osmansku vlast, sasvim se sigurno neće pogriješiti ako se kaže da je bosanski kralj također bio žrtva i suprotstavljenih političkih koncepcija razjedinjenog katoličkog Zapada, te da su lažna obećanja i u pojedinim slučajevima opstruiranje konkretne vojne akcije doprinijeli konačnoj bosanskoj propasti. U tom kontekstu, nijedan od tri posljednja kralja ne može biti smatran direktno odgovornim za osmansko osvojenje Bosanskog kraljevstva. Taj proces bio je nezaustavljiv a oni su činili sve što je bilo u njihovoj moći da ga ograniče. Za to što su dovedeni u poziciju da se oslanjaju na Veneciju, te da ovi se o papi ili ugarskom kralju, isključivu odgovornost snose osmanski osvajači. Uostalom, u tome bosanski kraljevi nisu imali alternativu. Države hrabrih boraca protiv Turaka – Skenderbega, Janka Hunyadija i despota Đurđa – hvaljenih i slavljениh u vrijeme romantizma i nacionalnih preporoda, doživjeli su na kraju istu sudbinu kao i kraljevstvo navodno "slabih" bosanskih vladara. Pred osmanskim Turcima su pale i druge zemlje, bolje opremljene, dužeg trajanja i državne tradicije, poput Bugarske, Bizantskog carstva ili Srbije. Kroz malo duži period nakon pada Bosne posustalo je i moćno, prostrano i bogato Ugarsko kraljevstvo, čiji su vladari tako istrajno osporavali bosanski suverenitet, čak i

ako je on mogao doprinijeti da se ta zemlja makar malo duže odupre nadirućoj osmanskoj plimi.

Zašto je Bosansko kraljevstvo tako dugo odolijevalo osmanskom pritisku?

Na samom početku rada postavljeno je pitanje zbog čega je Bosansko kraljevstvo tako dugo moglo opstati unatoč silovitom vojnom, političkom i ekonomskom pritisku Turaka na nosioce državne vlasti i skoro sve slojeve društvenih struktura u zemlji. Odgovor je sadržan u mnoštvu komplementarnih i isprepletenih faktora koji su se mijenjali i prilagođavali uslovima u toku skoro osamdeset godina koliko je trajalo osmansko pokoravanje Bosne. Ono što je evidentno iz prethodnog izlaganja jeste da je bosanska država koju su Turci napali krajem devete decenije 14. stoljeća imala izgrađen aparat, bila duboko usađena u svijest njenog stanovništva kao moćna, bogata i vojno osposobljena da pruži odgovarajući otpor. Premda je bila izgrađena na teritorijalnom širenju u 14. stoljeću, kada su u njen sastav uključene one zemlje čiji su gospodari tokom 15. stoljeća postigli određeni stepen slobode u odnosu na centralnu vlast, Bosna je ipak kao kompozitno kraljevstvo predstavljala relativno koherentnu političku tvorevinu u kasnosrednjovjekovnom smislu državno-pravnog razvitka. Dakle, unatoč činjenici da nije bilo sasvim teritorijalno kompaktno, dva su osnovna koncepta srednjovjekovne evropske političke ideologije održavala takvo jedno kraljevstvo na okupu i oba su pomogla da se ideja o Bosni održi dugo u kontekstu rastuće osmanske prijetnje po njenu egzistenciju. Međutim, oba principa su istovremeno, i naizgled kontradiktorno, doprinosila temeljitoj razgradnji državne strukture. To su ideje o “kruni kraljevstva” i “gospodi rusaškoj”, poštovane u gotovo svim segmentima bosanskog društva. Velikaši su im bili vjerni i zbog njih nisu nikada napuštali bosanski politički okvir djelovanja što je omogućavalo da Bosna do 1463. godine manje ili više uspješno prebrodi brojne krize koje su je potresale izvana i iznutra. No ti su principi također omogućavali kralju i vlasteli da u pojedinim slučajevima vode drukčiju, ponekad i suprotstavljenu politiku, što su Turci vješto koristili za ostvarenje svojih ciljeva. Odani ideji i konceptu kraljevstva, bosanski vladari i velikaši su ponekad sami svojim potezima, u borbi za vlastitim interesima, doprinosili slabljenju države i otvarali vrata osmanskim osvajačima.

S druge strane, ni Turci sami nisu uvijek priželjkivali munjevito osvojenje susjednih oblasti, nego su strpljivo čekali poklapanje svih okolnosti i nastupanje pogodnog trenutka. U smislu postepenog osvajanja Bosne veoma je zna-

čajna i činjenica da osmansko prisustvo nije ispočetka predstavljalo negaciju starog poretka, niti njegovo naglo brisanje i rušenje. Turci bi prvo vojno udarili na određeno područje, primorali da se njihova sila prizna kao legitimna, nametali obaveze u okviru važećeg sistema vrijednosti, i onda su se u narednom periodu toga pridržavali. Prilike su tražili u promjeni držanja svojih vazala, u njihovim vezama s okolnom gospodom ili regionalnim silama, u njihovoj smrti, smjeni na prijestolju ili slično, i to su koristili kao povod za promjenu svog stava odnosno pravila kojih su se do tada pridržavali. Smatrali su, naprimjer, da ugovori vrijede samo za života jednog vladara, pa su tek poslije njegove smrti, u slučaju da nije imao potomstva, nastojali zauzeti posjede kojima je vladao. Tako su i u Bosni, držeći se važećih principa, ispočetka uvažavali instituciju bosanske krune i nisu je odmah vojno rušili nego su je postepeno slabili. S tim u vezi nisu željeli smaknuti vladara, nego na njegovo mjesto dovesti sebi odanog čovjeka.

Turci su veoma rano počeli utjecati na izbor bosanskog kralja. Pokušali su 1394. godine Dabišu zamijeniti svojim kandidatom, pretpostavlja se da su imali određenu ulogu pri dolasku Ostoje na prijestolje 1398, u 1414. i 1415. godini Ostoja su suprotstavljali Tvrtka II, a 1420. i 1421. njihovo posredovanje bilo je ključno u zbacivanju Stjepana Ostojića i dovođenju Tvrtka II. Time su se Turci već krajem 14. stoljeća ustalili kao kreatori bosanske političke stvarnosti. Bilo je to jasno i suvremenincima koji nisu bili nijemi promatrači onoga što se oko njih dešavalo. Dubrovčani su jedne prilike upozoravali Sandalja Hranića i Radosava Pavlovića:

Podsjetite se, Vaše gospodstvo, na zlobu i lukavost tog Turčina Isaka, koja je nama dosta poznata, a poznatija i Vašem gospodstvu zbog trajnih odnosa koje imate s njim u Vašim poslovima, jer on nikada ne misli ni o čemu drugom osim da pravi i sije neslogu među bosanskom gospodom kako bi ih u toj neslozi mogao jednog po jednog progutati i uništiti. I to je običaj Turaka koji prije stotinu godina nisu imali nikakvih posjeda u Romaniji, i djelujući stotinu godina sa svojom zlobom, sijući neslogu među grčkom gospodom, koje su uništili jednog po jednog, došli su do velikog gospodstva i moći. Istu su stvar učinili i s bugarskim carevima, a slično i u kraljevstvu Raškom, a isto su nastojali i dalje nastoje činiti u Bosni. Vidjevši veliku ljubav i slogu između bosanske gospode i Dubrovnika, koji ima otvoren put prema moru, nastoje da zametnu neslogu kako bi dobili sve one danke i časti koje dajemo gospodi bosanskoj. Ali mi smo, kao i do sada, dok god ima duše u našim tijelima, naklonjeni našem običaju da uvijek branimo, te da poštujemo i da

se pridržavamo naših povelja, kako s krunom bosanskom, tako i s vašim gospodstvom i drugom gospodom i baronima Bosne s kojima imamo neka obećanja, sakramente ili pisane dokumente, i sigurni smo da će to činiti i bosanska kruna i vaše gospodstvo, te da ćemo na taj način osujetiti sve zle misli neprijatelja vaših i naših.¹

Slučaj protukralja Radivoja Ostojića predstavlja dobar ogledni primjer karaktera bosansko-osmanskih odnosa iz sredine 15. stoljeća. Premda je vojna snaga Turaka do njegove pojave na političkoj sceni raspolagala kapacitetima za potčinjavanje Bosne, te iako se većina bosanske vlastele svrstala na njegovu stranu u jednom trenutku, ipak mu nije pošlo za rukom da bude priznat za bosanskog kralja. Uprkos tome što su Turci slabljenje Bosne nastojali postići rješenjem koje je "uvažavalo" ustanovu kralja, sama činjenica da nisu postigli svoj cilj pokazuje dvije stvari; da je bosanska država u tom trenutku i dalje bila dovoljno snažna da se odupre takvim nastojanjima, te da je osmanska politika prema kršćanskim zemljama imala jedan "ispusni ventil" – a to je bilo plaćanje harača. Novčani tribut koji su bili dužni svake godine isplaćivati osmanskom sultanu bio je spas za bosanske velikaše i vladare, međutim, samo u prividnom obliku. Dok god je bilo novca oni su mogli računati na svoje gospodstvo, a čim je novac nestajao, s njim su se gasile i države kršćanskih vladara.

Uporedo s tributom, Turci su i na druge načine nastojali oslabiti države koje su se našle na putu njihove ekspanzije. Ekonomskim mjerama, precizno sračunatim za što temeljitije iscrpljivanje zemlje i stanovništva, oni su doveli Bosansko kraljevstvo na rub egzistencije. Posebno je teška bila odluka o zabrani izvoza srebra, na kojoj se temeljila gotovo sva ekonomija i bogatstvo Bosne, i uredba da se ono isključivo mora nositi u carevu blagajnu. S tim u vezi je i ometanje redovnog trgovačkog saobraćaja između Bosne i Dubrovnika o kojem govore dokumenti Dubrovačkog arhiva. Dok su trgovci na bosanskom tlu sve češće trpjeli neugodnosti i osjećali se nesigurno, na svojim posjedima osmanska vlast garantirala im je široka prava. Stoga su Turci sebi željeli pripisati i preuzeti sve ovlasti bosanskih vladara po pitanju dubrovačkih tributa. Postoje indicije da je još sultan Bajazid krajem 14. stoljeća od Dubrovčana tražio dohotke isplaćivane bosanskoj kruni, a i kasnije su se Dubrovčani žalili kralju na hercega da ih nastoji primorati da počnu sultanu plaćati one dugove koje imaju prema Bosni. Tako su Turci profitirali od Bosne čak i prije nego je ona došla pod njihovu potpunu kontrolu. Lakše im je bilo pustiti da im bosanska država sama ponudi plodove svog ekonomskog rasta nego da se oni s time

¹ (2. maj 1429), Lett. di Lev. sv. 10, f. 57v–58, 59–59v.

opterećuju. Onda kada je u financijskom smislu zemlja sasvim bila iscrpljena i upropaštena, osmanski gospodari nisu imali problema da u njoj uspostave svoj sistem i tekovine državnog razvoja Osmanskog carstva.

Osvojenje Bosne i proces uspostavljanja osmanske vlasti na bosanskim područjima bili su uvjetovani i općim historijskim tokovima. Turci su Bosnu vojno pritislili još u posljednjoj deceniji 14. stoljeća i sasvim sigurno bi je brže pokorili da nije došlo do Bitke kod Angore i privremenog obustavljanja agresivne politike širenja. Osmansko carstvo se konsolidiralo i vratilo na stare pozicije tek nakon dužeg perioda koji je trajao i poslije uspostavljanja jedinstvene vlasti u državi 1413. godine. Osvajačke akcije Turaka u Bosni ovisile su i o geografskim faktorima. Oni su se po prirodi svoga širenja prvo sukobili s Ugarskom, koja im je i po snazi i po značaju barem jedno vrijeme predstavljala doraslog protivnika. Pošto su se Turci fokusirali na dugotrajne i iscrpljujuće ratove s Ugrima, prvo s kraljem Žigmundom, a zatim i s Jankom Hunyadijem, Bosna nije uvijek bila u središtu njihovih osvajačkih ambicija.

Ukoliko se usporede omjer snaga, vojni resursi, financije i ekonomija, te stabilnost političkog poretka, Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo ni po čemu nisu predstavljali ravnopravne suparnike. Stoga možemo zaključiti da se Turci u osvajanju Bosne nisu namučili u vojnom ili ekonomskom smislu, potrošivši silna nepovratna sredstva i ljudstvo, nego da je proces slamanja koncepta države i rušenja povjerenja podanika kraljevstva u opravdanost njegovog postojanja bio dugotrajan i nužno iziskivao strpljiv pristup.

Zašto je osmansko osvojenje Bosne bilo tako temeljito?

Zbog višestoljetnog trajanja osmanske vlasti na Balkanu iz današnje se perspektive čini da je osvojenje Bosne bilo temeljito i potpuno. Jedan od osnovnih razloga za takvo shvatanje leži u činjenici da su Turci u osvajačkom procesu ciljano slabili državu i državnu strukturu s namjerom zavodenja svog poretka u Bosni. Tome je svakako pogodovao srednjovjekovni zemljoposjednički sistem. Zemlja je bila rasparsčana na posjede velikaša, što im je omogućavalo da osvajaju dio po dio kraljevstva i svaki osvojeni dio posebno inkorporiraju u svoje carstvo. Tako su pojedini vlastelini relativno rano priznali osmansku prevlast, potčinili se sultanu i pristali plaćati tribut. Prihvatanje Turaka kao neizbježnog faktora bosanske politike samo je narušavalo stabilnost u zemlji. Oni su se postavljali kao arbitri i suci u unutarbosanskim sukobima i autoritet vladara, kao i najmoćnijih velikaša bio je poljuljan. Ukoliko je neka stranka u

Bosni željela ostvariti svoje namjere, bilo je nužno da se oslanja na osmansku pomoć. Bila je to prva stepenica na putu ka potpunijoj dominaciji Turaka.

Sultan se, uz oslonac na svoju vojnu nadmoć, vješto služio univerzalističkim konceptom carske vlasti čime se uklopio u postojeći poredak između velikaša i kralja, a zatim između velikaša i Boga. Nametnuvši svoju volju bosanskom vladaru i vlasteli, Turci su rano uspjeli postati sastavnim dijelom sistema te se javljati čak kao njegovi zaštitnici, da bi ga na kraju sasvim okrenuli u svoju korist. Svjedoči to slučaj Sandalja Hranića i Petra Pavlovića koji su među prvima prihvatili osmansku prevlast. Sukob dvojice bosanskih vojvoda riješen je krvavo, i to intervencijom osmanskog krajišnika. Vojvoda Petar nije stradao slučajno. Ubijen je 1420. jer se “iznevjerio” vojvodi Isaku prekršivši prethodno sklopljeni dogovor na isti način na koji su bosanski vladari imali ugovore sa starom bosanskom vlastelom prema kojima je za nevjeru bilo predviđeno “plemenitu čovjeku glavu odsjeći”. Po istoj običajnoj odredbi, pet godina ranije bio je ubijen i Petrov otac, knez Pavle Radinović.

Taj proces prihvatanja osmanske vlasti od strane bosanskih velikaša veoma je teško rekonstruirati jer nije sačuvana nijedna povelja ili pismo iz korespondencije između nekog bosanskog vlastelina i sultanovog dvora. Znamo sasvim sigurno da su takvi dokumenti postojali te da su osmanski vazali u Bosni posjedovali povelje i zapise sultana ili njegovih krajišnika s detaljno navedenim pravima i obavezama. Osuđeni smo da njihov sadržaj i smisao pokušavamo ocrtati na osnovu kratkih dubrovačkih bilježaka i opservacija samo o onim situacijama koje su njih zanimale, o poslaničkim misijama bosanskih izaslanika u Jedrene i Carigrad i o dolasku sultanovih ljudi u Bosnu. Sačuvane su osmanske povelje date Dubrovčanima o slobodi trgovine, ali one ne daju informacije o specifičnim bosanskim pitanjima. Izvjesno je da su Turci prvo za sebe pridobili bosansku vlastelu, posebno onu geografski blisku svojim područjima – Pavloviće i Kosače, te da su nedugo potom tribut nametnuli i kralju. Nemamo podatke o tome da je vlastela na samom zapadu ili sjeveru države bila opterećena tributarnom obavezom prema sultanu.

Možemo samo nagađati da li su na osnovu sklopljenih ugovora s bosanskim vladarom i vlastelom Turci sebi uzimali za pravo da ih napadaju nakon svake otvorene demonstracije veza sa zapadnim zemljama. Tako su osmanski upadi uslijedili odmah u godinama poslije kraljevog jačanja odnosa s Venecijom 1423. Približavanje Tvrtka II Ugarskoj 1435. i 1436. također su pratile žestoke akindžijske akcije. Kada su se Stjepan Vukčić i kralj Tomaš približili, Turci su ih opet napali 1448. godine, razbili njihov savez i onemogućili ih da sudjeluju i pomažu kršćanskim saveznicima u njihovim borbama protiv Turaka. Osman-

ski napadi uslijedili su i u januaru 1459, neposredno poslije Segedinskog sabora. Sličnih primjera ima i više, a svi svjedoče o tome da su Turci žestoko kažnjavali bilo kakav vid neposluha čime je širen strah među onima koji su priznavali njihovu vlast.

Čak i ako ti napadi nisu bili kaznene ekspedicije za kršenje ugovora, nego tek strateške akcije usmjerene na razbijanje potencijalnih savezništava uperenih protiv njih ili paraliziranje konkretne vojne suradnje njihovih neprijatelja po sistemu "zavadi pa vladaj", Turci su očigledno puno polagali na potčinjavanje predstavnika političke vlasti u određenoj zemlji. U svom osvajačkom zamahu na Balkanu uništavali su gotovo sve dinastije i vodeće velikaše, te su osvojena područja pod osmansku vlast došla bez političkih i društvenih predstavnika koji su u narednom periodu mogli djelovati kao kreatori ili nosioci narodnog identiteta. Osmansko osvajanje donijelo je oštar lom s prethodnim periodom i srednjovjekovna prošlost balkanskih zemalja je pala u potpuni zaborav. Ukoliko i jeste postojala određena tradicija, ona nije sa stvarnim historijskim događajima imala puno veze. Stoga je srednjovjekovna prošlost ovih zemalja pod osmanskom vlašću "otkrivena" tek u 19. stoljeću i uglavnom je predstavljana kroz prizmu djelatnosti političkih elita.

U srednjem vijeku se inače mnogo polagalo na vodeće ličnosti, a pokazuje to i osmanski običaj da se zemljama daju imena po njihovim vladarima. Srbija je dugo vremena nazivana *Laz-ili*, po knezu Lazaru, a posjedi Pavlovića, Kovačevića i hercega Stjepana su imenovani *Pavli-oglu*, *Kovac-oglu* i *Hersek*. Tako se prema dostupnim izvorima čini kao da su jedino oni bili na udaru, a takvom shvatanju je doprinio i stav romantičarskih i nacionalnih historiografija čiji je fokus bio samo na elitama koje su vodile srednjovjekovne države. Ako se želi postići vjerna slika historijskih procesa koji su pratili osmansko osvajanje Balkana, onda se takav pristup pokazuje kao uskogrudan i pogrešan. No historičar je nužno ograničen svojim izvorima. U dokumentima prve polovine 15. stoljeća se ne može uvijek prepoznati osmanski odnos prema običnom stanovništvu, osim pretpostavke da je ono moralo biti kolateralna šteta u toku rata i destrukcije političkog sistema. U javnom diskursu i historiografiji se vremenom ukorijenilo mišljenje da su, za razliku od vladara i velikaša, siromašniji stanovnici po pravilu lakše podnosili osmansko osvajanje i da su se Turci prema njima korektno odnosili dok su sve ostalo oko njih rušili. Istina je da nanošenje štete privredi zemlje nije moglo biti korisno ni za niže slojeve stanovništva koji su također osjećali posljedice općeg pustošenja i ekonomske stagnacije. U toku 15. stoljeća Bosna je bila područje gotovo stalnog rata kroz koju su prolazile vojske po svojoj volji i nahodanju. Izvori bilježe rušenje kuća,

vjerskih objekata, utvrda i gradova, stanovitu devastaciju poljoprivrednih dobara i depopulaciju ratom zahvaćenih oblasti. Naravno, u tom procesu nije stradalo sve i nije sve ni moglo niti trebalo biti uništeno. U mnogim mjestima život se nastavio uz veoma male promjene a stanovništvo je prihvatilo svoje nove gospodare i uvjete koje su im nametali. Međutim, o nekom uzajamno blagonaklonom odnosu, posebno u onim najranijim periodima vojnog uspostavljanja i stabilizacije osmanskog autoriteta u Bosni, izvori izričito ne govore. To se ne može zaključiti čak ni na osnovu postojećih posrednih informacija. Pozitivni pomaci i društveni napredak bili su mogući tek kada su Turci definitivno zaveli svoju vlast u određenim dijelovima Bosne i okrenuli se razvoju privrede, ekonomskom rastu, intenzivnoj graditeljskoj djelatnosti, podsticanju kulture i svim drugim elementima koji su obilježili gotovo petostoljetnu osmansku vladavinu na ovim prostorima.

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori

DRŽAVNI ARHIV U DUBROVNIKU (DAD)

Reformationes (Ref.)

Consilium Rogatorum (Cons. Rog.)

Consilium Maius (Cons. Maius)

Consilium Minus (Cons. Min.)

Lettere di Levante (Lett. di Lev.)

Debita Notariae (Deb. Not.)

Diversa Notariae (Div. Not.)

Diversa Cancellariae (Div. Canc.)

Lamenta de foris (Lam. de for.)

Objavljeni izvori

A Fifteenth-Century Venetian's Adventures in Ottoman Lands: The Memoir of Gian-Maria Angiolello, prev. Pierre A. MacKay, Washington, 1989.

Aličić, Ahmed S: *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo, 1985.

Aličić, Ahmed S: *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468–69. godine*, Mostar, 2008.

An Early Ottoman History. The Oxford Anonymous Chronicle (Bodleian Library, Ms Marsh 313), prev. Dimitris J. Kastritsis, Liverpool, 2017.

Angiolello, Giovan-Maria: "A short narrative of the Life and Acts of the King Ussun Cassano", ur: *A narrative of Italian travels in Persia, in the fifteenth and sixteenth centuries*, prev. Charles Grey, London, 1873, 73–138.

Annales Forolivienses ab origine urbis usque ad annum MCCCCLXXIII, ur. Guiseppe Mazzatinti, Citta di Castello, 1903.

Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina, ur. Natko Nodilo, Zagreb, 1883.

Assemani, Giuseppe Simone: *Kalendaria Ecclesiae Universae*, sv. 5, Romae, 1755.

Aşikpaşazade, *Vom Hirtenzelt zur hohen Pforte. Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreiches nach der Chronik "Denkwürdigkeiten und Zeitläufte des Hauses Osman" vom Derwisch Ahmed, genannt 'Asik-Paşa-Sohn*, prev. Richard F. Kreutel, Graz, 1959.

Aşikpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, ur. Kemal Yavuz – M. A. Yekta Saraç, Istanbul, 2003.

Babinger, Franz: *Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*, Hanover, 1925.

- Babinger, Franz: "Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio – de Campis über den Osmanenstaat um 1475", *Sitzungsberichte der Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse*, 8 (1956), 3–95.
- Bachmann, Adolf: *Urkunden und Actenstücke zur Österreichischen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrichs III. und König Geogs von Böhmen (1440–1471)*, Wien, 1879.
- Bachmann, Adolf: *Urkundliche Nachträge zur österreichisch-Deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III*, Wien, 1892.
- Barabás, Samu: *Codex diplomaticus Sacri Romani Imperii comitum familiae Teleki de Szék*, sv. 1, Budapest, 1895.
- Baronio, Cesare: *Annales Ecclesiastici*, sv. 26–29, Barri–Ducis, 1880.
- Beckmann, Gustav: *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, sv. 5, Gotha, 1898.
- Bekker, Immanuel: *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum de Origine ac Rebus Gestis Turcorum*, Bonn, 1843.
- Belgrano, Luigi Tommaso: "Seconda serie di documenti riguardanti la colonia di Pera", *Atti della Società Ligure di storia patria* 13 (1888), 932–1103.
- Bojović, Boško I: *Raguse et l'Empire Ottoman (1430–1520), de Murad II à Selim Ier*, Paris, 1998.
- Bogdan, Joan: "Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung", *Archiv für Slavische Philologie* 13 (1891), 481–543.
- Bonfinis, Antonius de: *Rerum Ungaricarum decades*, sv. 1–4, ur. József Fögel – Béla Iványi – László Juhász, Leipzig, 1936; Budapest, 1941.
- Boronkai, Iván (ur.): *Iohannes vitez de Zredna opera quae supersunt*, Budapest, 1980.
- Брокијер, Бертрандон де ла: *Путовање преко мора*, прев. Миодраг Рајичић, Београд, 1950.
- Chalkokondyles, Laonikos: *The Histories*, sv. 1–2, prev. Anthony Kaldellis, Washington, 2014.
- Chronica Ragusina Junii Restii (Ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451–1484)*, ur. Natko Nodilo, Zagreb, 1893.
- Chronique du religieux de Saint-Denys, contenant le règne de Charles VI, de 1380 a 1422*, prev. M. L. Bellaguet, sv. 2, Paris, 1840.
- Chrysostomides, Julian: *Monumenta Peloponnesiaca. Documents for the history of the Peloponnese in the 14th and 15th centuries*, Camberley, 1995.
- Critobuli Imbriotae Historiae*, ur. Diether R. Reinsch, Berlin, 1983.
- Cronaca dei Tocco di Cefalonia*, ed. Giuseppe Schiro, Roma, 1975.
- Cronica Volgare di Anonimo Fiorentino dall' Anno 1385 al 1409*, ur. Elina Bellondi, Città di Castello, 1915.
- Čremošnik, Gregor: "Ostaci arhiva Bosanske franjevačke vikarije", *Radovi Naučnog društva BiH* 3 (1955), 5–56.
- Darko, Eugenius: *Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes*, sv. 1–2, Budapest, 1922–1927.
- Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert*, sv. 22, Leipzig 1892.
- Динић, Михаило Ј: *Одлуке већа Дубровачке републике*, св. 1–2, Београд, 1951–1964.
- Динић, Михаило Ј: *Из Дубровачког архива*, Београд, 1967.
- Đžambo, Jozo: "Geschicht von der Turckey' Jörga iz Nürnbergga s izvješćem o propasti Bosne 1463. godine", u: *Zbornik radova o fra Anđelu Zvizdoviću*, Sarajevo – Fojnica, 2000, 239–58.
- Długosz, Jan: *Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 11–12, Varsaviae, 2000–2003.
- Döry, Franciscus – Georgius Bónis – Vera Bácskai: *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns, 1301–1457*, Budapest, 1976.

- Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, ur. Harry J. Magoulas, Detroit, 1975.
- Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341–1462)*, ur. Vasile Grecu, Bucuresti, 1958.
- Елезовић, Глиша: “Турски извори за историју Југословена. Два турска хроничара из 15 века. 1. Ашик Паша Заде, 2. Дурсун Бер”, *Братство* 26 (1932), 51–125.
- Елезовић, Глиша: “Бој на Косову 1389 год. у Историји Мула Мехмеда Нешрије”, *Братство* 31 (1940), 1–77.
- Елезовић, Глиша: *Турски споменици*, св. 1–2, Београд, 1940–1952.
- Елезовић, Глиша: *Огледало Света или Историја Мехмеда Нешрије*, Београд, 1957.
- Farlati, Daniele: *Illyricum Sacrum*, sv. 3–4, Venetiis, 1765–1769.
- Féjér, Georgius: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, sv. 4–10, Budae, 1829–1842.
- Féjér, Georgius: *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae Gubernatoris*, Budae, 1844.
- Féjérpataky, László: *Magyar czimeres emlékek*, sv. 1, Budapest, 1901.
- Fermendžin, Eusebius: *Acta Bosnae*, Zagreb, 1892.
- Finke, Heinrich: *Acta Concilii Constanciensis*, sv. 1–4, Münster, 1896–1928.
- Fraknoi, Vilmos: *Bullae Bonifacii IX. P. M.*, sv. 1–2, Budapest, 1886–1889.
- Fraknoi, Vilmos: *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae*, Budapest, 1891.
- Fraknoi, Vilmos: *Mátyas király levelei – Küllügyi osztály*, sv. 1, Budapest, 1893.
- Gataris, Andrea de: “Chronicon Patavinum”, *Rerum Italicarum Scriptores*, sv. 17, Mediolani, 1730, 1–944.
- Giese, Friedrich: *Die altosmanischen anonymen Chroniken in Text und Übersetzung*, sv. 1–2, Breslau – Leipzig, 1922–1925.
- Giese, Friedrich: *Die altosmanische Chronik des Asikpasa zade, auf Grund mehrerer neuentdeckter Handschriften von neueren herausgegeben*, Leipzig, 1929.
- Gligo, Vedran: *Govori protiv Turaka*, Split, 1983.
- Gundrum, Fran: “Latinski rukopis svećenika Dalmatinca iz petnaestog stoljeća”, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 6 (1902), 210–14.
- Hans Schiltbergers Reisebuch nach der Nürnberger Handschrift*, ur. Valentin Langmantel, Tübingen, 1885.
- Haller, Johannes: *Concilium Basiliense*, sv. 1–3, Basel, 1896–1900.
- Historisch-politische Schriften des Dietrich von Nieheim*, sv. 2, ur. Katharina Colberg – Joachim Leuschner, Stuttgart, 1980.
- History of Mehmed the Conqueror*, prev. Charles T. Rigg, Princeton, 1954.
- Horvat, Karlo: “Novi historijski spomenici za povjest Bosne i susjednih zemalja”. *Glasnik Zemaljskog muzeja* 21 (1909), 1–104.
- Housley, Norman (ur.): *Documents on the Later Crusades 1274–1580*, London, 1996.
- Hungaria, Georgius de: *Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum*, prev. Reinhard Klockow, Köln – Weimar – Wien, 1993.
- Hüntemann, Ulrich: *Bullarium Franciscanum*, sv. 1, Quaracchi, 1929.
- I diarii di Marino Sanuto*, sv. 1–58, Venezia, 1879–1903.
- Imber, Colin: *The Crusade of Varna 1443–45*, Aldershot, 2006.
- Iorga, Nicolae: *Acte si fragmente cu privire la istoria romanilor*, sv. 3, Bucuresti, 1897.
- Iorga, Nicolai: *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle*, sv. 1–4, Paris, 1899–1915.

- Iorga, Nicolai: "Venetia in Marea Neagră II", *Analele Academiei Române, Memoriele sectiunii istorice* 36 (1914), 1071–1118.
- Исаиловић, Невен: "Записници са суђења Михаилу Кабуџићу", *Мешовита Грађа* н.с. 29 (2008), 7–29.
- Јагић, Ватрослав: "Константин Философ и његов Живот Стефана Лазаревића деспота српског", *Гласник СУД* 42 (1875), 223–328.
- Janssen, Johannes: *Frankfurts Reichscorrepondenz nebst andern verwandten Aktenstücken von 1376–1519*, sv. 2.1, Freiburg im Breisgau, 1866.
- Kantakuzenos, Johannes: *Geschichte*, sv. 3, prev. Georgios Fatouros – Tilman Krischer, Stuttgart, 2011.
- Kaprinai, Istvan: *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae*, sv. 2, Vindobonae, 1771.
- Kerler, Dietrich: *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, sv. 1–2, München, 1878–1883.
- Klaić, Vjekoslav: "Povelja kralja Stjepana Dabiše izdana Hrvoju Vukčiću", *Vjesnik Kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog Zemaljskog arkiva* 2 (1900), 60–61.
- Koeppen, Hans: *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie*, sv. 2, Köln, 1960.
- Koller, Josephus: *Historia episcopatus quinqueeclesiarum*, sv. 4, Posonii, 1796.
- Kovač, Karl: "Nekoliko slavjenskih listina", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 24 (1912), 397–412.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan: "Izvadci listinah i poveljah bosanskih", *Arhiv za povestnicu jugoslavensku* 2 (1852), 1–49.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan: "Kratki ljetopisi hrvatski", *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 4 (1857), 30–65.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan: "Chronicon breve Regni Croatiae Joannis Tomasich minoritae", *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 9 (1868), 3–34.
- Kurtović, Esad: *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne I (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365–1521)*, sv. 1–2, Sarajevo, 2017.
- Kurtović, Esad: *Arhivska grada za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga kancelarije Državnog arhiva u Dubrovniku 1341–1526)*, sv. 1–3, Sarajevo, 2019.
- Kwiatkowski, Saturninus: *Philippi Callimachi Experientis, Historia rerum gestarum in Hungaria et contra Turcos per Vladislaum Poloniae et Hungariae regem*, Krakow, 1893.
- Kydones, Demetrios: *Briefe*, sv. 1–5, prev. Franz Tinnefeld, Stuttgart, 1981–2003.
- Λάμπρος, Σπυρίδων: *Εγγραφα αναφερόμενα εις την μεσαιωνικήν Ιστορίαν των Αθηνών, Ιστορία της πόλεως Αθηνών κατά τους μέσους αιώνας – Από του Ιουστινιανού μέχρι της υπό των Τούρκων κατακτήσεως, υπό Φ. Γρηγοροβίου, Τόμος Γ', Εν Αθήναις, 1906.*
- Lasić, Dionysius: *De vita et operibus S. Iacobi de Marchia*, Ancona, 1974.
- Laszowski, Emilij: "Zaključci hrvatskoga sabora u Zdencima od 20. januara 1478. pogledom na obranu Hrvatske od Turaka", *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva* 18 (1916), 81–87.
- Le livre des faits du bon messire Jehan le Maingre, dit Bouciquaut*, ur. Denis Lalande, Geneva, 1985.
- Leunclavius, Ioannes: *Annales Svltanorum Othmanidarum, a Tyrctis sva lingua scripti*, Francofvrdi, 1588.
- Leunclavius, Ioannes: *Historiae Mysvlmanae Tyrctorum, de monumentis ipsorum exscriptae, Libri XVIII*, Francofvrti, 1591.
- Lewicki, Anatolius: *Codex Epistolaris saeculi decimi quinti*, sv. 2, Krakow, 1891.
- Lezze, Donado da: *Historia Turchescha (1300–1514)*, ur. Ioan Ursu, Bucuresti, 1909.

- Loenertz, Raymond J: *Les recueils de lettres de Démétrius Cydonès*, Città del Vaticano, 1947.
- Loenertz, Raymond J: *Démétrius Cydonès Correspondance*, sv. 1–2, Città del Vaticano, 1956–1960.
- Lonza, Nella – Zdravko Šundrica: *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, Zagreb – Dubrovnik, 2005.
- Lonza, Nella: *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, Zagreb – Dubrovnik, 2011.
- Lucio, Giouanni: *Memorie storiche di Tragvrio, ora detto Trav*, In Venetia, 1674.
- Lucius, Joannes: *De Regno Dalmaticae et Croatiae Libri VI*, Amstelodami, 1666.
- Lucius, Ioannes: *Inscriptiones Dalmaticae*, Venetiis, 1673.
- Lukinović, Andrija: *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, sv. 5, Zagreb, 1992.
- Lukscics, Pál: *XV. századi pápák oklevelei*, sv. 1–2, Budapest, 1931–1938.
- Lukscics, Pál: *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásónkeő*, sv. 12, Budapest, 1931.
- Lvcari, Giacomo di Pietro: *Copioso ristretto de gli Annali di Ravsa*, Venetia, 1605.
- Ljubić, Šime: *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, sv. 3–10, Zagreb, 1872–1891.
- Ljubić, Šime: “Dvie stare narodne izprave”, *Viestnik Hrvatskoga arkeološkoga društva* 5:3 (1883), 81–82.
- Nagy, Imre: *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásónkeő*, sv. 5–6, Budapest, 1888–1894.
- Macusev, Vicentio: *Monumenta historica Slavorum Meridionalium vicinorumque populorum*, sv. 1–2, Varsaviae – Belgradi, 1874–1882.
- Majeska, George P: *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Washington, 1984.
- Макушев, Викентий: “Прилози к српској историји XIV. и XV. века”, *Гласник СУД* 32 (1871), 164–214.
- Mályusz, Elemér – Iván Borsa – Norbert C. Tóth – Tibor Neumann: *Zsigmondkori oklevéltár*, sv. 1–11, Budapest, 1951–2007.
- Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his Brother Theodore*, prev. Juliana Chrysostomides, Thessalonike, 1985.
- Martene, Edmund – Ursinus Durand: *Thesaurus novus anecdotorum*, sv. 2, Paris, 1717.
- Ménage, Victor L: “The ‘Annals of Murād II’”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 39 (1976), 570–84.
- Mézières, Philippe de: *Le songe du Vieil Pelerin*, sv. 2, Cambridge, 1969.
- Михаиловић, Константин: *Јаничарење успомене*, прев. Борђе Живановић, Београд, 1959.
- Mihailović, Konstantin: *Memoirs of a Janissary*, prev. Benjamin Stolz, ur. Svat Soucek, Ann Arbor, 1975.
- Miklosich, Franz: *Monumenta Serbica Spectantia Historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Viennae, 1858.
- Милинчевић, Васо: “Грађа из венецијанског архива о ангорској бици 1402”, *Историјски гласник* 1–2 (1982), 119–28.
- Млађеновић, Александар: *Повеље и писма деспота Стефана*, Београд, 2007.
- Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti*, sv. 1–2, Vindobonae, 1857–1873.
- Mršić, Tihomira: “Kritbulov opis osmanske opsade Jajca 1464. godine”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 57 (2008), 247–54.
- Müller, Georg: *Documenti sulle relazioni delle città Toscane coll' Oriente Cristiano e coi Turchi fino all'anno MDXXXI*, Firenze, 1879.

- Nagy, Gyula: *Gróf Sztáray család oklevéltára*, sv. 1, Budapest, 1887.
- Nagy, Imre – Dezső Véghely – Gyula Nagy: *Zala vármegye története. Oklevéltár*, sv. 2, Budapest, 1890.
- Nagy, Iván – Albert Nyáry: *Magyar Diplomacziái emlékek – Mátyás király korából*, sv. 1–2, Budapest, 1875–1877.
- Nanetti, Andrea: *Il Codice Morosini: Il mondo vista da Venezia (1094–1433)*, sv. 1–4, Spoleto, 2010.
- Narrative of the Embassy of Ruy Gonzales de Clavijo to the Court of Timour, at Samarcand A.D. 1403–6*, prev. Clements R. Markham, London, 1859.
- Недељковић, Бранислав М: “Мешовита порота. Дубровачка документа XIV и XV века о пограничној пороти”, *Мешовита грађа* 6 (1978), 7–180.
- Neşri, Mehmed: *Neşri tarihi*, sv. 1–2, Ankara, 1983–1984.
- Nicoloudis, Nicolaos: *Laonikos Chalkokondyles. A Translation and Commentary of the ‘Demonstrations of Histories’ (Books I–III)*, Athens, 1996.
- Niem, Theodoricus de: “De Vita ac fatis Constantiensibus Johannis Papae XXIII. usque ad fugam & carcerem ejus”, u: *Rerum concilii oecumenici Constantiensis*, sv. 2, ur. Hermann von der Hardt, Francofurti et Lipsiae, 1697.
- Niem, Theodoricus de: “Historia de vita Joannis XXIII, Pontificis Romani”, u: *Rerum Germanicarum*, sv. 3, ur. Heinricus Meibomius Junior, Helmaestadii, 1688.
- Новаковић, Стојан: *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд, 1912.
- Nürnberg, Jörg von: *Geschicht von der Turckey*, Memmingen, ca. 1482–83.
- Oeuvres de Froissart, Chroniques*, sv. 15, ur. Kervyn de Lettenhove, Bruxelles, 1871.
- Orbini, Mauro: *Il Regno degli Slavi*, Pesaro, 1601.
- Орбин, Мавро: *Краљевство Словена*, прев. Здравко Шундрица, Београд, 1968.
- Ortvay, Tivadar – Frigyes Pesty: *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, sv. 1, Poszony, 1896.
- Oruç Beğ Tarihi*, ur. Nihal Atsız, Istanbul, 1972.
- Oruç Beğ Tarihi*, ur. Necdet Öztürk, Istanbul, 2007.
- Palacky, Franz: *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450–1471)*, Wien, 1860.
- Pastor, Ludwig: *Ungedruckte Akten zur Geschichte der Päpste*, sv.1, Freiburg, 1904.
- Pavich, Emericus: *Ramus viridantis olivae*, Budaë, 1766.
- Pertusi, Agostino: *Martino Segono di Novo Brdo vescovo di Dulcigno. Un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento*, Roma, 1981.
- Pesty, Frigyes: *Krassó vármegye története*, sv. 3, Budapest, 1882.
- Pettkó, Béla: “Kapisztrán János levelezése a Magyarokkal”, *Történelmi tár* 2 (1901), 161–222.
- Piccolomini, Aeneas Silvius: *Opera quae extant omnia*, Basel, 1571.
- Piccolomini, Aeneas Silvius: *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii*, ur. Ibolya Bellus – Iván Boronkai, Budapest, 1993.
- “Повѣсть Комнена монаха и Прокла монаха о различитимъ деспотима Епира, и о тирану Томи деспоту и Комнену и Прелюбу”, *Гласникъ Друштва србске словесности* 14 (1862), 233–81.
- Prochaska, Antonius: *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae, 1376–1430*, Cracoviae, 1882.
- Пуџић, Медо: *Споменици Срѣбски од 1395. до 1423*, св. 1, Београд, 1858.
- Rački, Franjo: “Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju za jugoslovensku poviest”, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 7 (1863), 5–71.
- Rački, Franjo: “Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina”, *Rad JAZU* 1 (1867), 124–63.

- Rački, Franjo: "Dubrovački spomenici o odnošaju dubrovačke občine naprama Bosni i Turskoj godine razspa bosanske kraljevine", *Starine JAZU* 6 (1874), 1–18.
- Rački, Franjo: "Notae Joannis Lucii", *Starine JAZU* 13 (1881), 211–68.
- Radić, Franjo: "Prilog za povjest slavenskog juga god. 1448", *Starine JAZU* 27 (1895), 226–38.
- Radojičić, Đorđe Sp: *Antologija stare srpske književnosti (XI–XVIII veka)*, Beograd, 1960.
- Радоњић, Јован: *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија у XV веку (историска грађа)*, Београд, 1942.
- Razzi, Serafino: *La storia di Ravgia*, Lvcca, 1595.
- Razzi, Serafino: *La Storia di Ragusa*, ur. Lodovico Feretti – Giuseppe Gelcich, Ragusa, 1903.
- Reject Aeneas, accept Pius. Selected letters of Aeneas Sybius Piccolomini (Pope Pius II)*, prev. Thomas M. Izbicki – Gerald Christianson – Philip Krey, Washington DC, 2006.
- Sadettin Efendi: *Tacü't-tevarih I*, Ankara, 1992.
- Sanuto, Marino: "Vitae ducum Venetorum", u: *Rerum Italicarum Scriptores*, sv. 22, Mediolani, 1733, 399–1252.
- Schefer, Charles: *Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière*, Paris, 1892.
- Schreiner, Peter: *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, sv. 1–3, Wien, 1975–1979.
- Сфранцес, Георгије: *Хроника. Пад Византијског царства*, Београд, 2011.
- Silay, Kemal: *Tâceddîn İbrâhîm bin Hızır Aḫmedî, History of the Kings of the Ottoman Lineage and their Holy Raids against the Infidels*, Cambridge (MA), 2004.
- Smičklas, Tadija: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 17–18, Zagreb, 1911–1990.
- Соловјев, Александар – Владимир Мошин: *Грчке повеље српских владара*, Београд, 1936.
- Spondounes, Theodore: *On the Origin of the Ottoman Emperors*, prev. Donald M. Nicol, Cambridge, 1997.
- Sphrantzes, Georgios: *Memorii 1401–1477*, ur. Vasile Grecu, Bucuresti, 1966.
- Старе српске биографије XV и XVII века*, прев. Лазар Мирковић, Београд, 1936, 43–125.
- Stipišić, Jakov – Miljen Šamšalović, "Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije (Inventar)", *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije* 2 (1959), 289–379.
- Стојановић, Љубомир: *Стари српски записи и натписи*, sv. 1–3, Београд, 1902–1905.
- Стојановић, Љубомир: *Стари српски родослови и летописи*, Ср. Карловци, 1927.
- Стојановић, Љубомир: *Старе српске повеље и писма*, св. 1–2, Београд – Ср. Карловци, 1929–1934.
- Šabanović, Hazim: *Krajište Isa-bega Ishakovića*, Sarajevo, 1964.
- Šišić, Ferdo: *Memoriale Pauli de Paulo patritii Iadrensis (1371–1408)*, Zagreb, 1904.
- Šišić, Ferdo: "Nekoliko isprava iz početka XV st.", *Starine JAZU* 39 (1938), 129–320.
- Šunjić, Marko: "Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne (1463)", *Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine* 29 (1989), 139–57.
- Šurmin, Đuro: *Hrvatski spomenici*, sv. 1, Zagreb, 1898.
- Taeschner, Franz: *Ġihānnimā. Die altosmanische Chronik des Mevlānā Meḫmed Neschrī*, sv. 1–2, Leipzig, 1951–1955.
- Teleki, József: *Hunyadiak kora Magyarországon*, sv. 10–11, Pesten, 1853–1855.
- Thallóczy, Lajos – Jozsef Gelcich: *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae*, Budapest, 1887.
- Thallóczy, Lajos – Samu Barabás: *A Blagay-család oklevéltára*, Budapest, 1897.
- Thallóczy, Lajos: "Mantovai követjárás Budán 1395", *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 20 (1905), 283–92.

- Thallóczy, Lajos: "Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje kormendskog arkiva", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 18 (1906), 401–44.
- Thallóczy, Lajos – Antal Áldásy: *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest, 1907.
- Thallóczy, Lajos – Samu Barabás: *A Frangepán család oklevéltára*, sv. 1–2, Budapest, 1910.
- Thallóczy, Lajos – Sándor Horváth: *Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék)*, Budapest, 1912.
- Thallóczy, Lajos: *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München – Leipzig, 1914.
- Thallóczy, Lajos – Sándor Horváth: *Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527*, Budapest, 1915.
- Thallóczy, Lajos – Konstantin Jireček – Milan Sufflay: *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, sv. 2, Vindobonae, 1918.
- The Annals of Jan Długosz*, prev. Maurice Michael, Chichester, 1997.
- The Bondage and Travels of Johann Schiltberger, a Native of Bavaria, in Europa, Asia, and Africa, 1396–1427*, prev. John Buchan Telfer, ur. Philipp Bruun, London, 1879.
- The Fall of the Byzantine Empire: A Chronicle by George Sphrantzes 1401–1477*, prev. Marios Philippides, Amherst, 1980.
- The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, prev. Halil İnalcık – Rhoads Murphey, Chicago, 1978.
- The Letters of Manuel II Palaeologus*, prev. George T. Dennis, Washington, 1977.
- The Tales of Sultan Mehmed, Son of Bayezid Khan*, prev. Dimitris J. Kastritsis, Cambridge (MA), 2007.
- Theiner, Augustin: *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia*, sv. 2, Romae, 1860.
- Theiner, Augustin: *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium*, sv. 1, Romae, 1863.
- Thomas, Giorgio M: *Diplomatarium Veneto-Levanticum*, sv. 2, Venetiis, 1899.
- Thurocz, Johannes de: *Chronica Hungarorum*, sv. 1, ur. Elisabeth Galántai – Gyula Kristó, Budapest, 1985.
- Thuróczy, János: *Chronicle of the Hungarians*, prev. Frank Mantello, ur. Pál Engel, Bloomington (IN), 1991.
- Тројичанин, Гаврило: *Врхобрезнички летопис*, Подгорица, 2004.
- Truhelka, Ćiro: "Kroničke bilješke u 'Liber Reformationum' dubrovačke arkive", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 20 (1908), 267–73.
- Truhelka, Ćiro: "Dubrovačke vijesti o godini 1463", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 22 (1910), 1–24.
- Truhelka, Ćiro: "Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 23 (1911), 1–162.
- Valentini, Giuseppe: *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV*, sv. 7–25, München, 1970–1979.
- Varjú, Elemér: *A tomaj nemzetségbeli Losonczi bánffy család története*, sv. 1, Budapest, 1908.
- Vego, Marko: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, sv. 4, Sarajevo, 1970.
- Wadding, Luca: *Annales Minorum*, sv. 11, Romae, 1734.
- Wagner, Carolus: *Analecta Scepusii Sacri et Profani*, sv. 1, Viennae, 1774.
- Wenzel, Gusztáv: *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-Korból*, sv. 3, Budapest, 1876.
- Wenzel, Gustav: "Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez", *Történelmi tár*, Budapest, 1884, 1–31, 220–47, 412–37, 613–27.
- Wolkan, Rudolf: *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, sv. 1–4, Vienna, 1909–1918.

- Zimmermann, Franz – Carl Werner – Georg Müller: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, sv. 3, Hermannstadt, 1902.
- Zredna, Iohannes de: *Epistolae, in diversis negotiis statvm p̄blicvm regni H̄vngariae continentibvs, ab anno Christi MCDXLV, vsqve ad annvm MCDLI*, u: *Scriptores rervm H̄vngaricarvm veteres, ac genvini*, sv. 2, Vindobonae, 1746.

Literatura

- Ács, Pál: "Pro Turcis and contra Turcos: Curiosity, Scholarship and Spiritualism in Turkish Histories by Johannes Löwenklau (1541–1594)", *Acta Comeniana* 25 (2011), 1–21.
- Adanir, Fikret: "Balkan Historiography related to the Ottoman Empire since 1945", u: *Ottoman Past and Today's Turkey*, Leiden, 2000, 236–52.
- Adanir, Fikret – Suraiya Faroqhi (ur.): *The Ottomans and the Balkans – A Discussion of Historiography*, Leiden – Boston – Köln, 2002.
- Alexandrescu-Dersca, Marie-Mathilde: *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Bucurest, 1942.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Matilda: "Les relations du prince de valachie Mircea l'ancien avec les émirs seldjoukides d'anatolie et leur candidat Musa au trône Ottoman," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 6.10–11 (1968), 113–125.
- Aličić, Ahmed S: "Širenje islama u Hercegovini", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41 (1991), 67–71.
- Aloisio, Mark: "Alfonso V and the anti-Turkish crusade", u: *The Crusade in the Fifteenth Century. Converging and competing cultures*, London – New York, 2017, 64–74.
- Ančić, Mladen: *Putanja klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, Zadar – Mostar, 1997.
- Ančić, Mladen: "Renesansna diplomacija i rat: Primjer pada Bosne 1463.", u: *Hrvatska srednjovjekovna diplomacija*, Zagreb, 1999, 143–77.
- Andreeva, M. A: "Zur Reise Manuels II. Palailogos nach Westeuropa", *Byzantinische Zeitschrift* 34 (1934), 37–47.
- Andrić, Stanko: "O obitelji bosanskog protukralja Radivoja Ostojića (prilog rasvjetljavanju bračnih veza posljednjih Kotromanića s plemstvom iz dravsko-savskog međurječja)", u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb – Sarajevo, 2013, 109–32.
- Andrić, Stanko: "Rijeka Sava kao protuturski bedem (do pada Bosne)", u: *Rijeka Sava u povijesti*, Slavonski Brod, 2015, 205–36.
- Anđelić, Pavao: "Povelja bosanskog kralja Stjepana Dabiše u Britanskom muzeju", *Radovi ANU-BiH* 35 (1970), 285–88.
- Anđelić, Pavao: *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1970.
- Anđelić, Pavao: "Originalni dijelovi dviju bosanskih povelja u falzifikatima Ivana Tomke Marnavića", *Glasnik Zemaljskog muzeja n.s. Arheologija* 26 (1971), 347–60.
- Anđelić, Pavao: "Bosanska kraljica Doroteja Gorjanska", *Glasnik Zemaljskog muzeja n.s. Arheologija* 27–28 (1972–73), 377–95.
- Anđelić, Pavao: *Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo, 1973.
- Anđelić, Pavao: "Barones regni и државно вијеће средњовјековне Босне", *Прилози* 11–12 (1975–1976), 29–48.
- Anđelić, Pavao: *Studije o teritorijalnopoličkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1982.

- Angold, Michael: *The Fall of Constantinople to the Ottomans. Context and Consequences*, London – New York, 2012.
- Anooshahr, Ali: *The Ghazi Sultans and the Frontiers of Islam*, London – New York, 2009.
- Antoche, Emanuel: “Les expéditions de Nicopolis (1396) et de Varna (1444): une comparaison”, *Analele universitatii “Dunarea de Jos” din Galati – Seria Istorie* 3,19 (2004), 47–78.
- Antoche, Emanuel Constantin: “Hunyadi’s Campaign of 1448 and the Second Battle of Kosovo Polje (October 17–20)”, u: *Reconfiguring the Fifteenth-Century Crusade*, London, 2017, 245–84.
- Antoljak, Stjepan: “Jesu li Hrvati sudjelovali u Kosovskoj bici 1389. godine?”, *Historijski zbornik* 42 (1989), 37–55.
- Атанасовски, Вељан: *Пад Херцеговине*, Београд, 1979.
- Atiyya, Aziz Suryal: *The Crusade of Nicopolis*, London, 1934.
- Babinger, Franz: “Die türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Josef von Hammer-Purgstalls”, *Die Welt des Islams* 7 (1919), 103–29.
- Babinger, Franz: *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927.
- Babinger, Franz: “Beiträge zur Geschichte von Qarly-eli vornehmlich aus osmanischen Quellen”, u: *Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου*, Atena, 1935, 140–49.
- Babinger, Franz: *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.–15. Jahrhundert)*, München, 1944.
- Babinger, Franz: *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, München, 1953.
- Babinger, Franz: “Dâwûd Çelebi, ein osmanischer Thronwerber des 15. Jahrhunderts”, *Südost-Forschungen* 16 (1957), 297–311.
- Бабић, Анто: “О односима вазалитета у средњевјековној Босни”, *Годишњак Историског друштва БиХ* 6 (1954), 29–44.
- Бабић, Борис: “Напади Османлија на Босну деведесетих година XIV вијека”, *Гласник удружења архивских радника Републике Српске* 1 (2009), 131–35.
- Бажрктаревић, Фехим: “Један савремени персиски извор о bici на Kosovu”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 3–4 (1953), 5–21.
- Bak, János M: “Hungary and Crusading in the Fifteenth Century”, u: *Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact*, New York, 2004, 116–27.
- Bard, Imre: “The Break of 1404 Between the Hungarian Church and Rome”, *Ungarn-Jahrbuch* 10 (1979), 59–69.
- Barker, John W: *Manuel II Palaeologus (1391–1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick (NJ), 1969.
- Bašagić-Redžepašić, Safvet-beg: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463. – 1850.)*, Sarajevo, 1900.
- Bašagić, Safvet-beg: “Najstarija turska vijest o Kosovskom boju”, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 36 (1924), 95–99.
- Beldiceanu-Steinherr, Irène: “La Conquête d’Andrinople par les Turcs: la pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes,” u: *Travaux et mémoires*, sv. 1, Paris, 1965, 439–61.
- Beldiceanu-Steinherr, Irène: “La prise de Serres et le firman de 1372 en faveur du monastere de Saint-Jean-Prodrome”, *Acta historica* 4 (1965), 15–24.
- Beldiceanu-Steinherr, Irène: *Recherches sur les actes des Regnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, München, 1967.
- Beldiceanu-Steinherr, Irène: “Un legs pieux du chroniqueur Uruj”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 33,2 (1970), 359–63.

- Bešlija, Sedad: *Istimâlet. Bosna u osmanskoj političkoj strategiji (15. i 16. stoljeće)*, Sarajevo, 2017.
- Bisaha, Nancy: "‘New Barbarian’ or Worthy Adversary? Humanist Constructs of the Ottoman Turks in 15th Century Italy", u: *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe. Perception of Other*, New York, 1999, 185–205.
- Bisaha, Nancy: *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, Philadelphia (PA), 2006.
- Благојевић, Милош: "Војно-историјска реконструкција Косовске битке", u: *Округли сто Косовска битка у историографији*, Београд, 1990, 11–21.
- Благојевић, Милош: "О издаји или невери Вука Бранковића", *Зборник Матице српске за историју* 79–80 (2009), 7–42.
- Бојанић-Лукач, Душанка: "Како Турците го презеле Скопје (1391)", *Музеј на град Скопје – Зборник* 2–3 (1965–1966), 5–10.
- Војановски, Иво: "Stari grad Bobovac i njegova konzervacija", *Naše starine* 8 (1962), 71–96.
- Боиков, Григор: *Татар Пазарджик*, Софија, 2008.
- Boykov, Grigor: "The Waqf and the Complex of Şihabeddin Paşa in Filibe", u: *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Sempozyumu*, Ankara, 2012, 181–90.
- Borosy, András: "The Militia portalis in Hungary before 1526", u: *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, Бруклин, 1982, 63–80.
- Божић, Иван: *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд, 1952.
- Божић, Иван: "Зета између Турака и Млечана", u: *Историја Црне Горе*, св. 2.2, Титоград, 1970, 49–70.
- Божић, Иван: "Неверство Вука Бранковића", u: *О кнезу Лазару*, Београд, 1975, 223–40.
- Божић, Иван: "О улози Вука Бранковића", *Летопис Матице српске* 415 (1975), 475–82.
- Божић, Иван: "Албанија и Арбанаси у XIII, XIV и XV веку", *Глас САНУ* 338 (1983), 11–112.
- Brković, Milko: "Uloga bosanskog kralja Tvrtka I. u zbivanjima prije, u vrijeme i nakon kosovske bitke 1389. godine", *Croatica Christiana periodica* 23 (1989), 1–8.
- Bruijn, J. T. P. de: "Muşannıfak", u: *The Encyclopaedia of Islam*, sv. 7 (mif-naz), Leiden – New York, 1993, 663.
- Bryer, Anthony A. M.: "Greek historians on the Turks: The case of the first Byzantine–Ottoman marriage", u: *The Writing of History in the Middle Ages. Essays Presented to Richard William Southern*, Oxford, 1981, 471–93.
- Budak, Neven: "Ivan od Paližne, prior vranski, vitez sv. Ivana", *Historijski zbornik* 42 (1989), 57–70.
- Buser, Benjamin: *Die Beziehungen der Mediceer zu Frankreich während der Jahre 1434–1494*, Leipzig, 1879.
- Buttazzoni, Carlo: "Incursioni Turchesche nel Secolo XV", *L'Archeografo Triestino* n.s. 2 (1870–1871), 393–98.
- Cahen, Claude: *Pre-Ottoman Turkey*, New York, 1968.
- Cahen, Claude: *The Formation of Turkey. The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, Harlow, 2001.
- Cazacu, Matei: "Les Ottomans sur le Bas Danube au XVe siècle", *Südost-Forschungen* 41 (1982), 27–33.
- Chadwick, Henry: *East and West: The Making of a Rift in the Church. From Apostolic Times until the Council of Florence*, Oxford, 2003.
- Charanis, Peter: "The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370–1402", *Byzantion* 16 (1944), 286–314.

- Charanis, Peter: "On the Date of the Occupation of Galipoly by the Turks", *Byzantinoslavica* 16 (1965), 113–17.
- Charanis, Peter: "Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975), 1–20.
- Classen, Albrecht: "The World of the Turks Described by an Eye-Witness: Georgius De Hungaria's Dialectical Discourse on the Foreign World of the Ottoman Empire", *Journal of Early Modern History* 7.3–4 (2003), 257–79.
- Constantin, Gh. I: "Le 'traité' entre le Sultan Bazajet Ier et la Valachie", *Der Islam* 59 (1982), 254–84.
- Csánki, Dezső: *Hunyadiak kora Magyarországon*, sv. 7, Budapest, 1894.
- Cutolo, Alessandro: *Re Ladislao d'Angiò-Durazzo*, sv. 1–2, Milan, 1936.
- Cvetkova, Bistra A: "Sur le sort de Târnovo, capitale bulgare au Moyen Âge, après sa prise par les Osmanlis", *Byzantino-Bulgarica* 2 (1966), 181–93.
- Чрешошник, Грегор: "Босанска краљица Груба", *Годишњак историског друштва БиХ* 4 (1952), 147–63.
- Ђирковић, Сима: "Две године босанске историје (1414 и 1415)", *Историски гласник* 3–4 (1953), 29–42.
- Ђирковић, Сима: "Властела и краљеви у Босни после 1463 године", *Историски гласник* 3 (1954), 123–31.
- Ђирковић, Сима: "Остаци старије друштвене структуре у босанском феудалном друштву", *Историски гласник* 3–4 (1958), 155–64.
- Ђирковић, Сима: "Идеја светског царства код Константина из Островице", *Зборник радова Византолошког института* 7 (1961), 141–45.
- Ђирковић, Сима: "О 'ђаквачком уговору'", *Историјски гласник* 1–4 (1962), 3–10.
- Ђирковић, Сима: "'Верна служба' и 'вјера господска'", *Зборник Филозофског факултета* 6.2 (1962), 95–112.
- Ђирковић, Сима: *Историја средњовековне босанске државе*, Београд, 1964.
- Ђирковић, Сима: *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*, Београд, 1964.
- Ђирковић, Сима: "Сугуби венац (прилог историји краљевства у Босни)", *Зборник Филозофског факултета* 8 (1964), 343–70.
- Ћирковић, Сима: "Ђурад Кастриот Скендербег и Босна", у: *Simposium o Skenderbegu*, Приштина, 1969, 51–56.
- Ђирковић, Сима: "Босанска држава на обалама Боке", у: *Историја Црне Горе*, св. 2.2, Титоград, 1970, 34–43.
- Ђирковић, Сима: "Димитрије Кидон о Косовском боју", *Зборник радова Византолошког института* 13 (1971), 213–19.
- Ђирковић, Сима: "Деспот Ђурађ Бранковић и угарско-турски преговори 1454. године", *Глас САНУ* 280 (1971), 103–12.
- Ђирковић, Сима: "Русашка господа", *Историјски часопис* 21 (1974), 5–17.
- Ђирковић, Сима: "Поклад краља Вукашина", *Зборник Филозофског факултета* 14 (1979), 153–63.
- Ђирковић, Сима: "Историјски извори о косовском боју", у: *Битка на Косову 1389. године*, Београд, 1989, 167–96.
- Ђирковић, Сима: "Косовска битка у светлости нових истраживања", у: *Српски народ у другој половини XIV и првој половини XV века*, Београд, 1989, 29–41.
- Ћирковић, Сима: "О sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu", *Vojnoistorijski glasnik* 2 (1989), 151–68.

- Ђирковић, Сима: “Косовска битка као историјски проблем”, у: *Косовска битка у историографији*, Београд, 1990, 109–18.
- Ђирковић, Сима: “Србија уочи битке на Косову”, *Косовско-метохијски зборник 1* (1990), 3–20.
- Ђирковић, Сима: “Средњовековна прошлост данашњег Косова”, *Зборник Филозофског факултета* 15 (1990), 151–66.
- Ђирковић, Сима: “Перцепција исхода Косовске битке”, *Историјски гласник* 1–2 (1994), 7–14.
- Ђирковић, Сима: “Косовска битка у међународном контексту”, *Глас САНУ* 378 (1996), 49–69.
- Ђирковић, Сима: “О једном посредовању деспота Стефана”, *Истраживања* 16 (2005), 229–40.
- Ђирковић, Сима: “Пљевља у средњем веку”, у: *Историја Пљеваља*, Пљевља, 2009, 71–87.
- Ћорић, Nikola: *Grad Kotor do god. 1420. s osobitim obzirom na bosansku prevlast (1385–1420.)*, Zagreb, 1924.
- Ђоровић, Владимир: “Деспот Ђурађ Бранковић према Конавоском рату”, *Глас СКА* 90 (1923), 26–39.
- Ђоровић, Владимир: *Краљ Твртко I Котроманић*, Београд – Земун, 1925.
- Ђоровић, Владимир: “Влатко Вуковић, војвода босански”, *Календар Просвета*, Сарајево, 1925, 83–86.
- Ђоровић, Владимир: “Како је војвода Радослав Павловић продавао Дубровчанима Конавље (1423–1427.)”, *Годишњица Николе Чуића* 26 (1927), 73–109.
- Ђоровић, Владимир: “Териториални развој босанске државе у средњем веку”, *Глас СКА* 167 (1935), 5–47.
- Ђоровић, Владимир: *Хисторија Босне*, Београд, 1940.
- Ђошковић, Пејо: “Дубица у босанско-угарским односима 1398–1402. године”, *Историјски зборник 2* (1981), 43–53.
- Ћошковић, Пејо: “О доласку Стјепана Томаша на власт и његовом међународном признању”, *Историјски зборник 5* (1984), 7–35.
- Ћошковић, Пејо: *Bosanska Kraljevina u prijelomnim godinama, 1443–1446*, Banjaluka, 1988.
- Ћошковић, Пејо: “Томашев прогон слједбеника Цркве босанске 1459”, у: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Сарајево, 1990, 43–48.
- Ћошковић, Пејо: “Крстјанин Влатко Тумурлић и његово доба (1403.–1423.)”, *Croatica Christiana periodica* 35 (1995), 1–54.
- Ћошковић, Пејо: “Veliki knez bosanski Tvrtko Borovinić”, *Croatica Christiana periodica* 37 (1996), 57–81.
- Ћошковић, Пејо: *Susret sa zagubljenom prošlošću. Područje Bosanske Gradiške u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 2001.
- Ћошковић, Пејо: “Bosna na prijelomu stoljeća i potvrda državnih granica 1406”, *Prilozi* 31 (2002), 57–82.
- Ћошковић, Пејо: *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Сарајево, 2005.
- Ћошковић, Пејо: “Fridrik II. Celjski kao pretendent na bosansko prijestolje”, *Prilozi* 35 (2006), 11–29.
- Ћошковић, Пејо: “‘Ogledanje’ krivnje u srednjovjekovnoj bosanskoj državi”, у: *Bogišić i kultura sjećanja 1834–1908–2008*, Zagreb, 2011, 338–56.
- Çıpa, H. Erdem – Emine Fetvacı (ur.): *Writing History at the Ottoman Court. Editing the Past, Fashioning the Future*, Bloomington – Indianapolis (IN), 2013.

- Daniel, Norman: *Islam and the West: The Making of an Image*, Edinburgh, 1960.
- Danişmend, İsmail Hami: *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, sv. 1, Istanbul, 1947.
- Darling, Linda T: "Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context", *Studia Islamica* 91 (2000), 133–63.
- Darling, Linda T: "Reformulating the Gazi Narrative: When was the Ottoman State a Gazi State?", *Turcica* 43 (2011), 13–53.
- Dautović, Dženan: "Metus Turchorum – Strah od Turaka u srednjovjekovnoj Bosni", u: *Osman-sko osvajanje Bosanske kraljevine*, Sarajevo, 2014, 75–103.
- Dennis, George T: *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382–1387*, Roma, 1960.
- Dennis, George T: "The Byzantine-Turkish Treaty of 1403", *Orientalia Christiana Periodica* 33 (1967) 72–88.
- Dennis, George T: "Three Venetian Letters from Modon 1400–1401", u: *Byzantium and the Franks 1350–1420*, London, 1982, 20.1–13.
- Динић, Михаило Ј: "О крунисању Твртка I за краља", *Глас СКА* 147 (1932), 135–45.
- Динић, Михаило Ј: *О Николи Алтомановићу*, Београд, 1932.
- Динић, Михаило Ј: "Прилози за историју ватреног оружја у Дубровнику и суседним земљама", *Глас СКА* 141 (1934), 57–97.
- Динић, Михаило Ј: "Сребрник крај Сребренице", *Глас СКА* 161 (1934), 185–96.
- Динић, Михаило Ј: "Дубровачки трибути", *Глас СКА* 168 (1935), 203–57.
- Динић, Михаило Ј: "Вести Еберхарда Виндекеа о Босни", *Југословенски историјски часопис* 1 (1935), 352–67.
- Динић, Михаило Ј: "Хроника сен-дениског калуђера као извор за бојеве на Косову и Ровинама", *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 17 (1937), 51–66.
- Динић, Михаило Ј: "Жан Фроасар и Бој на Плочнику", *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 18 (1938), 361–65.
- Динић, Михаило Ј: "Занимљива појединост о косовском боју", *Политика* 10.996 (6–9. јануар 1939), 7.
- Динић, Михаило Ј: "Историја још није успела да разлучи историско Косово од легендарног", *Политика* 11.160 (28. јун 1939), 3.
- Динић, Михаило Ј: "Два савременика о боју на Косову", *Глас СКА* 182 (1940), 133–48.
- Динић, Михаило Ј: *Државни сабор средњевековне Босне*, Београд, 1955.
- Динић, Михаило Ј: *За историју рударства у средњевековној Србији и Босни I*, Београд, 1955.
- Динић, Михаило Ј: "Писмо угарског краља Жигмунда бургундском војводи Филипу", *Зборник Матице српске за друштвене науке* 13–14 (1956), 93–98.
- Динић, Михаило Ј: "За хронологију Душанових освајања византиских градова", *Зборник радова Византолошког института* 4 (1956), 1–11.
- Динић, Михаило Ј: "Област Бранковића", *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 26 (1960), 5–29.
- Динић, Михаило Ј: "Дукин преводилац о боју на Косову", *Зборник радова Византолошког института* 8 (1964), 53–66.
- Динић, Михаило Ј: *Хумско-требињска властела*, Београд, 1967.
- Динић-Кнежевић, Душанка: "Српска деспотовина према Турцима од пада Цариграда до опсаде Београда (1453–1456)", *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 6 (1961), 126–42.
- Динић-Кнежевић, Душанка: *Дубровник и Угарска у средњем веку*, Нови Сад, 1986.

- Dită, Alexandru V: "17 mai 1395, o data importantă în istoria universală – victoria românească de la Rovine", u: *Marele Mircea Voievod*, București, 1987, 254–77.
- Dokoza, Serđo: "Sigismundov porez na Crkvu", *Povijesni prilozi* 41 (2011), 133–42.
- Драгиичевић, Павле: "Српска канцеларија на острву Лезбосу", *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 75 (2009), 13–20.
- Драгиичевић, Павле: "Четири писма о ратницима заробљеним у косовској бици", *Грађа о прошлости Босне* 3 (2010), 97–110.
- Dragić, Marko: "Etiologija izreke šaptom Bosna poginu", *Školski vjesnik* 60.3 (2011), 361–82.
- Дуйчев, Иван: "От Черномен до Косово поле" u: *Българско средновековие*, София, 1972, 546–87.
- Dujchev, Ivan: "Die Krise der spätbyzantinischen Gesellschaft und die türkische Eroberung des 14. Jahrhunderts", *Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas* 21 (1973), 481–92.
- Dukić, Davor: *Sultanova djeca: Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Zadar, 2004.
- Dumitran, Ana – Loránd Mádly – Alexandru Simon (ur.): *Extincta est lucerna orbis: John Hunyadi and his Time*, Cluj–Napoca, 2009.
- Džaja, Srećko M: "Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije", *Jukić* 15 (1985), 81–102.
- Džaja, Srećko M: "Ideološki i politološki aspekti propasti Bosanskoga kraljevstva 1463. godine", *Croatica Christiana periodica* 10 (1986), 206–14.
- Džaja, Srećko M: "Osmansko osvojenje Bosne i rimska kurija", u: *Zbornik radova sa Znanstvenog skupa u povodu 500. obljetnice smrti Fra Andela Zvizdovića*, Sarajevo – Foјnica, 2000, 219–28.
- Džaja, Srećko M: "Dobri Bošnjani i 'boni homines'", *Dijalog* 1–2 (2006), 105–30.
- Džambo, Jozo: *Die Franziskaner in mittelalterlichen Bosnien*, Werl, 1991.
- Бокић, Небојша: "Напад принца Мусе на Србију 1413. године", *Браничевски гласник* 1 (2002), 23–38.
- Ђокочић, Зорича: "When did the Byzantine Empire become a Vassal State?", *Београдски историјски гласник* 3 (2012), 61–71
- Бурић, Иван: "Поменик светогорског Протата с краја XIV века", *Зборник радова Византолошког института* 20 (1981), 139–69.
- Ђурић, Иван: *Sumrak Vizantije. Vreme Jovana VIII Paleologa, 1392–1448*, Zagreb, 1989.
- Egro, Dritan: "The Place of Albanian Lands in the Balkan Geopolitics During the Ottoman Invasion (the 14th – 15th Centuries)", *Acta Studia Albanica* 1 (2005), 79–91.
- Елезовић, Глиша: "Турски споменици у Скопљу", *Гласник Скопског научног друштва* 1 (1925), 135–76.
- Елезовић, Глиша: "Скопски Исаковићи и Паша-Јигит бег", *Гласник Скопског научног друштва* 11 (1932), 159–68.
- Елезовић, Глиша: "Некретна добра Ахмед Паше Херцеговића у Дубровнику. Извор за пљачку Дубровачке републике", *Прилози за оријенталну филологију* 1 (1950), 69–83.
- Emmert, Thomas A: "The Battle of Kosovo – Early Reports of Victory and Defeat", u: *Kosovo. Legacy of a Medieval Battle*, Minneapolis (MN), 1991, 19–40.
- Emmert, Thomas A: "The Florentine Cronica Volgare dal 1385 al 1409", *Глас САНУ* 378 (1996), 71–83.
- Engel, Johann Christian von: *Geschichte des Ungarischen Reichs*, 3.1, Wien, 1813.
- Engel, Pál: "A török-magyar háborúk első évei 1389–1392", *Hadtörténelmi Közlemények* 111 (1998), 561–77.

- Engel, Pál: "Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU* 16 (1998), 57–72.
- Engel, Pál: "Ungarn und die Türkengefahr zur Zeit Sigimunds (1387–1437)", u: *Das Zeitalter König Sigmunds in Ungarn und im Deutschen Reich*, Debrecen, 2000, 55–71.
- Engel, Pál: *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 825–1526*, London – New York, 2001.
- Erler, Georg: *Historischen Schriften Dietrichs von Nieheim*, Leipzig, 1887.
- Estangüi Gómez, Raúl: *Byzance face aux Ottomans. Exercice du pouvoir et contrôle du territoire sous les derniers Paléologues (milieu XIVe – milieu XVe siècle)*, Paris, 2014.
- Fekete, Lajos: "Über Archivalien und Archivwesen in der Türkei", *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungaricae* 3.3 (1953), 179–205.
- Ферјанчић, Божидар: "Вести Кратких хроника о српској средњовековној историји", *Глас САНУ* 338 (1983), 145–72.
- Ферјанчић, Божидар: *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд, 1994.
- Ферјанчић, Божидар: "Византијски василевс и Турци од Косова до Ангоре (1389–1402)", *Глас САНУ* 378 (1996), 109–29.
- Filiposki, Toni: "Before and After the Battle of Maritsa (1371): the Significance (or Role) of the Non-Ottoman Factors in the Ottoman Conquests of the Balkans", u: *The Ottoman Conquest of the Balkans. Interpretations and Research Debates*, Vienna, 2015, 65–78.
- Filipović, Emir O: "Bosansko srednjovjekovlje u domaćim franjevačkim kronikama 18. stoljeća", u: *Zbornik o Marku Dobretiću*, Sarajevo – Dobretići, 2008, 125–39.
- Filipović, Emir O: "Trijumfalni slavoluk cara Maksimilijana i bosanska heraldika", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 39 (2010), 173–87.
- Filipović, Emir O: "Viteške svečanosti u Budimu 1412. godine i učešće bosanskih predstavnika", u: *Spomenica akademika Marka Šunjića (1927–1998)*, Sarajevo, 2010, 285–306.
- Filipović, Emir O: "Ardet ante oculos opulentissimum regnum... Venetian Reports about the Ottoman Conquest of the Bosnian Kingdom, A.D. 1463", u: *Italy and Europe's Eastern Border (1204–1669)*, Frankfurt am Main, 2012, 135–55.
- Filipović, Emir O: "Boravak bosanskog kralja Tvrtka II Tvrtkovića u Beču tokom 1435. godine", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* 16 (2012), 229–45.
- Filipović, Emir O: "Historiografija o padu Bosanskog Kraljevstva", u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb – Sarajevo, 2013, 11–28.
- Filipović, Emir O: "Minor est Turchorum potentia, quam fama feratur... Contributions to the History of Bosnia in the Second Half of the 1463", u: *Пад Босанског краљевства 1463. године*, Београд – Сарајево – Бања Лука, 2015, 195–226.
- Filipović, Emir O: "Bosna i Turci za vrijeme kralja Stjepana Dabiše – neke nove spoznaje", u: *Spomenica Dr Тибора Живковића*, Београд, 2016, 273–301.
- Filipović, Emir O: "Exurge igitur, miles Christi, et in barbaros viriliter pugna... The Anti-Ottoman Activities of Bosnian King Stjepan Tomaš (1443–1461)", u: *Holy War in Late Medieval and Early Modern East-Central Europe*, Kraków, 2017, 201–42.
- Filipović, Emir O: "The key to the gate of Christendom? The strategic importance of Bosnia in the struggle against the Ottomans", u: *The Crusade in the Fifteenth Century. Converging and competing cultures*, London – New York, 2017, 151–68.
- Filipović, Emir O: "The Ottoman Conquest and the Depopulation of Bosnia in the Fifteenth Century", u: *State and society in the Balkans before and after establishment of Ottoman rule*, Belgrade, 2017, 79–101.

- Filipović, Emir O: "The Ottoman-Serbian Attack on Bosnia in 1398", u: *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu – Bildiriler*, sv. 1, Çanakkale, 2017, 119–25.
- Filipović, Emir O: "Pismo firentinske vlade kralju Tvrtku Kotromaniću iz aprila 1390. godine. Prilog pitanju bosanske vlasti u Dalmaciji", *Иницијал* 6 (2018), 139–58.
- Filipović, Emir O: "Researching Early Ottoman History in the Balkans through Slavic, Latin and Italian Records in the Archives of Coastal Dalmatia", u: 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi. Bildiriler*, sv. 1, Ankara, 2019, 269–78.
- Filipović, Nedim: "Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 5 (1970), 141–67.
- Filipović, Nedim: *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Sarajevo, 1971.
- Filipović, Nedim: "Osvrt na pitanje islamizacije na Balkanu pod Turcima", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 11 (1976), 385–416.
- Fine, John V. A: *The Bosnian Church – A New Interpretation*, New York – London, 1975.
- Fine, John V. A: "Новооткривени извор о приликама у Босни 1400. године", *Годишњак Друштва историчара БиХ* 38 (1987), 107–09.
- Fine, John V. A: *The Late medieval Balkans*, Ann Arbor (MI), 1994.
- Finlay, Robert: "Politics and History in the Diary of Marino Sanuto", *Renaissance Quarterly* 33 (1980), 585–98.
- Fleet, Kate: "The Treaty of 1387 between Murād I and the Genoese", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 56 (1993), 13–33.
- Fleet, Kate: "Early Turkish Naval Activities", *Oriente Moderno* n.s. 20 (2001), 129–38.
- Fodor, Pál: "Aḥmedī's Dāsītān as a Source of Early Ottoman History", *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungaricae* 38 (1984), 41–54.
- Fodor, Pál: "The Simurg and the Dragon. The Ottoman Empire and Hungary (1390–1533)", u: *Fight Against the Turk in Central Europe in the First Half of the 16th century*, Budapest, 2004, 20; Engel, *The Realm of St Stephen*, 231–43.
- Fodor, Pál: "The Ottoman Empire, Byzantium and Western Christianity. The Implications of the Siege of Belgrade, 1456", *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungaricae* 61 (2008), 43–51.
- Fodor, Pál: "Ottoman warfare, 1300–1453", u: *The Cambridge History of Turkey*, sv. 1, Cambridge, 2009, 192–226.
- Forbes Manz, Beatrice: *The rise and rule of Tamerlane*, Cambridge, 1989.
- Foretić, Vinko: "Dubrovački arhiv u srednjem vijeku", *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 6–7 (1959), 315–36.
- Le Fort, Charles: "Une Société de Jésus au quinzième siècle (Documents inédits des Archives de Genève)", *Mémoires et documents publiés par la Société d'histoire et d'archéologie de Genève* 20 (1879–88), 98–118.
- Фостиков, Александра: "О Дмитру Краљевићу", *Историјски часопис* 49 (2002), 47–65.
- Фостиков, Александра: "Јелена Груба, босанска краљица. Босна крајем 14. века (1395–1399)", *Браничевски гласник* 3–4 (2006), 29–50.
- Фостиков, Александра: "Два документа босанског краља Стефана Дабеше о разрешењу рачуна протовестијара Жоре Бокшића", *Стари српски архив* 7 (2008), 141–55.
- Фотић, Александар: "Светогорски метоси у доба прве турске власти 1383–1403 (питање опште конфискације)", *Зборник радова Византолошког института* 37 (1998), 213–19.
- Fraknói, Vilmos: "Carvajal János bibornok Magyarország követségei. 1448–1461", *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 14 (1889), 3–88.

- Fraknoi, Vilmos: "Kardinal Carvajal u Bosni 1457", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 1 (1890), 9–12.
- Fraknoi, Vilmos: *Mathias Corvinus, König von Ungarn. 1458–1490*, Freiburg im Breisgau, 1891.
- Frasetto, Michael – David R. Blanks (ur.): *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe. Perception of Other*, New York, 1999.
- Geanakoplos, Deno: *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258–1282. A Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge (MA), 1959.
- Geanakoplos, Deno: "Byzantium and the Crusades, 1261–1354", u: *A History of the Crusades*, sv. 3, Madison (WI), 1975, 27–103.
- Geary, Patrick J: *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*, Princeton (NJ), 2002.
- Гецић, Милена: "Прилог босанској историји (1397–1399)", *Историски гласник* 1–2 (1953), 55–63.
- Gelcich, Giuseppe: *La Zedda e la dinastia dei Balšidi*, Spalato, 1899.
- Gill, Joseph: *The Council of Florence*, Cambridge, 1959.
- Gill, Joseph: *Eugenius IV. Pope of Christian Union*, London, 1962.
- Gill, Joseph: *Personalities of the Council of Florence and other essays*, Oxford, 1964.
- Gill, Joseph: "John VI Cantacuzenus and the Turks", *Βυζαντινά* 13 (1985), 55–76.
- Goldstein, Ivo: "Bizantski izvori o osmanskom osvajanju Bosne 1463. godine", u: *Zbornik radova o fra Andelu Zvizdoviću*, Fojnica – Sarajevo, 2000, 229–37.
- Gómez Canedo, Lino: *Un Español al servicio de la Santa Sede. Don Juan de Carvajal, cardenal de Sant'Angelo, legado en Alemania y Hungría (1399?–1469)*, Madrid, 1947.
- Gračanin, Hrvoje: "Ivan Paližna u povijesnim vrelima i historiografiji", *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 4 (2011), 237–67.
- Gregoire, Henri: "L'opinion Byzantine et la bataille de Kossovo", *Byzantion* 6 (1931), 247–51.
- Грковић, Милица: "Хрисовуља Вука Бранковића Хиландару", *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 43 (1977), 59–75.
- Грујић, Радослав: "Конавли под разним господарима од XII до XV века", *Споменик СКА* 66 (1926), 1–121.
- Gyuzeev, Vasil: "La bataille de Nicopolis de 1396 à la lumière des dernières recherches", *Études Balkaniques* 1 (2003), 147–51.
- Hadschi Chalfa: *Rumeli und Bosna geographisch beschreiben*, prev. Joseph von Hammer, Wien, 1812.
- Hadžibegić, Hamid: "Džizja ili Harač", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 3–4 (1952–1953), 55–135.
- Halecki, Oscar: *Un Empereur de Byzance a Rome*, Warszawa, 1930.
- Handžić, Adem: "O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 16–17 (1966–1967), 5–48.
- Handžić, Adem: *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975.
- Handžić, Adem: "O širenju islama u Bosni s posebnim osvrtom na srednju Bosnu", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41 (1991), 37–52.
- Hankins, James: "Renaissance Crusaders: Humanist Crusade Literature in the Age of Mehmed II", *Dumbarton Oaks Papers* 49 (1995), 111–207.
- Hay, Denys: *Europe: The Emergence of an Idea*, Edinburgh, 1957.
- Hefele, Karl Joseph von: *Conciliengeschichte*, sv. 7, Freiburg im Breisgau, 1874.
- Heller, Erdmute: *Venedische Quellen zur Lebensgeschichte des Ahmed Paša Hersek-oghlu*, München, 1961.
- Helmrath, Johannes: "Pius II. und die Türken", u: *Europa und die Türken in der Renaissance*, Tübingen, 2000, 79–137.

- Hoensch, Jörg K: *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368–1437*, Warendorf, 1995.
- Hoensch, Jörg K: *Kaiser Sigismund – Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437*, München, 1996.
- Hoensch, Jörg K: *Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen*, Graz – Wien – Köln, 1998.
- Höfler, Constantin: "Fränkische Studien IV.", *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 7 (1851), 1–146.
- Hóman, Bálint: *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290–1403*, Roma, 1938.
- Horváth, Richárd: "Imre Szapolyai (c. 1435 – 12 September 1487)", u: *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458–1490, Exhibition catalogue*, Budapest, 2008, 269–70.
- Horváth, Richárd: *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*, Budapest, 2011.
- Horváth, Richárd: "Szatmár és a Szapolyaiak", u: *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*, Nyiregyháza, 2011, 345–356.
- Horváth, Richárd: "The Castle of Jajce in the Organization of the Hungarian Border Defence System under Matthias Corvinus", u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb – Sarajevo, 2013, 89–98.
- Housley, Norman: "King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342–1382", *The Slavonic and East European Review* 62.2 (1984), 192–208.
- Housley, Norman: *The Later Crusades 1274–1580 – From Lyons to Alcazar*, Oxford, 1992.
- Housley, Norman: *Religious Warfare in Europe, 1400–1536*, Oxford, 2002.
- Housley, Norman (ur.): *Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact*, New York, 2004.
- Housley, Norman: "Giovanni da Capistrano and the Crusade of 1456", u: *Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact*, New York, 2004, 94–115.
- Housley, Norman: "The Crusades and Islam", *Medieval Encounters* 13 (2007), 189–208.
- Housley, Norman: "Matthias Corvinus and Crusading", u: *Church Union and Crusading in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Cluj–Napoca, 2009, 239–50.
- Housley, Norman: *Crusading and the Ottoman Threat, 1453–1505*, Oxford, 2012.
- Housley, Norman: "Pope Pius II and Crusading", *Crusades* 11 (2012), 209–47.
- Housley, Norman (ur.): *The Crusade in the Fifteenth Century. Converging and Competing Cultures*, London – New York, 2017.
- Housley, Norman (ur.): *Reconfiguring the Fifteenth-Century Crusade*, London, 2017.
- Hrabak, Bogumil: "Tradicija o srednjovjekovnoj Bosni u Dubrovniku XV i XVI veka", u: *Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*, Zenica, 1973, 339–54.
- Храбак, Богумил: "Скопскиот пазар на робје во XV и XVI век", *Гласник на Институт за национална историја* 24 (1980), 151–61.
- Hrabak, Bogumil: "Turske provale i osvajanja na području severne Dalmacije do sredine XVI stoleća", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 19 (1986), 69–100.
- Hrvatski biografski leksikon*, sv. 5, Zagreb, 2002.
- Huber, Alfons: "Die Gefangennehmung der Königinnen Elisabeth und Maria von Ungarn und die Kämpfe König Sigismunds gegen die Neapolitanische Partei und die übrigen Reichsfeinde in den Jahren 1386–1395", *Archiv für Österreichische Geschichte* 66 (1885), 509–48.
- Hunyadi, Zsolt: "The Western Schism and Hungary. From Louis I to Sigismund of Luxembourg", *Chronica* 13 (2017), 45–53.

- Husić, Aladin: "Bobovac, od pada pod osmansku vlast do ukidanja posade 1540. godine", *Znakovi vremena* 13–14 (2001), 189–93.
- İlhan, M. Mehdi: "An Overview of the Ottoman Archival Documents and Chronicles", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 26.44 (2008), 21–40.
- Imber, Colin: "The Ottoman Dynastic Myth", *Turcica* 19 (1987), 7–27.
- Imber, Colin: *The Ottoman Empire 1300–1481*, Istanbul, 1990.
- Imber, Colin: "The Legend of Osman Gazi", u: *The Ottoman Emirate (1300–1389)*, Rethymnon, 1993, 67–75.
- İnalçık, Halil: "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica* 2 (1953), 103–29.
- İnalçık, Halil: "An Ottoman document on Bayezid I. s Expedition into Hungary and Wallachia", u: *Actes du X. Congres International d'Etudes Byzantines*, Istanbul, 1957, 220–22.
- İnalçık, Halil: "Mehmed the Conqueror (1432–1481) and His Time", *Speculum* 35 (1960), 408–27.
- İnalçık, Halil: "The Rise of Ottoman Historiography", u: *Historians of the Middle East*, London, 1962, 152–67.
- İnalçık, Halil: "J. W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391–1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, N.J., 1969, LIII + 614 pp", *Archivum Ottomanicum* 3 (1971), 272–85.
- İnalçık, Halil: "The Conquest of Edirne (1361)", *Archivum Ottomanicum* 3 (1971), 185–210.
- İnalçık, Halil: *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600*, London, 1973.
- İnalçık, Halil: "An Outline of Ottoman-Venetian Relations", u: *Venezia – Centro di mediazione tra oriente e occidente (secoli XV–XVI): Aspetti e problemi*, Firenze, 1977, 83–90.
- İnalçık, Halil: "The Emergence of the Ottomans", u: *The Cambridge History of Islam*, sv. 1a, Cambridge, 1977, 263–91.
- İnalçık, Halil: "Tursun Bey, Historian of Mehmed the Conqueror's Time", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 69 (1977), 55–71.
- İnalçık, Halil: "The Question of the Emergence of the Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies* 2 (1980), 71–79.
- İnalçık, Halil: "The Rise of Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades", *Byzantinische Forschungen* 9 (1985), 179–217.
- İnalçık, Halil: "Arnavutluk", u: *The Encyclopaedia of Islam*, sv. 1 (a-b), Leiden, 1986, 650–58.
- İnalçık, Halil: "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", *Turcica* 21–23 (1991), 407–35.
- İnalçık, Halil: "Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus", u: *The Ottoman Emirate (1300–1389)*, Rethymnon, 1993, 77–99.
- İnalçık, Halil: "How to Read 'Âshik Pasha-Zâde's History", u: *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, Istanbul, 1994, 139–56.
- İnalçık, Halil: "Ahmedi's 'Ghazânâme' on the Battle of Kosova", *Les Annales de l'Autre Islam* 7 (2000), 21–26.
- İnalçık, Halil: "Foundation of Ottoman State", u: *The Turks*, sv. 3, Ankara, 2002, 46–73.
- İnalçık, Halil: "The Struggle between Osman Gazi and the Byzantines for Nicaea", u: *Iznik Throughout History*, Istanbul, 2003, 59–85.
- İnalçık, Halil: "The Origins of Classical Ottoman Literature: Persian Tradition, Court Entertainments, and Court Poets", *Journal of Turkish Literature* 5 (2008), 5–75.
- İnciciyan, L. – H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası (Devam)", *Güneydoğu Avrupa araştırmaları dergisi* 4–5 (1975–1976), 1975, 101–52.
- Iorga, Nicolai: "Du nouveau sur la campagne turque de Jean Hunyadi en 1448", *Revue Historique du Sud-Est Européen* 3 (1926), 13–27.

- Исаиловић, Невен: “Омиш под влашћу Хрвоја Вукчића и борба за његово наслеђе”, *Историјски часопис* (2007), 131–50.
- Исаиловић, Невен: “Акредитивно писмо краља Стефана Томаша за посланика Николу Тесту”, *Стари српски архив* 7 (2008), 175–86.
- Исаиловић, Невен: “Михаило Кабуџић, дубровачки одметник — босански дипломата”, *Историјски часопис* 56 (2008), 389–406.
- Исаиловић, Невен: “Брачни планови Котроманића и државна политка Босне половином XV века”, у: *Пад Српске деспотовине 1459. године*, Београд, 2011, 203–14.
- Исаиловић, Невен – Александар Јаковљевић: “Шах Мелек (Прилог историји турских упада у Босну 1414. и 1415. године)”, у: *Споменица академика Симе Ђирковића*, Београд, 2011, 441–63.
- Исаиловић, Невен: “Неколико нових података из 1436. године о фамилијарима Хрватинића у жупама Земуник и Глаж”, *Историјски часопис* 60 (2011), 153–77.
- Исаиловић, Невен: “Један непознати извор о предаји градова Хрвоја Вукчића Хрватинића угарском краљу Жигмунду 1410. године”, *Историјски часопис* 64 (2015), 135–68.
- Исаиловић, Невен: “Прилог о деловању кнеза и војводе Петра Павловића у босанско-угарско-турским сукобима почетком XV века”, *Историјски часопис* 66 (2017), 183–208.
- Iitzkowitz, Norman: *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, Chicago – London, 1980.
- Ivanov, Vladislav: “Sancta Unio or the Holy League 1332–36/37 as a political factor in the Eastern Mediterranean and the Aegean”, *Études Balkaniques* 48.1 (2012), 142–76.
- Ивановић, Милош: “Добри људи” у српској средњовековној држави, Београд, 2017.
- Ivanović, Miloš: “Cyrillic correspondence between the Commune of Ragusa and Ottomans from 1396 to 1458”, у: *State and Society in the Balkans before and after establishment of Ottoman Rule*, Belgrade, 2017, 43–63.
- Ивић, Алекса: “Радосав Павловић – Велики војвода босански”, *Летопис Матице српске* 245–246 (1907), 1–32, 24–48.
- Jahić, E: “Islamizirana djeca bosanske kraljice Katarine”, *Nova et vetera* 29 (1979), 223–30.
- Јаковљевић, Александар: “Између османског и угарског крајишта – османско запоседање Подриња и угарска опсада Зворника 1464. године”, у: *Пад Босанског краљевства 1463. године*, Београд – Сарајево – Бања Лука, 2015, 227–57.
- Jakšić, Nikola: “Ninska svjedočanstva o biskupu Natalu (1436. – 1462.), apostolskom legatu u Bosni”, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 2 (2015), 41–50.
- Janeković, Zdenka: “Stjecanje Konavala: Antička tradicija i mit u službi diplomacije”, у: *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti 1*, Dubrovnik, 1998, 31–45.
- Janeković Römer, Zdenka: “Osmanlis, Islam and Christianity in Ragusan Chronicles (16th–17th Centuries)”, у: *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium. Approaching the “Other” on the Borderland, Eastern Adriatic and beyond, 1500–1800*, Padova, 2007, 61–79.
- Janeković Römer, Zdenka: “Kraj srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva u dubrovačkim izvorima”, у: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb, 2013, 47–67.
- Jefferson, John: *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad. The Ottoman-Christian Conflict from 1438–1444*, Leiden – Boston, 2012.
- Jezernik, Božidar (ur.): *Imagining ‘the Turk’*, Newcastle upon Tyne, 2010.
- Jireček, Konstantin: *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876.
- Jireček, Konstantin: *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, Prag, 1877.

- Jireček, Konstantin: "Novaković, Serben und Türken im XIV.–XV. Jahrh.," *Archiv für Slavische Philologie* 17 (1895), 254–65.
- Jireček, Konstantin: "Glagolitiches Urkundenbuch," *Archiv für Slavische Philologie* 21 (1899), 619.
- Jireček, Konstantin: "Skutari und sein Gebiet im Mittelalter," *Illyrisch-Albanische Forschungen* 1 (1916), 94–124.
- Jireček, Konstantin: "Valona im Mittelalter," *Illyrisch-albanische Forschungen* 1 (1916), 168–86.
- Jireček, Konstantin: *Geschichte der Serben*, sv. 2, Gotha, 1918.
- Јиречек, Константин: "Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани", у: *Зборник Константина Јиречека I*, Београд, 1959, 339–85.
- Јовановић, Љубомир: "Ратовање херцег Стјепана с Дубровником, 1451–1454", *Годишњица Николе Ћуића* 10 (1888), 87–198.
- Jug, Stanko: "Turški napadi na Kranjsko in primorsko do prve tretjine 16. stoletja", *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 24 (1943), 1–61.
- Kafadar, Cemal: *Between Two Worlds – The Construction of the Ottoman State*, Berkeley (CA), 1995.
- Кажмаковић, Здравко: *Зидно сликарство у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 1971.
- Kaldellis, Anthony: *A New Herodotos. Laonikos Chalkokondyles on the Ottoman Empire, the Fall of Byzantium, and the Emergence of the West*, Washington, 2014.
- Káldy-Nagy, Gyula: "Der Quellenwert der Tahrir Defterleri für die osmanische Wirtschaftsgeschichte", у: *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. In memoriam Vančo Boškov*, Wiesbaden, 1986, 76–83.
- Калић, Јованка: "Ниш у средњем веку", *Историјски часопис* 31 (1984), 5–40.
- Калић, Јованка: "Страх турски" после Косова", у: *Свети кнез Лазар*, Београд, 1989, 185–91.
- Каретанић, Нико: *Konavle u XV. stoljeću*, Gruda, 2011.
- Капитанфи, Иштван: "Византија, Турска и Угарска у последњим годинама Царства", *Зборник радова Византолошког института* 18 (1978), 213–25.
- Karbić, Damir: "Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322.)", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU* 22 (2004), 1–26.
- Karpat, Kemal H: "Historical continuity and identity change or how to be modern Muslim, Ottoman, and Turk", у: *Ottoman Past and Today's Turkey*, Leiden – Boston – Köln, 2000, 1–28.
- Karpat, Kemal H: *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Leiden – Boston – Köln, 2002.
- Karpov, Sergej: "Was Trebizond really captured by Uzun Hasan after 1461? New archival evidences", у: *Byzantina Mediterranea. Festschrift für Johannes Koder zum 65. Geburtstag*, Wien – Köln – Weimar, 2007, 295–301.
- Kastritsis, Dimitris J: "Religious Affiliations and Political Alliances in the Ottoman Succession Wars of 1402–1413", *Medieval Encounters* 13 (2007), 222–42.
- Kastritsis, Dimitris J: *The Sons of Bayezid*, Leiden, 2007.
- Kastritsis, Dimitris J: "Feridün Beg's Münşe'atü's-Selâfin ('Correspondence of Sultans') and Late Sixteenth-Century Ottoman Views of the Political World", у: *Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Space*, Washington, 2013, 91–110.
- Katona, Stephano: *Historia Critica Regum Hungariae*, sv. 14, Pestini, 1792.
- Kekez, Hrvoje: *Pod znamenjem propetog lava. Povijest knezova Babonića do kraja 14. stoljeća*, Zagreb, 2016.

- Kiel, Machiel: "Mevlana Neşri and the towns of Medieval Bulgaria", u: *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, Istanbul, 1994, 165–86.
- Kiel, Machiel: "The incorporation of the Balkans into the Ottoman Empire, 1353–1453", u: *The Cambridge History of Turkey*, sv. 1, Cambridge, 2009, 138–91.
- Kissling, Hans J: "Türkefurcht und Türkenhoffnung im 15./16. Jahrhundert. Zur Geschichte eines 'Komplexes'", *Südost-Forschungen* 23 (1964), 1–18.
- Kissling, Hans J: "Veneding und der Islamische Orient bis 1500", u: *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, sv. 1, Firenze, 1973, 361–88.
- Kitromilides, Paschalis M: "Imagined Communities' and the Origins of the National Question in the Balkans", *European History Quarterly* 19 (1989), 159–61.
- Klaić, Vjekoslav: "Tko je to 'rex Ikach'", u: *Bosnensia*, Zagreb, 1879, 12–15.
- Klaić, Vjekoslav: *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 1882.
- Klaić, Vjekoslav: *Krčki knezovi Frankapani*, sv. 1, Zagreb, 1901.
- Klaić, Vjekoslav: "O krunisanju ugarskih Arpadovića za kraljeve Dalmacije i Hrvatske (1091–1207)", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 8 (1905), 107–17.
- Klaužer, Vedran: "Djelovanje Blaža Mađara, bana Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u njegovom prvom mandatu (1470–1472). Prilog poznavanju vršenja banske dužnosti u kasnom 15. stoljeću", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU* 30 (2012), 123–44.
- Kling, Gustav: *Die Schlacht bei Nikopolis im Jahre 1396*, Berlin, 1906.
- Knežević, Antun: *Kratka povjest kralja bosanskih*, sv. 1–3, Dubrovnik, 1884–1887.
- Kolanović, Josip (ur.): *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, sv. 1, Zagreb, 2006, 245–82.
- Kołodziejczyk, Dariusz: "The 'Turkish Yoke' Revisited: The Ottoman Non-Muslim Subjects between Loyalty, Alienation, and Riot", *Acta Poloniae Historica* 93 (2006), 177–95.
- Kołodziejczyk, Dariusz: "What is Inside and What is Outside? Tributary States in Ottoman Politics", u: *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Leiden – Boston, 2013, 421–32.
- Kopański, Ataullah Bogdan: "Islamization of Albanians in the Middle Ages: The Primary Sources and the Predicament of Modern Historiography", *Islamic Studies* 36 (1997), 191–208.
- Костић, Мита: "Опис војске Јована Хуњадија при поласку у бој на Косово", *Годишњак Скопског научног друштва* 1 (1925), 83–86.
- Kourniakos, Panagiotis: *Die Kreuzzugslegation Kardinal Bessarions in Venedig (1463–1464)*, neobjavljena doktorska disertacija, Köln, 2009.
- Kovács, Péter E: "Jajca 1464. évi ostroma" u: *Az értelem batorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, Budapest, 2005, 403–418.
- Kovačević, Desanka: "Prilog pitanju ranih bosansko-turskih odnosa", *Godišnjak istorijskog društva BiH* 11 (1960), 257–63.
- Kovačević, Desanka: *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo, 1961.
- Kovačević, Desanka: "Žore Bokšić, dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva", *Godišnjak Društva istoričara BiH* 13 (1962), 289–310.
- Ковачевић, Десанка: "Пад босанске државе по дубровачким изворима", *Годишњак Друштва историчара БиХ* 14 (1963), 205–20.
- Kovačević-Kojić, Desanka: "O knezovima u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* 6 (1970–1971), 333–45.
- Ковачевић-Кojiћ, Десанка: *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево, 1978.

- Ковачевић-Кojiћ, Десанка: “О рударској производњи у средњовјековној Босни”, *Годишњак Друштва историчара БиХ* 34 (1983), 113–22.
- Ковачевић-Кojiћ, Десанка: “Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države”, u: *Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države. Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I*, Сарајево, 1987, 89–190.
- Ковачевић-Кojiћ, Десанка: “О ућеšћу bosanskog odreda u Kosovskoj bici”, *Naši dani*, 40 (23. јуни 1989), 42.
- Ковачевић-Кojiћ, Десанка: “Борач – Средиште земље Павловића”, u: *Земља Павловића. Средњи вијек и период турске владавине*, Бања Лука – Српско Сарајево, 2003, 47–64.
- Ковачевић-Кojiћ, Десанка: *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*, Београд, 2007.
- Ковачевић-Кojiћ, Десанка: *Средњовјековна Сребреница XIV–XV вијек*, Београд, 2010.
- Красић, Стјеран: “Тома Томасини: Hvarski biskup, teolog i diplomat (1429.–1462.)”, *Starine HAZU* 63 (2005), 91–162.
- Крекић, Бариша: “Учешће Дубровника у ратовима против Турака 1443 и 1444 г.”, *Зборник радова Византолошког института* 2 (1953), 145–57.
- Крекић, Бариша: “Вук Бобаљевић”, *Зборник радова Византолошког института* 4 (1956), 115–40.
- Крекић, Бариша: “Дубровник и рат око Тенедоса”, *Зборник радова Византолошког института* 5 (1958), 21–47.
- Крекић, Бариша: *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen age*, Paris, 1961.
- Крекић, Бариша: “Dva priloga bosanskoj istoriji prve polovine petnaestog vijeka”, *Godišnjak Društva istoričara BiH* 37 (1986), 129–42.
- Kubinyi, Andras: “Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog”, *Županijski zbornik* 4 (1973), 48–57.
- Kursar, Vjeran: “Antimuslimanski karakter protuturskih govora”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 34–35–36 (2004), 29–46.
- Kurtović, Esad: “Državni depozit’ (Depozit banice Anke, Sandalja Hranića i Katarine u Dubrovniku 1406.–1413. godine)”, *Prilozi* 28 (1999), 57–103.
- Kurtović, Esad: “Motivi Sandaljeve prodaje Konavala Dubrovčanima”, *Anali* 38 (2000), 103–20.
- Kurtović, Esad: “Okolo velikog osmanskog upada u Bosnu 1414. godine”, *Godišnjak BZK Preporod* 2 (2002), 131–35.
- Kurtović, Esad: “Dileme oko titule vojvode u srednjovjekovnoj Bosni”, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 36 (2007), 248–50.
- Kurtović, Esad: *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Сарајево, 2009.
- Куртовић, Есад: *Из хисторије банкарства Босне и Дубровника у средњем вијеку (улагање новца на добит)*, Београд, 2010.
- Kurtović, Esad: “Poslednji Pavlovići u naučnom opusu Borisa Nilevića”, *Historijska traganja* 5 (2010), 155–64.
- Kurtović, Esad: *Konj u srednjovjekovnoj Bosni*, Сарајево, 2014.
- Laiou, Angeliki: “Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: The Background to the Anti-Turkish League of 1332–1334”, *Speculum* 45.3 (1970), 374–92.
- Langer, William L. – Robert P. Blake: “The Rise of the Ottoman Turks and its Historical Background”, *The American Historical Review* 37.3 (1932), 468–505.
- Lemerle, Paul: *L’émirat d’Aydın, Byzance et l’Occident: Recherches sur “La geste d’Umur Pacha”*, Paris, 1957.
- Levec, Wladimir: “Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark”, *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 16 (1903), 169–200.

- Lewis, Bernard: "Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire", *Studia Islamica* 9 (1958), 111–27.
- Lewis, Bernard: *The Political Language of Islam*, Chicago, 1988.
- Lewis, Bernard: *Islam and the West*, Oxford, 1994.
- Lindner, Rudi Paul: *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington (IN), 1983.
- Lindner, Rudi Paul: *Explorations in Ottoman Prehistory*, Ann Arbor (MI), 2007.
- Lindner, Rudi Paul: "Anatolia, 1300–1451", u: *The Cambridge History of Turkey*, sv. 1, Cambridge, 2009, 102–37.
- Lopasic, Alexander: "Islamization of the Balkans with special Reference to Bosnia", *Journal of Islamic Studies* 5,2 (1994), 163–86.
- Lopez, Roberto: "Il principio della guerra Veneto-Turca nel 1463", *Archivio Veneto* 15 (1934), 45–131.
- Lovrenović, Dubravko: "Kako je bosanski vojvoda Sandalj Hranić došao u posjed Ostrovice i Skradina", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 19 (1986), 231–36.
- Lovrenović, Dubravko: "Jelena Nelipčić, splitska vojvotkinja i bosanska kraljica", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 20 (1987), 183–93.
- Lovrenović, Dubravko: "Proглаšenje Bosne kraljevstvom 1377. (Pokušaj revalorizacije)", *Forum Bosnae* 3–4 (1999), 227–87.
- Lovrenović, Dubravko: "Vitez, herceg i pataren – Ideološki stereotipi i životna stvarnost", *Forum Bosnae* 7–8 (2000), 21–59.
- Lovrenović, Dubravko: "Fojnički grbovnik, ilirska heraldika i bosansko srednjovjekovlje", *Bosna Franciscana* 21 (2004), 173–203.
- Lovrenović, Dubravko: "Modeli ideološkog isključivanja: Ugarska i Bosna kao ideološki protivnici na osnovi različitih konfesija kršćanstva", *Prilozi* 33 (2004), 9–57.
- Lovrenović, Dubravko: "Bošnjačka recepcija bosanskog srednjovjekovlja", *Zeničke sveske* 2 (2005), 241–90.
- Lovrenović, Dubravko: "Bitka u Lašvi 1415. godine", u: *Raukarov zbornik*, Zagreb, 2005, 275–95.
- Lovrenović, Dubravko: *Na klizištu povijesti. Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska 1387–1463*, Zagreb – Sarajevo, 2006.
- Lovrenović, Dubravko: "Bosanski rusag i sveta kruna bosanska", u: *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a*, Sarajevo, 2007, 272–99.
- Lovrenović, Dubravko: "Sv. Grgur Čudotvorac: zaštitnik Kotromanića i srednjovjekovne Bosne", u: *Zbornik o Marku Dobretiću*, Sarajevo – Dobretići, 2008, 9–32.
- Lovrenović, Dubravko: "Profani teror – sveta retorika (Kako je vojvoda Radoslav Pavlović postao opaki pataren, bič katoličke vjere)", u: *Spomenica akademika Marka Šunjića*, Sarajevo, 2010, 103–60.
- Lowry, Heath W: *Studies in Defterology. Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Istanbul, 1992.
- Lowry, Heath W: *The Nature of the Early Ottoman State*, New York, 2003.
- Lowry, Heath W: "Some thoughts on the Meaning of *Gaza* and *Akın* in Early Ottoman Usage", u: *The Ottoman Empire: Myths, Realities and 'Black Holes' (Contributions in Honour of Colin Imber)*, Istanbul, 2006, 47–50.
- Lowry, Heath W: *Defterology Revisited. Studies on 15th & 16th Century Ottoman Society*, Istanbul, 2008.
- Lowry, Heath W: *Hersekzâde Ahmed Paşa. An Ottoman Statesman's Career Path and Pious Endowments*, Istanbul, 2011.

- Lozzi, Carlo: "Pio II e il Regno di Bosnia", *Atti e memorie di Deputazione di Storia per le Marche* 4.2 (1964–1965), 29–34.
- Lučić, Josip: "Dubrovnik i Kosovska bitka u dokumentima i historiografiji", *Historijski zbornik* 42 (1989), 91–95.
- Lukasiewicz, Krystyna: "The real date of the Szeged manifesto", *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungaricae* 60 (2007), 447–54.
- Lukšić, Mislav Elvis: "Zatočeništvo Nikole Modruškoga kod Krbavskih knezova g. 1462", *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 42 (2000), 105–71.
- Luttrell, Anthony: "The Crusade in the Fourteenth Century", u: *Europe in the Late Middle Ages*, London, 1965, 122–54.
- Luttrell, Anthony: "Gregory XI and the Turks: 1370–1378", *Orientalia Christiana Periodica* 46 (1980), 391–417.
- Luttrell, Anthony: "Popes and Crusades: 1362–1394", u: *Genèse et débuts de Grand Schisme d'Occident: 1362–1394*, Paris, 1980, 575–85.
- Luttrell, Anthony: "Latin Responses to Ottoman Expansion before 1389", u: *The Ottoman Emirate (1300–1389)*, Rethymnon, 1993, 119–34.
- Luttrell, Anthony: "Timur's Dominican Envoy", u: *Studies in Ottoman history in honour of Professor V. L. Menage*, Istanbul, 1994, 209–29.
- MacKay, Pierre A: "The Content and Authorship of the *Historia Turchesca*", u: *İstanbul Üniversitesi 550. yıl, Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. yüzyıl)*, 30–31 Mayıs 2003, Istanbul, 2004, 213–23.
- Максимовић, Љубомир: "Византија и Турци од маричке до косовске битке (1371–1389)", *Глас САНУ* 377 (1996), 33–48.
- Malcolm, Noel: *Useful Enemies. Islam and the Ottoman Empire in Western Political Thought, 1450–1750*, Oxford, 2019.
- Mályusz, Elemér: "Ikach rex Bosnensis", *Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae* 14 (1968), 259–67.
- Mályusz, Elemér: "Die vier Gebrüder Tallóci", *Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae* 28 (1982), 3–66.
- Mályusz, Elemér: *Kaiser Sigismund in Ungarn, 1387–1437*, Budapest, 1990.
- Marinescu, Constantin: "Le Pape Calixte III (1455–1458), Alfonse V d'Aragon, roi de Naples, et l'offensive contre les Turcs", *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine* 19 (1935), 77–97.
- Marinescu, Constantin: *La politique orientale d'Alfonse V d'Aragon roi de Naples*, Barcelona, 1994.
- Marinow, Kiril: "Problem zdobycia Tyrnow przez Turków Osmańskich w literaturze naukowej oraz w świetle źródeł pisanych i archeologicznych", *Mars* 17 (2004), 3–24.
- Marinow, Kiril: "Wybrane problemy upadku Tyrnowa", *Acta Universitatis Lodzianensis – Folia historica* 80 (2005), 139–60.
- Mastnak, Tomaž: "Iznajdba 'Evrope': humanisti in vojna proti Turkom", *Filozofski vestnik* 18 (1997), 9–24.
- Mastnak, Tomaž: *Crusading Peace: Christendom, the Muslim World, and Western Political Order*, Berkeley – Los Angeles – London, 2002.
- Mastnak, Tomaž: *Evropa: Istorija političkog pojma*, Beograd, 2007.
- Matanić, Athanasius: "De duplici activitate S. Iacobi de Marchia in regno et vicaria franciscali Bosnae", *Archivum franciscanum historicum* 53 (1960), 111–27.
- Матанов, Христо: *Югозападните блъгарски земи през XIV век*, София, 1986.

- Матковски, Александар: "Османска, Османлиска, Отоманска или Турска империја", *Гласник на Институтот за национална историја* 26 (1982), 41–59.
- Matschke, Klaus-Peter: *Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz*, Weimar, 1981.
- Mazalić, Đoko: "Borač, bosanski dvor srednjeg vieka", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 53 (1942), 31–94.
- Mažuran, Ive: "Đakovo i bosansko-đakovačka biskupija od 1239. do 1536. godine", *Diacovensia* 1 (1995), 107–56.
- Melikoff-Sayar, Irene: *Le Destan d'Umūr Pacha (Düstürnâme-i Enverî)*, Paris, 1954.
- Melis, Nicola: "Some Observations on the Concept of dār al-'ahd in the Ottoman Context (Sixteenth–Seventeenth Centuries)", u: *Dār al-islām / dār al-harb. Territories, People, Identities*, Leiden – Boston, 2017, 182–202.
- Melville Jones, John R: "Three Mustafas (1402–1430)", *Istituto Romeno di cultura e ricerca umanistica – Annuario* 5 (2003), 255–76.
- Ménage, Victor L: "The Beginnings of Ottoman Historiography", u: *Historians of the Middle East*, London, 1962, 168–79.
- Ménage, Victor L: "The Menāqib of Yakhshi Faqīh", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 26.1 (1963), 50–54.
- Ménage, Victor L: *Neshri's History of the Ottomans: the Sources and Development of the Text*, London, 1964.
- Ménage, Victor L: "On the Recensions of Uruj's 'History of Ottomans'", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 30.2 (1967), 314–22.
- Ménage, Victor L: "The 'Annals of Murad II'", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 39.3 (1967), 570–84.
- Ménage, Victor L: "Another Text of Uruj's Ottoman Chronicle", *Der Islam* 47 (1971), 273–77.
- Ménage, Victor L: "Memoirs of a Janissary by Konstantin Mihailović", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 40 (1977), 155–60.
- Ménage, Victor L: "Karh-İli", u: *The Encyclopaedia of Islam*, sv. 4 (iran-kha), Leiden, 1997, 656–57.
- Mengüç, Murat Cem: *A Study of 15th Century Ottoman Historiography*, neobjavljena doktorska disertacija, Cambridge, 2008.
- Mengüç, Murat Cem: "Turks or Ottomans? Politics of Identity in 15th Century Ottoman Historiography", neobjavljen tekst pročitan na *Sixteenth Century Studies Conference* u Ženevi, 28–30. maja 2009. godine (academia.edu)
- Mengüç, Murat Cem: "Histories of Bayezid I, historians of Bayezid II: Rethinking late fifteenth-century Ottoman historiography", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 76.3 (2013), 373–89.
- Mengüç, Murat Cem: "Interpreting Ottoman Identity with the Historian Neşri", u: *Living in the Ottoman Realm. Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*, Bloomington – Indianapolis, 2016, 66–78.
- Mercati, Giovanni: "Notizie varie sopra Niccolò Modrussense", u: *Opere minori*, sv. 4, Città del Vaticano, 1937, 205–67.
- Mertens, Dieter: "Europa, id est patria, domus propria, sedes nostra...". Zu Funktionen und Überlieferung lateinischer Türkenreden im 15. Jahrhundert", u: *Europa und die osmanische Expansion im ausgehenden Mittelalter*, Berlin, 1997, 39–57
- Meserve, Margaret: *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*, Cambridge (MA) – London, 2008.
- Михаљчић, Раде: *Крај Српског царства*, Београд, 1975.

- Mihaljčić, Rade: *Lazar Hrebeljanović: Istorija, kult, predanje*, Beograd, 1984.
- Михаљчић, Раде: *Јунаци косовске легенде*, Београд, 1989.
- Mihaljčić, Rade: *The Battle of Kosovo*, Belgrade, 1989.
- Мијушковић, Јованка: “Хумска властеоска породица Санковићи”, *Историјски часопис* 11 (1960), 17–54.
- Millas, Iraklis: “Tourkokratia: History and the Image of Turks in Greek Literature”, *South European Society and Politics* 11 (2006), 47–60.
- Miller, William: “The Last Athenian Historian: Laonikos Chalkokondiles”, *The Journal of Hellenic Studies* 42 (1922), 36–49.
- Miller, William: “The Historians Doukas and Phrantzes”, *The Journal of Hellenic Studies* 46 (1926), 63–71.
- Miskolczy, István: “Nápolyi László”, *Századok* 55–56 (1921–1922), 330–50, 499–523.
- Мишић, Синиша: “Поход султана Мусе на Деспотовину 1413. године и источна српско-турска граница”, *Историјски гласник* 1–2 (1987), 75–88.
- Мишић, Синиша: “Поседи великог логотета Стефана Ратковића”, у: *Моравска Србија*, Крушевац, 2007, 7–19.
- Моравчик, Дјула: “Византијские императоры и их послы в г. Буда”, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 8 (1961), 239–56.
- Мргић-Радојчић, Јелена: *Доњи краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд, 2002.
- Mrgić-Radojčić, Jelena: “Rethinking the Territorial Development of the Medieval Bosnian State”, *Историјски часопис* 51 (2004), 43–64.
- Мргић, Јелена: *Северна Босна, 13–16. век*, Београд, 2008.
- Муџађевић, Дино: “Pad Bosne 1463. prema osmanskim narativnim izvorima”, у: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slovo srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb, 2013, 29–45.
- Muresan, Dan Ioan: “Avant Nicopolis: la campagne de 1395 pour le contrôle du Bas-Danube”, *Revue Internationale d'Histoire Militaire* 83 (2003), 115–32.
- Murphey, Rhoads: “Bayezid I's Foreign Policy Plans and Priorities: Power Relations, Statecraft, Military Conditions and Diplomatic Practice in Anatolia and the Balkans”, у: *Contact and Conflict in Frankish Greece and the Aegean, 1204–1453*, London – New York, 2016, 177–215.
- Mustać, Ivan: “Počitelj u sustavu obrane Hrvatsko-ugarske države od Turaka”, у: *Povijest hrvatskog Počitelja*, Čapljina – Zagreb, 1996, 39–79.
- Nametak, Alija: “Ahmed-paša Hercegović”, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ* 40 (1977), 626–34.
- Nazor, Ante: “Strahovito divlji, podmukli, najodvratniji neprijatelj: opis Osmanlija u ‘protuturskim’ govorima i pjesmama”, *Acta Histriae* 15 (2007), 195–208.
- Necipoglu, Nevra: *Byzantium between the Ottomans and the Latins. Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge, 2009.
- Nehring, Karl: *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz in Donauraum*, München, 1975.
- Neralić, Jadranka: “Nicholas of Modruš (1427–1480): Bishop, Man of Letters and Victim of Circumstances”, *Bulletin of the Society for Renaissance Studies* 20 (2003), 15–23.
- Neumann, Iver B: *Uses of the Other – The East in European Identity Formation*, Minneapolis (MN), 1998.
- Nicol, Donald M: “The Abdication of John VI Cantacuzene”, *Byzantinische Forschungen* 2 (1976), 269–83.
- Nicol, Donald M: *Byzantium and Venice*, Cambridge, 1988.

- Nicol, Donald M: "A. D. 1354 – Annus Fatalis for the Byzantine Empire", u: *Geschichte und Kultur der Palaiologenzeit*, Wien, 1996, 163–68.
- Nicol, Donald M: *The Reluctant Emperor. A biography of John Cantacuzene, Byzantine emperor and monk*, c. 1295–1383, Cambridge, 1996.
- Nicol, Donald M: *The Last Centuries of Byzantium (1261–1453)*, Cambridge, 1999.
- Николић, Маја: "Деспот Стефан Лазаревић и турске међусобице 1411–1413. године", u: *Моравска Србија*, Крушевац, 2007, 159–70.
- Нилевић, Борис: "О босанско-турским односима до 1463. године", *Преглед* 76 (1986), 417–24.
- Nilević, Boris: "Srednjovjekovna Bosna i Osmansko carstvo", u: *Bosna i Hercegovina i Svijet*, Sarajevo, 1996, 65–74.
- Nodilo, Natko: "Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka", *Rad JAZU* 65 (1883), 92–128.
- Новаковић, Стојан: "Италијански архиви и наша историја", *Гласник СУД* 11 (1870), 429–48.
- Новаковић, Стојан: *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд, 1893.
- Новаковић, Стојан: *Примери књижевности и језика старог српско-словенскога*, Београд, 1904.
- Новаковић, Стојан: "Царица Мара. Историјске црте из XV века", u: *Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886–1905*, Београд, 1906, 191–230.
- Oikonomides, Nicolas: "Monastères et moines lors de la conquête ottomane", *Südost-Forschungen* 35 (1976), 1–10.
- Oikonomides, Nicolas: "Byzantium between East and West (XIII–XV cent.)", u: *Byzantium and the West c. 850 – c. 1200*, Amsterdam, 1988, 319–32.
- Oikonomides, Nicolas: "From soldiers of fortune to Gazi warriors: the Tzympe affair", u: *Studies in Ottoman history in honour of Professor V. L. Menage*, Istanbul, 1994, 239–47.
- Олеснишки, Алексије: "Турски извори о Косовском боју", *Гласник Скопског научног друштва* 14 (1935), 59–98.
- Olesnicki, Aleksije: "Bošnjak Hadum Jakub, pobjednik na Krbavskom polju g. 1493", *Rad JAZU* 264 (1938), 123–60.
- Olesnicki, Aleksije: "Logothet Pahomije interpolator ruskih i srbskih vesti o kosovskom boju", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 22–23 (1942), 223–33.
- Oslanský, František: "The Role of John Jiskra in the History of Slovakia", *Human Affairs – Post-disciplinary Humanities & Social Sciences Quarterly* 6 (1996), 19–33.
- Ostrogorski, Georgije: "Étienne Dušan et la noblesse Serbe dans la lutte contre Byzance", *Byzantion* 22 (1952), 151–59.
- Ostrogorski, Georgije: "Byzance, Etat tributaire de L'empire Turc", *Зборник радова Византолошког института* 5 (1958), 49–58.
- Ostrogorsky, Georg: *Geschichte des Byzantinischen Staates*, München, 31963.
- Ostrogorski, Georgije: "La prise de Serrès par les Turcs", *Byzantion* 35 (1965), 302–19.
- Острогорски, Георгије: *Серска област после Душанове смрти*, Београд, 1965.
- Öztuna, Yılmaz: *Türkiye tarihi*, sv. 3, Istanbul, 1963.
- Öztuna, Yılmaz: *Resimlerle Türkiye tarihi*, Istanbul, 1970.
- Palacky, Franz: *Geschichte von Böhmen*, sv. 3.3, Prag, 1854.
- Палавестра, Александар: "Измишљање традиције: илирска хералдика", *Етноантрополошки проблеми* н.с. 5.3 (2010), 183–99.
- Pálffy, Géza: "Egy rendkívüli forrás a magyar politikai elit 16. századi földrajzi ismereteiről. Az 1526 és 1556 között török kézbe került magyarországi városok, várak és kastélyok összeírása"

- sa a Német-római Birodalom rendjei számára”, u: *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*, Budapest, 2011, 177–94.
- Pall, Francesco: “Ciriaco D’Ancona e la Crociata contro i Turchi”, *Bulletin de la Section historique, Académie Roumaine* 20 (1938), 9–68.
- Palmer, Alan: *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, New York, 1994.
- Palmer, J. A. B.: “Fr. Gregorius de Hungaria, O. P., and the Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum”, *Bulletin of the John Rylands Library* 34 (1951), 44–69.
- Pálosfalvi, Tamás: “Die Familie Tallóci im Mittelalter”, u: *Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker*, Sarajevo – Budapest, 2010, 183–90.
- Pálosfalvi, Tamás: “The Political Background in Hungary of the Campaign of Jajce in 1463”, u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb – Sarajevo, 2013, 79–88.
- Pálosfalvi, Tamás: *From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389–1526*, Leiden – Boston, 2018.
- Pandžić, Bazilije: “Jakov Markijski vikar Bosanske vikarije”, *Bosna Franciscana* 7 (1997), 155–66.
- Pandžić, Bazilije: “Bosna i sabor u Mantovi (1459.–1460.)”, *Bosna Franciscana* 10 (1998), 101–11.
- Pappas, Nicholas C. J. – Lee Brigance Pappas: “The Ottoman view of the Battle of Kosovo”, u: *Kosovo. Legacy of a Medieval Battle*, Minneapolis (MN), 1991, 41–59.
- Pastor, Ludwig: *The History of the Popes from the Close of the Middle Ages*, sv. 3. London 1894.
- Paviot, Jacques: “Burgundy and the Crusade”, u: *Crusading in the Fifteenth Century – Message and Impact*, Basingstoke – New York, 2004, 70–80.
- Pedani, Maria Pia: “Turkish Raids in Friuli at the End of the Fifteenth Century”, u: *Acta Viennensia Ottomanica*, Vienna, 1999, 287–90.
- Pelidija, Enes: “Osvrt na ličnost i djelo dr. Hazima Šabanovića”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 60 (2011), 47–64.
- Petkov, Kiril: “From Schismatic to Fellow Christians: East Central European Religious Attitudes towards the Orthodox Balkans (1354–1572)”, *Mediaevistik* 8 (1995), 171–92.
- Petkov, Kiril: *Infidels, Turks, and Women. The South Slavs in the German Mind, ca. 1400–1600*, Frankfurt am Main, 1997.
- Petrovics, István: “John Hunyadi, Defender of the Southern Borders of the Medieval Kingdom of Hungary”, *Banatica* 20 (2010), 63–75.
- Petrović, Đurđica: “O vatrenom oružju Dubrovnika u XIV veku”, *Vesnik Vojnog muzeja* 15 (1969), 59–96.
- Philippides, Marios – Walter K. Hanak: *The Siege and Fall of Constantinople in 1453. Historiography, Topography, and Military Studies*, Burlington, 2011.
- Pilat, Liviu – Ovidiu Cristea, *The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century*, Leiden – Boston, 2017.
- Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1942.
- Praga, Giuseppe: “Testi volgari spalatini del trecento”, *Atti e memorie della Società Dalmata di storia patria* 2 (1927), 36–131.
- Prlender, Ivica: “Sporazum u Tati 1426. godine i Žigmundovi obrambeni sustavi”, *Historijski zbornik* 44 (1991), 23–41.
- Pruz, Hans: “Pius II. Rüstungen zum Türkenkrieg und die Societas Jesu des Flandrers Gerhard des Champs 1459–66”, *Sitzungsberichte der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-philologische und historische Klasse* 4 (1912), 3–63.
- Пурковић, Миодраг Ал: *Кћери кнеза Лазара. Историјска студија*, Београд, 1996.

- Rački, Franjo: "Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća", *Rad JAZU* 3 (1868), 65–156.
- Rački, Franjo: "Bogomili i Patareni", *Rad JAZU* 8 (1869), 121–87.
- Rački, Franjo: "Voј na Kosovu. Uzroci i posljedice", *Rad JAZU* 97 (1889), 1–68.
- Радић, Радивој – Душан Кораћ: "Занемарени подаци грчких извора о Бици на Косову 15. јуна 1389. године", у: *Свети кнез Лазар*, Београд, 1989, 237–48.
- Радић, Радивој: *Време Јована V Палеолога (1332–1391)*, Београд, 1993.
- Радић, Радивој: "Босна у спису Бертрандона де ла Брокијера", *Зборник за историју БиХ* 3 (2002), 91–99.
- Радић, Радивој: "Четири занемарена податка о средњовековној Босни", у: *Споменица Милана Васића*, Бања Лука, 2005, 153–64.
- Радић, Радивој: "Босна у историјском делу Кривоцула са Имброса", *Зборник радова Византолошког института* 43 (2006), 141–54.
- Radojčić, Đorđe Sp: "La chronologie de la bataille de Rovine", *Revue historique du Sud-Est Européen* 5 (1928), 136–39.
- Радојчић, Ђорђе Сп: "Откуда летописима 10 октобар као датум битке на Ровинама", *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 16 (1936), 322–23.
- Радојчић, Ђорђе Сп: "Савремене вести о косовској битци код руског путописца Бакона Игњатија", *Старинар* 12 (1937), 47–54.
- Радојчић, Никола: "Грчки извори за Косовску битку", *Гласник Скопског научног друштва* 7–8 (1930), 163–75.
- Radojčić, Nikola: "Die Griechischen Quellen zur Schlacht am Kosovo Polje", *Byzantion* 6 (1931), 241–46.
- Радојчић, Никола: "Један превиђен грчки спомен Косовске битке?", *Гласник Скопског научног друштва* 11 (1932), 61–63.
- Радојчић, Никола: "Један занимљив извор за српску историју XIV и XV в", *Гласник Скопског научног друштва* 12 (1933), 279–80.
- Радонић, Јован: *Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века*, Нови Сад, 1905.
- Радонић, Јован: "Donado da Lezze и његова 'Historia Turchesca'", *Годишњица Николе Чуића* 32 (1913), 302–37.
- Радонић, Јован "Споразум у Тати 1426 и српско-угарски односи од XII–XVI века", *Глас СКА* 187 (1941), 117–232.
- Радуновић, Вељко: "Грчки запис у Житију Светога Симона Светогорца о Маричкој бици", *Хиландарски зборник* 5 (1983), 179–88.
- Radušić, Edin: "Agrarno pitanje u Bosanskohercegovačkom Saboru 1910–1914", *Prilozi* 34 (2005), 119–54.
- Ransohoff, Jake: "Ivan Šišman and the Ottoman Conquest of Bulgaria (1371–1395). A Reconsideration", *Palaeobulgarica* 37 (2013), 89–100.
- Raukar, Tomislav: "Hrvatske zemlje u doba bitke na Kosovu 1389.", *Historijski zbornik* 42 (1989), 31–35.
- Rázsó, Gyula: "A Zsigmond kori Magyarország és a török veszély, 1393–1437", *Hadtörténelmi Közlemények* 20 (1973), 403–41.
- Rázsó, Gyula: "Die Türkenpolitik Matthias Corvinus", *Acta historica Academiae scientiarum Hungaricae* 32 (1986), 3–50.
- Reindl-Kiel, Hedda: "Some notes on Hersekzade Ahmed Pasha, his Family and his Books", у: *Defterology. Festschrift in Honor of Heath Lowry*, Cambridge, 2013, 315–26.

- Reinert, Stephen W: "From Niš to Kosovo polje. Reflections on Murad I's Final Years", u: *The Ottoman Emirate (1300–1389)*, Rethymnon, 1993, 169–211.
- Reinert, Stephen W: "The Palaiologoi, Yıldırım Bāyezīd and Constantinople: June 1389 – March 1391", *To Ελληνικοῦ. Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr.*, sv. 1, New York, 1993, 289–365.
- Reinert, Stephen W: "A Byzantine Source on the Battles of Bileća (?) and Kosovo Polje: Kydones' Letters 396 and 398 reconsidered", u: *Studies in Ottoman history in honour of Professor V. L. Menage*, Istanbul, 1994, 249–72.
- Reinsch, Diether R: "Kritobulos of Imbros – Learned Historian, Ottoman raya and Byzantine Patriot", *Зборник радова Византолошког института* 40 (2003), 297–311.
- Rengjeo, Ivan: "Novci bosanskih banova i kraljeva", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 55 (1943), 237–91.
- Riley-Smith, Jonathan: *The Crusades, Christianity, and Islam*, New York, 2008.
- Rokai, Petar: "Poslednje godine balkanske politike kralja Žigmunda (1435–1437)", *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 12 (1969), 89–108.
- Рокаи, Петар: "Стицање поседа као види имиграције балканског становништва за Угарску у средњем веку", u: *Десети конгрес историчара Југославије (15–17. јануар 1998)*, Београд, 1998, 107–12.
- Рокаи, Петар: "Краљ Жигмунд и Угарска према Србији после косовске битке", *Глас САНУ* 378 (1996), 145–50.
- Rollo-Koster, Joëlle – Thomas M. Izbicki (ur.), *A Companion to the Great Western Schism (1378–1417)*, Leiden – Boston, 2009.
- Roloff, Gustav: "Die Schlacht bei Angora (1402)", *Historische Zeitschrift* 161 (1940), 244–62.
- Rosetti, Radu: "Notes on the Battle of Nicopolis (1396)", *The Slavonic and East European Review* 45 (1937), 629–38.
- Рудић, Срђан: "Повеља краља Стефана Дабиче браћи Семковић", *Стари српски архив* 5 (2004), 157–71.
- Рудић, Срђан: "Неколико нових података о Рестоју Милохни", *Историјски часопис* 58 (2009), 173–80.
- Runciman, Steven: "Byzantine Historians and the Ottoman Turks", u: *Historians of the Middle East*, London, 1962, 271–76.
- Russel, Joyceline G: "The humanists converge: The Congress of Mantua (1459)", u: *Diplomats at Work – Three Renaissance Studies*, Stroud, 1992, 51–93.
- Руvaraц, Иларион: "О кнезу Лазару", *Стражилово* 3.47 (1887), 746–49.
- Руvaraц, Иларион: "Драга, Даница, Реса", *Гласник Земаљског музеја* 3 (1891), 225–38.
- Ryder, Alan: *The Kingdom of Naples under Alfonso the Magnanimous*, Oxford, 1976.
- Ryder, Alan: *Alfonso the Magnanimous, King of Aragon, Naples and Sicily*, Oxford, 1990.
- Salamon, Maciej: "On the Credibility of an Item in Jan Długosz's Chronicle: May 17, 1395 – the Date of the Battle of Rovine or of the death of Queen Mary?", u: *Mélanges d'histoire Byzantine offerts à Oktawiusz Jurewicz à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire*, Łódź, 1998, 164–70.
- Salihović, Davor: "For a Different Catastrophe: A Fruitful Frontier on the Southern Edges of the Kingdom of Hungary after 1463. An initial inquiry", *Иницијал* 5 (2017), 73–107.
- Salihović, Davor: "Nonnulla documenta pertinentia ad Nicolaum da Wylak, regem ultimum Regni Bosnae", *Scrinia Slavonica* 17 (2017), 403–18.
- Sebők, Ferenc: "John Hunyadi as a Military Leader", u: *"In my spirit and thought I remained a European of Hungarian origin": medieval historical studies in memory of Zoltan J. Kosztolnyik*, Szeged, 2010, 153–57.

- Sevim, Sezai: "Türklerin Rumeli'ye İlk Geçişleri ve İskân Faaliyetleri", u: *Balkanlar'daki Türk Kültürü'nün dünü-bügünü-yarını*, Bursa, 2002, 41–49.
- Shinder, Joel: "Early Ottoman Administration in the Wilderness: Some Limits on Comparison", *International Journal of Middle East Studies* 9.4 (1978), 497–517.
- Schmitt, Oliver Jens: "The Ottoman Conquest of the Balkans – Research Questions and Interpretations", u: *The Ottoman Conquest of the Balkans. Interpretations and Research Debates*, Vienna, 2015, 7–44.
- Schwoebel, Robert: *The Shadow of the Crescent – The Renaissance Image of the Turk (1453–1517)*, Nieuwkoop, 1967.
- Setton, Kenneth M: *The Papacy and the Levant (1204–1571)*, sv. 1–2, Philadelphia (PA), 1976–1978.
- Setton, Kenneth M: "The Catalans in Greece, 1311–1380", u: *A History of the Crusades*, sv. 3, Madison (WI), 1975, 167–224.
- Shaw, Ezel Kural: "The Ottoman Aspects of Pax Ottomanica", u: *Tolerance and movements of religious dissent in Eastern Europe*, New York, 1975, 165–82.
- Shaw, Stanford J: "Archival Sources for Ottoman History: The Archives of Turkey", *Journal of the American Oriental Society* 80 (1960), 1–12.
- Shaw, Stanford J: *Ottoman Empire and Modern Turkey*, sv. 1, Cambridge, 1976.
- Siecienski, A. Edward: *The Filioque. History of a Doctrinal Controversy*, Oxford, 2010.
- Silay, Kemal: "Aḥmedî's History of the Ottoman Dynasty", *Journal of Turkish Studies* 16 (1992), 129–200.
- Simon, Alexandru: "Annus mirabilis 1387. King Sigismund, the Ottomans and the Orthodox Christians in the Late 1380s and Early 1390s", u: *Emperor Sigismund and the Orthodox World*, Wien, 2010, 127–52.
- Скарић, Владислав: "Жупа и град Борач у Босни", *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 2 (1922), 184–88.
- Соловјев, Александар: "Властеоске повеље босанских владара", *Историско-правни зборник* 1 (1949), 79–105.
- Soulis, George Christos: *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dušan (1331–1355) and his Successors*, Washington, 1984.
- Southern, Richard W: *Western Views of Islam in the Middle Ages*, Cambridge (MA), 1962.
- Soykut, Mustafa: *Image of the Turk in Italy*, Berlin, 2001.
- Soykut, Mustafa (ur.): *Historical Image of the Turk in Europe – 15th Century to the Present*, Istanbul, 2003.
- Sprenčić, Momčilo: "Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku", *Jugoslavenski istorijski časopis* 1–2 (1966), 37–48.
- Спремић, Момчило: "Турски трибутари у XIV и XV веку", *Историјски гласник* 1–2 (1970), 9–58.
- Спремић, Момчило: "Вазали краља Алфонса Арагонског", *Зборник Филозофског факултета* 12 (1974), 455–69.
- Спремић, Момчило: "Вук Бранковић и Косовска битка", *Глас САНУ* 378 (1996), 85–106.
- Спремић, Момчило: *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд – Бања Лука, 1999.
- Спремић, Момчило: *Прекинут успон. Српске земље у позном средњем веку*, Београд, 2005.
- Спремић, Момчило: "Борбе за Смедерево 1458–1459. године", u: *Пад Српске деспотовине 1459. године*, Београд, 2011, 215–27.
- Srodecki, Paul: *Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit*, Husum, 2015.
- Stahl, Paul-Henri: *Histoire de la decapitation*, Paris, 1986.

- Stanojević, Stanoje: "Die Biographie Stefan Lazarević's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle", *Archiv für Slavische Philologie* 18 (1896), 409–72.
- Станојевић, Станоје: "Риро Срапо (прилог српској историји почетком XV века)", *Просветни гласник* 22 (1901), 595–600.
- Станојевић, Станоје: "Кад је убијен цар Мурат?", *Гласник Скопског научног друштва* 15–16 (1936), 45–51.
- Stantchev, Stefan: "Devedo: The Venetian Response to Sultan Mehmed II in the Venetian-Ottoman Conflict of 1462–79", *Mediterranean Studies* 19 (2010), 43–66.
- Stantchev, Stefan: "Venice and the Ottoman Threat, 1381–1453", u: *Reconfiguring the Fifteenth-Century Crusade*, London, 2017, 161–205.
- Stavrianos, Leften S: *The Balkans since 1453*, New York, 1958.
- Stavrides, Theoharis: *The Sultan of Vezirs. The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453–1474)*, Leiden – Boston – Köln, 2001.
- Стефановић, Велимир: "Ратовање краља Матије у Босни", *Летопис Матице српске* 332 (1932), 195–213.
- Стојановић, Љубомир: "Цреп и Витомир", u: *Зборник у част Богдана Поповића*, Београд, 1929, 356–57.
- Стојановски, Александар: "Во кој правец низ Македонија минува Муратовиот поход на Косово (1389)?", *Гласник на Институтот за национална историја* 2 (1972), 147–57.
- Стојановски, Александар: "Кратак осврт на изворе и литературу о Скопском крајишту", u: *Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699*, Београд, 1989, 55–62.
- Syme, David: *The Fortunes of Francesco Novello da Carrara, Lord of Padua*, Edinburgh, 1830.
- Szakály, Ferenc: "Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365–1526)", *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungaricae* 33 (1979), 65–111.
- Süttő, Szilárd: "Der Dynastiewechsel Anjou-Luxemburg in Ungarn", u: *Sigismund von Luxembourg. Ein Kaiser in Europa. Tagungsband des internationalen historischen und kunsthistorischen Kongresses in Luxembourg, 8–10. Juni 2005*, Mainz, 2006, 79–87.
- Шабановић, Хазим: "О организацији турске управе у Србији у XV и XVI веку", *Историски гласник* 3–4 (1955), 59–78.
- Šabanović, Hazim: "Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463 g.", *Godišnjak istorijskog društva BiH* 8 (1955), 37–51.
- Šabanović, Hazim: "Bosansko krajište 1448–1463", *Godišnjak istorijskog društva BiH* 9 (1957), 177–220.
- Šabanović, Hazim: *Bosanski pašaluk – Postanak i upravna podjela*, Sarajevo, 1959.
- Ševčenko, Ihor: "The Decline of Byzantium Seen Through the Eyes of Its Intellectuals", *Dumbarton Oaks Papers* 15 (1961), 167–86.
- Šidak, Jaroslav: "O autentičnosti i značenju jedne isprave bosanskog 'djeda' (1427)", *Slovo* 15–16 (1965), 282–97.
- Šidak, Jaroslav: *Studije o "crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, Zagreb, 1975.
- Šišić, Ferdo: "Die Schlacht bei Nicopolis (25. September 1396)", *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina* 6 (1899), 291–327.
- Šišić, Ferdo: "Pad Mladena Šubića, bana hrvatskoga i bosanskoga. Istorička studija", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 14 (1902), 335–66.
- Šišić, Ferdo: *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*, Zagreb, 1902.
- Šišić, Ferdo: "Studije iz bosanske historije", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 15 (1903), 319–49.
- Šišić, Ferdo: "Nov prilog o Kosovskom boju", *Starohrvatska prosvjeta* n.s. 1 (1927), 90–97.

- Шкриванић, Гавро: *Косовска битка (15. јуна 1389)*, Цетиње, 1956.
- Škrivanić, Gavro: "Rat bosanskog kralja Ostoje sa Dubrovnikom", *Vesnik Vojnog muzeja* 5 (1958), 35–60.
- Шкриванић, Гавро: "Битка на Марици (26. септембра 1371)", *Војноисторијски гласник* 3 (1963), 71–94.
- Шкриванић, Гавро: "Ангорска битка (28. јула 1402)", *Војноисторијски гласник* 2 (1964), 53–76.
- Шкриванић, Гавро: "Војничке припреме средњовековне босанске државе пред пропаст (1463. г.)", *Годишњак Друштва историчара БиХ* 14 (1964), 221–28.
- Шкриванић, Гавро: *Путеви у средњовековној Србији*, Београд, 1974.
- Špoljarić, Luka: "Nikola Modruški avant la lettre: Друштвено подријетло, академски пут и počeci crkvene karijere (uz prilog o slučaju živog mrtvaca u Senju)", *Povijesni prilozi* 46 (2014), 69–94.
- Špoljarić, Luka: "The Renaissance papacy and Catholicization of the 'Manichean Heretics'. Rethinking the 1459 purge of the Bosnian kingdom", u: *Global Reformations. Transforming Early Modern Religions, Societies, and Cultures*, London – New York, 2019, 153–75.
- Štih, Peter: "Celjski grofje kot dediči bosanske krone – Listina bosanskega kralja Tvrtka II. Kotromanića za celjskega grofa Hermana II. iz leta 1427", u: *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik*, Ljubljana, 2006, 79–103.
- Шуица, Марко: "Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године", *Историјски гласник* 1–2 (1997), 7–24.
- Шуица, Марко: "Приповест о српско-турским окршајима и 'страх од Турака' 1386. године", *Историјски часопис* 53 (2006), 93–122.
- Шуица, Марко: "Вук Бранковић и састанак у Серу", *Зборник радова Византолошког института* 45 (2008), 253–66.
- Шуица, Марко: "Битка код Никопоља у делу Константина Филозофа", *Историјски часопис* 58 (2009), 109–24.
- Шуица, Марко: "Дубровачка писма: огледало друштвено-политичких промена у српским земљама (1389–1402)", *Годишњак за друштвену историју* 2 (2011), 29–49.
- Шуица, Марко: "О могућој улози Вука Бранковића у Косовској бици – Прилог разматрању средњовековне ратне тактике", u: *Споменица академика Симе Турковића*, Београд, 2011, 225–44.
- Шуица, Марко: *Вук Бранковић. Славни и велможни господин*, Београд, 2015.
- Šundrica, Zdravko: "Kako je nastala i kako je sačuvana bogata arhivska građa Dubrovačkog arhiva", *Arhivist* 29 (1979), 23–36.
- Šunjić, Marko: "O vojvodi Vladislavu Kosači i njegovoj srebrenini deponovanoj u Zadru", *Godišnjak Društva istoričara BiH* 39 (1988), 65–70.
- Šunjić, Marko: "Osvrt na ocjene uzroka propasti srednjovjekovne bosanske države", *Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost* 2 (1994), 25–33.
- Šunjić, Marko: "Venezia e gli ultimi re della Bosnia", *Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost* 3 (1995), 45–54.
- Šunjić, Marko: *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. st.)*, Sarajevo, 1996.
- Šunjić, Marko: "Uništenje srednjovjekovne bosanske države", u: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1998, 83–96.
- Šükrü, Mehmed: "Das Heßt Bihišt des Idrīs Bitlisi", *Der Islam* 19 (1931), 131–57.
- Tadić, Jorjo: *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik, 1939.

- Тадих, Јорјо: “Нове вести о паду Херцеговине под турску власт”, *Зборник Филозофског факултета* 6 (1962), 131–52.
- Taeschner, Franz – Paul Wittek: “Die Vezirfamilie der Gandarlyzade (14./15) und ihre Denkmäler”, *Der Islam* 18 (1929), 60–115.
- Taeschner, Franz: “Ein Ausgabe von Neschri’s altosmanischer Chronic”, *Der Islam* 29.3 (1949), 307–17.
- Thallóczy, Lajos: “Az Újlakyak síremlékei”, *Archeológiai értesítő* 3 (1888), 1–8.
- Thallóczy, Lajos: “Nagy Lajos és a Bulgár bánáság”, *Századok* 34 (1900), 577–615.
- Thallóczy, Lajos: “Geschichte”, u: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Wien, 1901, 179–276.
- Thallóczy, Lajos: *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca*, Zagreb, 1916.
- Tinnefeld, Franz: *Die Briefe des Demetrios Kydones*, Wiesbaden, 2010.
- Todt, Klaus-Peter: *Kaiser Johannes VI. Kantakuzenos und der Islam. Politische Realität und theologische Polemik im palaiologenzeitlichen Byzanz*, Würzburg – Altenberge, 1991.
- Tolan, John V: *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, New York, 2002.
- Tolan, John V: *Sons of Ishmael: Muslims through European Eyes in the Middle Ages*, Gainesville (FL), 2013.
- Томац, Петар: “Косовска битка”, *Војно-историски гласник* 1 (1950), 11–33.
- Тошић, Буро: *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево, 1987.
- Тошић, Буро: “Босна и Турци од косовске до ангорске битке”, *Зборник за историју БиХ* 1 (1995), 85–97.
- Тошић, Буро: “Босанска краљица Катарина (1425–1478)”, *Зборник за историју БиХ* 2 (1997), 73–112.
- Тошић, Буро: “Понашање босанске краљице Маре (Јелене) у избјеглиштву”, u: *Десети конгрес историчара Југославије (15–17. јануар 1998)*, Београд, 1998, 393–98.
- Тошић, Буро: “Ослобађање Јајца од Турака крајем 1463. године”, *Радови Филозофског факултета* 2 (2000), 217–26.
- Tošić, Đuro: “Vojvoda Petar Pavlović. Prilog istoriji Bosne početkom XV vijeka”, *Jugoslavenski istorijski časopis* 34 (2001), 35–46.
- Тошић, Буро: “Посљедња босанска краљица Мара (Јелена)”, *Зборник за историју БиХ* 3 (2002), 29–60.
- Тошић, Буро: “Родоначелник племена Косача – Војвода Влатко Вуковић”, u: *Српска проза данас. Косаче – Оснивачи Херцеговине*, Билећа – Гацко – Београд, 2002, 243–60.
- Тошић, Буро: “Гласинац у земљи Павловића” u: *Земља Павловића. Средњи вијек и период турске владавине*, Бања Лука – Српско Сарајево, 2003, 77–90.
- Тошић, Буро: “Писмо дубровачког посланика Ивана Гундулића о смрти кнеза Павла Раденовића”, u: *Земља Павловића. Средњи вијек и период турске владавине*, Бања Лука – Српско Сарајево, 2003, 357–66.
- Тошић, Буро: “Остоја Паштровић – трагом једног контроверзног дипломате”, *Истраживања* 20 (2009), 257–66.
- Тошић, Буро: “Босанска називи ‘кривица’ за пад српске деспотовине”, u: *Пад српске деспотовине 1459. године*, Београд, 2011, 185–93.
- Tošić, Đuro: “Bosanska vlastela u oslobađanju Jajca od Turaka 1463. godine”, u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb 2013, 99–108.
- Tracy, Larissa – Jeff Massey (ur.), *Heads Will Roll. Decapitation in the Medieval and Early Modern Imagination*, Leiden – Boston, 2012.

- Trako, Salih: "Bitka na Kosovu 1389. godine u istoriji Idrisa Bitlislija", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 14–15 (1969), 329–51.
- Trako, Salih: "Pretkosovski događaji u Hešt Bihištu Idrisa Bitlislija", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 20–21 (1970–1971), 159–204.
- Traljić, Seid M: "Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine", *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 18 (1971), 343–77.
- Трифуновић, Борђе: *Писац и преводилац инок Исаија*, Крушевац, 1980.
- Трпковић, Вељан: "Турско-угарски сукоби до 1402", *Историски гласник* 1–2 (1959), 93–121.
- Трпковић, Вељан: "Кад је Степан II Котроманић први пут продро у Хум", *Историски гласник* 1–2 (1960), 151–54.
- Трпковић, Вељан: "Бранивојевићи", *Историски гласник* 3–4 (1960), 55–85.
- Трпковић, Вељан: "Хумска земља", *Зборник Филозофског факултета* 8 (1964), 225–60.
- Truhelka, Ćiro: "Konavôski rat (1430–1433). Historička studija po spomenicima dubrovačke arkive", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 29 (1917), 145–211.
- Tvrtković, Tamara: *Između znanosti i bajke: Ivan Tomko Mrnavić*, Zagreb, 2008.
- Valvasone, Iacopo: "Luoghi per li quali passarono già Turchi partendosi dalla Bossina per la Patria del Friuli", *L'Archeografo Triestino* n.s. 2 (1870–1871), 399–402.
- Васильев, А. А: "Путешествие византийского императора Мануила II Палеолога по Западной Европе (1399–1403 г.)", *Журнал Министерства народного просвещения* 39 (1912), 41–78, 260–304.
- Vasiliev, Alexandar A: "Jörg of Nuremberg, a writer contemporary with the fall of Constantinople (1453)", *Byzantion* 10 (1935), 205–09.
- Veszprémy, László: "Some remarks on Recent Hungarian Historiography of the Crusade of Nicopolis (1396)", u: *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, 2001, 223–30.
- Veszprémy, László: "King Sigismund of Luxemburg at Golubac (Galamboc) 1428", u: *Church Union and Crusading in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Cluj–Napoca, 2009, 291–306.
- Vlajić, Wenzeslaus: *Untergang des bosnischen Königreiches*, Sarajevo, 1926.
- Voje, Ignacij: "Sitni prilozi za istoriju srednjovjekovne Bosne", *Godišnjak Društva istoričara BiH* 16 (1965), 277–82.
- Voje, Ignacij: "Odnos Celjskih grofova prema političkim prilikama u Bosni i Hercegovini u XV vijeku", u: *Radovi sa simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura"*, Zenica, 1973, 53–67.
- Vries-van der Velden, Eva de: *L'Elite byzantine devant l'avance Turque a l'epoque de la guerre civile de 1341 a 1354*, Amsterdam, 1989.
- Vryonis, Speros: *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley (CA), 1971.
- Vucinich, Wayne S. – Thomas A. Emmert (ur.): *Kosovo. Legacy of a Medieval Battle*, Minneapolis (MN), 1991.
- Werner, Ernst: "Johannes Kantakuzenos, Umur Paša und Orhan", *Byzantinoslavica* 26 (1965), 255–76.
- Wertner, Moritz: "Beiträge zur bosnischen Genealogie", *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskega zemaljskoga arkiva* 8 (1906), 235–73.
- Wirth, Peter: "Die Haltung Kaiser Johannes' V. bei den Verhandlungen mit König Ludwig I von Ungarn zu Buda im Jahre 1366", *Byzantinische Zeitschrift* 56.2 (1963), 271–72.

- Witteck, Paul: *Das Fürstentum Mentesehe. Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.–15. Jh.*, Istanbul, 1934.
- Witteck, Paul: "Les archives de Turquie", *Byzantion* 13 (1938), 691–99.
- Yurdusev, A. Nuri: "Ottoman Conceptions of War and Peace in the Classical Period", u: *Just Wars, Holy Wars, and Jihads: Christian, Jewish, and Muslim Encounters and Exchanges*, Oxford, 2012, 190–206.
- Zachariadou, Elizabeth A: "The First Serbian Campaigns of Mehmed II (1454, 1455)", *Annali Istituto Universitario Orientale di Napoli* n.s. 14 (1964), 837–40.
- Zachariadou, Elizabeth A: "Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery (Serres)", *Südoest-Forschungen* 28 (1969), 1–12.
- Zachariadou, Elizabeth A: "The Conquest of Adrianople by the Turks", *Studi Veneziani* 12 (1970), 211–17.
- Zachariadou, Elizabeth A: "Manuel II Palaeologos on the Strife between Bayezid I and Kadi Burhan al-Din Ahmad", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 43 (1980), 471–81.
- Zachariadou, Elizabeth A: "Ottoman Diplomacy and the Danube Frontier (1420–1424)", *Harvard Ukrainian Studies* 7 (1983), 680–90.
- Zachariadou, Elizabeth A: "Suleyman çebebi in Rumili and the Ottoman chronicles", *Der Islam* 60 (1983), 268–96.
- Zachariadou, Elizabeth A: "Marginalia on the History of Epirus and Albania (1380–1418)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 78 (1988), 195–210.
- Zachariadou, Elizabeth A: "The Emirate of Karasi and That of the Ottomans: Two Rival States", u: *The Ottoman Emirate (1300–1389)*, Rethymnon, 1993, 225–36.
- Zachariadou, Elizabeth A: "From Avlona to Antalya: Reviewing the Ottoman Military Operations of the 1380s", u: *The Via Egnatia under Ottoman Rule (1380–1699)*, Rethymnon, 1994, 227–32.
- Zachariadou, Elizabeth A: "Histoires et legends des premiers Ottomans", *Turcica* 27 (1995), 45–89.
- Zachariadou, Elizabeth A: "Shāhīn, Lala", u: *The Encyclopaedia of Islam*, sv. 9 (san-sze), Leiden, 1997, 211.
- Zachariadou, Elizabeth A: "Natural Disasters: Moments of Opportunity", u: *Natural Disasters in the Ottoman Empire*, Rethymnon, 1999, 7–11.
- Zachariadou, Elizabeth A: "Notes on the Subaşı and the Early Sancakbeyi of Gelibolu", u: *Halcyon Days in Crete (IV)*, Rethymnon, 2000, 61–68.
- Зиројевић, Олга: *Цариградски друм од Београда до Софије (1459–1683)*, Београд, 1970.
- Зиројевић, Олга: *Цариградски друм од Београда до Будима у XVI и XVII веку*, Нови Сад, 1976.
- Зиројевић, Олга: "Акинџије између ратова", u: *Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699*, Београд, 1989, 93–100.
- Živković, Pavo: *Tvrtko II Tvrtković. Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo, 1981.
- Živković, Pavo: "Bitka kod Dobora 1394. godine", *Značenje – Časopis za društvena pitanja i kulturu* 5 (1984), 55–61.
- Živković, Pavo: "Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići i bosanski kraljevi (posljednja decenija XIV i prve tri decenije XV stoljeća)", *Historijski zbornik* 39 (1986), 147–62.
- Živković, Pavo: "Sigismundova odmazda prema Horvatima i pokušaj pokoravanja Bosanskog kraljevstva", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 28 (1989), 106–11.

- Živković, Pavo: "Ustupanje Konavala Dubrovčanima", u: *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti* 1, Dubrovnik, 1998, 88–98.
- Živojinović, Mirjana: "O napadima Turaka na Svetu Goru na osnovu vizantijskih izvora", *Jugoslavenski istorijski časopis* 1–2 (1979), 5–19.

REGISTRI

Registar ličnih imena

A

Acciaiuoli, Donato, firentinski državnik, 149, 153
Acciaiuoli, Neri, atenski vojvoda, 149, 150
Ács, Pál, historičar, 38, 497
Adanir, Fikret, historičar, 18, 19, 497
Ahmedi, osmanski pisac, 34, 37, 109, 495, 505, 508, 521
Alben, Eberhard, zagrebački biskup, 181, 187, 238, 245, 249
Alben, Ivan, pečujski biskup, 249
Albert od Nagymihalyja, vranski prior, 250
Albert, čanadski biskup, 399, 418
Alexandrescu-Dersca, Marie-Mathilde, historičarka, 192, 193, 216, 497
Alfonso V, aragonski kralj (1416–1458), 357, 363, 368, 374–76, 497, 507, 514, 520
Ali al-Bistami, šejh, 441
Ali-beg, haznadar, 305, 307, 329
Aličić, Ahmed S, historičar, 38, 437–38, 443, 475, 489
Aloisio, Mark, historičar, 357, 497
Altomanović, Nikola, župan, 66, 74, 75, 87
Altoviti, Sandro, firentinski trgovac, 149, 156
Amadeo VI, savojski knez (1343–1383), 61
Ančić, Mladen, historičar, 22, 50, 161, 419, 497
Andelić, Pavao, arheolog, 44, 45, 48, 153, 284, 289, 436–37, 497
Anđelović, Mahmut-paša, rumelijski begler-beg, 36, 385, 387, 426, 432, 436, 440–43, 522
Anđelović, Mihailo, veliki čelnik, 385

Andrić, Stanko, historičar, 180, 310, 358, 380, 399, 497
Angiolello, Giovan-Maria, mletački pisac, 30, 62, 489
Angold, Michael, historičar, 369, 498
Anka, banica, supruga Vuka Vukčića, 209, 512
Annese, supruga Nerija Acciaiuolija, 150
Anooshahr, Ali, historičar, 63, 498
Antoche, Emanuel, historičar, 171, 355, 498
Antoljak, Stjepan, historičar, 108, 117–18, 498
Anjou, vladarska dinastija, 77, 91, 159
Armanini, Paolo, mantovanski poslanik, 169
Armeni, 345–46
Asan, bizantski poslanik, 278–79
Âşikpaşazâde, osmanski pisac, 35, 36, 87, 312, 404, 431, 489
Assemani, Giuseppe Simone, bibliotekar, 354, 489
Атанасовски (Трпковић), Вељан, historičar, 42, 470, 498
Atiya, Aziz Suryal, historičar, 171, 498

B

Бабић, Анто, historičar, 47, 498
Бабић, Борис, historičar, 154, 498
Babinger, Franz, historičar, 29, 34, 37, 38, 42, 53, 57–59, 61, 72, 78, 79, 87, 100, 164, 329, 431, 441, 489, 498
Babonić, Dujam, blagajski knez, 168
Bachmann, Adolf, historičar, 393, 428, 453, 454, 464–66, 490

- Bajazid, osmanski sultan (1389–1402), 15, 61, 80, 109, 111, 113, 119, 125–26, 129–30, 133–34, 139, 142–48, 150, 153, 156, 160, 162–64, 166–68, 170–71, 176–77, 188, 192–94, 216, 221, 484
- Bajazid II, osmanski sultan (1481–1512), 36, 475
- Bajraktarević, Fehim*, filolog, 111, 498
- Bak, János M*, historičar, 173, 498
- Balšić, Balša II, zetski gospodar (1378–1385), 15, 78, 88–90
- Balšić, Balša III, zetski gospodar (1403–1421), 201, 267, 278,
- Balšić, Đurađ I, zetski gospodar (1362–1378), 66, 88,
- Balšić, Kostadin, zetski pretendent (1394–1402), 144, 166
- Balšić Stracimirović, Đurađ II, zetski gospodar (1385–1403), 76, 90, 93, 95, 99, 103, 138, 144, 201, 213, 267, 478
- Balšići, zetski vlasteoski rod, 75, 87–89, 95, 131, 138
- Barabás, Samu*, historičar, 126, 169, 174, 187, 202, 207, 223, 256, 286, 325, 490, 495–96
- Barak, sultanov vojvoda i krajišnik, 287, 325–26, 328–29, 340
- Barbara, ugarska kraljica, 201, 223, 232, 236
- Barbuči, Nikola, dominikanac, 378
- Bard, Imre*, historičar, 196, 498
- Barelli, Filip, protovestijar, 95, 138
- Barelli, Žanino, diplomata, 95
- Barker, John W*, historičar, 34, 42, 59, 60, 64, 98, 124, 147–48, 219, 498, 508
- Baronio, Cesare*, kardinal, teolog, 28, 66, 72, 154, 346, 349, 354, 490
- Bartolomej iz Cremona, topolivac, 439
- Bašagić-Redžepašić, Safvet-beg*, historičar, 40, 105, 498
- Beaufort, Henry, winchesterski biskup, 285
- Beckmann, Gustav*, historičar, 314, 490
- Bekker, Immanuel*, filolog, 32, 431, 433, 436–38, 440, 490
- Beldiceanu-Steinherr, Irène*, historičarka, 33, 34, 37, 57, 58, 73, 77, 86, 87, 498
- Belgrano, Luigi Tommaso*, historičar, 101, 490
- Bembo, Francisco, podkapetan Jadranskog mora, 146
- Benedikt, sin Ladislava Dersa, ugarski vlastelin, 250
- Berengar de Muntmany, diplomata, 232
- Besarion, Vasilije, kardinal i latinski patrijarh Carigrada, 453
- Bessenyi, Pavao, vrandučki kaštelan, 211
- Biličić, Stjepan, opat, 311
- Bilkanić, Ivaniš, poslanik bosanskog kralja, 208
- Binçolla, Andre Dobrin de, dubrovački trgovac, 142
- Bisaha, Nancy*, historičarka, 17, 18, 499
- Bitlisi, Idris, osmanski pisac, 37, 67, 105–06, 523, 525
- Блазојевућ, Милош*, historičar, 105, 137, 499
- Bodača, Klement, dubrovački vlastelin, 259
- Bogdan, Joan*, historičar, 65, 490
- Bogdančić, Ljubiša, čovjek porodice Pavlovića, 256
- Bogosalić, Božidar, Vlah Drobnijak, 130
- Божаник-Лукач, Душанка*, historičarka, 137, 499
- Bojanovski, Ivo*, arheolog, 437, 499
- Bojković, Budislav, Vlah, 235
- Bojović, Boško*, historičar, 33, 490
- Bokšić, Žore, protovestijar, 94, 95, 151, 162, 182, 511
- Bonfinis, Antonius de*, ugarski pisac, 31, 160, 490
- Bonifacije IX, papa (1389–1404), 142, 144–45, 154, 174, 196
- Borosy, András*, historičar, 173, 499
- Borovinić Tvrtko, veliki knez bosanski, 274–75, 327–28, 501
- Bossa, Georgius de (v. Bokšić Žore), 94
- Bošnjani, 101, 111, 117, 123, 125, 153, 158–60, 169, 172, 179, 183–84, 186–88, 192, 198, 201–04, 206–07, 210, 212, 223–25, 228, 247, 249, 253, 258, 263, 276, 281, 284, 322, 333, 337, 345, 410, 454, 465
- Bouciquaut, Jehan Le Maingre, francuski maršal, 92, 492
- Бойков, Григор*, historičar, 100, 499
- Божич, Иван*, historičar, 41, 85, 89, 90, 95, 97, 99, 100, 107, 124, 128, 137–39, 142, 144–45, 166, 168, 173, 176, 294, 296–97, 300, 305–08, 312, 325–26, 328–29, 336, 361–63, 367, 369, 372, 432, 499

Brajan, poslanik vojvode Isaka, 273
 Branislav, "glasnik" vojvode Isa-bega, 368
 Branković, Đurađ, srpski despot (1427–1456),
 40, 218–19, 236, 247, 287, 293, 296, 299,
 300–01, 303, 310–13, 315, 321–22, 331, 333,
 336–37, 339–41, 344, 346–47, 349–51, 355–
 64, 366–67, 372, 375, 377, 384, 481
 Branković, Lazar, srpski despot (1456–1458),
 379, 384–85, 387, 390, 398
 Branković, Vuk, oblasni gospodar († 1397),
 74–76, 92, 103, 109–10, 119, 137–39, 188, 193,
 287, 478
Brković, Milko, historičar, 108, 116, 499
 Broquière, Bertrandon de la, burgundski
 vitez i putopisac, 30, 62, 312–13, 495
 Brune, Johannes, diplomata, 463
Bryer, Anthony A. M., historičar, 51, 499
 Bubek, Detrik, slavonski ban, palatin, 181, 186
 Bubek, Emerik, hrvatsko-slavonski ban, 181,
 Bubek, Franjo, mačvanski ban, 186
 Bucignolo, Marin, dubrovački vlastelin, 93
 Buća, Tripe, protovestijar, 121
Budak, Neven, historičar, 108, 499
 Bugari (v. Bugarska), 71
 Bunić, Ilija, dubrovački poslanik, 443
 Bunić, Petar, dubrovački poslanik, 266
 Bunić, Sracin, dubrovački trgovac, 246–67
 Burhanedin, kadija Sivasa (1382–1398), 192,
 Butković, Pripko, zlatar, 121, 198
Buttazzoni, Carlo, historičar, 470, 499

C

Cahen, Claude, historičar, 50, 499
 Callimach, Phillip, talijanski hroničar, 337,
 492
 Campis, Jacob di Promontorio di, denoveski
 pisac, 29, 490
 Campisi, Giovanni, biskup, 351
 Canal, Aloisio da, mletački činovnik, 460
 Carpentio, Raffael, denoveški poslanik, 113
 Carrara, Francesco Novella da, gospodar
 Padove, 118, 522
 Carreto, Otto de, milanski ambasador, 390–91
 Carvajal, Juan, kardinal sv. Anđela, 376,
 380–83, 393, 411, 505–06
Cazacu, Matei, historičar, 283, 499
 Cerretanus, Jacob, torinski svećenik, 235

Cesarini, Giuliano, kardinal, 344, 348–49
Chadwick, Henry, teolog, 55, 499
Charanis, Peter, historičar, 50, 53, 60, 68, 73,
 98, 114, 499–500
 Charles VI, francuski kralj (1380–1422), 114,
 167, 490
Chrysostomides, Julian, historičarka, 32, 147,
 149–50, 490, 493
Classen, Albrecht, historičar, 29, 500
 Clavijo, Gonzales de, kastiljanski putopisac,
 53, 494
 Clemens, sin Patha de Gywle, ugarski velikaš,
 237
 Collis, Gerard de, milanski poslanik, 137
 Crijević, Ilija, dubrovački vlastelin, 265
Cristea, Ovidiu, historičar, 23, 518
 Crnojević, Stefanica, zetski gospodar (1451–
 1465), 397
Csánki, Dezső, historičar, 161, 500
Cutolo, Alessandro, historičar, 145, 500
Cvetkova, Bistra A., historičarka, 164, 500
 Cvetković, Radoslav, dubrovački trgovac, 130

Č, Ć

Çandarlı, Hajredin-paša, veliki vezir, 78
 Çandarlı, Halil-paša, veliki vezir, 361
 Čemerović, Juraj, bosanski vlastelin, 413
Čremošnik, Gregor, historičar, 178, 182, 328,
 490, 500
 Čubretić, Pavle, vojvoda, 408
 Čupor, Pavao, slavonski ban, 222, 249

Ć

Ђурковић, Сима, historičar, 41, 42, 44, 47, 48,
 75, 76, 78, 88–91, 95–99, 102–09, 111, 113–14,
 116–20, 127, 138, 141, 146–47, 149–50, 153,
 161, 169, 173, 176, 179–80, 183–84, 187, 197,
 202, 208–09, 218, 222, 224, 228, 232–34,
 239, 244–49, 251, 253, 263–64, 267–68,
 273, 279–80, 283, 288, 295–96, 308, 313,
 315, 319, 322–26, 330, 332–33, 336, 346–47,
 349, 351–52, 356–57, 360–63, 365 – 68,
 370, 372, 377, 379–81, 386, 396–97, 401,
 403, 427, 433, 442, 454, 462, 472, 500–01,
 509, 523
Ćorić, Nikola, historičar, 88, 501

Ђорђевић, Владимир, historičar, 41, 44, 79, 84–86, 88, 94–97, 99, 101, 107, 115, 118, 126, 141, 146, 164, 174, 176, 178, 204, 222, 263, 268, 271, 274, 280, 283, 294, 300, 303, 308, 311, 313, 318, 326, 330–31, 385, 424, 432, 440, 501
Ћošković, Pejo, historičar, 12, 48, 49, 180, 202, 230, 251, 275, 284, 319, 328, 338, 344–49, 353–54, 395, 501

D

Dabiživ, potknez Slanskog primorja, 229
 Dabiživovići, trebinjski vlasteoski rod, 397
 Dan II, vlaški vojvoda († 1431), 283, 286
 Dandolo, Andrija, mletački dužd (1343–1354), 54
Daniel, Norman, historičar, 17, 502
Darko, Eugenius, historičar, 32, 490
Darling, Linda T, historičarka, 63, 502
 Davizi, Gherardo, trgovac i diplomata, 149–50, 152
 Davud Ćelebija, osmanski pretendent, 329, 498
 Dekojević, Radoslav, trgovac, 178
Dennis, George T, historičar, 32, 59, 69, 71, 72, 74, 78, 81, 195, 460, 496, 502
 Deschamps, Gérard, francuski ratnik, 460–61
 Dietrich od Niecheima, njemački pisac, 232, 240–41, 245, 254–55, 491, 504
Ђинић, Михаило J, historičar, 27, 46, 48, 51, 66, 74–76, 79, 81, 84, 85, 88, 93–96, 107–08, 110, 112–15, 117, 120–22, 124–25, 127, 137, 139, 166–67, 184, 200, 207–08, 211, 215, 235, 257, 269, 283, 315, 336, 347, 351, 490, 502
Ђинић-Кнежевић, Душанка, historičarka, 166–67, 241, 282, 360, 502
 Dinjičić, Dragiša, župan, 252, 261
 Divošević, Dobroslav, knez, 162
Ђugosz, Jan, poljski pisac, 31, 167, 254, 428, 490, 496, 520
 Dobruškovići, vlasteoski rod, 397
Dokoza, Serđo, historičar, 173, 503
 Dolfin, Zorzi, mletački pisac, 255, 275
 Donato, Petar, padovanski biskup, 338
 Doroteja, bosanska kraljica, 83
 Drački, Karlo, ugarski kralj (1385–1386), 77, 88, 145, 151, 188

Dragaš, Jovan, srpski vlastelin, 69, 73
 Dragaš, Konstantin, srpski vlastelin, 69, 73, 78, 103, 166, 168
 Dragičević, Juraj, bosanski vlastelin, 328
Драгичевић, Павле, historičar, 122, 503
Dragić, Marko, filolog, 39, 503
 Dragić, sluga Hrvoja Vukčića, 123
 Dragiša, poslanik bosanskog kralja, 179
 Dragišić, Marko, knez, 408
 Dragosav, vojvoda, 108
 Dubravčić, Vladislav, bosanski vlastelin, 247–48
 Dukadin, Leka, gospodar Lješa, 89
 Dukadini, albanski vlasteoski rod, 103
 Dukas, grčki pisac, 32, 53, 62, 107, 110, 193, 491, 516
Дуїчев, Иван, historičar, 54, 74, 503
Dukić, Davor, historičar književnosti, 18, 503
 Dursun-beg, osmanski pisac, 36, 404, 431–32, 436–42, 469, 496, 508

Dž

Дžaja, Srećko M, historičar, 48, 403–04, 412, 431, 503
Дžambo, Jozo, historičar, 30, 49, 424, 490, 503

Đ

Đenovljani (v. Đenova), 54, 70, 72, 101, 113, 195
Ђoković, Zorica, historičarka, 70, 503
Ђokuh, Hebojua, historičar, 218, 503
 Đurađ, župan, čovjek porodice Pavlovića, 259
 Đurašević, Živko, dubrovački trgovac, 288
 Đurđević, Damjan, dubrovački poslanik, 386
 Đurđević, Matej, dubrovački vlastelin, 96
Ђурић, Иван, historičar, 42, 69, 72, 147, 192–93, 221, 267, 279–80, 282, 284, 503
 Đurković, Maroje, dubrovački poslanik, 328–29

E

Ebendorfer, Thomas, austrijski pisac, 326–27
Egro, Dritan, historičar, 89–90, 100, 503
 Elez-beg, osmanski vojskovođa, 463
Елезовић, Глишиа, filolog, historičar, 33, 36, 80, 86, 92, 99, 104, 109, 137, 244, 307, 312, 336, 404, 431, 436–38, 475, 491, 503
 Elizabeta, ugarska kraljica, 77, 78, 91, 151, 161

Emmert, Thomas A, historičar, 104-05, 117, 503, 525
Emo, Giovanni, mletački poslanik, 450-51, 459
Engel, Pál, historičar, 31, 77, 78, 120, 128-29, 157, 165, 167, 173, 187, 197, 200-01, 208, 214, 233, 236, 268, 283, 316, 318-19, 322-23, 496, 503-05
 Engleski, Ventura, splitski trgovac, 433
Erler, Georg, historičar, 241, 504
Estantiú Gómez, Raúl, historičar, 54, 504
 Etiopljani, 345
 Eugen IV, papa (1431-1447), 331, 336, 349, 353, 363, 506
 Eugubio, Ivan Dominici de, apostolski nuncij, 154
 Evrenos-beg, osmanski vojskovođa, 73, 76, 78, 80, 86, 109, 215, 219, 276

F

Farlati, Daniele, historičar, 136, 354, 399, 418, 491
Fejér, Georgius, teolog, 28, 88, 93, 102, 116, 127-29, 134, 142-43, 146-47, 157-60, 163, 166-67, 169, 171-72, 206, 209, 212, 222-23, 243, 246, 248-50, 284, 348, 355, 376, 491
Fekete, Lajos, historičar, 33, 504
 Ferdinand, aragonski kralj (1412-1416), 232, 240
 Feriz, zvečanski kefalija, 185-86
Ферјанчић, Божидар, historičar, 69, 80, 126, 148, 504
 Filip II, burgundski vojvoda (1363-1404), 200
 Filip VI, francuski kralj (1328-1350), 54
Filiposki, Toni, historičar, 65, 504
Filipović, Nedim, filolog, 42, 60, 61, 64, 100, 148, 193-95, 214-19, 221-22, 238, 475, 505
 Filotej, carigradski patrijarh, 65
Fine, John V. A., historičar, 65, 408, 460, 505
Fleet, Kate, historičarka, 52, 53, 92, 113, 505
Fodor, Pál, historičar, 37, 62, 323, 379, 505
Forbes Manz, Beatrice, historičarka, 192, 194, 505
Foretić, Vinko, historičar, 26, 505
 Foscari, Francesco, mletački dužd (1423-1457), 311, 314, 318

Фостиков, Александра, historičarka, 162, 169, 185, 505
Фотић, Александар, historičar, 68, 505
Fraknói, Vilmos, historičar, 28, 142, 154, 174, 380-81, 411-12, 427-28, 457-58, 461-62, 465, 467, 470, 491, 505-06
 Frankopan, Nikola, krčko-modruški knez, 174, 206, 240, 256
 Frankopan, Ivan, hrvatsko-dalmatinski ban, 324
 Frankopan, Martin, knez, 460
 Frankopan, Stjepan, hrvatsko-dalmatinski ban, 324, 419
 Friedrich II, celjski grof, 344
 Friedrich VI, nürnberški burggraf, 213
 Froissart, Jean, francuski pisac, 79, 170-71, 494

G

Garazda, Nikola, kaštelan Srebrenika, 200, 206, 208
 Gattilusio, Francesco II, gospodar otoka Lesbosa, 101, 125
Geanakoplos, Deno, historičar, 55, 70, 506
Geary, Patrick J., historičar, 19, 506
Гецић, Милена, historičarka, 169, 182, 506
Gelcich, Josip, historičar, 27, 31, 89, 95, 127, 176, 197, 204, 206, 211-12, 214-15, 218-22, 224, 228, 230, 233, 237-38, 241, 244, 247, 256-57, 262, 278, 280, 282-83, 287, 296-99, 304, 307-08, 310-12, 318, 321, 323-24, 329, 331, 357, 359, 361-63, 365, 367-68, 374-75, 377, 383-84, 389, 432, 459, 495, 506
 Georg iz Ugarske, ugarski pisac, 29, 491
 Gianbano (v. Horvat Ivaniš), 150
Giese, Friedrich, filolog, 35, 37, 130, 491
Gill, Joseph, historičar, 51, 336, 506
 Gisla, Teodor, dubrovački vlastelin, 142
 Gojšić, Ivaniš, poslanik bosanskog kralja, 298
Goldstein, Ivo, historičar, 404, 506
Gómez Canedo, Lino, historičar, 380, 506
 Gonzaga, Francesco, gospodar Mantove († 1407), 169
 Gonzaga, Francesco, kardinal Mantove († 1483), 449, 451

Gonzaga, Ludovik, markiz Mantove, 449
 Gorjanski, Desiderije, mačvanski ban, 250
 Gorjanski, Ivan, vojvoda, 158–59, 222, 243, 248–49, 284
 Gorjanski, Nikola II, mačvanski ban, 76, 77, 102, 127, 129, 158–59, 186, 201, 204, 237,
Gračanin, Hrvoje, historičar, 108, 506
 Gradić, Marin, dubrovački vlastelin, 259
 Grci, 72, 281, 346
Gregoire, Henri, historičar, 106, 506
 Grgur XI, papa (1370–1378), 70, 71, 73,
 Grgur XII, papa (1406–1415), 204
 Grgurević, Pavo, kaštelan, 437
 Grgurević, Vukašin, bosanski vlastelin, 355
 Grgurić, Radivoj, dubrovački trgovac, 235
Грковић, Милуца, filolog, 138, 506
Грвић, Радослав, teolog, historičar, 294, 506
 Gualdo, Andrija, splitski nadbiskup, 204
 Gučetić, Kliment, dubrovački poslanik, 135
 Guidoboni, Antonio, milanski poslanik, 414, 455
 Gundulić, Ivan, dubrovački poslanik, 251–53, 255
 Gundulić, Jakov, dubrovački poslanik, 397
 Gyula, Frank, ugarski ratnik, 250
Gyuzelev, Vasil, historičar, 171, 506

H

Habsburški, Albrecht III, austrijski herceg († 1395), 135
 Habsburški, Albrecht, ugarski kralj i rimsko-njemački car (1437–1439), 318, 327, 336
 Habsburški, Ernst “Željezni”, austrijski herceg (1406–1424), 264
 Habsburški, Friedrich III, rimsko-njemački car (1440–1493), 344–45, 368, 390, 393, 412, 428, 449, 457, 462, 490, 516
 Hadum Hadži Šihabedin-paša, rumelijski beglerbeg, 100, 499
 Hadum Jakub-paša, bosanski sandžakbeg, 476, 517
Hadžibegić, Hamid, filolog, historičar, 64, 506
Halecki, Oscar, historičar, 66, 70–72, 184, 506
 Halil, osmanski princ, 56
 Halkokondil, Laonik, grčki pisac, 32, 111, 137, 154, 330, 431, 433, 436–38, 440, 490, 494, 510, 516

Hamidoğlu, Malkoč, osmanski ratnik, 109
Handžić, Adem, historičar, 399, 432, 475, 506
Hankins, James, historičar, 17, 506
 Hasan-paša, osmanski zapovjednik, 399
Hay, Denys, historičar, 18, 506
 Hedviga, poljska kraljica, 167
 Hektor od Orljave (v. Iktor), 161, 164
Heller, Erdmute, historičarka, 475, 506
Helmrath, Johannes, historičar, 391, 506
 Hercegović, Ahmed-paša (v. Hercegović, Stjepan), 475–76, 506, 513, 516, 519
 Hercegović, Vladislav, vojvoda i herceg od sv. Save, 366–70, 396–97, 408, 416–18, 424–25, 454, 456, 458–60, 470, 523
 Hercegović, Vlatko, vojvoda i herceg od sv. Save, 409, 420, 454, 456, 470
 Herman II, celjski grof, 143, 201, 236, 254–55, 281, 283–84, 344, 523
Hoensch, Jörg K, historičar, 42, 136, 152, 156, 165, 167, 173, 179–80, 201, 207, 212, 240, 267, 288, 384, 457–58, 507
Höfler, Constantin, historičar, 472, 507
Hóman, Bálint, historičar, 145, 507
 Horvat, Ivaniš, mačvanski ban, 78, 108, 145, 150–51, 156–58
 Horvat, Pavao, zagrebački biskup, 77, 158
Horváth, Richárd, historičar, 13, 458, 461, 468, 507
 Horvath, Sándor, historičar, 180–81, 207, 223, 353, 462–63, 471, 496,
Housley, Norman, historičar, 17, 23, 70–72, 92, 379, 384, 391, 491, 507
Hrabak, Bogumil, historičar, 311–12, 473, 507
 Hranić, Sandalj, veliki vojvoda bosanski, 141, 172, 176, 185, 194, 197, 199, 201–03, 207–10, 212–14, 218–22, 225, 228, 230–31, 235, 244, 247–50, 252–54, 257, 262, 264–65, 267–75, 278–79, 281, 291, 294–301, 303–06, 312–16, 319–20, 323–26, 330, 339–40, 417, 433, 479–80, 483, 486, 512–13
 Hranić, Vuk, knez, 252
 Hrebeltanović, Lazar, knez, 15, 74–76, 78–81, 86, 92, 98, 99, 102–10, 112, 114, 117, 119–20, 127–28, 131, 138, 215, 322, 478, 487, 500, 516
 Hrvatinić, Vukac, bosanski vojvoda, 124
Huber, Alfons, historičar, 102, 507
Hunyadi, Zsolt, historičar, 73, 507

Hunyadi, Janko, gubernator Ugarskog kraljevstva (1446–1453), 40, 173, 344, 345, 348, 351, 355–58, 360–63, 366–68, 372, 374–77, 379, 388, 390–91, 398, 472, 481, 485, 495, 498–500, 503, 508, 518, 520
Husić, Aladin, historičar, 12, 436–37, 508

I

Ignatije iz Smolenska, ruski putnik, 111
 Ikač, slavonski vlastelin i bosanski protukralj, 160–64, 310, 511, 514
 Iktor, (v. Hektor od Orljave), 161, 164
İlhan, M. Mehdi, historičar, 33, 508
 Ilić, Stane, dubrovački poslanik, 259
 Pločki, Lovro, bosanski vojvoda, 472
 Pločki, Nikola, bosanski kralj (1471–1477), 472, 512
Imber, Colin, historičar, 35, 37, 57, 62, 276, 348–49, 491, 508, 513
 Imola, Melchior de, mletački činovnik, 441, 452
İnalçuk, Halil, historičar, 34–36, 38, 39, 50, 52, 58–62, 64, 69, 73, 76, 78–80, 87, 98, 100, 102, 104, 126, 166, 168, 171, 221, 286–87, 333, 336, 436, 444–45, 496, 508
 Inocent VI, papa (1352–1362), 56,
Iorga, Nicolai, historičar, 27, 112, 113, 125, 169, 172, 195, 203, 212, 216, 217, 240, 244, 246, 249, 255, 259, 265, 275, 284, 286, 296, 309, 336, 344, 346, 348–49, 353, 355, 360, 363–66, 372, 374, 377, 491–92, 508
 Isa Ćelebi, osmanski princ, 195
 Isa-Balija, kaštelan utvrde Samobor, 438
 Isaija, starac, 66, 67, 525
 Isaim, (v. Šahin), 100
 Isak-paša, anadolski beglerbeg, 426, 428, 443
 Isak, sultanov vojvoda i krajišnik, 36, 161, 243–44, 270–73, 284, 287, 289, 295, 298, 303–04, 307, 309–10, 312, 314–16, 325, 328, 334–36, 368, 483, 486
 Isaković Isa-beg, sultanov vojvoda i krajišnik, 37, 38, 368, 372, 380, 383–84, 412, 432, 442–44, 452, 469, 495
 Ismailćani, 67, 68
Itzkowitz, Norman, historičar, 63, 509
 Ivan Aleksandar, bugarski car (1331–1371), 65,

Ivan Sracimir, bugarski car (1356–1396), 83, 102, 168
 Ivan Šišman, bugarski car (1371–1395), 15, 69, 76, 92, 164, 167–68, 519
 Ivan XXIII, papa (1410–1415), 232, 241, 245, 254, 256, 494
 Ivan, blagajski knez,
 Ivan, monah, nadbiskup Sultanije, 198
 Ivana, napuljska kraljica (1414–1419), 242
 Ivaniš, knez u Doboju, 438
Ivanov, Vladislav, historičar, 54, 509
 Ivanovci, duhovni viteški red, 70, 72, 101
Ивановић, Милош, historičar, 13, 33, 48, 509
Ивић, Алекса, historičar, 40, 509
Исаиловић, Невен, historičar, 13, 42, 183, 212, 227, 230, 232, 238, 246, 249, 255–56, 266, 328, 382, 387, 492, 509

J

Jagelo, Vladislav I, poljski kralj (1386–1434), 167, 246, 318
 Jagelo, Vladislav III, poljski i ugarski kralj (1434–1444), 337, 348–49
 Jagelo, Vladislav II, ugarski i češki kralj (1490–1516), 161
Jazuš, Вамрослав, filolog, 29, 68, 167, 176–77, 216, 219, 248, 283, 286, 492
 Jakob, dubrovački liječnik, 314
 Jakobiti, sirijski monofizitski kršćani, 345–46
 Jakov Markijski, vikar Bosanske vikarije, 327, 383, 492, 514, 518
 Jakov, dubrovački nadbiskup, 374
Јаковљевић, Александар, historičar, 13, 42, 230, 232, 238, 255–56, 469, 509
Jakšić, Nikola, historičar umjetnosti, 395, 509
 Jakub, osmanski princ, 109, 111
 Jamometić, Klapac, humski vlastelin, 263
Janeković Römer, Zdenka, historičarka, 31, 294, 404, 509
Jefferson, John, historičar, 344–45, 509
 Jelena, bosanska kraljica (1395–1398), 151, 169, 178–79, 182, 188, 479
 Jelena, srpska despotica, 385–86, 388, 426
 Jelena, supruga Sandalja Hranica, 144, 201, 213
Jireček, Konstantin, historičar, 19, 40, 66, 78, 87, 90, 96, 97, 100, 104, 139, 144, 496, 509–10

Jiskra, Jan, moravski ratnik, 465, 517
 Johannes od Rossingena, "thornantmeyster", 464–65
 Jörg iz Nürnberga, topolivac, 30, 384, 398, 424–25, 439, 490, 494, 525
 Jovan Uglješa, serski despot, 15, 59, 65–69
Jovanoviћ, Љубомир, historičar, 361, 510
Jug, Stanko, historičar, 208, 240, 255, 282, 510
 Jurjević, Pavle, vojvoda, 266
 Justiniano, Bernardo, mletački poslanik, 419, 445
 Justiniano, Francisco, mletački poslanik, 462
 Jusuf-beg, sultanov vojvoda i krajišnik, 195, 219

K

Kabužić, Marin, dubrovački poslanik, 125
 Kabužić, Mihailo, protovestijar, 227–29, 234–35, 265–66
 Kabužić, Nikša, dubrovački trgovac, 235
Kafadar, Cemal, historičar, 33, 38, 50, 510
Кајмаковић, Здравко, historičar umjetnosti, 19, 510
Kaldellis, Anthony, historičar, 23, 490, 510
Káldy-Nagy, Gyula, historičar, 37, 510
Калић, Јованка, historičarka, 63, 79, 80, 96, 98, 510, 516
 Kalikst III, papa (1455–1458), 344, 376, 383, 426, 514
 Kalimanić, Nikoje, stanovnik Breze, 177
 Kanizsai, Ivan, ostrogonski nadbiskup, 158, 169
 Kanizsai, Stjepan, magistar dvora, 157–58
 Kantakuzen, Jovan VI, domestik i bizantski car (1347–1354), 51, 52, 55, 492, 524–25
 Kantakuzen, Toma, rođak despota Đurđa, 335, 356
Kapetanić, Niko, historičar, 294, 510
 Kapistran, Ivan, franjevac, 375, 377–79, 507
 Karadža, subaša, 300–01
Karbić, Damir, historičar, 13, 44, 510
 Karlo Robert, ugarski kralj (1308–1342),
Karpat, Kemal H, historičar, 16, 19, 20, 510
Karпов, Сергеј, historičar, 456, 510
 Kastriota, Đurađ (v. Skenderbeg), albanski gospodar (1443–1468), 377, 381, 383, 500
 Kastriota, Ivan, albanski gospodar (1407–1437), 285
Kastritsis, Dimitris J, historičar, 33, 37, 193–96, 215–17, 219, 221, 489, 496, 510
 Katalonci, 120–21
 Katarina, bosanska kraljica, 352, 409, 471, 509
 Katarina, bosanska princeza, 471
 Katarina, supruga Sandalja Hranića, 209, 213, 222, 512
 Kažotić, Luka, trogirski plemić, 439
Kekez, Hrvoje, historičar, 126, 223, 510
 Ker, Juraj, ugarski vlastelin, 325
 Kidon, Dimitrije, bizantski pisac, 32, 56, 65, 113–14, 492–93, 500, 520, 524
Kiel, Machiel, historičar umjetnosti, 53, 55, 92, 100, 511
Kissling, Hans J, historičar, 63, 445, 511
Kitromilides, Paschalis M, historičar, 19, 511
Klaić, Vjekoslav, historičar, 40, 108, 118, 141, 161, 174, 208, 264, 315, 473, 492, 511
 Klapčić, Micija, Vlah Drobnjak, 130
Klauzer, Vedran, historičar, 472, 511
 Klement V, papa (1305–1314), 54
 Klement VI, papa (1342–1352), 54
 Klement VII, papa (1378–1394), 154
 Klešić, Pavle, vojvoda, 252, 327, 408
Kling, Gustav, historičar, 171, 511
Knežević, Antun, historičar, 40, 511
 Kobilić, Miloš, srpski ratnik, 110
 Kobiljačić, Vukoslav, knez, 269
 Kodezba, Radosav, poslanik bosanskog kralja, 324, 330
Kolanović, Josip, historičar, 26, 511
Kołodziejczyk, Dariusz, historičar, 19, 63, 511
 Konrad od Jungingena, meštar Teutonskog viteškog reda, 202
 Konrad od Weinsberga, grof, 320
 Konrad, wrocławski biskup, 264
 Konska, Dominik, ugarski vlastelin, 136
 Konstantin Filozof, bugarski pisac, 29, 68, 166–67, 176–77, 193, 216–20, 248, 283, 286, 522–23
Kopański, Ataullah Bogdan, historičar, 89, 90, 100, 511
 Kopijević, Ozrin, župan, 185
 Korodski, Ivan, mačvanski ban, 358, 377
 Korvin, Matijaš, ugarski kralj (1458–1490), 28, 384–85, 387–88, 390–91, 393–94, 397, 405, 411–12, 414, 418, 422–23, 427–28, 445,

- 457–62, 464–70, 472–73, 476, 491, 506–07, 516, 519
- Kosače, bosanski vlastelinski rod, 256, 261, 265, 272, 292, 324, 328, 346, 480, 486
- Kostanjčić, Pavle, bosanski vlastelin, 238
- Kostanjčić, Ratko, bosanski vlastelin, 238
- Kocmuš, Muma*, historičar, 355, 511
- Kotromanići, bosanski vladarski rod, 46, 310, 403, 406, 468, 471, 497, 513
- Kourniakos, Panagiotis*, historičar, 453, 511
- Kovács, Péter E*, historičar, 469, 511
- Kovačević, Petar, vojvoda, 344
- Kovačević, Tvrtko, vojvoda, 384, 408, 432–33
- Ковачевич-Кожух, Десанка*, historičarka, 41, 45, 46, 94, 98, 122, 275, 288, 290, 404, 429, 455, 511–12
- Kraljević, Andrejaš, sin kralja Vukašina, 68
- Kraljević, Dmitar, sin kralja Vukašina, 184–86, 505
- Kraljević, Marko, sin kralja Vukašina, 15, 66, 68, 69, 75, 78, 87, 166–68
- Krasić, Stjepan*, teolog, historičar, 350, 354, 512
- Krbavac, Bartol, hrvatski pisac, 239
- Krekić, Bariša*, historičar, 72, 121, 295, 349, 371, 512
- Kristić, Radič, stric kralja Stjepana Tomaševića, 439
- Kritobul, Mihail, grčki pisac, 32, 442, 469, 490, 493, 520
- Kubinyi, Andras*, historičar, 472, 512
- Kujava, bosanska kraljica, 265, 271
- Kukuljević Sakcinski, Ivan*, historičar, 88, 115, 238, 282, 393, 458, 492
- Kukuljić, Dujam, splitski trgovac, 246–47
- Kulin, bosanski ban (ca. 1180–1203), 47, 202
- Kursar, Vjeran*, historičar, 13, 18, 512
- Kurtović, Esad*, historičar, 11, 12, 27, 42, 96, 141, 162, 199, 209–10, 213, 228, 244, 253, 265, 267–68, 271, 273, 279, 294, 296, 300–01, 332, 433, 492, 512
- L**
- Lacković, Ladislav, guverner Hrvatske i Dalmacije, 101–02
- Lacković, Stjepan, palatin, hrvatsko-dalmatinski ban, 146, 173
- Ladislav, magistar, 159
- Ladislav, ugarski kralj (1440–1453–1457), 345, 351, 372, 374–75, 383–84,
- Ladislav, napuljski kralj (1386–1414), 77, 134, 144–47, 151, 156, 164, 169, 179, 181–82, 184–85, 187–89, 196, 198, 200, 202, 208–09, 222, 225, 292, 479
- Ladislav, sin Ivana od Crkvene, ugarski vlastelin, 250
- Ladislav, sin Nikole Blagajskog, knez, 202
- Laiou, Angeliki*, historičarka, 54, 512
- Lala Šahin, rumelijski beglerbeg, 57, 59, 80, 99, 100
- Lambros, Spiridon*, historičar, 149–50, 492
- Latini, 55, 56
- Lazarević, Stefan, knez i despot (1389–1427), 29, 40, 125, 127–28, 139–40, 172, 176–77, 193, 200–01, 203, 213, 215–19, 221–22, 225, 244, 247–48, 278, 284, 286–87, 522
- Lazarević, Vuk, sin kneza Lazara, 127, 215–16
- Lazun-beg, sin Feriz-bega, osmanski vojskovođa, 389
- Leardo, Antonio, podesta Pere, 113
- Lemerle, Paul*, historičar, 51, 56, 512
- Leunclavius, Johannes, historičar, 38, 493, 497
- Levec, Wladimir*, historičar, 241–43, 255, 512
- Lewis, Bernard*, historičar, 19, 63, 513
- Lezze, Donado da, talijanski pisac, 30, 441, 475, 492, 519
- Lindner, Rudi Paul*, historičar, 50, 52, 57, 61, 76, 77, 126, 513
- Loenertz, Raymond J*, historičar, 32, 56, 114, 493
- Lombardo, Francisco, korčulanski knez, 356
- Lonza, Nella*, historičarka, 13, 27, 130, 135–36, 139–40, 142–44, 168, 172–73, 493
- Lopasic, Alexander*, 475, 513
- Lopez, Roberto*, historičar, 423, 444, 452, 454, 457–58, 466, 513
- Loredan, Alvis, mletački kapetan, 445, 452
- Loredan, Petar, mletački kapetan, 280
- Lovrenović, Dubravko*, historičar, 11, 22, 42, 48, 50, 75, 88, 91, 93, 102, 107, 118, 126, 128–29, 134–35, 145–47, 154, 171, 179–81, 183, 186–87, 196–97, 199, 201–02, 204, 206, 208–14, 218, 233, 245, 250–51, 253, 278,

- 283–84, 290, 294, 296–97, 305–06, 308–09, 312–13, 316, 318–20, 323, 326, 337, 350, 353, 355, 358, 363, 370, 403, 406, 411–12, 418, 469, 473–74, 476, 513
- Lovro, splitski nadbiskup, 413
- Lowry, Heath W*, historičar, 37, 50, 62, 476, 513
- Lozzi, Carlo*, historičar, 391, 511
- Lučenc, Ladislav, slavonski, severinski i hrvatski ban, 126, 210
- Lučenc, Stjepan, magistar, 161
- Lučenc, Žigmund, sin Ladislava Lučenca, 210
- Lučić, Ivan, historičar, 116, 148, 164, 493
- Lučić, Josip*, historičar, 114, 121–22, 514
- Ludany, Thomas Petri de, ostrogonski dakon, 174
- Ludovik, ugarski i poljski kralj (1342–1382), 61, 70–72, 74, 75, 77, 91, 151, 167, 322
- Luka, Dominik de, papinski poslanik, 426
- Lukarević, Jakov, historičar, 31, 493
- Lukas, egerski prepozit i kraljevski vicekancelar, 463
- Lukasiewicz, Krystyna*, historičar, 349, 514
- Luksemburški, Karlo IV, češki kralj i njemačko-rimski car (1346–1378), 77
- Luksemburški, Vaclav IV, češki kralj i njemačko-rimski car (1378–1419), 77, 196, 268
- Luksemburški, Žigmund, ugarski kralj i njemačko-rimski car (1387–1437), 42, 73, 77, 91, 95, 101–02, 126–29, 133, 135–36, 139–43, 145–52, 156–74, 177, 179–84, 187–88, 192, 196–97, 199, 200–04, 206–16, 218–25, 227–28, 230–31, 233, 235–36, 238–48, 254–55, 260–63, 267–68, 278, 280–88, 289, 292–93, 296, 298–99, 301, 304–05, 310–13, 315–31, 336–37, 339–41, 479–80, 485, 503, 507, 514, 518, 520, 521–22, 525–26
- Lukšić, Mislav Elvis*, historičar, 418, 514
- Lusignan, Jakov, kiparski kralj (1382–1398), 101
- Luttrell, Anthony*, historičar, 56, 69, 71–73, 79, 98, 198, 514

Lj

- Ljubetković, Đuraš, poduzetnik, 356
- Ljubibratići, vlasteoski rod, 306

- Ljubić, Šime*, teolog, arheolog, historičar, 28, 54, 88, 89, 100, 112, 134–37, 144–46, 152, 165–66, 170, 172, 196, 199, 200, 206, 208–10, 213, 216, 218–19, 222–23, 239–40, 242, 256, 267, 275, 278–79, 281, 286, 290–91, 303, 345, 347, 351, 359, 367, 369, 378, 383, 390, 396–98, 400, 405, 408–10, 412–18, 420–23, 425–26, 430, 434, 442, 445–47, 449, 451, 453–55, 457–60, 463, 493
- Ljubišić, Radoje, trebinjski knez, 291
- Ljubišići, vlasteoski rod, 397

M

- MacKay, Pierre A*, historičar, 30, 489, 514
- Macusev, Vicentio*, historičar, 28, 115–17, 137, 169, 374, 380–81, 383, 385–88, 390–91, 408, 412–15, 441, 447, 449, 452–53, 455, 462, 472, 493
- Mačić, Milivoj od Gernycze, bosanski vlastelin, 328
- Mađar, Blaž, bosansko-hrvatsko-slavonski ban, 472, 511
- Maksimilijan, njemačko-rimski car (1493–1519), 473–74, 504
- Максимовић, Љубомир*, historičar, 58, 65, 73, 514
- Malcolm, Noel*, historičar, 17, 514
- Mályusz, Elemér*, historičar, 28, 91, 161, 165, 171, 318, 493, 514
- Mara, carica, supruga sultana Murata II, 286, 384, 517
- Mara, bosanska kraljica, 390, 435, 471, 524
- Marczaly, Nikola de, ugarski vlastelin, 250
- Marija, ugarska kraljica, 77, 78, 91, 147, 161, 167, 169
- Marijan, franjevac iz Sijene, 382
- Marin, kustod, poslanik bosanskog kralja, 387
- Marinescu, Constantin*, historičar, 357, 376, 514
- Marinov, Ivan, splitski poslanik, 114
- Marinow, Kiril*, historičar, 164, 514
- Marojević, Bogoje, dubrovački trgovac, 93
- Maroniti, kršćanska sekta, 345
- Martin V, papa (1417–1431), 249
- Masnović, Priboje, knez, 162
- Mastnak, Tomaž*, sociolog, 17, 18, 514

- Maštrović, Pavle, bosanski vlastelin, 197
Matanić, Athanasius, historičar, 327, 514
Матаиов, Христово, historičar, 65, 514
 Matija, bosanski kralj, 472–73
Матковски, Александар, historičar, 16, 515
Matschke, Klaus-Peter, historičar, 192–93, 515
Mazalić, Đoko, historičar umjetnosti, 455, 515
Mažuran, Ive, historičar, 187, 515
 Medvedovići, vlasteoski rod, 397
 Mehmed I, osmanski sultan (1413–1421), 37, 163, 193, 195, 215–21, 227, 234, 238–39, 243, 247, 251, 254, 260, 265, 276, 283, 479–80
 Mehmed II, osmanski sultan (1451–1481), 17, 23, 32, 36, 41, 42, 61, 100, 166, 359, 364, 368, 372, 373, 375, 384, 390–91, 394, 405, 414, 416–17, 421, 423, 431–34, 436–42, 444–45, 467–69, 471–73, 491, 496, 498, 506, 508, 522, 526
 Mehmed-beg, veliki vezir, 306
Melikoff-Sayar, Irene, historičarka, 51, 515
Melis, Nicola, historičar, 63, 515
Melville Jones, John R, historičar, 262, 515
Ménage, Victor L, historičar, 34–37, 52, 55, 87, 114, 198, 427, 493, 508, 511, 514–15
Mengüç, Murat Cem, historičar, 16, 34–36, 515
Mercati, Giovanni, kardinal, arhivist, 418, 515
Mertens, Dieter, historičar, 18, 515
Meserve, Margaret, historičarka, 17, 515
 Mézières, Philippe de, francuski pisac, 115, 493
 Mihailović, Konstantin, janičar, 30, 62, 391–92, 426–28, 430–32, 436–37, 440, 465–66, 493, 515
 Mihaloglu, Ali-beg, smederevski sandžak-beg, 331, 428, 432
Михальчић, Раде, historičar, 68, 74, 75, 99, 102–05, 108, 110, 515–16
Miklosich, Franz, filolog, 27, 88, 138, 153, 181, 201, 266–67, 272–73, 308, 352, 365, 370–71, 408, 416, 493
 Milica, kneginja, 75, 127, 172
 Milićević, Dubravac, prevoznik, 280
 Milišević, Miloš, dubrovački građanin, 124–25
 Milivoj, knez iz Deževica, 288
Miller, William, historičar, 32, 516
 Milohna, Restoje, protovestijar, 316, 328, 337, 353, 520
 Milošević, Mihoč, bosanski vlastelin, 124
 Miltenović, Gradoje, bosanski vlastelin, 96, 98
 Miltenović, Sanko, kaznac, 75, 96
 Miltinić, Dobrilo, dubrovački trgovac, 177
 Milunović, Dapko, trebinjski trgovac, 96
 Minetović, Mehmed-beg, sandžakbeg, 412–13, 444, 464, 469
 Miokušević, Vlatko, dubrovački trgovac, 235
 Mirče, vlaški vojvoda (1386–1418), 164–67, 216, 260, 267, 283, 497, 503
Miskolczy, István, historičar, 145, 516
Мунуић, Сунуица, historičar, 218, 388, 516
 Mladenović, Branko, sevastokrator, 76
 Mlečani (v. Venecija), 70, 75, 88, 101, 112–13, 134–37, 142, 145–46, 149, 151, 157, 165–66, 172, 178, 195, 199, 208, 210, 213, 217, 223, 239–43, 256, 267, 278–82, 284, 290–92, 338, 346, 351, 359, 363, 367, 369, 390, 395, 396, 399, 405–06, 410, 413–23, 425–26, 434, 444–47, 449, 451, 453–54, 457–59, 462, 467
 Mocenigo, Tommaso, mletački kapetan, 172
 Mongoli, 193
 Montelupone, Ivan de, dominikanac, nadbiskup Lepanta, 154
Моравчик, Дьула, historičar, 282, 516
 Moro, Kristofor, mletački dužd (1462–1471), 447
 Moro, Lorenzo, mletački poslanik, 359
 Morosini, Antonio, mletački hroničar, 275–77, 283, 494
 Morosini, Pavle, mletački poslanik, 400
 Morović, Ivan, mačvanski ban, 179, 186, 200, 206, 219, 225, 246–48, 251
Мргућ, Елена, historičarka, 44, 141, 206, 222, 233, 247, 282, 336, 516
 Mrnavić, Gojko, knez, fiktivna ličnost, 153
 Mrnavić, Ivan Tomko, bosanski biskup, 153, 288–89, 525
 Mrnavić, Ivan, knez, 288
 Mrnjavčević, Vukašin, srpski kralj, 15, 59, 65, 66, 68, 69, 73, 103, 147, 184, 186, 500, 510
Mujadžević, Dino, historičar, 404, 516
 Müllich, Hector, trgovac iz Augsburga, 464
 Murat I, osmanski sultan (1362–1389), 33, 57–59, 61, 70, 73, 77–80, 86, 89, 91–93, 98–99, 100–01, 103–04, 107, 109–17, 119, 125, 131, 193, 498, 505, 520

Murat II, osmanski sultan (1421–1451), 33, 34, 37, 83, 276, 279, 286, 288–89, 291, 300–02, 305, 307, 310–11, 331, 336, 339, 344–45, 359, 365, 478, 490, 493, 509, 515
Muresan, Dan Ioan, historičar, 166, 168, 516
Murphey, Rhoads, historičar, 36, 126, 496, 516
 Muržić, Pribislav, trgovac iz Prače, 252
 Musa, čelnik, 75
 Musa, osmanski princ, 42, 60, 61, 64, 100, 148, 193–95, 213–22, 225, 227, 238, 241, 479, 497, 505
 Mustafa, osmanski pretendent, 194, 221, 260, 262, 291, 515
 Muteveliće, Mustaj-beg, poslanik u Bosanskohercegovačkom Saboru, 476

N

Nadrojević, Ivaniš, slavonski vlastelin, 230
Nagy, Imre, historičar, 28, 183, 186, 200, 207, 215, 233, 237, 242, 249–50, 255, 260, 262, 493–94
Necipoğlu, Nevra, historičarka, 54, 516
Nehring, Karl, historičar, 390, 457, 462, 516
 Nelipčić, Ivan, cetinski knez, 187, 202, 207, 236
 Nemanjići, srpska vladarska dinastija, 68, 75
 Nenković, Bogeta, Vlah, 280
Neralić, Jadranka, historičarka, 419, 516
 Nešri, Mehmed, osmanski pisac, 36, 55, 80, 92, 99, 104, 109–10, 117, 394, 431–32, 438, 441, 494, 511, 515
 Nestorijanci, kršćanska sekta, 346
Neumann, Iver B, antropolog, 18, 516
Nicol, Donald M, historičar, 31, 51–55, 58, 73, 147–48, 166, 172, 217, 219, 221, 279–80, 282, 495, 516–17
 Nikola iz Trogira, zapovjednik brigantina, 146–47
 Nikola V, papa (1447–1455), 353, 358, 363, 369, 374
 Nikola, sin Petra “de Macedonia”, ugarski vlastelin, 161–63
 Nikola, blagajski knez, 202
 Nikola, modruški biskup, 418–19, 431, 436–37, 441, 458, 514–16, 523
 Nikola, sin Dionizija de Feneek, ugarski vlastelin, 242

Nikola, sin Grgura de Gepew, ugarski vlastelin, 250
 Nikola, sin Ivana de Homonna, ugarski vlastelin, 181
 Nikolić, Grgur, knez, 237, 257–58, 263, 268–69, 271, 296, 307
Hukoľuh, Maja, historičarka, 216, 218, 221, 517
 Nikolić, Miliša, knez, 257
 Nikolić, Radoje, bosanski vlastelin, 355
 Nikolić, Vukoslav, bosanski vlastelin, 168, 179, 230
 Nikolići, humski vlasteoski rod, 230, 268
 Nikšić, Vukoslav, poslanik vojvode Pašajita, 184
Nilević, Boris, historičar, 42, 433, 512, 517
Nodilo, Natko, historičar, 31, 97, 489–490, 517
Новаковћ, Смојан, historičar, 40, 67, 117, 138, 286, 494, 510, 517

O

Obrad iz Ričice, bosanski vlastelin, 235
Oikonomides, Nicolas, historičar, 52, 53, 64, 68, 517
Olesnicki, Aleksije, historičar, 105, 109, 111–12, 476, 517
Orbini, Mauro, mljetski opat i pisac, 31, 89, 97, 98, 110, 138, 151, 261, 494
 Orhan, osmanski vladar (1324–1362), 51, 52, 56, 57, 525
 Ortenburški, grofovi, 255
 Oruç, osmanski pisac, 37, 494
Oslanský, František, historičar, 465, 517
 Osman, osmanski vladar (ca. 1299–1324), 33, 35, 50
 Ostojić, Radivoj, bosanski protukralj, 293, 309–10, 312–16, 319–20, 324, 328, 330, 332, 335, 340, 344, 346–47, 351–53, 387, 389, 393, 404, 439–40, 472, 480, 484, 497
 Ostojić, Stjepan, bosanski kralj (1418–1420), 263–69, 272–76, 292, 483
Ostrogorski, Georgije, historičar, 34, 51, 57–59, 65, 66, 68, 70, 71, 73, 192, 517
 Ovetarii, Benedetto degli, sekretar kiparskog kralja, 338
 Oztopan, Georg de, ugarski vlastelin, 250
Öztuna, Yilmaz, historičar, 83, 517

P

- Palacky, Franz*, historičar, 327, 389, 494, 517
 Paleolog, Andronik, despot, najmlađi sin cara Manojla II, 68, 72, 280
 Paleolog, Jovan V, bizantski car (1341–1391), 51, 52, 55, 61, 68–70, 282, 340
 Paleolog, Jovan VIII, bizantski car (1425–1448), 42, 282, 503
 Paleolog, Manojlo II, bizantski car (1391–1425), 32, 34, 42, 59, 60, 64, 68, 69, 71, 72, 74, 78, 81, 98, 113–14, 122–24, 126, 145, 147–48, 217, 219, 228, 278, 280, 282, 493, 496–98, 502, 526
 Paleolog, Mihailo VIII, bizantski car (1258–1282), 55
Pálffy, Géza, historičar, 232, 517
 Paližna, Ivan, ivanovac, vranski prior, 78, 91, 108, 161, 499, 506
Pall, Francesco, historičar, 348, 518
Palmer, J. A. B., historičar, 29, 518
 Palmotić, Nikola, osmanski poslanik, 443
 Paloc, Ladislav, kraljevski sudac, 463
Pálosfalvi, Tamás, historičar, 171, 288, 318, 345, 355, 377, 379, 392, 457, 518
Pandžić, Bazilije, historičar, 327, 391, 395, 406, 518
Pastor, Ludwig, historičar, 422, 444, 446–47, 451, 494, 518
 Pašajit, sultanov vojvoda i krajišnik, 137, 144–46, 153, 176, 183–86, 188, 194–95, 219, 243–44, 335, 440, 478
 Paštrović, Ostoja, poslanik Radosava Pavlovića, 298–99, 309
 Paštrović, Radič, čovjek porodice Pavlovića, 269
 Pauli, Petar, mletački trgovac, 178
Paviot, Jacques, historičar, 461, 518
 Pavle, zrinski knez, 126
 Pavlović, Ivaniš, vojvoda bosanski, 347, 354
 Pavlović, Nikola, knez, 432
 Pavlović, Pavle, zadarski hroničar, 114
 Pavlović, Petar, knez i vojvoda († 1420), 15, 233–34, 251, 258, 262–65, 268, 270–71, 274, 292, 486, 524
 Pavlović, Petar, knez i vojvoda († 1463), 377, 408, 432
 Pavlović, Radosav, veliki vojvoda bosanski, 259, 272–74, 276, 289, 294–97, 299, 300, 304, 306–10, 313, 315, 326, 330–32, 339, 432, 483, 513
 Pavlović, Živat, dubrovački poslanik, 443
 Pavlovići, bosanski vlastelinski rod, 15, 233–34, 251, 253, 256–57, 259, 261, 264–65, 268–69, 272, 274, 276, 292, 374, 433, 455, 467, 480, 486–87, 512
Pedani, Maria Pia, historičarka, 470, 518
Pelidija, Enes, historičar, 11, 39, 518
 Perényi, Petar, ugarski vlastelin, 143, 260
Perojević, Marko, historičar, 41, 79, 95, 97, 107, 118, 176
Pertusi, Agostino, historičar, 30, 427, 494
 Perutinić, Hrebeljan, poduzetnik, 93
 Peter od Wormditta, generalni prokurator, 202
Petkov, Kiril, historičar, 56, 232, 518
 Petri, Nikola, splitski plemić, 459
Petrovics, István, historičar, 351, 518
Petrović, Đurđica, historičarka, 81, 518
 Piccolomini, Eneja Silvije, humanist (v. papa Pije II), 30, 344–45, 351, 353, 369, 391, 393, 405–07, 429, 432, 436–38, 441, 494–96
 Pije II, papa (1458–1464), 30, 350, 353–54, 369, 391–93, 395, 405, 407, 419, 426, 431, 436–38, 441, 449, 453, 456, 458, 461, 470, 495, 506–07, 518
Pilat, Liviu, historičar, 23, 518
 Pimin, moskovski metropolit, 111
 Pipo Spano, Pipo od Ozore, Filippo de Sclaris, župan, 203, 205–06, 215, 233, 250, 262, 282–83, 286, 496, 522
 Plaustris, Jacobo de, mletački trgovac, 457
 Pongrac, Ivan, erdeljski vojvoda, 428
 Poznanović, Vukoslav, čovjek porodice Pavlovića, 256
Praga, Giuseppe, historičar, 459, 518
 Preljubović, Toma, epirski despot, 86, 100–01
 Pribisav, dijak, 45
 Pribojević, Pirko, dubrovački poslanik, 233
 Pripčić, Radoje, dubrovački trgovac, 336
 Pripčinović, Živan, dubrovački trgovac, 439
 Priulo, Antonio, mletački poslanik, 454–55
Prlender, Ivica, historičar, 284, 518
Prutz, Hans, historičar, 461, 518

Pucić, Nikola Perin, dubrovački poslanik, 125
Пирковић, Миодраг Ал, historičar, 76, 518

R

Rački, Franjo, historičar, 28, 79, 100–01, 105, 107–08, 112, 115, 135–36, 145–46, 162, 185, 236, 354, 369, 372, 378, 388, 392, 404, 494–95, 519

Radak, kaštelan Bobovca, 437

Raduћ, Paduwoj, historičar, 30, 32, 51, 52, 55, 58, 71, 106, 198, 312–13, 519

Radin, komornik, 288

Radinović, Pavle, knez, 162, 172, 185, 192, 208, 218, 228, 234, 248, 250, 252–54, 256–57, 260–62, 486

Radišić, Pavle, bosanski vlastelin, 197

Radivojević, Ivan, knez, 152

Radivojević, Juraj, vojvoda, 162, 168, 174, 179, 229

Radivojević, Nikola, humski vlastelin, 238

Radivojević, Pavle, humski vlastelin, 238

Radivojevići, humski vlasteoski rod, 266, 397

Radoje, poslanik Radosava Pavlovića, 334

Radojević, Mirko, bosanski knez, 96, 122,

Радојчић, Николо, historičar, 29, 105–06, 519

Радојчић, Ђорђе Сн, historičar, 67, 68, 112, 166, 495, 519

Радоњић, Јован, historičar, 28, 30, 40, 267, 284, 336, 383, 495, 519

Radonjić Marin, dubrovački liječnik, 404

Radoslav, poslanik bosanskog kralja, 233

Radoslava, kćerka Nikoja Kalimanića, 177

Radoslavić, Dobroslav, dubrovački trgovac, 96

Radoslavić, Milaš, dubrovački oružar, 80

Radu I, vlaški vojvoda (ca. 1377–1383), 102

Radulinović, Radašin, trgovac, 121

Радушић, Един, historičar, 12, 476, 519

Ragnina, Nicolai de, dubrovački hroničar, 31, 97, 107, 111, 489

Ransohoff, Jake, historičar, 164, 519

Rastić, Mihael, dubrovački poslanik, 95–96

Ratković, Radoslav, kaštelan, 442

Ratković, Stefan, veliki logofet, 388

Raukar, Tomislav, historičar, 91, 102, 114, 233, 513, 519

Rázsó, Gyula, historičar, 165, 445, 519

Razzi, Serafino, talijanski pisac, 31, 495

Reindl-Kiel, Hedda, historičarka, 476, 519

Reinert, Stephen W, historičar, 79, 80, 86, 91,

92, 94, 95, 97–99, 101–04, 114, 126, 520

Reinsch, Diether R, historičar, 32, 490, 520

Rengjeo, Ivan, numizmatičar, 45, 520

Resa, sestra Hrvoja Vukčića, 123–24, 520

Riley-Smith, Jonathan, historičar, 17, 520

Pokau, Пемар, historičar, 129, 161, 318, 331, 520

Roloff, Gustav, historičar, 192, 520

Romil Ravanički, monah, srpski svetitelj, 68

Rosetti, Radu, historičar, 171, 520

Rozgonyi, Nikola, ugarski vlastelin, 159

Рудућ, Срђан, historičar, 153, 328, 520

Runciman, Steven, historičar, 31, 520

Ruprecht od Pfalza, rimsko-njemački kralj (1400–1410), 196

Russel, Joyceline G, historičarka, 391, 520

Rustem-beg, janičarski aga, 475

Рубаруц, Иларион, historičar, 117, 124, 520

Ryder, Alan, historičar, 357, 520

S

Salamon, Maciej, historičar, 13, 167, 520

Salihović, Davor, historičar, 472, 520

Salutati, Coluccio, humanist, firentinski kancelar, 116–18

Sanković, Radič, vojvoda, 97, 98, 185

Sanudo, Marino, mletački pisac, 31, 254

Saraceni, 17, 18, 54, 524

Saraka, Nikola, dubrovački vlastelin, 259

Sarudža-paša, osmanski vojskovođa, 109

Sasi, 49, 388

Schiltberger, Johannes, njemački pisac, 29, 491, 496

Schmitt, Oliver Jens, historičar, 13, 21, 521

Schwoebel, Robert, historičar, 17, 521

Sebalija, osmanski vojvoda, 334–35, 340

Segon, Martin, ulcinjski biskup, 30, 427, 494

Semković, Sladoje, bosanski vlastelin, 353, 356

Semković, Vukmir, bosanski vlastelin, 153, 156

Setton, Kenneth M, historičar, 54–56, 61, 70, 170, 263, 349, 379, 454, 463, 521

Sforza, Francesco, milanski vojvoda (1450–1466), 374, 381, 390

- Sfrances, Georgije, bizantski dostojanstvenik i diplomata, 32, 495–96
- Shaw, Ezel Kural*, historičarka, 21, 521
- Shaw, Stanford J.*, historičar, 33, 79, 521
- Shinder, Joel*, historičar, 57, 521
- Siecienski, A. Edward*, historičar, 55, 521
- Silay, Kemal*, historičar, 37, 495, 521
- Simon, Alexandru*, historičar, 91, 98, 136, 351, 503, 521
- Simon, knez, dvorski sudac, 159
- Скапућ, Владислав*, historičar, 455, 521
- Skender, osmanski kancelar, 443
- Skenderbeg (v. Kastrioti Đurađ), 40, 377, 381–83, 420, 425, 459, 481, 500
- Smičiklas, Tadija*, historičar, 28, 102, 107, 114, 116, 134, 142, 147, 152, 157, 167, 169, 172, 180, 183, 495
- Sobota, Ivan, trogirski pravnik, 369, 372
- Соловјев, Александр*, historičar, 65, 153, 495, 521
- Soranzo, Petar, korčulanski knez, 355
- Sorkočević, Mihailo, dubrovački trgovac, 235
- Sorkočević, Paskoje, čelnik, 355, 372
- Soulis, George Christos*, historičar, 51, 521
- Southern, Richard W.*, historičar, 17, 51, 499, 521
- Soykut, Mustafa*, historičar, 17, 521
- Spandounes, Theodore*, mletačko-grčki pisac, 31, 117, 495
- Sperančić, Pavle, ban, 408, 425, 434–35, 439, 442, 445
- Спремућ, Момчило*, historičar, 20, 41, 42, 64, 84, 137, 244, 288, 290, 321, 330, 357, 375, 381, 385, 387, 430, 521
- Srodecki, Paul*, historičar, 180, 521
- Stahl, Paul-Henri*, sociolog i etnolog, 15, 521
- Stančić, Tvrtko, vojvoda, 385
- Stanković, Klapanac, poduzetnik, 280
- Станојевић, Станоје*, historičar, 29, 110, 115–16, 139–40, 177, 203, 216–17, 286, 522
- Stantchev, Stefan*, historičar, 423, 522
- Stavrianos, Leften S.*, historičar, 21, 522
- Stavrides, Theoharis*, historičar, 36, 385, 440–41, 522
- Stefan Dabiša, bosanski kralj (1391–1395), 136, 140–41, 147–48, 150–60, 162–65, 169, 188, 310, 478–79, 483, 492, 497, 504
- Stefan Dragutin, srpski kralj (1276–1282), 44
- Stefan Dušan, srpski kralj i car (1331–1346–1355), 51, 517, 521
- Stefan iz Rudnika, čovjek Mehmed-bega Minetovića, 412
- Stefan Ostoja, bosanski kralj (1398–1404; 1409–1418), 125, 133, 178–83, 186, 188, 197–99, 200, 202–03, 209–11, 213–14, 218, 224, 234–35, 237, 244, 247–48, 250–54, 257, 261–63, 265–66, 275, 292, 310, 315, 345, 350, 479, 483, 523
- Stefan Tomaš, bosanski kralj (1443–1461), 343–56, 358–67, 369, 371, 374, 376–82, 384–96, 398–99, 400–01, 403–05, 422, 471, 476, 481, 486, 501, 504
- Stefanović, Marin, dubrovački građanin, 228–29
- Стефановић, Велимир*, historičar, 428, 522
- Stjepan I, bosanski ban (1287–1302), 44
- Stjepan II, bosanski ban (1322–1353), 44–47, 49, 50, 75, 77, 90,
- Stjepan od Simontornje, ugarski vlastelin, 146
- Stjepan, blagajski knez, 126
- Stjepanić, Juraj, bosanski vlastelin, 162
- Стојановић, Љубомир*, filolog, 27, 32, 33, 45, 67, 75, 76, 79, 80, 89, 107, 121, 123–25, 136, 138–39, 151, 162, 172, 176–77, 181, 183–86, 193–94, 197–99, 200–01, 203, 209–10, 219, 221–22, 234, 237–39, 256–57, 259–60, 265–68, 270, 272–74, 279, 294, 301, 305, 307–08, 356, 365–66, 370–71, 384, 390, 392–93, 416–17, 424, 430, 432–33, 442, 452, 495, 522
- Стојановски, Александр*, historičar, 103, 522
- Stojković, Ivan, dubrovački dominikanac i teolog, 314, 321, 330
- Sulejman-beg, rumelijski beglerbeg, 475
- Sulejman-paša, sin emira Orhana, 52, 53, 57
- Sulejman, osmanski princ, 192, 194–95, 198, 214–17, 222, 224, 479
- Süttő, Szilárd*, historičar, 77, 522
- Szakály, Ferenc*, historičar, 128–29, 173, 187, 283, 323, 462, 522
- Szecs, Nikola, ugarski vlastelin, 181
- Szilágyi, Ladislav, kaštelan Srebrenika, 200, 206, 208

Szilágyi, Mihailo, gubernator Ugarskog kraljevstva, 385

Szokoly, Peter, knez, 428

Š

Šabanović, *Hazim*, historičar, 38, 39, 41, 59, 60, 100, 104, 137, 244, 399, 439, 443, 452, 464, 495, 518, 522

Šah Melek, rumelijski beglerbeg, 42, 230, 232, 238, 243, 255–56, 509

Šahin, osmanski vojskovođa, 94, 95, 97, 99, 100–01, 104, 131, 145

Šantić, Batalo, bosanski tepačija, 123, 162, 223

Šantić, Ivan, vojvoda, 408

Ševčenko, *Ihor*, filolog i historičar, 56, 522

Šidak, *Jaroslav*, historičar, 49, 289, 522

Šimun, mačvanski ban, 399

Šišić, *Ferdo*, historičar, 28, 40, 44, 84, 103, 105, 108, 129, 135, 141, 145–48, 152, 158–59, 171, 176, 180, 183, 186–87, 196–97, 200–02, 204, 206–08, 212, 222, 228, 495, 522

Шкриванић, *Гаепо*, historičar, 41, 65–67, 69, 78–80, 87, 105, 109–10, 139, 192–93, 197–98, 428–29, 523

Špoljarić, *Luka*, historičar, 13, 395, 419, 523

Štih, *Peter*, historičar, 284, 523

Šubić, Mladin II, bosanski ban (1305–1322), 44

Šundrica, *Zdravko*, historičar, 26, 27, 130, 135–36, 140, 142–44, 493, 523

Šunjić, *Marko*, historičar, 22, 42, 45, 93, 101–02, 118, 147, 218, 274–76, 278, 281, 290, 297, 315, 336, 338, 351, 356–57, 367, 403, 410–11, 423, 425, 428, 432–35, 439, 442–43, 445, 451–52, 459, 466, 495, 504, 513, 523

Šurmin, *Đuro*, historičar, 139, 141, 239, 311, 352, 495

Шуца, *Марко*, historičar, 13, 74, 76, 78–80, 84, 86, 90, 127, 137, 139, 147–48, 167, 177, 523

T

Tadej Jakobov, firentinski trgovac, 121

Taduš, *Jopjo*, historičar, 124, 470, 523–24

Taeschner, *Franz*, historičar, 36, 78, 495, 524

Talovac, Matko, slavonski ban, 296, 318–20, 322, 325–26, 329, 340

Talovac, Petar, hrvatsko-dalmatinski ban, 356
Tatari, 194, 219, 391

Teck, Ludovik, akvilejski patrijarh (1412–1439), 243

Teodora, supruga Radosava Pavlovića, 335

Teodora, kćerka cara Jovana VI, 51

Teodosije, serski mitropolit, 66

Tepeš, Vlad, vlaški vojvoda († 1476), 414

Testa, Nikola, diplomata, 382, 387, 434–37, 442, 459, 509

Tezalović, Brailo, protovestijar, 252

Thallóczy, *Lajos*, historičar, 27, 28, 45, 74, 84, 95, 96, 100, 117, 126–29, 143–44, 147, 169–70, 174, 180–81, 187, 197, 202, 204, 206–07, 211–12, 214–15, 218–24, 228, 230, 233, 235, 237–38, 241, 243–44, 247, 249, 256–57, 262, 278, 280, 282–83, 286–87, 296–99, 304, 307–08, 310–12, 318–26, 329, 331, 348, 353, 357, 359, 361–63, 365, 367–68, 374–77, 379, 382–84, 386–91, 394, 409, 428, 432, 440, 457–60, 463, 466, 469, 471–72, 495–96, 518, 524

Theiner, *Augustin*, teolog i historičar, 28, 70, 72, 144, 204, 332, 350, 352, 353, 358, 363, 376, 380–83, 393, 399, 406, 408, 413, 453, 456–57, 496

Thuróczy, *János*, ugarski pisac, 31, 160–63, 245, 496

Thuz, Ivan, bosansko-hrvatsko-slavonski ban, 472

Tihčinić, Vukić, vojvoda, 408

Timur "Hromi", mongolski vladar i osvajač (1370–1405), 122, 171, 192–94, 198, 227, 497, 505, 514

Timurtaš, rumelijski beglerbeg, 78, 80, 83, 87, 129, 146

Tinnefeld, *Franz*, historičar, 32, 492, 524

Todt, *Klaus-Peter*, historičar, 51, 524

Tolan, *John V*, historičar, 17, 524

Tolentis, Luka de, korčulanski arhidakon, 406, 414

Томац, *Петар*, historičar, 105, 109, 107–11, 524

Tomacelli, Pietro (v. Bonifacije IX, papa), 145

Thomasiis, Petar de, mletački poslanik, 379–80, 386, 388, 412, 414, 423

Tomašević, Stjepan, bosanski kralj (1461–1463), 15, 23, 39, 42, 310, 353, 369, 389–92,

394, 403–06, 410–12, 419, 429–31, 438–41, 457, 460–61, 468, 471, 481, 497, 504, 507, 509, 516, 518, 524

Tomašić, Ivan, hrvatski ljetopisac, 282, 393, 458, 492

Tommasini, Toma, hvarski biskup, 338, 350, 352–54, 363, 367, 369

Topija, Karlo, albanski gospodar, 78, 87, 87, 89

Torsello, Marino Sanudo, mletački državnik i geograf, 54, 512

Toussih, Буро, historičar, 42, 84–86, 94–99, 104, 107, 141, 154, 161, 176, 178, 183, 229, 234, 251, 262, 268, 298, 388, 393, 433, 460, 462, 471, 524

Töttös, Ladislav, ugarski vlastelin, 183, 200, 247, 249

Trako, Salih, filolog, 37, 67, 105–06, 525

Traljić, Seid M, historičar, 239, 311, 525

Трифуновић, Борђе, književni historičar, 66, 67, 525

Трпковић (Аманасовски), Вељан, historičar, 38, 45, 127–29, 136, 143, 165–66, 168, 180, 525

Truhelka, Ćiro, historičar, 33, 40, 169, 176, 293–95, 297, 301, 303, 305–07, 320, 404, 433, 439, 452, 496, 525

Tudrović, Rusko, dubrovački trgovac i diplomata, 356, 389, 404

Tumurlić, Vlatko, krstjanin, 251–52, 501

Turahan-oğlu Ömer Beg, “beg Tırhale”, 440

Tvrtko, bosanski ban i kralj (1353–1377–1391), 75, 78, 83, 84, 87–93, 99, 101–02, 104, 106–08, 114–20, 126–27, 129, 131, 133–36, 144–45, 151, 168, 181, 187–88, 208, 478, 499, 505

Tvrtković, Tvrtko II, bosanski kralj (1404–1409; 1420–1443), 42, 199, 200–02, 204, 208–11, 224, 228, 233–37, 243–44, 248, 250–51, 253–54, 264, 268, 272–86, 288–93, 295–99, 300–05, 307–16, 318–21, 323–24, 326–35, 337–41, 343–46, 350, 430, 476, 480–81, 483, 486, 504, 523, 526

U

Ulrich od Graffenecka, austrijski vlastelin, 464

Urban V, papa (1362–1370), 70, 71

Urban VI, papa (1378–1389), 145

Uzun Hasan, sultan (1453–1478), 62, 456, 510

V

Valentin, papinski poslanik, 358

Valentin, pečujski kardinal, 204

Valvasone, Iacopo, talijanski pisac, 470, 525

Varjú, Elemér, historičar, 161, 207, 210, 496

Васильев, А. А., historičar, 30, 124, 525

Veneri, Andrija, knez Splita, 434

Veszprémy, László, historičar, 171, 288, 525

Vicijanović, Franko Tomin, dubrovački poslanik, 124–25

Visconti, Gian Galeazzo, milanski vojvoda, 118–19

Vitez, Ivan, varadinski biskup, 358, 389, 411

Vitold, litvanski vojvoda (1392–1430), 246, 264, 288, 494

Vitomir, srpski vlastelin, 76

Vlad, vlaški vojvoda († ca. 1397), 165, 167

Vlada, majka Jurja Radivojevića, 174

Vladević, Vlatko, bosanski vlastelin, Vladika, supruga Jurja Radivojevića, 229–30

Vladimirić, Vladoje, knez, 408

Vladimirići, bosanski vlasteoski rod, 433

Vladislav, dvorski knez, sin Pavla Klešića, 327

Vladislav, vlaški vojvoda (ca. 1364–1377), 74

Vlajić, Wenzeslaus, historičar, 430, 525

Vlasi, 84, 130, 135, 258, 355, 415

Vlatković, Ivaniš, vojvoda, 366, 368, 370, 408

Vlatkovići, humski vlasteoski rod, 366,

Voje, Ignacij, historičar, 121, 284, 344, 523, 525

Vojinović, Vojislav, humski knez, 74

Vojsalić, Juraj, vojvoda, 299, 324, 328

Vojsalić, Petar, vojvoda, 353, 366

Vryonis, Speros, historičar, 50, 103, 520, 525

Vučetić, Tvrtko, poslanik bosanske kraljice, 178

Vučica, sestra Hrvoja Vukčića, 123–24

Vuk, sin Miloša Družića, bosanski vlastelin, 223

Vukašinić, Borovina, bosanski vlastelin, 124

Vukčić, Dragiša, brat Hrvoja Vukčića, 123, 146

Vukčić, Hrvoje, bosanski vojvoda i herceg splitski, 40, 84, 108, 122–24, 140–41, 145–47, 151–52, 159, 162, 169, 176, 178–87, 196–99, 200–04, 206, 208–14, 218–19, 222–25, 227–28, 234–35, 237–38, 240–42, 245, 247–48, 250–53, 256, 260–61, 265, 291–92, 479, 492, 522

Vukčić, Stjepan, veliki vojvoda bosanski i herceg od sv. Save, 41, 323–26, 328–36, 339–41, 346–47, 349–58, 360–61, 363–71, 374, 376–77, 379–80, 386–87, 391, 395–99, 403, 408, 414, 420–22, 433, 439, 442, 444, 454, 459–60, 462, 467–68, 470, 475, 481, 486–87, 500

Vukoslavić, Crep, srpski vlastelin, 76

Vuković, Vladislav, knez, 408

Vuković, Vlatko, bosanski vojvoda, 97, 98, 102, 107–08, 110, 115, 119, 172

Vuletić-Vukasović, Vid, historičar, 152

W

Wenzel, *Gusztáv*, historičar i pravnik, 28, 88, 116, 135, 146, 165, 203, 206, 215, 233, 262, 496

Werner, *Ernst*, historičar, 51, 525

Wertner, *Moritz*, historičar, 161, 525

Wirth, *Peter*, historičar, 61, 525

Wittek, *Paul*, historičar, 33, 51, 78, 524, 526

Z

Zaach, Nicola, ugarski vojskovođa, 283

Zachariadou, *Elizabeth A*, historičarka, 34, 52, 53, 58, 73, 77, 87, 89, 90, 99, 100, 126, 144–46, 194–95, 216, 283, 375, 526

Zapolja, Emerik, gubernator Bosanskog kraljevstva, 465, 472

Zenu-beg, osmanski vojskovođa, 389

Zupojevuđ, Olga, historičarka, 62, 78, 526

Zlatonosović, Stipan, bosanski vlastelin, 124

Zlatonosović, Vlad, bosanski vlastelin, 124

Zlatonosović, Vukašin, knez, 122, 124, 284, 289, 297, 299, 303

Zlatonosović, Vukmir, vojvoda, 122, 124, 278, 285

Zlatonosovići, bosanski vlasteoski rod, 123, 124, 278, 293, 303, 310, 312, 526

Zorzi, Jakov, trogirski knez, 280

Zorzi, Natale, ninski biskup, 395, 406

Zorzi, Zuan, mletački poslanik, 278

Zuane, Antonio de, splitski plemić, 459

Zupčić, Radoje, knez, kaštelan Sokola, 438

Ž

Žarković, Mrkša, gospodar Valone, 198

Žigmund, bosanski princ, 440, 471

Živković, *Pavo*, historičar, 42, 124, 150, 201, 204, 209, 211, 224, 228, 233–34, 237, 244, 251, 253–54, 264, 268, 274–75, 278–79, 282–83, 294–95, 300, 303, 307–10, 312–13, 315–16, 318, 320, 326, 332, 335, 526–27

Živojinović, *Mirjana*, historičarka, 68, 527

*Topografski registar***A**

Ağaç hisar, tj. Drveni grad, utvrda, 432
 Ahaja, kneževina, 70, 72, 154
 Akvileja, grad, 243, 254–55
 Albanija, zemlja, 40, 62, 69, 70, 78, 86, 87, 90,
 100, 102, 103, 114, 131, 137, 144, 244, 263, 278,
 282, 382–83, 405, 413–14, 420, 478
 Amasya, grad, pokrajina, 126, 193
 Ana, rijeka, 111
 Anadolija, 50–53, 56, 57, 66, 69, 70, 73, 77, 86,
 91, 105, 126, 133, 137, 171, 174, 192–93, 195,
 214–17, 219, 230, 238, 243, 248, 263, 471,
 479
 Angora (Ankara), mjesto, 191–95, 202, 217,
 221, 224, 227, 229, 479, 485, 515, 520
 Ankona, grad, 449, 451
 Apeninski polutok, 27, 73, 467, 479
 Apulija, pokrajina, 146, 185–86
 Argos, grad, 149
 Arnautovići, selo, 435
 Astareja, dubrovačka izvangradska teritorija,
 175, 181–82, 258, 397
 Astravija, mjesto, 111
 Atika, pokrajina, 70
 Atos, poluotok, 68
 Augsburg, grad, 464
 Austrija, zemlja, 255, 463–64, 530
 Avignon, grad, 66, 70, 73
 Aydin, emirat, 51, 56, 109, 126, 193, 512
 Azerbajdžan, zemlja, 192
 Azija, 53, 215

B

Bač, županija, 428
 Bakar, naselje, 239
 Balaton (v. Blatno jezero), 240, 479
 Balkan, 15, 16, 18–21, 23, 25, 26, 33, 37, 38, 40, 41,
 43, 50, 52–62, 64–66, 69, 71–73, 76, 78, 83,
 86, 89, 92, 100, 103–04, 111, 126, 133, 137,
 148–49, 151, 164, 169, 171, 174, 191–92, 194–95,
 198, 202, 214–17, 248, 256, 314, 331, 357, 419,
 438, 445, 461, 475, 478–79, 485, 487
 Bar, grad, 87

Baranja, županija, 151
 Barcelona, 96, 105, 232, 240
 Bardejov (njem. Bartfeld), grad, 412
 Bavarska, zemlja, 118, 423
 Bazel, grad, 314, 327, 330
 Beč, 281, 320–21, 350, 504
 Bečko Novo Mjesto, grad, 457
 Beograd, 78, 81, 284, 287, 336, 372, 375, 377,
 379, 386–87, 391, 408, 414, 427, 432
 Berat, grad, 89
 Bihor, oblast, 389
 Bileća, naselje, 93, 97–101, 104, 107, 114, 121,
 304, 370, 520
 Bišće, župa, dvor, 241, 262–63
 Bistrica (Bistrički grad, v. Hlivno), 377, 406
 Bistrica, grad u Erdelju, 386–87
 Bitolj (v. Monastir), 78
 Blagaj, grad, 364
 Blatno jezero (v. Balaton), 240, 479
 Bobovac, grad, 200, 203, 206, 211, 252, 256,
 265, 276, 365, 389, 428, 435–39
 Bočac, utvrda, 319
 Bodrog, županija, 151
 Bojana, rijeka, 100, 145
 Boka, područje, 88
 Bolonja, grad, 118–19, 449
 Borač, grad, 295, 455
 Borač, mjesto u Srbiji, 128
 Bosfor, moreuz, 17
 Bosna i Hercegovina, zemlja, 42, 48, 395, 501,
 513, 517, 523
 Brač, otok, 134, 222, 230, 241, 251
 Braničevo, grad, pokrajina, 331
 Breno, područje, 96, 181
 Breza, naselje, 177
 Breznica, rijeka, 303, 424
 Brijesta, mjesto, 269
 Brinje, utvrda, 253, 255
 Broce, selo, 241
 Brštanik, trg, 140, 154
 Budim, grad, 77, 149, 152, 156, 165–66, 169, 183,
 204, 209, 213, 218, 282, 348, 374, 381, 386,
 411–12, 414, 418, 423, 429, 462, 465, 469,
 472, 479

Budimpešta (v. Budim, Pešta), grad, 27, 232, 440
 Budva, grad, 87
 Bugarska, zemlja, 55, 72–74, 76, 79, 86, 92, 102, 104, 133, 164, 167–68, 204, 219, 225, 232, 313, 347, 452, 481
 Bukovica, rijeka, 252, 437
 Burgundija, zemlja, 313, 382, 461
 Bursa, grad, 86, 100, 122, 193, 195, 220, 436

C

Carigrad, 51, 52, 54–56, 58, 64, 65, 68, 69, 72, 78, 103, 105, 111–13, 122–25, 133, 148, 154, 171–72, 217, 221, 240, 279, 282, 313, 330, 368–69, 381, 387, 393, 398, 414, 438, 453, 456, 486
 Cavtat, grad, 294–95, 334
 Cetin, utvrda, 202
 Cetina, rijeka, župa, 45, 236, 238, 282, 356, 385, 453
 Cezareja, grad, 193
 Chambery, grad, 461
 Chioggia, grad, 72
 Chios, otok, 101
 Cividale, grad, 242
 Crala, mjesto, 210
 Cremona, grad, 439
 Crno More, 111, 172, 479

Č, Ć

Čačvina, utvrda, 396, 417
 Čajangrad, utvrda, 435
 Čajniče, mjesto, 452
 Čamurlu, mjesto, 219
 Čelebići, selo, 443
 Černomen, mjesto, 66, 76
 Češka, zemlja, 72, 169–70, 196, 281, 423, 453, 472
 Čestin, mjesto, 128
 Črešnjevo, utvrda, 439

D

Dalmacija, zemlja, 71, 91, 93, 101–03, 106–07, 126, 131, 134, 136–37, 145–46, 148, 152, 154, 157–63, 180, 197, 204, 208, 224–25, 232, 239–40, 254, 267, 292, 310–11, 338, 378, 381–83, 400, 405–06, 414, 417, 422, 426,

429, 432–33, 447, 452, 457–58, 462, 465, 467, 470, 472–74, 479
 Danj, grad, 87, 144
 Dardaneli, moreuz, 51–53, 72, 195
 Dečani, manastir, 75
 Despotovina, zemlja, 287, 333, 336, 341, 349, 360, 372, 375, 385, 387–88, 390, 392, 394, 398, 401
 Deževica, rudnik, 288
 Dimotika, grad, 59
 Doboje, utvrda, 243, 245, 319, 438
 Dobor, utvrda, 148, 150, 157–60, 163–64, 207, 208, 358, 381
 Dobruđa, pokrajina, 62, 168
 Donji kraji, zemlja, 299, 353
 Drač, grad, 86, 87, 89, 378
 Dračevica, župa, 74, 75, 87, 334, 364
 Drava, rijeka, 129
 Drežnik, utvrda, 202
 Drijeva, trg, 140, 154, 174–75, 182, 186, 229, 231, 260, 328, 333–34, 347, 349, 355, 362, 424, 433
 Drina, rijeka, 45, 74, 384, 393, 432–33, 469
 Drivast, grad, 100, 145
 Drniš, naselje, 239
 Dubica, grad, župa, 180
 Dubočac, utvrda, 230
 Dubravica, mjesto, 76
 Dubrovnik, grad, država, 12, 26, 27, 40, 41, 45, 74, 81, 84, 86–88, 93–96, 107, 115, 120–24, 127, 130, 134–35, 138, 140, 142–43, 149, 168, 172–79, 183–86, 196–99, 202–03, 208–09, 211–12, 224, 229–31, 233–35, 237–38, 243–44, 246, 251, 253, 256–59, 262, 264–66, 268–69, 271–73, 275, 278–79, 285–91, 294–95, 298–99, 300–03, 305–11, 313–15, 319, 324, 326, 328–29, 333, 335, 339, 345–46, 355–56, 360–72, 374, 376–77, 383–84, 389, 391, 397, 405–06, 408, 413, 417–18, 420–21, 424, 426, 429–30, 432–33, 443–45, 453–54, 459, 473, 483–84
 Dunav, rijeka, 58, 62, 79, 92, 103–04, 120, 143, 157, 165, 168–72, 188, 203, 255, 267, 282–84, 286–88, 318, 320, 330, 336, 340, 401, 414, 417, 427–28, 444, 453, 457
 Dupnica, naselje, 78
 Duvno, naselje, 153, 181, 333, 356, 396

Đ

- Dakovo, grad, 49, 148, 156, 158, 163, 165, 169,
187, 282, 322, 476, 479
Đenova, grad, država, 72, 92, 362
Đumuldžina (v. Komotini), grad, 59

E

- Efes, grad, 193
Egejsko more, 52
Elafitski otoci, 175
Elbistan, pokrajina, 171
Engleska, zemlja, 154, 196, 236, 282, 285
Epir, područje, 65, 86, 87, 89, 90, 100–01,
144–46
Erdelj, područje, 166, 322
Erdut, selo, 157
Eufrat, rijeka, 171
Evropa, 18

F

- Feltre, grad, 219
Filadelfija, grad, 56
Firenca, grad, 35, 105, 113, 115–19, 121, 149, 156,
205, 316, 336–37, 348, 445–47
Foča, trg, 452
Fojnica, grad, 352, 378, 435
Forli, grad, 108
Francuska, zemlja, 66, 154, 196, 217, 236, 254,
391, 460–61, 530
Frankfurt, grad, 213, 445, 463
Furlanija, pokrajina, 227, 242–43, 255, 292,
414, 470, 479

G

- Gaeta, grad, 145
Galicija, kneževina, 204
Galipolj, grad, 52
Galipoljski poluotok, 53, 55, 58, 61, 72, 73, 80
Gdańsk, grad, 346
Germijan, emirat, 126, 193
Gezth, današnje mjesto Várgesztes, 232
Glamoč, utvrda, 282
Glasinačko polje, 153
Glaž, župa, 328
Gluhavica, selo, 138–39

- Godominsko polje, 331
Golubac, grad, 287–89, 378, 386–87
Goražde, trg, 452
Gorjani, utvrda, 91, 161
Goruša, rijeka, 435
Goruški grad, utvrda, 435
Gradiška, grad, 230, 458, 501
Grafenegg, oblast, 464
Grčka, zemlja, 18, 73, 81, 87, 92, 122, 149, 166,
215, 232
Greda, naselje, 180–81
Grkovići, selo, 443
Guča Gora, naselje, 223
Gudeljevo polje, 153

H

- Hainburg, grad, 320
Hamid, emirat, 126, 193
Hercegovački sandžak, 38
Hilandar, manastir, 138
Hlivno, mjesto, nahija, 437
Hodidjed, utvrda, 290, 319, 326, 334–35, 362, 389
Hrasno, naselje, 260
Hrast, selo, 140
Hrvatska, zemlja, 91, 101–02, 107, 114, 119, 135,
145, 148, 154, 157–60, 163, 180, 197, 204, 210,
227, 237–38, 243, 254–55, 282, 285–86, 310,
312, 322, 324, 355, 453, 460, 465, 470, 472
Humuska zemlja, 44, 45, 182, 324, 326, 356, 370
Hvar, otok, 134, 222, 230, 238, 241, 251, 410

I

- Indija, zemlja, 192
Ipsala, grad, 86
Ischyza (v. Iskrecka reka), 220
Iskar, rijeka, 219–20
Iskrecka reka, pritoka rijeke Iskar, 220
Istra, pokrajina, 227, 232, 378, 406, 414, 421,
426, 460, 479
Italija, zemlja, 56, 68, 133, 149, 154, 170, 267,
282, 316, 374, 382, 406, 415, 438–39,
445–47, 449, 451, 453, 464

J

- Jadransko more, 44, 69, 70, 79, 87, 88, 91, 101,
134, 145–46, 184, 230, 267, 396, 445, 447, 467

Jajce, grad, 23, 32, 147, 211, 243, 249, 319, 322, 333, 353, 389, 392, 408–09, 419, 426, 428–30, 435, 437, 439–41, 457–63, 465–71, 476
 Janjina, grad, 86, 100
 Jaruga, mjesto, 186,
 Jedrene, grad, 58, 59, 65, 66, 78, 111, 130, 227, 256, 289, 298, 300, 305, 313, 348, 374, 376, 384, 386, 426, 452, 456, 467, 486
 Jeleč, naselje, 138, 332
 Jerusalem, grad, 170, 376
 Jezerci, utvrda, 266
 Jezero, utvrda, 435
 Ježevica, kosa, 252
 Jonsko more, 88
 Jošava, mjesto, 282

K

Kačanička klisura, 452
 Kakanj, selo, 140
 Karaman, emirat, 77, 171, 193, 243, 247, 256, 260
 Karánsebes, grad, 168
 Karasi, emirat, 52, 471, 526
 Kastamonu, pokrajina, 126
 Kavkaz, regija, 192
 Kerkojevići, selo, 443
 Kipar, otok, 70
 Kirmasti, grad, 99
 Kitros, selo, 78
 Kladanj, selo,
 Kladovo (v. Novigrad), 267
 Klis, utvrda, 91, 101–02, 126, 134, 187, 412, 445
 Ključ, utvrda, 438–42, 454, 530Klobuk, župa, 272, 304, 307, 332, 417
 Knin, grad, 93, 159, 187, 445
 Kolo, selo, 153
 Komotin, utvrda, 319
 Komotini (v. Đumuldžina), 59
 Konavli, župa, 74, 75, 88, 135, 258–59, 262, 268, 270, 274, 294–95, 304–06, 308, 324, 334, 364–67, 424, 480
 Konja, grad, 171
 Konjic, naselje, 280, 439, 443,
 Konstanz, grad, 232, 235–36, 240, 242, 246, 256, 292, 480
 Koprivnica, grad, 203
 Korčula, otok, 134, 152, 222, 230, 238, 241, 251, 355–56

Koron, grad, 172
 Koruška, pokrajina, 282
 Kosovo, pokrajina, 15, 34, 36, 37, 62, 74–76, 79, 80, 86, 91, 92, 94, 95, 97–99, 101–09, 111–23, 126–31, 134, 136–137, 145, 194, 322, 355, 357, 478
 Košice, grad, 218
 Kotor, grad, 87, 88, 90, 144, 210, 278, 299, 420
 Kovač, utvrda, 247
 Kovin, utvrda, 129, 143, 331
 Kozao, utvrda, 356, 435
 Kozara, planina, 223
 Kranjska, pokrajina,
 Krapina, mjesto, 201
 Krbavsko polje, 476, 517
 Kremnica, grad, 127
 Kreševo, grad, 315, 439
 Kreta, otok, 286
 Križevci, županija, 173
 Krupa, utvrda, 201, 204
 Kruševac, grad, 282, 286, 331, 372, 386
 Kumanija, oblast, 204
 Kumija, mjesto, 443
 Kupa, rijeka, 174, 245, 254
 Kuršumlija, naselje, 79
 Kušlat, utvrda, 398

L

Ladevina, selo, 107
 Langendorff, mjesto, 281
 Larissa, grad, 78
 Lastovo, otok, 175
 Lašva, župa, 233, 242, 245–46, 248, 250–51, 253–54, 284, 292, 480
 Lemnos, otok, 113,
 Lepant, mjesto, 154
 Lepenica, župa, 442
 Lesbos, otok, 101, 125
 Leskovac, grad, 100
 Levanjska Varoš, 186
 Levant, regija, 445
 Liège, grad, 460
 Liješnica, planina, 436
 Lim, rijeka, 183–84,
 Lion, grad, 55, 461
 Lovrijenac, utvrda, 258
 Lug, područje, 304, 306–07

Lj

Lješ, grad, 87, 89
 Ljubuški, utvrda, 366, 454, 470
 Ljuta, selo, 258

M

Mačva, grad, pokrajina, 186, 287, 377, 399, 472
 Madara, selo, 92
 Mađarska (v. Ugarska), zemlja, 40, 232, 440
 Maglaj, utvrda, 207
 Majorka, otok, 121
 Makarska krajina, područje, 238
 Makedonija, zemlja, 68, 69, 73, 76, 78, 86, 89, 219
 Malatya, grad, 171, 192
 Mantova, grad, 169–70, 390–92, 395, 406, 449
 Marica, rijeka, 15, 58, 62, 64–70, 74, 76, 78
 Mediteran, 479
 Medun, utvrda, 397
 Melnik, grad, 78
 Memmingen, grad, 424
 Mentеше, emirat, 51, 126, 193
 Mičevac, utvrda, 417
 Milan, grad, 27, 118, 374–75, 382–83, 385, 447
 Milodraž, dvor, 352
 Mlini, selo, 96
 Mljet, otok, 175
 Modon, grad, 172, 460
 Modriča, naselje, 381
 Modruš, utvrda, 118
 Monastir (v. Bitolj), 78, 87
 Morača, rijeka, 183–84
 Morava, rijeka, 331, 414
 Moreja (v. Peloponez), 65, 174, 398, 457, 458, 467
 Moskva, grad, 464

N

Napulj, grad, država, 22, 27, 28, 55, 72, 145,
 145–46, 154, 162, 179, 189, 202, 357, 382
 Našice, mjesto, 186, 201
 Negropont, otok, 456–57
 Neretva, rijeka, 86, 87, 262, 366
 Neretva, župa, 263, 443
 Nevesinje, naselje, 98, 443
 Nikeja, grad, 193
 Nikopolj, utvrda, 133, 161, 164–65, 167, 170–72,
 174, 177, 179–80, 188

Nin, grad, 91, 395
 Niš, grad, 58, 78–80, 86, 90–92, 94–95, 97–99,
 101–02, 104, 125–26, 143, 282, 286, 344
 Njemačka, zemlja, 118, 196, 240, 246, 254, 256,
 377, 391, 422, 424, 453, 461, 530
 Notre Dame de Paris, crkva, 114, 167
 Novi Bečej, grad, 170
 Novigrad, utvrda, 311
 Novigrad (v. Kladovo), grad, 267
 Novo Brdo, grad, 30, 74, 142, 284, 286–87, 298,
 335–36, 375, 427
 Nürnberg, grad, 29, 30, 213, 281, 397, 424, 464,
 490, 491, 494

O

Obod, selo, 294
 Olovo, naselje, 253
 Omiš, grad, 134, 152, 236, 238, 242
 Onogošt, grad, 87, 98
 Oštra Luka, župa, 232
 Ostrovica, utvrda, 91, 101, 210, 213, 239, 311,
 372, 426, 445, 465
 Ostrožac, utvrda, 168
 Ostružnica, rudnik, 46
 Ovčepolje, mjesto, 219
 Ozalj, utvrda u Slavoniji, 174

P

Padova, grad, 118
 Paka, posjed u Požeškoj županiji, 393
 Panonija, područje, 479
 Paraćin, grad, 76
 Paravara, predio, 143
 Parena poljana, mjesto, 252
 Pariz, grad, 105, 113–14, 167
 Pašman, otok, 311
 Pavija, grad, 381–83
 Pečuj, grad, 156, 160
 Pelješac, poluotok, 84, 85, 93, 94, 130, 140, 257,
 259, 266, 268–69, 295, 355, 397, 424
 Peloponez (v. Moreja), područje, 149–50
 Pera, grad, 72, 101, 113, 125, 195
 Pešta, grad, 357
 Petrova Sela, naselja, 98
 Petrovaradin, utvrda, 457–58, 467
 Pirot, grad, 286

Pišće, naselje, 369
 Piva, rijeka, 438
 Pivska planina, 369
 Pljevlja, trg, 278–79, 424, 452
 Pločnik, mjesto, 79, 80, 86, 91, 98
 Plovdiv, grad, 59, 65, 78, 100, 305, 312, 452
 Počitelj, utvrda, 470
 Podgorica, grad, 87
 Podrinje, područje, 261, 332
 Polimlje, područje, 138
 Poljska, zemlja, 71, 154, 166, 170, 214, 218, 344, 423, 453
 Pomoravlje, područje, 282, 286
 Popovo polje, 98, 257, 259, 268, 307, 416
 Poriječje, 443
 Portugal, zemlja, 447, 449, 530
 Posušje, naselje, 153
 Požega, grad, utvrda, županija, 161, 180, 186, 204, 393
 Požun (Bratislava), grad, 320–24, 340
 Prača, župa, 252
 Prijepolje, trg, 93, 130, 280, 303
 Prilep, utvrda, 78, 87
 Priština, grad, 74, 177, 215, 303, 380
 Prizren, grad, 76
 Prizrenac, utvrda, 287
 Prokuplje, grad, 79, 80
 Provadija, grad, 92
 Prozor, utvrda, 202, 207

R

Rab, otok, 152
 Radgona, mjesto, 264
 Rajna, rijeka, 56
 Rama, župa, 204, 207
 Raška, zemlja, 70, 75, 127, 135–36, 161, 228, 262, 287, 398, 483
 Regensburg, grad, 281
 Resava, pokrajina, 386
 Revnik, mjesto, 100
 Rijeka dubrovačka, 258
 Rim, 72, 73, 133, 154, 170, 202, 282, 316, 338, 341, 344–45, 353–54, 359, 380, 382–84, 389–99, 400, 405, 410, 413–14, 419, 422–23, 425–26, 429, 445, 449, 470, 476, 480
 Ripač, selo, 207
 Risan, grad, 87, 365

Ričica, selo, 235
 Rodos, otok, 54, 101
 Rogatica, naselje, 107
 Romanija, oblast, 142, 435, 483
 Rovine, mjesto, 15, 166–68, 170
 Rudine, područje (župa), 97, 98
 Rudnik, mjesto, 74, 75, 372, 412
 Rumelija, oblast, 58, 60, 61, 67, 86, 92, 128, 194–95, 216, 442

S

Saint Denis, opatija, 170
 Salzburg, grad, 254
 Samobor, tvrđava, 438
 Samokov, mjesto u Bugarskoj, 78, 452
 Sana, rijeka, 458
 Sana, župa, 180, 223
 Sarajevo, 11, 12, 108, 153, 465
 Saruhan, emirat, 109, 126, 137, 193
 Sava, rijeka, 45, 129, 158, 179, 186, 245, 254, 282, 379, 391, 399, 431, 453, 458
 Savoja, vojvodstvo, 461
 Schottwien, dvorac, 464
 Segedin, grad, 349, 355, 388–89, 394, 487
 Selimvrija, grad, 217
 Semisće, mjesto, 452
 Senj, grad, 149, 156, 202, 206, 232, 240, 255, 264, 419, 446, 447, 453, 479
 Ser, grad, 69, 73, 147–48
 Sicilija, otok, 70, 154, 357
 Sijena, grad, 316, 382
 Silištra, grad, 168
 Sirija, zemlja, 170
 Sitnica, rijeka, 432
 Sivas, grad, 126, 128, 171, 192, 410
 Sjenica, naselje, 452
 Skadar, grad, 87, 90, 99, 100, 144–45, 244, 441, 452
 Skadarsko jezero, 87, 144
 Skoplje, grad, 74, 76, 136–39, 141, 188, 195, 243, 245, 304, 389, 432, 452, 456, 478
 Slano, selo, 98, 241, 258
 Slansko primorje, oblast, 169, 183, 197, 229, 231, 242, 258, 397
 Slavonija, zemlja, 154, 174, 179–80, 202, 222, 227, 232, 240, 245, 254, 285–86, 322
 Slunj, utvrda u Hrvatskoj, 202

Smederevo, grad, 36, 293, 331, 333, 336, 363,
372, 377–78, 384–85, 387–96, 398, 431, 441
Smirna, grad, 55, 193
Sofija, grad, 78, 79, 104, 219, 344, 372, 391, 394
Sokol, utvrda kod Bihaća, 207
Sokol, utvrda u Konavlima, 267, 273–74, 301
Sokol, utvrda u Usori, 398
Sokol, utvrda u Međurječju, 438
Sokol, utvrda u Plivi, 440
Sokolac, mjesto, 153
Soli, zemlja, 352, 408
Solun, grad, 64, 68, 69, 73, 78, 86, 104, 217, 262,
280, 282, 284, 286, 456
Spiš, pokrajina, 465
Split, grad, 91, 102, 146, 208, 222, 239, 242, 251,
315, 353, 396, 420, 426, 429, 434, 440, 454
Spuz, naselje, 87
Srbija, zemlja, 36, 40, 54, 62, 68, 70, 72, 74,
78–80, 86, 102–03, 120, 127–31, 133, 136–37,
139, 141, 143–45, 154, 172, 174, 181, 183–85,
188, 199, 200, 204, 211, 213, 215–18, 243, 247,
263, 282–83, 286, 288, 311, 313, 329, 335,
336, 347, 352, 357, 363–64, 370, 372, 376,
378, 382, 385–88, 390–91, 394, 401, 410,
413, 428, 469, 478, 481, 487
Srebrenica, grad, 46, 212–13, 243, 247–48, 283,
286, 293, 333, 347, 349, 351, 360, 384, 391,
394, 398, 455, 459
Srebrenik, utvrda, 200, 206, 208, 211, 285, 296,
319, 322, 469–70
Srijem, oblast, 129, 143, 399, 428
Srima, naselje u Dalmaciji, 311
Stolni Biograd (Székesfehérvár), grad, 91, 232,
326, 328
Ston, grad, 84, 85, 93, 94, 98, 130, 135, 140,
142–43, 173–75, 177, 179, 229–31, 235–38,
241–42, 257–60, 263, 266, 268, 271, 295,
355, 368, 397, 424
Strumica, grad, 78
Sutjeska, dvor, 105, 113, 115, 152, 252, 352
Sutorina, područje, 135
Sveti Srđ, trg, 87, 100, 145

Š

Šara, planina, 137
Šibenik, grad, 134, 187, 238–39, 241, 246, 311,
378, 396, 449, 451

Šipan, otok, 241
Šomljo, pokrajina, 143
Šomod, županija, 169
Španjolska, zemlja, 154, 170, 236, 474
Štajerska, pokrajina, 170, 292, 479
Štip, naselje, 78
Šubin, utvrda, 398
Šumen, grad, 92

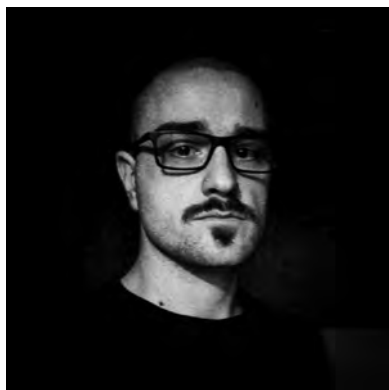
T

Tamiš, županija, 129, 161
Tara, rijeka, 438
Tata, grad, 284, 464
Teba, grad, 70
Temišvar, grad, 129, 170, 173, 203, 428
Tenedos, otok, 72, 73
Teočak, utvrda, 312, 336, 384, 392
Tesalija, pokrajina, 62, 65, 69, 78, 89, 440
Tiber, rijeka, 170
Timok, rijeka, 79
Tirhala (Trikala), mjesto, 195, 440
Tirol, pokrajina, 464
Tivoli, grad, 449, 451
Tolna, županija, 242
Toplica, rijeka, 79, 80
Topusko, utvrda, 187
Torontál, županija, 129
Trakija, pokrajina, 51–56, 58, 59, 66, 76, 80, 92
Trapezunt, grad, 410
Trautmansdorf, utvrda, 464
Travnik, utvrda, 435, 437, 440
Trebinje, područje, naselje, 74, 75, 87, 88, 96,
98, 233, 256, 259, 269, 304, 306–07, 326,
332, 334, 364, 397, 416, 424
Treviso, grad, 154
Trnovo, grad, 74, 92, 164
Trogir, grad, 46, 105, 115, 134, 146–47, 180, 185,
187, 208, 236, 239, 262, 359, 396, 428,
434–36, 439, 442, 445, 451
Tundža, rijeka, 76
Turnu Severin, grad, 283
Tzympe, utvrda, 52, 53

U

Udine, grad, 242–43, 255
Ugarska, zemlja, 29, 54, 67, 70, 71, 77, 79, 128–29,
131, 133, 135, 145–46, 149, 151–54, 161, 167–70,

- 174, 179, 188, 196–99, 203–06, 212–14, 218–20, 223–25, 227, 232, 237, 240, 245, 248, 256, 281–84, 286–87, 289, 292, 294, 309–10, 313, 315–16, 320–22, 325–28, 331, 336–37, 340–41, 344, 350–51, 354, 361–62, 365–67, 372, 374–75, 379, 381–82, 384–85, 387–88, 390–91, 411–13, 419, 429, 451, 457, 459–60, 463–68, 472–73, 479–80, 486
- Ukrina, rijeka, 247
- Ulcinj, grad, 87, 96, 138, 144
- Una, rijeka, 187, 245, 254, 322
- Uskoplje, župa, 230
- Usora, zemlja, 150–51, 158, 200, 206–07, 243, 247, 285, 299, 311–12, 322, 398, 408
- ## V
- Valona, grad, 78, 87, 198, 263
- Varadin, grad, 203
- Vardar, rijeka, 219
- Varna, mjesto, 92, 349, 350–51, 401
- Vasiljeva klisura, 219
- Vatoped, manastir, 65
- Vela, grad, 100
- Velbužd, mjesto, 78
- Velenje, naselje, 382
- Venecija (v. Mlečani), grad, država, 22, 27, 45, 54, 71, 72, 88, 89, 105, 112, 122, 133, 149–50, 152, 156–57, 160, 162, 165–66, 170, 200, 206, 208, 210, 215–17, 223, 239–40, 242, 251, 256, 267, 274–78, 280–82, 286, 290–91, 299, 303, 315, 322, 324, 337–38, 341, 344–46, 349, 351, 355–57, 359, 362, 369, 374, 378, 382–83, 386, 388, 390, 394, 398–99, 400, 404–05, 408–14, 416–18, 420–35, 439, 441–42, 444–45, 447, 449, 451–60, 462, 467, 470, 479–81, 486
- Veroja, grad, 59, 81
- Vidin, grad, 62, 74, 83, 168, 171
- Vinac, utvrda, 435
- Virovitica, grad, 458
- Višegrad, grad, 167, 474
- Visoka Porta, osmanska vlada, 29, 289, 297–99, 301, 303–10, 335, 339, 341, 359–67, 372, 384, 386–87, 397, 416, 426, 430–31
- Visoko (Podvisoki), trg, 46, 211, 275–77, 288, 328, 435, 437
- Vitoša, planina, 214, 219, 225, 479
- Vlaška, zemlja, 67, 149, 156, 165–66, 168, 170, 200, 204, 216, 262, 267, 275, 283, 286, 310, 318, 357, 360, 364, 377, 398, 414
- Vojnićevo polje, 153
- Vojuša, rijeka, 89
- Voleron, oblast, 59
- Vrabač, grad, 280
- Vrana, grad, 239, 311
- Vranduk, utvrda, 211, 319, 352, 389, 465
- Vrbas, rijeka, 440, 458, 465
- Vrbaski grad, utvrda, 180
- Vrhbosna, župa, 49, 252, 290, 328, 334–35
- Vrlika, utvrda, 202, 282, 435–36
- Vrm, područje (župa), 233, 304, 307, 332, 364
- Vršac, grad, 143
- Vrsinje, područje (župa), 365
- Vučitrn, grad, 432
- Vukovo, županija, 151, 399
- ## W
- Wallsee, grad, 255
- Wiener Neustadt (v. Bečko Novo Mjesto), 457
- Wroclaw, grad, 281
- ## Z
- Zadar, 45, 101, 134, 149, 187, 189, 196, 202, 238, 310, 311, 414, 433, 445
- Zagreb, 149, 230, 232
- Zalad, županija, 242
- Zdenci, selo, 470
- Zemunik, župa, 328
- Zenica, selo, 328
- Zeta, zemlja, 88, 90, 95, 96, 138, 185, 278, 329, 336, 478
- Zrin, utvrda, 187, 202
- Zvečaj, utvrda, 440, 465–66
- Zvečan (Podzvečan), utvrda, 138–39, 246–47, 452
- Zvoničac, utvrda, 239
- Zvornik (Podzvornik), trg, 312, 336, 384, 398, 469
- ## Ž
- Ždrelo, selo, 143
- Ženeva, grad, 16, 461
- Žepče, mjesto, 388, 465

Dr. Emir O. Filipović,

Rođen je 30. aprila 1984. godine u Ključu, gdje je završio osnovno i srednje obrazovanje. Na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu diplomirao je 2006. a magistrirao 2009. s radom *Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni*. Doktorsku disertaciju *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo (1386–1463)* odbranio je 2014. godine na Univerzitetu u Sarajevu. Od 2007. radi na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, gdje drži nastavu iz predmeta *Rani srednji vijek, Kasni srednji vijek, Bosna u ranom srednjem vijeku, Bosna u kasnom srednjem vijeku i Pomoćne historijske discipline*. Član je *Udruženja nastavnika i profesora historije/istorije/povijesti EUROCLIO HIP BiH* te je bio aktivni sudionik nekoliko regionalnih i međunarodnih seminara i konferencija koji su za cilj imali poboljšanje nastave historije. Kao gostujući predavač boravio je na univerzitetima i istraživačkim centrima u Belgiji, Finskoj, Francuskoj, Njemačkoj, Portugalu i Austriji. Za potrebe izvođenja nastavnog procesa na Fern-Univerzitetu u Hagenu, SR Njemačka, osmislio je i pripremio materijal za kolegij *Late medieval Southeast Europe between Latin Christianity, Orthodoxy, and Ottoman Islam*. Fokus njegovog dosadašnjeg užeg naučnog interesovanja bio je usmjeren na izučavanje ranih bosansko-osmanskih odnosa, srednjovjekovnog viteštva i dvorske kulture, heraldike te političke, kulturne i vjerske historije Evrope i Bosne u 14. i 15. stoljeću. Ostvario je niz istraživačkih boravaka u Državnom arhivu u Dubrovniku gdje je prikupljao građu za obrađivane tematske okvire. Rezultate svojih radova izlagao je na više domaćih, regionalnih i međunarodnih naučnih skupova. Urednik je zbornika radova *Žene u srednjovjekovnoj Bosni* (Sarajevo, 2015), ko-urednik knjige *Medieval Bosnia and South-East European Relations. Political, Religious, and Cultural Life at the Adriatic Crossroads* (Leeds, 2019), te autor knjiga *Bosansko kraljevstvo. Historija srednjovjekovne bosanske države* (Sarajevo, 2017, 2018) i *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo (1386–1463)* (Sarajevo, 2019). Također je autor većeg broja izvornih, naučnih, preglednih i stručnih članaka, prijevoda, prika-

za, recenzija i osvrti o temama iz prošlosti srednjovjekovne Bosne, objavljenih kako u zbornicima radova i uskostručnim publikacijama, tako i u drugim periodičnim izdanjima u zemlji i inostranstvu. Bio je voditelj projekta *Bosansko-osmanski odnosi krajem 14. i početkom 15. stoljeća* koji je tokom 2018. godine realiziran u okviru aktivnosti Orijentalnog instituta u Sarajevu uz novčanu potporu Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, kao i voditelj naučno-istraživačkog projekta *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne (Diversa Notariae Dubrovačkog arhiva)* podržanog od Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke za 2019. godinu. Osim toga, od 2019. je aktivni sudionik četverogodišnjeg projekta *Islamic Legacy: Narratives East, West, South, North of the Mediterranean (1350–1750)* koji financira evropska međuvladina organizacija COST (European Cooperation in Science & Technology), gdje kao predstavnik Bosne i Hercegovine obavlja funkciju voditelja radne grupe *Migration and identity: National identities, local identities, religious identities*. U periodu od 2010. do 2018. godine obavljao je dužnost predsjednika *Društva za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije – Stanak*, od 2012. do 2018. bio je sekretar a potom i član redakcije časopisa *Radovi Filozofskog fakulteta (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, od 2014. godine član je uredničkog odbora časopisa *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* koji izdaje Državni Univerzitet u St. Petersburgu, a od 2016. do 2017. bio je član Odbora za istorijske nauke Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.